ISBN:978-9910-240-58-4

9540

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

IJTIMOIY FANLAR FAKULTETI
VA YURIDIK FAKULTETLARI

PEDAGOGIKA VA IJTIMOIY ISH
DAVLAT VA HUQUQ ASOSLARI KAFEDRALARI

“YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH: PROFILAKTIKA, TA’LIM VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI”

respublika ilmiy-amaliy anjuman
MATERIALLARI

2026-yil 5-iyun

Respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

IJTIMOIY FANLAR
YURIDIK FAKULTETLARI

PEDAGOGIKA VA IJTIMOIY ISH
DAVLAT VA HUQUQ ASOSLARI KAFEDRALARI

“YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH: PROFILAKTIKA, TA’LIM VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI”

respublika ilmiy-amaliy konferensiya
MATERIALLARI

2026-yil 5-iyun

Termiz-2026

UO‘K: 332.1:004(08)
KBK: 65.04ya43
N 52

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH: PROFILAKTIKA, TA’LIM VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI. Respublika ilmiy – amaliy anjuman materiallari. – Termiz: “TerDU NMM” nashriyoti. 2026-yil 5-iyun

“Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish: profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlari” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 24-apreldagi 159-son buyrug‘i bilan 5-iyun O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi “2026-yilda xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejalarini tasdiqlash to‘g‘risida” 11-son buyrug‘iga qo‘shimchalar kiritish haqidagi buyrug‘iga asosan o‘tkazilgan.

Mazkur to‘plamda yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish: profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlari bo‘yicha respublikamizdagi taniqli tadqiqotchi-olimlar, professor-o‘qituvchilar, doktorantlar, magistr va iqtidorli talabalar hamda Maktabgacha va maktab ta‘limi xodimlarining ilmiy maqola va tezislari jamlangan. Ushbu to‘plam keng jamoatchilik va kitobxonlar ommasiga mo‘ljallangan.

To‘plamga kiritilgan maqolalarning mazmuni, ilmiy salohiyati va dalillarning haqqoniyligi uchun mualliflar mas‘uldirlar.

Mas’ul muharrir:

Norboyeva Sarvinoz Mengaliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Djurayeva Ulmas Choriyevna - tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

To‘plamni nashrga tayyorlovchilar:

Bozorova Muslima Qodirovna – Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi p.f.n, v.b. professor
Eshquvvatov Ilhom Sa‘dulla o‘g‘li – Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

Kenjaboyev Abdisalim Erkaboyevich - pedagogika fanlari nomzodi, professor
Davlatova Shoira Shodavlatovna - Davlat va huquq asoslari kafedrasi t.f.b.f.d (PhD) katta o‘qituvchi

Tahrir hay’ati a’zolari:

p.f.b.f.d. (PhD) O.N.Ergasheva, p.f.b.f.d. (PhD) dotsent B.X.Karimova, p.f.b.f.d. (PhD) H.B.Berdiyeva, p.f.b.f.d. (PhD) H.M.Djumyeva. p.f.b.f.d. (PhD) B.S.Ne‘matov, katta o‘qituvchilar t.f.b.f.d. (PhD) M.I.Dustnazarova, O.A.Bobonazarov, o‘qituvchilar R.Z.Norqo‘chqorova, H.T.To‘xtayev, A.T.Abduraxmonova, Z.Ch.Alimov, I.S.Eshquvvatov, A.Y.Pardayev, Sh.Y.Karimova, M.M.Mirzayeva

Anjuman materiallari Termiz davlat universiteti ilmiy-uslubiy Kengashining 2026-yil 18-maydagi 11-son bayonnoma qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN:978-9910-240-58-4

© Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish: profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlari. Respublika ilmiy – amaliy anjuman materiallari
© “TerDU NMM” nashriyoti, 2026

SO‘ZI BOSHI

Abduqodir Hamidovich Toshqulov- Termiz davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

XXI asr texnologik taraqqiyot asri bo‘lishi bilan birga, insoniyat salomatligi va ma’naviyatiga tahdid soladigan yangi global xavflarni ham yuzaga keltirdi. Bugungi kunda an’anaviy og‘u turlaridan ko‘ra, inson ruhiyati va genofondiga juda tez va halokatli ta’sir ko‘rsatadigan sintetik giyohvandlik turlarining ko‘payayotgani hammamizni birdek tashvishga solishi shart. Ushbu tahdidga qarshi faqatgina huquq-tartibot idoralarining kuchi bilan kurashib bo‘lmaydi. Bu jarayonda davlat tashkilotlari, sog‘liqni saqlash, ta’lim tizimi, mahalla va fuqarolik jamiyati kabi ijtimoiy institutlarning multidissiplinar hamkorlik modellarini yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etish hayotiy zaruriyatga aylandi.

Shu bilan birga, giyohvandlik domiga tushib qolgan yoki unga moyilligi bo‘lgan yoshlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish va jamiyatga qaytarish masalasi ham e’tibor markazimizda turishi lozim. Anjumanimiz doirasida ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirishda milliy va xorijiy ilg‘or tajribalarni tahlil qilish, eng samarali xalqaro andozalarni o‘z milliy qadriyatlarimiz va qonunchiligimizga moslashtirgan holda joriy etish yo‘llarini muhokama qilamiz.

Zamonamizning yana bir jiddiy xavfi - narko-tahdidlarning virtual olamga, internet va ijtimoiy tarmoqlarga ko‘chganidir. Bugun yoshlarimiz raqamli makonda turli maxfiy platformalar va narko-kuryerlik tuzoqlari bilan to‘qnash kelmoqda. Mana shunday raqamli makondagi narko-tahdidlar jarayonida yoshlarning antinarkotik immunitetini shakllantirishda ijtimoiy media texnologiyalaridan unumli foydalanish, internet makonida aksil-targ‘ibot platformalarini yaratish bugungi kunning eng birlamchi vazifalaridandir. Biz axborot texnologiyalarini faqat xavf manbayi emas, balki yoshlarni himoya qiluvchi kuchli qalqon asbobiga aylantirishimiz lozim.

Albatta, bu kurashning poydevori ta’lim va tarbiya muassasalarida qo‘yiladi. Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning psixologik-pedagogik profilaktik tizimini yangi bosqichga olib chiqish, har bir o‘quvchi va talabaning ruhiy holatidagi o‘zgarishlarni vaqtida aniqlash hamda ta’lim dargohlarida sog‘lom muhitni yaratish bo‘yicha metodik bazani yangilashimiz zarur.

Muhtaram hamkasblar! Bugungi konferensiyamiz shunchaki nazariy ma’ruzalar majmuasi emas, balki amaliy takliflar, strategik tavsiyalar va aniq chora-tadbirlar ishlab chiqiladigan jonli muloqot maydoniga aylanishiga ishonaman. Biz birlashib, yoshlarimizni ushbu asr vabosidan asrab qolishimiz, ularning kelajagini xavfsiz va nurli qilishimiz shart.

Anjumanimiz doirasida o‘z ilmiy ishlanmalari, maqola va tezislari bilan faol ishtirok etib, uning ilmiy qiymatini oshirgan barcha soha mutaxassislariga chuqur minnatdorchilik izhor qilamiz. Pedagogika va ijtimoiy ish sohasining istiqbolli rivoji yo‘lida sizlar bilan hamkorlik aloqalarini yanada mustahkamlashdan mamnun bo‘lamiz

TALABA-YOSHLARDA ANTINARKOTIK BARQARORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING TARBIYAVIY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Termiz davlat universiteti Yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, dotsent
Shofiyev Obid Baxtiyorovich

Annotatsiya. Maqolada talaba-yoshlar o‘rtasida giyohvandlik va sintetik narkotiklar xavfining oldini olish masalasi universitetning ma’naviy mas’uliyati, tarbiyaviy muhiti, psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi va raqamli xavfsizlik mexanizmlari bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Antinarkotik profilaktika qo‘rqitish yoki rasmiy ogohlantirish emas, balki talabaning ichki tayanchi, hayotiy maqsadi, ma’naviy hushyorligi va zararli taklifni ongli rad etish qobiliyatini rivojlantirish jarayoni sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: talaba-yoshlar, antinarkotik barqarorlik, universitet muhiti, ma’naviy mas’uliyat, psixologik immunitet, raqamli xavfsizlik, tyutorlik, talabalar turar joyi, media savodxonlik**.**

Yoshlar bilan ishlash bugungi oliy ta’lim tizimining eng mas’uliyatli yo‘nalishlaridan biridir. Universitetga kirgan har bir talaba faqat kasbiy bilim olish uchun kelmaydi; u mustaqil qaror, do‘st tanlash, axloqiy sinov, raqamli makon va kelajak oldidagi javobgarlik bilan yuzma-yuz keladi. Shu davrda talabaning yonida befarq kuzatuvchi emas, uni eshitadigan, yo‘naltiradigan va kerakli paytda asrab qoladigan universitet muhiti bo‘lishi zarur.

Giyohvandlik va sintetik narkotiklar xavfi yosh insonning ichki tayanchi bo‘shashgan, hayotiy maqsadi xiralashgan, yolg‘izlik yoki bosim ostida qolgan paytda kuchayadi. Shu sababli universitet profilaktikasi talabani ogohlantirish bilan cheklanmay, unda o‘zini, oilasini, kasbini va kelajagini asrashga qaratilgan ichki pozitsiyani shakllantirishi kerak.

Bugungi narkotahdidlar raqamli makonda, anonim guruhlarda va “tez daromad” kabi manipulyativ takliflarda yashirinadi. Demak, profilaktika xavfni ko‘ra olish, rad eta olish va yordam so‘rash madaniyatini rivojlantirishdan boshlanadi.

“O‘zbekiston - 2030” strategiyasida yoshlarning bandligini ta’minlash, ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va inson salohiyatini yuksaltirish masalalari ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan[1]. “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonun yoshlarni ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va ma’naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlashni davlat siyosatining alohida sohasi sifatida mustahkamlaydi[2].

Antinarkotik barqarorlik talabaning giyohvandlik, sintetik narkotiklar, destruktiv guruh bosimi, raqamli manipulyatsiya va stress sharoitida sog‘lom, huquqiy va mas’uliyatli qaror qabul qila olish qobiliyatidir. U talabaning ichki e’tiqodi, oilaviy qadriyati, shaxsiy sha’ni, kasbiy orzusi va kelajak oldidagi javobgarligiga tayanadi.

Antinarkotik barqarorlik oddiy xabardorlik bilan cheklanmaydi. Shu sababli universitetdagi profilaktika ma’lumot berish, tarbiyaviy ta’sir, psixologik yordam, huquqiy xabardorlik va raqamli hushyorlikning birligida tashkil etilishi lozim.

Mazkur barqarorlik uch yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: kognitiv yo‘nalish xavf haqidagi aniq bilimlarni, qadriyatli yo‘nalish sog‘lom hayot, oila, kasb, qonunga hurmat va shaxsiy sha’nni, psixologik yo‘nalish esa stressga bardoshlilik, “yo‘q” deya olish va yordam so‘rash ko‘nikmalarini qamrab oladi.

Talabalik davri shaxsiy mustaqillik, kasbiy identifikatsiya, axloqiy tanlov va ijtimoiy yetuklik bosqichidir. Moslashuv qiyinchiliklari, yolg‘izlik, o‘zini past baholash, moliyaviy muammolar yoki guruhda qabul qilinish ehtiyoji zararli ta’sirlarga nisbatan psixologik ochiqlikni kuchaytirishi mumkin.

Talabalar muhitida xavf omillari bir nechta ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: ijtimoiy yolg‘izlik, moliyaviy bosim, raqamli manipulyatsiya, tengdoshlar bosimi, ichki charchoq va stress. Bu omillar profilaktika ishlarini umumiy ma’ruza darajasida emas, manzilli, insoniy va tizimli asosda olib borishni talab qiladi.

Universitetda antinarkotik profilaktika alohida tadbirlar yig‘indisi sifatida emas, talabaning kundalik hayotiga kirib boradigan tarbiyaviy tizim sifatida tashkil etilishi kerak. Talaba sog‘lom jamoani ko‘radi, mas’uliyatli ustozni his qiladi, xavfli taklifni ajratishni o‘rganadi va zarur paytda yolg‘iz emasligini biladi.

Birinchi bo‘g‘in ma’naviy-ma’rifiy tarbiyadir. U talabada sog‘lom hayot mazmuni, milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, ijtimoiy mas’uliyat va shaxsiy sha’n tushunchalarini mustahkamlaydi.

Ikkinchi bo‘g‘in psixologik qo‘llab-quvvatlashdir. Universitet psixologik xizmati moslashuv, stressni boshqarish, guruh bosimiga qarshi turish va yordam so‘rash madaniyatini shakllantirish bo‘yicha faol ishlashi zarur.

Uchinchi bo‘g‘in tyutorlik va dekanat tizimidir. Tyutor talabaning davomati, kayfiyati, guruhdagi munosabati va muammolarini erta sezib, zarur hollarda psixologik xizmatga yo‘naltirishi lozim.

To‘rtinchi bo‘g‘in raqamli profilaktikadir. Talaba media savodxonlik, raqamli gigiyena, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, zararli kontentni tarqatmaslik va xavfli onlayn aloqadan chiqish bo‘yicha amaliy ko‘nikmaga ega bo‘lishi kerak.

Talabalar turar joylari profilaktikaning sezgir maydonidir. Yotoqxona talabaning kechki suhbati, yolg‘izlikni yengishi, do‘st tanlashi, odatlari va ichki holati ko‘rinadigan muhit bo‘lgani uchun u sog‘lom muloqot, ishonchli yordam, ijod, sport va kitobxonlik muhiti bo‘lishi kerak.

Universitet profilaktikasi oila, mahalla, sog‘liqni saqlash, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, yoshlar tashkilotlari va ijtimoiy himoya tizimi bilan hamkorlikda olib borilishi lozim. Bu hamkorlik qo‘rqitishga emas, huquqiy savodxonlik, ijtimoiy tayanch va yordamga murojaat qilish madaniyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Oliy ta’lim tizimida antinarkotik ma’naviy-psixologik barqarorlikni rivojlantirish bo‘yicha kompleks dastur ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Unda birinchi kurs talabasining moslashuvi, yotoqxonadagi kechki muhit, moliyaviy bosim, raqamli xavflar va ichki xavotirlar hisobga olinishi zarur.

Birinchi kurs talabalari uchun “Talaba va huquqiy mas’uliyat”, “Stressni sog‘lom boshqarish”, “Xavfli taklifni rad etish”, “Raqamli xavfsizlik”, “Yordam so‘rash madaniyati” mavzularida profilaktik modullar tashkil etilishi lozim.

Talaba-yoshlar o‘rtasida giyohvandlik va sintetik narkotiklar xavfining oldini olish oliy ta’lim tizimida ma’naviy muhitni mustahkamlash, inson kapitalini asrash va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash bilan bog‘liq strategik vazifadir. Har bir talaba ortida oila umidi, ustoz mehnati, jamiyat ishonchi va mamlakat kelajagi turadi.

Universitet bu jarayonda yoshlarning ichki ma’naviy-psixologik barqarorligini rivojlantiruvchi institutsional markaz sifatida namoyon bo‘ladi. Samarali profilaktika ta’lim, tarbiya, psixologik xizmat, tyutorlik, raqamli xavfsizlik, talabalar faolligi, oila, mahalla va ijtimoiy institutlar hamkorligining yagona tizimida tashkil etilgandagina barqaror natija beradi.

Antinarkotik profilaktikaning asosiy natijasi talabani nazorat ostida ushlab turish emas, balki uni mustaqil fikrlaydigan, ma’naviy tayanchga ega, huquqiy jihatdan mas’uliyatli, raqamli muhitda hushyor va sog‘lom hayotiy tanlov qila oladigan shaxs sifatida shakllantirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIK XAVFINI KAMAYTIRISHDA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARINING MANZILLI VA IDORALARARO MODELI

Prezident administratsiyasi huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi
Surxondaryo viloyati boshqarmasi boshlig‘i
Tag‘oyev Muhiddin Sayfidinovich

Annotatsiya: Maqolada Ijtimoiy himoya milliy agentligi, hududiy boshqarmalar, “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari va mahalla darajasidagi ijtimoiy xodimlar faoliyati giyohvandlik profilaktikasining muhim institutsional resursi sifatida asoslanadi. Xulosa qismida yoshlar bilan ishlashda umumiy targ‘ibot tadbirlaridan individual ehtiyojni baholash, oilaviy-ijtimoiy muhitni barqarorlashtirish, xizmatlararo yo‘naltirish va natijani monitoring qilishga o‘tish zarurligi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy himoya, agentlik, yoshlar, giyohvandlik, shaxs, oila, ijtimoiy chekinish, tajovuzkorlik, apatiya.

O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy himoya tizimini institutsional jihatdan mustahkamlash bo‘yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar profilaktik ishlarni manzilli tashkil etish uchun yangi asos yaratdi. Prezidentning 2023-yil 1-iyundagi PF-82-son Farmoni bilan aholini manzilli himoya qilishning asosiy yo‘nalishlari belgilangan, Ijtimoiy himoya milliy agentligi hamda tuman va shaharlarda “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari tashkil etilgan. Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 15-dekabrdagi 665-son qarorida Agentlik, uning hududiy boshqarmalari va “Inson” markazlari tizimi qayd etilgan. Bu institutlar yoshlar bilan profilaktik ishlashda mahalla, oila, ta’lim muassasasi va boshqa tashkilotlar o‘rtasidagi amaliy bog‘liqlikni ta’minlash imkonini beradi.

Giyohvandlik xavfini ijtimoiy himoya nuqtayi nazaridan tahlil qilishda shaxs va muhit o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir asosiy tahlil birligi sifatida olinadi. U. Bronfenbrennerning ekologik yondashuvida bola va yosh shaxs rivojlanishi oila, maktab, tengdoshlar, mahalla va keng ijtimoiy tizimlar o‘zaro ta’sirida shakllanishi ko‘rsatiladi [1]. Bu yondashuv giyohvandlik profilaktikasida faqat shaxsning individual tanloviga emas, balki uning real ijtimoiy muhitiga e’tibor qaratish zarurligini asoslaydi.

R.Jessorning muammoli xulq-atvor nazariyasida xavfli xatti-harakatlar yosh shaxsning qadriyatlari, ijtimoiy kutilmalari, nazorat tizimi va tengdoshlar muhitidagi pozitsiyasi bilan bog‘liq holda izohlanadi [2]. Hawkins, Catalano va Miller tomonidan ishlab chiqilgan xavf va himoya omillari yondashuvida esa oilaviy barqarorlik, maktabga bog‘liqlik, ijobiy tengdoshlar guruhi, ijtimoiy kompetensiyalar va jamoaviy qo‘llab-quvvatlash profilaktik himoya resurslari sifatida qaraladi [3]. Demak, giyohvandlikning oldini olishda asosiy masala faqat salbiy xatti-harakatni to‘xtatish emas, balki yoshni himoya qiluvchi ijtimoiy resurslarni kuchaytirishdir. UNODC va WHO tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro profilaktika standartlarida oilalar, maktablar va jamoalar bilan ishlashga asoslangan dalillarga tayanuvchi strategiyalar bolalar va yoshlarning sog‘lom hamda xavfsiz rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi ko‘rsatilgan. Bu yondashuv milliy sharoitda mahalla, oila, ta’lim muassasasi va ijtimoiy xizmatlar hamkorligini kuchaytirish zarurligini tasdiqlaydi. Konseptual yondashuv. Ushbu maqolada ijtimoiy himoya mexanizmi deganda yoshlar orasida giyohvandlik xavfini erta aniqlash, individual ehtiyojni baholash, oilaviy-ijtimoiy muhitni barqarorlashtirish, zarur xizmatlarga yo‘naltirish, xizmat ko‘rsatish jarayonini monitoring qilish va natijani qayta baholashga qaratilgan institutsional harakatlar tizimi tushuniladi. Mazkur mexanizm uchta tarkibiy blokdan iborat. Birinchi blok - erta aniqlash. Bu bosqichda yoshning darsga qatnashishidagi keskin o‘zgarishlar, oilaviy nazoratning susayishi, tengdoshlar guruhidagi xavfli aloqalar, ijtimoiy chekinish, tajovuzkorlik, apatiya, bo‘sh vaqtni nazoratsiz o‘tkazish kabi belgilar ehtiyotkorlik bilan kuzatiladi. Bu belgilar avtomatik ravishda giyohvandlik holatini anglatmaydi. Ular ijtimoiy yordamga ehtiyoj mavjudligini ko‘rsatishi mumkin. Ikkinchi blok - individual baholash. Bu bosqichda yoshning oilaviy sharoiti, ta’limdagi ishtiroki, moddiy ehtiyoji, psixologik qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoji, ijtimoiy aloqalari va bo‘sh vaqt infratuzilmasidan foydalanish

imkoniyatlari o‘rganiladi. Baholashning maqsadi ayblash emas, xavf manbalarini aniqlash va yordam yo‘nalishlarini belgilashdir. Uchinchi blok - xizmatlararo yo‘naltirish va monitoring. Bu bosqichda ijtimoiy xodim yosh va uning oilasi uchun individual xizmat rejasini shakllantiradi. Rejada psixologik maslahat, oilaviy suhbat, ta’lim muassasasi bilan ishlash, bandlikka yo‘naltirish, sog‘liqni saqlash xizmatiga murojaat, huquqiy maslahat yoki boshqa qo‘llab-quvvatlash shakllari aniq ko‘rsatiladi.Ijtimoiy himoya mexanizmlarining institutsional asoslari. Ijtimoiy himoya milliy agentligi tizimi yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasida muhim institutsional ahamiyatga ega. Agentlik tizimining hududiy boshqarmalari va “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari orqali yordam mahalla darajasiga yaqinlashtiriladi. PF-82-son Farmonda davlat tomonidan manzilli himoya yo‘nalishlari, Agentlik va “Inson” markazlarining tashkil etilishi belgilangan. Bu holat profilaktika ishlarida markazlashgan siyosat va mahalliy amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytiradi.

“Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari yoshlar bilan ishlashda faqat ariza qabul qiluvchi tuzilma sifatida emas, balki holatni baholovchi, xizmatlarni muvofiqlashtiruvchi va natijani kuzatuvchi bo‘g‘in sifatida faoliyat yuritishi zarur. Bunday yondashuv profilaktikani rasmiy tadbirlar yig‘indisidan individual holat boshqaruviga o‘tkazadi. Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish sohasida Ijtimoiy himoya milliy agentligining vakolatli davlat organi sifatida belgilanishi ham profilaktik ishlar uchun muhimdir. Chunki giyohvandlik xavfi ko‘pincha oilaviy zo‘ravonlik, qarovsizlik, befarqlik yoki psixologik bosim bilan bevosita yoki bilvosita bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bunday holatlarda ijtimoiy himoya mexanizmi yoshni faqat ogohlantirish bilan emas, balki himoyalash va xizmatlarga ulash orqali qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Manzilli profilaktika modeli. Yoshlar orasida giyohvandlik xavfini kamaytirish uchun profilaktika uch darajada tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Birinchi daraja - umumiy profilaktika. Bu darajada barcha yoshlar uchun sog‘lom turmush tarzi, huquqiy ong, ijtimoiy mas’uliyat, zararli axborotdan himoyalanish, mustaqil qaror qabul qilish va ijobiy hayotiy maqsadlarni shakllantirishga qaratilgan ishlar olib boriladi. Bu bosqichda ta’lim muassasalari, mahalla va yoshlar tashkilotlari asosiy rol o‘ynaydi.

Ikkinchi daraja - selektiv profilaktika. Bu darajada xavf omillari mavjud yoshlar va oilalar bilan manzilli ish olib boriladi. Bunday omillarga oilaviy nizolar, ota-onaning nazoratsizligi, ta’limdan chetlashish, ijtimoiy ajralish, moddiy qiyinchilik, zararli tengdoshlar ta’siri va raqamli makondagi xavfli aloqalar kiradi. Selektiv profilaktikada ijtimoiy xodim, sinf rahbari, mahalla faoli, profilaktika inspektori va psixologning axborot almashuvi muhim hisoblanadi.

Uchinchi daraja - indikativ profilaktika. Bu darajada zararli moddalarni sinab ko‘rgan, giyohvandlik muhitiga yaqinlashgan yoki deviant xatti-harakat belgilari aniqlangan yoshlar bilan individual reja asosida ishlanadi. Bunda asosiy vazifa yoshni jazolash emas, xavfli muhitdan ajratish, oilaviy va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni tiklash, tibbiy, psixologik, huquqiy va ijtimoiy xizmatlarga yo‘naltirishdan iborat.

Milliy va xorijiy tajriba nisbatlari. Xorijiy tajribada giyohvandlik profilaktikasi oilalar, maktablar va jamoalar bilan ishlashga asoslangan ko‘p darajali yondashuv orqali tashkil etilishi ko‘rsatiladi. UNODC va WHO standartlari profilaktika strategiyalari ilmiy dalillarga tayanishi, yoshlarning rivojlanish bosqichlari, oilaviy muhit va jamoaviy resurslarni hisobga olishi zarurligini ta’kidlaydi. Milliy tajribaning o‘ziga xosligi mahalla institutining mavjudligi, oilaviy aloqalarning ijtimoiy ahamiyati, hududiy boshqaruv tizimi va ijtimoiy himoya xizmatlarining mahallaga yaqinlashayotgani bilan belgilanadi. Shuning uchun xorijiy modellar bevosita ko‘chirilmasligi kerak. Ular milliy institutsional sharoitga moslashtirilgan holda qo‘llanishi lozim.

Surxondaryo viloyati sharoitida bunday yondashuv ayniqsa muhim. Hududda yoshlar bilan ishlashda mahalla, oila, ta’lim muassasasi, bandlik tizimi, tibbiyot va ijtimoiy xizmatlarning o‘zaro bog‘liqligi amaliy profilaktika samaradorligini belgilaydi. Ijtimoiy himoya boshqarmasi bu jarayonda xizmatlarni muvofiqlashtiruvchi, ehtiyojlarni aniqlovchi va natijani monitoring qiluvchi institut sifatida qatnashishi mumkin.Amaliy takliflar. Yoshlar orasida giyohvandlik xavfini kamaytirishda ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish uchun quyidagi amaliy choralar maqsadga muvofiq. Mahalla darajasida xavf omillarini aniqlash mezonlari yagona shaklga keltirilishi kerak. Bu mezonlar yoshni ayblashga emas, yordamga ehtiyojni aniqlashga xizmat qilishi lozim. “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlarida xavf guruhidagi yoshlar bilan ishlash bo‘yicha individual xizmat rejasi amaliyoti kuchaytirilishi zarur. Rejada xizmat turi, mas’ul tashkilot, muddat va monitoring ko‘rsatkichi aniq belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Experiments by Nature and Design. Cambridge, Harvard University Press, 2009.
2. Jessor R. Risk Behavior in Adolescence. A Psychosocial Framework for Understanding and Action. Journal of Adolescent Health. 2001. Vol. 12. No. 8. P. 597-605.
3. Hawkins J.D., Catalano R.F., Miller J.Y. Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug Problems in Adolescence and Early Adulthood. Psychological Bulletin2002. Vol. 112. No. 1. P. 64-105.
4. Rutter M. Psychosocial Resilience and Protective Mechanisms. American Journal of Orthopsychiatry. 2007. Vol. 57. No. 3. P. 316-331.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, Harvard University Press, 1978.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi PF-82-son Farmoni. Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 15-dekabrdagi 665-son qarori. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi faoliyati bilan bog‘liq normativ-huquqiy hujjat.

YOSHLAR O‘RTASIDA GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI: XALQARO TAJRIBALAR

Abu Rayxon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
“Falsafa” kafedrasi mudiri, pedagogika fanlari
doktori, professor Xajiyeva Maksuda Sultanovna.

Annotatsiya: Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida yoshlar orasida giyohvandlik muammosi dunyo miqyosidagi dolzarb ijtimoiy tahdidlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi, axborot oqimining tezlashishi, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi, turli transmilliy xavf-xatarlarning kuchayishi yoshlar ongiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, yoshlarning psixologik jihatdan hali to‘liq shakllanmaganligi, emotsional beqarorligi, mustaqillikka intilishi hamda tengdoshlar ta’sirining kuchliligi ularni turli zararli odatlarga moyil qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, deviant, ijtimoiy, psixologik, ma’naviy va axborot omillari, profilaktika, media savodxonlik, sport klublari, ilmiy to‘garaklar, volontyorlik markazlari.

Giyohvandlik bugungi kunda faqat tibbiy yoki huquqiy muammo sifatida emas, balki murakkab ijtimoiy-pedagogik, ma’naviy va psixologik hodisa sifatida talqin qilinmoqda. Chunki giyohvandlik yoshlarning sog‘lig‘iga zarar yetkazish bilan birga ularning ijtimoiylashuviga, ma’naviy qarashlariga, oilaviy munosabatlariga va kelajak hayotiy rejalari shakllanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli mazkur muammoni hal etishda faqat jazolash mexanizmlaridan foydalanish yetarli emas, balki profilaktika, ta’lim, ma’naviy tarbiya va ijtimoiy himoya tizimlarini rivojlantirish zarur bo‘ladi.

Pedagogik nuqtayi nazardan giyohvandlik yoshlar xulqidagi deviant holatlardan biri sifatida qaraladi. Deviant xulq shaxsning jamiyat tomonidan qabul qilingan me’yorlardan chetga chiqishi bilan xarakterlanadi. Yoshlar orasida giyohvandlikning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar ko‘p qirrali bo‘lib, ular ijtimoiy, psixologik, ma’naviy va axborot omillari bilan bog‘liq.

Ijtimoiy omillar orasida, avvalo, oilaviy muhit muhim o‘rin egallaydi. Oilada tarbiyaviy nazoratning sustligi, ota-onalar o‘rtasidagi nizolar, ajrimlar, mehr va e’tibor yetishmasligi yosh shaxsning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbek olimi M.Quronov yoshlar ma’naviyatini shakllantirishda oilaning o‘rni beqiyos ekanligini ta’kidlab, ma’naviy bo‘shliq yuzaga kelgan sharoitda yoshlarning turli salbiy ta’sirlarga berilishi kuchayishini qayd etadi[1]. Darhaqiqat, yoshlarning ma’naviy immunitetini shakllantirish ularni turli zararli odatlardan himoya qilishning muhim omili hisoblanadi. Shuningdek, bo‘sh vaqtning mazmunli tashkil etilmasligi ham giyohvandlikka moyillikni kuchaytiruvchi omillardan biri sanaladi. Yoshlarning

[1] Quronov M. Bolalar ma’naviyatini yuksaltirish omillari. - Toshkent: Ma’naviyat, 2019. - 256 b.

sport, san’at, ilmiy va ijodiy faoliyatga jalb qilinmaganligi ularda maqsadsizlik, ijtimoiy passivlik va turli salbiy guruhlarga qo‘shilish xavfini oshiradi.

Psixologik omillar ham giyohvandlikning yuzaga kelishida muhim rol o‘ynaydi. O‘smirlik va yoshlik davrida hissiy beqarorlik, stress, depressiv holatlar, o‘zini namoyon qilish istagi hamda tengdoshlar ta’siri kuchli bo‘ladi. Ayrim yoshlar qiziqish yoki tajriba sifatida giyohvand moddalarni sinab ko‘rishga harakat qiladilar. Rossiyalik olim V.D. Mendelevichning fikricha, giyohvandlikning shakllanishi ko‘pincha shaxsning psixologik moslashuv mexanizmlaridagi buzilishlar bilan bog‘liq bo‘ladi [1]. So‘nggi yillarda axborot makonidagi o‘zgarishlar ham mazkur muammoning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Internet tarmoqlari va ijtimoiy platformalar orqali narkotik vositalarning yashirin reklamalari, noqonuniy savdo tarmoqlari hamda virtual guruhlar faoliyatining kuchayishi yoshlar orasida xavf omillarini oshirmoqda. Bu esa profilaktik ishlarda raqamli xavfsizlik va media savodxonlik masalalariga ham alohida e’tibor qaratishni talab qiladi.

Yoshlar o‘rtasida giyohvandlikning oldini olishda profilaktik faoliyat ustuvor ahamiyat kasb etadi. Profilaktika zararli odatlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘luvchi omillarni bartaraf etish va yoshlarni sog‘lom hayot tarziga yo‘naltirishga xizmat qiladi. Zamonaviy yondashuvlarda profilaktika birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi bosqichlarda amalga oshiriladi.

Birlamchi profilaktika sog‘lom yoshlarni giyohvandlik xavfidan himoya qilishga qaratilgan bo‘lib, unda ma’naviy-ma’rifiy ishlar, sport faoliyati, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va psixologik treninglar muhim o‘rin tutadi.

Ikkilamchi profilaktika esa xavf guruhiga kiruvchi yoshlarni aniqlash va ular bilan individual ishlashni nazarda tutadi. Bu yerda pedagogik monitoring, psixologik diagnostika, ijtimoiy kuzatuv va ota-onalar bilan hamkorlik muhim hisoblanadi.

Uchlamchi profilaktika giyohvandlikka chalingan yoshlarni qayta ijtimoiylashtirish, reabilitatsiya qilish va jamiyatga moslashtirishga qaratiladi. Mazkur jarayonda psixologik yordam, kasbga yo‘naltirish va bandlikni ta’minlash muhim o‘rin egallaydi.

Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab davlatlarda giyohvandlikka qarshi kurashning kompleks tizimi shakllangan. AQSHda keng qo‘llaniladigan “Drug Abuse Resistance Education” (DARE) dasturi maktab, oila, politsiya va jamoatchilik hamkorligiga asoslangan. Dastur doirasida yoshlar bilan muntazam treninglar, motivatsion suhbatlar, hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish mashg‘ulotlari olib boriladi. Amerikalik sotsiolog N.J.Smelser yoshlar xulqini shakllantirishda ijtimoiy institutlarning uzviy hamkorligi muhim ekanligini alohida ta’kidlaydi [2].

Yaponiya tajribasida esa giyohvandlikning oldini olish yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Mamlakatda maktablardan tashqari sport klublari, ilmiy to‘garaklar, volontyorlik markazlari va ijodiy platformalar keng rivojlantirilgan. Yoshlarning ijtimoiy faolligi oshib, zararli odatlarga moyillik kamayadi.

Germaniya tajribasida esa asosiy e’tibor jazolashga emas, balki reabilitatsiya va qayta ijtimoiylashtirishga qaratiladi. Bu mamlakatda psixologik maslahat markazlari,

anonim yordam xizmatlari, reabilitatsiya muassasalari va bandlik dasturlari faoliyat yuritadi. Germaniya modeli “davolash-moslashtirish-integratsiya” tamoyiliga asoslanadi.

Janubiy Koreyada esa giyohvandlikka qarshi kurashishda raqamli texnologiyalardan keng foydalaniladi. Sun’iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari, anonim onlayn maslahat platformalari hamda mobil ilovalar orqali yoshlarning psixologik holati kuzatilib boriladi. Ta’lim muassasalari yoshlar ongini shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy institut bo‘lgani sababli ularda sog‘lom turmush tarzi, huquqiy madaniyat, media savodxonlik va ma’naviy tarbiya masalalariga keng e’tibor qaratilishi lozim.

Shuningdek, “oila - maktab - mahalla” hamkorligini kuchaytirish, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport va san’at markazlarini ko‘paytirish ham muhim ahamiyatga ega[3].

Xulosa qilib aytganda, yoshlar o‘rtasida giyohvandlikka qarshi kurashishda profilaktika, ta’lim, ma’naviy tarbiya va ijtimoiy himoya mexanizmlarining integratsiyasi muhim hisoblanadi. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, yoshlarni zararli odatlardan himoya qilishda profilaktik yondashuv, ta’limiy dasturlar, reabilitatsiya tizimlari va raqamli texnologiyalar samarali natija beradi. Shu bois mazkur yo‘nalishda innovatsion yondashuvlarni joriy etish, ijtimoiy institutlar hamkorligini kuchaytirish hamda yoshlarning ma’naviy immunitetini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. - Москва: МЕДпресс, 2001. - С. 146.

2.Smelser N.J. Sociology**.** - New Jersey: Prentice Hall, 1994. - 640 p.

3.Quronov M. Bolalar ma’naviyatini yuksaltirish omillari. - Toshkent: Ma’naviyat, 2019. - 256 b.

SINTETIK GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASHDA IJTIMOIY INSTITUTLAR HAMKORLIGINING SIYOSIY-INSTITUTSIONAL ASOSLARI

Denov pedagogika va tadbirkorlik institute
Siyosiy fanlar doktori Bo‘tayev Usmon Xayrullayevich

Annotatsiya. Ushbu maqolada sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy institutlar hamkorligining siyosiy-institutsional asoslari tahlil qilinadi. Muammo faqat tibbiy, huquqiy yoki tarbiyaviy chora-tadbirlar yig‘indisi sifatida emas, balki davlat boshqaruvi, ijtimoiy xavfsizlik, ta’lim siyosati, mahalla instituti, oila, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati subyektlari o‘rtasidagi funksional muvofiqlikni talab qiluvchi kompleks siyosiy-ijtimoiy jarayon sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: sintetik giyohvandlik, ijtimoiy institutlar, siyosiy-institutsional yondashuv, multidissiplinar hamkorlik, profilaktika siyosati, yoshlar siyosati.

Sintetik giyohvandlik zamonaviy jamiyatda an’anaviy giyohvandlik shakllaridan ko‘ra murakkabroq xavf manbai sifatida namoyon bo‘lmoqda. Uning xavfi faqat moddalar tarkibi yoki tibbiy oqibatlarida emas, balki tarqalish kanallarining moslashuvchanligi, raqamli kommunikatsiya vositalari orqali yoshlar muhitiga kirib borishi, noqonuniy takliflarning yashirin shaklda berilishi va ijtimoiy nazorat mexanizmlarini chetlab o‘tish imkoniyatida ko‘rinadi. UNODCning 2025-yilgi Jahon narkotiklar bo‘yicha hisobotida sintetik narkotiklar bozori global miqyosda kengayishda davom etayotgani, bunday moddalar ishlab chiqarish va tarqatish kanallarining moslashuvchanligi esa ularni nazorat qilishni murakkablashtirayotgani qayd etiladi [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni giyohvandlik vositalari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda prekursorlarning noqonuniy aylanmasiga, ayniqsa internet tarmog‘idagi yangi usullariga qarshi kurashish, tezkor-qidiruv, tergov va ekspert-kriminalistik choralarni raqamlashtirish orqali rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy asoslardan biri hisoblanadi [3].

Shu jihatdan sintetik giyohvandlikka qarshi kurashni faqat huquqni muhofaza qilish organlari faoliyati doirasida tushuntirish yetarli emas. Muammo maktab, oliy ta’lim, mahalla, oila, sog‘liqni saqlash, ommaviy axborot vositalari, yoshlar tashkilotlari va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasidagi barqaror hamkorlikni talab qiladi. Har bir institut alohida vazifaga ega, biroq natija ularning bir-birini takrorlamasdan, yagona profilaktik maydon ichida ishlashiga bog‘liq.

Amaliyotda sintetik giyohvandlikka qarshi chora-tadbirlar ko‘pincha alohida idoraviy faoliyat shaklida olib boriladi. Huquqni muhofaza qilish organlari noqonuniy aylanmani aniqlash va to‘xtatishga, ta’lim muassasalari tarbiyaviy tushuntirishga, mahalla ijtimoiy nazoratga, oila esa farzand tarbiyasiga mas’ul bo‘ladi. Biroq ushbu institutlar o‘rtasida axborot almashinuvi, vazifalar chegarasi, profilaktik ta’sir ketma-ketligi va javobgarlik mexanizmi aniq belgilanmasa, chora-tadbirlar fragmentar tus oladi.

Maqolaning maqsadi sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy institutlar hamkorligining siyosiy-institutsional asoslarini aniqlash va multidissiplinar profilaktika modelini konseptual jihatdan asoslashdan iborat.

Ushbu maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi. Birinchidan, sintetik giyohvandlikka qarshi kurashning siyosiy-institutsional mazmunini ochib berish. Ikkinchidan, ijtimoiy institutlarning profilaktik funksiyalarini aniqlashtirish. Uchinchidan, multidissiplinar hamkorlikning asosiy tarkibiy qismlarini belgilash. To‘rtinchidan, yoshlar muhitida antinarkotik immunitetni shakllantirish uchun institutsional muvofiqlashtirish mexanizmini taklif etish.

Siyosiy-institutsional yondashuv ijtimoiy muammoni alohida shaxs xulqi yoki alohida idora faoliyati sifatida emas, balki institutlararo munosabatlar, vakolatlar taqsimoti, normativ tartibga solish, resurslar aylanishi va boshqaruv qarorlarining muvofiqligi doirasida tahlil qiladi. Bu yondashuv sintetik giyohvandlikka qarshi

kurashda ayniqsa muhim, chunki muammo bir vaqtning o‘zida jamoat xavfsizligi, sog‘liqni saqlash, ta’lim, yoshlar siyosati, axborot xavfsizligi va mahalla tizimiga daxldordir.

UNODC va WHO tomonidan ishlab chiqilgan profilaktika standartlarida oilalar, maktablar va jamoalar bilan ishlashga asoslangan ilmiy dalillarga tayangan strategiyalar bolalar va yoshlarning sog‘lom hamda xavfsiz rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi asosiy profilaktik yo‘nalish sifatida belgilangan [2].

Siyosiy fanlar nuqtayi nazaridan bunday yondashuv “institutsional javobgarlik” tushunchasi bilan bog‘liq. Ya’ni har bir institut o‘z vakolati doirasida faoliyat yuritishi bilan birga, umumiy maqsadga xizmat qiluvchi hamkorlik zanjirida aniq o‘ringa ega bo‘lishi kerak. Agar maktab faqat ma’ruza o‘qisa, mahalla faqat nazorat qilsa, oila faqat nasihat qilsa, huquqni muhofaza qilish organlari esa faqat jazolash bilan cheklansa, profilaktik tizim to‘liq ishlamaydi. Natija institutlarning vazifalari bir-biriga bog‘langanida, axborot oqimi boshqarilganda va profilaktik ish aniq indikatorlar asosida baholanganda yuzaga keladi.

Ushbu maqolada ijtimoiy institutlar hamkorligining siyosiy-institutsional modeli sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda davlat organlari, ta’lim muassasalari, mahalla, oila, sog‘liqni saqlash tizimi, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati subyektlarining vakolat, resurs, axborot, profilaktik ta’sir va javobgarlik bo‘yicha muvofiqlashtirilgan faoliyati sifatida tushuniladi.

Mazkur modelda “hamkorlik” umumiy tadbir o‘tkazish yoki rasmiy yig‘ilish bilan cheklanmaydi. U to‘rtta asosiy belgiga ega. Birinchi belgi - funksional aniqlik. Har bir institutning vazifasi, vakolati va mas’uliyat chegarasi belgilanadi. Ikkinchi belgi - axborot muvofiqligi. Xavf guruhlari, raqamli tahdidlar, profilaktik ehtiyojlar va yordam mexanizmlari bo‘yicha ma’lumot almashinuvi tartibga solinadi. Uchinchi belgi - resurslar integratsiyasi. Pedagogik, psixologik, huquqiy, tibbiy va ijtimoiy resurslar yagona profilaktik maydonga kiritiladi. To‘rtinchi belgi - natijadorlikni baholash. Faoliyat tadbirlar soni bilan emas, xavfni erta aniqlash, yoshlarni qamrab olish, murojaat kanallarining ishlashi va profilaktik ko‘nikmalarning shakllanishi bilan baholanadi.

Davlat boshqaruvi tizimi mazkur jarayonda normativ, strategik va muvofiqlashtiruvchi funksiyani bajaradi. Davlat siyosati institutlar o‘rtasidagi vakolatlar chegarasini belgilaydi, profilaktika yo‘nalishlarini ustuvorlashtiradi va mas’ul tuzilmalar faoliyatini nazorat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 4-oktabrdagi 631-son qarorida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar ustidan nazorat qilish bo‘yicha Davlat komissiyasi hamda hududiy komissiyalar faoliyatini tashkil etish tartibi belgilangan bo‘lib, bu masalaning idoralararo muvofiqlashtirish darajasida hal etilishini ko‘rsatadi [4].

Ta’lim muassasalari profilaktik madaniyatni shakllantiruvchi asosiy maydon hisoblanadi. Maktab, kollej, texnikum va oliy ta’lim muassasalari yoshlarning axborot savodxonligi, tanqidiy fikrlashi, sog‘lom hayotga munosabati va zararli takliflarni rad etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ta’lim muassasasining vazifasi

o‘quvchi yoki talabani qo‘rqitish emas, balki unda xavfni anglash, o‘zini himoya qilish va yordam so‘rash qobiliyatini shakllantirishdan iborat.

Mahalla instituti ijtimoiy yaqinlik va kundalik kuzatuv imkoniyatiga ega bo‘lgan muhim tuzilmadir. Mahalla yoshlarning bo‘sh vaqtini tashkil etish, oilalar bilan ishlash, xavf belgilarini erta aniqlash va profilaktik tadbirlarni mahalliy ijtimoiy muhitga moslashtirish vazifasini bajaradi. Biroq mahalla faoliyati nazorat bilan cheklanmasligi kerak. U yordam, maslahat, yo‘naltirish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ham o‘z ichiga olishi zarur.

Oila birlamchi ijtimoiylashuv instituti sifatida bolaning qadriyatlari, o‘zini baholashi, ijtimoiy mas’uliyati va xatti-harakat me’yorlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Oilaviy befarqlik, nazoratsizlik yoki keskin jazolovchi tarbiya profilaktik samarani pasaytirishi mumkin. Shu sababli oilani profilaktik jarayonning passiv kuzatuvchisi emas, faol hamkori sifatida tayyorlash zarur.

Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy media yoshlar ongiga ta’sir ko‘rsatuvchi kuchli kommunikativ maydon hisoblanadi. Bu institutlar orqali aniq, ilmiy asoslangan, vahima uyg‘otmaydigan va manipulyatsiyaga qarshi immunitetni kuchaytiradigan kontent ishlab chiqilishi kerak. Raqamli makonda profilaktika taqiqlash bilan emas, axborotning niyati, manbasi va yashirin ta’sir mexanizmini tushuntirish bilan samarali bo‘ladi.

Sog‘liqni saqlash tizimi tibbiy maslahat, reabilitatsiya, ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlash va xavfli holatlarni erta aniqlash bilan bog‘liq vazifalarni bajaradi. Bunda tibbiy yondashuv stigmatizatsiyaga olib kelmasligi, yoshlarni yordam so‘rashdan qo‘rqitmasligi kerak.

Fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat tashkilotlar va yoshlar birlashmalari profilaktik ishni ijtimoiy tashabbus, tengdoshlar bilan muloqot, volontyorlik va qo‘llab-quvvatlash loyihalari orqali kengaytiradi. Ularning afzalligi rasmiy idoraviy tildan ko‘ra yoshlar uchun yaqinroq kommunikatsiya shakllarini qo‘llay olishidadir.

Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda multidissiplinar hamkorlik modeli besh tarkibiy blok asosida tashkil etilishi mumkin.

Birinchi blok - normativ-boshqaruv bloki. Bu blok davlat siyosati, qonunchilik, hududiy dasturlar, komissiyalar faoliyati va idoralararo muvofiqlashtirishni o‘z ichiga oladi. Uning vazifasi profilaktik ishni tashkiliy jihatdan yagona yo‘nalishga solishdir.

Ikkinchi blok - ta’limiy-profilaktik blok. Bu blok maktab, oliy ta’lim, kasb-hunar ta’limi, psixologik xizmat va tarbiyaviy ishlarni qamrab oladi. Uning vazifasi yoshlarning bilim, qadriyat, tanqidiy fikrlash va xavfsiz xatti-harakat ko‘nikmalarini shakllantirishdir.

Uchinchi blok - ijtimoiy-himoyaviy blok. Bu blok mahalla, oila, ijtimoiy xizmat, yoshlar yetakchilari va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini birlashtiradi. Uning vazifasi xavf guruhidagi yoshlarni ijtimoiy izolyatsiyada qoldirmaslik, yordam kanallarini ochish va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishdir.

To‘rtinchi blok - axborot-kommunikativ blok. Bu blok OAV, ijtimoiy tarmoqlar, internet platformalari va media savodxonlik dasturlarini o‘z ichiga oladi. Uning

vazifasi zararli kontentga qarshi asosli, tushunarli va yoshlar tiliga mos axborot maydonini shakllantirishdir.

Beshinchi blok - monitoring va baholash bloki. Bu blok profilaktik faoliyatning qamrovi, sifati, xavf belgilarini aniqlash, murojaat mexanizmlarining ishlashi va institutlararo hamkorlik natijalarini tahlil qiladi. Monitoring jazolash vositasi emas, boshqaruv qarorini aniqlashtirish vositasi sifatida qo‘llanishi kerak.

Taklif etilayotgan modelning amaliy qiymati mezonlar orqali aniqlanadi.

Birinchi mezon - vakolatlarning aniqligi. Har bir institut nimaga mas’ul ekani va qaysi holatda boshqa institutga murojaat qilishi aniq belgilanishi lozim.

Ikkinchi mezon - axborot almashinuvi tartibi. Xavfli holat, raqamli tahdid, oila bilan bog‘liq muammo yoki ijtimoiy yordam ehtiyoji aniqlanganda ma’lumot kimga va qanday tartibda yetkazilishi belgilanishi kerak.

Uchinchi mezon - profilaktik ta’sirning uzluksizligi. Bir martalik tadbirlar yetarli emas. Ta’lim, mahalla, oila va media maydonida muntazam, takrorlanmaydigan, yoshga mos va maqsadli ish olib borilishi kerak.

To‘rtinchi mezon - stigmatizatsiyaga yo‘l qo‘ymaslik. Xavf guruhidagi yoshlar “muammoli bola” yoki “nazorat obyekti” sifatida emas, yordam va qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoji bor shaxs sifatida ko‘rilishi kerak.

Beshinchi mezon - natijadorlikni real ko‘rsatkichlar orqali baholash. Tadbirlar soni emas, xavfni anglash darajasi, murojaat qilish imkoniyati, oilalar bilan ishlash sifati, media savodxonlik, rad etish ko‘nikmalari va institutlararo javob mexanizmi asosiy ko‘rsatkich bo‘lishi lozim.

Sintetik giyohvandlikning tarqalish xususiyati uni faqat taqiqlash yoki jazolash orqali cheklash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Bu turdagi xavf tez moslashadi, kommunikatsiya shaklini o‘zgartiradi va yoshlar orasida yashirin qiziqish uyg‘otuvchi ramzlar orqali harakatlanadi. Shu sababli unga qarshi kurash ham moslashuvchan, institutsional jihatdan muvofiqlashgan va ijtimoiy jihatdan sezgir bo‘lishi zarur.

Siyosiy-institutsional yondashuvning ustunligi shundaki, u profilaktikani alohida idoraning vazifasi sifatida emas, davlat va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlik tizimi sifatida ko‘radi. Bunday yondashuvda huquqiy nazorat, ta’limiy tushuntirish, oilaviy tarbiya, mahalla qo‘llab-quvvatlovi, tibbiy maslahat va media savodxonlik o‘zaro bog‘langan jarayonga aylanadi.

Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda eng zaif nuqta ko‘pincha institutlararo uzilishlarda namoyon bo‘ladi. Maktab xavfni ko‘radi, lekin oilaga ta’sir qila olmaydi. Oila muammoni sezadi, lekin mutaxassisga murojaat qilishdan uyaladi. Mahalla nazorat qiladi, lekin psixologik yordam mexanizmini yetarli ishlatmaydi. Media ogohlantiradi, lekin ba’zan qo‘rqituvchi yoki yuzaki kontent bilan cheklanadi. Shu sababli taklif etilayotgan modelning markazida alohida tadbir emas, muvofiqlashtirilgan institutsional javob turadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, sintetik giyohvandlikka qarshi kurash davlat siyosati, ta’lim, mahalla, oila, sog‘liqni saqlash, media va fuqarolik jamiyati institutlarining muvofiqlashtirilgan hamkorligini talab qiladi.

Ijtimoiy institutlar hamkorligi rasmiy tadbirlar yig‘indisi emas, vakolat, axborot, resurs va javobgarlik taqsimotiga asoslangan siyosiy-institutsional tizim sifatida tashkil etilishi lozim.

Profilaktikaning asosiy natijasi yoshlarning zararli ta’sirni tanishi, xavfli taklifni rad etishi, ishonchli yordam kanallariga murojaat qilishi va sog‘lom ijtimoiy tanlovni amalga oshirishida namoyon bo‘ladi.

Multidissiplinar model normativ-boshqaruv, ta’limiy-profilaktik, ijtimoiy-himoyaviy, axborot-kommunikativ hamda monitoring bloklari uyg‘unligida samarali ishlaydi.

Sintetik giyohvandlikka qarshi barqaror siyosat jazolovchi yondashuv bilan cheklanmasdan, erta profilaktika, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, media savodxonlik va institutsional muvofiqlashtirishga tayangan holda shakllanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations Office on Drugs and Crime. *World Drug Report 2025. Key Findings and Conclusions*. Vienna: UNODC, 2025. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/WDR_2025/WDR25_B1_Key_findings.pdf

2. United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization. *International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition*. Vienna: UNODC; WHO, 2018. URL: https://www.unodc.org/documents/prevention/UNODCWHO_2018_prevention_standards_E.pdf

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni. *O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta’sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to‘g‘risida*. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-6912475

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 4-oktabrdagi 631-son qarori. *Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar ustidan nazorat qilish bo‘yicha davlat komissiyasi hamda uning hududiy komissiyalari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida*. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi. URL: https://lex.uz/uz/docs/-7132120

5. North D.C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

6. Peters B.G. *Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism*. London: Bloomsbury Academic, 2019.

7. Fukuyama F. *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. Ithaca: Cornell University Press, 2004.

8. Castells M. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.

SINTETIK GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASHDA IJTIMOIY INSTITUTLARNING MULTIDISSIPLINAR HAMKORLIGI (Surxondaryo tajribasi misolida)

Termiz davlat universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti dekani
p.f.b.f.d, dotsent Achilov Nuriddin Abdig‘afforovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda global va mintaqaviy xavfga aylanib borayotgan sintetik giyohvandlik vositalari tarqalishining oldini olishda ijtimoiy institutlarning o‘zaro hamkorligi tahlil qilingan. Shuningdek, Surxondaryo viloyatining geografik, demografik va ijtimoiy-madaniy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, “mahalla – ta’lim – huquq-tartibot – tibbiyot” zanjiriga asoslangan multidissiplinar modelning amaliy samaradorligi va istiqbolli yechimlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, sintetik giyohvandlik, multidissiplinar, darknet, anonimlik, reabilitatsiya.

Davlatimiz ijtimoiy davlat sifatida fuqarolar sha’ni va qadr qimmatini doim e’zozlaydi. Bu haqda Konstitutsiyamizda: “insonning sha’ni va qadr-qimmati daxlsiz, hech narsa ularni kamsitish uchun asos bo‘lishi mumkin emas” [1;2] – deb belgilangan. Ayniqsa, yoshlar tarbiyasi va ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash masalasi hozirgi kunning ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Mazkur ustuvor vazifa asosida mamlakatimizda keng ko‘lamli tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan: yoshlarning ma’naviy, intelektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topshiga ko‘maklashish, iqtidorli va iste’dodli yoshlar qo‘llab quvvatlanib rag‘batlantirlmoqda [2;3]. Ammo, bugun axborot va texnologiyalarning tezkor va shiddat bilan rivojlanayotgan bir sharoitda yoshlar tarbiyasi va ularga qarshi turli tahdidlar ta’sir qilmoqda. Ayniqsa, asr vabosi hisoblangan giyohvandlik jiddiy zarar bermoqda. So‘nggi yillarda an’anaviy giyohvandlik vositalari o‘rnini laboratoriya sharoitida kimyoviy yo‘l bilan olinadigan sintetik giyohvandlik moddalari egallamoqda. Ularning asosiy xavfi – arzonligi, yoshlar auditoriyasiga moslashgan marketingi (Telegram botlar, yashirin internet-do‘konlar) va birinchi iste’moldanoq kuchli psixologik qaramlik keltirib chiqarishidir. Shu nuqtayi nazardan, “Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy institutlarning multidissiplinar hamkorligi (Surxondaryo tajribasi misolida)”ni o‘rganish va tadqiq qilish dolzarb amaliy ahamiyat kasb etadi.

Giyohvandlik, deganda eyforiya holatini keltirib chiqaruvchi moddalarga ishtiyoq tushuniladi. Eyforiya – haqiqiy ahvolga mos kelmagan holda kayfiyatning ko‘tarinki bo‘lishi holatidir. Giyohvand moddalarni iste’mol qilish nafaqat alohida shaxsga balki jamiyatga ham zarar keltiradi. Ijtimoiy tibbiy sohada giyohvand 140 moddalarni iste’mol qilishning ikki turi mavjud:

1) giyohvand giyovhand moddalarni iste’mol qilishni o‘z ixtiyori bilan chek qo‘yishi mumkin bo‘lgan holat;

2) u bu ishni qilishga qurbi etmaydigan holat.

Giyohvandlikni ijtimoiy pedagogik-psixologik yo‘nalishda o‘rganish uni giyohvandlikka jismoniy yoki ruhiy tobelik bilan xarakterlanadigan deviant xulq-atvor shakli ekanligini aniqlasa bo‘ladi. Bu tobelik bolani jismoniy yoki ruhiy ishdan chiqishiga, shaxsning ijtimoiy adaptatsiyasiga olib keladi. Giyohvandlik oqibatlari uch turga ajratiladi:

- biologik;
- ijtimoiy psixologik;
- jinoiy [3;139-140].

Biologik oqibatlarga faollik, shaxsning quvvat zahirasining tushishi, biologik ehtiyojlarning kamayishi (ovqat, uyqu), qarshilik ko‘rsatishning pasayishi, bola organizmining barbod bo‘lishi kiradi. Ijtimoiy psixologik oqibatlarni bolaning axloqiy degradatsiyasi, deb xarakterlasak bo‘ladi. Avval unda giyohvand modda iste’mol qilishdan boshqa qiziqishlari va ehtiyojlari pasayadi, so‘ngra umuman yo‘q bo‘lib ketadi. Giyohvand moddaga qiziqish butun hayotning o‘rnini bosadi. Atrof - muhit giyohvand tomonidan giyohvand moddalarni topishni va iste’mol qilishni og‘irlashtiruvchi va yengillashtiruvchi nuqtai nazardan baholanadi. Jamiyat bilan foydali ijtimoiy aloqalar uziladi (giyohvand do‘stlaridan ajraladi, o‘qishni xohlamaydi). Ruhiy qulay holat faqatgina giyohvand moddaning kerakli me’yori iste’mol qilinganda yuzaga kelishi mumkin. Giyovhandlikning jinoiy oqibatlari biologik va ijtimoiypsixologik oqibatlar bilan izohlanadi. Sintetik giyohvandlik esa – laboratoriya sharoitida, sun’iy kimyoviy usullar bilan yaratilgan psixofaol moddalarga ruju qo‘yishdir. Tabiiy giyohvand moddalardan farqli o‘laroq, ular o‘simliklardan olinmaydi, balki turli kimyoviy elementlarni aralashtirish orqali yashirin tarzda tayyorlanadi.

Surxondaryo viloyati o‘zining geografik joylashuvi (chegaraoldi hudud ekanligi) va aholisining demografik tarkibi (yoshlar ulushining yuqoriligi) bilan ushbu tahdidga qarshi tizimli va innovatsion yondashuvlarni talab etadi. Bu kurashda faqat huquq-tartibot organlari emas; balki muammoga multidissiplinar ya’ni turli soha vakillarining hakorlik yondashuvi juda ham zarur. Ayni vaqtda viloyatimizda sintetik giyohvandlikka qarshi kurash profilaktikasida “mudofaa va manzilli ko‘mak” tizimi asosida samarali ishlar yo‘lga qo‘yilgan. Bu tizim quyidagi yo‘nalishlarda amaliy ishlarni olib bormoqda:

Birinchidan, Mahalla yettiligi va jamoatchilik nazorati. Viloyatimizda mahalla institutining roli va ta’siri an’anaviy ravishda yildan-yilga takomillashib bormoqda. Mahalla yettiligi tarkibi: mahalla raisi, hokim yordamchisi, yoshlar yetakchisi, xotin-qizlar faoli, profilaktika inspektori, soliq xodimi va ijtimoiy xodim har bir oiladagi muhitni ichkaridan chuqur biladi. Shu o‘rinda amaliyotda: yoshlar yetakchilari va profilaktika inspektorlari hamkorligida “tungi internet-kafelar”, kompyuter o‘yin xonalari va yoshlar to‘planadigan maskanlarda muntazam va tizimli monitoring yo‘lga qo‘yilgan. Mahallada xavf guruhiga kiruvchi (ishsiz, depressiyaga moyil yoki profilaktik hisobda turgan) yoshlar xatlovdan o‘tkazilib, ularning bandligini ta’minlash choralari ko‘rilmoqda.

Ikkinchidan, raqamli profilaktika va raqamli mahalla. Ma’lumki, sintetik moddalar savdosi asosan yashirib ketish usulida, kiberhududda amalga oshiriladi. Shu maqsadda viloyatimiz tajribasida yosh ko‘ngillilar (volontyorlar) va IT-mutaxassislardan iborat kiber-patrullar shakllantirilgan. Ular ijtimoiy tarmoqlardagi shubhali guruhlar, devorlarga chizilgan maxfiy grafiti-kodlar (narkodotlar havolalari) haqida huquq-tartibot organlariga tezkor ma’lumot yetkazmoqda.

Uchinchidan, ta’lim va tibbiyot integratsiyasi. Maktablar, texnikumlar va oliy ta’lim muassasalarida “Giyohvandlik – umr zavoli” mavzusida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda viloyat narkologiya dispanseri shifokorlari va psixologlar ishtirokida seminar-treninglar o‘tkazilmoqda. Unda giyohvandlik shu jumladan sintetik moddalarning inson organizmiga salbiy ta’siri, u odam miyasini atigi bir necha oyda qanday yemirishi tibbiy dalillar bilan ko‘rsatib beriladi.

So‘nggi vaqtda viloyatimizda ko‘rilayotgan bunday amaliy choralarga qaramasdan, amaliyotda quyidagi ayrim muammolar ham uchraydi:

– kiber-savodxonlikning yetishmasligi: mahalliy faollar va ota-onalar farzandining telefonda nima bilan bandligini (masalan, darknet (yashirin tarmoq) yoki shifrlangan telegram botlar) bilishmaydi.

– anonimlik (ismsiz) va qo‘rquv: qo‘ni-qo‘shnilar yoki yaqinlar oilada giyohvand borligini bilsa-da, “nomimiz qora bo‘lmasin”, degan andisha yoki qo‘rquv sababli shifokor yoki profilaktika inspektoriga kech murojaat qilishadi;

– sintetik moddalarni aniqlash qiyinligi: an’anaviy narkotesterlar tezkor sharoitda yangi turdagi sintetik moddalarni (dizaynerlik narkotiklarini) har doim ham aniqlay olmaydi.

“Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy institutlarning multidissiplinar hamkorligi”| mavzusi bo‘yicha viloyatimiz tajribasini yanada takomillashtirish uchun quyidagi amaliy yechim va takliflarni tavsiya etamiz:

1. “Narkologik skrining va psixologik monitoring” tizimi. Ta’lim muassasalarida (ayniqsa, yuqori sinflar va talabalar o‘rtasida) anonim so‘rovnomalar va tushuntirish ishlarini yanada kuchaytirish. Maktab psixologlarining xulq-atvori keskin o‘zgargan (tajovuzkor bo‘lib qolgan, ko‘zlari qizargan, dars qoldiradigan) o‘quvchilar bilan individual ishlash metodikasini yangilash.

2. “Sariq kartochka” va reabilitatsiya modeli. Giyohvandlik moddasini sotuvchi emas, balki ilk bor iste’mol qiluvchi sifatida aniqlangan yoshlarni ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyaga yo‘naltirish. Buning uchun viloyatda nodavlat reabilitatsiya markazlari faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yish va ularga ijtimoiy buyurtmalar berish lozim.

3. Ota-onalar uchun “Kiber-nazorat” darslari. Mahalla xotin-qizlar faollari va yoshlar yetakchilari hamkorligida ota-onalar uchun haftalik seminarlar tashkil etish. Ularga farzandining xatti-harakatlaridagi shubhali belgilar (cho‘ntakdan noma’lum kimyoviy hid kelishi, telefoniga begona koordinata va geo-lokatsiyalar kelishi, pulni asossiz ko‘p sarflashi yoki to‘satdan pul topib kelishi) haqida o‘rgatish.

4. “Mahalla – ta’lim – huquq – tartibot – tibbiyot” zanjiriga asoslangan multidissiplinar hamkorlik. Mazkur institutlar o‘rtasida doimiy ravishda suhbat,

seminar-trening va uchrashuvlar tashkil qilish ba’zi bir yangiliklarni va mavjud muammollarni birgalikda hal qilish imkoniyatini beradi.

Sintetik giyohvandlikka qarshi kurash – bu nafaqat chegaralarni qo‘riqlash yoki jinoyatchini jazolash, balki har bir yoshning ongi va ruhiyati uchun kurashdir. Surxondaryo viloyatida ijtimoiy institutlarning multidissiplinar hamkorligi orqali muammoga kompleks yondashish yaxshi samara beradi. Agarda mahalla o‘z hushyorligini oshirsa, ta’lim muassasalari tibbiyot bilan va kiber-volontyorlar huquq-tartibot organlari bilan uzviy bog‘lansa, “asriy og‘u”ning yangi to‘lqinidan yoshlarimizni asrab qolishga to‘liq erishishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. https://lex.uz/docs/-6445145.
2. O‘zbekiston Respublikasining Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida Qonun. – Toshkent sh. 2016-yil 14-sentabr, O’RQ-406-son.
3. Axmedov A.A. Ijtimoiy pedagogika / [Matn]: o‘quv qo‘llanma / - Buxoro, 2023. - 244 b.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIK PROFILAKTIKASI: TA’LIM VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI

Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi
professori Kenjababoyev Abdisalim Erkaboyevich

Annotatsiya: Mazkur ilmiy tezisda yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish profilaktikasi, uning huquqiy asoslari, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlari kompleks tarzda tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, profilaktika, yoshlar, milliy strategiya, mahalla ettiligi, raqamli tahdid, ijtimoiy himoya, vr-terapiya.

Giyohvandlik bugungi kunda nafaqat tibbiy-psixologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy va demografik xavf sifatida butun dunyo hamjamiyatining diqqat markazida turibdi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvandlik va Jinoyatchilikka qarshi kurashish boshqarmasi (UNODC) ma’lumotlariga ko‘ra, 2022-yil holatiga 292 million kishi giyohvand moddalar iste’molchisi bo‘lib, oxirgi 10 yil ichida bu raqam 20 foizga oshgan. Eng xavotirli holat - iste’molchilar yoshi tobora kichiklashib borayotgani: ayrim mamlakatlarda 15–16 yoshlilar orasida kannabis iste’moli kattalarnikidan yuqori darajaga chiqdi.

O‘zbekistonda ham vaziyat alohida e’tibor talab qiladi. 2024-yilda respublikada 12 278 ta narkojinoyat aniqlangan, narkologik bemorlar dispanser hisobi bir yil ichida 5 300 dan 8 500 nafargacha o‘sgan, narkojinoyat sodir etganlarning 31,2 foizini yoshlar tashkil etadi. Toshkent shahridagi narkojinoyatlarning 70 foizi internet va Telegram orqali sodir etilmoqda - bu yangi turdagi “raqamli tahdid”ni shakllantirmoqda.

Ushbu shart-sharoitda profilaktika tizimini ilmiy asoslangan, raqamli vositalar bilan boyitilgan va xalqaro tajribaga tayanadigan model asosida qayta qurish dolzarb masala hisoblanadi.Bugungi kuning - yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasining ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlarini tahlil qilish, mavjud kamchiliklarni aniqlash hamda tizimni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.Jahon miqyosida giyohvandlik strukturasida kannabis (228 mln iste’molchi) eng keng tarqalgan modda hisoblansa, opioidlar (60 mln iste’molchi) eng o‘limga olib keluvchi guruhdir. Amerika Qo‘shma Shtatlarida 12 yosh va undan kattalar orasida 70,3 mln kishi noqonuniy narkotik iste’mol qilgan, bu ko‘rsatkichning eng yuqori ulushi 18–25 yoshlilar orasida qayd etilgan (SAMHSA, 2022). Yevropada 84 mln katta odam kannabisni hayotida bir marta sinab ko‘rgan, ulardan 15,3 mln nafari 15–34 yoshli yoshlar tashkil etadi (EMCDDA, 2023). 2022-yilda dunyo bo‘yicha 7 mln kishi narkojinoyatlar yuzasidan politsiya bilan rasmiy aloqada bo‘lgan, 1,6 mln kishi sudlangan.O‘zbekistonda Oliy sud va Ichki ishlar vazirligining hisobotlariga ko‘ra, so‘nggi besh yilda narkojinoyat sodir etganlar soni ikki barobar oshgan. 2024-yilda 2,3 tonna giyohvandlik vositalari musodara qilingan. Toshkent shahar IIV ma’lumotlariga binoan, faqat poytaxtning o‘zida 2024-yilda 2 413 ta narkojinoyat internet orqali sodir etilgan; psixotrop moddalar savdosi bilan bog‘liq 52 ta resurs (14 ta veb-sayt va 38 ta Telegram kanali) aniqlangan. Yashirin savdo sxemasi “zakladka” va kripto-to’lov tizimiga asoslangan bo‘lib, sotuvchi va xaridor o‘rtasida bevosita aloqa o‘rnatilmaydi. Bu raqamlar yoshlar uchun yangi tahdid yo‘nalishini - “raqamli narkojinoyat”ni -shakllantirmoqda. Zamonaviy psixologik va sotsiologik tadqiqotlar yoshlarni giyohvandlikka olib keluvchi olti asosiy omilni ajratib ko‘rsatadi: birinchidan, psixologik muammolar (stress, depressiya, hayotdan norozilik), bunda moddalar “qochish” vositasi sifatida qabul qilinadi; ikkinchidan, oilaviy nizolar - ota-ona bilan munosabatdagi muammolar, ajralish va e’tibor etishmasligi, xalqaro tadqiqotlar bo‘yicha giyohvandlikka berilishning 60 foizi aynan oilaviy vaziyat bilan izohlanadi; uchinchidan, tengdoshlar bosimi - “sinab ko‘r, hech narsa bo‘lmaydi” tarzidagi ta’sirlar; to‘rtinchidan, qiziquvchanlik - taqiqlangan tajribani sinab ko‘rish ehtiyoji; beshinchidan, ijtimoiy izolyatsiya - yolg‘izlik va mansublik tuyg‘usining yo‘qligi; oltinchidan, internet ta’siri - onlayn kontent, yashirin guruhlar va anonim platformalar tomonidan jalb qilish.Erta belgilarni tanish ota-onalar, o‘qituvchilar va pedagoglar uchun amaliy diagnostik mezonlar hisoblanadi. Bularga: to‘satdan kayfiyat o‘zgarishlari (g‘azab, befarqlik), do‘stlar doirasining keskin almashishi, akademik ko‘rsatkichlar pasayishi va darslarga qatnashmaslik, moliyaviy muammolar (pul so‘rashning ko‘payishi, uydan narsalar yo‘qolishi), uyqu va ishtaha buzilishi, tashqi belgilar (ko‘zlar qizarishi, qorachiqlar o‘zgarishi, vazn yo‘qotish), yashirinishga moyillik (telefonni yashirish, uydan bexabar chiqib ketish) hamda agressiv xulq-atvor kiradi. Bu belgilarning ikki yoki uchtasi bir vaqtda kuzatilsa, malakali mutaxassisga (psixolog yoki narkolog) murojaat qilish zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-sonli “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga qarshi kurashish bo‘yicha strategik chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni mamlakat

genofondi xavfsizligini ta’minlash maqsadida qabul qilingan strategik hujjat hisoblanadi. Farmonda giyohvandlik moddalarining aholi salomatligi va mamlakat genofondiga salbiy ta’sirini bartaraf etish strategik xavf darajasida belgilangan.

Mazkur Farmon doirasida tasdiqlangan “Giyohvandlikka qarshi kurashish bo‘yicha 2024–2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiya” 6 ta maqsad va 48 ta ustuvor yo‘nalishni o‘z ichiga oladi. Strategiyani tayyorlashda 110 dan ortiq mahalliy va 59 nafar xalqaro mutaxassis ishtirok etgan bo‘lib, bu hujjatning xalqaro talablarga moslashtirilganligini ko‘rsatadi. Strategiya profilaktika, erta diagnostika, reabilitatsiya, raqamli kurash va xalqaro hamkorlik yo‘nalishlarini qamrab oladi.

Bundan tashqari, Prezidentning 2024-yil 21-fevraldagi PF-37-sonli Farmoni “O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasidagi davlat dasturini belgilab, “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili” doirasida yoshlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va mahallaviy ish tizimini kuchaytirish vazifalarini birinchi o‘ringa qo‘ydi. Jinoyat kodeksining 270, 271, 273–276-moddalari narkojinoyatlar uchun jinoiy javobgarlikni belgilab, 2024-yilda jami 8 373 nafar shaxs sudlangan. UNODC va Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining xalqaro standartlariga muvofiq giyohvandlik profilaktikasi uch darajada amalga oshiriladi. Birlamchi profilaktika sog‘lom yoshlarda “giyohvandlikka qarshi immunitet” shakllantirishga qaratilgan. Bu darajada maktab dasturlari, hayotiy ko‘nikmalar treningi, oilaviy ish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va sport-volontyorlik faoliyatiga jalb qilish asosiy vositalar hisoblanadi.Ikkilamchi profilaktika xavf guruhidagi yoshlar bilan bevosita ish olib borishni nazarda tutadi: erta aniqlash testlari, psixolog konsultatsiyalari, chuqurlashtirilgan narkologik ko‘riklar, maktablardagi maxsus profilaktik suhbatlar shu darajaning amaliy mexanizmlaridir. Uchlamchi profilaktika davolash va reabilitatsiyaga, retsidivning oldini olishga qaratilgan. Bu darajada VR-terapiya kabi zamonaviy texnologiyalar, ijtimoiy adaptatsiya, ishga joylashtirish va oilaga qaytarish dasturlari amal qiladi. O‘zbekistonda 2024-yilda 8500 dan ortiq narkologik bemor dispanser hisobida turibdi va ularning har biri sifatli reabilitatsiya xizmatiga muhtoj. Ta’lim muassasalari yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasining birinchi va eng samarali himoya chizig‘i hisoblanadi. 2024-yilda Toshkent bo‘yicha 468 ta maktab va 90 ta oliy ta’lim muassasasida profilaktik suhbatlar tashkil etilgan, respublika miqyosida 40 mingdan ortiq tarbiyaviy tadbir o‘tkazilgan, 3,7 mln nusxa flayer tarqatilgan. “Mahalla - oilaviy poliklinika - ta’lim muassasasi” tamoyili manzilli profilaktikaning asosi sifatida amaliyotga joriy etilgan. “E’tibor”, “Kurash” va “Tanlov” kabi qisqa metrajli profilaktik filmlar yoshlar auditoriyasiga moslab tayyorlangan.

Maktab psixologi tizimning kalit shaxsi sifatida xavf guruhidagi o‘quvchilarni erta aniqlash, maxfiy individual konsultatsiyalar berish, oila bilan ishlash, o‘qituvchilarga uslubiy yordam ko‘rsatish va davriy psixologik monitoring o‘tkazish vazifalarini bajaradi. Milliy strategiyada “rejali psixolog va narkolog maslahatlari amaliyoti” alohida ko‘rsatib o‘tilgan.

Oila - birinchi himoya chizig‘i hisoblanadi. UNODC tomonidan 50 dan ortiq davlatda joriy etilgan “Strengthening Families” dasturi tajribasi ota-onalar uchun

besh asosiy ko‘nikmani belgilaydi: giyohvandlik mavzusida ochiq suhbat madaniyati; kunlik birgalikda vaqt o‘tkazish (kamida 30 daqiqa); sog‘lom turmush tarzi orqali misol bo‘lish; farzandning ijtimoiy doirasini bilish; tinglash va hukm qilmaslik orqali hissiy yordam ko‘rsatish.

“Mahalla ettiligi” - O‘zbekistonning noyob hududiy profilaktika modeli - mahalla raisi, profilaktika inspektori, pedagog, tibbiyot xodimi, imom-xatib, yoshlar etakchisi va xotin-qizlar faolini birlashtirib, har mahalladagi xavf guruhidagi yoshlarni erta aniqlash va manzilli yordam ko‘rsatish vazifasini bajaradi.

Raqamli va ijtimoiy himoya mexanizmlari sirasiga “Sog‘lom hayot sari” elektron platformasi, 24/7 ishlovchi anonim Call-markaz, giyohvandlikka ruju qo‘ygan shaxslar uchun VR-terapiya tizimi, “Giyohvandlik bedavo emas” oilaviy o‘quv dasturi hamda xotin-qizlar uchun “Sharq ayoli ma’rifati” loyihasi kiradi.

Xalqaro tajribadan o‘rganishga arzigulik uchta yorqin model alohida ahamiyatga ega. Islandiyaning “Planet Youth” dasturi 10 yil ichida yoshlardagi alkogol, tamaki va kannabis iste’molini 60 foizga kamaytirgan va 30 dan ortiq davlatda (Litva, Kanada, Ispaniya kabi) joriy etilgan. Singapurning nol-tolerantlik va reabilitatsiya kombinatsiyasiga asoslangan NDPP (National Drug Prevention Programme) barcha maktablarda majburiy profilaktik dasturni amalga oshiradi. Germaniyaning “Be smart - Don’t start” maktab tanlovida har yili 10 ming maktab ishtirok etib, ishtirokchi o‘quvchilar orasida tamaki iste’molini 50 foizga kamaytirgan.Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarni shakllantirishga imkon beradi. Birinchidan, giyohvandlik global muammo sifatida 292 mln kishini qamrab olgan bo‘lib, O‘zbekistonda ham yoshlar orasida real va o‘sib borayotgan tahdid hisoblanadi. Ikkinchidan, PF-73-sonli Farmon va 2024–2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiya kompleks profilaktika tizimini qurish uchun zarur huquqiy va institutsional asos yaratdi. Uchinchidan, ta’limda birlamchi, xavf guruhi bilan ikkilamchi va reabilitatsiyada uchlamchi profilaktikani birlashtiruvchi yondashuv eng samarali ekanligi ilmiy va xalqaro amaliyotda isbotlangan. To‘rtinchidan, raqamli tahdid (Toshkentda narkojinoyatlarning 70 foizi internet orqali sodir etilishi) raqamli echim - sun’iy intellekt yordamida monitoring, anonim Call-markaz, VR-terapiya va elektron platformalarni - talab qiladi. Beshinchidan, “Mahalla - oila - ta’lim - tibbiyot” integratsiyalashgan modeli, xalqaro tajriba (Islandiya, Singapur, Germaniya) bilan birgalikda, yoshlar profilaktikasida eng yuqori natijani beradi.Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi: (1) Telegram va boshqa internet kanallarini sun’iy intellekt yordamida 24/7 monitoring qilish tizimini joriy etish; (2) umumta’lim maktablari dasturlariga “raqamli ogohlik” modulini UNODC “Friends in Focus” dasturi asosida kiritish; (3) har bir mahallada doimiy profilaktika koordinatori lavozimini “yettilik” formulasi asosida tashkil etish; (4) VR-terapiya markazlarini har viloyatga kengaytirish; (5) ota-onalar uchun majburiy onlayn ogohlik kursini (qisqa va sertifikatli shaklda) joriy etish; (6) dorixonalarda raqamli retsept tizimini joriy qilib, 200 dan ortiq aniqlangan qonunbuzarliklarni bartaraf etish.

“O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida ko‘zda tutilgan bosqichli yondashuv - 2025-yilda barcha maktablarda rejali psixolog xizmati, 2026-yilda har viloyatda VR-terapiya markazi, 2028-yilda yoshlar orasida narkojinoyatlar ulushini 31 foizdan 15 foizga tushirish va 2030-yilga kelib “sog‘lom yoshlar avlodi” maqsadini ro‘yobga chiqarish - yuqoridagi takliflarni tizimli amalga oshirish orqali real maqsadga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga qarshi kurashish bo‘yicha strategik chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2024-yil 6-maydagi PF-73-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasidagi 2024-yil 21-fevraldagi PF-37-sonli Farmoni.
3. Giyohvandlikka qarshi kurashish bo‘yicha 2024–2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiya.
4. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, 270, 271, 273–276-moddalar.
5. UNODC. World Drug Report 2024. — Vena: BMT, 2024.
6. UNODC. International Standards on Drug Use Prevention (2nd ed.). - Vena, 2018.
7. EMCDDA. European Drug Report 2023. — Lisabon: EMCDDA, 2023.

ETNOPEDAGOGIK QADRIYATLAR YOSHLARDA ANTINARKOTIK IJTIMOIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH RESURSI SIFATIDA

Termiz davlat universiteti Pedagogika fanlari nomzodi,
professor v.b., Bozorova Muslima Qodirovna,

Annotatsiya. Maqolada etnopedagogik qadriyatlar yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish tizimida ijtimoiy immunitetni shakllantiruvchi, ma’naviy-me’yoriy regulyatsiyani kuchaytiruvchi va avlodlararo tarbiyaviy uzviylikni ta’minlovchi resurs sifatida tahlil qilinadi. Muammo shundan iboratki, giyohvandlik profilaktikasi ko‘pincha tibbiy-ogohlantiruvchi axborot, ma’muriy nazorat yoki bir martalik targ‘ibot tadbirlari bilan cheklanadi. Bunday yondashuv yosh shaxsning kundalik hayotidagi real ijtimoiy muhit, oilaviy qadriyatlar, mahalla nazorati, tengdoshlar guruhi ta’siri va tarbiyaviy tajriba uzviyligini yetarli darajada hisobga olmaydi. Shu sababli maqolada etnopedagogik qadriyatlar oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligi orqali yoshlarning antinarkotik barqarorligini shakllantirishga xizmat qiluvchi tizimli profilaktik mexanizm sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: etnopedagogika; antinarkotik immunitet; yoshlar; ijtimoiy institutlar; oila; mahalla; ta’lim muassasasi; tarbiyaviy qadriyatlar; ijtimoiy immunitet; avlodlararo uzviylik; ma’naviy-me’yoriy regulyatsiya.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish zamonaviy jamiyatning tibbiy, psixologik, pedagogik, huquqiy va ijtimoiy siyosat sohalarini birlashtiruvchi ustuvor vazifadir. O‘zbekiston Respublikasida mazkur yo‘nalish davlat siyosatining tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Xususan, “O‘zbekiston - 2030” strategiyasida davlat organlari va tashkilotlari faoliyatida belgilangan ustuvor maqsadlarni izchil amalga oshirish, ijtimoiy sohani rivojlantirish va aholining hayot sifati bilan bog‘liq vazifalarni bajarish alohida ahamiyat kasb etadi [1]. Shu jihatdan giyohvandlik profilaktikasi faqat tibbiy muammo emas, balki yoshlarning salomatligi, ijtimoiy moslashuvi, ma’naviy barqarorligi va xavfsiz rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan kompleks ijtimoiy-pedagogik vazifa sifatida talqin qilinadi.

Mazkur muammo faqat psixoaktiv moddalar iste’molining zararli oqibatlari bilan cheklanmaydi. U yosh shaxsning ijtimoiylashuvi, qadriyatlar tizimi, oilaviy tarbiya muhiti, tengdoshlar guruhi, bo‘sh vaqt madaniyati, raqamli axborot maydoni va o‘zini boshqarish imkoniyatlari bilan uzviy bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yishga qaratilgan strategik chora-tadbirlari ushbu muammoni aholi salomatligi va mamlakat genofondiga tahdid sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi [2]. 2025-yilda qabul qilingan kompleks chora-tadbirlarda esa giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha milliy qonunchilik bazasini takomillashtirish, ta’lim tashkilotlari hamda ularga tutash hududlarda, shuningdek internet tarmog‘i orqali sodir etiladigan narkojinoyatlarga nisbatan javobgarlikni kuchaytirish masalalari belgilangan [3]. Bu holat yoshlar bilan ishlashda profilaktika, tarbiya, ijtimoiy himoya va huquqiy ogohlikning birgalikda tashkil etilishini talab qiladi.

Shu sababli giyohvandlik profilaktikasi faqat taqiq yoki ogohlantirishga emas, balki yoshlarning ijtimoiy immunitetini shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim. Ijtimoiy immunitet deganda yosh shaxsning salbiy ta’sirlarni tanish, ularni tanqidiy baholash, xavfli takliflarga qarshi turish, sog‘lom qadriyatlarni himoya qilish va ijtimoiy jihatdan maqbul xulqni tanlash qobiliyati tushuniladi. Bu qobiliyat o‘z-o‘zidan shakllanmaydi. U oiladagi tarbiya, mahalladagi ijtimoiy nazorat, ta’lim muassasasidagi pedagogik muhit, tengdoshlar orasidagi ijobiy munosabatlar va milliy-ma’naviy qadriyatlarning izchil ta’siri orqali rivojlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining mahallalarda yoshlar bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga oid qarorida yoshlar bilan ishlashda mahalla darajasidagi tashkiliy mexanizmlarni kuchaytirish, yoshlarni ergashtira oladigan, shaxsiy fazilatlari bilan namuna ko‘rsatadigan fidoyi va vatanparvar yetakchilar faoliyatini yo‘lga qo‘yish nazarda tutilgan [4]. Bu me’yoriy asos giyohvandlik profilaktikasida mahalla institutining imkoniyatlarini faqat nazorat vositasi sifatida emas, balki yoshlarni ijobiy ijtimoiy muhitga jalb etuvchi, ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlovchi va tarbiyaviy ta’sirni kundalik hayot bilan bog‘lovchi mexanizm sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Etnopedagogik qadriyatlar aynan shu nuqtada giyohvandlik profilaktikasining muhim manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Milliy tarbiya tajribasida oila, mahalla,

ustoz-shogird an’anasi, kattaga hurmat, halollik, mehnatsevarlik, jamoaga daxldorlik va ijtimoiy mas’uliyat yosh shaxsni salbiy ta’sirlardan himoya qiluvchi ma’naviy-me’yoriy tayanch sifatida shakllangan. Ushbu qadriyatlar normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan profilaktik vazifalar bilan uyg‘unlashganda, ular deklarativ shior emas, balki amaliy tarbiyaviy mexanizmga aylanadi. Bunda etnopedagogik qadriyatlar yoshlarning xavfli takliflarni rad etishi, sog‘lom turmush tarzini tanlashi, ijobiy guruhga mansub bo‘lishi va ijtimoiy foydali faoliyatda ishtirok etishi uchun psixologik-pedagogik asos yaratadi.

Giyohvandlik profilaktikasida oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Ushbu institutlar yosh shaxsning kundalik hayotini tashkil etuvchi asosiy ijtimoiy maydonlardir. Oila bolaning dastlabki axloqiy tajribasini, ishonch va mas’uliyat hissini shakllantiradi. Mahalla ijtimoiy nazorat, jamoaviy daxldorlik, avlodlararo muloqot va o‘zaro yordam muhitini ta’minlaydi. Ta’lim muassasasi esa ilmiy bilim, kasbiy yo‘nalish, tarbiyaviy faoliyat va ijtimoiy faollikni tizimli tashkil etadi. Agar ushbu institutlar bir-biridan uzilgan holda ishlasa, yoshlar uchun yagona ijtimoiy me’yor, izchil tarbiyaviy talab va barqaror qo‘llab-quvvatlash tizimi shakllanmaydi.

Shu asosda profilaktik ish “ta’lim muassasasi - oila - mahalla - psixologik xizmat - yoshlar yetakchilari” hamkorligi doirasida tashkil etilishi zarur. Bunday hamkorlik Prezident qarorlari va farmonlarida belgilangan yoshlar siyosati, mahalla tizimi va giyohvandlikka qarshi kurashish yo‘nalishlari bilan mazmunan uyg‘unlashadi [1; 2; 3; 4]. Etnopedagogik qadriyatlar esa ushbu tizimga milliy tarbiya tajribasi, avlodlararo uzviylik va ma’naviy-me’yoriy barqarorlikni olib kiradi. Natijada profilaktika bir martalik tadbir yoki ogohlantiruvchi ma’ruza shaklida emas, balki yosh shaxsning kundalik ijtimoiy muhiti, qadriyat tanlovi va xulqiy barqarorligini shakllantiruvchi uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tashkil etiladi.

Etnopedagogik qadriyatlar avlodlararo uzviylik, kattaga hurmat, kichikka g‘amxo‘rlik, mehnatsevarlik, halollik, vatanparvarlik, oilaga sadoqat, jamoaga daxldorlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi tarbiyaviy mazmunlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu qadriyatlar yoshlarni salbiy ta’sirdan himoya qilishda faqat ma’naviy shior sifatida emas, balki amaliy xulq me’yorlari sifatida ahamiyat kasb etadi. Masalan, kattaga hurmat o‘zaro muloqot madaniyatini, mehnatsevarlik bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etishni, halollik zararli va yashirin xatti-harakatlardan tiyilishni, jamoaga daxldorlik esa ijobiy guruhga mansublikni mustahkamlaydi.

Etnopedagogik yondashuvning ilmiy ahamiyati shundaki, u profilaktikani yosh shaxsning real ijtimoiy hayoti bilan bog‘laydi. Giyohvandlik xavfi ko‘pincha oilaviy nazoratning susayishi, ijtimoiy chetlanish, salbiy tengdoshlar guruhi, bo‘sh vaqtning nazoratsizligi, maqsadsizlik va emotsional bo‘shliq bilan kuchayadi. Etnopedagogik qadriyatlar esa ushbu zaifliklarga qarshi ijobiy muhit yaratadi: oila bilan muloqot, mahalla bilan aloqadorlik, ustoz-shogird an’anasi, ijtimoiy foydali mehnat, milliy sport va madaniy tadbirlar, avlodlararo suhbatlar hamda jamoaviy javobgarlik orqali yoshlarning antinarkotik barqarorligi kuchayadi.

Maqolaning ilmiy muammosi shundan iboratki, etnopedagogik qadriyatlar profilaktik amaliyotda ko‘pincha umumiy ma’naviy-tarbiyaviy vosita sifatida tilga olinadi, biroq ularning yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishdagi aniq mexanizmlari, pedagogik shartlari va baholash indikatorlari yetarli darajada ochib berilmaydi. Qadriyatlar deklarativ tarzda aytilganda, ular real xulqiy o‘zgarishga olib kelmasligi mumkin. Profilaktika samarali bo‘lishi uchun qadriyat aniq faoliyatga, muloqot shakliga, ijtimoiy rolga, tarbiyaviy vaziyatga va baholanadigan natijaga aylantirilishi lozim.

Mazkur maqolada etnopedagogik qadriyatlar yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasining ijtimoiy-pedagogik mexanizmi sifatida tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligida yoshlarning ijtimoiy immunitetini shakllantirishga qaratiladi. Ijtimoiy immunitet bu yerda yosh shaxsning giyohvandlik xavfini anglash, salbiy ta’sirni tanish, xavfli taklifni rad etish, sog‘lom qadriyatga tayanish, ijobiy guruhga mansub bo‘lish va ijtimoiy foydali faoliyatda ishtirok etish qobiliyati sifatida talqin qilinadi.

Maqolaning maqsadi etnopedagogik qadriyatlarning yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishdagi profilaktik imkoniyatlarini oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligi doirasida nazariy-metodik jihatdan asoslashdan iborat. Ushbu maqsad konferensiya yo‘nalishiga mos holda profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlarini birlashtirishga qaratilgan.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat. Birinchidan, etnopedagogik qadriyatlarning antinarkotik profilaktikadagi nazariy mazmunini aniqlash. Ikkinchidan, oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligining ijtimoiy immunitetni shakllantirishdagi o‘rnini asoslash. Uchinchidan, qadriyatli-ma’naviy, kommunikativ-me’yoriy va amaliy-faoliyat bloklaridan iborat profilaktik modelni tavsiflash. To‘rtinchidan, modelni baholash uchun bilim, qadriyat va xulqiy indikatorlarni belgilash. Beshinchidan, taklif etilayotgan yondashuvning qo‘llanish chegaralarini va keyingi empirik tekshiruv zaruratini ko‘rsatish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta’sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to‘g‘risida.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-noyabrdagi PF-207-son Farmoni. Aholi salomatligi va millat genofondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA TA'LIM MUASSASALARINING IJTIMOIY-PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi dotsenti, p.f.b.f.d(PhD)
Norboyeva Sarvinoz Mengaliyevna

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ta'lim muassasalarining ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari, profilaktik faoliyatning zamonaviy mexanizmlari hamda yoshlarni zararli illatlardan himoya qilishning pedagogik omillari tahlil qilingan. Shuningdek, ta'lim muassasalarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish, psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish va "oila - mahalla - ta'lim muassasasi" hamkorligining ahamiyati yoritilgan. Maqolada giyohvandlik profilaktikasiga oid innovatsion yondashuvlar hamda yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiyalar yuzasidan ilmiy xulosalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, giyohvandlik, profilaktika, ijtimoiy-pedagogik faoliyat, ta'lim muassasasi, sog'lom turmush tarzi, ma'naviy tarbiya, psixologik xizmat, ijtimoiy himoya, deviant xulq-atvor, pedagogik texnologiyalar, mahalla, oila, tarbiya.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashayotgan davrda yoshlar tarbiyasi, ularning ma'naviy-axloqiy kamoloti hamda zararli illatlardan himoyalanish masalasi davlat va jamiyat oldidagi eng muhim vazifalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda[1]. Ayniqsa, giyohvandlik inson salomatligi, ijtimoiy barqarorlik va jamiyat taraqqiyotiga jiddiy xavf tug'diruvchi salbiy omillardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo nafaqat tibbiy yoki huquqiy, balki ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida ham alohida e'tibor talab etadi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning tarqalishiga turli omillar, jumladan, ma'naviy bo'shliq, nazoratsizlik, salbiy ijtimoiy muhit, internet va ijtimoiy tarmoqlardagi zararli axborotlar, tengdoshlar ta'siri hamda bo'sh vaqtning mazmunli tashkil etilmaganligi sabab bo'lmoqda. Shu bois mazkur illatning oldini olishda ta'lim muassasalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Ta'lim muassasalari yoshlarning dunyoqarashi, ijtimoiy faolligi, ma'naviy qadriyatlari va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim ijtimoiy institut hisoblanadi [3]. Aynan ta'lim tizimi orqali yoshlarni zararli odatlardan himoya qilish, ularda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish, mustaqil fikrlash va ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantirish mumkin. Bu jarayonda pedagoglar, psixologlar, tyutorlar hamda ota-onalar hamkorligi muhim o'rin tutadi.

Shuningdek, ta'lim muassasalarida profilaktik tadbirlarni tizimli tashkil etish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish, psixologik treninglar va targ'ibot dasturlarini yo'lga qo'yish yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Hozirgi kunda dunyo miqyosida narkotik vositalarning noqonuniy aylanishi va yoshlar orasida giyohvandlikka moyillikning ortib borishi global muammolardan biri sifatida baholanmoqda. Ayniqsa, sintetik narkotik moddalar va internet orqali

tarqalayotgan noqonuniy targ‘ibot vositalari yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa yoshlarni turli zararli oqimlardan himoya qilishning samarali pedagogik va ijtimoiy mexanizmlarini ishlab chiqishni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham yoshlarni sog‘lom va barkamol etib tarbiyalash, ularni zararli odatlardan asrash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi [4]. Shu nuqtai nazardan, ta’lim muassasalarida giyohvandlik profilaktikasini kuchaytirish, yoshlarning ma’naviy immunitetini shakllantirish hamda ijtimoiy-pedagogik faoliyatni takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi [6].

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, ta’lim muassasalari orqali yoshlarning ijtimoiy ongini rivojlantirish, ularda sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish hamda giyohvandlikka qarshi barqaror immunitet hosil qilish imkoniyati mavjud [5]. Shu sababli giyohvandlik profilaktikasida ta’lim muassasalarining ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o‘rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish masalasi bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki yoshlar jamiyatning eng faol qatlamini tashkil etib, ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi davlat va jamiyat taraqqiyotining muhim omili sanaladi. Giyohvandlik esa nafaqat inson salomatligiga, balki uning ijtimoiy hayoti, ruhiy holati va ma’naviy dunyoqarashiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ta’lim muassasalari yoshlarni zararli odatlardan himoya qilishda muhim ijtimoiy institut sifatida faoliyat yuritadi. Ayniqsa, umumiy o‘rta ta’lim maktablari, akademik litseylar, kasb-hunar ta’limi hamda oliy ta’lim muassasalarida profilaktik faoliyatni tizimli tashkil etish yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda samarali natijalarni beradi.

Mazkur jarayonda quyidagi ijtimoiy-pedagogik yo‘nalishlar muhim ahamiyatga ega:

-sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish;
-yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish;
-ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni kuchaytirish;
-psixologik-pedagogik maslahat xizmatlarini rivojlantirish;
-o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish;
-oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligini mustahkamlash.

Ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagoglar va psixologlar yoshlarning qiziqishlari, xulq-atvori hamda ijtimoiy muammolarini o‘rganish orqali giyohvandlikka moyillikning dastlabki belgilarini aniqlash imkoniyatiga ega. Ayniqsa, psixologik xizmat faoliyatini samarali tashkil etish orqali o‘quvchilarning ruhiy holatini monitoring qilish, individual suhbatlar o‘tkazish va profilaktik treninglarni yo‘lga qo‘yish muhim hisoblanadi [7].

Pedagoglarning shaxsiy namunalari, ma’naviy-ma’rifiy faoliyati hamda yoshlar bilan individual ishlash ko‘nikmalari giyohvandlikka qarshi barqaror immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta’lim muassasalarida “sog‘lom

avlod", "biz giyohvandlikka qarshimiz" kabi targ‘ibot loyihalarini tashkil etish yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradi.

Yoshlar tarbiyasida oila va mahalla muhim ijtimoiy institut hisoblanadi [8]. Farzand tarbiyasidagi e’tiborsizlik, oilaviy nizolar, nazoratning sustligi hamda salbiy ijtimoiy muhit ayrim yoshlarning zararli odatlarga moyilligini kuchaytiradi. Shu bois giyohvandlik profilaktikasida "oila–mahalla–ta’lim muassasasi" hamkorligini kuchaytirish zarur.

Mahalla faollari, ota-onalar va pedagoglarning hamkorlikdagi faoliyati orqali yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport va madaniy tadbirlarga jalb qilish, ma’naviy-ma’rifiy suhbatlar tashkil etish mumkin. Bu esa yoshlarning zararli illatlarga qarshi ongli munosabatini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali sintetik narkotik vositalarning yashirin targ‘iboti kuchayib bormoqda. Ayrim virtual platformalarda giyohvandlik vositalarini reklama qilish, noqonuniy savdo tarmoqlarining faoliyati yoshlar uchun jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Shu sababli yoshlarda media savodxonlikni rivojlantirish va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish muhim vazifalardan biridir.

Shuningdek, ta’lim muassasalarida innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv treninglar, debatlar, ijtimoiy loyihalar hamda motivatsion uchrashuvlardan foydalanish profilaktik faoliyat samaradorligini oshiradi. Yoshlarni sport, san’at, ilm-fan va kasbiy faoliyatga keng jalb etish ham giyohvandlikning oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.

Yuqoridagi manbalarga tayanib quyidagilarni tavsiya qilamiz[9]:

-ta’lim muassasalarida giyohvandlik profilaktikasiga oid maxsus trening va seminarlarni muntazam tashkil etish;

-o‘quvchi-yoshlarning psixologik holatini monitoring qilish va individual yondashuv asosida ishlash tizimini kuchaytirish;

-"oila–mahalla–ta’lim muassasasi" hamkorligini yanada takomillashtirish;

-yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida sport to‘garaklari, ijodiy klublar va ijtimoiy loyihalarni kengaytirish;

-internet va ijtimoiy tarmoqlardagi zararli axborotlardan himoyalanish bo‘yicha media savodxonlik dasturlarini joriy etish;

-pedagog va psixologlarning giyohvandlik profilaktikasi bo‘yicha kasbiy kompetensiyalarini oshirish;

-ta’lim muassasalarida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiluvchi innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash;

-yoshlar orasida huquqiy madaniyat va ijtimoiy mas’uliyat hissini rivojlantirishga qaratilgan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni kuchaytirish.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish bugungi kunda davlat va jamiyat oldida turgan muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biridir. Mazkur muammoni bartaraf etishda ta’lim muassasalari muhim profilaktik institut sifatida faoliyat yuritadi. Ta’lim tizimi orqali yoshlarda sog‘lom turmush tarzi, mustahkam hayotiy pozitsiya va zararli odatlarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirish mumkin.

Giyohvandlik profilaktikasi faqatgina targ‘ibot ishlari bilan cheklanib qolmasdan, pedagogik, psixologik va ijtimoiy himoya mexanizmlarini o‘z ichiga olgan kompleks tizim asosida tashkil etilishi lozim. Ayniqsa, pedagog, psixolog, ota-ona va mahalla hamkorligining kuchaytirilishi yoshlarni zararli illatlardan himoya qilishda muhim omil hisoblanadi.

Shuningdek, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni sport, madaniyat va ilmiy faoliyatga keng jalb etish hamda media savodxonligini oshirish orqali giyohvandlikka qarshi barqaror ijtimoiy immunitetni shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 14.09.2016.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2022.
3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
5. Hasanboyeva O., To‘raqulov X. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 432 b.
6. Sodiqov A. Ijtimoiy pedagogika asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2020. – 240 b.
7. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2021. – 288 b.
8. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). World Drug Report 2023. – Vienna, 2023.
9. Egamberdiyeva N. Yoshlar tarbiyasida ijtimoiy muhitning o‘rni // Pedagogik mahorat. – Toshkent, 2022. – №4. – B. 45–49.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA GIYOHVANDLIK VOSITALARI VA PSIXOTROP MODDALARNING NOQONUNIY AYLANMASIGA CHEK QO‘YISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Termiz davlat universitet “Davlat va huquq asoslari” kafedrasi mudiri
Djurayeva U.Ch.

Globallashuv jarayonlari jadallashib borayotgan hozirgi davrda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishi butun dunyo hamjamiyati uchun jiddiy xavf sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida sintetik giyohvandlik vositalarining internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalishi inson salomatligi, jamiyat barqarorligi hamda millat genofondiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Bugungi kunda xalqaro hamjamiyat, giyohvandlikka qarshi kurashishdagi barcha chora-tadbirlar orasida profilaktika (oldini olish) eng muhim o‘rinni egallashi lozimligini ta’kidlab, muammo yuzaga kelgach, uni bartaraf etishdan ko‘ra, uning

oldini olish ancha samarali va ustuvor hisoblanadi. 1961-yilda qabul qilingan Giyohvandlik vositalari to‘g‘risidagi Yagona konventsiyaning 1972yildagi Protokolining 38-moddasi va 1971 yildagi Psixotrop moddalar to‘g‘risidagi konventsiyaning 20-moddasiga muvofiq, a’zo davlatlar giyohvandlik vositalarini suiiste’mol qilishni oldini olish bo‘yicha profilaktika ishlarini olib borish, giyohvandlik vositalarini davolash bo‘yicha barcha zarur choralarni ko‘rishlari shartligi belgilangan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1988 yildagi “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish” konvensiyasining 14-moddasida “Har bir Tomon o‘z hududida noqonuniy ravishda etishtiriladigan ko‘knori va nasha o‘simliklari kabi tarkibida giyohvandlik yoki psixotrop moddalar bo‘lgan o‘simliklarni noqonuniy etishtirishning oldini olish va ularni yo‘q qilish bo‘yicha tegishli choralarni ko‘radi” deb belgilangan. Giyohvand moddalarga moyillik va ularning noqonuniy aylanmasiga qarshi kurash bo‘yicha ko‘p yillik tajriba umumlashtirilishi natijasida BMT hujjatlarida ikki asosiy strategik yo‘nalish belgilab qo‘yilgan:

1. Giyohvand va psixoaktiv moddalarga noqonuniy talabni kamaytirish;

2. Giyohvand va psixoaktiv moddalarning noqonuniy taklifini va etkazib berishni kamaytirish. Bu ikkala yo‘nalish bir-biriga bog‘langan bo‘lib xalqaro va milliy darajada o‘zaro bog‘liq harakatlar tizimini ifodalaydi.

BMTga a’zo davlatlarning aksariyatining giyohvandlik vositalariga qarshi kurashish strategiyalarida o‘zaro uyg‘unlik mavjud. O‘zbekiston ham mazkur yo‘nalishdagi BMTning tamoyillarni to‘liq qo‘llab-quvvatlaydi. Mamlakat BMTning ushbu sohadagi uchta asosiy konvensiyalariga qo‘shilgan: 1961 yildagi Yagona konvensiya, 1971 yildagi Psixotrop moddalar to‘g‘risidagi konvensiya, 1988 yildagi Narkotik vositalar va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga qarshi kurashish to‘g‘risidagi konvensiya. [1,B.3];

Bu borada O‘zbekiston xalqaro tashabbuslardagi ishtirokini faollashtib, sohada muammoga ancha ilgariroq duch kelgan davlatlarning tajribasidan foydalanib kelmoqda.

O‘zbekistonda ham ushbu muammoga qarshi tizimli kurash olib borish maqsadida muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF–73-son “O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta’sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni ushbu yo‘nalishdagi muhim siyosiy-huquqiy hujjat hisoblanadi.

Mazkur Farmon giyohvandlikka qarshi kurashish tizimini yangi bosqichga olib chiqish, profilaktik mexanizmlarni kuchaytirish hamda davlat organlari faoliyatini yagona strategik maqsad asosida muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

PF–73-son farmonning qabul qilinishiga asosiy sabab sifatida sintetik giyohvandlik vositalarining keng tarqalishi, ularning internet orqali noqonuniy

savdosining ortib borishi hamda yoshlar orasida ushbu illatga moyillikning kuchayib borayotgani ko‘rsatib o‘tilgan.

Farmonda ta’kidlanishicha, giyohvandlik vositalarining noqonuniy aylanishi:

- inson salomatligiga zarar etkazadi;
- jamiyat ma’naviyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi;
- jinoyatchilikning oshishiga sabab bo‘ladi;
- yoshlarning ijtimoiy faolligini susaytiradi;
- millat genofondiga xavf tug‘diradi.

Shu bois davlat siyosatida “Barcha sa’y-harakatlar inson qadri uchun” tamoyili asosida giyohvandlikka qarshi kurashning yangi tizimini yaratish zarurati paydo bo‘ldi.

Farmonning asosiy maqsad va vazifalari bilan 2024–2028-yillarga mo‘ljallangan “Giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish milliy strategiyasi” tasdiqlandi.

Mazkur strategiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

1. Yoshlarda giyohvandlikka qarshi immunitetni shakllantirish

Farmonda aholi, ayniqsa yoshlar va xotin-qizlar orasida giyohvandlikka qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu borada:

- ta’lim muassasalarida targ‘ibot-tashviqot ishlarini kuchaytirish;
- psixologik-profilaktik mexanizmlarni joriy etish;
- sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish;
- yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish kabi vazifalar ilgari surilgan.

Bu yondashuv pedagogik va psixologik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki yoshlarning ongida giyohvandlikka nisbatan salbiy munosabat shakllantirish profilaktikaning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi.

2. Narkologik yordam tizimini rivojlantirish

Giyohvandlikka chalingan shaxslarga sifatli narkologik yordam ko‘rsatish, diagnostika va reabilitatsiya tizimini takomillashtirish masalalari ham alohida qayd etilgan.

Bu esa sog‘liqni saqlash tizimida zamonaviy davolash metodlarini joriy etish va reabilitatsiya markazlari faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. Internet orqali narkotik savdosiga qarshi kurashish

Bugungi kunda giyohvand moddalar savdosi asosan internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirilmoqda. Shu sababli farmonda:

- tezkor-qidiruv faoliyatini raqamlashtirish;
- kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirish;
- noqonuniy elektron savdoni aniqlash tizimini takomillashtirish kabi vazifalar belgilangan. [2,B.6];

Bu esa zamonaviy tahdidlarga mos ravishda yangi mexanizmlarni joriy etish zarurligini ko‘rsatadi.

Farmon nafaqat huquqiy, balki psixologik-pedagogik jihatdan ham muhim hujjat hisoblanadi. Chunki unda yoshlar tarbiyasi, ularning ma’naviy immunitetini mustahkamlash va ijtimoiy himoyasini kuchaytirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Milliy strategiyada:

- ta’lim muassasalarida ijtimoiy-emotsional o‘quv dasturlarini joriy etish;
- o‘qituvchi va inspektor-psixologlar faoliyatini kuchaytirish;
- ota-onalarni ogohlantirish tizimini yaratish kabi chora-tadbirlar belgilangan.

Bu orqali yoshlarning ruhiy holatini erta aniqlash va salbiy omillarning oldini olish imkoniyati kengayadi.

Ushbu farmonda sport va ommaviy sog‘lomlashtirish tadbirlarini kengaytirish ham muhim vazifa sifatida ko‘rsatilgan. Mahallalarda sport musobaqalari, oilaviy tadbirlar va ma’naviy-ma’rifiy uchrashuvlar o‘tkazish orqali yoshlarni foydali faoliyatga jalb etish ko‘zda tutilgan.

Shuningdek, farmonda giyohvandlikka qarshi kurashish bo‘yicha Davlat komissiyasi va uning hududiy komissiyalari tashkil etilishi belgilangan.

Mazkur komissiyalarning asosiy vazifalari:

- Milliy strategiya ijrosini nazorat qilish;
- davlat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish;
- hududiy monitoring olib borish;
- profilaktik tadbirlar samaradorligini oshirishdan iborat.

Shuningdek, Prezident Administratsiyasi huzurida Narkotiklar va o‘qotar qurollarni nazorat qilish agentligi tashkil etildi. Ushbu agentlik:

- tahliliy monitoring olib boradi;
- ilmiy tadqiqotlarni muvofiqlashtiradi;
- xalqaro hamkorlikni rivojlantiradi;
- giyohvandlikka qarshi kurash bo‘yicha takliflar ishlab chiqadi.

Shuningdek, mazkur hujjat davlat va jamiyat hamkorligini kuchaytiradi. Mahalla, ta’lim muassasalari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va jamoatchilikning hamkorligi giyohvandlikka qarshi kurash samaradorligini oshiradi. [3,B.8];

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF–73-son Farmoni mamlakatda giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashishning yangi bosqichini boshlab berdi. Mazkur hujjat giyohvandlikning oldini olish, yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish hamda profilaktik tizimni takomillashtirishda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Farmonda belgilangan vazifalarning izchil amalga oshirilishi:

- yoshlarni turli zararli illatlardan himoya qilish;
- millat genofondini asrash;
- jamiyat barqarorligini ta’minlash;
- sog‘lom va barkamol avlodni voyaga etkazishga xizmat qiladi.

Shu sababli PF–73-son Farmoni nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy, pedagogik va strategik ahamiyatga ega bo‘lgan muhim davlat hujjati hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. BMTning giyohvandlik va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi materiallari.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF–73-son Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.

GIYOHVANDLIK – INSONIYAT UCHUN XAVF.

Davlatova Shoira Shodavlatovna
TerDU katta o‘qituvchisi, t.f.f.d. (PhD)

Mamlakatimizda aholi orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, ularning giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarga nisbatan qarshi immunitetni shakllantirish, shuningdek, inson salomatligini ta’minlashga qaratilgan ishlarga e’tibor ortib bormoqda. Bugungi kunda dunyo davlatlari tinchligi va xavfsizligiga tahdid solayotgan bir qator ichki va tashqi omillar ham mavjud bo‘lib, ular qatoriga radikalizm, ekstremizm, terrorizm, odam savdosi, giyohvandlik va boshqa shu kabi salbiy omillarni kiritish mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev bu holat xususida fikr bildirib shunday deydi: “Bugungi kunda xalqaro terrorizm, ekstremizm, narkotrafik, noqonuniy migratsiya, odam savdosi, ekologik muammolar kuchayib borayotgan butun insoniyatni, jumladan, bizni ham qattiq xavotirga solmoqda” [1, B. 472].

Shaxsning giyohvandlikka berilishining yo‘lini ikkiga ajratish mumkin:

1. Giyohvandlik vositasini shaxsning o‘zi qiziqib chekib ko‘rishi orqali giyohvandga aylanishi; O‘z xohishiga ko‘ra narkotik moddalarni asosan yoshlar, sa’natkorlar, katta mablag‘ga ega shaxslar iste’mol qilishlari bugungi kunda keng avj olgan. O‘tkazilgan tadqiqotlar bugungi kunda respublikamizdagi giyohvandlarning 40-45% giyohvand vositalarini qiziqish orqali iste’mol qilganini, bunga yaqin tanish- bilish, “o‘rtoqlari” yordam berganini ko‘rsatadi.

2. Giyohvandlik vositasini shaxsning o‘zi xohlamagan holda, boshqacha aytganda ixtiyoriy-majburiy ravishda, ya’ni boshqa shaxslar tomonidan turlicha majburlash orqali ist’emol qilishi natijasida giyohvandga aylanishi. Aslida shaxslarni narkotik moddalarni iste’mol qilishga majbur etish moddiy jihatdan yaxshi ta’minlangan shaxslarga nisbatan amalga oshiriladi, ularning mablag‘lari narkotik modda tarqatuvchilarning ko‘proq diqqat e’tiborida bo‘ladi.

Giyohvandlik tibbiyot nuqtayi nazaridan kasallik, deb hisoblanadi. Har qanday kasalliklarning belgilari bo‘lganidek uning ham bir qancha belgilari bor. Jumladan, uning keng tarqalgan belgilariga o‘zi bilan o‘zi bo‘lishi, tevarak-atrofidagi odamlar, bo‘layotgan voqea-hodisalar, ayrim jarayonlarga loqayd munosabat, o‘zini o‘zi boshqalardan izolyatsiya qilish, ya’ni odamlardan o‘zini uzoqroq tutishga harakat qilish, mas’uliyatni e’tiborsiz qoldirish va xavfli xatti-harakatlar bilan shug‘ullanish. Giyohvandlik nafaqat shaxsning ruhiyati yoki kayfiyatiga ta’sir qiladi, balki uning tashqi ko‘rinishini ham o‘zgartirishi mumkin. Giyohvandlikning jismoniy belgilari – vazn yo‘qotish, gigiyena qoidalarini saqlamaslik va teri yaralari kabi tashqi

ko‘rinishdagi o‘zgarishlar kuzatiladi. Giyohvand, shuningdek, kayfiyat o‘zgarishi, depressiya, tashvishni boshdan kechirishi mumkin [2, https://renessans-aktobe.kz/uz/].

Giyohvandlik – millionlab insonlar hayotiga chang solib, qanchadan-qancha oilalarni parokanda qilyapti, oilaviy ajrimlar ko‘payishiga sabab bo‘lyapti va shu orqali jamiyat rivojiga jiddiy to‘siq bo‘lmoqda. Shu sababli dunyo hamjamiyati tomonidan, jumladan, mamlakatimizda ham bu illatga qarshi keng qamrovli kurash olib borilmoqda. Giyohvandlik har bir davrda nafaqat shaxsiy muammo, balki jamiyat uchun jiddiy ijtimoiy xavfdir. Giyohvand moddalar iste’moli insonning ruhiy va jismoniy salomatlikni buzadi, jinoyatchilikni har xil turlarini ko‘payishiga sabab bo‘ladi va iqtisodiy yo‘qotishlarga olib keladi. Bu jihatlar jamiyatdagi barcha tuzilmalarda giyohvandlikka qarshi kurashish uchun kompleks yondashuvlar, chora-tadbirlar belgilashi zarurligini taqozo etadi, davlat esa bu illatga qarshi kurashishning huquqiy mexanizmlarini, qonunlarni ishlab chiqishi lozim. Giyohvandlik asr vabosiga aylandi. Bu o‘z navbatida giyohvandlikka qarshi kurashishda davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligiga ehtiyoj ortishiga olib kelmoqda. Chunki bunday hamkorliksiz har bir insonning, jamiyat a’zolarining sog‘lom turmush tarzini, farovonligini, xavfsizligini ta’minlash qiyin.

1999-yil 19-avgustda O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida” gi qonuni qabul qilingan bo‘lib, u 43 moddadan iborat. Uning 3-moddasida giyohvandlikka quyidagicha ta’rif beriladi: “Giyohvandlik (narkomaniya) – giyohvandlik vositalariga ruhiy-jismoniy qaramlik bilan bog‘liq kasallik; zaharvandlik (toksikomaniya) – psixotrop moddalarga, shuningdek dorilik xususiyatiga ega bo‘lmagan, kelib chiqishi sintetik yoki tabiiy, giyohvandlik vositalarga o‘xshash ruhiyatga faol ta’sir etuvchi moddalarga ruhiy-jismoniy qaramlik bilan bog‘liq kasallik [3, https://lex.uz/].

Ushbu qonunda giyohvandlik vositalari ro‘yxatiga kiritilgan va O‘zbekiston Respublikasida nazoratga olinadigan, kelib chiqishi sintetik yoki tabiiy moddalar, tarkibida giyohvandlik moddasi bo‘lgan preparatlar va o‘simliklar giyohvandlik (narkotik) vositalari hisoblanishi belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalarining muomalada bo‘lishi bilan bog‘liq faoliyatning asosiy turlari: giyohvandlik vositalarini olib kirish (olib chiqish), taqsimlash, ishlab chiqish, ishlab chiqarish, tayyorlash, yo‘q qilish, shuningdek tarkibida giyohvandlik moddasi bo‘lgan o‘simliklarni etishtirish davlat monopoliyasi hisoblanadi [https://lex.uz/].

2024-yil 6-mayda O‘zbekiston Respublikasida “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta’sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-73-son
farmoni qabul qilingan. Farmonda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar doirasida aholi orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, ularning giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarga nisbatan qarshi immunitetni shakllantirish, shuningdek, inson salomatligini ta’minlashga qaratilgan

chora-tadbirlar belgilangan. Keyingi yillarda yangi turdagi sintetik giyohvandlik vositalari va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar paydo bo‘layotganligi, ular inson omilisiz internetning ijtimoiy tarmoqlaridan foydalangan holda aholi, ayniqsa yoshlar orasida oson tarqatilayotganligi mas’ul davlat tuzilmalarining bu boradagi faoliyatini “Barcha sa’y-harakatlar inson qadri uchun” degan ustuvor g‘oya asosida sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish zarurligini taqozo etayotganligi ta’kidlangan.

Farmonda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-158-son Farmonida belgilangan ustuvor maqsadlarga erishish, respublikamizda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasining barvaqt oldini olish, aholida ularni iste’mol qilishga nisbatan “immunitet” ni shakllantirish orqali genofondimizga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni bartaraf etish, giyohvandlikka chalingan bemorlarni jahon tajribasidan kelib chiqib, tibbiy-davolanish tizimini tashkil etish sohadagi davlat siyosatining istiqbolli yo‘nalishlarini belgilash nazarda tutilgan. Ushbu farmon asosida ilg‘or xorijiy tajriba, xalqaro, shu jumladan BMT ekspertlarining xulosa va tavsiyalari asosida ishlab chiqilgan O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan milliy strategiya tasdiqlangan.

Milliy strategiya doirasida quyidagi maqsadlarga erishish barcha davlat organlari va tashkilotlarning ustuvor vazifasi sifatida belgilangan:

aholi, ayniqsa xotin-qizlar va yoshlarda “giyohvandlikka qarshi immunitet” ni, o‘quvchi va talabalar orasida kuchli ta’sir qiluvchi dorilarni iste’mol qilishga murosasiz munosabatni shakllantirish, ta’lim muassasalarida psixofaol moddalar tarqalishining oldini olishga qaratilgan yangi ta’sirchan targ‘ibot-tashviqot va tarbiyaviy-profilaktik mexanizmlarni joriy etish;

aholiga sifatli narkologik yordam ko‘rsatish tizimini yangi usullar asosida rivojlantirish, giyohvandlik va zaharvandlikning barvaqt profilaktikasi, diagnostikasi, davolash va tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiyasi tizimini tubdan takomillashtirishga qaratilgan manzilli choralarni amalga oshirish;

giyohvandlik vositalari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda giyohvandlik vositalari noqonuniy aylanmasining yangicha, ayniqsa internet tarmog‘idagi usullariga barham berish, bu boradagi tezkor-qidiruv, tergov va ekspert-kriminalistik choralar kompleksini, birinchi navbatda raqamlashtirish orqali rivojlantirish [5, https://www.lex.uz/].

Milliy strategiyada yana davlat va xususiy tibbiyot muassasalari hamda dorixonalarning giyohvandlik vositalaridan tibbiyotda foydalanish amaliyotini nazorat qilish, farmatsevtika korxonalari, giyohvandlik vositalarining ulgurji va chakana savdosi bilan shug‘ullanuvchi subyektlar mas’uliyatini oshirishning ta’sirchan mexanizmlarini yaratish, giyohvandlikni davolash va narkojinoyatlarga qarshi kurashish sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish, bu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlar, xulosalar, yutuqlar va yangiliklarni amaliyotga joriy etish hamda ommaga etkazishni ta’minlash masalalari ham nazarda tutilgan. Milliy strategiyada

belgilangan ustuvor yo‘nalishlar va chora-tadbirlarni amalga oshirishda barcha davlat organlari va tashkilotlarning birinchi rahbarlari mas’ul ekanligi ta’kidlangan.

BMT Bosh Assambleyasining 1987-yil 7-dekabrda qabul qilgan rezolyusiyasiga binoan 26 iyun – Xalqaro giyohvandlikka qarshi kurash kuni sifatida belgilangan [6, https://www.google.com/]. Tahlilchilarning fikricha, giyohvand moddalarning keng tarqalishi bir qator ijtimoiy muammolarga sabab bo‘ladi.

Xullas, giyohvandlik inson hayotini barbod qiladi, millat salomatligiga zarar etkazib, yoshlarning salohiyatini ro‘yobga chiqarishga to‘sqinlik qiladi. Ayni davrda chegara bilmas, masofa bilmas bu muammoni bartaraf etish global va mintaqaviy hamkorlikni talab etadi. O‘zbekiston giyohvandlikka qarshi samarali kurashish barobarida mazkur yo‘nalishda qator muhim xalqaro va mintaqaviy tashabbuslarni ham iilgari surmoqda. Mamlakatimizda giyohvandlikka qarshi kurashish masalasiga faqat huquqni himoya qilish idoralarining vazifasi emas, balki sog‘lom, adolatli va xavfsiz jamiyat barpo etish bo‘yicha umumiy strategiyaning bir qismi sifatida qaraladi.

Yurtboshimiz ta’kidlaganidek, “Vatanimiz mustaqilligini mustahkamlash, sarhadlarimiz daxlsizligini saqlash, xalqaro terrorizm, ekstremizm, narkotrafik kabi xatarlarga qarshi kurashish bosh vazifamiz” [7, B. 323], bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-tom. – Toshkent, “O‘zbekiston”, 2020, 323, 472-betlar.

Internet tarmoqlari:

1. https://renessans-aktobe.kz/uz/
2. https://lex.uz/
3. https://www.google.com/

NARKO-TAHDIDLARGA QARSHI TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Termiz davlat universiteti dotsenti
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD
Mirzayev Mutalib Jo‘rayevich

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv va raqamli kommunikatsiyalar sharoitida yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan narko-tahdidlarning mazmun-mohiyati, ularning media makon orqali tarqalish mexanizmlari hamda ularga qarshi tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mediasavodxonlik, mediaimmunitet, axborot xavfsizligi va antinarkotik tarbiya masalalari o‘zaro integratsiyalashgan holda yoritilgan. Shuningdek, maqolada pedagogik yechimlar, innovatsion metodlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: narkomaniya, narko-tahdid, tanqidiy fikrlash, pedagogika, mediaimmunitet, mediasavodxonlik, axborot xavfsizligi, yoshlar tarbiyasi, antinarkotik profilaktika.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan davrda narkotik moddalar targ‘iboti yangi shakl va vositalar orqali yoshlar ongiga kirib bormoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, videoplatformalar va anonim internet sahifalari narkotik moddalarni yashirin reklama qilish, targ‘ib etish hamda ularni “zamonaviy hayot tarzi” sifatida ko‘rsatishda faol qo‘llanilmoqda. Bunday jarayonlar yoshlarning ruhiyati, dunyoqarashi va ijtimoiy xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha 296 milliondan ortiq inson narkotik moddalarni iste’mol qiladi va ularning asosiy qismini yoshlar tashkil etadi [1]. Internet orqali narkotik vositalar savdosining kengayishi esa global xavfsizlikka jiddiy tahdid tug‘dirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham yoshlarni turli yot g‘oyalar va narkotik tahdidlardan himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu bois yosh avlodda tanqidiy fikrlash, mediasavodxonlik va mediaimmunitetni rivojlantirish masalasi dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Narko-tahdid deganda narkotik moddalarni targ‘ib qilish, ularga qiziqish uyg‘otish, iste’molni normallashtirish hamda yoshlarni noqonuniy narkotik madaniyatga jalb etishga qaratilgan axborot va kommunikativ ta’sirlar tushuniladi. Zamonaviy narko-tahdidlar an’anaviy targ‘ibot shakllaridan farqli ravishda media texnologiyalar orqali amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda TikTok, Telegram, Instagram va boshqa platformalarda narkotik moddalarni reklama qiluvchi kontentlarning ko‘payishi yoshlar orasida xavfli tendensiyani yuzaga keltirmoqda. Psixolog olim A.Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasida yoshlar ko‘rgan axborot va xatti-harakatlarni takrorlashga moyilligini ta’kidlaydi [2]. Shu jihatdan narkotik mazmundagi media kontentlar yoshlarning ongiga bevosita ta’sir qiluvchi xavfli omil hisoblanadi.

Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, narko-tahdidlarning asosiy xavfi yoshlarning tanqidiy tahlil qilish qobiliyati yetarli shakllanmaganligidadir. Tanqidiy fikrlash rivojlanmagan shaxs media manipulyatsiya, destruktiv reklama va yashirin propagandalarga tez ishonadi.

Amerikalik olim D.Halpern tanqidiy fikrlashni “mantiqiy xulosa chiqarish, dalillarni tahlil qilish va manipulyativ ta’sirlarga qarshi ongli qaror qabul qilish qobiliyati” sifatida izohlaydi [3]. Demak, yoshlarni narkotik tahdidlardan himoya qilishda tanqidiy fikrlash pedagogik himoya vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tanqidiy fikrlash pedagogikaning zamonaviy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u shaxsning mustaqil tahlil qilish, axborotni saralash, baholash va asosli qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. J.Dyuining fikricha, tanqidiy fikrlash reflektiv tafakkur bo‘lib, insonning har qanday axborotni chuqur tahlil qilishi va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish jarayonidir [4]. Bugungi axborotlashgan

jamiyatda mazkur kompetensiya yoshlarning media xavfsizligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Narko-tahdidlarga qarshi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda mediasavodxonlik muhim vosita hisoblanadi. UNESCO ekspertlari mediasavodxonlikni “media axborotlarini tahlil qilish, yaratish va baholash ko‘nikmalarining yig‘indisi” sifatida izohlaydi [5].

Demak, pedagogik jarayonda mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlash integratsiyasi yoshlarning mediaimmunitetini shakllantirishga xizmat qiladi.

Narko-tahdidlarga qarshi kurashning huquqiy asoslariga to’xtalib o‘tsak. O‘zbekiston Respublikasida narkotik vositalar tarqalishining oldini olish hamda yoshlarni himoya qilish bo‘yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan.Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining “Narkotik vositalar va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonunida narkotik moddalarni noqonuniy targ‘ib qilish va tarqatish taqiqlanishi belgilangan. Shuningdek, Jinoyat kodeksida narkotik moddalarni reklama qilish va tarqatish bilan bog‘liq javobgarlik choralari mustahkamlangan. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish hamda axborot xavfsizligini mustahkamlash muhim vazifalardan biri sifatida ko‘rsatilgan.

Xalqaro miqyosda esa BMTning 1961-yildagi “Narkotik vositalar to‘g‘risidagi Yagona Konvensiyasi”, 1971-yildagi “Psixotrop moddalar to‘g‘risidagi Konvensiya” hamda 1988-yildagi “Narkotik vositalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurash to‘g‘risidagi Konvensiya”lari davlatlarning antinarkotik siyosatini belgilovchi muhim hujjatlar hisoblanadi.

Huquqiy mexanizmlar pedagogik faoliyat bilan integratsiyalashgandagina samarali natija beradi. Shu sababli ta’lim tizimida huquqiy savodxonlik va antinarkotik tarbiya birgalikda olib borilishi zarur.

Mavzu borasida xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil etamiz. AQSHda “Drug Abuse Resistance Education” (DARE) dasturi maktab o‘quvchilarida narkotik moddalar xavfini anglash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Mazkur dasturda interaktiv treninglar, muammoli vaziyatlar va media tahlil metodlari qo‘llaniladi.

Finlandiya ta’lim tizimida mediasavodxonlik boshlang‘ich ta’limdan boshlab barcha fanlarga integratsiya qilingan. O‘quvchilar media axborotlarni tanqidiy tahlil qilish va manipulyativ kontentlarni aniqlashga o‘rgatiladi.

Singapurda “Cyber Wellness Education” dasturi yoshlarning raqamli xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, unda internetdagi zararli axborotlar, jumladan narkotik targ‘ibotga qarshi immunitet shakllantiriladi.

Janubiy Koreyada yoshlar orasida internet qaramligi va narkotik xavflarning oldini olish uchun media psixologiyasi asosida maxsus pedagogik kurslar joriy etilgan.

Mazkur tajribalar shuni ko‘rsatadiki, antinarkotik tarbiya zamonaviy media texnologiyalari bilan integratsiyalashgan holda olib borilganda samaradorlik oshadi.

Narko-tahdidlarga qarshi tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun quyidagi pedagogik mexanizmlarni joriy etish maqsadga muvofiq: Xususan, maktab va OTMlarda “Media xavfsizlik”, “Raqamli madaniyat”, “Axborot tahlili” kabi modullarni joriy etish zarur. Case-study, debat, media tahlil, fact-checking va trening texnologiyalari yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Shuningdek, talabalarda:

- manipulyatsiyani aniqlash;
- feyk axborotni tekshirish;
- reklama psixologiyasini tushunish;
- xavfli kontentni rad etish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur.

Yoshlarni narko-tahdidlardan himoya qilish faqat ta’lim muassasalari emas, balki oilaning ham muhim vazifasi hisoblanadi. Narko-targ‘ibotga qarshi kurashish faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi organlarning ishi emas, balki keng jamoatchilik, eng birinchi navbatda, zamonaviy pedagogikaning strategik vazifasidir. Raqamli asrda yoshlarni axborot xurujlaridan har tomonlama yopiq muhitda asrash imkonsiz. Yagona to‘g‘ri yo‘l — ularning ongida har qanday axborotni filtrlovchi, uning ortidagi yashirin maqsad va oqibatlarni ko‘ra oladigan kritik fikrlash tizimini shakllantirishdir. Ta’lim tizimiga kiber-pedagogika va kritik media-savodxonlik elementlarini chuqur tatbiq etish orqali biz nafaqat giyohvandlikka, balki har qanday mafkuraviy tahdidlarga qarshi mustahkam immunitetga ega barkamol avlodni tarbiyalashga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). World Drug Report 2024. – Vienna: United Nations, 2024.
2.Bandura A. Social Learning Theory. – New York: General Learning Press, 1977.
3.Halpern D. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2003.
4.Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co, 1933.
5.UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.

I SHO‘BA
SINTETIK GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASHDA IJTIMOIY INSTITUTLARNING MULTIDISSIPLINAR HAMKORLIK MODELLARI

YOSHLAR O‘RTASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH METODLARI VA VOSITALARI

Termiz davlat universiteti, Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi
v/b dotsenti O.N.Ergasheva

Yoshlar — jamiyatning eng faol va istiqbolli qatlamidir. Ularning sog‘lom, bilimli va ma’naviy yetuk bo‘lib voyaga yetishi davlat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Biroq bugungi kunda giyohvandlik va zararli odatlar yoshlar hayotiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Shu sababli giyohvandlikning oldini olish metodlari va vositalarini samarali qo‘llash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv davrida yoshlar tarbiyasi va salomatligi har bir jamiyatning eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, giyohvandlik va psixotrop moddalar iste’moli yoshlar kelajagiga, ularning jismoniy va ruhiy salomatligiga jiddiy xavf tug‘diradi. Giyohvandlik nafaqat bir insonning hayotini izdan chiqaradi, balki oilaga, jamiyatga va davlat taraqqiyotiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish, profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirish, ta’lim orqali ongni shakllantirish va ijtimoiy himoya mexanizmlarini rivojlantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.Giyohvanlik oldini olish maqsadida “Giyohvandlik vositalar va psixotor moddalar to‘risida”[2] gi qonun qabul qilingan bo‘lib qonunda O‘zbekistonda giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlar bilan bog‘liq faoliyatni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjat hisoblanadi. Qonunning asosiy maqsadi:fuqarolar salomatligini himoya qilish; giyohvandlikning oldini olish; giyohvand moddalar noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish; tibbiy va ilmiy maqsadlarda qonuniy foydalanishni nazorat qilishdir. Shu maqsadda Respublikamiza kuplab ishlar amalga oshirilmoqda.

Giyohvandlikning oldini olishda oila,mahalla,ta’lim muassasalari hamkorligi hozirgi kunda dolzarb masalalaridan biri bo‘lib ishlarni samarali tashkil etishda quyidagi metodlardan foydalanish maqsadga muofiq.

Profilaktik suhbatlar va targ‘ibot ishlari.

Yoshlar bilan muntazam ravishda tushuntirish ishlari olib borish eng samarali metodlardan biridir. Maktab, kollej va oliy ta’lim muassasalarida:davra suhbatlari; seminar-treninglar; uchrashuvlar; ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar tashkil etilishi yoshlarning ongida giyohvandlikka qarshi salbiy munosabatni shakllantiradi.

Psixologik yordam metodlari.

Ko‘pincha yoshlar ruhiy bosim, stress yoki oilaviy muammolar sabab zararli odatlarga moyil bo‘ladilar. Shu bois:psixologik maslahatlar; individual suhbatlar; motivatsion treninglar; stressni boshqarish mashg‘ulotlari muhim ahamiyatga ega.

Ta’lim orqali oldini olish.

Ta’lim jarayonida sog‘lom turmush tarzi, inson salomatligi va zararli odatlarning oqibatlari haqida bilim berish yoshlarning ongini mustahkamlaydi. Ayniqsa biologiya, tarbiya va huquq fanlarida bu mavzularni keng yoritish foydali hisoblanadi.

Bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish.

Yoshlarning bo‘sh vaqtini foydali mashg‘ulotlar bilan band qilish giyohvandlikning oldini olishda katta rol o‘ynaydi. Sport to‘garaklari, san’at va musiqa mashg‘ulotlari, kitobxonlik klublari yoshlarni ijobiy faoliyatga jalb qiladi.

Oila bilan hamkorlik.

Ota-onalar farzandining do‘stlari, qiziqishlari va xulq-atvoriga e’tiborli bo‘lishi kerak. Oiladagi sog‘lom muhit va mehr-muhabbat yoshlarni zararli yo‘llardan himoya qiladi.Giyohvandlikning oldini olishda metodlar bilan bir vaqtda vositalarning o‘rni ham muhimdir.Vositalar sifatida.

1.**Ommaviy axborot vositalari**.Televideniye, radio, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali:videoroliklar; ijtimoiy reklamalar; maqolalar; hujjatli filmlar namoyish etilishi yoshlarni ogohlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

2. Sport va sog‘lom turmush dasturlari.Sport musobaqalari, marafonlar va sog‘lom turmush targ‘ibotlari yoshlarni jismonan chiniqtirib, zararli odatlardan uzoqlashtiradi.

3. Psixologik xizmat markazlari.Maktab va oliygohlardagi psixologik xizmatlar yoshlarning muammolarini vaqtida aniqlash va yordam ko‘rsatishda muhim vosita hisoblanadi.

4. Huquqiy mexanizmlar.Davlat tomonidan giyohvand moddalar savdosiga qarshi qat’iy qonunlar va nazorat tizimining mavjudligi ham profilaktik vosita sifatida xizmat qiladi.

5. Yoshlar tashkilotlari va mahalla.Mahalla, yoshlar ittifoqi va jamoat tashkilotlari tomonidan tashkil etiladigan tadbirlar yoshlarni jamiyat hayotiga faol jalb etadi hamda salbiy ta’sirlardan himoya qiladi.

Yoshlar o‘rtasida giyohvandlikning oldini olish uchun profilaktik metodlar va zamonaviy vositalardan kompleks tarzda foydalanish zarur. Oila, ta’lim muassasalari, davlat va jamoatchilikning hamkorligi orqali sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash mumkin. Har bir yoshning ongida sog‘lom hayot tarzi va mas’uliyat hissini shakllantirish giyohvandlikka qarshi kurashning eng muhim yo‘lidir.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish — kelajakni asrash demakdir. Profilaktika, sifatli ta’lim va kuchli ijtimoiy himoya mexanizmlari orqali yoshlarni zararli illatlardan asrab, sog‘lom va barkamol avlodni voyaga yetkazish mumkin. Har bir inson bu masalaga befarq bo‘lmasligi, yoshlarning to‘g‘ri yo‘lni tanlashiga ko‘maklashishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023.

2.O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 1999.

3.O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2016.

4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash hamda jinoyatchilik va zararli illatlarning oldini olishga oid farmon va qarorlari.

5.O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ma’lumotlari va hisobotlari. – Toshkent, 2022–2025.

6.Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi materiallari. – Toshkent, 2023.

7.UNICEF Uzbekistan. *Youth and Healthy Lifestyle in Uzbekistan*. – Tashkent, 2021.

8.BMTning Giyohvandlik va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) hisobotlari. – 2022–2024.

SINTETIK GIYOHVANDLIKKA QARSHI PROFILAKTIKADA BOSHLANG‘ICH SINF PEDAGOGLARINING KREATIV HAMKORLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Termiz davlat universiteti, Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi v/b dotsenti pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Ne’matov Bo‘ritosh Saydullayevich

Annotatsiya: Maqolada sintetik giyohvandlik xavfining oldini olishda boshlang‘ich sinf pedagoglarining kreativ hamkorlik kompetensiyasini rivojlantirish masalasi multidissiplinar yondashuv nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Maqolada kreativ hamkorlik kompetensiyasining diagnostik-sezgirlik, metodik-transformatsion, kommunikativ-hamkorlik, profilaktik-loyihalash va refleksiv-monitoring komponentlari ajratiladi. Taklif etilgan model boshlang‘ich ta’limda sintetik giyohvandlikka qarshi profilaktikani alohida tadbir emas, balki pedagogik kreativlik va ijtimoiy institutlar hamkorligiga tayangan tizimli jarayon sifatida tashkil etish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: sintetik giyohvandlik, boshlang‘ich sinf pedagogi, kreativ hamkorlik kompetensiyasi, multidissiplinar yondashuv, maktab, oila, mahalla, psixologik-pedagogik profilaktika, hayotiy ko‘nikmalar, ijtimoiy-emotsional ta’lim.

Sintetik giyohvandlikka qarshi kurash zamonaviy ta’lim tizimida faqat huquqiy ogohlantirish yoki tibbiy profilaktika bilan cheklanmaydi. Mazkur xavf yoshlar ongiga bevosita taklif, tengdoshlar bosimi, raqamli makondagi yashirin targ‘ibot, oilaviy nazoratning zaifligi, emotsional qo‘llab-quvvatlash yetishmasligi va ijtimoiy muhitdagi beqarorlik orqali ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli profilaktika jarayoni maktab, oila, mahalla, psixologik xizmat va ijtimoiy institutlarning kelishilgan hamkorligiga tayanishi zarur.

Boshlang‘ich ta’lim bu tizimda alohida ahamiyatga ega. Bu bosqichda bola hali sintetik moddalar xavfining murakkab tibbiy, huquqiy va ijtimoiy oqibatlarini to‘liq anglamaydi. Biroq u xavfsiz va xavfli vaziyatlarni farqlash, zararli taklifga nisbatan

ehtiyotkor munosabat bildirish, ishonchli kattaga murojaat qilish, tengdoshlar bosimiga qarshi turish va sog‘lom hayot qadriyatlarini qabul qilish kabi dastlabki himoya ko‘nikmalarini egallashi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan boshlang‘ich sinf pedagogining kreativligi faqat darsdagi metodik yangilik emas. U profilaktik vaziyatni ko‘ra olish, o‘quvchining yosh xususiyatiga mos pedagogik yechim topish, ota-ona va mahalla bilan muloqotni to‘g‘ri tashkil etish, psixologik xizmat bilan hamkorlikda yordam zanjirini ishga tushirish qobiliyati sifatida qaralishi lozim. Demak, kreativlik individual ijodkorlikdan multidissiplinar hamkorlik kompetensiyasiga o‘tadi.

Kreativ pedagogika bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlarda o‘qituvchining kreativligi tayyor metodni qo‘llash emas, balki o‘zgaruvchan ta’limiy vaziyatda maqsadga muvofiq, moslashuvchan va asoslangan qaror qabul qilish qobiliyati sifatida talqin qilinadi [1, B. 18–24]. Ijtimoiy-kognitiv nazariya esa bola xulq-atvori kuzatish, modellashtirish va ijtimoiy mustahkamlash orqali shakllanishini ko‘rsatadi [2, B. 1–26]. Shu bois sintetik giyohvandlik profilaktikasida o‘qituvchi faqat ma’lumot beruvchi emas, balki sog‘lom xulq-atvor modeli va xavfsiz ijtimoiy muhit tashkilotchisi sifatida namoyon bo‘ladi.

Maqolaning maqsadi sintetik giyohvandlikka qarshi profilaktikada boshlang‘ich sinf pedagoglarining kreativ hamkorlik kompetensiyasini nazariy jihatdan asoslash va uning tarkibiy komponentlarini aniqlashdan iborat.

Maqolada nazariy tahlil, qiyosiy umumlashtirish, komponentli modellashtirish va psixologik-pedagogik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi.

Nazariy tahlil kreativ pedagogika, ijtimoiy-kognitiv ta’sir, ekologik rivojlanish yondashuvi, hayotiy ko‘nikmalar, ijtimoiy-emotsional ta’lim va dalillarga asoslangan profilaktika bo‘yicha tadqiqotlarni o‘rganishga qaratildi. Qiyosiy umumlashtirish yordamida boshlang‘ich sinf pedagogining an’anaviy metodik kreativligi va profilaktik hamkorlikdagi kreativ kompetensiyasi farqlashtirildi. Komponentli modellashtirish asosida kreativ hamkorlik kompetensiyasining tarkibiy qismlari ajratildi. Psixologik-pedagogik interpretatsiya esa ushbu kompetensiyaning sintetik giyohvandlik xavfini erta aniqlash va oldini olishdagi amaliy ahamiyatini ochishga xizmat qildi.

Mazkur maqolada “kreativ hamkorlik kompetensiyasi” tushunchasi boshlang‘ich sinf pedagogining sintetik giyohvandlik xavfiga oid tarbiyaviy-profilaktik vaziyatlarni aniqlash, o‘quvchining yoshiga mos pedagogik yechim ishlab chiqish, oila, mahalla, psixologik xizmat va ijtimoiy institutlar bilan kelishilgan faoliyat yuritish hamda profilaktik natijalarni refleksiv baholash qobiliyatlari birligi sifatida talqin qilinadi.

Sintetik giyohvandlikka qarshi profilaktikada boshlang‘ich sinf pedagogining kreativ hamkorlik kompetensiyasi besh komponent orqali tavsiflanadi.

Birinchi komponent - diagnostik-sezgirlik komponenti. Bu komponent o‘qituvchining o‘quvchi xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni faqat intizom buzilishi sifatida emas, balki mumkin bo‘lgan psixologik yoki ijtimoiy xavf signali sifatida ko‘ra olish qobiliyatini bildiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida xavotir, ajralib qolish,

tajovuzkorlik, darsga qiziqishning keskin pasayishi, yashirinlik, haddan tashqari qo‘rquv yoki noma’lum raqamli kontentga qiziqish kabi belgilar pedagogik jazo emas, balki ehtiyotkor kuzatuv va yordam uchun asos bo‘lishi kerak. Ekologik yondashuvga ko‘ra, bola xulqi oila, maktab, tengdoshlar va keng ijtimoiy muhit o‘zaro ta’sirida shakllanadi [3, B. 38–45]. Demak, o‘qituvchi bolaning holatini alohida epizod sifatida emas, balki muhit bilan bog‘liq holda tahlil qilishi zarur.

Ikkinchi komponent - metodik-transformatsion komponent. U pedagogning profilaktik mazmunni yoshga mos, qo‘rqitmaydigan va rivojlantiruvchi metodik shaklga aylantira olish qobiliyatini ifodalaydi. Sintetik giyohvandlik mavzusi boshlang‘ich sinfda bevosita murakkab tibbiy yoki kriminal tushunchalar orqali emas, balki sog‘lom tanlov, xavfsiz xulq-atvor, “yo‘q” deyish, ishonchli kattaga murojaat qilish, internetdagi shubhali taklifni tanish kabi hayotiy vaziyatlar orqali yoritilishi kerak. Hayotiy ko‘nikmalar yondashuvi qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash, muloqot, stressni boshqarish va o‘zini himoya qilish ko‘nikmalarini profilaktikaning muhim omillari sifatida belgilaydi [4, B. 12–21].

Uchinchi komponent - kommunikativ-hamkorlik komponenti. Bu komponent o‘qituvchining ota-onalar, mahalla, maktab psixologi va ijtimoiy xizmatlar bilan ishonchli, ayblovsiz va aniq vazifalarga asoslangan muloqot qurish qobiliyatini bildiradi. Profilaktikada eng katta xatolardan biri maktabning oilani, oilaning maktabni, mahallaning esa faqat nazoratni mas’ul deb bilishidir. Multidissiplinar hamkorlikda har bir subyekt o‘z vazifasini bilishi kerak: o‘qituvchi kuzatadi va tarbiyaviy ishlaydi; ota-ona emotsional aloqa va kundalik nazoratni ta’minlaydi; mahalla ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash muhitini yaratadi; psixolog xavf signallarini tahlil qiladi; ijtimoiy xizmat murakkab oilaviy vaziyatlarda yordamni tashkil etadi.

To‘rtinchi komponent - profilaktik-loyihalash komponenti. U pedagogning sinf, oila va mahalla darajasida kichik profilaktik loyihalarni ishlab chiqish qobiliyatini anglatadi. Masalan, “Xavfsiz tanlov haftaligi”, “Ishonchli kattaga murojaat qilaman”, “Sog‘lom odatlar kundaligi”, “Raqamli xavfsizlik kuni”, “Oila bilan sog‘lom dam olish” kabi kichik loyihalar bolani qo‘rqitmasdan, unda himoya ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Kreativlik aynan shu joyda amaliy mazmun kasb etadi: pedagog umumiy profilaktik g‘oyani real sinf, real oila va real mahalla sharoitiga moslashtiradi.

Beshinchi komponent - refleksiv-monitoring komponenti. U o‘qituvchining profilaktik ish natijasini kuzatish, o‘quvchi xulqidagi o‘zgarishlarni qayd etish, ota-onalar bilan muloqot samaradorligini baholash va zarur hollarda psixolog yoki ijtimoiy xizmatga murojaat qilish qarorini qabul qilish qobiliyatini bildiradi. Dalillarga asoslangan profilaktika yondashuvlarida profilaktik ish bir martalik tadbir emas, balki muntazam kuzatuv, baholash va tuzatishlar kiritish jarayoni sifatida qaraladi [5, B. 12–20].

Jadval 1. Boshlang‘ich sinf pedagogining kreativ hamkorlik kompetensiyasi komponentlari

Komponent	**Mazmuni**	**Amaliy indikatorlar**
Diagnostik-sezgirlik	Xavf signallarini erta sezish	xulq o‘zgarishini kuzatish; emotsional holatni farqlash; raqamli qiziqishdagi xavf belgilarini ko‘rish
Metodik-transformatsion	Profilaktik mazmunni yoshga mos shaklga aylantirish	vaziyatli topshiriq; rolli o‘yin; “yo‘q” deyish mashqi; xavfsiz tanlov suhbatlari
Kommunikativ-hamkorlik	Oila, mahalla va psixologik xizmat bilan aloqani tashkil etish	ota-onalar suhbati; psixolog bilan maslahat; mahalla bilan profilaktik kelishuv
Profilaktik-loyihalash	Kichik profilaktik loyihalarni ishlab chiqish	sinf loyihasi; oila ishtirokidagi tadbir; raqamli xavfsizlik mashg‘uloti
Refleksiv-monitoring	Natijani kuzatish va tuzatish kiritish	qayta suhbat; o‘zgarishlarni qayd etish; yordam zanjirini ishga tushirish

Taklif etilgan model boshlang‘ich sinf pedagogining kreativligini yangi yo‘nalishda talqin qiladi. Bu kreativlik endi faqat didaktik topshiriqni noodatiy tuzish emas, balki profilaktik vaziyatda mos pedagogik yechim ishlab chiqish, xavf signallariga ehtiyotkor munosabat bildirish va ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikni tashkil etish qobiliyatidir.

Bunday yondashuv birinchi sho‘baning mazmuniga mos keladi, chunki sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda multidissiplinar hamkorlik oddiy ma’muriy kelishuv emas. U pedagogik, psixologik, oilaviy, mahallaviy va ijtimoiy xizmatlararo faoliyatni birlashtiruvchi amaliy mexanizm bo‘lishi kerak. Agar bu hamkorlikda pedagogning kreativ kompetensiyasi bo‘lmasa, profilaktika tayyor shiorlar va rasmiy tadbirlar bilan cheklanib qoladi.

Profilaktik ishda qo‘rqitish usulidan ehtiyot bo‘lish zarur. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga sintetik moddalar haqidagi tafsilotlarni keskin va qo‘rqinchli tarzda berish pedagogik jihatdan samarasiz bo‘lishi mumkin. Bu yoshda asosiy vazifa xavfsiz tanlov, ishonchli kattaga murojaat qilish, zararli taklifni rad etish, o‘zini qadrlash va sog‘lom ijtimoiy muhitga intilish ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Ijtimoiy-emotsional ta’lim yondashuvi o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, ijtimoiy xabardorlik, munosabatlarni boshqarish va mas’uliyatli qaror qabul qilishni bolalarning himoya resurslari sifatida ko‘rsatadi [6, B. 9–16].

Boshlang‘ich sinf pedagogining kreativ hamkorlik kompetensiyasini rivojlantirish uchun metodik ishlar ham o‘zgarishi kerak. O‘qituvchilarga faqat “giyohvandlikka qarshi suhbat o‘tkazing” deyish yetarli emas. Ular real vaziyatlarni tahlil qilish, ota-onalar bilan qiyin suhbat qurish, psixologga murojaat qilish

mezonlarini bilish, yoshga mos profilaktik topshiriqlar ishlab chiqish va sinfdagi himoya muhitini baholash bo‘yicha tayyorlanishi kerak.

Amaliy jihatdan quyidagi shakllar samarali bo‘lishi mumkin: pedagogik vaziyatlar tahlili, “xavf belgisi — pedagogik javob” mashqi, ota-onalar bilan suhbat ssenariysi, sinf profilaktik loyihasi, psixolog bilan hamkorlik kartasi, mahalla bilan profilaktik hamkorlik rejasi, o‘quvchining emotsional holatini kuzatish varaqasi.

Jadval 2. Kreativ hamkorlik kompetensiyasini rivojlantirish shakllari

Ish shakli	**Maqsad**	**Kutiladigan natija**
“Xavf belgisi - pedagogik javob” mashqi	O‘qituvchining diagnostik sezgirligini oshirish	xulq o‘zgarishiga jazo emas, yordam signali sifatida qarash shakllanadi
Ota-onalar bilan suhbat ssenariysi	Ayblovsiz muloqot madaniyatini rivojlantirish	oila bilan ishonchli aloqa kuchayadi
Sinf profilaktik loyihasi	Sog‘lom tanlov va xavfsiz xulqni mustahkamlash	o‘quvchilarda himoya ko‘nikmalari shakllanadi
Psixolog bilan hamkorlik kartasi	Mutaxassisga murojaat mezonlarini aniqlash	yordam zanjiri aniq ishlaydi
Mahalla bilan hamkorlik rejasi	Profilaktikani maktabdan tashqari muhit bilan bog‘lash	ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash kuchayadi

Sintetik giyohvandlikka qarshi profilaktikada boshlang‘ich sinf pedagogining kreativligi darsni bezash yoki noodatiy metod tanlash bilan cheklanmaydi. U xavf signallarini erta ko‘rish, profilaktik mazmunni yoshga mos metodik shaklga aylantirish, oila, mahalla, psixologik xizmat va ijtimoiy institutlar bilan hamkorlik qilish kompetensiyasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kreativ hamkorlik kompetensiyasi diagnostik-sezgirlik, metodik-transformatsion, kommunikativ-hamkorlik, profilaktik-loyihalash va refleksiv-monitoring komponentlari birligida shakllanadi.

Mazkur model boshlang‘ich ta’limda sintetik giyohvandlikka qarshi profilaktikani rasmiy tadbirlar majmuasi sifatida emas, balki pedagogik kreativlik va multidissiplinar hamkorlikka tayangan tizimli jarayon sifatida tashkil etishga xizmat qiladi.

Profilaktikaning samaradorligi pedagogning yolg‘iz harakati bilan emas, balki maktab, oila, mahalla, psixologik xizmat va ijtimoiy institutlar o‘rtasidagi aniq vazifalarga asoslangan hamkorlik bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Craft A. Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas. London: Routledge, 2005. 208 p.

2. Bandura A. Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective // Annual Review of Psychology. 2001. Vol. 52. P. 1–26.

3. Bronfenbrenner U. Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development. London: SAGE Publications, 2005. 336 p.

4. World Health Organization. Life Skills Education School Handbook: Prevention of Noncommunicable Diseases. Geneva: WHO, 2020. 85 p.

5. UNODC. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2018. 56 p.

6. CASEL. Effective Social and Emotional Learning Programs: Preschool and Elementary School Edition. Chicago: Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning, 2013. 80 p.

7. Beghetto R. A., Kaufman J. C. Toward a Broader Conception of Creativity: A Case for “mini-c” Creativity // Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts. 2007. Vol. 1. No. 2. P. 73–79.

8. Runco M. A., Acar S. Divergent Thinking as an Indicator of Creative Potential // Creativity Research Journal. 2012. Vol. 24. No. 1. P. 66–75.

ФУТБОЛ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС ПРОФИЛАКТИКИ НАРКОМАНИИ СРЕДИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ

Амонтурдиев Б.К., профессор, заведующий кафедрой «Физическая культура и спортивные игры», Термезский государственный университет.

Аннотация. В статье обоснован профилактический потенциал футбола в системе предупреждения наркомании среди студенческой молодёжи. Футбол рассматривается не как разовое спортивное мероприятие, а как организованная форма двигательной, коммуникативной и ценностно-нормативной активности, способная поддерживать саморегуляцию, командную принадлежность, дисциплину и социально одобряемую занятость. Цель статьи - раскрыть психолого-педагогические механизмы использования футбола в профилактической работе образовательной организации. Методология включает теоретический анализ, сравнительно-понятийное уточнение профилактических функций командного спорта и моделирование программы. Результатом является четырёхблочная модель, включающая мотивационно-ценностный, поведенческо-регулятивный, коммуникативно-групповой и мониторинговый компоненты. Практическое значение состоит в возможности применения модели в воспитательной работе вузов и студенческих спортивных клубов.

Ключевые слова: футбол; профилактика наркомании; студенческая молодёжь; психолого-педагогическая профилактика; саморегуляция; социальная адаптация; антинаркотический иммунитет.

Профилактика наркомании среди молодёжи в современных условиях приобретает особую актуальность в связи с распространением синтетических психоактивных веществ, вовлечением подростков и студентов в рискованные цифровые коммуникации, снижением устойчивости к групповому давлению и дефицитом социально одобряемых форм самореализации. В студенческой среде профилактическая работа не может ограничиваться передачей сведений о вреде наркотиков, поскольку информационное воздействие само по себе не формирует устойчивых поведенческих навыков. Более значимыми становятся такие формы организации воспитательной среды, которые включают молодого человека в регулярную деятельность, развивают самоконтроль, ответственность, способность к соблюдению правил, позитивную групповую принадлежность и опыт личной результативности.

Футбол в данном контексте выступает не только как вид двигательной активности, но и как организованная социально-педагогическая практика, объединяющая физическую нагрузку, командное взаимодействие, дисциплину, эмоциональную разрядку, соревновательную мотивацию и нормативную регуляцию поведения. Его профилактический потенциал связан с тем, что участие в тренировочном и игровом процессе формирует у студентов опыт конструктивного преодоления напряжения, принятия правил, согласования индивидуальных действий с интересами команды и включённости в позитивную референтную группу. Эти характеристики особенно важны для предупреждения наркопотребления, поскольку они снижают вероятность социальной изоляции, импульсивного поведения и поиска деструктивных способов эмоциональной компенсации.

Научная проблема состоит в том, что спорт в профилактических исследованиях часто обозначается как средство предупреждения девиантного поведения в общем виде, без точного раскрытия психолого-педагогических механизмов, условий реализации и измеримых индикаторов результата. В настоящей статье футбол рассматривается как ресурс профилактики наркомании среди студенческой молодёжи только при условии его системной организации, педагогического сопровождения, регулярности занятий, нормативной структуры командного взаимодействия и включения в воспитательную среду университета. Цель статьи - теоретически обосновать и методически описать футбол как психолого-педагогический ресурс формирования антинаркотической устойчивости студенческой молодёжи.

Обзор литературы и теоретические основания. Футбол педагогически значим тем, что соединяет правила, роль, ответственность, санкции за нарушение нормы и командную поддержку. В отличие от разовых профилактических бесед, футбольная деятельность регулярно ставит студента в ситуацию выбора, где необходимо соблюдать общие правила, соотносить личное действие с интересами команды, выдерживать физическую и эмоциональную нагрузку, контролировать импульсивные реакции и принимать решения в условиях дефицита времени. Поэтому футбол может

рассматриваться как практическая среда формирования саморегуляции, дисциплины и социально приемлемых способов эмоциональной разрядки.

Теоретическое значение футбола как средства профилактики раскрывается через ряд психолого-педагогических подходов. В культурно-исторической концепции Л. С. Выготского развитие личности рассматривается как процесс присвоения социальных норм в совместной деятельности. Футбольная команда в этом смысле выступает микросредой, где нормы не декларируются, а переживаются и закрепляются в действии. В деятельностном подходе А. Н. Леонтьева личность формируется через мотивированную деятельность; футбол создаёт устойчивую связь между целью, усилием, результатом и переживанием личной значимости. В теории социального научения А. Бандуры особую роль играет наблюдение за моделью поведения. В футбольной команде такой моделью могут выступать тренер, капитан, более опытный игрок, а также авторитетные спортсмены, демонстрирующие дисциплину, выдержку и ответственность. В теории самодетерминации Э. Деси и Р. Райана устойчивое поведение поддерживается через удовлетворение потребностей в автономии, компетентности и связанности. Футбол обеспечивает эти условия через возможность выбора игрового решения, переживание роста мастерства и включённость в команду.

Для профилактики наркомании особенно важны не только физические нагрузки, но и социально-нормативная структура футбольной деятельности. Игрок не может быть эффективным вне правил, вне уважения к партнёру, вне ответственности за результат команды. Нарушение дисциплины в игре имеет немедленные последствия: потеря мяча, штраф, предупреждение, снижение доверия со стороны партнёров. Такая обратная связь формирует у студента понимание связи между поступком и последствием. Это имеет профилактическое значение, поскольку риск наркопотребления часто связан с импульсивностью, слабым прогнозированием последствий, поиском быстрой эмоциональной компенсации и зависимостью от случайной группы. Футбол противопоставляет этим рискам организованную активность, телесную разрядку, принятие нормы, коллективную ответственность и позитивную групповую идентичность.

Педагогическая ценность футбола подтверждается и практикой выдающихся футболистов, чьи биографии часто используются как воспитательные примеры. Пеле подчёркивал значение труда, дисциплины и ответственности перед командой как основы спортивного становления. Лионель Месси демонстрирует модель длительного профессионального самоконтроля, настойчивости и концентрации на результате, несмотря на ранние трудности физического развития. Криштиану Роналду является примером жёсткой тренировочной дисциплины, режима, целеполагания и высокой требовательности к себе. Зинедин Зидан в спортивной и тренерской карьере показывает значение игровой интеллигентности, уважения к партнёрам и умения сохранять командное равновесие. Эти примеры важны не как культ

знаменитостей, а как педагогические модели, через которые студенту можно показать связь между успехом, режимом, самоконтролем, отказом от разрушительных привычек и ответственным отношением к собственному телу.

В воспитательной работе университета обращение к биографиям известных футболистов целесообразно использовать не в форме поверхностной мотивации, а как материал для анализа жизненных стратегий. Студенты могут рассматривать, какие поведенческие качества обеспечивали спортивную устойчивость: регулярный труд, соблюдение режима, отказ от вредных практик, умение работать в команде, принятие критики, восстановление после неудач, уважение к правилам. В такой логике футбол становится не только спортивной секцией, но и содержательной профилактической технологией, где двигательная активность соединяется с рефлексией, групповым обсуждением и формированием личной ответственности.

Следовательно, футбол может выполнять профилактическую функцию при наличии трёх условий. Первое условие - регулярность тренировочной деятельности, поскольку устойчивые навыки самоконтроля не формируются эпизодически. Второе условие - педагогическое сопровождение, при котором тренер или преподаватель не только организует игру, но и фиксирует воспитательные смыслы поведения: соблюдение правил, уважение, ответственность, преодоление напряжения. Третье условие - включение футбола в общую систему профилактической работы университета, где спортивные занятия связаны с кураторской работой, психологическим просвещением, профилактическими беседами, волонтёрскими инициативами и студенческим самоуправлением.В результате футбол приобретает статус психолого-педагогического ресурса формирования антинаркотической устойчивости. Его значение состоит не в прямом «замещении» профилактики спортом, а в создании такой деятельности, где студент получает опыт социально одобряемой активности, принадлежности к группе, контроля над телесным и эмоциональным состоянием, принятия правил и достижения результата без обращения к деструктивным формам поведения.

Статья выполнена как теоретико-методическое исследование. Материалом анализа выступили психолого-педагогические положения о профилактике девиантного и зависимого поведения, подходы спортивной педагогики к организации командной деятельности и практика воспитательной работы в образовательной среде высшей школы. Эмпирическое обследование в настоящей работе не проводится; предложенная модель имеет проектно-методический характер и предназначена для дальнейшей апробации.

Методы исследования включали теоретический анализ, моделирование структуры профилактической программы и операционализацию индикаторов результата. Целевая группа модели - студенты 17-23 лет. Рекомендуемый цикл реализации – 8-12 недель, 2-3 занятия в неделю по 60-90 минут.

Второй блок - поведенческо-регулятивный. Он связан с развитием самоконтроля, выдержки и произвольной регуляции. Футбол создаёт ситуации

ошибки, проигрыша, конфликта, усталости и соревновательного давления. Педагогическая задача состоит в переводе этих ситуаций в опыт конструктивного поведения: остановка импульсивной реакции, принятие решения, соблюдение правил, восстановление после ошибки и завершение начатого действия.

Третий блок - коммуникативно-групповой. Командная игра формирует навыки сотрудничества, взаимной поддержки, принятия роли и уважения к партнёрам. Это важно, поскольку риск приобщения к психоактивным веществам у молодёжи нередко усиливается при дефиците устойчивых социальных связей и подверженности групповому давлению. Четвёртый блок - мониторинговый. Он фиксирует не количество мероприятий, а динамику поведения: регулярность участия, соблюдение правил, самодисциплину, конструктивность реакции на проигрыш и готовность к взаимопомощи.

Таблица 1. Операциональная модель футбольной профилактической программы

Блок	**Задача**	**Процедуры**	**Индикаторы**
Мотивационно-ценностный	Позитивная альтернатива рискованному поведению	Командные цели, спортивные традиции	Интерес, ценность здоровья, участие
Поведенческо-регулятивный	Самоконтроль и дисциплина	Тренировки, игровые правила, анализ ошибок	Режим, выдержка, завершение действий
Коммуникативно-групповой	Социальная поддержка	Командные роли, взаимопомощь	Снижение конфликтности, принятие роли
Мониторинговый	Оценка профилактической динамики	Наблюдение, самооценка, листы участия	Регулярность, дисциплина, ответственность

Профилактический потенциал футбола связан не с самим фактом игры, а с регулярностью занятий, ролью педагога-тренера и включением профилактической цели в структуру занятия. Основные механизмы - замещение рискованного досуга, групповая принадлежность, развитие саморегуляции и положительное подкрепление здорового поведения.

Футбол не является самостоятельным средством решения проблемы наркомании. Он эффективен только как часть комплексной профилактической системы, включающей просвещение, психологическое сопровождение, работу с семьёй, махаллёй, медицинскими и социальными службами.

Футбол может быть использован в системе профилактики наркомании среди студенческой молодёжи как психолого-педагогический ресурс, если он организован не как разовое соревнование, а как регулярная программа

формирования саморегуляции, командной ответственности и позитивной социальной принадлежности. Его профилактическое значение раскрывается через мотивационно-ценностный, поведенческо-регулятивный, коммуникативно-групповой и мониторинговый блоки.

Список использованной литературы

1. Всемирная организация здравоохранения. Руководство по профилактике употребления психоактивных веществ среди молодёжи. Женева: ВОЗ, 2020. 64 с.
2. Выготский Л. С. Психология развития человека. М.: Смысл; Эксмо, 2005. 1136 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл, 2005. 352 с.
4. Бандура А. Теория социального научения. СПб.: Евразия, 2000. 320 с.
5. Deci E. L., Ryan R. M. Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness. New York: Guilford Press, 2017. 756 p.
6. Ильин Е. П. Психология спорта. СПб.: Питер, 2016. 352 с.
7. UNESCO. Quality Physical Education Guidelines for Policy-Makers. Paris: UNESCO, 2015. 86 p.
8. United Nations Office on Drugs and Crime. International Standards on Drug Use Prevention. Vienna: UNODC, 2018. 60 p.

GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASH MAS’ULIYATI

Namangan davlat universiteti dotsenti
Chuboyeva Ozodaxon Kuvonbekovna

Prezidentimizning yoshlarga berayotgan e’tibori davlatchilik tarixining barcha jarayonlaridan kuchliroq va ishonchli tus olmoqda. Ular uchun yaratilayotgan shart-sharoitlar, rag‘batlar esa mamlakatimizning xozirgi dunyo miqyosidagi yuksak o‘rinlarni egallayotganidan ham ko‘rinib turibdi.

Barcha davrlarda yoshlar taraqqiyotning asosiy omili bo‘lgan. Qaysi davlatda inson omiliga e’tibor ayniqsa yoshlarning tashabbuskorligiga e’tibor kuchli bo‘lgan bo‘lsa shu davlat yuksalganini ko‘rishimiz mumkin. Lekin yoshlarga nisbatan tarbiyada e’tiborsizlik mamlakatni inqirozga olib kelishi turgan gap. Ayniqsa yoshlar o‘rtasiga giyohvandlikka berilish jamiyat inqirozi hisoblanadi.

Shu jihatdan mamlakatimiz rahbari tomonidan 2026 yil 27- yanvarda o‘tkazilgan videoselektrda: “Giyohvandlikka nisbatan toqatsizlik muhitini shakllantirish maqsadida Yoshlar ishlari agentligi, Maktabgacha va maktab ta’limi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirliklarida rahbarning alohida o‘rinbosari bo‘ladi. Hokim, oliygoh rektori, texnikum va maktab direktorining o‘rinbosarlaridan biri bu yo‘nalishga mas’ul etib belgilanadi”[1]-deb ta’kidladi.

Davlatimiz rahbari tomonidan mamlakatimiz yoshlariga berilayotgan e'tibor asosida aynan giyohvandlik va jinoyatchilikka qarshi kurash yotadi.

Mamlakatimiz kelajak avlodlarining sog'lom o'sishi, sifatli ta'lim olishi va barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishini ta'minlash borasida davlatimiz rahbari tomonidan izchil siyosat olib borilmoqda, xususan, yoshlarning madaniyat, san'at, sport, axborot texnologiyalari va kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini har tomonlama qo'llab-quvvatlashga qaratilgan "besh muhim tashabbus"ni joriy etish bo'yicha izchil va samarali ishlar amalga oshirilmoqda.

"Besh muhim tashabbus" ijrosini ta'minlash maktabgacha, maktab, oiy ta'lim va oliy ta'limdan tashqaridagi faol yoshlar jamoalarini qamrab olgan. Bu tashabbuskorlik yoshlarning ichki tuyg'ulari, g'ayratlarini ro'yobga chiqarishda asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Davlatimizda tashkil etilayotgan yangi davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining asosiy maqsadlari, umumta'lim maktablari, oliy o'quv yurtlari, nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari olib borayongan ilmiy yo'nalishlar maqsadi, zamonaviy IT-parklar, madaniyat muassasalari va sport inshootlari, mutlaqo yangi namunadagi ta'lim maskanlari - "Prezident maktablari", "Temurbeklar maktabi", "Ijod maktablari"ning tashkil etilishi asosiy maqsadi bugungi globallashuv sharoitida raqobatga qodir bo'lgan yetuk kadrlarning yangi avlodini tarbiyalashga xizmat qilish hisoblanmoqda.

Prezidentimizning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" kitobida bu borada alohida ta'kidlanib, -"navbatdagi muhim vazufamiz mana shunday farzandlar orasidan yangi avlod Xorazmiy, va Farg'oniylarini, Beruniy va Ibn Sinolarini, Ulug'bek va Navoiylarini tarbiyalab, voyaga yetkazishdan iborat" [2. B. 252].

Bu xarakatlarning barchasi davlatimizning yoshlarini buyuk ajdodlarning munosib davomchilari etib tarbiyalshni ko'zlaydi.

Mamlakatimizdagi yoshlar o'rtasiga giyohvandlik bo'yicha statistika yilgan yilga oshib borayotgani davlatimiz raxbari tomonidan ta'kidlandi.

Giyohvandlik davlat va jamiyatning inqirozi hisoblanadi. Ayniqsa yoshlar giyohvandlikka berilishi, narkomaniya bilan shug'ullanishi kelajagimizni yemirilishga olib keladi.

Davlatimiz tomonidan yoshlarni jamiyatga birlashtirish borasida 2017-yil oyida tashkil etilgan O'zbekiston yoshlari forumi tashkil etildi. 2017-yil 30-iyun kuni Prezident Shavkat Mirziyoyev ushbu qurultoyda ishtirok etib, tarixiy nutq so'zlagan va bir qator muhim tashabbuslarni ilgari surgan. Har yilning 30-iyun sanasi O'zbekiston Respublikasida rasman **"Yoshlar kuni"** deb e'lon qilingan. Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati negizida **O'zbekiston yoshlar ittifoqi** tashkil etilgan.

O'zbekiston yoshlari forumi – mamlakatimiz yoshlarining g'oya va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, ularning ilm-fan, san'at, tadbirkorlik va davlat boshqaruvidagi salohiyatini ro'yobga chiqarish maqsadida har yili dekabr oyida an'anaviy tarzda o'tkaziladigan yirik respublika miqyosidagi tadbirdir[2]. Har yili "Yoshlar forumi"da Prezidentimiz ishtirik etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi **2020-yil 30-iyun** kuni tashkil etilgan. Bu haqdagi Prezident Farmoni (PF-6017-son) mamlakatda keng nishonlanadigan Yoshlar kunida qabul qilingan.

Yangi O’zbekiston poydevorini qurish uchunchi rehesans asosiy maqsadi hisoblanib bu jarayonda yoshlarni uyushtirish va faolligini oshirish asosiy maqsad hisoblanmoqda. Yoshlarni barkamol avlod etib tarbiyalash borasidagi davlat va nodavlat tuzilmalariga e’tibor qaratamiz.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi har ikki palatasi qo‘mitalaridan biri yoshlar masalalari bo’yicha deb belgilangan. Prezident ma’muriyati yoshlar ishlari masalasi Prezidentning ijtimoiy sohalar, xususan yoshlar, fan, ta'lim, madaniyat va sport masalalari bo‘yicha maslahatchilari tomonidan olib boriladi.

Mamlakatimizda xokim o‘rinbosarlari va har bir korxana, muassasa va tashkilot birinchi o‘rinbosari yoshlar masalasida mas’ul hisoblanadi. Yoshlarni masalasida, tarbiyasida asosan, Narkotiklar va o‘qotar qurollarni nazorat qilish agentligi, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi va maxsus Yoshlar ishlari agentligi, **O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyat olib boradi. Lekin Prezidentimiz tomonidan** Shu bilan birga qoninchiligimizda davlat organlarining giyohvandlikni oldini olish borasidagi vazifalari aniq ko‘rsatilmaganini qayd etganlari, narkotiklar va o‘qotar qurollarni nazorat qilish agentligi faqat tahlil va xalqaro hamkorlik bilan cheklanib qolganligini tanqid qilganlar.[4]

“Endilikda agentlikning mas’uliyati kuchaytirilib, unga mutasaddi idoralar ishini muvofiqlashtirish, nazorat qilish va baho berish vakolati beriladi. Agentlik barcha kuch va vositalarga ega bo‘ladi”, - dedi prezident.

Prezidentimiz talablari va tashabbuslaridan kelib chiqib, mamlakatimizdagi davlat va nodavlat organlari faoliyatini tartibga solish asoslarida albatta, yoshlar o‘rtasida giyoxvandlik va narkomaniyaga qarshi kurash vazifasini ko‘rsatib o‘tilishi, amalga oshirgan ishlari bo‘yicha tizimli hisobotni shakllantirish maqsadga muvvofiqligi belgilanishi kerak.

Shu o‘rinda, yoshlarni barkamol avlod etib yetishishlari borasida davlatimiz so‘nggi yillarda bir qancha normalar yaratdi va bir qancha yoshlar faolligini oshruvchi normalar qabul qildi. Xususan, 2017 yilning ilk qonuni “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qonun husoblanadi.

Aholi o‘rtasiga aynan giyohvadlikka qarshi kurash borasida “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonun amal qilmoqda.

Yoshlar o‘rtasida giyoxvandlik masalasi unga qarshi kurash brasida Respublika Prezidenti tomonidan tizimli tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz, bu borada doimiy videoselektrlarda takliflarni ilgari surmoqdalar.

Prezidentimizning 2024 yil 6-maydagi “O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta’sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axoli salomatligi va millat genafondini giyohvandlik

va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi 2025 yil 3 noyabrdagi PF 207 –son Farmoni shular jumlasidan hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, Yoshlar o‘rtasida giyoxvandlik va narkomaniya yangi bosqichga ko‘tarilgan davr shakllanmoqda.

Milliy qadriyatlarimizda va e’tiqodlarimizda giyoxvandlik va narkomaniya vositalari qoralangan. Ushbu xarakatlarni sodir etish gunoh xisoblangan.

Davlatchilik inqirosi sifatida mutafakkirlarning asarlarida keltirilgan.

Zamonaviy davlatchilik nafaqat tabiiy ta’sir etuvchi vositalar, balki ularning analoglarini yaratishayotgani bilan ham ayanchli hisoblanadi.

Kelajak avlodni bu balodan asrash uchun jamiyatning barcha a’zolari faollashishi shart.

Bu borada albatta davlatimiz islohotlar boshida turishi kerak.

Davlatimizning har bir organi, har bir boshqaruv bo‘g‘ini sidqidil bilan o‘z oldiga vazifa belgilashi, yoshlarga tarbiyaviiy vositalar orqali giyoxvandlik va narkomaniyani salbiy jihatlarini yetkazishi maqsadga muvofiq.

Davlatimiz belgilagan normalarda har bir mas’ulning giyohvadlikka qarshi olib borayotgan faoliyati belgilanishi, amalga oshirgan ishlari ommaviy axborot vositalari orqali umumlashtirilishi va xalqqa yetkazilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M . https://t.me/Press_Secretary_Uz
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. T:. O’zbekiston. 2021 y.,-b 252
3. Mirziyoyev Sh.M. https://www.gazeta.uz
4. https://www.gazeta.uz.
5. 2024 yil 6-maydagi “O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga
salbiy ta’sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni
6. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axoli salomatligi va millat genafondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar to’g’risida” gi 2025 yil 3 noyabrdagi PF 207 –son Farmon

РОЛЬ ЖЕНСКОГО СОВЕТА В МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ НАРКОТИЧЕСКИХ РИСКОВ СРЕДИ МОЛОДЁЖИ

Галиева Жамиля Робертовна, председатель женсовета
Бойсунского района Сурхандарьинской области

Аннотация: В статье рассматривается роль женского совета как важного общественного института в системе профилактики наркотических рисков среди молодёжи. Обосновано, что предупреждение распространения синтетических

наркотиков не может ограничиваться деятельностью только правоохранительных органов или образовательных учреждений. Эффективная профилактика требует согласованного взаимодействия семьи, махалли, школы, медицинских работников, психологов, социальных служб, женского актива и правоохранительных структур. Особое внимание уделяется раннему выявлению семейного неблагополучия, работе с матерями, просвещению родителей, поддержке девочек и молодых женщин, профилактике безнадзорности, цифровых рисков и негативного влияния сверстников. Женский совет рассматривается как связующее звено между семьёй, местным сообществом и государственными структурами, способное усилить адресный, доверительный и воспитательный характер профилактической работы.

Ключевые слова: женский совет, профилактика наркомании, молодёжь, семья, махалля, социальные институты, междисциплинарное взаимодействие, синтетические наркотики, социальная профилактика.

Введение. Проблема профилактики наркотических рисков среди молодёжи в современных условиях приобретает особую остроту. Распространение синтетических наркотиков, вовлечение молодых людей через интернет, влияние случайных групп, снижение семейного контроля, эмоциональная отчуждённость и недостаточная занятость подростков создают новые вызовы для системы воспитания и социальной профилактики.

Синтетическая наркоугроза отличается скрытым характером распространения. Она может проникать в молодёжную среду через социальные сети, мессенджеры, псевдодружеские группы, быстрый заработок, ложные представления о самостоятельности и стремление подростка к признанию. Поэтому борьба с такой угрозой требует не только запрета и наказания, но и глубокой профилактической работы с семьёй, окружением, ценностными установками и образом жизни молодёжи.

Особое место в этой системе занимает женский совет. Его значение определяется тем, что женщины-активистки находятся ближе к семье, матери, девочкам, молодым невесткам, детям и подросткам. Они могут раньше других заметить признаки семейного неблагополучия, эмоционального напряжения, отсутствия родительского контроля, конфликтов, бедности, социальной изоляции или негативного влияния среды. Женский совет способен соединить профилактическую работу с реальными проблемами семьи.

Цель статьи - раскрыть роль женского совета в междисциплинарном взаимодействии социальных институтов по профилактике наркотических рисков среди молодёжи.

Женский совет как субъект социальной профилактики

Женский совет является общественным институтом, который имеет широкий воспитательный, консультативный и социально-поддерживающий потенциал. Его деятельность направлена на укрепление семьи, поддержку

женщин, защиту интересов детей, повышение социальной активности населения и предупреждение неблагополучия.

В профилактике наркотических рисков женский совет выполняет несколько важных функций.

Первая функция - раннее выявление семейных проблем. Наркотический риск редко возникает изолированно. Часто ему предшествуют семейные конфликты, отсутствие внимания к подростку, низкий уровень доверия между родителями и детьми, безнадзорность, материальные трудности, насилие, эмоциональная холодность или длительное пребывание ребёнка в неконтролируемой цифровой среде.

Вторая функция - просвещение родителей. Многие родители не всегда знают признаки наркотического риска, особенности влияния социальных сетей, механизмы вовлечения молодёжи в опасные группы, значение доверительного общения и эмоциональной поддержки. Женский совет может организовывать беседы, встречи, консультации и разъяснительную работу с матерями и семьями.

Третья функция - поддержка девочек и молодых женщин. Девочки-подростки и молодые женщины могут сталкиваться с психологическим давлением, манипуляцией, насилием, зависимыми отношениями, угрозами, ложными обещаниями заработка или вовлечением в опасные связи. Женский совет может выступать для них доверительной площадкой обращения за помощью.

Четвёртая функция - посредничество между семьёй и социальными службами. Не каждая семья готова сразу обратиться в официальную организацию. Женский актив может помочь семье преодолеть страх, стыд, недоверие и направить её к специалистам.

Пятая функция - формирование общественного нетерпимого отношения к наркотикам. Профилактика должна создавать в махалле такую морально-психологическую атмосферу, в которой вовлечение молодёжи в наркотическую среду воспринимается как угроза всему сообществу.

Междисциплинарное взаимодействие социальных институтов

Профилактика наркотических рисков требует участия нескольких социальных институтов. Каждый из них решает собственную задачу, но результат достигается только при согласованности действий.

Семья обеспечивает ежедневный контроль, эмоциональное принятие, воспитание, режим, доверительное общение и личный пример. Если семья ослаблена, подросток становится более восприимчивым к внешнему влиянию.

Школа и колледж выявляют изменения в поведении, успеваемости, общении и дисциплине молодого человека. Педагоги могут заметить снижение учебной мотивации, замкнутость, агрессивность, частые пропуски, резкую смену окружения.

Махалля выполняет функцию локальной социальной поддержки. Она знает реальные условия жизни семей, может организовать помощь, вовлечь подростка в полезную деятельность, провести профилактические мероприятия.

Медицинские работники и психологи помогают оценить состояние молодого человека, выявить признаки эмоционального неблагополучия, стресса, зависимости, тревожности или поведенческих нарушений.

Правоохранительные органы обеспечивают правовое предупреждение, выявление распространителей, пресечение противоправной деятельности и защиту молодёжи от криминального вовлечения.

Женский совет связывает эти институты с семьёй. Его преимущество заключается в доверительном доступе к матерям, женщинам, девочкам и семейной среде. Именно поэтому женский совет может стать важным координатором первичной социальной профилактики.

Модель взаимодействия

Социальный институт	**Основная функция**	**Форма участия**	**Ожидаемый результат**
Женский совет	Работа с семьёй, матерями и девочками	Беседы, консультации, патронаж	Повышение доверия и раннее выявление риска
Семья	Ежедневное воспитание и контроль	Общение, режим, поддержка	Укрепление защитной семейной среды
Махалля	Социальная поддержка	Профилактические мероприятия, помощь семье	Снижение социальной изоляции
Образовательная организация	Наблюдение за поведением молодёжи	Классные часы, встречи, мониторинг	Раннее выявление изменений в поведении
Психолог и медработник	Оценка состояния и помощь	Консультация, диагностика, сопровождение	Психологическая и медицинская поддержка
Правоохранительные органы	Правовая профилактика	Разъяснение закона, пресечение распространения	Защита молодёжи от криминального вовлечения

Основные направления работы женского совета. Первое направление - работа с матерями. Мать часто первой замечает изменения в поведении ребёнка, но не всегда правильно их понимает. Женский совет должен помогать матерям

распознавать тревожные признаки: скрытность, резкую смену друзей, необъяснимые деньги, ночную активность в телефоне, снижение интереса к учёбе, раздражительность, уход из дома без объяснения, нарушение сна и аппетита.

Второе направление - профилактические беседы с девочками и молодыми женщинами. Такие беседы должны касаться не только наркотиков, но и личной безопасности, умения сказать «нет», защиты от манипуляции, цифровой осторожности, сохранения достоинства, обращения за помощью.

Третье направление - укрепление семьи. Если в семье нет доверия, подросток ищет признание вне дома. Поэтому женский совет должен поддерживать культуру семейного общения, уважительного отношения к ребёнку, совместного досуга, контроля без жестокости и воспитания без унижения.

Четвёртое направление - работа с неблагополучными семьями. Семьи, где есть насилие, алкоголизация, бедность, конфликтность или безнадзорность, требуют особого внимания. Помощь должна быть адресной, тактичной и конфиденциальной.

Пятое направление - профилактика цифровых рисков. Синтетические наркотики всё чаще распространяются через интернет. Родители должны знать, какие сайты, группы, переписки, предложения заработка и формы общения могут быть опасными.

Практические предложения. В махаллях целесообразно создать постоянные рабочие группы с участием женского совета, представителей махалли, педагогов, психологов, профилактических инспекторов и медицинских работников. Эти группы должны работать не только после возникновения проблемы, но и в режиме регулярной профилактики.

Необходимо организовать тематические встречи для матерей по вопросам раннего выявления наркотических рисков, безопасного интернета, подростковой психологии, семейного общения и обращения за помощью.

Женскому совету следует вести адресную работу с семьями, где есть подростки группы риска. При этом недопустимо публичное осуждение семьи. Основой работы должны быть доверие, поддержка и помощь.

В образовательных учреждениях можно проводить встречи девочек и молодых женщин с представительницами женского совета, психологами и врачами. Такие встречи должны формировать уверенность, чувство собственного достоинства и навыки безопасного поведения.

Профилактические мероприятия должны сопровождаться реальными возможностями для молодёжи: кружками, спортом, общественными проектами, волонтёрством, профессиональной ориентацией и полезной занятостью.

Заключение. Женский совет является важным участником междисциплинарного взаимодействия социальных институтов в профилактике наркотических рисков среди молодёжи.

Его сила заключается в близости к семье, доверительном контакте с матерями, девочками и женщинами, а также способности соединять воспитательную, социальную и профилактическую работу.

Профилактика синтетической наркоугрозы должна строиться на согласованном взаимодействии семьи, махалли, образовательных организаций, медицинских работников, психологов, социальных служб, правоохранительных органов и женского актива.

Эффективная профилактика начинается не с наказания, а с раннего выявления риска, укрепления семьи, поддержки подростка, просвещения родителей и создания здоровой социальной среды.

Список использованной литературы

1.Закон Республики Узбекистан “Об образовании”. - Lex.uz.
2.Закон Республики Узбекистан “О социальных услугах и помощи”. - Lex.uz.
3.Закон Республики Узбекистан “О защите детей от всех форм насилия”. - Lex.uz.
4.Указ Президента Республики Узбекистан “О стратегии Узбекистан - 2030”. - Lex.uz.
5.Выготский Л.С. Психология развития человека. - Москва: Смысл, 2005.
6.Бронфенбреннер У. Экология человеческого развития. - Москва: Смысл, 2006.
7.Мудрик А.В. Социализация человека. - Москва: Академия, 2011.
8.Бандура А. Теория социального научения. - Санкт-Петербург: Евразия, 2000.
9.UNICEF. Adolescent Development and Participation. - New York: UNICEF, 2020.
10. UNODC. International Standards on Drug Use Prevention. - Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2018.

МАХАЛЛЯ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ НАРКОТИЧЕСКИХ РИСКОВ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Асракулова М.И. Комплексный социальный работник МСГ «Узбек»
11-й участок Центра социальных услуг «Инсон» Букинского района
Республики Узбекистан по Ташкентской области
Управление Национального агентства
социальной защиты при Президенте

Аннотация. В статье рассматривается профилактика наркотических рисков среди молодежи через деятельность махалли, семьи, образовательных организаций и комплексного социального работника. Обоснована необходимость перехода от эпизодического информирования к раннему социальному сопровождению, основанному на выявлении факторов риска, поддержке семьи, организации доверительного контакта с подростками и межведомственном взаимодействии. Предложена практико-ориентированная

модель профилактики, включающая первичное наблюдение, оценку социальной ситуации, индивидуальный план помощи, работу с семьей и мониторинг.

Ключевые слова: молодежь, наркотические риски, махалля, социальная профилактика, семья, комплексный социальный работник, социальная защита, межведомственное взаимодействие.

Введение. Профилактика наркотизации молодежи относится к числу приоритетных задач государственной социальной политики, общественной безопасности и защиты подрастающего поколения. В Указе Президента Республики Узбекистан от 6 мая 2024 года № УП-73 «О стратегических мерах по борьбе с наркоманией и наркопреступностью» утверждена Национальная стратегия по борьбе с наркоманией и наркопреступностью в Республике Узбекистан на 2024–2028 годы, что переводит данную проблему из плоскости разовых профилактических бесед в систему межведомственных, образовательных, социальных и правоохранительных мер . Дополнительно Указом Президента Республики Узбекистан от 3 ноября 2025 года № УП-207 отдельно обозначена всесторонняя защита несовершеннолетних и молодежи от наркотических средств и психотропных веществ как актуальная задача государственных органов, организаций и учреждений всех уровней . В этой нормативной логике профилактика не может быть сведена только к административному запрету или разовому просветительскому мероприятию. Наркотический риск формируется в конкретной социальной среде, где на поведение молодого человека одновременно воздействуют семья, группа сверстников, цифровое пространство, образовательная организация, материальные трудности, досуговая занятость и доступность доверительной помощи. Поэтому профилактическая работа требует территориально близкой, системной, межведомственной и адресной организации.

Профилактика наркотизации молодежи относится к числу приоритетных задач государственной социальной политики, общественной безопасности и защиты подрастающего поколения. В Указе Президента Республики Узбекистан от 6 мая 2024 года № УП-73 «О стратегических мерах по борьбе с наркоманией и наркопреступностью» утверждена Национальная стратегия по борьбе с наркоманией и наркопреступностью в Республике Узбекистан на 2024–2028 годы, что переводит данную проблему из плоскости разовых профилактических бесед в систему межведомственных, образовательных, социальных и правоохранительных мер . Дополнительно Указом Президента Республики Узбекистан от 3 ноября 2025 года № УП-207 отдельно обозначена всесторонняя защита несовершеннолетних и молодежи от наркотических средств и психотропных веществ как актуальная задача государственных органов, организаций и учреждений всех уровней. В этой нормативной логике профилактика не может быть сведена только к административному запрету или разовому просветительскому мероприятию. Наркотический риск формируется в конкретной социальной среде, где на поведение молодого человека

одновременно воздействуют семья, группа сверстников, цифровое пространство, образовательная организация, материальные трудности, досуговая занятость и доступность доверительной помощи. Поэтому профилактическая работа требует территориально близкой, системной, межведомственной и адресной организации.

На уровне махалли проблема приобретает практическую конкретность, поскольку именно территориальная социальная среда позволяет выявлять ранние признаки уязвимости семьи и подростка. Указ Президента Республики Узбекистан от 1 июня 2023 года № УП-82 закрепил развитие системы оказания социальных услуг и помощи, включая организацию социальной защиты до уровня махалли, индивидуальный подход к гражданам, находящимся в трудной жизненной ситуации, и предупреждение попадания семей группы риска в тяжелое социальное положение путем выявления и оказания комплекса социальных услуг . Поэтому махалля выступает не только местом проживания, но и первичным пространством социальной профилактики. Здесь видны семейные трудности, признаки неблагополучия, дефицит родительского контроля, социальная изоляция подростка, конфликты, пропуски учебы, изменения круга общения и снижение участия в полезной деятельности. Эти признаки сами по себе не являются доказательством употребления психоактивных веществ, однако они позволяют своевременно определить группу социальной уязвимости и начать профилактическое сопровождение до возникновения тяжелых последствий. В данном контексте комплексный социальный работник выполняет функцию раннего выявления, социального маршрутизирования и координации взаимодействия семьи, махалли, образовательной организации, органов внутренних дел, медицинских и психологических служб.

Место вставки: абзац начинается словами **«Цель статьи заключается…»**

Цель статьи заключается в обосновании роли махалли и комплексного социального работника в профилактике наркотических рисков среди молодежи с учетом современных нормативных ориентиров Республики Узбекистан в сфере борьбы с наркоманией, защиты несовершеннолетних, социальной поддержки семьи и адресного сопровождения лиц, находящихся в трудной жизненной ситуации. Для достижения цели решаются следующие задачи: уточнить содержание социальной профилактики наркотических рисков; раскрыть профилактический потенциал махалли как ближайшей социальной среды молодежи; определить функции комплексного социального работника в системе раннего выявления и межведомственного взаимодействия; предложить модель раннего социального сопровождения молодежи группы риска. Методологически статья опирается на положения Национальной стратегии по борьбе с наркоманией и наркопреступностью на 2024–2028 годы, на нормативное развитие системы социальной защиты до уровня махалли, а также на профилактическую логику Закона Республики Узбекистан «О профилактике правонарушений», предусматривающего специальные меры профилактики в

отношении лиц, употребляющих наркотические средства, психотропные и иные вещества, влияющие на интеллектуально-волевую деятельность .**Основная часть.** Наркотический риск в молодежной среде целесообразно рассматривать как совокупность социальных, психологических и поведенческих обстоятельств, повышающих вероятность вовлечения молодого человека в употребление психоактивных веществ или в связанные с ними формы девиантного поведения. Такая трактовка принципиальна: специалист работает не с ярлыком и не с обвинением, а с ситуацией риска, которую можно изменить средствами поддержки, контроля, консультирования и координации служб.

В профилактической деятельности важно различать информирование и социальное сопровождение. Информирование передает сведения о вреде наркотиков, правовых последствиях и угрозах для здоровья. Оно необходимо, но недостаточно. Социальное сопровождение предполагает изучение жизненной ситуации, контакт с семьей, выявление ресурсов, организацию помощи и последующий контроль динамики. Именно сопровождение позволяет перейти от общих призывов к работе с конкретным подростком, конкретной семьей и конкретной социальной средой.

Махалля обладает особым профилактическим ресурсом. В отличие от внешней службы, она находится рядом с семьей и может наблюдать изменения не формально, а в повседневной жизни. Через активистов, профилактических инспекторов, представителей образовательных организаций, медицинских работников, женские и молодежные структуры махалля способна обнаруживать ранние сигналы риска. При этом такая работа должна строиться не на публичном осуждении, а на конфиденциальности, уважении достоинства семьи и профессиональной этике.

Комплексный социальный работник в данной системе выполняет связующую функцию. Его задача не сводится к регистрации проблем или передаче информации в другие органы. Он анализирует социальную ситуацию, определяет первичные потребности семьи, помогает выстроить индивидуальный маршрут поддержки, согласует действия с образовательной организацией, медицинскими и психологическими службами, а также контролирует выполнение принятых мер. В этом смысле социальный работник становится координатором профилактического взаимодействия на территории махалли.

Первым элементом профилактической модели является раннее выявление факторов риска. К таким факторам относятся устойчивые конфликты в семье, отсутствие взрослого контроля, длительная безнадзорность, резкое снижение учебной мотивации, агрессивность или замкнутость, нарушение режима дня, частое пребывание в асоциальных группах, признаки цифрового вовлечения в опасный контент, экономическая нестабильность семьи и отсутствие содержательной досуговой занятости. Эти признаки требуют не обвинительной оценки, а профессионального уточнения через беседу, наблюдение и взаимодействие с ответственными структурами.

Второй элемент модели - социальная диагностика. Она включает сбор сведений о составе семьи, характере внутрисемейных отношений, занятости родителей, учебной ситуации подростка, круге общения, доступе к дополнительному образованию, эмоциональном состоянии и наличии положимых ресурсов. Диагностика должна быть минимально достаточной: специалист фиксирует только те данные, которые необходимы для помощи, и не превращает работу с семьей в избыточный контроль.

Третий элемент - индивидуальный план помощи. Он может включать консультацию родителей по вопросам воспитательного контроля, направление подростка к психологу, включение в кружки и спортивные секции, организацию наставничества, содействие в получении социальной помощи, регулярные профилактические беседы, помощь в восстановлении учебной дисциплины и согласование действий с педагогами. План должен иметь конкретные сроки, ответственных исполнителей и проверяемые показатели выполнения.

Четвертый элемент - работа с семьей. Семья является ключевым пространством первичной профилактики. Однако в реальной практике семья нередко сама нуждается в поддержке. Родители могут не распознавать ранние признаки риска, реагировать чрезмерно жестко или, наоборот, полностью устраняться от воспитательного контроля. Социальный работник должен помогать семье перейти от эмоциональной реакции к последовательной стратегии: наблюдать, разговаривать, устанавливать границы, поддерживать занятость ребенка, обращаться за профессиональной помощью и не скрывать проблему до ее осложнения.

Пятый элемент - профилактика в молодежной группе. Подросток и молодой человек особенно чувствительны к признанию со стороны сверстников. Поэтому профилактическая работа не должна ограничиваться лекцией о вреде наркотиков. Необходимо создавать социально приемлемые формы активности, в которых молодежь получает статус, общение и опыт самостоятельности без риска для здоровья и будущего. К таким формам относятся волонтерские инициативы, спорт, творческие проекты, профессиональные пробы и общественно полезная деятельность махалли.

Седьмой элемент - межведомственная координация. Ни один специалист не может заменить всю систему помощи. Образовательная организация видит учебное поведение, семья знает повседневный режим, махалля наблюдает социальную среду, медицинская служба оценивает состояние здоровья, психолог оказывает специализированную поддержку, правоохранительные органы обеспечивают правовую профилактику и безопасность. Эффективность зависит от того, насколько согласованно эти структуры действуют и насколько быстро информация превращается в конкретную помощь.

Практическая деятельность комплексного социального работника может быть представлена в виде последовательного алгоритма: выявление сигнала риска; первичная беседа с семьей и подростком; оценка социальной ситуации;

определение уровня срочности; составление индивидуального плана помощи; направление в необходимые службы; контроль исполнения; повторная оценка; завершение сопровождения или его продолжение. Такой алгоритм делает профилактику воспроизводимой и снижает риск несогласованных действий.

Для оценки результатов профилактической работы необходимы конкретные показатели. К ним можно отнести восстановление регулярного посещения учебного заведения, участие подростка в полезной занятости, снижение конфликтности в семье, повышение родительского контроля, обращение за консультационной помощью, прекращение контактов с рискованной группой, выполнение индивидуального плана и отсутствие повторных сигналов неблагополучия в течение установленного периода. Эти показатели не доказывают полного устранения риска, но позволяют оценить положительную динамику социальной ситуации.

Заключение. Профилактика наркотических рисков среди молодежи должна рассматриваться как система раннего социального сопровождения, а не только как информационная кампания. Махалля является важным уровнем такой работы, поскольку именно здесь социальные риски проявляются в конкретной семейной и молодежной среде. Комплексный социальный работник способен соединить наблюдение, диагностику, помощь семье, взаимодействие с образовательными и специализированными службами, а также последующий мониторинг.

Основной вывод состоит в том, что профилактическая эффективность повышается тогда, когда работа строится адресно, конфиденциально, межведомственно и с опорой на реальные ресурсы семьи и сообщества. Предложенная модель может быть использована как практический ориентир для организации профилактики в махалле, подготовки специалистов и разработки локальных программ социальной защиты молодежи от наркотических угроз.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Всемирная организация здравоохранения. Профилактика употребления психоактивных веществ среди молодежи: подходы общественного здоровья. - Женева: ВОЗ, 2018. - 64 с.

2. United Nations Office on Drugs and Crime. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. - Vienna: UNODC, WHO, 2018. - 70 p.

3. Бронфенбреннер У. Экология человеческого развития. - Москва: Смысл, 2001. - 568 с.

4. Выготский Л.С. Психология развития человека. - Москва: Смысл; Эксмо, 2005. - 1136 с.

5. Мудрик А.В. Социальная педагогика. - Москва: Академия, 2013. - 240 с.

6. Змановская Е.В. Девиантология: психология отклоняющегося поведения. - Москва: Академия, 2017. - 288 с.

7. Реан А.А. Психология подростка. - Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. - 480 с.

8. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. - New York: Guilford Press, 2017. - 756 p.

9. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. - Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1986. - 617 p.

10. Самыгин С.И., Нечипуренко В.Н., Полонская И.Н. Профилактика девиантного поведения молодежи. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2015. - 318 с.

РАННЯЯ ПРОФИЛАКТИКА НАРКОТИЧЕСКИХ РИСКОВ В СИСТЕМЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ, СЕМЬИ И МАХАЛЛИ

Рашитова Саида
Термезский государственный университет
Направление дошкольного образования
Заочная форма обучения, 5 курс, группа MTSR-501

Аннотация: В статье рассматривается значение ранней профилактики наркотических рисков в системе взаимодействия дошкольной образовательной организации, семьи и махалли. Обосновывается положение о том, что противодействие синтетической наркомании не может ограничиваться только подростковым и студенческим возрастом. Первичные основы безопасного поведения, ценностного отношения к здоровью, доверительного общения со взрослыми, неприятия вредных привычек и способности обращаться за помощью формируются уже в дошкольном возрасте. Особое внимание уделяется роли воспитателя, родителей, медицинских работников, психолога и махалли в создании единой профилактической среды. Тема соответствует направлению I секции конференции, посвящённой моделям мультидисциплинарного взаимодействия социальных институтов в противодействии синтетической наркомании .

Ключевые слова: дошкольное образование, ранняя профилактика, синтетическая наркомания, семья, махалля, социальные институты, здоровый образ жизни, безопасное поведение, воспитательная среда.

Введение. Профилактика наркотических рисков в современном обществе требует не только медицинских, правовых и административных мер, но и системной воспитательной работы, начинающейся с раннего возраста. Синтетические наркотики представляют особую опасность вследствие скрытых каналов распространения, вовлечения молодёжи через цифровую среду,

маскировки опасных предложений под «лёгкий заработок», «развлечение» или «новый опыт». Поэтому профилактика должна формировать у ребёнка не страх, а устойчивую внутреннюю установку на сохранение здоровья, осторожность, доверие к взрослым и способность отличать безопасное поведение от опасного.

Дошкольный возраст является одним из наиболее значимых этапов становления личности. В этот период ребёнок активно усваивает нормы поведения через подражание взрослым, эмоциональный контакт, игру, наблюдение и повторение устойчивых образцов. Именно поэтому дошкольная образовательная организация, семья и махалля могут рассматриваться как первые социальные институты, формирующие основу будущей антинаркотической устойчивости.

В дошкольном возрасте ребёнку не следует давать сложные сведения о наркотических веществах, их химическом составе или криминальных механизмах распространения. Содержание профилактики должно соответствовать возрасту. Оно включает формирование представлений о здоровье, чистоте, безопасности, доверительном обращении к взрослым, отказе от неизвестных предметов, осторожности в общении с посторонними и уважении к правилам.

Сущность ранней профилактики в дошкольном возрасте

Ранняя профилактика наркотических рисков в дошкольном образовании представляет собой систему педагогических, семейных, медицинских и социальных воздействий, направленных на формирование у ребёнка первичных навыков здорового и безопасного поведения. Её содержание не сводится к прямому разговору о наркотиках. Для дошкольника значимы простые и понятные категории: «полезно», «вредно», «можно», «нельзя», «опасно», «нужно сказать взрослому», «нужно беречь здоровье».

Основная задача ранней профилактики состоит в том, чтобы ребёнок усвоил три базовых правила. Первое правило - здоровье является ценностью, которую нужно беречь. Второе правило - нельзя брать неизвестные предметы, продукты, напитки или лекарства у посторонних людей. Третье правило - при сомнительной или опасной ситуации необходимо обращаться к взрослому, которому ребёнок доверяет.

Ранняя профилактика имеет не запугивающий, а воспитательный характер. Если ребёнка постоянно пугают, у него может сформироваться тревожность, но не осознанная осторожность. Поэтому педагогическая работа должна строиться через игру, сказку, беседу, рисунок, подвижные упражнения, наблюдение, пример взрослого и повторение правил в повседневной жизни.

Роль дошкольной образовательной организации. Дошкольная образовательная организация обладает устойчивым педагогическим ресурсом. Она ежедневно организует режим, питание, гигиену, двигательную активность, общение, игру и познавательные занятия ребёнка. Поэтому именно здесь можно формировать первичные основы здорового образа жизни.

Воспитатель является центральной фигурой ранней профилактики. Он не только объясняет правила, но и ежедневно демонстрирует образец спокойного, последовательного, доброжелательного и требовательного поведения. Для ребёнка важна не только информация, но и повторяющаяся практика. Если ребёнок каждый день моет руки, убирает за собой, участвует в зарядке, соблюдает правила игры, спрашивает разрешения и обращается к воспитателю при трудности, он усваивает культуру саморегуляции и безопасного поведения.

Профилактическая работа в дошкольной организации может включать занятия на темы «Я берегу своё здоровье», «Незнакомые предметы брать нельзя», «Если что-то случилось - скажи взрослому», «Полезные и вредные привычки», «Мой безопасный день», «Чистота и здоровье». Эти темы не перегружают ребёнка сложными понятиями, но формируют необходимую основу будущей устойчивости к опасным влияниям.

Особое значение имеют сюжетно-ролевые игры. Например, в игре «Незнакомец предлагает конфету» ребёнок учится не брать неизвестный предмет и обращаться к взрослому. В игре «Доктор и ребёнок» формируется понимание, что лекарства можно принимать только с разрешения взрослых. В игре «Безопасная прогулка» закрепляются правила поведения на улице, во дворе и в общественном месте.

Роль семьи в профилактике вредных привычек. Семья является первым и наиболее сильным воспитательным институтом. Именно в семье ребёнок видит отношение взрослых к здоровью, режиму, питанию, чистоте, труду, отдыху и вредным привычкам. Дошкольник в большей степени копирует поведение взрослых, чем воспринимает их словесные объяснения. Поэтому личный пример родителей является важнейшим профилактическим фактором.

Если родители требуют от ребёнка здорового поведения, но сами демонстрируют безответственное отношение к здоровью, педагогический эффект ослабляется. Ребёнок воспринимает противоречие между словами и действиями. Поэтому работа с родителями должна быть обязательной частью профилактической системы.

Родителям необходимо объяснять, что ранняя профилактика начинается не с запретов, а с доверительного общения. Ребёнок должен знать, что он может рассказать взрослому о любой непонятной ситуации и не будет унижен, осмеян или наказан за сам факт обращения. Доверие к родителям является психологическим условием безопасности.

В семье следует закреплять простые правила: не брать ничего у незнакомых людей; не пробовать неизвестные напитки, таблетки и сладости; не скрывать от родителей необычные предложения; не уходить без разрешения; сообщать взрослым о тревожных ситуациях. Эти правила должны повторяться спокойно, без запугивания, но последовательно.

Роль махалли и социального окружения. Махалля в условиях Узбекистана является важным институтом общественного воспитания, социальной поддержки и профилактики. Она объединяет семьи,

образовательные организации, старшее поколение, молодёжных лидеров, медицинских работников и представителей общественности. В контексте ранней профилактики махалля выполняет функцию социальной среды, в которой ребёнок видит нормы поведения за пределами семьи и детского сада.

Профилактическая роль махалли проявляется в организации безопасной дворовой среды, семейных мероприятий, спортивных праздников, просветительских встреч с родителями, поддержки неблагополучных семей и контроля за социально рискованными ситуациями. Для ребёнка важно, чтобы окружающая среда была не только физически безопасной, но и нравственно устойчивой.

Махалля может совместно с дошкольной организацией проводить мероприятия «Здоровая семья - здоровый ребёнок», «Безопасный двор», «Спорт с раннего возраста», «Семья и детский сад за здоровое поколение». Такие мероприятия укрепляют взаимодействие семьи и образовательной организации, а также создают единое воспитательное пространство.

Мультидисциплинарная модель взаимодействия. Эффективная ранняя профилактика требует участия нескольких субъектов. Дошкольная образовательная организация отвечает за педагогическую работу и ежедневное закрепление навыков. Семья обеспечивает эмоциональную поддержку, личный пример и постоянство требований. Махалля формирует социальную среду и общественную поддержку. Медицинский работник объясняет вопросы здоровья, гигиены и безопасности. Психолог помогает учитывать возрастные особенности, тревожность, эмоциональные трудности и поведенческие изменения ребёнка.

Такая модель является мультидисциплинарной, поскольку объединяет педагогический, семейный, социальный, медицинский и психологический компоненты. Её преимущество состоит в том, что ребёнок получает не разрозненные указания, а единую систему требований и поддержки.

Структурно модель может включать пять блоков. Первый блок - педагогический, связанный с занятиями, играми, беседами и режимными моментами. Второй блок - семейный, включающий консультации для родителей и закрепление правил дома. Третий блок - медицинский, направленный на формирование гигиенической культуры и отношения к здоровью. Четвёртый блок - социальный, реализуемый через махаллю и общественные мероприятия. Пятый блок - психологический, обеспечивающий наблюдение за эмоциональным состоянием и поведением ребёнка.

Методы работы с детьми дошкольного возраста. Методы профилактической работы должны соответствовать возрасту ребёнка. Основными методами являются игра, сказка, беседа, рисунок, подвижные упражнения, наблюдение и пример взрослого.

Игра позволяет моделировать жизненные ситуации без давления на ребёнка. Через игру ребёнок учится выбирать безопасное поведение. Сказка помогает передать воспитательную идею образно и эмоционально. Рисование

закрепляет представления о здоровье, семье, безопасности и положительных привычках. Беседа даёт возможность спокойно объяснить правило и проверить, как ребёнок его понял.

Например, после сказки о герое, который не взял неизвестный предмет и обратился к взрослому, воспитатель может задать детям простые вопросы. Что сделал герой правильно? Почему нельзя брать неизвестные вещи? Кому нужно сказать, если кто-то предлагает что-то непонятное? Такие вопросы формируют не механическое запоминание, а первичное понимание безопасного поведения.

Практические рекомендации. В дошкольных образовательных организациях целесообразно разработать мини-программу ранней профилактики вредных привычек и опасных ситуаций. Она должна включать занятия по здоровому образу жизни, правилам безопасности, доверию к взрослым, личной гигиене и положительным привычкам.

Необходимо проводить родительские собрания и консультации на темы «Как говорить с ребёнком о безопасности», «Почему личный пример родителей важнее запрета», «Как формировать у ребёнка доверие к взрослым», «Что должен знать дошкольник о незнакомых предметах и людях».

Следует усилить связь между дошкольной организацией и махаллёй. Совместные мероприятия по здоровому образу жизни, семейные спортивные праздники, встречи с медицинскими работниками и психологами позволяют расширить профилактическое пространство за пределы детского сада.

Профилактические материалы для детей должны быть яркими, простыми и позитивными. Они должны не пугать ребёнка, а закреплять понятные установки: «Я берегу здоровье», «Я не беру неизвестное», «Я говорю взрослому», «Я выбираю полезное», «Я соблюдаю правила».

Заключение. Ранняя профилактика наркотических рисков в дошкольном возрасте является важным направлением долгосрочной защиты молодого поколения от вредных привычек и опасных социальных влияний. Её задача состоит не в преждевременном обсуждении сложных наркотических проблем, а в формировании основ здорового образа жизни, безопасного поведения, доверительного общения и ценностного отношения к себе.

Дошкольная образовательная организация, семья, махалля, медицинские работники и психологи должны действовать не изолированно, а как единая мультидисциплинарная система. Только при согласованности требований и поддержки ребёнок усваивает устойчивые нормы поведения.

Сформированные в дошкольном возрасте привычки беречь здоровье, соблюдать правила, обращаться к взрослым и избегать неизвестных опасных предложений становятся первичной основой будущей антинаркотической устойчивости личности.

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года № УП-158 «О Стратегии “Узбекистан - 2030”».
2. Закон Республики Узбекистан «О дошкольном образовании и воспитании».

3. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 23 сентября 2020 года № ЗРУ-637.
4. Закон Республики Узбекистан «О государственной молодёжной политике» от 14 сентября 2016 года № ЗРУ-406.
5. Закон Республики Узбекистан «О наркотических средствах и психотропных веществах» от 19 августа 1999 года № 813-I.
6. Выготский Л.С. Педагогическая психология. Москва. Педагогика, 2001.
7. Эльконин Д.Б. Детская психология. Москва. Академия, 2007.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва. Политиздат, 1975.
9. Бронфенбреннер У. Экология человеческого развития. Москва. Смысл, 2000.

БОРЬБЫ С НАРКОМАНИЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УЗБЕКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

Саидисаков Саидахрор Саидакрамович,
стажёр-преподаватель НамГПИ

Аннотация. В статье рассматривается проблема наркомании в произведениях узбекских писателей конца XX - начала XXI века. Основное внимание уделяется творчеству Тохира Малика и его роману «Шайтанат», в котором отражены преступность, духовный кризис общества и разрушительное влияние наркотиков на молодёжь. Анализируются особенности изображения наркомании в узбекской литературе, её связь с социальными и нравственными проблемами, а также воспитательная роль художественных произведений. Делается вывод о том, что узбекские писатели рассматривают наркоманию не только как личную трагедию человека, но и как серьёзную угрозу обществу и духовным ценностям.

Ключевые слова: Наркомания, узбекская литература, Тохир Малик, «Шайтанат», социальные проблемы, преступность, духовный кризис, молодёжь, нравственные ценности, современная проза, криминальный роман, зависимость.

Проблема наркомании - одна из самых болезненных социальных тем современности. Она разрушает здоровье человека, его духовный мир, семью и общество. В узбекской литературе эта тема редко становится единственной центральной линией произведения, однако многие писатели поднимают её через изображение преступности, нравственного кризиса, судьбы молодёжи и духовного падения общества. Особенно ярко подобные мотивы проявились в литературе конца XX - начала XXI века, когда страны Центральной Азии столкнулись с ростом криминала, наркотрафика и социальной нестабильности.

Одним из наиболее известных произведений, затрагивающих эту проблему, является роман Шайтанат узбекского писателя Тохир Малик. Автор считается

одним из крупнейших представителей современной узбекской прозы и создателем знаменитого криминального цикла о преступном мире Узбекистана.

«Шайтанат» как отражение социальных проблем

Роман «Шайтанат» («Царство бесов») описывает жизнь криминального мира конца советской эпохи и первых лет независимости Узбекистана. В произведении показаны мафия, коррупция, насилие, незаконный бизнес и разрушение человеческих ценностей. Хотя наркомания не является единственной темой романа, она тесно связана с изображением преступной среды и нравственного упадка общества.

Название романа символично: «Шайтанат» означает мир зла и беззакония, где человек постепенно теряет совесть и духовность. Автор показывает, что преступность и наркотики разрушают не только отдельных людей, но и целые семьи, судьбы молодёжи и моральные основы общества.

Тохир Малик много лет изучал криминальную среду и социальные проблемы. В интервью он прямо говорил о существовании наркодилеров в ночных клубах и о влиянии наркотиков на молодёжь. Это позволяет сделать вывод, что тема наркомании для писателя была не случайной, а частью серьёзного общественного размышления.

Другие произведения Тохира Малика

В творчестве Тохира Малика часто встречаются произведения, посвящённые преступности, моральному выбору и человеческому падению. Среди них:

Жиноятнинг узун йўли («Длинный путь преступления»);

Мурдалар гапирмайдилар («Мёртвые не говорят»);

Ўлим учбурчаги («Треугольник смерти»).

В этих произведениях автор исследует причины преступности, духовной деградации и разрушения личности. Хотя наркотики упоминаются не всегда напрямую, они становятся частью общей картины общественного кризиса.

Особенности изображения темы наркомании в узбекской литературе.

Узбекские писатели обычно рассматривают наркоманию не как личную трагедию одного человека, а как социальное зло, связанное с:

криминальным миром;

потерей нравственных ценностей;

влиянием улицы и преступных группировок;

духовным кризисом молодёжи;

разрушением семьи и общества.

В отличие от русской литературы, где внимание часто сосредоточено на внутреннем мире зависимого человека (например, в Морфий), узбекская литература показывает проблему шире — как угрозу всему обществу.

Значение подобных произведений

Произведения узбекских писателей, затрагивающих тему наркомании, выполняют важную воспитательную функцию. Они предупреждают читателя

об опасности преступного мира, показывают последствия духовного падения и заставляют задуматься о ценности человеческой жизни.

Особенно важны такие книги для молодёжи, поскольку они помогают понять, к чему могут привести вредные привычки, связь с криминальной средой и потеря моральных ориентиров.

Заключение

Таким образом, тема наркомании в узбекской литературе раскрывается через изображение социальных и нравственных проблем общества. Наиболее ярко она представлена в произведениях Тохир Малик, прежде всего в романе Шайтанат. Писатель показывает, что наркотики и преступность ведут человека к духовному разрушению и трагедии. Эти произведения сохраняют свою актуальность и сегодня, поскольку проблема зависимости продолжает оставаться одной из серьёзнейших угроз современному обществу.

В заключение можно сказать, что необходимо признать важную роль художественной литературы в процеце воспитания молодежи в борьбе с наркотической зависимостью.

Я считайу селесообразним поошрять написание рассказов, демонстрируюших негативние последствия наркотической зависимости, которие будут еффективни для молодежи.

Список литературы

1.Малик Т. Шайтанат. - Ташкент: Sharq, 1994.
2. Малик Т. Жиноятнинг узун йўли. - Ташкент, 2001.
3. Малик Т. Мурдалар гапирмайдилар. - Ташкент, 2003.
4. Айтматов Ч. Плаха. - Москва: Советский писатель, 1986.
5. Юсупов Ш. Избранные произведения. - Ташкент, 2005.
6. Тухтабаев Х. Произведения для молодёжи. - Ташкент, 1998.
7. История узбекской литературы XX века / Под ред. Н. Каримова. - Ташкент: Ўзбекистон, 2010.
8. Каримов Н. Современная узбекская литература и социальные проблемы. - Ташкент, 2012.
9. Махмудов Э., Набиева Н. Наркомания - коварная болезнь. - Ташкент: Медицина, 1989.
10. Литература народов Центральной Азии: современные тенденции развития. - Алматы, 2015.

GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASHDA OILA VA MAXALLA HAMKORLIGI

Namangan davlat universiteti dotsenti.
Chuboyeva Ozodaxon Kuvonbekovna

Jamiyatimizda oilani jamiyatning eng kichik va eng mustahkam bo‘g‘ini sifatida tan olinadi. Oila mustahkamligini ta’minlashda tarbiya jarayoni tizimli olib borilishi dolzarb o‘rinda turadi.

Lekin oilani mustahkamligiga taxdid soluvchi bir necha omillar mavjud. Shulardan biri oila a’zosining giyohvandlik dardiga muftalo bo‘lishi hisoblanadi.

Narkomaniya va giyohvandlik masalasi so‘nggi asrlarning eng yomon balosiga aylanmoqda.

Bu dardga yo‘liqish yoshlar orasida ko‘p kuzatilmoqda. Giyohvandlik va narkomaniya mamlakat markazlarida boylik topishning asosiy vositalaridan biriga aylanmoqda.

2026 yil yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Toshkent shahrida xavfsiz muhitni shakllantirish hamda jamoat xavfsizligini samarali ta’minlash bo‘yicha namunaviy amaliyotni yaratish chora – tadbirlari yuzasidan videoselektr yig‘ilishi o‘tkazdi.

Mamlakatimiz rahbari tomonidan o‘tkazilgan anjuman ham shu masalaga bag‘ishlandi. Unda Shavkat Mirziyoyev narkotiklarga qarshi kurashda davlat organlari ishini tanqid qildi. O‘tgan yil Toshkentda 1,5 mingdan ziyod giyohvand ro‘yxatga olingan, sintetik moddalar musodarasi 11 karra oshganligini ta’kidladi[2].[4]

Sintetik narkotiklarning 95 foizi internet orqali tarqatilib, to‘lov kriptovalyutada bo‘layotgani, narkolaboratoriyalar mamlakat ichida ochilayotgani qayd etildi.

Davlatimiz rahbari tomonidan bejiz gapirilmagan bu ma’lumotlar. Chunki, giyohvandlik vositasi iste’mol qilgan shaxslar tomonidan jinoyatlar sodir etish oddiy xolatga nisbatan bir necha karra yuqori bo‘ladi. Avvalo uni iste’mol qilgan shaxslar tomonidan o‘z xarakatlarini anglamaslik holatida jinoyat sodir etish muqarrar bo‘lsa, ikkinchidan unga mubtalo bo‘lgan shaxslarning yana iste’mol uchun pul topishga xarakati jinoyatga olib keladigan sababdir.

Har bir inson oilada ulg‘ayadi. Giyohvandlikka berilgan shaxsning oilasiga eng katta zarba oila a’zosining giyohvadlikka berilishi, yoki uni orgasidan boylik topish ilinjining yuqoriligi hisoblanadi.

O‘tgan yili poytaxtda 1,5 mingdan ortiq narkotikka ruju qo‘yganlar rasman ro‘yxatga olingan. Eng achinarlisi, “soya”da bo‘lgan giyohvandlarning soni bundan ham ko‘p. Ularning aksariyati yoshlar. Ular narkotik uchun oyiga 20-25 million so‘m

---

[2] Prezident narkotiklarga qarshi kurashda davlat organlari ishini tanqid qildi. ttps://www.gazeta.uz

sarflayapti. Giyohvand mablag‘ topish ilinjida jinoyatga qo‘l urushi tabiiy”,[1]-dedi davlat rahbari.

Har qanday xolatda ham oila a’zolari jabr ko‘radi, oila parokandalashadi. Ayrim oilalar farzandining giyohvandlikka berilganligini yashirib, kelin olishga xarakat qiladi, lekin oila barqaror bo‘lmaydi. Ko‘p xolatlarda oilada tug‘ilgan farzand nogiron tug‘ilishi ham oilaning azobi hisoblanadi.

Keyingi davr statistikasida, ijtimoiy tarmoqlardagi ma’lumotlarda oilaning qiz farzandlari ham giyohvandlik vositasi iste’molchisiga aylanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” nomli kitobida “xotin-qizlar o‘rtasida huquqbuzarlikning barvaqt oldini olish, birinchi navbatda huquqbuzarlikka moyilligi bo‘lganlar bilan yakka tartibda ish olib borish” [2. B 247]chorasi belgilangan.

Bu masala global muammolardan biri hisoblanadi. Xususan xalqaro, mintaqa xamkorligi tashkilotlari va davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarda ham giyohvandlikka qarshi kurashga xamkorlik normalari qabul qilinmoqda.

Giyohvand va narkotik moddalar odamzotni eng gullab yashnagan va kuch-quvvatga to‘lgan davrida xalokatga olib keladi. Mutaxassislar bergan ma’lumotlarga ko‘ra giyohvandlikka berilgan shaxs alkogolga nisbatan 4-6 barobar tezroq halokatga uchratadi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1987 yil 7 dekabrdagi qaroriga asosan, yilning 26 iyunini “Xalqaro giyohvandlikka qarshi kurash kuni” deb e’lon qilingan.

Shuningdek, BMT tomonidan “Narkotik moddalar to‘g‘risida”gi, “Psixotrop moddalar” hamda “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi qurash to‘g‘risida”gi konvensiyalar qabul qilingan.

Ushbu xalqaro normalarga mutanosib, O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida” Qonuni qabul qilingan.

Qonun giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarning muomalada bo‘lishiga oid ijtimoiy munocabatlarni tartibga coladi hamda ularning qonunga xilof ravishda muomalada bo‘lishiga monelik qilish, fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash hamda davlat xavfsizligini ta’minlashni maqsad qilib qo‘yadi [3].

Giyohvandlik vositalari psixotrop moddalar va prekursorlar to‘g‘risidagi qonunchilik matni faqat moddalar bilan bo‘liq munosabatlarga taalluqli bo‘lib, uni iste’mol qilish nazoratdan chiqib bo‘lganini Prezidentimiz Toshkent shahrida xavfsiz muhitni shakllantirish hamda jamoat xavfsizligini samarali ta’minlash bo‘yicha namunaviy amaliyotni yaratish chora – tadbirlariga bag‘ishlangan videoselektrda e’tirof etib ketdilar.

Demak, endi mamlakatimizning davlat organlari va nodavlat tuzilmalari jamiyat illati bo‘lgan giyohvandlik va narkomaniyaga qarshi kurashni ish rejalarida emas, balki qonunlarida vazifalardan qilib belgilashlari kerak.

Shu bilan birga davlat mexanizmining har bir bo‘g‘ini o‘z oldiga norkamaniya va giyohvandlikka qarshi kurash masalasini asosiy vazifalardan deb belgilashi kerak.

Ayniqsa, o‘z – o‘zini boshqaruv organlari faoliyatida giyohvandlik va narkomaniyaga qarshi kurash masalasi asosiy o’rinda bo‘lishi kerak. Chunki, mahalla har bir oilani mustahkam bo‘lishini ta’minlovchi asosiy mexanizm. Endilikda e’tibor berilsa maxalla oilalar bilan ishlovchi asosiy xokimiyat bo‘g‘ini xisoblanmoqda.

Shu nuqtai-nazardan, mahalla 8 ligi tashkil etilishi, maxilla hududidagi oilalarda erkaklarning ham, ayollarning ham nima bilan shug‘ullanayotganligini nazorat qiluvchi aloxida shtat belgilanishi maqsadga muvofiq.

Bu bilan,

1. Xonadonlarning umumiy statisnikasi, ro‘yxati nazoratda turadi.
2. Xonadon a’zolarining kasbi va shug‘ullanayotgan hunari nazoratda bo‘ladi.
3. Ularning giyohvandlikka, narkomaniyaga daxldorligi nazoratda tutiladi.

Xulosa sifatida jamiyat tinchligi va farovonligi uchun har birimiz mas’ulmiz, va albatta oilamizga, qo‘shnilarimizga, maxallamizga, o‘zimiz faoliyat olib borayotgan jamoamizga bee’tibor bo‘lmasligimiz shart. Shu bilan birga davlatimiz raxbari tashabbusini qo‘llab – quvvatlagan xolda hat bir davlat organi rahbarining birinchi o‘rinbosarlari xodimlarning giyohvandlik va narkomaniyaga munosabatini nazorat qilishi lozim.

Shuningdek:

1.Giyohvandlik vositalari psixotrop moddalar to‘g‘risi”dagi O‘zbekiston Respublikasining Qonuniga tegishli o‘zgartish kiritish va Giyohvandlik vositalari psixotrop moddalar va prekursorlar to‘g‘risidagi qonunchilikda davlat organlari va nodavlat tuzilmalari o‘z qonun va nizomlariga giyohvandlik va narkomaniyaga qarshi kurash bo‘limini kiritishlari, o‘z xisobotlarida va tahlillarida aynan jamoasidagi giyoxvandlik, narkotiklar bilan bog’liq xolatlarni ochiqlantirishlari kerak.

2. Mahalla 8 ligi tashkil etilish, alohida xodimni maxalladagi xonadon a’zolarini mashg‘uloti, giyohvandlik va narkotiklarga aloqadorligi borasida asosiy vazifani bajaruvch etib belgilash kerak. Bu barcha hududlar bo‘yicha moliyaviy qiyinchilikka olib kelai deb hisoblansa, tajriba sifatida axolisi ko‘p bo‘lgan megapolislarda xususan, Toshkent, Samarqand shaxri mahallalarida sinovdan o‘tkazilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Mirziyoyev Sh. M. Toshkent shahrida xavfsiz muhitni shakllantirish hamda jamoat xavfsizligini samarali ta’minlash bo‘yicha namunaviy amaliyotni yaratish chora – tadbirlari. Videoselektr ma’ruzasi. https://www.gazeta.uz/

2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. T:. O‘zbekiston. 2021 y.,-b 464

3.“Giyohvandlik vositalari psixotrop moddalar to‘g‘risi”dagi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 19.08.1999 yildagi 813-I-son.

4. Prezident narkotiklarga qarshi kurashda davlat organlari ishini tanqid qildi. ttps://www.gazeta.uz

MAHALLA, OILA VA TA’LIM MUASSASASI HAMKORLIGIDA YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH MODELI

G‘afforova Durdona Bo‘riqul qizi
Termiz davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda mahalla, oila va ta’lim muassasasi hamkorligiga asoslangan ijtimoiy-pedagogik model yoritiladi. Muammo giyohvandlikning faqat tibbiy yoki huquqiy hodisa emas, balki oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, bo‘sh vaqt madaniyati, raqamli axborot maydoni va tarbiyaviy nazorat bilan bog‘liq murakkab ijtimoiy jarayon ekanligi bilan asoslanadi. Maqolada profilaktik faoliyatni alohida tadbirlar yig‘indisi sifatida emas, balki erta aniqlash, tarbiyaviy ta’sir, psixologik qo‘llab-quvvatlash, sport-sog‘lomlashtirish, ma’naviy-ma’rifiy ishlar hamda monitoringni birlashtirgan tizimli jarayon sifatida tashkil etish zarurligi tahlil qilinadi. Taklif etilgan modelda mahalla, oila va ta’lim muassasasining funksional vazifalari, hamkorlik shakllari va samaradorlik mezonlari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik profilaktikasi, yoshlar, mahalla, oila, ta’lim muassasasi, ijtimoiy-pedagogik model, antinarkotik immunitet, sog‘lom turmush tarzi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish bugungi ijtimoiy-pedagogik siyosatning dolzarb yo‘nalishidir. Giyohvandlik yosh avlodning jismoniy salomatligi, ruhiy barqarorligi, ta’limga munosabati va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Raqamli axborot oqimlari kuchaygan hozirgi sharoitda profilaktik ishlarni faqat ogohlantirish tadbirlari bilan cheklab bo‘lmaydi [1, B. 12].

Giyohvandlikning oldini olish faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar yoki sog‘liqni saqlash tizimi zimmasidagi vazifa emas. Bu jarayonda mahalla, oila, ta’lim muassasasi, yoshlar tashkilotlari, psixologlar, pedagoglar, tibbiyot xodimlari va jamoatchilikning muvofiqlashtirilgan harakati zarur. Ta’lim muassasasi yoshlarning bilim, dunyoqarash, huquqiy savodxonlik va ijtimoiy xulqini shakllantirsa, oila ularning kundalik hayot tarzi, qadriyatlari va emotsional muhitini belgilaydi. Mahalla esa yoshlar yashaydigan real ijtimoiy makon sifatida nazorat, qo‘llab-quvvatlash va tarbiyaviy yo‘naltirish vazifasini bajaradi [2, B. 24].

Shu nuqtayi nazardan, mahalla, oila va ta’lim muassasasi hamkorligida yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish modeli profilaktikaning maqbul ijtimoiy-pedagogik mexanizmi sifatida qaraladi. Mazkur model yoshlarni xavfli xulq-atvordan asrash, ularda zararli odatlarga nisbatan ongli rad etish pozitsiyasini shakllantirish, sog‘lom turmush tarzi, sport, ma’naviy-ma’rifiy faollik va ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirishga yo‘naltiriladi.

Ilmiy manbalarda giyohvandlikka moyillik ko‘pincha oilaviy nazoratning sustligi, ijtimoiy muhitdagi beqarorlik, tengdoshlar bosimi, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etmaslik, emotsional zo‘riqish va shaxsiy irodaviy sifatlarning

yetarli rivojlanmagani bilan izohlanadi [3, B. 41]. Pedagogik tadqiqotlarda profilaktika shaxsni zararli omillardan oldindan himoyalash, ijobiy qadriyatlar tizimini shakllantirish va ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etish jarayoni sifatida talqin qilinadi [4, B. 28].

Psixologik yondashuvlarda o‘smirlik va yoshlik davrida mustaqillikka intilish, o‘zini namoyon qilish ehtiyoji, tengdoshlar fikriga yuqori darajada bog‘liqlik hamda emotsional sezgirlik xavfli xulq-atvorga moyillikni kuchaytiruvchi omillar qatorida baholanadi [5, B. 63]. Shu sababli profilaktika jarayonida faqat ma’ruza o‘qish yoki taqiqlash yetarli emas; yoshning shaxsiy tanlovi, hayotiy maqsadi, irodaviy barqarorligi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi ustida ishlash talab etiladi.

Xalqaro tajribada giyohvandlik profilaktikasining samarali yo‘nalishlari sifatida maktab va jamoa hamkorligi, oilaviy maslahat, psixologik yordam, sport va madaniy faoliyatga jalb etish, hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish hamda xavf guruhidagi yoshlar bilan individual ishlash mexanizmlari ko‘rsatiladi [6, B. 17]. Demak, antinarkotik immunitetni shakllantirish uchun yoshlar atrofida ijobiy, qo‘llab-quvvatlovchi va nazorat qiluvchi ijtimoiy muhit yaratilishi zarur.

Maqolada mavzuni yoritishda tizimli yondashuv, ijtimoiy-pedagogik tahlil, qiyosiy tahlil, modellashtirish, pedagogik kuzatuv va umumlashtirish metodlariga tayanildi. Tizimli yondashuv mahalla, oila va ta’lim muassasasini alohida subyektlar sifatida emas, balki yagona profilaktik maydonning o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlari sifatida o‘rganish imkonini beradi. Modellashtirish esa har bir institutning vazifasi, ta’sir yo‘nalishi, hamkorlik shakli va natijadorlik mezonlarini belgilashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning nazariy asosini yoshlar tarbiyasi, sog‘lom turmush tarzi, ijtimoiy profilaktika, psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash va oilaviy tarbiya masalalariga oid qarashlar tashkil etadi. Amaliy jihatdan esa mahalla, oila va ta’lim muassasasi hamkorligini kuchaytirish orqali xavf omillarini erta aniqlash, individual profilaktik suhbatlar, sport-sog‘lomlashtirish tadbirlari, ota-onalar bilan maslahatlashuvlar va axborot xavfsizligi bo‘yicha tushuntirish ishlarini yagona modelga birlashtirish zarurligi asoslanadi.

Mahalla, oila va ta’lim muassasasi hamkorligiga asoslangan profilaktik modelning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, yoshlarning xulq-atvori, qiziqishlari, muloqot muhiti va bo‘sh vaqtini faqat bitta tashkilot to‘liq kuzata olmaydi. Ta’lim muassasasi o‘quvchi yoki talabaning ta’lim jarayonidagi faolligini, intizomini va tengdoshlari bilan munosabatini tahlil qilsa, oila uning kundalik odatlari, emotsional holati va shaxsiy ehtiyojlarini yaxshiroq biladi. Mahalla esa yoshning yashash hududi, do‘stlar doirasi va jamoatchilikdagi ishtirokini baholash imkoniyatiga ega [7, B. 52].

Taklif etilayotgan model uch subyektning aniq funksional taqsimotiga asoslanadi. Oila tarbiyaviy nazorat, mehr-muhabbat, ishonchli muloqot va shaxsiy namuna manbai bo‘lishi kerak. Ta’lim muassasasi yoshlarning bilim, huquqiy savodxonlik, sog‘lom turmush tarzi madaniyati va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantiradi. Mahalla esa yoshlarning ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlaydi, oilalar

bilan ishlaydi, ehtiyojmand yoki xavf guruhidagi yoshlarni aniqlashda muhim vositachi vazifasini bajaradi.

Modelning birinchi bo‘g‘ini diagnostik bosqichdir. Bu bosqichda sinf rahbari, tyutor, psixolog, mahalla yoshlar yetakchisi va ota-onalar hamkorligida yoshlarning darsga qatnashishi, xulq-atvori, bo‘sh vaqti, muloqot doirasi, emotsional holati va qiziqishlari tahlil qilinadi. Diagnostika jarayonida yoshni ayblash emas, balki xavf omillarini erta aniqlash va unga o‘z vaqtida yordam ko‘rsatish tamoyili ustuvor bo‘lishi lozim.

Ikkinchi bo‘g‘in axborot-ma’rifiy bosqich hisoblanadi. Unda giyohvandlikning salbiy oqibatlari, huquqiy javobgarlik, sog‘lom turmush tarzi, internetdagi xavfli takliflardan himoyalanish, shaxsiy xavfsizlik va hayotiy maqsadlarni belgilash mavzularida trening, davra suhbati, uchrashuv va interaktiv mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Bunda quruq nasihatdan ko‘ra hayotiy vaziyatlar, keyslar, savol-javob va guruhiy muhokama samaraliroqdir.

Uchinchi bo‘g‘in tarbiyaviy-profilaktik faoliyatni qamrab oladi. Yoshlarni sport to‘garaklari, ijodiy klublar, volontyorlik harakati, mahalla tadbirlari, tanlovlar va ijtimoiy loyihalarga jalb qilish zararli odatlarga qarshi muhim omildir. Sport mashg‘ulotlari irodaviy sifatlar, jamoaviylik, intizom, maqsadga intilish va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi [8, B. 35].

To‘rtinchi bo‘g‘in psixologik qo‘llab-quvvatlashdan iborat. Xavf guruhidagi yoshlar bilan individual suhbat, ota-onalar bilan maslahat, stressni boshqarish, nizoli vaziyatlardan chiqish, o‘z-o‘zini baholashni tiklash va motivatsiyani kuchaytirish ishlari olib boriladi. Bu jarayonda maxfiylik, ishonch, shaxs sha’nini hurmat qilish va yoshni ijtimoiy tamg‘alashga yo‘l qo‘ymaslik tamoyillari qat’iy saqlanishi kerak.

1-jadval. Mahalla, oila va ta’lim muassasasi hamkorligida giyohvandlik profilaktikasi modeli

Hamkor subyekt	Asosiy vazifasi	Faoliyat shakllari	Kutiladigan natija
Oila	Tarbiyaviy nazorat va emotsional qo‘llab-quvvatlash	Ochiq muloqot, kundalik nazorat, ota-onalar mas’uliyatini kuchaytirish	Yoshda ishonch, mas’uliyat va zararli odatlarga salbiy munosabat shakllanadi
Ta’lim muassasasi	Bilim, huquqiy savodxonlik va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish	Trening, psixologik diagnostika, sport va to‘garak faoliyati	Antinarkotik immunitet va ijtimoiy faollik kuchayadi
Mahalla	Ijtimoiy nazorat va jamoaviy qo‘llab-quvvatlash	Yoshlar yetakchisi faoliyati, mahalla tadbirlari, oilalar	Xavf guruhidagi yoshlar erta aniqlanadi va qo‘llab-

		bilan ishlash	quvvatlanadi
Psixolog va mutaxassislar	Individual yordam va korreksion ish	Maslahat, individual suhbat, stressni kamaytirish mashg‘ulotlari	Psixologik barqarorlik va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari rivojlanadi

Jadvaldan ko‘rinadiki, profilaktik ish samaradorligi har bir subyektning alohida harakatida emas, balki ularning yagona maqsad asosida muvofiqlashtirilgan faoliyatida namoyon bo‘ladi. Agar oila muammoni yashirsa, ta’lim muassasasi faqat rasmiy tadbir bilan cheklansa yoki mahalla faqat nazorat funksiyasini bajarib, tarbiyaviy yordamni kuchaytirmasa, model kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun hamkorlikda ochiqlik, muntazam aloqa, mas’uliyat taqsimoti va natijani baholash mexanizmi bo‘lishi zarur.

Giyohvandlik profilaktikasida eng muhim masalalardan biri yoshlar bilan ishlashda qo‘rqitish yoki jazolash usuliga haddan tashqari tayanib qolmaslikdir. Huquqiy javobgarlik haqida tushuntirish zarur, biroq profilaktikaning pedagogik samaradorligi yosh ongida sog‘lom tanlov qilish ehtiyojini shakllantirish bilan belgilanadi. Yosh o‘z hayoti, salomatligi, oilasi, kelajagi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglagandagina zararli odatlarni ongli ravishda rad eta oladi [9, B. 21].

Taklif etilgan modelning ustunligi shundaki, u yoshlarni faqat nazorat obyekti sifatida emas, balki ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi va o‘z kelajagi uchun mas’ul shaxs sifatida ko‘radi. Bu yondashuvda profilaktika jarayoni taqiqlash bilan emas, balki muqobil ijobiy faoliyat yaratish bilan kuchaytiriladi. Sport, ijod, kitobxonlik, kasbga yo‘naltirish, volontyorlik va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar yoshlarning ijobiy energiyasini to‘g‘ri yo‘naltirishga xizmat qiladi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish mahalla, oila va ta’lim muassasasining muvofiqlashtirilgan hamkorligini talab qiladigan ijtimoiy-pedagogik jarayondir. Oila yoshning emotsional muhiti va kundalik nazoratini ta’minlaydi, ta’lim muassasasi huquqiy savodxonlik, sog‘lom turmush tarzi va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi, mahalla esa real ijtimoiy muhitda qo‘llab-quvvatlash va erta aniqlash vazifasini bajaradi. Taklif etilgan modelning diagnostik, axborot-ma’rifiy, tarbiyaviy-profilaktik, psixologik qo‘llab-quvvatlash va monitoring bosqichlari izchil amalga oshirilsa, yoshlarning antinarkotik immuniteti, ijtimoiy mas’uliyati va sog‘lom hayotga intilishi kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son.

4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. - Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
6. G‘oziyev E. Psixologiya. - Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2019.
7. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. edition. - Vienna, 2018.

YOSHLAR ORASIDA SINTETIK NARKOTIKLAR TARQALISHINING OLDINI OLISHDA OILA, MAHALLA VA TA’LIM MUASSASALARI HAMKORLIGI MODELI

Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi katta o‘qituvchisi Bobonazarov Orif Abrayqulovich
Termiz davlat universiteti Filologiya va tillarni o‘qitish: yapon tili ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi Abrayqulova Ruxshona Orif qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar orasida sintetik narkotik vositalarning tarqalish sabablari, ularning ijtimoiy va psixologik oqibatlari hamda ushbu muammoga qarshi kurashishda oila, mahalla va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, profilaktik faoliyatni samarali tashkil etish, yoshlarni zararli odatlardan himoya qilish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan multidissiplinar hamkorlik modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Sintetik narkotiklar, yoshlar, profilaktika, oila, mahalla, ta’lim muassasalari, ijtimoiy hamkorlik, narkomaniya, huquqbuzarlik, sog‘lom turmush tarzi, ijtimoiy institutlar, tarbiya.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda sintetik narkotik moddalar insoniyat uchun eng xavfli tahdidlardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida **“zamonaviy”, “zararsiz”** yoki **“kayfiyat ko‘taruvchi vosita”** sifatida targ‘ib qilinayotgan sintetik narkotiklar sog‘liq, ruhiyat va ijtimoiy hayot uchun jiddiy salbiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda.

Sintetik narkotiklarning asosiy xavfi shundaki, ular tez ta’sir qiladi, kuchli qaramlik hosil qiladi va ko‘pincha internet hamda ijtimoiy tarmoqlar orqali yashirin ravishda tarqatiladi. Bu esa yoshlarni mazkur xavfli moddalar ta’siriga tushib qolish ehtimolini oshiradi.

Mazkur muammoni bartaraf etishda faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faoliyati yetarli emas. Bu jarayonda oila, mahalla va ta’lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki yoshlarning

dunyoqarashi, qadriyatlari va hayotiy pozitsiyasi aynan ushbu ijtimoiy institutlar orqali shakllanadi.

Sintetik narkotiklarning yoshlar hayotiga salbiy ta'siri. Sintetik narkotik moddalar kimyoviy yo'l bilan ishlab chiqariladigan psixoaktiv vositalar bo'lib, ular inson organizmiga juda tez zarar yetkazadi.

Ushbu moddalar:

-markaziy asab tizimini izdan chiqaradi;
-ruhiy kasalliklarni keltirib chiqaradi;
-agressivlik va depressiyani kuchaytiradi;
-jinoyatchilikning ortishiga sabab bo'ladi;
-o'quv va mehnat faoliyatining pasayishiga olib keladi.

Yoshlar orasida sintetik narkotiklarning ommalashuviga quyidagi omillar sabab bo'lmoqda:

1. Internet va ijtimoiy tarmoqlardagi noqonuniy targ'ibot;
2. Tengdoshlar ta'siri;
3. Oilaviy nazoratning sustligi;
4. Bo'sh vaqtning mazmunsiz o'tkazilishi;
5. Psixologik muammolar va stress.

Ayniqsa, o'smirlik davrida yoshlarning taqlidchanligi va qiziquvchanligi ularni xavfli odatlarga moyil qilib qo'yadi. Shu sababli profilaktik faoliyatni erta yoshdan boshlash muhimdir.

Oila yosh shaxsining shakllanishida eng muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Farzand tarbiyasidagi e'tiborsizlik, ota-onalar o'rtasidagi nizolar yoki nazoratning yetishmasligi yoshlarning zararli oqimlarga qo'shilib ketishiga sabab bo'lishi mumkin.

Oilaning sintetik narkotiklar profilaktikasidagi asosiy vazifalari:

-farzand bilan doimiy muloqot olib borish;
-internetdan foydalanishni nazorat qilish;
-sog'lom psixologik muhit yaratish;
-bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish;
-sport va kitobxonlikka qiziqtirish.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onasi bilan yaqin munosabatdagi yoshlar zararli odatlarga kamroq moyil bo'ladi. Shu sababli oilaviy tarbiya tizimini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi kerak.

Ota-onalar orasida narkotik vositalarning zararli oqibatlari bo'yicha targ'ibot ishlarini kuchaytirish ham muhimdir. Chunki ayrim hollarda ota-onalar farzandidagi salbiy o'zgarishlarni vaqtida sezmaydi.

Mahalla institutining o'rni va ahamiyati. Mahalla jamiyatning eng yaqin va ta'sirchan ijtimoiy institutlaridan biri hisoblanadi. Mahalla yoshlar tarbiyasi, ijtimoiy nazorat va profilaktik tadbirlarni tashkil etishda muhim rol o'ynaydi.

Mahalla tomonidan amalga oshiriladigan asosiy profilaktik chora-tadbirlar:

-xavf guruhiga kiruvchi yoshlarni aniqlash;
-sport va madaniy tadbirlar tashkil etish;

-psixologik va huquqiy maslahatlar berish;
-yoshlar yetakchilari faoliyatini kuchaytirish;
-ichki ishlar organlari bilan hamkorlik qilish.

Mahallalarda “Yoshlar bilan ishlash markazlari” faoliyatini rivojlantirish orqali yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish mumkin. Ayniqsa, sport to‘garaklari, kasb-hunar kurslari va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar yoshlarni zararli illatlardan uzoqlashtiradi.

Shuningdek, mahalla faollari tomonidan oilalar bilan individual ishlash tizimini yo‘lga qo‘yish ham ijobiy natija beradi.

Ta’lim muassasalarining profilaktik faoliyati. Maktab, litsey, kollej va oliy ta’lim muassasalari yoshlarni ma’naviy va intellektual jihatdan shakllantiruvchi asosiy maskanlardir. Shu sababli ta’lim tizimida narkotik vositalarning zararli oqibatlari haqida muntazam tushuntirish ishlari olib borilishi zarur.

Ta’lim muassasalarida quyidagi yo‘nalishlarda ish olib borilishi maqsadga muvofiq:

-maxsus profilaktik darslar tashkil etish;
-psixologik treninglar o‘tkazish;
-huquqiy savodxonlikni oshirish;
-sport va ijodiy to‘garaklarni rivojlantirish;
-ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Pedagog va psixologlar yoshlarning xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni erta aniqlash orqali ularni xavfli muhitdan himoya qilishi mumkin. Shu bois ta’lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish muhimdir. Bundan tashqari, raqamli xavfsizlik bo‘yicha ta’lim berish ham dolzarb ahamiyatga ega. Chunki sintetik narkotiklar savdosi ko‘pincha internet platformalari orqali amalga oshirilmoqda.

Oila, mahalla va ta’lim muassasalari hamkorligi modeli. Yoshlar orasida sintetik narkotiklarning tarqalishining oldini olishda samarali natijaga erishish uchun barcha ijtimoiy institutlar yagona tizim asosida faoliyat yuritishi zarur.

Taklif etilayotgan hamkorlik modeli quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Monitoring bosqichi: -yoshlarning ijtimoiy holatini o‘rganish; -xavf guruhlarini aniqlash; -psixologik diagnostika o‘tkazish.

2. Profilaktik bosqich: -targ‘ibot tadbirlarini tashkil etish; -seminar va treninglar o‘tkazish; -sport-musobaqalari va ma’naviy tadbirlar tashkil qilish.

3. Individual yondashuv bosqichi: -muammoli yoshlar bilan individual ishlash; -ota-onalar bilan suhbatlar o‘tkazish; -psixologik yordam ko‘rsatish.

4. Nazorat va baholash bosqichi: -amalga oshirilgan ishlar samaradorligini baholash; -takroriy monitoring o‘tkazish; -yangi strategiyalar ishlab chiqish.

Mazkur modelning afzalligi shundaki, unda barcha ijtimoiy institutlarning o‘zaro uzviy hamkorligi ta’minlanadi.

Xalqaro tajriba va undan foydalanish imkoniyatlari. Rivojlangan davlatlarda yoshlar orasida narkomaniyaning oldini olish bo‘yicha kompleks dasturlar amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki Sintetik narkotiklar bugungi kunda yoshlar tarbiyasi va jamiyat xavfsizligi uchun jiddiy tahdid hisoblanadi. Mazkur muammoni hal etishda oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Yoshlarni zararli illatlardan himoya qilish uchun profilaktik faoliyat tizimli, uzluksiz va kompleks tarzda amalga oshirilishi zarur. Ayniqsa, oiladagi sog‘lom muhit, mahalladagi ijtimoiy nazorat va ta'lim muassasalaridagi ma'naviy-tarbiyaviy ishlar o‘zaro uyg‘unlashgandagina samarali natijaga erishish mumkin. Shuningdek, yoshlarni sport, ilm-fan, san'at va kasb-hunarga yo‘naltirish orqali ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish sintetik narkotiklarning tarqalishining oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yoshlar tarbiyasi va ma'naviyat masalalariga oid asarlar.
3. BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) hisobotlari.
4. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent, 2021.
5. Axmedov Q. Yoshlar bilan ijtimoiy ishlash asoslari. – Toshkent, 2020.
6. Mahalla institutining yoshlar tarbiyasidagi o‘rni bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami.

GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASH: PROFILAKTIKA BOSQICHLARI

Toshkent davlat tibbiyot akademiyasi
Termiz filiali 6-kurs talabasi Anorova Shabnam To‘lqin qizi

Bugungi kunda giyohvandlik dunyo miqyosidagi eng xavfli ijtimoiy-tibbiy muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlar orasida narkotik moddalarni iste'mol qilish holatlarining ortib borishi jamiyat salomatligiga jiddiy tahdid tug‘dirmoqda. Giyohvandlik inson organizmining barcha tizimlariga salbiy ta'sir ko‘rsatib, jismoniy va ruhiy qaramlikni yuzaga keltiradi. Shu bois mazkur illatning oldini olish tibbiyot, ta'lim va oila hamkorligidagi muhim vazifalardan biridir.

Giyohvandlik eng birinchi o‘rinda organizmga ta'sir qilib Narkotik moddalar insonning markaziy asab tizimiga ta'sir qilib, miya faoliyatini izdan chiqaradi. Uzoq muddatli iste'mol natijasida yurak-qon tomir kasalliklari, jigar va buyrak yetishmovchiligi, immunitet pasayishi hamda ruhiy kasalliklar rivojlanadi. Bundan tashqari, giyohvandlik OITS, gepatit kabi yuqumli kasalliklarning tarqalish xavfini ham oshiradi.

Tibbiy kuzatuvlarga ko‘ra, giyohvand moddalarni muntazam iste'mol qiluvchi shaxslarda:xotira pasayishi; ruhiy tushkunlik;tajovuzkorlik; uyqusizlik; yurak

faoliyati buzilishi kabi holatlar tez-tez uchraydi. Giyohvandlikning oldini olishda bir qator usullar mavjud bo‘lib ulardan eng samarali usullardan biri tibbiy usuldair.

Giyohvandlikning oldini olishning tibbiy usullari. Giyohvandlik profilaktikasi birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi bosqichlarda amalga oshiriladi.

Birlamchi profilaktika. Bu bosqichda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish asosiy o‘rin tutadi. Tibbiyot mutaxassislari tomonidan maktab, kollej va oliy ta’lim muassasalarida tushuntirish ishlari olib borilishi muhimdir. Sport bilan shug‘ullanish, to‘g‘ri ovqatlanish va zararli odatlardan voz kechish yoshlarni giyohvandlikdan himoya qiladi. Bu bosqichda psixologik yordam va maslahat xizmatlari yoshlarning stress, tushkunlik va tengdoshlar bosimiga bardosh berishiga yordam beradi. Bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish - turli to‘garaklar, ijodiy va sport tadbirlari yoshlarni salbiy muhitdan uzoqlashtiradi. Ommaviy axborot vositalari va internet orqali targ‘ibot ishlari olib borilib, giyohvandlikning zararli oqibatlari haqida muntazam ma’lumot berilishi kerak. Do‘stlar va tengdoshlar muhiti ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Sog‘lom va ijobiy muhit yoshlarning to‘g‘ri yo‘l tanlashiga yordam beradi.

Ikkilamchi profilaktika. Mazkur bosqich xavf guruhiga kiruvchi yoshlarni erta aniqlash va ularga psixologik hamda tibbiy yordam ko‘rsatishni nazarda tutadi. Tibbiy ko‘riklar, anonim maslahat markazlari va psixoterapevtik suhbatlar muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, maktab, kollej va oliy ta’lim muassasalarida psixologlar tomonidan muntazam kuzatuv olib borilishi yoshlarning muammolarini o‘z vaqtida aniqlashga yordam beradi.

Shuningdek, stress, oilaviy muammolar, tengdoshlar bosimi yoki ruhiy tushkunlik holatlarida yoshlarga malakali mutaxassislar ko‘magini ko‘rsatish zarur. Ijtimoiy pedagoglar, psixologlar va shifokorlarning hamkorligi xavf ostidagi yoshlarni sog‘lom hayot tarziga qaytarishda samarali natija beradi.

Bu bosqichda ota-onalar bilan ishlash ham muhim hisoblanadi. Ularga farzandlaridagi salbiy o‘zgarishlarni erta sezish, to‘g‘ri muloqot qilish va yordam ko‘rsatish usullari tushuntiriladi. Bundan tashqari, profilaktik treninglar, davra suhbatlari va maxsus seminarlar orqali yoshlarning giyohvandlikka qarshi immunitetini kuchaytirish mumkin.

Uchlamchi profilaktika. Bu bosqich giyohvandlikka chalingan shaxslarni davolash va reabilitatsiya qilishga qaratiladi. Zamonaviy tibbiyotda detoksikatsiya, psixoterapiya va ijtimoiy moslashtirish usullaridan foydalaniladi. Davolash jarayonida bemorning nafaqat jismoniy, balki ruhiy holatini tiklash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli mutaxassis shifokorlar, psixologlar va ijtimoiy xodimlar hamkorlikda ish olib boradilar.

Detoksikatsiya organizmdan zararli moddalarni chiqarishga yordam beradi va bemorning sog‘lig‘ini tiklashning dastlabki bosqichi hisoblanadi. Keyingi jarayonda psixoterapiya orqali bemorning giyohvandlikka olib kelgan sabablar aniqlanadi hamda salbiy odatlardan voz kechish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Individual va guruh terapiyalari bemorning ruhiy barqarorligini mustahkamlashda samarali hisoblanadi. Reabilitatsiya davrida bemorni jamiyatga qayta moslashtirish muhim vazifa sanaladi. Kasb-hunar o‘rgatish, mehnat faoliyatiga jalb qilish, sport va

madaniy tadbirlarda ishtirok etish uning sog‘lom hayotga qaytishiga yordam beradi. Oila a’zolarining qo‘llab-quvvatlashi ham davolanish samaradorligini oshiradi.Shuningdek, qayta giyohvandlikka berilishning oldini olish maqsadida muntazam tibbiy nazorat, psixologik maslahatlar va ijtimoiy yordam ko‘rsatib borilishi zarur. Uchlamchi profilaktikaning asosiy maqsadi - bemorning sog‘lig‘ini tiklash, uni jamiyatga qaytarish va sog‘lom turmush. Shuningdek, qayta giyohvandlikka berilishning oldini olish maqsadida muntazam tibbiy nazorat, psixologik maslahatlar va ijtimoiy yordam ko‘rsatib borilishi zarur. Uchlamchi profilaktikaning asosiy maqsadi - bemorning sog‘lig‘ini tiklash, uni jamiyatga qaytarish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishdan iborat.

Giyohvandlikning oldini olishda oiladagi sog‘lom muhit katta ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandlarining qiziqishlari, do‘stlari va bo‘sh vaqtini nazorat qilishi zarur. Ta’lim muassasalarida esa ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, sog‘lom hayot tarzi bo‘yicha treninglar va psixologik suhbatlar muntazam tashkil etilishi kerak.

Giyohvandlikning oldini olish jamiyat salomatligini saqlashning muhim omillaridan biridir. Mazkur muammoni bartaraf etishda tibbiy profilaktika, psixologik yordam, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish hamda oila va ta’lim muassasalari hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni zararli illatlardan himoya qilish orqali sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 1999.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
3. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. WHO. *Drug Prevention and Health Promotion*. – Geneva, 2022.
5. UNICEF Uzbekistan. *Youth Health and Prevention Programs*. – Tashkent, 2021.
6. Musurmonova O. *Yoshlar tarbiyasi va sog‘lom turmush masalalari*. – Toshkent, 2020.

XORIJIY TIL TA’LIMI VOSITASIDA TALABALARDA ANTINARKOTIK BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY INSTITUTLAR HAMKORLIGI

Termiz davlat universiteti Filologiya va tillarni o‘qitish: yapon tili ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi Abrayqulova Ruxshona Orif qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda universitet, oila, mahalla, xorijiy til ta’limi va raqamli kommunikatsiya institutlarining hamkorlik modeli tahlil qilinadi. Xorijiy tilni o‘rganayotgan

talabalarning global axborot maydoniga faol kirishi ularda nafaqat kommunikativ kompetensiyani, balki madaniy hushyorlik, media savodxonlik, ijtimoiy mas'uliyat va zararli takliflarni tanib olish ko‘nikmalarini shakllantirishni ham talab etadi. Maqolada yapon tili ta'limi misolida talabalarda sog‘lom hayotiy pozitsiya, madaniyatlararo muloqot odobi va antinarkotik barqarorlikni shakllantirishning multidissiplinar modeli asoslanadi.

Kalit so‘zlar: sintetik giyohvandlik, ijtimoiy institutlar, xorijiy til ta'limi, yapon tili, media savodxonlik, oila, mahalla, universitet, antinarkotik barqarorlik.

Yoshlar orasida sintetik giyohvandlikning oldini olish zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan eng mas'uliyatli vazifalardan biridir. Bunday xavf faqat tibbiy yoki huquqiy masala emas; u yosh shaxsning qadriyatlari, ijtimoiy aloqalari, raqamli odatlari, bo‘sh vaqti, til orqali kirib borayotgan axborot oqimi va kelajak haqidagi tasavvurlari bilan bog‘liq murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisadir. Shu sababli unga qarshi kurashda faqat taqiqlash yetarli emas, balki universitet, oila, mahalla, pedagoglar, psixologlar va yoshlarning o‘z faolligi birlashgan tizim zarur.

Xorijiy filologiya fakultetida tahsil olayotgan talabalar turli madaniyatlar, tillar va raqamli manbalar bilan faol ishlaydi. Ular internet, ijtimoiy tarmoqlar, xorijiy kontent va xalqaro muloqot maydonlariga tez kirib boradi. Bu imkoniyat ularning bilim doirasini kengaytiradi, ammo axborotning tanlanmagan oqimi ayrim xavflarni ham keltirib chiqaradi. Yosh talaba noma'lum kanal, shubhali taklif, yengil daromad va manipulyativ kontentni farqlay olishi kerak.

Mazkur maqolaning maqsadi sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy institutlarning hamkorligini xorijiy til ta'limi misolida asoslash, ayniqsa yapon tili yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun madaniy, kommunikativ va raqamli profilaktikaning o‘rnini ko‘rsatishdan iborat.

Sintetik giyohvandlikning xavfi uning yashirinligi, tez tarqalishi va yoshlar ruhiyatiga moslashtirilgan manipulyativ usullar bilan bog‘liq. Ayrim hollarda zararli taklif bevosita narkotik modda sifatida emas, balki do‘stona muloqot, qiziqarli tajriba, yengil daromad yoki yopiq guruhga kirish taklifi ko‘rinishida berilishi mumkin. Yosh shaxs bunday vaziyatda xavfni tanimasa, uni oddiy qiziqish yoki vaqtinchalik imkoniyat sifatida qabul qilishi ehtimoli mavjud.

Profilaktikaning markazida yoshni ayblash emas, uni xavfni ko‘rishga, savol berishga, rad etishga va yordam so‘rashga o‘rgatish turishi kerak. Talaba o‘z qadrini, oilasining ishonchini, universitet jamoasidagi o‘rnini va kasbiy kelajagini anglaganda, zararli taklifga nisbatan ichki masofa hosil bo‘ladi. Antinarkotik barqarorlik aynan shu ichki masofadan boshlanadi.

Ijtimoiy-pedagogik yondashuv sintetik giyohvandlikka qarshi kurashni alohida tadbirlar yig‘indisi sifatida emas, balki yoshning kundalik hayotiga kirib boradigan tarbiyaviy muhit sifatida talqin qiladi. Bunday muhitda dars, tyutorlik, oila, mahalla, do‘stlar guruhi, raqamli savodxonlik va madaniy tarbiya yagona maqsadga xizmat qiladi.

Xorijiy til ta'limining profilaktik imkoniyatlari. Xorijiy til ta'limi faqat grammatik bilim yoki tarjima ko‘nikmasi emas. U talabani boshqa madaniyatni

tushunishga, axborotni taqqoslashga, muloqotda mas’uliyatli bo‘lishga va turli ijtimoiy vaziyatlarni baholashga o‘rgatadi. Shu jihatdan xorijiy til darslari antinarkotik profilaktika uchun ham muhim tarbiyaviy maydon bo‘lishi mumkin.

Yapon tili ta’limi misolida bu imkoniyat yanada aniq ko‘rinadi. Yapon madaniyatida tartib, mehnatsevarlik, o‘zini nazorat qilish, jamoaga hurmat, mas’uliyat va ichki intizom muhim qadriyatlar sifatida qaraladi. Ushbu madaniy tushunchalarni dars jarayonida o‘rganish talabalarda sog‘lom hayotiy pozitsiya, o‘zini boshqarish va ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirishi mumkin.

Til darsida talabalar zararli odatlar, sog‘lom turmush, internet xavfsizligi, yoshlar tanlovi va madaniyatlararo muloqot mavzularida matn o‘qishi, dialog tuzishi, muhokama qilishi va loyiha tayyorlashi mumkin. Bunday topshiriqlar til kompetensiyasini rivojlantirish bilan birga profilaktik mazmunni ham shakllantiradi.

Multidissiplinar hamkorlik modeli. Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda universitet asosiy muvofiqlashtiruvchi institut bo‘lib xizmat qiladi. Universitet talabaning bilim olishi, muloqoti, bo‘sh vaqti, psixologik holati va raqamli faoliyatiga yaqin turadi. Shu sababli profilaktik ishlar dars jarayoni, tyutorlik, yoshlar yetakchilari, psixologik xizmat va talabalar tashabbuslarini birlashtirgan holda olib borilishi lozim.

Oila talabaning emotsional tayanchi hisoblanadi. Ota-onaning ishonchi, muloqoti va farzand hayotiga befarq bo‘lmagan munosabati yoshning xavfli guruhlardan uzoqlashishiga yordam beradi. Mahalla esa talabaning ijtimoiy ildizlarini mustahkamlaydi, uning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sog‘lom muhitga jalb qilish va tarbiyaviy nazoratni kuchaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

Xorijiy til o‘qituvchisi ham ushbu modelda faqat fan o‘qituvchisi emas, balki madaniy vositachi sifatida namoyon bo‘ladi. U talabaning dunyoqarashini kengaytiradi, axborotga tanqidiy qarashni o‘rgatadi, kommunikativ vaziyatlarda mas’uliyatli qaror qabul qilishni rivojlantiradi.

Raqamli xavfsizlik va media savodxonlik. Bugungi talaba uchun raqamli makon asosiy muloqot va axborot maydonidir. Sintetik narkotiklar bilan bog‘liq tahdidlar ko‘pincha aynan shu makonda yashirin shaklda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun xorijiy til ta’limida media savodxonlik, raqamli xavfsizlik va onlayn muloqot madaniyatini shakllantirish muhimdir.

Talaba shubhali havola, noma’lum akkaunt, yopiq guruh, maxfiy ish, tez daromad yoki begona mahsulotni tarqatish taklifining xavfli belgilarini ajrata olishi kerak. U bunday vaziyatda suhbatni davom ettirmaslik, dalilni saqlash, mas’ul shaxsga murojaat qilish va shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish algoritmini bilishi lozim.

Darslarda real vaziyatlar asosida keyslar ishlash samarali natija beradi. Masalan, talabalar xorijiy tilda yozilgan shubhali xabarni tahlil qilib, undagi manipulyativ iboralarni aniqlashi, xavfsiz javob variantlarini ishlab chiqishi va bunday vaziyatda kimga murojaat qilish kerakligini muhokama qilishi mumkin. Birinchidan, xorijiy til darslariga sog‘lom turmush, xavfsiz muloqot, zararli taklifni rad etish va raqamli

hushyorlik mavzularidagi matnlar kiritilishi kerak. Bu matnlar til o‘rgatish vazifasini buzmaydi, aksincha talabaning real hayotga yaqin kommunikativ tajribasini boyitadi.

Ikkinchidan, universitetda xorijiy filologiya talabalari ishtirokida antinarkotik mazmundagi ko‘p tilli plakatlar, qisqa videolar, ijtimoiy tarmoq postlari va elektron bukletlar tayyorlash yo‘lga qo‘yilishi mumkin. Bu yondashuv talabani profilaktikaning passiv obyekti emas, faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Uchinchidan, universitet, oila va mahalla hamkorligida birinchi kurs talabalari uchun moslashuv davrida maxsus profilaktik suhbatlar o‘tkazilishi zarur. Bunda yangi muhit, do‘st tanlash, raqamli xavfsizlik, stressni boshqarish va yordam so‘rash madaniyati alohida yoritilishi kerak.

Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy institutlarning hamkorligi zaruriy shartdir. Universitet, oila, mahalla, pedagog, psixolog va talabaning o‘zi yagona profilaktik maydonda birlashganda, yosh shaxsda zararli takliflarga nisbatan ichki barqarorlik shakllanadi.

Xorijiy til ta’limi, xususan yapon tili yo‘nalishi, talabalarda madaniyatlararo muloqot, raqamli hushyorlik, tanqidiy fikrlash va mas’uliyatli tanlov ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali antinarkotik profilaktikaga hissa qo‘sha oladi. Bunday yondashuv profilaktikani rasmiy ogohlantirishdan real tarbiyaviy tajribaga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son.

5. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna, 2018.

6. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika, 1991.

7. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2007.

8. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Cambridge: Harvard University Press, 2009.

GIYOHVANDLIK –KELAJAKNING YASHIRIN DUSHMANI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi Raxmatova Rohila O‘ktamjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri - giyohvandlik hodisasini har tomonlama tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada giyohvandlikning kelib chiqish sabablari, tarqalish yo‘llari hamda uning shaxs, oila va jamiyatga ko‘rsatadigan salbiy ta’siri ilmiy va ijtimoiy nuqtai nazardan yoritilgan. Giyohvandlikning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy oqibatlarini batafsil ko‘rib chiqib, bu illat faqat alohida shaxsning emas, balki butun millatning kelajagiga tahdid solishini isbotlaydi. Maqolada narkotik moddalarning turlari, ularning organizmga ta’siri haqida ma'lumot berilgan. Bu illatni davolash jamiyat orasidagi ildizini yo‘q qilish choralari ko‘riladi.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, inqiroz, xulqi og‘ishgan bolalar, o‘smirlik davrida tushunilmaslik muammosi, e‘tiborsizlik, befarqlik, narkotik, profilaktika, reabilitatsiya, taksikomaniya yoshlar, jamiyat, sog‘lom turmush tarzi.

Insoniyat tarixi davomida odamlar ko‘plab xavf-xatarlarga va jang-u jadallarga duch kelgan. Har doim ular bilan kurashib kelgan – urushlar, epidemiyalar, tabiiy ofatlar har daysi davrda ham topilgan. Lekin bu dushmanlarning barchasi ko‘zga ko‘rinadi, ulardan himoyalanish mumkin. Ammo bugungi kunda bizni eng ko‘p tahdid qilayotgan dushman – ko‘rinmas, hidsiz va ovozsizdir, u – giyohvandlik.Giyohvandlik birdaniga hujum qilmaydi. U sekin -asta, shirinlik va zavq niqobi ostida yaqinlashadi. Bugungi kunda dunyo bo‘ylab 280 milliondan ortiq odam turli narkotik moddalarga qaram. Bu raqam – biror bir mamlakatning aholisidan ham ko‘p. Ular orasida yoshlar, talabalar, ota-onalar, shifokorlar, o‘qituvchilar bor. Ayniqsa tahlikali tomoni shundaki, giyohvandlik tobora yosharib bormoqda. Agar 20-30 yil avval birinchi marta narkotik sinab ko‘rish yoshi 18-20 atrofida bo‘lgan bo‘lsa, bugun bu ko‘rsatkich 12-14 yoshga tushib ketgan. Demak, maktab o‘quvchilari – hali hayotni to‘liq tushunmagan bolalar – bu xavfning eng birinchi nishoniga aylanmoqda. Nima uchun zamonaviy yoshlar giyohvandlik tuzog‘iga tushib qolmoqda? Oila ichidagi sovuqlik, tengdoshlar bosimi, hayotiy maqsadning yo‘qligi, internet va ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy ta’sir, qashshoqlik va umidsizlik – bularning barchasi yoshlarni giyohvandlikka itaruvchi omil hisoblanadi. Giyohvandlikka qarshi kurash – bu bir kishining ishi emas. Bu – har bir ota-onaning, har bir o‘qituvchining, har bir fuqaroning, umuman olganda, butun jamiyatning mushtarak vazifasidir.

Giyohvandlik deganda eyforiya holatini keltirib chiqaruvchi moddalarga ishtiyoq tushuniladi. Eyforiya haqiqiy ahvoliga mos kelmagan holda kayfiyatning ko‘tarinki bo‘lishi holatidir. Hozirgi maktab yoshidagi bolalar orasida bunday holatlar uchrab turadi. Giyohvandlik deganda aynan o‘tkir hidli mast qiluvchi moddalarni iste'mol qilish emas, shular qatorida tamaki mahsulotlaridan foydalanish,

jamiyatdagi buzuq illatlarga ergashish ham Giyohvandlik hisoblanadi. Tibbiyotda giyohvandlik mustaqil kasallik sifatida tan olingan bo‘lib, u iroda zaifligining emas, balki miyaning kimyoviy tuzilishidagi o‘zgarishlarning natijasidir.Giyohvandlik jarayoni quyidagi bosqichlardan o‘tadi:Birinchi sinash – ko‘pincha qiziquvchanlik yoki bosim ostida sodir bo‘ladi. Avvaliga qanday moddalarga ekanligiga qiziqish, insonni tinchlantiruvchi xususiyati sababli har doim ko‘plab qiziqish va sinab ko‘rishlarga sabab bo‘ladi. Ikkinchi bosqich takrorlash – zavq hissi yana kerak bo‘ladi. Birinchi marotaba foydalanilganda zavqlanibsh hissi hotirjamlik va tinchlanish hissini berganligi sababli odamlar uni antistress vosita sifatida qabul qilishadi. Uchunchi bosqich qaramlik shakllanishi – odam narkotiksiz yashay olmay qoladi. Bu bosqichda og‘u insonni o‘z tuzog‘iga ildirib bo‘lgan bo‘ladi. To‘rtinchi bosqich degradatsiya – shaxsiyat, sog‘liq va ijtimoiy hayot izdan chiqadi. Narkotik moddalarni davomiy iste'mol qilish oqibatida odamning psixologik va jismoniy salomatligini katta ta’sir ko‘rsatadi, xattoki eng og‘ir xolatlarda o‘lim holati bilan ham yakunlanadi. Odamning fikrlash jarayoni izdan chiqadi, xotira susayadi, hazm qilish va nafas olish organlarida muammolar yuzaga keladi. Giyohvandlikning turlaridan biri bu – taksikomaniya hisoblanadi. Taksikomaniyada giyohvand modda o‘rniga organizmiga benzin kabi maishiy kimyoviy vositalar kiritadi. taksikomanlar, odatda 13,14 yoshli o‘smirlar bo‘lib ular o‘z organizmlari zaharlanishining oqibatlarini tushuna olishmaydi. Taksikomaniyaning xavfi shundaki, bolalar organizm zaharlanishi natijasida yo nobud bo‘lishadi yoki shunga olib boruvchi harakatlar sodir etishadi. Taksikoman tirik qolgan taqdirda ham bola organizmiga zararli moddalar ta’siri juda yomon oqibatlar – nogironlik aqlli norasolikka olib keladi. Inson orasida tarqalgan bu illat jamiyatning ravnaqiga to‘sqinlik qiladi. Jamiyatda layoqatsiz insonlar va kasallik ortishiga sabab bo‘ladi. Bu muammo odamning tanasida miya hujayralari va asab tizimining izdan chiqishi, yurak, jigar, buyrak kasalliklarining ortishi, immunitet tizimining zaiflashishi kabi oqibatlarga sabab bo‘ladi. Ruhiy holatni ham yomon ahvolga olib keladi. Depressiya, gallyutsinatsiya holatlarining kuzatilishi, mavjud bo‘lmagan narsalarni o‘ylash va ular orasida yashash mavhum narsalarga suyanib qolish kabi miyaning krezis xolatiga olib boradi. Shaxsiyat parchalanishi – yolg‘onchilik, agressiya. Hissiy "o‘lish" – hech narsadan zavq olmay qolish. Zavqlanish tuyg‘usini faqatgina og‘uda tasavvur qilish, faqat u bilangina roxatlanish mumkindek o‘ylashadi. Oila bolalar jamiyatdan uzilib o‘zining qobig‘iga o‘ranib olishadi. Bunday vaziyatdan keyin giyohvand moddalar istemolchilari orasida suitsidal fikrlar va o‘z joniga qasd qilish xavfi ortadi. Giyohvandlik odamni jamiyatdan uzib qo‘yadi. Ta'lim olish va ishlash boshqalar qatori rivojlanishdan, hayotdan baxra olish oila davrasida baxtni his qilishdan cheklab qo‘yadi. Giyohvandlik qanday yuzaga keladi? Bu jarayon avvalo oilaning e'tiborsizligi bilan boshlanadi. Ota onalar farzandlari oldida turli zararli odatlarni qilishadi masalan tamaki mahsulotlarini iste'mol qiladi., spirtli ichimlik ichgan holda ular bilan muloqot qiladi. Bu holatni ko‘rgan bolalar ota-onasining harakatlarini takrorlaydi. Giyohvandlik qurboni bo‘layotgan odamlarning ko‘p foizini yoshlar tashkil etsa, ularning bu yo‘lga kirib qolishi turlicha. Ba‘zi bir bolalar

to‘liqsiz oilada tarbiyalanadi va ularga yetarlicha e‘tibor va mehr berilmaydi. Uning natijasida bolalar ko‘chadan begonalardan mehr izlaydi, yosh bolalarning fikriga va mafkurasiga ta’sir qilish juda oson chunki bolalarda ishonish hissi yuqori bo‘ladi. Ayrim ko‘rinishlarda esa yoshlar bilmagan holda narkokuriyerlar bilan munosabat o‘rnatadi. Bunday bolalar “Tarbiyasi qiyin ”bolalar yoki xulqi ogishgan bolalar bo‘lib chiqishadi. L.S. Vigotskiyning fikriga ko‘ra “Tarbiyasi qiyin” bolalar pedagogik qarovsiz bolalar ,ya‘ni, nazorat qilinmaydigan bolalar hisoblanadi. Ularning ma‘lum qismi intizomsiz qo‘pol bolalardir. Ularning faolligini maqsadga muvofiq o‘zgartirish, ularga ba‘zi huquqlarni berish bilan ularga ta’sir ko‘rsatish mumkin. Psixologiyada “Tarbiyasi qiyin” bolalarning bir qancha klasifikatsiyalari mavjud. Birinchi guruh: ijtimoiy salbiy munosabatga ega bolalar. Negativ harakterda yuradigan hayotdan norozi bolalar. Ikkinchi guruh: qonunbuzarlikka taqlid qiluvchi bolalar. Bunday bolalar ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan huquqbuzarlarning harakatlariga yurish turishiga taqlid qiladi. Uchinchi guruh: ijobiy va salbiy xulq-atvor steriotiplari o‘rtasidagi ikkilanuvchi, o‘z xatolarini tushunuvchi bolalar. To‘rtinchi guruh: irodali bolalarga bo‘ysunuvchi bolalar. Bunday bolalarga boshqaruvchilik xususiyati yuqori bo‘lgan bolalar orqali ta’sir ko‘rsatiladi. To‘rtinchi guruhdagi bolalar esa ularga so‘zsiz quloq soladi. Beshinchi guruh: qonunbuzarlik yo‘liga tasodifan kirib qolgan bolalar. Bunday bolalar oilaviy sharoiti sababli huquqbuzarliklarga yo‘l qo‘yishadi. Giyohvandlik hozirgi kunda quyidagi sabablarga ko‘ra, jiddiy muammo hisoblanadi: O‘smir yoshidagi giyohvandlikni ommaviy ko‘payishi; qimmat turuvchi va kuchli ta’sir qiluvchi narkotik moddalarni va tabletkalarni iste'mol qilishning keng tarqalishi; giyohvand bolalar va o‘smirlar ijtimoiy maqomining o‘zgarishi. Bundan 5yilllar avval giyohvandlik noxush oilada voyaga yetgan farzandlar bo‘lsa, hozirgi kunda giyohvand bolalar va o‘smirlar safi yuqori daromadli oilalar farzandlari bilan to‘lib bormoqda. Bu oiladagi o‘smirlarning moliyaviy erkinligi, yuqori bo‘lmagan axloqiy me'yorlar alohida yoshlar submadaniyatini shakllantirishga olib keldi. U submadaniyatlarda yetakchi qadriyat vazifasini erkin vaqt o‘tkazish bajaradi. Giyohvand moddalar ega muayyan hayot tarzining xususiyati hisoblanadi. Mashhur diskotekalar, rok-yulduzlarning kansertlari giyohvand moddalar iste‘mol qilinadigan xavfli joylarga aylangan. Aynan narkokuriyerlari ham bolalar ko‘p boradigan ko‘ngil hushlik qiladigan joylarda joylashadilar. Ularning o‘ljalari badavlat oilaning farzandlari va tarbiyasida kamchiligi bor bolalar hisoblanadi. Giyohvandlik vositalarini ham turlari juda ko‘p. Opioidlar – og‘riq qoldiruvchi kuchli moddalar morfin, heroin, fentanil. Juda tez qaramlik hosil qiladi. Stimulyatorlar – asab tizimini qo‘zg‘atadi kokain, amfetamin, metamfetamin. Yurak urishi va qon bosimini oshiradi. Depressantlar – asab tizimini sekinlashtiradi barbituratlar, ba'zi trankvilizatorlar. Xotirjamlik va uyqu keltirib chiqaradi. Gallyutsinogenlar – idrokni buzadi meskarin. Noto‘g‘ri tasavvurlar hosil qiladi. Kannabinoidlar – nasha, giyoh. Kayfiyatni o‘zgartiradi, diqqatni susaytiradi. Bunday moddalardan tibbiyotda davolash maqsadida kuchli og‘riqni to‘xtatish maqsadida foydalanilar edi. Endilikda bu giyohlarning savdosi noqonuniylashib jamiyatga zarar berayotgan illatni yuzaga chiqardi. Ilk bor Giyohvandlik tus

olayotgan vaqtlarda o‘simlik holatida yoki kukun ko‘rinishida bo‘lsa, hozirga kelib bunday moddalar nafaqat avvalgi ko‘rinishlaridan balki elektron sigaretlar, sprey, tabletka, hattoki shirinlik ko‘rinishida ham tarqalmoqda. Narkotik moddalarni sotish va tarqatish, uyida saqlash, o‘stirish O‘zbekiston Respublikasida javobgarlikka sabab bo‘ladi. Giyohvandlik moddalarni voyaga yetmagan shaxslarga sotish jazoning og‘irlashishiga sabab bo‘ladi va 10 yildan 15yilgacha qamoq jazosi, guruh bo‘lib harakatlanish esa 8 yildan yildan 15yilgacha qamoq jazosi bilan jazolanishi mumkin. Jazolashni holatlari ko‘paygan bilan ham insonlar bu illatdan qutila olishmaydi. Insonlarning mafkurasiga ta’sir ko‘rsatilmasa giyohvandlikning oqibatlardan qutilib bo‘lmaydi.

Giyohvandlik bu yosh avlodni – kelajakning mevalarini harob qiluvchi ajaldir. U davlatning eng katta boyligi, yani, insonlarni kemiradi. Ularni layoqatsizlik holatiga kasalmandlik holatiga olib keladi. Bu holatga befarqlik ertangi kunga befarqlikdir. Nogiron bolalarning tug‘ilishi, kasallik holatlarini ko‘payishi davlat rivojlanishining to‘sqinidir. Giyohvandlikka qarshi kurashish doirasida qator tadbirlar va rejalar o‘tkazilishi, turli video rolik va postlar tayyorlanib ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilishi bilan, yoshlar va kattalar orasida tushuntirish ishlarini olib borish bilan giyohvandlikni oldini olish mumkin. Shuningdek, o‘smirlar orasida ham tushuntirish ishlarini olib borish, kichik maktab yoshidagi bolalarga narkotik moddalar va ularning ta’siri haqida ma‘lumotlar berish bilan giyohvandlikka qarshi kurashish mumkin. Yosh bolalarning mafkurasini yomon insonlar zaharlab qo‘yishdan avval tarbiyachi va pedagoglar bolalarga ularning oqibatlarini tushuntirib berishlarini va ogohlantirish ishlarini olib borishlari zarur. Tushuntirish ishlari oila mahalla va maktablarda olib borilishi kerak. Pedagog va o‘qituvchilar o‘quvchi yoshlarga kichik yoshida va o‘smirlik davrida giyohvandlik haqida tushunchalar berish kerak.Giyohvandlikning salbiy oqibatlari haqida teatr sahnalarida vodeo hamda hikoyalarga foydalanish va yoshlarning onggiga si gapirish zarur. Ota- onalarga bolalarining o‘smirlik davrida ko‘proq e‘tibor berishlarini ularga yaqin do‘st bo‘lishlarini tushuntirish kerak. Oilada bolalarga narkotik moddalar va ularning salbiy oqibatlari haqida yoshligidan tushuntirish kerak. Bolalarga esa har qanday begona insonlarga ishonmaslik, ko‘cha-ko‘yda kattalardan so‘ramasdan, shifokorlar ko‘rigidan o‘tmasdan turib dorilar iste'mol qilmaslikni tushuntirish kerak. Har yili minglab yoshlar giyohvandlik tuzog‘iga tushadi. Lekin har yili minglab odamlar bu tuzoqdan chiqib ketishga ham muvaffaq bo‘ladi. Giyohvandlik girdobiga tushib qolgan yoshlarni reablitatsiya markazlari va narkologik dispanserlarda davolash orqali giyohvandlikning oqibatlarini oldini olish mumkin. Buning uchun kerak bo‘lgan narsa oddiy: iroda, qo‘llab-quvvatlash va to‘g‘ri qaror. Bemorlarni tuzilishiga ishontirish va davolash holatni yaxshilaydi. Giyohvandlikka qarshi kurash – bu faqat davlat yoki shifokorlarning ishi emas. Bu har birimizning burchimiz. Har bir fuqaro bunday holatlarga befarqlik qilmasligi zarur. Hayot – bir marta berilgan ne'mat. Giyohvandlik esa shu ne'matni sekin-asta, ko‘rinmas tarzda tortib oladi. Ko‘rinmas dushmanga qarshi har daqiqa kurashish un ga qarshi qat‘iy choralar ko‘rish darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D.M.Boboqulova “Ijtimoiy pedagogika” darslik “Firdavs-shoh nashriyoti” Toshkent–2025

2. Ergash G‘oziyev “Ontogenez psixologiyasi” o‘quv qo‘llanma NIF MSH nashriyoti Toshkent–2020

3. L.YA. Olimov, A.M.Nazarov “Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi” Tafakkur avlodi nashriyoti Toshkent–2020

4. F.I.HAYDAROV N.I.HALILOVA . Umumiy psixologiya / darslik / 2- kitob / Toshkent : “ Metodist Nashriyoti”- 2023.

SINTETIK GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASHDA IJTIMOIY INSTITUTLARNING MULTIDISSIPLINAR HAMKORLIK MODELLARI

Ismoilova O‘g‘iloy Zokir qizi
TDPI magistratura 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada sintetik giyohvandlik vositalarining jamiyat hayoti va yoshlar tarbiyasiga salbiy ta’siri, ularga qarshi kurashishda ijtimoiy institutlarning o‘rni hamda multidissiplinar hamkorlikning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’lim muassasalari, oila, mahalla, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, tibbiyot va ommaviy axborot vositalari o‘rtasidagi integratsiyalashgan hamkorlik modellari yoritilgan. Muallif tomonidan sintetik giyohvandlikka qarshi profilaktik faoliyatni samarali tashkil etish yuzasidan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sintetik giyohvandlik, multidissiplinar yondashuv, ijtimoiy institutlar, profilaktika, yoshlar tarbiyasi, hamkorlik modeli, reabilitatsiya, ijtimoiy nazorat.

Bugungi globallashuv jarayonida sintetik giyohvandlik vositalarining keng tarqalishi dunyo hamjamiyati oldidagi eng dolzarb muammolardan biriga aylandi. Ayniqsa, yoshlar orasida “spays”, “kristall”, “mefedron”, “amfetamin” kabi sun’iy narkotik vositalarning iste’moli ortib borayotgani jamiyat xavfsizligi, ma’naviy muhit va sog‘lom avlod tarbiyasiga jiddiy tahdid solmoqda. Sintetik giyohvandlikning xavfliligi shundaki, u tez qaramlikni yuzaga keltiradi, inson ruhiyati va fiziologiyasiga kuchli zarar yetkazadi hamda ko‘pincha noqonuniy internet tarmoqlari orqali tarqatiladi.

Sintetik narkotiklarning nishoni asosan yoshlar-maktab o’quvchilari, kollej, texnikum va oliy ta’lim muassasalari talabalaridir. Mazkur muammoning murakkabligi uni faqat bir tizim yoki tashkilot doirasida hal etish imkonini bermaydi. Shu sababli sintetik giyohvandlikka qarshi kurashishda multidissiplinar hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sintetik narkotik vositalar tabiiy giyohvand moddalarga nisbatan arzon, yashirin ishlab chiqarilishi oson va tarkibi tez-tez o‘zgartirib turilishi bilan ajralib turadi. Natijada ularni aniqlash va nazorat qilish murakkablashadi. Ushbu vositalarning iste’moli yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikning ortishi; psixik kasalliklar

va suitsid holatlarining ko‘payishi; oilaviy nizolar va ijtimoiy beqarorlik; ta’lim samaradorligining pasayishi; mehnat unumdorligi va ijtimoiy faollikning kamayishi kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, sintetik giyohvandlik internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali keng targ‘ib qilinayotgani sababli profilaktik ishlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etish zarurati ortmoqda.

Multidissiplinar hamkorlik - turli soha vakillarining umumiy muammoni hal etish maqsadida o‘zaro integratsiyalashgan faoliyat olib borishidir. Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashishda bu yondashuv ta’lim muassasalari, oila va mahalla institutlari, ichki ishlar organlari, sog‘liqni saqlash tizimi, psixologik xizmatlar, nodavlat notijorat tashkilotlari, diniy-ma’rifiy tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari kabi subyektlarning hamkorligini nazarda tutadi:

Mazkur institutlarning o‘zaro uzviy hamkorligi giyohvandlikning oldini olish, aniqlash, davolash va reabilitatsiya qilish jarayonlarining samaradorligini oshiradi.

Ta’lim-oila-mahalla modeli. Ushbu modelda o‘quvchi-yoshlarning ijtimoiy holatini muntazam monitoring qilish asosiy vazifa hisoblanadi. Maktab pedagoglari, psixologlar, ota-onalar va mahalla faollari o‘zaro hamkorlikda xavf guruhiga kiruvchi yoshlarni aniqlaydi,profilaktik suhbatlar tashkil etadi, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazadi, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etishga ko‘maklashadi. Bu model yoshlarning giyohvandlikka moyilligini erta bosqichda aniqlash imkonini beradi.

Tibbiy-psixologik reabilitatsiya modeli. Sintetik giyohvandlikka ruju qo‘ygan shaxslarni jamiyatga qayta moslashtirishda narkolog, psixiatr, psixolog va ijtimoiy pedagoglarning kompleks yondashuvi muhimdir. Ushbu model diagnostika, tibbiy davolash, psixologik korreksiya, ijtimoiy moslashtirish, kasbiy yo‘naltirish kabi bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Reabilitatsiya jarayonida bemorning oilasi bilan ishlash ham alohida ahamiyatga ega.

Huquqiy-profilaktik hamkorlik modeli. Mazkur model ichki ishlar organlari, prokuratura, ta’lim muassasalari va yoshlar tashkilotlari faoliyatini birlashtiradi. Asosiy yo‘nalishlari: noqonuniy savdo kanallarini aniqlash, internet orqali tarqatilayotgan narkotik reklamalariga qarshi kurash, yoshlar o‘rtasida huquqiy targ‘ibot olib boorish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish. Bu model ijtimoiy xavfsizlikni ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Media va raqamli profilaktika modeli. Bugungi axborotlashgan jamiyatda ommaviy axborot vositalari hamda ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri juda katta. Shu sababli anti-narkotik kontent yaratish, blogerlar va jamoatchilik faollarini jalb qilish, yoshlar uchun motivatsion media loyihalar tashkil etish, internet xavfsizligi bo‘yicha treninglar o‘tkazish sintetik giyohvandlikka qarshi kurashning samarali yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

AQSH, Germaniya, Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlarda sintetik giyohvandlikka qarshi kurashishda multidissiplinar markazlar faoliyati yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu markazlarda huquqshunos, shifokor, psixolog va pedagoglar yagona tizim asosida ishlaydi. Ayniqsa, Singapur tajribasida qat’iy qonunchilik, kuchli jamoatchilik nazorati va doimiy profilaktik targ‘ibot samarali natija bergan.

O‘zbekiston sharoitida ham mahalla instituti imkoniyatlaridan samarali foydalanish, yoshlar bilan individual ishlash tizimini takomillashtirish hamda raqamli monitoring platformalarini yaratish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Sintetik giyohvandlikka qarshi kurash samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

- Ta’lim muassasalarida anti-narkotik media savodxonlik dasturlarini joriy etish;
- Mahalla va maktab hamkorligida “xavf guruhi” monitoring tizimini yaratish;
- Psixologik xizmatlar faoliyatini kuchaytirish;
- Internet tarmoqlarida noqonuniy narkotik targ‘ibotiga qarshi sun’iy intellekt asosidagi nazorat tizimlarini joriy etish;
- Yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etuvchi sport va ijodiy loyihalarni kengaytirish;
- Nodavlat tashkilotlar va volontyorlik harakatlarini qo‘llab-quvvatlash;
- Reabilitatsiya markazlari faoliyatini hududlar kesimida kengaytirish.

Sintetik giyohvandlikka qarshi kurash bugungi kunda nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarning, balki butun jamiyatning dolzarb vazifasiga aylangan. Ushbu muammoni samarali hal etish uchun multidissiplinar hamkorlikka asoslangan integratsiyalashgan yondashuv zarur. Ta’lim, tibbiyot, mahalla, oila, huquqiy tizim va ommaviy axborot vositalari o‘rtasidagi uzviy hamkorlik yoshlarni giyohvandlik tahdididan himoya qilish, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va jamiyat barqarorligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. Qodirov B. Yoshlar orasida deviant xulq-atvor profilaktikasi. – Toshkent, 2021.
3. WHO Report on Synthetic Drugs and Public Health. Geneva, 2023.
4. UNODC World Drug Report. Vienna, 2024.
5. To‘xtayev N. Ijtimoiy pedagogika va profilaktika asoslari. – Toshkent, 2022.
6. Rasulov A. Giyohvandlikka qarshi kurashning pedagogik texnologiyalari. – Samarqand, 2020.

YOSHLARNI GIYOHVANDLIKDAN ASRASH – JAMIYAT VAZIFASI

Qodirova Shaxrizoda Shavkat qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Pedagogika ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarni giyohvandlikdan asrash masalasi jamiyatning asosiy vazifalaridan biri sifatida ko‘rib chiqiladi. Giyohvandlikdan himoya qilishda oilaning, ta’lim muassasalarining va davlat organlarining o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyatkasb etadi. Maqolada yoshlar o‘rtasida giyohvandlikka qarshi profilaktika tadbirlarini samarali tashkil etish usullari, ijtimoiy va madaniy omillar, shuningdek, yoshlar salomatligini saqlash va keng jamoatchilikning

faolligini oshirish yuzasidan tavsiyalar keltiriladi. Jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va targ‘ibot ishlari yoshlarni giyohvandlikning zararli oqibatlaridan himoya qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, giyohvandlik, profilaktika, jamiyat, oila, ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy hamkorlik.

Yoshlar giyohvandlikdan saqlanishi jamiyatning eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan yosh avlod mamlakatimizning kelajagini tashkil etadi, ularning sog‘lig‘i, tarbiyasi va ma’naviy holati jamiyat barqarorligi uchun muhimdir. Giyohvandlik yoshlarning ruhiy va jismoniy salomatligiga jiddiy zarar yetkazadi, ularni jamiyatdan ajratib qo‘yadi hamda kelajakdagi ijobiy imkoniyatlarini cheklaydi. Shuning uchun, bu muammoni hal qilishda faqat oilalar emas, balki butun jamiyatning, xususan, ta’lim muassasalari, tibbiyot xodimlari, hukumati vajamoat tashkilotlarining hamkorligi zarur. Yoshlarni giyohvandlikdan asrash nafaqatularning shaxsiy manfaatlarini himoyaqilish, balkijamiyatdasog‘lom va baxtli hayotnita’minlashga xizmat qiladigan birijtimoiy vazifa hisoblanadi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning tarqalishi nafaqat shaxsiy muammo, balki jamiyat uchun ham jiddiy xavf hisoblanadi. So‘nggi yillardayoshlar orasida narkotik vositalardan foydalanish ko‘payib bormoqda, bu esa ularning sog‘lig‘i, ijtimoiy hayoti va iqtisodiy faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Giyohvandlik yoshlarning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘iga zarar yetkazib, ularni jamiyatdan chetlashishiga olib keladi. Bundan tashqari, narkotik moddalarga qaramlik ijtimoiy muammolarni, masalan, jinoyatchilik, ishsizlik va oilaviy buzilishlarni kuchaytiradi. Shu sababli, yoshlarni giyohvandlikdan asrash – nafaqat oilaning, balki butun jamiyatning asosiy vazifalaridan biridir, chunkikelajak avlodning sog‘lombo‘lishi jamiyat barqarorligi va taraqqiyotiuchun muhimdir.

Yoshlarni giyohvandlikdan asrash mavzusidagi kirish qismida asosiy maqsadlar sifatida jamiyatda bu muammoning jiddiy ahamiyatini anglash va u haqida ongni oshirish ko‘rsatilgan. Bu bo‘limda giyohvandlikning yoshlar hayotiga qanday salbiy ta’sir ko‘rsatishi hamda uning natijasida jamiyatda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar haqida ma’lumot beriladi. Shu bilan birga, tadqiqotning dolzarbligi va uning ijtimoiy kontekstda o‘rni tushuntiriladi. Eng muhimi, yoshlarni giyohvandlikdan himoya qilish faqatgina individual yoki oilaviy mas’uliyatemas, balki butun jamiyatningumumiy vazifasiekanligita’kidlanadi. Bu holat ijtimoiy hamkorlikva birgalikda harakat qilishorqali yechim topish lozimligini ko‘rsatadi.

Yoshlarni giyohvandlikdan asrash masalasida jamiyatningroli haqida so‘nggi akademik va siyosiy adabiyotlarda keng qamrovli tahlillar mavjud. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, giyohvandlikdan saqlanishda oilaning, ta'lim tizimining, jamoat tashkilotlarining va davlat siyosatining sinergik roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Rasmiy hisobotlarva ilmiy maqolalarda, yoshlar o‘rtasida profilaktika dasturlarining kompleksyondashuvi, shu jumladan ertadan ogohlantirish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va psixologik yordam ko‘rsatish asosiy omil sifatida ko‘rsatilgan. Bundan tashqari, zamonaviy nazariy ramkalar yoshlar ijtimoiy muhitining salbiy omillaridan himoya qilish va ularning ijobiy ijtimoiy integratsiyasini ta’minlashga

urg‘u beradi. Shunday qilib, jamiyatning turli qatlamlari o‘zaro hamkorlikda yoshlarni giyohvandlikdan asrashga qaratilgan harakatlarni kuchaytirishi lozimligi qayd etilgan.

Adabiyotlar tahlilida yoshlarni giyohvandlikdan asrashda jamiyatning turli yo‘llar orqali ishtirok etishi muhim ahamiyatga ega ekanligi keng yoritilgan. Ko‘pchilik manbalarda oilaning qo‘llab-quvvatlashi, ta’lim tizimining sifatini oshirish vaijtimoiy xizmatlarning integratsiyalashgan yondashuvi asosiy profilaktik choralar sifatida ko‘rsatiladi. Oila muhitining sog‘lom bo‘lishi, ota-onalar va tarbiyachilarning yoshlarni giyohvandlikdan himoya qilish bo‘yicha faolligi, shuningdek, jamoaning hamkorligi ijobiy natijalarni ta’minlashda kelishilgan fikrga asoslanadi. Biroq, ayrim mualliflar profilaktika choralari samaradorligini yaxshilash uchun individual yondashuv va yoshlar ehtiyojlarini chuqurroq o‘rganish zarurligini ta’kidlaydilar. Shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va iqtisodiy muammolarning giyohvandlikka olib keluvchi omillar sifatida og‘irlik bilan ko‘tarilishi ayrim adabiyotlarda muhokama qilinadi. Shu bilan birga, yoshlar orasida profilaktika usullarining madaniy va hududiy kontekstga moslashtirilishi haqida ham munozaralar mavjud. Umuman olganda, jamiyat, oila, ta'lim va ijtimoiy xizmatlarning integratsiyalashgan ishlashi yoshlarni giyohvandlikdan asrashda eng muhim omil sifatida ko‘rib chiqilmoqda.

Yoshlarni giyohvandlikdan asrash borasida mintaqaviy va madaniy kontekstlarning katta o‘rniborligini adabiyotlarda ko‘rish mumkin. Turli hududlarda yashovchi jamoalar o‘zining an’ana, urf-odatlari hamda diniy qadriyatlariga ko‘ra giyohvandlik muammosiga nisbatan turlicha munosabatda bo‘ladi. Masalan, ba’zi mintaqalarda oila va jamoa a’zolari bir-biriga yaqin bo‘lib, yoshlarning asossiz odatlarga berilishiga qarshi ko‘proq ijtimoiy bosim mavjud, bu esa profilaktika choralari samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, ayrim hududlarda madaniy stereotiplar va noto‘g‘ri tushunchalar sabab, muammoni yashirish yoki kamaytirib ko‘rsatish holatlari mavjud bo‘lib, bu esa profilaktika ishlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun, giyohvandlikka qarshi kurashishda madaniy xususiyatlarni inobatga olgan holda, jamoatchilik bilan samarali aloqalar o‘rnatish va mahalliy qadriyatlarga mos keladigan siyosat va dasturlarni ishlab chiqish juda muhimdir. Bu omillar yoshlarni asrash borasidagijamiyat faoliyatining sifatini va uning ijtimoiy himoyasiniyaxshilashdamuhimrol o‘ynaydi.

Adabiyotlarni tahlil qilish jamiyatning yoshlarni giyohvandlikdan asrashdagi vazifalarini o‘rganishda muhim asos hisoblanadi. Mavjud ilmiy manbalar yoshlarning giyohvandlikka kirib borishi sabablari, uning ijtimoiy va oilaviy oqibatlari hamda oldini olish bo‘yicha samarali yondashuvlarni yoritadi. Ushbu bilimlar hozirgi tadqiqotda jamiyatning roli va vazifalarini aniqroq belgilashga yordam beradi, tadqiqot savollarini shakllantiradi va metodologiyasini ishlab chiqishda yo‘l-yo‘riq beradi. Shu bilan birga, adabiyotlar orqali aniqlangan muvaffaqiyatli oldini olish strategiyalari va amaliyotlartahlili tadqiqotda asos qilib olinib, yoshlarni giyohvandlikdan himoya qilishda samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqishgayo‘naltiriladi.

Yoshlarni giyohvandlikdan asrash borasidagi tadqiqotda turli metodologik yondashuvlardan foydalaniladi. Eng keng tarqalgan usullar qatoriga so‘rovnomalar, suhbatlar, kuzatuv tadqiqotlari va holat tahlillari kiradi. So‘rovnomalar yoshlarning giyohvand moddalar iste’mol qilishodatlari, ularning sabab va oqibatlari haqida keng qamrovli ma’lumot to‘plashga yordam beradi. Suhbatlar esa, yoshlarning shaxsiy tajribalari, qarashlari va dardlari haqida chuqurroq ma’lumot olish imkonini beradi. Kuzatuv tadqiqotlari orqali yoshlarning ijtimoiy muhitda qanday harakat qilishi va giyohvandlikka qarshi qanday reaksiyalar ko‘rsatishi tahlil qilinadi. Holat tahlillari esa aniq vaziyatlarni o‘rganib, muammoning sabablarini va samarali yechimlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu metodlar tadqiqotning aniqligi va ishonchliligini oshiradi hamdayoshlarni giyohvandlikdan himoyaqilishda jamiyatning vazifalarini aniq belgilashdayordam beradi.

Yoshlarni giyohvandlikdan asrash bo‘yicha tadqiqotda ishtirokchilarni tanlash uchun ehtiyotkorlik bilan ishlab chiqilgan namunaviy strategiya qo‘llanildi. Ishtirokchilarning kiritilish mezonlari aniq belgilab olindi, ular orasida yosh guruhlari,jinsiy va ijtimoiy holat kabi demografik omillar hisobga olindi. Namuna hajmi yetarlicha kattaqilib belgilandi, bu esaolingan ma'lumotlarningishonchliligini va jamiyatning turli qatlamlarini aks ettirishini ta’minladi. Shu tariqa, tadqiqot maqsadlariga mos va natijalari keng ko‘lamli bo‘lishi uchun milliy va mintaqaviy ko‘rsatkichlarga asosan qatnashchilar tanlandi, bu yoshlar orasida giyohvandlikka qarshi samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqishdamuhim ahamiyatga ega.

Ma’lumotlarni yig‘ish jarayoni aniq rejalashtirilgan va tizimli usullar yordamida amalga oshirildi. Avvalo, yoshlarni giyohvandlikdan asrash mavzusida kerakli ma’lumotlarni to‘plash maqsadida so‘rovnomalar, intervyular va kuzatuvlar usullari qo‘llanildi. So‘rovnomalar maxsus tayyorlangan savollar asosida ishlab chiqilgan bo‘lib,ularning mazmuni ekspertlar tomonidan tekshirilgan va qayta ko‘rib chiqilgan. Intervyular esa ixtisoslashgan mutaxassislar va yoshlar o‘rtasida amalga oshirildi, bu esa ma’lumotlar chuqurligini oshirdi. Kuzatuvlar jarayonida yoshlarning turli ijtimoiy muhitlardagi xatti-harakatlari tahlil qilindi. Ma’lumotlarning haqiqiyligi va ishonchliligini ta’minlash uchun bir nechta nazorat punktlari kiritildi, jumladan, dublyaj sinovlariva statistik tekshirishlar o‘tkazildi. Shu tarzdayig‘ilgan ma'lumotlar yoshlarni giyohvandlikdan asrash bo‘yicha samarali dasturlar ishlab chiqishda ishonchli asos bo‘ldi.

Ushbu tadqiqotda to‘plangan ma’lumotlarni tahlil qilish uchun ko‘p qirrali yondashuvlar qo‘llanildi. Avvalo, statistik tahlil metodlari yordamida ma’lumotlarning umumiy tendensiyalari va differensial xususiyatlari aniqlanib, yoshlar orasida giyohvandlikdan himoyalanish darajasi va uni shakllantiruvchi omillar ko‘rsatkichi o‘rganildi. Shuningdek, ma’lumotlarni chuqurroq anglash uchun mavzuviy (tematik) tahlil qo‘llanildi, bu usul yordamida intervyu va so‘rovnomalardan olingan matnli ma’lumotlar orasidagi asosiy mavzular, xulq- atvor omillari va jamiyatdagi ta’sirchan faktorlar aniqlanib, ularning yoshlarning giyohvandlikdan himoyalanishidagi roli tahlil qilindi. Bu ikki tahlil usuli tadqiqotning maqsadlariga muvofiq holda kompleks yondashuvni ta’minlab,

jamiyatdayoshlarni giyohvandlikdan asrash borasidagi strategiyalarni shakllantirish uchun aniq, ishonchli va ilmiy asoslangan natijalar beradi.

Yoshlarni giyohvandlikdan asrashda jamiyatning roli nihoyatda muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu muammoni hal qilishda faqatgina oilalar yoki muayyan tashkilotlar emas, balki butun jamiyatning hamkorligi zarurdir. Har bir bo‘g‘in, jumladan ta’lim muassasalari, jamoat tashkilotlari, hukumat va madaniy markazlar yoshlarni to‘g‘ri yo‘naltirish va giyohvandlikning zararli oqibatlaridan himoya qilishda o‘zining mas’uliyatini his qilishi lozim. Shu tarzda, jamiyatning umumiy sa’y-harakatlari yosh avlodni sog‘lom va barkamol yetishtirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi va ularning kelajagini xavfsiz qiladi.

Yoshlarni giyohvandlikdan asrashda oldini olish strategiyalari va erta aralashuv dasturlari jamiyat tomonidan amalga oshirilishi zarur bo‘lgan muhim choralar hisoblanadi. Ushbu tadbirlar nafaqat giyohvandlik muammosining ildiziga yetib borishga yordam beradi, balki yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishga ham xizmat qiladi. Maktablarda, oilalarda va jamoat joylarida profilaktika ishlari olib borilishi, shuningdek, xavf ostidagi yoshlarni erta aniqlash va ularga psixologik hamda ijtimoiy yordam ko‘rsatish orqali muammolar avvaldan bartaraf etilishi mumkin. Shu tariqa, profilaktika va erta aralashuv dasturlari yoshlarning kelajagini saqlashdavaularni ijtimoiyrivojlanishiga ko‘maklashishdamuhim o‘rin tutadi.

Yoshlarni giyohvandlikdan himoyalash bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar natijalari siyosatchilar, ta’lim muassasalari rahbarlari, jamiyat yetakchilari va oilalar uchun muhim yo‘riqnomalar beradi. Ushbu natijalar asosida, har bir guruh yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va xavfsiz muhit yaratishda faol ishtirok etishi zarur. Siyosatchilar, giyohvandlikka qarshi qat'iy qonunlar qabul qilish va profilaktika dasturlarini moliyalashtirish orqali reproduktiv siyosatni yanada mustahkamlashi mumkin. Ta’lim muassasalariesa, yoshlar orasida ongli xabardorlikni oshirish uchun maxsus treninglar va ma’rifiy ishlarni tashkil etishi lozim. Jamiyat yetakchilari ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirib, yoshlar uchun sog‘lom muhit yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Oilalar esa, farzandlar bilan muloqotni mustahkamlash, ularni qiyinchiliklarda qo‘llashva bergan qarorlarning oqibatlarini tushuntirish orqali giyohvandlik xavfini kamaytirishda beqiyos ahamiyatga ega. Shu tariqa, birgalikda harakat qilish orqali yoshlarni giyohvandlikning zararli ta’sirlaridan samaralihimoyalash mumkin.

Yoshlarni giyohvandlikdan asrash masalasi jamiyatning barcha qavatlari tomonidan birgalikda hal qilinishi zarur bo‘lgan murakkab va dolzarb muammodir. Bu borada oilalar, ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash tizimivahukumat organlari o‘zaro hamkorlikda faoliyat yuritishi shart. Yoshlarni noto‘g'ri odatlarning zararli oqibatlaridan himoya qilish, ularga sog'lom turmush tarzini targ'ib etish va ijobiy muhit yaratish orqali kelajak avlodning barkamol va sog'lom bo‘lishini ta'minlash mumkin. Shu sababli, jamiyatning harbir a'zosibu masalada o‘zining mas'uliyatini anglab, birdek sa'y-harakat qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, S. & Olimov, M. (2019). Yoshlarni giyohvandlikdan saqlashda oilaning roli. Toshkent: O‘zbekiston Milliy UniversitetiNashriyoti.
2. Azimov, D. (2021). Giyohvandlikka qarshi yoshlar siyosati: nazariy va amaliy yondoshuvlar. Journal of Uzbek Social Sciences, 4(2), 45-53.
3. Bazarova, N. (2018). Yoshlar o‘rtasida giyohvandlikning oldini olish bo‘yicha samarali strategiyalar. Psixologiyava Jamoatchilik So‘rovlari, 12(1), 112-118.
4. Davronov, E.K. (2020). Giyohvandlik va uning ijtimoiy muammolari: yoshlar qarashlari. Toshkent: Toshkent Tibbiyot AkademiyasiNashriyoti.
5. Islomov, T., & Oripova, Z. (2022). Yoshlarni giyohvandlikdan asrashda ta’lim vatarbiya omillari. O‘zbekiston ta’lim sohasidagi yangiliklar, 7(3), 78-83.
6. Jalolov, R. (2017). Giyohvandlikni oldini olishda mamlakatimiz hokimiyatlari va jamoatchilik tashkilotlarining hamkorligi. Ijtimoiy fanlar va jamiyat, 9(4), 30-37.
7. Kurbanov, F. (2019). Yoshlar orasida giyohvandlik tarqalishini oldini olish: qonuniy asoslar va yo‘nalishlar. Qonunchilik va amaliyot, 3(2), 65-70.
8. Murodova, S. (2021). Yoshlarni giyohvandlikdan himoya qilishdagi ilmiy tadqiqotlar natijalari. O‘zbekiston Fanlari Akademiyasi Xabarlari, 6(1), 101-106.
9. Olimov, I., & Tursunov, M. (2020). Giyohvandlikning ijtimoiy va psixologik oqibatlari. Sog‘liqni saqlash va ijtimoiy taraqqiyot, 5(2), 59-64.
10. Raxmanov, A. (2018). Yoshlar va giyohvandlik: profilaktika va yordam berish tizimi. Ijtimoiy fan vata’lim, 10(3), 23-29.

ZAMONAVIY DAVRDA SINTETIK GIYOHVAND MODDALAR XAVFI VA UNGA QARSHI KURASHISH

TerDU Sotsiologiya ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi Meliyeva Parvina.

Giyohvandlik-bu insonning giyohvand moddalarni muntazam iste’mol qilish natijasida ularga jismoniy va ruhiy qaram bo‘lib qolishidir. Bunday moddalar inson organizmiga zarar yetkazadi, sog‘liqni buzadi va jamiyat uchun ham katta xavf tug‘diradi. Giyohvandlik butun dunyoda keng jamoatchilikni tashvishga solayotgan eng dolzarb muammolardan biridir. Zero, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilish bilan bog‘liq jinoyatlarning ijtimoiy xavflilik darajasi juda yuqori. [1,B.14]; Narkotik va psixotrop moddalarni iste’mol qilishning ortishi birinchi o‘rinda og‘ir kasalliklar va jinoyatlar sodir etilishining ko‘payishiga olib keladi.

Giyohvandlik-jinoyatchilik bilan bog‘liq hodisa.

Birinchidan, narkotiklarni qo‘lga kiritish yoki ularning oldini olish uchun pul topish maqsadida og‘ir oqibatli qasddan jinoyatlar sodir etiladi.

Ikkinchidan, narkotik moddalarni qabul qilish ta’siri ostida tez-tez jinoyatlar sodir etiladi.[2,B.14];

Giyohvandlik bilan jinoyatchilik o‘rtasidagi bog‘liqlik giyohvandlik vositalarining noqonuniy aylanishi oqibatida yuzaga keladigan huquqbuzarlik harakatlarining sodir etilishida namoyon bo‘ladi.

Bugungi globallashuv jarayonida turli fan-texnika, iqtisod sohalarida keskin o‘zgarishlar ro‘y bermoqda va bu o‘zgarishlar insonlarning zamon talablariga mos ravishda bilim va ko‘nikalarini shakllantirishga, o‘z ustilarida yanada ko‘proq ishlashga undamoqda. Kimdir savdo sohasida, kimdir IT sohasida va fan-texnika, kimdir davlat xizmatlarida turli yo‘nalishlarda o‘z faoliyatlarini olib bormoqdalar.[3,B.31]; Ammo tadbirkorlikka keng imkoniyatlar yaratib berilayotgan bir davrda giyohvandlik vositalari savdosi ham avjiga chiqib bormoqda. Hukumatimiz tomonidan har bir jamiyatimiz a’zolariga halol rizq bilan mehnat qilish uchun yetarli imkoniyatlar yaratib berishga harakat qilinayotgan bir davrda, turli narkosindikatlar hamda narkobozorlar o‘rtasida yaqin aloqalar o‘rnatilib narkobiznes transmilliy xususiyat kasb etib bormoqda.

Bugungi kunda turli xalqaro tashkilotlarning bergan ma’lumotlariga ko‘ra, yer yuzi aholisining 500 mlndan ortiq qismi giyohvandlik vositalarini va psixotrop moddalarni iste’mol qilib kelmoqda. O‘zbekistonda esa 5 mingga yaqin fuqaro giyohvandlikka qaram kishilar hisobida turadi. Giyohvandlikka qaram kishilar hisobida turgan fuqarolarning 31 foizini 20-40 yoshdagilar tashkil etadi. [4,B.14];

Barchamizga ma’lumki,giyohvandlik insoniyatni jismoniy va ruhiy jihatdan tubanlikka eltuvchi, aql-idrokdan mahrum etib,bu dunyoda ham u dunyoda ham insonning xorligiga yetaklovchi kuchdir. Guyohvand moddalar insonni ayni kuch-quvvatga to‘lgan davrida akogolga nisbatan 4-6 barobar tezroq halokatga uchratadi. Olimlarning aniqlashicha,giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalari savdosi avj olgan mamlakatlarda ushbu illatga ruju qo‘yish quyidagilarni keltirib chiqarmoqda:

1. Iqtisodiy asoratlar: katta pul sarflanishi, daromadlarning yo‘qolishi, ishni yo‘qotish, qarzga botish, talonchilik va tilanchilik.
2. Ma’naviy asoratlar:oilalarning buzilishi, befarqlik, tushkunlik, norozilik, xudbinlik.
3. Jinoiy asoratlar: o‘g‘irlik, bosqinchilik, odam o‘ldirish, urush va terror.[5,B.18];

Zamonaviy davrda giyohvandlikning bu kabi salbiy ta’sirlarini bartaraf etish maqsadida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1987-yil 7-dekabrdagi qaroriga asosan, 26-iyun “Xalqaro giyohvandlika qarshi kurash kuni” deb e’lon qilingan va mazkur tashkilot tomonidan “Narkotik moddalar to‘g‘risidagi”, “Psixotrop moddalar” hamda “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurash to‘g‘risida” gi konventsiyalar qabul qilingan.[6,B.23];

Undan tashqari BMT Bosh Assambleyasining 1987-yil 7-dekabrda qaul qilimgan rezolyutsiyasiga binoan har yili 26-iyun Xalqaro giyohvandlikka qarshi kurash kuni deb e’lon qilingan. O‘zbekiston Respublikasida ham xalqaro huquqning

umum e’tirof etilgan normalarini tan olgan holda 1999-yil 19-avgust kuni O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilingan [7,B.35]; Mazkur qonunga asosan yurtimizda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yishga qaratilgan bir qator tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Undan tashqari yurtimizda giyohvandlikka qarshim kurashish bo‘yicha “Aholi saomatligi va millat genofondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo‘yicha koimpleks chora-tadbirlar to‘g‘risida” qonun qabul qilingan.

O‘zbekiston Respublikasida giyohvadlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan milliy strategiyaning ustuvor maqsadlariga erishish, giyohvandlik va uyushgan narkojinoyatchilkka qarshi kurashish faoliyatini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish orqali aholini, birinchi navbatda, yoshlar salomatligini hamda millat genofondini samarali himoya qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni belgilash maqsadida qaror qilaman:[8,B.12];

Ushbu qonunning asosiy maqsadlari:

- O‘zbekiston aholisining salomatligi va millat genofondiga jiddiy tahdid solayotgan giyohvandlik illatiga qarshi kurashish hamda bunga sabab bo‘layotgan uyushgan narkojinoyatchilkka chek qo‘yishga qaratilgan normativ

-huquqiy, tezkor

-profilaktik va tashkiliy

-tarbiyaviy choralar kompleksini belgilash:

-voyaga yetmaganlar va yoshlarimiz kelajagini giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalardan har tomonlama asrash-barcha darajadagi davlat organlari, tashkilotlari va muassasalarining dolzarb vazifasi ekanini alohida qayd etish hamda ularning bu boradagi ma’suliyatini tubdan oshirish va hokazo.

Xulosa qilib aytganda, bu kabi yurtimizda giyohvandlikka qarshi kurashish borasida ko‘rilayotgan choralar va olib borilayotgan islohotlar albatta o‘zining samarali natijasini bermoqda. Ya’ni ma’lum miqdorda bo‘lsa ham giyohvandlikka og‘ish yoki narkotik savdosi bilan shug‘ullanish kamaymqda. Ammo tag-tomiri bilan yo‘q qilishda jamiyatdagi insonlar ham bu illatga qarshi birga kurashmog‘i lozim. Ayniqsa bu illat yoshlar orasida ko‘p uchrayotgani sababli kattalar, ota-onalar farzandlariga e’tiborli bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.Raimjonov. Giyohvandlikka qarshi kurashning dolzarb masalalari. Scientific progress. 2022.
2. B.Ganiyev. Giyohvandlikka qarshi kurashishning usullari va metodologiyasi. Yangi O‘zbekiston pedagoglari axborotnomasi.
3. 26 iyun - xalqaro giyohvandlik va bangifurushlikka qarshi kurash kuni
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-noyabrdagi PF-207-son Farmoniga 1-ILOVA.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-207-сон 03.11.2025. Aholi

salomatligi va millat genofondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida Farmoni.
6. S.Eshqobilov, B.Raimjonov. Huquqbuzarlikning oldini olishning dolzarb masalalari: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari (2021-yil 12-noyabr).-T.:Toshkent davlat yuridik universitetining Ixtisoslashtirilgan filiali.
7. https://lex.uz/ru.docs/-86044.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-207-son Farmoni, 2025-yil 3-noyabr.

OILA VA BOLALAR BILAN IJTIMOIY ISHDA NARKOTIK XAVFNING ERTA PROFILAKTIKASI: IJTIMOIY HIMOYA VA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK HAMKORLIK MEXANIZMLARI

TerDU Ijtimoiy ish ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi
Qudratova Karomatxon Xurramovna
Ilmiy rahbar: Norboyeva S.M. p,f,b,f,d (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar orasida narkotik xavfning shakllanishida oila, maktab, mahalla va ijtimoiy xizmat tizimining o‘zaro bog‘liq profilaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Narkotik xavf faqat individual xulq-atvor muammosi sifatida emas, balki oilaviy nazoratning zaiflashuvi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning kechikishi, tengdoshlar muhiti, raqamli axborot ta’siri va psixologik himoya resurslarining yetarli shakllanmagani bilan bog‘liq murakkab ijtimoiy-psixologik holat sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: narkotik xavf, yoshlar, oila, bolalar, ijtimoiy ish, profilaktika, ijtimoiy himoya, psixologik-pedagogik yordam, mahalla, ta’lim muassasasi.

Yoshlar orasida giyohvandlik va narkotik moddalarga qiziqishning oldini olish bugungi ijtimoiy siyosat, ta’lim tizimi va oilaviy tarbiya amaliyotining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Narkotik xavf yosh shaxs hayotida birdan paydo bo‘ladigan alohida hodisa emas. U odatda oiladagi nazorat va muloqotning zaiflashuvi, o‘quv motivatsiyasining pasayishi, tengdoshlar bosimi, bo‘sh vaqtning mazmunli tashkil etilmasligi, internetdagi zararli axborot oqimlari va shaxsiy psixologik barqarorlikning yetarli shakllanmagani bilan bog‘liq holda kuchayadi.

Mazkur muammo ijtimoiy ish sohasi uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki ijtimoiy xodim faqat muammo yuzaga kelgandan keyin aralashuvchi mutaxassis emas, balki xavf omillarini erta aniqlovchi, oilaviy resurslarni baholovchi, bolani himoya qilish tizimi bilan bog‘lovchi va ta’lim muassasasi, mahalla hamda sog‘liqni saqlash tizimi o‘rtasida muvofiqlashtiruvchi rolni bajaruvchi professional subyektdir. Oila va bolalar bilan ishlash yo‘nalishida bu vazifa yanada murakkablashadi, chunki har bir bola alohida oilaviy muhit, ijtimoiy tajriba, hissiy ehtiyoj va tarbiyaviy ta’sirlar tizimi ichida rivojlanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish tizimini takomillashtirishga qaratilgan normativ-huquqiy islohotlar ushbu masalaga institutsional asos yaratmoqda. “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonunda ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlariga manzilli va samarali yordam ko‘rsatish, xizmatlar sifatini oshirish masalalari belgilangan [1]. “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunda esa bolani himoya qilishga doir munosabatlar, davlat organlari va tashkilotlarning vakolatlari, hamkorlik mexanizmlari huquqiy jihatdan mustahkamlangan [2]. Ushbu normativ asoslar narkotik xavfning oldini olishni ham ijtimoiy himoya, bolalar xavfsizligi va oilaviy qo‘llab-quvvatlash tizimi bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqishga imkon beradi.

Narkotik xavfning ijtimoiy-psixologik mohiyatini tushunishda uni faqat “yomon odat” yoki “intizomsizlik” sifatida talqin qilish yetarli emas. Bunday yondashuv muammoning tashqi ko‘rinishini ko‘radi, lekin uning oilaviy, hissiy, kommunikativ va ijtimoiy ildizlarini ochib bermaydi. Yosh shaxsning xavfli xatti-harakatlarga yaqinlashuvi ko‘pincha ichki bo‘shliq, e’tibor yetishmasligi, tan olinmaslik hissi, stressga bardoshlilikning pastligi, yaqin kattalar bilan ishonchli muloqotning yo‘qligi va guruhga mansublik ehtiyoji bilan bog‘liq bo‘ladi.

Oila bu jarayonda birinchi profilaktik muhit hisoblanadi. Oilada bolaning emotsional xavfsizligi, o‘zini qadrlangan his qilishi, kattalar bilan ochiq muloqot qilishi va ijtimoiy me’yorlarni ichki qabul qilishi shakllanadi. Ota-onaning doimiy nazorati faqat tashqi tekshiruv emas, balki bolaning hayotiga qiziqish, uning hissiy holatini sezish, do‘stlari, qiziqishlari, internet faoliyati va maktabdagi munosabatlarini bilish orqali namoyon bo‘ladi. Nazorat haddan tashqari bosimga aylanganda bola yashirishga o‘tishi mumkin; nazorat butunlay bo‘lmaganda esa bola xavfli ta’sirlarga qarshi yolg‘iz qoladi. Shu sababli ijtimoiy ishda oilaviy profilaktika ishonchli muloqot, chegaralarni belgilash va qo‘llab-quvvatlovchi nazorat muvozanatiga tayanishi kerak.

Bolalar bilan ijtimoiy ishda xavf omillarini erta aniqlash alohida ahamiyatga ega. Xavf belgilariga o‘qishga qiziqishning keskin pasayishi, do‘stlar davrasining tez-tez o‘zgarishi, oilaviy muloqotdan qochish, asabiylik, uyqu va kun tartibining buzilishi, pulga bo‘lgan ehtiyojning ortishi, yashirinlikning kuchayishi, agressiv yoki befarq xatti-harakatlar kirishi mumkin. Bu belgilar albatta narkotik modda iste’molini anglatmaydi. Ammo ular bolaga nisbatan e’tiborni kuchaytirish, ijtimoiy-psixologik suhbat o‘tkazish va oilaviy vaziyatni baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy xodimning vazifasi bolaning xatti-harakatini darhol ayblash emas, balki uning ortida turgan ehtiyoj, ziddiyat va ijtimoiy muhitni aniqlashdan iborat. Buning uchun individual suhbat, oilaviy suhbat, maktab bilan axborot almashish, mahalla faollari bilan hamkorlik, zarur holatlarda psixolog va tibbiy mutaxassisga yo‘naltirish qo‘llanadi. Bunday yondashuvda bola “muammo manbai” sifatida emas, balki himoya, tushunish va ijtimoiy yordamga muhtoj subyekt sifatida ko‘riladi.

Ta’lim muassasasi narkotik xavf profilaktikasida ikkinchi muhim maydon hisoblanadi. Maktab, kollej yoki oliy ta’lim muassasasi yoshlarning kunlik ijtimoiy aloqalari, o‘qish motivatsiyasi, tengdoshlar bilan munosabati va shaxsiy o‘zini

namoyon qilishi uchun asosiy muhitdir. Profilaktika faqat ma’ruza o‘qish yoki ogohlantirish plakatlari bilan cheklanmasligi kerak. U o‘quvchilar va talabalar bilan muntazam suhbat, hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, stressni boshqarish, rad javobini berish ko‘nikmasi, tanqidiy fikrlash, raqamli xavfsizlik va sog‘lom tengdoshlar muhitini shakllantirish orqali olib borilishi lozim.

UNODC va WHO tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro standartlarda narkotik moddalardan foydalanishning oldini olishda oila, maktab, jamoa va ish joyi kabi turli muhitlarda ishlash, universal, selektiv va indikativ profilaktika darajalarini uyg‘unlashtirish, individual va muhitga oid himoya omillarini kuchaytirish zarurligi qayd etiladi [3]. Bu yondashuv ijtimoiy ish amaliyoti uchun muhim, chunki u profilaktikani bir martalik tadbir sifatida emas, balki ko‘p bosqichli, muvofiqlashtirilgan va dalillarga tayangan jarayon sifatida tashkil etishni talab qiladi.

Oila va bolalar bilan ishlash yo‘nalishida profilaktikaning uch darajasini ajratish mumkin. Birinchi daraja - umumiy profilaktika. Bu bosqichda barcha bolalar va oilalar uchun sog‘lom turmush tarzi, zararli odatlarga qarshi immunitet, huquqiy savodxonlik, ota-onalik mas’uliyati va ijtimoiy yordam imkoniyatlari haqida tushuntirish ishlari olib boriladi. Ikkinchi daraja - selektiv profilaktika. Bu bosqichda xavf omillari mavjud oilalar, nazoratsiz qolayotgan bolalar, oilaviy nizolar ko‘p uchraydigan holatlar, maktabga moslashishda qiynalayotgan o‘quvchilar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga muhtoj guruhlar bilan alohida ishlanadi. Uchinchi daraja - indikativ profilaktika. Bu bosqichda xavf belgilari aniq ko‘ringan, xulq-atvorida keskin o‘zgarishlar kuzatilgan yoki zararli guruhlar ta’siriga tushib qolish ehtimoli yuqori bo‘lgan bolalar bilan individual ijtimoiy-psixologik reja asosida ish olib boriladi.

Mahalla instituti bu tizimda yaqin ijtimoiy kuzatuv va qo‘llab-quvvatlash imkoniyatiga ega. Mahalla oilaning kundalik ijtimoiy sharoitini, bolalarning bo‘sh vaqtini, qo‘shnilar bilan munosabatini, oilaviy muhitdagi keskinliklarni erta sezishi mumkin. Ammo mahalla nazorati bolani yoki oilani tamg‘alash shakliga o‘tmasligi kerak. Uning vazifasi yordamga muhtoj oilani aniqlash, tegishli xizmatlarga yo‘naltirish, ota-onalar bilan tushuntirish ishlarini olib borish va bolalar uchun ijobiy ijtimoiy faoliyat imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat bo‘lishi lozim.

Raqamli makondagi narkotik xavf masalasi ham alohida e’tibor talab qiladi. Bugungi kunda yoshlar zararli axborot, noqonuniy takliflar, yopiq guruhlar, manipulyativ reklama va xavfli “qiziqish”larni internet orqali qabul qilishi mumkin. Bunday sharoitda taqiqlashning o‘zi yetarli emas. Bolada raqamli savodxonlik, axborotni tanqidiy baholash, noma’lum guruhlardan ehtiyot bo‘lish, shubhali takliflarni kattalarga aytish va internetdagi bosimga qarshi psixologik barqarorlik shakllanishi zarur. Ota-onalar esa farzandining internetdagi hayotidan butunlay bexabar qolmasligi, lekin nazoratni ishonchni buzadigan yashirin ta’qib shakliga aylantirmasligi kerak.

Ijtimoiy xodimning amaliy harakati aniq algoritmga tayanishi lozim. Birinchi bosqichda xavf signallari aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda bola va oila bilan dastlabki suhbat o‘tkaziladi. Uchinchi bosqichda oilaviy, ta’limiy, tengdoshlar va raqamli muhit

omillari baholanadi. To‘rtinchi bosqichda individual yordam rejasi tuziladi. Beshinchi bosqichda maktab, mahalla, psixolog, tibbiy xizmat va huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan zarur darajada hamkorlik qilinadi. Oltinchi bosqichda natijalar kuzatilib, yordam rejasi qayta ko‘rib chiqiladi.

Bu algoritmda maxfiylik, bolaning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, ota-onani hamkor sifatida jalb qilish va asossiz ayblovlardan saqlanish asosiy kasbiy tamoyillar bo‘lishi kerak. Chunki narkotik xavf bilan bog‘liq har qanday noto‘g‘ri muloqot bola va oila o‘rtasidagi ishonchni buzishi, muammoni yashirishga olib kelishi yoki bolani salbiy guruhlar ta’siriga yanada yaqinlashtirishi mumkin.

Ijtimoiy himoya tizimining samaradorligi faqat xizmatlar mavjudligi bilan emas, balki ularning o‘z vaqtida, manzilli va muvofiqlashtirilgan ko‘rsatilishi bilan belgilanadi. Agar bola yoki oila yordam so‘rashga uyaladigan, muammo oshkor bo‘lishidan qo‘rqadigan yoki mutaxassisga ishonmaydigan bo‘lsa, profilaktika kechikadi. Shuning uchun ijtimoiy ishda ishonchli murojaat kanallari, ota-onalar uchun maslahat, bolalar uchun xavfsiz suhbat muhiti va muassasalararo hamkorlikni aniq tartibga solish zarur.

Oila bilan ishlashda ota-onalarning profilaktik kompetentligini oshirish muhimdir. Ota-onalar narkotik xavf belgilarini, bolaning emotsional ehtiyojlarini, tengdoshlar bosimini, internet xavflarini va stress holatida bola bilan qanday gaplashishni bilishi kerak. Ota-onaga faqat “farzandingizni nazorat qiling” deyish yetarli emas. Unga qanday kuzatish, qanday suhbatlashish, qanday chegaralar qo‘yish, qanday holatda mutaxassisga murojaat qilish va bolaning ishonchini qanday saqlab qolish kerakligi tushuntirilishi lozim.

Bolalar bilan bevosita ishlashda esa profilaktik suhbat qo‘rqitish uslubida emas, balki ongli tanlov, shaxsiy xavfsizlik, o‘zini qadrlash, sog‘lom kelajak, kasbiy reja va ijtimoiy mas’uliyat mavzulari bilan bog‘lanishi kerak. Yoshlar ko‘pincha umumiy taqiqlarni rasmiy gap sifatida qabul qiladi. Ammo ular o‘z hayoti, orzusi, kasbi, oilasi va kelajagi bilan bog‘liq aniq suhbatni ko‘proq qabul qiladi. Shu sababli profilaktik ish shaxsga yo‘naltirilgan, yosh xususiyatlariga mos va muloqotga asoslangan bo‘lishi zarur.

Yoshlar orasida narkotik xavfning oldini olish oila, ta’lim muassasasi, mahalla va ijtimoiy xizmat tizimining uzviy hamkorligini talab qiladi. Bu jarayonda ijtimoiy xodim xavfni erta aniqlovchi, oilani qo‘llab-quvvatlovchi, bolani himoya qiluvchi va turli institutlar faoliyatini bog‘lovchi mutaxassis sifatida namoyon bo‘ladi.

Narkotik xavf profilaktikasi faqat ogohlantirish yoki jazolash bilan cheklanmasligi kerak. Samarali yondashuv bolaning emotsional holati, oilaviy muhiti, tengdoshlar ta’siri, raqamli xavfsizligi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash resurslarini kompleks baholashga tayanadi.

Oila profilaktikaning birinchi muhitidir. Unda ishonchli muloqot, qo‘llab-quvvatlovchi nazorat, ota-onalik mas’uliyati va bolaning emotsional xavfsizligi ta’minlanganda narkotik xavfga qarshi ichki himoya kuchayadi.

Ijtimoiy ish amaliyotida profilaktika umumiy, selektiv va indikativ darajalarda tashkil etilishi zarur. Har bir daraja o‘z vazifasi, maqsadli guruhi va amaliy mexanizmiga ega bo‘lishi kerak.

Shunday qilib, oila va bolalar bilan ishlash yo‘nalishida narkotik xavfning oldini olish ijtimoiy himoya, psixologik-pedagogik yordam, huquqiy savodxonlik va muassasalararo hamkorlikning yagona tizimi sifatida tashkil etilgandagina barqaror profilaktik natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ - 977-son. 18.10.2024.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–996-son. 14.11.2024.
3. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna, 2018.
4. UNODC. World Drug Report 2025. United Nations Office on Drugs and Crime, 2025.
5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Harvard University Press, 2009.
6. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books, 2009.
7. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 2008.
8. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
9. Erikson E.H. Childhood and Society. New York: Norton, 1950.
10. Germain C.B., Gitterman A. The Life Model of Social Work Practice. Columbia University Press, 2008.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGIDA BOLALARDA SOG‘LOM HAYOT TARZI KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PROFILAKTIK AHAMIYATI

Termiz davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi
5-kurs talabasi Saidova Moxigul Shomirovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda erta profilaktikaning ahamiyati maktabgacha ta’lim, oila va mahalla hamkorligi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Giyohvandlikka qarshi kurash faqat o‘smirlik yoki talabalik davrida olib boriladigan ogohlantirish tadbirlari bilan cheklanmasligi, balki bolalik davridan boshlab sog‘lom hayot tarzi, xavfsiz xulq-atvor, o‘zini asrash, zararli

odatlardan uzoq turish va ijobiy qadriyatlarga tayangan tarbiya tizimi orqali shakllanishi zarurligi asoslanadi. Maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti, oila, mahalla, tibbiyot xodimlari va pedagoglarning hamkorligi bolalarda sog‘lom turmush madaniyatining dastlabki asoslarini shakllantiruvchi multidissiplinar model sifatida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, oila, mahalla, sog‘lom hayot tarzi, erta profilaktika, sintetik giyohvandlik, bolalar tarbiyasi, ijtimoiy institutlar, xavfsiz xulq-atvor, pedagogik hamkorlik.

Yoshlar orasida giyohvandlik va sintetik narkotiklar xavfining kuchayishi jamiyat oldiga profilaktika ishlarini yanada erta bosqichdan boshlash vazifasini qo‘ymoqda. Odatda giyohvandlikka qarshi kurash o‘smirlar, talabalar yoki xavf guruhidagi yoshlar bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Biroq zararli odatlarga nisbatan ichki rad etish, sog‘lom hayotga ijobiy munosabat, o‘zini asrash, kattalar ko‘rsatmasiga ongli amal qilish va xavfli vaziyatdan uzoqlashish ko‘nikmalari bolalik davridayoq shakllana boshlaydi.

Maktabgacha ta’lim davri shaxs rivojlanishining eng sezgir bosqichlaridan biridir. Bu davrda bola atrof-muhitni kuzatish, taqlid qilish, kattalar bahosini qabul qilish, oddiy axloqiy me’yorlarni o‘zlashtirish va sog‘lom odatlarni kundalik xatti-harakatga aylantirish orqali rivojlanadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkiloti bolada sog‘lom turmush madaniyati, gigiyena, tartib, xavfsizlik, jismoniy faollik va ijobiy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim institut hisoblanadi.

Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda maktabgacha ta’limning vazifasi bolaga narkotik vositalar haqida murakkab ma’lumot berish emas. Asosiy vazifa bolada sog‘lom va zararli xatti-harakatni farqlash, o‘z salomatligini qadrlash, begona shaxslar taklifiga ehtiyotkor munosabatda bo‘lish, kattalarga murojaat qilish va sog‘lom muhitda yashashga ijobiy munosabatni shakllantirishdir. Bu jarayon oila, mahalla, pedagog va tibbiyot xodimlari hamkorligida olib borilgandagina barqaror natija beradi.

Erta profilaktika deganda bolalik davridan boshlab shaxsda zararli odatlarga nisbatan salbiy munosabat, sog‘lom hayotga qiziqish, xavfsiz xulq-atvor va ijobiy ijtimoiy tajribani shakllantirish tushuniladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun profilaktika bevosita taqiqlash yoki qo‘rqitish shaklida emas, balki o‘yin, suhbat, ertak, rasm, jismoniy mashqlar, kundalik tartib va kattalar namunasi orqali tashkil etiladi.

Bu yoshdagi bolada tushunchalar hali abstrakt darajada shakllanmagan bo‘ladi. Shu sababli “giyohvandlik”, “sintetik narkotik”, “psixoaktiv modda” kabi murakkab tushunchalar o‘rniga “sog‘liq”, “tozalik”, “xavfsizlik”, “begona narsani olmaslik”, “kattalarga aytish”, “o‘z tanasini asrash”, “zararli odatdan uzoq bo‘lish” kabi yoshga mos tushunchalar ishlatiladi.

Erta profilaktikaning asosiy pedagogik mazmuni uch yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchi yo‘nalish sog‘lom odatlarni shakllantirishdir. Bunga to‘g‘ri ovqatlanish, kun tartibi, jismoniy faollik, gigiyena, dam olish va uyqu madaniyati kiradi. Ikkinchi yo‘nalish xavfsiz xulq-atvorni shakllantirishdir. Bola begona

shaxsdan noma’lum narsa olmaslik, xavf sezganda tarbiyachi yoki ota-onaga murojaat qilish, o‘zini himoya qilishning sodda qoidalarini bilishi kerak. Uchinchi yo‘nalish ijobiy qadriyatlar tarbiyasidir. Mehr, halollik, tartib, oila, do‘stlik, kattalarga hurmat va mas’uliyat bolada sog‘lom shaxsiy pozitsiyaning dastlabki asoslarini yaratadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotining vazifalari. Maktabgacha ta’lim tashkiloti bolani faqat maktabga tayyorlovchi muassasa emas, balki uning jismoniy, aqliy, axloqiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlovchi pedagogik muhitdir. Shu jihatdan u sintetik giyohvandlikka qarshi uzoq muddatli profilaktikaning dastlabki bo‘g‘ini sifatida qaralishi mumkin.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida sog‘lom hayot tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish kundalik rejim asosida olib boriladi. Ertalabki badantarbiya, harakatli o‘yinlar, gigiyena qoidalariga rioya qilish, ovqatlanish madaniyati, tabiat qo‘ynida sayr qilish, suhbat va tarbiyaviy mashg‘ulotlar bolaga sog‘lom hayotning amaliy namunasini beradi.

Tarbiyachi bu jarayonda asosiy shaxs hisoblanadi. U bolaga faqat topshiriq bermaydi, balki o‘z xatti-harakati, nutqi, munosabati va kundalik talabi orqali tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatadi. Agar tarbiyachi sog‘lom hayot, tozalik, tartib va xavfsizlik qoidalarini izchil talab qilsa, bola bu me’yorlarni tabiiy hayot tartibi sifatida qabul qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida profilaktik ish quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin: “Sog‘lom bola - baxtli bola”, “Begona narsani olma”, “Tozalik - sog‘liq garovi”, “Mening xavfsiz kunim”, “Sport va salomatlik”, “Yaxshi odatlar” kabi mavzularda mashg‘ulotlar o‘tkazish; ertak va rolli o‘yinlar orqali xavfsiz xatti-harakatni o‘rgatish; ota-onalar bilan hamkorlikda sog‘lom turmush haftaliklarini tashkil etish; tibbiyot xodimlari ishtirokida oddiy va tushunarli suhbatlar o‘tkazish.

Oila institutining profilaktik roli. Bolaning sog‘lom hayotga munosabati avvalo oilada shakllanadi. Ota-onaning kundalik turmush tarzi, nutqi, ovqatlanish madaniyati, zararli odatlarga munosabati, farzand bilan muloqoti va tarbiyaviy talabi bola uchun asosiy namuna hisoblanadi. Bola ko‘proq eshitganini emas, ko‘rganini takrorlaydi.

Agar oilada sog‘lom turmush qadriyat sifatida qaralsa, bola bu qadriyatni tabiiy qabul qiladi. Aksincha, kattalar zararli odatlarni oddiy holat sifatida ko‘rsatsa, bola ularni xavf emas, kundalik hayotning bir qismi sifatida idrok qilishi mumkin. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalar bilan profilaktik ish olib borishda ota-onalar bilan ishlash alohida ahamiyatga ega.

Ota-onalarga bolaga qo‘rqitish orqali emas, tushuntirish, namuna ko‘rsatish va izchil talab orqali ta’sir qilish tavsiya etiladi. Farzandga noma’lum dori, begona ichimlik, notanish odamdan berilgan shirinlik yoki boshqa buyumni ruxsatsiz olmaslik kerakligi sodda tilda tushuntirilishi lozim. Bu qoidalar bolada qo‘rquv emas, ehtiyotkorlik madaniyatini shakllantirishi kerak.

Oilada bola bilan muloqot ochiq bo‘lishi zarur. Bola nimadandir qo‘rqsa, tushunmasa yoki begona vaziyatga duch kelsa, ota-onasiga ayta olishi kerak.

Ishonchli muloqot bo‘lmagan oilada bola xavfni yashirishi yoki noto‘g‘ri baholashi mumkin. Shuning uchun ota-onaning bolani eshitishi, savollariga javob berishi va uni kamsitmasdan tushuntirishi profilaktikaning muhim shartidir.

Mahalla va tibbiy-pedagogik hamkorlik. Mahalla bolalarning ijtimoiy muhitini tashkil etuvchi muhim institutdir. Maktabgacha yoshdagi bola oiladan tashqarida ham atrof-muhit, qo‘ni-qo‘shni, o‘yin maydoni, ko‘cha va mahalla tadbirlari orqali ijtimoiy tajriba orttiradi. Shu sababli mahalla sog‘lom muhit yaratish, bolalar xavfsizligini ta’minlash va ota-onalarni ma’rifiy ishlar bilan qamrab olishda faol bo‘lishi zarur.

Mahalla, maktabgacha ta’lim tashkiloti va oilaning hamkorligi bolalar uchun xavfsiz tarbiyaviy muhitni yaratadi. Mahalla faollari ota-onalar yig‘ilishlari, sog‘lom turmush targ‘iboti, sport tadbirlari, oilaviy bayramlar va ma’naviy-ma’rifiy uchrashuvlar orqali profilaktik ishni qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Tibbiyot xodimlari bilan hamkorlik ham muhimdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarning sog‘lig‘ini nazorat qilish, gigiyena qoidalariga amal qilish, to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik va kasalliklarning oldini olish bo‘yicha tushuntirish ishlari muntazam olib borilishi kerak. Tibbiyot xodimi bolalar bilan ishlashda murakkab tibbiy terminlardan emas, oddiy, obrazli va yoshga mos tushuntirishlardan foydalanishi lozim.

Multidissiplinar hamkorlik modeli quyidagi institutlarni birlashtiradi: maktabgacha ta’lim tashkiloti - pedagogik tarbiya va kundalik ko‘nikmalarni shakllantirish; oila - shaxsiy namuna va emotsional qo‘llab-quvvatlash; mahalla - ijtimoiy muhit va jamoaviy nazorat; tibbiyot xodimlari - sog‘liqni saqlash va gigiyenik madaniyat; psixolog - bolaning emotsional holati va xulqidagi o‘zgarishlarni kuzatish.

Bolalarda sog‘lom hayot tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish usullari. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda usul tanlash juda muhim. Bu yoshda bola ko‘proq o‘yin, harakat, rasm, ertak, qo‘shiq, taqlid va jonli muloqot orqali o‘rganadi. Shuning uchun profilaktik mazmun quruq nasihat shaklida emas, faol pedagogik metodlar orqali berilishi kerak.

O‘yin metodi bolada xavfsiz xulq-atvorni shakllantirishda samarali hisoblanadi. Masalan, “Xavfsiz tanlov”, “Kimga aytaman?”, “Begona narsani olmayman”, “Sog‘lom va nosog‘lom odatlar” kabi rolli o‘yinlar orqali bola oddiy hayotiy vaziyatlarda qanday harakat qilishni o‘rganadi.

Ertak metodi bolaga murakkab tarbiyaviy g‘oyani obrazli shaklda yetkazadi. Ertak qahramoni zararli taklifdan voz kechishi, kattalardan yordam so‘rashi, tozalik va sog‘liqni tanlashi orqali bola to‘g‘ri xulq-atvor namunasini qabul qiladi.

Rasm chizish va tasviriy faoliyat bolada sog‘lom hayot haqidagi tasavvurlarni mustahkamlaydi. “Mening sog‘lom kunim”, “Sport bilan do‘stmiz”, “Toza qo‘llar”, “Xavfsiz uy”, “Baxtli oila” kabi mavzulardagi rasmlar bolani ijobiy obrazlar orqali tarbiyalaydi.

Jismoniy mashqlar va harakatli o‘yinlar sog‘lom turmush madaniyatining amaliy asosidir. Bola harakat orqali tanasini his qiladi, kuchini boshqaradi, qoidaga amal qiladi, jamoada o‘ynaydi va sog‘lom faoliyatdan zavq oladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog‘lom hayot tarzi va xavfsiz xulq-atvor bo‘yicha maxsus tarbiyaviy mini-dasturlar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Ushbu dasturlar yoshga mos, o‘yinli, ko‘rgazmali va oilaviy hamkorlikka tayangan bo‘lishi kerak.

Ota-onalar uchun “Bolada sog‘lom odatlarni shakllantirish”, “Farzand bilan ishonchli muloqot”, “Begona takliflardan himoyalanish qoidalari”, “Oilada zararli odatlarga qarshi tarbiya” mavzularida qisqa seminarlar tashkil etilishi zarur.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti, mahalla va tibbiyot xodimlari hamkorligida “Sog‘lom oila - sog‘lom bola”, “Sportli bolalik”, “Xavfsiz muhit”, “Tozalik va salomatlik haftaligi” kabi tadbirlar o‘tkazilishi mumkin.

Bolalarga mo‘ljallangan tarbiyaviy materiallar qo‘rqituvchi emas, ijobiy ruhda bo‘lishi kerak. Asosiy urg‘u “zarardan qo‘rq” mazmuniga emas, “o‘zingni asra”, “sog‘lom bo‘l”, “kattalarga ayt”, “to‘g‘ri tanlov qil” mazmuniga qaratilishi lozim.

Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda erta profilaktika muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshda bolaga murakkab narkologik tushunchalarni berish emas, balki sog‘lom hayot tarzi, xavfsiz xulq-atvor, ehtiyotkorlik, o‘zini asrash va kattalarga murojaat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti, oila, mahalla, tibbiyot xodimlari va psixologning hamkorligi bolalarda sog‘lom turmush madaniyatining dastlabki asoslarini yaratadi. Bunday hamkorlik sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda uzoq muddatli, barqaror va ijtimoiy jihatdan asoslangan profilaktik model sifatida ahamiyatlidir.

Erta bolalik davrida shakllangan sog‘lom odatlar, xavfsiz xulq-atvor va ishonchli muloqot madaniyati keyingi yosh bosqichlarida zararli ta’sirlarga qarshi ichki himoya vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.

5. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son.

6. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. Moskva. Pedagogika, 1991.

7. Elkonin D.B. Detskaya psixologiya. Moskva. Akademiya, 2007.

8. Leontyev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxs. Moskva. Politizdat, 2005.

9. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Cambridge. Harvard University Press, 2009.

10.Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent. Fan va texnologiya, 2012.

SINTETIK GIYOHVANDLIK PROFILAKTIKASIDA OILA VA MAHALLA HAMKORLIGI MUAMMOLARI

Boysun tumani 5-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi Salimova Nasiba

Annotatsiya. Mazkur maqolada sintetik giyohvandlik profilaktikasida oila va mahalla hamkorligining mazmuni, mavjud muammolari va takomillashtirish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Sintetik giyohvandlik an’anaviy giyohvandlik xavflaridan farqli ravishda tez tarqalishi, yashirin sotuv kanallari, raqamli kommunikatsiya vositalari, yoshlar orasida “yangilik” va “oson topish” illyuziyasi orqali xavf tug‘dirishi bilan tavsiflanadi. Maqolada oilaviy nazorat, ishonchli muloqot, mahalla profilaktikasi, maktab bilan hamkorlik, xavf guruhini erta aniqlash, psixologik-pedagogik yordam va ijtimoiy institutlar o‘rtasidagi axborot almashinuvining ahamiyati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: sintetik giyohvandlik, profilaktika, oila, mahalla, maktab, ijtimoiy institutlar, yoshlar xavfsizligi, psixologik immunitet, erta aniqlash, idoralararo hamkorlik.

Sintetik giyohvandlik zamonaviy jamiyatda yoshlar xavfsizligi, oila barqarorligi, ta’lim muhiti va mahalla tizimi uchun jiddiy ijtimoiy tahdidlardan biriga aylanmoqda. An’anaviy giyohvandlikka nisbatan sintetik moddalarning xavfi ularning kimyoviy tarkibi tez o‘zgarishi, yashirin kanallar orqali tarqalishi, kichik miqdorda ham og‘ir oqibatlarga olib kelishi va raqamli muhit orqali yoshlarga yaqinlashishi bilan bog‘liq. Shu sababli sintetik giyohvandlik profilaktikasi faqat tibbiy, huquqiy yoki tarbiyaviy tadbir bilan cheklanmasligi kerak. U oila, mahalla, maktab, psixologik xizmat, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ijtimoiy himoya institutlari o‘rtasidagi muvofiqlashtirilgan hamkorlikni talab etadi.

Yoshlar orasida sintetik giyohvandlik xavfi ko‘pincha ochiq ko‘rinishda namoyon bo‘lmaydi. U “tez kayfiyat”, “stressdan chiqish”, “bir marta sinab ko‘rish”, “do‘stlar davrasida qabul qilinish”, “tez pul topish” yoki“ hech kim bilmaydi” kabi psixologik va ijtimoiy illyuziyalar orqali kuchayadi. Bunday vaziyatda oila va mahalla profilaktikaning birinchi himoya chizig‘i hisoblanadi. Oila bolaning kundalik holati, kayfiyati, do‘stlari va qiziqishlarini kuzatadi. Mahalla esa yashash muhiti, oilalar bilan aloqa, bo‘sh vaqtni tashkil etish va ijtimoiy nazorat imkoniyatiga ega.

Biroq amaliyotda oila va mahalla hamkorligi har doim ham samarali ishlamaydi. Ayrim hollarda ota-onalar sintetik giyohvandlikning belgilarini tanimaydi, xavfni kech anglaydi yoki muammoni yashirishga harakat qiladi. Mahallada profilaktik ishlar ba’zan rasmiy tadbirlar bilan cheklanadi. Maktab, oila va mahalla o‘rtasida axborot almashinuvi izchil yo‘lga qo‘yilmasa, xavf belgilari kech aniqlanadi. Kech aniqlangan xavf esa profilaktika emas, oqibat bilan ishlash holatiga olib keladi.

Mazkur maqolaning maqsadi sintetik giyohvandlik profilaktikasida oila va mahalla hamkorligi muammolarini tahlil qilish, mazkur hamkorlikni kuchaytirishning psixologo-pedagogik va ijtimoiy mexanizmlarini asoslashdan iborat.

Sintetik giyohvandlik xavfining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Sintetik giyohvandlik yoshlar uchun alohida xavf tug‘diradi, chunki uning tarqalish shakllari tez o‘zgaruvchan, yashirin va raqamli muhit bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Yoshlar ko‘pincha bunday moddalarning haqiqiy tarkibi, ta’siri va oqibatlarini bilmaydi. Ular zararli moddani “yengil”, “xavfsiz”, “bir martalik” yoki “oddiy tajriba” sifatida qabul qilishi mumkin. Aslida sintetik moddalar psixika, asab tizimi, emotsional holat, xulq-atvor va ijtimoiy munosabatlarga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Sintetik giyohvandlik xavfining birinchi xususiyati - tez ta’sir va tez tarqalishdir. Yoshlar orasida mish-mish, ijtimoiy tarmoq, messenjer yoki tengdoshlar guruhi orqali xavfli axborot qisqa vaqtda tarqalishi mumkin. Agar oila va mahalla bunday axborot harakatini anglamasa, profilaktik reaksiya kechikadi.

Ikkinchi xususiyat - yashirinlik. Sintetik moddalar bilan bog‘liq xavflar ko‘pincha oddiy tashqi belgilar orqali darhol bilinmaydi. Bolada kayfiyat o‘zgarishi, yolg‘izlanish, asabiylik, o‘qishga qiziqishning pasayishi, yangi shubhali do‘stlar, pulga ehtiyojning oshishi, yolg‘on gapirish, kech qaytish kabi belgilar kuzatilishi mumkin. Ammo bu belgilar alohida holda giyohvandlikni isbotlamaydi. Ular ehtiyotkorlik bilan baholanishi lozim bo‘lgan xavf signallaridir.

Uchinchi xususiyat - raqamli kanallardan foydalanishdir. Ayrim xavfli takliflar ijtimoiy tarmoqlar, anonim akkauntlar, yopiq guruhlar yoki “tez daromad” sxemalari orqali kelishi mumkin. Ota-ona va mahalla faollari raqamli xavflarni tushunmasa, yoshlar faqat ko‘cha muhitida emas, telefon ekrani orqali ham xavfga duch kelishi mumkin.

To‘rtinchi xususiyat - psixologik manipulyatsiyadir. Yoshlarga “qo‘rqma”, “hamma sinab ko‘rgan”, “bu xavfli emas”, “sen katta bo‘lding”, “bir martadan hech narsa bo‘lmaydi” kabi ta’sirlar o‘tkazilishi mumkin. Bunday iboralar yoshning o‘zini tasdiqlashga intilishi, tengdoshlar orasida qabul qilinish ehtiyoji va mustaqillikka bo‘lgan xohishi bilan bog‘lanadi.

Shuning uchun sintetik giyohvandlik profilaktikasida oila va mahalla faqat umumiy ogohlantirish bilan cheklanmasligi kerak. Ular yoshlarning psixologik ehtiyojlari, raqamli muhiti, do‘stlar doirasi, bo‘sh vaqti va emotsional holatini yaxlit ko‘ra olishi zarur.

Oilaning profilaktikadagi o‘rni. Oila bolaning shaxsiy rivojlanishi, qadriyatlari, xavfsizlik hissi, o‘zini baholashi va hayotiy tanlovlariga ta’sir etuvchi birlamchi ijtimoiy institutdir. Sintetik giyohvandlik profilaktikasida oila nafaqat nazoratchi, balki ishonchli muloqot, emotsional qo‘llab-quvvatlash va sog‘lom hayot pozitsiyasini shakllantiruvchi muhit sifatida ishlashi kerak.

Oilaning birinchi vazifasi - farzand bilan ishonchli muloqot o‘rnatish. Agar bola o‘z muammosi, qo‘rquvi, xato qilgani yoki shubhali vaziyatga tushganini ota-onasiga ayta olmasa, xavf yashirinlashadi. Ishonchli muloqot bolaga “muammo bo‘lsa, yashirma, ayt” degan ichki imkoniyatni beradi.

Ikkinchi vazifa - kundalik kuzatuv. Bu ta’qib qilish yoki doimiy shubha emas, balki bolaning kayfiyati, do‘stlari, qiziqishlari, internetdagi faolligi, o‘qishdagi ishtiroki va bo‘sh vaqtiga mas’uliyatli e’tibor qaratishdir. Nazorat va ishonch muvozanatda bo‘lishi kerak.

Uchinchi vazifa - farzandda sog‘lom qadriyatlar tizimini shakllantirish. Bola sport, ta’lim, kasb, oilaviy qadriyatlar, shaxsiy maqsad va jamiyat oldidagi mas’uliyatni anglasa, xavfli takliflarga nisbatan barqarorroq bo‘ladi. Sog‘lom qadriyatlar taqiq orqali emas, oiladagi namuna, muloqot va birgalikdagi faoliyat orqali shakllanadi.

To‘rtinchi vazifa - raqamli xavfsizlik. Ota-ona farzandning internetdagi faoliyatini tushunishi, shubhali guruhlar, noma’lum akkauntlar, tez pul takliflari va xavfli kontent belgilarini bilishi zarur. Faqat telefonni tekshirish yoki internetni cheklash yetarli emas. Bolada raqamli xavfni tanish ko‘nikmasi shakllantirilishi kerak.

Beshinchi vazifa - muammo yuzaga kelganda yordamga murojaat qilish. Ayrim oilalar “uyat bo‘ladi” degan qarash bilan muammoni yashiradi. Bu holat xavfni kuchaytiradi. Sintetik giyohvandlik xavfi bor holatda ota-ona maktab psixologi, mahalla, tibbiy yoki huquqiy mutaxassisga o‘z vaqtida murojaat qilishi lozim.

Mahallaning profilaktik imkoniyatlari. Mahalla yoshlarning yashash muhitiga yaqin, oilalar bilan doimiy aloqada bo‘lgan va ijtimoiy nazorat hamda qo‘llab-quvvatlash imkoniyatiga ega institutdir. Sintetik giyohvandlik profilaktikasida mahalla faqat ogohlantiruvchi yig‘ilishlar o‘tkazuvchi tuzilma emas, balki oila, maktab va yoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy bog‘lovchi mexanizm sifatida ishlashi kerak.

Mahallaning birinchi imkoniyati - xavf guruhidagi oilalarni erta aniqlash. Oilaviy nizo, nazoratsizlik, ijtimoiy og‘ir ahvol, bolaning bo‘sh vaqti nazoratsiz qolishi, maktab bilan aloqaning zaifligi sintetik giyohvandlik xavfini kuchaytirishi mumkin. Mahalla bunday holatlarni ko‘ra oladi, ammo bu ma’lumotdan tamg‘alash uchun emas, yordamni tashkil etish uchun foydalanishi kerak.

Ikkinchi imkoniyat - yoshlarni sog‘lom faoliyatga jalb qilish. Sport musobaqalari, kitobxonlik, kasbga yo‘naltirish, volontyorlik, madaniy tadbirlar va ijtimoiy loyihalar yoshlarni xavfli muhitdan uzoqlashtiruvchi himoya omili bo‘lishi mumkin. Profilaktika faqat “qilma” degan taqiq emas, “nima bilan shug‘ullanish mumkin” degan sog‘lom muqobilni ham berishi kerak.

Uchinchi imkoniyat - ota-onalar bilan ishlash. Mahalla ota-onalar uchun profilaktik suhbatlar, seminarlar va maslahatlar tashkil etishi mumkin. Bunda sintetik giyohvandlik belgilari, raqamli xavflar, ishonchli muloqot, farzandni qo‘llab-quvvatlash va yordamga murojaat qilish yo‘llari tushuntirilishi zarur.

To‘rtinchi imkoniyat - maktab bilan hamkorlik. Mahalla maktab psixologi, sinf rahbari va direktor bilan aloqada bo‘lsa, xavf belgilarini erta aniqlash osonlashadi. Ammo bu hamkorlik bolani omma oldida muhokama qilish yoki oilani sharmanda qilish shaklida bo‘lmasligi lozim.

Beshinchi imkoniyat - ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash. Ayrim oilalarda moddiy, psixologik yoki tarbiyaviy qiyinchiliklar sintetik giyohvandlik xavfini kuchaytirishi

mumkin. Mahalla bunday oilalarni tegishli ijtimoiy xizmatlarga yo‘naltirishi, ular bilan individual ish olib borishi va yoshlar uchun xavfsiz muhit yaratishi kerak.

Oila va mahalla hamkorligidagi asosiy muammolar. Sintetik giyohvandlik profilaktikasida oila va mahalla hamkorligi zarur bo‘lsa-da, amaliyotda bir qator muammolar mavjud.

Birinchi muammo - profilaktikaning formal xarakter kasb etishi. Ayrim hollarda tadbirlar reja uchun o‘tkaziladi, ammo oila va yoshlar hayotidagi real xavflarga yetarli ta’sir ko‘rsatmaydi. Formal profilaktikada ma’ruza bor, lekin ishonchli muloqot, xavfni baholash, individual yordam va monitoring yetishmaydi.

Ikkinchi muammo - ota-onalarning xabardorlik darajasi pastligi. Ko‘p ota-onalar sintetik giyohvandlikning zamonaviy shakllari, raqamli kanallari, yashirin belgilarini yetarli bilmaydi. Ular xavfni faqat ko‘cha yoki “yomon do‘stlar” bilan bog‘laydi, telefon va internet orqali keladigan tahdidlarni esa kech anglaydi.

Uchinchi muammo - muammoni yashirish. Oilada xavf belgisi paydo bo‘lganda, ayrim ota-onalar jamoatchilikdan uyalib, maktab yoki mahallaga murojaat qilmaydi. Bu xavfni chuqurlashtiradi. Profilaktikada “uyat” psixologiyasini “yordam so‘rash madaniyati” bilan almashtirish zarur.

To‘rtinchi muammo - axborot almashinuvining izchil emasligi. Maktab, oila va mahalla o‘rtasida doimiy aloqa bo‘lmasa, bolaning xulqidagi o‘zgarishlar bir joyda ko‘rinadi, boshqa joyda e’tiborsiz qoladi. Masalan, maktabdagi dars qoldirish, oiladagi yolg‘izlanish va mahalladagi shubhali guruh bilan yurish holatlari alohida-alohida ko‘rilsa, umumiy xavf manzarasi shakllanmaydi.

Beshinchi muammo - mutaxassislar bilan hamkorlikning kechikishi. Psixolog, ijtimoiy xodim, tibbiy mutaxassis yoki huquqiy organlar muammo og‘irlashgandan keyin jalb etiladi. Aslida profilaktika xavf belgilari paydo bo‘lgan dastlabki bosqichda boshlanishi kerak.

Oltinchi muammo - yoshlarning o‘zini profilaktika jarayoniga yetarli jalb qilmaslik. Agar yoshlar faqat tinglovchi bo‘lib qolsa, profilaktika tashqi bosim sifatida qabul qilinadi. Ular o‘zlari sog‘lom muhit, media kontent, sport, ijtimoiy loyiha va tengdoshlar o‘rtasidagi ijobiy ta’sir jarayonida qatnashishi kerak.

Hamkorlikni takomillashtirishning psixologo-pedagogik mexanizmlari. Oila va mahalla hamkorligini takomillashtirish uchun, avvalo, profilaktik ishlarning mazmunini o‘zgartirish zarur. Bu ishlar umumiy ogohlantirishdan aniq xavf omillari, psixologik ehtiyojlar, raqamli tahdidlar va amaliy harakat algoritmlariga o‘tishi kerak.

Birinchi mexanizm - erta aniqlash tizimini yo‘lga qo‘yish. Oila, mahalla va maktab sintetik giyohvandlik xavfini ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan belgilar bo‘yicha umumiy tushunchaga ega bo‘lishi kerak. Bunday belgilarga darsga qiziqishning pasayishi, shubhali do‘stlar, kayfiyatning keskin o‘zgarishi, kech qaytish, pulga ehtiyojning oshishi, yolg‘izlanish, raqamli faoliyatdagi yashirinlik va oiladan uzoqlashish kiradi.

Ikkinchi mexanizm - ishonchli muloqotni kuchaytirish. Oilada farzand bilan, mahallada yoshlar bilan, maktabda o‘quvchi bilan suhbat ayblovsiz, tahqirsiz va

qo‘rqitishsiz tashkil etilishi kerak. Yosh o‘zini himoya qilinayotgan subyekt sifatida his qilsa, yordam so‘rash ehtimoli ortadi.

Uchinchi mexanizm - ota-onalar uchun maqsadli profilaktik ta’lim. Ota-onalarga sintetik giyohvandlikning belgilarini, raqamli xavflarni, xavfli takliflarni, stress va tengdoshlar bosimining rolini tushuntirish zarur. Bu seminarlar umumiy tarbiyaviy ma’ruza emas, hayotiy vaziyatlar va amaliy tavsiyalar asosida o‘tkazilishi lozim.

To‘rtinchi mexanizm - mahallada yoshlar uchun sog‘lom alternativ muhit yaratish. Bo‘sh vaqt nazoratsiz qolsa, xavfli guruhlar ta’siri kuchayadi. Sport, kasb-hunar, ijod, volontyorlik va ijtimoiy loyihalar yoshlarda mansublik va o‘zini namoyon qilish ehtiyojini sog‘lom yo‘l bilan qondirish imkonini beradi.

Beshinchi mexanizm - idoralararo hamkorlik. Sintetik giyohvandlik xavfi faqat oila yoki mahalla muammosi emas. Maktab, mahalla, psixologik xizmat, tibbiyot, huquqiy organlar va ijtimoiy himoya tizimi o‘rtasida aniq vazifalar taqsimoti bo‘lishi kerak.

Amaliy profilaktik model. Sintetik giyohvandlik profilaktikasida oila va mahalla hamkorligi quyidagi bosqichlar asosida tashkil etilishi mumkin.

Birinchi bosqich - xabardorlikni oshirish. Ota-onalar, mahalla faollari, o‘qituvchilar va yoshlar sintetik giyohvandlikning zamonaviy xavflari, raqamli kanallari va psixologik ta’sir mexanizmlari haqida ma’lumot oladi.

Ikkinchi bosqich - xavf belgilarini aniqlash. Oila, maktab va mahalla bolaning xulq-atvori, do‘stlar doirasi, o‘qishi, bo‘sh vaqti va raqamli faoliyatidagi o‘zgarishlarga e’tibor qaratadi.

Uchinchi bosqich - dastlabki suhbat. Xavf belgisi kuzatilganda, yosh bilan ayblovsiz va ishonchli suhbat o‘tkaziladi. Suhbatning maqsadi jazolash emas, vaziyatni tushunish va yordam yo‘nalishini belgilashdir.

To‘rtinchi bosqich - oila bilan ishlash. Ota-onaga vaziyat tushuntiriladi, qo‘rqitish va uyatga qoldirishning zarari ko‘rsatiladi, farzand bilan ishonchli muloqot va nazoratni muvozanatlashtirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Beshinchi bosqich - sog‘lom faoliyatga jalb qilish. Yosh sport, to‘garak, kasbga yo‘naltirish, ijodiy faoliyat, volontyorlik yoki ijtimoiy loyihaga jalb etiladi.

Oltinchi bosqich - mutaxassislarga yo‘naltirish. Agar xavf yuqori bo‘lsa, psixolog, tibbiy mutaxassis, ijtimoiy xodim yoki huquqiy organlar jalb qilinadi.

Yettinchi bosqich - monitoring. Oila, mahalla va maktab belgilangan choralarning natijasini kuzatadi. Monitoring yoshni ta’qib qilish emas, yordam jarayonini to‘g‘rilash vositasi bo‘lishi kerak.

Ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar. Ota-onalar sintetik giyohvandlik profilaktikasida quyidagi qoidalarga amal qilishi maqsadga muvofiq.

Birinchidan, farzand bilan muntazam va ishonchli muloqot qilish zarur. Suhbat faqat tanbeh yoki nazoratdan iborat bo‘lmasligi kerak. Bola o‘zini eshitilayotganini his qilishi lozim.

Ikkinchidan, farzandning do‘stlari, qiziqishlari, bo‘sh vaqti va internetdagi faoliyatiga e’tibor berish kerak. Bu jarayon shubha va ta’qib shaklida emas, tarbiyaviy mas’uliyat shaklida bo‘lishi lozim.

Uchinchidan, kayfiyat, xulq, o‘qish va muloqotdagi keskin o‘zgarishlarni e’tiborsiz qoldirmaslik zarur.

To‘rtinchidan, xavf belgisi ko‘rilganda bolani darhol ayblash emas, uning holatini tushunish va mutaxassis bilan maslahatlashish kerak.

Beshinchidan, raqamli xavflar haqida ochiq gaplashish lozim. Noma’lum akkauntlar, shubhali guruhlar, tez pul takliflari va xavfli havolalar haqida bolaga aniq misollar bilan tushuntirish zarur.

Oltinchidan, bolaning sog‘lom faoliyatga jalb etilishiga sharoit yaratish kerak. Sport, kitobxonlik, kasbga qiziqish, ijod va ijtimoiy faollik xavfli muhitdan himoya qiluvchi omillardir.

Mahalla uchun amaliy tavsiyalar. Mahalla profilaktik ishlarni rejali va maqsadli tashkil etishi kerak.

Birinchidan, mahallada yoshlar bilan ishlashda formal yig‘ilishlardan ko‘ra kichik guruhli suhbatlar, treninglar, sport tadbirlari, kasbga yo‘naltirish va ijtimoiy loyihalarga e’tibor qaratish zarur.

Ikkinchidan, ota-onalar uchun sintetik giyohvandlik xavflari va raqamli tahdidlar bo‘yicha seminarlar tashkil etilishi lozim.

Uchinchidan, maktab bilan doimiy aloqa yo‘lga qo‘yilishi kerak. Sinf rahbari, maktab psixologi va mahalla mas’ullari xavfli holatlarda o‘zaro tezkor va etik tarzda axborot almashishi lozim.

To‘rtinchidan, xavf guruhidagi yoshlar bilan ishlashda ularni omma oldida muhokama qilish yoki tamg‘alashga yo‘l qo‘ymaslik zarur.

Beshinchidan, mahalla yoshlarni sog‘lom ijtimoiy muhitga jalb etish bo‘yicha doimiy dasturga ega bo‘lishi kerak.

Oltinchidan, murakkab holatlarda psixolog, ijtimoiy xodim, tibbiy mutaxassis va huquqiy organlar bilan hamkorlik qilish mexanizmi aniq bo‘lishi lozim.

Profilaktika samaradorligini baholash. Oila va mahalla hamkorligidagi profilaktika samaradorligini faqat o‘tkazilgan tadbirlar soni bilan baholash to‘g‘ri emas. Natija yoshlar, ota-onalar va mahalla muhitidagi o‘zgarishlar orqali baholanishi kerak.

Birinchi mezon - ota-onalarning xabardorlik darajasi. Ular sintetik giyohvandlik xavflari, raqamli tahdidlar va xavf belgilarini bilishi kerak.

Ikkinchi mezon - yoshlarning xavfni tanish ko‘nikmasi. Yoshlar shubhali taklif, zararli guruh, tez pul sxemasi va manipulyativ ta’sirni ajrata olishi zarur.

Uchinchi mezon - yordam so‘rash madaniyati. Oila va yoshlar muammoni yashirish emas, o‘z vaqtida mutaxassisga murojaat qilish zarurligini anglashi kerak.

To‘rtinchi mezon - sog‘lom faoliyatga jalb etilish. Yoshlarning sport, ijod, ta’limiy va ijtimoiy foydali tadbirlardagi ishtiroki profilaktikaning muhim ko‘rsatkichidir.

Beshinchi mezon - maktab, oila va mahalla o‘rtasidagi aloqaning barqarorligi. Agar hamkorlik faqat muammo paytida emas, doimiy ravishda ishlasa, profilaktika samaradorligi ortadi.

Sintetik giyohvandlik profilaktikasida oila va mahalla hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oila farzandning ichki holati, kundalik xulqi va ishonchli muloqoti uchun mas'ul bo‘lsa, mahalla uning ijtimoiy muhiti, bo‘sh vaqti va jamoaviy qo‘llab-quvvatlanishini tashkil etishda muhim o‘rin tutadi.

Mavjud muammolar profilaktikaning formallashuvi, ota-onalar xabardorligining pastligi, raqamli xavflarni yetarli anglamaslik, muammoni yashirish, axborot almashinuvining izchil emasligi va mutaxassislar bilan kech hamkorlik qilishda ko‘rinadi.

Samarali profilaktika uchun oila, mahalla va maktab o‘rtasida erta aniqlash, ishonchli muloqot, raqamli xavfsizlik, individual yordam, sog‘lom faoliyatga jalb etish va mutaxassislar bilan hamkorlikka asoslangan yagona tizim shakllantirilishi zarur. Sintetik giyohvandlikka qarshi kurash faqat taqiq va nazorat bilan emas, yoshlarning psixologik barqarorligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi va xavfsiz hayotiy muhitini yaratish orqali samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentyabr, O‘RQ-406-son.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta'lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008-yil 7-yanvar, O‘RQ-139-son.

5. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization, 2018.

6. WHO. Guidelines on mental health promotive and preventive interventions for adolescents. Geneva: World Health Organization, 2020.

7. UNICEF. Children in a Digital World. The State of the World‘s Children 2017. New York: UNICEF, 2017.

8. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Cambridge: Harvard University Press, 2009.

9. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 2007.

10. Vigotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebyonka. Moskva: Eksmo, 2005.

11. Bojovich L.I. Lichnost i yeyo formirovaniye v detskom vozraste. Sankt-Peterburg: Piter, 2008.

12. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. Toshkent: Noshir, 2010.

13. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ДОШКОЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ, СЕМЬИ И МАХАЛЛИ В РАННЕЙ ПРОФИЛАКТИКЕ СОЦИАЛЬНЫХ РИСКОВ У ДЕТЕЙ

Худайбердиева Латофат Азимовна
воспитатель ДОО № 54, г. Наманган

Аннотация: В статье рассматривается роль дошкольной образовательной организации в системе ранней профилактики социальных рисков у детей дошкольного возраста. Обосновано, что профилактика деструктивного поведения молодёжи не должна начинаться только в подростковом возрасте, когда негативные привычки и асоциальные формы поведения уже частично закреплены. Значимым этапом профилактической работы является дошкольный возраст, в котором формируются базовое доверие к взрослым, эмоциональная безопасность, первичные нормы поведения, способность обращаться за помощью, навыки саморегуляции и социального взаимодействия. Особое внимание уделяется междисциплинарному взаимодействию дошкольной организации, семьи, махалли, педагога-психолога, медицинского работника и социальных служб. В статье раскрываются основные направления такой работы: раннее наблюдение, выявление семейных и поведенческих рисков, просвещение родителей, создание безопасной развивающей среды и организация адресной помощи ребёнку и семье.

Ключевые слова: дошкольное образование, ранняя профилактика, социальные риски, семья, махалля, воспитатель, междисциплинарное взаимодействие, социальные институты, профилактика деструктивного поведения.

Введение. Проблема профилактики деструктивного поведения среди молодёжи требует не только работы с подростками и старшими школьниками, но и более раннего педагогического внимания к условиям развития ребёнка. Социальные риски не возникают внезапно. Их предпосылки могут формироваться задолго до подросткового возраста - в семейной среде, характере общения со взрослыми, опыте эмоциональной поддержки, уровне родительского контроля, культуре поведения и способности ребёнка доверять значимому взрослому.

Дошкольный возраст является чувствительным периодом для формирования базовых социальных и нравственных качеств личности. Именно в этот период ребёнок осваивает первые правила общения, учится выражать эмоции, соблюдать границы, принимать помощь, взаимодействовать со сверстниками, различать допустимое и недопустимое поведение. Поэтому дошкольная образовательная организация может рассматриваться как важное звено ранней профилактики социальных рисков.

В условиях современной социальной динамики семья не всегда самостоятельно справляется с воспитательными задачами. Родительская занятость, миграционные процессы, экономические трудности, семейные конфликты, педагогическая неосведомлённость, цифровая перегрузка и снижение живого общения могут ослаблять воспитательный потенциал семьи. В такой ситуации дошкольная организация, семья и махалля должны действовать не разрозненно, а как взаимосвязанная система поддержки ребёнка.

Актуальность темы определяется необходимостью совершенствования междисциплинарного взаимодействия социальных институтов в ранней профилактике деструктивного поведения. Воспитатель дошкольной организации ежедневно наблюдает ребёнка в естественной деятельности и может раньше других заметить изменения в его эмоциональном состоянии, поведении, общении и адаптации. Однако эффективность такой работы зависит от того, насколько согласованно действуют педагог, родители, психолог, медицинский работник, махалля и социальные службы.

Цель статьи - обосновать значение междисциплинарного взаимодействия дошкольной организации, семьи и махалли в ранней профилактике социальных рисков у детей дошкольного возраста.

Дошкольный возраст как этап ранней профилактики

Дошкольный возраст имеет особое значение для профилактической работы, поскольку в этот период формируются первичные механизмы саморегуляции, эмоциональной устойчивости и социального поведения. Ребёнок ещё не способен полноценно осознавать сложные социальные угрозы, однако он уже усваивает модели поведения, которые в дальнейшем могут либо защищать его от негативного влияния, либо делать более уязвимым.

К защитным факторам дошкольного возраста относятся доверительные отношения со взрослыми, стабильный режим дня, эмоциональная поддержка, уважительное общение, положительный пример родителей, безопасная игровая среда, развитие речи и навыков взаимодействия со сверстниками. Эти факторы формируют у ребёнка чувство защищённости и принадлежности к социально значимой группе.

К факторам риска можно отнести эмоциональное отвержение, грубое обращение, семейные конфликты, отсутствие контроля, педагогическую запущенность, дефицит общения, агрессивные формы воспитания, частое пребывание ребёнка в цифровой среде без сопровождения взрослого, нарушение режима и недостаток позитивной совместной деятельности.

Если такие признаки остаются без внимания, в дальнейшем они могут проявляться в трудностях адаптации, агрессии, тревожности, замкнутости, недоверии к взрослым, нарушении общения и склонности искать признание в случайных группах. Поэтому профилактика должна начинаться с раннего создания безопасной, эмоционально поддерживающей и социально организованной среды.

Роль воспитателя в раннем выявлении социальных рисков

Воспитатель дошкольной организации занимает особое место в системе раннего предупреждения социальных рисков. Он ежедневно видит ребёнка в различных ситуациях: в игре, общении, приёме пищи, занятиях, режимных моментах, конфликте, усталости и взаимодействии с другими детьми. Это позволяет воспитателю замечать такие изменения, которые могут быть незаметны при разовом обследовании.

К настораживающим признакам можно отнести резкое изменение настроения, частую плаксивость, избегание контактов, агрессивность, страх перед взрослыми, чрезмерную замкнутость, постоянную усталость, отсутствие интереса к игре, трудности в речи, неопрятность, нарушения сна или аппетита, частые конфликты со сверстниками. Эти признаки не являются основанием для самостоятельных выводов или обвинений семьи. Они должны рассматриваться как сигнал для педагогического наблюдения и осторожного взаимодействия со специалистами.

Воспитатель не заменяет психолога, врача или социального работника. Его задача — своевременно увидеть изменение, корректно зафиксировать наблюдение, обсудить ситуацию с педагогом-психологом или руководителем дошкольной организации, установить уважительный контакт с родителями и при необходимости включить механизмы межведомственной помощи.

Такой подход позволяет перейти от случайной реакции к системной профилактике. Ребёнок получает поддержку не тогда, когда проблема уже стала острой, а на этапе первых признаков неблагополучия.

Междисциплинарное взаимодействие социальных институтов

Профилактика социальных рисков у детей дошкольного возраста требует согласованной работы нескольких институтов. Каждый из них выполняет собственную функцию, но результат достигается только при их координации.

Дошкольная образовательная организация обеспечивает ежедневное педагогическое наблюдение, развивающую среду, формирование социальных навыков, взаимодействие с родителями и первичную профилактическую работу.

Семья создаёт базовые условия эмоциональной безопасности, режима, воспитания, контроля, общения и личного примера. Без участия семьи профилактическая работа дошкольной организации будет неполной.

Махалля выполняет функцию локальной социальной поддержки. Она может содействовать выявлению семей, нуждающихся в помощи, организации воспитательных мероприятий, поддержке малообеспеченных или социально уязвимых семей, а также укреплению связи между семьёй и образовательной организацией.

Педагог-психолог помогает уточнить эмоциональное состояние ребёнка, провести наблюдение, дать рекомендации воспитателю и родителям, организовать коррекционно-развивающую работу.

Медицинский работник оценивает состояние здоровья ребёнка, режимные особенности, признаки физического неблагополучия и необходимость обращения к профильным специалистам.

Социальные службы подключаются в тех случаях, когда семья нуждается в адресной поддержке, защите прав ребёнка, консультации или межведомственном сопровождении.

Таким образом, междисциплинарное взаимодействие строится не на передаче ответственности от одного специалиста к другому, а на согласовании действий вокруг интересов ребёнка.

Модель междисциплинарной профилактики

Участник взаимодействия	**Основная функция**	**Форма работы**	**Ожидаемый результат**
Воспитатель	Ежедневное наблюдение и первичное выявление риска	Наблюдение, беседа, фиксация изменений	Раннее обнаружение признаков неблагополучия
Семья	Эмоциональная поддержка и воспитание ребёнка	Совместная деятельность, режим, общение	Укрепление защитной семейной среды
Махалля	Социальная поддержка семьи	Патронаж, помощь, профилактические мероприятия	Снижение социальной изолированности семьи
Педагог-психолог	Психолого-педагогическая оценка состояния ребёнка	Консультация, диагностика, развивающие занятия	Своевременная коррекция трудностей
Медицинский работник	Контроль состояния здоровья	Осмотр, рекомендации, направление	Учет физического и психосоматического состояния
Социальные службы	Адресная помощь семье и защита ребёнка	Консультирование, сопровождение, помощь	Включение механизма социальной защиты

Основные направления профилактической работы

Первое направление - создание безопасной развивающей среды в дошкольной организации. Ребёнок должен ощущать, что группа является пространством защиты, уважения и принятия. Недопустимы унижение, грубость, публичное сравнение детей, игнорирование их эмоций и жёсткое подавление инициативы.

Второе направление - развитие эмоциональной культуры ребёнка. Дошкольник должен постепенно учиться называть свои чувства, понимать чувства другого, просить помощи, мириться после конфликта, ждать очереди, договариваться и выражать недовольство приемлемым способом.

Третье направление - работа с родителями. Родителям необходимо объяснять, что профилактика социальных рисков начинается с доверительного общения, режима дня, совместной игры, контроля цифровой среды, уважительного отношения к ребёнку и личного примера взрослых.

Четвёртое направление - раннее выявление семей, нуждающихся в поддержке. Это особенно важно для семей, находящихся в трудной жизненной ситуации, испытывающих материальные, психологические или воспитательные трудности.

Пятое направление - формирование у детей первичных представлений о безопасном поведении. Дошкольникам в доступной форме объясняются правила обращения за помощью, различение доброжелательного и опасного поведения, уважение к своему телу, осторожность с незнакомыми людьми, культура здоровья и чистоты.

Шестое направление - организация позитивной занятости ребёнка. Игра, творчество, движение, музыка, сказка, конструирование, трудовые поручения и совместные проекты создают условия для развития социальной активности и снижают вероятность поведенческих нарушений.

Практические предложения. В дошкольных организациях целесообразно ввести простые карты педагогического наблюдения за эмоциональным и социальным развитием ребёнка. Такие карты не должны использоваться для навешивания ярлыков. Их назначение - своевременно заметить изменения и определить, нужна ли ребёнку дополнительная поддержка.

Необходимо усилить работу с родителями через тематические встречи. Наиболее важными могут быть темы “Как говорить с ребёнком без угроз и крика”, “Почему ребёнок боится детского сада”, “Цифровая среда и дошкольник”, “Режим дня как фактор безопасности”, “Как заметить эмоциональные трудности ребёнка”.

Следует наладить устойчивую связь дошкольной организации с махаллёй. Эта связь особенно важна при работе с семьями, которые редко посещают родительские собрания, избегают контакта с педагогами или находятся в трудной жизненной ситуации.

Педагогам дошкольных организаций необходимо регулярно повышать компетентность по вопросам раннего выявления социальных рисков, ненасильственного общения, семейного консультирования, профилактики эмоционального неблагополучия и защиты прав ребёнка.

Профилактические мероприятия для детей должны строиться в игровой форме. Прямое запугивание, чрезмерно сложные объяснения и формальные беседы не соответствуют возрастным особенностям дошкольников.

Эффективнее использовать сказки, сюжетно-ролевые игры, рисунки, инсценировки и доброжелательные беседы.

Национальный и социальный контекст. В национальной практике Узбекистана важную роль играет взаимодействие семьи, махалли и образовательной организации. Эта система обладает значительным профилактическим потенциалом, поскольку позволяет видеть ребёнка не изолированно, а в контексте его семьи, ближайшего окружения и условий воспитания.

Махалля может выполнять функцию ранней социальной поддержки, если её работа не ограничивается формальными мероприятиями. Важно, чтобы помощь семье носила уважительный, адресный и ненавязчивый характер. Семья не должна воспринимать профилактическую работу как контроль или обвинение. Она должна видеть в ней поддержку.

Дошкольная организация в этой системе выступает первым профессиональным педагогическим звеном, которое способно соединить интересы ребёнка, семьи и местного сообщества. Именно поэтому воспитатель должен обладать не только методическими умениями, но и социальной наблюдательностью, коммуникативной культурой и пониманием механизмов междисциплинарного взаимодействия.

Заключение. Ранняя профилактика социальных рисков у детей дошкольного возраста является важным направлением предупреждения деструктивного поведения в последующих возрастных периодах.

Дошкольная образовательная организация может выполнять профилактическую функцию только при условии согласованного взаимодействия с семьёй, махаллёй, педагогом-психологом, медицинским работником и социальными службами.

Воспитатель является ключевым участником первичного наблюдения, поскольку ежедневно видит ребёнка в естественной деятельности и может своевременно заметить признаки эмоционального, поведенческого или семейного неблагополучия.

Междисциплинарная профилактика должна строиться не на обвинении семьи, а на поддержке ребёнка и усилении воспитательных возможностей ближайшего социального окружения.

Совершенствование взаимодействия дошкольной организации, семьи и махалли позволяет создать защитную среду, в которой ребёнок получает эмоциональную безопасность, социальные навыки, доверие к взрослым и первичные основы безопасного поведения.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан “Об образовании”. - Lex.uz.
2. Закон Республики Узбекистан “О дошкольном образовании и воспитании”. - Lex.uz.
3. Закон Республики Узбекистан “О социальных услугах и помощи”. - Lex.uz.

4. Закон Республики Узбекистан “О защите детей от всех форм насилия”. - Lex.uz.
5. Указ Президента Республики Узбекистан “О стратегии Узбекистан - 2030”. - Lex.uz.
6. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. - Москва: Смысл, 2005.
7. Эльконин Д.Б. Психология игры. - Москва: Педагогика, 1978.

SINTETIK QARAMLIK XATARIGA QARSHI TA’LIM, TIBBIYOT VA HUQUQ INTEGRATSIYASI

Murodullayeva Shaxzoda Shuhratjonovna
Termiz Shahar 11-maktab o‘quvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqaro va mintaqaviy miqyosda jiddiy xavfga aylanib borayotgan yangi psixofaol moddalar (sintetik giyohvandlik) tarqalishi muammosi tahlil qilinadi. Muammoning neyrobiologik, ijtimoiy va kriminogen omillari ko‘rib chiqilib, unga qarshi kurashishda tibbiyot, ta’lim va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning tarqoq faoliyati o‘rniga yagona, multidissiplinar integratsiya modelini joriy etish zarurati ilmiy dalillar asosida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: sintetik giyohvandlik, yangi psixofaol moddalar (NPS), multidissiplinar yondashuv, mefedron, kiber-jinoyatchilik, biopsixosotsial model, idoralararo integratsiya.

Transformatsiyaga uchragan xavf. So‘nggi o‘n yillikda global giyohvandlik bozori keskin transformatsiyaga uchradi. Opiy, geroin va kokain kabi an’anaviy o‘simlikka asoslangan giyohvand moddalar o‘rnini laboratoriya sharoitida oson sintez qilinadigan, arzon va o‘ta kuchli qaramlik chaqiruvchi yangi psixofaol moddalar (YPM - inglizcha NPS) egalladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) ma'lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘ylab 1100 dan ortiq turdagi sintetik moddalar qayd etilgan bo‘lib, ularning tarkibi doimiy ravishda o‘zgarib turadi [1].

“Dizaynerlik narkotiklari” deb ham ataluvchi bu moddalar (mefedron, alfa-PVP, turli sintetik kannabinoidlar) asosan yoshlar orasida raqamli texnologiyalar (darknet, Telegram-botlar) orqali tarqalmoqda. Muammoning eng xavfli jihati shundaki, an’anaviy kurash usullari bu yangi tahdid oldida ojiz qolmoqda. Huquq-tartibot organlari oqibat bilan (jinoyat va savdo), tibbiyot tizimi kasallikning terminal bosqichi bilan (ruhiy parchalanish), ta’lim muassasalari esa muammoni inkor qilish yoki eskirgan ma’ruza usullari bilan cheklanib qolmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi - sintetik epidemiyaga qarshi yagona qalqon vazifasini o‘tay oladigan ta’lim, tibbiyot va huquq sohalarining integratsion modelini ilmiy asoslab berishdir.

Sintetik moddalarga qarshi kurashish uchun tibbiyot va huquq xodimlari dushmanning aniq tabiatini bilishlari shart. Sintetik katinonlar (xalq orasida “tuz”

yoki “skorost” deb ataluvchi moddalar) miyadagi neyromediatorlar - dofamin, serotonin va noradrenalin almashinuvini sun’iy ravishda millionlab marta tezlashtirib yuboradi. Oksford universiteti qoshidagi psixofarmakologiya tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy geroin qaramligi jismoniy og‘riqlar (lomka) orqali namoyon bo‘lsa, sintetik moddalar birinchi navbatda markaziy asab tizimini vayron qiladi va qisqa muddat ichida o‘tkir dori psixozini (shizofreniyaga o‘xshash gallyutsinatsiyalar, paranoya, o‘z joniga qasd qilishga moyillik) keltirib chiqaradi [2].

Tibbiy inqiroz: Tibbiyot tizimi oldidagi eng katta muammo shundaki, mefedron yoki alfa-PVP kabi moddalar uchun maxsus antidotlar (zahar qaytargichlar) mavjud emas. Laboratoriyalar doimiy ravishda kimyoviy formulani o'zgartirgani sababli (masalan, bitta molekulani o‘zgartirish orqali moddani qonuniylashtirishga urinish), shifokorlar bemor qanday zahar qabul qilganini test orqali darhol aniqlay olmaydilar. Bu esa tez tibbiy yordam ko‘rsatishni qiyinlashtiradi va o‘lim ko‘rsatkichlarini oshiradi.

2. Narkotrafikning raqamlashuvi: Huquq-tartibot idoralari oldidagi yangi chaqiriq

Agar 15-20 yil oldin giyohvand moddalar “qo‘ldan qo‘lga” sotilgan bo‘lsa, bugungi kunda sotuvchi va xaridor bir-birini umuman ko‘rmaydi. Yevropa giyohvandlik va giyohvand moddalarga qaramlikni monitoring qilish markazi (EMCDDA) hisobotida ta’kidlanishicha, sintetik moddalar savdosining 80% dan ortig‘i internet va messenjerlar orqali amalga oshirilmoqda [3].

Kriminogen mexanizm qanday ishlaydi?

1. Anonimlik: Savdo Telegram kabi shifrlangan messenjerlar yoki Darknet maydonchalari orqali olib boriladi.
2. Moliyaviy izlarni yashirish: To‘lovlar kriptovalyuta (Bitcoin, Monero) yoki anonim elektron hamyonlar orqali amalga oshiriladi.
3. Kontaktsiz yetkazib berish: Narkotiklar jismoniy shaxslar ("zakladchik"lar) tomonidan podyezdlar, bog‘lar yoki trubalar ichiga yashirib ketiladi va xaridorga faqat lokatsiya va surat tashlab beriladi.

Bunday vaziyatda an’anaviy politsiya reydlari yetarli samara bermaydi. Huquqni muhofaza qilish organlariga IT-mutaxassislar, kiber-xavfsizlik tahlilchilari va jamoatchilik (ko‘ngillilar) yordami zarur. Huquqiy soha kiber-patrul xizmatlarini kuchaytirishi, ijtimoiy tarmoqlardagi giyohvandlik reklamalarini (devorlardagi QR-kodlar yoki havolalar) sun’iy intellekt yordamida tezkor bloklash tizimlarini joriy etishi talab etiladi.

3. Ta’lim va psixologiya: Birlamchi profilaktikaning qayta ishga tushirilishi

Maktab, litsey va universitetlar giyohvandlik profilaktikasining eng oldingi fronti hisoblanadi. Biroq, Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (JSST) tadqiqotlariga ko‘ra, “Giyohvandlik - o‘lim” degan eski, qo‘rqitishga asoslangan (scare tactics) ma’ruzalar o‘smirlarda deyarli ishlamaydi. Aksincha, ba’zi hollarda ular “taqiqlangan meva” effektini yaratib, qiziqishni orttirib yuboradi [4].

Ta’lim tizimi quyidagi psixologik integratsiyani amalga oshirishi shart:

1. Ijtimoiy-emotsional ta'lim (SEL): O‘smirlarga sintetik moddalarning zararini tushuntirishdan oldin, ularga hayotiy qiyinchiliklarni yengish, stressni boshqarish, o‘z

his-tuyg'ularini ifoda etish va tengdoshlar bosimiga “Yo‘q” deya olish ko‘nikmalarini o‘rgatish kerak.
2. Oila bilan ishlash: Sintetik giyohvandlikning belgilari (uyqusizlik, keskin ozish, sababsiz tajovuzkorlik, qorachiqlarning kengayishi) haqida ota-onalarni amaliy tarzda o‘qitish zarur. Aksariyat hollarda ota-onalar farzandining qaram ekanligini 6-8 oydan keyin, ya’ni miyada qaytarib bo‘lmas o‘zgarishlar boshlanganda bilib qolishadi.
3. Maktab psixologlari va Narkologlar hamkorligi: Ta’lim muassasalaridagi psixologlar huquq-tartibot organlari bilan emas, birinchi navbatda maxfiy tarzda tibbiyot/narkologiya markazlari bilan bog'langan bo'lishi kerak. Bu o‘smirni “jinoyatchi” sifatida tamg‘alashdan oldin unga tibbiy-psixologik yordam ko‘rsatish imkonini beradi.
4. Multidissiplinar integratsiya modeli: Qanday ishlashi kerak?

Yuqorida sanab o‘tilgan muammolar shuni ko‘rsatadiki, ta'lim, tibbiyot va huquq izolyatsiyada faoliyat yuritishi sintetik giyohvandlik tarqalishi uchun eng qulay sharoitdir. Ushbu uchastkalarni birlashtiruvchi Biopsixosotsial va Huquqiy Integratsiya Modeli quyidagi mexanizmlarga asoslanishi lozim:
A. Idoralararo yagona raqamli ma’lumotlar bazasi
Tibbiyot (Tez yordam, Toksikologiya), Ichki ishlar (Kiber-xavfsizlik, Narkotik nazorati) va Ta’lim vazirliklari o‘rtasida shifrlangan, yopiq axborot almashish tarmog'ini yaratish.

-qanday ishlaydi*:* Agar tez yordamga ma’lum bir hududdan ketma-ket sintetik zaharli modda bilan kasalxonaga yotqizilish holatlari tushsa, tizim avtomatik ravishda huquq organlariga o‘sha hududda yangi partiya tarqatilayotgani haqida signal beradi. Ta’lim muassasalari esa aynan o‘sha hududda profilaktik nazoratni kuchaytiradi.
B. Huquqiy immunitet va Reabilitatsiya ustuvorligi. Huquqiy tizim qaram shaxsga “jinoyatchi” emas, balki “bemor” sifatida qarashi kerak.
-qanday ishlaydi: Agar o‘smir o‘z ixtiyori bilan (yoki ota-onasi orqali) tibbiy yordam so‘rab murojaat qilsa, huquq-tartibot organlari uni ta’qib qilmaydi. Tibbiyot muassasasi bemorni kognitiv-bixevioral terapiya (KBT) va tibbiy detoksikatsiya asosida davolaydi, IT-xizmatlari esa bemorning ixtiyoriy ko‘rsatmasi asosida Darknet dilerlarini aniqlashga qaratilgan operatsiyalarni o‘tkazadi [5].
C. Maktab, Mahalla va Politsiya (Community Policing) zanjiri. Maktab o‘qituvchilari va mahalla faollari o‘z hududlaridagi shubhali belgilarni (devorlardagi graffitilar, podyezdlarda narsalarni izlab yurgan begona shaxslar) tezkor xabar berish uchun maxsus ilovalar yoki qaynoq liniyalardan foydalanishi kerak. Bu “zakladchik”larni xalq yordamida tezkor aniqlash imkonini beradi.

Sintetik giyohvandlik - bu faqatgina sog‘liqni saqlash yoki huquq-tartibot sohasi muammosi emas, bu butun jamiyatning intellektual va genetik fondiga qaratilgan tizimli tahdiddir. Moddalar kimyosi va tarqatish usullari shu qadar tez o‘zgaryaptiki, byurokratik idoralar unga yetib ola bilmayapti.

Ushbu inqirozni to‘xtatish uchun davlat va jamoat tashkilotlari oldiga quyidagi aniq vazifalar qo‘yilishi kerak:

1. Qonunchilikni modernizatsiya qilish: Yangi psixofaol moddalarning kimyoviy formulasi o‘zgarishidan qat’i nazar, ularning “baza” tuzilmasi (masalan, katinonlar hosilasi) asosida ularni avtomatik tarzda taqiqlangan moddalar ro‘yxatiga kiritishning tezkor huquqiy mexanizmini yaratish.
2. Kadrlar tayyorlashni o‘zgartirish: Pedagogika va tibbiyot oliygohlarida “Zamonaviy adiktologiya va sintetik qaramlik” maxsus o‘quv kurslarini joriy etish. O‘qituvchi va shifokorlar eski darsliklar bilan yangi muammoga qarshi chiqa olmaydi.
3. Alternativ ijtimoiy muhit yaratish: Yoshlarning bo'sh vaqtini band qilish, sport va IT to‘garaklarini ommalashtirish - eng yaxshi profilaktikadir. Sintetik moddalar asosan maqsadga ega bo‘lmagan, ruhiy bo‘shliqdan aziyat chekayotgan yoshlarni o‘ziga jalb qiladi.

Ta’lim - ongni himoya qiladi, tibbiyot - tanani qutqaradi, huquq va IT esa - xavf manbaini yo‘q qiladi. Faqatgina ushbu uchta institutning bir xil tilda, bir maqsad yo‘lida, yagona algoritm asosida ishlashi sintetik giyohvandlik epidemiyasini jilovlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. BMT Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC). World Drug Report 2023. Birlashgan Millatlar Tashkiloti nashriyoti. (Ushbu hisobot global NPS va metanfetamin bozorining keskin o‘sishini rasman tasdiqlaydi).
2. Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (WHO). Expert Committee on Drug Dependence. 43rd Report (2020). Sintetik katinonlar va kannabinoidlarning asab tizimiga vayronkor ta’siri hamda letal oqibatlari haqida tibbiy xulosalar.
3. Yevropa giyohvandlik va giyohvand moddalarga qaramlikni monitoring qilish markazi (EMCDDA). European Drug Report 2022: Trends and Developments. (Ijtimoiy tarmoqlar va Darknet orqali savdoning raqamlashuvi statistikasi).
4. Babor, T. F., et al. (2010). Drug Policy and the Public Good. Oxford University Press. (Qo‘rqitishga asoslangan ta’limning samarasizligi va o‘smirlar psixologiyasi bo‘yicha ilmiy dalillar).
5. Griffiths, P., et al. (2014). New psychoactive substances: responses to a growing threat. The Lancet. (Yangi moddalarga qarshi huquq, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy siyosatning integratsiyalashgan modeliga ehtiyoj tahlili).

II SHO‘BA
IJTIMOIY MEXANIZMLARNI TAKOMILLASHTIRISH: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI

ZO‘RAVONLIKNI IJTIMOIY MUAMMO SIFATIDA TAHLIL QILISH VA UNING ZAMONAVIY JAMIYATDA HAL QILISHNING USUL VA VOSITALARI

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston
Milliy universiteti Sotsiologiya fanlari doktori, professor M.Latipova
Ijtimoiy ish ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich magistranti
Abduraimova Durdona Muhammadi qizi

Annotatsiya: Zo‘ravonlik hodisasi faqat shaxsiy xulq-atvor bilan bog‘liq emas, balki ijtimoiy-madaniy kontekst bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan murakkab ijtimoiy muammo sifatida namoyon bo‘ladi. Jamiyatdagi gender stereotiplari, patriarxal qadriyatlar va oilaviy an’analar ko‘plab holatlarda ayollarga nisbatan zo‘ravonlikni legallashtiradi yoki yashirishga sabab bo‘ladi. Masalan, ayrim oilalarda “ayol sabr qilishi kerak”, “muammo tashqariga chiqmasligi lozim” kabi qadriyatlar ijtimoiy bosim sifatida ishlaydi. Bu stereotiplar zo‘ravonlik qurbonlarining o‘zini “aybdor” deb his qilishiga, yordam so‘rashdan tortinishiga va ijtimoiy izolyatsiyaga tushishiga olib keladi.

Ijtimoiy-madaniy omillarni tahlil qilishda milliy mentalitet va tarixiy qadriyatlarni hisobga olish muhimdir. O‘zbekiston jamiyatida patriarxal oilaviy model kuchli bo‘lib, ko‘plab oilalarda qaror qabul qilishning ustunligi erkaklarga beriladi. Bu esa ayollarning iqtisodiy va ijtimoiy mustaqilligini cheklaydi, natijada ularni zo‘ravonlikka qarshi turish imkoniyatini kamaytiradi. Shu bilan birga, oilaviy zo‘ravonlik holatlari ko‘pincha yashirin saqlanadi, chunki jamiyatda ularni oshkor qilish “uyat” sifatida qaraladi[1].

Zamonaviy jamiyatda zo‘ravonlikni kamaytirish va unga qarshi kurashish uchun bir qator mexanizmlar ishlab chiqilgan. Huquqiy baza bu jarayonda asosiy rolni bajaradi. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni jismoniy, ruhiy, iqtisodiy va jinsiy zo‘ravonlikning barcha shakllarini aniq belgilaydi va himoya orderi institutini joriy qiladi. Shu bilan birga, jinoyat va ma’muriy javobgarlik kodekslaridagi o‘zgartirishlar zo‘ravonlikka qarshi murosasiz choralar ko‘rishni ta’minlaydi. Huquqiy mexanizmlar zo‘ravonlikning yashirin shakllarini aniqlash va jabrlanuvchini himoya qilish imkonini beradi.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi ham muhim ahamiyatga ega. Mahalla va ijtimoiy markazlarda psixologik maslahatlar, krizis xonalar, reabilitatsiya markazlari va ayollarning iqtisodiy mustaqilligini oshirishga qaratilgan dasturlar zo‘ravonlik xavfini kamaytiradi. Misol uchun, Toshkent shahridagi “Ayollar resurs markazi”

ko‘plab jabrlanuvchi ayollarga psixologik yordam, kasbiy treninglar va huquqiy maslahatlarni taklif qilmoqda, bu esa ularni ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan mustaqil qilishga xizmat qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zo‘ravonlikni oldini olishda ijtimoiy ongni shakllantirish muhim rol o‘ynaydi. Ma’rifiy kampaniyalar, ommaviy axborot vositalari orqali gender tengligini targ‘ib qilish profilaktika sifatida samarali hisoblanadi. Misol tariqasida, “Gender tenglik haftaligi” loyihasi doirasida O‘zbekistonning bir qancha viloyatlarida oilaviy zo‘ravonlik va uning oqibatlari haqida seminarlar o‘tkazildi.

Psixologik mexanizmlarga kelsak, zo‘ravonlikka uchragan ayollar ko‘pincha “o‘rganilgan ojizlik” sindromini boshdan kechiradi. Uzoq muddatli zo‘ravonlik sharoitida jabrlanuvchi o‘zini o‘zgartira olmasligini his qiladi va tashqi yordam taklif qilinsa ham faol javob bermaydi. Shu sababli psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmatlari, individual maslahatlar va guruh terapiyalari jabrlanuvchining ruhiy holatini mustahkamlashda muhimdir[2].

Statistik ma’lumotlar ham muammoning jiddiyligini ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda olib borilgan milliy so‘rovlar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy zo‘ravonlik holatlarining 60 foizi jabrlanuvchining o‘zi yordam so‘rashdan tiyiladi, 25 foizida esa mahalla yoki ijtimoiy organlarga murojaat qilgan taqdirda ham jarayon sekinlashadi. Bu holat ijtimoiy-madaniy va huquqiy mexanizmlarni yanada samarali ishlashini talab qiladi.

Zo‘ravonlikning ijtimoiy-madaniy ildizlarini yanada chuqurroq tahlil qiladigan bo‘lsak, u ko‘plab omillar bilan belgilanadi: oilaviy an’analar, diniy va milliy qadriyatlar, madaniy stereotiplar, shuningdek, ijtimoiy nazorat va jamiyatning moslashuv mexanizmlari. Masalan, ayrim hududlarda ayolning “uy ishlarini bajarishi va eriga itoat qilishi” odatdagidek qadriyat sifatida qabul qilinadi. Bunday stereotiplar jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan ijtimoiy normalar sifatida shakllanadi, natijada zo‘ravonlikni yashirish yoki unga jur’at qilmaslik holatlari ko‘payadi. Shu bilan birga, qadriyatlar va stereotiplar shaxsning psixologik holatiga ta’sir qiladi: ayollar o‘zlarini “aybdor” yoki “qobiliyatsiz” deb his qilishi, yordam so‘rashdan tortinishi, oilani tark etishga jur’at eta olmasligi mumkin.

Jamiyatdagi patriarxal munosabatlar tizimi ham zo‘ravonlikni kuchaytiruvchi omil hisoblanadi. Erkakning oiladagi hukmronligi va qaror qabul qilishdagi ustunligi ko‘plab holatlarda ayollarning iqtisodiy mustaqilligini cheklaydi, shuningdek, zo‘ravonlikka qarshi kurashish imkoniyatini kamaytiradi. Bu esa oilaviy va ijtimoiy tizimlarda zo‘ravonlikni mustahkamlovchi “yashirin” mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, zo‘ravonlikni kamaytirish uchun faqat shaxsiy javobgarlikni kuchaytirish yetarli emas; jamiyatda ijtimoiy, madaniy va huquqiy normalarni o‘zgartirish zarur[3].

Zamonaviy jamiyatda zo‘ravonlikka qarshi kurashning samarali mexanizmlari mavjud. Birinchi navbatda, huquqiy baza mustahkam bo‘lishi lozim. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni jismoniy, ruhiy, iqtisodiy va jinsiy zo‘ravonlikni aniq

ta’riflaydi hamda jabrlanuvchini himoya qilishning tezkor mexanizmini - himoya orderini joriy qiladi. Shu bilan birga, jinoyat va ma’muriy javobgarlik kodekslaridagi o‘zgartirishlar zo‘ravonlikni qayta sodir etish holatlarida og‘irlashtiruvchi omil sifatida baholashni nazarda tutadi. Bu normativ yondashuv zo‘ravonlikni shaxsiy nizo emas, balki ijtimoiy xavf sifatida baholashga imkon beradi.

Ijtimoiy ongni shakllantirish ham zo‘ravonlikni kamaytirish mexanizmlaridan biridir. “Gender tenglik haftaligi” loyihasi doirasida O‘zbekistonning bir qancha viloyatlarida seminarlar o‘tkazilib, oilaviy zo‘ravonlik va uning oqibatlari haqida jamoatchilik bilan muhokama qilindi. Natijada, ayollar yordam so‘rashga ko‘proq jur’at etgan va jamiyatda muammoni oshkor qilishga bo‘lgan ijtimoiy qarashlar o‘zgargan[4].

Psixologik yondashuv zo‘ravonlikka uchragan ayollarni tiklash va integratsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi. Uzoq muddatli zo‘ravonlik sharoitida jabrlanuvchilar ko‘pincha “o‘rganilgan ojizlik” sindromini boshdan kechiradi, o‘zini himoya qilish yoki yordam so‘rashga jur’at qilmaydi. Shu sababli individual maslahatlar, guruh terapiyalari va psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmatlari ularning ruhiy salomatligini tiklashda samarali bo‘ladi.

Milliy va xalqaro statistik ma’lumotlar ham ijtimoiy-madaniy muammoning jiddiyligini tasdiqlaydi. So‘nggi yillarda olib borilgan so‘rovlar shuni ko‘rsatdiki, oilaviy zo‘ravonlik holatlarining 60 foizida jabrlanuvchi yordam so‘rashdan tiyiladi, 25 foizida esa mavjud ijtimoiy tizimlarga murojaat qilinsa ham jarayon sust kechadi. Xalqaro tajribaga qaraganda, samarali himoya tizimlari va psixologik qo‘llab-quvvatlashni birlashtirgan jamiyatlarda zo‘ravonlik darajasi sezilarli darajada kamayadi[5].

Ijtimoiy kontekst chuqur tahlil qilinganda, zo‘ravonlikning ildizlari nafaqat oilada, balki kengroq jamiyatda ham mavjudligi kuzatiladi. Ijtimoiy normalar va qadriyatlar ko‘plab hollarda ayollarga nisbatan cheklovchi rol o‘ynaydi[6].

Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oiladagi patriarchal tizim erkakning hukmronligini mustahkamlaydi. Qaror qabul qilishda erkakning ustunligi va ayolning iqtisodiy mustaqilligining cheklanishi, ayollarning zo‘ravonlikka qarshi turish imkoniyatini pasaytiradi. Masalan, mahalliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy zo‘ravonlikka uchragan ayollarning 65 foizi iqtisodiy qaramlik tufayli oilani tark eta olmaydi. Shu bilan birga, ular ko‘pincha jamiyatdan qo‘llab-quvvatlash kutadi, biroq ijtimoiy tizimlar yoki mahalla organlari sust ishlaganda bu imkoniyatlar cheklanishi mumkin.

Zamonaviy jamiyatda zo‘ravonlikni kamaytirish uchun bir qator mexanizmlar ishlab chiqilgan. Huquqiy baza bu jarayonda asosiy rolni bajaradi. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni jismoniy, ruhiy, iqtisodiy va jinsiy zo‘ravonlikni aniq belgilaydi hamda jabrlanuvchini himoya qilishning tezkor mexanizmini - himoya orderini joriy qiladi. Shu bilan birga, jinoyat va ma’muriy javobgarlik kodekslaridagi o‘zgartirishlar zo‘ravonlikni qayta sodir etish holatlarida og‘irlashtiruvchi omil

sifatida baholashni nazarda tutadi. Bu normativ yondashuv zo‘ravonlikni shaxsiy nizo emas, balki ijtimoiy xavf sifatida baholashga imkon beradi.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi ham muhim vosita hisoblanadi. Mahalla va ijtimoiy markazlarda tashkil etilgan krizis xonalar, psixologik maslahatlar va reabilitatsiya markazlari jabrlanuvchi ayollarga yordam berish bilan birga ularning iqtisodiy mustaqilligini oshirishga qaratilgan treninglar ham o‘tkazadi. Masalan, Toshkent shahridagi “Ayollar resurs markazi” dasturi doirasida ko‘plab ayollar psixologik va huquqiy yordam olgan, ularning 70 foizi ish bilan ta’minlangan yoki o‘z biznesini boshlagan. Bu esa zo‘ravonlikka qarshi kurashda iqtisodiy mustaqillikning qanchalik muhimligini ko‘rsatadi.

Psixologik yondashuv zo‘ravonlikka uchragan ayollarni tiklash va integratsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi. Uzoq muddatli zo‘ravonlik sharoitida jabrlanuvchilar ko‘pincha “o‘rganilgan ojizlik” sindromini boshdan kechiradi, o‘zini himoya qilish yoki yordam so‘rashga jur’at qilmaydi[3]. Shu sababli individual maslahatlar, guruh terapiyalari va psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmatlari ularning ruhiy salomatligini tiklashda samarali bo‘ladi.

Statistik ma’lumotlar ham ijtimoiy-madaniy muammoning jiddiyligini ko‘rsatadi. Milliy so‘rovlar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy zo‘ravonlik holatlarining 60 foizida jabrlanuvchi yordam so‘rashdan tiyiladi, 25 foizida esa mavjud ijtimoiy tizimlarga murojaat qilinsa ham jarayon sekin kechadi. Shu bilan birga, xalqaro tajribalar ko‘rsatadiki, huquqiy va psixologik yordam tizimlarini birlashtirgan jamiyatlarda zo‘ravonlik darajasi sezilarli darajada kamayadi.

Zo‘ravonlikning ijtimoiy-madaniy ildizlarini kamaytirish zamonaviy jamiyatda kompleks yondashuvni talab qiladi. Huquqiy normalar, psixologik yordam, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va ma’rifiy ishlarning birgalikda ishlatilishi zo‘ravonlikni kamaytirish va jabrlanuvchilarni himoya qilishda samarali natijalar beradi. Shu bilan birga, jamiyatda gender stereotiplarini kamaytirish va ijtimoiy ongni shakllantirish uzoq muddatli va doimiy jarayon bo‘lib, uning samarasi faqat kompleks mexanizmlar tatbiq etilganda kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva M. - Ijtimoiy ish nazariyasi va amaliyoti, Toshkent, 2019

2. Latipova N., Alekseeva V. Aggression and violence: mechanisms of formation and socio-psychological features/ Received 29th April 2021, Accepted 6 th May 2021, Online 7 th May 2021

3. Healy K. - Social Work Theories in Context, London

4. Latipova N, Burxonova D. Zo‘ravonlikka uchragan xotin-qizlar bilan ijtimoiy ish olib borishning nazariy asoslari

5. Ganieva M. Latipova N., Kh.Abduvalieva M. A., Ziyaeva H.O.kizi Family violence in modern Uzbekistan. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 04, 2020

6. Latipova N., Ziyayeva X. Zo‘ravonlikka uchragan ayollar va bolalar bilan ijtimoiy ish profilaktikasi. O‘quv qo‘llanma - Toshkent, 2022

MAHALLA DARAJASIDA IJTIMOIY HIMOYA JARAYONLARIDA MA’LUMOT ALMASHISHNING HUQUQIY VA INSTITUTSIONAL CHEGARALARI

Yunusova Manzuraxon Pazliddinovna
Falsafa fanlari doktori (DSc) professor,
Andijon davlat universiteti

Mahalla darajasida ijtimoiy himoya jarayonlari bevosita inson, oila va hamjamiyat hayoti bilan bog‘liq bo‘lgani sababli unda ma’lumot almashish masalasi oddiy tashkiliy jarayon emas, balki huquqiy, institutsional va axloqiy chegaralarga ega bo‘lgan murakkab professional faoliyat sifatida qaraladi. Ijtimoiy xodim, “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazi, mahalla fuqarolar yig‘ini, maktab, tibbiyot muassasasi, ichki ishlar organlari, vasiylik va homiylik organlari hamda boshqa hamkor subyektlar o‘rtasida ma’lumot almashinuvi oilaga yordam ko‘rsatish, xavfni kamaytirish, ijtimoiy xizmatlarni muvofiqlashtirish va zaif guruhlar xavfsizligini ta’minlash uchun zarurdir. Biroq bunday almashinuv “mahalla bilishi kerak”, “hamma xabardor bo‘lsa, yordam osonlashadi” yoki “jamoatchilik nazorati kuchayadi” degan umumiy tasavvurlar asosida emas, balki qonuniylik, zarurat, mutanosiblik, maqsadga muvofiqlik, shaxsiy hayot daxlsizligi va maxfiylik prinsiplariga tayangan holda amalga oshirilishi lozim. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasida har bir inson shaxsiy hayoti daxlsizligi, shaxsiy va oilaviy sirga ega bo‘lish, o‘z sha’ni va qadr-qimmatini himoya qilish, shuningdek, o‘z shaxsiga doir ma’lumotlarning himoya qilinishi huquqiga ega ekani belgilangan.[1]

Mahalla darajasida ma’lumot almashishning huquqiy chegaralarini belgilashda avvalo shaxsga doir ma’lumotlar tushunchasini to‘g‘ri anglash zarur. Ijtimoiy ish amaliyotida shaxsga doir ma’lumotlar qatoriga fuqaroning familiyasi, ismi, tug‘ilgan sanasi, yashash joyi, oilaviy holati, farzandlari, sog‘lig‘i, nogironligi, moddiy ahvoli, daromadi, bandligi, psixologik holati, zo‘ravonlikka uchragani, bolalar tarbiyasi, uy-joy sharoiti, qarindoshlari, qarzdorligi yoki boshqa ijtimoiy-huquqiy holatiga oid ma’lumotlar kirishi mumkin. “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonunning mazmunidan kelib chiqilsa, bunday ma’lumotlar bilan ishlashda ularni yig‘ish, saqlash, foydalanish, berish, tarqatish, egasizlantirish va yo‘q qilish jarayonlari alohida huquqiy tartibga ega. Qonunning 12-moddasida shaxsga doir ma’lumotlardan foydalanish faqat ilgari bildirilgan maqsadlar uchun va zarur himoya ta’minlangan holda amalga oshirilishi belgilangan.[2] Bu norma mahalla amaliyoti uchun juda muhim: oilaga yordam ko‘rsatish maqsadida olingan ma’lumot boshqa maqsadda,

masalan, mahallada muhokama qilish, obro‘sini baholash yoki norasmiy nazorat uchun ishlatilmasligi kerak.

Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risidagi qonunchilikda “ma’lumot berish” va “ma’lumot tarqatish” tushunchalari o‘rtasidagi farq alohida ahamiyatga ega. Qonunning 13-moddasiga ko‘ra, shaxsga doir ma’lumotlarni muayyan shaxsga oshkor etishga qaratilgan harakatlar “berish” hisoblanadi. 14-moddada esa shaxsga doir ma’lumotlarni nomuayyan doiradagi shaxslarga oshkor qilish, ommaviy axborot vositalarida hammaga ma’lum qilish, internetga joylashtirish yoki boshqa usul bilan keng foydalanish imkonini yaratish “tarqatish” sifatida belgilanadi.[3] Mahalla sharoitida ushbu farq amaliy jihatdan nihoyatda muhimdir. Masalan, bolaga nisbatan xavf mavjud bo‘lsa, ijtimoiy xodim maktab psixologi yoki vasiylik organiga zarur ma’lumotni berishi mumkin. Ammo shu oiladagi muammoni mahalla yig‘inida, qo‘shnilar orasida yoki ijtimoiy tarmoqdagi guruhlarda muhokama qilish ma’lumotni tarqatish hisoblanadi va shaxsiy hayot daxlsizligiga zarar yetkazishi mumkin.

Mahalla darajasida ma’lumot almashishning birinchi huquqiy chegarasi - maqsad bilan cheklanganlikdir. Bu shuni anglatadiki, oilaga oid ma’lumot faqat aniq ijtimoiy xizmat ko‘rsatish, ehtiyojni baholash, xavfni kamaytirish, yordamni tashkil etish yoki qonuniy majburiyatni bajarish maqsadida ishlatilishi mumkin. Bu yondashuv xalqaro tajribada ham keng qo‘llaniladi. Yevropa Ittifoqining Umumiy ma’lumotlarni himoya qilish reglamenti - GDPRning 5-moddasida shaxsga doir ma’lumotlar qonuniylik, shaffoflik, maqsad bilan cheklanganlik, ma’lumotlarni minimallashtirish, aniqlik, saqlash muddatini cheklash hamda yaxlitlik va maxfiylik prinsiplari asosida qayta ishlanishi belgilangan.[4] Mazkur prinsiplar O‘zbekiston mahalla tizimi uchun ham metodologik ahamiyatga ega: ijtimoiy xodim yoki mahalla vakili ma’lumotni qancha ko‘p yig‘sa, shuncha samarali ishlaydi degan yondashuv to‘g‘ri emas; aksincha, faqat aniq xizmat ko‘rsatish maqsadi uchun zarur bo‘lgan ma’lumot yig‘ilishi va almashilishi lozim.

Ikkinchi huquqiy chegara - vakolat bilan cheklanganlikdir. Mahalla darajasida turli subyektlar bir oilaning holati haqida ma’lum ma’noda axborotga ega bo‘lishi mumkin, biroq ularning har biri bir xil hajmdagi ma’lumotni bilishga haqli emas. Ijtimoiy xodim oilaning ehtiyojini baholashi va individual xizmat rejasini ishlab chiqishi mumkin; maktab bolalarning ta’lim va psixologik holati bilan bog‘liq ma’lumotga ehtiyoj sezadi; tibbiyot muassasasi sog‘liq va parvarish bilan bog‘liq axborot bilan ishlaydi; ichki ishlar organlari xavfsizlik, zo‘ravonlik yoki huquqbuzarlik xavfi mavjud holatlarda jalb etiladi; vasiylik va homiylik organlari esa bolalar manfaatlari, ota-onalik majburiyatlari va himoya choralariga oid masalalar bilan shug‘ullanadi. Demak, har bir subyektning axborotga bo‘lgan ehtiyoji uning qonuniy vazifasi va institutsional vakolati bilan chegaralanadi. Bu chegaraning buzilishi shaxsiy hayotga ortiqcha aralashuv, oilani stigmatizatsiya qilish yoki ma’lumotlardan noto‘g‘ri foydalanish xavfini oshiradi[5].

Uchinchi huquqiy chegara - rozilik va xabardorlikdir. Ijtimoiy xodim oilaga oid ma’lumotlarni yig‘ish va boshqa subyektlar bilan almashishdan oldin imkon qadar shaxs yoki oilaga ushbu ma’lumotlar nima maqsadda olinayotgani, kimlar bilan

almashilishi, qanday saqlanishi va qaysi holatlarda roziliksiz ma’lumot almashish zarur bo‘lishi mumkinligini tushuntirishi lozim. Rozilik shunchaki “imzo oldim” degan rasmiy harakat emas, balki mijozning o‘ziga oid ma’lumotlar ustidan ongli nazoratini ta’minlovchi axloqiy-huquqiy mexanizmdir. “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonunda subyekt o‘z shaxsga doir ma’lumotlariga ishlov berish uchun rozilik berish va bunday rozilikni chaqirib olish huquqiga ega ekani belgilangan.[6] Shu bilan birga, ayrim holatlarda - masalan, bola xavfsizligi, zo‘ravonlik, hayot yoki sog‘liqqa xavf mavjud bo‘lganda - ma’lumot almashish faqat rozilikka emas, qonuniy majburiyat va xavfni oldini olish zaruratiga ham asoslanishi mumkin.

To‘rtinchi chegara - zarur minimum ma’lumot tamoyilidir. Bu tamoyilga ko‘ra, mahalla darajasida axborot almashishda barcha ma’lumotni barcha subyektlarga berish emas, balki muayyan vazifani bajarish uchun zarur bo‘lgan eng kam hajmdagi ma’lumot bilan cheklanish talab etiladi. Masalan, maktabga bolaning darsga qatnamayotgani, emotsional holati yoki xavfsizligi bilan bog‘liq zarur ma’lumot berilishi mumkin, lekin ota-onaning qarzdorligi, oiladagi shaxsiy nizolarning barcha tafsilotlari yoki tibbiy tashxislar ochiqlanishi shart emas. Profilaktika inspektori uchun zo‘ravonlik xavfi, tahdid, himoya orderi yoki xavfsizlikka doir ma’lumot zarur bo‘lishi mumkin, ammo oilaning barcha ijtimoiy-iqtisodiy tafsilotlarini bilishi talab qilinmaydi. Tibbiyot xodimi esa parvarish, nogironlik, reabilitatsiya yoki sog‘liq holati bilan bog‘liq axborotga ehtiyoj sezadi. Demak, ma’lumot almashishning huquqiy va axloqiy asoslanganligi uning hajmi, manzili, maqsadi va himoya darajasi bilan belgilanadi.

Bu subyektlar o‘rtasidagi munosabatlarda “markaziy koordinatsiya - cheklangan axborot” tamoyili muhimdir. Ya’ni, bir oilaga yordam ko‘rsatishda barcha tashkilotlar ishtirok etishi mumkin, lekin ularning barchasi oilaga oid barcha ma’lumotni bilishi shart emas. Masalan, ijtimoiy xodim keys bo‘yicha eng to‘liq ma’lumotga ega bo‘lishi mumkin, ammo mahalla faoli faqat yordamni tashkil etish uchun zarur umumiy ma’lumot bilan cheklanishi kerak. Maktab faqat bolaning ta’limi va xavfsizligi bilan bog‘liq ma’lumotni, tibbiyot xodimi esa sog‘liq va parvarish bilan bog‘liq ma’lumotni olishi lozim. Bu yondashuv “zarur minimum ma’lumot” tamoyilining institutsional ko‘rinishidir. Aks holda, ma’lumotlar ortiqcha kengayib, oila ustidan norasmiy nazorat, gap-so‘z, stigma va ijtimoiy bosim kuchayishi mumkin[7].

Mahalla darajasida ma’lumot almashishning yana bir muhim chegarasi - rasmiy va norasmiy axborot oqimini farqlashdir. Rasmiy axborot oqimi deganda ijtimoiy xodimning baholash varaqalari, murojaatlar, individual reja, yo‘naltirish xatlari, himoya orderi, tibbiy yoki psixologik xulosalar, xizmat ko‘rsatish hujjatlari tushuniladi. Bunday axborot vakolatli shaxslar tomonidan hujjatlashtirilgan, himoyalangan va nazorat qilinadigan shaklda yuritilishi kerak. Norasmiy axborot oqimi esa og‘zaki gaplar, qo‘shnilar ma’lumoti, mahalla guruhlaridagi yozishmalar, norasmiy maslahatlar yoki ijtimoiy tarmoqlardagi xabarlar orqali shakllanadi. Ijtimoiy xodim norasmiy axborotni avtomatik tarzda haqiqat sifatida qabul qilmasligi,

uni tekshirishi, fakt va taxminni ajratishi, oilaga zarar yetkazmaydigan ehtiyotkor yondashuvni tanlashi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 31-modda. https://constitution.uz/oz/clause/index

[2] O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 2-iyul, O‘RQ-547-son. 12-modda. https://lex.uz/docs/-4396419

[3] O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 2-iyul, O‘RQ-547-son. 13-14-moddalar. https://lex.uz/docs/-4396419

[4] European Union. *General Data Protection Regulation*. Article 5. Principles relating to processing of personal data. Internet manzili: https://gdpr-info.eu/art-5-gdpr/

[5] O‘zbekiston Respublikasining “Keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar va aholining boshqa ijtimoiy ehtiyojmand toifalari uchun ijtimoiy xizmatlar to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 26-dekabr, O‘RQ-415-son. 3-modda. https://lex.uz/docs/3083192

[6] O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. 30-modda. https://lex.uz/docs/-4396419

[7] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni. 2023-yil 1-iyun, PF-82-son. Internet manzili: https://lex.uz/docs/-6480342

“YANGI O‘ZBEKISTON” SHAROITIDA IJTIMOIY HIMOYA SIYOSATI

TerDU Davlat va huquq asoslari kafedrasi
katta o‘qituvchisi, t.f.f.d.(PhD) Xudayberdiyeva G.X.

Annotatsiya: Ijtimoiy himoya siyosati davlat tomonidan fuqarolarga moddiy, huquqiy va ijtimoiy yordam ko‘rsatishga qaratilgan yaxlit tizim bo‘lib, u aholining turmush darajasini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash hamda inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ushbu sohada keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilib, ijtimoiy himoya tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish bo‘yicha muhim qadamlar qo‘yilmoqda.

Bugungi kunda “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki har qanday davlatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, eng avvalo, aholining farovonlik darajasi, kambag‘allik ko‘rsatkichlarining qisqarishi hamda jamiyatdagi zaif qatlamlarning samarali himoya qilinishi bilan belgilanadi.

1. “Yangi O‘zbekiston”da ijtimoiy siyosatning asosiy yo‘nalishlari:

So‘nggi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy himoya tizimi tubdan isloh qilindi. Davlat siyosatining markazida “inson qadri uchun” tamoyili qo‘yildi. Bu esa ijtimoiy himoya tizimini aholiga yaqinlashtirish va manzillilik tamoyilini kuchaytirishga xizmat qilmoqda[1];

Bugungi kunda ijtimoiy yordam tizimi jamiyatning ijtimoiy jihatdan zaif va qo‘llab-quvvatlashga muhtoj qatlamlarini kompleks ravishda himoya qilishga yo‘naltirilgan bo‘lib, u davlatning ijtimoiy adolat va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan siyosatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu tizim quyidagi asosiy toifalarni qamrab oladi:

- moddiy va ijtimoiy ko‘makka muhtoj kam ta’minlangan oilalar;
- hayot faoliyati cheklanganligi sababli alohida e’tibor va reabilitatsiyaga ehtiyoji bo‘lgan nogironligi bo‘lgan shaxslar;
- yolg‘iz yashovchi, parvarish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga muhtoj keksa fuqarolar;
- mehnat bozorida o‘z o‘rnini topishda qiyinchilikka duch kelayotgan ishsiz fuqarolar.

2. Kambag‘allikni qisqartirish siyosati:

O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Mahallabay ishlash tizimi joriy etilib, har bir oila bilan individual ishlash mexanizmi yo‘lga qo‘yildi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirish masalasi davlat siyosatining eng muhim va strategik yo‘nalishlaridan biriga aylantirildi. Bu jarayonda aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, daromadlar darajasini oshirish hamda ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, “mahallabay ishlash” tizimining joriy etilishi natijasida har bir mahalla kesimida aholi bilan manzilli va individual ishlash mexanizmi yo‘lga qo‘yildi. Ushbu yondashuv orqali har bir oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati chuqur tahlil qilinib, ularning ehtiyojlari asosida aniq yordam va qo‘llab-quvvatlash choralari belgilanmoqda. Bu esa ijtimoiy siyosatning manzillilik va samaradorlik tamoyillarini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Mazkur islohotlar natijasida quyidagi ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda:

aholining bandlik darajasi bosqichma-bosqich oshirilmoqda va yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda;

kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilib, moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash kengaytirilmoqda;

ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam tizimi takomillashtirilib, uning qamrovi kengaytirilmoqda hamda ehtiyojmand qatlamlarga yo‘naltirilganligi kuchaytirilmoqda. [2];

Umuman olganda, kambag‘allikni qisqartirish siyosati jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, aholining turmush darajasini oshirish hamda iqtisodiy

faollikni kuchaytirishga xizmat qiluvchi muhim davlat strategiyasi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

3. Raqamlashtirilgan ijtimoiy himoya tizimi:

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida raqamlashtirish jarayonlari jadal sur’atlarda amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar davlat xizmatlarini yanada tezkor, shaffof va samarali ko‘rsatish, shuningdek, aholining ijtimoiy yordamdan foydalanish imkoniyatlarini soddalashtirishga qaratilmoqda.

Bugungi kunda ijtimoiy xizmatlarning aksariyati elektron platformalar orqali amalga oshirilmoqda. Fuqarolar nafaqa, moddiy yordam va boshqa ijtimoiy xizmat turlarini onlayn tarzda rasmiylashtirish hamda olish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Bu esa ortiqcha byurokratik jarayonlarni qisqartirib, xizmatlardan foydalanish qulayligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Raqamlashtirish jarayonining muhim natijalaridan biri sifatida ijtimoiy sohada shaffoflikning kuchayishi va inson omili aralashuvining kamayishi qayd etilmoqda. Natijada korrupsiya xavfi sezilarli darajada kamayib, resurslarning adolatli va manzilli taqsimlanishi ta’minlanmoqda.

Umuman olganda, ijtimoiy himoya tizimining raqamlashtirilishi davlat va fuqaro o‘rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqib, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish hamda tizim samaradorligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.[3];

4. Nogironligi bo‘lgan shaxslar va keksalarni qo‘llab-quvvatlash

Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimida nogironligi bo‘lgan shaxslarga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ular uchun reabilitatsiya markazlari; maxsus ta’lim tizimi; ijtimoiy yordam paketlari kengaytirildi.[4];

Shuningdek, keksalar uchun bepul tibbiy xizmatlar va ijtimoiy yordam dasturlari yo‘lga qo‘yilgan.

5. Xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyoti;

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy himoya tizimi kuchli bo‘lgan mamlakatlarda barqarorlik yuqori bo‘ladi. Masalan, Skandinaviya davlatlarida ijtimoiy himoya tizimi davlat budjetining katta qismini tashkil etadi.

O‘zbekiston ham ushbu tajribani o‘rganib, milliy modelni shakllantirmoqda. Bu model “ijtimoiy davlat” tamoyiliga asoslanadi.[5];

Demak xulosa qilib aytganda, “Yangi O‘zbekiston” sharoitida ijtimoiy himoya siyosati tubdan yangilanib, inson manfaatlari ustuvor yo‘nalishga aylandi. Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar aholi farovonligini oshirish, kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy adolatni ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Kelajakda raqamlashtirish, manzillilik va xalqaro tajribani keng joriy etish orqali ijtimoiy himoya tizimi yanada takomillashishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida PF-60-сон 28.01.2022. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan https://lex.uz/docs/-5841063

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturini amalga oshirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2024-yil 23-sentabrdagi PQ-330-son qaroriga muvofiq
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-17-son Farmoni “Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini moliyalashtirish tartib-taomillarini takomillashtirish to‘g‘risida”.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-fevraldagi PQ-74-son qarori “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”.
5. Haydarova Ra’no Anvarovna. “Ta’lim jarayonida gender stereotiplarini bartaraf etish: xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyoti.” *Advancing the Culture of Gender Equality: Family values, education policy, and the transformation of social consciousness,* (E)ISSN: 2181-1784, 6(20), DOI: https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-20-291-294. 2026, 292-betlar.

MAKTAB MUHITIDA TAJOVUZKOR XATTI-HARAKATLAR VA ULARNI IJTIMOIY HIMOYA QILISH TIZIMI

O‘zbekiston Milliy Universiteti Falsafa fanlari doktori, dotsent
Xojiyev Tunis Nurqosimovich
Ijtimoiy ish mutaxassisligi 1-kurs magistranti
Komilova Nasiba Komil qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab muhitida uchraydigan tajovuzkor xatti-harakatlarning asosiy turlari, ularning kelib chiqish omillari hamda o‘quvchilarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ko‘rsatadigan salbiy ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, maktabda tajovuzning oldini olish, uni erta aniqlash va bartaraf etishda ijtimoiy himoya tizimining o‘rni, pedagoglar, psixologlar, ota-onalar va ijtimoiy institutlar hamkorligining ahamiyati yoritib beriladi. Tadqiqot natijalari maktab muhitida sog‘lom psixologik iqlimni shakllantirish hamda bolalarni ijtimoiy himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: maktab muhiti, tajovuzkor xatti-harakatlar, zo‘ravonlik, o‘quvchi, ijtimoiy himoya, psixologik xavfsizlik, profilaktika, ijtimoiy pedagogika.

Bugungi kunda maktab muhitida o‘quvchilar o‘rtasida tajovuzkor xatti-harakatlar, zo‘ravonlik va salbiy munosabatlarning uchrashi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bunday holatlar o‘quvchilarning nafaqat ta’lim jarayoniga, balki ularning psixologik holati, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida shakllanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli maktab muhitida tajovuzkor xatti-harakatlarning oldini olish va ularni bartaraf etishda ijtimoiy himoya tizimini samarali tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.Tajovuzkor xatti-harakatlar - bu shaxsning atrofdagilarga jismoniy yoki psixologik zarar yetkazishga qaratilgan ongli yoki ongsiz

harakatlaridir. Maktab muhitida bunday xatti-harakatlar quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

A.Jismoniy zo‘ravonlik (urish, itarish, tan jarohati yetkazish);

B.Psixologik bosim (kamsitish, haqoratlash, qo‘rqitish);

C.Ijtimoiy tajovuz (guruhdan chetlatish, masxara qilish);

D.Kiberzo‘ravonlik (ijtimoiy tarmoqlar orqali tahdid va haqoratlar)[1].

Ushbu tajovuzkor xatti-harakatlar o‘quvchilarning ruhiy salomatligiga jiddiy zarar yetkazib, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytiradi va ta’lim jarayonidan uzoqlashishiga sabab bo‘ladi. Maktab muhitida tajovuzkorlikning shakllanishiga turli omillar ta’sir ko‘rsatadi. Ular quyidagilardan iborat: oiladagi nosog‘lom muhit, ota-onalar o‘rtasidagi nizolar,e’tibor va mehrning yetishmasligi, ommaviy axborot vositalari va internetdagi zo‘ravonlikni targ‘ib qiluvchi kontent, tengdoshlar bosimi va noto‘g‘ri ijtimoiy muhit, pedagogik nazoratning sustligi. Mazkur omillar o‘quvchilarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga olib kelib, maktab muhitida sog‘lom psixologik iqlimni buzadi.

Maktabda tajovuzkor xatti-harakatlarning oldini olishda ijtimoiy himoya tizimi muhim o‘rin tutadi. Ijtimoiy himoya tizimi quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi: maktab psixologlari va ijtimoiy pedagoglar faoliyati,o‘quvchilar bilan individual va guruhli psixologik ishlash,ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, profilaktik tadbirlar va treninglar tashkil etish,zo‘ravonlikka qarshi ichki maktab mexanizmlarini ishlab chiqish. Ijtimoiy himoya tizimi orqali o‘quvchilarning huquqlari himoya qilinadi, ularning psixologik xavfsizligi ta’minlanadi hamda tajovuzkor xatti-harakatlarga nisbatan murosasiz munosabat shakllantiriladi [2].

Maktabda sog‘lom psixologik muhitni yaratish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur: o‘quvchilarda ijtimoiy ko‘nikmalar va muloqot madaniyatini rivojlantirish,o‘qituvchilarning psixologik savodxonligini oshirish, konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal etish usullarini o‘rgatish,o‘quvchilar o‘rtasida bag‘rikenglik va hurmat tamoyillarini shakllantirish.Mazkur yondashuvlar tajovuzkorlik darajasini kamaytirib, maktab muhitida ijobiy ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlaydi [3].

Jahon bo‘yicha maktab yoshidagi o‘quvchilarning taxminan 30%-32% i - ya’ni har uch nafar o‘quvchidan bir nafari maktabda boshqa o‘quvchilar tomonidan kamsitish, haqorat, tazyiq yoki boshqa agressiv xatti-harakatlarga duch keladi. Ba’zi hisob-kitoblarga ko‘ra, har yili dunyo bo‘ylab o‘nlab millionlab yoshlar tajovuzkor xatti-harakatlarni boshdan kechiradi (“bullying”), bu ularning psixologik holati va ta’lim olishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Boshqa statistik ma’lumotlarda, dunyoda taxminan 246 million nafar bola maktabdagi zo‘ravonlik yoki ta’qibning biror turiga duchor bo‘ladi, bu jiddiy global muammo ekanini ko‘rsatadi. Har uchdan biri o‘quvchi dunyo bo‘yicha tajovuz qurboni bo‘lmoqda - bu maktab muhitida tinch va xavfsiz ta’lim uchun katta vazifa hisoblanadi.

So‘nggi tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston maktablarida har yetti nafar o‘quvchidan kamida biri o‘zini maktabda xavfsiz his qilmaydi - bu holatlarning asosiy sabablaridan biri bully/zo‘ravonlikdir. Tadqiqotlar shuni ham ko‘rsatdiki:o‘quvchilar orasida boshqalar tomonidan qo‘rqitish, haqorat, jismoniy

zararlanish yoki bezorilik holatlari uchraydi; ba’zi o‘quvchilarning 15-20% atrofida maktabda yoki atrof-muhitda o‘zini xavfsiz his qilmaydigan holat qayd etilgan. Bu raqamlar O‘zbekiston sharoitida ham maktabda murojaat qilinadigan tajovuzkor holatlar keng tarqalganligini ko‘rsatadi, ayniqsa ularning ta’lim jarayoni va maktabdagi ijtimoiy muhitga ta’siri inobatga olinadi [4].

Maktablarda tajovuzkor xatti-harakatlar va davlat choralari (taqqoslama jadval)

Yo‘nalish	Dunyo miqyosida holat	O‘zbekistondagi holat
Muammoning ko‘lami	Har yili dunyoda taxminan 246 mln nafar bola maktabda zo‘ravonlik yoki tajovuz qurboni bo‘ladi (UNESCO ma’lumotlari)	Aniq yillik statistika to‘liq e’lon qilinmagan, biroq tadqiqotlarga ko‘ra har 7 o‘quvchidan kamida 1 nafari maktabda o‘zini xavfsiz his qilmaydi.
Tajovuz turlari	Jismoniy, psixologik, ijtimoiy va kiberzo‘ravonlik	Jismoniy va psixologik zo‘ravonlik, kamsitish, haqorat, kiberbulling.
Asosiy xavf guruhi	11-15 yoshdagi o‘quvchilar	Asosan o‘rta va yuqori sinf o‘quvchilari
Davlat siyosati	Ko‘plab davlatlarda “Safe School”, “Zero Tolerance” siyosati	“Bolalarni barcha shakldagi zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun (2024)
Huquqiy asos	Xalqaro konvensiyalar (BMT, UNESCO)	Milliy qonunlar, prezident farmonlari va strategiyalar
Profilaktik choralar	Psixologik xizmatlar, treninglar, monitoring	Maktab psixologlari faoliyati, ota-onalar bilan ishlash, profilaktik tadbirlar
Javobgarlik mexanizmi	Intizomiy va huquqiy javobgarlik	Maktab ichki tartibi, voyaga yetmaganlar bilan ishlovchi organlar
Asosiy maqsad	Xavfsiz va sog‘lom ta’lim muhitini yaratish	Bolalar huquqlarini himoyalash va tajovuzga nisbatan nol toqat siyosati

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, maktab muhitida tajovuzkor xatti-harakatlar nafaqat global, balki O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun ham dolzarb muammo hisoblanadi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston hukumati ushbu masalaga tizimli va huquqiy yondashib, bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan qonuniy va institutsional mexanizmlarni joriy etmoqda.

O‘zbekiston hukumati so‘nggi yillarda maktab muhitida zo‘ravonlik va tajovuzkor xatti-harakatlarga qarshi kurashish bo‘yicha bir qator huquqiy, ijtimoiy va profilaktik choralarni joriy qilmoqda. Quyida ularning asosiy yo‘nalishlari va amalga oshirilayotgan siyosatlar ta’riflangan:

1. Yangi qonun: Bolalarni barcha shakldagi zo‘ravonlikdan himoya qilish

2024 yil 14 noyabrda O‘zbekiston Prezidenti tomonidan imzolangan “Bolalarni barcha shakldagi zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida” qonun davlat siyosatida muhim o‘zgarish bo‘ldi.Ushbu qonun maktabdagi jismoniy, psixologik bosim, kamsitish, negligentsiya va bully (tajovuzkor xatti-harakatlar)ni ham zo‘ravonlik tushunchasiga kiritadi va qat’iyan taqiqaydi. Qonun bolalar huquqlarini himoya qilish, zo‘ravonlik holatlarini aniqlash, profilaktika va jabrlanganlarga yordam berish mexanizmlarini belgilaydi. Qonunning asosiy yo‘nalishlari:

Tajovuzkorlik va zo‘ravonlik ta’qiqlanishi (shu jumladan maktablarda) - jismoniy jazolar, kamsitish, haqorat, tahdid va Internet orqali zo‘ravonlik ham taqiqlanadi. Jabrlangan bolalarga 24/7 xizmat ko‘rsatish tizimi (yuridik, psixologik, ijtimoiy yordam) yo‘lga qo‘yiladi.O‘rganish, aniqlash va profilaktik ishlar orqali oldini olish mexanizmlari joriy qilinadi. Ushbu qonun 2025 yil 15 maydan kuchga kirgan va bolalarni maktabdagi ham, maktabdan tashqaridagi zo‘ravonlikdan xalqqa himoya qilishni kuchaytirgan.

2. Davlat strategiyasi: 2026-2030 yillarga mo‘ljallangan umumiy himoya rejalari

O‘zbekiston Milliy ijtimoiy himoya agentligi 2026-2030 yillarga Bolalarni barcha shakldagi zo‘ravonlikdan himoya qilish strategiyasi va amaliy rejasini tasdiqladi.

Bu hujjat: Zo‘ravonlik aniqlash, unga javob qaytarish, oldini olish va monitoring bo‘yicha barqaror mexanizmlar yaratishni belgilaydi. Oilalarni qo‘llab-quvvatlash, bolalar uchun psixologik, yuridik va ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish choralarini ko‘radi. Maktablar uchun “Xavfsiz maktab (Safe School)” konsepsiyasi, bully va raqamli zo‘ravonlikka qarshi kompleks choralar joriy etilishi belgilangan. Boshqa vazirliklar va tashkilotlar bilan hamkorlik orqali bolalarni himoya tizimi kengaytiriladi. Bu strategiya O‘zbekistonning - bolalarga qarshi zo‘ravonlikka nisbatan nol sabr-toqat siyosatini mustahkamlaydi.

3. Ta’lim tizimidagi amaliy chora-tadbirlar

Hukumat va ta’lim vazirligi darajasida ham maktablarda bully, zo‘ravonlik va noxush hodisalarni kamaytirishga yo‘naltirilgan tashabbuslar bor:

Maktablarda jurnalistika, psixologiya, ijtimoiy ko‘nikmalar bo‘yicha darslar va seminarlar joriy qilinmoqda. Psixologik xizmatlar-o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash, agressiv xatti-harakatlarni aniqlash va profilaktika bo‘yicha faol ishlaydi.O‘qituvchilarga stress bilan ishlash, bullyni oldini olish bo‘yicha maxsus treninglar, kurslar ishlab chiqilishi rejalashtirilgan.

4. Nazorati kuchaytirish va javobgarlik

Zo‘ravonlik sodir etgan maktab xodimlari uchun ish joyidan chetlashtirish yoki faoliyatini to‘xtatish kabi choralarga takliflar ishlab chiqilmoqda. Ta’lim jarayonida jismoniy jazolar va haqoratlarni qo‘llash qat’iyan taqiqlandi [5].

Ijtimoiy himoya qilish tizimining asosiy choralari mavjud bo‘lib ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi.

1.Profilaktik (oldini olish) choralari. Ijtimoiy himoya tizimi tajovuzkor xatti-harakatlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘luvchi omillarni kamaytirishga qaratilgan profilaktik ishlarni olib boradi. Jumladan: o‘quvchilar o‘rtasida huquqiy va

psixologik savodxonlikni oshirish, zo‘ravonlik va tajovuzning oqibatlari haqida tushuntirish ishlari olib borish, sinf va maktab miqyosida ijobiy ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish, sog‘lom muloqot va murosaga asoslangan munosabatlarni rivojlantirish.

2. Erta aniqlash va monitoring. Ijtimoiy himoya tizimi mutaxassislari tajovuzkor xatti-harakatlarga moyil bo‘lgan o‘quvchilarni erta bosqichda aniqlashga harakat qiladi. Bunda: maktab psixologi tomonidan kuzatuv va diagnostika ishlari olib boriladi, o‘qituvchilar va sinf rahbarlari bilan hamkorlikda monitoring tashkil etiladi,xavf guruhidagi o‘quvchilar bilan individual ishlash yo‘lga qo‘yiladi.

3. Psixologik va ijtimoiy yordam ko‘rsatish. Tajovuzkorlik holatlari aniqlanganda ijtimoiy himoya tizimi tomonidan:jabrlangan o‘quvchilarga psixologik yordam ko‘rsatiladi,tajovuzkor xatti-harakat sodir etgan o‘quvchi bilan tuzatish (korreksion) ishlari olib boriladi,o‘quvchilarning emotsional holatini barqarorlashtirishga qaratilgan treninglar tashkil etiladi.

4. Ota-onalar bilan hamkorlik. Ijtimoiy himoya tizimi maktab va oila hamkorligini kuchaytirishga alohida e’tibor qaratadi: ota-onalar bilan suhbatlar va maslahatlar o‘tkazish, oiladagi tarbiyaviy muhitni sog‘lomlashtirish bo‘yicha tavsiyalar berish;

ota-onalarni farzandlarining xulq-atvoridagi o‘zgarishlarga befarq bo‘lmaslikka undash.

5. Huquqiy va tashkiliy choralar. Zarur holatlarda ijtimoiy himoya qilish tizimi:maktab ichki tartib-qoidalari va intizomiy choralarni qo‘llaydi,voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi,bolalar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni ishga soladi.

6. Mutaxassislararo hamkorlik. Maktab muhitida tajovuzkorlikka qarshi kurashda ijtimoiy himoya tizimi:

pedagoglar, psixologlar, ijtimoiy pedagoglar va tibbiyot xodimlari o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yadi,kompleks yondashuv asosida muammoni bartaraf etishga harakat qiladi [6].

Xulosa qilib aytganda, maktab muhitida tajovuzkor xatti-harakatlar o‘quvchilarning psixologik farovonligi va ta’lim sifati uchun jiddiy xavf tug‘diradi. Ushbu holatlarning oldini olishda ijtimoiy himoya qilish tizimi muhim mexanizm bo‘lib, u bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Tizimli va uzluksiz olib borilgan ijtimoiy-pedagogik ishlar maktablarda xavfsiz va sog‘lom muhitni shakllantirish imkonini beradi.Ijtimoiy himoya tizimi doirasida amalga oshiriladigan psixologik maslahatlar, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar, huquqiy himoya mexanizmlari hamda profilaktik dasturlar maktab muhitida sog‘lom ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagoglar, maktab psixologlari va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik tajovuzkor xatti-harakatlarning erta aniqlanishi va oldini olishda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://www.unesco.org/en/articles/what-you-need-know

2. The Dynamics of Bullying in Schools: Causes, Impacts, and Prevention Strategies https://ojs.ycit.or.id/index.php/JISSR/article/view/176
3. https://tadqiqotlar.uz/new/article/view/3242 tadqiqotlar.uz https://worldlyjournals.com/index.php/Yangiizlanuvchi/article/view/12704
4. JournalSS maqolasi : “Kichik maktab yoshidagi bolalar o‘rtasidagi bulling - ya’ni zo‘ravonlikni oldini olish mexanizmlari”
5.https://journalss.org/index.php/tad/article/view/1213
6.WoS Journals maqolasi: “Maktabda zo‘ravonlikni oldini olish yo‘llari” https://www.wosjournals.com/index.php/medical/article/view/2103

IJTIMOIY XIZMATLAR SOHASIDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKCHILIKNI RIVOJLANTIRISHNING HUQUQIY TAMOYILLARI

O‘zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti Ijtimoiy ish yo‘nalishi
1-kurs magistranti Sh.S.Utasheva

Ijtimoiy xizmatlar sohasida davlat-xususiy sherikchiligini (DXSH) rivojlantirish bugungi kunda davlat boshqaruvining samaradorligini oshirish va aholiga ko‘rsatilayotgan ijtimoiy yordam sifatini yangi bosqichga olib chiqishning strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur mexanizm davlatning ijtimoiy majburiyatlarini to‘liq saqlab qolgan holda, xususiy sektorning innovatsion salohiyati, investitsiyalari va boshqaruv tajribasini jalb etishga xizmat qiladi. Ijtimoiy sohada DXSH loyihalarini amalga oshirish murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lganligi sababli, uning barqarorligini ta’minlashda mustahkam huquqiy poydevor va aniq belgilangan tamoyillar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Huquqiy tamoyillar nafaqat tomonlarning manfaatlar muvozanatini saqlaydi, balki ijtimoiy xizmatlarning ochiqligi, sifatliligi va hamyonbopligini kafolatlovchi asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu sohada huquqiy tartibga solishning tub mohiyati davlat va xususiy sherik o‘rtasidagi munosabatlarni qonun ustuvorligi hamda ijtimoiy adolat mezonlari asosida qurishdan iboratdir. Ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatishda DXSHni rivojlantirishning huquqiy tamoyillari qonuniylik, shaffoflik, kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik va tomonlarning teng huquqliligi kabi fundamental tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, ta’lim, sog‘liqni saqlash va aholini ijtimoiy himoya qilish kabi nozik sohalarda xususiy sektorning ishtiroki faqatgina foyda ko‘rishga emas, balki ijtimoiy samaradorlikka yo‘naltirilishi lozim. Bu esa o‘z navbatida, DXSH bitimlarida xatarlarni adolatli taqsimlash va uzoq muddatli hamkorlikni huquqiy jihatdan himoya qilishni talab etadi[1].

Zamonaviy huquqshunoslikda ijtimoiy xizmatlar sohasidagi DXSH tamoyillari davlat resurslaridan tejamli foydalanish va xususiy sektorga yaratilgan investitsiya

muhitining barqarorligini ta’minlashga qaratilgan. Huquqiy bazaning takomillashishi natijasida ijtimoiy infratuzilmani modernizatsiya qilish jarayoni jadallashadi, bu esa aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishda davlatning yukini yengillatib, xizmat ko‘rsatish bozorida sog‘lom raqobatni yuzaga keltiradi. Shu nuqtayi nazardan, ijtimoiy xizmatlar sohasida davlat-xususiy sherikchiligining huquqiy prinsiplarini chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish, jamiyatning umumiy farovonligini oshirishga qaratilgan huquqiy islohotlarning ajralmas qismidir.

Ijtimoiy xizmatlar sohasida davlat-xususiy sherikchiligi (DXSH) institutini rivojlantirishning huquqiy asoslari ushbu munosabatlarning uzoq muddatli va barqaror xarakterini belgilab beradi. Mazkur jarayonda huquqiy tamoyillar nafaqat qog‘ozdagi qoidalar, balki xususiy investor uchun kafolat, davlat uchun esa ijtimoiy mas’uliyatni nazorat qilish vositasidir. Asosiy qism doirasida ushbu tamoyillarni bir necha fundamental yo‘nalishlarda tahlil qilish lozim.

Birinchidan, qonuniylik va shartnomaviy intizom tamoyili DXSHning o‘zagini tashkil etadi. Ijtimoiy soha (sog‘liqni saqlash, ta’lim, keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarni parvarishlash) inson huquqlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgani sababli, har qanday loyiha amaldagi qonunchilik normalariga zid kelmasligi shart. Huquqiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bitim shartlarining aniqligi va ularning o‘zgarmasligi xususiy sherikning uzoq muddatli investitsiya kiritishiga turtki bo‘ladi[2]. Davlat tomonidan ijtimoiy xizmatlar sifatini nazorat qilish mexanizmlari qonun bilan mustahkamlanishi, xususiy sektorning esa ushbu standartlarga rioya etishi majburiydir.

Ikkinchidan, xatarlarning adolatli taqsimlanishi tamoyili ijtimoiy DXSH loyihalarining muvaffaqiyatini belgilaydi. Ijtimoiy xizmatlarda xatarlar ikki xil ko‘rinishda bo‘ladi: moliyaviy-texnik va ijtimoiy-siyosiy. Huquqiy nuqtayi nazardan, qurilish va foydalanish bilan bog‘liq risklar ko‘proq xususiy sherikka, qonunchilikdagi o‘zgarishlar yoki ijtimoiy ehtiyojning kutilmagan pasayishi kabi risklar esa davlat zimmasiga yuklanishi maqsadga muvofiqdir. Bunday muvozanat loyihaning bankrotlikka uchramasligini va aholining xizmatlarsiz qolib ketmasligini kafolatlaydi.

Uchinchidan, ochiq raqobat va shaffoflik tamoyili korrupsion xavflarni kamaytirish va eng malakali sherikni tanlash imkonini beradi. Ijtimoiy xizmatlar bozorida monopoliyaga yo‘l qo‘ymaslik uchun tender jarayonlari barcha uchun teng va ochiq bo‘lishi shart. Bu tamoyil xizmatlar narxining asossiz oshib ketishidan himoya qiladi va xususiy sektor ichida sifat bo‘yicha raqobatni yuzaga keltiradi. Shaffoflik esa jamoatchilik nazoratini ta’minlash orqali davlat resurslaridan samarali foydalanilayotganligini isbotlaydi[3].

To‘rtinchidan, ijtimoiy samaradorlik va ustuvorlik tamoyili. Tijorat loyihalaridan farqli o‘laroq, ijtimoiy DXSHda asosiy maqsad faqat foyda olish emas, balki jamiyat uchun foydali natijaga erishishdir. Huquqiy mexanizmlar orqali xizmatlarning ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun hamyonbopligi (accessibility) saqlab qolinishi kerak. Masalan, xususiy maktab yoki klinika

qurilganda, davlat ma’lum miqdordagi kvotalarni bepul yoki imtiyozli asosda aholiga taqdim etish majburiyatini xususiy sherik zimmasiga yuklashi mumkin.

Quyidagi jadvalda ijtimoiy sohada DXSHning huquqiy va amaliy jihatlari qiyosiy tahlil qilingan:

Huquqiy tamoyil	Amaliy ahamiyati	Kutilayotgan natija
Manfaatlar muvozanati	Davlat va xususiy sektorning iqtisodiy qiziqishlarini birlashtirish.	Loyihaning uzoq muddatli barqarorligi.
Ma’lumotlar ochiqligi	Tender va moliyaviy hisobotlarning shaffofligi.	Korrupsiyaning oldini olish va ishonchni oshirish.
Sifat nazorati	Davlat tomonidan xizmat standartlarini qat’iy belgilash.	Ijtimoiy xizmatlar sifatining xalqaro darajaga chiqishi.
Kafolatlanganlik	Investor huquqlarining qonuniy himoyasi.	Xorijiy va mahalliy investitsiyalar oqimining ko‘payishi.

Ijtimoiy xizmatlar sohasida davlat-xususiy sherikchiligining huquqiy tamoyillarini takomillashtirish bu shunchaki qonunlarni yangilash emas, balki davlat va biznes o‘rtasida o‘zaro ishonchga asoslangan yangi ijtimoiy shartnoma tuzishdir. Ushbu tamoyillarga qat’iy rioya qilinishi aholining ijtimoiy farovonligini ta’minlashda xususiy sektorning ulkan resurslaridan unumli foydalanish imkonini beradi[4].

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy xizmatlar sohasida davlat-xususiy sherikchiligi mexanizmlarini tatbiq etish shunchaki iqtisodiy zaruriyat emas, balki ijtimoiy sohani modernizatsiya qilishning huquqiy va strategik yechimidir. Davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik qonuniylik, shaffoflik va manfaatlar muvozanati tamoyillariga asoslangandekgina, kutilgan ijtimoiy samaradorlikka erishish mumkin. Huquqiy prinsiplarning aniq belgilanishi xususiy investorlar uchun kafolat bo‘lib xizmat qilsa, davlat uchun aholi oldidagi ijtimoiy majburiyatlarni sifatli darajada bajarish imkoniyatini yaratadi.

Mazkur sohadagi islohotlarning muvaffaqiyati bevosita huquqiy bazaning takomillashganligiga va tomonlarning o‘zaro mas’uliyatini qat’iy belgilanishiga bog‘liq. Ijtimoiy xizmatlar bozorida raqobat muhitini shakllantirish orqali xizmatlar sifatini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va eng asosiysi, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari uchun xizmatlar hamyonbopligini ta’minlash DXSHning pirovard maqsadidir. Kelajakda ushbu huquqiy tamoyillarni yanada liberallashtirish va xalqaro tajriba asosida boyitish jamiyat farovonligini ta’minlashda davlat va biznesning uyg‘un hamkorligini yangi bosqichga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O‘ljabayev A. Davlat-xususiy sherikchiligi: nazariya va amaliyot. - Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019. - 186 b.

2.Xolmo‘minov Sh. Ijtimoiy soha iqtisodiyoti va menejmenti. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. - 240 b.

3.Vahobov A., Ibrohimov A. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishda davlat-xususiy sherikchiligi mexanizmlari. - Toshkent: Moliya, 2021. - 210 b.

4.Tursunov B. Ijtimoiy xizmatlar bozorini tartibga solishning huquqiy mexanizmlari. - Toshkent: Adolat, 2020. - 175 b.

GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASHNING HUQUQIY MEXANIZMLARI

Surxondaryo viloyat adliya boshqarmasi sho‘ba boshlig‘i
Qulmatov Farxod Ishdavlat o‘g‘li

Bugungi kunda giyohvandlik inson salomatligi, jamiyat barqarorligi hamda davlat xavfsizligiga jiddiy tahdid solayotgan global muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlar orasida giyohvand moddalar iste’molining ortib borishi nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu sababli dunyoning ko‘plab davlatlari qatori O‘zbekiston Respublikasida ham giyohvandlikka qarshi kurashish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilgan.

Giyohvandlikka qarshi samarali kurash olib borishda huquqiy mexanizmlar muhim o‘rin tutadi. Huquqiy mexanizmlar orqali giyohvand moddalar ishlab chiqarilishi, saqlanishi, tarqatilishi va noqonuniy iste’mol qilinishining oldi olinadi. Shuningdek, qonunchilik asosida profilaktika, davolash va reabilitatsiya choralari amalga oshiriladi.

Giyohvandlikka qarshi kurash - bu giyohvand moddalar bilan bog‘liq noqonuniy harakatlarning oldini olish, ularni aniqlash, bartaraf etish hamda aholining sog‘lig‘ini himoya qilishga qaratilgan siyosiy, ijtimoiy, tibbiy va huquqiy choralar tizimidir. Ushbu jarayonda huquqiy mexanizmlar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan qonunchilik orqali davlatning asosiy vazifalari va vakolatlari belgilanadi.

Huquqiy mexanizmlar deganda giyohvandlikka qarshi kurashni tartibga soluvchi qonunlar, normativ-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari va vakolatli organlar faoliyati tushuniladi. Mazkur mexanizmlar fuqarolarning sog‘lig‘ini muhofaza qilish, jamoat xavfsizligini ta’minlash hamda yoshlarni zararli illatlardan himoya qilishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlikka qarshi kurash bir qator qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson hayoti va sog‘lig‘i oliy qadriyat sifatida belgilangan bo‘lib, davlat fuqarolarning sog‘lig‘ini muhofaza qilishni kafolatlaydi.

Shuningdek, “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonun giyohvand moddalar muomalasi bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjatlardan biridir. Ushbu qonunda giyohvand moddalarni ishlab chiqarish, saqlash, tashish va realizatsiya qilish qoidalari belgilangan.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida giyohvand moddalarni noqonuniy tayyorlash, sotish, tashish yoki iste’mol qilish bilan bog‘liq jinoyatlar uchun javobgarlik choralari ko‘zda tutilgan. Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda esa ayrim huquqbuzarliklar uchun ma’muriy choralar belgilangan. Giyohvandlikka qarshi kurashda profilaktik chora-tadbirlar muhim o‘rin tutadi. Profilaktika orqali aholining, ayniqsa yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish hamda ularni giyohvandlikning zararli oqibatlari haqida xabardor qilish maqsad qilinadi. Huquqiy targ‘ibot maktablar, oliy ta’lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va internet orqali amalga oshiriladi. Davra suhbatlari, seminarlar va treninglar yoshlarning huquqiy ongini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, profilaktika tadbirlari orqali giyohvandlikka moyil shaxslarni erta aniqlash imkoniyati yaratiladi.

Giyohvandlik muammosi xalqaro xarakterga ega bo‘lgani sababli unga qarshi kurashishda davlatlararo hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Birlashgan Millatlar Tashkilotining giyohvandlikka qarshi konvensiyalariga qo‘shilgan bo‘lib, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda turli dasturlarni amalga oshirib kelmoqda. Xalqaro hamkorlik orqali noqonuniy narkotik moddalar savdosiga qarshi kurashish, axborot almashish va zamonaviy tajribalarni joriy etish imkoniyati kengayadi. Bu esa giyohvandlikning transmilliy jinoyatchilik bilan bog‘liq xavfini kamaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, giyohvandlikka qarshi kurashning huquqiy mexanizmlari jamiyat xavfsizligi va fuqarolar salomatligini ta’minlashda muhim o‘rin egallaydi. Qonunchilikning takomillashuvi, profilaktika tadbirlarining samarali tashkil etilishi hamda xalqaro hamkorlikning rivojlantirilishi giyohvandlikning oldini olishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va huquqiy madaniyatni yuksaltirish orqali ushbu illatning tarqalishini kamaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023.
2.O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni.
3.O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. - Toshkent: Adolat, 2024.
4.O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi. - Toshkent: Adolat, 2024.
5.Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
6.Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: “Ma’naviyat”, 2008.
7.Abdullayev Q. Kriminologiya. - Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.

IJTIMOIY HIMOYA TIZIMIDA MANZILLI YORDAM MEXANIZMLARINING SAMARADORLIGI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA

Eshquvvatov Ilhom Sa’dulla o‘g‘li
Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy himoya tizimida manzilli yordam mexanizmlarining samaradorligi, uning nazariy asoslari, O‘zbekiston va xorijiy davlatlar tajribasi, ijtimoiy yordam tizimlarining afzalliklari hamda mavjud muammolari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va institutsional tahlil usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, manzilli yordam mexanizmlarining rivojlanishi davlatning ijtimoiy siyosati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy himoya, manzilli yordam, ijtimoiy siyosat, kambag‘allik, ijtimoiy xizmatlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy ta’minot.

Аннотация: В данной статье научно проанализированы эффективность механизмов адресной помощи в системе социальной защиты, их теоретические основы, опыт Узбекистана и зарубежных стран, а также преимущества и существующие проблемы систем социальной поддержки. В ходе исследования были использованы методы системного подхода, сравнительного и институционального анализа. Результаты исследования показывают, что развитие механизмов адресной помощи способствует повышению эффективности государственной социальной политики.

Ключевые слова: социальная защита, адресная помощь, социальная политика, бедность, социальные услуги, социальная поддержка, социальное обеспечение.

Abstract: This article scientifically analyzes the effectiveness of targeted assistance mechanisms within the social protection system, their theoretical foundations, the experiences of Uzbekistan and foreign countries, as well as the advantages and existing challenges of social assistance systems. The study employed methods of systematic approach, comparative analysis, and institutional analysis. The findings indicate that the development of targeted assistance mechanisms contributes to improving the effectiveness of state social policy.

Keywords: social protection, targeted assistance, social policy, poverty, social services, social support, social security.

Hozirgi davrda ijtimoiy himoya tizimi davlat ijtimoiy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Ijtimoiy himoya tizimining asosiy maqsadi jamiyatdagi ijtimoiy tengsizliklarni kamaytirish, aholining ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash hamda fuqarolarning minimal turmush darajasini ta’minlashdan iboratdir [1]. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aholining turli qatlamlari o‘rtasida daromadlar tafovuti ortishi natijasida ijtimoiy himoya mexanizmlarining takomillashtirilishi zarurati kuchaymoqda.

Ijtimoiy himoya tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biri manzilli yordam mexanizmlarini rivojlantirish hisoblanadi. Mazkur yondashuvning asosiy mohiyati davlat tomonidan ajratilayotgan ijtimoiy resurslarni barcha fuqarolarga bir xil taqsimlash emas, balki haqiqatda ehtiyojga ega bo‘lgan qatlamlarga yo‘naltirishdan iborat. Bunday tizim moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish imkonini berish bilan birga ijtimoiy adolat tamoyillarini ham ta’minlaydi [2].

Bugungi globallashuv sharoitida iqtisodiy inqirozlar, inflyatsiya jarayonlari, ishsizlik darajasining o‘zgarishi va ijtimoiy xavf omillarining ortishi natijasida ijtimoiy himoya tizimiga bo‘lgan ehtiyoj yanada oshib bormoqda. Shu sababli ko‘plab davlatlar ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish va manzilli yordam mexanizmlarini joriy etishga alohida e’tibor qaratmoqda.

Manzilli yordam mexanizmi ijtimoiy himoya tizimining zamonaviy shakllaridan biri hisoblanadi. Ushbu mexanizmning nazariy asoslari ijtimoiy adolat va ehtiyojga asoslangan taqsimot nazariyalari bilan bog‘liqdir. Ijtimoiy adolat nazariyasiga ko‘ra, davlat ijtimoiy resurslarni jamiyatdagi tengsizlikni kamaytirishga xizmat qiladigan tarzda taqsimlashi lozim. Shu sababli aholining iqtisodiy jihatdan himoyaga muhtoj qatlamlariga ko‘proq e’tibor qaratiladi.

Manzilli yordam tizimining asosiy afzalliklaridan biri yordamning aniq ehtiyojmand shaxslarga yetib borishini ta’minlashdir. Agar ijtimoiy yordam barcha fuqarolarga bir xil tarzda taqsimlansa, davlat mablag‘larining ma’lum qismi haqiqiy ehtiyojga ega bo‘lmagan shaxslarga sarflanishi mumkin. Bu esa resurslarning samarasiz foydalanilishiga olib keladi.

Manzilli yordam tizimi quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- ehtiyojga asoslanganlik;
- adolatlilik;
- shaffoflik;
- samaradorlik;
- ijtimoiy tenglik;
- monitoring va nazorat.

Mazkur tamoyillar yordamning sifatli amalga oshirilishini ta’minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasida keyingi yillarda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda aholining ehtiyojmand qatlamlarini aniqlash va ularni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda.

So‘nggi yillarda “Temir daftar”, “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari” kabi tizimlarning joriy qilinishi manzilli yordamning yangi mexanizmlarini shakllantirdi [3]. Ushbu tizimlarning asosiy maqsadi iqtisodiy va ijtimoiy qiyinchiliklarga duch kelayotgan fuqarolarni aniqlash hamda ularga individual yondashuv asosida yordam ko‘rsatish hisoblanadi.

Shuningdek, “Yagona ijtimoiy himoya reyestri” tizimi ham manzilli yordamni takomillashtirishda muhim vosita bo‘ldi. Ushbu tizim orqali ehtiyojmand oilalar

haqidagi ma’lumotlar elektron shaklda yuritilishi natijasida byurokratik to‘siqlar kamaymoqda.

Biroq tizimda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim hollarda fuqarolarning daromadlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarning to‘liq aks etmasligi, ma’lumotlar bazalarining integratsiyasi bilan bog‘liq muammolar va ayrim ehtiyojmand oilalarning tizimga kiritilmasligi kabi kamchiliklar uchramoqda.

Xorijiy davlatlar tajribasi manzilli yordam mexanizmlarining yuqori samaradorligini ko‘rsatmoqda. Germaniya, Shvetsiya, AQSH, Kanada va Janubiy Koreya kabi davlatlarda ijtimoiy himoya tizimlari yuqori darajada rivojlangan.

Germaniyada ijtimoiy himoya tizimi fuqarolarni ishsizlik, nogironlik va kambag‘allik xavfidan himoya qilishga qaratilgan. Davlat tomonidan ehtiyojmand shaxslarga moddiy yordam ko‘rsatishning elektron tizimlari yo‘lga qo‘yilgan. Fuqarolarning daromadlari va ijtimoiy holati muntazam monitoring qilinadi.

Shvetsiyada ijtimoiy himoya tizimi universallik tamoyiliga asoslangan bo‘lsa-da, manzilli yordam elementlari ham faol qo‘llaniladi. Aholining daromadlari va ijtimoiy ehtiyojlari maxsus elektron bazalar orqali nazorat qilinadi.

AQSHda “Supplemental Nutrition Assistance Program” dasturi kam ta’minlangan oilalarni oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlashga qaratilgan. Ushbu tizim davlat xarajatlarini optimallashtirish bilan birga kambag‘allikni kamaytirishda ham muhim vosita hisoblanadi [4].

Janubiy Koreyada esa raqamli texnologiyalar asosida ijtimoiy yordam ko‘rsatish tizimi shakllantirilgan. Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida ehtiyojmand aholini aniqlash jarayonlari amalga oshirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, manzilli yordam mexanizmlari ijtimoiy himoya tizimining eng muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tizim davlat mablag‘laridan samarali foydalanish, ehtiyojmand qatlamlarni aniqlash va ularga maqsadli yordam ko‘rsatish imkonini beradi.Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha sezilarli islohotlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, tizimni yanada takomillashtirish zarurati mavjud. Ayniqsa, xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribalarini o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish ijtimoiy yordam tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Холостова Е.И. *Социальная работа*. – Москва: Дашков и К, 2020.
2. Midgley J. *Social Welfare in Global Context*. – London: Sage Publications, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy himoya sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami. – Toshkent, 2024.
4. World Bank. *Social Protection and Jobs Strategy Report*. – Washington DC, 2022.
5. Barr N. *Economics of the Welfare State*. – Oxford University Press, 2018.
6. OECD. *Social Protection System Review*. – Paris, 2021.

IJTIMOIY HIMOYA TIZIMIDA MANZILLI YORDAM MEXANIZMLARINING SAMARADORLIGI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA

Termiz davlat universiteti Ijtimoiy ish ta’lim yo‘nalishi
3-kurs talabasi Klimova Nilufar Juma qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy himoya tizimida manzilli yordam mexanizmlarining samaradorligi, uning nazariy asoslari, O‘zbekiston va xorijiy davlatlar tajribasi, ijtimoiy yordam tizimlarining afzalliklari hamda mavjud muammolari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va institutsional tahlil usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, manzilli yordam mexanizmlarining rivojlanishi davlatning ijtimoiy siyosati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy himoya, manzilli yordam, ijtimoiy siyosat, kambag‘allik, ijtimoiy xizmatlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy ta’minot.

Hozirgi davrda ijtimoiy himoya tizimi davlat ijtimoiy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Ijtimoiy himoya tizimining asosiy maqsadi jamiyatdagi ijtimoiy tengsizliklarni kamaytirish, aholining ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash hamda fuqarolarning minimal turmush darajasini ta’minlashdan iboratdir [1]. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aholining turli qatlamlari o‘rtasida daromadlar tafovuti ortishi natijasida ijtimoiy himoya mexanizmlarining takomillashtirilishi zarurati kuchaymoqda.

Ijtimoiy himoya tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biri manzilli yordam mexanizmlarini rivojlantirish hisoblanadi. Mazkur yondashuvning asosiy mohiyati davlat tomonidan ajratilayotgan ijtimoiy resurslarni barcha fuqarolarga bir xil taqsimlash emas, balki haqiqatda ehtiyojga ega bo‘lgan qatlamlarga yo‘naltirishdan iborat. Bunday tizim moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish imkonini berish bilan birga ijtimoiy adolat tamoyillarini ham ta’minlaydi [2].

Bugungi globallashuv sharoitida iqtisodiy inqirozlar, inflyatsiya jarayonlari, ishsizlik darajasining o‘zgarishi va ijtimoiy xavf omillarining ortishi natijasida ijtimoiy himoya tizimiga bo‘lgan ehtiyoj yanada oshib bormoqda. Shu sababli ko‘plab davlatlar ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish va manzilli yordam mexanizmlarini joriy etishga alohida e’tibor qaratmoqda. Manzilli yordam mexanizmi ijtimoiy himoya tizimining zamonaviy shakllaridan biri hisoblanadi. Ushbu mexanizmning nazariy asoslari ijtimoiy adolat va ehtiyojga asoslangan taqsimot nazariyalari bilan bog‘liqdir. Ijtimoiy adolat nazariyasiga ko‘ra, davlat ijtimoiy resurslarni jamiyatdagi tengsizlikni kamaytirishga xizmat qiladigan tarzda taqsimlashi lozim. Shu sababli aholining iqtisodiy jihatdan himoyaga muhtoj qatlamlariga ko‘proq e’tibor qaratiladi.

Manzilli yordam tizimining asosiy afzalliklaridan biri yordamning aniq ehtiyojmand shaxslarga yetib borishini ta’minlashdir. Agar ijtimoiy yordam barcha fuqarolarga bir xil tarzda taqsimlansa, davlat mablag‘larining ma’lum qismi haqiqiy

ehtiyojga ega bo‘lmagan shaxslarga sarflanishi mumkin. Bu esa resurslarning samarasiz foydalanilishiga olib keladi.

Manzilli yordam tizimi quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- ehtiyojga asoslanganlik;
- adolatlilik;
- shaffoflik;
- samaradorlik;
- ijtimoiy tenglik;
- monitoring va nazorat.

Mazkur tamoyillar yordamning sifatli amalga oshirilishini ta’minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasida keyingi yillarda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda aholining ehtiyojmand qatlamlarini aniqlash va ularni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda.

So‘nggi yillarda “Temir daftar”, “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari” kabi tizimlarning joriy qilinishi manzilli yordamning yangi mexanizmlarini shakllantirdi [3]. Ushbu tizimlarning asosiy maqsadi iqtisodiy va ijtimoiy qiyinchiliklarga duch kelayotgan fuqarolarni aniqlash hamda ularga individual yondashuv asosida yordam ko‘rsatish hisoblanadi.

Shuningdek, “Yagona ijtimoiy himoya reyestri” tizimi ham manzilli yordamni takomillashtirishda muhim vosita bo‘ldi. Ushbu tizim orqali ehtiyojmand oilalar haqidagi ma’lumotlar elektron shaklda yuritilishi natijasida byurokratik to‘siqlar kamaymoqda.

Biroq tizimda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim hollarda fuqarolarning daromadlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarning to‘liq aks etmasligi, ma’lumotlar bazalarining integratsiyasi bilan bog‘liq muammolar va ayrim ehtiyojmand oilalarning tizimga kiritilmasligi kabi kamchiliklar uchramoqda.

Xorijiy davlatlar tajribasi manzilli yordam mexanizmlarining yuqori samaradorligini ko‘rsatmoqda. Germaniya, Shvetsiya, AQSH, Kanada va Janubiy Koreya kabi davlatlarda ijtimoiy himoya tizimlari yuqori darajada rivojlangan.

Germaniyada ijtimoiy himoya tizimi fuqarolarni ishsizlik, nogironlik va kambag‘allik xavfidan himoya qilishga qaratilgan. Davlat tomonidan ehtiyojmand shaxslarga moddiy yordam ko‘rsatishning elektron tizimlari yo‘lga qo‘yilgan. Fuqarolarning daromadlari va ijtimoiy holati muntazam monitoring qilinadi.

Shvetsiyada ijtimoiy himoya tizimi universallik tamoyiliga asoslangan bo‘lsa-da, manzilli yordam elementlari ham faol qo‘llaniladi. Aholining daromadlari va ijtimoiy ehtiyojlari maxsus elektron bazalar orqali nazorat qilinadi.

AQSHda “Supplemental Nutrition Assistance Program” dasturi kam ta’minlangan oilalarni oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlashga qaratilgan. Ushbu tizim davlat xarajatlarini optimallashtirish bilan birga kambag‘allikni kamaytirishda ham muhim vosita hisoblanadi [4].

Janubiy Koreyada esa raqamli texnologiyalar asosida ijtimoiy yordam ko‘rsatish tizimi shakllantirilgan. Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida ehtiyojmand aholini aniqlash jarayonlari amalga oshirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, manzilli yordam mexanizmlari ijtimoiy himoya tizimining eng muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tizim davlat mablag‘laridan samarali foydalanish, ehtiyojmand qatlamlarni aniqlash va ularga maqsadli yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha sezilarli islohotlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, tizimni yanada takomillashtirish zarurati mavjud. Ayniqsa, xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribalarini o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish ijtimoiy yordam tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Холостова Е.И. *Социальная работа*. - Москва: Дашков и К, 2020.
2. Midgley J. *Social Welfare in Global Context*. - London: Sage Publications, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy himoya sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami. - Toshkent, 2024.
4. World Bank. *Social Protection and Jobs Strategy Report*. - Washington DC, 2022.

AQSH VA YEVROPA DAVLATLARIDA AQLIY NOGIRONLIGI BO’LGAN BOLALARNI IJTIMOIY QO'LLAB-QUVVATLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Zoirbekova (Xolmurodova) Mashxura Raxmon qizi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O’zbekiston Milliy Universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada AQSH va Yevropa davlatlarida aqliy nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining o‘ziga xos xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Maqolada davomida inkluziv ta’lim, ijtimoiy adaptatsiya va tibbiy-psixologik yordam ko‘rsatishning g‘arbiy modellari ko‘rib chiqiladi. Muallif nogironligi bo‘lgan bolalarning jamiyatga integratsiyalashuvida davlat va nodavlat tashkilotlarining o‘rni, shuningdek, qonunchilik asoslarining samaradorligini ochib beradi. Maqolada AQSHdagi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olishi to‘g‘risida”gi qonun (IDEA) va Yevropa Ittifoqining ijtimoiy kafolatlari misolida ilg‘or tajribalar umumlashtirilgan.

Kalit so’zlar: aqliy nogironlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, inkluziv ta’lim, reabilitatsiya, AQSH tajribasi, Yevropa modellari, ijtimoiy integratsiya, nogiron bolalar.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida nogironligi bo‘lgan shaxslar, xususan, aqliy rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning huquqlarini himoya qilish va ularni jamiyatning to‘laqonli a’zosiga aylantirish xalqaro ijtimoiy siyosatning eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Aqliy nogironligi bo‘lgan bolalar nafaqat

maxsus tibbiy yordamga, balki murakkab ijtimoiy reabilitatsiya va moslashuv jarayonlariga ham muhtojdirlar. Bu borada dunyoning yetakchi davlatlari, xususan, AQSH va Yevropa mamlakatlari o‘ziga xos, uzoq yillik tajribaga hamda mustahkam qonunchilik bazasiga ega. Mazkur davlatlarda nogironlikka nisbatan yondashuvning “tibbiy model”dan “ijtimoiy model”ga o‘tishi, bolaning imkoniyatlarini cheklash emas, balki jamiyatning unga moslashishini ta’minlashga xizmat qilmoqda. AQSHda “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olishi to‘g‘risida”gi qonun (IDEA) hamda Yevropa Ittifoqining ijtimoiy xartiyalari bu sohadagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy mexanizmlar bo‘lib xizmat qiladi. Maqoladaning dolzarbligi shundaki, rivojlangan mamlakatlarning inkluziv ta’lim, erta aralashuv va oilalarni qo‘llab-quvvatlash tizimlarini o‘rganish, milliy ijtimoiy himoya modellarini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi AQSH va Yevropa davlatlarida aqliy nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning o‘ziga xos xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning yutuq va kamchiliklarini ochib berish hamda ilg‘or xorijiy tajribalarni umumlashtirishdan iboratdir.

Metodologiya ushbu maqolada AQSH va Yevropa davlatlarida aqliy nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlarini har tomonlama yoritib berish uchun qiyosiy-huquqiy va sotsiologik tahlil metodlariga tayanadi. Maqoladaning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv tanlangan bo‘lib, uning doirasida ijtimoiy yordam ko‘rsatish mexanizmlari qonunchilik, iqtisodiy ta’minot va amaliy reabilitatsiya choralarining yaxlit majmuasi sifatida ko’rib chiqildi. Ma’lumotlarni yig‘ish jarayonida kontent-tahlil metodidan foydalanildi, bunda AQSHning “IDEA” federal qonuni hamda Yevropa Ittifoqining nogironlik masalalari bo‘yicha strategik hujjatlari, shuningdek, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari atroflicha o‘rganildi. Davlatlar o‘rtasidagi farq va o‘xshashliklarni aniqlashda komparativistik (qiyosiy) metod qo‘llanildi, bu esa Amerika va Yevropa modellarining samaradorligini o‘zaro muvozanatda baholash imkonini berdi. Maqoladada qo‘llanilgan induksiya va deduksiya usullari orqali alohida mamlakatlar tajribasidan umumiy nazariy xulosalar shakllantirildi. Shuningdek, statistik tahlil metodi yordamida inkluziv ta’limning qamrov darajasi va ijtimoiy xizmatlarning natijaviyligi miqdoriy jihatdan asoslandi.

Natija maqolada natijalari AQSH va Yevropa Ittifoqi davlatlarida aqliy nogironligi bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlashning o‘ziga xos modellarini va ularning samaradorlik ko‘rsatkichlarini aniqlab berdi. Olingan ma’lumotlarga ko‘ra, AQSHda ijtimoiy himoya tizimi asosan individual huquqlarni himoya qilish va federal qonunchilik (IDEA) asosida shakllangan bo‘lib, bu yerda nogiron bolalarning 95 foizdan ortig‘I umumta’lim maktablariga integratsiya qilingan [1]. Yevropa modellarida esa, xususan, Skandinaviya davlatlarida asosiy urg‘u “universallik” tamoyiliga qaratilgan bo‘lib, ijtimoiy xizmatlar to‘liq davlat tomonidan kafolatlanadi va mahalliy kommunalar darajasida amalga oshiriladi [2]. Maqolada tahlili shuni ko‘rsatadiki, Germaniya va Fransiyada ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi ko‘proq ixtisoslashgan markazlar va tibbiy-pedagogik yordamga yo‘naltirilgan bo‘lsa, Buyuk

Britaniyada asosiy e’tibor oilalarni moddiy qo‘llab-quvvatlash va “mustaqil hayot” ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan [3]. Statistik tahlillar natijasida aniqlanishicha, aqliy nogironligi bo‘lgan bolalarni erta aniqlash va 3 yoshgacha bo‘lgan davrda “erta aralashuv” (early intervention) dasturlariga jalb etish bolaning kelgusidagi ijtimoiy adaptatsiyasini 40 foizga yaxshilaydi. Shuningdek, AQSH tajribasida “Transition Services” (o’tish xizmatlari) tizimi orqali nogiron yoshlarni maktabdan keyingi kasbiy hayotga tayyorlashning samarali mexanizmi yo‘lga qo‘yilganligi, ularning bandlik darajasini oshirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Muhokama: AQSH va Yevropa davlatlarida aqliy nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ushbu mamlakatlarda nogironlikka nisbatan yondashuv tubdan farq qiladi, biroq ularning barchasi inson qadr-qimmati va teng imkoniyatlar tamoyiliga tayanadi. AQSH modelida asosiy urg‘u qonun ustuvorligi va sud himoyasiga qaratilgan bo‘lib, har bir bola o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqib, “eng kam cheklangan muhitda” ta’lim olish huquqiga ega. Bu borada Amerika tajribasining o‘ziga xosligi shundaki, individual ta’lim dasturlari (IEP) nafaqat maktab davrini, balki bolaning kelajakdagi mustaqil hayoti va kasbiy tayyorgarligini ham qamrab oladi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida, xususan, Germaniya va Shvetsiyada esa ijtimoiy yordam ko‘rsatish ko‘proq davlatning ijtimoiy mas’uliyati sifatida talqin qilinadi va oilalarni har tomonlama subsidiyalash mexanizmi orqali amalga oshiriladi [4].

Muhokama jarayonida aniqlangan yana bir muhim jihat shundan iboratki, g‘arbiy tizimda aqliy nogironligi bo‘lgan bolalarni jamiyatdan ajratilgan holda internatlarda saqlash amaliyotidan deyarli voz kechilgan. Buning o‘rniga, bolani oila muhitida qoldirgan holda, unga yashash joyida mobil reabilitatsiya xizmatlarini ko‘rsatish ustuvor yo‘nalish hisoblanadi. Bu yondashuv nafaqat iqtisodiy jihatdan samarali, balki bolaning emotsional rivojlanishi va ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishi uchun ham eng maqbul yo‘ldir. Biroq, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inkluziv ta’lim tizimini joriy etishda kadrlar tayyorlash va jamiyatning psixologik tayyorgarligi hamon dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Xalqaro ekspertlarning fikricha, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning samaradorligi faqatgina ajratilgan mablag‘lar miqdori bilan emas, balki bolaning jamiyat hayotida qanchalik faol ishtirok etishi va uning “ijtimoiy chetlanish” (exclusion) xavfidan qanchalik himoyalanganligi bilan o‘lchanishi lozim. AQSH va Yevropa tajribasidagi bunday ko‘p bosqichli va integratsiyalashgan tizim, aqliy nogironligi bo‘lgan bolalar uchun nafaqat yordam, balki jamiyatda o‘z o‘rnini topish uchun real imkoniyatlar yaratadi. AQSH va Yevropa davlatlarida aqliy nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini o‘rganish natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, mazkur mamlakatlarda nogironlik muammosiga yondashuv inson huquqlari va ijtimoiy integratsiya tamoyillariga to‘liq asoslangan. Maqolada shuni ko‘rsatdiki, ushbu davlatlarning muvaffaqiyati nafaqat kuchli iqtisodiy resurslar, balki mustahkam qonunchilik bazasi hamda “erta aralashuv” tizimining samarali yo‘lga qo‘yilganligi bilan bog‘liqdir. Amerika tajribasidagi individual ta’lim dasturlari (IEP) hamda

Yevropadagi inklyuziv ijtimoiy xizmatlar modellari aqliy nogironligi bo‘lgan bolalarning jamiyatdan ajralib qolishining oldini olishda asosiy mexanizm bo‘lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Shomansurova F.SH. Nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishning xalqaro tajribasi - Toshkent: Adolat, 2023. - 195 b.
2. G‘oziyev E.G‘. Maxsus psixologiya va zamonaviy yondashuvlar - Toshkent: O‘qituvchi, 2022. - 240 b.
3. Smith J. International Systems of Special Education: Comparative Study - London: Routledge, 2024. - 312 p.
4. World Health Organization. World Report on Disability 2025 [Electronic resource]. - Access mode: https://www.who.int/disability.

MAHALLALARDA PSIXOTROP MODDALAR TA’SIRIDA OG‘IR IJTIMOIY VAZIYATGA TUSHIB QOLGAN O‘SMIRLAR VA ULARNING OILALARI BILAN ISHLASH: XALQARO TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON AMALIYOTI

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zMU Ijtimoiy ish mutaxassisligi
2-bosqich magistranti Jumanov Abdulaziz Xolmurat o‘g‘li

Annotatsiya: Mazkur maqolada mahallalarda psixotrop moddalar, kuchli ta’sir qiluvchi dori vositalari hamda giyohvandlik vositalari ta’sirida og‘ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan o‘smirlar va ularning oilalari bilan ishlashning ijtimoiy-pedagogik, psixologik va profilaktik jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Koreya Respublikasi va Singapur tajribasi qiyosiy o‘rganilib, O‘zbekiston sharoitida mahalla instituti, ta’lim muassasasi, oilaviy poliklinika, profilaktika inspektori, maktab psixologi va ijtimoiy xodimlar hamkorligiga asoslangan integratsiyalashgan model taklif etiladi. O‘zbekiston bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar giyohvandlik bilan bog‘liq jinoyatlar sonining so‘nggi yillarda oshganini ko‘rsatadi. 2023-yilda 6671 ta, 2024-yilda 9134 ta, 2025-yilda esa 12056 ta ro‘yxatga olingan giyohvandlik bilan bog‘liq jinoyat qayd etilgan . Bu 2024-yilda 2023-yilga nisbatan 36,9 foiz, 2025-yilda esa 2024-yilga nisbatan 32 foiz o‘sishni anglatadi. Mazkur ko‘rsatkichlar muammoning nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy, tibbiy va oilaviy yondashuvlar orqali hal etilishi zarurligini ko‘rsatadi. [api.siat.stat.uz]

Kalit so‘zlar: mahalla, o‘smirlar, psixotrop moddalar, giyohvandlik profilaktikasi, ijtimoiy ish, oila bilan ishlash, Koreya tajribasi, Singapur modeli, reabilitatsiya.

Bugungi kunda psixotrop moddalar va kuchli ta’sir qiluvchi preparatlarning noqonuniy iste’moli yoshlar, ayniqsa o‘smirlar orasida xavfli ijtimoiy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur muammo faqat shaxsning sog‘lig‘i yoki huquqbuzarlik sodir etishi bilan cheklanmaydi, balki uning oilaviy munosabatlari, ta’lim jarayoni, mahalladagi ijtimoiy mavqeyi, psixologik holati va kelajakdagi

ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli psixotrop moddalar ta’siriga tushib qolgan o‘smir bilan ishlashda faqat jazolash yoki nazorat choralariga tayanish yetarli emas; aksincha, erta aniqlash, psixologik maslahat, tibbiy ko‘mak, oilaviy reabilitatsiya, ijtimoiy moslashtirish va mahalla darajasidagi uzluksiz kuzatuv muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasida 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha Milliy strategiyada yoshlar orasida “giyohvandlikka qarshi immunitet”ni shakllantirish, ta’lim muassasalarida psixofaol moddalar tarqalishining oldini olish, narkologik yordam, diagnostika, davolash va tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiya tizimini takomillashtirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1]. Strategiyada ayniqsa yoshlar orasida sintetik giyohvandlik vositalari va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar internet hamda ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgani alohida qayd etilgan. [Lex.uz]

O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, ro‘yxatga olingan giyohvandlik bilan bog‘liq jinoyatlar soni 2018-yilda 3172 tani, 2023-yilda 6671 tani, 2024-yilda 9134 tani, 2025-yilda esa 12056 tani tashkil etgan. 2018-2025-yillar oralig‘ida ushbu ko‘rsatkich 3,8 baravarga oshgan. Bu raqamlar giyohvandlik va psixotrop moddalar bilan bog‘liq holatlar jinoyat statistikasi doirasida ham keskin kuchayib borayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bu ko‘rsatkichlar real iste’mol darajasini to‘liq aks ettirmasligi mumkin, chunki yashirin iste’mol, oilalar tomonidan muammoni sir tutish, davolanishga murojaat qilmaslik va ijtimoiy stigma sababli ko‘plab holatlar rasmiy statistikaga kirmasligi ehtimoli mavjud. [api.siat.stat.uz] [2].

Rasmiy hukumat axborotlarida so‘nggi yillarda giyohvandlik va psixotrop moddalar bilan bog‘liq jinoyatlarning 22-25 foizi yoshlar tomonidan sodir etilayotgani tashvishli holat sifatida qayd etilgan. Yoshlar orasida “Tropikamid”, “Pregabalin”, “Lirika”, “Regapen”, “Lipre”, “Zaleplon”, “Selofen”, shuningdek tarkibida giyohvandlik vositasi bo‘lgan “Tramadol” kabi dori vositalari keng tarqalayotgani ko‘rsatilgan. Internet makonida giyohvandlik vositalari va psixofaol moddalar savdosiga ixtisoslashgan 52 ta axborot manbai aniqlangani, ulardan 38 tasi Telegram messenjeri orqali faoliyat yuritgani ham muammoning raqamli tus olayotganini ko‘rsatadi. [O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali]

O‘zbekiston bo‘yicha xalqaro tahlillarda ham giyohvandlik moddalari iste’moli tarkibida o‘zgarish yuz berayotgani qayd etiladi: an’anaviy opiatlar va geroin iste’moli kamayish tendensiyasi bilan birga sintetik kannabinoidlar, katinonlar, mefedron kabi yangi psixoaktiv moddalar hamda psixoaktiv dori vositalaridan foydalanish oshayotgani ta’kidlangan. Bu esa mahalla darajasidagi profilaktika ishlarida faqat klassik “giyohvandlik” tushunchasi bilan cheklanmasdan, dori vositalarini suiiste’mol qilish, onlayn savdo, tengdoshlar bosimi va ruhiy salomatlik omillarini ham qamrab olish zarurligini anglatadi [3].

Koreya Respublikasi tajribasida o‘smirlar bilan ishlashda ikki muhim yo‘nalish ko‘zga tashlanadi: birinchisi xavf guruhidagi yoshlarni erta aniqlash va maslahat xizmatlariga ulash; ikkinchisi ixtisoslashtirilgan reabilitatsiya dasturlarini joriy etish. Koreya Gender tengligi va oila vazirligi huzuridagi Community Youth Safety-Net

CYS-Net tizimi inqiroz holatidagi o‘smirlarni oilaga va jamiyatga qaytarish, ularga maslahat, himoya, tibbiy va mustaqil hayotga tayyorlash xizmatlarini ko‘rsatishga qaratilgan [4]. Ushbu tizim 200 ta Yoshlar maslahat va farovonlik markazlari orqali faoliyat yuritadi hamda 1388 ishonch telefoni 24 soat, haftaning 7 kuni maslahat berish imkonini yaratadi. Koreyada 2024-yildan boshlab giyohvandlikka moyilligi yoki qaramlik alomatlari mavjud o‘smirlar uchun maxsus 12 kunlik internat shaklidagi reabilitatsiya lageri yo‘lga qo‘yilishi e’lon qilingan. Ushbu dastur o‘rta va yuqori sinf o‘quvchilari, maktabdan tashqarida qolgan yoshlar, shuningdek fentanyl, methylphenidate, phentermine kabi retsept asosida beriladigan, ammo suiiste’mol qilinishi mumkin bo‘lgan preparatlarga qaramlik xavfi bo‘lgan o‘smirlarga qaratilgan. Dasturda kognitiv-xulqiy terapiya, psixologik maslahat, oilaviy ko‘mak va olti oygacha kuzatuv mexanizmi nazarda tutilgan.

Koreya tajribasidan O‘zbekiston uchun muhim xulosa shuki, o‘smirlar bilan ishlashda faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati yetarli emas. Maslahat markazlari, maktab psixologlari, oilaviy terapevtlar, tibbiyot xodimlari va mahalla faollarini yagona tarmoqqa birlashtirish zarur. Koreya Kriminologiya va adliya instituti ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda 19 yoshgacha bo‘lgan narkotik jinoyatlari bilan bog‘liq huquqbuzarlar soni 649 nafarni tashkil etgan, 2023-yilda esa bu ko‘rsatkich 1477 nafar bo‘lgan. Shu bilan birga, institut o‘smirlar giyohvandlik muammosini kattalarga nisbatan pastroq baholashini qayd etadi, bu esa profilaktik suhbatlarda o‘smirlarning xavfni yetarlicha anglamasligi bilan ishlash zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston sharoitida psixotrop moddalar ta’sirida og‘ir vaziyatga tushib qolgan o‘smirlar va ularning oilalari bilan ishlashda mahalla instituti hal qiluvchi bo‘g‘in hisoblanadi. Chunki mahalla oilaviy muhit, o‘smirning tengdoshlari, maktabga qatnashi, bo‘sh vaqtini tashkil etishi, ijtimoiy xavf omillari va psixologik holati haqida eng yaqin ma’lumotga ega bo‘lgan ijtimoiy muhitdir. O‘zbekistonning 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiyasida ham har bir mahalla va ta’lim muassasasida ommaviy va oilaviy sport tadbirlarini o‘tkazish, giyohvandlikka chalingan shaxslar, jumladan yoshlarni “mahalla yettiligi” ko‘magida faol ijtimoiy hayotga qaytarish, maktab o‘qituvchilari va inspektor-psixologlar tomonidan ota-onalarni o‘quvchilarning zararli odatlari haqida xabardor qilish mexanizmini yaratish ko‘zda tutilgan. Shuningdek, “Mahalla oilaviy poliklinika ta’lim muassasasi” tamoyili asosida pedagog, tibbiyot xodimi, profilaktika inspektori va mahalla faollarining hamkorlikdagi profilaktik ishlari belgilangan. [Lex.uz] [5].

Taklif va tavsiyalar. Mahallalarda psixotrop moddalar ta’sirida og‘ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan o‘smirlar va ularning oilalari bilan ishlash samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin. Avvalo, har bir mahallada “xavf guruhidagi o‘smirlar bilan ishlash algoritmi” ishlab chiqilishi zarur. Bu algoritmda signal belgilarini aniqlash, oilani chaqirish, maktab psixologi bilan suhbat, tibbiy ko‘rikka yo‘naltirish, individual reja tuzish va uch-olti oy davomida monitoring qilish bosqichlari aniq ko‘rsatilishi kerak. Ikkinchidan, mahalla yoshlar yetakchilari, profilaktika inspektorlari, maktab psixologlari va oilaviy shifokorlar

uchun psixotrop moddalar, kuchli ta’sir qiluvchi dorilar, yangi psixoaktiv moddalar, o‘smirlik davri psixologiyasi va oilaviy inqirozlar bo‘yicha qisqa muddatli amaliy o‘quv kurslari yo‘lga qo‘yilishi lozim. Uchinchidan, Koreya tajribasidan kelib chiqib, og‘ir vaziyatdagi o‘smirlar uchun qisqa muddatli reabilitatsiya lagerlari, psixologik tiklanish markazlari va “ishonch liniyasi” xizmatlari kuchaytirilishi zarur. Bunday xizmatlar jazolovchi emas, yordam beruvchi mexanizm sifatida shakllanishi kerak. Profilaktika faqat ogohlantirishdan iborat bo‘lmasligi, balki o‘smirga sog‘lom muqobil hayot yo‘lini taklif qilishi kerak.

Mahallalarda psixotrop moddalar ta’sirida og‘ir vaziyatga tushib qolgan o‘smirlar va ularning oilalari bilan ishlash ko‘p tarmoqli, uzluksiz va maxfiylikka asoslangan yondashuvni talab qiladi. O‘zbekiston statistikasi giyohvandlik bilan bog‘liq jinoyatlar sonining ortib borayotganini ko‘rsatmoqda; yoshlar ulushi va internet orqali tarqalish holatlari esa muammoning yanada murakkablashayotganidan dalolat beradi. Koreya tajribasi xavf guruhidagi yoshlar uchun maslahat tarmoqlari va reabilitatsiya dasturlari muhimligini ko‘rsatsa, Singapur tajribasi maktab, ota-ona, jamoa va davlat idoralarining yagona profilaktik tizimda ishlashi zarurligini tasdiqlaydi [6].

O‘zbekiston sharoitida eng maqbul yo‘l - mahalla, oila, maktab, oilaviy poliklinika, profilaktika inspektori, psixolog va ijtimoiy xodimlarning integratsiyalashgan hamkorligini yo‘lga qo‘yishdir. Bunday yondashuv o‘smirni jazolashga emas, uni erta aniqlash, himoya qilish, davolash, reabilitatsiya qilish va sog‘lom ijtimoiy hayotga qaytarishga xizmat qiladi. Shu ma’noda mahalla instituti psixotrop moddalar profilaktikasida nafaqat nazorat qiluvchi, balki oila va o‘smirni qo‘llab-quvvatlovchi asosiy ijtimoiy tayanch sifatida namoyon bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan manbalar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari: ro‘yxatga olingan giyohvandlik bilan bog‘liq jinoyatlar soni.
2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni: 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiya.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 4-oktabrdagi 631-son qarori.
4. Central Narcotics Bureau of Singapore, Annual Statistics 2024.
5. Ministry of Home Affairs of Singapore, Preventive Drug Education and Youth Drug Prevention materials.
6.Ministry of Gender Equality and Family, Republic of Korea: Community Youth Safety-Net CYS-Net.
7.Korean Institute of Criminology and Justice: 2024 Survey on Drug-Related Perceptions.

BOLALARDA IJTIMOIY XULQNING SHAKLLANISHIDA SOTSIUMNING O‘RNI

Pedagogika va psixologiya kafedrasi (PhD) dotsenti,
Maqsuda Norbosheva, TISU

Umumiy psixologiyada qabul qilingan ilmiy xulosadan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, odam shaxs bo‘lib tug‘ilmaydi, balki shaxsga aylanadi, demak, ijtimoiylashuv o‘z mazmunida inson hayotining birinchi daqiqalaridan boshlanadigan shaxsni shakllantirish jarayonidir. Shaxsning shakllanishi birinchi navbatda amalga oshiriladigan uchta soha mavjud: faoliyat, muloqot, o‘z-o‘zini anglash. Ushbu sohalarning har biri alohida ko‘rib chiqilishi kerak. Ushbu uchta sohaning umumiy xarakteristikasi-bu shaxsning tashqi dunyo bilan ijtimoiy aloqalarini kengaytirish, ko‘paytirish jarayonidir.

Insonning o‘zini anglashining rivojlanish darajasi uning xulq - atvori va faoliyatiga, shu jumladan guruhlardagi faoliyatiga ijtimoiylashuv jarayonining ta’sir qilishini o‘rganish muhim masalalardan biridir. Shuning uchun ijtimoiylashuv jarayoni faqat belgilangan uchta sohadagi o‘zgarishlarning birligi sifatida tushunilishi mumkin. Umuman olganda, ular shaxs uchun "kengayib borayotgan haqiqat" ni yaratadilar, unda u harakat qiladi, o‘rganadi va muloqot qiladi hamda shu bilan nafaqat eng yaqin mikro muhitni, balki butun ijtimoiy munosabatlar tizimini o‘zlashtiradi. Ushbu rivojlanish bilan bir qatorda, shaxs unga o‘z tajribasini, ijodiy yondashuvini kiritadi; shuning uchun voqelikni faol ravishda o‘zgartirishdan tashqari, uni rivojlantirishning boshqa shakli yo‘q.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuvi yosh avlodning keyingi hayotga, maktabda, ta’lim muassasalarida, ishda va shaxsiy munosabatlarga muvaffaqiyatli kirishining asosidir. Sotsializatsiya-bu o‘zlashtirishni o‘z ichiga olgan shaxsni shakllantirish jarayoni:

inson munosabatlari va jamoat tajribasi madaniyati;

- ijtimoiy normalar;
- ijtimoiy rollar;
- faoliyat turlari;
- aloqa shakllari.

Bolalikda sotsializatsiya agentlari, ya’ni bola bilan bevosita aloqada bo‘lgan shaxslar sotsializatsiya jarayoniga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ular quyidagilar bo‘lishi mumkin:

- oila (ota-onalar yoki doimiy ravishda bolaga g‘amxo‘rlik qiladigan va ular bilan muloqot qiladigan shaxslar, aka-uka yoki opa-singillar);
- bolalar bog‘chasi (birinchi navbatda o‘qituvchilar);
- jamiyat (tengdoshlar, do‘stlar).

Ijtimoiylashuv jarayonidagi roliga ko‘ra, agentlar bola uchun qanchalik ahamiyatli ekanligiga, ular bilan o‘zaro munosabatlar qanday qurilganiga, qaysi yo‘nalishda va qanday vositalar bilan ta’sir o‘tkazishiga qarab farqlanadi.

Ijtimoiylashuv jarayoni tom ma’noda bola hayotining birinchi oylaridan boshlanadi, chaqaloq unga g‘amxo‘rlik qilayotgan odamlarni jonsiz narsalardan, yaqinlarini begonalardan ajrata boshlaganda, qo‘llarini unga qiziqqan narsaga tortadi, nafaqat noqulaylik tufayli ovoz beradi, balki e’tiborni jalb qilishni xohlaydi.

Qarindoshlarning imo-ishoralari va yuz ifodalariga javob berish. Ijtimoiylashuvning etishmasligi shaxs uchun turli xil salbiy oqibatlarga olib keladi, ularni engish qanchalik qiyin bo‘lsa, rivojlanishning dastlabki bosqichlarida shunchalik ko‘p o‘tkazib yuborilgan. Bu nafaqat bolalarning xulq-atvorning to‘g‘riligi to‘g‘risida etarli ma’lumotga ega emasligiga ta’sir qiladi, balki shaxsiyat rivojlanishining noto‘g‘ri yo‘nalishi, hissiy sohadagi muammolar bilan tahdid qiladi. Bolalar psixikasi jamiyatga kirish bosqichlarining o‘z vaqtida o‘tishidagi ba’zi kamchiliklarni qoplash uchun etarlicha plastikdir, ammo bunga to‘liq ishonish mumkin emas. Har bir bolaning o‘ziga xos shaxsiy xususiyatlari va imkoniyatlari bor va bolaning o‘zi bu jarayonning muayyan qiyinchiliklariga dosh berolmasligini xavf ostiga qo‘ymaslik kerak.

Ijtimoiylashuv jarayonida muhitning o‘rni ham nihoyatda katta bo’lib, *ijtimoiylashuv* shaxsning jamiyatda mavjud bo‘lgan ijtimoiy normalar, qadriyatlar, rollar va xulq-atvor modellarini o‘zlashtirish jarayonidir (É. Dyurkgeym, T. Parsons, G. Mead). *Ijtimoiy muhit* - shaxsni o‘rab turgan ijtimoiy sharoitlar majmui bo‘lib, unga oila, ta’lim muassasalari, tengdoshlar guruhi, madaniy muhit, ommaviy axborot vositalari va raqamli makon kiradi. Ilmiy tadqiqotlarda muhit ijtimoiylashuvning asosiy tashqi determinantlaridan biri sifatida qaraladi. **S**otsiologik yondashuv tarafdorlari E. Dyurkgeym, T. Parsonslar ta‘rifi bo‘yicha: “Jamiyat shaxsdan ijtimoiy moslashuvni talab qiladi”. Muhit shaxsga:

- ijtimoiy me’yorlarni;
- xulq-atvor standartlarini;
- ijtimoiy rollarni uzatadi;
- Shaxs muhit orqali ijtimoiy tizimga integratsiyalanadi.

Xullas, muhit - jamiyat qadriyatlarini uzatuvchi mexanizmdir. G. Meadga ko‘ra: “Shaxs “Men” (I) va “Menga oid” (Me) tuzilmasi orqali shakllanadi. Bu jarayon *ijtimoiy muhit bilan o‘zaro muloqot* orqali kichadi. Muhit: til, belgilar, ijtimoiy rollar orqali shaxs ongini shakllantiradi. Ya‘ni, muhit shaxsning ijtimoiy “men”ini yaratadi.

Bola ijtimoiylashuvida sotsium muhim ahamiyatga ega. Bu ijtimoiy muhitni bola asta-sekinlik bilan o‘zlashtiradi. Agar bola tug‘ilgandan keyin asosan oilada rivojlansa, uning keyingi rivojlanishi yangi va yangi muhitlar-maktabgacha ta‘lim muassasalari, maktab, maktabdan tashqari tarbiya muassasalari, turli ko‘ngilochar maskanlarda kechadi. Yosh ulg‘aygan sari ijtimoiy muhit “hududi” kengayib boradi. Bola qanchalik ko‘p muhitlarni o‘zlashtirsa, u shunchalik keng doira hududini egallashga harakat qiladi. Bola doimo o‘zi uchun qulay bo‘lgan, uni yaxshi tushunadigan, unga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan muhitni izlashga urinadi. Shuning uchun u bir muhitdan boshqa muhitga ko‘chib yuradi. Muhit tushunchasi turli fan vakillari - sotsiologlar, psixologlar, pedagoglarning o‘rganish ob’ekti

hisoblanadi. Muhit bolaning shakllantirishida, uning ijtimoiy tajriba to‘plashida ijtimoiylashuv jarayoni uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adaviyotlar:

1. Pedagogika / M. Toxtaxodjayeva va boshqalar. - Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
2. Bolalar psixologiyasi / G‘.B. Shoumarov. - Toshkent: Fan, 2008.
3. Ijtimoiy pedagogika / R. Mavlonova. - Toshkent: Noshir, 2012.
4. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya / E. G‘oziyev. - Toshkent: O‘qituvchi, 2014

IJTIMOIY HIMOYA TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING ZAMONAVIY YO‘NALISHLARI: MILLIY VA XALQARO TAJRIBA TAHLILI

Xudoyqulova Malika Eshquvatovna Oltinsoy tumani 20-umumtalim maktabi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilingan. Ijtimoiy himoya tizimining nazariy asoslari, xalqaro tashkilotlar tavsiyalari hamda rivojlangan davlatlar tajribasi o‘rganilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar va ularning samaradorligi baholangan hamda tizimni yanada rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy himoya, ijtimoiy siyosat, manzilli yordam, ijtimoiy sug‘urta, kambag‘allikni qisqartirish, raqamlashtirish, xalqaro tajriba.

Ijtimoiy himoya tizimi -bu davlat va jamiyat tomonidan aholini ijtimoiy, iqtisodiy hamda hayotiy xavf-xatarlardan himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar, institutlar va mexanizmlar majmuidir. Uning asosiy maqsadi fuqarolarning munosib turmush darajasini ta’minlash, kambag‘allikni kamaytirish hamda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlashdan iborat. Mamlakatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida ijtimoiy himoya tizimi muhim o‘rin egallaydi. Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy himoya tizimi aholi farovonligini ta’minlash, kambag‘allik darajasini kamaytirish hamda iqtisodiy tengsizlikni yumshatishda muhim vosita hisoblanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda aholini ijtimoiy himoya qilish bo‘yicha qator institutsional islohotlar amalga oshirildi. Xususan, Ijtimoiy himoya milliy agentligining tashkil etilishi, “Yagona ijtimoiy reyestr” axborot tizimining joriy qilinishi hamda manzilli ijtimoiy yordam tizimining rivojlantirilishi mazkur sohadagi muhim qadamlar hisoblanadi.

Ijtimoiy himoya tizimining nazariy asoslari xorijiy iqtisodchi va olimlar tomonidan keng tadqiq qilingan.

Amartya Sen o‘zining “Development as Freedom” asarida ijtimoiy himoyani insonning asosiy imkoniyatlarini kengaytirish vositasi sifatida izohlaydi. Uning fikricha, iqtisodiy rivojlanish faqat daromad o‘sishi bilan emas, balki inson imkoniyatlarining kengayishi bilan belgilanadi.

Xalqaro Mehnat Tashkiloti ijtimoiy himoyani ijtimoiy xavf va iqtisodiy tahdidlardan himoya qiluvchi mexanizmlar majmui sifatida ta’riflaydi.

Jahon banki tadqiqotlarida ijtimoiy himoya tizimining uchta asosiy vazifasi ko‘rsatilgan:

-himoya qilish;

-oldini olish;

-imkoniyat yaratish.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda O‘zbekistonda ijtimoiy yordamning manzilliligini oshirish, kambag‘allikni qisqartirish hamda raqamli texnologiyalarni joriy qilish masalalari asosiy tadqiqot yo‘nalishlari sifatida qayd etilgan. Bugungi kunda O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishning bir necha asosiy yo‘nalishlari mavjud:

Birinchidan, ijtimoiy yordamning manzilliligini oshirish.

Oldingi tizimlarda yordam ajratishda subyektiv omillar mavjud bo‘lgan bo‘lsa, “Yagona ijtimoiy reyestr” tizimi orqali ehtiyojmand oilalarni aniqlashning avtomatlashtirilgan mexanizmi joriy etildi.

Ikkinchidan, raqamlashtirish jarayonlari.

Raqamli texnologiyalar orqali fuqarolarga xizmat ko‘rsatish sifati oshirilmoqda. Elektron ma’lumotlar bazalari inson omili ta’sirini kamaytirib, shaffoflikni ta’minlamoqda.

Uchinchidan, xalqaro tajribalardan foydalanish.

Germaniyada ijtimoiy himoya tizimi ijtimoiy sug‘urta modeliga asoslangan. Ushbu model pensiya, tibbiy sug‘urta va ishsizlik sug‘urtasini qamrab oladi. Skandinaviya davlatlarida esa universal model qo‘llaniladi. Bunda deyarli barcha fuqarolar davlat tomonidan ijtimoiy himoya bilan qamrab olinadi. Janubiy Koreyada raqamlashtirilgan ijtimoiy xizmatlar va ma’lumotlar bazasi tizimi yuqori samaradorlikni ta’minlagan. O‘zbekiston uchun ushbu davlatlarning tajribasi ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirishda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Milliy va xalqaro tajriba taqqoslanishi

Davlat	Yondashuv	Natija
O‘zbekiston	Manzilli ijtimoiy yordam va Yagona ijtimoiy reyestr	Shaffoflik oshmoqda
Germaniya	Ijtimoiy sug‘urta modeli	Barqaror himoya tizimi
Skandinaviya davlatlari	Universal ijtimoiy himoya	Yuqori ijtimoiy farovonlik
Janubiy Koreya	Raqamli xizmatlar	Tezkor va samarali boshqaruv

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Sun’iy intellekt asosida ehtiyojmand aholini aniqlash tizimini joriy qilish;
2. Ijtimoiy xizmatlarni to‘liq raqamlashtirish;
3. Ijtimoiy sug‘urta mexanizmlarini kengaytirish;
4. Mahalliy boshqaruv organlarining vakolatlarini oshirish;
5. Xalqaro standartlarga mos monitoring tizimini ishlab chiqish.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi so‘nggi yillarda sezilarli darajada modernizatsiya qilinmoqda. Biroq tizim samaradorligini yanada oshirish uchun raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, xalqaro tajribalarni moslashtirish va institutsional islohotlarni chuqurlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sen A. *Development as Freedom*. Oxford University Press, 1999.
2. International Labour Organization. *World Social Protection Report*, 2024.
3. World Bank. *The State of Social Safety Nets*, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari.
5. O‘zbekiston Respublikasi Ijtimoiy himoya milliy agentligi ma’lumotlari.

IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMI SIFATIDA YOSHLARNING MEDIA SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA XORIJ TAJRIBASI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika yo‘nalishi talabasi
Meligaliyeva Yulduz Abdimalikovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarning media savodxonligini rivojlantirishning ijtimoiy himoya mexanizmi sifatidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlarning bu boradagi ilg‘or tajribalari, ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan metodlar hamda media savodxonlikni shakllantirishning samarali usullari tahlil qilingan. Media savodxonlik yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va axborotni tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil sifatida baholangan.

Kalit so‘zlar: media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, axborot xavfsizligi, yoshlar siyosati, ijtimoiy himoya, raqamli ta’lim, xorij tajribasi.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlangan davrda axborot oqimi mislsiz darajada kuchaymoqda. Internet tarmoqlari, ijtimoiy media platformalari hamda turli raqamli manbalar orqali tarqalayotgan axborotlar yoshlarning dunyoqarashi, tafakkuri va ijtimoiy faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli yoshlarni zararli, yolg‘on va manipulyativ axborotlardan himoya qilish dolzarb masalaga aylangan.

Media savodxonlik yoshlarning axborotni tanlash, tahlil qilish, baholash va undan ongli ravishda foydalanish ko‘nikmalarini shakllantiradi [1]. Bu esa o‘z navbatida yoshlarning ma’naviy, mafkuraviy hamda axborot xavfsizligini ta’minlashda muhim ijtimoiy himoya mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi. Media savodxonlik yoshlarning axborotni tanqidiy tahlil qilish, media mahsulotlarning maqsadini anglash hamda ulardan ongli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu sababli rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida media ta’lim va media madaniyatni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda [2].

Asosiy qism : Media savodxonlikning ijtimoiy himoyadagi o‘rni. Media savodxonlik deganda insonning turli axborot manbalarini tanqidiy tahlil qilish, media mahsulotlarning maqsadini tushunish va ulardan to‘g‘ri foydalanish qobiliyati tushuniladi. Ayniqsa, yoshlar orasida media savodxonlikni rivojlantirish ularni turli axborot xurujlari, ekstremistik g‘oyalar, kiberjinoyatchilik va yolg‘on ma’lumotlardan himoya qilishga yordam beradi. Tadqiqotchilar fikricha, raqamli texnologiyalar rivojlangan davrda yoshlarning media savodxonligini oshirish ularni yolg‘on axborotlar, manipulyativ g‘oyalar va kiberxavflardan himoya qilishning muhim vositasi hisoblanadi [3].

Bugungi kunda yoshlarning ko‘p vaqtini internet va ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazayotgani sababli, ular turli manipulyativ axborotlar ta’siriga tez tushib qolishi mumkin. Media savodxonlik esa bunday holatlarning oldini olishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bois ko‘plab davlatlar ta’lim tizimiga media savodxonlik fanlarini joriy etmoqda. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan media va axborot savodxonligi

dasturlarida o‘quvchilarda axborotni izlash, tekshirish va tahlil qilish kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida baholanadi [4.

AQSh tajribasi - AQShda media savodxonlik maktab ta’limining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O‘quvchilarga internetdagi axborotlarni tekshirish, manbalarni taqqoslash hamda feyk xabarlarni aniqlash ko‘nikmalari o‘rgatiladi. Ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, loyihaviy ishlanmalar va amaliy mashg‘ulotlardan keng foydalaniladi. Shuningdek, AQSh universitetlarida raqamli xavfsizlik, axborot madaniyati va media tahliliga oid maxsus kurslar mavjud. Bu esa yoshlarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Buyuk Britaniya tajribasi - Buyuk Britaniyada media savodxonlik davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Maktablarda o‘quvchilarga reklama, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining ta’sirini tahlil qilish o‘rgatiladi. O‘quvchilar media matnlarni tahlil qilish orqali axborotning yashirin maqsadlarini aniqlashga o‘rgatiladi. Bundan tashqari, ota-onalar va pedagoglar uchun ham media savodxonlik bo‘yicha treninglar tashkil etiladi. Bu esa yoshlarni himoya qilishda oilaviy va pedagogik hamkorlikni kuchaytiradi.

Estoniya tajribasi - Estoniya raqamli ta’lim tizimi rivojlangan davlatlardan biri hisoblanadi. Ushbu davlatda media savodxonlik boshlang‘ich sinflardan boshlab o‘qitiladi. O‘quvchilarga internet xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va axborotni tekshirish usullari amaliy tarzda o‘rgatiladi. Estoniya tajribasining muhim jihati shundaki, barcha fanlarda raqamli texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyasi shakllantiriladi. Natijada yoshlar internetdan samarali va xavfsiz foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.

Finlandiya tajribasi - Finlandiya ta’lim tizimi media savodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha eng ilg‘or tajribalardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu mamlakatda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. O‘quvchilar turli media mahsulotlarni mustaqil tahlil qilish, axborotning ishonchliligini tekshirish hamda yolg‘on xabarlarni aniqlashni o‘rganadi. Pedagoglar zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida dars tashkil etib, o‘quvchilarning amaliy faoliyatinirag‘batlantiradi. Pedagogik tadqiqotlarda yoshlarda media madaniyatni shakllantirish ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismi ekani ta’kidlanib, bunda pedagoglarning innovatsion metodlardan foydalanishi muhim omil sifatida ko‘rsatiladi [5]. Bu esa media savodxonlikning samaradorligini oshiradi. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlangan davrda yoshlarning axborot makonidagi faolligi tobora ortib bormoqda. Internet tarmoqlari, ijtimoiy media platformalari va turli raqamli manbalar yoshlarning dunyoqarashi, tafakkuri hamda ijtimoiy faolligiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, yolg‘on axborotlar, manipulyativ g‘oyalar, kiberjinoyatchilik va turli zararli kontentlarning keng tarqalishi yoshlarni axborot tahdidlaridan himoya qilish masalasini dolzarb vazifaga aylantirmoqda. Media savodxonlik yoshlarning axborotni tahlil qilish, saralash va unga tanqidiy yondashish ko‘nikmalarini shakllantirib, ularda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. Ayniqsa, ta’lim tizimida media savodxonlik elementlarini keng joriy

etish yoshlarning raqamli madaniyatini oshirish, internetdan xavfsiz foydalanish malakalarini shakllantirish hamda ularni mafkuraviy tahdidlardan himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasida media savodxonlik yoshlarni ijtimoiy himoya qilishning samarali pedagogik mexanizmlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Xulosa qilib aytganda, media savodxonlik yoshlarni turli zararli axborotlardan himoya qilishda muhim ijtimoiy himoya mexanizmi hisoblanadi. Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, media savodxonlikni ta’lim tizimiga erta bosqichdan joriy etish yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, axborotni ongli ravishda qabul qilish va raqamli xavfsizlikni ta’minlashda katta ahamiyatga ega. Shu sababli O‘zbekiston ta’lim tizimida ham media savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion metodlarni keng joriy etish, pedagoglarning malakasini oshirish hamda yoshlarni axborot tahdidlaridan himoya qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Shuningdek, axborot tahdidlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda yoshlarning mafkuraviy immunitetini rivojlantirish, ularda mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, media savodxonlikni ta’lim tizimiga erta bosqichdan joriy etish yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, axborotni ongli ravishda qabul qilish va raqamli xavfsizlikni ta’minlashda katta ahamiyatga ega. Media savodxonlik yoshlarda mustaqil fikr yuritish, turli axborotlarni solishtirish va ularning ishonchliligini baholash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu esa yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlab, ularni turli axborot tahdidlari va manipulyativ ta’sirlardan himoya qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Potter W.J. Media Literacy. -Sage Publications, 2019. -14-18-b.

2. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. -Polity Press, 2018. -41-44-b.

3. Hobbs R. Digital and Media Literacy. -Oxford University Press, 2020. -56-58-b.

4. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. -Paris, 2021. -30-33-b.

5. To‘rayev A.A. “Yoshlarda media madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari”. // Ta’lim va innovatsiya. -Toshkent, 2022. -№4. -55-59-b.

BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA OTA-ONALAR MUAMMOSI VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Termiz davlat universiteti “Pedagogika va ijtimoiy ish” kafedrasi o‘qituvchisi
Sheraliyeva Munavvar Abdullayevna

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarni maktabga tayyorlash jarayonida ota-onalar duch keladigan muammolar ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Maktabga tayyorgarlik faqat bolaning o‘qish, yozish yoki sanash ko‘nikmalari bilan emas, balki uning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi, nutqiy rivojlanishi, mustaqilligi, o‘zini boshqarishi va yangi ta’lim muhitiga psixologik tayyorligi bilan belgilanadi. Maqolada ota-onalarning pedagogik bilim yetishmasligi, oilaviy muloqotning sustligi, moddiy va ijtimoiy qiyinchiliklar, bolaga haddan tashqari bosim o‘tkazish yoki aksincha, tayyorgarlik jarayoniga befarq munosabatda bo‘lishi asosiy muammolar sifatida ko‘rsatiladi. Ushbu muammolarni bartaraf etishda maktabgacha ta’lim tashkiloti, boshlang‘ich maktab, mahalla, psixolog, ijtimoiy xodim va ota-onalar hamkorligiga asoslangan ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: maktabga tayyorgarlik, ota-onalar, oila, ijtimoiy himoya, ijtimoiy xizmat, maktabgacha ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, ota-onalar bilan ishlash, ijtimoiy moslashuv.

Bolani maktabga tayyorlash masalasi zamonaviy ta’lim va ijtimoiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Maktabga kirish bola hayotida yangi ijtimoiy maqom, yangi tartib, yangi talablar va yangi munosabatlar tizimiga o‘tishni bildiradi. Bu jarayonda bolaning nafaqat bilimi, balki oilaviy qo‘llab-quvvatlanishi, emotsional xavfsizligi, muloqot tajribasi va mustaqil harakat qilish ko‘nikmalari alohida ahamiyatga ega.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab ota-onalar maktabga tayyorgarlikni tor ma’noda tushunadi. Ayrimlar bolani faqat harf tanish, sanash va yozishga o‘rgatish bilan cheklanadi. Boshqalar esa maktabga tayyorlash mas’uliyatini to‘liq maktabgacha ta’lim tashkiloti yoki tayyorlov kurslari zimmasiga yuklaydi. Yana bir guruh ota-onalar oilaviy, moddiy, psixologik yoki ijtimoiy qiyinchiliklar sababli bolaga zarur darajada e’tibor bera olmaydi.Shu jihatdan bolani maktabga tayyorlash faqat pedagogik masala emas, balki ijtimoiy himoya bilan bog‘liq kompleks muammo hisoblanadi. Chunki maktabga tayyorgarlikdagi tengsizlik ko‘pincha oilaning ijtimoiy holati, ota-onalarning pedagogik madaniyati, psixologik resurslari, bandligi, moddiy imkoniyati va axborotdan foydalanish darajasi bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunday sharoitda davlat, ta’lim muassasalari va mahalla institutlari oilalarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan aniq mexanizmlarni kuchaytirishi zarur.Mazkur maqolaning maqsadi -bolalarni maktabga tayyorlashda ota-onalar muammosini ijtimoiy himoya

mexanizmlari nuqtayi nazaridan tahlil qilish hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha amaliy yo‘nalishlarni asoslashdan iborat.

Bolani maktabga tayyorlash ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida. Maktabga tayyorgarlik bolaning jismoniy, aqliy, nutqiy, emotsional, ijtimoiy va motivatsion rivojlanishini qamrab oladi. Bola maktabga kirganda o‘qituvchini tinglash, topshiriqni bajarish, tengdoshlar bilan muloqot qilish, dars tartibiga rioya etish, o‘z buyumlarini tartibda saqlash, o‘z ehtiyojini aytish va muayyan vaqt davomida diqqatni jamlashga tayyor bo‘lishi kerak.Biroq bu tayyorgarlik barcha oilalarda bir xil sharoitda shakllanmaydi. Ba’zi oilalarda bolaning rivojlanishi uchun kitob, o‘yinchoq, muloqot, vaqt va pedagogik e’tibor yetarli bo‘ladi. Boshqa oilalarda esa ota-onaning bandligi, iqtisodiy qiyinchiliklar, ko‘p farzandlilik, oilaviy nizolar, pedagogik savodxonlikning pastligi yoki bolaning individual rivojlanish xususiyatlari sababli tayyorgarlik jarayoni sust kechadi. Shu sababli maktabga tayyorgarlikdagi muammolarni faqat “ota-onaning e’tiborsizligi” bilan izohlash yetarli emas. Bu muammo ijtimoiy sharoit, oilaviy resurs, pedagogik bilim, psixologik qo‘llab-quvvatlash va institutsional yordamning mavjudligi bilan bevosita bog‘liq. Demak, bolani maktabga tayyorlashda ota-onalar muammosi ijtimoiy himoya tizimi doirasida ko‘rib chiqilishi lozim.

Ota-onalar duch keladigan asosiy muammolar

Bolalarni maktabga tayyorlashda birinchi muammo ota-onalarning pedagogik bilim yetishmasligidir. Ayrim ota-onalar bolaning yosh xususiyatlarini, o‘yin faoliyatining rivojlantiruvchi ahamiyatini, emotsional tayyorgarlikning rolini va nutqiy rivojlanishning maktabdagi muvaffaqiyat bilan bog‘liqligini yetarli anglamaydi. Natijada tayyorgarlik jarayoni faqat mexanik mashqlar bilan cheklanadi.

Ikkinchi muammo -maktabga tayyorgarlikni faqat akademik ko‘nikmalar bilan tenglashtirishdir. Bola harflarni bilishi mumkin, lekin o‘qituvchini tinglay olmasligi, topshiriqni oxirigacha bajarmasligi, tengdoshlari bilan kelisha olmasligi yoki xato qilganda kuchli xavotirga tushishi mumkin. Bunday holatda bolaning maktabga moslashuvi qiyinlashadi. Uchinchi muammo -oilaviy muloqotning sustligidir. Bola bilan suhbatlashish, ertak o‘qish, savol-javob qilish, birgalikda o‘yin o‘ynash, rasm asosida hikoya tuzish va kundalik voqealarni muhokama qilish nutqiy va ijtimoiy rivojlanish uchun muhimdir. Ammo ayrim oilalarda ota-onaning bandligi yoki pedagogik e’tiborning yetishmasligi sababli bunday muloqot yetarli bo‘lmaydi.

To‘rtinchi muammo -bolaga ortiqcha bosim o‘tkazishdir. Ba’zi ota-onalar bolani boshqa bolalar bilan solishtiradi, xatosi uchun tanqid qiladi, maktab bilan qo‘rqitadi yoki yoshiga mos bo‘lmagan akademik yuklama beradi. Bu bolaning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kamaytiradi va maktabga nisbatan xavotirni kuchaytiradi. Beshinchi muammo -ijtimoiy yordamga muhtoj oilalar bilan tizimli ishlashning yetarli emasligidir. Moddiy qiynalayotgan, yolg‘iz ota yoki ona tarbiyasidagi, ko‘p farzandli, nizoli yoki ijtimoiy xavf guruhidagi oilalar bolani maktabga tayyorlashda qo‘shimcha

yordamga ehtiyoj sezadi. Agar bunday oilalar erta aniqlanmasa, bola maktabga teng imkoniyat bilan kira olmaydi.

Bolani maktabga tayyorlashda ijtimoiy himoya mexanizmlari oilaga yordam berish, bolaga teng boshlang‘ich imkoniyat yaratish va maktabga moslashuvdagi xavflarni kamaytirishga xizmat qilishi kerak. Bunda ijtimoiy himoya faqat moddiy yordam bilan cheklanmasligi lozim. U pedagogik maslahat, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ota-onalarni o‘qitish, bolani rivojlantiruvchi muhitga jalb qilish va ijtimoiy xizmatlar bilan bog‘lash kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy himoya mexanizmlarining asosiy vazifasi -bolani maktabga tayyorlash jarayonida oilaning imkoniyatini kuchaytirishdir. Bu ota-onani ayblash emas, balki unga zarur bilim, maslahat, metodik yordam va qo‘llab-quvvatlash berish orqali amalga oshiriladi.

Mazkur jarayonda maktabgacha ta’lim tashkiloti, boshlang‘ich maktab, mahalla, psixolog, ijtimoiy xodim va tibbiyot xodimlari o‘rtasida hamkorlik bo‘lishi zarur. Har bir mutaxassis o‘z vazifasini bajaradi, biroq yakuniy maqsad bitta - bolaning maktabga sog‘lom, ishonchli va tayyor holda kirishini ta’minlash.

Ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishlari. Birinchi yo‘nalish -ota-onalar uchun pedagogik maslahat tizimini kuchaytirish. Har bir maktabgacha ta’lim tashkiloti va boshlang‘ich maktabda ota-onalar uchun “Bolani maktabga qanday tayyorlash kerak?”, “Maktabga tayyorgarlikning psixologik mezonlari”, “Bola bilan kundalik muloqot”, “Maktabdan qo‘rqitmasdan tayyorlash” kabi mavzularda amaliy mashg‘ulotlar tashkil etilishi lozim. Ikkinchi yo‘nalish -ijtimoiy xavf guruhidagi oilalarni erta aniqlash. Bunda mahalla, maktabgacha ta’lim tashkiloti va ijtimoiy xodim hamkorligida maktab yoshiga yaqin bolalar yashayotgan oilalarning ehtiyojlari o‘rganiladi. Asosiy e’tibor bolaning rivojlanish sharoiti, ota-onaning tarbiyaviy imkoniyati, oiladagi muloqot muhiti va zarur yordam turiga qaratiladi.

Uchinchi yo‘nalish - maktabga tayyorgarlik bo‘yicha individual yordam rejasini ishlab chiqish. Har bir bola bir xil rivojlanish sur’atiga ega emas. Shu sababli nutqi sust, emotsional jihatdan xavotirli, ijtimoiy muloqotda qiynaladigan yoki oilaviy qo‘llab-quvvatlovi yetarli bo‘lmagan bolalar uchun alohida pedagogik va psixologik yordam rejasi tuzilishi kerak. To‘rtinchi yo‘nalish -ota-onalar uchun metodik materiallar tayyorlash. Oddiy, tushunarli va amaliy tavsiyalardan iborat buklet, eslatma, videodars va suhbat materiallari ota-onalarning maktabga tayyorgarlik haqidagi noto‘g‘ri tasavvurlarini kamaytiradi. Bunday materiallarda bolani o‘qishga majburlash emas, uni yoshiga mos rivojlantirish, mustaqillik, nutq, diqqat, muloqot va emotsional barqarorlikni qo‘llab-quvvatlashga urg‘u berilishi kerak.

Beshinchi yo‘nalish -maktabgacha ta’lim va boshlang‘ich maktab o‘rtasidagi uzviylikni kuchaytirish. Bola yangi muhitga birdan emas, bosqichma-bosqich tayyorlanishi lozim. Ochiq eshik kunlari, maktab bilan tanishtirish, bo‘lajak o‘qituvchi bilan uchrashuv, ota-onalar uchun moslashuv bo‘yicha suhbatlar bolaning xavotirini kamaytiradi.

Ijtimoiy himoya modeli

Yo‘nalish	**Asosiy vazifa**	**Amalga oshirish shakli**	**Kutiladigan natija**
Ota-onalar bilan maslahat	Pedagogik bilimni oshirish	Seminar, trening, individual suhbat	Ota-onaning tarbiyaviy kompetentligi kuchayadi
Xavf guruhidagi oilalarni aniqlash	Qo‘shimcha yordamga muhtoj oilalarni ko‘rish	Mahalla, MTT va maktab hamkorligi	Bola maktabga tayyorgarlikda e’tibordan chetda qolmaydi
Individual yordam rejasi	Bolaning rivojlanish ehtiyojini hisobga olish	Psixologik-pedagogik kuzatuv	Moslashuv qiyinchiliklari kamayadi
Metodik qo‘llab-quvvatlash	Ota-onaga amaliy yo‘l ko‘rsatish	Buklet, eslatma, mashg‘ulot	Uy sharoitida to‘g‘ri tayyorgarlik shakllanadi
MTT va maktab uzviyligi	Ta’lim bosqichlari o‘rtasida yumshoq o‘tishni ta’minlash	Ochiq dars, tanishtiruv, uchrashuv	Bola maktabga xavotirsizroq kiradi

Milliy tajribada oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligi bolani tarbiyalash va qo‘llab-quvvatlashning muhim ijtimoiy mexanizmi sifatida qaraladi. Ayniqsa, mahalla instituti oilaviy muammolarni erta ko‘rish, ota-onalar bilan ishlash, ehtiyojmand oilalarni aniqlash va ijtimoiy yordamga yo‘naltirish imkoniyatiga ega.

Xorijiy tajribada esa maktabga tayyorgarlik ko‘pincha “school readiness” tushunchasi bilan izohlanadi. Unda bolaning faqat akademik tayyorgarligi emas, balki sog‘ligi, emotsional holati, ijtimoiy ko‘nikmalari, oilaviy qo‘llab-quvvatlanishi va ta’lim muhitining tayyorligi ham hisobga olinadi. Bunday yondashuvdan kelib chiqib, maktabga tayyorgarlik faqat bolaning vazifasi emas, balki oila, ta’lim muassasasi va ijtimoiy xizmatlarning umumiy mas’uliyati sifatida qaraladi.

Milliy sharoitda ushbu tajribadan foydalanish uchun maktabga tayyorgarlikni baholashda bolaning bilim ko‘rsatkichlari bilan birga uning oilaviy qo‘llab-quvvatlanishi, muloqot tajribasi, mustaqilligi va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari ham hisobga olinishi kerak.

Amaliy tavsiyalar. Bolalarni maktabga tayyorlashda ota-onalar muammosini kamaytirish uchun birinchi navbatda ta’lim muassasalarida ota-onalar bilan

ishlashning muntazam tizimi yo‘lga qo‘yilishi kerak. Bu ish faqat yig‘ilish shaklida emas, balki amaliy maslahat, individual suhbat, diagnostika natijalarini tushuntirish va uy sharoitida bajariladigan topshiriqlarni berish orqali tashkil etilishi lozim.

Ikkinchidan, ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar bilan ishlashda umumiy tavsiyalar yetarli emas. Bunday oilalarga aniq yordam turi belgilanadi. Masalan, bolaning nutqi sust bo‘lsa -logopedik yordam, emotsional xavotiri kuchli bo‘lsa -psixologik maslahat, oilada moddiy qiyinchilik bo‘lsa -ijtimoiy xizmatga yo‘naltirish, ota-onada pedagogik bilim yetishmasa -muntazam maslahat berish zarur. Uchinchidan, maktabga tayyorgarlik bo‘yicha ota-onalarga qisqa va aniq mezonlar berilishi lozim. Bola o‘z ismini ayta olishi, o‘z buyumlarini tartibga solishi, oddiy topshiriqni bajarishi, kattani tinglashi, savolga javob berishi, tengdoshlar bilan muloqot qilishi, xatoga nisbatan haddan tashqari qo‘rqmasligi va maktab haqida ijobiy tasavvurga ega bo‘lishi muhim. To‘rtinchidan, bolani maktab bilan qo‘rqitish amaliyotidan voz kechish kerak. Maktab bola uchun xavf emas, rivojlanish maydoni sifatida ko‘rsatilishi kerak. Ota-onaning noto‘g‘ri iboralari bolaning moslashuvini qiyinlashtirishi mumkin. Beshinchidan, maktabgacha ta’lim tashkilotlari, boshlang‘ich maktab va mahalla hamkorligida har yili maktabga boradigan bolalar bo‘yicha ijtimoiy-pedagogik tayyorgarlik xaritasi yuritilishi maqsadga muvofiq. Bu xarita bolaning bilimini baholash uchun emas, balki unga qanday yordam kerakligini aniqlash uchun xizmat qiladi. Bolalarni maktabga tayyorlashda ota-onalar muammosi faqat oilaviy tarbiya masalasi emas, balki ijtimoiy himoya mexanizmlari bilan bog‘liq kompleks muammodir. Maktabga tayyorgarlik bolaning akademik bilimlari, emotsional barqarorligi, nutqiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi, mustaqilligi va oilaviy qo‘llab-quvvatlanishi bilan belgilanadi. Ota-onalarning pedagogik bilim yetishmasligi, oilaviy muloqotning sustligi, bolaga ortiqcha bosim o‘tkazish yoki tayyorgarlikka befarq munosabatda bo‘lishi bolaning maktabga moslashuvini qiyinlashtiradi.

Muammoni bartaraf etish uchun maktabgacha ta’lim tashkiloti, boshlang‘ich maktab, mahalla, psixolog, ijtimoiy xodim va ota-onalar hamkorligiga asoslangan ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Maktabga tayyorgarlikda asosiy vazifa bolani majburiy ravishda erta o‘qitish emas, balki uni yangi ta’lim muhitiga sog‘lom, ishonchli, emotsional barqaror va ijtimoiy tayyor holda olib kirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. -Lex.uz.
2.O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. -Lex.uz.
3.O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonuni. -Lex.uz.
4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston -2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. -Lex.uz.
5.Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebyonka. -Moskva: Smisl, 2005.

6.Elkonin D.B. Psixologiya igri. -Moskva: Pedagogika, 2008.
7.Bojovich L.I. Lichnost i yeyo formirovaniye v detskom vozraste. -Moskva: Prosveshcheniye, 1968.
8.Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. -Cambridge: Harvard University Press, 2009.
9.UNICEF. School Readiness: A Conceptual Framework. -New York: UNICEF, 2012.
10G‘oziev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. -Toshkent: Noshir, 2010.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA EKOPSIXOLOGIK KOGNITIV JARAYONLARNI RIVOJLANTIRISH IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH OMILI SIFATIDA

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Turakulov Bo‘ri Norboyevich PhD, dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda ekopsixologik kognitiv jarayonlarni rivojlantirish masalasi ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Ekopsixologik kognitiv jarayonlar shaxsning tabiat, ijtimoiy muhit, ekologik xavfsizlik, sog‘lom turmush, jamoaviy mas’uliyat va pedagogik faoliyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashiga xizmat qiluvchi bilish jarayonlari sifatida talqin etiladi. Maqolada ekologik idrok, ekologik bilim, ekologik tafakkur, ekologik baholash, ekologik refleksiya va ekologik-pedagogik qaror qabul qilish bosqichlari ajratib ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: ekopsixologiya, kognitiv jarayonlar, bo‘lajak o‘qituvchi, ijtimoiy himoya, ekologik xavfsizlik, ekologik tafakkur, ekologik refleksiya, sog‘lom muhit, pedagogik profilaktika.

Zamonaviy ta’lim tizimida ijtimoiy himoya tushunchasi faqat moddiy yordam, ijtimoiy nafaqa yoki huquqiy kafolatlar bilan cheklanmaydi. U bolaning xavfsiz, sog‘lom, psixologik jihatdan barqaror va rivojlantiruvchi muhitda yashashi hamda ta’lim olishini ta’minlaydigan keng pedagogik, psixologik va ijtimoiy mexanizmlarni ham qamrab oladi. Shu nuqtayi nazardan ekologik xavfsizlik va ekopsixologik madaniyat ham ijtimoiy himoyaning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi zarur. Bo‘lajak o‘qituvchi ta’lim jarayonida nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchida tabiatga ongli munosabat, sog‘lom turmush, mas’uliyatli xulq-atvor, jamoaviy javobgarlik va xavfsiz muhitni saqlash madaniyatini shakllantiruvchi pedagogik subyekt hisoblanadi. Shuning uchun pedagogik oliy ta’limda ekopsixologik kognitiv jarayonlarni rivojlantirish masalasi bevosita ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish bilan bog‘liqdir.

Bugungi kunda ekologik muammolar insonning kundalik hayoti, salomatligi, ruhiy holati va ijtimoiy xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Chiqindilar, suv

isrofi, havoning ifloslanishi, shovqin, yashil hududlarning kamayishi, texnogen xavflar va shahar muhitidagi psixologik zo‘riqish bolalar va yoshlarning umumiy rivojlanishiga ham ta’sir qiladi. Bunday sharoitda o‘qituvchining ekologik ongli, psixologik sezgir va ijtimoiy mas’uliyatli bo‘lishi ta’lim muassasasida himoyalovchi muhit yaratishning muhim shartidir.

Maqolaning maqsadi - bo‘lajak o‘qituvchilarda ekopsixologik kognitiv jarayonlarni rivojlantirishni ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish omili sifatida tahlil qilish hamda milliy va xorijiy tajriba asosida amaliy yo‘nalishlarni belgilashdan iborat.

Ekopsixologik kognitiv jarayonlar va ijtimoiy himoya o‘rtasidagi bog‘liqlik

Ekopsixologik kognitiv jarayonlar insonning atrof-muhitni idrok etishi, ekologik hodisalarni anglash, xavfni baholash, o‘z xatti-harakatining oqibatini tushunish va mas’uliyatli qaror qabul qilish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Bunday jarayonlar idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur, tahlil, baholash va refleksiya bilan bog‘liq holda shakllanadi. Ijtimoiy himoya nuqtayi nazaridan ekopsixologik kognitiv jarayonlar uchta asosiy vazifani bajaradi. Birinchidan, ular shaxsda xavfsiz muhitga ehtiyojni anglashni shakllantiradi. Ikkinchidan, ekologik xavf va ijtimoiy xavf o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishga yordam beradi. Uchinchidan, mas’uliyatli xulq-atvor orqali o‘zini, boshqalarni va jamiyatni himoya qilishga yo‘naltiradi.

Bo‘lajak o‘qituvchi ushbu jarayonlarni o‘zida rivojlantirmas ekan, u o‘quvchilarda ekologik madaniyat va ijtimoiy javobgarlikni barqaror shakllantira olmaydi. Shuning uchun ekopsixologik tayyorgarlik o‘qituvchining umumiy kasbiy tayyorgarligiga qo‘shimcha unsur emas, balki ta’lim muhitida ijtimoiy himoya, sog‘lom turmush va profilaktik tarbiyani ta’minlovchi zarur komponent sifatida qaralishi lozim. Ekopsixologik yondashuvda tabiatga zarar yetkazish faqat ekologik masala sifatida emas, balki ijtimoiy befarqlik, jamoaviy mas’uliyatsizlik va kelajak avlod manfaatlariga loqaydlik ko‘rinishi sifatida ham baholanadi. Shu sababli o‘quvchilarda ekologik mas’uliyatni shakllantirish, kengroq ma’noda, ularni ijtimoiy mas’uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Milliy ta’lim tajribasida tabiatga hurmat, yer-suvni qadrlash, atrof-muhitni asrash, tozalik, obodonchilik, mahalla hududiga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish kabi qadriyatlar tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O‘zbek oilasi va mahalla an’analarida tabiatga ehtiyotkorlik, suvni isrof qilmaslik, daraxt ekish, hovli va ko‘chani ozoda saqlash, umumiy muhitga hurmat bilan qarash qadimdan ijtimoiy norma sifatida qaralgan.

Mazkur milliy tajriba bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda ekopsixologik mazmun bilan boyitilishi kerak. Ya’ni ekologik tarbiya faqat “tabiatni asrang” mazmunidagi umumiy chaqiriq bo‘lib qolmasligi, balki pedagogik va psixologik jihatdan asoslangan faoliyat tizimiga aylanishi zarur. Bunda bo‘lajak o‘qituvchi o‘quvchiga ekologik faktlarni tushuntirish bilan birga, uning ongida tabiatga nisbatan hissiy yaqinlik, javobgarlik, ehtiyotkorlik va jamoaviy burch tuyg‘usini

shakllantirishi lozim.O‘zbekiston sharoitida ekologik tarbiya ijtimoiy himoya bilan bevosita bog‘liqdir. Suv tanqisligi, havoning sifati, chiqindilar muammosi, yashil hududlarning kamayishi, maktab va mahalla atrofidagi sanitariya holati bolalarning salomatligi, ruhiy holati va ijtimoiy faolligiga ta’sir qiladi. Shuning uchun bo‘lajak o‘qituvchini ekopsixologik tayyorlash bolalar uchun sog‘lom va xavfsiz ta’lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Xorijiy tajribada ekologik ta’lim ko‘pincha barqaror rivojlanish, xavfsiz hayot, fuqarolik mas’uliyati va ijtimoiy ishtirok bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Bunday yondashuvda ekologik bilim faqat tabiat haqidagi ma’lumot emas, balki shaxsning qaror qabul qilish, jamoada ishlash, muammoni hal qilish va o‘z jamoaviy aksiyalar orqali o‘quvchilarda ekologik harakati oqibatini baholash qobiliyati bilan bog‘lanadi.Ayrim xorijiy ta’lim tizimlarida ekologik tarbiya bolalarning kundalik hayotiy tajribasi bilan uyg‘unlashtiriladi. Masalan, chiqindilarni ajratish, suvni tejash, maktab bog‘ini parvarish qilish, “yashil sinf” loyihalari, mahalliy ekologik muammolarni o‘rganish va mas’uliyat shakllantiriladi.Bu tajribaning muhim jihati shundaki, o‘quvchi ekologik muammoni tashqi mavzu sifatida emas, o‘z hayoti, maktabi, mahallasi va kelajagi bilan bog‘liq masala sifatida anglaydi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda ushbu yondashuvdan foydalanish talabalarning ekopsixologik kognitiv jarayonlarini real pedagogik vaziyatlar bilan bog‘lash imkonini beradi.

Milliy sharoitda xorijiy tajribani bevosita ko‘chirish emas, balki uni mahalla, oila, maktab va oliy ta’lim muassasasi hamkorligi bilan uyg‘unlashtirish zarur. Shunda ekologik ta’lim ijtimoiy himoya, sog‘lom turmush va profilaktik tarbiyaning amaliy mexanizmiga aylanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda ekopsixologik kognitiv jarayonlar bosqichma-bosqich rivojlanadi. Har bir bosqich ijtimoiy himoya va xavfsiz ta’lim muhitini shakllantirish bilan bog‘liq amaliy vazifaga ega. Birinchi bosqich - ekologik sezgirlik va idrok bosqichi. Bu bosqichda talaba atrof-muhitdagi ekologik holatlarni ko‘rish, sezish va farqlashni o‘rganadi. U chiqindi, suv isrofi, havoning ifloslanishi, shovqin, yashil hududlarning kamayishi, sinf va maktab hududidagi sanitariya holati kabi omillar bolalarning salomatligi va psixologik holatiga ta’sir qilishini anglay boshlaydi.

Ikkinchi bosqich - ekologik bilimni ijtimoiy mazmunda anglash bosqichi. Bu bosqichda talaba ekologik muammolarni faqat tabiat bilan bog‘liq fakt sifatida emas, balki sog‘liq, xavfsizlik, ijtimoiy tenglik, bolalar farovonligi va ta’lim sifati bilan bog‘liq masala sifatida tushunadi.Uchinchi bosqich - ekologik tafakkur bosqichi. Bu bosqichda talaba ekologik muammoning sabablarini, sharoitlarini va oqibatlarini tizimli tahlil qiladi. U “muammo bor” degan oddiy qayddan “bu muammo kimga ta’sir qiladi?”, “qanday ijtimoiy xavf tug‘diradi?”, “o‘qituvchi qanday pedagogik choralar ko‘rishi mumkin?” degan savollarga o‘tadi. To‘rtinchi bosqich - ekologik baholash bosqichi. Bu bosqichda talaba ekologik hodisalarni axloqiy, ijtimoiy va pedagogik mezonlar asosida baholaydi. Tabiatga zarar yetkazish, maktab

hududini ifloslantirish, suvni isrof qilish yoki umumiy mulkka befarq qarash ijtimoiy mas’uliyatsizlik ko‘rinishi sifatida talqin qilinadi.

Beshinchi bosqich - ekologik refleksiya bosqichi. Bu bosqichda talaba o‘zining ekologik xulq-atvori, iste’mol odatlari, tabiatga munosabati, jamoat joyidagi madaniyati va kelajakdagi pedagogik ta’sir imkoniyatlarini tahlil qiladi. Refleksiya ekologik bilimni shaxsiy va kasbiy pozitsiyaga aylantiradi. Oltinchi bosqich - ekologik-pedagogik qaror qabul qilish bosqichi. Bu bosqichda talaba o‘quvchilar bilan ekologik tarbiya olib borish, xavfsiz ta’lim muhitini yaratish, maktab va mahalla bilan hamkorlikda ekologik loyihalar tashkil qilish, bolalarda sog‘lom xulq-atvor va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish bo‘yicha aniq pedagogik qarorlar qabul qiladi.

Bosqich	**Asosiy mazmun**	**Ijtimoiy himoya bilan bog‘liqligi**	**Kutiladigan natija**
Ekologik sezgirlik va idrok	Atrof-muhitdagi xavf omillarini sezish	Bolalar salomatligi va xavfsiz muhitga e’tibor kuchayadi	Ekologik befarqlik kamayadi
Ekologik bilimni anglash	Ekologik muammoni ijtimoiy mazmunda tushunish	Ekologiya, sog‘liq va ta’lim sifati bog‘lanadi	Ijtimoiy mas’uliyat shakllanadi
Ekologik tafakkur	Sabab va oqibatlarni tizimli tahlil qilish	Xavf guruhlari va muhit omillari aniqlanadi	Tahliliy qarash rivojlanadi
Ekologik baholash	Hodisani axloqiy va pedagogik mezonda baholash	Jamoaviy mas’uliyat tushunchasi mustahkamlanadi	Mas’uliyatli munosabat shakllanadi
Ekologik refleksiya	O‘z xulqi va kasbiy pozitsiyasini tahlil qilish	O‘qituvchi shaxsiy namuna sifatida tayyorlanadi	Ongli pedagogik pozitsiya shakllanadi
Ekologik-pedagogik qaror	Tarbiyaviy va himoyalovchi muhitni loyihalash	Maktabda xavfsiz va sog‘lom muhit yaratiladi	Kasbiy ekopsixologik kompetentlik rivojlanadi

Ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishlari. Bo‘lajak o‘qituvchilarda ekopsixologik kognitiv jarayonlarni rivojlantirish orqali ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish bir necha yo‘nalishda amalga oshiriladi.

Birinchi yo‘nalish - ekologik xavfsiz ta’lim muhitini yaratish. O‘qituvchi maktab va sinf muhitining tozaligi, yorug‘ligi, shamollatilishi, shovqin darajasi, yashil hududlar mavjudligi va o‘quvchilarning psixologik holati o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishi kerak.

Ikkinchi yo‘nalish - bolalarda sog‘lom turmush va mas’uliyatli xulq-atvorni shakllantirish. Ekologik tarbiya suvni tejash, chiqindini to‘g‘ri tashlash, jamoat joyini asrash, tabiatga zarar yetkazmaslik, o‘z sog‘lig‘ini qadrlash va boshqalarning huquqini hurmat qilish bilan bog‘lanishi zarur.

Uchinchi yo‘nalish - maktab, oila va mahalla hamkorligini kuchaytirish. Ekologik xavfsizlik faqat maktab ichida hal qilinadigan masala emas. Mahalla hududi, oilaviy odatlar, jamoat joyidagi madaniyat va bolalarning bo‘sh vaqtini tashkil etish ham bu jarayonga ta’sir qiladi.

To‘rtinchi yo‘nalish - xavf guruhidagi bolalarni qo‘llab-quvvatlash. Nosog‘lom muhitda yashaydigan, ijtimoiy befarqlik yoki nazoratsizlik sharoitida ulg‘ayayotgan bolalar ekologik va ijtimoiy xavflarga ko‘proq duch kelishi mumkin. O‘qituvchi bunday holatlarni erta sezishi va mutaxassislar bilan hamkorlikda yordam mexanizmini ishga tushirishi kerak.

Beshinchi yo‘nalish - bo‘lajak o‘qituvchilarning refleksiv tayyorgarligini kuchaytirish. O‘qituvchi o‘zining shaxsiy ekologik madaniyati, nutqi, xatti-harakati va kundalik odatlari orqali o‘quvchilar uchun namuna bo‘ladi. Shuning uchun ekopsixologik tayyorgarlik shaxsiy mas’uliyatdan boshlanishi kerak.

Amaliy tavsiyalar**.** Pedagogik oliy ta’lim muassasalarida ekopsixologik mavzularni “Pedagogika”, “Psixologiya”, “Ijtimoiy pedagogika”, “Tarbiya metodikasi” va “Sog‘lom turmush madaniyati” fanlari bilan integratsiyada o‘qitish maqsadga muvofiq.

Amaliy mashg‘ulotlarda talabalarga maktab, mahalla va oila muhitidagi ekologik xavf omillarini aniqlash bo‘yicha keyslar berilishi kerak. Bunda talaba faqat ekologik muammoni emas, uning bolalar salomatligi, psixologik holati va ijtimoiy himoyasi bilan bog‘liq tomonlarini ham tahlil qiladi.

Talabalar “Xavfsiz maktab muhiti”, “Yashil sinf”, “Suvni asraymiz”, “Toza mahalla - sog‘lom bola”, “Ekologik madaniyat va ijtimoiy mas’uliyat” kabi kichik pedagogik loyihalarni ishlab chiqishi zarur. Bu loyihalar kelajakdagi kasbiy faoliyatga bevosita bog‘langan bo‘lishi kerak.

Maktab amaliyoti jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar sinf va maktab muhitining ekologik-psixologik holatini kuzatishi, o‘quvchilarning ekologik xulq-atvorini tahlil qilishi va tarbiyaviy ta’sir usullarini ishlab chiqishi lozim.

Ekologik tarbiya giyohvandlik, zararli odatlar, ijtimoiy befarqlik, zo‘ravonlik va destruktiv xulq-atvor profilaktikasi bilan bog‘langan holda olib borilishi kerak. Chunki har qanday profilaktikaning asosida shaxsda mas’uliyat, o‘zini boshqarish, sog‘lom tanlov va ijtimoiy javobgarlikni shakllantirish yotadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda ekopsixologik kognitiv jarayonlarni rivojlantirish ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirishning muhim pedagogik omilidir.

Ekologik idrok, ekologik bilim, ekologik tafakkur, ekologik baholash, ekologik refleksiya va ekologik-pedagogik qaror qabul qilish bosqichlari bo‘lajak o‘qituvchining xavfsiz va sog‘lom ta’lim muhitini yaratishga tayyorligini shakllantiradi.

Milliy tajribada mavjud bo‘lgan tabiatga hurmat, mahalla obodligi, tozalik, suvni qadrlash va jamoaviy mas’uliyat qadriyatlari xorijiy tajribadagi barqaror rivojlanish, ekologik ta’lim va fuqarolik mas’uliyati yondashuvlari bilan uyg‘unlashtirilishi mumkin.

Ekopsixologik tayyorgarlikka ega bo‘lajak o‘qituvchi o‘quvchilarda nafaqat ekologik madaniyat, balki sog‘lom turmush, xavfsiz xulq-atvor, ijtimoiy javobgarlik va destruktiv ta’sirlarga qarshi ichki himoya mezonlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ekopsixologik kognitiv jarayonlarni rivojlantirish bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash tizimida ijtimoiy himoya, profilaktika va xavfsiz ta’lim muhitini ta’minlovchi alohida yo‘nalish sifatida mustahkamlanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. - Lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. - Lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonuni. - Lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. - Lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Ekologik nazorat to‘g‘risida”gi Qonuni. - Lex.uz.
6. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya cheloveka. - Moskva: Smisl, 2005.
7. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznaniye. Lichnost. - Moskva: Smisl, 2005.
8. Panov V.I. Ekologicheskaya psixologiya: opit postroyeniya metodologii. - Moskva: Psixologicheskiy institut RAO, 2004.

IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH: O‘ZBEKISTON VA YAPONIYA TAJRIBASI, QIYOSIY TAHLILI

TerDU Filologiya va tillarni o‘qitish: yapon tili
ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi Abrayqulova Ruxshona Orif qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy himoya tizimining nazariy asoslari, uning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda O‘zbekiston va Yaponiya tajribasi misolida ijtimoiy himoya mexanizmlarining o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda har ikki davlatning tarixiy rivojlanishi, milliy mentaliteti, oilaviy

qadriyatlari va davlat siyosatining ijtimoiy himoya tizimiga ta’siri ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy himoya, ijtimoiy siyosat, O‘zbekiston tajribasi, Yaponiya tajribasi, milliy mentalitet, farovonlik, ijtimoiy yordam, ijtimoiy sug‘urta, demografik muammo, oilaviy qadriyatlar, ijtimoiy xizmatlar, davlat siyosati. Bugungi globallashuv sharoitida ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, kambag‘allik, ishsizlik, demografik o‘zgarishlar va iqtisodiy inqirozlar aholining ehtiyojmand qatlamlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni talab etmoqda.

Ijtimoiy himoya - bu davlat va jamiyat tomonidan aholining ehtiyojmand qatlamlarini moddiy, huquqiy va ma’naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimidir.

Ijtimoiy himoya tizimining asosiy vazifalari:

-kambag‘allikni kamaytirish;
-aholi daromadlarini qo‘llab-quvvatlash;
-nogironligi bo‘lgan shaxslarni himoya qilish;
-keksalar va bolalarni qo‘llab-quvvatlash;
-ijtimoiy tenglikni ta’minlash;
-ijtimoiy xavfsizlikni mustahkamlash.

Zamonaviy davlatlarda ijtimoiy himoya tizimi: Ijtimoiy yordam; Ijtimoiy sug‘urta; Ijtimoiy xizmatlar;
Bandlik siyosati kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi.
Ijtimoiy himoya mexanizmlarining samaradorligi ko‘p jihatdan davlatning iqtisodiy salohiyati, huquqiy bazasi va milliy mentalitetiga bog‘liq bo‘ladi.

O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi mustaqillik yillarida bosqichma-bosqich rivojlanib bormoqda. So‘nggi yillarda aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi.
Mamlakatimizda: “Temir daftar”, “Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari”, ijtimoiy nafaqalar, subsidiyalar, moddiy yordam tizimi joriy etildi.

O‘zbek xalqining milliy mentalitetida: -mehr-oqibat; -qarindoshlik rishtalari; mahalla birdamligi;- keksalarni hurmat qilish; -jamoaviylik qadriyatlari muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekistonda ijtimoiy himoya faqat davlat zimmasida emas, balki oila va mahalla institutlari orqali ham amalga oshiriladi. Mahalla tizimi O‘zbekistonning ijtimoiy himoya modelidagi eng muhim institutlardan biridir. Mahalla:
ehtiyojmand oilalarni aniqlaydi;
moddiy va ma’naviy yordam ko‘rsatadi;
yoshlar va ayollar bilan ishlaydi;
ijtimoiy nazorat funksiyasini bajaradi.

Yaponiya ijtimoiy himoya tizimining xususiyatlari

Yaponiya dunyodagi eng rivojlangan ijtimoiy himoya tizimlaridan biriga ega davlatlardan hisoblanadi. Ushbu mamlakatda aholining hayot sifati va ijtimoiy xavfsizligini ta’minlash davlat siyosatining muhim qismi hisoblanadi.

Yaponiya ijtimoiy himoya tizimi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:
-pensiya tizimi;
-tibbiy sug‘urta;
-ishsizlik sug‘urtasi;
-nogironlarni qo‘llab-quvvatlash keksalar parvarishi xizmatlari.

Yaponiyada fuqarolar davlat yordamiga haddan tashqari bog‘lanib qolishni ijobiy holat deb hisoblamaydi. Aksincha, insonning mustaqil bo‘lishi va jamiyatga foyda keltirishi qadrlanadi. Shuningdek, Yaponiyada keksa avlodni hurmat qilish milliy qadriyat sifatida shakllangan. Shu sababli keksalar uchun maxsus tibbiy xizmatlar, parvarish markazlari, ijtimoiy moslashuv dasturlari keng rivojlangan.

Yaponiya aholisi orasida umr davomiyligi yuqori bo‘lgani sababli davlat “qarib borayotgan jamiyat” muammosiga duch kelmoqda. Shu bois keksalarni ijtimoiy himoya qilish siyosati yanada kuchaytirilgan.

O‘ZBEKISTON VA YAPONIYA TAJRIBASINING QIYOSIY TAHLILI

O‘XSHASH JIHATLAR:	
• inson manfaatlari ustuvor hisoblanadi; • keksalarni hurmat qilish qadriyati mavjud; • oilaning ijtimoiy roli yuqori; • ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga katta e’tibor qaratiladi.	
FARQLI JIHATLAR	
O‘zbekiston modeli:	**Yaponiya modeli:**
mahalla tizimiga asoslangan; jamoaviy yordam kuchli; oilaviy qo‘llab-quvvatlash ustuvor; davlat va jamiyat hamkorligi muhim o‘rin tutadi.	texnologik boshqaruv rivojlangan; ijtimoiy sug‘urta tizimi mukammal; individual mas’uliyat yuqori; raqamlashtirilgan xizmatlar keng joriy qilingan.
Yaponiya tajribasi ko‘proq tizimli boshqaruv va texnologiyalarga asoslangan. **O‘zbekiston tajribasi** insoniylik va mahalla birdamligi bilan ajralib turadi.	

Ijtimoiy himoya tizimida raqamlashtirishning ahamiyati

Zamonaviy davrda ijtimoiy himoya tizimini raqamlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yaponiyada: elektron ijtimoiy kartalar; raqamli sug‘urta tizimi; onlayn xizmatlar keng rivojlangan. Bu esa korrupsiyani kamaytirish va xizmatlarning shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda ham: “Yagona ijtimoiy reyestr”; elektron platformalar; davlat xizmatlari portallari joriy etilmoqda.

Har bir davlatning ijtimoiy himoya modeli uning tarixiy rivojlanishi va milliy qadriyatlariga bog‘liq holda shakllanadi.

Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish har bir davlatning barqaror taraqqiyoti uchun muhim omillardan biridir. O‘zbekiston va Yaponiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, samarali ijtimoiy himoya tizimi faqat iqtisodiy imkoniyatlarga emas, balki milliy mentalitet, tarixiy qadriyatlar va jamiyatning ma’naviy asoslariga ham bog‘liq. O‘zbekistonning mahalla tizimi va insonparvarlikka asoslangan modeli Yaponiya tajribasidagi texnologik va tizimli boshqaruv elementlari bilan uyg‘unlashtirilsa, yanada samarali ijtimoiy himoya mexanizmlarini yaratish mumkin. Kelajakda ijtimoiy himoya tizimida inson qadri, adolat va ijtimoiy birdamlik tamoyillarini mustahkamlash jamiyat taraqqiyotining muhim omili bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasining “Aholini ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi normativ hujjatlari.
2.Yaponiya ijtimoiy siyosati bo‘yicha xalqaro hisobotlar.
3.Karimova V. Ijtimoiy psixologiya. - Toshkent, 2021.
4.Sociological Research on Japanese Welfare System. Tokyo, 2020.

KAM TA’MINLANGAN AHOLINI QO‘LLAB-QUVVATLASH TIZIMINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’limda matematika va ona tili kafedrasi o‘qituvchisi Xamidova Zarina Iskandarovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada kam ta’minlangan aholini qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirishning dolzarb masalalari yoritilgan. Unda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy himoya siyosati, kam ta’minlangan oilalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari hamda ushbu sohadagi islohotlar tahlil qilingan. Shuningdek, ijtimoiy yordam tizimini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari, jumladan raqamlashtirish, manzilli yordam ko‘rsatish, bandlikni ta’minlash va xorijiy tajribani joriy etish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy himoya, kam ta’minlangan aholi, ijtimoiy yordam, bandlik, kambag‘allikni qisqartirish, manzilli yordam, ijtimoiy siyosat, subsidiyalar, ijtimoiy xizmatlar, raqamlashtirish, ijtimoiy reyestr, aholi farovonligi, xorijiy tajriba, davlat qo‘llab-quvvatlashi.

Bugungi kunda dunyo davlatlari oldida turgan eng muhim ijtimoiy muammolardan biri - kam ta’minlangan aholini qo‘llab-quvvatlash masalasidir. Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash davlatning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda kambag‘allikni qisqartirish, aholining turmush darajasini yaxshilash hamda manzilli ijtimoiy yordam ko‘rsatish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Kam ta’minlangan aholi tushunchasi**.**Kam ta’minlangan aholi - daromadi yashash minimumidan past bo‘lgan, ijtimoiy yordamga muhtoj oilalar va fuqarolar

hisoblanadi. Ushbu qatlamga: ishsiz fuqarolar, ko‘p bolali oilalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar, boquvchisini yo‘qotgan oilalar, yolg‘iz keksalar kiradi.

Davlat tomonidan ularga moddiy yordam, nafaqa, subsidiyalar va ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatiladi.O‘zbekistonda kam ta’minlangan aholini qo‘llab-quvvatlash tizimi.So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi sezilarli darajada takomillashtirildi. “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” tizimi joriy qilindi; “Temir daftar”, “Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari” mexanizmlari tashkil etildi;
bolalar nafaqasi va moddiy yordam miqdorlari oshirildi; ishsiz fuqarolarni kasb-hunarga o‘qitish tizimi yo‘lga qo‘yildi.

“Ijtimoiy himoya yagona reyestri”ning ahamiyati. Mazkur tizim orqali ehtiyojmand oilalarni aniqlash avtomatlashtirildi va inson omili kamaytirildi. Bu esa: shaffoflikni oshirdi, korrupsiyani kamaytirdi, yordamning manzilli yetib borishini ta’minladi.

Qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish istiqbollari. 1. Raqamlashtirish jarayonlarini kengaytirish. Kelgusida barcha ijtimoiy xizmatlarni elektron platformalar orqali amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Sun’iy intellekt va elektron ma’lumotlar bazasi yordamida ehtiyojmand oilalarni tez aniqlash imkoniyati yaratiladi.

2. Manzilli ijtimoiy yordamni kuchaytirish. Har bir oilaning real ehtiyojidan kelib chiqib yordam ko‘rsatish tizimini rivojlantirish zarur. Bu davlat mablag‘laridan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

3. Bandlikni ta’minlash. Kam ta’minlangan oilalarni doimiy daromad manbai bilan ta’minlash eng muhim yo‘nalish hisoblanadi. Shu sababli: kasb-hunar o‘rgatish,
tadbirkorlikka subsidiyalar berish, imtiyozli kreditlar ajratish tizimini kengaytirish lozim.

4. Xorijiy tajribani joriy etish. Rivojlangan davlatlarda: ijtimoiy sug‘urta, uy-joy subsidiyalari, bepul tibbiy xizmat, oziq-ovqat dasturlari samarali yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish ijtimoiy himoya samaradorligini oshiradi.

5. Nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik. Kelajakda davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari hamkorligini kuchaytirish orqali aholining ehtiyojmand qatlamlariga yanada samarali yordam ko‘rsatish mumkin.

Bugungi kunda O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini isloh qilish bo‘yicha keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, aholining ehtiyojmand qatlamlarini aniqlash, ularga manzilli yordam ko‘rsatish va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha yangi mexanizmlar joriy etildi.

Kam ta’minlangan oilalarni qo‘llab-quvvatlash bir necha yo‘nalishlarda amalga oshiriladi: Moddiy yordam Davlat tomonidan kam daromadli oilalarga nafaqa va moddiy yordam pullari ajratiladi. Bu yordam oilaning minimal ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Bandlikka ko‘maklashish Ishsiz fuqarolarni kasb-hunarga o‘qitish, yangi ish o‘rinlari yaratish hamda tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash orqali oilalarning daromad manbai oshiriladi.Uy-joy va kommunal yordam. Ayrim ehtiyojmand oilalarga uy-joy olish uchun subsidiyalar beriladi hamda kommunal

to‘lovlar bo‘yicha imtiyozlar taqdim etiladi. Tibbiy va ta’lim xizmatlari kam ta’minlangan oilalar farzandlari uchun bepul yoki imtiyozli ta’lim imkoniyatlari yaratiladi. Shuningdek, tibbiy xizmatlardan foydalanishda ham yengilliklar beriladi.

Kam ta’minlangan aholini qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish mamlakat taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Kuchli ijtimoiy himoya tizimi aholining davlatga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi hamda jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Bu muammolarni hal etish tizim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda kam ta’minlangan aholini qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish jamiyat barqarorligi va iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biridir. O‘zbekistonda bu borada keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Kelgusida raqamlashtirish, manzilli yordam, bandlikni oshirish va xalqaro tajribani joriy etish

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari to‘plami. - Toshkent, 2023.
2.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023.
3.Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
4.Abdurahmonov Q.X. *Ijtimoiy siyosat va inson taraqqiyoti*. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
5.Vahobov A.V., Xajibakiyev Sh.X. *Aholini ijtimoiy himoyalash asoslari*. - Toshkent, 2019.
6.O‘zbekiston Respublikasi Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi ma’lumotlari.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI IJTIMOIY HIMOYA QILISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA TARBIYACHINING O‘RNI

Xudayberdiyeva Latofat Azimovna
Namangan viloyati, 54-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni ijtimoiy himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirishda tarbiyachining o‘rni tahlil qilinadi. Maktabgacha yosh bolaning emotsional xavfsizligi, ijtimoiy moslashuvi, nutqiy rivojlanishi, xulq-atvor madaniyati va asosiy hayotiy ko‘nikmalari shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Shu sababli tarbiyachi faqat ta’lim-tarbiya beruvchi xodim emas, balki bolaning oilaviy, psixologik va ijtimoiy holatini erta kuzatuvchi, xavf omillarini sezuvchi va zarur hollarda ota-ona, psixolog, mahalla hamda ijtimoiy xizmatlar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yuvchi pedagogik subyekt sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, ijtimoiy himoya, tarbiyachi, bola huquqlari, oila bilan hamkorlik, erta aniqlash, profilaktika, ijtimoiy xizmat, himoyalovchi muhit.

Maktabgacha ta’lim bolaning shaxs sifatida shakllanishida dastlabki va muhim bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda bola kattalar bilan muloqot qilishni, tengdoshlari bilan o‘ynashni, qoidalarga rioya etishni, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashni, yordam so‘rashni va ijtimoiy muhitga moslashishni o‘rganadi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim tashkiloti nafaqat ta’lim beruvchi muassasa, balki bolaning xavfsizligi, rivojlanishi va ijtimoiy himoyasini ta’minlovchi muhim pedagogik muhitdir.

Bugungi kunda bolalarni ijtimoiy himoya qilish masalasi faqat moddiy yordam yoki huquqiy kafolatlar bilan chegaralanmaydi. U bolaning emotsional xavfsizligi, sog‘lom rivojlanishi, zo‘ravonlikdan himoyalanishi, befarqlik va nazoratsizlikdan saqlanishi, oilaviy muhitdagi muammolar vaqtida aniqlanishi hamda zarur yordam ko‘rsatilishini ham o‘z ichiga oladi. Bunday vazifalarni amalga oshirishda maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisining roli alohida ahamiyatga ega.

Tarbiyachi bolani kundalik faoliyat jarayonida kuzatadi. U bolaning kayfiyati, muloqoti, o‘yin faoliyati, nutqi, xulqi, ovqatlanishi, tengdoshlari bilan munosabati va kattalar bilan aloqasidagi o‘zgarishlarni boshqalardan oldin sezishi mumkin. Shu sababli tarbiyachi ijtimoiy himoya tizimida erta ogohlantiruvchi pedagogik bo‘g‘in sifatida qaralishi zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy himoya qilish deganda bolaning sog‘lom, xavfsiz, mehrga boy va rivojlantiruvchi muhitda ulg‘ayishi uchun zarur pedagogik, psixologik, ijtimoiy va huquqiy sharoitlarni ta’minlash tushuniladi. Bu jarayon bolaning huquqlarini himoya qilish, oilaga ko‘mak berish, xavfli vaziyatlarni erta aniqlash, zo‘ravonlik va beparvolikning oldini olish, emotsional qo‘llab-quvvatlash va moslashuv jarayonini yengillashtirish bilan bog‘liqdir.

Maktabgacha yoshdagi bola o‘z muammosini har doim aniq so‘z bilan ifodalay olmaydi. U oiladagi nizolar, qo‘rquv, e’tiborsizlik, zo‘ravonlik, emotsional sovuqlik yoki ijtimoiy qiyinchiliklarni xulqi orqali ko‘rsatishi mumkin. Masalan, bola haddan tashqari tortinchoq bo‘lib qolishi, tez yig‘lashi, tengdoshlaridan chetlashishi, agressiv harakat qilishi, ovqatlanish yoki uyquda muammoga duch kelishi, mashg‘ulotlarga qiziqmasligi yoki kattalardan qo‘rqishi mumkin. Bunday holatlar tarbiyachi tomonidan oddiy intizom buzilishi sifatida emas, balki ehtimoliy ijtimoiy-psixologik signal sifatida baholanishi lozim.

Ijtimoiy himoyaning asosiy vazifasi bolani jazolash, ayblash yoki oilani tanqid qilish emas, balki muammoni vaqtida ko‘rish, uning sabablarini aniqlash va zarur yordam mexanizmini ishga tushirishdan iborat. Shu jihatdan tarbiyachi, psixolog, mudira, ota-ona, mahalla va ijtimoiy xizmatlar o‘rtasidagi hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida tarbiyachining birinchi vazifasi bolaning kundalik holatini pedagogik kuzatishdir. Kuzatuv bolaning faqat mashg‘ulotdagi faolligini emas, balki uning emotsional holati, o‘yin faoliyati, guruhdagi muloqoti,

tengdoshlari bilan munosabati, o‘zini tutishi va kattalarga bo‘lgan ishonchini ham qamrab olishi kerak.

Ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishlari. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish bir necha yo‘nalish asosida amalga oshirilishi mumkin.

Birinchi yo‘nalish - erta diagnostika mexanizmini kuchaytirish. Har bir guruhda bolalarning emotsional, ijtimoiy va xulqiy holatini kuzatib borish bo‘yicha sodda va tushunarli kuzatuv varaqalari yuritilishi maqsadga muvofiq. Bu hujjatlar bolani baholash yoki tamg‘alash uchun emas, balki uning yordamga ehtiyojini vaqtida aniqlash uchun xizmat qiladi.

Ikkinchi yo‘nalish - ota-onalar bilan maslahat ishlarini tizimlashtirish. DMTTda ota-onalar uchun “Bola bilan ishonchli muloqot”, “Maktabgacha yoshdagi bolaning emotsional ehtiyojlari”, “Zo‘ravonliksiz tarbiya”, “Bolani maktabga tayyorlashda oila roli”, “Bola xulqidagi xavf belgilarini qanday tushunish kerak?” kabi mavzularda suhbatlar va amaliy seminarlar tashkil etilishi zarur.

Uchinchi yo‘nalish - xavf guruhidagi bolalar bilan individual ishlash. Oilaviy nizolar, ota-onaning uzoq muddatli bandligi, moddiy qiyinchilik, emotsional e’tiborsizlik yoki rivojlanishdagi sustlik bolaga individual pedagogik va psixologik yondashuvni talab qiladi. Bunday bolalar bilan ishlash rejasi tarbiyachi va psixolog hamkorligida tuzilishi kerak.

To‘rtinchi yo‘nalish - DMTT, oila va mahalla hamkorligini kuchaytirish. Maktabgacha yoshdagi bolaning muammosi faqat bog‘cha ichida hal qilinmaydi. Uning oilaviy muhiti, yashash sharoiti, ota-onalarining tarbiyaviy madaniyati va mahalla muhitidagi qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari ham hisobga olinishi zarur.

Beshinchi yo‘nalish - tarbiyachilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini oshirish. Tarbiyachi bola huquqlari, ijtimoiy xavf omillari, zo‘ravonlik belgilarini aniqlash, ota-onalar bilan nozik muloqot qilish, psixologik birinchi yordam va mutaxassisga yo‘naltirish tartibi bo‘yicha zarur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak.

Milliy tajribada bolani tarbiyalashda oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligi muhim o‘rin egallaydi. O‘zbek jamiyatida bola tarbiyasi faqat ota-onaning shaxsiy vazifasi emas, balki keng ijtimoiy mas’uliyat sifatida qaraladi. Mahalla institutining mavjudligi oilalarni erta qo‘llab-quvvatlash, muammoli holatlarni ko‘rish, ijtimoiy yordamga muhtoj bolalarni aniqlash va ota-onalar bilan ishlash imkoniyatini beradi.

Xorijiy tajribada maktabgacha ta’limda bolani himoya qilish “early childhood protection”, “early intervention”, “family support” kabi yondashuvlar orqali amalga oshiriladi. Bunda asosiy e’tibor bolaning muammosi chuqurlashmasdan oldin uni aniqlash, oilaga maslahat berish, mutaxassislararo hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va bolaning rivojlanishi uchun xavfsiz muhit yaratishga qaratiladi.

Milliy sharoitda ushbu tajribani to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki uni mavjud oila, mahalla va DMTT hamkorligi bilan uyg‘unlashtirish zarur. Shu asosda

maktabgacha ta’lim tashkiloti bolaning ijtimoiy himoyasini ta’minlaydigan birinchi pedagogik maydon sifatida samarali faoliyat yuritishi mumkin.

Ijtimoiy himoya mexanizmlari modeli

Mexanizm	**Asosiy vazifa**	**Amalga oshirish shakli**	**Kutiladigan natija**
Erta kuzatuv	Bola holatidagi o‘zgarishlarni vaqtida sezish	Kuzatuv varaqasi, tarbiyachi qaydlari	Xavf belgisi erta aniqlanadi
Ota-onalar bilan maslahat	Oilaning tarbiyaviy imkoniyatini kuchaytirish	Suhbat, seminar, individual maslahat	Ota-onaning pedagogik madaniyati oshadi
Individual yordam	Xavf guruhidagi bolani qo‘llab-quvvatlash	Psixolog va tarbiyachi hamkorligi	Bola moslashuvi yengillashadi
Mahalla bilan hamkorlik	Oilaga ijtimoiy yordam ko‘rsatish	DMTT-mahalla-oila aloqasi	Qo‘llab-quvvatlash tizimi kuchayadi
Monitoring	Ko‘rsatilgan yordam natijasini kuzatish	Takroriy suhbat, kuzatuv, tahlil	Muammo nazoratda ushlab turiladi

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida har bir tarbiyachi bola xulqidagi o‘zgarishlarni qayd etish bo‘yicha oddiy kuzatuv daftariga ega bo‘lishi maqsadga muvofiq. Bunda bolaning kayfiyati, muloqoti, o‘yin faoliyati, ishtahasi, tengdoshlar bilan munosabati va kattalarga munosabati kuzatiladi.

Ota-onalar bilan ishlashda umumiy yig‘ilishlardan tashqari individual suhbatlarga alohida e’tibor berish kerak. Ayrim oilalar o‘z muammosini ko‘pchilik oldida ayta olmaydi. Shu sababli tarbiyachi ota-onaga ishonchli, hurmatli va ayblovsiz muloqot muhitini yaratishi zarur.

DMTTda psixolog, tarbiyachi va rahbariyat hamkorligida xavf guruhidagi bolalar bilan ishlash bo‘yicha ichki tartib ishlab chiqilishi lozim. Bu tartibda bola holatini kuzatish, ota-ona bilan suhbat, mutaxassisga yo‘naltirish va natijani monitoring qilish bosqichlari aniq belgilanishi kerak.

Tarbiyachilar uchun muntazam malaka oshirish mashg‘ulotlarida bola huquqlari, zo‘ravonliksiz tarbiya, ijtimoiy xavf belgilarini aniqlash, ota-onalar bilan kommunikatsiya va bolaga emotsional yordam ko‘rsatish mavzulari kiritilishi lozim. Maktabgacha ta’lim tashkiloti mahalla bilan hamkorlikda ehtiyojmand, ko‘p farzandli, ijtimoiy yordamga muhtoj yoki murakkab oilaviy sharoitda yashayotgan bolalar bo‘yicha ehtiyotkor va maxfiy yondashuv asosida yordam mexanizmini yo‘lga qo‘yishi zarur.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni ijtimoiy himoya qilish tarbiyachining kundalik pedagogik faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir. Tarbiyachi bola

xulqi, emotsional holati, muloqoti va rivojlanishidagi o‘zgarishlarni erta sezuvchi muhim pedagogik subyekt hisoblanadi.

Bolalarni ijtimoiy himoya qilish mexanizmlari erta kuzatuv, ota-onalar bilan maslahat, individual yordam, mahalla bilan hamkorlik va monitoring tizimi orqali takomillashtirilishi mumkin.

Milliy tajribadagi oila-mahalla-ta’lim tashkiloti hamkorligi xorijiy tajribadagi erta aralashuv va oilani qo‘llab-quvvatlash yondashuvlari bilan uyg‘unlashtirilganda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun himoyalovchi muhit kuchayadi.

Tarbiyachining ijtimoiy-pedagogik kompetentligini oshirish bolalarni zo‘ravonlik, befarqlik, nazoratsizlik va rivojlanishdagi xavflardan himoya qilishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. - Lex.uz.
2.O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. - Lex.uz.
3.O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonuni. - Lex.uz.
4.O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. - Lex.uz.
5.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. - Lex.uz.
6.Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebyonka. - Moskva: Smisl, 2005.
7.Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1. Attachment. - New York: Basic Books, 2002.

XOTIN-QIZLAR KENGASHINING OILALARDA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARINI KUCHAYTIRISHDAGI O‘RNI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA

Surxondaryo viloyati Boysun tumani xotin-qizlar kengashi raisi
Galiyeva Jamilya Robertovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada xotin-qizlar kengashining oilalarda ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirishdagi o‘rni milliy va xorijiy tajriba asosida tahlil qilinadi. Maqolada xotin-qizlar kengashi oilaviy muammolarni erta aniqlash, ayollarni qo‘llab-quvvatlash, qizlar tarbiyasi, yosh onalar bilan ishlash, ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarni aniqlash va ularni mutaxassislar bilan bog‘lashda muhim ijtimoiy bo‘g‘in sifatida asoslanadi. Shuningdek, mahalla, ta’lim muassasasi, tibbiyot, psixologik xizmat va ijtimoiy xizmatlar hamkorligini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: xotin-qizlar kengashi, ijtimoiy himoya, oila, mahalla, ayollarni qo‘llab-quvvatlash, yoshlar profilaktikasi, milliy tajriba, xorijiy tajriba, ijtimoiy xizmat.

Ijtimoiy himoya tizimining samaradorligi ko‘p jihatdan uning oilaga qanchalik yaqin ekanligi bilan belgilanadi. Oila ichidagi muammo vaqtida ko‘rilmasa, u keyinchalik bola tarbiyasi, yoshlar xulqi, ayolning ruhiy holati, iqtisodiy barqarorlik, oilaviy nizolar va ijtimoiy xavfsizlikka ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli ijtimoiy himoya faqat moddiy yordam yoki rasmiy hujjatlar bilan cheklanmasligi, balki oilaning kundalik hayoti, tarbiyaviy muhiti va psixologik holatini ham qamrab olishi zarur.

Xotin-qizlar kengashi ushbu jarayonda alohida ahamiyatga ega. Chunki u ayollar, onalar, qizlar, yosh oilalar va mahalla hayoti bilan bevosita aloqada bo‘lgan jamoatchilik instituti hisoblanadi. Xotin-qizlar kengashi oiladagi muammolarni erta ko‘rish, ayollarning ehtiyojlarini aniqlash, ularni ijtimoiy xizmatlarga yo‘naltirish, qizlar tarbiyasini qo‘llab-quvvatlash va oilaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim vosita bo‘la oladi.Bugungi kunda yoshlar orasida turli ijtimoiy xavflar, zararli odatlar, internetdagi salbiy ta’sirlar, oilaviy nazoratning sustlashuvi va ma’naviy bo‘shliqning paydo bo‘lishi profilaktik ishlarni kuchaytirishni talab etadi.

Bunda onalar, ayollar faollari va xotin-qizlar kengashining roli beqiyosdir. Chunki yoshning dastlabki tarbiyasi, oiladagi ruhiy muhit va qadriyatli yo‘nalishi ko‘p jihatdan ona va oilaviy munosabatlar orqali shakllanadi.

Maqolaning maqsadi -xotin-qizlar kengashining oilalarda ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirishdagi o‘rnini tahlil qilish hamda milliy va xorijiy tajriba asosida amaliy yo‘nalishlarni belgilashdan iborat.

Oilada ijtimoiy himoyaning mazmuni. Oilada ijtimoiy himoya deganda faqat moddiy yordam ko‘rsatish emas, balki oila a’zolarining xavfsizligi, huquqlari, salomatligi, psixologik barqarorligi, tarbiyaviy imkoniyati va ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlash tushuniladi. Bu jarayon ayol, bola, yoshlar, keksalar va yordamga muhtoj shaxslarning ehtiyojlarini o‘z vaqtida aniqlash hamda ularga mos yordam ko‘rsatishni talab qiladi.

Oilaviy muammolar ko‘pincha yashirin bo‘ladi. Ayol o‘z muammosini oshkor qilishdan tortinishi, oila ichidagi nizolarni yashirishi yoki yordam so‘rashni uyat deb bilishi mumkin. Bunday sharoitda xotin-qizlar kengashi ishonchli muloqot muhitini yaratishi, ayolni tinglashi va muammoni mutaxassislar darajasiga olib chiqishda ko‘maklashishi lozim.

Ijtimoiy himoya nuqtayi nazaridan oilada quyidagi xavf omillariga alohida e’tibor berish zarur: oilaviy nizolar, zo‘ravonlik, moddiy qiyinchilik, ayolning ijtimoiy yakkalanishi, farzand tarbiyasidagi befarqlik, yoshlarning nazoratsizligi, erta nikoh, o‘qishni davom ettirmaslik, psixologik bosim, internetdan nazoratsiz foydalanish va zararli odatlarga moyillik.

Xotin-qizlar kengashining asosiy vazifalari. Xotin-qizlar kengashining birinchi vazifasi -ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarni erta aniqlashdir. Bunda oilaning moddiy

ahvoli bilan birga, uning tarbiyaviy muhiti, ayolning holati, farzandlarning o‘qishi, yoshlarning bo‘sh vaqti va oiladagi muloqot madaniyati ham hisobga olinishi kerak.

Ikkinchi vazifa -ayollarni qo‘llab-quvvatlashdir. Ayol ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlansa, oilaning ichki barqarorligi kuchayadi. Bu esa farzand tarbiyasiga, yoshlarning ijtimoiy moslashuviga va oiladagi sog‘lom muhitga ijobiy ta’sir qiladi.

Uchinchi vazifa -qizlar bilan tarbiyaviy va profilaktik ish olib borishdir. Qizlarda o‘z qadr-qimmatini anglash, ta’lim olishga intilish, sog‘lom turmush madaniyati, xavfsiz muloqot, zararli takliflarga qarshi turish va yordam so‘rash madaniyatini shakllantirish zarur.

To‘rtinchi vazifa -oilani mutaxassislar bilan bog‘lashdir. Xotin-qizlar kengashi psixolog, ijtimoiy xodim, tibbiyot xodimi, huquqshunos, ta’lim muassasasi va mahalla faollari bilan hamkorlikda ishlashi kerak.

Beshinchi vazifa -profilaktik muhit yaratishdir. Mahallada ayollar, onalar va qizlar bilan muntazam ishlash, suhbatlar, seminarlar, uchrashuvlar va amaliy maslahatlar tashkil etish ijtimoiy xavflarning oldini olishga xizmat qiladi.

Milliy tajriba. O‘zbek jamiyatida mahalla, oila va ayollar faollari ijtimoiy tarbiya va himoya tizimining muhim bo‘g‘ini hisoblanadi. Mahalla aholining real hayotiga yaqin bo‘lgani uchun oilaviy muammolarni erta ko‘rish, yordamga muhtoj ayollarni aniqlash va tarbiyaviy-profilaktik ishlarni tashkil etish imkoniyatiga ega.

Milliy tajribada xotin-qizlar kengashi ayollar bilan bevosita muloqot qilishi, ularning muammolarini eshitishi, oilaviy nizolarni yumshatishga ko‘maklashishi, qizlar tarbiyasiga e’tibor berishi va yosh oilalarni qo‘llab-quvvatlashi bilan ahamiyatlidir.Biroq bu ishlar faqat umumiy tadbirlar bilan cheklanmasligi kerak. Har bir oila ehtiyojiga qarab yondashuv zarur. Ba’zi oilaga moddiy yordam, boshqasiga psixologik maslahat, yana biriga huquqiy yordam, ayrimlariga esa farzand tarbiyasi bo‘yicha pedagogik ko‘mak kerak bo‘lishi mumkin.

Xorijiy tajriba. Xorijiy tajribada oilalarni qo‘llab-quvvatlash “family support”, “community-based social work”, “early intervention” kabi yondashuvlar asosida amalga oshiriladi. Bunda asosiy e’tibor muammo chuqurlashib ketmasdan oldin oilani qo‘llab-quvvatlashga qaratiladi.Ko‘plab mamlakatlarda ayollar markazlari, oilaviy maslahat xizmatlari, mahalliy jamoa tashkilotlari, maktab psixologlari va ijtimoiy xodimlar hamkorlikda ishlaydi. Oilaga yordam ko‘rsatishda faqat moliyaviy yordam emas, balki maslahat, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ota-onalik ko‘nikmalarini rivojlantirish, zo‘ravonlikdan himoya qilish va bolalar tarbiyasini qo‘llab-quvvatlash ham muhim hisoblanadi.Milliy sharoitda ushbu tajribani to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki uni mahalla va xotin-qizlar kengashi faoliyati bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiqdir. Bu ijtimoiy himoyani oilaga yaqinlashtiradi va yordamning manzilli bo‘lishini ta’minlaydi.

Ijtimoiy himoya mexanizmlari modeli

Yo‘nalish	**Asosiy vazifa**	**Amalga oshirish shakli**	**Kutiladigan natija**
Oilani erta aniqlash	Yordamga muhtoj oilani ko‘rish	Uyma-uy o‘rganish, suhbat, mahalla ma’lumoti	Muammo chuqurlashmasdan yordam beriladi
Ayollarni qo‘llab-quvvatlash	Ayolning ijtimoiy faolligini oshirish	Maslahat, kasbga yo‘naltirish, psixologik yordam	Oilaviy barqarorlik kuchayadi
Qizlar bilan ishlash	Xavfsiz xulq va o‘zini qadrlashni shakllantirish	Uchrashuv, suhbat, trening	Qizlarda ijtimoiy himoyalanganlik kuchayadi
Mutaxassislar bilan hamkorlik	Muammoni kompleks hal qilish	Psixolog, huquqshunos, ijtimoiy xodim bilan aloqa	Yordam manzilli bo‘ladi
Monitoring	Ko‘rsatilgan yordam natijasini kuzatish	Takroriy suhbat, tahlil, kuzatuv	Ijtimoiy yordam uzluksiz bo‘ladi

Xotin-qizlar kengashi faoliyatida oilalarning ijtimoiy ehtiyojlarini aniqlash bo‘yicha muntazam monitoring yo‘lga qo‘yilishi kerak. Bu jarayon rasmiy nazorat sifatida emas, balki yordamga muhtoj oilalarni qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatida tashkil etilishi lozim.Ayollar bilan ishlashda ishonchli muloqot muhitini yaratish muhim. Ayol o‘z muammosini ochiq ayta olmasa, yordam mexanizmi ishga tushmaydi. Shu sababli xotin-qizlar kengashi vakillari suhbat madaniyati, maxfiylik va nozik yondashuv qoidalariga amal qilishi zarur.

Qizlar va yosh ayollar uchun “Sog‘lom oila”, “Xavfsiz muloqot”, “Zararli taklifga yo‘q deyish”, “Ta’lim va kasb -ijtimoiy himoya omili”, “Internetdagi xavflardan himoyalanish” mavzularida profilaktik uchrashuvlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq.Mahalla, maktab, tibbiyot muassasasi, psixologik xizmat va ijtimoiy xizmatlar bilan hamkorlikda manzilli yordam xaritasi ishlab chiqilishi kerak. Unda har bir muhtoj oilaga qanday yordam kerakligi aniq belgilanadi.Oilaviy nizolar, zo‘ravonlik, qizlarning ta’limdan chetda qolishi, yoshlarning nazoratsizligi va zararli odatlarga moyillik kabi holatlarda xotin-qizlar kengashi yolg‘iz harakat qilmasligi, balki mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlashi zarur.

Xotin-qizlar kengashi oilalarda ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirishda muhim jamoatchilik instituti hisoblanadi.Uning faoliyati ayollarni qo‘llab-quvvatlash, qizlar tarbiyasi, oilaviy muammolarni erta aniqlash, ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarni mutaxassislarga yo‘naltirish va mahalla muhitida profilaktik ishlarni tashkil etish bilan bog‘liq.Milliy tajribadagi oila-mahalla-xotin-qizlar kengashi hamkorligi

xorijiy tajribadagi oilani qo‘llab-quvvatlash va erta aralashuv yondashuvlari bilan uyg‘unlashtirilganda ijtimoiy himoya mexanizmlari samaraliroq bo‘ladi.Ijtimoiy himoya tizimida asosiy vazifa oilani ayblash emas, balki uning ichki imkoniyatlarini kuchaytirish, ayolni qo‘llab-quvvatlash, farzand tarbiyasiga yordam berish va yoshlarni ijtimoiy xavflardan himoya qilishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. -Lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonuni. -Lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. -Lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. -Lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston -2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. -Lex.uz.
6. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya cheloveka. -Moskva: Smisl, 2005.
7. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. -Cambridge: Harvard University Press, 2009.
8. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1. Attachment. -New York: Basic Books, 2002.
9. UNICEF. Social Protection for Children and Families. -New York: UNICEF, 2019.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIK XAVFINI KAMAYTIRISHDA IJTIMOIY HIMOYA VA MOLIYAVIY SAVODXONLIK MEXANIZMLARINING AHAMIYATI

Termiz davlat universiteti Buxgalteriya hisobi yo‘nalishi 2-kurs talabasi
Musulmonov Odiljon Hamzayevich

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar orasida giyohvandlik xavfining oldini olishda ijtimoiy himoya mexanizmlari va moliyaviy savodxonlikning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Giyohvandlikka moyillik faqat tibbiy yoki huquqiy muammo sifatida emas, balki yosh shaxsning ijtimoiy himoyasi, iqtisodiy barqarorligi, oilaviy sharoiti, bandligi, bo‘sh vaqtni tashkil etish darajasi va moliyaviy qaror qabul qilish madaniyati bilan bog‘liq murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, giyohvandlik profilaktikasi, ijtimoiy himoya, moliyaviy savodxonlik, buxgalteriya hisobi, iqtisodiy barqarorlik, bandlik, ijtimoiy xavf, noqonuniy daromad, profilaktik mexanizm.

Yoshlar orasida giyohvandlik va psixoaktiv moddalar tarqalishining oldini olish bugungi kunda faqat tibbiy-profilaktik yoki huquqiy choralar bilan cheklanmaydi. Mazkur muammo ijtimoiy himoya, iqtisodiy barqarorlik, oilaviy farovonlik, ta’lim

sifati, yoshlarning bandligi, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish va moliyaviy madaniyat bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli giyohvandlik profilaktikasini kengroq ijtimoiy-iqtisodiy jarayon sifatida o‘rganish zarur.

Yosh shaxsning zararli odatlarga moyilligi ko‘pincha hayotiy maqsadlarning noaniqligi, moddiy qiyinchilik, ishsizlik, oilaviy nazoratning sustligi, tengdoshlar bosimi va tez daromad topish istagi bilan kuchayadi. Ayniqsa, raqamli makonda “oson pul”, “tez foyda”, “oddiy topshiriq evaziga daromad” kabi yashirin takliflar yoshlarni noqonuniy faoliyatga jalb qilish xavfini oshiradi. Bunday sharoitda moliyaviy savodxonlik va ijtimoiy himoya mexanizmlari profilaktikaning muhim tarkibiy qismiga aylanadi.

Moliyaviy savodxonlik yoshga pulning qiymatini, daromad va xarajat o‘rtasidagi muvozanatni, qonuniy mehnatning ahamiyatini, qarz, tavakkal, noqonuniy daromad va iqtisodiy javobgarlik oqibatlarini tushunishga yordam beradi. Ijtimoiy himoya esa yoshni beparvolik, iqtisodiy bosim, ijtimoiy chetlanish va xavfli guruhlar ta’siridan himoya qiluvchi tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Giyohvandlik xavfi yoshlar hayotida tasodifiy paydo bo‘lmaydi. U ko‘pincha shaxsiy, oilaviy, ijtimoiy va iqtisodiy omillar yig‘indisi asosida kuchayadi. Oiladagi moddiy qiyinchilik, ota-onaning bandligi, yoshning bo‘sh vaqtini nazorat qilmaslik, o‘qish yoki kasbga qiziqishning sustligi, do‘stlar davrasidagi salbiy ta’sir va internetdagi manipulyativ takliflar bunday xavfni oshirishi mumkin.

Iqtisodiy beqarorlik yosh shaxs ruhiyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Agar yosh o‘z kelajagini aniq tasavvur qilmasa, qonuniy mehnat orqali muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ishonmasa, u tez va oson foyda va’da qiluvchi takliflarga nisbatan ochiqroq bo‘lishi mumkin. Narkotik moddalarning noqonuniy aylanishi bilan bog‘liq ayrim guruhlar aynan shunday psixologik holatdan foydalanadi.

Bu yerda asosiy xavf shundaki, yosh noqonuniy taklifni dastlab jinoyat yoki axloqiy buzilish sifatida emas, balki “vaqtinchalik daromad”, “do‘stlarga yordam”, “oddiy xizmat” yoki “bir martalik ish” sifatida qabul qilishi mumkin. Shuning uchun profilaktika jarayonida yoshga faqat giyohvandlikning tibbiy zarari emas, balki uning iqtisodiy, huquqiy, oilaviy va ijtimoiy oqibatlari ham aniq tushuntirilishi zarur.

Ijtimoiy himoya mexanizmlari aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash, ularning hayot sifatini yaxshilash, ijtimoiy xavflarni kamaytirish va jamiyatda barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Yoshlar bilan ishlashda bu mexanizmlar nafaqat moddiy yordam, balki maslahat, psixologik qo‘llab-quvvatlash, kasbga yo‘naltirish, ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish, bandlikka ko‘maklashish va ijtimoiy faollikka jalb etishni ham qamrab olishi kerak.

Giyohvandlik profilaktikasida ijtimoiy himoya uch asosiy vazifani bajaradi.

Birinchidan, xavf omillarini erta aniqlaydi. Oilaviy muammolar, moddiy qiyinchilik, o‘qishdan uzoqlashish, bo‘sh vaqtning nazoratsizligi, ijtimoiy chekinish va tengdoshlar ta’siriga berilish kabi belgilar o‘z vaqtida ko‘rilsa, profilaktik ish manzilli tashkil etiladi.

Ikkinchidan, yoshni ijobiy muhitga qaytaradi. Sport, kasb-hunar, o‘qish, volontyorlik, yoshlar loyihalari, tadbirkorlik tashabbuslari va ijtimoiy xizmatlar orqali yosh o‘zini jamiyat uchun kerakli shaxs sifatida his qiladi.

Uchinchidan, yoshning hayotiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Agar yoshda bilim olish, kasb egallash, halol mehnat qilish va qonuniy daromad topish yo‘llari mavjud bo‘lsa, noqonuniy daromad manbalariga ehtiyoj va qiziqish kamayadi.

Demak, ijtimoiy himoya giyohvandlik profilaktikasida faqat yordam beruvchi mexanizm emas, balki xavfni kamaytiruvchi, yoshni ijtimoiy hayotga bog‘lovchi va uning kelajakka ishonchini mustahkamlovchi tizimdir.

Moliyaviy savodxonlik profilaktik omil sifatida. Moliyaviy savodxonlik shaxsning pul, daromad, xarajat, jamg‘arma, qarz, soliq, mehnat haqi va iqtisodiy javobgarlik haqidagi bilim hamda ko‘nikmalarini anglatadi. Yoshlar uchun bu ko‘nikmalar ayniqsa muhimdir. Chunki talabalik yoki o‘smirlik davrida mustaqil xarajat qilish, shaxsiy ehtiyojlarni rejalashtirish, oila imkoniyatlarini tushunish va daromad topishga intilish kuchayadi.

Moliyaviy savodxonligi yetarli bo‘lmagan yosh tez foyda keltiruvchi xavfli takliflarning asl mohiyatini anglamasligi mumkin. U qonuniy daromad va noqonuniy foyda o‘rtasidagi farqni yetarli darajada baholay olmasa, o‘zini xavfli vaziyatga tushirib qo‘yadi. Bunday holatda iqtisodiy bilimsizlik huquqiy va ijtimoiy xavfga aylanadi. Buxgalteriya hisobi yo‘nalishi nuqtayi nazaridan qaralganda, har qanday daromad manbai, xarajat, moliyaviy majburiyat va iqtisodiy harakat hujjatlashtirish, hisobdorlik va qonuniylik mezonlari bilan baholanadi. Yoshlar pulning kelib chiqishi, daromadning qonuniyligi, moliyaviy operatsiyalarning javobgarligi va noqonuniy faoliyatning oqibatlarini tushunsa, ularda iqtisodiy hushyorlik shakllanadi.

Moliyaviy savodxonlik quyidagi profilaktik natijalarni beradi.

Birinchidan, yosh oson daromad haqidagi manipulyativ takliflarni tanqidiy baholaydi.

Ikkinchidan, shaxsiy byudjetini rejalashtirishga o‘rganadi.

Uchinchidan, qarz va moliyaviy bosimga tushib qolish xavfini kamaytiradi.

To‘rtinchidan, qonuniy mehnat va kasbiy rivojlanishning ahamiyatini anglaydi.

Beshinchidan, noqonuniy daromadning huquqiy va axloqiy oqibatlarini tushunadi.

Shu sababli yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasi doirasida moliyaviy savodxonlik mashg‘ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Oila, ta’lim muassasasi va mahalla hamkorligi. Yoshlarni giyohvandlik xavfidan himoya qilishda oila, ta’lim muassasasi va mahalla o‘rtasidagi hamkorlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Har bir institut alohida ta’sir kuchiga ega, biroq ular yagona maqsad asosida ishlaganda profilaktik natija kuchayadi.

Oila yoshning dastlabki iqtisodiy va axloqiy tarbiya maktabidir. Farzand pulga, mehnatga, tejamkorlikka, halollikka va mas’uliyatga munosabatni birinchi navbatda oilada o‘rganadi. Agar oilada pul faqat iste’mol vositasi sifatida emas, mehnat, reja, mas’uliyat va halollik bilan bog‘liq qadriyat sifatida tushuntirilsa, yoshning iqtisodiy qarashlari sog‘lom shakllanadi.

Ta’lim muassasasi esa bu qarashlarni ilmiy va amaliy bilim bilan mustahkamlaydi. Maktab, kollej yoki universitetda moliyaviy savodxonlik, huquqiy madaniyat, raqamli xavfsizlik, kasbga yo‘naltirish va ijtimoiy mas’uliyat mavzulari tizimli yoritilishi zarur.

Mahalla yoshning ijtimoiy muhitini nazorat qiluvchi va qo‘llab-quvvatlovchi institutdir. Mahalla yoshlarni sport, hunar, tadbirkorlik, volontyorlik va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarga jalb etish orqali bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etadi. Ayniqsa, ehtiyojmand, nazoratsiz yoki xavf guruhidagi yoshlar bilan individual ishlashda mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligi zarur.

Xorijiy tajribadan foydalanish imkoniyatlari. Xorijiy tajribada giyohvandlik profilaktikasi ko‘pincha faqat taqiq yoki jazolash asosida emas, balki ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, bandlik, psixologik maslahat, oilaviy terapiya, maktab dasturlari, sport va yoshlar klublari orqali amalga oshiriladi. Bunday yondashuvning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, yosh xavfdan uzoqlashtirilishi bilan birga ijobiy ijtimoiy faoliyatga jalb etilishi kerak.

Ayrim mamlakatlarda profilaktik dasturlar maktabdan boshlanadi. Unda o‘quvchilarga zararli moddalar haqida ma’lumot berish bilan birga, qaror qabul qilish, “yo‘q” deya olish, stressni boshqarish, tengdoshlar bosimiga qarshi turish va shaxsiy maqsadlarni rejalashtirish ko‘nikmalari o‘rgatiladi. Bu tajribadan foydalanib, mahalliy sharoitda yoshlarning moliyaviy savodxonligi, huquqiy xabardorligi va raqamli xavfsizligini birlashtirgan profilaktik dasturlarni ishlab chiqish mumkin.

O‘zbekiston sharoitida xorijiy tajribani to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki milliy qadriyatlar, oila institutining o‘rni, mahalla tizimi, ta’lim muassasalari va yoshlar siyosati bilan moslashtirish zarur. Milliy modelning ustunligi shundaki, yosh bilan ishlashda oila, mahalla, ta’lim muassasasi va davlat tashkilotlari o‘zaro bog‘langan ijtimoiy maydonni tashkil etadi.

Yoshlar orasida giyohvandlik xavfini kamaytirishda ijtimoiy himoya va moliyaviy savodxonlik mexanizmlarini kuchaytirish uchun quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, ta’lim muassasalarida “Moliyaviy savodxonlik va xavfsiz hayot tanlovi” mavzusida qisqa o‘quv-modullar tashkil etilishi lozim. Ushbu modullarda shaxsiy byudjet, qonuniy daromad, noqonuniy takliflar xavfi, qarz madaniyati, raqamli firibgarlik va huquqiy javobgarlik masalalari yoritilishi kerak.

Ikkinchidan, xavf guruhidagi yoshlar bilan individual ijtimoiy-pedagogik ish olib borilishi zarur. Bunda yoshning oilaviy sharoiti, moddiy holati, o‘qishga munosabati, bo‘sh vaqti, do‘stlar davrasi va internetdagi faolligi e’tiborga olinadi.

Uchinchidan, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligida yoshlarni kasb-hunar, sport, tadbirkorlik, ilmiy to‘garak va volontyorlik faoliyatiga jalb qilish mexanizmlari kuchaytirilishi kerak.

To‘rtinchidan, buxgalteriya hisobi, iqtisodiyot, moliya va bank ishi yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalarni profilaktik loyihalarga jalb etish mumkin. Ular tengdoshlari uchun shaxsiy byudjet, moliyaviy xavfsizlik, qonuniy daromad va iqtisodiy mas’uliyat bo‘yicha targ‘ibot materiallari tayyorlashi mumkin.

Beshinchidan, profilaktik ishlar natijasi faqat o‘tkazilgan tadbirlar soni bilan emas, yoshlarning xabardorligi, yordamga murojaat qilishga tayyorligi, ijtimoiy faolligi, bandlikka jalb etilishi va xavfli takliflarga nisbatan tanqidiy munosabati asosida baholanishi lozim.

Yoshlar orasida giyohvandlik xavfini kamaytirish ijtimoiy himoya, iqtisodiy barqarorlik, moliyaviy savodxonlik, bandlik va tarbiyaviy muhit bilan bevosita bog‘liq. Mazkur muammo faqat tibbiy yoki huquqiy choralar bilan hal etilmaydi. U yoshning hayotiy imkoniyatlarini kengaytirish, ijtimoiy tayanchlarini mustahkamlash va qonuniy mehnatga ishonchini kuchaytirish orqali kamaytiriladi.

Moliyaviy savodxonlik yoshga pul, daromad, xarajat, qarz va qonuniy javobgarlikni to‘g‘ri tushunishga yordam beradi. Bu esa “oson daromad” niqobidagi xavfli takliflarga nisbatan tanqidiy munosabatni shakllantiradi.

Ijtimoiy himoya mexanizmlari yoshni qo‘llab-quvvatlash, xavf omillarini erta aniqlash, bandlikka yo‘naltirish va ijobiy ijtimoiy muhitga jalb etish orqali profilaktik vazifani bajaradi. Shu sababli giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy himoya va moliyaviy savodxonlikni yagona profilaktik tizim sifatida rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston -2030” strategiyasi to‘g‘risida.
2.O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.
3.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
4.O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son.
5.O‘zbekiston Respublikasining “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi Qonuni.
6.O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonuni.
7.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni.
8.Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent. Fan va texnologiya, 2012.

YOSHLAR ORASIDA NARKOTIK XAVFLARNING OLDINI OLISHDA MAHALLA VA KOMPLEKS IJTIMOIY XODIMNING MANZILLI PROFILAKTIK ROLI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
Ijtimoiy himoya milliy agentligi Toshkent viloyati boshqarmasi O‘zbek MFY, Bo‘ka tumani “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazi 11-hudud Kompleks ijtimoiy xizmat ko‘rsatuvchi xodim
Asrakulova M.I

Annotatsiya. Maqolada yoshlar orasida narkotik xavflarning oldini olish masalasi mahalla, oila, ta’lim muassasasi va ijtimoiy xizmatlar hamkorligi doirasida tahlil qilinadi. Muammo faqat huquqiy taqiq yoki umumiy targ‘ibot tadbiri sifatida emas, balki ijtimoiy zaiflikni erta aniqlash, oilaviy vaziyatni baholash, raqamli makondagi xavf omillarini kamaytirish va ishonchli yordam kanallarini shakllantirish bilan bog‘liq kompleks profilaktika tizimi sifatida yoritiladi. Kompleks ijtimoiy xizmat ko‘rsatuvchi xodimning vazifalari erta aniqlash, individual baholash, ijtimoiy yo‘naltirish, oilaviy maslahat, idoralararo hamkorlik va monitoring jarayonlari bilan bog‘liq holda ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, giyohvandlik profilaktikasi, mahalla, kompleks ijtimoiy xodim, ijtimoiy xavf, oila, erta aniqlash, ijtimoiy himoya.

Yoshlar orasida giyohvandlik va psixotrop moddalarga qaramlik xavfi zamonaviy jamiyatning eng murakkab ijtimoiy muammolaridan biridir. Ushbu muammo faqat tibbiy yoki huquqiy hodisa emas. U oilaviy nazoratning zaiflashuvi, tengdoshlar bosimi, raqamli makondagi zararli axborot, bo‘sh vaqtning mazmunsiz tashkil etilishi, ijtimoiy izolyatsiya va psixologik yordamga murojaat qilish madaniyatining yetarli shakllanmagani bilan bog‘liq holda yuzaga chiqadi. Shu sababli profilaktika bir martalik ma’ruza, ogohlantirish yoki jazolash bilan cheklanmasligi kerak. U yoshning real hayotiy vaziyati, oilaviy muhiti va mahalla darajasidagi ijtimoiy aloqalari bilan bevosita ishlaydigan barqaror tizim sifatida tashkil etilishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasida mazkur yo‘nalish davlat siyosatining alohida ustuvor sohasi sifatida belgilangan. Prezidentning 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni bilan O‘zbekiston Respublikasida narkomaniya va narkojinoyatchilikka qarshi kurashish bo‘yicha 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiya tasdiqlangan [1]. Prezidentning 2025-yil 3-noyabrdagi PF-207-son Farmonida esa voyaga yetmaganlar va yoshlarni giyohvandlik vositalari hamda psixotrop moddalardan har tomonlama asrash barcha darajadagi davlat organlari, tashkilotlari va muassasalarining dolzarb vazifasi sifatida qayd etilgan [2]. Ushbu hujjatlar profilaktikani huquqni muhofaza qilish, ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya, mahalla va raqamli xavfsizlikni birlashtiruvchi ko‘p subyektli tizim sifatida ko‘rishni talab qiladi.

Maqolaning maqsadi mahalla darajasida yoshlar orasida narkotik xavflarning oldini olishda kompleks ijtimoiy xizmat ko‘rsatuvchi xodimning manzilli profilaktik rolini asoslashdan iborat. Vazifalar quyidagilardan iborat: narkotik xavfning ijtimoiy omillarini aniqlashtirish; mahallaning profilaktik imkoniyatlarini ochib berish; kompleks ijtimoiy xodimning funksional vazifalarini tizimlashtirish; erta aniqlash va individual ijtimoiy hamrohlik modelini taklif qilish.

Narkotik xavfning ijtimoiy tabiati. Narkotik xavf yosh shaxsida birdan paydo bo‘ladigan tasodifiy holat emas, balki oilaviy muhit, tengdoshlar guruhi, ta’lim jarayoni, mahalla muhiti, raqamli axborot maydoni va shaxsiy psixologik barqarorlik bilan bog‘liq omillarning yig‘ilishi natijasida shakllanadigan murakkab ijtimoiy-psixologik xavfdir. Ushbu xavf ko‘pincha bir martalik sabab bilan emas, balki uzoq

vaqt davomida nazoratsiz qolgan ehtiyojlar, yetarli ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning mavjud emasligi, oilaviy muloqotning zaiflashuvi va yoshning o‘z hayotiy vaziyatini mustaqil boshqarish ko‘nikmalari yetarli darajada shakllanmagani bilan bog‘liq holda kuchayadi. Oiladagi beqarorlik, ota-onaning haddan tashqari bandligi yoki befarqligi, doimiy nizoli muhit, ta’limdagi muvaffaqiyatsizlik, o‘zini keraksiz va e’tibordan chetda his qilish, tengdoshlar orasida mavqe qozonish istagi, bo‘sh vaqtning mazmunli tashkil etilmasligi hamda internetdagi zararli guruhlar yoshni xavfli tajribalarga yaqinlashtirishi mumkin. Shu sababli profilaktika yoshga nisbatan shubha, nazorat yoki jazolash munosabatidan emas, uning real ijtimoiy ehtiyojlarini, psixologik holatini, oilaviy sharoitini va qo‘llab-quvvatlash resurslarini aniqlashdan boshlanishi lozim.

Ijtimoiy profilaktikaning asosiy tamoyili shundan iboratki, xavf belgisi aniqlangan zahoti vaziyat faqat huquqbuzarlik, intizomiy muammo yoki tibbiy tashxis doirasida baholanmasligi kerak. Dastlabki bosqichda u ijtimoiy yordam, psixologik qo‘llab-quvvatlash, oilaviy maslahat, ta’lim muassasasi bilan hamkorlik va mahalla resurslarini safarbar etishni talab qiladigan murakkab hayotiy vaziyat sifatida ko‘rib chiqiladi. O‘qishga qiziqishning pasayishi, uyga kech qaytish, oiladan uzoqlashish, noma’lum guruhlar bilan muloqot qilish, pulga bo‘lgan keskin ehtiyoj, ijtimoiy tadbirlardan chetlashish, emotsional beqarorlik, tajovuzkorlik, befarqlik, yolg‘izlanish yoki xulq-atvordagi keskin o‘zgarishlar kompleks ijtimoiy xodim uchun e’tibor signali bo‘lishi mumkin. Mazkur belgilar yoshni ayblash, tamg‘alash yoki jazolash uchun emas, balki uning holatini ehtiyotkorlik bilan o‘rganish, ishonchli suhbat o‘tkazish, oilaviy vaziyatni baholash, zarur hollarda pedagog, psixolog, profilaktika inspektori va tibbiyot xodimi bilan hamkorlik qilish hamda individual yordam rejasini ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi. Bunday yondashuv profilaktikani kechikkan choradan erta aniqlash va barqaror ijtimoiy kuzatuv tizimiga aylantiradi.

O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni profilaktikani huquqbuzarliklarning sabab va shart-sharoitlarini aniqlash hamda bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui sifatida belgilaydi [3]. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risidagi qonunchilik esa bolalar va o‘smirlar bilan ishlashda nazoratsizlikni kamaytirish, ijtimoiy-huquqiy yordamni kuchaytirish va profilaktik ta’sirni erta bosqichda tashkil etishni nazarda tutadi [4].

Mahalla yoshlar hayotidagi eng yaqin ijtimoiy muhitdir. Unda oila, qo‘shnichilik, ta’lim muassasasi, faollar, xotin-qizlar, yoshlar yetakchilari, profilaktika inspektori, tibbiyot va ijtimoiy xizmat vakillari bir hududiy maydonda faoliyat yuritadi. Shu sababli mahalla narkotik xavfga qarshi profilaktikaning eng amaliy va tezkor darajasi hisoblanadi. Respublika miqyosida ishlab chiqilgan strategiyalar mahalla darajasida aniq oila, aniq yosh va aniq hayotiy vaziyat bilan ishlaganda real natija beradi.

Prezidentning 2023-yil 1-iyundagi PF-82-son Farmoni ijtimoiy himoya tizimini aholiga yaqinlashtirish, ijtimoiy xizmat va yordamlarni mahalla darajasida tashkil etish, og‘ir hayotiy vaziyatdagi fuqarolarni individual baholash va ularga kompleks

yordam ko‘rsatish yo‘nalishlarini belgilab berdi [5]. “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonun esa ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlarini manzilli va samarali qo‘llab-quvvatlash, xizmatlar sifatini oshirish va yordam ko‘rsatish mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qiladi [6]. Demak, narkotik xavf guruhidagi yoshlar bilan ishlashda ijtimoiy xizmatlar faqat og‘ir oqibat yuz bergandan keyin emas, xavf omillari aniqlangan bosqichdayoq ishga tushirilishi kerak.

Kompleks ijtimoiy xizmat ko‘rsatuvchi xodim mahalla darajasida profilaktikaning bog‘lovchi subyekti hisoblanadi. U oilani, yoshni, ta’lim muassasasini, mahalla faollarini, tibbiyot, psixologik xizmat va huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalarni yagona yordam mantig‘ida bog‘laydi. Asosiy vazifa -xavf omillarini erta ko‘rish, oilaning ehtiyojini baholash, yosh bilan ishonchli muloqot o‘rnatish, mavjud xizmatlarga yo‘naltirish va natijani kuzatib borishdir.

Kompleks ijtimoiy xodim faoliyatida uch funksional yo‘nalish ajratiladi. Birinchisi -ijtimoiy diagnostika: oilaning tarkibi, daromad manbalari, ota-onaning tarbiyaviy ishtiroki, yoshning ta’limdagi holati, bo‘sh vaqt shakllari va yordamga ehtiyojini aniqlash. Ikkinchisi -oilaviy hamrohlik: ota-ona bilan tarbiyaviy pozitsiyani mustahkamlash, nizolarni kamaytirish, yoshni sport, kasb-hunar yoki ijtimoiy foydali faoliyatga yo‘naltirish. Uchinchisi -idoralararo koordinatsiya: ta’lim muassasasi, profilaktika inspektori, tibbiyot xodimi, yoshlar yetakchisi va mahalla raisi o‘rtasidagi vazifalarni aniq taqsimlash.

Yoshlar orasida narkotik xavflarning oldini olishda mahalla darajasida besh bosqichli modelni qo‘llash maqsadga muvofiq. Birinchi bosqich -xavf signalini aniqlash. Bu bosqichda o‘qishga qatnashmaslik, oilaviy nazoratning zaiflashuvi, tajovuzkor yoki yopiq xulq, noma’lum guruhlar bilan yaqinlashish, internetdagi shubhali faollik, bo‘sh vaqtning nazoratsizligi kabi belgilar qayd etiladi. Ikkinchi bosqich -dastlabki ijtimoiy baholash. Unda yosh va oila bilan suhbat o‘tkazilib, vaziyatning sabablari, ehtiyojlar va mavjud resurslar aniqlanadi.

Uchinchi bosqich -individual yordam rejasini ishlab chiqish. Reja aniq va bajarilishi mumkin bo‘lgan vazifalardan iborat bo‘lishi kerak: yoshni sport yoki kasb-hunar to‘garagiga jalb qilish, ta’lim muassasasi bilan aloqani tiklash, psixologik maslahatga yo‘naltirish, oilaga ijtimoiy yordam masalasini ko‘rib chiqish, ota-ona bilan tarbiyaviy maslahat o‘tkazish, raqamli xavfsizlik bo‘yicha tushuntirish berish. To‘rtinchi bosqich -idoralararo bajarish. Bunda har bir mas’ul subyekt o‘z vazifasini bajaradi va kompleks ijtimoiy xodim jarayonni kuzatadi.

Raqamli makondagi yashirin targ‘ibot, shubhali guruhlar va manipulyativ kontent yoshlar uchun qo‘shimcha xavf tug‘diradi. Shu bois mahalladagi profilaktik ish ota-onalarga raqamli nazorat va ishonch muvozanatini tushuntirish, yoshlarni foydali onlayn va oflayn faoliyatga yo‘naltirish, xavfli kontentni tanish va rad etish ko‘nikmasini shakllantirish bilan to‘ldirilishi lozim.

Beshinchi bosqich -natijani monitoring qilish. Agar yoshning ijtimoiy faolligi ortsa, ta’limga qatnashishi barqarorlashsa, oilaviy nazorat yaxshilansa va xavfli aloqalar kamaygan bo‘lsa, profilaktika ijobiy yo‘nalishda ketayotganini ko‘rsatadi.

Agar xavf belgilari saqlanib qolsa, yordam rejasi qayta ko‘rib chiqiladi va zarur hollarda mutaxassislar ishtiroki kuchaytiriladi.

Yoshlar orasida narkotik xavflarning oldini olish mahalla, oila, ta’lim muassasasi va ijtimoiy xizmatlarning muvofiqlashtirilgan faoliyatini talab qiladi. Bu jarayonda kompleks ijtimoiy xizmat ko‘rsatuvchi xodim hududiy profilaktikaning bog‘lovchi bo‘g‘ini sifatida namoyon bo‘ladi.

Mahalla darajasida profilaktikaning asosiy vazifasi giyohvandlik oqibatlari bilan kurashishdan avval ijtimoiy zaiflik belgilarini erta aniqlash, oilaviy vaziyatni baholash, yoshni foydali faoliyatga yo‘naltirish va zarur xizmatlarga ulashdan iborat. Taklif etilgan model xavf signalini aniqlash, dastlabki baholash, individual yordam rejasi, idoralararo bajarish va monitoring bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Normativ-huquqiy asoslar O‘zbekistonda narkotik xavflarga qarshi kurashishning strategik, manzilli va ijtimoiy himoyaga tayangan yo‘nalishda rivojlanayotganini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasida narkomaniya va narkojinoyatchilikka qarshi kurashish bo‘yicha 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiya to‘g‘risida. URL: https://lex.uz/uz/docs/-6912475

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-noyabrdagi PF-207-son Farmoni. Aholi salomatligi va millat genofondini giyohvandlik vositalari hamda psixotrop moddalardan himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. URL: https://www.lex.uz/uz/docs/-7818774

3. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi O‘RQ-371-son Qonuni. Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida. URL: https://lex.uz/docs/-2387357

4. O‘zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentabrdagi O‘RQ-263-son Qonuni. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida. URL: https://lex.uz/docs/-1685726

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi PF-82-son Farmoni. Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida. URL: https://lex.uz/mact/6480351

6. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 18-oktabrdagi O‘RQ-977-son Qonuni. Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida. URL: https://lex.uz/uz/docs/-7162393

BOLALAR TRAVMATIK TAJRIBASIDA MAISHIY ZO‘RAVONLIKNING PSIXOIJTIMOIY OQIBATLARI VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Surxondaryo viloyati IHMA Katta yoshlilar va og‘ir vaziyatga tushib qolgan shaxslar bilan ijtimoiy ish yo‘nalishi Yusupov Rustam

Annotatsiya: Mazkur maqolada maishiy zo‘ravonlik muhitida yashagan yoki zo‘ravonlikka guvoh bo‘lgan bolalarning travmatik tajribasi, uning emotsional, kognitiv, xulq-atvoriy va ijtimoiy oqibatlari tahlil qilinadi. Bola uchun maishiy zo‘ravonlik faqat oilaviy nizo emas, balki xavfsizlik hissini buzuvchi, ishonch munosabatlarini izdan chiqaruvchi va shaxsiy rivojlanish trayektoriyasiga ta’sir etuvchi travmatik omil sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: maishiy zo‘ravonlik, bola travmasi, psixoijtimoiy oqibatlar, ijtimoiy himoya, xavfni baholash, psixologik reabilitatsiya, oilaviy muhit, keys-menejment, bolalar huquqlari, ijtimoiy ish.

Bola shaxsining sog‘lom rivojlanishi uchun oila muhiti xavfsizlik, emotsional qo‘llab-quvvatlash, ishonchli munosabat, barqaror tarbiya va ijtimoiy himoya manbai bo‘lishi kerak. Ammo maishiy zo‘ravonlik mavjud bo‘lgan oilada bola aynan shu asosiy himoya manbasidan mahrum bo‘ladi. Bola uchun uy xavfsiz makon emas, balki doimiy qo‘rquv, bezovtalik, kutilmagan tajovuz, aybdorlik va ruhiy bosim muhitiga aylanishi mumkin.

Maishiy zo‘ravonlik bolaga ikki shaklda ta’sir etadi. Birinchi holatda bola bevosita zo‘ravonlik qurboni bo‘ladi. Ikkinchi holatda u ota-ona yoki boshqa oila a’zolari o‘rtasidagi zo‘ravonlikka guvoh bo‘ladi. Ikkala holat ham bola psixikasi uchun xavfli. Chunki bola ko‘rgan, eshitgan yoki his qilgan zo‘ravonlikni faqat tashqi voqea sifatida emas, o‘zining xavfsizligi, qadri, oiladagi o‘rni va kelajagi bilan bog‘liq ichki tajriba sifatida qabul qiladi.

Maishiy zo‘ravonlikning bola travmatik tajribasidagi oqibatlari ko‘pincha uzoq muddatli bo‘ladi. Bolada xavotir, qo‘rquv, ishonchsizlik, agressivlik, emotsional beqarorlik, o‘qishga qiziqishning pasayishi, ijtimoiy cheklanish, o‘zini past baholash, aybdorlik hissi va munosabatlarda xavfni normal qabul qilish holatlari shakllanishi mumkin. Bu belgilarni faqat “tarbiya muammosi” yoki “oddiy injiqlik” deb baholash metodik jihatdan noto‘g‘ri. Ular ko‘p hollarda travmatik tajribaning tashqi ko‘rinishlaridir.

Ijtimoiy himoya tizimi uchun bu masala alohida ahamiyatga ega. Chunki og‘ir hayotiy vaziyatga tushib qolgan oilalar bilan ishlashda maishiy zo‘ravonlik ko‘pincha yashirin, inkor qilinadigan yoki “oilaviy ish” sifatida berkitiladigan muammo bo‘lib qoladi. Bunday sharoitda bolaning holati ikkinchi darajali masala sifatida qolib ketishi mumkin. Aslida esa maishiy zo‘ravonlikka guvoh bo‘lgan bola ham himoya, psixologik yordam va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga muhtoj subyekt hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi maishiy zo‘ravonlikning bolalar travmatik tajribasidagi psixoijtimoiy oqibatlarini tahlil qilish va ijtimoiy himoya tizimida bolalar bilan ishlash mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Maishiy zo‘ravonlikni bola travmatik tajribasi sifatida tushunish

Maishiy zo‘ravonlik oila doirasida sodir bo‘ladigan jismoniy, psixologik, iqtisodiy yoki boshqa turdagi majburlash va tajovuz shakllarini o‘z ichiga oladi. Bola ushbu jarayonning bevosita qurboni bo‘lmasa ham, zo‘ravonlik muhitida yashashning o‘zi uning psixik rivojlanishi uchun jiddiy xavf hisoblanadi. Chunki bola oiladagi

munosabatlar orqali xavfsizlik, ishonch, mehr, hurmat va ijtimoiy meyorlarni o‘zlashtiradi. Agar oila muhitida qo‘rquv, haqorat, tahdid, ur-yiqit yoki kamsitish ustun bo‘lsa, bola uchun munosabatlar modeli buzilgan shaklda o‘zlashadi.

Travmatik tajriba bolaning imkoniyatlaridan yuqori bo‘lgan, uning xavfsizlik hissini buzgan, himoyasizlik va kuchsizlik hissini kuchaytirgan voqea yoki muhit ta’sirida shakllanadi. Maishiy zo‘ravonlik aynan shunday omil hisoblanadi. Bola bu holatda voqeani to‘liq nazorat qila olmaydi, zo‘ravonlikni to‘xtata olmaydi, kattalarni himoya qila olmaydi va ko‘pincha o‘zini aybdor his qiladi.

Bola travmatik tajribasida maishiy zo‘ravonlikning xavfli tomoni uning takrorlanuvchanligidadir. Bir martalik kuchli stress ham bola psixikasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ammo doimiy ravishda qo‘rquv, tahdid va beqarorlik muhitida yashash bolada surunkali psixoemotsional zo‘riqishni shakllantiradi. Bunday holatda bolaning asab tizimi doimiy “xavfni kutuvchi” rejimda ishlaydi. U tinch muhitda ham xavf izlaydi, kattalarning ovozi, harakati, mimikasi yoki kayfiyatidagi o‘zgarishlarga haddan tashqari sezgir bo‘lib qoladi.

Maishiy zo‘ravonlik bolaning dunyo haqidagi asosiy tasavvurlarini ham buzadi. Bola uchun “uy - xavfsiz joy”, “ota-ona - himoyachi”, “munosabat - ishonch”, “kattalar - tayanch” kabi bazaviy tasavvurlar zaiflashadi. Natijada bola atrofdagilarga ishonishda qiynaladi, yordam so‘rashdan qo‘rqadi yoki zo‘ravonlikni munosabatlarning oddiy qismi sifatida qabul qilishi mumkin.

Maishiy zo‘ravonlikka duch kelgan bolalarda eng avvalo emotsional sohada o‘zgarishlar kuzatiladi. Bolada doimiy xavotir, qo‘rquv, yig‘loqilik, asabiylik, kayfiyatning tez o‘zgarishi, tushkunlikka moyillik, yolg‘izlanish yoki agressiv reaksiyalar paydo bo‘lishi mumkin. Bunday holatlar bolaning yoshiga, zo‘ravonlikning davomiyligiga, oiladagi qo‘llab-quvvatlash darajasiga va individual psixik xususiyatlariga qarab turlicha namoyon bo‘ladi.

Bola uchun eng og‘ir emotsional holatlardan biri xavfsizlik hissining yo‘qolishidir. Agar bola kechasi uxlashdan qo‘rqsa, uyga qaytishni istamasa, kattalarning janjalidan oldin bezovtalana boshlasa, ovoz ko‘tarilganda yig‘lasa yoki yashirinishga harakat qilsa, bu holat oddiy qo‘rquv emas, travmatik xavotir ko‘rinishi bo‘lishi mumkin.

Maishiy zo‘ravonlik bolada aybdorlik hissini ham kuchaytirishi mumkin. Ayniqsa kichik yoshdagi bolalar oiladagi nizolarni o‘zlari bilan bog‘lashga moyil bo‘ladi. Ular “men yaxshi bola bo‘lmaganim uchun urishishyapti”, “men sabab bo‘ldim”, “men onamni yoki otamni himoya qila olmadim” degan ichki fikrlarni shakllantirishi mumkin. Bu esa o‘zini past baholash, uyalish va o‘zini jazolashga moyillikni kuchaytiradi.

Ayrim bolalarda emotsional reaksiya tashqi agressiya shaklida ko‘rinadi. Ular tengdoshlari bilan urishadi, pedagoglarga qarshilik ko‘rsatadi, qoidalarni buzadi. Bunday holatda kattalar ko‘pincha bolani “tarbiyasiz” deb baholaydi. Ammo agressiya bolaning ichki qo‘rquvi va himoyasizlik hissini yashirish usuli bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ijtimoiy ish amaliyotida bolaning xulqini faqat intizom mezoni bilan emas, uning travmatik tajribasi bilan bog‘liq holda baholash zarur.

Boshqa holatlarda bola tashqi jihatdan juda sokin, itoatkor va kamgap bo‘lib qoladi. Bu ham xavfsizlik belgisi emas. Bunday bola o‘z hissiyotlarini bosib qo‘yadi, kattalarni bezovta qilmaslikka harakat qiladi, o‘z ehtiyojlarini bildirmaydi. Ijtimoiy ishda bu holat “ko‘rinmas travma” sifatida baholanishi kerak.

Kognitiv va o‘quv faoliyatiga ta’siri

Maishiy zo‘ravonlik bolaning bilish jarayonlariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Doimiy qo‘rquv va psixoemotsional zo‘riqish diqqatni jamlash, xotira, fikrlash tezligi, vazifani rejalashtirish va qaror qabul qilish qobiliyatini susaytirishi mumkin. Bola darsda o‘tirgan bo‘lsa ham, uning ichki diqqati oiladagi xavf, kechagi janjal yoki uyga qaytganda nima bo‘lishi haqidagi xavotirga yo‘nalgan bo‘ladi.

Bunday holatda o‘qishdagi pasayishni faqat “dangasalik” yoki “mas’uliyatsizlik” deb baholash noto‘g‘ri. Bola o‘qishni xohlamasligi emas, balki psixikasi doimiy xavf rejimida bo‘lgani uchun o‘quv faoliyatiga yetarli energiya ajrata olmasligi mumkin. Bu holat travmatik stressning pedagogik oqibati sifatida qaralishi lozim.

Maishiy zo‘ravonlik muhitida o‘sgan bolalarda fikrlash jarayonida ikki xil xususiyat kuzatilishi mumkin. Birinchisi - haddan tashqari hushyorlik. Bola atrofdagi har bir ovoz, harakat va munosabatni xavf belgisi sifatida qabul qiladi. Ikkinchisi - kognitiv cheklanish. Bola murakkab vazifalarni bajarishda qiynaladi, tez charchaydi, yangi ma’lumotni o‘zlashtirishda sustlashadi.

Ta’lim muassasasi bunday bolalarni erta aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Agar o‘quvchi yoki talaba oldin faol bo‘lib, keyin keskin sustlashsa, darsga kechiksa, vazifalarni bajarmay qo‘ysa, diqqati tarqoq bo‘lsa, tez asabiylashsa yoki yolg‘izlansa, pedagog va psixolog bu belgilarni oilaviy vaziyat bilan bog‘liq ehtimoliy signal sifatida ko‘rishi kerak.

Xulq-atvoriy oqibatlar va ijtimoiy moslashuv

Maishiy zo‘ravonlikning bola xulq-atvoriga ta’siri turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Ayrim bolalarda agressivlik, qoidalarni buzish, tengdoshlar bilan nizo, maktabdan qochish, uydan ketishga urinish, xavfli guruhlarga qo‘shilish kabi holatlar paydo bo‘ladi. Boshqa bolalarda esa passivlik, ijtimoiy cheklanish, odamlardan qochish, o‘z fikrini aytmaslik va o‘zini himoya qila olmaslik kuzatiladi.

Zo‘ravonlik muhitida o‘sgan bola munosabatlar haqida noto‘g‘ri modelni o‘zlashtirishi mumkin. U kuch ishlatishni muammoni hal qilish usuli deb qabul qilishi yoki aksincha, har qanday munosabatda jabrlanuvchi pozitsiyasiga tushib qolishi mumkin. Bu keyingi hayotda do‘stlik, oila, ta’lim va mehnat munosabatlariga ta’sir ko‘rsatadi.

Bolada ijtimoiy ishonchning buzilishi ham muhim oqibatdir. Agar bola kattalardan himoya ko‘rmagan bo‘lsa, keyinchalik pedagog, psixolog, ijtimoiy xodim yoki huquqiy mutaxassisga ham ishonmasligi mumkin. Shuning uchun maishiy zo‘ravonlikka duch kelgan bola bilan ishlashda ishonchli munosabatni shakllantirish birinchi professional vazifa hisoblanadi.

Xavfli xulq shakllarining paydo bo‘lishi ham ehtimoldan xoli emas. Bola uydagi zo‘riqishdan qochish uchun ko‘chada ko‘proq vaqt o‘tkazishi, zararli guruhlarga

yaqinlashishi, erta yoshda mehnat ekspluatatsiyasi, huquqbuzarlik, giyohvand moddalar, alkogol yoki boshqa xavfli tajribalarga duch kelishi mumkin. Shu sababli maishiy zo‘ravonlik profilaktikasi giyohvandlik, huquqbuzarlik va ijtimoiy yetimlik profilaktikasi bilan bevosita bog‘liq.

Ijtimoiy himoya tizimida xavfni erta aniqlash. Maishiy zo‘ravonlik oqibatida travmatik tajribaga ega bolalarni himoya qilishda eng muhim vazifa - xavfni erta aniqlashdir. Zo‘ravonlik ko‘pincha yashirin bo‘ladi. Oila uni inkor qilishi, “ichki ish” deb baholashi yoki bolani gapirmaslikka majbur qilishi mumkin. Shuning uchun ijtimoiy xodim, psixolog, pedagog va mahalla mutaxassislari tashqi belgilarni to‘g‘ri baholay olishi zarur.

Erta aniqlash belgilariga bolaning kayfiyatidagi keskin o‘zgarishlar, qo‘rquvchanlik, agressivlik, darslarga qiziqishning pasayishi, tez-tez dars qoldirish, uyga qaytishni istamaslik, tanada tushuntirilmagan jarohatlar, ota-ona haqida gapirishdan qochish, yolg‘izlanish, ovqatlanish yoki uyqu buzilishi, ortiqcha itoatkorlik yoki doimiy hushyorlik kirishi mumkin.

Bu belgilarning mavjudligi zo‘ravonlikni avtomatik ravishda isbotlamaydi. Ammo ular professional e’tiborni talab qiladi. Xavfni baholashda shoshma-shosharlik bilan xulosa chiqarish ham, belgilarni e’tiborsiz qoldirish ham xavfli. To‘g‘ri yondashuv - ma’lumotni ehtiyotkorlik bilan yig‘ish, bola bilan xavfsiz suhbat o‘tkazish, oilaviy muhitni baholash va zarur holda tegishli xizmatlarni jalb qilishdir.

Ijtimoiy himoya tizimida xavfni baholash quyidagi savollarga tayanishi mumkin. Bola hozir xavfsiz joydami. Zo‘ravonlik takrorlanish ehtimoli bormi. Bola kimdan qo‘rqadi. Uning ishonchli katta shaxsi bormi. Oila yordamni qabul qilishga tayyormi. Bolada o‘z-o‘ziga zarar yetkazish yoki qochib ketish xavfi bormi. Bola ta’lim muhiti bilan aloqadami. Unga qanday tezkor yordam kerak.

Keys-menejment va individual yordam rejasi. Maishiy zo‘ravonlikka duch kelgan bola bilan ishlashda keys-menejment yondashuvi maqsadga muvofiq. Bu yondashuv har bir holatni alohida o‘rganish, xavf va himoya omillarini baholash, individual yordam rejasini tuzish, mas’ullarni belgilash va natijani monitoring qilishni nazarda tutadi.

Individual yordam rejasi umumiy tavsiyalar to‘plami bo‘lmasligi kerak. U aniq, o‘lchanadigan va amaliy choralarni o‘z ichiga olishi lozim. Masalan, bola bilan psixologik maslahatlar, xavfsiz yashash muhitini ta’minlash, ota-ona yoki qonuniy vakil bilan ishlash, ta’lim muassasasi bilan aloqani tiklash, tibbiy ko‘rik, huquqiy maslahat, ijtimoiy nafaqa yoki moddiy yordam masalalarini ko‘rib chiqish, mahalla va tegishli xizmatlar bilan hamkorlik shular jumlasidandir.

Keys-menejmentda asosiy tamoyil - bola manfaatlarining ustuvorligi. Oila birligini saqlash muhim, ammo bolaning xavfsizligi undan ham ustuvor. Agar oila muhiti bola uchun xavfli bo‘lsa, ijtimoiy himoya tizimi birinchi navbatda bolaning hayoti, sog‘lig‘i va ruhiy barqarorligini himoya qilishi kerak.

Individual yordam rejasida bolaning ovozi ham eshitilishi lozim. Bola yoshiga va rivojlanish darajasiga mos ravishda o‘z xavotirlari, ehtiyojlari va istaklarini bildirish imkoniga ega bo‘lishi kerak. Bu uning subyektligini tiklaydi. Travmatik

tajriba bolani kuchsiz va nazoratsiz holatga tushirgan bo‘lsa, yordam jarayoni unga xavfsizlik, tanlov va ishonch hissini qayta berishi lozim.

Oila bilan ijtimoiy ishning xususiyatlari. Maishiy zo‘ravonlik mavjud oila bilan ishlashda ijtimoiy xodim ehtiyotkor, tizimli va xavfsizlikka yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llashi kerak. Oila bilan ishlashda asosiy maqsad faqat nizoni “yarashtirish” emas. Agar zo‘ravonlik mavjud bo‘lsa, oddiy yarashtirish bola va jabrlanuvchi katta shaxs uchun xavfni kuchaytirishi mumkin. Shuning uchun maishiy zo‘ravonlik holatlarida xavfni baholash, himoya choralarini belgilash va mas’ul xizmatlarni jalb qilish birinchi o‘rinda turadi.

Oila bilan ishlashda zo‘ravonlikni oqlashga yo‘l qo‘ymaslik zarur. “Hamma oilada bo‘ladi”, “ota-ona tarbiya qiladi”, “bola aralashmasin”, “bu shaxsiy masala” kabi qarashlar bolaning travmatik tajribasini chuqurlashtiradi. Mutaxassis zo‘ravonlikni oilaviy tarbiya usuli emas, bola huquqlari va xavfsizligiga tahdid sifatida baholashi kerak.

Jabrlanuvchi ota yoki ona bilan ishlashda uni ayblash emas, qo‘llab-quvvatlash muhim. Ayrim hollarda jabrlanuvchi katta shaxs o‘zi ham qo‘rquv, iqtisodiy qaramlik, ijtimoiy bosim yoki uyat sababli yordam so‘ray olmasligi mumkin. Bu holatda ijtimoiy himoya tizimi bola va jabrlanuvchi shaxs uchun xavfsiz yo‘l xaritasini ishlab chiqishi lozim.

Zo‘ravonlik sodir etuvchi shaxs bilan ishlash alohida professional yondashuvni talab qiladi. Uning xulqini oqlamasdan, mas’uliyatini aniq ko‘rsatish, zo‘ravonlikning huquqiy va ijtimoiy oqibatlarini tushuntirish, agressiyani boshqarish va oilaviy munosabatlar bo‘yicha maxsus dasturlarga yo‘naltirish zarur. Biroq bunday ish bola va jabrlanuvchi shaxs xavfsizligi ta’minlanganidan keyin amalga oshirilishi kerak.

Psixologik reabilitatsiya yo‘nalishlari

Maishiy zo‘ravonlik travmasini boshdan kechirgan bolalar bilan psixologik reabilitatsiya bosqichma-bosqich tashkil etiladi. Birinchi bosqich - xavfsizlikni ta’minlash. Bola hozir xavfsiz muhitda ekanini his qilmas ekan, chuqur psixologik ish samara bermaydi. Xavf davom etayotgan sharoitda boladan barqarorlik kutilmaydi.

Ikkinchi bosqich - ishonchli munosabat o‘rnatish. Travmaga duch kelgan bola kattalarga ishonmasligi mumkin. Shuning uchun psixolog yoki ijtimoiy xodim barqaror, hurmatli, bosimsiz va ayblamaydigan munosabat qurishi zarur.

Uchinchi bosqich - hissiyotlarni tanish va nomlash. Ko‘p bolalar o‘z qo‘rquvi, g‘azabi, uyati, aybdorligi yoki xafaligini tushuntirib bera olmaydi. Mutaxassis bolaga hissiyotlarini anglash va xavfsiz ifoda etishga yordam beradi.

To‘rtinchi bosqich - travmatik tajribani qayta ishlash. Bu jarayon bolaning yoshi, holati va tayyorgarligiga mos bo‘lishi kerak. Majburiy so‘roq, qayta-qayta voqeani ayttirish yoki bolani hissiy jihatdan og‘ir holatga tushirish mumkin emas.

Beshinchi bosqich - ijtimoiy ko‘nikmalarni tiklash. Bola ishonchli munosabat qurish, o‘zini himoya qilish, yordam so‘rash, chegara belgilash va ijobiy faoliyatga qo‘shilish ko‘nikmalarini qayta shakllantiradi.

Oltinchi bosqich - kelajakka yo‘naltirish. Bola o‘zini faqat travma qurboni sifatida emas, rivojlanish imkoniyatiga ega shaxs sifatida qabul qilishi kerak. Ta’lim,

qiziqish, sport, ijod, kasbiy maqsad va ijtimoiy faollik uning tiklanishida muhim omil bo‘ladi.

Idoralararo hamkorlikni takomillashtirish. Maishiy zo‘ravonlik oqibatida travmatik tajribaga ega bolalar bilan ishlashda bir tashkilotning imkoniyati yetarli emas. Ijtimoiy himoya, ta’lim, sog‘liqni saqlash, ichki ishlar, mahalla, psixologik xizmat va nodavlat tashkilotlar o‘rtasida aniq hamkorlik mexanizmi zarur.

Idoralararo hamkorlikda vazifalar aniq taqsimlanishi lozim. Ijtimoiy himoya tizimi bola va oila holatini baholaydi, individual yordam rejasini muvofiqlashtiradi. Ta’lim muassasasi bolaning o‘qishga qaytishi va maktab muhitida qo‘llab-quvvatlanishini ta’minlaydi. Psixologik xizmat ruhiy holat bilan ishlaydi. Tibbiyot muassasasi sog‘liq bilan bog‘liq holatlarni baholaydi. Huquqiy organlar xavfsizlik va huquqiy himoya choralarini ta’minlaydi. Mahalla oila muhitini kuzatish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashda ishtirok etadi.

Hamkorlikning samarali bo‘lishi uchun axborot almashish tartibi ham etik va huquqiy asoslangan bo‘lishi kerak. Bola haqidagi ma’lumotlar ommaga tarqatilmasligi, uning sha’ni va shaxsiy hayoti himoya qilinishi shart. Shu bilan birga, bolaning hayoti va sog‘lig‘iga xavf mavjud bo‘lganda mas’ul xizmatlar zudlik bilan jalb qilinishi lozim.

Birinchidan, maishiy zo‘ravonlikka guvoh bo‘lgan bola ham ijtimoiy himoya va psixologik yordamga muhtoj subyekt sifatida rasman e’tirof etilishi kerak. U faqat “kattalar nizosining kuzatuvchisi” emas, travmatik tajriba ishtirokchisidir.

Ikkinchidan, IHMA tizimida maishiy zo‘ravonlik holatlarida bola holatini alohida baholash bo‘yicha qisqa skrining mezonlari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, og‘ir hayotiy vaziyatdagi oilalar bilan ishlashda bolaning emotsional holati, o‘qishdagi o‘zgarishi, xulqi, xavfsizlik hissi va ishonchli katta shaxs mavjudligi majburiy baholanishi lozim.

To‘rtinchidan, har bir holat bo‘yicha individual yordam rejasi tuzilishi, unda psixologik, ijtimoiy, huquqiy, tibbiy va ta’limiy yordam yo‘nalishlari aniq belgilanishi kerak.

Beshinchidan, pedagoglar, mahalla mutaxassislari va ijtimoiy xodimlar uchun maishiy zo‘ravonlikning bolaga ta’siri, travma belgilari va xavfsiz suhbat o‘tkazish bo‘yicha malaka oshirish mashg‘ulotlari tashkil etilishi lozim.

Oltinchidan, bola bilan ishlashda tamg‘alash, ayblash, omma oldida muhokama qilish va majburiy so‘roq usullaridan voz kechish zarur.

Yettinchidan, zo‘ravonlik holatlarida “oila yarashuvi” avtomatik maqsad bo‘lmasligi kerak. Birinchi maqsad - bola va jabrlanuvchi shaxs xavfsizligini ta’minlash.

Sakkizinchidan, reabilitatsiya jarayonida bolani sport, ijod, ta’lim, psixologik trening va ijtimoiy loyihalarga jalb qilish orqali ijobiy hayot tajribasi shakllantirilishi zarur.

Maishiy zo‘ravonlik bola psixikasi uchun jiddiy travmatik omil hisoblanadi. U bolaning xavfsizlik hissi, emotsional barqarorligi, o‘quv faoliyati, ijtimoiy

munosabatlari, o‘zini baholashi va kelgusidagi shaxsiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Zo‘ravonlikka guvoh bo‘lgan bolani muammodan tashqaridagi kuzatuvchi sifatida ko‘rish noto‘g‘ri. U zo‘ravonlik muhitining bevosita psixoijtimoiy ta’siri ostida bo‘ladi va himoyaga muhtoj subyekt hisoblanadi.

Ijtimoiy himoya tizimining vazifasi bunday bolalarni erta aniqlash, xavfni baholash, individual yordam rejasini ishlab chiqish, oila bilan professional ishlash, psixologik reabilitatsiyani tashkil etish va idoralararo hamkorlikni ta’minlashdan iborat.

Maishiy zo‘ravonlik oqibatlarini kamaytirish uchun profilaktika, himoya, reabilitatsiya va qayta ijtimoiylashuv yagona tizim sifatida ishlashi kerak. Bola xavfsizlikni his qilgan, ishonchli kattalarni ko‘rgan va o‘zini qadrli shaxs sifatida qabul qilgan holdagina travmatik tajribadan keyin sog‘lom rivojlanish yo‘liga qaytishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008 yil 7 yanvar, O‘RQ-139-son.
2.O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019 yil 2 sentabr, O‘RQ-561-son.
3.O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonuni. 2024 yil 18 oktabr, O‘RQ-977-son.
4.O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2024 yil 14 noyabr, O‘RQ-996-son.
5.UNICEF. Child Protection Systems Strengthening: Approach, Benchmarks, Interventions. New York: UNICEF, 2021.
6.WHO. INSPIRE: Seven strategies for ending violence against children. Geneva: World Health Organization, 2016.
7.WHO. Guidelines on mental health promotive and preventive interventions for adolescents. Geneva: World Health Organization, 2020.
8.Herman J.L. Trauma and Recovery. New York: Basic Books, 2002.
Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books, 1969.

GIYOHVAND MODDALAR ISTE’MOLINING BOLA PSIXIKASIGA TA’SIRI VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Surxondaryo Viloyati IHMA psixologi Abdullayev Bobur

Annotatsiya. Mazkur maqolada giyohvand moddalar iste’molining bola psixikasiga ta’siri, xavf omillari, psixologik oqibatlari va ijtimoiy himoya tizimida profilaktik hamda reabilitatsion yordam mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Maqolada bola psixikasiga giyohvand moddalarning ta’siri faqat tibbiy

muammo sifatida emas, balki oilaviy muhit, ijtimoiy nazorat, maktab, mahalla, psixologik xizmat va bolalarni himoya qilish tizimi bilan bog‘liq kompleks ijtimoiy-psixologik muammo sifatida qaraladi. Shuningdek, xavf guruhidagi bolalarni erta aniqlash, individual psixologik yordam rejasini ishlab chiqish, ota-ona bilan ishlash, ta’lim muassasasi va ijtimoiy xizmatlar hamkorligini kuchaytirish bo‘yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: bola psixikasi, giyohvand moddalar, psixologik jarohat, ijtimoiy himoya, profilaktika, reabilitatsiya, xavf omillari, oilaviy muhit, bolalar huquqlari, psixologik yordam.

Bola shaxsining ruhiy rivojlanishi oila, ta’lim muassasasi, tengdoshlar muhiti, mahalla va keng ijtimoiy sharoitlar ta’sirida shakllanadi. Bolalik davrida psixika hali barqaror himoya mexanizmlariga to‘liq ega bo‘lmagani uchun har qanday kuchli salbiy ta’sir, ayniqsa giyohvand moddalar bilan bog‘liq xavf, bolaning emotsional holati, kognitiv rivojlanishi, ijtimoiy xulqi va o‘zini anglash jarayoniga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Giyohvand moddalar iste’moli kattalar uchun ham xavfli ijtimoiy-tibbiy muammo hisoblanadi. Biroq bolalar va o‘smirlar uchun bu xavf yanada og‘irroq oqibatlarga olib keladi. Chunki bola organizmi va psixikasi rivojlanish bosqichida bo‘ladi. Bu davrda asab tizimi, irodaviy nazorat, shaxsiy mas’uliyat, ijtimoiy meyorlarni anglash, o‘zini boshqarish va xavfni baholash qobiliyati hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Shuning uchun giyohvand moddalar bilan to‘qnashuv bolada qisqa muddatli qiziqish yoki guruh ta’siri natijasi sifatida boshlanishi mumkin, ammo keyinchalik kuchli psixologik, ijtimoiy va huquqiy oqibatlarga olib keladi.

Giyohvand moddalar iste’molining bola psixikasiga ta’sirini faqat moddaning biologik ta’siri bilan cheklab tushuntirish yetarli emas. Bu jarayon bolaning oiladagi o‘rni, ota-ona bilan munosabati, maktabdagi muvaffaqiyati, o‘zini qadrlash darajasi, tengdoshlar guruhidagi mavqei, zo‘ravonlik yoki e’tiborsizlik tajribasi, bo‘sh vaqtni tashkil etish va ijtimoiy himoya tizimi bilan bog‘liq holda o‘rganilishi lozim.

Ayniqsa, ijtimoiy himoya tizimi uchun muhim masala shundan iboratki, giyohvand moddalar iste’moliga moyil yoki shunday xavf muhitida turgan bola jazolanishi kerak bo‘lgan shaxs sifatida emas, balki o‘z vaqtida psixologik, ijtimoiy va huquqiy yordamga muhtoj subyekt sifatida ko‘rilishi zarur. Bolani tamg‘alash, ayblash yoki uni muammo manbai sifatida ko‘rsatish profilaktik ishning samarasini pasaytiradi. Aksincha, bolaning xavfli xulqi ortida turgan sabablar, ehtiyojlar, ichki ziddiyatlar va muhit omillarini aniqlash ijtimoiy himoyaning asosiy vazifasi bo‘lishi kerak.

Mazkur maqolaning maqsadi giyohvand moddalar iste’molining bola psixikasiga ta’sirini psixologik va ijtimoiy himoya nuqtai nazaridan tahlil qilish, xavf omillarini aniqlash hamda bolalar bilan profilaktik va reabilitatsion ishlash mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Giyohvand moddalar iste’molining bola psixikasiga ta’sirini tushunishda psixologik yondashuv

Bola psixikasi rivojlanish jarayonida bo‘lgan murakkab tizimdir. Unda bilish jarayonlari, emotsional holat, irodaviy nazorat, shaxsiy identifikatsiya, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy meyorlarni o‘zlashtirish o‘zaro bog‘liq holda shakllanadi. Shu sababli giyohvand moddalar iste’moli bola psixikasining faqat bitta sohasiga emas, balki butun shaxsiy rivojlanish tizimiga ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchi navbatda, giyohvand moddalar bolaning emotsional barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bolada kayfiyatning keskin o‘zgarishi, asabiylik, qo‘zg‘aluvchanlik, tushkunlik, xavotir, qo‘rquv, agressivlik yoki aksincha, loqaydlik holatlari kuchayishi mumkin. Bunday o‘zgarishlar ko‘pincha ota-ona yoki pedagoglar tomonidan “tarbiyasizlik”, “injiqlik” yoki “oddiy o‘smirlik inqirozi” sifatida baholanadi. Biroq ushbu belgilar xavfli psixoemotsional holatning ko‘rsatkichi bo‘lishi mumkin.

Ikkinchidan, bolaning kognitiv jarayonlariga ta’sir kuzatiladi. Diqqatning tarqoqligi, xotiraning susayishi, o‘quv materialini o‘zlashtirishda qiyinchilik, fikrlashning sekinlashishi, qaror qabul qilishda impulsivlik va oqibatni oldindan ko‘ra olmaslik holatlari paydo bo‘lishi mumkin. Bu holat maktabda yoki kollejda o‘quv natijalarining pasayishiga, darslarga qiziqishning yo‘qolishiga va ta’lim muhitidan uzoqlashishga olib keladi.

Uchinchidan, giyohvand moddalar bolaning irodaviy sohasiga ta’sir qiladi. Bola o‘z xulqini nazorat qilishda qiynaladi, tezkor zavqni uzoq muddatli maqsadlardan ustun qo‘yadi, “yo‘q” deyish qobiliyati susayadi, xavfli guruh ta’siriga beriluvchanlik kuchayadi. Irodaviy nazoratning zaiflashishi bolaning o‘z hayotiga nisbatan mas’uliyatli munosabatini pasaytiradi.

To‘rtinchidan, bolaning ijtimoiy munosabatlari o‘zgaradi. U oiladan uzoqlashishi, yaqinlaridan sir saqlashi, darsdan qochishi, avvalgi do‘stlaridan ajralishi, yangi xavfli guruhlar bilan yaqinlashishi mumkin. Bunday holatlarda bola yolg‘iz qoladi yoki uning asosiy “qo‘llab-quvvatlovchi” muhiti salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi tengdoshlar guruhiga aylanadi.

Beshinchidan, bolaning o‘zini anglash tizimi buziladi. U o‘zini kuchsiz, keraksiz, tushunilmagan yoki qadrsiz his qilishi mumkin. Ayrim holatlarda giyohvand modda bola uchun vaqtinchalik “qochish”, “unutush”, “yengillashish” yoki “guruhga kirish” vositasiga aylanadi. Bu jihat profilaktikada juda muhim. Chunki agar mutaxassis faqat moddani ko‘rsa, bolaning ichki og‘rig‘i, ehtiyoji va qo‘llab-quvvatlashga bo‘lgan talabini ko‘rmay qoladi.

Giyohvand moddalar iste’moli xavfi bola hayotida odatda birdaniga paydo bo‘lmaydi. U turli salbiy omillarning to‘planishi natijasida kuchayadi. Bu omillarni shartli ravishda oilaviy, shaxsiy-psixologik, ta’limiy, ijtimoiy va raqamli muhit omillariga ajratish mumkin.

Oilaviy omillar orasida ota-onaning farzand hayotiga befarqligi, nazoratning yo‘qligi, oiladagi doimiy nizolar, zo‘ravonlik, ichkilikbozlik, ota-onaning uzoq muddatli bandligi, bola bilan samimiy muloqotning yetishmasligi va tarbiyaviy talablarning nomuvofiqligi muhim o‘rin tutadi. Bola oilada o‘zini xavfsiz, qadrli va tushunilgan his qilmasa, u bu ehtiyojlarni boshqa muhitdan izlay boshlaydi.

Shaxsiy-psixologik omillarga o‘zini past baholash, xavotir, tushkunlikka moyillik, impulsivlik, stressga chidamsizlik, o‘z hissiyotlarini boshqarishda qiyinchilik, rad etilishdan qo‘rqish, tengdoshlar tomonidan qabul qilinishga kuchli ehtiyoj kiradi. Bunday holatda bola xavfli taklifga ongli ravishda emas, balki ichki ehtiyoj va emotsional bosim ta’sirida rozi bo‘lishi mumkin.

Ta’limiy omillar ham katta ahamiyatga ega. Maktabda yoki ta’lim muassasasida muvaffaqiyatsizlik, o‘qituvchilar bilan salbiy munosabat, jamoada kamsitilish, bulling, darslarga qiziqmaslik, ta’lim muhitidan uzilib qolish bolada begonalashuv hissini kuchaytiradi. Agar bola maktabni o‘zini rivojlantiruvchi muhit emas, jazo va tanqid maydoni sifatida qabul qilsa, uning xavfli guruhlarga moyilligi ortishi mumkin.

Ijtimoiy omillarga yashash joyida nazoratsiz muhitning mavjudligi, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish imkoniyatlarining kamligi, sport va ijodiy to‘garaklarga jalb etilmaslik, mahallada profilaktik ishlarning formal xarakterga ega bo‘lishi, bolalar uchun ishonchli maslahat va yordam manbalarining yetishmasligi kiradi.

Raqamli muhit omillari keyingi yillarda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bolalar va o‘smirlar internet orqali zararli kontent, yashirin reklama, “tez pul topish” takliflari, xavfli guruhlar, anonim muloqot va manipulyativ axborotlar bilan to‘qnashishi mumkin. Raqamli savodxonlik past bo‘lsa, bola bu takliflarning haqiqiy xavfini anglamasligi mumkin.

Shuning uchun bola bilan ishlashda “nega u bunday qildi?” degan jazolovchi savol o‘rniga “qaysi omillar uni bunday xavfga yaqinlashtirdi?” degan professional savol qo‘yilishi zarur. Ijtimoiy himoya tizimining vazifasi aybdorni izlash emas, xavf manbalarini aniqlash, bolani himoya qilish va uning rivojlanishi uchun xavfsiz muhit yaratishdir.

Giyohvand moddalarning emotsional va xulq-atvoriy oqibatlari

Bola psixikasida giyohvand moddalar iste’molining dastlabki belgilari ko‘p hollarda emotsional va xulq-atvoriy o‘zgarishlar orqali ko‘rinadi. Bolada kayfiyatning keskin o‘zgarishi, ota-ona yoki pedagoglar bilan munosabatning yomonlashishi, avvalgi qiziqishlardan voz kechish, yolg‘izlanish, agressiya, yolg‘on gapirish, sirlilik, dars qoldirish, pulga nisbatan ehtiyojning oshishi yoki uydan narsalar yo‘qolishi kabi holatlar kuzatilishi mumkin.

Bu belgilarning har biri alohida holda giyohvandlikni isbotlamaydi. Shuning uchun mutaxassis shoshilinch xulosa chiqarmasligi kerak. Biroq ushbu belgilar birgalikda, davomli va kuchayib boruvchi shaklda namoyon bo‘lsa, ularni xavf signali sifatida baholash mumkin.

Emotsional sohada bola tez xafa bo‘ladi, oddiy tanqidni og‘ir qabul qiladi, o‘zini himoya qilish uchun agressiv munosabat bildiradi yoki aksincha, hech narsaga qiziqmay qo‘yadi. Bunday holatda pedagog yoki ota-ona uni faqat intizomga chaqirish bilan cheklansa, vaziyat yanada og‘irlashishi mumkin. Chunki boladagi xulqiy o‘zgarish ortida ko‘pincha ichki bezovtalik, aybdorlik, qo‘rquv, yolg‘izlik yoki boshqarib bo‘lmaydigan qiziqish turadi.

Xulq-atvor sohasida impulsivlik kuchayadi. Bola oqibatni o‘ylamasdan harakat qiladi, qoidalarni buzadi, xavfli vaziyatni jiddiy qabul qilmaydi. Uning “men bilan hech narsa bo‘lmaydi” degan noto‘g‘ri ishonchi shakllanishi mumkin. Bu esa profilaktikada xavfni real misollar orqali tushuntirish zarurligini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy xulqda ham o‘zgarishlar yuz beradi. Bola oldingi ijobiy aloqalardan uzoqlashadi, ota-ona va o‘qituvchidan qochadi, yangi guruh ta’siriga tushadi. Bunday guruh bolaga vaqtinchalik qabul qilinish hissini berishi mumkin. Ammo bu qabul qilinish uni xavfli xulqqa yanada chuqurroq jalb etadi.

Shuning uchun emotsional va xulq-atvoriy belgilarni faqat tarbiyaviy muammo sifatida emas, bolaning yordamga ehtiyoji haqidagi signal sifatida qabul qilish lozim. Bu signalni vaqtli ko‘rish ijtimoiy himoyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Giyohvandlik xavfi va bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimi

Ijtimoiy himoya tizimi bolalarning huquqlari, xavfsizligi, sog‘lom rivojlanishi va ijtimoiy integratsiyasini ta’minlashga qaratilgan. Giyohvandlik xavfi mavjud holatlarda bu tizimning vazifasi bolani jazolash emas, balki uni xavfli muhitdan himoya qilish, unga psixologik va ijtimoiy yordam ko‘rsatish, oila bilan ishlash va reabilitatsiya jarayonini tashkil etishdan iborat.

Bola giyohvand modda iste’moli bilan bog‘liq vaziyatga tushganda, u ko‘pincha bir vaqtning o‘zida bir necha turdagi yordamga muhtoj bo‘ladi. Unga psixologik maslahat, tibbiy ko‘rik, oilaviy suhbat, huquqiy tushuntirish, ta’limga qayta jalb etish, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish va ijtimoiy kuzatuv kerak bo‘lishi mumkin. Demak, bitta mutaxassisning yoki bitta muassasaning harakati yetarli emas. Kompleks yordam zarur.

Ijtimoiy himoyada keys-menejment yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Bunda har bir bola holati alohida o‘rganiladi, xavf va himoya omillari baholanadi, individual yordam rejasi tuziladi, mas’ul mutaxassislar belgilanadi va natija monitoring qilinadi. Bu yondashuv bola bilan ishlashni tasodifiy tadbirlardan tizimli jarayonga aylantiradi.

Bolalar bilan ishlashda maxfiylik va ishonch tamoyili alohida ahamiyatga ega. Agar bola har bir aytgan gapi uchun jazolanishidan qo‘rqsa, u haqiqiy holatni yashiradi. Shuning uchun psixologik suhbatda bolaga xavfsiz muhit yaratilishi, uning sha’ni va qadr-qimmati himoya qilinishi kerak. Biroq maxfiylik bolaning hayoti va sog‘lig‘iga xavf tug‘ilganda mutlaq bo‘la olmaydi. Bunday holatlarda mutaxassis belgilangan tartibda zarur xizmatlarni jalb qilishi lozim.

Ijtimoiy himoya tizimida bola bilan ishlashning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat bo‘lishi maqsadga muvofiq. Birinchisi - bola manfaatlarining ustuvorligi. Ikkinchisi - xavfni erta aniqlash. Uchinchisi - bolani tamg‘alashga yo‘l qo‘ymaslik. To‘rtinchisi - oila bilan ishlash. Beshinchisi - idoralararo hamkorlik. Oltinchisi - reabilitatsiya va qayta ijtimoiylashuvni ta’minlash.

Oila bilan ishlashning psixologik xususiyatlari

Giyohvand moddalar iste’moli xavfiga duch kelgan bola bilan ishlashda oila bilan ishlash markaziy o‘rin tutadi. Chunki bola ko‘pincha xavfli xulqni oiladan

tashqarida namoyon qilsa ham, uning psixologik holati va qayta tiklanish imkoniyati oilaviy muhit bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi.

Ota-onalarning birinchi reaksiyasi ko‘pincha qo‘rquv, g‘azab, uyat, inkor etish yoki bolani qattiq jazolash istagi bo‘lishi mumkin. Bunday reaksiyalar tushunarli, ammo ular professional yordam bilan boshqarilmasa, bola yanada yopilib qoladi. Shuning uchun psixolog ota-onaga vaziyatni to‘g‘ri tushuntirishi, ayblash emas, yordam strategiyasini tanlash zarurligini ko‘rsatishi lozim.

Oila bilan ishlashda quyidagi vazifalar muhim. Birinchidan, ota-onaga giyohvandlik xavfi va bola psixikasiga ta’siri haqida to‘g‘ri ma’lumot berish. Ikkinchidan, oiladagi muloqot uslubini tahlil qilish. Uchinchidan, bolani doimiy ayblash, haqoratlash yoki qo‘rqitish kabi usullardan voz kechishga yordam berish. To‘rtinchidan, bola uchun xavfsiz kun tartibi, nazorat va qo‘llab-quvvatlash muvozanatini yaratish. Beshinchidan, oilada ishonchli suhbat maydonini tiklash.

Ota-ona nazorati bolaning shaxsini bosishga emas, uning xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Nazorat va ishonch bir-biriga qarshi qo‘yilmasligi lozim. Masalan, bolaning qayerdaligi, kimlar bilan yurishi, qanday raqamli muhitda faolligi haqida bilish zarur. Biroq bu jarayon tahqirlash, tintuv qilish va doimiy shubha shaklida bo‘lsa, bola qarshilik ko‘rsatadi. Shu sababli ota-onaga “qattiq nazorat” emas, “anglangan va izchil nazorat” madaniyatini o‘rgatish kerak.

Ta’lim muassasasi bolalar va o‘smirlarda giyohvandlik xavfini erta aniqlash uchun muhim maydondir. Chunki pedagoglar bolaning o‘qishga munosabati, xulqi, tengdoshlar bilan aloqasi, kayfiyati va faolligidagi o‘zgarishlarni nisbatan tezroq ko‘ra oladi. Ammo bu imkoniyatdan foydalanish uchun ta’lim muassasasida profilaktik ish tizimli tashkil etilgan bo‘lishi kerak.

Psixologik xizmatning vazifasi bolaga faqat umumiy maslahat berish emas, uning holatini professional baholash, xavf omillarini aniqlash, individual yordam yo‘nalishini belgilash va pedagoglar hamda ota-ona bilan hamkorlikni tashkil etishdan iborat. Psixolog bolani “tarbiyasi og‘ir”, “muammoli” yoki “yomon” deb belgilamasligi kerak. Bunday tamg‘alar bolaning o‘zini qabul qilishiga va jamoadagi mavqeiga zarar yetkazadi.

Ta’lim muassasasida profilaktik ishlar bir necha darajada olib borilishi maqsadga muvofiq. Birinchi daraja - barcha o‘quvchilar uchun umumiy profilaktika. Ikkinchi daraja - xavf belgilari bor bolalar bilan tanlab ishlash. Uchinchi daraja - giyohvand modda bilan bog‘liq aniq xavf yoki holat mavjud bo‘lganda individual psixologik va ijtimoiy yordam.

Pedagoglar uchun ham alohida o‘quv-seminarlar kerak. Ular boladagi xavf belgilarini qanday ko‘rish, qanday suhbat boshlash, qaysi holatda psixologga yo‘naltirish, ota-ona bilan qanday gaplashish va bolani omma oldida kamsitmaslik bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi zarur.

Ta’lim muassasasida profilaktik ishning muhim shakllari quyidagilar bo‘lishi mumkin: psixologik treninglar, huquqiy savodxonlik mashg‘ulotlari, hayotiy vaziyatlar tahlili, “xavfli taklifni rad etish” mashqlari, sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha

loyihalar, sport va ijodiy faoliyatga jalb etish, ota-onalar uchun profilaktik uchrashuvlar, mahalla va ijtimoiy xizmatlar bilan hamkorlik tadbirlari.

Bolalar bilan individual psixologik ishlash yo‘nalishlari

Giyohvand moddalar iste’moli xavfiga duch kelgan bola bilan individual ishlashda shoshilinch ayblov, qo‘rqitish yoki majburiy iqror talab qilish usuli samarasiz hisoblanadi. Bola avvalo o‘zini xavfsiz his qilishi kerak. Psixologik suhbat bolaning holatini tushunish, ishonch o‘rnatish va yordam yo‘lini belgilashga qaratilgan bo‘lishi lozim.

Individual ishning birinchi bosqichi - kontakt o‘rnatish. Bu bosqichda mutaxassis bolaga uning shaxsiga hujum qilinmayotganini, maqsad jazolash emas, yordam berish ekanini ko‘rsatishi kerak. Bola suhbatga tayyor bo‘lmasligi mumkin. Shuning uchun suhbat bosimsiz, bosqichma-bosqich va ishonch asosida tashkil etiladi.

Ikkinchi bosqich - psixologik holatni baholash. Bunda bolaning emotsional holati, xavotir darajasi, oilaviy munosabatlari, tengdoshlar ta’siri, o‘zini baholashi, o‘qishga munosabati, stress manbalari va xavfli xulqqa olib kelgan vaziyatlar tahlil qilinadi.

Uchinchi bosqich - xavf va himoya omillarini ajratish. Xavf omillariga nazoratsiz muhit, salbiy guruh, oilaviy nizo, emotsional beqarorlik kirishi mumkin. Himoya omillariga esa ishonchli katta inson, ijobiy qiziqish, ta’limga qaytish imkoniyati, sport yoki ijodiy faoliyat, oilada qo‘llab-quvvatlovchi shaxsning mavjudligi kiradi.

To‘rtinchi bosqich - individual yordam rejasini ishlab chiqish. Bu reja bolaning real holatiga mos bo‘lishi kerak. Unda psixologik maslahatlar, oila bilan ishlash, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, bo‘sh vaqtni tashkil etish, tibbiy yordamga yo‘naltirish, huquqiy tushuntirish va monitoring choralari belgilanadi.

Beshinchi bosqich - qayta ijtimoiylashuv. Bola xavfli muhitdan ajratilganidan keyin uni ijobiy faoliyatga jalb qilish zarur. Agar bola avvalgi muhitdan chiqarilib, yangi mazmunli faoliyatga kiritilmasa, u qayta xavfli guruhga qaytishi mumkin.

Milliy va xorijiy tajriba nuqtai nazaridan ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish

Xorijiy tajribada bolalar va o‘smirlar o‘rtasida giyohvandlikning oldini olishda oila, maktab va jamoa ishtirokini birlashtiruvchi kompleks yondashuvlarga katta e’tibor beriladi. Bunday yondashuvlarda profilaktika faqat modda haqida ma’lumot berish bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, stressni boshqarish, salbiy guruh bosimiga qarshi turish, ota-ona bilan ishlash va bolaning sog‘lom muhitga integratsiyasini ta’minlashga qaratilgan bo‘ladi.

Milliy sharoitda ham mazkur yo‘nalishlarni mahalla, ta’lim muassasasi, oila va ijtimoiy himoya tizimi imkoniyatlari bilan uyg‘unlashtirish zarur. Mahalla instituti bolaning yashash muhitiga yaqinligi, oila bilan aloqasi va profilaktik kuzatuv imkoniyati bilan muhim resurs hisoblanadi. Ta’lim muassasasi bolaning kundalik rivojlanishini kuzatish imkoniyatiga ega. Ijtimoiy himoya tizimi esa bola va oilaga kompleks yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

Ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim. Birinchidan, xavf guruhidagi bolalarni erta aniqlash mezonlarini aniq belgilash. Ikkinchidan, maktab, mahalla, IHMA, psixologik xizmat va ota-ona o‘rtasida ma’lumot almashishning etik va huquqiy asoslangan tartibini ishlab chiqish. Uchinchidan, har bir bola uchun individual yordam rejasi amaliyotini kuchaytirish. To‘rtinchidan, psixologlar va ijtimoiy xodimlar uchun giyohvandlik xavfi bilan ishlash bo‘yicha maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish. Beshinchidan, bolalarni ijobiy faoliyatga jalb etuvchi mahalliy dasturlarni kuchaytirish.

Profilaktikaning yana bir muhim sharti - ma’lumotlarni sir saqlash va bolani tamg‘alashdan himoya qilishdir. Agar bola haqidagi ma’lumotlar noto‘g‘ri tarqalsa, u jamoada kamsitilishi, o‘zini yanada yakkalangan his qilishi va yordamdan bosh tortishi mumkin. Shuning uchun ijtimoiy himoyada axborot bilan ishlash etikasi qat’iy saqlanishi lozim.

Taklif etilayotgan amaliy model

Giyohvand moddalar iste’moli xavfi mavjud bolalar bilan ishlash uchun quyidagi amaliy model taklif etiladi.

Birinchi bosqich - dastlabki signalni aniqlash. Bu bosqichda pedagog, ota-ona, mahalla faoli yoki psixolog boladagi emotsional, xulqiy yoki ijtimoiy o‘zgarishlarni qayd etadi. Bu qayd ayblash uchun emas, yordamni boshlash uchun amalga oshiriladi.

Ikkinchi bosqich - psixologik suhbat va dastlabki baholash. Psixolog bola bilan ishonchli muloqot o‘rnatadi, uning holati, ehtiyojlari va xavf omillarini aniqlaydi.

Uchinchi bosqich - oila bilan ishlash. Ota-onaga vaziyat tushuntiriladi, jazolovchi munosabatning salbiy oqibatlari ko‘rsatiladi, oilada qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

To‘rtinchi bosqich - individual yordam rejasini tuzish. Rejada psixologik, ijtimoiy, ta’limiy, huquqiy va tibbiy yordam yo‘nalishlari belgilanadi.

Beshinchi bosqich - ijobiy faoliyatga jalb etish. Bola sport, kasbga yo‘naltirish, ijodiy to‘garak, volontyorlik, o‘quv loyihalari yoki boshqa mazmunli faoliyatga kiritiladi.

Oltinchi bosqich - monitoring va qayta baholash. Mutaxassislar bolaning holatidagi o‘zgarishlarni kuzatadi, rejani zarur holda qayta ko‘rib chiqadi.

Ushbu model bolani faqat nazorat qilishga emas, uning ruhiy tiklanishi, ijtimoiy moslashuvi va xavfsiz rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan.

Birinchidan, giyohvand moddalar iste’moli xavfiga duch kelgan bolalar bilan ishlashda jazolovchi yondashuvdan ko‘ra himoyalovchi va reabilitatsion yondashuv ustuvor bo‘lishi kerak.

Ikkinchidan, bolalardagi xavf belgilarini erta aniqlash uchun pedagoglar, psixologlar, mahalla xodimlari va ota-onalarga maxsus o‘quvlar tashkil etish zarur.

Uchinchidan, har bir xavf holati bo‘yicha individual psixologik-ijtimoiy yordam rejasi ishlab chiqilishi lozim.

To‘rtinchidan, oila bilan ishlash profilaktikaning majburiy qismi sifatida qaralishi kerak. Ota-ona faqat nazoratchi emas, bolaning tiklanishida asosiy hamkor bo‘lishi lozim.

Beshinchidan, ta’lim muassasalarida bolalarga stressni boshqarish, rad etish ko‘nikmasi, xavfli taklifni tanish, yordam so‘rash va raqamli xavfsizlik bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish zarur.

Oltinchidan, ijtimoiy himoya tizimida psixologik xizmat, tibbiy yordam, huquqiy maslahat va mahalla bilan hamkorlik yagona keys-menejment asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Yettinchidan, bolani tamg‘alash, omma oldida muhokama qilish, tahqirlash va qo‘rqitishdan qat’iy voz kechish kerak. Bunday usullar bolaning yordamdan uzoqlashishiga olib keladi.

Sakkizinchidan, profilaktik ishlarda bolalarning o‘zini ham faol ishtirokchiga aylantirish zarur. Ular ijtimoiy roliklar, bukletlar, treninglar, tengdoshlar uchun maslahat loyihalari va sog‘lom turmush tarzi tadbirlarida qatnashishi mumkin.

Giyohvand moddalar iste’moli bola psixikasiga ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatadi. Bu ta’sir emotsional beqarorlik, diqqat va xotiraning susayishi, irodaviy nazoratning pasayishi, xulq-atvordagi o‘zgarishlar, ijtimoiy aloqalarning buzilishi va o‘zini anglash tizimidagi salbiy o‘zgarishlar orqali namoyon bo‘lishi mumkin.

Bolalarda giyohvandlik xavfini faqat intizomiy yoki huquqiy muammo sifatida ko‘rish yetarli emas. U ijtimoiy himoya, psixologik yordam, oilaviy muhit, ta’lim muassasasi va mahalla hamkorligi orqali hal etiladigan kompleks muammodir.

Ijtimoiy himoya tizimining asosiy vazifasi bolani ayblash emas, uning xavfli vaziyatga tushishiga sabab bo‘lgan omillarni aniqlash, psixologik yordam ko‘rsatish, oila bilan ishlash, individual yordam rejasini tuzish va bolani sog‘lom ijtimoiy muhitga qaytarishdan iborat.

Shu nuqtai nazardan, giyohvand moddalar iste’molining oldini olish bola psixikasini himoya qilish, uning huquqlarini ta’minlash, oila va jamiyatda xavfsiz rivojlanish sharoitini yaratish bilan bevosita bog‘liq. Samarali profilaktika bolani qo‘rqitishdan emas, uni tushunish, qo‘llab-quvvatlash va mas’uliyatli hayotga yo‘naltirishdan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999 yil 19 avgust, 813-I-son.

2.O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008 yil 7 yanvar, O‘RQ-139-son.

3.O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016 yil 14 sentabr, O‘RQ-406-son.

4.O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonuni. 2024 yil 18 oktabr, O‘RQ-977-son.

5.UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization, 2018.

6.WHO. Guidelines on mental health promotive and preventive interventions for adolescents. Geneva: World Health Organization, 2020.
7.UNICEF. Child Protection Systems Strengthening: Approach, Benchmarks, Interventions. New York: UNICEF, 2021.
8.Vigotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebyonka. Moskva: Eksmo, 2005.

РАННЯЯ ПРОФИЛАКТИКА НАРКОТИЧЕСКИХ РИСКОВ В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ С СЕМЬЁЙ И ДЕТЬМИ

Факультет социальных наук, Термезский государственный университет
студентка 3 курса, 123-группа, направление «Социальная работа: работа с семьёй и детьми» Кудратова Кароматхон Хуррамовна
Норбоева С.М., (PhD) по педагогическим наукам, доцент

Аннотация. В статье раскрывается значение социальной работы с семьёй и детьми в ранней профилактике наркотических рисков. Наркотическая угроза рассматривается как результат сочетания семейных, образовательных, коммуникативных и цифровых факторов. Обоснована необходимость адресного сопровождения ребёнка и семьи на основе взаимодействия социальной службы, образовательной организации, махалли и психологической помощи.

Ключевые слова: наркотический риск, дети, молодёжь, семья, социальная работа, профилактика, социальная защита, махалля, цифровая безопасность.

Профилактика наркотических рисков среди детей и молодёжи относится к числу значимых задач социальной работы. Для специалиста по работе с семьёй и детьми данная проблема не может рассматриваться только как медицинский, правовой или дисциплинарный вопрос. Риск формируется в конкретной жизненной среде ребёнка, где пересекаются семейное общение, родительский контроль, школьная адаптация, круг сверстников, эмоциональное состояние и влияние цифрового пространства.

Современные формы наркотической угрозы часто не имеют открытого характера. Опасное предложение может появляться через закрытые интернет-группы, анонимные аккаунты, игровые сообщества, предложения лёгкого заработка или просьбу выполнить «простое поручение». Поэтому профилактика должна начинаться раньше, чем возникнет факт употребления или вовлечения. Её задача - вовремя заметить снижение учебной мотивации, закрытость, агрессивность, резкую смену круга общения, интерес к сомнительным онлайн-каналам и исчезновение доверительного контакта с близкими взрослыми.

Нормативную основу профилактической работы составляют документы, направленные на развитие адресной социальной помощи и защиту детей. Закон Республики Узбекистан «О социальных услугах и помощи» закрепляет

необходимость совершенствования системы социальных услуг и повышения их качества [1]. Закон «О защите детей от всех форм насилия» определяет правовые основы межведомственной защиты ребёнка [2]. Международные стандарты UNODC и WHO подчёркивают, что результативная профилактика должна опираться на доказательные подходы и охватывать семью, школу и сообщество [3].

Наркотический риск у ребёнка или молодого человека редко возникает внезапно. Обычно ему предшествует ослабление защитных факторов: недостаток эмоциональной поддержки, конфликтность в семье, безнадзорность, школьная неуспешность, отсутствие содержательного досуга, давление сверстников, стресс или ощущение ненужности. В такой ситуации опасное предложение может восприниматься ребёнком как способ получить признание, снять напряжение или доказать самостоятельность.

Семья является первичной средой профилактики. Именно в семье ребёнок получает опыт доверия, принятия, границ и ответственности. Однако профилактический смысл имеет не жёсткий контроль сам по себе, а его сочетание с эмоциональной близостью. Контроль без доверия усиливает скрытность; доверие без правил оставляет ребёнка без защиты. Поэтому социальный работник должен помогать родителям выстраивать поддерживающее, но не безразличное взаимодействие.

В практической работе необходимо различать факторы риска и признаки уже возникшей проблемы. К факторам риска относятся семейные конфликты, педагогическая запущенность, бедность, недостаток внимания, негативная компания, вовлечённость в закрытые онлайн-группы и отсутствие позитивной занятости. К тревожным признакам относятся резкие изменения поведения, подозрительные контакты, нарушение режима, внезапная потребность в деньгах, уход от разговоров, снижение самоконтроля и отчуждение от семьи или образовательной среды.

Задача социального работника состоит не в обвинении ребёнка или семьи, а в установлении причин изменений и определении необходимого уровня помощи. На первом этапе проводится первичная беседа с ребёнком и родителями. На втором этапе оцениваются семейная ситуация, школьная адаптация, круг общения, эмоциональное состояние и цифровая активность. На третьем этапе составляется индивидуальный план сопровождения. В него могут входить консультации родителей, взаимодействие с педагогом, направление к психологу, включение ребёнка в кружки, спортивные и творческие занятия, а при необходимости - обращение в профильные службы защиты.

Образовательная организация является вторым ключевым пространством профилактики. Педагоги могут раньше других заметить изоляцию, тревожность, снижение активности, конфликты, нарушение дисциплины или резкое изменение учебного поведения. Однако профилактика не должна ограничиваться лекциями о вреде наркотиков. Более результативны разбор жизненных ситуаций, тренинги отказа от опасного предложения, развитие

критического мышления, правовой грамотности, стрессоустойчивости и навыка обращения за помощью.

Особое место занимает цифровая безопасность. Ребёнок должен понимать, что опасность может находиться не только на улице, но и в телефоне. Закрытый канал, анонимный аккаунт, быстрый заработок, просьба передать неизвестный предмет или ссылка на сомнительный ресурс должны восприниматься как сигналы риска. Родителям важно знать цифровую среду ребёнка, но контроль должен строиться на заранее согласованных правилах, а не на тайной слежке.

Во-первых, в образовательных организациях целесообразно использовать карту раннего наблюдения за факторами риска. Она не должна иметь карательный характер. Её задача - помочь педагогу, психологу и социальному работнику вовремя заметить изменения и предложить помощь.

Практическое значение предложенной модели заключается в том, что она переводит профилактику из режима разовых мероприятий в режим сопровождения. В этом случае ребёнок и семья не остаются один на один с трудной ситуацией: педагог фиксирует изменения, социальный работник уточняет причины, психолог оценивает эмоциональное состояние, махалля помогает организовать поддержку в ближайшей социальной среде. Такая согласованность снижает риск запоздалого реагирования [4].

Для оценки результата целесообразно учитывать не только число проведённых бесед, но и качественные показатели: восстановление контакта с родителями, регулярность посещения занятий, участие ребёнка в позитивной деятельности, снижение конфликтности, готовность обращаться за помощью и способность распознавать опасные предложения. Эти показатели позволяют увидеть реальное изменение среды, а не только формальное выполнение профилактического плана.

Ранняя профилактика наркотических рисков в социальной работе с семьёй и детьми должна рассматриваться как комплексная система защиты ребёнка, а не как разовая предупредительная акция. Её основой выступают доверительное семейное общение, педагогическое наблюдение, психологическая поддержка, цифровая грамотность, позитивная занятость ребёнка и согласованное межведомственное взаимодействие [5].

Социальный работник в этой системе выполняет координирующую и поддерживающую функцию. Он помогает семье увидеть проблему без паники и обвинений, ребёнку - сохранить чувство безопасности и возможность выбора, образовательной организации - перейти от формальной профилактики к адресному сопровождению. Такая модель позволяет снижать наркотический риск до того, как он перейдёт в устойчивое опасное поведение.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «О социальных услугах и помощи». № ЗРУ-977 от 18.10.2024. URL: https://www.lex.uz/uz/docs/-7162393

2. Закон Республики Узбекистан «О защите детей от всех форм насилия». № ЗРУ-996 от 14.11.2024. URL: https://lex.uz/docs/-7219502

3. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: UNODC; WHO, 2018.
4. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Cambridge: Harvard University Press, 2009.
5. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2007.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI

DTPI Pedagogika fakulteti Pedagogika yo‘nalishi
3-kurs 11-P23 guruh talabasi Bo‘riyeva Sevinch

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlar o‘rtasida giyohvandlik va narkojinoiyatchilikning barvaqt oldini olishda ijtimoiy himoya mexanizmlarining o‘rni hamda ahamiyati tadqiq etilgan. Milliy amaliyot tizimi tahlil qilinib, yosh avlodning mafkuraviy va psixologik immunitetini mustahkamlashda ijtimoiy institutlarning o‘zaro hamkorligi tizimli yondashuv asosida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, rivojlangan xorijiy davlatlarning ijtimoiy profilaktika sohasidagi ilg‘or tajribalari tahlil qilinib, ularni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish va raqamli muhitda profilaktik chora-tadbirlar samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Yoshlar, giyohvandlik profilaktikasi, ijtimoiy himoya mexanizmlari, milliy tajriba, xorijiy modellar, psixologik immunitet, mahalla, oila instituti, raqamli muhit.

Bugungi kunda jahon hamjamiyatini chuqur tashvishga solayotgan eng global muammolardan biri - yoshlar orasida giyohvandlik va uning ortidan kelib chiqayotgan narkojinoiyatlarning ko‘payishidir. Transmilliy xarakterga ega bo‘lgan ushbu illat nafaqat inson salomatligiga, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga, milliy xavfsizlikka hamda kelajak avlod poydevoriga jiddiy tahdid solmoqda. Globallashuv va shiddatli raqamlashtirish jarayonlari sharoitida narko-tahdidlarning shakllari va tarqalish usullari tubdan o‘zgarib, sintetik giyohvandlik vositalarining internet tarmoqlari (Darknet, Telegram va boshqalar) orqali yashirin savdosi keng tus olmoqda. Bu esa yoshlarni ijtimoiy va psixologik jihatdan himoya qilish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

O‘zbekistonda aholi salomatligini va genofondini himoya qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar qabul qilingan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga ko‘ra, ijtimoiy himoya yagona reyestriga kiruvchi oila farzandlari bilan manzilli ishlash, maktablardagi inspektor-psixologlar hamda mahalla yoshlar yetakchilari rolini kuchaytirish belgilangan [1]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli Farmon hamda qarorlariga muvofiq, o‘quvchi va talabalar orasida giyohvandlik va narkojinoyatlarning barvaqt oldini

olish maqsadida tizimli ravishda tezkor-profilaktik oyliklar hamda keng qamrovli preventiv chora-tadbirlar tashkil etilmoqda [2].

Xorijiy tajriba tahlili: *AQSh va Yevropa tajribasi:* Ta'lim muassasalarida maxsus psixologik treninglar (masalan, LifeSkills Training) orqali o'smirlarda ruhiy barqarorlik va stressga qarshi tura olish ko'nikmalari shakllantiriladi [3]. *Skandinaviya tajribasi:* Ijtimoiy himoya mexanizmi nafaqat profilaktika, balki oilalarni qo'llab-quvvatlash va yoshlarning bo'sh vaqtlarini sport hamda san'atga yo'naltirishga qaratilgan [4]. Ushbu yondashuv yoshlar o'rtasida deviant xulq-atvor ko'rsatkichlarini ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish orqali kamaytirish imkonini beradi.

Ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari:

Yo'nalish	Amalga oshiriladigan chora-tadbirlar
Profilaktika va Diagnostika	Xavf guruhiga tushib qolgan yoshlarni erta aniqlash va maktab psixologlari orqali manzilli psixologik yordam ko'rsatish [5].
Ijtimoiy Reabilitatsiya	Giyohvandlik va psixotrop moddalarni iste'mol qilgan yoshlar uchun tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiya tizimini tubdan takomillashtirish [6].
Targ'ibot ishlari	Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan targ'ibot ishlarini kuchaytirish va sog'lom turmush tarzini ommalashtirish [7].

Mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va axloqiy-psixologik vaziyatning o'zgarishi, ochiq chegaralar va xorijiy davlatlar bilan aloqalarning kengayishi zamonaviy Rossiya jamiyatining katta qismini, birinchi navbatda yoshlarni qamrab oluvchi keng ko'lamli giyohvandlik muammolariga olib keldi. Bundan tashqari, Rossiyada giyohvandlikning tarqalishi halokatli ko'lamlarga yetdi va milliy xavfsizlikka tahdid soluvchi ijtimoiy ofat xususiyatlarini oldi. Ko'rib chiqilayotgan muammoning ko'lami, shuningdek, chuqur tabiati va mazmunining yorqin namunasi Rossiya Prezidenti Vladimir Putinning Federal Narkotiklarni Nazorat qilish Xizmatining hay'at yig'ilishidagi ma'ruzasi bo'lib, unda giyohvandlikka giyohvandlikni giyohvand moddalar savdosiga chek qo'yishni, giyohvandlik bilan bog'liq vaziyatni o'zgartirishni va giyohvand moddalar savdosiga qarshi kurashishni talab qiladigan ijtimoiy kasallik sifatida tushunish zarurligi ta'kidlangan [8].

Statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Rossiyada taxminan olti million giyohvand bor, ular orasida giyohvand moddalarni iste'mol qilish natijasida o'lim soni so'nggi 10 yil ichida 12 baravar, go'daklar o'limi esa 42 baravar oshdi. O'limning asosiy sababi dozani oshirib yuborishdir (65%). Bundan tashqari, giyohvand moddalarni iste'mol qilish zo'ravonlik, jiddiy sog'liq muammolari, OITS

tarqalishi va boshqa hayot fojialarining sababidir. Taqdim etilgan ma'lumotlar giyohvandlikdan aziyat chekayotgan odamlar, ayniqsa ayollar sonining barqaror o'sish tendentsiyasini ko'rsatadi, chunki 1990-yillarning boshlarida erkaklar asosiy giyohvand moddalar iste'molchilari bo'lgan. Shu bilan birga, giyohvandlikni davolashning samarasizligi turli xil davolash usullarining samaradorlik ko'rsatkichlari bilan tasdiqlanadi, bu yoshlar va bolalar orasida 6-7% va 10-15% ni tashkil qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, reabilitatsiya sezilarli natijalarga erishishi mumkin, ammo bu katta moliyaviy va vaqt xarajatlarini talab qiladi va ijtimoiy, tibbiy, psixologik, ta'lim va huquqni muhofaza qilish organlarining turli sa'y-harakatlari giyohvandlar sonining o'sishini va giyohvandlikka qaramlik darajasini to'xtata olmaydi. Natijada, giyohvandlikning jamiyatga ta'siri shunchalik kattaki, unga qarshi kurash ustuvor vazifa bo'lib, xalqaro hamjamiyatning qonunchilik va huquqni muhofaza qilish jihatlarida birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Shuning uchun ko'plab madaniyatli mamlakatlarda giyohvand moddalarni tibbiy bo'lmagan maqsadlarda qo'llash haqli ravishda salbiy, antisosial hodisa sifatida qaraladi.

O'smirlar o'rtasida giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish muammosi butun dunyoda va mamlakatimizda tobora keng tarqalgan va xavfli bo'lib, shaharlarga ham, qishloq joylarga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Bu tez tarqalayotgan murakkab hodisa. Biroq, samarali oldini olish mumkin va zarur. Bu barcha manfaatdor tomonlarning birgalikdagi sa'y-harakatlarini va balla ta'lim va o'qitish usullaridan foydalanishni talab qiladi. Bolalar va o'smirlarda sog'lom turmush tarzini va giyohvand moddalarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan ta'lim profilaktikasi o'smirlar o'rtasida giyohvand moddalarni suiiste'mol qilishning oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Faqat oilalar, maktablar, ijtimoiy xizmatlar va hukumatning sa'y-harakatlarini birlashtirgan kompleks yondashuvgina ushbu xavfli hodisaga qarshi kurashda aniq natijalarga erishishi mumkin. Eng samarali ta'lim dasturlarini ishlab chiqish uchun Xitoy va Fransiya kabi xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil qilish va o'rganish zarur, chunki bu mamlakatlar 20-asrning boshlarida voyaga yetmaganlar uchun turli xil ta'limga qarshi giyohvandlikka qarshi dasturlarni ishlab chiqishni boshladilar. Bu ikki butunlay boshqa davlatni ichki tuzilishi va mentaliteti nuqtai nazaridan o'rganish orqali va voyaga yetmaganlar o'rtasida giyohvand moddalarni suiiste'mol qilishga qarshi profilaktik ta'lim choralarining o'ziga xos xususiyatlaridagi umumiylik va farqlarni aniqlashimiz mumkin. Xitoy va Fransiyada voyaga yetmaganlarcenter giyohvandlikka qarshi ta'limdagi o'xshashliklar va farqlar o'smirlik davrida giyohvandlikka qarshi kurashning eng samarali usullarini aniqlashga yordam beradi.

O'tkazilgan tadqiqotlar va tizimli tahlillar shuni ko'rsatadiki, globallashuv hamda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan zamonaviy sharoitda yoshlar orasida giyohvandlik va narko-tahdidlarning tarqalish shakllari tubdan transformatsiyaga uchradi. Bugungi kunda an'anaviy ma'muriy taqiqlar yoki huquqiy jazo choralari bilan yosh avlodni ushbu global illatdan to'liq muhofaza qilib bo'lmaydi. Yoshlar o'rtasida narko-vositachilik va deviant xulq-atvorning barvaqt

oldini olish to‘g‘ridan-to‘g‘ri jamiyatdagi ijtimoiy himoya mexanizmlarining qay darajada moslashuvchan va tizimli ekanligiga bog‘liqdir.

O‘zbekiston sharoitida aholi genofondini asrash hamda o‘sib kelayotgan yosh avlodning ijtimoiy-psixologik immunitetini mustahkamlash uchun milliy modelimizga AQSh va Yevropa mamlakatining LifeSkills Training kabi psixologik chidamlilik dasturlarini hamda Skandinaviya davlatlarining (xususan, Islandiyaning) oila instituti va yoshlar bandligini integratsiya qiluvchi tizimli preventiv metodologiyasini adaptatsiya qilish zaruriyati mavjud. Zero, narko-tahdidlarga qarshi kurashish nafaqat huquq-tartibot organlarining, balki oila, mahalla, ta’lim muassasalari va ijtimoiy xizmatlar markazlarining o‘zaro muvofiqlashtirilgan vertikal hamkorligi samarasi hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari va xorijiy tajribalar tahliliga tayangan holda, respublikamizda yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. “Smart-profilaktika” va Kiber-immunitetni shakllantirish: Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tizimida yoshlarning internet makonidagi narko-targ‘ibotlarga (anonim narko-do‘konlar, Darknet tarmoqlari) qarshi tanqidiy fikrlashini o‘stirish. Buning uchun ta’lim muassasalarida kibertaktik profilaktika darslari va raqamli preventiv treninglarni joriy etish lozim.
2. “Keys-menejment” tizimini kuchaytirish: Mahallalardagi “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari xodimlari, inspektor-psixologlar va mahalla yoshlar yetakchilari hamkorligida xavf guruhiga tushib qolgan (ijtimoiy himoyaga muhtoj, notinch oila farzandlari) yoshlarni barvaqt aniqlash va ularga individual ijtimoiy-psixologik hamrohlik (Case management) xizmatini yo‘lga qo‘yish.
3. Erkin va tizimli bandlik vaucherlari (Islandiya modeli): Ijtimoiy himoya yagona reyestriga kiruvchi yoki xulq-atvorida og‘ishish kuzatilgan yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida, ularni sport, san’at va fan to‘garaklariga bepul qamrab olish tizimini kengaytirish va ushbu xarajatlarni davlat tomonidan subsidiyalash (maxsus yoshlar ijtimoiy kartalarini joriy etish).
4. Tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiyani raqamlashtirish va integratsiyalash: Giyohvandlik va psixotrop moddalarga qaram bo‘lib qolgan yoshlarni jamiyatga qaytarish uchun maxsus anonim ijtimoiy reabilitatsiya platformalarini yaratish. Sobiq narkoqaram yoshlarni kamsitish (stigmatizatsiya) holatlariga barham berish maqsadida ularni kasb-hunarga o‘qitish va bandligini ta’minlashning “tengdosh-tengdoshga” (peer-to-peer) ijtimoiy modelini amaliyotga joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi "Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-82-sonli Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 02.06.2023-y., 06/23/82/0323-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi "O‘zbekiston - 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili"da amalga

oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida"gi PF-37-sonli Farmoni (huquqbuzarliklar va giyohvandlik profilaktikasi qismi) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 22.02.2024-y., 06/24/37/0134-son.
3. Botvin G.J., Griffin K.W. LifeSkills Training: Preventing substance misuse through promoting social and engagement competence // High-Risk Behaviors in Adolescents. - New York: Springer, 2015. - P. 115-132.
4. Kristjansson A.L., Mann M.J., Sigfusdottir I.D. Implementing the Icelandic Model for Substance Use Prevention: A guide to social protection and youth development. - Reykjavik: Planet Youth Publishing, 2020. - P. 74-89.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 7-iyuldagi “Giyohvandlik vositalari, ularning analoglari va psixotrop moddalarning qonuniy muomalada bo‘lishi hamda ularning g‘ayriqonuniy tarqalishining oldini olish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 427-sonli Qarori (profilaktika va diagnostika qismi) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 08.07.2020-y.
6. Yunusov A.N. Deviant xulq-atvorli yoshlarni ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya qilish tizimi: muammo va yechimlar // Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar. - Toshkent, 2021. - №4. - B. 12-19.
7. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida sog‘lom turmush tarzi prinsiplarini keng targ‘ib qilish va yoshlarni zararli illatlardan muhofaza qilish to‘g‘risida”gi amaliy chora-tadbirlar dasturi. - Toshkent: MMTV, 2023. - B. 8-14.
8. Umarov B.M. Yoshlar deviant xulq-atvori sotsiologiyasi va psixologiyasi. - Toshkent: “Akademiya”, 2018. - 210 b.

TALABA-YOSHLARDA SOG‘LOM TURMUSH TARZI VA O‘ZINI BOSHQARISH KO‘NIKMALARI GIYOHVANDLIK PROFILAKTIKASINING TIBBIY-PSIXOLOGIK OMILI SIFATIDA

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Termiz filiali, Nigmatova M.U.,
Termiz shahri Davolash ishi yo‘nalishi talabasi Amonturdiyeva Komila

Annotatsiya. Maqolada sog‘lom turmush tarzi va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari talaba-yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasining tibbiy-psixologik omili sifatida tahlil qilinadi. Muammo stress, emotsional boshqaruv yetishmasligi, sog‘liq haqidagi noto‘g‘ri tasavvurlar va ijtimoiy bosim bilan bog‘liq holda yoritiladi.
Kalit so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi; o‘zini boshqarish; tibbiy-psixologik profilaktika; talaba-yoshlar; xavfli xulq.

Talabalik davri shaxsning ijtimoiy, kasbiy va psixologik jihatdan faol qayta tashkil topish bosqichi hisoblanadi. Bu davrda yosh inson o‘quv yuklamasining ortishi, mustaqil hayotga moslashish, yangi ijtimoiy muhitga kirish, tengdoshlar bilan munosabat o‘rnatish, kelajak kasbi bo‘yicha mas’uliyatni his qilish va oiladan

nisbatan mustaqil qaror qabul qilish zarurati bilan duch keladi. Ushbu omillar talabaning emotsional holatiga, o‘zini baholashiga, stressga bardoshliligiga va kundalik xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ayniqsa, birinchi bosqich talabalari uchun universitet muhitiga moslashuv jarayoni murakkab kechishi mumkin. Maktabdagi nisbatan nazoratli muhitdan oliy ta’limdagi mustaqil o‘quv faoliyatiga o‘tish, vaqtni rejalashtirish, topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish, mustaqil tayyorgarlik ko‘rish va shaxsiy mas’uliyatni anglash talabadan yangi regulyativ ko‘nikmalarni talab qiladi. Agar bunday ko‘nikmalar yetarli shakllanmagan bo‘lsa, o‘quv yuklamasi zo‘riqish, charchoq, o‘ziga ishonchsizlik va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin.

Talabalik davridagi yana bir muhim omil ijtimoiy bosimdir. Talaba yangi guruhga qo‘shiladi, o‘z o‘rnini topishga intiladi, tengdoshlar tomonidan qabul qilinishni xohlaydi. Bunday sharoitda ayrim yoshlar guruhga moslashish uchun o‘z qadriyatlariga zid bo‘lgan takliflarga ham rozi bo‘lishi mumkin. Psixoaktiv moddalar bilan bog‘liq xavf aynan shunday vaziyatlarda kuchayadi. Notanish guruh, kechki yig‘ilishlar, nazoratsiz bo‘sh vaqt, “bir marta sinab ko‘rish”ga undovchi muloqot yoki raqamli muhitdagi xavfli chaqiriqlar yoshlar xulqida zaif nuqtaga aylanishi mumkin.

Kelajak haqida xavotir ham talaba ruhiyatiga ta’sir qiluvchi muhim psixologik omildir. Kasb tanlashning to‘g‘riligi, ish topish imkoniyati, oila kutgan natijalarni oqlash, moddiy mustaqillikka erishish va ijtimoiy mavqeni mustahkamlash kabi masalalar talabaning ichki zo‘riqishini kuchaytiradi. Bunday zo‘riqish me’yorida bo‘lsa, u rivojlanishga undaydi. Ammo uzoq davom etgan, boshqarilmagan va qo‘llab-quvvatlanmagan holatda u charchash, xavotir, tushkunlik, befarqlik yoki impulsiv xatti-harakatlarga sabab bo‘lishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan giyohvandlik profilaktikasi faqat psixoaktiv moddalarning zararini tushuntirish bilan cheklanmasligi kerak. Talaba zarar haqida bilishi mumkin, lekin stress, yolg‘izlik, muvaffaqiyatsizlik hissi, guruh bosimi yoki emotsional beqarorlik holatida xavfli qaror qabul qilishi ehtimoli saqlanib qoladi. Demak, profilaktika talabaning real hayotiy vaziyatlariga yaqin bo‘lishi, uning emotsional holatini, ijtimoiy munosabatlarini va o‘zini boshqarish imkoniyatlarini hisobga olishi zarur.

Bunday vaziyatda ayrim yoshlar emotsional zo‘riqishni zararli yo‘l bilan kamaytirishga urinishi mumkin. Psixoaktiv moddalarga murojaat qilish ko‘pincha ongli ravishda “giyohvand bo‘lish” niyati bilan emas, balki vaqtincha yengillik izlash, xavotirni kamaytirish, guruhga qo‘shilish, zerikishni bartaraf etish yoki ichki bo‘shliqni to‘ldirish istagi bilan bog‘liq bo‘ladi. Aynan shu jihat profilaktikaning psixologik mazmunini kuchaytiradi. Talabaga faqat taqiq emas, balki xavfsiz alternativ harakat, yordam so‘rash yo‘li va stressni sog‘lom boshqarish usullari ko‘rsatilishi kerak.

Shu sababli profilaktika tibbiy bilim, psixologik savodxonlik va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini birlashtirishi zarur. Tibbiy bilim talabaning psixoaktiv moddalar organizmga, asab tizimiga, ruhiy holatga va ijtimoiy faoliyatga qanday zarar yetkazishini tushunishiga xizmat qiladi. Psixologik savodxonlik xavfli

vaziyatlarni, ichki zo‘riqishni, guruh bosimini va noto‘g‘ri qaror mexanizmlarini anglash imkonini beradi. O‘zini boshqarish ko‘nikmalari esa talabaning stress holatida xavfsiz qaror qabul qilishi, emotsiyasini tartibga solishi, yordam so‘rashi va sog‘lom faoliyatni tanlashiga asos yaratadi.

Maqolaning maqsadi konferensiya yo‘nalishiga mos holda tanlangan ilmiy muammoni yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish tizimi bilan bog‘lab asoslashdan iborat. Mazkur maqolada giyohvandlik profilaktikasi tibbiy, psixologik va ijtimoiy omillar birligida talqin qilinadi. Asosiy e’tibor talabalarda sog‘lom turmush tarziga ijobiy munosabat, stressni boshqarish, xavfli taklifni rad etish, yordam so‘rash va ijtimoiy foydali faoliyatga qo‘shilish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratiladi.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: yoshlar orasida giyohvandlik xavfini kuchaytiruvchi tibbiy-psixologik omillarni aniqlash; profilaktik mexanizmning nazariy asoslarini ko‘rsatish; salomatlik, emotsional barqarorlik va o‘zini boshqarish o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berish; ta’lim muassasasi sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan amaliy indikatorlarni belgilash; taklif etilayotgan modelning qo‘llanish chegaralarini ifodalash. Ushbu vazifalar maqola mazmunini nazariy izohdan amaliy modelga olib chiqishga xizmat qiladi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish muammosi psixologiya, pedagogika, tibbiyot, ijtimoiy ish va jamoat salomatligi sohalarining kesishgan nuqtasida joylashgan. Ilmiy adabiyotlarda bu muammo faqat zararli odat yoki huquqbuzarlik sifatida emas, balki shaxsning salomatligi, ijtimoiy moslashuvi, emotsional barqarorligi, guruhiy ta’sirga chidamliligi va o‘zini boshqarish imkoniyatlari bilan bog‘liq murakkab hodisa sifatida o‘rganiladi. Shuning uchun profilaktika nazariyasi bir yoqlama taqiqlovchi yondashuv bilan emas, balki shaxsning ichki va tashqi resurslarini kuchaytirish bilan bog‘lanishi lozim.

A. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-kognitiv nazariyada shaxs xulqi tashqi muhit, ichki ishonch va kuzatish orqali o‘rganish jarayoni bilan bog‘liq holda tushuntiriladi. Uning o‘ziga ishonch haqidagi qarashlari profilaktika uchun muhim ahamiyatga ega. O‘ziga ishonchi yuqori bo‘lgan talaba murakkab vaziyatda xavfsiz qaror qabul qilishga, bosimga qarshi turishga va yordam so‘rashga ko‘proq tayyor bo‘ladi. O‘ziga ishonchi past bo‘lgan talaba esa muvaffaqiyatsizlik, rad etilish yoki guruhdan ajralib qolishdan qo‘rqib, xavfli takliflarga nisbatan zaifroq bo‘lishi mumkin.

Kognitiv-xulqiy yondashuvda fikr, emotsiya va harakat o‘zaro bog‘liq tizim sifatida qaraladi. Bu yondashuvga ko‘ra, talabaning vaziyatni qanday talqin qilishi uning emotsional holati va keyingi xatti-harakatiga ta’sir qiladi. Masalan, “men buni rad qilsam, meni guruh qabul qilmaydi”, “stressni kamaytirishning boshqa yo‘li yo‘q”, “bir marta sinab ko‘rish xavfli emas” kabi noto‘g‘ri fikrlar xavfli qarorga olib kelishi mumkin. Profilaktika jarayonida bunday fikrlarni aniqlash, ularni tanqidiy tahlil qilish va xavfsiz alternativ fikrlar bilan almashtirish muhimdir.

E. Deci va R. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o‘zini o‘zi belgilash nazariyasida inson xulqining barqarorligi ichki motivatsiya, avtonomiya,

kompetentlik va ijtimoiy bog‘liqlik ehtiyojlari bilan izohlanadi. Talaba o‘zini mustaqil qaror qabul qila oladigan, muhim faoliyatda muvaffaqiyatga erishadigan va ijobiy guruhga mansub shaxs sifatida his qilsa, sog‘lom xulqni saqlash ehtimoli ortadi. Aksincha, nazoratning haddan tashqari kuchayishi, kamsitish, ishonchsizlik yoki ijtimoiy chetlanish profilaktik ta’sirni susaytirishi mumkin.

Tibbiy-psixologik yondashuv psixoaktiv moddalar xavfini biologik, psixologik va ijtimoiy omillar birligida ko‘radi. Biologik darajada psixoaktiv moddalar asab tizimi, miya faoliyati, emotsional regulyatsiya, uyqu, xotira va jismoniy salomatlikka zarar yetkazadi. Psixologik darajada ular stressdan qochish, xavotirni vaqtincha kamaytirish, impulsiv qaror yoki o‘zini past baholash bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ijtimoiy darajada esa guruh bosimi, nazoratsiz muhit, oilaviy muammolar, raqamli xavf va salbiy muloqot omillari ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy adabiyotlarda profilaktika shaxsning xabardorligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi, ijobiy guruhga mansubligi va o‘zini boshqarish resurslari bilan bog‘liq jarayon sifatida qaraladi. Xabardorlik profilaktikaning zarur, ammo yetarli bo‘lmagan shartidir. Talaba psixoaktiv moddalarning zararini bilishi mumkin, biroq real hayotiy vaziyatda bosimga qarshi turish, emotsiyani boshqarish yoki yordam so‘rash ko‘nikmasi bo‘lmasa, bilim amaliy xatti-harakatga aylanmaydi. Shu sababli profilaktika bilim, qadriyat va xulqiy ko‘nikmalarni birgalikda shakllantirishi kerak.

Nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, giyohvandlik profilaktikasida himoya omillarini kuchaytirish muhim o‘rin tutadi. Himoya omillariga sog‘lom oila muhiti, ijobiy pedagogik munosabat, maqsadli o‘quv faoliyati, ijtimoiy faollik, sport bilan shug‘ullanish, madaniy tadbirlarda ishtirok etish, psixologik yordamga ochiqlik, o‘zini baholashning barqarorligi va stressni boshqarish ko‘nikmalari kiradi. Ushbu omillar talabaning xavfli takliflarga nisbatan barqarorligini oshiradi va sog‘lom hayotiy tanlovni mustahkamlaydi.

Profilaktik ishning nazariy asoslaridan kelib chiqib, maqolada tibbiy-psixologik model taklif etiladi. Ushbu modelda talaba passiv tinglovchi emas, balki o‘z salomatligi va xulqi uchun mas’ul subyekt sifatida qaraladi. Modelning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, talaba xavfni bilishi, xavfli vaziyatni tanishi, o‘z emotsional holatini anglay olishi, xavfsiz javob variantini tanlashi va zarur bo‘lsa yordam so‘rashi kerak. Ana shu ketma-ketlik profilaktik ishni aniq, takrorlanadigan va baholanadigan jarayonga aylantiradi.

Maqola nazariy-tahliliy metod asosida tayyorlandi. Tadqiqot empirik tajriba natijalarini bevosita taqdim etmaydi, balki yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasiga oid tibbiy-psixologik yondashuvni nazariy va metodik jihatdan asoslashga qaratilgan. Shu sababli maqolada ilgari surilgan xulosalar sabab-oqibat bog‘lanishi sifatida emas, balki ta’lim muassasasi sharoitida keyinchalik empirik sinovdan o‘tkazilishi mumkin bo‘lgan nazariy-metodik model sifatida talqin qilinadi.

Material sifatida yoshlar salomatligi, psixoaktiv moddalar profilaktikasi, stressni boshqarish, sog‘lom turmush tarzi, o‘zini regulyatsiya qilish, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va ta’lim muassasasida tarbiyaviy ishni tashkil etishga oid ilmiy manbalar tahlil qilindi. Tahlil davomida profilaktikaning faqat axborot berishga

asoslangan shakllari yetarli emasligi, uning psixologik tayyorgarlik, emotsional barqarorlik va ijtimoiy resurslar bilan bog‘lanishi zarurligi asosiy metodik nuqta sifatida belgilandi.

Tadqiqotda to‘rtta asosiy blok ajratildi: kognitiv, emotsional, regulyativ va ijtimoiy blok. Kognitiv blok talabaning psixoaktiv moddalar, salomatlik, xavf omillari va oqibatlar haqidagi bilimlarini qamrab oladi. Emotsional blok stress, xavotir, yolg‘izlik, o‘ziga ishonchsizlik va emotsional zo‘riqish holatlarini anglash bilan bog‘liq. Regulyativ blok o‘zini boshqarish, xavfli taklifni rad etish, alternativ harakat tanlash va yordam so‘rash ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy blok esa oila, universitet, mahalla, tengdoshlar guruhi va psixologik xizmatning qo‘llab-quvvatlovchi rolini belgilaydi.

Tahlil mezonlari sifatida tushunchalarning aniqligi, metodik takrorlanish imkoniyati, tarbiyaviy amaliyotga moslik va natijani indikatorlar orqali baholash yaroqliligi olindi. Tushunchalarning aniqligi profilaktika mazmunida mavhum chaqiriqlar o‘rniga aniq ilmiy kategoriyalardan foydalanishni anglatadi. Metodik takrorlanish imkoniyati esa taklif etilgan modelni turli guruhlar, kuratorlik soatlari, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar va psixologik mashg‘ulotlarda qayta qo‘llash mumkinligini bildiradi.

Tarbiyaviy amaliyotga moslik mezoni modelning universitet sharoitida real ishlatilishini baholash uchun qo‘llandi. Bunda professor-o‘qituvchi, kurator, psixolog, tibbiyot xodimi, mahalla va oila hamkorligida amalga oshiriladigan ish shakllari hisobga olindi. Natijani indikatorlar orqali baholash mezoni esa profilaktikaning rasmiy tadbirlar soni bilan emas, balki talabalarning bilim, qadriyat va xulqiy o‘zgarishlari bilan baholanishi zarurligini ko‘rsatadi.

Metodik jihatdan maqolada profilaktik modelni ishlab chiqish uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda muammo maydoni aniqlashtirildi: talabalik davridagi stress, mustaqil hayotga moslashuv, guruh bosimi va sog‘lom turmush tarziga oid zaifliklar tahlil qilindi. Ikkinchi bosqichda nazariy asoslar belgilandi: A. Bandura, kognitiv-xulqiy yondashuv, E. Deci va R. Ryan nazariyasi hamda tibbiy-psixologik qarashlar birlashtirildi. Uchinchi bosqichda amaliy model ishlab chiqildi: bilim, qadriyat va xulqiy natijalarni baholashga xizmat qiluvchi indikatorlar ajratildi.

Muhokama natijasida quyidagi metodik talablar ajratildi. Profilaktika uzluksiz bo‘lishi kerak. Profilaktika ko‘nikmaga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Profilaktika talabani kamsitmasligi va tamg‘alamasligi kerak. Profilaktika oila, mahalla, psixologik xizmat va pedagogik jamoa hamkorligiga tayanishi kerak. Profilaktika natijasi aniq indikatorlar orqali baholanishi kerak. Ushbu talablar bajarilganda tibbiy-psixologik model ta’lim muassasasi uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Sog‘lom turmush tarzi va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari giyohvandlik profilaktikasining muhim tibbiy-psixologik omilidir. Bu yondashuv salomatlik, stressni boshqarish, emotsional barqarorlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va yordam so‘rash madaniyatini birlashtiradi. Profilaktik ishning samarasi talabaning faqat ma’lumotga ega bo‘lishi bilan emas, balki xavfli vaziyatda ongli, xavfsiz va ijtimoiy mas’uliyatli qaror qabul qila olishi bilan belgilanadi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan tibbiy-psixologik profilaktika algoritmi uch bosqichga asoslandi. Birinchi bosqichda salomatlik va giyohvandlik xavfi haqida aniq bilimlar beriladi. Ikkinchi bosqichda stress, yolg‘izlik, imtihon zo‘riqishi, guruh bosimi va notanish taklif kabi xavf vaziyatlari aniqlanadi. Uchinchi bosqichda sport, suhbat, psixologik maslahat, dam olish, yordam so‘rash va ijobiy faoliyat kabi alternativ harakatlar shakllantiriladi. Bu bosqichlar birgalikda talabada antinarkotik barqarorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umumlashtirib aytganda, yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ilmiy asoslangan profilaktika nazariy aniqlik, metodik takrorlanish va baholanadigan indikatorlarga tayanishi lozim. Bilim, qadriyat va xulq birgalikda shakllantirilgandagina profilaktika real tarbiyaviy va psixologik natija beradi. Aks holda u rasmiy ma’lumot berish yoki bir martalik tadbir darajasida qolib ketadi.

Keyingi bosqichda modelni empirik sinovdan o‘tkazish, oldingi va keyingi diagnostika natijalarini solishtirish, talabalar xulqidagi ijobiy o‘zgarishlarni monitoring qilish, xavf guruhidagi talabalar bilan individual ishlash samaradorligini baholash maqsadga muvofiq. Shuningdek, modelni universitet, oila, mahalla va tibbiy-psixologik xizmat hamkorligida sinab ko‘rish uning amaliy imkoniyatlarini kengroq aniqlashga yordam beradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, giyohvandlik profilaktikasida eng muhim vazifa yoshlarni faqat xavfdan ogohlantirish emas, balki ularda sog‘lom hayotiy tanlov qilish, o‘zini boshqarish, yordam so‘rash va ijtimoiy foydali faoliyatda ishtirok etish ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Tibbiy-psixologik yondashuv aynan shu vazifani bajarishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya cheloveka. — Moskva: Smysl, 2005.
2. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. — Moskva: Smysl, 2004.
3. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2000.
4. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory. — New York: Guilford Press, 2017.
5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. — Cambridge: Harvard University Press, 2009.
6. UNODC. International Standards on Drug Use Prevention. — Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2018.
7. WHO. Health and well-being of adolescents. — Geneva: World Health Organization, 2020.

III-SHO‘BA
RAQAMLI MAKONDAGI NARKO-TAHDIDLAR JARAYONIDA YOSHLARNING ANTINARKOTIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIA TEXNOLOGIYALARI

Termiz davlat universiteti “Psixologiya” kafedrasi, dotsent, p.f.d.
Qodirova Aziza Bekmurodovna

Annotatsiya. Maqolada Hakim Termiziy merosidagi o‘zini nazorat qilish, ichki poklanish, axloqiy barqarorlik va qalb tarbiyasi g‘oyalari yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish kontekstida tahlil qilinadi. Maqsad merosni zamonaviy profilaktik tizimga kiritish asoslarini ochishdan iborat.

Kalit so‘zlar: Hakim Termiziy, o‘zini nazorat qilish, ma’naviy-psixologik immunitet, yoshlar profilaktikasi, axloqiy barqarorlik.

Giyohvandlik profilaktikasida tashqi nazorat, ma’muriy taqiq va ogohlantiruvchi axborot zarur bo‘lsa-da, ular mustaqil profilaktik mexanizm sifatida yetarli emas. Yosh shaxsning xavfli xulqdan voz kechishi faqat tashqi bosim natijasi sifatida emas, balki ichki nazorat, shaxsiy mas’uliyat, o‘z qadrini anglash, hayotiy maqsad va ma’naviy barqarorlikning shakllanishi bilan bog‘liq. Shu sababli yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda profilaktika nafaqat ijtimoiy nazorat, balki shaxsning ichki regulyativ tizimini rivojlantirish vazifasini ham bajarishi lozim.

Mazkur masalada Hakim Termiziy merosi alohida ilmiy-metodik ahamiyatga ega. Uning inson ichki dunyosi, qalb uyg‘oqligi, nafsni jilovlash, o‘zini kuzatish, axloqiy poklanish va mas’uliyat haqidagi qarashlari zamonaviy psixologiyada shaxsning o‘zini regulyatsiya qilishi, impuls nazorati, refleksiya, ma’naviy identifikatsiya, irodaviy barqarorlik va qadriyatga asoslangan xulq tushunchalari bilan mazmunan yaqinlashadi. Bu yaqinlik tarixiy merosni bevosita zamonaviy ilmiy terminlar bilan almashtirishni emas, balki undagi tarbiyaviy g‘oyalarni psixologik mexanizm darajasida qayta talqin qilishni talab etadi.

Giyohvandlik xavfi ko‘pincha shaxsning ichki bo‘shlig‘i, emotsional beqarorligi, maqsadsizligi, guruhiy bosimga beriluvchanligi va tezkor lazzatga yo‘naltirilgan impulsiv tanlovi bilan bog‘liq bo‘ladi. Hakim Termiziy merosidagi nafsni jilovlash g‘oyasi aynan shu nuqtada profilaktik mazmun kasb etadi. Nafsni jilovlash bu yerda faqat diniy-axloqiy tushuncha sifatida emas, balki shaxsning o‘z istaklarini tanishi, ularni baholashi, zararli impulsni to‘xtatishi va uzoq muddatli maqsadga mos qaror qabul qilishi sifatida talqin qilinadi. Bunday yondashuv yoshlar bilan ishlashda moralizatsiyani kamaytiradi va tarbiyaviy ta’sirni psixologik ko‘nikmaga aylantiradi.

Qalb uyg‘oqligi g‘oyasi ham profilaktik jihatdan muhimdir. Qalb uyg‘oqligi shaxsning o‘z holatiga befarq bo‘lmasligi, ichki kechinmalarini anglay olishi, noto‘g‘ri yo‘nalishga ketayotgan xatti-harakatni vaqtida sezishi va o‘zini to‘xtata

olishi bilan bog‘lanadi. Zamonaviy psixologik tilda bu holat refleksiv xabardorlik, emotsional o‘zini kuzatish va metakognitiv nazorat tushunchalari orqali izohlanadi. Yoshlar giyohvandlik xavfiga duch kelganida aynan shu ichki sezgirlik muhim bo‘ladi. Talaba “men hozir bosim ostidaman”, “men yolg‘izlik tufayli noto‘g‘ri qaror qabul qilishim mumkin”, “men yordam so‘rashim kerak” degan ichki signallarni tanisa, xavfli xulqning oldi olinadi.

Axloqiy barqarorlik esa shaxsning tashqi vaziyat o‘zgarganda ham o‘z qadriyat pozitsiyasini saqlab qolish qobiliyatini bildiradi. Talabalik davrida yoshlar yangi guruhlar, norasmiy muloqotlar, raqamli muhit, ijtimoiy bosim va turli takliflar bilan duch keladi. Bunday sharoitda faqat nazorat bilan profilaktik natijaga erishish qiyin. Talaba ichki mezonga ega bo‘lsa, u xavfli taklifni tashqi qo‘rquv tufayli emas, balki o‘z qadriyatlari, salomatligi, oilasi, kasbiy kelajagi va shaxsiy mas’uliyati nuqtayi nazaridan rad eta oladi. Demak, Hakim Termiziy merosidagi axloqiy barqarorlik g‘oyasi antinarkotik immunitetning qadriyat-regulyativ asosini tashkil etadi.

Maqolaning maqsadi konferensiya yo‘nalishiga mos holda Hakim Termiziy merosidagi o‘zini nazorat qilish, qalb uyg‘oqligi va ma’naviy mas’uliyat g‘oyalarini yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish tizimi bilan bog‘lab nazariy-metodik jihatdan asoslashdan iborat. Maqolada tarixiy-ma’naviy meros bevosita nasihatlar majmui sifatida emas, balki yoshlarning psixologik immunitetini kuchaytiruvchi, impulsiv xulqni cheklovchi va ijtimoiy mas’uliyatni mustahkamlovchi tarbiyaviy-psixologik resurs sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: Hakim Termiziy merosidagi qalb, nafs, mas’uliyat va axloqiy barqarorlikka oid g‘oyalarning profilaktik mazmunini aniqlash; mazkur g‘oyalarni zamonaviy psixologiyadagi o‘zini regulyatsiya qilish, impuls nazorati, refleksiya va irodaviy barqarorlik tushunchalari bilan metodik jihatdan bog‘lash; yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda qo‘llash mumkin bo‘lgan profilaktik mexanizmni ishlab chiqish; bilim, qadriyat va xulq darajalarida baholash indikatorlarini belgilash; taklif etilayotgan modelning qo‘llanish chegaralarini va keyingi empirik tekshiruv zaruratini ko‘rsatish.

Hakim Termiziy merosida insonning ichki dunyosi, qalb holati, nafsni nazorat qilish, axloqiy poklanish va mas’uliyat g‘oyalari markaziy o‘rin egallaydi. Uning qarashlarida inson xulqi tashqi harakatlar yig‘indisi sifatida emas, balki ichki holat, ma’naviy yo‘nalish va o‘zini nazorat qilish darajasi bilan bog‘liq murakkab tizim sifatida tushuniladi. Bu yondashuv yoshlar profilaktikasida muhim metodologik ahamiyatga ega, chunki giyohvandlik xavfi ham faqat tashqi muhitning ta’siri bilan emas, balki shaxsning ichki zaifligi, impulsivligi, maqsadsizligi va qadriyat mezonlarining yetarli shakllanmaganligi bilan bog‘liq holda yuzaga keladi.

Termiziy merosidagi “qalb” tushunchasini zamonaviy psixologik talqinda shaxsning ichki nazorat markazi, emotsional sezgirligi, axloqiy baholash qobiliyati va refleksiv o‘zini kuzatishi bilan bog‘lash mumkin. Qalb uyg‘oqligi shaxsning o‘z holatini befarq kuzatmasligi, ichki o‘zgarishlarni anglay olishi, noto‘g‘ri yo‘nalgan maylni vaqtida sezishi va xatti-harakatini axloqiy mezon asosida tartibga solishi sifatida talqin qilinadi. Profilaktik ishda bu g‘oya talabaga o‘z emotsional holatini

tanish, xavfli ichki signalni sezish va o‘z vaqtida yordam so‘rash ko‘nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

“Nafsni nazorat qilish” g‘oyasi zamonaviy psixologiyada impuls nazorati, kechiktirilgan qoniqish, o‘zini tuta bilish, irodaviy regulyatsiya va xulqiy inhibisiya tushunchalari bilan izohlanadi. Yoshlar orasida giyohvandlik xavfi ko‘pincha aynan impulsiv qaror, guruhiy bosimga tez berilish, qisqa muddatli lazzatni uzoq muddatli salomatlikdan ustun qo‘yish bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli nafsni jilovlash g‘oyasini zamonaviy profilaktikada talabaga “xohish -oqibat - tanlov - mas’uliyat” zanjirini anglatish orqali qo‘llash mumkin. Bu yondashuv taqiqni ichki qarorga aylantirish imkonini beradi.

Zamonaviy psixologiyada V. Franklning ma’no va mas’uliyat haqidagi qarashlari ushbu masalani chuqurlashtiradi. Franklga ko‘ra, insonning ichki barqarorligi uning hayotiy ma’no topishi, tanlov uchun mas’uliyatni qabul qilishi va qiyin vaziyatda ham o‘z pozitsiyasini saqlashi bilan bog‘liq. Yoshlar profilaktikasida bu yondashuv giyohvandlikka qarshi tarbiyani faqat zarar haqida ma’lumot berish emas, balki talabaning kelajak maqsadi, kasbiy o‘sishi, oilaviy va ijtimoiy mas’uliyati bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi. Ma’no mavjud bo‘lgan joyda zararli kompensatsiya ehtiyoji kamayadi.

A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi va o‘ziga ishonch konsepsiyasi ham profilaktika uchun muhimdir. Bandura shaxs xulqini faqat tashqi sharoit natijasi sifatida emas, balki o‘ziga ishonch, kuzatish orqali o‘rganish va o‘z harakatining natijasini oldindan baholash bilan bog‘liq holda tushuntiradi. Talaba xavfli taklifni rad eta olishiga, guruh bosimiga qarshi turishiga va yordam so‘rashga qodirligiga ishonsa, uning profilaktik barqarorligi kuchayadi. Bu jihatdan Termiziy merosidagi o‘zini nazorat qilish g‘oyasi Bandura nazariyasidagi xulqni ongli boshqarish va o‘z samaradorligiga ishonch tushunchalari bilan metodik jihatdan tutashadi.

Kognitiv-xulqiy yondashuv nuqtayi nazaridan esa giyohvandlik xavfi fikr, emotsiya va harakat o‘rtasidagi bog‘lanish orqali tahlil qilinadi. Talaba “men rad qilsam, do‘stlarim meni qabul qilmaydi”, “bir marta sinab ko‘rish xavfli emas”, “stressni faqat shunday kamaytirish mumkin” kabi noto‘g‘ri fikrlarga ega bo‘lsa, xavfli xulqqa moyillik ortadi. Profilaktik ishda bu fikrlarni aniqlash, ularni tanqidiy tahlil qilish va xavfsiz alternativ fikrlar bilan almashtirish zarur. Termiziy merosidagi qalbni uyg‘oq tutish g‘oyasi aynan shunday ichki fikr va mayllarni kuzatish madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

Ilmiy adabiyotlarda profilaktika shaxsning xabardorligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi, ijobiy guruhga mansubligi va o‘zini boshqarish resurslari bilan bog‘liq jarayon sifatida qaraladi. Xabardorlik profilaktikaning boshlang‘ich sharti bo‘lsa-da, u yetarli emas. Talaba psixoaktiv moddalarning zararini bilishi mumkin, biroq real vaziyatda stress, yolg‘izlik, tengdoshlar bosimi yoki emotsional beqarorlik ta’sirida xavfli qaror qabul qilishi mumkin. Shu sababli profilaktika bilim, qadriyat, ichki nazorat va xulqiy ko‘nikmalarni birgalikda shakllantirishi zarur.

Yoshlarning xavfli xulqini tushuntirishda yagona omil yetarli emas. Oila, ta’lim muassasasi, tengdoshlar guruhi, raqamli muhit, mahalla va shaxsiy emotsional

holat o‘zaro bog‘liq tarzda ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, oilaviy nazoratning susayishi, universitetdagi psixologik qo‘llab-quvvatlashning yetarli emasligi, salbiy tengdoshlar guruhi, raqamli makondagi xavfli kontent va talabaning ichki emotsional zaifligi birgalikda giyohvandlik xavfini kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga, oila qo‘llab-quvvati, ijobiy guruh, sport va madaniy faoliyat, ma’naviy tarbiya, psixologik maslahat va hayotiy maqsadlar himoya omillari sifatida namoyon bo‘ladi.

Nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, Hakim Termiziy merosi yoshlar profilaktikasi uchun uchta psixologik-pedagogik yo‘nalishda muhimdir. Birinchi yo‘nalish - o‘zini anglash. Bu talabaning o‘z holatini, ehtiyojlarini, zaif tomonlarini va xavfli vaziyatlarini tanishiga xizmat qiladi. Ikkinchi yo‘nalish - o‘zini nazorat qilish. Bu impulsiv qarorni to‘xtatish, zararli taklifni rad etish va xulqni maqsadga muvofiq boshqarish bilan bog‘liq. Uchinchi yo‘nalish -ma’naviy mas’uliyat. Bu tanlovni shaxsiy salomatlik, oila, jamiyat va kelajak oldidagi javobgarlik bilan bog‘laydi.

Tadqiqotda Hakim Termiziy merosiga oid ilmiy talqinlar, yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasi, ma’naviy tarbiya, o‘zini boshqarish, refleksiya, impuls nazorati va psixologik immunitetga oid nazariy manbalar mazmuniy jihatdan ko‘rib chiqildi. Ishning metodologik yo‘nalishi tarixiy-ma’naviy merosni zamonaviy psixologik tushunchalar bilan bevosita tenglashtirishga emas, balki undagi tarbiyaviy g‘oyalarni profilaktik mexanizm sifatida operatsionallashtirishga qaratildi.

Tadqiqot materiali sifatida uch guruh manbalar shartli ravishda ajratildi. Birinchi guruhga Hakim Termiziy merosiga oid tarixiy-falsafiy va ma’naviy-axloqiy talqinlar kiritildi. Ikkinchi guruhga shaxsning o‘zini regulyatsiya qilishi, impuls nazorati, ma’no, mas’uliyat, o‘ziga ishonch va irodaviy barqarorlikka oid psixologik yondashuvlar kiritildi. Uchinchi guruhga yoshlar profilaktikasi, giyohvandlik xavfi, ta’lim muassasasida tarbiyaviy ish va psixologik qo‘llab-quvvatlashga oid ilmiy-metodik materiallar kiritildi.

Tahlil jarayonida uch asosiy birlik ajratildi: o‘zini anglash, o‘zini nazorat qilish va ma’naviy mas’uliyat. O‘zini anglash talabaning ichki holatini, ehtiyojlarini, xavfli emotsional vaziyatlarini va guruhiy bosimga munosabatini refleksiv baholash qobiliyati sifatida belgilandi. O‘zini nazorat qilish zararli impulsni to‘xtatish, xavfli taklifni rad etish, kechiktirilgan oqibatni hisobga olish va xulqni maqsadga muvofiq boshqarish ko‘nikmasi sifatida talqin qilindi. Ma’naviy mas’uliyat esa shaxsiy tanlovni salomatlik, oila, jamiyat, kasbiy kelajak va insoniy qadr-qimmat oldidagi javobgarlik bilan bog‘lash qobiliyati sifatida belgilandi.

Tahlil mezonlari sifatida tushunchalarning aniqligi, metodik takrorlanish imkoniyati, tarbiyaviy amaliyotga moslik va natijani indikatorlar orqali baholash yaroqliligi olindi. Tushunchalarning aniqligi tarixiy-ma’naviy kategoriyalarni mavhum nasihat darajasida emas, balki zamonaviy psixologik-pedagogik mazmunda izohlashni talab qildi. Metodik takrorlanish imkoniyati taklif etilgan modelni turli guruhlar, kuratorlik soatlari, seminar mashg‘ulotlari, psixologik treninglar va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda qo‘llash mumkinligini anglatadi.

Tarbiyaviy amaliyotga moslik mezoni modelning universitet sharoitida real joriy etilishi bilan bog‘liq. Bunda professor-o‘qituvchi, kurator, tyutor, psixolog,

mahalla, oila va talabalar faollari ishtirokidagi profilaktik hamkorlik nazarda tutildi. Natijani indikatorlar orqali baholash yaroqliligi esa profilaktik ishni faqat o‘tkazilgan tadbirlar soni bilan emas, balki talabalarda shakllanadigan bilim, qadriyat va xulqiy ko‘rsatkichlar orqali baholash zarurligini bildiradi.

Metodik jihatdan tadqiqot to‘rt bosqichda tashkil etildi. Birinchi bosqichda Hakim Termiziy merosidagi profilaktik ahamiyatga ega tushunchalar ajratildi. Ikkinchi bosqichda ushbu tushunchalarning zamonaviy psixologik mazmuni aniqlashtirildi. Uchinchi bosqichda yoshlar orasida giyohvandlik xavfi bilan bog‘liq real tarbiyaviy vaziyatlar belgilandi. To‘rtinchi bosqichda o‘zini anglash, o‘zini nazorat qilish va ma’naviy mas’uliyatga asoslangan profilaktik model ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari sabab-oqibat xulosasi sifatida emas, balki keyingi empirik sinov uchun nazariy-metodik model sifatida talqin qilindi. Bu ilmiy ehtiyotkorlikni ta’minlaydi, chunki tarixiy-ma’naviy merosga tayangan profilaktik yondashuvning real samaradorligini aniqlash uchun uni amaliyotda sinab ko‘rish, oldingi va keyingi diagnostika natijalarini solishtirish, talabalarning bilim, qadriyat va xulqiy indikatorlari bo‘yicha monitoring olib borish zarur. Shuning uchun maqolada taklif etilgan model yakuniy isbotlangan natija emas, balki ta’lim muassasasida keyingi tadqiqot va amaliy joriy etish uchun asos sifatida taqdim etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya cheloveka. — Moskva: Smysl, 2005.
2. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. — Moskva: Smysl, 2004.
3. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2007.
4. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory. — New York: Guilford Press, 2017.
5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. — Cambridge: Harvard University Press, 2009.
6. UNODC. International Standards on Drug Use Prevention. — Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2018.
7. WHO. Health and well-being of adolescents. — Geneva: World Health Organization, 2020.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar siyosati, ta’lim va ijtimoiy himoya sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlari. — Toshkent, 2020–2026

RAQAMLI DAVRDA YOSHLAR ONGIGA TA’SIR ETUVCHI GIYOHVANDLIK TARG‘IBOTLARIGA QARSHI PROFILAKTIK MEXANIZMLAR: PEDAGOGLAR UCHUN METODIK YONDASHUVLAR

Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi dotsenti, p.f.b.f.d (Phd) Norboyeva S.M

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli davr sharoitida yoshlar ongiga internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali ta’sir etayotgan giyohvandlik targ‘ibotlarining mazmun-mohiyati hamda ularning salbiy oqibatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagoglarning profilaktik faoliyatini takomillashtirish, media savodxonlikni rivojlantirish, yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash va ta’lim muassasalarida samarali profilaktik mexanizmlarni joriy etish masalalari yoritilgan. Maqolada zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, giyohvandlik, profilaktika, pedagogik mexanizm, yoshlar, media savodxonlik, internet xavfsizligi, ijtimoiy tarmoq, mafkuraviy immunitet.

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonida internet hamda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Raqamli platformalar orqali bilim olish, muloqot qilish va axborot almashish imkoniyatlari kengaygan bo‘lsa-da, ayrim salbiy oqimlar ham yoshlar ongiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, giyohvandlik vositalarini targ‘ib qiluvchi kontentlar, virtual guruhlar va noqonuniy reklama materiallari yoshlarning psixologik holati hamda ijtimoiy xulq-atvoriga salbiy ta’sir etmoqda[2].

Ayniqsa, o‘smir va talaba-yoshlarning internetdan nazoratsiz foydalanishi, axborotlarni tanqidiy tahlil qila olmasligi hamda virtual muhitdagi tahdidlarga nisbatan yetarli immunitetga ega emasligi muammoni yanada kuchaytirmoqda [6]. Shu sababli ta’lim muassasalari va pedagoglar zimmasiga yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish hamda profilaktik faoliyatni samarali tashkil etish vazifasi yuklanmoqda.

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida giyohvand moddalarni targ‘ib qiluvchi noqonuniy saytlar, anonim messenjerlar va ijtimoiy tarmoqlardagi yashirin guruhlar soni ortib bormoqda. Mazkur platformalarda giyohvandlik “zamonaviylik”, “erkinlik” yoki “stressdan chiqish vositasi” sifatida noto‘g‘ri talqin qilinmoqda[7].

Psixologlarning fikricha, yoshlar ongida shakllanayotgan qiziqish va taqlidchanlik xususiyatlari virtual targ‘ibot ta’sirini kuchaytiradi. Ayniqsa, blogerlar yoki mashhur shaxslar orqali bilvosita reklama qilinayotgan zararli odatlar yoshlarning qadriyatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi[3].

Bunday sharoitda pedagoglar nafaqat bilim beruvchi, balki ma’naviy himoyachi va profilaktik faoliyat tashkilotchisi sifatida ham faoliyat olib borishi zarur. Pedagoglarning profilaktik faoliyatidagi asosiy mexanizmlar

1. Media savodxonlikni rivojlantirish. Media savodxonlik yoshlarning internetdagi axborotlarni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Pedagoglar dars

jarayonida internet xavfsizligi, manipulyativ axborotlar va zararli kontentlarni aniqlash bo‘yicha treninglar tashkil etishi maqsadga muvofiqdir[1].

2. Psixologik-profilaktik suhbatlar. Ta’lim muassasalarida muntazam ravishda psixologik seminarlar, motivatsion uchrashuvlar va davra suhbatlari tashkil etilishi yoshlarning ruhiy barqarorligini mustahkamlaydi. Ayniqsa, giyohvandlikning sog‘liq, oila va jamiyatga ta’siri haqidagi real misollar profilaktik samaradorlikni oshiradi.

3. Ota-ona va pedagog hamkorligi. Yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilishda oila va ta’lim muassasasi hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar uchun “raqamli nazorat”, “internet madaniyati” va “farzand bilan ochiq muloqot” mavzularida seminarlar tashkil qilish foydali hisoblanadi[4].

4. Sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish. Sport musobaqalari, ijodiy tanlovlar, kitobxonlik loyihalari va volontyorlik faoliyatlari yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga xizmat qiladi. Bu esa salbiy oqimlarga moyillikning oldini oladi.

5. Raqamli monitoring va nazorat. Ta’lim muassasalarida internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirish, zararli saytlarni cheklash va yoshlarning virtual faolligini pedagogik kuzatib borish muhim profilaktik vositalardan biri hisoblanadi. Quyidagi tavsiyalar orqali pedagoglarimiz ta’lim jarayonida o‘quvchi-yoshlarning faolligini ta’minlashlari mumkin bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

-ta’lim muassasalarida media savodxonlik fanlari va treninglarini keng joriy etish;

-pedagoglar uchun raqamli xavfsizlik va internet tahdidlariga oid malaka oshirish kurslarini tashkil qilish;

-yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiluvchi onlayn platformalarni ko‘paytirish;

-ota-onalarning raqamli pedagogik madaniyatini oshirish;

-psixolog, pedagog va huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligini kuchaytirish;

-ijtimoiy tarmoqlarda giyohvandlikka qarshi targ‘ibot materiallarini faol tarqatish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli davrda giyohvandlik targ‘ibotlari yoshlar ongiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning nazoratsiz ta’siri yoshlarning ma’naviy-axloqiy qarashlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois pedagoglar tomonidan zamonaviy profilaktik mexanizmlarni joriy etish, media savodxonlikni rivojlantirish hamda yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega. Ta’lim muassasasi, oila va jamiyat hamkorligi asosida olib borilgan tizimli profilaktik faoliyat yoshlarni giyohvandlik tahdidlaridan himoya qilishning samarali omili bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva D. Media savodxonlik va zamonaviy ta’lim texnologiyalari // Xalq ta’limi. – 2021. – №2.
2. Karimov B. Yoshlar tarbiyasida raqamli pedagogikaning o‘rni. – Toshkent: Fan, 2021.
3. Sodiqov R. Yoshlar psixologiyasi va virtual muhit ta’siri. – Samarqand, 2019.

4. Toshpo‘latov N. Oila va ta’lim muassasasi hamkorligining pedagogik asoslari. – Toshkent, 2020.
5. Quronov M. Yoshlar ma’naviyati va axborot xavfsizligi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020.
6. Yo‘ldoshev A. Internet muhitida zararli axborotlardan himoyalanish mexanizmlari // Pedagogik mahorat. – 2022. – №4.

MEDIA SAVODXONLIK-YOSHLARNI NARKOTIK TAHDIDLARDAN HIMOYA QILUVCHI OMIL SIFATIDA

TerDU Yuridik fakultet, Davlat va huquq asoslari
kafedrasi katta o‘qituvchisi, t.f.b.f.d. (PhD) Xudayberdiyeva. G.X.
TerDU Yuridik fakulteti Sotsiologiya ta’lim yo‘nalishi
2-kurs talabasi Meliyeva Parvina.

Hozirgi jadal globallashuv va raqamli texnologiyalar mislsiz sur’atlarda rivojlanayotgan davrda internet hamda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas va muhim qismiga aylanib ulgurdi. Bugungi kunda aksariyat yoshlar o‘zining kundalik faoliyatini internet bilan bog‘liq holda tashkil etmoqda: ular axborot oladi, ta’lim oladi, muloqot qiladi, ko‘ngilochar kontentlarni kuzatadi hamda ijtimoiy munosabatlarni ham virtual makon orqali amalga oshiradi. Ayniqsa, Telegram, Instagram, TikTok, YouTube kabi platformalar yoshlarning dunyoqarashi, fikrlashi va hayotiy qarashlariga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar bir tomondan yoshlar uchun keng imkoniyatlar yaratib, bilim olish, o‘z ustida ishlash va global axborot maydoniga chiqish imkonini bersa, boshqa tomondan turli mafkuraviy, axloqiy va ijtimoiy tahdidlarning kuchayishiga ham sabab bo‘lmoqda.

Bugungi virtual makonda zararli axborotlarning tarqalish ko‘lami tobora ortib bormoqda. Xususan, narkotik moddalarni targ‘ib qiluvchi, ularni “zamonaviylik”, “erkinlik” yoki “stressdan qutulish vositasi” sifatida ko‘rsatuvchi kontentlar internet orqali keng yoyilmoqda. Ayrim anonim sahifalar, yopiq guruhlar va noqonuniy kanallar yoshlarni turli psixologik usullar orqali o‘z domiga tortishga urinmoqda. Bunday kontentlar ko‘pincha yorqin reklama, qisqa videolar, musiqalar yoki mashhur trendlar ko‘rinishida taqdim etilayotgani sababli yoshlarning qiziqishini uyg‘otadi. Natijada hali hayotiy tajribasi yetarli shakllanmagan ayrim yoshlar virtual manipulyatsiya ta’siriga tushib qolishi mumkin.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, yoshlarning axborotni saralash, tahlil qilish va tanqidiy baholash ko‘nikmalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi ularning turli mafkuraviy hamda ijtimoiy tahdidlarga duchor bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda.[1,B.45]; Ayniqsa, internetdagi har qanday axborotni haqiqat sifatida qabul qilish, manbalarni tekshirmaslik va virtual muhit ta’siriga tez berilish yoshlar ongida noto‘g‘ri qarashlarning shakllanishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli bugungi kunda yoshlarda media savodxonlikni rivojlantirish, ularda mustaqil va

tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki media savodxonlik nafaqat zararli axborotlardan himoyalanish vositasi, balki yoshlarning ma’naviy-axloqiy immunitetini mustahkamlovchi muhim omil hamdir.

Media savodxonlik esa yoshlarni zararli axborotlardan himoya qiluvchi muhim vosita hisoblanadi. U insonning axborotni tahlil qilish, baholash va undan ongli foydalanish qobiliyatini rivojlantiradi. Ayniqsa, internet orqali narkotik vositalar targ‘iboti kuchayib borayotgan bugungi davrda media savodxonlikning ahamiyati yanada ortmoqda.

Raqamli makonda narkotik tahdidlarning kuchayishi - narkotik moddalar savdosi va targ‘iboti internet hamda ijtimoiy tarmoqlar orqali ham amalga oshirilmoqda. Ayrim anonim kanallar va virtual guruhlar yoshlarni psixologik jihatdan ta’sirlantirib, ularni zararli odatlarga jalb qilishga urinmoqda. BMT ma’lumotlariga ko‘ra, yoshlar orasida internet orqali noqonuniy narkotik savdosiga duch kelish holatlari yildan yilga ortib bormoqda.[2];

Bunday sharoitda yoshlarning internetdagi har qanday axborotga tanqidiy yondasha olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki media savodxonlik zararli axborotlarni aniqlash va ulardan himoyalanish imkonini beradi.

Media savodxonlikning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri tanqidiy fikrlash ko‘nikmasidir. Tanqidiy fikrlash insonning har qanday axborotni chuqur tahlil qilishi, uning manbasi, maqsadi va mazmuniga ongli ravishda baho bera olish qobiliyatini anglatadi. Ayniqsa, bugungi axborot oqimi nihoyatda kuchaygan davrda yoshlarning tanqidiy fikrlashga ega bo‘lishi ularni turli zararli g‘oyalar va mafkuraviy tahdidlardan himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki internet va ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan barcha ma’lumotlar ham ishonchli yoki foydali emas. Ayrim axborotlar ataylab yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatish, ularni chalg‘itish yoki ma’lum zararli faoliyatga jalb qilish maqsadida tayyorlanadi.

Tanqidiy fikrlash orqali yoshlar internetdagi yolg‘on reklama, manipulyativ axborot, yashirin targ‘ibot hamda psixologik ta’sir usullarini farqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Masalan, narkotik moddalarni “stressdan xalos qiluvchi vosita”, “zamonaviy hayot elementi” yoki “erkinlik timsoli” sifatida targ‘ib qiluvchi kontentlar aslida yoshlarni noto‘g‘ri yo‘lga boshlashga qaratilgan manipulyativ usullardan biridir. Tanqidiy fikrlashga ega bo‘lgan yosh esa bunday axborotlarning asl maqsadini anglaydi, ularning salbiy oqibatlarini tushunadi va zararli ta’sirlarga berilmaydi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlash yoshlarning mustaqil qaror qabul qilishiga yordam beradi. Media savodli yosh har qanday axborotni bir nechta manbalar orqali tekshiradi, fakt va fikrni bir-biridan ajrata oladi hamda internetdagi trend yoki ommaviy ta’sir ortidan ko‘r-ko‘rona ergashmaydi. Bu esa ularning axborot makonidagi turli tahdidlarga nisbatan immunitetini kuchaytiradi.

UNESCO mutaxassislari ham media savodxonlikni zamonaviy demokratik jamiyatning eng muhim ko‘nikmalaridan biri sifatida baholaydi. [3]; Ularning fikricha, media savodxonlik insonlarga axborotni ongli ravishda qabul qilish, so‘z erkinligidan to‘g‘ri foydalanish hamda jamiyat hayotida faol va mas’uliyatli ishtirok etish imkonini beradi. Shu sababli bugungi kunda ko‘plab davlatlarda media

savodxonlikni rivojlantirish ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Media savodli yosh:

- axborotni tekshiradi;
- manbalarni taqqoslaydi;
- virtual manipulyatsiyaga berilmaydi;
- zararli kontentdan o‘zini himoya qila oladi.

Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda narkotik moddalarni “zamonaviylik” yoki “erkinlik” timsoli sifatida ko‘rsatishga urinishlar yoshlar ongiga salbiy ta’sir qiladi. Bunday vaziyatlarda media savodxonlik antinarkotik immunitetni shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy imkoniyatlari - Ijtimoiy media texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanilganda ular yoshlar tarbiyasida samarali vosita bo‘lishi mumkin. Bugungi kunda turli davlat va jamoat tashkilotlari tomonidan antinarkotik targ‘ibotga qaratilgan media loyihalar amalga oshirilmoqda. Motivatsion videolar, psixologik treninglar va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiluvchi sahifalar yoshlarning dunyoqarashini ijobiy tomonga o‘zgartirmoqda.

Shuningdek, mashhur blogerlar, sportchilar va san’atkorlar ishtirokidagi ijtimoiy kampaniyalar ham yoshlar orasida katta qiziqish uyg‘otmoqda. Tadqiqotlarga ko‘ra, yoshlar ko‘proq o‘zlari kuzatadigan media shaxslarning fikrlariga e’tibor qaratadi.[4];

Oila va ta’lim muassasalarining o‘rni - Yoshlarni narkotik tahdidlardan himoya qilishda oila va ta’lim muassasalari muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalar farzandlarining internetdan foydalanish madaniyatiga e’tibor berishi, ular bilan doimiy suhbat olib borishi lozim. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida esa media savodxonlikka oid mashg‘ulotlarni kuchaytirish zarur.

Ta’lim jarayonida:

- internet xavfsizligi;
- axborotni tekshirish usullari;
- zararli kontentni aniqlash;
- tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari o‘rgatilishi kerak.

Bu esa yoshlarning mustaqil fikrlovchi va ongli shaxs bo‘lib shakllanishiga yordam beradi.

Demak, xulosa qilib aytganda, raqamli makonda narkotik tahdidlarning kuchayishi yoshlar tarbiyasi va xavfsizligiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Bunday sharoitda media savodxonlik yoshlarni zararli axborotlardan himoya qiluvchi eng samarali vositalardan biri hisoblanadi.

Media savodli yosh internetdagi manipulyativ axborotlarni farqlaydi, zararli targ‘ibotlarga berilmaydi va sog‘lom turmush tarzini tanlaydi. Shu sababli ta’lim tizimida media savodxonlikni rivojlantirish, ijtimoiy tarmoqlarda ijobiy kontentlarni ko‘paytirish va antinarkotik targ‘ibotni kuchaytirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar
1. Q. Xodjayev. Axborotlashgan jamiyatda media savodxonlik asoslari. – Toshkent, 2021. – 45-bet.
2. UNODC. World Drug Report 2023. – Vienna, 2023. – 64-bet.
3. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. – Paris, 2020. – 27-bet.
4. O‘zbekiston Respublikasi IIV materiallari. – Toshkent, 2022. – 18-bet.

GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASH — INSONIYAT OLDIDAGI MUHIM VAZIFA

Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi dotsenti
B.X.Karimova

Annotatsiya: Mazkur maqolada giyohvandlikning kelib chiqish sabablari, uning inson salomatligi va jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta’siri, yoshlar orasida tarqalish omillari hamda ushbu illatga qarshi kurashishning pedagogik, ijtimoiy va ma’naviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, oilaviy tarbiya, sport, kitobxonlik va mediasavodxonlikning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, yoshlar, sog‘lom turmush tarzi, ma’naviy tarbiya, profilaktika, mediasavodxonlik, antinarkotik tarbiya.

Bugungi globallashuv davrida insoniyat oldida turgan eng xavfli muammolardan biri - giyohvandlikdir. Ushbu illat nafaqat bir insonning hayotini izdan chiqaradi, balki jamiyat taraqqiyotiga, oilaviy muhitga va yoshlar kelajagiga ham jiddiy xavf tug‘diradi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha millionlab insonlar narkotik moddalarga qaram bo‘lib qolgan va bu holat jinoyatchilik, kasallik hamda ijtimoiy inqirozning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda [1].

Giyohvandlik - insonning giyohvand moddalarni muntazam iste’mol qilishi natijasida ularga jismoniy va ruhiy jihatdan qaram bo‘lib qolishidir. Tarixiy manbalarga ko‘ra, qadim zamonlarda ayrim o‘simliklardan dori sifatida foydalanilgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan ular zararli vositaga aylangan [2]. Hozirgi davrda esa narkotik moddalar savdosi xalqaro muammoga aylanib, yoshlarni o‘z domiga tortmoqda.

Giyohvandlikning paydo bo‘lishiga turli omillar sabab bo‘ladi. Ulardan eng asosiylaridan biri - noto‘g‘ri muhit va yomon davradir. Ayniqsa, o‘smir va yoshlar tengdoshlariga taqlid qilish yoki qiziqish sababli narkotik moddalarni sinab ko‘rishga urinadi. Psixologlarning fikricha, “bir marta iste’mol qilishning zarari yo‘q” degan noto‘g‘ri tushuncha ko‘plab yoshlarni qaramlikka olib keladi [3]. Yana bir muhim omil - oiladagi e’tiborsizlik va tarbiyadagi kamchilikdir. Ota-onaning farzand tarbiyasiga befarq bo‘lishi, uning bo‘sh vaqtini nazorat qilmasligi yoshlarning turli

zararli yo‘llarga kirib qolishiga sabab bo‘ladi [4]. Oiladagi mehr-muhitning yetishmasligi ham ruhiy bo‘shliqni yuzaga keltiradi.

Shuningdek, stress, ruhiy tushkunlik va hayotiy muammolar ham insonni giyohvand moddalar tomon yetaklashi mumkin. Ayrim insonlar muammolardan vaqtincha qochish yoki ruhiy yengillik topish maqsadida narkotik moddalarni iste’mol qiladi. Biroq bu holat keyinchalik yanada og‘ir qaramlikni keltirib chiqaradi [5].

Ishsizlik, bekorchilik va bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil eta olmaslik ham giyohvandlikning keng tarqalishiga sabab bo‘ladi. Sport, ilm-fan va foydali mashg‘ulotlarga qiziqmagan yoshlar zararli odatlarga tezroq berilib ketadi.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, giyohvand moddalar inson organizmiga juda katta zarar yetkazadi. Avvalo, ular asab tizimini izdan chiqaradi, yurak-qon tomir faoliyatini susaytiradi hamda jigar, buyrak va o‘pka kabi muhim a’zolarni zararlaydi [6].

Bundan tashqari, giyohvandlik inson ruhiyatiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday insonlarda agressivlik, tushkunlik, ruhiy beqarorlik va ijtimoiy moslashuvning pasayishi kuzatiladi. Natijada ular jamiyatdan uzoqlashib, yolg‘izlik va tushkunlik girdobiga tushib qoladi [7].

Tibbiy tadqiqotlarga ko‘ra, narkotik moddalarni uzoq muddat iste’mol qilgan insonlarda immun tizimi zaiflashadi va turli yuqumli kasalliklarga chalinish xavfi ortadi [8]. Ayniqsa, inyektsion giyohvandlik OITS va gepatit kabi xavfli kasalliklarning tarqalishiga sabab bo‘lmoqda. Giyohvandlik nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy va ma’naviy muammodir. Ushbu illat oilalarning buzilishiga, jinoyatchilikning ortishiga va jamiyatdagi ma’naviy muhitning yomonlashishiga olib keladi [9].Giyohvand moddaga qaram bo‘lgan inson uni topish maqsadida noqonuniy yo‘llarga kirib ketishi mumkin. Natijada o‘g‘rilik, firibgarlik va boshqa jinoyatlar sodir etiladi. Bu esa jamiyat xavfsizligiga jiddiy tahdid tug‘diradi.

Bundan tashqari, giyohvandlik yoshlarning ta’lim olishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Narkotik moddalarni iste’mol qiluvchi yoshlarning o‘qishga qiziqishi susayadi, fikrlash qobiliyati pasayadi va ularning kelajagi xavf ostida qoladi.Giyohvandlikka qarshi kurashishda eng muhim vositalardan biri - tarbiya hisoblanadi. Yoshlarni sog‘lom turmush tarziga o‘rgatish, ularning ma’naviy dunyosini boyitish va mustaqil fikrlashga yo‘naltirish muhim pedagogik vazifadir.Ta’lim muassasalarida antinarkotik targ‘ibot ishlarini muntazam tashkil etish zarur. Seminarlar, davra suhbatlari, treninglar va uchrashuvlar yoshlar ongida zararli illatlarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantiradi.

Bugungi raqamli davrda mediasavodxonlikni rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki internet va ijtimoiy tarmoqlarda ayrim zararli axborotlar yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois yoshlarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish, media xabarlarni tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantirish muhimdir.Yoshlarni giyohvandlikdan asrashda sportning o‘rni beqiyosdir. Sport bilan shug‘ullangan yoshning irodasi mustahkam bo‘ladi, u bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazadi va zararli odatlardan yiroq yuradi.

Bugungi kunda yoshlarni futbol, kurash, yengil atletika, suzish va boshqa sport turlariga keng jalb etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Sog'lom turmush tarzi insonni nafaqat jismonan, balki ma'nan ham kuchli qiladi. Kitobxonlik va ma'naviy tarbiya ham yoshlarni turli illatlardan himoya qiladi. Kitob o'qigan, bilim olishga intilgan yoshning dunyoqarashi keng bo'ladi, u kelajagi haqida jiddiy o'ylaydi. Ma'naviy barkamol inson esa yomon yo'llarga kirmaydi.

Xulosa qilib aytganda, giyohvandlik insoniyat uchun eng katta tahdidlardan biridir. U inson salomatligini yemiradi, oilalarni parokanda qiladi va jamiyat ravnaqiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli yoshlarni bu illatdan asrash, ularda sog'lom turmush tarzini shakllantirish va ma'naviy tarbiyani kuchaytirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Giyohvandlikka qarshi kurash faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarning emas, balki oila, mahalla, maktab va butun jamiyatning umumiy vazifasi hisoblanadi. Zero, sog'lom va barkamol avlodgina yurtimizning porloq kelajagini bunyod eta oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch*. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Rasulov A. *Giyohvandlik va uning salbiy oqibatlari*. - Toshkent: O'qituvchi, 2016.
3. Xudoyberdiyev T. *Yoshlar psixologiyasi*. - Toshkent: Fan, 2019.
4. Oila pedagogikasi M.Quronov tahriri ostida. - Toshkent: Tafakkur, 2018.
5. Axmedov K. *Stress va psixologik muammolar*. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
6. Sodiqov N. *Tibbiy bilim asoslari*. - Toshkent: Ibn Sino, 2017.
7. G'ulomov B. *Ijtimoiy psixologiya*. - Toshkent: Universitet, 2015.
8. World Health Organization. *Drugs and Public Health*. - Geneva, 2021.
9. Usmonov Q. *Jinoyatchilik va jamiyat*. - Toshkent: Adolat, 2014.

RAQAMLI MAKONDAGI NARKO-TAHDIDLAR JARAYONIDA YOSHLARNING ANTINARKOTIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIA TEXNOLOGIYALARI

TDPI dotsenti O.J.Xolmuminova
TDPI.Pedagogika nazaryasi va tarixi mutaxassisligi I-kurs magistranti
Qudratova Ro'zigul Nuriddin qizi

Anotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy media texnologiyalari yordamida virtual makondagi narko-tahdidlar oqimida yosh avlodning narkotiklarga qarshi immunitetni shakllantirish hamda internet saytlaridagi turli xil ma'limotlarni filtirlay olish ko'nikmasini rivojlantirish yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy media, narko-tahdidlar, telegram, Instagram, darknet, giyohvandlik, profilaktika, psixotrop moddalar, mediasavodxonlik

Bugungi kunda virtual vositalardan bevosita foydalanish keng ommalashgan davrda yoshlarda antinarkotik immunitetni shakklantirish juda muhim faoliyat hisoblanadi. Yosh avlod gadjetlar orqali turli onlayn tizimlar (Darknet, Telegram va maxfiy saytlar) dan tez-tez foydalanishadi va ba'zi turli axborotlarni filtirlay olmaydigan avlod narko-tahdidlar va jinoyatlarga og'ib ketish holatlarni tez-tez uchramoqda. Bu kabi holarlarni oldini olish uchun turli profilaktika ishlari olib borilmoqda, jumladan, maktab va oliy ta'limda turli tadbirlar tashkil etilishi, mediasovodxonlikni oshirish hamda internetdagi ma'lumotlardan to'g'ri foydalanish, jinoyatga boshlovchi saytlarni bloklash ko'nikmalarini shakllantirish kabi choralar ko'rilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi manfaatdor vazirliklar va idoralar, biznes hamjamiyati va akademik doiralar vakillari, shuningdek, xorijiy mutaxassislar ishtirokida "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini ishlab chiqdi. Ushbu strategiya doirasida raqamli vositalardan to'g'ri foydalanish va barcha sohalarni onlayn tizim faolyatidan foydalanishiga katta yutuqdir. 1997-yil 24-aprelda O'zbekiston Respublikasining "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi 400-I-sonli Qonun qabul qilindi va yillar davomida o'zgartirishlar kiritilgan, xususan, Qonun matniga oxirgi marta 2021-yil 21-aprelda (O'RQ-683-sonli Qonun bilan) tuzatishlar kiritilgan. Ushbu Qonun har kimning axborotni erkin va moneliksiz izlash, olish, tadqiq etish, uzatish hamda tarqatishga doir konstitutsiyaviy huquqini amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga soladi.("Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi qonun 1- modda). Ushbu qonun internetdagi malumotlardan to'g'ri foydalanish va noqonuniy saytlardan foydalanganlik uchun qonuniy choralar mavjudligini bu qonun va Konstitutsiyada ham belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasining „Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi Qonuni 1999-yil 19-avgustda qabul qilingan."Ushbu Qonun giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarning muomalada bo'lishiga oid ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi hamda ularning qonunga xilof ravishda muomalada bo'lishiga monelik qilish, fuqarolar sog'lig'ini saqlash hamda davlat xavfsizligini ta'minlashni maqsad qilib qo'yadi"(1-modda).

Hozirgi kunda giyohvandlik dunyo jamoatchiligini xavotirga soladigan darajada yoyilib ketmoqda. Oxirgi 20-yilda ko'p mamlakatlarda giyohvandlik vositalari bilan birga psixotrop va psixofaol moddalarni iste'mol qiluvchilarning soni oshib bormoqda.

Aksariyat davlatlarda giyohvandlik ijtimoiy halokat deya e'tirof etilgan. Ushbu illatning yoshlar orasida ommalashishi, ayniqsa, xavflidir – birdaniga jamiyatning ham hozirgi kuni, ham kelajagi yo'qolib, parchalanadi.

Yoshlar o'rtasida bu illatning ko'payib ketishini quyidagi hollar bilan tushuntirish mumkin:

– o'smirlarning har xil narsalarga qiziquvchanligi, tez ta'sirga beriluvchanligi;

– ularning ushbu kasallik tufayli kelib chiqayotgan asoratlarni bilmasligi;

– aholi orasida giyohvand vosita yoki giyohvandlik kasalligi to‘g‘risidagi axborotlarning kamligi va boshqalar.

Shu o‘rinda Ichki ishlar vazirligining 2023-yilga oid statistikasiga e’tibor qaratish joiz. Ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi besh yilda respublika hududida giyohvandlik, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi vositalar noqonuniy muomalasi uchun javobgarlikka tortilgan shaxslar orasida yoshlar 74 foizga (shu jumladan, talabalar 21 foizga, maktab o‘quvchilari 6 barobarga) oshgan. Narkologik hisobga olingan 14 yoshdan 30 yoshgacha bo‘lgan giyohvandlik vositalari iste’molchilari 60 foizga ko‘paygan.

O‘z-o‘zidan ko‘rinib turibdiki, najot yo‘li bitta – muammoning oqibatalari bilan emas, sabablari bilan kurashish samaraliroq. Bu kurash qanday amalga oshiriladi? Faqat targ‘ibot-tashviqot va media imkoniyatlaridan keng foydalanish orqali. Yurtimizda bu borada qator choralar ko‘rilmoqda.

Xususan, har yili fevral oyida ichki ishlar organlari tomonidan “Yoshlar orasida giyohvandlik va psixotrop moddalarning tarqalishiga qarshi kurashish” oyligi o‘tkazib kelinmoqda.

2023-yilda umumta’lim maktablari, o‘rta maxsus bilim yurtlari, litseylar, oliy ta’lim muassasalarida “Biz giyohvandlikka qarshimiz” mavzusida tashkillashtirilgan jami 10 525 ta uchrashuv, davra suhbati kabi targ‘ibot-tashviqot tadbirlarida 934 ming yoshlar ishtirok etdi.

Ushbu tadbirlar davomida mutaxassislar tomonidan yoshlar orasida yangi turdagi sintetik giyohvandlik vositalari va “yengil narkotik” sifatida ommalashib borayotgan dori-darmonlarning inson salomatligi bilan bir qatorda, turmush tarziga, kelajagiga, yaqinlariga salbiy ta’siri tushuntirildi.

Markaziy va hududiy ommaviy axborot vositalarida giyohvandlikning jirkanch oqibatlarini yoritib beruvchi va bu illatga qaramlikning oldini olishga qaratilgan 1 676 ta chiqish qilindi.

Hozirda yoshlar, ayniqsa maktab o‘quvchilari va talabalar orasida giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar, tarkibida kuchli ta’sir qiluvchi dori preparatlarini iste’mol qilishga murosasiz munosabatni shakllantirish, ta’lim muassasalarida bunday vositalar noqonuniy tarqalishining oldini olishga qaratilgan yangi ta’sirchan va ilmiy asoslantirilgan targ‘ibot-tashviqot va tarbiyaviy-profilaktik mexanizmlar ishlab chiqilib, joriy etilmoqda.

Dunyoqarashi endigina shakllanib borayotgan, bor kuch-g‘ayratini faqat bilim olishga, izlanishga, hunar o‘rganishga sarflashi kerak bo‘lgan bir paytda, o‘smirlarni aldov yo‘li bilan giyohvandlik qurboniga aylantirayotganlar oz emas. Ularning o‘z hamyonini qappaytirish ilinjida og‘uni voyaga yetmagan yoshlar orasida tarqatib, uni iste’mol qilishga targ‘ib qilayotganiga jim qarab turib bo‘lmaydi, albatta**.**

Yoshlar ko‘p vaqtini onlayn ilovalar ya’ni telegram va Instagramga sarflayotganini hisobga olsak, telegramdagi turli botlar, maxfiy guruhlar va “oson pul topish” kabi reklamalarga aldanib qolishlari uchramoqda. Ularni bu reklamalarga o‘gib ketmasliklari uchun yetarlicha mediasavodxonlik o‘stirish va kiberxavfsizlikni

oldini olish uchun qonunlar, kundalik targ‘ibotlar o‘tkazib kelinmoqda va har bir jamiyat vakili bu borada yaxshigina dunyoqarashi o‘sganini ko‘rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020-y., 06/20/6079/1349-son.

2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Axborot olish kafolatlari va erkinligi to‘g‘risida: 1997-yil 24-aprel, 400-I-son // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997-y., 4-5-son, 108-modda.

3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida: 1999-yil 19-avgust, 813-I-son // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999-y., 9-son, 210-modda.

4. Kaplan A. M., Haenlein M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media // Business Horizons. – 2010. – Vol. 53. – No. 1. – P. 59–68.

5. O‘zbekiston Milliy axborot agentligi (O‘zA). Yoshlarning narkotik moddalar ta’siriga tushib qolmasligida media muhim kurash vositasidir. – Elektron resurs: uza.uz

RAQAMLI MAKONDA NARKO-TAHDIDLARGA QARSHI YOSHLARDA AXBOROT MADANIYATI VA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Termiz davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat kafedrasi v.b dotsenti
Abduraimov Shaxboz Panji o‘g‘li

Annotatsiya. Maqolada raqamli makonda namoyon bo‘layotgan narko-tahdidlarning yoshlar ongiga ta’siri, ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan yashirin targ‘ibot shakllari hamda ularga qarshi axborot madaniyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurati tahlil qilinadi. Muammo giyohvandlikning faqat tibbiy yoki huquqiy oqibati sifatida emas, balki axborot iste’moli, raqamli xulq-atvor, psixologik ta’sir va pedagogik profilaktika bilan bog‘liq kompleks jarayon sifatida yoritiladi. Muallif ta’lim muassasasi, oila, mahalla va ijtimoiy media hamkorligiga tayangan holda yoshlarning antinarkotik immunitetini mustahkamlash bo‘yicha amaliy tavsiyalarni asoslaydi.

Kalit so‘zlar: raqamli makon, narko-tahdid, axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash, yoshlar, antinarkotik immunitet, ijtimoiy media, pedagogik profilaktika.

Raqamli muhit bugun yoshlarning muloqoti, bilim olishi, bo‘sh vaqtni tashkil etishi va ijtimoiy o‘zini namoyon qilishiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, internet va ijtimoiy tarmoqlar zararli odatlarni yashirin targ‘ib qilish, narkotik

moddalarni “normal” yoki “zamonaviy” holat sifatida ko‘rsatish, shubhali guruh va kanallar orqali noqonuniy takliflarni yetkazish uchun ham ishlatilmoqda. Shuning uchun giyohvandlik profilaktikasi an’anaviy ogohlantirish bilan cheklanib qolmasdan, yoshlarning raqamli axborotni saralash, tekshirish va tanqidiy baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasida yoshlarni himoya qilish va giyohvandlikka qarshi kurash bo‘yicha zarur huquqiy asoslar mavjud. “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonun noqonuniy muomalaga to‘sqinlik qilish, fuqarolar sog‘ligini saqlash va xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan [1]. “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonunda yoshlarning ma’naviy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish davlat siyosatining muhim yo‘nalishi sifatida belgilanadi [2]. “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonun esa axborot resurslari va tizimlaridan foydalanish sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi tayanch hujjat hisoblanadi [3].

Tadqiqotning maqsadi raqamli makondagi narko-tahdidlarga qarshi yoshlarda axborot madaniyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Maqola doirasida tahliliy, qiyosiy, pedagogik kuzatuv, kontent-tahlil va muammoli vaziyatlarni modellashtirish usullaridan foydalanildi. Muammo ta’lim muassasasi, oila, mahalla va ijtimoiy media muhitining o‘zaro bog‘liqligi asosida ko‘rib chiqildi.

Axborot madaniyati shaxsning axborotni izlash, tanlash, tushunish, tekshirish, baholash va undan mas’uliyat bilan foydalanish kompetensiyalarini anglatadi. Narko-tahdidlarga qarshi profilaktikada bu madaniyat yoshlarning zararli kontentni oddiy ko‘ngilochar axborotdan ajrata olishi, shubhali havola va yopiq guruhlarga tanqidiy qarashi, ijtimoiy tarmoqlardagi manipulyativ chaqiriqlarga berilmasligi hamda ishonchli manbalarga murojaat qilish ko‘nikmasini mustahkamlaydi. UNESCO media va axborot savodxonligini insonning raqamli muhitda xavfsiz, tanqidiy va mas’uliyatli harakatlanish qobiliyati bilan bog‘laydi [4].

Tanqidiy fikrlash narko-tahdidlarni erta aniqlashda ichki himoya mexanizmi vazifasini bajaradi. Yosh kishi har qanday shubhali xabar yoki kontentga nisbatan “kim tarqatmoqda?”, “maqsadi nima?”, “qanday hissiyotga ta’sir qilyapti?”, “ishonchli manbada tekshirish mumkinmi?”, “unga ishonish qanday oqibatga olib keladi?” kabi savollarni qo‘ya olsa, u tashqi targ‘ibotga nisbatan mustaqil pozitsiya shakllantira oladi. Bu jarayonda profilaktika qo‘rqitishdan ko‘ra dalil, suhbat, muhokama va real raqamli vaziyatlarni tahlil qilishga asoslanishi kerak.

Raqamli makondagi narko-tahdidlar odatda uch shaklda ko‘rinadi. Birinchisi - normalizatsiya: zararli odat kulgi, moda yoki “erkinlik” ramzi sifatida ko‘rsatiladi. Ikkinchisi - romantizatsiya: xavfli xatti-harakat go‘yoki jasorat, ijodkorlik yoki kattalikka o‘tish belgisi sifatida talqin qilinadi. Uchinchisi - yashirin kommersial aloqa: anonim akkauntlar, kodli so‘zlar, belgi va havolalar orqali xavfli takliflar tarqatiladi. UNODC hisobotlarida ham giyohvandlik bozorlari va ularning kommunikatsiya usullari tez moslashuvchan xarakterga ega ekani ta’kidlanadi [6].

Ta’lim muassasalarida raqamli profilaktika alohida tadbir emas, balki umumiy tarbiyaviy ishning uzviy qismi bo‘lishi zarur. Informatika darslarida xavfsiz internet va manbani tekshirish, tarbiya mashg‘ulotlarida zararli odatlarga qarshi qadriyatli munosabat, jismoniy tarbiya va sport tadbirlarida sog‘lom hayot tarzi ko‘nikmalari, psixologik treninglarda esa bosimga qarshi turish, rad javobini berish va yordam so‘rash madaniyati shakllantiriladi. Bunday integratsiya yoshlarni faqat xavfdan ogohlantirmaydi, balki ularga sog‘lom va ijtimoiy foydali muqobil faoliyatni taklif etadi.

Raqamli narko-tahdidlarga qarshi pedagogik model besh komponentga tayanishi mumkin. Birinchi komponent - axboriy-diagnostik yo‘nalish bo‘lib, unda yoshlarning internetdan foydalanish odatlari va media savodxonlik darajasi aniqlanadi. Ikkinchi komponent - kognitiv-ma’rifiy yo‘nalish: giyohvandlikning tibbiy, huquqiy va ijtimoiy oqibatlari raqamli misollar asosida tushuntiriladi. Uchinchi komponent - tanqidiy-tahliliy yo‘nalish: shubhali kontent, havola, guruh va bloger nutqi tahlil qilinadi. To‘rtinchi komponent - kommunikativ-himoyaviy yo‘nalish: xavfli taklifga rad javobini berish va ishonchli kattaga murojaat qilish ko‘nikmasi rivojlantiriladi. Beshinchi komponent - qadriyatli-faol yo‘nalish: sport, ijod va volontyorlik orqali sog‘lom turmushga oid ijobiy raqamli kontent yaratish rag‘batlantiriladi.

Oila va mahalla bilan hamkorlik modelning muhim shartidir. Ota-onalar farzandning internetdagi faoliyatini faqat vaqt me’yori bilan emas, balki uning qaysi kontentni ko‘rayotgani, kimlar bilan muloqot qilayotgani va qanday hissiy holatda tarmoqdan foydalanayotganini tushunish orqali kuzatishi lozim. Mahalla faollari, profilaktika inspektorlari va pedagoglar esa yoshlar orasida shubhali raqamli belgilar, xavfli takliflar, anonim kanallar va yordam so‘rash tartibi haqida sodda, stigmasiz va dalillarga asoslangan tushuntirish ishlarini olib borishi zarur.

Amaliy jihatdan “shubhali kontentni aniqlash”, “manbani tekshirish”, “manipulyativ sarlavhani fosh qilish”, “xavfli taklifga to‘g‘ri javob berish”, “sog‘lom turmush uchun post yaratish” kabi treninglar samarali bo‘lishi mumkin. Sport tadbirlarini ijtimoiy media loyihalari bilan bog‘lash ham muhim: yoshlar sog‘lom turmushni faqat mashg‘ulotda bajarmaydi, balki uni video, infografika, post va challenge shaklida targ‘ib qiladi. Shu orqali zararli kontentga qarshi ijobiy axborot muhiti kengayadi. Interaktiv raqamli profilaktika dasturlari yoshlarning bilim, sog‘liq savodxonligi va ishtirok faolligini oshirishga xizmat qilishi ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan [8].

Raqamli profilaktikada uch xatodan qochish zarur: muammoni faqat taqiqlash bilan hal qilish, barcha yoshlarni bir xil axborot iste’molchisi deb baholash va profilaktikani faqat qo‘rqitishga asoslash. Taqiq zarur bo‘lishi mumkin, biroq u tanqidiy fikrlashni almashtirmaydi. Har bir yoshning yoshi, qiziqishi, ijtimoiy muhiti, raqamli tajribasi va psixologik barqarorligi turlicha bo‘lgani sababli profilaktika ham moslashtirilgan bo‘lishi kerak. WHO talqinida sog‘liq savodxonligi axborotni olish, tushunish, baholash va undan farovonlikni saqlash uchun foydalanish kompetensiyasi bilan bog‘lanadi [5].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, raqamli makonda narko-tahdidlarga qarshi kurash yoshlarni internetdan chetlashtirish emas, balki ularni raqamli muhitda ongli, mas'uliyatli va tanqidiy harakat qilishga o‘rgatish jarayonidir. Axborot madaniyati zararli kontentni tanish va undan himoyalanishni, tanqidiy fikrlash esa har bir axborot vaziyatida mustaqil qaror qabul qilishni ta'minlaydi. Ta'lim muassasasi, oila, mahalla va ijtimoiy media subyektlari hamkorlik qilgandagina yoshlarning antinarkotik immuniteti barqaror shakllanadi.

Amaliy tavsiya sifatida ta'lim muassasalarida media savodxonlikni giyohvandlik profilaktikasi bilan integratsiyalash, real raqamli vaziyatlarga asoslangan keyslar ishlab chiqish, ota-onalar uchun raqamli muloqot madaniyati bo‘yicha seminarlar tashkil etish, sport va ijodiy tadbirlarni ijobiy onlayn kontent yaratish bilan bog‘lash hamda shubhali kontentni xabar qilish algoritmlarini joriy etish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv yoshlarning nafaqat xavfdan himoyalanishini, balki axborot makonida faol, sog‘lom va mas'uliyatli pozitsiya egallashini ham ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2003-yil 11-dekabr, 560-II-son.

4. UNESCO. Media and Information Literacy and Digital Competencies. Paris: UNESCO, 2025.

5. World Health Organization. Health literacy: overview and policy implications. Geneva: WHO, 2025.

6. United Nations Office on Drugs and Crime. World Drug Report 2025. Vienna: UNODC, 2025.

RAQAMLI MAKONDA YOSHLARNI NARKOTIK TAHDIDLARDAN HIMOYA QILISHDA MEDIA SAVODXONLIKNING O‘RNI

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti “Pedagogika va texnologik ta'lim” kafedrasi v.b dotsenti Xaitov Abdukosim Abdulakim o‘g‘li

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli makonda yoshlar orasida tarqalayotgan narkotik tahdidlar, ularning salbiy oqibatlari hamda bu xavflarning oldini olishda media savodxonlikning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, yoshlarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, zararli axborotlarni farqlash va ijtimoiy tarmoqlardan oqilona foydalanish orqali antinarkotik immunitetni shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli makon, media savodxonlik, narkotik tahdidlar, yoshlar, ijtimoiy tarmoqlar, antinarkotik immunitet, axborot xavfsizligi.

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonida internet hamda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Raqamli texnologiyalar ta’lim, muloqot va axborot almashish uchun keng imkoniyatlar yaratishi bilan birga, turli zararli g‘oyalar va tahdidlarning ham tez tarqalishiga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, narkotik moddalarni targ‘ib qiluvchi noqonuniy sahifalar, yashirin reklama va virtual guruhlar yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Raqamli texnologiyalar orqali bilim olish, muloqot qilish va dunyoqarashni kengaytirish imkoniyatlari ortib borayotgan bo‘lsa-da, virtual makonda turli zararli tahdidlar ham keng tarqalmoqda. Shunday xavfli tahdidlardan biri – narkotik moddalarni targ‘ib qiluvchi axborotlar, yashirin reklama va noqonuniy internet tarmoqlaridir.

Yoshlar internetdan faol foydalangani sababli ular turli zararli g‘oyalar ta’siriga tez tushib qolishi mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda narkotik moddalarni “zamonaviylik”, “erkinlik” yoki “stressdan qutulish vositasi” sifatida ko‘rsatishga urinishlar yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli yoshlarni raqamli makondagi narkotik tahdidlardan himoya qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Shu sababli yoshlarni raqamli makondagi narkotik tahdidlardan himoya qilish, ularda mustahkam hayotiy pozitsiya va antinarkotik immunitetni shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda media savodxonlik muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Media savodxonlik – bu insonning axborotni tahlil qilish, baholash, saralash va undan ongli ravishda foydalanish ko‘nikmalaridir. Media savodxon shaxs internetdagi har qanday ma’lumotning maqsadini anglay oladi, yolg‘on yoki zararli axborotni ajrata biladi hamda virtual tahdidlarga nisbatan tanqidiy yondashadi.

Bugungi kunda ayrim internet platformalari va ijtimoiy tarmoqlarda narkotik moddalarni reklama qilish, ularni “zamonaviy hayot tarzi” sifatida ko‘rsatishga urinish holatlari uchramoqda. Bunday axborotlar, ayniqsa, ruhiyati hali to‘liq shakllanmagan yoshlar uchun xavfli hisoblanadi. Yoshlar qiziqish, taqlid yoki noto‘g‘ri axborot ta’sirida zararli odatlarga moyillik bildirishi mumkin.

Media savodxonlik yoshlarni bunday tahdidlardan himoya qilishda quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- zararli kontentni aniqlash va undan chetlanish;
- internetdagi manipulyativ axborotlarni tanqidiy baholash;
- ijtimoiy tarmoqlardan xavfsiz foydalanish;
- sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiluvchi foydali media resurslarni tanlash;
- virtual tahdidlarga qarshi ongli munosabatni shakllantirish.

Shuningdek, ta’lim muassasalarida media madaniyatni rivojlantirish, yoshlar bilan profilaktik suhbatlar o‘tkazish, antinarkotik mavzudagi videoroliklar, trening va seminarlarni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar va pedagoglar ham

yoshlarning internetdan foydalanish madaniyatini nazorat qilib borishi, ularga to‘g‘ri yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishi zarur.

Raqamli makonda xavfsizlikni ta’minlash faqat texnik choralar bilan emas, balki yoshlarning ongida mafkuraviy va ma’naviy immunitetni shakllantirish bilan ham bog‘liqdir. Shu jihatdan media savodxonlik yoshlarni zararli axborotlardan himoya qiluvchi muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli makondagi narkotik tahdidlar yoshlar tarbiyasi va kelajagiga jiddiy xavf tug‘diradi. Bunday tahdidlarga qarshi kurashishda media savodxonlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Yoshlarning axborot madaniyatini oshirish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda internetdan ongli foydalanishga o‘rgatish orqali ularning antinarkotik immunitetini mustahkamlash mumkin. Bu esa sog‘lom, ma’naviy barkamol va axborot tahdidlariga bardoshli avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2.O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni.
3.Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4.Media savodxonlik va axborot madaniyati bo‘yicha ilmiy-uslubiy manbalar.
5.Internet va yoshlar xavfsizligiga oid zamonaviy ilmiy tadqiqotlar.
6 Sun’iy intellekt va raqamli ta’lim texnologiyalariga oid internet manbalari.

RAQAMLI MAKONDAGI NARKO-TAHDIDLAR JARAYONIDA MAKTAB O‘QUVCHILARINI ANTINARKOTIK IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY MEDIA TEXNOLOGIYALARI

Termiz davlat universiteti “Pedagogika va ijtimoiy ish” kafedrasi o‘qituvchisi,
To‘xtaev Hasan Toshpo‘latovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli makonda keng tarqalayotgan narko-tahdidlarning yoshlar ongiga salbiy ta’siri, ularning ma’naviy-ruhiy holati va axborot xavfsizligiga ko‘rsatadigan oqibatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, yoshlarning antinarkotik immunitetini shakllantirishda ijtimoiy media texnologiyalarining imkoniyatlari, mediasavodxonlikning ahamiyati hamda zamonaviy profilaktik mexanizmlar yoritilgan. Maqolada internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan narkotik targ‘ibotiga qarshi kurashishda innovatsion yondashuvlar, davlat va jamiyat hamkorligining ustuvor yo‘nalishlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli makon, narko-tahdid, antinarkotik immunitet, yoshlar, ijtimoiy media, mediasavodxonlik, profilaktika, axborot xavfsizligi, virtual tahdid.

XXI asr axborot texnologiyalari va raqamli kommunikatsiyalar asri sifatida insoniyat taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. Internet tarmoqlari, ijtimoiy media platformalari va virtual kommunikatsiya vositalari inson hayotining barcha

sohalariga chuqur kirib bordi. Ayniqsa, yoshlar bugungi kunda virtual makonning eng faol foydalanuvchilari hisoblanadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, yoshlarning asosiy qismi kun davomida bir necha soat vaqtini ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazmoqda. Bu holat bir tomondan bilim olish, muloqot va dunyoqarashni kengaytirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan turli zararli axborotlar ta’siriga tushish xavfini ham kuchaytirmoqda [1, 45-b.].

Bugungi kunda internet orqali narkotik moddalarni targ‘ib qilish, yashirin savdo tizimlarini yo‘lga qo‘yish va yoshlarni noqonuniy faoliyatga jalb qilish holatlari jiddiy muammoga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida narkotik vositalar reklama qilinishi, anonim messenjerlar orqali tarqatilishi va turli virtual platformalarda targ‘ib etilishi yoshlar ma’naviyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda [2, 63-b.].

Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, internetdagi narko-tahdidlar an’anaviy usullarga nisbatan xavfliroq bo‘lib, ular yoshlarning psixologik holatiga bevosita ta’sir qiladi. Ayniqsa, qisqa videolar, musiqiy trendlar, virtual o‘yinlar va anonim guruhlar orqali yoshlarning ongiga yashirin ta’sir ko‘rsatish kuchaymoqda. Bu esa jamiyatda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasini yanada dolzarb etmoqda [3, 28-b.].

Shu sababli yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirish, ularni zararli axborotlardan himoya qilish va mediasavodxonlik darajasini oshirish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Raqamli makondagi narko-tahdidlarning mohiyati. Raqamli makondagi narko-tahdidlar deganda internet, ijtimoiy tarmoqlar va virtual kommunikatsiya vositalari orqali narkotik moddalarni targ‘ib qilish, reklama qilish yoki ularga qiziqish uyg‘otishga qaratilgan axborotlar tushuniladi. Bunday tahdidlar ko‘pincha yashirin va psixologik manipulyatsiya asosida amalga oshiriladi [4, 51-b.].

Internetning anonimlik xususiyati jinoyatchilar uchun qulay imkoniyat yaratmoqda. Ular maxsus kodlangan belgilar, yashirin sahifalar, virtual chatlar hamda yopiq guruhlar orqali yoshlarni narkotik moddalar iste’moliga jalb qilishga urinmoqda. Ayrim hollarda esa “zamonaviy hayot tarzi”, “erkinlik” yoki “stressdan chiqish vositasi” sifatida narkotik moddalar targ‘ib qilinmoqda [5, 74-b.].

Bugungi kunda quyidagi omillar narko-tahdidlarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda:

-internetdan nazoratsiz foydalanish;
-yoshlarning psixologik himoyasining sustligi;
-mediasavodxonlik darajasining yetarli emasligi;
-virtual muloqotning real ijtimoiy muhitdan ustun kelishi;
-zararli kontentlarning tez tarqalishi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardagi ayrim blogerlar va anonim sahifalar yoshlar ongiga bilvosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, “trend” va “challenge” ko‘rinishidagi kontentlar yoshlarni qiziqtirib, ularda zararli odatlarga nisbatan qiziqish uyg‘otishi mumkin [6, 39-b.].

Antinarkotik immunitet tushunchasi va uning ahamiyati. Antinarkotik immunitet — bu shaxsning narkotik vositalarga nisbatan ongli ravishda salbiy munosabatini shakllantirish, zararli odatlarga qarshi ruhiy-ma'naviy barqarorlik hosil qilish jarayonidir. Mazkur immunitet yoshlarning mustaqil fikrlashi, ijtimoiy mas'uliyati va sog'lom turmush tarziga sodiqligi asosida shakllanadi [7, 82-b.].

Antinarkotik immunitet quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1.Ma'naviy immunitet – milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik.

2.Psixologik immunitet – zararli ta'sirlarga qarshi ruhiy barqarorlik.

3.Axborot immuniteti – zararli axborotlarni tahlil qilish va rad etish qobiliyati.

4.Ijtimoiy immunitet – sog'lom ijtimoiy muhit va foydali faoliyatga intilish.

Yoshlarning antinarkotik immunitetini shakllantirishda oilaning o'rni alohida ahamiyatga ega. Oiladagi sog'lom muhit, ota-onaning nazorati va farzand bilan muloqoti yoshlarni turli zararli ta'sirlardan himoya qiladi [8, 57-b.].

Ta'lim muassasalari ham bu borada muhim vazifani bajaradi. Maktab, kollej, litsey va oliy ta'lim muassasalarida sog'lom turmush tarzi, axborot xavfsizligi va mediasavodxonlikka oid targ'ibot ishlari muntazam olib borilishi lozim.

Ijtimoiy media texnologiyalarining profilaktik imkoniyatlari. Ijtimoiy media bugungi kunda eng kuchli kommunikatsiya vositalaridan biri hisoblanadi. Telegram, Instagram, Facebook, YouTube va TikTok kabi platformalar millionlab yoshlarni birlashtiradi. Shu sababli antinarkotik targ'ibot ishlarida aynan shu platformalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi [9, 33-b.].

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, yoshlar oddiy ma'ruzalarga qaraganda vizual va interaktiv kontentlarni tezroq qabul qiladi. Shu bois quyidagi media vositalari samarali hisoblanadi:

-qisqa videoroliklar;
-animatsion kontentlar;
-podkastlar;
-motivatsion intervyular;
-infografikalar;
-virtual treninglar.

Ayniqsa, real hayotiy voqealarga asoslangan videolavhalar yoshlar ongiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Chunki emotsional va vizual axborot inson xotirasida uzoq saqlanadi [10, 91-b.].

Shuningdek, blogerlar va media yetakchilarni antinarkotik loyihalarga jalb qilish ham muhimdir. Chunki yoshlar ko'pincha mashhur shaxslarning fikri va hayot tarziga taqlid qiladi. Agar mashhur blogerlar sog'lom turmush tarzini targ'ib qilsa, bu yoshlar orasida ijobiy natija beradi.

Mediasavodxonlik va axborot xavfsizligi masalalari. Bugungi kunda mediasavodxonlik yoshlarning axborot xavfsizligini ta'minlashdagi asosiy millardan biridir. Mediasavodxonlik — bu axborotni tahlil qilish, tanqidiy baholash va zararli kontentni ajrata olish qobiliyatidir.

Internetdagi barcha axborotlar ham foydali emas. Ayrim kontentlar yoshlarning ongiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularda turli zararli odatlarga qiziqish

uyg‘otadi. Shu sababli yoshlarni internetdan oqilona foydalanishga o‘rgatish dolzarb masala hisoblanadi [4, 67-b.].

Bugungi kunda sun’iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari zararli kontentlarni aniqlash va bloklash imkonini bermoqda. Ko‘plab davlatlarda narkotik targ‘ibotiga oid sahifalarni aniqlash bo‘yicha maxsus kibermarkazlar faoliyat yuritmoqda.

Bundan tashqari, ta’lim tizimida “raqamli gigiyena”, “internet etikasi” va “axborot xavfsizligi” kabi mavzularni keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Profilaktik faoliyatni takomillashtirish yo‘nalishlari. Yoshlar orasida narko-tahdidlarga qarshi immunitetni kuchaytirish uchun quyidagi yo‘nalishlarni rivojlantirish zarur:

- ijtimoiy tarmoqlarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish;
- milliy qadriyatlarga asoslangan media kontentlarni ko‘paytirish;
- ota-onalar uchun mediasavodxonlik treninglarini tashkil etish;
- ta’lim muassasalarida psixologik profilaktika ishlarini kuchaytirish;
- kibermakon monitoring tizimlarini takomillashtirish;
- yoshlarni sport, san’at va ilm-fanga keng jalb qilish.

Shuningdek, davlat va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Chunki yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish faqat bitta tashkilotning vazifasi emas, balki butun jamiyatning umumiy mas’uliyatidir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli makondagi narko-tahdidlar bugungi globallashuv davrining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan zararli axborotlar yoshlar ma’naviyati va ruhiy salomatligiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda.

Shu sababli yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirish, ularning mediasavodxonligini oshirish va ijtimoiy media texnologiyalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy profilaktik yondashuvlar, innovatsion media texnologiyalar hamda ma’naviy tarbiya vositalari yoshlarni zararli odatlardan himoya qilishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. Axborot xavfsizligi va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021. – 128 b.
2. Rasulov B. Globallashuv sharoitida yoshlar mafkurasi. – Toshkent: Fan, 2020. – 156 b.
3. Jo‘rayev Sh. Raqamli jamiyat va axborot tahdidlari. – Samarqand, 2022. – 112 b.
4.Yusupov A. Internet makonida xavfsizlik masalalari. – Toshkent: Universitet, 2021. – 140 b.
5. To‘xtayev N. Yoshlar orasida narkomaniyaning oldini olish masalalari. – Buxoro, 2019. – 98 b.
6. Qodirov M. Mediasavodxonlik asoslari. – Toshkent, 2023. – 134 b.
7. Saidov F. Ijtimoiy media va kommunikatsiya texnologiyalari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 176 b.

8. Ahmedov R. Psixologik profilaktika va yoshlar muammolari. – Namangan, 2020. – 120 b.
9. Ergashev T. Sun’iy intellekt va raqamli xavfsizlik. – Toshkent, 2024. – 144 b.

RAQAMLI MAKONDA ANTINARKOTIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA OILA, MAKTAB VA JAMOATCHILIK HAMKORLIGI

Termiz davlat universiteti ijtimoiy fanlar fakulteti
Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi katta o‘qituvchisi
Bobonazarov Orif Abrayqulovich.

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli makonda yoshlarni narkotik tahdidlardan himoya qilish, ularda antinarkotik immunitet va sog‘lom turmush tarziga oid madaniyatni shakllantirishda oila, maktab hamda jamoatchilikning o‘zaro integratsion hamkorligi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, ijtimoiy media texnologiyalarining yoshlar ongiga ta’siri, virtual tahdidlarning pedagogik va psixologik jihatlari, profilaktik faoliyatning innovatsion mexanizmlari ham yoritilgan. Maqolada antinarkotik tarbiyani tashkil etishda ta’lim muassasalari, ota-onalar va fuqarolik jamiyati institutlarining zamonaviy hamkorlik modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli makon, antinarkotik madaniyat, yoshlar tarbiyasi, ijtimoiy media, pedagogik hamkorlik, virtual tahdid, narkomaniya profilaktikasi, media savodxonlik, ijtimoiy tarmoqlar.

XXI asr axborot texnologiyalari va internet kommunikatsiyalari jadal rivojlangan davr sifatida insoniyat hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bordi. Ayniqsa, yoshlarning kundalik hayoti, dunyoqarashi, ijtimoiy faolligi va ma’naviy qadriyatlari shakllanishida raqamli makon muhim omilga aylandi. Bugungi kunda Telegram, Instagram, TikTok, YouTube kabi platformalar nafaqat axborot almashish vositasi, balki mafkuraviy ta’sir maydoni sifatida ham xizmat qilmoqda.Raqamli makonning ijobiy imkoniyatlari bilan bir qatorda, unda yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi turli tahdidlar ham mavjud. Ana shunday xavfli tahdidlardan biri – narkotik vositalarning internet orqali targ‘ib qilinishi, reklama qilinishi va yashirin savdosining kuchayib borayotganidir. Bu holat yoshlar orasida narkotik moddalarni **“zamonaviylik”, “erkinlik”** yoki **“stressdan qutulish vositasi”** sifatida talqin qiluvchi noto‘g‘ri stereotiplarni shakllantirmoqda.

Shu bois yoshlarni raqamli makondagi narkotik tahdidlardan himoya qilish, ularda antinarkotik immunitet va mustahkam ma’naviy pozitsiyani shakllantirish dolzarb pedagogik hamda ijtimoiy muammoga aylandi. Bu jarayonda oila, maktab va jamoatchilikning uzviy hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Raqamli makon va narkotik tahdidlarning zamonaviy ko‘rinishlari

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida narkotik moddalar savdosi va targ‘iboti yangi shaklga ega bo‘ldi. Avvallari an’anaviy usullar orqali amalga oshirilgan noqonuniy faoliyat bugungi kunda virtual platformalar orqali yashirin tarzda olib borilmoqda.

Internet orqali narkotik tahdidlarning asosiy ko‘rinishlari quyidagilar:

- ijtimoiy tarmoqlarda yashirin reklamalar;
- anonim Telegram kanallari;
- darknet orqali savdo;
- yoshlarni psixologik manipulyatsiya qilish;
- blogerlar yoki media qahramonlar orqali bilvosita targ‘ibot;
- elektron to‘lov tizimlari orqali noqonuniy tranzaksiyalar.

Psixologlarning ta’kidlashicha, yoshlar hissiyotga boy, taqlidga moyil hamda virtual muhit ta’siriga tez beriluvchan qatlam hisoblanadi. Shu sababli raqamli makondagi har qanday salbiy kontent ularning ruhiyati va xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, internetdan nazoratsiz foydalanadigan yoshlarning axborot xurujlariga uchrashi ehtimoli yuqori bo‘ladi. Ayniqsa, narkotik moddalarni **“moda”, “trend”** yoki **“hayot zavqi”** sifatida ko‘rsatadigan kontentlar yoshlar ongiga xavfli ta’sir ko‘rsatadi.

Antinarkotik madaniyat tushunchasi va uning mohiyati

Antinarkotik madaniyat — bu shaxsning narkotik moddalarni rad etishga qaratilgan ma’naviy, axloqiy, huquqiy va psixologik qarashlari tizimidir. Ushbu madaniyat insonda sog‘lom turmush tarziga sodiqlik, mustahkam iroda, zararli odatlarga nisbatan salbiy munosabat va ijtimoiy mas’uliyat hissini shakllantiradi.

Antinarkotik madaniyat quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. **Ma’naviy komponent** – sog‘lom hayot qadriyatlarini anglash;
2. **Psixologik komponent** – zararli takliflarga qarshi turish qobiliyati;
3. **Huquqiy komponent** – narkotik vositalarga oid qonunchilikni bilish;
4. **Axborot komponenti** – media savodxonlik va tanqidiy fikrlash;
5. **Ijtimoiy komponent** – sog‘lom muhit va ijobiy ijtimoiy aloqalar.

Bugungi kunda antinarkotik madaniyatni shakllantirish faqatgina ma’ruza yoki targ‘ibot bilan cheklanib qolmasligi kerak. Zamonaviy yoshlar auditoriyasi innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv media vositalari hamda raqamli kommunikatsiya asosida tarbiyaviy ta’sirni samarali qabul qiladi.

Oila - antinarkotik tarbiyaning birlamchi instituti

Oila yosh shaxsining dunyoqarashi, xulqi va qadriyatlari shakllanadigan asosiy ijtimoiy muhit hisoblanadi. Farzandning internetdan foydalanish madaniyati ham avvalo oilada shakllanadi.

Ota-onalarning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- farzandning virtual faoliyatini nazorat qilish;
- internetdan foydalanish vaqtini me’yorlashtirish;
- zararli kontent haqida tushuntirish berish;
- farzand bilan doimiy muloqot olib borish;

- media savodxonlikni rivojlantirish;
- sog‘lom psixologik muhit yaratish.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-onasi bilan samimiy muloqotga ega bo‘lgan yoshlarning zararli odatlarga berilish ehtimoli ancha past bo‘ladi.
Bugungi raqamli davrda ayrim ota-onalar farzandining internetdagi faoliyati haqida yetarli bilimga ega emas. Shu sababli ota-onalar uchun maxsus media savodxonlik treninglari va seminarlarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Raqamli makonda yoshlarni narkotik tahdidlardan himoya qilish bugungi davrning eng dolzarb ijtimoiy-pedagogik vazifalaridan biridir. Antinarkotik madaniyatni shakllantirish faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi organlar vazifasi emas, balki oila, maktab va jamoatchilikning uzviy hamkorligini talab etuvchi kompleks jarayondir. Zamonaviy ijtimoiy media texnologiyalaridan oqilona foydalanish orqali yoshlar ongida sog‘lom turmush tarzi, mustaqil fikrlash va zararli odatlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish mumkin.

Shuningdek, antinarkotik tarbiya innovatsion pedagogik texnologiyalar, media savodxonlik va raqamli profilaktika asosida tashkil etilgandagina samarali natija beradi. Kelajakda sog‘lom va ma’naviy barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun raqamli makondagi tarbiyaviy faoliyatni yanada takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2016.
3. Islom Karimov. *Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Shavkat Mirziyoyev. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. Albert Bandura. *Social Learning Theory*. – New Jersey: Prentice Hall, 1977.
6. Pedagogika va psixologiya bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2022.
7. United Nations Office on Drugs and Crime. *World Drug Report*. – Vienna, 2023.
8. Abduqodirov A.A. *Media pedagogika asoslari*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.

MULTILINGUAL MEDIA LITERACY AS A FACTOR IN FORMING ANTI-DRUG IMMUNITY AMONG UNIVERSITY STUDENTS

Termiz davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish: yapon tili yo‘nalishi 1-kurs talabasi
Abrayqulova Ruxshona Orif qizi

Abstract. The article analyses multilingual media literacy as a factor in forming anti-drug immunity among university students. It focuses on the digital risks connected with anonymous channels, manipulative messages, illegal offers and social pressure in online communication. The article argues that foreign language education, including Japanese language learning, can strengthen students' critical thinking, intercultural awareness, digital safety and responsible decision-making. A university-based model of digital anti-drug prevention is proposed.

Keywords: anti-drug immunity, media literacy, multilingual education, university students, Japanese language, digital safety, social media, prevention, critical thinking.

The digital environment has become one of the main spaces in which young people communicate, learn, build identity and make social choices. For university students, especially those studying foreign languages, digital communication is not an additional activity but a daily educational and cultural practice. This creates broad opportunities for academic development, but it also increases exposure to manipulative content, anonymous groups, illegal offers and risky social influences.

Drug-related threats in the digital sphere are often indirect. They may appear as entertainment, easy income, secret tasks, closed communities, or invitations from unknown accounts. A student may not immediately recognise the connection between such messages and illegal drug circulation. Therefore, anti-drug prevention must include not only medical information and legal warnings, but also digital literacy, critical thinking and communication safety.

The purpose of this article is to analyse the role of social media technologies in forming anti-drug immunity among students, with special attention to foreign language learners and Japanese language students. The article argues that multilingual media literacy can become a preventive resource when it teaches students to recognise manipulation, resist group pressure and make responsible decisions online.

Anti-drug immunity is understood as a student's ability to recognise drug-related risks, critically evaluate dangerous offers, resist peer or online pressure, protect personal data, seek help and make a healthy and lawful decision. In the digital age, this immunity cannot be reduced to knowledge about the harm of drugs. It requires practical skills for navigating online communication.

Digital threats often work through psychological mechanisms. They may appeal to curiosity, loneliness, financial need, desire for recognition or the wish to belong to a closed group. A student who lacks confidence, social support or critical media skills can become more vulnerable to such influence.

Therefore, prevention should build an inner position: the student must understand that a suspicious message is not a harmless online episode, but a possible entry point into legal, psychological and social danger. This awareness must be supported by clear behavioural algorithms: do not continue the conversation, do not share personal data, save evidence, leave the group and report to a trusted adult or university specialist.

Social media is not only a source of risk; it can also become a powerful preventive tool. Students spend much of their time in digital platforms, so prevention messages should be present in the same space where risks emerge. However, such messages must be clear, respectful and psychologically accurate. Fear-based slogans are usually less effective than content that strengthens dignity, responsibility and future-oriented thinking.

Universities can use social media to distribute short videos, infographics, student-created posts, podcasts, interactive quizzes and real-life case analyses. These formats are closer to the communication habits of young people than traditional long lectures. They can help students identify manipulation, understand legal consequences and learn how to act in unsafe online situations.

Student participation is essential. When students create preventive media content themselves, they become subjects of prevention, not passive recipients of warnings. This peer-to-peer model is especially relevant for foreign language students, who can prepare materials in several languages and adapt messages to different cultural contexts.

Foreign language learning develops more than vocabulary and grammar. It trains attention to context, meaning, intention and cultural codes. These skills are directly connected with media literacy. A student who learns to interpret a foreign text carefully can also learn to analyse digital messages, hidden persuasion and manipulative wording.

Japanese language education offers additional cultural resources for prevention. Themes such as responsibility, discipline, respect for community, self-control and careful communication can be integrated into reading texts, dialogues and project work. This does not mean turning language lessons into moral lectures. It means choosing educational content that connects language competence with safe and responsible behaviour.

For example, students may analyse online messages in English or Japanese and identify signs of manipulation: urgency, anonymity, secrecy, financial promise, emotional pressure or request for personal data. Such tasks combine linguistic practice with real-life safety training.

A university model of digital anti-drug prevention should include several components. The first component is educational: students receive reliable information about drugs, legal responsibility and digital risks. The second component is psychological: students learn how to manage stress, loneliness and peer pressure. The third component is communicative: students practice refusal, safe reporting and help-seeking behaviour.

The fourth component is technological. Students must know how to protect accounts, recognise phishing, leave suspicious groups, block dangerous users and preserve digital evidence. The fifth component is cultural and value-based. Prevention becomes stronger when it is connected with family trust, professional goals, personal dignity and responsibility before society.

Such a model requires cooperation between teachers, tutors, psychologists, youth leaders, parents and student organisations. No single lecture can replace a stable preventive environment. The student must repeatedly encounter the same message in different forms: you are valuable, your future matters, suspicious offers are dangerous, and help is available.

Universities should introduce short digital safety modules for first-year students. These modules should include examples of suspicious messages, illegal online offers, closed channels, false job proposals and manipulative communication. Students should not only listen to explanations but also analyse cases and choose safe responses.

Foreign language faculties can organise multilingual anti-drug media projects. Students may prepare posters, reels, short dialogues, mini-dictionaries of safe communication and online campaigns in Uzbek, Russian, English and Japanese. Such projects strengthen both language competence and preventive awareness.

Tutors and psychologists should cooperate in early identification of students who experience isolation, stress, sudden withdrawal from communication or risky online behaviour. Support must be confidential, respectful and non-stigmatising. The purpose is not to punish the student, but to protect the person before the risk becomes irreversible.

The formation of anti-drug immunity among students requires attention to the digital space in which young people live and communicate. Social media technologies can increase risk, but they can also become an effective preventive resource if used systematically and responsibly.

Foreign language education, including Japanese language learning, can contribute to prevention by developing critical reading, intercultural awareness, safe communication and responsible digital behaviour. The most effective prevention is not a single warning, but a stable educational environment in which the student learns to value life, recognise danger and choose a healthy future.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-158 of September 11, 2023, On the Uzbekistan-2030 Strategy.

2. Law of the Republic of Uzbekistan On State Youth Policy, September 14, 2016.

3. Law of the Republic of Uzbekistan On Education, September 23, 2020.

4. Law of the Republic of Uzbekistan On Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, August 19, 1999.

5. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna, 2018.

RAQAMLI KUTUBXONA VA KIBER-TUZOQLAR: YOSHLARNI ONLAYN NARKOSAVDO TA'SIRIDAN ASRASH

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi Mirzayeva Madina Mutalib qizi
TerDU Kutubxona-axborot faoliyati ta'lim
yo'nalishi talabasi Hayitova Zamira Yo'ldosh qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada global raqamlashtirish sharoitida raqamli kutubxonalarning ijtimoiy-profilaktik funksiyalari va yoshlar o'rtasida axborot savodxonligini oshirish orqali onlayn narkosavdo (kiber-narkobiznes) xavflariga qarshi kurashish masalalari tahlil qilingan. Bugungi kunda Darknet tarmoqlari, Telegram-botlar va geo-lokatsion dasturlar vositasida amalga oshirilayotgan sintetik giyohvandlik vositalarining yashirin savdosi ijtimoiy barqarorlikka tahdid solmoqda. Maqolada global va milliy miqyosdagi statistik faktlar asosida yoshlarning kiber-tuzoqlarga tushib qolish sabablari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy axborot-kutubxona muassasalarining "fakt-cheking", mediasavodxonlik va raqamli gigiyena madaniyatini shakllantirishdagi yangi konseptual vazifalari, metodologik yondashuvlari aniqlangan hamda muallifning shaxsiy ilmiy-amaliy takliflari ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: raqamli kutubxona, kiber-tuzoqlar, onlayn narkosavdo, axborot savodxonligi, mediasavodxonlik, Darknet, sintetik giyohvandlik, kiber-gigiyena, biblioterapiya, ijtimoiy profilaktika.

XXI asrning birinchi choragi insoniyat hayotining barcha jabhalariga raqamli texnologiyalarning shiddat bilan kirib kelishi bilan xarakterlanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) rivojlanishi jamiyatda axborot olish imkoniyatlarini maksimal darajada kengaytirgan bo'lsa-da, o'z navbatida, kiberfazoda yangi turdagi ijtimoiy xavflarning tug'ilishiga ham zamin yaratdi. Bu borada eng zaif va tez ta'sir ostiga tushuvchi qatlam - bu o'smirlar va yoshlar hisoblanadi. Bugungi kunda an'anaviy jinoyatchilik shakllari, xususan, giyohvandlik vositalarining noqonuniy aylanmasi ham to'liq kiberfazoga ko'chdi [1].

Giyohvandlik moddalarining onlayn savdosi (e-narkobiznes) anonim tarmoqlar (Darknet), shifrlangan messenjerlar va kriptovalyuta hisob-kitoblari orqali amalga oshirilayotgani tufayli uni aniqlash va unga qarshi huquqiy kurashish murakkab tus olmoqda. Bunday sharoitda faqatgina huquq tartibot organlarining kuchiga tayanib qolish kutilgan samarani bermaydi. Muammoga qarshi jamiyatda ma'rifiy va axborotli immunitetni shakllantirish zarur. Aynan shu nuqtada zamonaviy raqamli kutubxonalar va ularning axborot savodxonligini oshirishga qaratilgan faoliyati innovatsion ijtimoiy qalqon sifatida namoyon bo'ladi [2].Raqamli kutubxonalar nafaqat kitoblar va ilmiy ma'lumotlar ombori, balki jamiyatning axborot xavfsizligini ta'minlovchi, yoshlarga axborot muhitida to'g'ri mo'ljal olishni o'rgatuvchi yetakchi ijtimoiy institutga aylanishi davr talabidir. Mazkur tadqiqot ishida raqamli kutubxonalarning imkoniyatlarini yoshlarni kiber-narkotuzoqlardan asrash yo'nalishiga integratsiya qilishning ilmiy-nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi.

Axborot jamiyati va uning kiberxavfsizlik masalalari global miqyosda ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Axborot savodxonligi (Information Literacy) tushunchasi va uning mezonlari ilk bor P. Zurkovski tomonidan muomalaga kiritilgan bo‘lib, u axborot resurslaridan samarali foydalana olish qobiliyatini anglatadi [3]. Raqamli muhitda yoshlarning xulq-atvori va ularni kiber-tuzoqlardan asrash muammolari xorijlik tadqiqotchilar M. Pratniis va S. Livingstonning ishlarida psixologik hamda sotsiologik jihatdan ochib berilgan [4]. Mualliflarning fikricha, raqamli savodxonlik yetishmasligi yoshlarning kiber-makonda deviant xulq-atvor qurboniga aylanishiga olib keladi.

Narkobiznesning kiberfazoga ko‘chishi va Darknet (yashirin tarmoq) fenomenini tadqiq etgan olimlardan biri J.Bartlett o‘zining “The Dark Net” asarida raqamli yashirin iqtisodiyot va uning yoshlar ongiga ta’sirini mukammal tahlil qilgan [5]. MDH davlatlarida, xususan Rossiya va Qozog‘istonda internet orqali giyohvandlik vositalarini tarqatishga qarshi kurashning kriminologik jihatlari I.A.Aleksandrov va o‘zbekistonlik huquqshunos olimlar tomonidan o‘rganilgan [6].

Biroq, aynan axborot-kutubxona faoliyatini onlayn narkosavdo profilaktikasiga integratsiya qilish, raqamli kutubxonalarni kiber-tuzoqlarga qarshi ma’rifiy markaz sifatida shakllantirish masalalari shu vaqtgacha pedagogika va kutubxonashunoslik fanlarida tizimli ravishda tadqiq etilmagan. O‘zbekistonlik olimlar m.A.Yo‘ldoshev va S.A.Raximovlarning ilmiy ishlarida kutubxonalarning ijtimoiy funksiyalari umumiy tarzda o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning kiber-narkomaniyaga qarshi kurashdagi o‘ziga xos imkoniyatlari maxsus tadqiqot obyekti bo‘lmagan [7]. Bu esa ushbu maqolaning ilmiy yangiligi va dolzarbligini belgilaydi.

Ushbu tadqiqotda tizimlilik, qiyosiy-huquqiy tahlil, sotsiologik so‘rovnoma ma’lumotlarini interpretatsiya qilish, statistik guruhlash hamda kontent-analiz metodlaridan foydalanildi. BMTning Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) hamda O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining rasmiy statistik ma’lumotlari tadqiqotning empirik asosi qilib olindi. Shuningdek, respublikamizdagi yirik raqamli kutubxonalar (masalan, Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi) portallarining yoshlarbop kontentlari va ulardagi qidiruv so‘rovlari o‘rganildi.

Bugungi kunda an’anaviy “qo‘ldan-qo‘lga” beriladigan narkotrafik tizimi o‘rnini to‘liq masofaviy, kontaktlarsiz amalga oshiriladigan kiber-narkobiznes egalladi. BMTning Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) hisobotiga ko‘ra, dunyoda sintetik giyohvandlik vositalarining (asosan metamfetamin va mefedron) 85% dan ortig‘i aynan onlayn platformalar orqali sotilmoqda [8].

O‘zbekiston Respublikasidagi holat ham global tendensiyalardan mustasno emas. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda mamlakatimizda musodara qilinayotgan an’anaviy giyohvandlik moddalari (ko‘knor, nasha) hajmi kamayib, sintetik psixotrop moddalarning ulushi keskin ortgan. Eng achinarli jihati, ushbu jinoyatlarga jalb etilayotganlarning aksariyati 16 yoshdan 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlardir.

“Zakladchik” (Kuryerlik) tuzog‘i: Ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarga “oson va tez daromad”, “talabalar uchun kuryerlik” niqobi ostida haftasiga katta miqdorda pul taklif qilinadi. Yoshlar bu ishning huquqiy oqibatlarini (O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 273-moddasiga binoan uzoq muddatli qamoq jazosi) chuqur anglamay turib, tuzoqqa tushadilar.

Yashirin marketing (Grafiti/QR kodlar): Shahar ko‘chalari, uylar devorlarida yoki internetdagi ko‘ngilochar saytlarda narkodo‘konlarga eltuvchi yashirin QR-kodlar yoki Telegram-manzillar joylashtiriladi.

Psixologik manipulyatsiya: Narkotik moddalarning “zararsizligi”, “zehnni o‘tkirlashtirish” yoki “imtihonlarga tayyorlanishda yordam berishi” haqidagi feyk axborotlarning yoshlar o‘rtasida tarqatilishi.

Raqamli kutubxonalar (Digital Libraries) faqatgina ma’lumot qidirish vositasi emas, balki kiber-tuzoqlarga qarshi kurashda metodologik baza hisoblanadi. Yoshlarning axborot savodxonligini (Information Literacy) oshirish orqali ularda feyk axborotlarni haqiqiysidan ajratish, kiber-tuzoqlar mexanizmini tushunish va raqamli gigiyenaga rioya qilish ko‘nikmalari shakllantiriladi.Raqamli kutubxona tizimida axborot savodxonligining tarkibiy qismlari quyidagi jadvalda tizimlashtirilgan:

Axborot savodxonligi komponenti	**Kiber-narkotuzoqqa qarshi amaliy ahamiyati**	**Kutubxonaning roli va funksiyasi**
Kritik fikrlash (Critical Thinking)	Yoshlarga taqdim etilayotgan "oson daromad" yoki "zararsiz modda" haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilish, shubha ostiga olish.	Kutubxona fondidagi ilmiy, tibbiy va huquqiy raqamli resurslar bazasiga ochiq kirishni ta’minlash.
Mediasavodxonlik (Media Literacy)	Ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlardagi manipulyativ reklamalarni, yashirin kiber-narkomarketingni aniqlash.	Maxsus onlayn-treninglar va virtual ko‘rgazmalar tashkil etish.
Fakt-cheking (Fact-checking)	Sintetik moddalarning "foydasi" haqidagi miflar va soxta tibbiy maqolalarni rad etish.	Verifikatsiyalangan (tekshirilgan) ilmiy ma’lumotlar bazalaridan (Scopus, Web of Science va b.) foydalanish madaniyatini o‘rgatish.

Axborot savodxonligi komponenti	**Kiber-narkotuzoqqa qarshi amaliy ahamiyati**	**Kutubxonaning roli va funksiyasi**
Kiber-gigiyena (Cyber Hygiene)	Onlayn tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, anonim narkodilerlarning shantajlariga tushib qolmaslik.	Raqamli xavfsizlik va kiber-huquq bo‘yicha elektron qo‘llanmalar va masofaviy kurslar yaratish.

A.I. Avdeeva o‘z tadqiqotlarida ta'kidlaganidek: "Zamonaviy kutubxonaning eng muhim vazifasi foydalanuvchiga faqat axborot berish emas, balki uni axborot oqimidagi zaharli va manipulyativ kontentlardan himoya qilishdir".

Mavzuni tahlil qilish jarayonida shunga amin bo‘ldikki, hozirgi kunda raqamli kutubxonalarning imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmayapti. Ko‘pgina kutubxonalarning veb-saytlari va raqamli platformalari faqatgina kitoblar katalogi bo‘lib xizmat qilmoqda. Raqamli kutubxonalar bugungi kunning eng dolzarb ijtimoiy muammolariga, xususan kiber-narkomaniyaga qarshi kurashga faol moslashishi va reaktiv (tezkor javob beruvchi) rejimga o‘tishi shart.

Yoshlar nega kiber-tuzoqlarga tushmoqda? Buning uchta asosiy sababi bor va har biri axborot muhiti bilan bog‘liq: *Birinchidan,* huquqiy va raqamli savodxonlikning pastligi. Yoshlar internetda qoldirayotgan "raqamli izlari" ularni tezda jinoiy javobgarlikka yetaklashini anglamaydilar. *Ikkinchidan,* muqobil intellektual muhitning yetishmasligi. Virtual dunyodagi bo‘shliqni narkotrafik dilerlari o‘zlarining jozibador reklamalari bilan to‘ldirmoqda. *Uchinchidan,* ota-onalarning kiber-savodxonligi pastligi sababli farzandlarining internetdagi xatti-harakatlarini nazorat qila olmasliklari. Raqamli kutubxonalar bu borada nafaqat yoshlar, balki ota-onalar va pedagoglar uchun ham **Kiber-ma'rifiy markaz** bo‘lishi lozim. Kutubxona qidiruv tizimlariga sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarini joriy etish zarur. Agar foydalanuvchi (ayniqsa o‘smir yoshdagi) kutubxona bazasidan giyohvandlik moddalari, kimyoviy birikmalar yoki shubhali "daromad toppish" mavzulariga oid qidiruv so‘rovlarini kiritsa, tizim unga avtomatik ravishda ushbu moddalarning mudhish oqibatlari va jinoiy javobgarlik haqidagi ogohlantiruvchi ilmiy-ommabop resurslarni birinchi sahifaga chiqarib berishi lozim.

Shuningdek, an'anaviy kutubxonachilikdagi **biblioterapiya (kitob bilan davolash)** metodini raqamli formatga o‘tkazib, "Kiber-biblioterapiya" yo‘nalishini rivojlantirish lozim. Bu psixologik qiyinchilikka uchragan yoki kiber-bulling (onlayn tazyiq) qurboni bo‘lib, depressiya natijasida giyohvandlikka ruju qo‘yish arafasidagi yoshlar uchun elektron ruhiy qo‘llab-quvvatlash tizimi vazifasini o‘taydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli kutubxona va axborot savodxonligi yoshlarni onlayn narkosavdo ta'siridan asrashning eng samarali va

fundamental preventiv (ogohlantiruvchi) mexanizmlaridan biridir. Kiber-makondagi tahdidlarga faqat taqiqlar bilan qarshi turib bo‘lmaydi; yoshlarning ongida mustahkam “axborot filtri”ni shakllantirish zarur. Xulosa qilib aytganda, raqamli kutubxona tizimida axborot savodxonligining to‘g‘ri va tizimli yo‘lga qo‘yilishi kiber-makonni yoshlar uchun xavfli tuzoqdan yuksak intellektual panohga aylantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Иванов, И. С. Киберпреступность в эпоху цифровизации: новые вызовы для молодежи. – Москва: Наука, 2024. – 245 с.
2.Karimov, N. R. Axborot jamiyati va intellektual xavfsizlik muammolari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2025. – 188 b.
3. Zurkowski, P. G. The Information Service Environment Relationships and Priorities. – Washington: National Commission on Libraries and Information Science, 1974. – 48 p.
4. Livingstone, S., & Pratniis, M. Digital Literacy and Youth Vulnerability in Cyber Space. // Journal of Children and Media. – 2023. – Vol. 17, Issue 3. – PP. 85-97.
5. Bartlett, J. The Dark Net: Inside the Digital Underworld. – London: Melville House, 2015. – 320 p.
6. Александров, И. А. Электронный наркобизнес: криминологическая характеристика и меры противодействия. – Алматы: Заң, 2022. – 160 с.
7. Yo‘ldoshev, M. A., Raximov, S. A. Axborot-kutubxona muassasalarining ijtimoiy-pedagogik funksiyalari. // Pedagogika malaka oshirish jurnali. – Toshkent, 2024. – № 2. – B. 52-59.
8. UNODC. World Drug Report 2025: Booklet 4 - Synthetic Drugs and Cyber-facilitated Trafficking. – Vienna: United Nations, 2025. – 84 p.

TELEGRAM VA IJTIMOIY TARMOQLARDA TARQALAYOTGAN NARKO-KONTENTLARNING YOSHLAR ONGIGA TA’SIRI VA PROFILAKTIKA MEXANIZMLARI

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti 1-bosqich talabasi
Jalilova Sabrina Hamza qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada dunyolashuv va tezkor raqamli rivojlanish davrida internet maydoni, xususan, Telegram messenjeri hamda ommabop ijtimoiy tarmoqlar (Instagram, TikTok) orqali tarqalayotgan narkotik moddalar targ‘iboti (narko-kontent)ning ko‘rinishlari hamda ularning yoshlar fikrlashi va ruhiyatiga ko‘rsatayotgan yomon ta’siri tekshiriladi. Izlanishda internet-giyohvandlik muammosining jamiyat va qonun oldidagi o‘rni, narko-savdogarlar tomonidan ishlatilayotgan pinhona aldov usullari, tarmoqdagi maxfiy so‘zlar (kiber-slanglar) va yashirin savdo yo‘llari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: kiber-narkomaniya, narko-kontent, Telegram, raqamli manipulyatsiya, yoshlar psixologiyasi, antinarkotik immunitet, media savodxonlik, kiber-profilaktika, ijtimoiy-huquqiy mexanizmlar.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi keskin o‘zgarishlar va raqamli texnologiyalarning ijtimoiy hayotning deyarli barcha sohalariga chuqur kirib borishi bilan xarakterlanadi. Internet tarmoqlari hamda global ijtimoiy platformalar (Telegram, Instagram, TikTok va boshqalar) zamonaviy jamiyatning, ayniqsa, yoshlar qatlamining kundalik hayoti, muloqot vositasi va asosiy axborot manbaiga aylanib bo‘ldi. Ammo virtual makon yaratib berayotgan keng imkoniyatlar bilan birga, an’anaviy xavfsizlik tushunchalarini o‘zgartirib, yangi ko‘rinishdagi transmilliy tahdidlarni ham yuzaga keltirmoqda. Ana shunday xavfli tahdidlardan biri - raqamli platformalar orqali tarqatilayotgan narko-kontentlar va giyohvandlik vositalarining yashirin targ‘ibot tizimidir [3]. So‘nggi yillarda jinoyat olami, xususan, narko-biznes vakillari an’anaviy usullardan voz kechib, kiber-makonning anonim imkoniyatlaridan faol foydalanmoqda. Hozirgi kunda narkotik va psixotrop moddalar targ‘iboti hamda ularning noqonuniy savdosi ochiq ko‘chalardan Telegram-botlar, yopiq onlayn guruhlar va shifrlangan anonim kanallarga ko‘chib ulgurdi. Ushbu virtual hudud doimiy ravishda o‘zgarib boruvchi bo‘lib, huquqiy nazorat mexanizmlarini chetlab o‘tishga moslashgan. Bunday zararli axborot oqimi hali to‘liq shakllanmagan, psixologik jihatdan ta’sirchan va himoyasiz bo‘lgan yoshlarning huquqiy ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, ularning xulq-atvori, qadriyatlari va kelajagiga jiddiy zarar yetkazmoqda [4].

Kiber-makonning globallashuvi sharoitida narko-kontent tushunchasi o‘zining oddiy va an’anaviy ko‘rinishidan chiqib, murakkab vizual va intellektual manipulyatsiyaga asoslangan zararli axborot oqimiga aylandi. Hozirgi kunda bu tushuncha taqiqlangan moddalarni faqat ochiq reklama qilish bilan cheklanmay, balki psixotrop vositalarni ayrim ijtimoiy guruhlarning yashirin submadaniyati orqali bilvosita targ‘ib qilish xususiyatiga ega bo‘lib bormoqda. Mazkur axborot ta’sirining asosiy maqsadi - yoshlarning hali to‘liq shakllanmagan huquqiy ongi, hissiy beqarorligi hamda tengdoshlariga tez taqlid qilishga moyilligidan foydalanishdir. Kiber-kriminologik va sotsiologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, transmilliy narko-tarmoqlar yoshlarni qaramlik va jinoyatchilik muhitiga jalb qilishda bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan turli kognitiv manipulyatsiya usullaridan muntazam foydalanmoqda [10]. Ushbu usullarning birinchisi - estetizatsiya va sun’iy jozibadorlik muhitini yaratishdir. Ijtimoiy tarmoqlarning tezkor algoritmlari, ayniqsa Instagram Reels va TikTok kabi qisqa videoli platformalar orqali ayrim sintetik moddalar tushkunlikdan chiqaruvchi, ijodkorlikni kuchaytiruvchi yoki “zamonaviy va erkin hayot” belgisi sifatida ko‘rsatiladi. Bunday vizual ta’sir yoshlar ongida taqiqlangan moddalarga nisbatan mavjud bo‘lishi kerak bo‘lgan tabiiy qo‘rquv va ehtiyotkorlik hissini asta-sekin yo‘q qiladi.

Keyingi bosqichda esa moliyaviy ekspluatatsiya, ya’ni “oson pul topish” usuli qo‘llaniladi. Zamonaviy raqamli muhitda yoshlar faqat iste’molchi emas, balki jinoiy tizimning bir qismi sifatida ham jalb qilinmoqda. Anonim kiber-kanallar o‘smirlarga

xavfsizlik, anonimlik va qisqa vaqt ichida katta daromad topish haqidagi yolg‘on va’dalarni beradi. Natijada yoshlar ongida noqonuniy faoliyat moddiy muvaffaqiyatga erishishning eng tez va qulay yo‘li degan noto‘g‘ri tushuncha shakllanadi [8].

Bugungi kunda narkotrafikning an’anaviy ko‘cha muhitidan kiber-makonga ko‘chishi hamda texnologik jihatdan o‘zgarishi raqamli vositalar rivoji bilan bevosita bog‘liqdir. Ushbu noqonuniy tizimda Telegram messenjeri o‘zining texnik imkoniyatlari, ya’ni foydalanuvchi ma’lumotlarining yuqori darajadagi maxfiyligi, shifrlangan aloqa kanallari, avtomatlashtirilgan botlar va ko‘p sonli yopiq guruhlarni boshqarish qulayligi sababli kiber-narkobiznesning asosiy maydoniga aylangan. Zamonaviy kiber-narkotrafik oddiy tarqoq guruhlardan farq qilib, murakkab va aniq tashkil etilgan raqamli tizim asosida faoliyat yuritadi. Bunda administrator va operatorlar kanallarni boshqarib, moliyaviy oqimni nazorat qiladi, Telegram botlari buyurtma va to‘lovlarni avtomatik tarzda qabul qiladi, “kladmen” yoki “zakladchik” deb ataluvchi kuryerlar esa geo-lokatsiyalar orqali mahsulotlarni yashirib joylashtiradi [4]. Raqamli platformalarda huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamda kiber-nazorat tizimlaridan yashirinib qolish uchun narko-tarmoqlar turli maxfiy va tez o‘zgaruvchi usullardan foydalanmoqda. Birinchidan, ochiq reklama o‘rniga maxsus kodlashtirilgan kiber-slang va belgilar tizimi qo‘llaniladi. Bu tizimda narkotik moddalar turli emojilar yoki yoshlar orasida ishlatiladigan “tuz”, “kristall”, “muz” kabi jargon so‘zlar bilan yashiriladi. Ikkinchidan, “zakladka” tizimi orqali sotuvchi va xaridor o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa yo‘q qilinadi. Barcha jarayon raqamli xaritalar, geo-teglar va koordinatalar asosida tashkil etilib, moddalar turli jamoat joylari, ko‘p qavatli uylar yoki bog‘larga yashirincha qoldirib ketiladi. Mazkur texnologik imkoniyatlar yoshlar ongida virtual makonda sodir etilgan noqonuniy harakatlar uchun javobgarlik bo‘lmaydi degan noto‘g‘ri tasavvurni shakllantiradi. Aslida esa, yuridik nuqtai nazardan, bunday jinoiy tizimda kuryer yoki operator sifatida qatnashish oldindan til biriktirib, guruh bo‘lib sodir etilgan og‘ir jinoyat sifatida baholanadi va juda qat’iy huquqiy javobgarlikka sabab bo‘ladi [2].

Kiber-tahdidlarning shakli va usullari kundan-kunga o‘zgarib, rivojlanib borayotgan hozirgi davrda eski usullarga asoslangan quruq taqiqlar, ma’muriy buyruqbozlik yoki bir tomonlama zerikarli ma’ruzalar bilan olib boriladigan an’anaviy profilaktika ishlari o‘z samarasini deyarli yo‘qotdi. Bugungi kunning eng muhim ijtimoiy-huquqiy vazifasi - har bir yoshning ongida har qanday zararli axborot oqimlari va raqamli manipulyatsiyalarga qarshi mustaqil himoya vazifasini bajaradigan kuchli antinarkotik immunitetni shakllantirishdir. Bunga erishish esa mavjud profilaktika tizimlarini mazmun va tashkiliy jihatdan yangilashni talab etadi.

Bu yo‘nalishdagi eng asosiy vazifa - ta’lim tizimida faqat kompyuter savodxonligini emas, balki haqiqiy “raqamli gigiyena” va media savodxonlik ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Yoshlar internetdagi shubhali va jozibali ish takliflarini, yashirin narko-reklamalarni hamda turli psixologik manipulyatsiyalarni birinchi ko‘rishdayoq aniqlash, ularni tekshirish (fakt-cheking) va rad eta olishni o‘rganishlari kerak. Shu bilan birga, oila, mahalla va ta’lim muassasalari

hamkorligida o‘tkaziladigan profilaktik tadbirlarda rasmiy va bir xil usullardan voz kechib, interaktiv Keys-stadi metodidan keng foydalanish zarur. Bunda yoshlarga faqat qonun moddalarini o‘qib berish emas, balki real sud amaliyoti va kriminologik holatlardan olingan hayotiy misollar, kiber-kuryerlik yoki narko-targ‘ibot sabab hayoti izdan chiqqan tengdoshlarining taqdiri aks etgan hujjatli materiallar hamda huquqiy simulyatsiyalar orqali tushuntirish ishlari olib borilishi kerak. Yoshlar ushbu jinoiy tizimga kirish qanchalik oson bo‘lsa, undan chiqish va uning oqibatlari shunchalik og‘ir ekanini hissiy va aqliy jihatdan anglab yetishlari muhimdir [9].

Raqamli texnologiyalar tez rivojlanayotgan bugungi globallashuv davrida kiber-makonda narko-tahdidlarning kuchayishi hamda ommaviy axborot platformalari, ayniqsa Telegram messenjeri orqali narko-kontentlarning tarqalishi nafaqat yoshlar tarbiyasi, balki davlatning milliy xavfsizligi va ijtimoiy barqarorligi uchun ham jiddiy kiber-ijtimoiy xavfga aylanmoqda. O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy narko-tarmoqlar yoshlarning psixologik ta’sirchanligi va raqamli dunyoga bo‘lgan yuqori qiziqishidan foydalanib, geymifikatsiya, estetizatsiya hamda oson daromad va’dalari kabi manipulyatsiya usullarini keng qo‘llamoqda. Anonimlik va shifrlangan aloqa vositalari esa yoshlar ongida jazodan qutulib qolish mumkin degan noto‘g‘ri tasavvurni shakllantirmoqda. Shu sababli, muammoning oldini olishda faqat an’anaviy taqiqlar yoki jazo choralariga tayanish yetarli samara bermaydi. Virtual makondan kelayotgan bunday zararli tahdidlarga qarshi samarali kurashish va yoshlar orasida kuchli antinarkotik immunitetni shakllantirish uchun profilaktika tizimlarini zamonaviy talablar asosida yangilash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (rasmiy nashr). – Toshkent: Adolat, 2025.
3. “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
4. “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
6. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
7. G‘oziyev E.G‘. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
8. Rustambayev M.H. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. Maxsus qism. 4-tom: Jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar. – Toshkent: Adolat, 2018.
9. Axborot xavfsizligi va media savodxonlik: O‘quv-uslubiy qo‘llanma / Mas’ul muharrir: A.Mo‘minov. – Toshkent: Akademiya, 2022.

MEDIA VOSITALARI ASOSIDA NARKO-TAHDIDLARGA QARSHI MEDIAIMMUNITETNI RIVOJLANTIRISH

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti talabasi
To‘rayeva Komila Qurbonmurod qizi

Annotatsiya Mazkur maqolada raqamli makonda keng tarqalayotgan narko-tahdidlar, ularning yoshlar ongiga ta’siri hamda media texnologiyalari asosida antinarkotik mediaimmunitetni shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mediasavodxonlik, mediaimmunitet, raqamli xavfsizlik, tanqidiy fikrlash va ijtimoiy tarmoqlarning pedagogik imkoniyatlari ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, AQSH, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya va Hindiston tajribasi asosida xorijiy amaliyotlar o‘rganilib, O‘zbekiston sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan mexanizmlar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mediaimmunitet, narkotahdid, ijtimoiy media, mediasavodxonlik, raqamli xavfsizlik, yoshlar tarbiyasi, antinarkotik profilaktika, digital pedagogika.

Globallashuv va raqamli kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylandi. Shu bilan birga, virtual makonda noqonuniy narkotik moddalarni targ‘ib qiluvchi kontentlar, yashirin reklama, “dark marketing”, Telegram-kanallar va anonim platformalar orqali tarqalayotgan narko-tahdidlar ham keskin ortmoqda. Ayniqsa, TikTok, Instagram, Telegram, Snapchat va boshqa platformalarda yoshlarni narkotik moddalarga qiziqtiruvchi vizual kontentlar, musiqalar, trend-videolar va “influencer”lar faoliyati xavfli tendensiyani yuzaga keltirmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) ma’lumotlariga ko‘ra, dunyoda giyohvand moddalarni iste’mol qiluvchilar soni 2023-yilda 25 million kishiga yetgan bo‘lib, bu o‘n yil avvalgiga nisbatan sezilarli darajada oshgan [3].

Bundan tashqari, zamonaviy narkotik savdosi an’anaviy ko‘cha savdosidan ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlarga ko‘chib borayotgani mutaxassislar tomonidan alohida qayd etilmoqda [5].

Shu nuqtai nazardan yoshlarda mediaimmunitetni shakllantirish, ya’ni zararli axborotlarni tanqidiy tahlil qilish, manipulyativ kontentni anglash va unga qarshi ongli qarshilik ko‘rsatish ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifaga aylanmoqda. Mediaimmunitet - shaxsning media makondagi destruktiv, manipulyativ va zararli axborotlarga nisbatan ongli himoya mexanizmlariga ega bo‘lishidir [1].Ushbu tushuncha mediasavodxonlik, axborot madaniyati, tanqidiy tafakkur va raqamli xavfsizlik kompetensiyalarini o‘z ichiga oladi. UNESCO media va axborot savodxonligini zamonaviy jamiyatning eng muhim kompetensiyalaridan biri sifatida talqin qiladi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, media va axborot savodxonligi fuqarolarning raqamli muhitda tanqidiy fikrlashi, noto‘g‘ri axborotlarni ajratishi hamda xavfsiz axborot iste’molini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda yoshlarning katta qismi yangilik va axborotlarni aynan ijtimoiy tarmoqlar orqali qabul qilmoqda. UNESCO statistikalariga ko‘ra, internet foydalanuvchilarining 56 foizi axborotni ijtimoiy media orqali oladi [2].

Demak, yoshlarning axborot iste’moli muhitini hisobga olgan holda antinarkotik profilaktika ishlarini ham aynan ijtimoiy media vositalari orqali tashkil etish samarali natija beradi.

Raqamli makondagi narko-tahdidlar quyidagi shakllarda namoyon bo‘lmoqda:

- narkotik moddalarni “trend” sifatida targ‘ib qiluvchi videolar;
- anonim messenjerlar orqali savdo;
- mem va musiqalar orqali yashirin propaganda;
- “challenge” va “flashmob”lar;
- influencerlar orqali subliminal reklama;
- yoshlarni psixologik manipulyatsiya qilish.

Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, ijtimoiy tarmoqlardagi narkotik kontentlar ko‘pincha vizual estetika, erkinlik, “zamonaviylik” va “cool lifestyle” bilan bog‘langan holda taqdim etiladi. Bu esa yoshlar ongida narkotik moddalarni xavfsiz yoki ommabop hodisa sifatida qabul qilish xavfini oshiradi.

Virtual olamdagi TikTok platformasi bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotda 39 mingdan ortiq videolar tahlil qilinib, giyohvandlik mavzusidagi hashtaglar keng tarqalgani aniqlangan [6].

Tadqiqotchilar narkotik kontentlar yoshlarning psixologik qiziqishi va algoritmik tavsiyalar orqali tez ommalashishini qayd etgan.

Buyuk Britaniyada esa ijtimoiy tarmoqlar orqali maktab yoshidagi bolalarni narkotik savdosiga jalb qilish holatlari kuzatilmoqda. Ayrim jinoyatchi guruhlar Snapchat va TikTok orqali yoshlarni “o‘yin”, “tez boyish” yoki “mashhurlik” va’dalari bilan o‘z tarmoqlariga tortmoqda [9].

Mazkur holatlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli makondagi narko-tahdidlar nafaqat huquqiy, balki pedagogik va psixologik muammoga ham aylangan.

Ijtimoiy media texnologiyalari faqat tahdid manbai emas, balki samarali profilaktik vosita sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda quyidagi texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi: Qisqa videolar, animatsiyalar, podkastlar va interaktiv reelslar orqali yoshlar ongiga ta’sir qilish mumkin. Ayniqsa, TikTok va Instagram platformalarida 30–60 soniyalik motivatsion videolar yuqori samaradorlikka ega.

Yoshlar ko‘pincha tengdoshlari fikriga ko‘proq ishonadi. Shu sababli antinarkotik kontent yaratishda talabalar, blogerlar va yosh liderlarni jalb qilish muhim.Haqiqiy hayotiy voqealar, sobiq qaramlikdan qutulgan insonlar hikoyalari orqali emotsional ta’sir kuchayadi.Interaktiv testlar, questlar, onlayn viktorinalar yoshlarning faolligini oshiradi.

AI texnologiyalari yordamida narkotik targ‘ibot kontentlarini aniqlash va bloklash imkoniyati kengaymoqda. Instagramdagi noqonuniy narkotik savdolarini aniqlash bo‘yicha multimodal AI tizimlari ishlab chiqilgan [7].

Xorijiy mamlakatlar tajribasiga tayanilsa, xususan, AQSHda yoshlar orasida narkotik profilaktikasi uchun sport va media integratsiyasi keng qo‘llanadi. Kentucky shtatida “Better Without It” loyihasi doirasida mashhur basketbolchilar ijtimoiy tarmoqlar orqali sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilmoqda. Ushbu loyiha yoshlar auditoriyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgani qayd etilgan. Shuningdek, AQSH universitetlarida AI texnologiyalari yordamida ijtimoiy tarmoqlardagi narkotik reklamalari monitoring qilinmoqda.

Buyuk Britaniyada “county lines” deb ataluvchi narkotik tarmoqlariga qarshi raqamli profilaktika dasturlari joriy etilgan. Maktablarda media savodxonlik va raqamli xavfsizlik darslari orqali bolalarga ijtimoiy tarmoqlardagi manipulyativ kontentlarni tanish o‘rgatilmoqda.

Symbiosis International University tomonidan tashkil etilgan “VIHAAN” loyihasi ijtimoiy media, peer-support va psixologik maslahatlarni birlashtirgan kompleks antinarkotik platforma hisoblanadi [11].

2024-yilda 187 ta yoshlar tashkiloti mediasavodxonlik asosida dezinformatsiyaga qarshi tayyorlangan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yoshlar orasida mediaimmunitet darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, destruktiv kontentlarga qarshi psixologik qarshilik ham shunchalik kuchli bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. *Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners*. Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 184 p.

2. UNESCO. *MIL Global Statistics Report*. Paris: UNESCO, 2023. – 42 p.

3. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). *World Drug Report 2024*. Vienna: United Nations, 2024. – 376 p.

4. Reuters. *Global Cocaine Boom Keeps Setting Records*. Reuters Special Report, 2023.

5. Cox J. *Drug Dealers Have Moved Onto Social Media*. Wired Magazine, 2023.

6. Bouzoubaa L., Guo M., Trybala J. *From #Dr00gtiktok to #harmreduction: Exploring Substance Use Hashtags on TikTok*. Journal of Digital Media Studies, 2023. – pp. 4–7.

7. Hu C., Yin M., Liu B. *Detection of Illicit Drug Trafficking Events on Instagram Using Multimodal Analysis*. IEEE Access, 2021. – pp. 2–6.

8. Rahmattalabi A. et al. *Social Network Based Substance Abuse Prevention*. Social Science & Medicine Journal, 2022. – pp. 55–63.

9. The Sun. *County Lines Gangs Recruit Children Through Social Media*. London, 2023.

10. Associated Press. *Better Without It Campaign Targets Youth Drug Prevention*. AP News, 2022.

11. Times of India. *VIHAAN Anti-Drug Campaign Expands Across Universities*. 2023.

RAQAMLI MAKONDA YOSHLARNING ANTINARKOTIK IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIA TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Termiz davlat universiteti
Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi katta o‘qituvchisi
Bobonazarov Orif Abrayqulovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli makonda yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan narko-tahdidlar, ularning ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalish mexanizmlari hamda yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirishda ijtimoiy media texnologiyalarining o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, media savodxonlik, raqamli xavfsizlik va profilaktik media-kampaniyalarning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqot davomida zamonaviy kommunikatsion platformalarning yoshlar tarbiyasidagi ijobiy va salbiy jihatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli makon, ijtimoiy media, yoshlar, narkotizm, antinarkotik immunitet, media savodxonlik, profilaktika, kiberxavfsizlik, psixologik ta’sir.

Axborot texnologiyalari va raqamli kommunikatsiyalar insoniyat hayotining barcha sohalariga tub o‘zgarishlar olib kirdi. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng rivojlanishi yoshlarning dunyoqarashi, fikrlashi, turmush tarzi va ijtimoiy xulq-atvoriga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shunday xavfli tahdidlardan biri narkotik moddalar va ularni targ‘ib qiluvchi kontentlarning raqamli makonda keng tarqalishidir. Ayrim ijtimoiy tarmoqlar orqali narkotik moddalarni reklama qilish, anonim savdo, yashirin guruhlar tashkil etish hamda yoshlarni turli psixologik usullar bilan ushbu illatga jalb qilish holatlari kuzatilmoqda.

Media savodxonlik - bu insonning ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali tarqatilayotgan axborotlarni ongli ravishda qabul qilish, tahlil qilish, baholash hamda ulardan to‘g‘ri foydalana olish ko‘nikmasidir. Boshqacha aytganda, media savodxonlik shaxsning internet, televideniye, radio, gazeta-jurnallar va ijtimoiy tarmoqlardagi ma’lumotlarni tanqidiy fikrlash asosida anglay olish qobiliyatini anglatadi. Bugungi raqamli davrda yoshlar asosiy axborotni internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali olmoqda. Shu sababli media savodxonlik ularni turli yolg‘on ma’lumotlar, manipulyatsiyalar, zararli g‘oyalar va axborot tahdidlaridan himoya qiluvchi muhim omil hisoblanadi.

Media savodxonlik quyidagi asosiy ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi:

- axborotni izlash va saralash;
- ma’lumotning haqqoniyligini tekshirish;
- fake va manipulyativ kontentni aniqlash;
- axborotni tanqidiy tahlil qilish;
- internet madaniyatiga rioya qilish;
- raqamli xavfsizlik qoidalarini bilish.

Media savodli inson:

- har qanday axborotga darhol ishonib ketmaydi;

- turli manbalarni solishtiradi;
- zararli kontentni ajrata oladi;
- internetdagi psixologik ta’sirlarga qarshi immunitet hosil qiladi.

Ayniqsa, yoshlar orasida media savodxonlikni rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masalaga aylangan. Chunki ayrim ijtimoiy tarmoqlarda narkotik vositalar, zo‘ravonlik, ekstremizm va boshqa salbiy illatlarni targ‘ib qiluvchi materiallar uchrab turadi. Media savodxonlik esa yoshlarning bunday zararli axborotlarga nisbatan ongli va ehtiyotkor munosabatini shakllantiradi.

Raqamli makon va narko-tahdidlarning zamonaviy ko‘rinishlari

Raqamli makon bugungi globallashuv sharoitida axborot almashishning asosiy vositasiga aylandi. Internet tarmog‘i orqali millionlab foydalanuvchilar o‘zaro muloqot qiladi, turli ma’lumotlarga ega bo‘ladi va virtual hamjamiyatlarda faol ishtirok etadi. Shu bilan birga, internetning ochiqligi va anonimligi ayrim noqonuniy faoliyatlarning ham rivojlanishiga imkon yaratmoqda.

So‘nggi yillarda narkotik moddalar savdosi va targ‘iboti an’anaviy usullardan raqamli platformalarga ko‘chib o‘tdi. Ayniqsa, Telegram messenjeridagi anonim kanallar, yopiq guruhlar va botlar orqali narkotik vositalarni tarqatish holatlari keng tarqalmoqda. Bundan tashqari, TikTok va Instagram platformalarida ayrim kontentlar orqali narkotik moddalarni “zamonaviy hayot tarzi” sifatida ko‘rsatishga urinishlar kuzatilmoqda.

Narkotik targ‘ibotining zamonaviy usullari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- mem va trendlar orqali yashirin reklama;
- musiqiy klip va qisqa videolarda narkotik vositalarni romantizatsiya qilish;
- bloger va influencerlar orqali bilvosita targ‘ibot;
- anonim internet do‘konlari va darknet texnologiyalari;
- yoshlarni virtual guruhlarga jalb etish.

Mazkur jarayonlar yoshlar psixologiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, ularda narkotik vositalarga nisbatan qiziqish uyg‘otishi mumkin.

Yoshlarda antinarkotik immunitet tushunchasi

Antinarkotik immunitet - bu shaxsning narkotik moddalar va ularga bog‘liq salbiy ta’sirlarga qarshi mustahkam ma’naviy, psixologik va ijtimoiy qarshilik ko‘rsatish qobiliyatidir. Ushbu immunitet insonning ongli ravishda sog‘lom turmush tarzini tanlashi, zararli odatlardan voz kechishi hamda turli manipulyativ axborotlarga tanqidiy yondasha olishi orqali shakllanadi.

Yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirish quyidagi omillarga bog‘liq:

- oilaviy tarbiya;
- ta’lim muassasalari faoliyati;
- ijtimoiy muhit;
- media savodxonlik darajasi;
- internetdan foydalanish madaniyati;
- psixologik barqarorlik.

Ijtimoiy media texnologiyalarining profilaktik imkoniyatlari

Ijtimoiy media texnologiyalari nafaqat salbiy tahdid manbai, balki kuchli profilaktik vosita sifatida ham xizmat qilishi mumkin. To‘g‘ri tashkil etilgan media siyosati va ma’rifiy kontent orqali yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish mumkin.

Bugungi kunda quyidagi media texnologiyalari antinarkotik profilaktikada samarali vosita bo‘lib xizmat qilmoqda:

1. Qisqa videoroliklar

TikTok, Instagram Reels va YouTube Shorts platformalarida tayyorlangan qisqa videolar yoshlar auditoriyasiga tez yetib boradi. Psixologik va emotsional ta’sirga ega bo‘lgan videolar yoshlarni zararli odatlardan ogohlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

2. Bloger va influencerlar faoliyati

Yoshlar orasida mashhur bo‘lgan blogerlarning sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishi ijobiy natija beradi. Chunki zamonaviy yoshlar ko‘pincha internetdagi mashhur shaxslarning fikriga ergashadi.

3. Interaktiv media loyihalar

Onlayn treninglar, viktorinalar, podkastlar va virtual seminarlar yoshlarning qiziqishini oshirib, ularni faol ishtirok etishga undaydi.

4. Sun’iy intellekt texnologiyalari

AI asosidagi monitoring tizimlari internetdagi zararli kontentlarni aniqlash va bloklash imkonini bermoqda. Shuningdek, chatbotlar orqali yoshlarga anonim psixologik maslahatlar berish mumkin.

Media savodxonlik - antinarkotik himoyaning muhim omili

Media savodxonlik insonning axborotni tahlil qilish, baholash va tanqidiy qabul qilish ko‘nikmasidir. Zamonaviy raqamli muhitda aynan media savodxonlik yoshlarni turli manipulyativ va zararli axborotlardan himoya qiluvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Media savodxon yosh:

- fake axborotni aniqlay oladi;
- internetdagi manipulyatsiyalarni tushunadi;
- zararli kontentdan himoyalana oladi;
- tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Shu sababli ta’lim muassasalarida media savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dasturlarni joriy etish muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli makonda narko-tahdidlarning kuchayishi yoshlar tarbiyasi va xavfsizligiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan zararli kontentlar yoshlarning psixologik holati va ijtimoiy xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Mazkur jarayonda ijtimoiy media texnologiyalaridan samarali foydalanish, media savodxonlikni oshirish, profilaktik media-kampaniyalarni kuchaytirish hamda sog‘lom axborot muhitini yaratish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, ta’lim muassasalari, ota-onalar, davlat tashkilotlari va blogerlarning hamkorligi yoshlarni raqamli makondagi narko-tahdidlardan himoya qilishda muhim omil bo‘lib xizmat

qiladi. Kelajakda sun’iy intellekt, raqamli monitoring va innovatsion media texnologiyalar asosida antinarkotik profilaktika tizimini yanada takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 14.09.2016.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. 2018-yil
3. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. Abduqodirov A.A. Media savodxonlik va axborot madaniyati. – Toshkent: Fan, 2021.
5. Rasulov Q. Yoshlar tarbiyasida zamonaviy axborot texnologiyalarining o‘rni. – Toshkent: Tafakkur, 2020.
6. Axmedov B. Raqamli pedagogika va media texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.

YOSHLARNI NARKO-TAHDIDLARDAN HIMOYALASHDA MEDIA TEXNOLOGIYALARINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Termiz davlat universiteti o’qituvchisi
Mirzayeva Madina Mutalib qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli makonda keng tarqalayotgan narko-tahdidlar, ularning yoshlar ongiga salbiy ta’siri hamda yoshlarni ushbu tahdidlardan himoyalashda media texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, mediasavodxonlik, mediaimmunitet, tanqidiy fikrlash va ijtimoiy tarmoqlarning antinarkotik tarbiyadagi o‘rni yoritiladi. Xorijiy tajribalar hamda zamonaviy media texnologiyalarining profilaktik imkoniyatlari asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: narko-tahdid, media texnologiya, mediasavodxonlik, mediaimmunitet, pedagogika, yoshlar, ijtimoiy tarmoq, antinarkotik tarbiya, raqamli makon.

XXI asrda internet va ijtimoiy tarmoqlarning keskin rivojlanishi yoshlarning dunyoqarashi, tafakkuri va ijtimoiy xulq-atvoriga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda raqamli makon nafaqat bilim va axborot manbai, balki turli xavfli g‘oyalar, jumladan narkotik vositalarni targ‘ib qiluvchi kontentlar tarqaladigan muhitga ham aylanib bormoqda. BMTning Giyohvandlik va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi ma’lumotlariga ko‘ra, yoshlar orasida narkotik vositalar haqidagi noto‘g‘ri tasavvurlar ko‘pincha media va internet orqali shakllanmoqda.

Ayniqsa, Telegram, TikTok, Instagram va YouTube platformalarida narkotik vositalarni “erkinlik”, “zamonaviylik” yoki “trend” sifatida ko‘rsatishga urinishlar yoshlarning ruhiy holati va ijtimoiy qarashlariga salbiy ta’sir qilmoqda [6].

Shu sababli yoshlarni narko-tahdidlardan himoyalash masalasi bugungi kunda pedagogika, psixologiya, media va axborot xavfsizligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan dolzarb muammoga aylandi. Zamonaviy pedagogika yoshlarni nafaqat bilim bilan qurollantirish, balki ularni zararli axborotlardan himoyalash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va mediaimmunitetni shakllantirishni ham talab etmoqda. Raqamli makonda narko-tahdidlar turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

ijtimoiy tarmoqlarda yashirin reklama;

blogerlar orqali narkotik vositalarni targ‘ib qilish;

mem va challenge ko‘rinishidagi zararli kontent;

anonim messenjerlar orqali savdo;

musiqiy klip va videolarda narkotiklarni romantizatsiya qilish.

UNODC ekspertlari media mahsulotlari yoshlarning ongiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi. Ayniqsa, yoshlar ko‘rgan videolar, reklama va musiqiy mahsulotlardagi “subtekstlar” ularning narkotik vositalarga nisbatan munosabatini shakllantirishi mumkin [1]. Pedagogik nuqtayi nazardan bunday tahdidlarning xavfi shundaki, yoshlar ko‘pincha media manipulyatsiyalarini ajrata olmaydi. Natijada zararli axborotlar ularning ruhiyati va xulq-atvoriga ta’sir qiladi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, media orqali berilgan noto‘g‘ri ijtimoiy normalar yoshlarning xavfli xatti-harakatlarga moyilligini oshiradi [2].

Bugungi yoshlar “raqamli avlod” vakillari hisoblanadi. Ular vaqtining asosiy qismini internet va ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazadi. Shu sababli antinarkotik tarbiya ham zamonaviy media muhitiga mos shaklda tashkil etilishi zarur. Media texnologiyalari yoshlar bilan ishlashda katta pedagogik imkoniyatlarga ega. Ularning asosiy afzalliklari interaktivlik; vizuallik; tezkorlik; keng auditoriyani qamrab olish; individual yondashuv imkoniyati; motivatsiyani oshirish kabilardir. Zamonaviy pedagogikada media texnologiyalari quyidagi shakllarda qo‘llaniladi: videodarslar; podkastlar; animatsion roliklar; virtual treninglar; onlayn seminarlar; media loyihalar; ijtimoiy tarmoqlardagi ta’limiy kampaniyalar.

“REAL Media” dasturi media savodxonlik asosida ishlab chiqilgan antinarkotik ta’lim loyihalaridan biri hisoblanadi. Mazkur dastur yoshlarni media reklamalardagi manipulyatsiyalarni aniqlashga o‘rgatadi hamda ularda mustaqil fikrlash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, REAL Media dasturida qatnashgan yoshlarda zararli reklamalarga qarshi tanqidiy munosabat mustaqil qaror qabul qilish, sog‘lom turmush tarziga qiziqish kuchaygan.

Pedagogik jihatdan media texnologiyalarining eng muhim tomoni shundaki, ular yoshlarni passiv tinglovchi emas, balki faol tahlil qiluvchi subyektga aylantiradi. Mediasavodxonlik bugungi globallashuv davrida yoshlarning axborotni tahlil qilish va baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Mediaimmunitet esa zararli axborotlarga qarshi ichki himoya mexanizmini shakllantiradi.

Mediaimmunitet quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1.axborotni tahlil qilish;
2.manipulyatsiyani aniqlash;
3.tanqidiy fikrlash;
4.faktcheking;
5.mustaqil qaror qabul qilish;
6.ijtimoiy mas’uliyat.

UNODC materiallarida ta’kidlanishicha, faqat narkotiklarning zararini tushuntirish yetarli emas, balki yoshlarda hayotiy ko‘nikmalar va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ham zarur.

Media savodxonlikka ega yoshlar reklama, video va ijtimoiy tarmoqlardagi manipulyativ xabarlarni tezroq anglaydi. Tadqiqotlarda mediasavodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan o‘smirlarning narkotik vositalarga qiziqishi pastligi qayd etilgan.
Pedagogik nuqtayi nazardan mediaimmunitet yoshlarning:

- psixologik barqarorligini;
- ijtimoiy mas’uliyatini;
- axborot xavfsizligini;
- sog‘lom turmush tarziga sodiqligini mustahkamlaydi.

Ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanganligi sababli ular antinarkotik tarbiyaning muhim vositasiga ham aylanmoqda. Bugungi kunda ko‘plab davlatlar yoshlar bilan ishlashda aynan media platformalardan samarali foydalanmoqda. UNODCning “Youth Initiative” dasturi yoshlarni giyohvandlikka qarshi kurash jarayoniga faol jalb etishga qaratilgan bo‘lib, unda yoshlar o‘z media loyihalari va ijtimoiy kampaniyalarini yaratmoqda [1, 24-b.].
Ijtimoiy tarmoqlarda quyidagi media vositalari samarali hisoblanadi:
motivatsion videolar;
hashtag kampaniyalar;
online challenge;
blogerlar ishtirokidagi aksiyalar;
podkastlar;
animatsion videolar;
antinarkotik reels va shorts videolar.

Bugungi yoshlar ayniqsa TikTok, Instagram va Telegram orqali tezkor axborot qabul qilgani sababli pedagogik profilaktika ham aynan shu platformalarda olib borilishi zarur.

2025-yilda Hindistondagi Symbiosis International University tomonidan amalga oshirilgan “VIHAAN” antinarkotik kampaniyasida ijtimoiy media va texnologiyalar yordamida yoshlarning sog‘lom turmush tarziga qiziqishini oshirish maqsad qilingan [8]. AQSh, Kanada, Finlandiya, Janubiy Koreya kabi davlatlarda media texnologiyalari asosida antinarkotik tarbiya tizimi shakllangan. AQShda media savodxonlikka asoslangan “REAL Media” dasturi o‘smirlarning zararli reklamalarga qarshi immunitetini kuchaytirgan [2]. Finlandiyada maktab yoshidan boshlab faktcheking va tanqidiy fikrlash o‘qitiladi. Bu esa yoshlarning manipulyativ media xabarlariga qarshi barqarorligini oshiradi. Janubiy Koreyada esa raqamli psixologik

treninglar orqali yoshlarning stressga chidamliligi va ijtimoiy moslashuvi rivojlantirilmoqda. UNODC tomonidan sport va media asosida olib borilgan xalqaro dasturlarda yoshlarning hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali narkotik vositalarga moyillikni kamaytirish mumkinligi ta’kidlangan [7].

Markaziy Osiyoda ham yoshlarni giyohvandlikdan himoyalash bo‘yicha onlayn seminarlar va media treninglar tashkil etilmoqda [8]. O‘zbekiston sharoitida yoshlarni narko-tahdidlardan himoyalash uchun quyidagi pedagogik mexanizmlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq:

1. mediasavodxonlik fanlarini keng joriy etish;
2. “Raqamli xavfsizlik” modullarini yaratish;
3. antinarkotik media loyihalarni rivojlantirish;
4. pedagog va psixologlarning media kompetentligini oshirish;
5. milliy media kontentni ko‘paytirish;
6. blogerlarni profilaktik kampaniyalarga jalb qilish;
7. ota-onalar uchun media tarbiya seminarlarini tashkil etish.

Shuningdek, yoshlarni media mahsulot yaratish jarayoniga jalb etish ham samarali pedagogik usul hisoblanadi. Chunki media ijodkorlik yoshlarning tanqidiy fikrlashini va ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantiradi.Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv media metodlar an’anaviy ma’ruzalarga nisbatan yoshlar ongiga kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli makondagi narko-tahdidlar bugungi kunda yoshlar tarbiyasi va xavfsizligiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Shu sababli antinarkotik profilaktika tizimini zamonaviy media texnologiyalari asosida takomillashtirish zarur. Media texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali yoshlarda mediaimmunitetni shakllantirish,tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, zararli axborotlarga qarshi psixologik barqarorlikni kuchaytirish mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarni ta’limiy va tarbiyaviy platformaga aylantirish bugungi pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.United Nations Office on Drugs and Crime. Youth Initiative Programme. – Vienna, 2022.

2.Greene K., Ray A., Choi H. REAL Media substance prevention curriculum // Drug and Alcohol Dependence. – 2020.

3.UNODC. Media and Information Literacy Guide. – Vienna, 2021.

4.European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. Prevention through media literacy. – Lisbon, 2021.

5.Barati M. Media literacy and drug prevention among adolescents // BMC Psychology. – 2022.

6.Wired Magazine. Drug dealers have moved onto social media. – New York, 2021.

7.UNODC. Crime prevention through sport. – Vienna, 2021.

8.Symbiosis International University. VIHAAN anti-drug campaign report. – Pune, 2025.

INGLIZ TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING RAQAMLI NARKO-TAHDIDLARGA NISBATAN TANQIDIY MUNOSABATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLAR

Termiz shahar 26-sonli maktabning Ingliz tili o‘qituvchisi
Mengdavulova Javhariy Botirovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida ingliz tili darslari orqali o‘quvchilarning raqamli makondagi narko-tahdidlarga nisbatan tanqidiy munosabatini shakllantirish masalasi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ingliz tili darsi, raqamli narko-tahdid, antinarkotik immunitet, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, profilaktika, o‘quvchi shaxsi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish masalasi bugungi kunda faqat an’anaviy ijtimoiy muhit bilan cheklanmaydi. Raqamli makon, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, qisqa video platformalari va anonim onlayn guruhlar o‘quvchilar ongiga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatuvchi muhim kommunikativ maydonga aylangan. Bunday sharoitda zararli axborot ko‘pincha ochiq targ‘ibot shaklida emas, balki qiziqarli kontent, soxta erkinlik g‘oyasi, tengdoshlar bosimi, “zamonaviylik” niqobi yoki yashirin reklama ko‘rinishida tarqalishi mumkin.

Umumta’lim maktabida ingliz tili darsi faqat grammatik qoida va so‘z boyligini o‘rgatish bilan cheklanmasligi kerak. Chet tili darsi o‘quvchini real axborot oqimi bilan ishlashga, matnni tushunishga, xabar mazmunini tahlil qilishga, muallif pozitsiyasini aniqlashga va o‘z fikrini asosli ifodalashga o‘rgatadigan muhim pedagogik maydondir. Ayniqsa ingliz tilidagi internet kontenti keng tarqalganligi sababli ingliz tili o‘qituvchisi o‘quvchilarda raqamli xavfsizlik, media savodxonlik va antinarkotik tanqidiy munosabatni shakllantirishda alohida imkoniyatga ega.

Amaliyotda giyohvandlik profilaktikasi ko‘pincha sinfdan tashqari tadbir, ma’ruza, devoriy gazeta yoki umumiy ogohlantirish shaklida tashkil etiladi. Bunday yondashuv muhim bo‘lsa-da, u o‘quvchining kundalik raqamli tajribasi bilan har doim ham bevosita bog‘lanmaydi. O‘quvchi zararli axborotga aynan internetda, ijtimoiy tarmoqda yoki tengdoshlari bilan onlayn muloqotda duch kelishi mumkin. Shu sababli profilaktika faqat “giyohvandlik zararli” degan umumiy xulosa bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchiga zararli xabarni tanish, manipulyativ kontentni ajratish, xavfli taklifni rad etish va yordam so‘rash algoritmini o‘rgatishi zarur.

Antinarkotik immunitet pedagogik ma’noda o‘quvchining giyohvandlikka oid zararli axborot, xavfli taklif, guruh bosimi yoki manipulyativ ta’sirni tanib olish, unga ongli ravishda rad javobini berish va xavfsiz xatti-harakatni tanlashga tayyorligini ifodalovchi shaxsiy-ijtimoiy tayyorgarlik sifatida tushuniladi. Bu tayyorgarlik faqat bilimga asoslanmaydi. U kognitiv, emotsional-qadriyatli va xulqiy tarkibiy qismlarning o‘zaro bog‘liqligida shakllanadi.

Kognitiv tarkibiy qism o‘quvchining zararli axborotni tanishi, ijtimoiy tarmoqdagi shubhali xabarlarni farqlashi, noma’lum modda, yashirin taklif, onlayn

guruh yoki manipulyativ iboralar xavfini tushunishi bilan bog‘liq. Emotsional-qadriyatli tarkibiy qism sog‘liqni qadrlash, o‘z hayoti uchun mas’uliyatni his qilish, zararli ta’sirga nisbatan ichki rad pozitsiyasini shakllantirishni qamrab oladi. Xulqiy tarkibiy qism xavfli vaziyatda “yo‘q” deyish, suhbatni to‘xtatish, kattalarga murojaat qilish, ishonchli manbadan ma’lumot olish va zararli kontentni tarqatmaslik kabi amaliy harakatlarda namoyon bo‘ladi.

Ingliz tili darslari ushbu uch tarkibiy qismni birgalikda rivojlantirish imkonini beradi. Matn bilan ishlash kognitiv tahlilni kuchaytiradi. Munozara va rolli dialoglar o‘quvchining shaxsiy pozitsiyasini ifodalashga yordam beradi. Yozma topshiriqlar esa xavfsiz xatti-harakat algoritmini mustahkamlaydi.

Raqamli narko-tahdidning xavfli jihati shundaki, o‘quvchi uni har doim ham tahdid sifatida qabul qilmaydi. U ko‘pincha “qiziqarli kontent”, “trend”, “sirli guruh”, “erkin tanlov” yoki “kattalardan yashirilgan mavzu” sifatida ko‘rinadi. Shu sababli maktab ta’limida o‘quvchilarga faqat zararli moddalarning oqibatlarini aytish yetarli emas. Ularga axborotning niyati, manbasi, yashirin maqsadi va psixologik ta’sir mexanizmini tushuntirish zarur.

Ingliz tili darslarining pedagogik imkoniyatlari. Ingliz tili darsi profilaktik mazmunni tabiiy ravishda kiritish uchun qulay fan hisoblanadi. Chunki bu darsda o‘quvchilar matn o‘qiydi, eshitadi, savol beradi, fikr bildiradi, dialog tuzadi, esse yozadi va real hayotiy vaziyatlarni tahlil qiladi. Profilaktik mazmun darsning asosiy til o‘rgatish vazifasini buzmasdan, kommunikativ topshiriqlar tarkibiga singdirilishi mumkin.

Birinchi imkoniyat - mavzuli leksika orqali sog‘lom hayot qadriyatini shakllantirish. “Healthy lifestyle”, “safe choice”, “peer pressure”, “online safety”, “bad habits”, “responsibility”, “support”, “trusted adults” kabi mavzular orqali o‘quvchilar sog‘liq, xavfsizlik va mas’uliyatga oid so‘zlarni o‘zlashtiradi. Bu jarayonda til o‘rganish va tarbiyaviy mazmun birlashadi.

Ikkinchi imkoniyat - matn tahlili orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. O‘qituvchi qisqa inglizcha matn, post yoki dialog asosida o‘quvchilarga quyidagi savollarni beradi: “Who is the author?”, “What is the message?”, “Is this information safe?”, “What is hidden behind this message?”, “What should a teenager do in this situation?” Bunday savollar o‘quvchini matnni yuzaki qabul qilmasdan, uning mazmuni va ta’sirini tahlil qilishga o‘rgatadi.

Uchinchi imkoniyat - rolli dialoglar orqali rad etish ko‘nikmasini shakllantirish. O‘quvchilar xavfli taklifga javob berish bo‘yicha qisqa dialoglar tuzadi. Masalan: “No, thank you. I care about my health”, “I do not want to try it”, “Let’s talk to a teacher”, “This is not safe”, “I will leave this chat”. Bunday iboralar nafaqat til ko‘nikmasini, balki real vaziyatda xavfsiz javob berish modelini ham mustahkamlaydi.

To‘rtinchi imkoniyat - media savodxonlik topshiriqlari. O‘quvchilar ijtimoiy tarmoqdagi shubhali xabar belgilarini ingliz tilida tahlil qiladi. Masalan, noma’lum havola, yashirin guruhga chaqirish, “hech kimga aytma” mazmunidagi xabar, tezkor

foyda va'dasi yoki xavfli tajribani "oddiy holat" sifatida ko'rsatish belgilarini ajratadi.

Beshinchi imkoniyat - yozma ishlar orqali shaxsiy pozitsiyani mustahkamlash. "My safe choice", "Why health is important", "How to say no", "A letter to my friend about online safety" kabi mavzular o'quvchilarda ongli munosabatni rivojlantiradi. Yozma nutq o'quvchiga o'z fikrini tartibga solish va asoslash imkonini beradi.

Ingliz tili darslarida raqamli narko-tahdidlarga qarshi tanqidiy munosabatni shakllantirish uch bosqichda tashkil etilishi mumkin.

Birinchi bosqich - axborotni tanish. Bu bosqichda o'quvchi xavfli xabar, manipulyativ ibora, noma'lum manba va shubhali taklif belgilarini o'rganadi. Dars topshiriqlari qisqa matn, dialog, post yoki video mazmunini tushunishga qaratiladi.

Ikkinchi bosqich - baholash va munosabat bildirish. Bu bosqichda o'quvchi xabar xavfsiz yoki xavfli ekanini asoslaydi. U "I think this message is dangerous because…", "This post can influence teenagers because…", "The safe choice is…" kabi nutqiy konstruksiyalar yordamida fikr bildiradi.

Uchinchi bosqich - xavfsiz harakatni tanlash. Bu bosqichda o'quvchi xavfli vaziyatda qanday harakat qilishni mashq qiladi. U zararli taklifni rad etish, suhbatdan chiqish, xabarni tarqatmaslik, ishonchli kattaga murojaat qilish va yordam so'rash bo'yicha aniq iboralarni qo'llaydi.

Dars jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan topshiriqlar. Ingliz tili o'qituvchisi profilaktik mazmunni darsning grammatik yoki kommunikativ mavzusi bilan bog'lashi mumkin. Masalan, modal fe'llarni o'rgatishda "You should protect your health", "You must not accept unknown substances", "You can ask adults for help" kabi gaplardan foydalanish mumkin. Shart ergash gaplarni o'rgatishda "If someone sends you a dangerous link, you should not open it" kabi mazmundagi mashqlar beriladi. Dialog mavzusida esa "asking for help", "refusing an offer", "giving advice" kabi kommunikativ vaziyatlar tanlanadi.

Bunday topshiriqlar darsni sun'iy targ'ibotga aylantirmaydi. Aksincha, o'quvchilar tilni real hayotiy vaziyatlarda qo'llashni o'rganadi. Bu esa ingliz tili darsining tarbiyaviy imkoniyatini kuchaytiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Ingliz tili darslari o'quvchilarda raqamli narko-tahdidlarga nisbatan tanqidiy munosabatni shakllantirish uchun muhim pedagogik imkoniyatga ega.

Antinarkotik immunitet ingliz tili darslarida matn tahlili, rolli dialog, media savodxonlik topshiriqlari, yozma ish va munozara orqali rivojlantirilishi mumkin.

Profilaktik ishning asosiy natijasi o'quvchining zararli axborotni tanishi, xavfli taklifni rad etishi, yordam so'rashi va xavfsiz kommunikativ xatti-harakatni tanlashida namoyon bo'ladi.

Ingliz tili o'qituvchisining vazifasi faqat til o'rgatish emas, balki o'quvchini raqamli makonda ongli, mas'uliyatli va xavfsiz harakat qilishga tayyorlashdan ham iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: UNODC; WHO, 2018.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar muomalasi ustidan nazoratni takomillashtirishga oid chora-tadbirlar.
4. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO, 2011.
5. Council of Europe. Digital Citizenship Education Handbook. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2019.

INTERNET VA IJTIMOIY MEDIA MUHITIDA NARKOTIK TAHDIDLARNING YOSHLAR ONGIGA TA’SIRI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi
Raxmonova Mexriniso Shuxratovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada internet va ijtimoiy media muhitida narkotik tahdidlarning yoshlar ongiga ta’siri, ushbu jarayonning psixologik va ijtimoiy mexanizmlari hamda raqamli makonda yuzaga kelayotgan xavflarning asosiy sabablari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Internet, ijtimoiy media, narkotik tahdidlar, yoshlar, raqamli makon, antinarkotik immunitet, media savodxonlik, kiberxavfsizlik, psixologik ta’sir, virtual muhit, profilaktika, manipulyatsiya, sog‘lom turmush tarzi.

XXI asr insoniyat taraqqiyotida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari mislsiz darajada rivojlangan davr sifatida tarixga kirib bormoqda. Bugungi kunda dunyoning deyarli barcha hududlari yagona raqamli makon orqali o‘zaro bog‘lanib, internet global kommunikatsiyaning asosiy vositasiga aylandi. Zamonaviy jamiyat hayotini internet, mobil texnologiyalar va ijtimoiy media platformalarisiz tasavvur qilish qiyin. Raqamli texnologiyalar insonlarga tezkor axborot olish, masofaviy ta’lim, elektron savdo, virtual muloqot va turli innovatsion xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini yaratib berdi. Ayniqsa, yoshlar qatlamining kundalik hayoti internet va ijtimoiy tarmoqlar bilan chambarchas bog‘lanib bormoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, dunyo internet foydalanuvchilarining katta qismini 14–30 yosh oralig‘idagi yoshlar tashkil etadi hamda ular kuniga bir necha soat vaqtini virtual platformalarda o‘tkazadi [1].

Raqamli makondagi narkotik tahdidlarning yana bir xavfli jihati shundaki, internet foydalanuvchilari aksariyat hollarda noqonuniy axborotlarni oddiy reklama yoki ko‘ngilochar kontent sifatida qabul qilmoqda. Ayrim ijtimoiy tarmoqlarda narkotik moddalarni targ‘ib qiluvchi materiallar musiqa, videorolik, mem, blog yoki

yashirin belgilar orqali tarqatiladi [2]. Bu esa yoshlarning narkotik vositalarga nisbatan xavf hissini kamaytirib, ularda qiziqish uyg‘otishi mumkin. Ayniqsa, mashhur blogerlar yoki internet fenomenlari tomonidan bilvosita tarzda zararli odatlarni targ‘ib qiluvchi kontentlarning tarqalishi yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida insoniyat hayotida tub burilishlar yuz bermoqda. Internet global axborot almashinuvi vositasi sifatida jamiyat taraqqiyotining muhim omiliga aylangan bo‘lsa-da, uning nazoratsiz va cheksiz imkoniyatlari ayrim salbiy holatlarning ham kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, virtual makonda noqonuniy faoliyatning yangi shakllari paydo bo‘lib, ular orasida narkotik vositalarning internet orqali targ‘ib qilinishi va tarqatilishi jiddiy xavf sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham yoshlarni turli zararli illatlardan asrash, ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini kuchaytirish hamda sog‘lom avlodni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish, internet xavfsizligini ta’minlash, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish va giyohvandlik profilaktikasini kuchaytirish bo‘yicha keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda [4]. Xususan, yoshlarning media savodxonligini oshirish, internetdan xavfsiz foydalanish madaniyatini rivojlantirish hamda virtual tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Yoshlar orasida narkotik vositalarga qarshi barqaror immunitetni shakllantirish masalasi pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va media tadqiqotlari sohasidagi muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. “Antinarkotik immunitet” tushunchasi shaxsning narkotik vositalarga nisbatan ongli ravishda salbiy munosabatda bo‘lishi, zararli odatlarga qarshi ichki qarshilik mexanizmlarini shakllantirishi hamda sog‘lom turmush tarzini qadriyat sifatida qabul qilishi bilan izohlanadi [3]. Mazkur immunitetni shakllantirish jarayoni murakkab ijtimoiy-psixologik va pedagogik omillarga bog‘liq bo‘lib, bunda oila, ta’lim muassasalari, jamoatchilik hamda ommaviy axborot vositalarining o‘rni muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, zamonaviy sharoitda ijtimoiy media texnologiyalari yoshlarning dunyoqarashiga eng kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqotlarga ko‘ra, yoshlar an’anaviy axborot manbalariga qaraganda ko‘proq internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanmoqda [6]. Shu sababli ham antinarkotik targ‘ibot ishlarini aynan raqamli platformalar orqali olib borish samarali natijalar berishi mumkin. Masalan, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiluvchi videolar, motivatsion kontentlar, psixologik treninglar, virtual aksiyalar va media loyihalar yoshlar ongida zararli odatlarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Raqamli makondagi narkotik tahdidlarning transmilliy xarakterga ega ekanligi ham muammoning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Internet chegaralarni tan olmaydigan global tizim bo‘lgani sababli, bir hududda yaratilgan zararli kontent qisqa vaqt ichida dunyoning boshqa nuqtalariga ham tarqalishi mumkin [5]. Bu esa xalqaro

hamkorlikni kuchaytirish, kiberxavfsizlik tizimini takomillashtirish va noqonuniy internet faoliyatiga qarshi kurashishda davlatlararo tajriba almashinuvini rivojlantirishni talab etadi.

Shu bilan birga, ayrim yoshlarning internetga haddan tashqari bog‘lanib qolishi ham ularning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Virtual muhitdagi anonimlik hissi, erkinlik va nazoratning nisbatan pastligi yoshlarni turli xavfli guruhlar ta’siriga tushib qolishiga sabab bo‘lishi mumkin [7]. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlardagi “challenge”, “trend” va turli yashirin guruhlar orqali zararli odatlar targ‘ib qilinishi yoshlar xavfsizligiga jiddiy tahdid tug‘dirmoqda. Xulosa qilib aytishim mumkinki, internet va ijtimoiy media muhitida narkotik tahdidlarning yoshlar ongiga ta’siri masalasi bugungi kunning eng dolzarb ijtimoiy, pedagogik va psixologik muammolaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammoni chuqur ilmiy tahlil qilish, yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish hamda raqamli profilaktika texnologiyalarini takomillashtirish jamiyat taraqqiyoti va sog‘lom avlodni tarbiyalashning muhim shartlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot ishida internet va ijtimoiy media muhitida narkotik tahdidlarning yoshlar ongiga ta’siri, ularning psixologik va ijtimoiy omillari hamda virtual makondagi antinarkotik profilaktika mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida internet va ijtimoiy media platformalari inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, yoshlar qatlamining kundalik hayoti virtual makon bilan chambarchas bog‘lanib, ularning dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari va ma’naviy qadriyatlariga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xulosa qilib aytganda, internet va ijtimoiy media muhitida narkotik tahdidlarning yoshlar ongiga ta’siri jiddiy ijtimoiy muammo bo‘lib, u kompleks yondashuvni talab etadi. Bu borada oila, ta’lim muassasalari, davlat organlari va jamiyat hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Men shaxsiy fikrim sifatida shuni aytmoqchimanki, har bir yosh o‘z ongini himoya qila olishi, to‘g‘ri qaror qabul qilishi va sog‘lom hayotni tanlashi kerak. Chunki kelajak avlodning xavfsizligi va jamiyat taraqqiyoti aynan sog‘lom fikrlaydigan yoshlarga bog‘liqdir.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2.Castells, M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell, 2010.
3.Livingstone, S. Children and the Internet: Media Literacy and Safety. – London: LSE Publications, 2018.
4.OECD Reports on Youth Digital Behavior and Media Consumption. – Paris, 2022.
5.UNICEF. Online Safety and Youth Protection in Digital Spaces. – New York, 2023.
6.“Raqamli pedagogika asoslari” darsliklari. – Toshkent, 2024.

7.Internet xavfsizligi va kiberjinoyatchilikka qarshi kurash bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent, 2023.

RAQAMLI MAKONDA YOSHLARNING ANTINARKOTIK IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIA TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Farg‘ona davlat universiteti Maktabgacha ta’lim
kafedrasi assistent o‘qituvchisi
Solijonova Madinabonu Baxromjon qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli makonda yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan narko-tahdidlar, ayniqsa sintetik giyohvandlik vositalarining internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, yoshlarning antinarkotik immunitetini shakllantirishda ijtimoiy media texnologiyalarining imkoniyatlari, media savodxonlikning ahamiyati hamda profilaktik kontent yaratishning zamonaviy usullari yoritilgan. Muallif tomonidan yoshlarni giyohvandlikka qarshi mafkuraviy himoyalashning innovatsion mexanizmlari bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli makon, yoshlar, antinarkotik immunitet, sintetik giyohvandlik, ijtimoiy media, media savodxonlik, profilaktika, internet xavfsizligi.

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonida internet tarmoqlari inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ko‘rsatkichlari keskin oshib bormoqda. Telegram, TikTok, Instagram, YouTube kabi platformalar nafaqat axborot almashish vositasi, balki turli mafkuraviy, psixologik va kriminal tahdidlarning tarqalish maydoniga ham aylanmoqda. Shu jihatdan sintetik giyohvandlik vositalarining virtual makonda reklama qilinishi va noqonuniy savdosining kengayishi jiddiy ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi.Mutaxassislarning ta’kidlashicha, yoshlarning ruhiy jihatdan ta’sirchanligi hamda internetdan nazoratsiz foydalanishi ularni narkotik vositalar targ‘ibotiga nisbatan himoyasiz holatga olib kelmoqda [1]. Ayniqsa, anonim messenjerlar va yopiq internet kanallari orqali sintetik narkotik moddalar savdosining yo‘lga qo‘yilishi bu tahdidning yanada murakkablashishiga sabab bo‘lmoqda.Raqamli makondagi narko-tahdidlar bugungi kunda transmilliy xarakter kasb etmoqda. Internet orqali narkotik moddalarni targ‘ib qilishda qisqa videolar, memlar, yashirin reklama, blogerlar ta’siri va psixologik manipulyatsiya usullaridan foydalanilmoqda. Natijada yoshlarning ongida giyohvandlikka nisbatan qiziqish uyg‘otuvchi noto‘g‘ri stereotiplar shakllanishi mumkin.

Shu sababli yoshlarning antinarkotik immunitetini shakllantirish masalasi dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Antinarkotik immunitet deganda shaxsning narkotik vositalar va ularning targ‘ibotiga nisbatan barqaror salbiy munosabati, mustahkam mafkuraviy qarashlari hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari tushuniladi [2].

Ijtimoiy media texnologiyalari esa ushbu yo‘nalishda samarali profilaktik vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Xususan, maxsus antinarkotik videoroliklar yaratish, blogerlar va influencerlar orqali sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, yoshlar uchun interaktiv media loyihalar ishlab chiqish, sun’iy intellekt asosida zararli kontentlarni aniqlash, online psixologik maslahat platformalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda ko‘plab davlatlarda ijtimoiy tarmoqlar orqali antinarkotik targ‘ibot olib borish amaliyoti keng qo‘llanmoqda. Masalan, AQSh va Janubiy Koreyada yoshlar auditoriyasiga mo‘ljallangan qisqa motivatsion videolar hamda virtual trening dasturlari orqali profilaktik ishlar samaradorligi oshirilgan [3].

Shuningdek, media savodxonlikni rivojlantirish ham muhim omillardan biri hisoblanadi. Chunki media savodxonlik yoshlarning internetdagi axborotlarni tahlil qilish, zararli kontentni ajratib olish va manipulyativ ta’sirlarga qarshi turish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, media savodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan yoshlarda giyohvandlikka moyillik darajasi nisbatan past bo‘ladi [4].Mamlakatimizda ham yoshlarni turli yot g‘oyalardan himoya qilish, ularning ma’naviy immunitetini mustahkamlash hamda internet xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, ta’lim muassasalarida profilaktik treninglar, psixologik seminarlar va raqamli xavfsizlik bo‘yicha targ‘ibot ishlari yo‘lga qo‘yilgan.

Biroq mavjud muammolar ham yo‘q emas. Jumladan, ota-onalarning raqamli nazorat ko‘nikmalari yetarli emasligi, internetdagi noqonuniy kanallarning tezkor o‘zgaruvchanligi, yoshlar uchun sifatli antinarkotik kontentlar kamligi, ijtimoiy tarmoqlarda nazorat mexanizmlarining murakkabligi profilaktik ishlar samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Mazkur muammolarni hal qilish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1.Yoshlar uchun milliy antinarkotik media platformalar yaratish;

2.Blogerlar va mashhur shaxslarni profilaktik loyihalarga keng jalb qilish;

3.Ta’lim tizimida media savodxonlik fanlarini kengaytirish;

4.Sun’iy intellekt asosida narkotik targ‘ibotini aniqlovchi dasturlarni joriy etish;

5.Ota-onalar uchun “raqamli tarbiya” kurslarini tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli makondagi narko-tahdidlar yoshlar tarbiyasi va xavfsizligiga jiddiy tahdid solmoqda. Shu bois yoshlarning antinarkotik immunitetini shakllantirishda ijtimoiy media texnologiyalaridan oqilona va samarali foydalanish davr talabi hisoblanadi. Zamonaviy axborot texnologiyalarini profilaktik maqsadlarda qo‘llash orqali yoshlarni giyohvandlik illatidan himoya qilish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish hamda ma’naviy barqarorlikni mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. Yoshlar va mafkuraviy tahdidlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021. – 120 b.

2. Rasulov A. Giyohvandlik profilaktikasining psixologik asoslari. – Toshkent: Fan, 2020. – 95 b.

3. Smith J. Digital Prevention Technologies in Youth Protection. – New York: Springer, 2022. – 156 p.
4. Qodirov B. Media savodxonlik va axborot xavfsizligi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – 88 b.
5. United Nations Office on Drugs and Crime. World Drug Report 2024. – Vienna, 2024.
6. Yo‘ldoshev S. Internet makonida yoshlar xavfsizligi masalalari. – Toshkent: Akademnashr, 2022. – 102 b.

RAQAMLI MAKONDAGI NARKO-TAHDIDLAR JARAYONIDA YOSHLURNING ANTINARKOTIK IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIA TEXNOLOGIYALARI

Termiz Davlat Universiteti Kutubxona-axborot faoliyati yo‘nalishi 2-kurs talabasi
Sultonjonova Nargizaxon Muzaffar qizi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada raqamli makon va ijtimoiy media platformalarida yuzaga kelayotgan yangi ko‘rinishdagi narko-tahdidlar hamda ularning yoshlar ongiga salbiy ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, yosh avlodda antinarkotik immunitetni shakllantirishda zamonaviy ijtimoiy media texnologiyalaridan unumli foydalanish modellari va profilaktik mexanizmlar tizimli ravishda yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Raqamli makon, narko-tahdid, ijtimoiy media, antinarkotik immunitet, profilaktika, axborot texnologiyalari, kiber-makon, SMM, Darknet, kiber-patrul.*

XXI asrning birinchi choragi insoniyat sivilizatsiyasini raqamli texnologiyalar, global tarmoqlar va sun’iy intellekt tizimlarining shiddatli integratsiyasi ostida shakllantirdi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) keskin rivojlanishi jamiyat hayotining barcha jabhalarini optimallashtirish bilan bir qatorda, transchegaraviy xarakterga ega bo‘lgan kiber-jinoyatchilikning yangi va o‘ta xavfli transformatsiyalarini keltirib chiqardi. Bugungi kunda eng global va fojiaviy muammolardan biri – bu an’anaviy narkotik moddalar savdosining to‘liq raqamli makonga (kiber-makon) ko‘chishi va virtual kiber-narkobozorning shakllanishidir.

O‘zbekiston Respublikasida aholining salmoqli qismini yoshlar tashkil etishini inobatga olsak, kiber-makondagi narko-tahdidlar to‘g‘rudan-to‘g‘ri milliy xavfsizlikka, demografik barqarorlikka va kelajak avlodning intellektual salohiyatiga jiddiy xavf solmoqda. Davlatimiz rahbari va hukumat darajasida yoshlar orasida giyohvandlik va narkojinoyatlarning oldini olish, ayniqsa kiber-makondagi narko-tuzoqlar zanjirini uzish bo‘yicha qator strategik vazifalar belgilab berilgan. Biroq, amaliyot shuni ko‘rsatadiki, uzoq yillar davomida qo‘llanilib kelingan an’anaviy profilaktika usullari (plakatlar, quruq ma’ruzalar, rasmiy uchrashuvlar) bugungi raqamli voqelikda o‘z samarasini deyarli yo‘qotdi.

Shu sababli, raqamli makondagi narko-tahdidlarga qarshi kurashishda axborot urushi qoidalaridan kelib chiqqan holda, xuddi shu ijtimoiy media texnologiyalarining imkoniyatlaridan profilaktik “qurol” sifatida foydalanish zarurati yuzaga kelmoqda. Mazkur tadqiqot ishining dolzarbligi ham aynan raqamli makondagi narko-tahdidlarning strukturaviy mexanizmlarini ochib berish va ularga qarshi ijtimoiy media texnologiyalari yordamida yoshlarda tizimli antinarkotik immunitetni shakllantirishning innovatsion-amaliy modellarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Yoshlar orasida giyohvandlik muammosi, kiber-makon xavfsizligi va ijtimoiy medianing manipulyativ xususiyatlari jahon va mahalliy olimlar tomonidan turli aspektlarda o‘rganib kelinmoqda. Kiber-narkobozorlar va Darknet tarmoqlarining ishlash prinsiplari xorijiy tadqiqotchilar J. Martin, M. Barratt va A. Aldrij tomonidan iqtisodiy va sotsiologik jihatdan tahlil qilingan [4]. Ularning ilmiy ishlarida raqamli platformalardagi anonimlik va kriptovalyutalar an’anaviy huquq-tartibot organlarining nazorat funksiyalarini cheklab qo‘yayotgani qayd etiladi.

O‘smirlar va yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardagi narko-targ‘ibot materiallariga nisbatan psixologik zaifligini o‘rgangan tadqiqotchilarning fikricha, raqamli vizualizatsiya va yashirin manipulyatsiya texnikasi (neyro-lingvistik dasturlash elementlari) o‘smirlarda narko-iste’molga nisbatan neytral yoki ijobiy qiziqish uyg‘otishga xizmat qiladi [5].

O‘zbekistonlik olimlardan A.A. Karimov raqamli makonda yoshlar xavfsizligini ta’minlashning huquqiy va ijtimoiy mexanizmlarini tadqiq etgan bo‘lsa [1], pedagog-olim M.H. Tojiyev yoshlar ongida umumiy ijtimoiy-psixologik immunitetni shakllantirishning pedagogik tizimini ishlab chiqqan [3]. Biroq, aynan ijtimoiy media texnologiyalarini (SMM strategiyalari, maqsadli target reklamalar, kiber-volontyorlik guruhlari) kombinatsiyalashgan holda narko-tahdidlarga qarshi yo‘naltirish va shu orqali yoshlarda maxsus "antinarkotik immunitet"ni shakllantirish masalasi tizimli muammo sifatida yaxlit tadqiq etilmagan.

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda tizimlilik, qiyosiy-huquqiy tahlil, sotsiologik kuzatish, kiber-kontent tahlili (content analysis) va modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Kiber-kontent tahlili yordamida Telegram va Instagram ijtimoiy tarmoqlarida sintetik narko-vositalar targ‘iboti bilan shug‘ullanuvchi yashirin guruhlarning axborot tarqatish strategiyasi va foydalanadigan vizual markerlari tahlil qilindi [6]. Raqamli platformalarning yoshlar tanloviga ta’sirini aniqlash maqsadida oliy ta’lim muassasalari talabalari o‘rtasida anonim so‘rovnomalar o‘tkazildi. Olingan natijalar asosida ijtimoiy media texnologiyalariga asoslangan, ta’lim muassasasi, oila va raqamli makon komponentlarini birlashtiruvchi profilaktik model loyihalashtirildi.

1. Raqamli makondagi narko-tahdidlarning strukturaviy mexanizmi. Bugungi kunda kiber-narkomafiya yuqori texnologik va tarmoqlangan IT-korporatsiya ko‘rinishiga ega bo‘lib, o‘z ichiga dasturchilar, dizaynerlar, marketologlar, SMM mutaxassislari, kuryerlar ("kladmenlar") va moliyaviy tahlilchilarni birlashtiradi. Raqamli makonda narko-tahdidlarning tarqalish zanjirida anonim messenjerlar (Telegram, Darknet) yetakchi o‘rin tutadi [4, B. 105].

Telegramdagi yopiq kanallar, maxsus shifrlangan chatlar va avtomatlashtirilgan narko-botlar orqali xaridor uydan chiqmagan holda har qanday turdagi sintetik vositani buyurtma qilish imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Kiber-narkomafiya yoshlarni nafaqat iste’molchi, balki o‘z jinoyatining ijrochisi – tarqatuvchisi (kuryer, “zakladchik”) sifatida ham tarmoqqa jalb qilmoqda. Buning uchun ijtimoiy tarmoqlardagi ommaviy guruhlarda, talabalar va o‘smirlar ko‘p a’zo bo‘lgan kanallarda jozibador, go‘yoki “haftasiga 500-1000$ daromadli” qonuniy ish e’lonlari joylashtiriladi [7]. Huquqiy savodxonlikning pastligi sababli ko‘pchilik o‘smirlar bu qilmish uchun 10-15 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanishini anglab yetishmaydi. Shuningdek, ko‘chalar va binolar devorlariga chizilgan raqamli narko-graffitilar (QR-kodlar yoki telegram havolalari) raqamli makonning real hayot bilan vizual ko‘prigi bo‘lib xizmat qilmoqda.

2. Antinarkotik immunitet tushunchasi va tarkibiy qismlari. Ijtimoiy-pedagogik kontekstda “antinarkotik immunitet” – shaxsning tashqi muhitdan, xususan, raqamli kiber-makondan kelayotgan destruktiv narko-axborotlar, manipulyatsiyalar va narko-iste’mol takliflariga qarshi barqaror ruhiy-iymoniy, intellektual va ijtimoiy qarshilik ko‘rsatish qobiliyatidir [3]. Tizimli yondashuv asosida antinarkotik immunitetning strukturaviy-funksional modelini uchta asosiy komponentga ajratish lozim: kognitiv-huquqiy komponent (giyohvandlikning oqibatlari va jinoiy javobgarlikni aniq anglash), psixologik-valologik komponent (iroda kuchi, stressga chidamlilik va “yo‘q” deya olish malakasi) hamda axborot-mediali komponent (kiber-savodxonlik va fakt-cheking ko‘nikmalari).

3. Ijtimoiy media texnologiyalaridan profilaktikada foydalanish modellari. Narko-tahdidlarga qarshi faqat taqiqlar orqali samarali kurashib bo‘lmaydi. Ijtimoiy medianing o‘zini kuchli profilaktika maydoniga aylantirish lozim. Buning uchun quyidagi innovatsion modellar taklif etiladi:

-sifatli va kreativ media-kontentlar yaratish (SMM): Telegram, Instagram va YouTube shortslari uchun narko-tahdidlarning real oqibatlarini, sud va qamoq fojialarini aks ettiruvchi qisqa ijtimoiy roliklar va vizual materiallar tayyorlash va target qilish [8].

-raqamli volontyorlik (Kiber-patrul) harakatini rivojlantirish: Oliy ta’lim muassasalari, xususan, axborot faoliyati va ijtimoiy fanlar yo‘nalishlari talabalaridan iborat volontyorlik kiber-patrullarini shakllantirish. Ular ijtimoiy tarmoqlardagi narko-kanallarni va shubhali reklamalarni aniqlab, huquq-tartibot organlarining maxsus kiber-platformalariga yo‘naltiradilar.

-AI va intellektual suhbat-botlari (Chatbots) tizimi: Telegram platformasida to‘liq anonim ishlaydigan sun’iy intellekt botlarini yaratish. Adashgan yoki bosim ostida qolgan o‘smirlar ushbu anonim tizimlar orqali tezkor huquqiy va psixologik ko‘mak olishlari mumkin bo‘ladi.

-edutainment va o‘yin texnologiyalari: Yoshlar auditoriyasiga mos aksil-narko raqamli o‘yinlar, onlayn-viktorinalar va kiber-kvestlar ishlab chiqish. Bu ishtirokchilarda virtual makondagi manipulyatsiyalarni oson aniqlash va to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmasini mustahkamlaydi.

Raqamli makon va kiber-muhitning kengayishi insoniyatga ulkan imkoniyatlar taqdim etish bilan birga, yoshlar xavfsizligiga tahdid soluvchi xavfli kiber-narkobozor fenomenini ham vujudga keltirdi. O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yoshlar orasida antinarkotik immunitetni faqatgina an’anaviy quruq ma’ruzalar o‘qish bilan shakllantirib bo‘lmaydi. Ularning virtual makondagi faolligini inobatga olgan holda, profilaktika ishlarining markazini aynan ijtimoiy media maydoniga ko‘chirish shart.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, quyidagi amaliy choralar tizimini joriy etish taklif qilinadi: birinchidan, OTMlarda talabalarning kiber-savodxonlik darajasini oshirish va kiber-patrul volontyorlik guruhlarini qonuniy rag‘batlantirish; ikkinchidan, ijtimoiy tarmoqlarda milliy aksil-narko kontent ulushini ko‘paytirish va kreativ roliklarni davlat grantlari asosida target qilib borish; uchinchidan, ta’lim muassasalari, mahalla va kiber-xavfsizlik organlarining multidissiplinar hamkorlik platformasini yaratish. Faqatgina zamonaviy axborot texnologiyalari va maqsadli ijtimoiy media strategiyalari uyg‘unligidagina yoshlarimiz qalbida raqamli narko-tahdidlarga qarshi mustahkam antinarkotik qalqon barpo etilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov, A. A. Raqamli makonda yoshlar xavfsizligini ta'minlash muammolari. – Toshkent: Adolat, 2024. – B. 45-52.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga qarshi kurashish samaradorligini oshirish to‘g‘risida"gi Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 2025-y.
3. Tojiyev, M. H. Yoshlar ijtimoiy-psixologik immunitetini shakllantirish texnologiyalari. – Samarqand: OTM nashriyoti, 2023. – B. 112-118.
4. Martin, J., Barratt, M. J., & Aldridge, A. (2019). Social Media and Cryptomarkets: The new frontier of illicit drug trafficking. International Journal of Drug Policy, 73, 102-111.
5. Groshev, I. V., & Volkov, A. S. (2021). Psychological manipulation and drug promotion in digital social media environment. Cyberpsychology & Behavior, 14(3), 245-251.
6. Xasanov, O. R. Yoshlar o‘rtasida kiber-jinoyatchilik va narko-tahdidlarga qarshi kurashishning kognitiv modellari. // Axborot texnologiyalari va jamiyat muammolari jurnali. – Toshkent, 2025. – №2. – B. 14-21.
7. Ivanov, I. I. Cyber threats and youth: Preventive mechanisms in the digital age. // Journal of Digital Social Sciences, 2025. – P. 78-84.
8. Sultonov, T. M. SMM va zamonaviy media texnologiyalarining ijtimoiy profilaktikadagi o‘rni. // Sotsiologiya va huquq jurnali. – Samarqand, 2024. – №4. – B. 89-95.

VIRTUAL MAKONDA DESTRUKTIV G‘OYALARGA QARSHI MA’NAVIY IMMUNITETNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI- MA’NAVIYAT, QADRIYAT VA TARBIYA ASOSIDA

DTPI “Pedagogika va psixologiya kafedrasi” 1-bosqich talabasi
Toshtemirova Mavluda Turg‘unovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada virtual makonda tarqalayotgan destruktiv g‘oyalarning yoshlar ongiga salbiy ta’siri hamda ularga qarshi ma’naviy immunitetni shakllantirishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda yoshlarning media savodxonligi, axborot madaniyati va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali ularni zararli mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish masalalari yoritilgan. Shuningdek, milliy qadriyatlar, ma’naviy tarbiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Virtual makon, destruktiv g‘oyalar, ma’naviy immunitet, media savodxonlik, yoshlar tarbiyasi, axborot xavfsizligi, mafkuraviy tahdid, milliy qadriyatlar, internet madaniyati.

XXI asr — axborot texnologiyalari, globallashuv va raqamlashtirish asri sifatida insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Bugungi kunda internet tarmog‘i, ijtimoiy media platformalari va virtual kommunikatsiya vositalari jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Ayniqsa, yosh avlod hayotini internet va raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilish qiyinlashib bormoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, dunyo aholisining katta qismi kundalik hayotida internet xizmatlaridan foydalanadi hamda yoshlarning asosiy axborot manbai sifatida virtual makon yetakchi o‘rinni egallamoqda[7]. Bu esa, bir tomondan, ta’lim olish, bilim va innovatsion imkoniyatlardan foydalanish uchun keng sharoit yaratgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, turli mafkuraviy tahdidlar va destruktiv g‘oyalarning tez tarqalishiga ham sabab bo‘lmoqda.Virtual makonning chegarasizligi va nazorat qilish qiyin bo‘lgan tabiati ayrim salbiy kuchlarning yoshlar ongiga ta’sir o‘tkazishiga imkon yaratmoqda. Bugungi kunda internet orqali ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, zo‘ravonlik, axloqsizlik va turli zararli mafkuralarni targ‘ib qiluvchi axborotlarning tarqalishi global muammoga aylangan. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda qisqa videolar, anonim kanallar va manipulyativ kontentlar orqali yoshlar ongiga ta’sir etish hollari tobora kuchaymoqda. Bunday tahdidlar nafaqat alohida shaxs, balki jamiyat ma’naviy barqarorligi uchun ham jiddiy xavf tug‘diradi.

Yoshlar psixologik jihatdan yangilikka intiluvchan, hissiyotlarga tez beriluvchan hamda ta’sirchan qatlam hisoblanadi. Shu sababli ular virtual makondagi turli mafkuraviy va axborot xurujlarining asosiy nishoniga aylanmoqda. Destruktiv g‘oyalar ko‘pincha yoshlarning qiziqishlari, ruhiy holati va ijtimoiy ehtiyojlaridan foydalanib, ularning ongiga asta-sekin singdiriladi. Natijada yoshlarning milliy qadriyatlarga, oilaviy tarbiyaga va umuminsoniy axloqiy tamoyillarga bo‘lgan munosabati salbiy tomonga o‘zgarishi mumkin. Bu esa ma’naviy inqiroz, ijtimoiy beqarorlik hamda turli noqonuniy faoliyatlarga moyillikni yuzaga keltiradi. Shu

nuqtai nazardan qaraganda, yoshlarni virtual makondagi zararli axborotlardan himoya qilish va ularda ma’naviy immunitetni shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb pedagogik, psixologik va ijtimoiy masalalaridan biri hisoblanadi. Ma’naviy immunitet insonning turli zararli g‘oyalar, mafkuraviy bosimlar va axborot tahdidlariga nisbatan ongli ravishda qarshilik ko‘rsatish qobiliyatidir. Ushbu immunitet insonning ichki dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari, mustaqil fikrlashi va ma’naviy tarbiyasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ma’naviy immunitet kuchli shakllangan shaxs turli manipulyativ axborotlar va destruktiv oqimlarga tanqidiy yondasha oladi hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatiga ega bo‘ladi.Bugungi kunda ko‘plab davlatlarda yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilish masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Chunki virtual makonda yuzaga kelayotgan mafkuraviy tahdidlar milliy xavfsizlikka ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli zamonaviy ta’lim tizimida media savodxonlikni rivojlantirish, internet madaniyatini shakllantirish hamda axborot xavfsizligi ko‘nikmalarini yoshlarga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etmoqda [5].

Media savodxonlik insonning axborotni tanqidiy tahlil qilish, ishonchli va soxta manbalarni farqlash, manipulyativ ta’sirlarga berilmaslik hamda internetdan xavfsiz foydalanish qobiliyatini anglatadi. Ayniqsa, yoshlarni ijtimoiy tarmoqlardan oqilona foydalanishga o‘rgatish ularning ma’naviy barqarorligini ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi.Ma’naviy immunitetni shakllantirish jarayonida milliy qadriyatlar va ma’naviy tarbiya alohida o‘rin tutadi. Chunki xalqning tarixiy merosi, urf-odatlari, milliy an’analari hamda axloqiy qadriyatlari yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantiruvchi asosiy omillardan biridir. Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan boy ma’naviy meros yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik, mehr-oqibat va ezgulik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Ayniqsa, oiladagi tarbiya, ustozlarning ma’naviy ta’siri va jamiyatdagi sog‘lom muhit yoshlarning turli zararli oqimlarga qarshi barqaror pozitsiyasini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.Virtual makondagi destruktiv g‘oyalarga qarshi kurashishda faqatgina taqiqlash yoki cheklash usullari yetarli emas. Chunki internet makoni juda keng va tezkor axborot almashinuvi bilan xarakterlanadi. Shu sababli yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilishning eng samarali yo‘li - ularda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va ma’naviy immunitetni rivojlantirishdan iboratdir. Bu jarayonda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va innovatsion ta’lim yondashuvlaridan foydalanish katta samara beradi.

Pedagog olimlarning ta’kidlashicha, ma’naviy immunitet insonda tabiiy ravishda shakllanmaydi, balki uzluksiz ta’lim va tarbiya jarayonida rivojlanadi. Ushbu jarayonda oilaning, ta’lim muassasalarining va jamiyatning o‘rni muhimdir. Ayniqsa, yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash ularning ma’naviy barqarorligini ta’minlaydi [3]. Ma’naviy immunitet quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

- ✓ mustaqil va tanqidiy fikrlash;
- ✓ axborotni tahlil qilish ko‘nikmasi;
- ✓ media savodxonlik;

- ✓ vatanparvarlik tuyg‘usi;
- ✓ milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat;
- ✓ ruhiy va mafkuraviy barqarorlik.

Mazkur fazilatlarni rivojlantirish orqali yoshlarni virtual makondagi turli zararli oqimlardan himoya qilish mumkin.

Raqamli jamiyatda media savodxonlik yoshlarning ma’naviy immunitetini shakllantirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Media savodxonlik insonning axborotni tanlash, baholash, tahlil qilish va undan ongli ravishda foydalanish qobiliyatini anglatadi [4].Bugungi kunda internetda feyk xabarlar, manipulyativ reklama va yolg‘on axborotlarning keng tarqalishi yoshlar ongiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Shu sababli yoshlarni axborotni tanqidiy baholashga o‘rgatish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Media savodxon yosh internetdagi har qanday ma’lumotning ishonchliligini tekshira oladi hamda zararli axborotlarga nisbatan ongli munosabat bildiradi. Axborot madaniyati quyidagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi:

- ✓ internetdan xavfsiz foydalanish;
- ✓ shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish;
- ✓ internet etikasi qoidalariga rioya qilish;
- ✓ soxta axborotlarni aniqlash;
- ✓ virtual manipulyatsiyalarga qarshi turish.

Shuningdek, media savodxonlik yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga va internetga qaramlikning oldini olishga ham xizmat qiladi [5; 47-b.].
Yoshlarning ma’naviy immunitetini shakllantirishda milliy qadriyatlar va ma’naviy tarbiya alohida ahamiyatga ega. Chunki xalqning tarixiy merosi, urf-odatlari va axloqiy qadriyatlari yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalashning muhim omillaridan biridir [1; 56-b.].Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan boy ma’naviy meros yoshlarni vatanparvarlik, insonparvarlik, mehr-oqibat va ezgulik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Ayniqsa, oiladagi sog‘lom muhit va ota-onalarning ma’naviy tarbiyaga e’tibor qaratishi yoshlarni turli zararli oqimlardan himoya qiladi.Ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni kuchaytirish, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish hamda yoshlarni ilm-fan va ijodkorlikka jalb qilish orqali ularning ma’naviy dunyosini boyitish mumkin. Ma’naviy jihatdan barkamol inson virtual makondagi turli mafkuraviy tahdidlarga nisbatan mustahkam pozitsiyaga ega bo‘ladi.

Mening fikrimcha, internet orqali tarqalayotgan destruktiv g‘oyalar va zararli axborotlarga qarshi kurashishda an’anaviy targ‘ibot usullari bilan bir qatorda kreativ va innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Chunki zamonaviy yoshlar oddiy ma’ruza yoki nasihatdan ko‘ra interaktiv, vizual va ijodiy shakldagi kontentlarni tezroq qabul qiladi.Virtual makondagi mafkuraviy tahdidlarning asosiy xususiyati shundaki, ular ko‘pincha jozibador shaklda taqdim etiladi. Qisqa videolar, trend musiqalar, memlar, vizual effektlar va anonim platformalar orqali zararli g‘oyalar yoshlar ongiga tez singdiriladi. Shu sababli ularga qarshi kurashishda ham aynan zamonaviy media vositalari va kreativ texnologiyalardan foydalanish muhim hisoblanadi. Bunday yondashuv yoshlarning

e’tiborini ijobiy g‘oyalarga yo‘naltirish hamda ularda sog‘lom dunyoqarashni shakllantirish imkonini beradi.

Kreativ yondashuvlarning eng samarali ko‘rinishlaridan biri - ijtimoiy tarmoqlarda foydali kontentlar yaratishdir. Bugungi yoshlar vaqtining asosiy qismini Telegram, Instagram, TikTok va YouTube platformalarida o‘tkazmoqda. Shu sababli aynan ushbu platformalarda ma’naviy-ma’rifiy, motivatsion va tarbiyaviy mazmundagi kreativ loyihalarni tashkil etish katta samara beradi. Masalan, qisqa motivatsion videolar, ma’naviy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi roliklar, mashhur shaxslar ishtirokidagi podkastlar hamda *“fikrlash marafonlari”* yoshlarning mafkuraviy immunitetini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.Ayniqsa, “challenge” va onlayn aksiyalar yoshlar orasida katta qiziqish uyg‘otadi. Shu sababli “Bir kun kitob bilan”, “Virtual detox”, “Fikr erkinligi”, “Internetdan ongli foydalanamiz” kabi ijtimoiy loyihalarni tashkil etish yoshlarni foydali faoliyatga jalb qilish imkonini beradi. Bunday aksiyalar yoshlarning virtual makondagi faolligini ijobiy tomonga yo‘naltirib, ularni zararli kontentlardan uzoqlashtiradi.

Bundan tashqari, bugungi kunda gamifikatsiya texnologiyasi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. *Gamifikatsiya — bu o‘yin elementlarini ta’lim va tarbiya jarayoniga tatbiq etish usulidir*. Yoshlar o‘yin shaklidagi faoliyatga qiziqishi sababli axborot xavfsizligi, media savodxonlik va ma’naviy tarbiyaga oid intellektual o‘yinlar, mobil ilovalar va onlayn viktorinalar yaratish samarali natija beradi [10]. Masalan, zararli axborotni aniqlash, soxta xabarlarni farqlash yoki virtual xavfsizlikka oid topshiriqlar asosida tuzilgan interaktiv o‘yinlar yoshlarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Yana bir kreativ yondashuv sifatida *“Raqamli ma’naviyat elchilari” loyihasini* misol keltirish mumkin. Ushbu loyiha doirasida faol, liderlik qobiliyatiga ega va ijtimoiy tarmoqlarda auditoriyaga ega bo‘lgan yoshlar sog‘lom turmush tarzi, milliy qadriyatlar, media savodxonlik va ma’naviy tarbiya mavzularida foydali kontentlar yaratadi. Chunki yoshlar ko‘pincha o‘z tengdoshlari yoki zamonaviy blogerlarning fikriga ko‘proq e’tibor qaratadi. Shu sababli ijobiy ta’sir kuchiga ega bo‘lgan yoshlarni ma’naviy targ‘ibotga jalb qilish samarali natija beradi.Virtual makondagi zararli oqimlarga qarshi kurashishda raqamli san’at va kreativ media mahsulotlaridan foydalanish ham muhimdir. Masalan, qisqa metrajli filmlar, animatsiyalar, ijtimoiy reklamalar va audio podkastlar orqali destruktiv g‘oyalarning salbiy oqibatlarini ta’sirchan usulda ko‘rsatish mumkin.

Vizual materiallar inson ongiga tez ta’sir qilishi sababli bunday yondashuvlar ayniqsa yoshlar orasida samarali hisoblanadi. Shuningdek, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga qaratilgan kreativ loyihalar ham ma’naviy immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi. Kitobxonlik klublari, debat musobaqalari, teatr studiyalari, ijodiy seminarlar va volontyorlik faoliyatlari yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirib, ularni foydali muhitga jalb qiladi. Chunki ma’naviy va intellektual faoliyat bilan shug‘ullanuvchi yoshlarning zararli oqimlarga qo‘shilish ehtimoli ancha past bo‘ladi. Bugungi kunda sun’iy intellekt va zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, zararli kontentlarni avtomatik aniqlovchi dasturlar, yoshlarning internetdagi xavfsizligini

nazorat qiluvchi platformalar hamda media savodxonlikka oid mobil ilovalar yaratish orqali virtual tahdidlarning oldini olish mumkin. Bu esa raqamli makonda xavfsiz va sog‘lom muhitni shakllantirishga yordam beradi. Umuman olganda, virtual makondagi destruktiv g‘oyalarga qarshi kurashishda kreativ yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy yoshlarning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan kreativ loyihalar ularning ongiga kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi. Shu orqali yoshlarni turli mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish, ularda media savodxonlik va ma’naviy immunitetni shakllantirish hamda sog‘lom dunyoqarashni rivojlantirish mumkin bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi globallashuv va raqamlashtirish davrida virtual makon inson hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ayniqsa, yoshlar internet va ijtimoiy tarmoqlarning eng faol foydalanuvchilari sifatida turli axborot oqimlari ta’sirida yashamoqda. Shu bilan birga, virtual muhitda tarqalayotgan destruktiv g‘oyalar, zararli mafkuralar, manipulyativ axborotlar va axloqiy tahdidlar yoshlar ma’naviyati hamda ruhiy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Eng xavfli jihati shundaki, bunday g‘oyalar ko‘pincha zamonaviy trendlar, ommaviy madaniyat, qisqa videolar va vizual kontentlar orqali yoshlar ongiga sezilmas tarzda singdirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar – Toshkent: O‘zbekiston, 2001.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Media va axborot savodxonligi – Toshkent, 2021.
5. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris, 2021.
6. UNICEF. Children in a Digital World. New York, 2020.
7. Birlashgan Millatlar Tashkiloti hisobotlari va axborot xavfsizligiga oid materiallar, 2022.
8. Psixologiya – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
9. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda axborot xavfsizligiga oid zamonaviy ilmiy maqolalar va elektron manbalar.
10. Yoshlar ma’naviy tarbiyasi hamda media savodxonlik bo‘yicha pedagogik tadqiqot materiallari.

МОЛОДЁЖНОЙ СРЕДЕ И СОЦИАЛЬНО-МЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ АНТИНАРКОТИЧЕСКОГО ИММУНИТЕТА

Преподаватель Термезского государственного университета Мирзаева Мадина Муталибовна

Аннотация. В статье рассматриваются цифровые наркоугрозы как новая форма социально-психологического риска, воздействующая на молодёжь через социальные сети, мессенджеры, анонимные каналы, короткие видеоплатформы, игровые сообщества и алгоритмические рекомендации. Обосновывается, что современная антинаркотическая профилактика не может ограничиваться традиционными лекциями, разовыми мероприятиями и общими предупреждениями о вреде наркотиков.

Ключевые слова: цифровые наркоугрозы, молодёжь, антинаркотический иммунитет, социальные медиа, медиапсихология, профилактическая коммуникация, цифровая гигиена, манипулятивный контент, критическое мышление, психолого-педагогическая профилактика.

Введение

Современная молодёжная среда всё в большей степени формируется в цифровом пространстве. Социальные сети, мессенджеры, видеоплатформы, онлайн-сообщества и алгоритмические ленты новостей стали не только каналами коммуникации, но и значимыми факторами социализации, идентификации, самооценки и поведенческого выбора молодых людей. Молодой человек получает информацию, строит социальные связи, демонстрирует себя, ищет признание и сравнивает собственный образ жизни с образцами, представленными в цифровой среде.

Одновременно цифровое пространство стало зоной повышенного профилактического риска. Наркоугрозы в нём проявляются не только через прямую рекламу запрещённых веществ. Значительно чаще они представлены в скрытой, символической, визуальной, меметической, субкультурной или манипулятивной форме. Психоактивные вещества могут изображаться как атрибут свободы, взрослости, снятия стресса, принадлежности к «своим», получения быстрого удовольствия или лёгкого заработка. Именно такая маскированная форма делает цифровые наркоугрозы особенно опасными для молодёжной аудитории.

Правовое регулирование оборота наркотических средств и психотропных веществ в Республике Узбекистан направлено на противодействие их незаконному обращению, охрану здоровья граждан и обеспечение государственной безопасности. Закон Республики Узбекистан «О наркотических средствах и психотропных веществах» регулирует отношения, связанные с оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, а также предусматривает противодействие их незаконному

обращению. В контексте молодёжной профилактики это означает, что антинаркотическая работа должна рассматриваться не только как медицинская или правоохранительная задача, но и как комплексная социально-педагогическая, психологическая и информационная деятельность.Закон Республики Узбекистан «О государственной молодёжной политике» определяет институциональные основы работы с молодёжью и закрепляет роль специально уполномоченного государственного органа в данной сфере. Следовательно, профилактика наркоугроз в молодёжной среде должна строиться как системная деятельность, объединяющая образование, семью, махаллю, социальные службы, правоохранительные структуры, психологическую службу и цифровые коммуникационные ресурсы.

Актуальность темы усиливается тем, что в цифровой среде профилактическое сообщение конкурирует с большим объёмом развлекательного, провокационного и манипулятивного контента. Если профилактика остаётся сухой, назидательной и формальной, она проигрывает борьбу за внимание молодёжи. Поэтому социально-медийные технологии должны использоваться не как дополнительное оформление профилактики, а как самостоятельный инструмент формирования антинаркотического иммунитета.

Цель статьи - раскрыть психолого-педагогические особенности цифровых наркоугроз в молодёжной среде и обосновать возможности социальных медиа-технологий в формировании антинаркотического иммунитета молодёжи.

Цифровая наркоугроза - это совокупность информационных, коммуникативных, визуальных, поведенческих и организационных воздействий, распространяемых через цифровые каналы и способных формировать у молодёжи интерес к наркотическим средствам, снижать критическое отношение к их употреблению, нормализовать рискованное поведение или вовлекать молодых людей в незаконные формы деятельности, связанные с психоактивными веществами.

Данная угроза отличается от традиционных форм наркориска несколькими признаками. Первый признак - скрытость. В цифровой среде наркотическая тематика редко представлена в прямой форме. Она может маскироваться под юмор, музыку, мемы, визуальные символы, закрытые сообщества, сленг, игровые задания, «лёгкий заработок» или псевдоинформационные материалы. Молодой человек может не осознавать, что вступает в коммуникацию с опасным содержанием.

Второй признак - алгоритмичность. Социальные платформы усиливают контент, на который пользователь реагирует. Если молодой человек задержался на опасном или полурискованном материале, алгоритм может предложить ему сходные публикации. Постепенно формируется информационная капсула, внутри которой рискованное содержание начинает восприниматься как обычное и распространённое. Этот механизм особенно опасен, поскольку он не

требует прямого внешнего давления. Давление создаётся самим информационным потоком.

Третий признак - эмоциональная насыщенность. Короткие видео, динамичная музыка, яркая визуальная подача, юмор, провокационные заголовки и групповая реакция воздействуют быстрее, чем рациональное объяснение. Молодёжная аудитория часто воспринимает такой контент эмоционально, а не аналитически. Поэтому наркоугроза может действовать через настроение, атмосферу, образ, стиль и чувство принадлежности.

Четвёртый признак - иллюзия анонимности. Молодые люди нередко считают, что действия в интернете не имеют реальных последствий. Однако участие в подозрительных группах, распространение опасного контента, контакты с анонимными лицами, выполнение сомнительных поручений и передача личных данных могут иметь правовые и социальные последствия. Именно поэтому правовое просвещение в цифровой профилактике должно быть конкретным и ситуационным.

Пятый признак - коммуникативная манипуляция. Наркоугроза часто действует через фразы «это безопасно», «все так делают», «попробуй один раз», «ты что, боишься?», «это просто работа», «никто не узнает». Такие сообщения используют возрастные особенности молодёжи — потребность в признании, стремление к самостоятельности, страх быть отвергнутым группой, интерес к запретному и желание быстро получить результат.

Молодёжный возраст характеризуется интенсивным формированием идентичности, социальной позиции, ценностных ориентиров и навыков самостоятельного выбора. В этот период возрастает роль сверстников, усиливается потребность в признании, повышается чувствительность к социальному сравнению и внешней оценке. Эти особенности сами по себе не являются негативными, но в условиях небезопасной цифровой среды могут повышать уязвимость молодого человека.

Первый механизм уязвимости - социальное доказательство. Если опасный контент получает много просмотров, комментариев и одобрительных реакций, он может восприниматься молодым человеком как социально приемлемый. Число лайков начинает подменять критерий достоверности и безопасности. Поэтому профилактика должна учить молодёжь отделять популярность контента от его ценности и правовой допустимости.

Второй механизм - эффект нормализации. Когда рискованная тема повторяется в разных форматах, она перестаёт восприниматься как опасная. Мемы, шутки, клипы, блогерские высказывания и визуальные символы могут постепенно снижать психологический барьер. Молодой человек начинает воспринимать проблему не как угрозу, а как элемент цифровой культуры.

Третий механизм - групповая идентификация. Молодёжь склонна искать сообщества, в которых можно получить признание. Если закрытая группа или онлайн-сообщество предлагает чувство принадлежности, поддержку и «свою» символику, молодой человек может игнорировать риски ради сохранения связи

с группой. Это особенно актуально для подростков и студентов с низкой самооценкой, социальной изоляцией или конфликтами в семье.

Четвёртый механизм - снижение критического контроля в условиях эмоционального воздействия. Быстрый цифровой контент редко оставляет время на анализ. Он действует через эмоцию, неожиданность и вовлечение. При недостатке медиаграмотности молодой человек не задаёт базовых вопросов: кто создал этот материал, с какой целью, кому выгодно его распространение, какие последствия может иметь участие в такой коммуникации.

Антинаркотический иммунитет целесообразно рассматривать как интегративное качество личности, выражающее способность молодого человека распознавать наркотические риски, критически оценивать опасную информацию, сопротивляться групповому и цифровому давлению, принимать ответственные решения и обращаться за помощью в ситуации угрозы.

Данный конструкт включает несколько компонентов.

Когнитивный компонент охватывает знания о наркотических средствах, психотропных веществах, их последствиях, правовой ответственности, цифровых формах вовлечения, признаках манипулятивного контента и алгоритмах безопасного поведения.

Ценностно-мотивационный компонент отражает внутреннее принятие здорового образа жизни, уважение к закону, ориентацию на образование, профессию, семью, личное достоинство и социальную ответственность. Без ценностной основы профилактическая информация остаётся внешней и не превращается в устойчивую личностную позицию.

Эмоционально-регулятивный компонент связан со способностью управлять тревогой, стрессом, фрустрацией, обидой, одиночеством и групповым давлением без обращения к разрушительным стратегиям. Молодой человек должен иметь психологические способы саморегуляции и социально приемлемые формы получения поддержки.

Коммуникативно-поведенческий компонент включает навыки отказа, выхода из опасной коммуникации, блокировки вредного контента, прекращения контакта с подозрительными лицами, обращения к взрослым, педагогам, психологам или социальным службам.

Цифровой компонент включает медиаграмотность, цифровую гигиену, понимание алгоритмических рекомендаций, осторожность при взаимодействии с анонимными аккаунтами, защиту персональных данных и способность распознавать скрытую рекламу, псевдоюмор, вредные тренды и опасные онлайн-сообщества.

Таким образом, антинаркотический иммунитет не сводится к знанию о вреде наркотиков. Он предполагает сформированную систему знаний, ценностей, регулятивных навыков, цифровой компетентности и социального поведения.

Эффективность цифровой антинаркотической профилактики не может оцениваться только количеством проведённых мероприятий или опубликованных постов. Количество публикаций показывает активность, но не доказывает профилактический результат.

Первый критерий - уровень распознавания угроз. Молодые люди должны уметь отличать безопасный контент от манипулятивного, подозрительные предложения от обычной коммуникации, рискованные группы от нейтральных сообществ.

Второй критерий - развитие критического мышления. Молодой человек должен задавать вопросы о цели сообщения, источнике, скрытом интересе, эмоциональном воздействии, правовых последствиях и собственной безопасности.

Третий критерий - сформированность навыков отказа. Профилактика эффективна, если молодой человек способен не только сказать, что наркотики вредны, но и практически отказаться от предложения, выйти из опасной ситуации, прекратить переписку и обратиться за помощью.

Четвёртый критерий — цифровая гигиена. Молодёжь должна владеть конкретными действиями: не открывать подозрительные ссылки, не вступать в анонимные группы, не передавать личные данные, блокировать вредный контент, сохранять доказательства угрозы и сообщать взрослым или специалистам.

Пятый критерий - готовность к обращению за помощью. Если молодой человек знает, к кому обратиться, и не боится сделать это, профилактика переходит из информационного уровня в уровень реальной защиты.

Шестой критерий - участие молодёжи в создании безопасного цифрового пространства. Когда студенты и учащиеся сами разрабатывают профилактический контент, проводят обсуждения, создают социальные ролики и поддерживают сверстников, антинаркотический иммунитет становится частью их социальной позиции.

Цифровые наркоугрозы являются одной из наиболее актуальных форм риска в современной молодёжной среде. Их опасность связана со скрытым характером распространения, эмоциональной привлекательностью, алгоритмическим усилением, анонимностью коммуникации и использованием психологических механизмов группового влияния.

Формирование антинаркотического иммунитета молодёжи требует комплексного подхода. Он должен включать правовую осведомлённость, медиаграмотность, цифровую гигиену, критическое мышление, стрессоустойчивость, навыки отказа, способность распознавать манипулятивный контент и готовность обращаться за помощью.

Социальные медиа не следует рассматривать только как источник угроз. При грамотном использовании они становятся эффективным инструментом профилактики, просвещения, вовлечения молодёжи и формирования безопасной цифровой культуры. Наиболее перспективной является такая

модель, при которой молодёжь выступает не пассивным объектом профилактического воздействия, а активным участником создания антинаркотической информационной среды.

Следовательно, профилактика цифровых наркоугроз должна быть постоянной, адресной, интерактивной, научно обоснованной и практически ориентированной. Только в этом случае она способна перейти от формального информирования к реальному формированию устойчивого антинаркотического иммунитета молодёжи.

Список использованной литературы

1.Закон Республики Узбекистан «О наркотических средствах и психотропных веществах». 19 августа 1999 г., № 813-I.
2.Закон Республики Узбекистан «О государственной молодёжной политике». 14 сентября 2016 г., № ЗРУ-406.
3.Закон Республики Узбекистан «О защите детей от всех форм насилия». 14 ноября 2024 г., № ЗРУ-996.
4.UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization, 2018.
5.WHO. Guidelines on mental health promotive and preventive interventions for adolescents. Geneva: World Health Organization, 2020.
6.UNICEF. Children in a Digital World. The State of the World's Children 2017. New York: UNICEF, 2017.

YOSHLAR O‘TRASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA IJTIMOIY MEDIA TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

TerdDU Ijtimoiy ish ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi Xoliddinova Mahliyo
Ilmiy rahbar TerDU v/b dotsenti O.N.Ergasheva

Globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda internet va ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, yoshlar o‘rtasida Telegram, Instagram, TikTok, YouTube va boshqa platformalarning ommalashuvi axborot almashinuvining tezlashishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ushbu platformalarda noqonuniy narkotik moddalar reklamalari, yashirin savdo tarmoqlari hamda psixologik manipulyatsiyaga asoslangan kontentlar ham keng tarqalmoqda.

Bu esa yoshlarning ma’naviy-ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, narkotik vositalarga qiziqishni oshirishi mumkin.Shu sababli yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirish bugungi kunning dolzarb ijtimoiy-pedagogik masalalaridan biri hisoblanadi. Antinarkotik immunitet deganda shaxsning narkotik vositalarga nisbatan salbiy munosabatini shakllantirish, zararli axborotlarga tanqidiy yondashish va sog‘lom turmush tarzini tanlash qobiliyati tushuniladi.

Raqamli makondagi narko-tahdidlar quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:ijtimoiy tarmoqlarda yashirin reklama; messenjerlar orqali narkotik moddalar savdosi; yoshlarni jalb qiluvchi “trend” va “challenge”lar; anonim platformalarda noqonuniy targ‘ibot; psixofaol moddalarni “zararsiz” sifatida ko‘rsatish. Ayniqsa, algoritmlar asosida ishlovchi platformalar foydalanuvchining qiziqishlariga mos kontent tavsiya qilgani sababli yoshlar zararli axborot oqimiga tez-tez duch kelmoqda. Bu esa axborot xavfsizligi masalasini yanada dolzarb etadi.Antinarkotik immunitet – bu yoshlarning narkotik moddalar va ularga oid salbiy ta’sirlarga qarshi psixologik, ma’naviy va ijtimoiy barqarorligini ifodalaydi. U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Kognitiv komponent – narkotik vositalarning zararini bilish;

Emotsional komponent – ularga nisbatan salbiy munosabat;

Xulqiy komponent – zararli takliflarga “yo‘q” deya olish ko‘nikmasi;

Axborotiy komponent – internetdagi manipulyativ kontentni ajrata olish.

Mazkur immunitetni shakllantirishda oila, ta’lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar muhim o‘rin tutadi.

Ijtimoiy media texnologiyalari nafaqat xavf manbai, balki samarali profilaktik vosita ham hisoblanadi. Quyidagi yo‘nalishlarda ularning imkoniyatlari yuqori:

Qisqa videolar, infografikalar, podkastlar va animatsion roliklar orqali narkotik vositalarning zararini yoshlar ongiga sodda va ta’sirchan shaklda yetkazish mumkin.

Yoshlar orasida mashhur shaxslar orqali sog‘lom turmush tarzi targ‘iboti samarali natija beradi. Chunki yoshlar ko‘pincha o‘z “internet qahramonlari”ga taqlid qiladi.

Onlayn viktorinalar, forumlar, vebinarlar va treninglar yoshlarning mavzuga qiziqishini oshiradi hamda ularni faol muloqotga jalb qiladi.

Zararli kontentlarni aniqlash, bloklash va monitoring qilishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish narko-tahdidlarning oldini olishga yordam beradi.

Yoshlarning antinarkotik immunitetini rivojlantirishda quyidagi pedagogik yondashuvlar muhim:media savodxonlikni rivojlantirish; tanqidiy fikrlashni shakllantirish; psixologik barqarorlikni mustahkamlash; bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish; ota-ona va pedagoglarning raqamli nazorat ko‘nikmalarini oshirish. Psixologik jihatdan esa yoshlarning o‘zini qadrlashi, ijtimoiy moslashuvi va stressga chidamliligini oshirish profilaktik omil hisoblanadi.

Raqamli makonda yuzaga kelayotgan narko-tahdidlar yoshlar tarbiyasi va xavfsizligiga jiddiy tahdid solmoqda. Shu sababli ijtimoiy media texnologiyalaridan oqilona va maqsadli foydalanish orqali yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirish muhim vazifadir. Bunda media savodxonlik, ma’rifiy kontentlar, innovatsion pedagogik yondashuvlar hamda davlat va jamiyat hamkorligi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Yoshlarni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish va ularni zararli axborotlardan himoya qilish orqali kelajak avlodning ma’naviy va jismoniy salomatligini ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent, 2008.

3. To‘xtayev B. *Axborot xavfsizligi va media madaniyat*. Toshkent, 2021.
4. UNICEF. *Adolescent development and digital media reports*, 2023.
5. WHO. *Drug prevention and youth protection strategies*, Geneva, 2022.
6. Castells M. *The Rise of the Network Society*. Oxford, 2010.
7. Jenkins H. *Confronting the Challenges of Participatory Culture*. MIT Press, 2009.

ANTINARKOTIK RAQAMLI IMMUNITET: O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR ORASIDA SUN’IY INTELLEKT VA IJTIMOIY MEDIA ASOSIDAGI PROFILAKTIKA MODELI

TerDPI Sport faoliyati va chaqiriqqacha
ta’lim kafedra o‘qituvchisi To‘xtamisheva Maftuna Xursanovna

Annotatsiya. Maqolada raqamli platformalar - birinchi navbatda Telegram, TikTok va Instagram - orqali yoshlarga yetkazilayotgan sintetik giyohvandlik tahdidlarining zamonaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Muallif “zaklad” tizimi, narko-graffiti reklamasi va algoritmik tavsiya tizimlarining patogen ta‘siri o‘zaro qanday bog‘lanishini hamda 14–25 yoshdagi auditoriyaga yo‘naltirilgan tahdidlarning O‘zbekistondagi ko‘lamini rasmiy statistikaga tayanib ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli makon, sintetik giyohvandlik, antinarkotik immunitet, sun’iy intellekt, Telegram, ijtimoiy media, NLP klassifikatori, geymifikatsiya, profilaktika, yoshlar.

Giyohvandlikning oldini olish dolzarbligi 2020-yillarning ikkinchi yarmida tubdan o‘zgardi: an’anaviy “ko‘cha-bozor” savdosi modeli o‘rnini bosqichma-bosqich anonim, transchegaraviy va algoritmik tashuvchi tarmoqlar egalladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvandlik va Jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda dunyo bo‘yicha giyohvandlik moddalarini iste’mol qilganlar soni 316 mln nafarni tashkil etib, oxirgi o‘n yil ichida 28 foizga oshgan; sintetik moddalar bozori esa past operatsion xarajatlar va aniqlanish riskining kamayganligi tufayli jadal kengaymoqda [1]. O‘zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi (IIV) ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil davomida mamlakatda 15 400 ta narkojinoyat qayd etilib, qariyb 3,5 tonna giyohvandlik moddalari musodara qilindi; ushbu hajmning katta ulushi sintetik vositalar bo‘lib, ulardan 180 kg dan ortig‘i va 1 milliondan ortiq psixotrop dori muomaladan olindi [2]. Bunda iste’molchilar va distributorlarning katta qismi 14–25 yosh oralig‘ida ekanligi alohida qayd etilmoqda [3].

Ushbu o‘zgarish profilaktika paradigmasini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi: endilikda asosiy tahdid manbai anonim Telegram-kanal, algoritm tomonidan tavsiya etilayotgan TikTok-video va shahar devoridagi QR-kodlangan “narko-graffiti”dir.

Mazkur tahdidga adekvat javob faqat raqamli mahoratga ega va sun'iy intellektga asoslangan kontrtexnologiyalar bilan beriladi.

1. Raqamli makondagi narko-tahdidlarning yangi infratuzilmasi. Zamonaviy O'zbekistondagi narko-savdo amaliy modeli to'rt qatlamdan iborat. *Birinchi qatlam* - **"narkodo 'kon", anonim Telegram-kanal:** 2025-yil 27-iyun kuni Ohangaron shahrida 1999–2004-yillarda tug'ilgan 5 nafar shaxs 400 gr "Alfa-PVP" ni 0,3 grammlik mikrodozalarda Andijonga yetkazish maqsadida ushlandi [4]. *Ikkinchi qatlam*- **"zaklad" xufiya joy tizimi:** tovar oldindan belgilangan joyga joylashtirilib, xaridorga koordinatalar yuboriladi; faqat o'sha bir ish bo'yicha Andijon viloyatining o'zida 53 ta xufiya joydan mikrodozalar topib olingan [4]. *Uchinchi qatlam*- **narko-graffiti:** IIV ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilning birinchi yarmida shahar devorlaridan 4965 ta narkograffiti aniqlanib o'chirildi va ularning aksariyatida Telegram-kanal manzili yoki QR-kod ko 'rsatilgan edi [5]. *To'rtinchi qatlam* — **transchegaraviy hibrid logistika:** 2025-yil 20-may kuni "Navoiy" bojxona posti orqali Qozog'istondan kirib kelgan tibbiy uskunalar ichiga yashirilgan, qiymati 1 mln AQSh dollariga teng 4,2 kg "Mefedron" va 3,97 kg "Alfa-PVP" musodara qilindi; ushlanganlar Rossiya fuqarosining Telegram orqali bergan ko 'rsatmalariga muvofiq ish ko'rganlari aniqlandi [6].

Shunday qilib, narko-savdoning yangi modeli to'rt qatlamga ega: raqamli reklama (graffiti hamda ijtimoiy media), raqamli tranzaksiya (Telegram, kripto/o'tkazma), fizik distributsiya ("zaklad") va transchegaraviy etkazib berish. Profilaktika tizimi ushbu to'rt qatlamning har birida o'z mexanizmiga ega bo'lishi shart.

2. Ijtimoiy media algoritmlarining patogen ta'siri. Telegram bevosita savdo platformasi sifatida ishlasa, TikTok va Instagram bilvosita, ammo undan ham xavfli rol o'ynaydi - normallashtirish. Bu yerda mexanizm algoritmik radikalizatsiya: tavsiya tizimi foydalanuvchining qaysi videoda to'xtaganligi va takror ko'rganligi asosida shaxsiylashtirilgan oqim shakllantiradi. Agar o'smir "rejim" (qiynalish, depressiya, uyqusizlik) bilan bog'liq estetik videoga ijobiy munosabat bildirsa, algoritm o'sha auditoriya ichida tarqalayotgan boshqa kontentni - jumladan sintetik moddalarni "produktivlik kuchaytiruvchi" yoki "ko'ngil ochar" element sifatida normallashtiruvchi videolarni - unga taqdim eta boshlaydi [7].

Jarayonning xavfli tomoni shuki, foydalanuvchi kontentni o'zi qidirib bormaydi - platforma uni unga olib keladi. Toshkent shahar hokimi o'rinbosari Durdona Rahimova 2025-yilda poytaxt o'quvchilari orasida sintetik narkotik iste'moli ko'payib borayotganini ochiq tan oldi: "Buni inkor qilib bo'lmaydi" [5]. Bu rasmiy e'tirof mavzu marginal bo'lishdan chiqib, asosiy ta'lim muassasalariga yetib borganini ko 'rsatadi.

3. Antinarkotik raqamli immunitet: arxitektura va texnologik komponentlar. Raqamli immunitet - yoshlarning raqamli muhitda sintetik narkotik bilan bog'liq kontentni avtomatik taniy olishi, undan kognitiv masofa saqlay olishi va kerak bo'lganida xabar bera olishi imkonini beradigan ko'p qatlamli psixologik-texnologik tizim. Quyida uning to'rt asosiy texnologik komponenti taqdim etiladi.

Birinchi component - NLP-asosli kontent moderatsiyasi. Tabiiy tilni qayta ishlovchi (NLP, Natural Language Processing) klassifikatorlar bugungi kunda Telegram-kanallaridagi yashirin lug‘atni -“zakla”, “amfa”, “mef”, “konfet” kabi kod-so‘zlarni, shifrlangan emoji ketma-ketliklarini va GPS koordinatalarini - transformerlarga asoslangan modellar yordamida soniyalar ichida aniqlashga qodir [7]. O‘zbek tilidagi narko-jargonni qamrab oluvchi domen-spetsifik fine-tuning va mahalliy korpus IIV, Ta‘lim vazirligi va xususiy texnologik kompaniyalar hamkorligida ochiq mahsulot sifatida ishlab chiqilishi mumkin.

Ikkinchi komponent - qarama-narrativ AI-agentlari. Xalqaro tadqiqotlar va profilaktika standartlari ko‘rsatishicha, oddiy “yo‘q de” tipidagi reklama yoshlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydi va ba‘zan teskari samara berishi mumkin; aksincha, shaxsiylashtirilgan qarshi xabar – foydalanuvchi qiziqayotgan musiqa janri va influenser stilida tayyorlangan kontent - sezilarli darajada samaralidir [8]. Yirik til modellariga (LLM) asoslangan AI-agentlar har bir auditoriya segmenti uchun moslashtirilgan profilaktik xabar generatsiya qilib, samaradorlikni A/B-test asosida real vaqtda baholashi mumkin.

Uchinchi komponent — geymifikatsiyalashgan ta ‘lim platformalari. 14–18 yoshli auditoriyada an ‘anaviy lektsion-didaktik usul samarali emas. Aksincha, K-12 darajadagi geymifikatsiya (tajriba ballari, ligalar, missiyalar, kunlik vazifalar) ishtirok darajasini bir necha barobar oshiradi. Khan Academy, Duolingo va Quizizz kabi xalqaro platformalar tajribasi hamda mahalliy raqamli ta‘lim ilovalarining amaliyoti bunday yondashuvning o‘qish faolligini sezilarli oshirishini ko‘rsatadi. Ushbu metodologiyani “raqamli salomatlik kursi” -Telegram-bot, mobil ilova yoki maktab darsligi formatida - ekstensiyalash imkoniyati mavjud.

To‘rtinchi component - fuqaroviy reporting tizimi. IIV tomonidan ishga tushirilgan @stopnarko_bot Telegram boti orqali fuqarolar shubhali shaxs yoki faoliyat to‘g‘risida tezkor xabar berish imkoniga ega [2]. Mazkur kanal kuchaytirilishi, anonimlik kafolati aniq belgilanishi va kelib tushgan signallar AI-asosli triage tizimi orqali avtomatik tarzda hududiy boshqarmalarga taqsimlanishi maqsadga muvofiq.

4. O‘zbekiston uchun amaliy taklif va istiqbollar. Yuqoridagi tahlilga asoslangan holda quyidagi besh aniq taklif kiritiladi.

1) *Davlat darajasida “Raqamli antinarkotik immunitet” milliy dasturini qabul qilish.* Mazkur dastur Sog‘liqni saqlash, Maktabgacha va maktab ta‘limi, Innovatsion rivojlanish vazirliklari, IIV va telekommunikatsiya operatorlari hamkorligida 2026–2030-yillarga mo‘ljallangan yo‘l xaritasini o‘z ichiga olishi va aniq KPI-lar (jumladan, bloklangan narkodo‘konlar soni, o‘rta maktab o‘quvchilari orasida sintetik moddalar haqida bilim darajasi, profilaktik kontentning organik erish ko‘rsatkichi) bilan ta‘minlanishi lozim.

2) *O‘zbek tilidagi narko-jargon klassifikatorini ochiq mahsulot sifatida ishlab chiqish.* Davlat byudjeti hisobidan moliyalashtirilgan, open-source litsenziya bilan tarqatiladigan NLP-modeli mahalliy startaplar, telekommunikatsiya operatorlari va ta‘lim platformalariga integratsiya uchun standart asos beradi. Ushbu yondashuv

O‘zbekistonda mahalliy sun‘iy intellekt infratuzilmasining rivojlanishiga ham bilvosita ijobiy ta ‘sir ko‘rsatadi.

3) *Maktab dasturlariga geymifikatsiyalashgan “Raqamli salomatlik” modulini kiritish.* 7–11-sinflarga mo‘ljallangan, mobil ilova orqali yetkazib beriladigan, kunlik 10–15 daqiqalik mikrodarslar shaklidagi tarkib. Ushbu modul Telegram va TikTokdagi narko-kontentning real namunalarini xavfsiz, pedagogik tarzda taqdim etib, talabaga ularni tanish va undan voz kechish ko‘nikmasini shakllantiradi.

4) *“Raqamli yong‘in xizmati”- tezkor reaksiya birlashgan markazini tashkil etish.* IIV, milliy provayder va xususiy texnologik kompaniyalar hamkorligida 24/7 ishlovchi, sun’iy intellektga asoslangan aniqlash tizimi tomonidan signal berilgan kanallarni soatlar ichida bloklash hamda ularning audiotoriyasini xavfsiz alternativ resurslarga yo‘naltirish funksiyasiga ega bo‘lgan operatsion markaz.

5) *Influenser va kontent-kreator dasturini ishga tushirish.* 100 000 dan ortiq obunachiga ega o‘zbek tilidagi raqamli yetakchilarni davlat-xususiy hamkorlik formatida jalb qilib, ularning kontentiga profilaktik xabarlarni organik tarzda integratsiya qilish. Bu yondashuv UNODC tomonidan ham ilg‘or amaliyot sifatida tan olingan: yoshlarga yoshlar tilida murojaat eng yuqori samarani beradi [1; 8].

Sintetik giyohvandlik tahdidi O‘zbekistonda endi an’anaviy ko‘cha hodisasi emas - bu Telegram-kanal, “zaklad” tizimi, narkograffiti va algoritmik normallashtirishdan iborat to‘rt qatlamli raqamli infratuzilmaga aylangan. Mazkur infratuzilmaga adekvat javob bermaslik 14–25 yoshli avlodning sezilarli qismini xavf ostida qoldiradi. Yechim - kontentni moderatsiya qiluvchi NLP-klassifikatorlar, shaxsiylashtirilgan AI-qarshi narrativ agentlari, geymifikatsiyalashgan ta‘lim platformalari va fuqaroviy reporting kanallaridan iborat ko‘p qatlamli raqamli immunitet arxitekturasi. O‘zbekistonda mahalliy texnologik ekotizim, IIVning amaliy tezkorligi va davlatning siyosiy irodasi mavjud bo‘lib, mazkur tizim 2026–2030-yillarga mo ‘ljallangan davlat dasturi ko‘rinishida 2–3 yil ichida amalga oshirilishi mumkin. Eng asosiy g‘oya shuki, raqamli muhit yoshlar uchun nafaqat tahdid, balki ayni vaqtda profilaktikaning eng samarali maydoni hamdir - kim avval uni egallasa, o‘sha yutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). World Drug Report 2025. - Vienna: United Nations, 2025. -B. 9-12.
2. O‘zbekistonda 2 oyda 8 ta narkolaboratoriya fosh etilib, 140 kg narkotik musodara qilindi // Gazeta.uz.- 2026-yil, 2-mart.
3. 2025-yilda narkojinoyat sodir etgan 11 mingdan ortiq shaxs javobgarlikka tortildi, 59 nafari - o‘quvchi // Gazeta.uz. - 2026-yil, 2-fevral.
4. DXX Telegram orqali narkotik sotgan guruhni qo‘lga oldi // Gazeta.uz.- 2025-yil, 27-iyun.
5. “Yarim yilda narkojinoyat sodir etgan 4 mingdan ziyod shaxs ushlandi” - IIV // Gazeta.uz. - 2025-yil, 12-iyul.
6. Qozog‘iston bilan chegarada 1 mln dollarlik sintetik narkotik to‘xtatildi // Gazeta.uz.- 2025-yil, 20-may.

7. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA), Europol. EU Drug Markets: In-depth Analysis. - Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. -B. 87-104.
8. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. -Vienna: UN, 2018. — B. 24–38.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHNING ZAMONAVIY MODELLARI: TARIXIY TAJRIBA, XORIJIY DAVLATLAR TAHLILI VA O‘ZBEKISTON ISTIQBOLLARI

Kutubxona - axborot faoliyati talabasi Bayramova Marjona

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning zamonaviy mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Giyohvandlikning tarixiy ildizlari, ijtimoiy-psixologik omillari, xorijiy davlatlar tajribasi hamda

O‘zbekistonda olib borilayotgan profilaktik chora-tadbirlar o‘rganilgan. Shuningdek, ta’lim, mahalla, oila va davlat institutlarining roli yoritilib, kelajakda raqamli tahdidlar fonida yoshlarni himoya qilish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, yoshlar, profilaktika, ijtimoiy himoya, narkotik moddalar, psixologik yordam, ta’lim tizimi, xorijiy tajriba, raqamli xavfsizlik, sog‘lom avlod.Bugungi globallashuv davrida insoniyat oldida turgan eng murakkab va xavfli ijtimoiy muammolardan biri giyohvandlik hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlar orasida narkotik moddalar iste’molining ortib borayotgani jamiyat taraqqiyotiga jiddiy tahdid solmoqda. Chunki yosh avlod har qanday davlatning kelajagi, iqtisodiy salohiyati va intellektual resursi hisoblanadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda dunyo bo‘yicha 296 milliondan ortiq inson narkotik moddalarni iste’mol qilgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich 10 yil avvalgiga nisbatan qariyb 23 foizga oshgan [3].

Ushbu ko‘rsatkichning katta qismini 18–30 yosh oralig‘idagi yoshlar tashkil etadi.Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, zamonaviy texnologiyalar va internet tarmoqlarining rivojlanishi narkotik moddalar savdosining yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Endilikda narkotik moddalar “darknet”, anonim messenjerlar va kriptovalyutalar orqali sotilmoqda.

Bu esa yoshlar orasida giyohvandlikning yashirin ravishda tarqalishiga sabab bo‘lmoqda[10].O‘zbekiston Respublikasida ham yoshlarni zararli illatlardan himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Yoshlar ongini egallash uchun bugun dunyoda keskin kurash ketmoqda. Farzandlarimizni turli zararli oqim va illatlardan himoya qilish barchamizning muqaddas burchimizdir”[2]. Shu sababli giyohvandlikka qarshi kurashishda faqat jazolash usullaridan foydalanish

yetarli emas. Profilaktika, ta’lim, psixologik yordam va ijtimoiy himoya tizimlarini kompleks ravishda rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Giyohvandlikning tarixiy ildizlari va evolyutsiyasi
Tarixiy manbalarga ko‘ra, narkotik moddalardan foydalanish qadimgi davrlardayoq mavjud bo‘lgan. Qadimgi Misrda afyun og‘riq qoldiruvchi vosita sifatida ishlatilgan bo‘lsa, Hindiston va Xitoyda ayrim o‘simliklardan diniy marosimlardaf oydalanilgan [4]. XIX asrda esa narkotik moddalar xalqaro savdoning muhim qismiga aylandi. Ayniqsa, Buyuk Britaniya va Xitoy o‘rtasida yuz bergan “Afyun urushlari” tarixda narkotik moddalar sabab yuzaga kelgan eng yirik siyosiy mojarolardan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, ushbu davrda millionlab insonlarning afyunga qaram bo‘lib qolishi Xitoy iqtisodiyotining zaiflashuviga olib kelgan.

XX asrning ikkinchi yarmiga kelib narkotik moddalar savdosi xalqaro terrorizm va uyushgan jinoyatchilikning asosiy moliyaviy manbalaridan biriga aylandi.

Bugungi kunda esa sintetik narkotik moddalar ishlab chiqarilishi keskin ortmoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, sintetik moddalar tabiiy narkotiklardan ko‘ra bir necha barobar xavfli hisoblanadi [7].
Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, narkotik moddalar nafaqat sog‘liqni, balki davlat xavfsizligi va jamiyat barqarorligini ham izdan chiqaruvchi omildir. Yoshlarning giyohvandlikka moyil bo‘lishida oilaviy muhit muhim rol o‘ynaydi. Noto‘liq oilalar, ota-onaning e’tiborsizligi, oiladagi nizolar va ma’naviy bo‘shliq yoshlarning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi [5].

Tadqiqotlarga ko‘ra, ota-onasi bilan muntazam muloqot qilmaydigan yoshlar orasida zararli odatlarga moyillik yuqori bo‘ladi. Ayniqsa, nazoratsiz qolgan yoshlar salbiy muhit ta’siriga tez tushib qoladi. Shuningdek, ishsizlik va ijtimoiy tengsizlik ham muhim xavf omili hisoblanadi. Band bo‘lmagan yoshlarning noqonuniy faoliyatga aralashish ehtimoli yuqori bo‘ladi [9].
Psixologlarning fikriga ko‘ra, depressiya, stress, yolg‘izlik va o‘ziga ishonchsizlik yoshlarni narkotik moddalarni “ruhiy qochish vositasi” sifatida qabul qilishiga olib keladi[8].

Ayrim tadqiqotlarda qayd etilishicha, yoshlarning 60 foizdan ortig‘i ilk marotaba narkotik moddani tengdoshlari ta’siri ostida sinab ko‘radi. Bugungi kunda internetdagi ayrim kontentlar orqali giyohvandlik “erkinlik” yoki “zamonaviy hayot tarzi” sifatida targ‘ib qilinayotgani ham katta xavf tug‘dirmoqda.Mutaxassislar ayrim insonlarda genetik moyillik mavjudligini ham ta’kidlaydi. Agar oilada giyohvandlik bilan bog‘liq holatlar bo‘lgan bo‘lsa, farzandlarda ham psixologik zaiflik kuzatilishi mumkin.
Giyohvandlik inson organizmiga jiddiy zarar yetkazadi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, narkotik moddalarni muntazam iste’mol qilgan insonlarning umr davomiyligi o‘rtacha 15–20 yilga qisqaradi. Bundan tashqari yurak-qon tomir kasalliklari kuchayadi, immunitet pasayadi, OITS va gepatit kabi yuqumli kasalliklar xavfi ortadi hamda ruhiy kasalliklar rivojlanadi.

AQSH Milliy sog‘liqni saqlash instituti hisobotiga ko‘ra, 2022-yilda AQSHda narkotik moddalar sabab 100 mingdan ortiq inson vafot etgan. Giyohvandlikning ijtimoiy oqibatlari ham jiddiydir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jinoyatchilikning katta qismi narkotik moddalar bilan bog‘liq holda sodir etiladi.

Shuningdek, oilaviy ajrimlar ko‘payadi, yoshlar ta’limdan uzoqlashadi, ishsizlik ortadi va ma’naviy qadriyatlar zaiflashadi. Natijada jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga zarar yetadi. AQSHda giyohvandlikka qarshi kurash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. “Drug Free Communities” dasturi orqali maktablar, oilalar va jamoatchilik birgalikda ishlaydi.

Maktablarda psixologik maslahat markazlari, anonim murojaat tizimlari hamda sport va san’at loyihalari faoliyat yuritadi [3].

Biroq “fentanil” kabi sintetik narkotiklarning keng tarqalishi AQSH uchun jiddiy muammo bo‘lib qolmoqda.

Yaponiyada giyohvandlikka qarshi kurashning asosiy modeli intizom va ma’naviy tarbiyaga asoslangan. Maktab o‘quvchilari uchun “sog‘lom turmush tarzi” darslari, oilaviy seminarlar va psixologik suhbatlar tashkil qilinadi.Natijada Yaponiya yoshlar orasida narkotik iste’moli eng past davlatlardan biri hisoblanadi.

Singapur narkotik moddalar savdosiga qarshi eng qat’iy qonunlarga ega davlatlardan biridir. Bu yerda narkotik moddalarni tarqatish uchun juda og‘ir jazolar belgilangan. Shu bilan birga yoshlarning bandligi, sport infratuzilmasi va ta’lim sifati yuqori darajada yo‘lga qo‘yilgan.Portugaliya 2001-yildan boshlab narkotik iste’molini jinoyat emas, balki tibbiy muammo sifatida ko‘ra boshladi. Natijada OIV bilan kasallanish 2 barobarga kamaydi, o‘lim holatlari qisqardi hamda reabilitatsiya samaradorligi oshdi.

Bu tajriba giyohvandlikka qarshi kurashda insonparvar yondashuv ham muhim ekanini ko‘rsatadi.O‘zbekistonda yoshlarni zararli illatlardan himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.“Yoshlar daftari”, “Besh muhim tashabbus”, “Yoshlar ishlari agentligi” faoliyati yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil qilishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, maktablarda profilaktik suhbatlar, ichki ishlar organlari bilan hamkorlik, mahalla nazorati va psixologik xizmatlar yo‘lga qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonunida narkotik moddalar noqonuniy aylanishiga qarshi qat’iy choralar belgilangan.Ichki ishlar vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, so‘nggi yillarda internet orqali narkotik savdosi bilan bog‘liq jinoyatlar soni ortgan.

Bu esa raqamli xavfsizlikni kuchaytirishni talab etmoqda. Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Ushbu muammoni faqat jazolash orqali emas, balki ta’lim, profilaktika, ma’naviyat va ijtimoiy himoya orqali hal etish mumkin.Tarixiy tajriba va xorijiy davlatlar amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, sog‘lom jamiyatni shakllantirishda yoshlar tarbiyasi hal qiluvchi omil hisoblanadi.Kelajak avlodning sog‘lom, ma’naviy barkamol va intellektual yetuk bo‘lib voyaga yetishi jamiyat taraqqiyotining eng muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 1999.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston,2021.
3. United Nations Office on Drugs and Crime. World Drug Report 2023. – Vienna, 2023.
4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
5. Qo‘chqorov R. Yoshlar tarbiyasi va ijtimoiy muammolar. – Toshkent: Fan, 2020.
6. Ismoilov B. Giyohvandlikka qarshi kurashning huquqiy asoslari. – Toshkent, 2019.
7. World Health Organization Report on Drug Abuse. – Geneva, 2023.
8. Ahmedov Q. Oila va yoshlar tarbiyasi. – Samarqand, 2021.
9. Jo‘rayev S. Globallashuv va yoshlar mafkurasi. – Toshkent, 2022.
10. Xolmatov N. Zamonaviy tahdidlar va yoshlar xavfsizligi. – Toshkent, 2023.

YUQORI SINF O‘QUVCHILARIDA ANTINARKOTIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA MEDIA VOSITALARDAN FOYDALANISH MAZMUNI

Boysun tumani 5-umumiy o‘rta ta’lim maktabi direktori Sharipov Jahonbek

Annotatsiya. Mazkur maqolada yuqori sinf o‘quvchilarida antinarkotik immunitetni shakllantirishda media vositalardan foydalanishning mazmuni, psixologo-pedagogik asoslari va amaliy mexanizmlari tahlil qilinadi. Antinarkotik immunitet o‘quvchining giyohvandlik bilan bog‘liq xavfli axborot, zararli taklif, tengdoshlar bosimi, raqamli manipulyatsiya va deviant submadaniyat ta’siriga nisbatan ongli qarshilik ko‘rsata olish qobiliyati sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: yuqori sinf o‘quvchilari, antinarkotik immunitet, media vositalar, raqamli profilaktika, media savodxonlik, ijtimoiy reklama, psixologo-pedagogik profilaktika, axborot xavfsizligi, tanqidiy tafakkur, sog‘lom turmush tarzi.

Hozirgi davrda yuqori sinf o‘quvchilari nafaqat maktab, oila va mahalla ta’sirida, balki keng raqamli axborot muhitida ham shakllanmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, qisqa videoplatformalar, bloglar va vizual kontentlar ularning dunyoqarashi, qadriyatlari, muloqot uslubi va xulq-atvor qarorlariga ta’sir ko‘rsatmoqda. Shuning uchun maktabdagi tarbiyaviy va profilaktik ishlar zamonaviy media muhitdan ajralgan holda tashkil etilsa, u o‘quvchining real axborot maydoniga yetib bormaydi.

Giyohvandlikka qarshi profilaktika masalasida bu holat ayniqsa muhimdir. Chunki bugungi kunda narko-tahdidlar faqat ko‘cha, salbiy guruh yoki nazoratsiz muhit orqali emas, raqamli kommunikatsiya vositalari orqali ham tarqalmoqda. Ayrim hollarda zararli axborot ochiq targ‘ibot shaklida emas, balki mem, hazil, musiqa, vizual obraz, trend, anonim taklif, “tez pul topish” g‘oyasi yoki yopiq guruhlar orqali namoyon bo‘ladi. Bu esa yuqori sinf o‘quvchilarida xavfni to‘g‘ri

tanish, axborotni tanqidiy baholash va manipulyativ ta’sirga berilmaslik ko‘nikmalarini shakllantirishni talab etadi. Yuqori sinf o‘quvchilari yosh xususiyatlari jihatidan mustaqillikka intiladi, o‘z fikrini namoyon qilishni xohlaydi, tengdoshlar guruhida mavqega ega bo‘lishga harakat qiladi va kelajak kasbi, shaxsiy yo‘li, ijtimoiy roli haqida o‘ylay boshlaydi. Shu bilan birga, ular hali ham emotsional ta’sir, guruh bosimi, xavfli qiziqish va raqamli manipulyatsiyalarga nisbatan to‘liq barqaror emas. Demak, profilaktik ishda ularni faqat nazorat qilish emas, balki mustaqil, mas’uliyatli va xavfsiz qaror qabul qilishga tayyorlash asosiy maqsad bo‘lishi kerak.

Antinarkotik immunitetni shakllantirishda media vositalardan foydalanish ana shu vazifaga xizmat qiladi. Media vositalar o‘quvchiga ma’lumotni tez, vizual, ta’sirchan va hayotiy shaklda yetkazish imkonini beradi. Biroq media vosita o‘z-o‘zidan samarali emas. Uning profilaktik ta’siri mazmun, maqsad, auditoriyaga moslik, axborotning ishonchliligi, psixologo-pedagogik to‘g‘rilik va amaliy yo‘naltirilganlik bilan belgilanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi yuqori sinf o‘quvchilarida antinarkotik immunitetni shakllantirishda media vositalardan foydalanish mazmunini tahlil qilish va maktab sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan amaliy mexanizmlarni asoslashdan iborat.

Antinarkotik immunitet deganda o‘quvchining giyohvandlik bilan bog‘liq xavflarni anglash, zararli axborotni tanish, xavfli taklifni rad etish, salbiy guruh bosimiga berilmaslik, raqamli manipulyatsiyani farqlash va zarur holatda yordam so‘rash qobiliyati tushuniladi. Bu tushuncha oddiy ma’lumotga ega bo‘lishdan kengroqdir. O‘quvchi giyohvandlik zararli ekanini bilishi mumkin, ammo real vaziyatda tengdoshlar bosimi, qiziqish, qo‘rquv, uyalish yoki “hamma shunday qiladi” degan noto‘g‘ri ta’sir ostida xato qaror qabul qilishi mumkin.

Shu sababli antinarkotik immunitet bir nechta tarkibiy qismdan iborat bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Birinchi tarkibiy qism — kognitiv komponent. U o‘quvchining giyohvand moddalarning salomatlikka, psixikaga, o‘qishga, oilaviy munosabatlarga, kelajak kasbiga va huquqiy maqomiga ta’sirini bilishi bilan bog‘liq. Bu bilim quruq nazariy ma’lumot emas, balki hayotiy vaziyatlarda qo‘llanadigan tushuncha bo‘lishi kerak.

Ikkinchi tarkibiy qism — qadriyatli-motivatsion komponent. U o‘quvchining sog‘lom turmush tarzi, shaxsiy xavfsizlik, oila, ta’lim, kasb, ijtimoiy mas’uliyat va qonunga hurmatga nisbatan barqaror munosabatini ifodalaydi. Agar o‘quvchi o‘z kelajagini qadrlasa, u xavfli taklifni faqat taqiq sifatida emas, o‘z hayotiga tahdid sifatida qabul qiladi.

Uchinchi tarkibiy qism — emotsional-regulyativ komponent. U stress, xavotir, yolg‘izlik, rad etilish, o‘qishdagi qiyinchilik va tengdoshlar bosimi holatida o‘zini boshqara olish qobiliyatini qamrab oladi. Ko‘p hollarda xavfli xulq bilim yetishmasligidan emas, emotsional bosimni boshqara olmaslikdan kelib chiqadi.

To‘rtinchi tarkibiy qism — xulq-atvoriy komponent. U xavfli taklifni rad etish, shubhali guruhdan chiqish, noma’lum havolani ochmaslik, zararli kontentni

tarqatmaslik, ishonchli kattaga murojaat qilish va yordam so‘rash ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi.

Beshinchi tarkibiy qism — media-kommunikativ komponent. U axborot manbasini tekshirish, vizual va matnli kontentni tanqidiy tahlil qilish, algoritmik tavsiyalarga ehtiyotkorlik bilan yondashish, zararli trendlarni tanish va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish ko‘nikmalarini qamrab oladi.

Yuqori sinf o‘quvchilarida narko-tahdidlarga nisbatan zaiflik omillari. Yuqori sinf o‘quvchilari 15–18 yosh oralig‘ida shaxsiy identifikatsiya, mustaqillik, kasbiy yo‘nalish va ijtimoiy maqom izlash jarayonidan o‘tadi. Bu davrda yoshlar o‘zini kattalardan mustaqilroq ko‘rsatishga intiladi, tengdoshlar fikriga sezgir bo‘ladi va o‘zini tasdiqlashga ehtiyoj sezadi. Bu xususiyatlar ijobiy rivojlanish uchun muhim bo‘lsa-da, noto‘g‘ri muhitda xavf omiliga aylanishi mumkin.

Birinchi zaiflik omili - tengdoshlar bosimi. Yuqori sinf o‘quvchisi ba’zan guruhdan ajralib qolmaslik uchun o‘z xohishiga zid qaror qabul qilishi mumkin. “Sen qo‘rqoqmisan?”, “bir marta sinab ko‘r”, “hamma qiladi”, “bu oddiy narsa” kabi iboralar psixologik bosim vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi omil - qiziqish va tajriba qilishga moyillik. O‘smirlik va ilk yoshlik davrida yangi tajribalarga qiziqish kuchayadi. Agar bu qiziqish sog‘lom faoliyat, sport, ilm, ijod yoki kasbiy maqsadlarga yo‘naltirilmasa, u xavfli tajribalarga ochiqlikni oshirishi mumkin.

Uchinchi omil - emotsional beqarorlik. Oilaviy nizo, o‘qishdagi bosim, imtihon xavotiri, muhabbat munosabatlari, tengdoshlar bilan ziddiyat va o‘zini past baholash yuqori sinf o‘quvchisini ichki zo‘riqishga olib kelishi mumkin. Bunday holatda u zararli taklifni vaqtinchalik yengillashish yo‘li sifatida qabul qilishi ehtimoli bor.

To‘rtinchi omil - raqamli muhit ta’siri. O‘quvchi ijtimoiy tarmoqlarda xavfli kontent, shubhali guruh, noma’lum akkaunt, zararli trend yoki “tez pul” taklifi bilan to‘qnashishi mumkin. Axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmasi past bo‘lsa, u bunday ta’sirning haqiqiy xavfini kech anglaydi.

Beshinchi omil - kattalar bilan ishonchli muloqotning yetishmasligi. Agar o‘quvchi ota-ona, o‘qituvchi yoki maktab psixologiga murojaat qilishdan qo‘rqsa, u xavfli vaziyatda yolg‘iz qoladi. Shu sababli profilaktikada ishonchli muloqot muhitini yaratish asosiy shart hisoblanadi.

Media vositalarning profilaktik imkoniyatlari. Media vositalar antinarkotik profilaktikada o‘quvchiga ta’sirchan, tezkor va hayotiy ma’lumot yetkazish imkonini beradi. Maktab sharoitida videorolik, infografika, ijtimoiy reklama, elektron plakat, taqdimot, podkast, onlayn test, raqamli keys, interaktiv viktorina va ijtimoiy tarmoqdagi profilaktik postlardan foydalanish mumkin. Videoroliklar yuqori sinf o‘quvchilari uchun eng ta’sirchan vositalardan biridir. Qisqa videorolikda bitta xavfli vaziyat va bitta to‘g‘ri harakat ko‘rsatilishi kerak. Masalan, “noma’lum akkauntdan tez pul taklifi keldi”, “do‘sting shubhali moddani sinab ko‘rishni aytdi”, “yopiq guruhga qo‘shilish taklifi keldi”, “Telegram orqali paket olib borish so‘raldi” kabi vaziyatlar o‘quvchi hayotiga yaqin bo‘ladi. Infografika murakkab axborotni sodda va tizimli ko‘rsatish imkonini beradi. Unda “xavf belgisi - oqibat - to‘g‘ri harakat -

yordam manbasi” zanjiri aks ettirilishi mumkin. Bu format maktab koridorida, sinf xonasida, Telegram guruhida yoki elektron platformada joylashtirish uchun qulay.
Ijtimoiy reklama o‘quvchida emotsional munosabat va ijtimoiy mas’uliyat hissini kuchaytirishi mumkin. Biroq ijtimoiy reklama qo‘rqitishga emas, ongli tanlovga yo‘naltirilishi kerak. “Men kelajagimni tanlayman”, “Xavfli taklifga yo‘q deyish - kuchli pozitsiya”, “Sog‘lom tanlov - erkin hayot” kabi g‘oyalar ijobiy yo‘nalish beradi.

Raqamli keyslar yuqori sinf o‘quvchilarini tahlilga jalb qiladi. Ularda real hayotga yaqin vaziyat beriladi va o‘quvchidan xavf belgisini topish, manipulyatsiyani aniqlash, to‘g‘ri qaror tanlash va yordam manbasini ko‘rsatish talab etiladi. Maktab darajasida yagona reja, mas’ullar, muddatlar, metodik materiallar va monitoring tartibi belgilanishi zarur.

Birinchi tashkiliy vazifa - profilaktik ishlarni yillik rejaga kiritish. Unda yuqori sinflar uchun alohida mavzular, media vositalar, treninglar, ota-onalar yig‘ilishlari, ijtimoiy reklama tanlovlari va raqamli xavfsizlik mashg‘ulotlari nazarda tutilishi lozim.

Ikkinchi vazifa - maktab psixologi, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha mas’ul, sinf rahbarlari va fan o‘qituvchilari o‘rtasida vazifalarni taqsimlash. Har bir ishtirokchi profilaktikada o‘z funksiyasini aniq bilishi kerak.

Uchinchi vazifa - media materiallar sifatini nazorat qilish. Profilaktik materiallar yoshga mos, huquqiy jihatdan to‘g‘ri, psixologik xavfsiz va stigmatizatsiyadan xoli bo‘lishi shart. Qo‘rqituvchi, haqoratlovchi, haddan tashqari dramatik yoki zararli qiziqish uyg‘otuvchi materiallardan foydalanish mumkin emas.

To‘rtinchi vazifa - oila va mahalla bilan hamkorlikni tashkil etish. Maktab profilaktikasi oilada davom etmasa, uning ta’siri cheklanadi. Shu sababli ota-onalar uchun media xavfsizlik, farzand bilan muloqot va xavf belgilarini erta tanish bo‘yicha seminarlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Beshinchi vazifa - profilaktika natijalarini baholash. Faqat tadbirlar soni emas, o‘quvchilarning bilim, munosabat, ko‘nikma va ijtimoiy faolligidagi o‘zgarishlar ham tahlil qilinishi kerak.

Media kontentga qo‘yiladigan talablar. Antinarkotik profilaktikada media kontent bir qator talablarga javob berishi lozim.

Birinchi talab - ilmiy va huquqiy ishonchlilik. Kontent asossiz ma’lumotlarga, mish-mishlarga yoki qo‘rqitishga emas, aniq, to‘g‘ri va tekshirilgan ma’lumotlarga tayanishi kerak.

Ikkinchi talab - yoshga moslik. Yuqori sinf o‘quvchilariga bolalarcha soddalashtirilgan yoki haddan tashqari rasmiy matn ta’sir qilmaydi. Kontent ularning tafakkur darajasi, qiziqishlari va hayotiy vaziyatlariga mos bo‘lishi lozim.

Uchinchi talab - amaliylik. Har bir media material o‘quvchiga aniq harakat algoritmini berishi kerak. Masalan, “shubhali xabar kelsa, javob berma; skrinshot saqla; guruhdan chiq; ishonchli kattaga ayt”.

To‘rtinchi talab - stigmatizatsiyadan xoli bo‘lish. Giyohvandlik xavfiga duch kelgan o‘quvchini “yomon”, “buzilgan” yoki “jinoyatchi” sifatida ko‘rsatish mumkin emas. Bunday yondashuv yordam so‘rash madaniyatini susaytiradi.

Beshinchi talab - ijobiy yo‘naltirilganlik. Profilaktik kontent faqat xavfni emas, sog‘lom alternativani ham ko‘rsatishi kerak. Sport, ta’lim, kasb, ijod, volontyorlik, oilaviy qadriyatlar va shaxsiy maqsadlar profilaktik xabarning muhim qismi bo‘lishi lozim.

Oltinchi talab -vizual aniqlik. Rang, shakl, belgi, qisqa matn va mantiqiy tuzilish o‘quvchiga axborotni tez qabul qilish imkonini beradi.

Yuqori sinf o‘quvchilarida antinarkotik immunitetni shakllantirish zamonaviy maktabning muhim tarbiyaviy va psixologo-pedagogik vazifasidir. Bu jarayon faqat giyohvandlikning zarari haqida ma’lumot berish bilan cheklanmasligi kerak. O‘quvchi xavfni tanishi, axborotni tanqidiy tahlil qilishi, zararli taklifni rad etishi, raqamli muhitda o‘zini himoya qilishi va zarur holda yordam so‘rashi lozim.

Media vositalar ushbu maqsadga xizmat qiluvchi samarali profilaktik resurs hisoblanadi. Videoroliklar, infografikalar, ijtimoiy reklama, raqamli keyslar, onlayn testlar va o‘quvchilar tomonidan yaratilgan media mahsulotlar profilaktik ishni hayotiy, tushunarli va ta’sirchan qiladi. Samarali natija maktab rahbariyati, o‘qituvchilar, psixolog, sinf rahbarlari, ota-onalar va mahalla hamkorligida ta’minlanadi. Antinarkotik immunitet bir martalik tadbir natijasida emas, balki muntazam, tizimli va o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan profilaktik jarayon orqali shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999 yil 19 avgust, 813-I-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016 yil 14 sentyabr, O‘RQ-406-son.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020 yil 23 sentyabr, O‘RQ-637-son.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008 yil 7 yanvar, O‘RQ-139-son.
5. UNODC, WHO. *International Standards on Drug Use Prevention*. Second updated edition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization, 2018.
6. WHO. *Guidelines on mental health promotive and preventive interventions for adolescents*. Geneva: World Health Organization, 2020.
7. UNICEF. *Children in a Digital World. The State of the World’s Children 2017*. New York: UNICEF, 2017.
8. Livingstone S., Helsper E.J. Gradations in digital inclusion: children, young people and the digital divide. *New Media & Society*. 2007.
9. Bandura A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977.
10. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development*. Cambridge: Harvard University Press, 1979.

11. Vygotsky L.S. *Psixologiya razvitiya rebyonka*. Moskva: Eksmo, 2005.
12. Bojovich L.I. *Lichnost i yeyo formirovanie v detskom vozraste*. Sankt-Peterburg: Piter, 2008.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA NARKO-TAHDIDLARGA QARSHI IMMUNITET PROFILAKTIKASI VOSITALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Sherobod tumani 6-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi Bozorov Yo‘ldosh

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning narko-tahdidlarga nisbatan barqaror immunitetini shakllantirish masalasi psixologo-pedagogik va ijtimoiy-profilaktik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Raqamli ta’lim platformalari, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va internet kontenti o‘quvchilarning axborot qabul qilish, muloqot, o‘zini namoyon qilish va qaror qabul qilish jarayonlariga ta’sir ko‘rsatishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, narko-tahdid, antinarkotik immunitet, profilaktika, media savodxonlik, raqamli gigiyena, tanqidiy tafakkur, o‘quvchi xavfsizligi, psixologo-pedagogik yordam, ijtimoiy media.

Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning bilim olishi, axborot izlashi, muloqot qilishi va ijtimoiylashuvida muhim o‘rin egallamoqda. Elektron platformalar, onlayn darslar, ta’limiy ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va videokontentlar maktab o‘quvchisi hayotining ajralmas qismiga aylandi. Bu jarayon ta’lim sifatini oshirish, mustaqil o‘qish, tezkor axborot olish va interaktiv muloqot imkoniyatlarini kengaytirsa-da, bir vaqtning o‘zida yangi profilaktik xavflarni ham yuzaga keltiradi.

Raqamli muhitda o‘quvchi faqat ta’limiy axborot bilan emas, balki turli xil zararli kontent, manipulyativ xabarlar, anonim guruhlar, shubhali takliflar, “tez pul topish” sxemalari va giyohvandlikka bilvosita qiziqish uyg‘otuvchi axborotlar bilan ham to‘qnashishi mumkin. Narko-tahdidlar bugun faqat ko‘cha, nazoratsiz guruh yoki salbiy muhit orqali emas, raqamli kommunikatsiya kanallari orqali ham tarqalmoqda. Shu sababli maktabdagi profilaktik ish mazmuni raqamli xavfsizlik, media savodxonlik va axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmalari bilan to‘ldirilishi zarur. Raqamli ta’lim muhitida narko-tahdidlar ko‘pincha ochiq targ‘ibot shaklida emas, balki yashirin, vizual, memetik, submadaniy yoki manipulyativ shaklda namoyon bo‘ladi. Ayrim kontentlarda psixoaktiv moddalar “erkinlik”, “kattalar hayoti”, “stressdan chiqish”, “jasorat”, “guruhga tegishlilik” yoki “oson daromad” ramzi sifatida ko‘rsatilishi mumkin. Bunday axborot o‘quvchining yosh xususiyatlari, hissiy sezgirligi, tengdoshlar fikriga bog‘liqligi va mustaqillikka intilishi bilan qo‘shilganda xavf yanada kuchayadi. Maktab o‘qituvchisi va psixologi oldida turgan vazifa faqat zararli moddalar haqida ma’lumot berish emas. Asosiy vazifa o‘quvchini raqamli muhitda xavfni tanishga, shubhali axborotni tekshirishga, manipulyativ ta’sirni farqlashga, rad etishga, yordam so‘rashga va mas’uliyatli qaror qabul qilishga

o‘rgatishdan iborat. Shu ma’noda antinarkotik immunitet o‘quvchida shakllanadigan kompleks psixologo-pedagogik himoya mexanizmi sifatida qaralishi lozim.

Mazkur maqolaning maqsadi raqamli ta’lim muhitida narko-tahdidlarga qarshi immunitet profilaktikasi vositalarini tahlil qilish va ularni takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Raqamli ta’lim muhiti deganda o‘quvchining elektron ta’lim platformalari, onlayn resurslar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va ta’limiy hamda no-ta’limiy raqamli kontent bilan o‘zaro ta’sirda bo‘ladigan axborot maydoni tushuniladi. Bu muhitda o‘quvchi bilim oladi, vazifa bajaradi, muloqot qiladi, video ko‘radi, guruhlarda ishtirok etadi va o‘z qiziqishlarini shakllantiradi. Narko-tahdid esa o‘quvchini giyohvand moddalarga qiziqtirish, ularning zararini kamaytirib ko‘rsatish, psixoaktiv moddalarni normallashtirish, giyohvandlik submadaniyati elementlarini tarqatish yoki o‘quvchini shubhali faoliyatga jalb etish bilan bog‘liq axborot-kommunikativ xavfdir. Raqamli ta’lim muhitida bu xavfning o‘ziga xos tomoni shundaki, o‘quvchi ta’lim maqsadida internetdan foydalanar ekan, zararli kontentga tasodifan yoki algoritmik tavsiyalar orqali duch kelishi mumkin. Masalan, u videodars ko‘rish jarayonida shubhali reklama, zararli havola, anonim kanal taklifi, xavfli izohlar yoki yopiq guruhga chaqiruv bilan to‘qnashishi mumkin. Shu sababli raqamli ta’lim xavfsizligi faqat texnik cheklovlar bilan emas, balki o‘quvchining ichki tanqidiy filtrini shakllantirish bilan ta’minlanadi.

Raqamli narko-tahdidlarning birinchi belgisi - yashirinlik. U to‘g‘ridan-to‘g‘ri “giyohvand moddani iste’mol qil” degan xabar orqali emas, balki kulgi, qiziqish, sirliilik, trend, kodlangan ibora yoki “hamma biladigan” belgilar orqali kirib keladi.

Ikkinchi belgisi - tez tarqalish. Biror xavfli kontent qisqa vaqt ichida ko‘plab o‘quvchilar orasida tarqalishi mumkin. Bu jarayonda o‘quvchi axborotni to‘liq tushunmasdan, uni boshqalarga yuborishi yoki muhokama qilishi mumkin.

Uchinchi belgisi - emotsional ta’sir. Qisqa video, musiqa, tasvir, mem va hazillar ko‘p hollarda ratsional fikrlashdan avval hissiy reaksiya uyg‘otadi. O‘quvchi kontentning ma’nosini emas, kayfiyatini qabul qiladi.

To‘rtinchi belgisi - anonimlik illyuziyasi. O‘quvchilar ba’zan internetdagi harakatlarini real hayotdan ajralgan deb o‘ylaydi. Aslida esa shubhali guruhlarda ishtirok etish, xavfli kontentni tarqatish yoki noma’lum shaxslar bilan muloqot qilish real huquqiy, psixologik va ijtimoiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Antinarkotik immunitet o‘quvchining giyohvandlik bilan bog‘liq axborot, taklif, guruh bosimi, raqamli manipulyatsiya va xavfli vaziyatlarga nisbatan barqaror ichki qarshilik ko‘rsata olish qobiliyatidir. Bu immunitet oddiy ma’lumotlar yig‘indisi emas. U bilim, qadriyat, hissiy barqarorlik, huquqiy ong, kommunikativ ko‘nikma va raqamli xavfsizlik madaniyatini o‘z ichiga oladi. Kognitiv komponent o‘quvchining giyohvand moddalarning salomatlik, psixika, o‘qish, oila, kelajak va huquqiy maqomiga ta’sirini bilishi bilan bog‘liq. Bu bilim umumiy gaplar darajasida emas, hayotiy vaziyatlarda qo‘llanadigan tushuncha darajasida bo‘lishi kerak.

Qadriyatli-motivatsion komponent o‘quvchining sog‘lom turmush tarzi, shaxsiy xavfsizlik, ta’lim, oila, kasb, qonunga hurmat va o‘z kelajagiga mas’uliyatli munosabatini ifodalaydi. Agar o‘quvchida ijobiy hayotiy maqsadlar bo‘lmasa, u tashqi xavflarga nisbatan zaifroq bo‘ladi. Emotsional-regulyativ komponent o‘quvchining stress, xavotir, g‘azab, yolg‘izlik, rad etilish va tengdoshlar bosimi holatida o‘zini boshqara olishi bilan bog‘liq. Ko‘p hollarda xavfli taklifga rozilik bilim yetishmasligidan emas, hissiy bosimni boshqara olmaslikdan kelib chiqadi.

Xulq-atvoriy komponent xavfli taklifni rad etish, shubhali guruhdan chiqish, noma’lum havolani ochmaslik, ishonchli kattaga murojaat qilish, xavfli muloqotni to‘xtatish va yordam so‘rash ko‘nikmalarini qamrab oladi. Raqamli-kommunikativ komponent esa media savodxonlik, axborot manbasini tekshirish, kontent maqsadini tushunish, algoritmik tavsiyalarga tanqidiy yondashish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va zararli kontentni bloklash kabi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi.

Raqamli ta’lim muhitida narko-tahdidlarga qarshi profilaktika zamonaviy maktabning muhim psixologo-pedagogik vazifasidir. Bugungi o‘quvchi internet orqali nafaqat bilim oladi, balki turli xavfli axborotlar bilan ham to‘qnashadi. Shu sababli profilaktika mazmuni raqamli xavfsizlik, media savodxonlik, huquqiy xabardorlik va psixologik barqarorlik bilan boyitilishi zarur. Antinarkotik immunitet o‘quvchining xavfni tanishi, shubhali axborotni tahlil qilishi, zararli taklifni rad etishi, raqamli gigiyenaga amal qilishi va zarur holda yordam so‘rashi bilan namoyon bo‘ladi. Bu immunitet bir martalik tadbir bilan shakllanmaydi. U tizimli, bosqichma-bosqich va maktab, oila, psixologik xizmat hamda mahalla hamkorligida rivojlanadi. Raqamli profilaktika vositalarini takomillashtirish maktab o‘quvchilarini passiv tinglovchi emas, xavfsiz axborot muhitining faol ishtirokchisiga aylantirishni talab etadi. Shunda profilaktika rasmiy tadbir emas, o‘quvchining hayotiy xavfsizligi va sog‘lom rivojlanishiga xizmat qiluvchi amaliy pedagogik jarayonga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999 yil 19 avgust, 813-I-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016 yil 14 sentyabr, O‘RQ-406-son.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020 yil 23 sentyabr, O‘RQ-637-son.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008 yil 7 yanvar, O‘RQ-139-son.

5. UNODC, WHO. *International Standards on Drug Use Prevention*. Second updated edition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization, 2018.
6. WHO. *Guidelines on mental health promotive and preventive interventions for adolescents*. Geneva: World Health Organization, 2020.
7. UNICEF. *Children in a Digital World. The State of the World's Children 2017*. New York: UNICEF, 2017.
8. Livingstone S., Helsper E.J. Gradations in digital inclusion: children, young people and the digital divide. *New Media & Society*. 2007.
9. Bandura A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 2007.
10. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.
11. Vygotsky L.S. *Psikhologiya razvitiya rebyonka*. Moskva: Eksmo, 2005.
12. Bozovich L.I. *Lichnost i yeyo formirovaniye v detskom vozraste*. Sankt-Peterburg: Piter, 2008.
13. G'oziev E.G'. *Ontogenez psixologiyasi*. Toshkent: Noshir, 2010.
14. Karimova V.M. *Ijtimoiy psixologiya*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.

RAQAMLI MAKONDAGI NARKO TAHDIDLAR JARAYONIDA YOSHLARNING ANTI NARKOTIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIA TEXNOLOGIYALARI

Termiz davlat pedagogika institute Boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi
Mamatraimova Dilshoda Chorshanbiyevna
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi, Karimova Diyora Xudoyqul qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli asrda yoshlar o'rtasida kiber-narkotahdidlarning tarqalish xususiyatlari hamda ularga qarshi kurashishda raqamli media savodxonlikning o'rni tahlil qilingan. So'nggi yillarda narkobiznesning an'anaviy usullardan anonim messenjerlar, Telegram-botlar va darknet platformalariga ko'chishi oqibatlari statistik va huquqiy ma'lumotlar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlari: raqamli media savodxonlik, kiber-immunitet, narkotahdidlar, yoshlar, tanqidiy fikrlash, kiber-gigiyena, raqamli iz, raqamli manipulyatsiya, kiber-profilaktika.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlangan davrda yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylangan virtual makon nafaqat cheksiz imkoniyatlar, balki kiber-tahdidlarning yangi poligoniga ham aylanib ulgurdi. Dunyo miqyosida transmilliy uyushgan jinoyatchilik va narkobiznes tarmoqlari o'z faoliyatini an'anaviy ko'chalardan butunlay raqamli platformalarga — anonim messenjerlar, Telegram-botlar va darknet tarmoqlariga ko'chirdi.Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvand moddalar va jinoyatchilikka qarshi kurashish boshqarmasi (UNODC) ma'lumotlariga ko'ra, jahon bozorida sintetik narkotiklar turi va ularning

raqamli savdo hajmi har yili geometrik progressiya asosida o‘sib bormoqda, bu jarayonning eng birinchi nishoni esa aynan axborot oqimiga tez moslashuvchan yoshlar qatlami bo‘lib qolmoqda. [1].O‘zbekiston Respublikasida ham mazkur muammo so‘nggi yillarda milliy xavfsizlik va genofond muhofazasi darajasidagi dolzarb masalalardan biriga aylandi. Rasmiy ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mamlakatimizda giyohvandlik bilan bog‘liq jinoyatlar soni so‘nggi besh yilda keskin ortgan.Chunonchi, respublika sudlari tomonidan giyohvandlik vositalarining qonunga xilof muomalasiga oid jinoyat ishlari doirasida 2020-yilda 3941 nafar shaxs sudlangan bo‘lsa, 2023-yilga kelib bu ko‘rsatkich 6 204 nafarga, 2024-yil yakunlariga ko‘ra esa 9 134 nafarga yetgan.[2]. Narkojinoyatlar oqibatida ushlanganlarning deyarli har uchinchisini 18–30 yosh oralig‘idagi yoshlar tashkil etayotgani, ular orasida maktab o‘quvchilari va talabalarning borligi vaziyatning qanchalik xavotirli ekanidan dalolat beradi.[3]. Raqamli tarmoqlarda sintetik moddalarning "oson daromad beruvchi kuryerlik" (кладмен) yoki "zararsiz quvvat beruvchi vitaminlar" niqobi ostida agressiv reklama qilinishi yoshlarni manipulyatsiya tuzog‘iga osongina tushirmoqda.Bunday sharoitda an’anaviy taqiqlash yoki reaktiv (voqeadan keyingi) choralar kutilgan samarani bermayapti. Muammoning tub yechimi sifatida ta’lim tizimida raqamli media savodxonlikni yuksaltirish hamda yoshlar ongida kuchli "raqamli immunitet"ni shakllantirish zarurati yuzaga keldi. Ilmiy tadqiqotlarda ta’kidlanganidek, media savodxonlik — bu shunchaki texnik ko‘nikma emas, balki axborot xavfsizligi tahdidlarini va kiber-tuzoqlarni virtual muhitda mustaqil tanib olish, tanqidiy tahlil qilish hamda ularga qarshi barqaror mafkuraviy qalqon yarata olish qobiliyatidir[4].Mazkur maqolada aynan raqamli media savodxonlik instrumentlari orqali yosh avlodni zamonaviy kiber-narkotahdidlardan himoya qilishning pedagogik, psixologik va texnologik mexanizmlari tahlil qilinadi.

Yoshlarda raqamli media savodxonlik orqali narkotik tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirish jarayonini tizimli tahlil qilish maqsadida bir nechta zamonaviy metodlar majmuasidan foydalanildi. Tadqiqot asosi sifatida tizimli-funksional yondashuv (pedagogik va raqamli muhit integratsiyasi) hamda kontent-tahlil (Content Analysis) metodi tanlab olindi. Kiber-makonda narkotik moddalar savdosi yuritiladigan yopiq guruhlar, Telegram-botlar va ijtimoiy tarmoqlardagi reklama algoritmlarining psixologik ta’sir mexanizmlari qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, yoshlarning internet resurslaridan foydalanish madaniyatini baholash uchun kognitiv va xulq-atvor mezonlariga asoslangan pedagogik modellashtirish usuli qo‘llanildi.[6]. Raqamli muhitdagi narkotahdidlar an’anaviy targ‘ibot (plakatlar, quruq ma’ruzalar) orqali bartaraf etilmaydi. Boisi, zamonaviy narko-marketing o‘smirlarning psixologik zaifliklariga (tez boyib ketish istagi, qiziquvchanlik, tengdoshlar guruhida tanilish ehtiyoji) raqamli manipulyatsiya texnologiyalari orqali ta’sir o‘tkazadi[7].Yoshlar orasida Telegram, Instagram, Facebook, TikTok kabi platformalarning ommalashuvi axborot almashuvini tezlashtirmoqda.Biroq raqamli makonda foydali ma’lumotlar bilan bir qatorda zararli axborotlar, jumladan, narkotik moddalarni targ‘ib qiluvchi materiallar ham keng tarqalmoqda. Narkotik

vositalarning internet orqali reklama qilinishi, yashirin savdo tarmoqlarining mavjudligi yoshlar ma’naviyatiga jiddiy xavf tug‘diradi. Shu sababli yoshlarda anti-narkotik immunitetni shakllantirish, ularni zararli axborotlardan himoya qilish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotimiz natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimida yoshlarning raqamli immunitetini oshirish uchun **"**Uch bosqichli kiber-profilaktika**"** modelini dars jarayonlariga integratsiya qilish zarur:

1-bosqich: Kognitiv filtr

2-bosqich: Kiber-gigiyena.

3-bosqich: Reaktiv ko‘nikma

A) Kognitiv filtrni shakllantirish (Fakt-cheking va Tanqidiy fikrlash) Darsliklar va o‘quv dasturlariga (masalan, maktablardagi "Tarbiya" va "Informatika" fanlari, oliygohlardagi kiber-xavfsizlik modullari) axborot manipulyatsiyasini fosh etish darslarini kiritish lozim. Yoshlarga virtual dunyodagi har qanday jozibador va’da ortida real xavf borligini tahlil qilish o‘rgatiladi.

Misol: O‘quvchilarga ijtimoiy tarmoqdagi "Haftasiga 500$ daromad, faqat yuklarni manzilga yetkazish kerak, hammasi anonim" qabilidagi e’lonlar taqdim etiladi va keys-stadi (Case-study) metodi orqali bu e’lon ortida Jinoyat kodeksining nechanchi moddalari va qancha muddatli qamoq jazosi (O’zbekiston Respublikasi JK 273-moddasi)turgani amaliy tahlil qilib ko’rsatildi.[8]

B) Kiber-gigiyena va Raqamli iz (Digital Footprint) tushunchasi.

Yoshlar internet tizimida qoldirilgan har qanday xabar, qidiruv so‘rovi yoki tranzaksiya o‘chib ketmasligini, ya’ni "raqamli iz" qolishini bilishlari shart. Ko‘pincha narko-tarqatuvchilar (kuryerlar) o‘zlarini mutlaqo yashirin deb o‘ylashadi.

Tahlil: Kiber-profilaktika darslarida huquq-tartibot organlarining maxsus IT-texnologiyalar yordamida har qanday anonim profil yoki geo-lokatsiyani (hatto VPN ishlatilganda ham) aniqlash imkoniyatiga ega ekanligi aniq dalillar bilan tushuntirilishi lozim. Bu yoshlarda virtual jinoyatlar uchun jazo muqarrar ekanligi haqidagi tasavvurni mustahkamlaydi.

V) Reaktiv ko‘nikmalar - to‘g‘ri harakat algoritmi Media savodxonlikning eng oliy bosqichi bu tahdidga duch kelganda to‘g‘ri qaror qabul qila olishdir. Agar o‘smirning shaxsiy profiliga gumanoid botlar yoki narko-dilerlar tomonidan shubhali taklif kelib tushsa, u qanday yo‘l tutishi kerak?O‘quv dasturlarida quyidagi amaliy harakatlar algoritmi ko‘nikma darajasiga keltirilishi zarur:

1.Skrinshot qilish (fakt va dalilni saqlash).

2.Akkauntni bloklash va xabar ustidan "Spam" yoki "Noqonuniy kontent" tugmasi orqali shikoyat yuborish.

3.Kattalarni ogohlantirish: Jazolanish yoki qo‘rquv hissidan xoli ravishda ota-onaga, ustozga yoki IIVning maxsus kiber-tahdidlar botiga xabar berish madaniyatini shakllantirish.

Raqamli muhitda alternativ kontent yaratish strategiyasi-faqat taqiqlash yoki qo‘rqitish usuli raqamli asrda kutilgan samarani bermaydi (Ismoilov N.B., 2024). Yoshlar ongini kiber-tahdidlardan himoya qilishning eng samarali yo‘li - virtual

bo‘shliqni foydali va jozibador kontent bilan to‘ldirishdir. Bu borada o‘quv muassasalari va yoshlar tashkilotlari o‘rtasida hamkorlik o‘rnatilib, ijtimoiy tarmoqlarda (TikTok, Instagram Reels, YouTube Shorts) sog‘lom turmush tarzi, kiber-sport, dasturlash va intellektual loyihalarni ommalashtiruvchi "trend" kontentlar ko‘paytirilishi zarur.Yoshlar neytral kuzatuvchidan ijobiy kontent yaratuvchisiga aylantirilgandagina ularda narkotik tahdidlarga qarshi immun tizimi to‘liq shakllanadi. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan narkotik moddalarni targ‘ib qilish usullari ham zamonaviylashmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, anonim messenjerlar va noqonuniy saytlar orqali: narkotik vositalar reklama qilinmoqda; yoshlar turli aldov yo‘llari bilan noqonuniy faoliyatga jalb qilinmoqda; zararli kontentlar keng tarqatilmoqda. Bunday tahdidlar yoshlarning ruhiyati, dunyoqarashi va sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.Ayniqsa, mediasavodxonligi yetarli bo’lmagan yoshlar bunday axborotlarga tez ishonib qolishlari mumkin.Anti-narkotik immunitet bu shaxsning narkotik vositalarga nisbatan salbiy, ulardan ongli ravishda voz kechish qobiliyati hamda zararli ta’sirlarga qarshi ma’naviy-psixologik barqarorligidir. Ayniqsa, qisqa videolar, infografikalar va motivatsion kontentlar yoshlar ongiga tez ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois pedagoglar, psixologlar va blogerlarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Narko tahdidlar jarayonida yoshlarning anti-narkotik immunitetini shakllantirishni kichik yoshdan boshlash lozimdir.Ayniqsa hozirgi raqamli texnalogiyalar yuksak rivojlangan davrda yoshlarimizning salomatligi,ta’lim-tarbiyasiva xulq-atvoriga ota-onalar,o’qituvchilar va atrofdagi mahalladoshlar xushyor bo’lmig’imiz zarur.Yoshlarimiz bu kabi illatlarga-zararli odatlarga bekorchilikdan, bosh vaqtlari borligidan qiziqib, o’zlari bilmagan holda kirib qolishadi va o’rganishadi.Yoshlarimiz bosh vaqtida foydali mashg’ulotlar bilan band bo’lishlarini ta’minlash maqsadida mamalakatimizda tizimli chora-tadbirlar ishlab chiqilgan.Biz ham yoshlarimizda anti-narkotik immunitetni shakllantirishda “Men va do’stlarim doim birga” nomli mediatexnalogiyasini ishlab chiqishni tavsiya qilamiz.Aksariyat yoshlarimiz bo’sh vaqtlarida telefonlarida (TikTok, Instagram Reels, YouTube Shorts) hamda “Tabji “kabilar bilan band bo’lishmoqda.Biz telefonda ilovalar qatorida “Men va do’stlarim doim birga” nomli ilova bo’lishini hoxlaymiz.Bu ilovan shunday ishlashi kerakki,o’yin qahramonlari turli sirli yo’llardan yurish davomida turli to’siqlarga duch keladi.Bu to’siqlarni o’qigan kitoblaridagi ma’lumotlar orqali yengib o’tishlari lozim.To’siqlarni yengib o’tadigan elektron o’yinlar nihoyatda ko’p, ularning aksarida to’siqlarni avtomat otish, hujum qilish turlari bilan yengib o’tiladi.Biz tavsiya qilmoqchi bo’lgan “Men va do’stlarim doim birga” nomli ilovasida esa 24 soatda ham foydalanish mumkin bo’lgan nihoyatda qiziqarli bo’lib,o’qigan ma’lumotlari va kitoblari orqaliga to’siqlarni yengib o’tish mumkin bo’ladi.Raqamli makondagi narkotik tahdidlar yoshlar tarbiyasi va sog‘lig‘i uchun jiddiy xavf hisoblanadi. Ushbu tahdidlarga qarshi kurashishda ijtimoiy media texnologiyalaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega. Yoshlarning mediasavodxonligini oshirish, ularda sog‘lom

dunyoqarashni shakllantirish va anti-narkotik immunitetni rivojlantirish orqali jamiyatda sog‘lom avlodni tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). World Drug Report 2024. - Vienna: UNODC, 2024.

2.O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi. Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning qonunga xilof muomalasiga oid jinoyat ishlari bo‘yicha sud amaliyoti tahlili (2020–2024-yillar hisoboti). — Toshkent, 2025.

3.Narkotiklarni nazorat qilish milliy markazi. O‘zbekiston Respublikasida narkovaziyat tahlili va istiqboldagi vazifalar: Yillik tahliliy materiallar. -Toshkent, 2025.

4.Ismoilov N. B. Zamonaviy yoshlar mediasavodxonligini shakllantirishning asosiy mexanizmlari va komponentlari // Biruni Journal of Humanities.-2024. - S. 4-13.

4.Raxmatullayev A., Isoqjonov Z. Raqamli asrda yoshlarning raqamli savodxonligini oshirish va mafkuraviy immunitetni shakllantirish masalalari // RAI Journal of Academic Research. - 2025. - № 4. - S. 45-52.

5.Saitov E. A. Yoshlar orasida kiber-jinoyatchilik profilaktikasining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari // O‘zbekiston Pedagogika Jurnali. - 2024. - № 2. - S. 78-85.

6.Yusupov M. X. Raqamli manipulyatsiya va o‘smirlar psixologiyasi: xavf va himoya mexanizmlari. -Toshkent: Muharrir nashriyoti, 2025. - 180 b.

7.Karimov S. Kiber-makonda anonimlik afsonasi: Huquqiy va texnik tahlil // Huquq va Burch. -2024. - № 11. - S. 32-39.

9.O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (2026-yil 1-yanvargacha bo‘lgan o‘zgartish va qo‘shimchalar bilan). - Toshkent: Adolat, 2026.

RAQAMLI MAKONDAGI NARKO-TAHDIDLAR SHAROITIDA YOSHLARDA FUQAROLIK KOMPETENSIYASI VA ANTINARKOTIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Qlicheva Go‘zal Chorshanbiyevna
Termiz davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli makonda kuchayib borayotgan narko-tahdidlarning yoshlar ongiga salbiy ta’siri hamda ularda fuqarolik kompetensiyasi va antinarkotik immunitetni shakllantirishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, ijtimoiy media texnologiyalaridan foydalanish orqali yoshlarning media savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va zararli axborotlarga qarshi mafkuraviy himoya mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Maqolada ta’lim jarayonida fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari hamda profilaktik faoliyatning innovatsion usullari bo‘yicha ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli makon, narko-tahdid, fuqarolik kompetensiyasi, antinarkotik immunitet, media savodxonlik, ijtimoiy media, yoshlar tarbiyasi, pedagogik texnologiyalar, axborot xavfsizligi

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonida internet hamda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ayniqsa, Telegram, Instagram, TikTok, YouTube kabi platformalarning keng ommalashuvi yoshlarning dunyoqarashi, fikrlashi va ijtimoiy faolligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti bilan bir qatorda virtual makonda turli mafkuraviy, axloqiy va ijtimoiy tahdidlar ham kuchaymoqda. Shunday tahdidlardan biri giyohvandlik vositalarining internet orqali targ‘ib qilinishi va noqonuniy ravishda tarqatilishidir.

Narko-tahdidlar yoshlarning ma’naviy kamolotiga, sog‘lom turmush tarziga hamda ijtimoiy faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirish bilan bir qatorda ularda fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish ham muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Chunki fuqarolik kompetensiyasiga ega shaxs turli zararli axborotlarni tahlil qila oladi, axborot xavfsizligi qoidalariga amal qiladi hamda jamiyat manfaatlariga mas’uliyat bilan yondashadi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida yoshlarning media savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlashini rivojlantirish va ularni raqamli tahdidlardan himoyalash dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy media texnologiyalaridan samarali foydalanish asosida fuqarolik kompetensiyasi va antinarkotik immunitetni shakllantirish masalasini ilmiy-pedagogik jihatdan tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Raqamli makondagi narko-tahdidlarning mazmuni va xususiyatlari

Raqamli makon bugungi kunda nafaqat axborot almashish vositasi, balki turli noqonuniy faoliyatlarni amalga oshirish maydoniga ham aylanmoqda. Xususan, giyohvandlik vositalarining reklama qilinishi, yashirin savdosi va targ‘iboti internet tarmoqlari orqali keng tarqalmoqda. Ayrim anonim platformalar hamda messenjerlar orqali yoshlarni noqonuniy faoliyatga jalb qilish holatlari uchramoqda.

Narko-tahdidlarning asosiy xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

anonim va yashirin xarakterga egaligi;

psixologik manipulyatsiya usullaridan foydalanilishi;

yoshlar ongiga vizual va audiokontent orqali tez ta’sir qilishi;

“erkinlik” va “zamonaviylik” niqobi ostida targ‘ib qilinishi;

ijtimoiy tarmoqlarda qisqa videolar orqali ommalashishi.

Bunday tahdidlar ayniqsa o‘smir va yoshlarning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki yoshlar axborotni tez qabul qiluvchi va internet ta’siriga beriluvchan ijtimoiy qatlam hisoblanadi.

Fuqarolik kompetensiyasi va uning antinarkotik immunitetni shakllantirishdagi o‘rni

Fuqarolik kompetensiyasi — shaxsning jamiyat va davlat oldidagi huquqiy, ma’naviy hamda ijtimoiy mas’uliyatini anglagan holda faoliyat yurita olish qobiliyatidir. U shaxsning ijtimoiy faolligi, huquqiy madaniyati, tanqidiy fikrlashi va axborot xavfsizligi ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi.

Fuqarolik kompetensiyasi zamonaviy ta’limning asosiy natijalaridan biri hisoblanadi. Bu borada John Dewey fuqarolik tarbiyasini demokratik jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida baholab, “Ta’lim hayotga tayyorgarlik emas, ta’limning o‘zidir” deb ta’kidlagan. Ushbu fikr yoshlarni real hayotdagi ijtimoiy muammolar va tahdidlarga tayyorlash zarurligini anglatadi.

Islom Karimov ma’naviy xavfsizlik masalasiga alohida e’tibor qaratib: “Ma’naviyatga qarshi qaratilgan har qanday tahdid o‘z-o‘zidan mamlakat xavfsizligiga, uning milliy manfaatlariga va sog‘lom avlod kelajagiga qaratilgan tahdidni anglatadi”, deb yozgan. Mazkur fikr raqamli makondagi narko-tahdidlarning nafaqat alohida shaxsga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

UNESCO mutaxassislarining ta’kidlashicha, media va axborot savodxonligi fuqarolarning axborotni izlash, tahlil qilish, baholash va undan mas’uliyatli foydalanish kompetensiyalarini shakllantiradi. Shu sababli media savodxonlik fuqarolik kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida e’tirof etiladi.

Shavkat Mirziyoyev yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash masalasiga to‘xtalib, “Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib voyaga yetishi eng muhim vazifamizdir”, deb ta’kidlagan. Mazkur yondashuv yoshlarni turli zararli g‘oyalar va narko-tahdidlardan himoya qilishning muhim omili hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash va huquqiy madaniyat darajasi yuqori bo‘lgan yoshlar internet tarmoqlaridagi zararli axborotlarga nisbatan barqarorroq munosabat bildiradi. Demak, fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish antinarkotik immunitetni shakllantirishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi. Fuqarolik kompetensiyasining quyidagi tarkibiy qismlari yoshlarni narko-tahdidlardan himoyalashda muhim ahamiyat kasb etadi:

Media savodxonlik yoshlarning internetdagi zararli axborotlarni tahlil qila olishiga yordam beradi. Bu esa turli manipulyativ targ‘ibotlarga qarshi mafkuraviy immunitet hosil qiladi.

Tanqidiy fikrlovchi shaxs internetdagi har qanday axborotni tahliliy baholaydi va salbiy ta’sirlarga berilmaydi.

Huquqiy bilimlarning mavjudligi yoshlarning noqonuniy faoliyatlarga ongli ravishda qarshi turishini ta’minlaydi.

Jamiyat oldidagi mas’uliyat hissi yoshlarni sog‘lom turmush tarziga rioya qilishga undaydi.

Demak, fuqarolik kompetensiyasi antinarkotik immunitetning muhim pedagogik asosi sifatida namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy media texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari

Bugungi kunda ijtimoiy media texnologiyalari yoshlar bilan ishlashning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Ular orqali nafaqat axborot tarqatish, balki ta’limiy va tarbiyaviy faoliyatni ham tashkil etish mumkin.

Profilaktik media kontentlar

Giyohvandlikning zararli oqibatlarini yorituvchi videolar, podkastlar va infografikalar yoshlar ongiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Onlayn trening va vebinarlar

Interaktiv shakldagi treninglar yoshlarning mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Blogerlar va influencerlar faoliyati

Ijtimoiy tarmoqlarda mashhur bo‘lgan shaxslarning sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishi yoshlar uchun motivatsion omil bo‘lib xizmat qiladi.

Media ta’lim texnologiyalari

Media ta’lim orqali yoshlarning axborot madaniyati va raqamli xavfsizlik ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin.

Antinarkotik tarbiyada pedagogik yondashuvlar

Ta’lim muassasalarida antinarkotik tarbiya tizimli ravishda tashkil etilishi zarur. Bunda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim hisoblanadi.

Quyidagi yondashuvlar samarali natija beradi:

muammoli ta’lim texnologiyasi;

interaktiv metodlar;

psixologik treninglar;

debat va munozaralar;

keys-stadi usuli;

media loyihalar va ijtimoiy aksiyalar.

Shuningdek, pedagog, psixolog va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish yoshlarni turli zararli odatlardan himoya qilishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli makondagi narko-tahdidlar yoshlar tarbiyasi va xavfsizligi uchun jiddiy ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi giyohvandlik targ‘ibotining yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Shu sababli yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirish bilan bir qatorda fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish ham dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Fuqarolik kompetensiyasining media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, huquqiy madaniyat va ijtimoiy mas’uliyat kabi tarkibiy qismlari yoshlarning zararli axborotlarga qarshi mafkuraviy barqarorligini ta’minlaydi. Ijtimoiy media texnologiyalaridan samarali foydalanish esa profilaktik faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bois ta’lim tizimida media savodxonlikni rivojlantirish, axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish hamda yoshlarning fuqarolik kompetensiyalarini takomillashtirishga qaratilgan innovatsion pedagogik mexanizmlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.

4. O‘zbekiston Respublikasi "Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida"gi Qonuni.

5. Ismoilov N.B. Zamonaviy yoshlar mediasavodxonligining mexanizmlarini shakllantirish komponentlari // Ilmiy axborotnoma. – 2023.

6. Maqsudov U.Q., Qosimova G. Talabalarda media savodxonlikni oshirishning pedagogik asoslari // Ta'lim va innovatsiyalar. – 2022.

7. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris, 2021.

8. UNICEF. Digital Safety for Youth. New York, 2022.

9. WHO. Drug Prevention and Youth Protection Report. Geneva, 2021.

10. European Commission. Key Competences for Lifelong Learning. Brussels, 2018.

IV-SHO‘BA
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIY PEDAGOGIK MOSLASHUV JARAYONI

Termiz davlat pedagogika institute Pedagogika va ijjtimoiy fanlar fakulteti
Pedagogika talim yo’nalishi talabasi Alimardonova Navbahor
Ilmiy rahbar: Ochilov Yokub Saydulloyevich

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiylashuvning ko‘p qirrali jarayoni, ularning umumiy rivojlanishidagi muhim roli, jarayonning asosiy xususiyatlari orasida o‘zaro munosabatlarni o‘rnatish va ijtimoiy dinamikani tushunish, tengdoshlarning o‘zaro ta’siri, aloqa ko‘nikmalarini oshirish,hissiy intellektni rivojlantirish to‘g‘risida to‘liq bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: sotsializatsiya, maktabgacha yoshdagi bolalar, muloqot qobiliyatlari, guruh dinamikasi, shaxsni shakllantirish, ijtimoiylashuv.

Kirish: Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiylashuv ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, ularning umumiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu sotsializatsiyaning asosiy xususiyatlaridan biri tengdoshlarning o‘zaro ta’siri bo‘lib, u munosabatlarni o‘rnatish va ijtimoiy dinamikani tushunish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda do‘stlik rishtalari shakllana boshlaydi, hamkorlikda o‘yin o‘ynaydi va almashish va navbatchilik qilish kabi muhim ko‘nikmalarni o‘rganadi. Bu o‘zaro ta’sirlar faqat o‘yin haqida emas, ular bolalar uchun ijtimoiy me’yorlar va umidlarni boshqarish uchun boy imkoniyatlardir. Ular o‘z tengdoshlari bilan muloqotda bo‘lganda, ular muzokaralar va nizolarni hal qilishni talab qiladigan turli xil ijtimoiy vaziyatlarga duch kelishadi va shu bilan kelishmovchiliklarni boshqarish va turli nuqtai nazarlarni tushunish qobiliyatini oshiradilar. Yosh bolalar ijtimoiylashuvining xususiyatlari bo‘yicha

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Maktabgacha yoshdagi ijtimoiylashuvning yana bir muhim tarkibiy qismi bu muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Bolalar o‘z tengdoshlari va g‘amxo‘rlari bilan muloqotda bo‘lganda, ular og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan muloqot qobiliyatlarini oshiradilar. Bu o‘z fikrlari va his-tuyg‘ularini ifodalashni, savollar berishni va boshqalarning his-tuyg‘ularini izohlashni o‘z ichiga oladi. Samarali muloqot munosabatlarni o‘rnatish va guruhga tegishlilik tuyg‘usini rivojlantirish uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, bu o‘zaro ta’sirlar hissiy intellektning rivojlanishiga yordam beradi, chunki bolalar o‘zlarining va boshqalarning his-tuyg‘ularini tan olishni o‘rganadilar. O‘yin va suhbat orqali ular kelajakda sog‘lom munosabatlarni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan empatiya va hissiy tartibga solish kabi tushunchalarni tushuna boshlaydilar. Maktabgacha yoshdagi ijtimoiylashuvning yana bir muhim xususiyati rolli o'yinlar o'ynash. Xayoliy o‘yin bilan shug‘ullanish bolalarga turli rollar va ssenariylar bilan tajriba o‘tkazish imkonini beradi, ijodkorlikni rivojlantiradi va bir vaqtning o‘zida ijtimoiy rollar va mas’uliyatlar

haqida tushuncha beradi. Ushbu turdagi o‘yin ko‘pincha real vaziyatlarni aks ettiradi, bu bolalarga xavfsiz muhitda muammoni hal qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini mashq qilish imkonini beradi. Ular ushbu xayoliy kontekstlarni kezishda, shuningdek, ijtimoiy normalar va umidlar haqida bilib, ijtimoiy dunyo haqidagi tushunchalarini yanada boyitadi. Ushbu tadqiqot o‘ziga xoslik tuyg‘usini rivojlantirish uchun juda muhimdir, chunki bolalar o‘zlarining individualligini tasdiqlay boshlaydilar, shu bilan birga hamkorlik va jamoaviy ishning muhimligini tan oladilar.

Xulosalar:

Maktabgacha yosh davri bola shaxsining ijtimoiy shakllanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bola jamiyat qoidalari, qadriyatlari va ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtira boshlaydi.Ijtimoiylashuv jarayoni asosan oila, bog‘cha va tengdoshlar muhitida amalga oshadi. Oila – birlamchi ijtimoiy muhit sifatida, bola xulq-atvorining asoslarini shakllantiradi. Bolalar ijtimoiylashuvi taqlid qilish, o‘yin faoliyati va muloqot orqali rivojlanadi. Ayniqsa, rolli o‘yinlar ijtimoiy rollarni o‘zlashtirishda muhim ahamiyatga ega.Bu yoshdagi bolalarda hissiy munosabatlar ustun bo‘lib, ular orqali ijtimoiy tajriba tezroq o‘zlashtiriladi. Mehr, e’tibor va qo‘llab-quvvatlash ijtimoiylashuvni samarali qiladi. Ijtimoiylashuv jarayonida nutqning rivojlanishi muhim o‘rin tutadi, chunki muloqot orqali bola boshqalarni tushunishni va o‘z fikrini ifodalashni o‘rganadi. Har bir bolaning ijtimoiylashuv darajasi individual bo‘lib, uning temperamenti, oilaviy muhit va tarbiya uslublariga bog‘liq. Tarbiyachi va pedagoglarning roli katta bo‘lib, ular bolalarni ijtimoiy muhitga moslashishiga yo‘naltiradi. Maktabgacha yosh davri (odatda 3–7 yosh oralig‘i) bola hayotida eng muhim va mas’uliyatli bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning jismoniy, aqliy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishining asoslari shakllanadi. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarning xususiyatlarini chuqur o‘rganish va ularga mos tarbiya hamda ta’limni tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Avvalo, maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy rivojlanish tez sur’atlarda kechadi. Ularning harakat faoliyati faollashib, yugurish, sakrash, muvozanatni saqlash kabi ko‘nikmalar shakllanadi. Shu bilan birga, mayda motorika ham rivojlanib boradi, bu esa yozish va chizishga tayyorgarlik jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Aqliy rivojlanish nuqtai nazaridan bu davr bolalar uchun bilishga qiziqishning kuchayishi bilan xarakterlanadi. Ular atrof-muhitni o‘rganishga, savollar berishga, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunishga harakat qiladilar. Tasavvur va xayol kuchli rivojlanadi, bu esa ularning ijodiy fikrlashini shakllantiradi. Shu davrda nutq faol rivojlanib, so‘z boyligi ortadi va bola o‘z fikrini erkin ifodalashni o‘rganadi.Maktabgacha yoshdagi bolalarning muhim xususiyatlaridan biri – o‘yin faoliyatining yetakchi o‘rin tutishidir. O‘yin orqali bola dunyoni anglaydi, ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi va o‘zaro munosabatlarni o‘rganadi. Ayniqsa, rolli o‘yinlar orqali bolalar kattalar hayotini aks ettirib, jamiyatdagi turli vazifalarni sinab ko‘radilar. Emotsional rivojlanish ham bu davrda sezilarli darajada namoyon bo‘ladi. Bolalar o‘z his-tuyg‘ularini faol ifoda etadilar, lekin ularni boshqarish hali to‘liq

shakllanmagan bo‘ladi. Shu sababli ular tez xursand bo‘lishi yoki tez ranjishi mumkin. Kattalarning qo‘llab-quvvatlashi, mehr-muhabbati bolalarning emotsional barqarorligini ta’minlaydi.

Ijtimoiy rivojlanish jarayonida bolalar tengdoshlar bilan muloqot qilishni o‘rganadilar. Ular do‘stlik, hamkorlik, navbat kutish, o‘zaro yordam kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni egallaydilar. Oila va maktabgacha ta’lim muassasalari bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, bu yoshdagi bolalarda mustaqillikka intilish kuchayadi. Ular o‘zlari kiyinish, ovqatlanish yoki oddiy vazifalarni bajarishadi.Ijtimoiy rivojlanish jarayonida bolalar tengdoshlar bilan muloqot qilishni o‘rganadilar. Ular do‘stlik, hamkorlik, navbat kutish, o‘zaro yordam kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni egallaydilar. Oila va maktabgacha ta’lim muassasalari bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, bu yoshdagi bolalarda mustaqillikka intilish kuchayadi. Ular o‘zlari kiyinish, ovqatlanish yoki oddiy vazifalarni bajarishga harakat qiladilar. Bu jarayonni qo‘llab-quvvatlash bolaning o‘ziga ishonchini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalar har tomonlama rivojlanishning muhim bosqichida bo‘ladilar. Ularning o‘ziga xos psixologik va fiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda to‘g‘ri yondashuvni tanlash, sog‘lom, bilimli va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.D.Q.Asqarova " Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash metodikasi" o‘quv qo‘llanma . Toshkent 2020

2.Axmedova M.Maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘zlashtirish darajasini aniqlash va tahlil qilish .Bola shaxsini rivojlantirishning dolzarb muammolari mavzusidagi xalqaro anjuman . Toshkent 2022

3.Abduqodirov A A.Begmatova N.X Maktabgacha ta’lim muassasalarida multimedia texnologiyalaridan foydalanish uslubiyati.Qarshi-Nasaf 2011

4-Lola Utasheva Shoturayevna Social and pedagogical activites in preschool educational institutions Journaixl A Multidesiplinary peer Reviewed Jurnal

СИСТЕМНОЕ МЫШЛЕНИЕ БУДУЩЕГО СОЦИАЛЬНОГО РАБОТНИКА КАК УСЛОВИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО АНАЛИЗА СЛОЖНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ СИТУАЦИЙ

Эшкувватов Ильхом Саъдуллаевич
Термезский государственный университет
преподаватель кафедры «Педагогика и социальная работа»

Аннотация: В статье рассматриваются теоретико-методологические основы формирования навыков системного мышления у будущих специалистов по социальной работе. Актуальность темы определяется усложнением социальных проблем, с которыми сталкивается современная практика социальной работы: семейное неблагополучие, бедность, инвалидность, насилие, социальная изоляция, миграционные трудности, зависимое поведение, кризисные состояния личности и семьи. Показано, что традиционная подготовка, ориентированная преимущественно на усвоение отдельных понятий, нормативных документов и технологий помощи, недостаточна для анализа многофакторных социальных ситуаций. Системное мышление рассматривается как профессионально значимое качество будущего социального работника, обеспечивающее способность видеть клиента не изолированно, а в системе его семейных, образовательных, экономических, правовых, культурных и институциональных связей. В статье выделены когнитивный, аналитико-диагностический, прогностический, коммуникативный и рефлексивный компоненты системного мышления. Предложены методические условия его формирования в образовательном процессе: кейс-анализ, междисциплинарные задания, составление карты социальной ситуации клиента, моделирование маршрута помощи, работа с межведомственными схемами и рефлексивный анализ профессиональных решений.

Ключевые слова: системное мышление, социальная работа, профессиональная подготовка, будущий специалист, социальная ситуация клиента, межведомственное взаимодействие, кейс-анализ, профессиональная рефлексия.

Введение

Современная социальная работа развивается в условиях усложнения социальных проблем и роста требований к профессиональной подготовке специалистов. Социальный работник всё чаще имеет дело не с одной изолированной трудностью клиента, а с комплексной ситуацией, в которой одновременно присутствуют психологические, педагогические, экономические, правовые, медицинские, семейные и институциональные факторы. Например, проблема ребёнка из неблагополучной семьи не может быть сведена только к

поведению самого ребёнка; она связана с родительскими ресурсами, условиями проживания, уровнем дохода семьи, школьной средой, состоянием здоровья, правовой защитой, работой махалли, доступностью социальных услуг и качеством межведомственного взаимодействия.

В таких условиях профессиональная подготовка будущих специалистов по социальной работе должна быть ориентирована не только на знание отдельных методов помощи, но и на формирование системного мышления. Системное мышление позволяет специалисту видеть социальную проблему как целостную, многоуровневую и динамическую ситуацию. Оно помогает не ограничиваться поверхностным описанием факта, а выявлять связи между причинами, условиями, ресурсами, рисками и возможными последствиями профессионального вмешательства.

Проблема состоит в том, что в образовательной практике подготовка будущих социальных работников нередко строится по предметно-фрагментарной логике. Студенты изучают отдельные дисциплины, нормативные документы, категории клиентов, формы социальной помощи и методы работы, однако не всегда умеют соединять эти знания в целостную профессиональную картину. В результате возникает риск формального применения технологий без глубокого анализа жизненной ситуации клиента. Такой подход снижает качество профессиональных решений и затрудняет построение индивидуального маршрута помощи.

Актуальность исследования определяется необходимостью методического обоснования формирования системного мышления у будущих специалистов по социальной работе в процессе профессионального образования. Особенно важно, чтобы студент научился видеть не только проблему, но и структуру ситуации: кто включён в неё, какие факторы усиливают риск, какие ресурсы доступны, какие организации должны взаимодействовать, какие решения являются первоочередными и какие последствия могут возникнуть при неправильном вмешательстве.

Цель статьи — теоретически обосновать системное мышление как необходимое профессиональное качество будущего специалиста по социальной работе и определить методические условия его формирования в образовательном процессе.

Задачи статьи заключаются в следующем: раскрыть сущность системного мышления в контексте социальной работы; определить его структурные компоненты; показать значение системного подхода при анализе социальной ситуации клиента; выделить методические условия формирования системного мышления у будущих специалистов; предложить индикаторы оценки сформированности данного навыка.

Обзор литературы и теоретико-методологические основания

Системный подход в гуманитарных и социальных науках основывается на представлении о том, что любое явление должно рассматриваться не как сумма отдельных признаков, а как целостность, элементы которой находятся во взаимосвязи. В социальной работе это положение имеет принципиальное значение. Клиент социальной службы существует не вне среды, а внутри системы отношений: семьи, образовательной организации, трудового коллектива, местного сообщества, правовых норм, социальной политики и культурных ожиданий.

Для социальной работы особенно значим экологический подход У. Бронфенбреннера, в котором развитие человека рассматривается через систему взаимосвязанных уровней среды: микросистема, мезосистема, экзосистема и макросистема. В логике социальной работы это означает, что специалист должен учитывать не только личностные особенности клиента, но и его ближайшее окружение, взаимодействие социальных институтов, доступность ресурсов и влияние широкой социальной политики.

В деятельностном подходе личность рассматривается через её включённость в деятельность, мотивы, цели и социальные отношения. Для будущего социального работника это важно потому, что клиент не должен восприниматься как пассивный объект помощи. Он является участником собственной жизненной ситуации, обладающим определёнными ресурсами, ограничениями, опытом и возможностями выбора. Системное мышление помогает специалисту не подменять помощь внешним контролем, а выстраивать профессиональное сопровождение с учётом субъектности клиента.

В социальной работе системное мышление тесно связано с междисциплинарным анализом. Специалист должен понимать, что социальная проблема редко имеет только одну природу. Например, бедность семьи может быть связана с безработицей, низкой квалификацией, состоянием здоровья, отсутствием социальной поддержки, семейными конфликтами и правовой неосведомлённостью. Насилие в семье требует не только психологической помощи, но и правовой защиты, медицинского сопровождения, работы с ребёнком, взаимодействия с образовательной организацией и социальными службами.

Следовательно, системное мышление будущего специалиста по социальной работе можно определить как профессиональную способность анализировать социальную ситуацию клиента в целостности её факторов, связей, рисков, ресурсов и возможных последствий, а также проектировать помощь на основе межведомственного и междисциплинарного взаимодействия.

Системное мышление отличается от простого знания социальных проблем. Студент может знать определения бедности, инвалидности, социальной

дезадаптации или семейного неблагополучия, но при этом не уметь видеть взаимосвязь этих явлений в конкретном случае. Поэтому образовательный процесс должен быть направлен не только на передачу информации, но и на формирование аналитического способа мышления.

Материалы и методы

Статья выполнена как теоретико-методическое исследование. В качестве материала рассмотрены научные подходы к профессиональной подготовке социальных работников, системному анализу социальных ситуаций, кейс-методу, межведомственному взаимодействию и профессиональной рефлексии.

Методы исследования включают теоретический анализ, сравнительно-понятийный анализ, педагогическое моделирование и операционализацию компонентов системного мышления. Основное внимание уделено разработке такой модели, которая может быть использована в образовательном процессе при подготовке студентов направления социальной работы.

В качестве единиц анализа выделены: социальная ситуация клиента; факторы риска; ресурсы клиента и его окружения; субъекты помощи; межведомственное взаимодействие; профессиональное решение; рефлексия последствий вмешательства.

Теоретическая модель не рассматривается как завершённый эмпирически доказанный результат. Она выступает как методическая основа для последующего внедрения в образовательный процесс и дальнейшей проверки через диагностику сформированности системного мышления у студентов.

Результаты

В результате теоретико-методического анализа выделены пять структурных компонентов системного мышления будущего специалиста по социальной работе.

Первый компонент — когнитивный. Он включает знание основных категорий социальной работы, понимание социальных проблем, владение нормативно-правовой базой, знание функций социальных институтов и представление о категориях клиентов. Однако когнитивный компонент не должен ограничиваться запоминанием понятий. Его задача — создать основу для целостного понимания социальной ситуации.

Второй компонент — аналитико-диагностический. Он выражается в способности студента выявлять структуру проблемы, различать первичные и вторичные факторы, отделять факт от интерпретации, определять риски и ресурсы. Например, при анализе семьи в трудной жизненной ситуации будущий специалист должен увидеть не только материальную нужду, но и

характер внутрисемейных отношений, доступность поддержки, состояние детей, правовые основания помощи и возможные скрытые риски.

Третий компонент — прогностический. Он связан со способностью предвидеть возможные последствия профессионального решения. Социальный работник не может действовать только по принципу немедленного реагирования. Он должен учитывать, к чему приведёт вмешательство, какие риски могут усилиться, какие ресурсы необходимо подключить и какие меры должны быть первоочередными.

Четвёртый компонент — коммуникативно-координационный. Он включает умение взаимодействовать с клиентом, семьёй, образовательными учреждениями, медицинскими организациями, органами самоуправления, правоохранительными структурами и общественными объединениями. Системное мышление невозможно без понимания того, что социальная помощь реализуется не одним специалистом, а сетью взаимодействующих субъектов.

Пятый компонент — рефлексивный. Он выражается в способности специалиста анализировать собственное решение, видеть ограничения своих действий, оценивать этические последствия вмешательства и корректировать профессиональную позицию. Рефлексия особенно важна в социальной работе, поскольку ошибки специалиста могут затрагивать права, безопасность и достоинство клиента.

На основе выделенных компонентов предложена модель формирования системного мышления у будущих социальных работников.

Компонент системного мышления	**Содержание**	**Индикатор сформированности**
Когнитивный	знание категорий, норм, институтов и методов социальной работы	студент объясняет социальную проблему с опорой на научные понятия
Аналитико-диагностический	выявление факторов риска, ресурсов и связей	студент строит карту социальной ситуации клиента
Прогностический	предвидение последствий профессионального решения	студент формулирует возможные риски и результаты вмешательства
Коммуникативно-координационный	взаимодействие с субъектами помощи	студент определяет участников межведомственного

Компонент системного мышления	**Содержание**	**Индикатор сформированности**
		сопровождения
Рефлексивный	анализ собственного решения и его ограничений	студент обосновывает корректировку профессиональной позиции

Таблица 1. Компоненты системного мышления будущего специалиста по социальной работе

Методические условия формирования системного мышления

Формирование системного мышления будущих специалистов по социальной работе требует специальной организации образовательного процесса. Обычная лекционно-семинарская модель, основанная преимущественно на пересказе теоретического материала, не обеспечивает достаточного развития системного анализа. Необходимы такие методы, которые ставят студента в ситуацию профессионального анализа, выбора, аргументации и рефлексии.

Первое методическое условие — использование кейс-анализа. Кейс должен описывать не абстрактную проблему, а конкретную социальную ситуацию клиента или семьи. В нём должны быть представлены участники, условия жизни, факторы риска, ресурсы, противоречия, ограничения и возможные субъекты помощи. Студент должен не просто ответить на вопрос, а построить целостную схему ситуации.

Второе условие — составление карты социальной ситуации клиента. Такая карта включает клиента, членов семьи, образовательные и медицинские учреждения, социальные службы, махаллю, правовые нормы, экономические условия, риски и ресурсы. Данная форма работы помогает студенту визуально увидеть систему связей и избежать фрагментарного анализа.

Третье условие — междисциплинарные задания. Социальная работа требует интеграции знаний из педагогики, психологии, права, медицины, социологии и экономики. Поэтому задания должны включать вопросы разных уровней: психологическое состояние клиента, правовые основания помощи, социальные ресурсы, образовательные риски, семейную ситуацию, возможности трудоустройства и социальной поддержки.

Четвёртое условие — моделирование маршрута помощи. Студент должен уметь предложить не только общую рекомендацию, но и последовательность действий: первичная диагностика, определение риска, экстренные меры,

консультация, подключение специалистов, оформление документов, сопровождение, мониторинг результата. Это формирует практическое понимание системной помощи.

Пятое условие — рефлексивный анализ профессионального решения. После выполнения кейса студент должен ответить на вопросы: почему выбрано именно это решение, какие альтернативы возможны, какие риски не учтены, какие права клиента могут быть затронуты, где границы компетенции социального работника, когда необходимо привлечение других специалистов.

Обсуждение

Системное мышление является необходимым условием профессиональной зрелости будущего специалиста по социальной работе. Без него социальная помощь может превратиться в набор несвязанных действий: выслушать клиента, оформить документ, направить в организацию, провести беседу. Однако в сложных социальных ситуациях этого недостаточно. Специалист должен видеть общую структуру проблемы и понимать, как одно решение влияет на другие элементы системы.

Особенно важно формировать системное мышление в период обучения, поскольку именно в вузе закладываются профессиональные способы анализа. Если студент с первых курсов привыкает мыслить фрагментарно, он переносит эту модель и в практику. Если же образовательный процесс требует от него строить карты ситуаций, анализировать связи, видеть риски, ресурсы и последствия, у него формируется профессиональный стиль мышления.

Предложенная модель имеет практическое значение для подготовки социальных работников. Она может быть использована при разработке силлабусов, семинарских заданий, практических занятий, заданий для самостоятельной работы, педагогической и профессиональной практики. Особенно продуктивно включать системный анализ в дисциплины, связанные с методами социальной работы, социальной диагностикой, социальной защитой семьи и детей, работой с уязвимыми группами и межведомственным взаимодействием.

Ограничение предложенной модели состоит в том, что она требует последующей эмпирической проверки. Необходимо разработать диагностический инструментарий, позволяющий оценить уровень сформированности системного мышления у студентов до и после внедрения методических условий. Возможными методами оценки могут быть анализ кейсов, экспертная оценка карт социальной ситуации, защита маршрута помощи, рефлексивное эссе и наблюдение за действиями студентов в ходе практики.

Заключение

Системное мышление будущего специалиста по социальной работе является профессионально необходимым качеством, обеспечивающим целостный анализ сложных социальных ситуаций. Оно позволяет рассматривать клиента не изолированно, а в системе его семейных, образовательных, экономических, правовых, медицинских и институциональных связей.

В статье выделены пять компонентов системного мышления: когнитивный, аналитико-диагностический, прогностический, коммуникативно-координационный и рефлексивный. Каждый из них выполняет самостоятельную функцию, но только их единство обеспечивает способность будущего специалиста принимать обоснованные профессиональные решения.

Формирование системного мышления требует специальной методической организации образовательного процесса. Наиболее значимыми условиями являются кейс-анализ, составление карты социальной ситуации клиента, междисциплинарные задания, моделирование маршрута помощи и рефлексивный анализ профессиональных решений.

Обобщая изложенное, можно утверждать, что подготовка будущих специалистов по социальной работе должна быть ориентирована не только на усвоение знаний и технологий, но и на развитие профессионального способа мышления. Именно системное мышление позволяет специалисту видеть сложность социальной ситуации, действовать ответственно и строить помощь в пределах доказанного, этически допустимого и институционально возможного.

Список литературы

1. Бронфенбреннер У. Экология развития человека. — Москва: Смысл, 2000.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — Москва: Смысл, 2004.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. — Москва: Смысл, 2005.
4. Холостова Е.И. Социальная работа. — Москва: Дашков и К, 2020.
5. Павленок П.Д. Теория, история и методика социальной работы. — Москва: Дашков и К, 2019.
6. Шанин Т. Социальная работа как профессия и практика помощи. — Москва: Логос, 2018.
7. Payne M. Modern Social Work Theory. — Oxford: Oxford University Press, 2021.

8. Healy K. Social Work Theories in Context. — London: Palgrave Macmillan, 2022.
9. O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2024.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ijtimoiy himoya, ta’lim va yoshlar siyosati sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlari. — Toshkent, 2020–2026.

FUTBOL YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA PSIXOFIZIOLOGIK VA IJTIMOIY-PEDAGOGIK RESURS SIFATIDA

Termiz davlat universiteti “Jismoniy madaniyat va sport o‘yinlari” kafedrasi mudiri, Amonturdiyev B.K., professor

Annotatsiya. Maqolada futbol talaba-yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish tizimida psixofiziologik, ijtimoiy-pedagogik va shaxsiy-regulyativ resurs sifatida tahlil qilinadi. Muammo shundan iboratki, sport ko‘pincha profilaktika vositasi sifatida umumiy tarzda tilga olinadi, biroq uning aniq psixologik mexanizmlari, pedagogik shartlari va baholash indikatorlari etarli darajada ochib berilmaydi. Maqolada futbol asosida antinarkotik barqarorlikni shakllantirishning nazariy modeli, baholash indikatorlari va amaliy joriy etish mexanizmi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: futbol; giyohvandlik profilaktikasi; talaba-yoshlar; psixofiziologik barqarorlik; jamoaviy mas’uliyat; o‘zini boshqarish; sport pedagogikasi; antinarkotik immunitet; sog‘lom turmush tarzi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish zamonaviy ta’lim, sport pedagogikasi, ijtimoiy himoya va psixologik xizmat tizimlari oldida turgan murakkab ilmiy-amaliy vazifalardan biridir. Mazkur muammo faqat psixoaktiv moddalarning zararini tushuntirish yoki ma’muriy taqiq choralarini kuchaytirish bilan hal etilmaydi. Giyohvandlik xavfi yosh shaxsning bo‘sh vaqti, ijtimoiy mansubligi, stressga bardoshliligi, guruhiy bosimga munosabati, emotsional regulyatsiyasi va hayotiy maqsadlari bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli profilaktika yoshlarni mazmunli, muntazam, ijtimoiy jihatdan maqbul va shaxsni rivojlantiruvchi faoliyatga jalb etishni talab qiladi.

Talabalik davri shaxsning mustaqil hayotga o‘tishi, kasbiy o‘zini belgilashi va yangi ijtimoiy muhitga moslashishi bilan tavsiflanadi. Bu davrda yosh inson o‘quv yuklamasi, mustaqil qaror qabul qilish, tengdoshlar bilan munosabat, kelajak haqida xavotir va ijtimoiy mavqeni izlash kabi holatlar bilan duch keladi. Agar ushbu jarayonlar pedagogik va psixologik qo‘llab-quvvatlash bilan ta’minlanmasa, ayrim talabalar emotsional zo‘riqishni zararli usullar orqali kamaytirishga, salbiy guruhga qo‘shilishga yoki xavfli tajribalarni sinab ko‘rishga moyil bo‘lishi mumkin. Demak,

profilaktik ish yoshlarning real hayotiy vaziyatlariga yaqin bo‘lishi va ularga sog‘lom alternativ faoliyatni taklif qilishi zarur.

Futbol ana shunday faoliyat turlaridan biri sifatida alohida ahamiyatga ega. U talabani harakat, tartib, raqobat, jamoaviy mas’uliyat, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash va emotsional nazorat muhitiga kiritadi. Futbol jarayonida talaba faqat jismoniy mashq bajarmaydi, balki qoidaga bo‘ysunadi, o‘z rolini anglaydi, sheriklari bilan hamkorlik qiladi, raqibga nisbatan hurmatni saqlaydi, mag‘lubiyatni qabul qiladi, g‘alabani me’yorida baholaydi va o‘z harakatining jamoaviy natijaga ta’sirini ko‘radi. Bu jihatlar futbolni oddiy sport mashg‘uloti emas, balki tarbiyaviy-psixologik ta’sir maydoniga aylantiradi.

Futbolning profilaktik ahamiyati, birinchi navbatda, uning muntazamlik xususiyati bilan bog‘liq. Bir martalik tadbir talabaning barqaror xulqini shakllantira olmaydi. Muntazam mashg‘ulotlar esa vaqtni rejalashtirish, rejimga rioya qilish, tanani boshqarish, charchoqni engish, intizomga amal qilish va maqsad sari izchil harakat qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Giyohvandlik profilaktikasi uchun aynan shu jihat muhimdir, chunki xavfli xulq ko‘pincha bo‘sh vaqtning nazoratsizligi, emotsional beqarorlik, ijtimoiy chetlanish va maqsadsizlik fonida kuchayadi.

Futbolning ikkinchi muhim jihati jamoaviy mansublikdir. Yoshlar uchun tengdoshlar guruhi katta psixologik ahamiyatga ega. Salbiy guruh ta’siri xavf omili bo‘lishi mumkin, ijobiy guruh esa himoya omiliga aylanadi. Futbol jamoasi talabaga ijobiy referent guruhga mansublik, o‘zini kerakli his qilish, umumiy maqsad uchun harakat qilish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tajribasini beradi. Bunday mansublik talabaning yolg‘izlanish xavfini kamaytiradi va xavfli takliflarga nisbatan ichki barqarorlikni kuchaytiradi.

Uchinchi jihat futbolning psixofiziologik ta’siri bilan bog‘liq. Jismoniy faollik emotsional zo‘riqishni kamaytirish, uyqu va ishchanlikni yaxshilash, umumiy hayotiy tonusni oshirish va stressga bardoshlilikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Biroq maqolada futbolning ta’siri faqat biologik faollik bilan cheklanmaydi. Uning profilaktik salohiyati psixofiziologik barqarorlik, ijtimoiy-pedagogik muhit va shaxsiy-regulyativ intizomning birligida ko‘riladi. Demak, futbol orqali profilaktika faqat harakatni ko‘paytirish emas, balki yosh shaxsning sog‘lom xulqini qo‘llab-quvvatlovchi kompleks muhitni yaratishdir.

Maqolaning ilmiy muammosi shundan iboratki, sport, jumladan futbol, profilaktik adabiyotlarda ko‘pincha giyohvandlik, deviant xulq, bo‘sh vaqtning nazoratsizligi va salbiy guruh ta’sirining oldini olish vositasi sifatida umumiy tarzda ko‘rsatiladi. Bunday yondashuvda sportning ijobiy ta’siri ko‘pincha o‘z-o‘zidan yuzaga keladigan holat sifatida talqin qilinadi. Amalda esa har qanday sport mashg‘uloti avtomatik tarzda profilaktik natija bermaydi. Futbolning tarbiyaviy va profilaktik salohiyati faqat u pedagogik jihatdan maqsadli tashkil etilganda, muntazamlik, intizom, murabbiy nazorati, jamoaviy mas’uliyat, refleksiya va sog‘lom turmush qadriyatlari bilan bog‘langanda yuzaga chiqadi.

Muammoning birinchi jihati futbolning profilaktik mexanizmlari etarli darajada aniqlashtirilmaganidadir. Odatda “sport yoshlarni zararli odatlardan

saqlaydi” degan umumiy fikr ilgari suriladi, lekin bu ta’sir qaysi psixologik jarayonlar orqali amalga oshishi aniq ko‘rsatilmaydi. Futbolda bunday mexanizmlar bir necha darajada namoyon bo‘ladi. Psixofiziologik darajada u emotsional zo‘riqishni kamaytirish, energiyani sog‘lom faoliyatga yo‘naltirish va stressga bardoshlilikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ijtimoiy-pedagogik darajada futbol talabani ijobiy guruhga, jamoaviy maqsadga va tartibga kiritadi. Shaxsiy-regulyativ darajada esa o‘zini boshqarish, impulsni nazorat qilish, qoidalarga rioya qilish va javobgarlikni qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Muammoning ikkinchi jihati futbolning profilaktik ta’siri qanday pedagogik shartlarda yuzaga kelishini aniqlash zarurati bilan bog‘liq. Agar futbol mashg‘ulotlari faqat musobaqa yoki jismoniy harakat shaklida tashkil etilsa, uning tarbiyaviy mazmuni cheklanishi mumkin. Profilaktik natija uchun murabbiy va pedagogning maqsadli ishtiroki, mashg‘ulotlarning uzluksizligi, o‘yin qoidalarining tarbiyaviy talqini, g‘alaba va mag‘lubiyatni refleksiv tahlil qilish, jamoaviy munosabatlarda hurmat va mas’uliyatni mustahkamlash zarur. Bunday shartlar mavjud bo‘lmaganda futbol faqat vaqtni band qilish vositasi bo‘lib qoladi, antinarkotik barqarorlikni shakllantiruvchi omilga aylanmaydi.

Muammoning uchinchi jihati profilaktik natijani baholash indikatorlarining etarli ishlab chiqilmaganligidir. Sport tadbirlarining samaradorligi ko‘pincha qatnashchilar soni, o‘tkazilgan musobaqalar miqdori yoki tashkiliy hisobotlar bilan o‘lchanadi. Biroq bu ko‘rsatkichlar talabalarda real psixologik va xulqiy o‘zgarish yuz berganini to‘liq isbotlamaydi. Profilaktik natijani baholash uchun talabaning giyohvandlik xavfi haqidagi bilimlari, sog‘lom turmushga munosabati, jamoaviy faoliyatdagi intizomi, stressni konstruktiv boshqarishi, xavfli taklifni rad etish qobiliyati, yordam so‘rashga tayyorligi va ijobiy guruhga mansubligi kabi indikatorlar zarur.

Muammoning to‘rtinchi jihati sport tadbirlarining profilaktik hisobotning tashqi shakliga aylanib qolish xavfidir. Agar futbol bo‘yicha tadbir faqat “o‘tkazildi” degan rasmiy natija bilan yakunlansa, u yoshlar ongida barqaror qadriyat, xulqiy ko‘nikma va antinarkotik pozitsiyani shakllantirmasligi mumkin. Bunday holatda tashkiliy faollik mavjud bo‘ladi, ammo real psixologik o‘zgarish nazardan chetda qoladi. Shuning uchun futbol profilaktika tizimiga alohida tadbir sifatida emas, balki universitetning tarbiyaviy muhiti, sog‘lom turmush targ‘iboti, psixologik xizmat, kuratorlik ishlari va talabalar tashabbuslari bilan uzviy bog‘langan faoliyat sifatida kiritilishi lozim.

Shu asosda maqolada futbol yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda oddiy sport mashg‘uloti emas, balki psixofiziologik barqarorlik, ijtimoiy mansublik va shaxsiy-regulyativ intizomni shakllantiruvchi kompleks pedagogik resurs sifatida talqin qilinadi. Mazkur yondashuv futbolning profilaktik imkoniyatini umumiy da’vo darajasida emas, balki aniq mexanizmlar, pedagogik shartlar va baholanadigan indikatorlar orqali asoslash imkonini beradi.

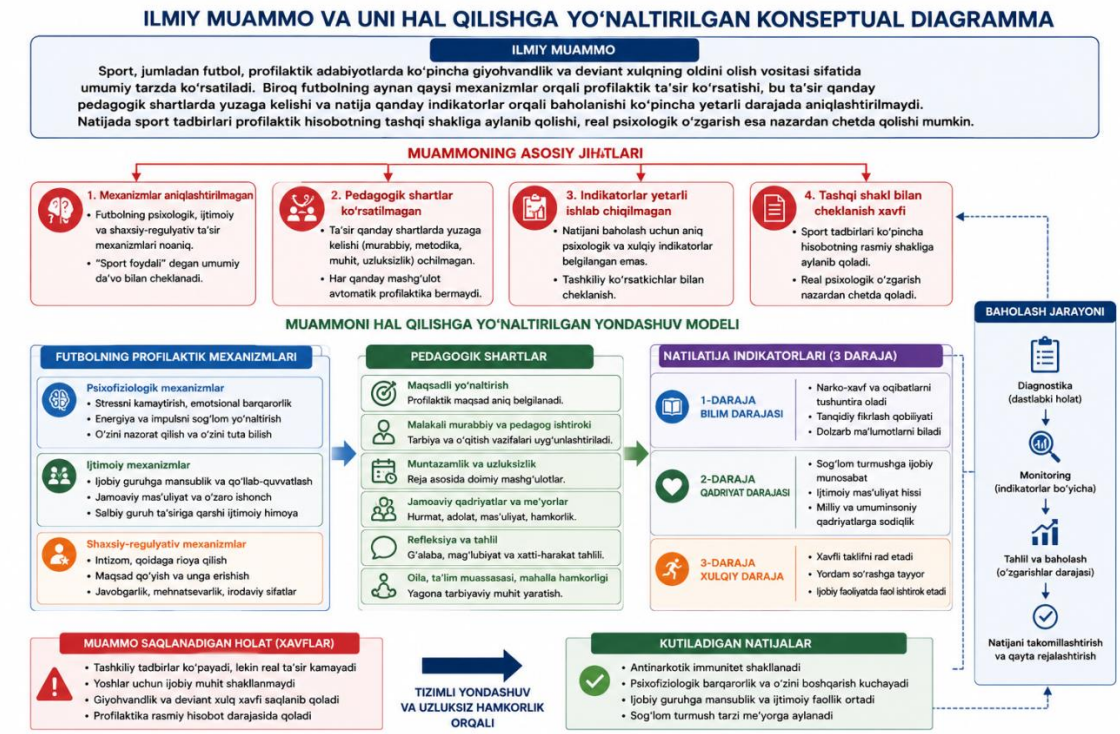

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat. Birinchidan, futbolning giyohvandlik profilaktikasidagi psixofiziologik, ijtimoiy-pedagogik va shaxsiy-regulyativ mexanizmlarini aniqlash. Ikkinchidan, sport faoliyatining profilaktik ahamiyatini A. Bandura, L. S. Vygotskiy, A. N. Leontyev, E. Deci va R. Ryan nazariyalari asosida izohlash. Uchinchidan, mashhur futbolchilar biografiyasidan tarbiyaviy namunalar sifatida foydalanish imkoniyatini ko‘rsatish. To‘rtinchidan, futbol asosida profilaktik faoliyatni baholash indikatorlarini belgilash. Beshinchidan, taklif etilayotgan modelning qo‘llanish chegaralarini va keyingi empirik tekshiruv zaruratini aniqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya cheloveka. — Moskva: Smysl, 2005.

2. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. — Moskva: Smysl, 2004.

3. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2007.

4. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory. — New York: Guilford Press, 2017.

5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. — Cambridge: Harvard University Press, 2009.

6. UNODC. International Standards on Drug Use Prevention. — Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2018.

7. WHO. Health and well-being of adolescents. — Geneva: World Health Organization, 2020.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar siyosati, ta’lim va ijtimoiy himoya sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlari. — Toshkent, 202

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALAR O‘RTASIDA GIYOHVANDLIK PROFILAKTIKASINING TARBIYAVIY-PEDAGOGIK YO‘NALISHLARI

Suyunov Sherzodbek Jamolovich, Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi “Umumiy fanlar” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalar o‘rtasida giyohvandlik profilaktikasini tashkil etishning tarbiyaviy-pedagogik yo‘nalishlari yoritilgan. Unda giyohvandlik profilaktikasi faqat huquqiy ogohlantirish yoki tibbiy tushuntirish bilan cheklanmasligi, balki talabada ongli hayotiy pozitsiya, sog‘lom qadriyat, ijtimoiy mas’uliyat, psixologik barqarorlik va zararli ta’sirlarga qarshi immunitetni shakllantirish jarayoni sifatida talqin qilinishi asoslangan. Maqolada oliy ta’lim muhitida tyutorlik faoliyati, kafedra, psixologik xizmat, ma’naviy-ma’rifiy ishlar, talabalar turar joyi, ota-ona va mahalla hamkorligining profilaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Talabalar orasida sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish, raqamli makondagi xavflardan ogohlikni kuchaytirish va hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish giyohvandlikka qarshi barqaror pozitsiyani shakllantirishning muhim sharti sifatida ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik profilaktikasi, oliy ta’lim, talaba, tarbiya, pedagogik ta’sir, psixologik immunitet, sog‘lom turmush tarzi, tyutorlik faoliyati, ma’naviy-ma’rifiy ishlar.

Oliy ta’lim muassasalarida talabalar o‘rtasida giyohvandlik profilaktikasi bugungi kunda ta’lim-tarbiya jarayonining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki talabalik davri shaxsning mustaqil hayotga kirib borishi, yangi ijtimoiy muhitga moslashishi, kasbiy o‘zligini anglashga intilishi va o‘z hayotiy tanlovlarini mustaqil belgilashi bilan ajralib turadi. Aynan shu bosqichda yoshlar turli ijtimoiy ta’sirlar, tengdoshlar bosimi, raqamli muhitdagi yashirin targ‘ibot, stressli holatlar, moddiy va ruhiy qiyinchiliklar bilan yuzma-yuz keladi. Agar oliy ta’lim muassasasida bunday xavflarga qarshi puxta o‘ylangan tarbiyaviy-pedagogik profilaktika tizimi shakllanmagan bo‘lsa, ayrim talabalar zararli odatlar, jumladan giyohvandlik vositalari bilan bog‘liq xavfli muhit ta’siriga tushib qolishi mumkin. Shu sababli giyohvandlik profilaktikasi talabaga faqat “mumkin emas” degan taqiqni etkazish emas, balki unda ongli rad etish pozitsiyasi, sog‘lom hayotiy maqsad, ijtimoiy javobgarlik va ma’naviy-psixologik immunitetni rivojlantirish jarayoni sifatida tashkil etilishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim va tarbiyaning uzviyligi, ta’lim oluvchining intellektual, ma’naviy-axloqiy va jismoniy rivojlanishiga sharoit yaratish ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri sifatida belgilanadi [1]. Bu yondashuv oliy ta’lim muassasalarida giyohvandlik profilaktikasini alohida tadbirlar yig‘indisi sifatida emas, balki talaba shaxsini har tomonlama kamol toptirishga xizmat qiluvchi pedagogik jarayon sifatida ko‘rishni talab etadi. Giyohvandlikka qarshi profilaktika talabaning bilimiga ta’sir qilish bilan

birga, uning qadriyatlari, xulq-atvori, muloqot madaniyati, ijtimoiy tanlovi va o‘z kelajagiga munosabatini ham qamrab olishi kerak.

Talabalar o‘rtasida giyohvandlik profilaktikasining tarbiyaviy-pedagogik mazmunini belgilashda shaxsning ijtimoiylashuvi, guruhiy ta’sir, ijtimoiy me’yor, shaxslararo munosabat va tarbiyaviy muhit omillarini hisobga olish zarur. N. Ismoilova va D. Abdullayeva ijtimoiy psixologiyada shaxs jamiyatdagi turli guruhlar, munosabatlar va ijtimoiy ustanovkalar ta’sirida shakllanishini ta’kidlaydi [5, B. 4-5]. Bu qarash oliy ta’lim muhitida talabalar xulq-atvoriga tengdoshlar guruhi, akademik guruh, tyutorlik muhiti va norasmiy muloqot doiralari kuchli ta’sir ko‘rsatishini ilmiy asoslash imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiyada aholi, ayniqsa yoshlar orasida giyohvandlikka qarshi immunitetni shakllantirish, ta’lim muassasalari va mahallalarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, zamonaviy profilaktik dasturlarni takomillashtirish, yoshlar tarbiyasiga mas’ul xodimlarning bilim va ko‘nikmalarini oshirish kabi vazifalar belgilangan [2]. Mazkur strategik yondashuv oliy ta’lim muassasalarida profilaktika ishlari rasmiy tadbirlar darajasida emas, balki muntazam, manzilli va natijaga yo‘naltirilgan pedagogik tizim shaklida olib borilishini taqozo etadi. Ayniqsa talaba bilan bevosita ishlaydigan professor-o‘qituvchi, tyutor, psixolog, yoshlar etakchisi va guruh rahbarlarining hamkorligi bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Talabalar o‘rtasida giyohvandlik profilaktikasining asosiy tarbiyaviy yo‘nalishlaridan biri sog‘lom turmush tarzini shakllantirishdir. Sog‘lom turmush tarzi faqat sport bilan shug‘ullanish yoki zararli odatlardan voz kechish ma’nosida tushunilmasligi kerak. U talabaning kun tartibi, ovqatlanish madaniyati, uyqu rejimi, jismoniy faolligi, ruhiy muvozanati, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etishi, ijtimoiy munosabatlari va hayotiy maqsadlarini qamrab oladi. Sog‘lom turmush tarziga ega talaba o‘z salomatligini qadrlaydi, vaqtini behuda sarflamaydi, o‘zini rivojlantirishga intiladi va zararli takliflarga nisbatan ehtiyotkor bo‘ladi. Oliy ta’lim muassasalarida sport musobaqalari, sog‘lomlashtirish haftaliklari, yurish marafonlari, psixologik treninglar, kasbiy va ijodiy to‘garaklar, volontyorlik loyihalari talabani ijobiy muhitga jalb etishning samarali vositalari hisoblanadi.

A.A. Axmedov ijtimoiy pedagogika mazmunida shaxsning ijtimoiylashuvi, qadriyatlar, oilaviy munosabatlar va tarbiyaviy muhitning pedagogik-psixologik asoslariga alohida urg‘u beradi [6, B. 49-52]. Shuning uchun oliy ta’lim muassasasida giyohvandlik profilaktikasi tyutor, pedagog, psixolog, ota-ona va mahalla hamkorligida olib borilgandagina talabaga ta’sir etuvchi ijtimoiy muhit bir butun tarbiyaviy tizimga aylanadi.

Oliy ta’lim muassasasida giyohvandlik profilaktikasining muhim pedagogik yo‘nalishi talabalarda hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish bilan bog‘liq. Bunday ko‘nikmalar sirasiga mustaqil qaror qabul qilish, muammoni tahlil qilish, stressni boshqarish, o‘z hissiyotlarini nazorat qilish, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy bosimga qarshi turish, zararli taklifni rad eta olish va yordam so‘rash madaniyati kiradi.

Talabalik muhitida xavfli takliflar ba’zan ochiq ko‘rinishda emas, balki do‘stona munosabat, ko‘ngilochar muhit, “bir marta sinab ko‘rish” kabi beparvo iboralar orqali namoyon bo‘lishi mumkin. Shunday vaziyatda talabaning bilimli bo‘lishi etarli emas, u qat’iy pozitsiya bildirishga ham tayyor bo‘lishi kerak. Shu sababli profilaktik mashg‘ulotlarda rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, keys tahlili, munozara, kichik guruhlarda qaror qabul qilish, refleksiv suhbat va psixologik treninglardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Talaba xavfli vaziyatni tasavvur qilishi, unga munosabat bildirishi, noto‘g‘ri tanlov oqibatini tahlil qilishi va sog‘lom alternativani tanlashni mashq qilishi kerak. Ana shunda profilaktika nazariy tushunchadan amaliy xulqqa aylanadi.

Giyohvandlik profilaktikasining yana bir muhim yo‘nalishi raqamli makondagi xavflardan ogohlikni kuchaytirishdir. Bugungi kunda ayrim narkotik vositalar va psixotrop moddalar bilan bog‘liq noqonuniy takliflar internet, ijtimoiy tarmoqlar, yopiq guruhlar, anonim akkauntlar va elektron to‘lov tizimlari orqali tarqalishi mumkin. Milliy strategiyada giyohvandlik vositalari noqonuniy aylanmasining internet tarmog‘idagi yangicha usullariga qarshi kurashish zarurligi alohida qayd etilgan [2]. Shu sababli talabalarda media savodxonlik, shubhali axborotni tanib olish, onlayn manipulyatsiyaga berilmaslik, noma’lum havola va guruhlardan ehtiyot bo‘lish, zararli kontent haqida mas’ul shaxslarga xabar berish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. Raqamli profilaktika yoshlarning internetdan foydalanishini cheklash emas, balki ularni ongli, xavfsiz va mas’uliyatli raqamli xulqqa o‘rgatishdir.

Giyohvandlik profilaktikasi huquqiy, tibbiy, pedagogik va psixologik chora-tadbirlarning uzviy birligiga tayanganda samarali bo‘ladi. Kriminologiya fanida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning oldini olish faqat jazolash bilan emas, balki ijtimoiy, iqtisodiy, tarbiyaviy, madaniy va huquqiy choralarni kompleks qo‘llash orqali amalga oshirilishi ta’kidlanadi [7, B. 6-7]. Demak, oliy ta’lim muassasasida giyohvandlik profilaktikasi ham faqat ogohlantirish tadbiri emas, balki talabalar hayotini sog‘lom, mazmunli va ijtimoiy foydali faoliyatga yo‘naltiruvchi pedagogik tizim bo‘lishi kerak.

Giyohvandlik profilaktikasida oila, mahalla va oliy ta’lim muassasasi hamkorligi katta tarbiyaviy imkoniyatga ega. Talaba oliy ta’lim muassasasida tahsil olsa ham, uning qadriyatlari, odatlari, ruhiy holati va ijtimoiy tanlovi oilaviy muhitdan ajralgan holda shakllanmaydi. Ota-onalar bilan muloqot faqat intizomiy muammo yuzaga kelganda emas, balki muntazam maslahat, profilaktik uchrashuv, ma’naviy hamkorlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash ko‘rinishida olib borilishi zarur. Mahalla bilan hamkorlik talabalar turar joyi va ijarada yashovchi talabalar bilan ishlashda, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishda, xavfli muhitga tushib qolishining oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jarayonda giyohvandlik profilaktikasi fanlar mazmuniga ham tabiiy singdirilishi mumkin. Masalan, psixologiya fanida stress, motivatsiya, deviant xulq-atvor va shaxslararo munosabatlar mavzulari orqali, pedagogika fanida tarbiya metodlari va ijtimoiy muhit ta’siri orqali, huquqiy fanlarda narkotik vositalar noqonuniy muomalasining javobgarligi orqali, axborot texnologiyalari fanlarida

raqamli xavfsizlik va onlayn tahdidlar orqali profilaktik mazmun berilishi mumkin. Bunday integratsiya talabalarda mavzuni hayotdan uzilgan alohida ogohlantirish sifatida emas, balki kasbiy va shaxsiy rivojlanish bilan bog‘liq zarur bilim sifatida qabul qilishga yordam beradi.

Profilaktika tizimini rivojlantirish uchun oliy ta’lim muassasalarida manzilli monitoring, psixologik-pedagogik diagnostika, tyutorlik kuzatuvi, sog‘lom turmush tarzi dasturlari, ijtimoiy-emotsional treninglar, raqamli xavfsizlik mashg‘ulotlari va talabalar tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash bir butun tizimga birlashtirilishi lozim. Har bir guruhda sog‘lom ijtimoiy muhit yaratish, talabalar turar joylarida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni kuchaytirish, ijarada yashovchi talabalar bilan aloqani mustahkamlash, xavf guruhidagi yoshlar bilan ehtiyotkor individual ishlash va psixologik yordamning maxfiy hamda ishonchli bo‘lishini ta’minlash profilaktikaning amaliy samaradorligini oshiradi.

Oliy ta’lim muassasasida talabalar o‘rtasida giyohvandlik profilaktikasining tarbiyaviy-pedagogik yo‘nalishlari talabaning shaxsiy dunyosiga, real ehtiyojlariga va ijtimoiy hayotiga yaqin bo‘lgandagina kutilgan natijani beradi. Bu jarayonning markazida talabaning o‘zi turishi kerak. U tayyor ma’lumotni qabul qiluvchi obyekt emas, balki sog‘lom muhit yaratishda ishtirok etuvchi, tengdoshlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi, o‘z hayoti va kelajagi uchun mas’uliyatni his qiluvchi faol subyekt sifatida shakllanishi zarur. Giyohvandlikka qarshi haqiqiy profilaktika tashqi nazoratdan ko‘ra ichki e’tiqodni, vaqtinchalik qo‘rquvdan ko‘ra ongli pozitsiyani, rasmiy tadbirdan ko‘ra kundalik tarbiyaviy muhitni kuchaytirishga tayanadi. Ana shunday yondashuv oliy ta’lim muassasalarida talabalar orasida sog‘lom turmush tarzi, ma’naviy barqarorlik va giyohvandlikka qarshi mustahkam immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta’sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 2024-yil 6-may, PF-73-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son.

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar ustidan nazorat qilish bo‘yicha davlat komissiyasi hamda uning hududiy komissiyalari faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. 2024-yil 4-oktabr, 631-son.

5. Ismoilova N., Abdullayeva D. Ijtimoiy psixologiya: o‘quv qo‘llanma. - Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. - 168 b.

6. Axmedov A.A. Ijtimoiy pedagogika: o‘quv qo‘llanma. - Buxoro: Buxoro Determinanti MCHJning Kamolot nashriyoti, 2023. - 244 b.

7. Kriminologiya: darslik / professor Z.S. Zaripov umumiy tahriri ostida. - Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2008. - 423 b.

TALABALAR AXLOQIY TA’LIM-TARBIYASIDA PEDAGOGIK-QADRIYATLI YONDASHUVLAR

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Avliyaqulov Tolib Xolmurodovich
p.f.b.f.d. (PhD) dotsent,

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalari talabalarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan pedagogik yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Globallashuv sharoitida talabalarda axloqiy kompetensiyalarni shakllantirishning samarali mexanizmlari, pedagogik-qadriyatli yondashuvning tarkibiy qismlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida talabalar axloqiy madaniyatini yuksaltirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Axloqiy tarbiya, qadriyatli yondashuv, pedagogik kompetensiya, milliy qadriyatlar, talabalar, tarbiya mexanizmi, ma’naviy-axloqiy kompetensiya.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonni barpo etish jarayonida yosh avlodni, xususan, oliy ta’lim muassasalari talabalarini yuksak ma’naviyatli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari axborot oqimining keskin ortishi, ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida talabalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalar va qadriyatlar tizimiga asoslanishini taqozo etmoqda.

Pedagogik-qadriyatli yondashuv talaba shaxsini har tomonlama kamol toptirish, ularning ongida ijtimoiy mas’uliyatni oshirish va axloqiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

1. Pedagogik-qadriyatli yondashuvning mohiyati.Talabalar tarbiyasida qadriyatli yondashuv – bu ta’lim jarayonini insonparvarlik, ezgulik, rostgo‘ylik, vatanparvarlik va ishonch kabi ma’naviy qadriyatlar asosida tashkil etishdir. Bu yondashuv talabani faqat bilim oluvchi subyekt emas, balki axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtiruvchi va amalda qo‘llovchi shaxs sifatida namoyon bo‘lishini ta’minlaydi.

2. Talabalar axloqiy tarbiyasida milliy qadriyatlar o‘rni. Milliy qadriyatlar, xalq pedagogikasi, an’analar va ajdodlar merosi talabalarda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishning asosiy manbalaridir. Jadid ma’rifatparvarlarining ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini zamonaviy ta’lim jarayoniga integratsiya qilish talabalarning ma’naviy-axloqiy kompetentligini oshirishning samarali mexanizmi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

3. Qadriyatli yondashuvni amalga oshirish mexanizmlari.Talabalar axloqiy tarbiyasida pedagogik-qadriyatli yondashuvlarni samarali amalga oshirish uchun quyidagi mexanizmlardan foydalanish tavsiya etiladi:

- **O‘quv jarayonini integratsiyalash:** Pedagogika va psixologiya fanlari orqali axloqiy tushunchalarni tahlil qilish.
- **Tarbiya va ta’lim birligi:** Talabalarning nazariy bilim olishi bilan bir qatorda, amaliy ko‘nikmalarini (ijtimoiy loyihalar, ixtiyoriy faoliyat) rivojlantirish.
- **Innovatsion yondashuvlar:** Masofaviy ta’lim sharoitida ham axloqiy tarbiyaning pedagogik hamkorlik yo‘nalishlarini qo‘llash.
- **Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim:** Talabalar axloqiy ongini shakllantirishda ularning individual xususiyatlarini hisobga olish.

4. Axloqiy tarbiyada pedagogning roli. Pedagoglarning qadriyatlarga asoslangan shaxsiy va kasbiy munosabati talabalar tarbiyasida bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Pedagogik faoliyatda axloqiy, ma’naviy va kasbiy qadriyatlarga tayanish – talabalarni mas’uliyatli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Talabalar axloqiy ta’lim-tarbiyasida pedagogik-qadriyatli yondashuvlarni amalga oshirish ta’lim sifatini oshirishning asosiy omilidir. Bu jarayonda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish, talabalarni ijtimoiy faollikka chorlash va ularda axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish muhim hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qadriyatli yondashuv asosida tashkil etilgan tarbiya tizimi talabalarni ma’naviy etuk, mustaqil fikrlaydigan va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shadigan shaxslar bo‘lib etishishini ta’minlaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-son Qarori.
2. Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent, 1992.
3. Imom Buxoriy. Al-jome’ as-sahih. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
4. Ergashev A.R. Talabalarni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda pedagogik hamkorlik yo‘nalishlari. Zenodo, 2023.
5. Abdullayev R.A. Talabalarning ma’naviy-axloqiy kompetentligini jadidchilik pedagogikasi asosida rivojlantirish. NamMPI jurnali, 2024.
6. Ch.U.Hasanova, Sh.Z.Taylanova. Pedagoglarda qadriyatli munosabat tajribasini hosil qilishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonni tashkil etish. Cyberleninka, 2024.

YOSHLARDA GIYOHVANDLIKKA QARSHI PSIXOLOGIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK OMILLARI

Imomqulov Rasul Rahmonovich
Termiz davlat universiteti v.b dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar orasida giyohvandlik va psixoaktiv moddalar iste'moliga moyillikning oldini olishda psixologik immunitetni shakllantirish masalasi tahlil qilinadi. Giyohvandlik xavfi faqat tibbiy yoki huquqiy muammo sifatida emas, balki yosh shaxsning qadriyatlar tizimi, irodaviy barqarorligi, ijtimoiy muhitga moslashuvi, oilaviy tarbiyasi, tengdoshlar ta'siri va raqamli axborot makoni bilan bog‘liq murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida talqin etiladi. Maqolada psixologik immunitetning mazmuni, uning tarkibiy qismlari, shakllanish shartlari hamda ta'lim muassasasi, oila, mahalla va ijtimoiy institutlar hamkorligidagi profilaktik mexanizmlar asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, giyohvandlik profilaktikasi, psixologik immunitet, ijtimoiy-pedagogik omillar, oila, mahalla, ta'lim muassasasi, raqamli xavfsizlik, ma'naviy barqarorlik.

Kirish. Yoshlar jamiyatning intellektual, ma'naviy va mehnat salohiyatini belgilovchi asosiy ijtimoiy qatlam hisoblanadi. Ularning sog‘lom dunyoqarashi, mustahkam irodasi, ma'naviy tayanchi va ijtimoiy mas'uliyati mamlakat taraqqiyoti uchun strategik ahamiyatga ega. Shu jihatdan yoshlar orasida giyohvandlik, sintetik narkotiklar va boshqa psixoaktiv moddalar iste'molining oldini olish masalasi faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar yoki sog‘liqni saqlash tizimi vazifasi emas. Bu jarayon ta'lim, tarbiya, psixologik qo‘llab-quvvatlash, oilaviy nazorat, mahalla muhiti va raqamli xavfsizlikning o‘zaro bog‘langan tizimini talab etadi.

Bugungi sharoitda giyohvandlik xavfi avvalgidek ochiq ko‘rinishda emas, ko‘pincha yashirin, manipulyativ va raqamli kanallar orqali tarqalmoqda. Yoshlar ijtimoiy tarmoqlar, anonim guruhlar, zararli kontent, “tez pul topish”, “bir marta sinab ko‘rish” yoki “mustaqillik belgisi” sifatida niqoblangan xavfli takliflarga duch kelmoqda. Bunday vaziyatda oddiy taqiq, qo‘rqitish yoki faqat jazolashga asoslangan yondashuv etarli natija bermaydi. Yosh shaxsning ichki himoya tizimini shakllantirish, ya'ni uning psixologik immunitetini kuchaytirish zarur.

Psixologik immunitet deganda yoshning zararli ta'sirlarni tanib olish, ularga tanqidiy baho berish, ijtimoiy bosimga berilmaslik, xavfli taklifni rad etish, stress holatida sog‘lom qaror qabul qilish va zarur paytda yordam so‘rash qobiliyati tushuniladi. Bunday immunitet bilim, qadriyat, irodaviy nazorat, hissiy barqarorlik, huquqiy ong va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash birligida shakllanadi.

Giyohvandlik xavfining ijtimoiy-psixologik mohiyati. Giyohvandlik yosh shaxs hayotida tasodifiy paydo bo‘ladigan hodisa emas. U ko‘pincha shaxsiy, oilaviy, ijtimoiy va axborot omillarining yig‘ilishi natijasida kuchayadi. Oiladagi beqaror munosabatlar, ota-onaning nazoratsizligi, hissiy sovuqlik, maktab yoki oliy ta'lim muassasasidagi muvaffaqiyatsizlik, tengdoshlar tomonidan rad etilish, o‘zini keraksiz

his qilish, bo‘sh vaqtning mazmunsizligi va internetdagi zararli guruhlar yoshni xavfli xatti-harakatlarga yaqinlashtirishi mumkin.

Yosh davrining muhim xususiyati shundaki, bu bosqichda shaxs o‘zligini anglash, mustaqil qaror qabul qilish, tengdoshlar orasida mavqe topish, kattalar nazoratidan nisbatan chiqish va yangi tajribalarni sinashga intiladi. Ushbu tabiiy psixologik ehtiyojlar to‘g‘ri pedagogik yo‘naltirilmasa, ular xavfli guruhlar, zararli odatlar va manipulyativ takliflar ta’siriga ochiq bo‘lib qoladi.

Shu sababli giyohvandlik profilaktikasida yoshga nisbatan shubha yoki ayblov bilan emas, uning ehtiyojlarini anglash, ichki qiyinchiliklarini ko‘rish va ijobiy faoliyat maydonini yaratish orqali yondashish zarur. Yoshning xavfli taklifni rad etishi faqat tashqi nazoratga emas, uning ichki qadriyatlari, o‘ziga hurmati, kelajak rejasi va ijtimoiy mas’uliyatiga tayanishi kerak.

Psixologik immunitetning tarkibiy qismlari. Yoshlar orasida giyohvandlikka qarshi psixologik immunitet bir necha tarkibiy qismdan iborat.

Birinchi tarkibiy qism kognitiv xabardorlikdir. Yosh giyohvandlik vositalari, sintetik narkotiklar va psixoaktiv moddalar organizm, ruhiyat, ta’lim, oilaviy munosabat, kasbiy kelajak va huquqiy maqomga qanday zarar etkazishini aniq bilishi lozim. Biroq bu bilim qo‘rqituvchi shiorlar shaklida emas, ilmiy asoslangan, yoshga mos, real hayotiy misollar bilan tushuntirilishi kerak.

Ikkinchi tarkibiy qism qadriyatli yo‘nalganlikdir. Yoshda sog‘lom hayot, oila sha’ni, bilim, kasb, vatanparvarlik, mehnat, qonunga hurmat va jamiyat oldidagi mas’uliyatga nisbatan ijobiy munosabat shakllansa, zararli takliflar uning ichki mezonlariga zid hodisa sifatida qabul qilinadi.

Uchinchi tarkibiy qism hissiy-irodaviy barqarorlikdir. Har bir yosh stress, muvaffaqiyatsizlik, rad etilish, nizoli vaziyat yoki yolg‘izlik holatiga duch kelishi mumkin. Agar bunday holatlarni boshqarish ko‘nikmasi shakllanmagan bo‘lsa, u vaqtinchalik “yengillik” va’da qiluvchi zararli vositalarga moyil bo‘lishi mumkin. Shu bois stressni sog‘lom boshqarish, his-tuyg‘ularni nazorat qilish, muammoni ochiq aytish va yordam so‘rash madaniyati profilaktikaning muhim qismidir.

To‘rtinchi tarkibiy qism ijtimoiy-kommunikativ barqarorlikdir. Yosh tengdoshlar bosimiga qarshi turish, “yo‘q” deya olish, xavfli guruhdan uzoqlashish, ishonchli kattalarga murojaat qilish va ijobiy do‘stlik munosabatlarini tanlash ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.

Beshinchi tarkibiy qism raqamli hushyorlikdir. Zamonaviy narkotahdidlar internet orqali ham tarqalmoqda. Shuning uchun yoshlar shubhali havolalar, anonim kanallar, noqonuniy takliflar, zararli kontent va manipulyativ reklama belgilarini ajrata olishi zarur.

Ta’lim muassasasining profilaktik vazifalari. Ta’lim muassasasi yoshlar bilan tizimli ishlash imkoniyatiga ega bo‘lgan eng muhim ijtimoiy institutlardan biridir. U faqat bilim beruvchi maskan emas, balki shaxsning dunyoqarashi, ijtimoiy tajribasi, muloqot madaniyati, huquqiy ongi va ma’naviy pozitsiyasini shakllantiruvchi muhitdir.

Ta’lim muassasasida giyohvandlik profilaktikasi bir martalik tadbir yoki rasmiy ma’ruza shaklida emas, uzluksiz tarbiyaviy tizim sifatida tashkil etilishi kerak. Bunda sinf rahbari, tyutor, psixolog, fan o‘qituvchisi, yoshlar etakchisi, ota-ona va mahalla faollari yagona maqsad asosida harakat qilishi lozim.

Profilaktik ishlar uch yo‘nalishda olib borilishi maqsadga muvofiq. Birinchi yo‘nalish ma’rifiy-tushuntirish ishlari bo‘lib, unda yoshlar giyohvandlikning oqibatlari, qonuniy javobgarlik, sog‘lom turmush va hayotiy maqsad haqida aniq bilim oladilar. Ikkinchi yo‘nalish psixologik qo‘llab-quvvatlash bo‘lib, bunda xavf guruhidagi yoki ichki qiyinchilikka ega yoshlar bilan individual va guruhiy ishlar tashkil etiladi. Uchinchi yo‘nalish ijtimoiy faollik bo‘lib, unda yoshlar sport, san’at, kitobxonlik, volontyorlik, ilmiy to‘garaklar va jamoaviy loyihalarga jalb qilinadi.

Ta’lim muassasasida yosh o‘zini eshitilgan, hurmat qilingan va kerakli shaxs sifatida his qilsa, uning salbiy guruhlarga qo‘shilish ehtimoli kamayadi. Aksincha, befarqlik, doimiy tanqid, kamsitish va ishonchsizlik yoshni muqobil guruhlar izlashga undashi mumkin. Shuning uchun profilaktika avvalo sog‘lom pedagogik muhitdan boshlanadi.

Oila va mahalla hamkorligining ahamiyati. Yosh shaxsning psixologik immuniteti oilada boshlanadi. Ota-onaning farzand bilan muloqoti, nazorati, mehr-muhabbati, talabchanligi va shaxsiy namunasi profilaktikaning tabiiy asosidir. Oilada farzand faqat nazorat qilinadigan obyekt emas, balki eshitiladigan, tushuniladigan va yo‘naltiriladigan shaxs sifatida qabul qilinishi kerak.

Ota-onalar farzandning do‘stlari, bo‘sh vaqti, internetdagi faolligi, kayfiyati, o‘qishga munosabati va xulqidagi o‘zgarishlarga befarq bo‘lmasligi lozim. Biroq nazorat qo‘pol bosim, doimiy gumon yoki jazolash shaklida emas, ishonchli muloqot va mas’uliyatli kuzatuv shaklida tashkil etilishi kerak.

Mahalla esa yoshni ijtimoiy muhit bilan bog‘laydigan muhim institutdir. Mahallada sport musobaqalari, ma’naviy-ma’rifiy uchrashuvlar, hunar o‘rgatish, volontyorlik tadbirlari, ijtimoiy yordam aksiyalari va yoshlar bilan ochiq suhbatlar tashkil etilishi profilaktik ta’sirni kuchaytiradi. Oila, mahalla va ta’lim muassasasi alohida-alohida emas, o‘zaro axborot almashuvchi va hamkorlikda ishlovchi tizim bo‘lishi zarur.

Raqamli makonda narkotahdidlarga qarshi tarbiya. Bugungi kunda yoshlarning katta qismi axborotni ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, videoplatformalar va turli internet guruhlari orqali oladi. Bu makon foydali bilim va muloqot imkoniyatlarini yaratishi bilan birga, zararli ta’sirlar uchun ham yo‘l ochadi. Ayrim noqonuniy guruhlar yoshlarning qiziqishi, moddiy ehtiyoji, yolg‘izlik hissi yoki sarguzashtga moyilligidan foydalanib, ularni xavfli faoliyatga jalb qilishga urinadi.

Raqamli profilaktika yoshlarni internetdan qo‘rqitish yoki uni to‘liq taqiqlash emas. Uning asosiy vazifasi yoshda tanqidiy media savodxonlikni shakllantirishdir. Yosh shubhali taklifni taniy olishi, anonim guruhlarning xavfini tushunishi, noqonuniy kontentdan uzoqlashishi, kiberxavfsizlik qoidalariga amal qilishi va zarur holatda kattalarga yoki mutaxassislarga murojaat qilishi kerak.

Ta’lim muassasalarida “Raqamli xavfsizlik”, “Internetdagi manipulyatsiya”, “Shubhali taklifni qanday aniqlash mumkin?”, “Ijtimoiy tarmoqlarda huquqiy mas’uliyat” kabi mavzularda treninglar tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Bunday mashg‘ulotlar quruq ma’ruza emas, real vaziyatlar tahlili, keyslar, savol-javob va amaliy tavsiyalar asosida o‘tkazilishi lozim.

Yoshlar orasida giyohvandlikka qarshi psixologik immunitetni shakllantirish uchun ta’lim muassasalarida kompleks profilaktik dastur ishlab chiqilishi zarur. Ushbu dastur ma’rifiy, psixologik, huquqiy, ijtimoiy va raqamli yo‘nalishlarni qamrab olishi kerak.

Birinchi navbatda, yoshlar bilan muntazam ravishda hayotiy maqsad, kasbiy reja, sog‘lom turmush, huquqiy javobgarlik va stressni boshqarish mavzularida suhbatlar o‘tkazilishi lozim. Ikkinchidan, xavf belgilarini erta aniqlash tizimi yo‘lga qo‘yilishi kerak. Bunda yoshni ayblash yoki tamg‘alash emas, unga yordam berish asosiy tamoyil bo‘lishi zarur.

Uchinchidan, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish muhim. Sport, san’at, kitobxonlik, fan to‘garaklari, ijtimoiy loyihalar va kasbga yo‘naltiruvchi tadbirlar yoshning o‘zini ijobiy faoliyatda namoyon qilishiga yordam beradi.

To‘rtinchidan, ota-onalar uchun maxsus seminarlar tashkil etilishi lozim. Ularda farzand bilan muloqot, internet nazorati, xavf belgilarini aniqlash, ishonchli suhbat va zarur hollarda mutaxassisga murojaat qilish tartibi tushuntirilishi kerak.

Beshinchidan, yoshlarning o‘zlari profilaktik jarayon ishtirokchisiga aylantirilishi zarur. Ular antinarkotik plakatlar, videoroliklar, ijtimoiy tarmoq kontenti, sahna ko‘rinishlari va targ‘ibot loyihalarini yaratish orqali tengdoshlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish tashqi nazorat bilan cheklanmaydigan, shaxsning ichki barqarorligini shakllantirishga qaratilgan murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayondir. Psixologik immunitet yoshning zararli ta’sirni anglash, unga tanqidiy baho berish, bosimga qarshi turish, sog‘lom qaror qabul qilish va yordam so‘rash qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Ushbu immunitet bilim, qadriyat, iroda, hissiy barqarorlik, huquqiy ong, raqamli hushyorlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash birligida shakllanadi. Ta’lim muassasasi, oila, mahalla va ijtimoiy institutlar hamkorligi profilaktikaning asosiy sharti hisoblanadi.

Samarali profilaktika yoshni qo‘rqitishga emas, uni eshitish, tushunish, qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy foydali faoliyatga jalb qilishga asoslanadi. Shunda yosh zararli taklifni tashqi taqiq tufayli emas, o‘z hayoti, oilasi, kelajagi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglagani uchun rad eta oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida.

2.O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.

3.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
4.O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 2000-yil 19-avgust, 813-I-son.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA TAYANCH MA’NAVIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIK PROFILAKTIKASINING PEDAGOGIK SHARTI SIFATIDA

Norboyeva Sarvinoz Mengaliyevna,
Termiz davlat universiteti dotsenti,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak pedagoglarda bazaviy ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirish yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish tizimining muhim pedagogik sharti sifatida nazariy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada bo‘lajak pedagogning tolerantlik, mehnatsevarlik, innovatsion fikrlash, irodaviy barqarorlik, ijtimoiy mas’uliyat va pedagogik refleksiya kabi bazaviy ma’naviy kompetensiyalari giyohvandlik profilaktikasida bevosita tarbiyaviy resurs sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ma’naviy kompetensiyalar; bo‘lajak pedagog; giyohvandlik profilaktikasi; tarbiyaviy muhit; pedagogik refleksiya; tolerantlik; irodaviy barqarorlik; ijtimoiy mas’uliyat.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish zamonaviy ta’lim tizimida faqat huquqiy, tibbiy yoki axborot-ma’rifiy tadbirlar bilan cheklanmaydigan, balki pedagog shaxsining kasbiy-ma’naviy tayyorgarligi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan murakkab ijtimoiy-pedagogik vazifadir. Ta’lim muassasasida profilaktika rasmiy tadbirlar orqali emas, balki kundalik dars jarayoni, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqot, baholash madaniyati, kuratorlik faoliyati, guruhdagi psixologik iqlim, shaxsiy namuna, o‘quv topshiriqlari va tarbiyaviy muhit orqali amalga oshadi. Shu sababli bo‘lajak pedagoglarda bazaviy ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirish giyohvandlik profilaktikasining yordamchi emas, balki zarur pedagogik sharti sifatida qaralishi lozim.

Bo‘lajak pedagogning tayanch ma’naviy kompetensiyalari profilaktik ishda bevosita amaliy mazmun kasb etadi. Tolerantlik yoshlar bilan kamsitmasdan, tamg‘alamasdan va ishonchga asoslangan muloqot o‘rnatishga xizmat qiladi. Mehnatsevarlik pedagogning tarbiyaviy ishni epizodik emas, izchil va mas’uliyatli olib borishini ta’minlaydi. Innovatsion fikrlash profilaktik ishda zamonaviy metodlar, interaktiv mashg‘ulotlar, raqamli xavflarni tahlil qilish, ijtimoiy loyihalar va talabalar tashabbuslarini qo‘llash imkonini beradi. Irodaviy barqarorlik esa murakkab

tarbiyaviy vaziyatlarda hissiy shoshqaloqlikka berilmasdan, pedagogik pozitsiyani saqlash, muammoni tizimli ko‘rish va talabaga konstruktiv yordam ko‘rsatish qobiliyatini bildiradi.

Ilmiy muammo shundan iboratki, pedagogning ma’naviy kompetensiyalari ko‘pincha umumiy tarbiyaviy sifatlar sifatida tavsiflanadi, biroq ularning giyohvandlik profilaktikasidagi aniq funksiyasi, shakllanish mexanizmi va baholash indikatorlari etarli darajada ochib berilmaydi. Natijada “ma’naviy tarbiya”, “sog‘lom turmush”, “profilaktika”, “mas’uliyat” kabi tushunchalar deklarativ mazmunda qolib ketishi mumkin. Ilmiy-metodik yondashuv esa ushbu tushunchalarni aniq kompetensiyalar, kuzatiladigan xatti-harakatlar, pedagogik vaziyatlar va baholash mezonlari bilan bog‘lashni talab qiladi.

Giyohvandlik profilaktikasida pedagogik ta’sirning samaradorligi ko‘p jihatdan pedagogning shaxsiy pozitsiyasi bilan belgilanadi. Agar pedagog yoshlar muammosini faqat intizom buzilishi yoki axloqiy zaiflik sifatida talqin qilsa, profilaktika jazolovchi yoki nazorat qiluvchi shaklga tushib qoladi. Agar pedagog xavfli xulqni shaxsning stressi, ijtimoiy moslashuvi, o‘zini baholashi, guruhiy bosim va qo‘llab-quvvatlash ehtiyoji bilan bog‘liq holda tushunsa, profilaktik ish ko‘proq ilmiy asoslangan, insonparvar va samarali tashkil etiladi. Shu sababli bo‘lajak pedagogni tayyorlashda profilaktik tafakkur, psixologik sezgirlik va ma’naviy mas’uliyatni shakllantirish alohida ahamiyatga ega.

Ta’lim muassasasida profilaktika faqat maxsus tadbirlar orqali emas, balki yashirin pedagogik ta’sirlar orqali ham amalga oshadi. O‘qituvchining adolatliligi, talabaga hurmat bilan munosabati, baholashdagi shaffoflik, guruhdagi muloqot madaniyati, konfliktlarni hal etish uslubi va shaxsiy namunasi yoshlarning qadriyatlar tizimiga ta’sir qiladi. Demak, pedagogning bazaviy ma’naviy kompetensiyalari giyohvandlik profilaktikasida fondagi omil emas, balki tarbiyaviy muhitning sifatini belgilovchi asosiy shartlardan biridir.

Bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida profilaktik kompetensiyalarni rivojlantirish ikki tomonlama ahamiyatga ega. Bir tomondan, pedagog o‘zi sog‘lom qadriyatlar, ijtimoiy mas’uliyat, kasbiy halollik va shaxsiy barqarorlik namunasiga ega bo‘lishi lozim. Ikkinchi tomondan, u o‘quvchi va talabalar orasida xavf belgilarini sezish, ishonchli muloqot o‘rnatish, tarbiyaviy vaziyatni tahlil qilish, profilaktik suhbat olib borish, sog‘lom alternativ faoliyatni tashkil etish va zarur hollarda psixologik xizmatga yo‘naltirish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak. Bu vazifalar oddiy nazariy bilim bilan cheklanmaydi, balki amaliy mashg‘ulot, keys tahlili, pedagogik amaliyot va refleksiv monitoringni talab qiladi.

Tayanch ma’naviy kompetensiyalar pedagogning qadriyatli pozitsiyasi, shaxsiy barqarorligi, ijtimoiy mas’uliyati, kommunikativ madaniyati va tarbiyaviy vaziyatni boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu kompetensiyalar pedagogik faoliyatda umumiy shaxsiy sifatlar sifatida emas, balki aniq kasbiy funksiyalarni bajaruvchi integrativ tayyorgarlik ko‘rsatkichi sifatida qaralishi lozim. Pedagogning ma’naviy kompetensiyalari dars jarayonida, kuratorlik faoliyatida, talabalar bilan individual

muloqotda, nizoli vaziyatlarni hal etishda va profilaktik tadbirlarni tashkil etishda namoyon bo‘ladi.

T. Lickona xarakter tarbiyasida hurmat va mas’uliyatni markaziy qadriyat sifatida ajratadi. Bu yondashuv giyohvandlik profilaktikasi uchun muhim, chunki yoshlar bilan ishlashda faqat zarar haqida ma’lumot berish etarli emas. Ularda o‘z hayoti, salomatligi, oilasi, jamiyat va kelajak kasbi oldidagi mas’uliyat hissini shakllantirish zarur. Hurmat esa pedagogik muloqotning asosiy shartidir. Talaba o‘zini kamsitilgan, ayblangan yoki tinglanmagan his qilsa, profilaktik suhbatning ta’siri susayadi. Aksincha, hurmatga asoslangan muloqot talabaning ochiqligini, ishonchini va yordamni qabul qilishga tayyorligini kuchaytiradi.

L. S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvi shaxs rivojlanishini ijtimoiy hamkorlik, til, madaniy vositalar va kattalar bilan muloqot orqali tushuntiradi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, giyohvandlik profilaktikasi yosh shaxsga tashqaridan beriladigan tayyor ko‘rsatmalar yig‘indisi emas, balki ijtimoiy muhitda shakllanadigan ma’no, norma va xulqiy tajriba sifatida talqin qilinadi. Pedagog bu jarayonda vositachi rolini bajaradi. U yoshga xavfni tushuntiradi, vaziyatni tahlil qilishga yordam beradi, ijtimoiy me’yorni anglatadi va sog‘lom xulqni amaliy faoliyatda mustahkamlaydi.

A. N. Leontyevning faoliyat yondashuvi shaxsning rivojlanishini faoliyat, motiv, maqsad va shaxsiy ma’no kategoriyalari orqali asoslaydi. Bu nuqtayi nazardan profilaktika samarali bo‘lishi uchun yoshlar faqat tinglovchi bo‘lib qolmasligi, balki mazmunli faoliyatga jalb etilishi kerak. Ijtimoiy loyiha, sport tadbiri, volontyorlik, ma’naviy-ma’rifiy suhbat, guruhiy muhokama, keys tahlili va refleksiv topshiriqlar yoshlarning sog‘lom qadriyatlarni faoliyat orqali o‘zlashtirishiga xizmat qiladi. Bo‘lajak pedagog aynan shunday faoliyatlarni loyihalash va boshqarishga tayyor bo‘lishi lozim.

Ilmiy adabiyotlarda profilaktika shaxsning xabardorligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi, ijobiy guruhga mansubligi va o‘zini boshqarish resurslari bilan bog‘liq jarayon sifatida qaraladi. Xabardorlik muhim, ammo etarli shart emas. Talaba psixoaktiv moddalar zararini bilishi mumkin, lekin guruh bosimi, stress, yolg‘izlik yoki emotsional beqarorlik holatida xavfli qaror qabul qilishi ehtimoli saqlanib qoladi. Shu sababli profilaktika bilim, qadriyat, emotsional barqarorlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va amaliy xulqiy ko‘nikmalarni birgalikda shakllantirishi kerak.

Yoshlarning xavfli xulqini tushuntirishda yagona omil etarli emas. Oila, ta’lim muassasasi, tengdoshlar guruhi, raqamli muhit, mahalla va shaxsiy emotsional holat o‘zaro bog‘liq tarzda ta’sir ko‘rsatadi. Pedagog ushbu omillarning har birini bevosita nazorat qila olmaydi, biroq u ta’lim muassasasida himoyalovchi tarbiyaviy muhit yaratishi mumkin. Bunday muhitda talaba o‘zini eshitilgan, qadrlangan, qo‘llab-quvvatlangan va mazmunli faoliyatga jalb etilgan subyekt sifatida his qiladi. Bu esa giyohvandlik xavfiga qarshi ijtimoiy-psixologik barqarorlikni kuchaytiradi.

Tayanch ma’naviy kompetensiyalarning profilaktik mazmuni uch darajada ochiladi. Birinchi daraja kognitiv daraja bo‘lib, pedagogning giyohvandlik xavfi, yoshlar psixologiyasi, stress, guruhiy bosim, raqamli tahdidlar va yordam ko‘rsatish

yo‘llari haqidagi bilimlarini qamrab oladi. Ikkinchi daraja qadriyatli-me’yoriy daraja bo‘lib, pedagogning sog‘lom turmush, inson qadr-qimmati, ijtimoiy mas’uliyat, adolat, tolerantlik va kasbiy halollikka nisbatan barqaror pozitsiyasini ifodalaydi. Uchinchi daraja xulqiy-amaliy daraja bo‘lib, pedagogning real vaziyatda ishonchli muloqot o‘rnatishi, xavf belgilarini sezishi, profilaktik suhbat olib borishi, sog‘lom alternativ faoliyatni tashkil etishi va zarur hollarda mutaxassisga yo‘naltirishi bilan belgilanadi.

Shu asosda bo‘lajak pedagoglarda ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirish giyohvandlik profilaktikasi uchun alohida yo‘nalish sifatida ko‘rilishi kerak. Bu jarayon fan mazmuni, tarbiyaviy ish modullari, pedagogik amaliyot, refleksiv topshiriqlar va monitoring tizimi bilan bog‘langan taqdirdagina ilmiy-metodik jihatdan asoslangan natija beradi. Aks holda ma’naviy kompetensiyalar umumiy tarbiyaviy shiorlar darajasida qolib, profilaktik vazifani bajarishga etarli darajada xizmat qilmaydi.

Tadqiqotda kognitiv, qadriyatli-me’yoriy va xulqiy-amaliy darajalar ajratildi. Kognitiv daraja bo‘lajak pedagogning giyohvandlik xavfi, yoshlar psixologiyasi, salbiy guruh ta’siri, stress, emotsional beqarorlik, raqamli tahdidlar va profilaktik suhbat tamoyillari haqidagi bilimlarini qamrab oladi. Qadriyatli-me’yoriy daraja pedagogning sog‘lom turmush, inson qadr-qimmati, kasbiy halollik, ijtimoiy mas’uliyat, tolerantlik va pedagogik adolatga nisbatan barqaror pozitsiyasini ifodalaydi. Xulqiy-amaliy daraja esa pedagogning real tarbiyaviy vaziyatda ishonchli muloqot o‘rnatish, xavf belgilarini sezish, talabani kamsitmasdan qo‘llab-quvvatlash, sog‘lom muqobil faoliyatni tashkil etish va zarur hollarda psixologik xizmatga yo‘naltirish ko‘nikmalarini bildiradi.

Tahlil mezonlari sifatida tushunchalarning aniqligi, metodik takrorlanish imkoniyati, tarbiyaviy amaliyotga moslik va natijani indikatorlar orqali baholash yaroqliligi olindi. Tushunchalarning aniqligi “ma’naviyat”, “mas’uliyat”, “profilaktika”, “sog‘lom turmush” kabi keng tushunchalarni mavhum shior sifatida emas, balki aniq pedagogik kompetensiya va faoliyat ko‘rsatkichi sifatida talqin qilishni talab etdi. Metodik takrorlanish imkoniyati modelning turli ta’lim yo‘nalishlari, kuratorlik guruhlari, pedagogik amaliyot bosqichlari va tarbiyaviy tadbirlarda qayta qo‘llanish imkoniyatini anglatadi. Tarbiyaviy amaliyotga moslik esa taklif etilgan mexanizmning universitet sharoitida real ishlatilishi, o‘quv fanlari, amaliyot, kuratorlik va psixologik xizmat bilan bog‘lanishi orqali baholandi.

Bo‘lajak pedagoglarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirish yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasining muhim pedagogik shartidir. Ushbu kompetensiyalar pedagogning shaxsiy fazilatlari bilan cheklanmaydi. Ular yoshlar bilan ishonchli muloqot o‘rnatish, xavf belgilarini aniqlash, sog‘lom qadriyatlarni shakllantirish, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish va zarur hollarda mutaxassisga yo‘naltirish imkonini beruvchi kasbiy tayyorgarlik ko‘rsatkichi sifatida qaraladi.

Umumlashtirib aytganda, yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ilmiy asoslangan pedagogik profilaktika nazariy aniqlik, metodik takrorlanish va

baholanadigan indikatorlarga tayanishi lozim. Bo‘lajak pedagoglarda bazaviy ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirish ushbu profilaktikaning asosiy sharti sifatida ta’lim dasturlari, amaliyot, kuratorlik, psixologik xizmat va tarbiyaviy muhit bilan uzviy bog‘langan holda amalga oshirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya cheloveka. - Moskva: Smysl, 2005.
2. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. - Moskva: Smysl, 2004.
3. Bandura A. Social Learning Theory. - Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2007.
4. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory. - New York: Guilford Press, 2017.
5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. - Cambridge: Harvard University Press, 2009.
6. UNODC. International Standards on Drug Use Prevention. - Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2018.
7. WHO. Health and well-being of adolescents. - Geneva: World Health Organization, 2020.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar siyosati, ta’lim va ijtimoiy himoya sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlari. - Toshkent, 2020–2026.

OILAVIY TADBIRKORLIK MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHNING ASOSIY MEXANIZMLARI.

Boboqulova Dilfuza Mengliboyevna
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri p.f.f.d (PhD), dotsent

O’zbekistonda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida faol qo‘llab-quvvatlanmoqda. Bu borada qator strategik dasturlar va normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, amaliyotga joriy etilgan. Ayniqsa, yosh avlodni tadbirkorlik ruhida tarbiyalash, ularni oilaviy biznes mexanizmlarini puxta o'zlashtirishga yo'naltirish zamonaviy ta'lim tizimi oldidagi muhim vazifalardan biridir.

Mazkur jarayonning muvaffaqiyati, ayniqsa, yosh avlodni tadbirkorlik ruhida tarbiyalash va ularni oilaviy tadbirkorlik mexanizmlarini chuqur o'zlashtirishga yo'naltirish bilan chambarchas bog'liq. Zero, zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – iqtisodiy tafakkurga ega, tashabbuskor va innovatsion fikrlaydigan yoshlarni voyaga etkazishdan iborat. Bu maqsadga erishish esa, avvalo, ta’lim jarayonida oilaviy tadbirkorlik konsepsiyasini samarali joriy etishni, uning ilmiy-nazariy asoslarini puxta ishlab chiqishni talab etadi.

Afsuski, hozirgi kunda ushbu yo'nalishda bir qator pedagogik va metodologik muammolar mavjud. Jumladan, o'quv dasturlarining etarlicha innovatsion ruhda emasligi, ular amaliy hayot bilan etarli darajada integratsiyalashmaganligi, shuningdek, o‘quvchilarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan samarali

uslub va yondashuvlarning cheklanganligi ta'lim jarayonining dolzarb muammolari sifatida ko'zga tashlanmoqda.

Shu sababli, oilaviy tadbirkorlik mexanizmlarini ta’lim jarayoniga yanada samarali joriy etish uchun ilmiy asoslangan yangi yondashuvlarni ishlab chiqish hamda amaliy-pedagogik metodlarni takomillashtirish zarur bo‘lmoqda. Oilaviy tadbirkorlik faqatgina moliyaviy yoki boshqaruv jihatlaridan iborat bo‘lmay, balki uning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy asoslari, oilaviy qadriyatlar, avlodlararo tajriba almashinuvi va tashkiliy mexanizmlari bilan chambarchas bog'liqdir. Bunday yondashuvlar yosh avlodni zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga mos tarzda tayyorlashda muhim o'rin tutadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda nafaqat iqtisodiy, balki psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillarni ham inobatga olish zarur. Zamonaviy ta’lim tizimi yoshlarni ushbu murakkab tizimga tayyorlashda kompleks yondashuvlarga tayanishi lozim. Buning uchun esa, yuqoridagi omillar asosida keng qamrovli ilmiy-nazariy baza yaratish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Innovatsion yondashuvlar, interaktiv o‘quv metodlari va axborot texnologiyalariga asoslangan vositalar o‘quvchilarning faolligini oshirib, ularni ijodiy fikrlashga, tashabbus ko'rsatishga va mustaqil qarorlar qabul qilishga o‘rgatadi. Bu esa, o‘z navbatida, ularning real hayotga moslashuvchanligini kuchaytiradi. O'quvchilarga oilaviy tadbirkorlik mexanizmlarini o‘rgatish jarayonini tahlil qilish, mavjud pedagogik yondashuvlarni ilmiy-nazariy jihatdan baholash hamda samarali innovatsion usullarni taklif etish asosiy maqsadimizdan iboratdir.

Bugungi kunda iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi, bozor munosabatlarining izchil rivojlanishi va xususiy sektorning faollashuvi sharoitida oilaviy tadbirkorlik jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, aholi bandligini ta’minlash, daromad manbalarini kengaytirish, mahalliy resurslardan oqilona foydalanish hamda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashda oilaviy tadbirkorlikning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o'rnida takidlash kerak mazkur sohaning samarali faoliyati nafaqat iqtisodiy o‘sishning ta’minlanishiga, balki ijtimoiy barqarorlik, oilaning iqtisodiy mustahkamligi va hududiy tashabbuslarning kuchayishiga xizmat qiladi. Shu boisdan, oilaviy tadbirkorlikning mazmun-mohiyati, imkoniyatlari va uni rivojlantirish istiqbollari so‘nggi yillarda nafaqat amaliy, balki nazariy jihatdan ham ilmiy tadqiqotlarning markazida turibdi.

Zotan, bozor iqtisodiyotining shakllanishi va rivojlanishi sharoitida tadbirkorlik jamiyatning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. “Tadbirkorlikni jadal va yanada keng rivojlantirish uchun barcha sharoitlarni yaratish - eng muhim vazifamizdir”. Mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklidagi uchrashuvda so‘zlagan nutqi. – T:. 2021 yil 20 avgust.

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida” 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son farmoni.28.01.2022.

3. Boboqulov S.B. Tadbirkorlik faoliyatini erkinlashtirish sohasidagi islohotlar. – T:. TDYUI, 2012. 52-bet.

4. Boboqulova D.M. O‘quvchilariga dastlabki tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiyaga oid tushunchalarini shakllantirish Uslubiy qo‘llanma - T:. Ta’lim, 2022.

5. Kuvandikov Sh.O. Xizmat ko’rsatish sohasida oilaviy tadbirkorlik.Monografiya-Samarqand,2023

BOKS MASHG‘ULOTLARI ORQALI YOSHLARDA IRODAVIY BARQARORLIK VA ANTINARKOTIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Amonturdiyev Otabek Qurbonovich
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boks mashg‘ulotlarining yoshlar orasida giyohvandlik va boshqa zararli odatlarning oldini olishdagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Boks faqat jismoniy kuch, texnik zarba yoki sport natijasi bilan cheklanmaydigan, balki yosh shaxsda intizom, irodaviy nazorat, mas’uliyat, qat’iyat, stressga bardoshlilik va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantiruvchi tarbiyaviy vosita sifatida talqin etiladi. Maqolada sport muhitining yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, salbiy guruhlar ta’siridan himoya qilish, sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish va antinarkotik immunitetni kuchaytirishdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: boks, yoshlar, antinarkotik immunitet, giyohvandlik profilaktikasi, irodaviy barqarorlik, sport tarbiyasi, sog‘lom turmush tarzi, intizom, psixologik chidamlilik.

Yoshlar orasida giyohvandlik, sintetik narkotiklar va boshqa zararli odatlarga qarshi kurash bugungi kunda ta’lim, sport, tarbiya, sog‘liqni saqlash, huquqiy madaniyat va ijtimoiy himoya tizimlarining hamkorligini talab qiladigan dolzarb masaladir. Chunki giyohvandlik xavfi faqat organizmga zarar etkazadigan tibbiy muammo emas. U yosh shaxsning irodasi, hayotiy maqsadi, o‘ziga hurmati, oilaviy munosabatlari, ta’limiy motivatsiyasi, kasbiy istiqboli va jamiyatdagi o‘rniga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan ijtimoiy-psixologik xavfdir.

Yoshlarning zararli odatlarga moyilligi ko‘pincha bo‘sh vaqtning mazmunsizligi, nazoratsiz muhit, tengdoshlar bosimi, ichki ishonchsizlik, stress, maqsadsizlik va o‘zini namoyon qilish ehtiyojining noto‘g‘ri yo‘nalishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli profilaktika faqat ogohlantirish, taqiq yoki jazolash bilan cheklanmasligi kerak. Yoshga ijobiy faoliyat maydoni, sog‘lom raqobat, jamoaviy muhit, qat’iy tartib va o‘z ustida ishlash tajribasi berilishi zarur.

Boks mashg‘ulotlari ana shunday tarbiyaviy imkoniyatga ega. Boks sport turi sifatida yoshdan jismoniy tayyorgarlik bilan birga psixologik barqarorlik, diqqat,

tezkor qaror qabul qilish, o‘zini nazorat qilish, qoidalarga bo‘ysunish va raqibga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni talab qiladi. Demak, boks yoshlarni faqat sport natijasiga emas, balki ichki tartib, mas’uliyat va sog‘lom hayotiy pozitsiyaga yo‘naltiradi.

Boks ko‘pincha tashqi tomondan jismoniy kuch va musobaqa bilan bog‘liq sport turi sifatida tasavvur qilinadi. Aslida esa uning pedagogik mazmuni ancha kengdir. Boks mashg‘ulotlari muntazamlik, intizom, qat’iy kun tartibi, murabbiy ko‘rsatmasiga rioya qilish, jismoniy yuklamaga chidash, hissiy holatni boshqarish va raqibga nisbatan hurmatni talab qiladi. Sportchi ringda faqat zarba bermaydi. U vaziyatni kuzatadi, himoyalanadi, vaqtni his qiladi, xatoni tan oladi, charchoqni engadi, qo‘rquvni nazorat qiladi va qoidalar asosida harakat qiladi. Bu jarayon yosh shaxsda irodaviy sifatlarni shakllantiradi. Ayniqsa, o‘smir va yoshlar uchun boks o‘zini namoyon qilishning ijtimoiy jihatdan maqbul shakliga aylanadi.

Boksning muhim tarbiyaviy jihati shundaki, unda kuch nazorat ostida bo‘lishi shart. Sportchi o‘z kuchini tartibsiz agressiya sifatida emas, qoidaga bo‘ysundirilgan harakat sifatida qo‘llashni o‘rganadi. Bu holat yoshlarning impulsiv xatti-harakatlarini kamaytirish, nizoli vaziyatlarda o‘zini tutish va emotsional portlashlarni boshqarish uchun muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Giyohvandlikka qarshi profilaktikada sport muhitining roli alohida ahamiyatga ega. Chunki sport yoshni ijtimoiy faol, jismoniy sog‘lom va maqsadga yo‘naltirilgan hayot tarziga jalb qiladi. Sport bilan muntazam shug‘ullanuvchi yosh o‘z tanasi, salomatligi, rejimi, natijasi va shaxsiy mas’uliyatiga boshqacha munosabatda bo‘ladi. Boks mashg‘ulotlari yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etadi. Bo‘sh vaqt nazoratsiz qolgan joyda zararli guruhlar, ko‘cha ta’siri, internetdagi xavfli kontent va psixoaktiv moddalar haqidagi noto‘g‘ri tasavvurlar kuchayishi mumkin. Sport zali esa yosh uchun tartibli, nazorat qilinadigan, maqsadli va tarbiyaviy muhit yaratadi.

Murabbiy bu jarayonda faqat texnik harakatlarni o‘rgatuvchi shaxs emas. U yosh sportchi uchun tarbiyachi, yo‘naltiruvchi, shaxsiy namuna va ijtimoiy nazorat subyekti sifatida namoyon bo‘ladi. Murabbiy sportchining kayfiyati, xulqi, intizomi, do‘stlari, mashg‘ulotga munosabati va o‘zgarishlarini kuzata oladi. Bu esa xavf belgilarini erta sezish imkonini beradi.

Boks jamoasi ham profilaktik omil hisoblanadi. Sog‘lom sport jamoasida yosh o‘zini yolg‘iz his qilmaydi. U maqsaddosh tengdoshlari bilan muloqot qiladi, yutuq va mag‘lubiyatni birga boshdan kechiradi, jamoaga daxldorlik hissini sezadi. Bunday ijtimoiy bog‘liqlik destruktiv guruhlar ta’siriga qarshi muhim himoya vazifasini bajaradi.

Antinarkotik immunitet yosh shaxsning giyohvandlik, psixoaktiv moddalar, zararli takliflar, guruh bosimi va stressli vaziyatlarga nisbatan ongli qarshilik ko‘rsata olish qobiliyatidir. Bu immunitet faqat ma’lumot bilan shakllanmaydi. Yosh narkotik moddalarning zararini bilishi mumkin, ammo irodaviy barqarorlik, qadriyatli pozitsiya va ijtimoiy tayanch bo‘lmasa, xavfli vaziyatda noto‘g‘ri qaror qabul qilishi ehtimoli saqlanib qoladi.

Boks mashg‘ulotlari antinarkotik immunitetning bir necha tarkibiy qismini shakllantirishga yordam beradi. Birinchidan, yoshda maqsadga intilish kuchayadi. Musobaqaga tayyorgarlik, texnikani takomillashtirish, vaznni nazorat qilish va shaxsiy natijani yaxshilash unga aniq yo‘nalish beradi.

Ikkinchidan, boks irodaviy nazoratni rivojlantiradi. Mashg‘ulotdagi charchoq, takroriy mashqlar, ringdagi bosim va musobaqadagi ruhiy zo‘riqish yoshni o‘zini boshqarishga o‘rgatadi. Bunday tajriba zararli taklifga duch kelganda “yo‘q” deya olish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Uchinchidan, boks yoshda salomatlikka nisbatan mas’uliyatni kuchaytiradi. Sportchi nafas olish, chidamlilik, kuch, uyqu, ovqatlanish va tiklanish jarayonlarining ahamiyatini amalda his qiladi. Bu tajriba giyohvandlik va psixoaktiv moddalarni sport natijasi, sog‘liq va kelajak uchun xavf sifatida qabul qilishga yordam beradi.

To‘rtinchidan, boksda qoidalarga rioya qilish muhimdir. Ringdagi har bir harakat belgilangan qoidalar doirasida amalga oshadi. Bu yoshda huquqiy va axloqiy me’yorlarga hurmatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Boks mashg‘ulotlari ijtimoiy moslashuv imkoniyatini ham beradi. Ayrim yoshlar o‘z kuchini, energiyasini yoki ichki noroziligini to‘g‘ri ifodalashni bilmasligi mumkin. Agar bu energiya tarbiyaviy muhitga yo‘naltirilmasa, u agressiya, nizokashlik, ko‘cha guruhlari ta’siri yoki zararli odatlarga moyillik shaklida namoyon bo‘lishi mumkin. Sport muhitida esa bu energiya tartibga solinadi. Yosh o‘z kuchini nazorat qiladi, mashg‘ulot orqali sarflaydi, murabbiy talabiga bo‘ysunadi, natija uchun mehnat qiladi. Bu jarayon ijtimoiy moslashuvning muhim shaklidir.

Boksda mag‘lubiyat ham tarbiyaviy ahamiyatga ega. Yosh yutqazishni qabul qilishni, xatoni tahlil qilishni, qayta urinishni va o‘z ustida ishlashni o‘rganadi. Bu tajriba hayotiy qiyinchiliklarga nisbatan bardoshlilikni kuchaytiradi. Giyohvandlikka moyillik ko‘pincha qiyinchilikdan qochish, vaqtinchalik engillik izlash yoki muammoni unutishga urinish bilan bog‘liq bo‘ladi. Sport esa qiyinchilikni engish madaniyatini shakllantiradi.

Boks bo‘yicha murabbiy profilaktik jarayonda muhim shaxs hisoblanadi. U sportchining faqat texnik tayyorgarligini emas, balki xulqi, intizomi, jamoaga munosabati, ruhiy holati va hayotiy qarashlarini ham kuzatib boradi.

Murabbiy yoshlar bilan ishlashda qattiqqo‘llik va qo‘llab-quvvatlash o‘rtasidagi muvozanatni saqlashi zarur. Haddan tashqari bosim yoshda qo‘rquv yoki norozilik uyg‘otishi mumkin. Haddan tashqari erkinlik esa intizomsizlikka olib keladi. Shuning uchun murabbiy talabi aniq, munosabati adolatli, bahosi asosli va shaxsiy namunasi kuchli bo‘lishi kerak.

Profilaktik nuqtayi nazardan murabbiy quyidagi vazifalarni bajarishi maqsadga muvofiq.

Birinchidan, yosh sportchilarga sog‘lom turmush tarzi, uyqu, ovqatlanish, gigiyena va zararli odatlardan uzoq bo‘lishning sport natijasiga ta’sirini tushuntirish kerak.

Ikkinchidan, mashg‘ulotlarda intizom va mas’uliyatni doimiy talab qilish zarur. Sport zaliga vaqtida kelish, topshiriqni bajarish, sherikka hurmat, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish profilaktik tarbiyaning amaliy ko‘rinishidir.

Uchinchidan, murabbiy yoshlarning xulqidagi keskin o‘zgarishlarga e’tibor berishi lozim. Mashg‘ulotdan qochish, kayfiyatning beqarorligi, jamoaviy munosabatdan chekinish, agressivlik yoki befarqlik ayrim hollarda ichki muammoning belgisi bo‘lishi mumkin.

To‘rtinchidan, murabbiy ota-ona, ta’lim muassasasi va mahalla bilan hamkorlik qilishi kerak. Boks to‘garagi alohida sport maydoni emas, umumiy tarbiyaviy tizimning bir qismi bo‘lishi zarur.

Yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasida boks mashg‘ulotlaridan samarali foydalanish uchun ularni tizimli tashkil etish zarur. Sport mashg‘uloti faqat jismoniy tayyorgarlik emas, tarbiyaviy mazmunga ega jarayon bo‘lishi kerak.

Birinchidan, ta’lim muassasalarida boks va boshqa sport to‘garaklariga yoshlarni keng jalb qilish kerak. Ayniqsa, bo‘sh vaqti nazoratsiz, ijtimoiy faolligi sust yoki o‘zini namoyon qilishga ehtiyoji yuqori bo‘lgan yoshlar sport faoliyatiga yo‘naltirilishi lozim.

Ikkinchidan, boks mashg‘ulotlarida qisqa tarbiyaviy suhbatlar tizimi joriy qilinishi mumkin. Mashg‘ulotdan oldin yoki keyin sog‘lom hayot, zararli odatlar, sportchining sha’ni, irodaviy nazorat, oilaga hurmat, qonunga rioya qilish kabi mavzularda 5–7 daqiqalik suhbatlar samarali bo‘ladi.

Uchinchidan, sport musobaqalari antinarkotik targ‘ibot bilan uyg‘unlashtirilishi zarur. “Sport - sog‘lom hayot tanlovi”, “Boks - iroda maktabi”, “Kuch - mas’uliyatdir”, “Men sog‘lom kelajakni tanlayman” kabi shiorlar ostida tadbirlar o‘tkazish yoshlarning profilaktik xabardorligini oshiradi.

To‘rtinchidan, sportchi yoshlarning o‘zlari tengdoshlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi targ‘ibotchilarga aylanishi mumkin. Ular maktab, kollej, universitet va mahalla tadbirlarida o‘z tajribasi, sportdagi yutuqlari va zararli odatlardan uzoq turish haqidagi fikrlari bilan qatnashsa, profilaktik ta’sir kuchayadi.

Boks mashg‘ulotlari orqali yoshlar orasida antinarkotik immunitetni shakllantirish uchun quyidagi amaliy choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Ta’lim muassasalari, sport maktablari va mahalla yoshlar etakchilari hamkorligida muntazam boks to‘garaklari tashkil etilishi kerak. Bu to‘garaklar faqat sport natijasiga emas, sog‘lom turmush tarzi va tarbiyaviy maqsadlarga ham yo‘naltirilishi lozim.

Murabbiylar uchun giyohvandlik profilaktikasi, yoshlar psixologiyasi, xavf belgilarini aniqlash va pedagogik muloqot bo‘yicha qisqa o‘quv-seminarlar tashkil etilishi zarur. Chunki murabbiy yosh bilan doimiy ishlaydigan va uning xulqidagi o‘zgarishlarni erta sezishi mumkin bo‘lgan mutaxassisdir.

Boks mashg‘ulotlariga qatnashayotgan yoshlarning sport natijasi bilan birga intizomi, davomat ko‘rsatkichi, jamoaga munosabati va ijtimoiy faolligi ham kuzatib borilishi kerak. Bu ma’lumotlar profilaktik ishlarni manzilli tashkil etishga yordam beradi.

Sport zallarida antinarkotik mazmundagi ko‘rgazmali materiallar, motivatsion plakatlar, sportchilar hayoti haqidagi ma’lumotlar va sog‘lom turmush tarziga oid tavsiyalar joylashtirilishi mumkin. Biroq bu materiallar qo‘rqituvchi emas, hayotga undovchi, irodani kuchaytiruvchi va yoshni ijobiy tanlovga chaqiruvchi mazmunda bo‘lishi kerak.

Boks mashg‘ulotlari yoshlar orasida giyohvandlik va zararli odatlarning oldini olishda samarali pedagogik imkoniyatga ega. U yosh shaxsda intizom, irodaviy barqarorlik, o‘zini nazorat qilish, stressga bardoshlilik, sog‘lom turmush tarzi va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Boksning profilaktik ahamiyati uning faqat jismoniy tayyorgarlik berishida emas, balki yoshni tartibli muhitga kiritishi, bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishi, sog‘lom jamoaga bog‘lashi va zararli takliflarga nisbatan ichki qarshilikni kuchaytirishidadir.

Samarali natija uchun boks mashg‘ulotlari ta’lim muassasasi, oila, mahalla, sport tashkilotlari va psixologik-pedagogik xizmatlar hamkorligida tashkil etilishi lozim. Bunday yondashuv yoshni nazorat qilishga emas, uni kuchli, ongli, mas’uliyatli va sog‘lom hayot tanloviga tayyor shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni.

ПРОЕКТНАЯ ВОВЛЕЧЁННОСТЬ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС ФОРМИРОВАНИЯ АНТИНАРКОТИЧЕСКОГО ИММУНИТЕТА СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ

Абдурахманова А.Т., ст. преподаватель кафедры
Педагогика и социальная работа,
Термезский государственный университет,

Аннотация. В статье рассматривается проектная вовлечённость как ресурс психолого-педагогической профилактики наркомании среди студенческой молодёжи. Цель статьи — обосновать модель включения

проектной деятельности в формирование антинаркотического иммунитета студентов. Методология основана на теоретическом анализе, сравнительно-понятийном анализе и моделировании профилактического механизма. Результатом является трёхкомпонентная модель, включающая когнитивный, аффективный и конативный компоненты проектной вовлечённости.

Ключевые слова: проектная вовлечённость; антинаркотический иммунитет; студенческая молодёжь; профилактика наркомании; психолого-педагогическая профилактика; субъектная позиция.

Профилактика наркомании среди молодёжи является одной из значимых задач современной системы образования и социальной защиты. Для высшей школы эта задача имеет особую актуальность, поскольку студенческий возраст связан с расширением автономии, усилением влияния сверстников, активным использованием цифровой среды и необходимостью самостоятельного выбора жизненных стратегий. В этих условиях профилактическая работа не может ограничиваться передачей informatsii о вреде психоактивных веществ. Informatsiя необходима, но она не обеспечивает устойчивого отказа от рискованного поведения, если не превращается в личностно принятую позицию и опыт ответственного действия.

Проблема статьи состоит в том, что в профилактической практике сохраняется разрыв между целью формирования устойчивого антинаркотического поведения и преимущественно просветительскими формами работы. Лекции, беседы и акции имеют значение, однако их воздействие ослабевает, когда студент остаётся пассивным адресатом внешнего воздействия. Более продуктивной является organizatsiя такой деятельности, в которой студент анализирует проблему, проектирует профилактическое решение, взаимодействует с группой и получает опыт социально ответственного действия.

В качестве такого механизма в статье рассматривается проектная вовлечённость. Под проектной вовлечённостью понимается интегративная активная позиция субъекта в проектной деятельности, включающая когнитивный, аффективный и конативный компоненты. Когнитивный компонент связан с пониманием проблемы и рефлексивной переработкой informatsii; аффективный - с эмоционально-ценностным принятием цели; конативный - с инициативным действием, саморегуляцией и готовностью доводить проект до результата. Цель статьи — теоретически обосновать модель использования проектной вовлечённости как ресурса формирования антинаркотического иммунитета студенческой молодёжи.

Статья выполнена как теоретико-аналитическое исследование в формате IMRAD. Материалом послужили научные подходы к профилактике рискованного поведения, положения культурно-исторического и субъектно-деятельностного подходов, теория самоэффективности и теория samodeterminatsii, а также международные rekomendatsii по профилактике употребления психоактивных веществ среди молодёжи [1; 2; 3; 4; 5].

Использованы методы теоретического анализа, сравнительно-понятийного анализа и аналитического моделирования. В работе разграничены понятия «профилактика наркомании», «антинаркотический иммунитет», «проектная вовлечённость» и «субъектная позиция». Под антинаркотическим иммунитетом понимается психолого-педагогический конструкт, отражающий готовность личности распознавать наркоугрозы, критически оценивать социальное давление, принимать ценность здорового поведения и осуществлять отказ от рискованных предложений в реальных коммуникативных situatsiяx.

Эмпирический эксперимент в рамках статьи не проводился. Поэтому результаты имеют статус теоретико-методической модели и требуют последующей проверки на выборке студентов с использованием диагностических процедур, предварительного и итогового измерения, а также отсроченной оценки устойчивости профилактического эффекта.

В результате анализа предложена модель, в которой проектная вовлечённость выступает психологическим посредником между профилактическим содержанием и личностной позицией студента. Модель включает три компонента. Когнитивный компонент обеспечивает знание факторов риска, способов вовлечения в употребление психоактивных веществ, цифровых наркоугроз и маршрутов обращения за помощью. Аффективный компонент отражает ценностное принятие здоровья, личную значимость профилактической темы, эмпатию и ответственное отношение к ближайшему социальному окружению. Конативный компонент выражается в практическом участии студента в профилактическом проекте, создании медиаматериалов, проведении peer-to-peer мероприятий, волонтёрских акций и групповых обсуждений.

Логика модели строится на переходе от знания к личностному смыслу и далее к действию. Если студент только получает informatsiю, профилактический результат остаётся на уровне осведомлённости. Если он включается в разработку профилактического продукта, informatsiя перерабатывается через собственную позицию. Если проект имеет адресата и социальную значимость, формируется опыт ответственного поведения, который может закрепляться как элемент субъектной позиции.

Практическая процедура включает три этапа. Первый этап - диагностико-аналитический. Студенты анализируют конкретную проблему: давление сверстников, мифы о «безопасности» синтетических веществ, вовлечение через цифровую среду, незнание маршрутов помощи. Второй этап - проектировочно-деятельностный. Участники разрабатывают профилактический продукт: социальный ролик, интерактивный семинар, буклет, медиапост, тренинговое упражнение или волонтёрскую инициативу. Третий этап - рефлексивно-оценочный. Группа оценивает результат, фиксирует трудности, анализирует собственное отношение к проблеме и формулирует предложения для дальнейшей профилактической работы.

Предложенная модель согласуется с современным пониманием профилактики как системной работы, направленной не только на информирование, но и на развитие личностных, коммуникативных и регуляторных ресурсов молодёжи [5]. Её преимущество состоит в том, что профилактический результат связывается с активностью самого студента. Проектная вовлечённость в данном случае выполняет функцию связующего механизма между образовательным воздействием и устойчивой личностной позицией.

Наиболее уязвимым звеном профилактики является переход от знания к поведению. Студент может знать о вреде наркотиков, но не иметь готового сценария отказа в situatsii давления. Проектная деятельность позволяет моделировать такие situatsii, разрабатывать безопасные коммуникативные ответы и закреплять их в группе. Поэтому конативный компонент имеет особое значение: он переводит антинаркотическую позицию из deklaratsii в действие.

Ограничение модели состоит в том, что она не доказывает прямое снижение риска употребления психоактивных веществ без специального эмпирического дизайна. Корректно говорить о теоретически обоснованном механизме формирования профилактических ресурсов. Для дальнейшей проверки необходимы контрольные и экспериментальные группы, измерение исходного и итогового уровня осведомлённости, ценностного отношения, самоэффективности отказа и готовности к социально ответственному действию.

Проектная вовлечённость может рассматриваться как психолого-педагогический ресурс формирования антинаркотического иммунитета студенческой молодёжи. Её профилактический потенциал связан с объединением знания о наркоугрозах, ценностного принятия здорового поведения и опыта социально ответственного действия.

Разработанная модель включает когнитивный, аффективный и конативный компоненты. Когнитивный компонент обеспечивает понимание рисков, аффективный - личностный смысл профилактики, конативный - готовность к практическому действию. Модель может быть использована в кураторской работе, деятельности психологической службы, студенческом волонтёрстве и профилактических программах высшей школы.

Список использованной литературы

1. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва: Смысл; Эксмо, 2005. 1136 с.

2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Смысл; Академия, 2005. 352 с.

3. Bandura A. Self-efficacy: The Exercise of Control. New York: W.H. Freeman and Company, 2007. 604 p.

4. Deci E.L., Ryan R.M. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior // Psychological Inquiry. 2000. Vol. 11(4). P. 227–268.
5. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime; World Health Organization, 2018. 68 p.
6. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Cambridge: Harvard University Press, 2009. 330 p.

ONKOLOGIK KASALLIKKA CHALINGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA ANTINARKOTIK PSIXOLOGIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI

Jo‘rayeva Manzura Abdimuratovna
Mehrli maktab Surxondaryo viloyati filiali pedagogi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mehrli maktab Surxondaryo viloyati filiali sharoitida onkologik kasallikka chalingan bolalar bilan olib boriladigan pedagogik faoliyatda antinarkotik psixologik immunitetni shakllantirish masalasi tahlil qilinadi. Maqolada giyohvandlik profilaktikasi qo‘rqitish, ayblash yoki umumiy targ‘ibot shaklida emas, balki bolaning emotsional xavfsizligi, hayotiy barqarorligi, tanqidiy fikrlashi, yordam so‘rash madaniyati va xavfli takliflarni rad etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik jarayon sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Mehrli maktab, onkologik kasallikka chalingan bolalar, gospital pedagogika, antinarkotik immunitet, psixologik-pedagogik profilaktika.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish masalasi zamonaviy ta’lim tizimida faqat tibbiy, huquqiy yoki axborot-targ‘ibot muammosi sifatida qaralmaydi. Mazkur masala o‘quvchi shaxsining psixologik barqarorligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi, xavfni anglash qobiliyati, oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri va pedagogik hamkorlik sifati bilan bog‘liq murakkab psixologik-pedagogik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Onkologik kasallikka chalingan bolalar bilan ishlashda ushbu masala yanada nozik mazmun kasb etadi. Bunday bolalar uzoq muddatli davolanish, tibbiy muolajalar, jismoniy holatdagi o‘zgarishlar, o‘qish jarayonining uzilishi yoki moslashtirilishi, tengdoshlar bilan aloqaning cheklanishi kabi holatlarni boshdan kechirishi mumkin. Bu holatlar bolaning emotsional holati, o‘ziga munosabati va kelajak haqidagi tasavvurlariga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli profilaktik ish bolaning ruhiy holatini og‘irlashtirmaydigan, aksincha uni qo‘llab-quvvatlaydigan, xavfsizlik hissini mustahkamlaydigan va sog‘lom hayotiy tanlovga tayyorlaydigan shaklda tashkil etilishi zarur.

Mehrli maktab muhitida pedagogning vazifasi faqat ta’lim mazmunini yetkazish bilan cheklanmaydi. Pedagog bolaning ta’limiy faolligini saqlash, emotsional barqarorligini qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy aloqalarini uzilmasdan davom ettirish va

sog‘liqni qadrlashga asoslangan hayotiy pozitsiyasini mustahkamlashda muhim kasbiy rol bajaradi. Bunday sharoitda antinarkotik profilaktika alohida tadbir emas, balki kundalik pedagogik muloqot, individual yondashuv, ishonchli aloqa va himoyalovchi ta’lim muhiti orqali amalga oshiriladigan jarayon sifatida qaraladi.

Amaliyotda giyohvandlik profilaktikasi ko‘pincha umumiy ogohlantirish, bir martalik suhbat, ma’ruza yoki shior shaklida olib boriladi. Bunday yondashuv onkologik kasallikka chalingan bolalarning real psixologik holatini yetarli hisobga olmaydi. Ularning hayotiy tajribasi, emotsional sezgirligi, sog‘liq bilan bog‘liq xavotirlari va muloqot ehtiyoji odatiy maktab o‘quvchilarinikidan farq qilishi mumkin.

Shu bois Mehrli maktab sharoitida giyohvandlik profilaktikasi qo‘rqituvchi yoki keskin taqiqlovchi mazmunda emas, balki bolaning ichki resurslarini saqlash, hayotga ishonchini mustahkamlash, xavfli vaziyatni tanish va yordam so‘rash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik tizim sifatida tashkil etilishi kerak.

Giyohvandlik profilaktikasining zamonaviy yondashuvlarida bola va o‘smirlarning yosh xususiyatlari, ijtimoiy muhit omillari, himoya resurslari va hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari muhim o‘rin tutadi. Bunday yondashuv profilaktikani faqat zarar haqida ma’lumot berish emas, balki o‘quvchining xavfsiz qaror qabul qilish, o‘zini boshqarish, salbiy ta’sirni rad etish va yordam so‘rash qobiliyatini shakllantirish jarayoni sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Ushbu maqolada antinarkotik psixologik immunitet onkologik kasallikka chalingan bolaning zararli moddalarga oid xavfli axborot, taklif, guruh bosimi yoki manipulyativ ta’sirni tanishi, unga ongli ravishda rad javobini berishi, o‘z sog‘lig‘i va hayotini qadrlash asosida xavfsiz tanlov qilishi hamda zarur holatda pedagog, ota-ona, psixolog yoki tibbiy mutaxassisdan yordam so‘rashga tayyorligini ifodalovchi integrativ psixologik-pedagogik holat sifatida tushuniladi.

Mazkur tushuncha uch tarkibiy qism orqali ochiladi. Kognitiv komponent bolaning giyohvandlik xavfi, noma’lum moddalarning zarari, raqamli makondagi xavfli takliflar va manipulyativ ta’sir belgilarini tushunishi bilan bog‘liq. Affektiv komponent bolaning sog‘liqni qadrlashi, o‘z hayotiga ijobiy munosabati, emotsional xavfsizlik hissi va zararli ta’sirga nisbatan ichki rad pozitsiyasini qamrab oladi. Konativ komponent xavfli taklifga “yo‘q” deyish, vaziyatdan chiqish, ishonchli kattaga murojaat qilish va sog‘lom faoliyatni tanlash kabi amaliy xatti-harakatlarda namoyon bo‘ladi.

Onkologik kasallikka chalingan bolalar bilan profilaktik ishning o‘ziga xosligi. Bunday bolalar bilan profilaktik suhbat olib borishda pedagog birinchi navbatda bolaning emotsional holatini hisobga olishi zarur. Giyohvandlik mavzusi og‘ir, qo‘rqituvchi yoki hayotga xavf soluvchi obrazlar orqali yoritilsa, bu bolaning mavjud xavotirini kuchaytirishi mumkin. Shuning uchun profilaktik ishda qo‘rqitish, keskin taqiqlash, ayblash, sharmanda qilish yoki dramatik tasvirlardan foydalanish maqsadga muvofiq emas.

Pedagogik ta’sirning asosiy vazifasi bolada qo‘shimcha ruhiy zo‘riqish hosil qilish emas, balki unda xavfsiz tanlov qilishga tayyorlikni rivojlantirishdir. Buning uchun muloqot ishonchli, sokin, tushunarli va bolaning yoshiga mos bo‘lishi kerak. Pedagog zararli moddalar haqida gapirganda bolaning sog‘lig‘ini qo‘rqitish vositasi sifatida emas, balki qadrlanishi va asralishi kerak bo‘lgan hayotiy resurs sifatida talqin qilishi lozim.

Onkologik kasallikka chalingan bolalar uchun profilaktik ishning muhim yo‘nalishlaridan biri sog‘liqni qadrlash motivini kuchaytirishdir. Bola o‘z tanasi, davolanish jarayoni va kundalik ehtiyot choralariga nisbatan ongli munosabatni shakllantirgan sari, zararli takliflarni rad etish uchun ichki asosga ega bo‘ladi. Bu yerda profilaktika “taqiqlangan narsa haqida ogohlantirish” emas, balki “o‘z hayotini asrashga qaratilgan ongli tanlov” sifatida tushuntiriladi.

Profilaktik model. Onkologik kasallikka chalingan bolalar bilan antinarkotik psixologik immunitetni shakllantirish to‘rt bosqich asosida tashkil etilishi mumkin.

Birinchi bosqich - pedagogik kuzatuv va ehtiyojni aniqlash. Bu bosqichda bolaning emotsional holati, charchoq darajasi, muloqotga tayyorligi, xavotir belgisi, yolg‘izlik hissi va o‘quv faoliyatiga munosabati kuzatiladi. Bu klinik tashxis emas, balki pedagogik yondashuvni moslashtirish uchun zarur bo‘lgan kuzatuvdir.

Ikkinchi bosqich - xavfsiz ma’rifiy tushuntirish. Bu bosqichda giyohvandlik xavfi, noma’lum moddalar, zararli takliflar va raqamli makondagi xavfli chaqiriqlar haqida qisqa, aniq va bolaning ruhiy holatini zo‘riqtirmaydigan ma’lumot beriladi. Maqsad qo‘rqitish emas, balki xavfni tanish mezonlarini shakllantirishdir.

Uchinchi bosqich - ijtimoiy-emotsional qo‘llab-quvvatlash. Bu bosqichda bola o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash, qiyin vaziyatda yordam so‘rash, rad javobini madaniyatli bildirish va sog‘lom faoliyatni tanlash ko‘nikmalarini o‘zlashtiradi. Individual suhbat, qisqa refleksiv savollar, ijodiy topshiriqlar va yumshoq rolli vaziyatlardan foydalanish mumkin.

To‘rtinchi bosqich - mustahkamlash va hamkorlik monitoringi. Bu bosqichda pedagog ota-ona, psixolog va tibbiy mutaxassislar bilan hamkorlikda bolaning holatini kuzatadi. Monitoring nazorat qilish yoki baholash uchun emas, balki bolaning xavfsiz ta’limiy va emotsional muhitini saqlash uchun amalga oshiriladi.

Profilaktik ish indikatorlari. Onkologik kasallikka chalingan bolalarda antinarkotik psixologik immunitetning shakllanishini quyidagi indikatorlar asosida kuzatish mumkin.

Kognitiv indikatorlar: bola noma’lum modda yoki zararli taklifning xavfli ekanini tushuntira oladi; internetdagi shubhali chaqiriqlarni farqlaydi; sog‘liq uchun xavfli xatti-harakatlarni ajrata oladi; xavfli vaziyatda kimga murojaat qilishni biladi.

Affektiv indikatorlar: bola o‘z sog‘lig‘ini qadrlashga oid ijobiy munosabat bildiradi; yordam so‘rashni zaiflik belgisi sifatida qabul qilmaydi; o‘zini eshitilgan va qo‘llab-quvvatlangan his qiladi; zararli ta’sirga nisbatan ichki rad pozitsiyasini namoyon qiladi.

Konativ indikatorlar: bola xavfli taklifga rad javobini berish iboralarini qo‘llay oladi; shubhali vaziyatdan chiqish yo‘lini biladi; pedagog, ota-ona, psixolog yoki

shifokorga murojaat qilishga tayyor bo‘ladi; sog‘lom faoliyat, o‘qish, ijod va muloqotni xavfsiz muqobil sifatida tanlaydi.

Pedagogik vositalar. Mehrli maktab sharoitida onkologik kasallikka chalingan bolalar bilan profilaktik ish olib borishda quyidagi vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Birinchi vosita - individual ehtiyotkor suhbat. Suhbat qisqa, aniq, bolaning jismoniy va emotsional holatiga mos bo‘lishi kerak. Pedagog bolani majburiy javob berishga undamaydi, balki unga fikr bildirish, savol berish va o‘z xavotirini aytish imkonini yaratadi.

Ikkinchi vosita - xavfsiz vaziyatli mashqlar. Masalan, “begona odam noma’lum narsa taklif qilsa”, “internetda shubhali guruhga chaqirishsa”, “kimdir bu haqda kattalarga aytmaslikni so‘rasa” kabi vaziyatlar muhokama qilinadi. Bola xavfni aniqlash va yordam so‘rash algoritmini mashq qiladi.

Uchinchi vosita - refleksiv topshiriqlar. “Meni qo‘llab-quvvatlaydigan insonlar”, “Men sog‘lig‘imni qanday asrayman”, “Qiyin vaziyatda kimga murojaat qilaman” kabi topshiriqlar bolaning o‘zini anglashini kuchaytiradi.

Onkologik kasallikka chalingan bolalar bilan ishlashda giyohvandlik profilaktikasi o‘ta ehtiyotkor, shaxsga yo‘naltirilgan va himoyalovchi pedagogik yondashuvni talab qiladi. Bunday bolalar uchun har qanday tarbiyaviy ta’sir ularning sog‘liq holati, charchoq darajasi, emotsional sezgirligi va oila bilan aloqasi hisobga olingan holda tashkil etilishi zarur.

Mehrli maktab pedagogining roli bu jarayonda alohida ahamiyatga ega. Pedagog o‘quv materialini yetkazuvchi mutaxassis bo‘lish bilan birga, bolaning emotsional xavfsizligini qo‘llab-quvvatlovchi, ijtimoiy aloqalarini saqlovchi va sog‘lom hayotiy pozitsiyasini mustahkamlovchi kasbiy subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Onkologik kasallikka chalingan bolalar bilan ishlashda antinarkotik profilaktika bolaning emotsional xavfsizligi, sog‘liqni qadrlashi va yordam so‘rash madaniyatini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etilishi lozim.

Antinarkotik psixologik immunitet xavfni tanish, zararli taklifni rad etish, ishonchli kattaga murojaat qilish va sog‘lom hayotiy tanlovni amalga oshirish ko‘nikmalari orqali namoyon bo‘ladi.

Mehrli maktab muhitida profilaktik ish qo‘rqituvchi targ‘ibot emas, balki individual pedagogik kuzatuv, ehtiyotkor tushuntirish, ijtimoiy-emotsional qo‘llab-quvvatlash va mutaxassislararo hamkorlikka asoslangan tizimli jarayon bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: UNODC; WHO, 2018.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar muomalasi ustidan nazoratni takomillashtirishga oid chora-tadbirlar.

4. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika, 2001.

5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge: Harvard University Press, 2009.

6. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2007.

7. World Health Organization. Helping adolescents thrive toolkit: strategies to promote and protect adolescent mental health. Geneva: WHO, 2021.

SUZISH TALABA-YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA PSIXOFIZIOLOGIK BARQARORLIK VA O‘ZINI BOSHQARISHNI SHAKLLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Omonturdiyev S TerDU Sport boshqaruvi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada suzish talaba-yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish tizimida psixofiziologik barqarorlik, o‘zini boshqarish, stressga bardoshlilik va sog‘lom turmush tarzini shakllantiruvchi sport-pedagogik resurs sifatida tahlil qilinadi. Suzish o‘zining tartibli harakat tuzilishi, nafasni boshqarish, suv muhitiga moslashish, xavfsizlik qoidalariga qat’iy rioya qilish, individual mas’uliyat va muntazam mashg‘ulot rejimi orqali yosh shaxsda ichki nazorat, emotsional muvozanat va irodaviy barqarorlikni rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar: suzish; giyohvandlik profilaktikasi; talaba-yoshlar; psixofiziologik barqarorlik; o‘zini boshqarish; stressni kamaytirish; sport pedagogikasi; sog‘lom turmush tarzi; antinarkotik immunitet.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish zamonaviy ta’lim, sport, psixologiya, tibbiyot va ijtimoiy himoya sohalarini birlashtiruvchi dolzarb ilmiy-amaliy vazifadir. Mazkur muammo faqat psixoaktiv moddalar iste’molining zararli oqibatlarini tushuntirish bilan cheklanmaydi. U yosh shaxsning kundalik hayot tarzi, stressga munosabati, ijtimoiy muhitga moslashuvi, bo‘sh vaqtini tashkil etishi, tengdoshlar bosimiga qarshi turishi va o‘z xatti-harakatini boshqarish qobiliyati bilan uzviy bog‘liq. Shu sababli profilaktika faqat taqiq, ogohlantirish yoki nazorat shaklida emas, balki yoshlarning sog‘lom hayotiy tanlovini mustahkamlovchi, ichki intizomini rivojlantiruvchi va psixofiziologik barqarorligini oshiruvchi tizim sifatida tashkil etilishi zarur.

Sport faoliyati yoshlar profilaktikasida muhim o‘rin egallaydi. Biroq sportni profilaktika vositasi sifatida umumiy tarzda ko‘rsatish etarli emas. Har bir sport turi o‘ziga xos harakat tuzilishi, psixologik talabi, tarbiyaviy imkoniyati va baholash indikatorlariga ega. Shu jihatdan suzish alohida ilmiy-metodik ahamiyat kasb etadi. Suzish jarayonida talaba nafaqat jismoniy harakat bajaradi, balki nafasini boshqaradi, suv muhitida tana holatini nazorat qiladi, xavfsizlik qoidalariga rioya qiladi, ritmni

saqlaydi, qo‘rquv va zo‘riqishni engadi hamda o‘z imkoniyatlarini bosqichma-bosqich kengaytiradi.

Suzishning profilaktik salohiyati uning psixofiziologik ta’siri bilan bog‘liq. Suv muhitida bajariladigan harakatlar tana mushaklari, yurak-qon tomir va nafas olish tizimlari faoliyatini faollashtiradi. Shu bilan birga, suzish emotsional zo‘riqishni kamaytirish, umumiy ruhiy tetiklikni oshirish, o‘z tanasini his qilish, xavotirni pasaytirish va stressdan sog‘lom chiqish imkonini beradi. Talabalik davrida o‘quv yuklamasi, imtihon bosimi, mustaqil hayotga moslashuv va ijtimoiy talablar kuchaygan sharoitda bunday faoliyat yoshlar uchun muhim himoya omiliga aylanishi mumkin.

Sport pedagogikasi va yoshlar psixologiyasida jismoniy faollik shaxsning jismoniy rivojlanishi, emotsional barqarorligi, ijtimoiy faolligi va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari bilan bog‘liq omil sifatida qaraladi. A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasida shaxs xulqi tashqi muhit, kuzatish orqali o‘rganish va o‘ziga ishonch bilan bog‘liq holda tushuntiriladi [1]. Suzish mashg‘ulotlarida talaba trener, tajribali sportchi yoki guruhdagi faol ishtirokchilarning xulq modelini kuzatadi, o‘z imkoniyatlarini solishtiradi va bosqichma-bosqich o‘ziga ishonch hosil qiladi. Bu jarayon giyohvandlik profilaktikasida muhimdir, chunki xavfli taklifni rad etish va sog‘lom tanlov qilish uchun yosh shaxsda o‘ziga ishonch va ichki tayanch bo‘lishi kerak.

L. S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvi shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit, kattalar rahbarligi va hamkorlik faoliyatining ahamiyatini asoslaydi [2]. Suzish mashg‘ulotlarida talaba murabbiy ko‘rsatmasi, guruhiy tartib, xavfsizlik talablari va sport madaniyati orqali yangi xulqiy tajribani o‘zlashtiradi. Bu jarayonda sport mashg‘uloti oddiy jismoniy harakat emas, balki ijtimoiy-me’yoriy tajriba maydoniga aylanadi.

A. N. Leontyevning faoliyat yondashuvida shaxs motiv, maqsad, harakat va natija orqali rivojlanishi ta’kidlanadi [3]. Suzish mashg‘ulotlarida talaba aniq maqsadga intiladi: masofani suzib o‘tish, texnikani yaxshilash, nafasni to‘g‘ri boshqarish, vaqt ko‘rsatkichini yaxshilash, suvda xavfsiz harakatlanish. Bu jarayonda harakat va natija o‘rtasidagi bog‘liqlik aniq seziladi. Talaba o‘z mehnati natijasini ko‘radi, bu esa shaxsiy samaradorlik hissini kuchaytiradi.

E. Deci va R. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o‘zini o‘zi belgilash nazariyasida barqaror xulq avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy bog‘liqlik ehtiyojlari orqali izohlanadi [4]. Suzish ushbu uch ehtiyojni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Avtonomiya talabaning o‘z tanasi va harakatini boshqarishida namoyon bo‘ladi. Kompetentlik suzish texnikasini egallash, natijani yaxshilash va suv muhitida o‘zini ishonchli tutish orqali shakllanadi. Ijtimoiy bog‘liqlik esa guruhli mashg‘ulotlar, trener bilan muloqot va sport jamoasiga mansublik orqali mustahkamlanadi.

Giyohvandlik profilaktikasi adabiyotlarida xavfli xulq ko‘pincha stress, ijtimoiy chetlanish, salbiy guruh ta’siri, bo‘sh vaqtning nazoratsizligi va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarining etarli emasligi bilan bog‘liq holda tushuntiriladi [5]. Suzish bu omillarga qarshi bir necha darajada himoya resursi bo‘lishi mumkin. Birinchidan, u

bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etadi. Ikkinchidan, emotsional zo‘riqishni sog‘lom yo‘l bilan kamaytiradi. Uchinchidan, yosh shaxsni ijobiy sport muhitiga kiritadi. To‘rtinchidan, o‘zini boshqarish, intizom va xavfsizlik madaniyatini shakllantiradi.

Suzishning boshqa sport turlaridan muhim farqi suv muhitida amalga oshirilishidir. Suv muhitida harakat qilish talaba uchun nafasni boshqarish, tana holatini sezish, harakat ritmini nazorat qilish, xavfsizlik qoidalariga amal qilish va qo‘rquvni engish zaruratini tug‘diradi. Bu jihatlar psixologik jihatdan muhimdir. Talaba suvda shoshilinch, impulsiv va tartibsiz harakat qila olmaydi. U harakatini muvofiqlashtirishi, nafasini nazorat qilishi va vaziyatni sezishi kerak. Shu sababli suzish o‘zini regulyatsiya qilishning amaliy maktabi sifatida baholanishi mumkin.

Tahlil mezonlari sifatida quyidagilar belgilandi: tushunchalarning aniqligi, metodik takrorlanish imkoniyati, ta’lim muassasasida qo‘llashga moslik, profilaktik indikatorlarning mavjudligi va natijalarni keyingi empirik tadqiqotda tekshirish imkoniyati. Tadqiqot natijalari sabab-oqibat xulosasi sifatida emas, balki nazariy-metodik model sifatida talqin qilindi.

Tadqiqot natijasida suzish mashg‘ulotlari asosida yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasini tashkil etishning to‘rt blokli modeli ishlab chiqildi. Birinchi blok muntazam mashg‘ulotlar tizimini o‘z ichiga oladi. Suzish profilaktik ta’sirga ega bo‘lishi uchun epizodik tadbir emas, balki doimiy sport-pedagogik faoliyat shaklida tashkil etilishi lozim. Muntazamlik talabalarda rejimga rioya qilish, vaqtni rejalashtirish, jismoniy holatini kuzatish va o‘z ustida ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Ikkinchi blok psixofiziologik o‘zini boshqarish bilan bog‘liq. Suzish jarayonida talaba nafas olish ritmini, tana holatini, harakat tezligini va charchoq darajasini nazorat qiladi. Bu ko‘nikmalar emotsional zo‘riqish holatida ham muhimdir. Talaba o‘z holatini sezish, uni tartibga solish va shoshilinch impulsiv javob o‘rniga boshqariladigan harakatni tanlashni o‘rganadi. Giyohvandlik profilaktikasida bu mexanizm xavfli taklif, stress yoki guruh bosimi vaziyatida o‘zini yo‘qotmaslik uchun muhim psixologik tayanch bo‘lishi mumkin.

Uchinchi blok xavfsizlik madaniyati va mas’uliyatni shakllantirishdan iborat. Suzish xavfsizlik qoidalariga qat’iy rioya qilishni talab qiladi. Suv havzasida tartib, ehtiyotkorlik, trener ko‘rsatmasiga amal qilish, o‘z imkoniyatini to‘g‘ri baholash va boshqalarning xavfsizligini hisobga olish muhimdir. Bu jihatlar yosh shaxsda mas’uliyat, ehtiyotkorlik va xulq oqibatlarini oldindan baholash qobiliyatini rivojlantiradi.

To‘rtinchi blok ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlashni qamrab oladi. Suzish mashg‘ulotlari talaba uchun ijobiy sport muhitini yaratadi. Trener yoki o‘qituvchi shaxsiy namuna, talabchanlik, qo‘llab-quvvatlash va baholash madaniyati orqali profilaktik ta’sir ko‘rsatadi. Guruhdagi ijobiy munosabatlar talabaning ijtimoiy mansubligini kuchaytiradi va salbiy guruh ta’siriga qarshi himoya omiliga aylanadi.

Suzish talaba-yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda psixofiziologik barqarorlik, o‘zini boshqarish, intizom va sog‘lom turmush tarzini shakllantiruvchi muhim sport-pedagogik vosita bo‘lishi mumkin. Uning profilaktik imkoniyati

muntazam mashg‘ulot, xavfsizlik madaniyati, nafas va tana harakatini boshqarish, trenerning pedagogik rahbarligi va talabani ijobiy sport muhitiga jalb etish orqali namoyon bo‘ladi.

Umumlashtirib aytganda, yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda sport turlarini umumiy targ‘ibot vositasi sifatida emas, balki aniq mexanizm, pedagogik shart va baholash indikatorlariga ega profilaktik resurs sifatida qo‘llash zarur. Suzish bu borada talabalarda o‘zini boshqarish, stressga bardoshlilik, xavfsizlikka mas’uliyatli munosabat va sog‘lom hayotiy tanlovni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali yo‘nalishlardan biri sifatida qaralishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2007.
2. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya cheloveka. — Moskva: Smysl, 2005.
3. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. — Moskva: Smysl, 2004.
4. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory. — New York: Guilford Press, 2017.

OILAVIY TADBIRKORLIK MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI YOSHLARNI SOG‘LOM TURMUSH TARZIGA YO‘NALTIRISH

Boboqulova Dilfuza Mengliboyevna
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri p.f.f.d (PhD), dotsent

Bugungi kunda o'quvchilarda hayotiy kompetentsiyalarni shakllantirish ta'lim tizimidagi eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, iqtisodiy fikrlash, moliyaviy savodxonlik va tadbirkorlik ko'nikmalarini erta yoshdan boshlab rivojlantirish zarurati kun sayin ortib bormoqda. 7-9-sinf o'quvchilari psixologik va aqliy jihatdan mustaqil fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, o'zini oqlagan risklarni baholashga qodir bo'lgan davrda turadi. Bu paytda ularning qiziqish doirasi kengayib, ijodiy va amaliy faoliyatga bo'lgan extiyoji ortadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, tadbirkorlik - bu iqtisodiy faoliyat turi va yana o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi hamda kelajakdagi kasb tanloviga asos bo'luvchi vosita sifatida qaralishi kerak. Ayniqsa, oilaviy tadbirkorlik orqali bu ko'nikmalarni rivojlantirish o'quvchilar uchun tanish, qulay va motivatsion jihatdan yaqin muhitni yaratib beradi. Tadbirkorlik faoliyati inson shaxsida bir qator ijobiy fazilatlarni tarbiyalaydi. Shuningdek, ishbilarmonlik mexanizmlarining tarbiyaviy jihatlarini quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin:

- mas'uliyat va mustaqillik – o'quvchilarda o'z biznesini boshlash, qaror qabul qilish va javobgarlikni his qilish orqali shakllanadi;
- innovatsion fikrlash esa yangi g'oyalarni ilgari surish, muammolarga noodatiy yondashuvlarni ishlab chiqish orqali shakllanadi;
- rejalashtirish va strategik fikrlash orqali faoliyatni bosqichma-bosqich amalga oshirish, maqsadlarni belgilash, yo'l xaritalarini tuzish kabi xislatlar tarbiyalanadi;

- muloqot va jamoaviy ish esa mijozlar, sheriklar yoki jamoa bilan samarali ishlash malakasini shakllantiradi;

- moliyaviy savodxonlik orqali daromad va xarajatni to'g'ri hisoblashni, tejamkorlik, sarmoya va risklarni tushunish kabi tushunchalarni egallashga yordam beradi.

Oilaviy tadbirkorlik - oila a'zolari tomonidan umumiy mehnat, bilim, ko'nikma va iqtisodiy mas'uliyat asosida amalga oshiriladigan tashkiliy-iqtisodiy faoliyat bo'lib, u jamiyatning iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy sifat ko'rsatkichlarini yaxshilashda muhim o'rin egallaydi. Uning mazmuni nafaqat daromad olishga qaratilgan, balki yoshlarning tarbiyasi, ularning mehnat madaniyati va sog'lom turmush tarzini shakllantirish kabi ko'plab ijtimoiy vazifalarni ham o'z ichiga oladi. Quyida oilaviy tadbirkorlikning yoshlar rivojlanishidagi asosiy ijtimoiy funksiyalari keng yoritiladi. Bu xislatlarni egallash har qanday kasbda va hayotning turli sohalarida samarali bo'ladi. Ayniqsa, 7-9-sinf o'quvchilarida bu fazilatlarni rivojlantirish ularning kelajakdagi shaxsiy muvaffaqiyatiga zamin yaratadi.O'quvchilarda oilaviy tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirishda samarali ta'lim texnologiyalari, amaliy mashg'ulotlar va innovatsion yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Maktab ta'limida foydalansa bo'ladigan bir nechta amaliy shakllarni ko'rib o'tamiz. Ular quyidagicha:

- mini-loyihalar orqali o'quvchilar kichik guruhlarda "oilaviy biznes" modelini yaratadilar. Misol uchun: uyda tayyorlangan qandolat mahsulotlari, qo'l mehnati buyumlari, xizmat ko'rsatish turlari va h.k;
- tadbirkorlik haftaligi kabi haftalik maxsus darslar, treninglar, uchrashuvlar orqali o'quvchilarni ishbilarmonlik muhitiga olib kirish;
- "Bozor kuni" tadbirini uyushtirish orqali o'quvchilar o'z mahsulotlarini maktab ichida namoyish etib, haqiqiy tadbirkorlik tajribasini egallaydilar;
- ota-onalar ishtirokidagi mahorat darslarini o'tkazish orqali haqiqiy oilaviy tadbirkorlar bilan muloqot tashkil qilib, ularning faoliyatini o'rganish.

Ushbu tadqiqot doirasida tadbirkorlik qoidalarini klaster usulida ifodalashdan asosiy maqsad - mazkur tushunchaning murakkab va ko'p qirrali mazmunini vizual va mantiqiy bog'liqlikda ochib berishdan iboratdir. Tadbirkorlik faoliyati faqat iqtisodiy jarayon sifatida emas, balki huquqiy, axloqiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarni ham o'zida namoyon qilgan yaxlit tizim sifatida qaraladi.

Shu sababdan tadbirkorlik qoidalarini alohida elementlar ko'rinishida emas, balki o'zaro uzviy bog'langan tarkibiy qismlar jamlanmasi sifatida yoritish zarurati yuzaga keldi. Klaster usuli aynan shu ehtiyojni qondiruvchi samarali metod sifatida tanlandi. Klaster:

- tadbirkorlik qoidalarining asosiy komponentlarini aniqlashga;
- ularning o'zaro aloqadorligini ifodalashga;
- tadbirkorlik faoliyatining yaxlit tizim sifatidagi mohiyatini ochib berishga;
- o'quvchilar va tadqiqotchilar uchun mavzuni tushunishni osonlashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida aytish yuqorida keltirilgan amliy shakllarning pedagogik faoliyatda qo'llanilishi o'quvchilarda iqtisodiy tafakkur, kasbiy yo'nalish,

tadbirkorlikka ijobiy munosabat, oilaning iqtisodiy hayotdagi o'rnini anglash kabi jihatlarni shakllantiradi va ularni sog'lom turmush tarzini to'g'ri tashkil qilish va turli zararli odatlardan himoylaydi. Shuningdek, sanab o'tilgan metodlar o'quvchilarda ishbilarmonlik mexanizmlarini o'zlashtirish uchun tayanch didaktik material sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Mirziyoyev Sh.M.ning "Tadbirkorlikni jadal va yanada keng rivojlantirish uchun barcha sharoitlarni yaratish - eng muhim vazifamizdir". Mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklidagi uchrashuvda so'zlagan nutqi. – T:. 2021 yil 20 avgust.
2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son farmoni.28.01.2022.
3.Boboqulov S.B. Tadbirkorlik faoliyatini erkinlashtirish sohasidagi islohotlar. – T:. TDYUI, 2012. 52-bet.

TALABALARDA SOTSIOKULTURAL KOMPETENTLIKNI AKSIOLOGIK PROFILAKTIKA RESURSI SIFATIDA RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Berdiyeva Halima Bo‘ronovna,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida sotsiokultural kompetentlikni rivojlantirish masalasi an’anaviy madaniy-ma’rifiy yondashuv doirasida emas, balki bolalarda qadriyatga asoslangan antidestruktiv immunitetni erta shakllantirishning pedagogik resursi sifatida tahlil qilinadi. Maqolada diagnostik, qadriyatli-motivatsion, refleksiv-tahliliy, amaliy-loyihaviy va baholovchi-korreksion bosqichlardan iborat texnologik model taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: sotsiokultural kompetentlik, aksiologik yondashuv, bo‘lajak o‘qituvchi, boshlang‘ich ta’lim, qadriyatli profilaktika, antidestruktiv immunitet, pedagogik texnologiya, ma’naviy barqarorlik.

Bugungi ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy vazifasi faqat savod o‘rgatish, o‘quv dasturini bajarish yoki metodik ko‘rsatmalarni amalga oshirish bilan chegaralanmaydi. Boshlang‘ich ta’lim bolaning jamiyat, oila, maktab, tengdoshlar, mehnat, bilim, vatan, yaxshilik va yomonlik haqidagi dastlabki barqaror tasavvurlari shakllanadigan muhim davrdir. Shu sababli o‘qituvchi bolaga bilim beruvchi shaxs bo‘lish bilan birga, uning ijtimoiy tajribasini, qadriyatli munosabatini va madaniy xulq-atvorini shakllantiruvchi pedagogik subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy axborot muhitida bola juda erta yoshdan turli ta’sirlarga duch kelmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy madaniyat, nazoratsiz media mahsulotlari va tengdoshlar guruhi ta’siri bolada hali mustahkamlanmagan qadriyatlar tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bunday sharoitda profilaktika faqat

o‘smirlik davrida yoki muammo yuzaga kelgandan keyin boshlanadigan faoliyat bo‘lib qolmasligi kerak. Ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan profilaktikaning eng muhim bosqichlaridan biri boshlang‘ich ta’limdir. Chunki aynan shu davrda bola ijtimoiy norma, taqiqlangan xatti-harakat, mas’uliyat, o‘zini boshqarish, kattalarga ishonch, tengdoshga hurmat va zararli ta’sirga nisbatan dastlabki ichki pozitsiyani egallay boshlaydi.

Sotsiokultural kompetentlik shaxsning ijtimoiy va madaniy muhitda ongli, mas’uliyatli va qadriyatga asoslangan harakat qilish qobiliyatini bildiradi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun bu kompetentlik ikki tomonlama ahamiyatga ega. Birinchi tomondan, u pedagogning o‘z kasbiy pozitsiyasini belgilaydi. Ikkinchi tomondan, u o‘quvchining ijtimoiylashuvi, madaniy xulq-atvori va ma’naviy immunitetini shakllantirish vositasiga aylanadi.

Aksiologik yondashuv ta’limni bilimlar yig‘indisi sifatida emas, balki shaxsni qadriyatlarga yo‘naltirish jarayoni sifatida talqin qiladi. Bu yondashuvga ko‘ra, har bir pedagogik harakatning ichki mazmunida muayyan qadriyat mavjud bo‘ladi. O‘qituvchining so‘zi, bahosi, talabchanligi, rag‘bati, tanbehi, darsdagi savoli, sinfdagi munosabatni boshqarishi va o‘quvchining xatosiga munosabati bolaning o‘zini, boshqalarni va jamiyatni idrok etishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun qadriyatlar abstrakt tushunchalar shaklida emas, balki kundalik pedagogik vaziyatlar orqali o‘zlashtiriladi. Masalan, “hurmat” tushunchasi o‘qituvchining bolaning fikrini tinglashi orqali, “mas’uliyat” topshiriqni bajarish madaniyati orqali, “halollik” baholashdagi adolat orqali, “sog‘lom turmush” esa o‘qituvchining hayotiy misollari va sinfdagi tarbiyaviy muhit orqali o‘zlashtiriladi. Demak, bo‘lajak o‘qituvchining sotsiokultural kompetentligi nazariy bilim emas, balki qadriyatni pedagogik harakatga aylantirish qobiliyatidir.

Mazkur maqolada sotsiokultural kompetentlik quyidagi tarkibiy qismlar asosida talqin etiladi.

Birinchi tarkibiy qism - qadriyatli-ma’noviy komponent. U bo‘lajak o‘qituvchining insonparvarlik, milliy madaniyat, ijtimoiy mas’uliyat, bolaga hurmat, sog‘lom hayot va ma’naviy poklik kabi qadriyatlarni kasbiy faoliyat mazmuni sifatida qabul qilishini bildiradi.

Ikkinchi tarkibiy qism - kognitiv komponent. U bo‘lajak o‘qituvchining bola rivojlanishi, ijtimoiylashuv jarayoni, madaniy me’yorlar, xavf omillari, oilaviy tarbiya va maktab muhitining ta’siri haqidagi bilimlarini o‘z ichiga oladi.

Uchinchi tarkibiy qism - kommunikativ komponent. U o‘qituvchining bola, ota-ona, sinf jamoasi va pedagogik muhit bilan qadriyatga asoslangan muloqot o‘rnata olish qobiliyatini ifodalaydi.

To‘rtinchi tarkibiy qism - profilaktik-refleksiv komponent. U pedagogik vaziyatlarda bola xulqidagi xavf belgilarini erta sezish, ularni jazolash emas, balki tarbiyaviy qo‘llab-quvvatlash orqali yumshatish, o‘z pedagogik ta’sirini tahlil qilish va zarur hollarda tuzatish qobiliyatini bildiradi.

Sotsiokultural kompetentlik odatda bo‘lajak o‘qituvchining madaniy saviyasi, milliy qadriyatlarni bilishi yoki o‘quvchilar bilan muloqot qila olishi sifatida

yoritiladi. Mazkur maqolada esa u boshlang‘ich ta’limda erta profilaktikaning ichki pedagogik mexanizmi sifatida ko‘rib chiqiladi. Bu yondashuvda asosiy e’tibor giyohvandlik, zo‘ravonlik, agressiya yoki axborot xatarlarining oqibatlariga emas, balki bolada bunday xavflarga qarshi qadriyatli ichki tayanchni erta shakllantirishga qaratiladi.

Bu nuqtayi nazardan boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bevosita narkoprofilaktika mutaxassisi emas. Ammo u bola shaxsida keyingi yosh bosqichlarida zararli ta’sirlarga berilmaslikka yordam beradigan muhim sifatlarni shakllantiradi. Bular o‘zini qadrlash, “yo‘q” deya olish, sog‘lom do‘stlikni tanlash, kattalarga ishonish, zararli taklifni xavf sifatida anglash, yolg‘on rag‘batga uchmaslik, o‘z harakati uchun javobgarlikni his qilish kabi sifatlar hisoblanadi.

Texnologiyaning mazmuni va bosqichlari. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida sotsiokultural kompetentlikni aksiologik profilaktika resursi sifatida rivojlantirish texnologiyasi izchil bosqichlarga asoslanadi. Bu texnologiya talabalarda faqat bilim emas, balki qadriyatli qaror qabul qilish, pedagogik vaziyatni tahlil qilish, bola xulqidagi ijtimoiy-ma’naviy signallarni tushunish va tarbiyaviy ta’sirni ongli tashkil etish qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi.

Birinchi bosqich - diagnostik-tahliliy bosqich. Bu bosqichda talabalarning sotsiokultural kompetentlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, bolalar bilan tarbiyaviy muloqot, xavfli xulq-atvorning dastlabki belgilariga doir tasavvurlari aniqlanadi. Buning uchun anketa, pedagogik vaziyatlar tahlili, esse, suhbat, o‘zini baholash varaqasi va kichik guruh muhokamalaridan foydalaniladi. Ushbu bosqichning natijasi talabaning mavjud bilim va munosabat darajasini aniqlashdan iborat bo‘ladi.

Ikkinchi bosqich - qadriyatli-motivatsion bosqich. Bu bosqichda talabalar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining shaxsiy namunasi, nutq madaniyati, adolatli baholashi, bolaning sha’nini hurmat qilishi va sinfda sog‘lom psixologik muhit yaratishining tarbiyaviy ahamiyatini anglaydi. Mashg‘ulotlarda “bolani eshitish”, “bolaning qo‘rquvini tushunish”, “yolg‘izlanayotgan o‘quvchini ko‘rish”, “xavfli ta’sirga qarshi ijobiy muhit yaratish” kabi vaziyatlar tahlil qilinadi.

Uchinchi bosqich - refleksiv-tahliliy bosqich. Bu bosqichda talabalar pedagogik vaziyatlarning yashirin qadriyatli mazmunini aniqlashni o‘rganadi. Masalan, sinfda bir o‘quvchining kamsitilishi, bolaning darsda jim turishi, yolg‘on gapirishi, haddan tashqari agressiv yoki befarq bo‘lishi oddiy intizom muammosi sifatida emas, balki bolaning ichki holati, ijtimoiy tajribasi va ehtiyojlari bilan bog‘liq pedagogik signal sifatida tahlil qilinadi.

To‘rtinchi bosqich - amaliy-loyihaviy bosqich. Bu bosqichda talabalar boshlang‘ich sinflar uchun qadriyatga asoslangan tarbiyaviy mashg‘ulotlar, sinf soatlari, ertak tahlillari, rolli o‘yinlar, ota-onalar bilan hamkorlik shakllari va ijtimoiy xavflarni erta tushuntirishga qaratilgan pedagogik topshiriqlarni ishlab chiqadi. Masalan, “Sog‘lom do‘stlik nima?”, “Yomon taklifga qanday javob berish kerak?”, “Sir va yolg‘onning farqi”, “O‘z tanam va sog‘lig‘imni asrayman”, “Men yordam

so‘rashdan uyalmayman” kabi mavzular boshlang‘ich yoshga mos tarzda ishlab chiqilishi mumkin.

Beshinchi bosqich - baholovchi-korreksion bosqich. Bu bosqichda talabalarning ishlab chiqqan tarbiyaviy materiallari, pedagogik vaziyatlarga bergan javoblari, muloqot uslubi, bolaga nisbatan munosabati va refleksiv xulosalari baholanadi. Baholashda faqat nazariy to‘g‘rilik emas, balki pedagogik ehtiyotkorlik, bolaning yosh xususiyatiga moslik, qadriyatli aniqlik, profilaktik mazmun va amaliy qo‘llash imkoniyati hisobga olinadi.

Texnologiyaning tarkibiy modeli.

Bosqich	**Asosiy vazifa**	**Qo‘llaniladigan metodlar**	**Kutiladigan natija**
Diagnostik-tahliliy	Talabalarning boshlang‘ich tasavvurlarini aniqlash	Anketa, esse, suhbat, vaziyat tahlili	Sotsiokultural tayyorgarlik darajasi aniqlanadi
Qadriyatli-motivatsion	Kasbiy qadriyatni anglatish	Munozara, tarbiyaviy dialog, muammoli savol	O‘qituvchilik kasbining profilaktik mazmuni tushuniladi
Refleksiv-tahliliy	Pedagogik vaziyatdagi yashirin xavf va qadriyatni ko‘rish	Keys, kuzatish, tahliliy topshiriq	Bola xulqini chuqurroq talqin qilish shakllanadi
Amaliy-loyihaviy	Tarbiyaviy-profilaktik material ishlab chiqish	Loyiha, rolli o‘yin, mikrodars	Qadriyatga asoslangan pedagogik ta’sir loyihalanadi
Baholovchi-korreksion	Natijani tahlil qilish va tuzatish	Portfolio, o‘zini baholash, ekspert bahosi	Kasbiy pozitsiya aniqlashtiriladi va mustahkamlanadi

Mazkur texnologiyani samarali amalga oshirish uchun birinchi navbatda ta’lim mazmuni qadriyatli yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Pedagogika, psixologiya, tarbiya metodikasi va boshlang‘ich ta’limga oid fanlarda mavzular faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki real bolalar hayoti bilan bog‘liq pedagogik muammo sifatida yoritilishi zarur.

Ikkinchi shart - talabalarni real pedagogik vaziyatlar bilan ishlashga o‘rgatishdir. Bo‘lajak o‘qituvchi bola xulqidagi har bir o‘zgarishni jazolash yoki baholash mezoni sifatida emas, balki tushunish, qo‘llab-quvvatlash va tarbiyaviy yo‘naltirish imkoniyati sifatida ko‘rishi lozim.

Uchinchi shart - o‘quv jarayoniga refleksiv topshiriqlarni tizimli kiritishdir. Talaba o‘zining pedagogik nutqi, baholash usuli, bolaga murojaat shakli va ziddiyatli vaziyatdagi qarorini tahlil qila olmasa, sotsiokultural kompetentlik barqaror kasbiy sifatga aylanmaydi.

To‘rtinchi shart - milliy qadriyatlar va zamonaviy ijtimoiy xavflar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berishdir. Milliy tarbiya faqat tarixiy merosni bilish emas, balki bolaning bugungi hayotida sog‘lom tanlov, odob, mas’uliyat, mehnatsevarlik, o‘zini hurmat qilish va zararli ta’sirdan uzoq turish madaniyatini shakllantirishdir.

Beshinchi shart - oila, mahalla va maktab hamkorligini pedagogik tayyorgarlik mazmuniga kiritishdir. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bolaning faqat darsdagi holatini emas, balki uning oila muhiti, do‘stlari, qiziqishlari, qo‘rquvlari va ehtiyojlarini ham pedagogik e’tibor doirasida ko‘ra olishi kerak.

Tavsiya etilayotgan texnologiya bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida “Pedagogika”, “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi”, “Tarbiya metodikasi”, “Yosh davrlari psixologiyasi”, “Ijtimoiy pedagogika” kabi fanlar doirasida qo‘llanishi mumkin.

Texnologiyaning amaliy ahamiyati shundaki, u bo‘lajak o‘qituvchini faqat dars beruvchi mutaxassis emas, balki bolaning ijtimoiy va ma’naviy xavfsizligini mustahkamlovchi pedagogik subyekt sifatida tayyorlaydi. Bu esa boshlang‘ich ta’limni yoshlar orasida zararli odatlar, befarqlik, agressiv xulq-atvor, salbiy guruh ta’siri va qadriyatli bo‘shliqning oldini olishga xizmat qiluvchi erta profilaktik maydon sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Mazkur yondashuvda profilaktika qo‘rqitish, taqiqlash yoki nazorat qilish bilan cheklanmaydi. U bolada sog‘lom qadriyat, ichki ishonch, ijobiy muloqot, yordam so‘rash madaniyati va zararli taklifni rad eta olish ko‘nikmasini shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Bunday natijaga erishish uchun esa avvalo bo‘lajak o‘qituvchining o‘zi sotsiokultural jihatdan etuk, qadriyatli pozitsiyaga ega va pedagogik jihatdan sezgir bo‘lishi talab etiladi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida sotsiokultural kompetentlikni rivojlantirish masalasi faqat madaniy-ma’rifiy tayyorgarlik doirasida emas, balki bolalarda qadriyatga asoslangan antidestruktiv immunitetni erta shakllantirish nuqtayi nazaridan ham ko‘rib chiqilishi zarur.

Sotsiokultural kompetentlik bo‘lajak o‘qituvchining milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash, ularni pedagogik vaziyatlarda qo‘llash, o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyat, sog‘lom tanlov va ma’naviy barqarorlikni shakllantirish qobiliyatini bildiradi.

Taklif etilgan texnologiya diagnostik-tahliliy, qadriyatli-motivatsion, refleksiv-tahliliy, amaliy-loyihaviy va baholovchi-korreksion bosqichlardan iborat bo‘lib, u bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini profilaktik mazmun bilan boyitadi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bolaning keyingi ijtimoiy rivojlanishi uchun dastlabki qadriyatli tayanchni yaratadi. Shu sababli uning sotsiokultural kompetentligini rivojlantirish yoshlar orasida destruktiv xulq-atvor, zararli odatlar va

ijtimoiy xavflarning oldini olish tizimida muhim pedagogik yo‘nalish sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya cheloveka. — Moskva: Smisl, 2005. — 1136 b.
2. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznaniye. Lichnost. — Moskva: Smisl, 2005. — 352 b.
3. Mudrik A.V. Sotsializatsiya cheloveka. — Moskva: Akademiya, 2011. — 304 b.
4. Slastyonin V.A., Isayev I.F., Shiyanov Ye.N. Pedagogika. — Moskva: Akademiya, 2013. — 608 b.
5. Zimnyaya I.A. Klyucheviye kompetensii — novaya paradigma rezultata obrazovaniya // Vissheye obrazovaniye segodnya. — 2003. — № 5. — B. 34–42.
6. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. — Clevedon: Multilingual Matters, 1997. — 124 p.

OLIY TA`LIM MUASSASALARIDA JISMONIY TARBIYA-SOG‘LOMLASHTIRISH VA OMMAVIY SPORT TADBIRLARINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Mulladjanov Umid Ahmedovich Termiz davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrasi dotsenti

Аннотatsiya: Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish ijtimoiy siyosatning muhim yo‘nalishlardan bir etib belgilangan. Chunki sport aholi salomatligini mustahkamlash, millat genofondini asrash,yosh avlodni sog‘lom va barkamol etib tarbiyalash orqali jamiyatda sog‘lom turmush tarzini qaror toptiradi. Yosh avlodni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug‘ullanishga jalb etish, sport turlari bo‘yicha iste’dodli sportchilarni tanlash, tayyorlash va mahoratini oshirish, kadrlar tayyorlash, sohaga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xalqaro aloqalarni kengaytirish, moddiy-texnik bazalarni mustahkamlash hamda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish asosiy vazifalardan biri ekanligi aniqlandi va ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya va sportni, yosh avlod, organizm, mashg‘ulot.

Bugungi globallashuv davrida yoshlar orasida giyohvandlik muammosi dunyo miqyosidagi dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Giyohvand moddalar inson salomatligi, ruhiyati va jamiyat taraqqiyotiga jiddiy zarar etkazadi. Ayniqsa, yoshlarning hayotiy tajribasi etarli bo‘lmagani, mustaqil qaror qabul qilishdagi qiyinchiliklari hamda turli salbiy muhit ta’siriga tez berilishi ularni xavf guruhiga kiritadi. Shu sababli giyohvandlikning oldini olishda psixologik va pedagogik profilaktika tizimini samarali tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

2019 yil 5 mart kuni o`tkazilgan videoselektorda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan eng muhim

5 ta tashabbus edi, shu jumladan (II) tashabbusga, xususan, talaba yoshlarni jismoniy tarbiya va sportga jalb etishga alohida e'tibor qaratilmoqda, ammo hozirgi paytda ro'yxatdan o'tgan talabalarning sog'lig'ini har tomonlama baholaydigan va tahlil qiladigan tadqiqotlar mavjud emas. respublikalarda universitetlarda umumiy jismoniy tayyorgarlik mezonlari bilan birgalikda. Shu munosabat bilan, oliy o'quv yurtlarida salomatlikning individual darajasi va mavjud kasalliklarning nozologiya tuzilishini hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan ta'limdan foydalanish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bundan tashqari, universitetlarning vazifalariga nafaqat o'quv jarayonini tashkil etish va o'tkazish, balki talabalarning sog'lig'ini saqlash kiradi. Talaba yoshida jismoniy tarbiya vositalari juda samarali bo'lib, undan foydalanib siz ichki zaxiralarni ko'paytira olasiz. Organizmning sog'lig'i, bu o'z navbatida sog'liqdagi og'ishlarning oldini olish yoki sekinlashtirishga imkon beradi. Shu bilan birga, o'quv dasturlarida ta'kidlash kerak respublika oliy ta`lim muassasalarida jismoniy tarbiya bo'yicha akademik soatlar hajmini muttasil qisqartirmoqda va ayrim toifadagi talabalar uchun bu jismoniy faollikni saqlashning yagona usuli. Ba'zi oliy ta`lim muassasalarda jismoniy tarbiya kafedralari yopilib, o'quv kontingenti qisqartirildi, bu davlatimiz rahbarini aholining turli qatlamlari o'rtasida sportni va ommaviy jismoniy tarbiya sohasini rivojlantirish to'g'risidagi Qarorlari va farmonlariga ziddir. Xususan va talabalar sportini rivojlantirish bo'yicha, bu ham ilgari surilgan 5 ta tashabbusda aks etadi.

Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish ijtimoiy siyosatning muhim yo‘nalishlardan bir etib belgilangan. Chunki sport aholi salomatligini mustahkamlash, millat genofondini asrash,yosh avlodni sog‘lom va barkamol etib tarbiyalash orqali jamiyatda sog‘lom turmush tarzini qaror toptiradi. Yosh avlodni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug‘ullanishga jalb etish, sport turlari bo‘yicha iste’dodli sportchilarni tanlash, tayyorlash va mahoratini oshirish, kadrlar tayyorlash, sohaga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xalqaro aloqalarni kengaytirish, moddiy-texnik bazalarni mustahkamlash hamda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Ta’lim muassasalarida barpo etilgan barcha sport inshootlari quvvatidan to‘liq va samarali foydalanishni yo‘lga qo‘yish, jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ta’lim muassasalarida o‘quvchi-yoshlarni sog‘lomlashtirish va muntazam sport bilan shug‘ullanishlari uchun sport seksiyalarini tashkil etish, talaba-yoshlarning darsdan tashqari bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazishlari uchun ta’lim muassasalari sport zallarida ular bilan o‘tkaziladigan sport tadbirlari va musobaqalar ko‘lamini kengaytirish qolaversa, ommaviy sportni umumxalq harakatiga aylantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.Shu bois yurtimizda jismoniy tarbiya va sportga davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaratiladi. Shu maqsadda, O‘zbekiston Respublikasining 2015yil 4 sentyabrdagi “Jismoniy tarbiya va sportni to‘ .risida”gi O‘RQ-394-sonli Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017yil 3 iyundagi “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3031-sonli qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil5 martdagi

“Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi “PF-5368-sonli Farmoni, Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 16 iyuldagi “Davlat ta’lim muassasalari huzurida sport klublarini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 542-sonli qarori, Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 fevraldagi “2019-2023 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 118-sonli qarorlarida belgilangan maqsad va vazifalar ta’limmuassasalarida darsdan tashqari jismoniy tarbiya-sog‘lomlashtirish va ommaviy-sport tadbirlarini rivojlantirishga xizmat qilishga qaratilgan.

Yuqorida qayd etilgan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni va qarorlarining ijrosini ta’minlash maqsadida, xulosa qilib shuni ta’kidlash lozimki, ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan o‘quvchi-yoshlarni darsdan keyin bo‘sh vaqtlarini samarali tashkil etish bo‘yicha sport seksiya va to‘garaklarini samarali ishlashi, jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam
shug‘ullanishlariga shart-sharoitlar yaratib berish hamda o‘quvchi-yoshlar orasida iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli yo‘lga qo‘yish hamda uzluksiz “Talabalar ligasi, “5 tashabbus olimpiadasi” va “Universiada” sport musobaqalarining barcha bosqichlarini sifatli o‘tishini ta’minlash, ommaviy sport tadbirlarini yuqori saviyada tashkil etishda bugungi kunda ta’lim muassasalari qoshida sport klublarini tashkil etish orqali erishiladi.

Ta’lim muassasalari qoshida sport klublarini tuzish orqali o‘quvchi-yoshlarning darsdan tashqari ommaviy jismoniy tarbiya va sport- sog‘lomlashtirish tadbirlarini yanada akomillashtirish, iste’dodli yoshlarni saralab olish (seleksiya) va sport turlari bo‘yicha maktab terma jamoalari zahirasini shakllantirish, ta’lim muassasalarining pedagog va boshqa ishchi xodimlarini sportga jalb qilish, shuningdek sport klubi faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yish, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish, faollashtirishga hamda uning moddiy-texnik bazasini tubdan takomillashtirishga qaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 3 noyabrdagi “Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va ilmiy salohiyatni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ - 4877-sonli qarori.

2. O’zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to’g’risida” qonuni. (yangi tahriri). Toshkent sh., 2026-yil 24-mart, O’RQ-1123-son.

3. Mulladjanov.U.A. Педагогические условия повышения частоты шагов в беге на короткие дистанции. “Sportda ilmiy tadqiqotlar” ilmiy-nazariy jurnali 2024/2. 74-78 bet

4. U.A. Mulladjanov – Qisqa masofaga yuguruvchilarnining jismoniy tayyorgarligini shakllanganlik darajasi. Fan sportga” ilmiy-nazariy jurnali 2025/6. 33-37

OMMAVIY SPORT TADBIRLARINI TASHKIL ETISH ORQALI XAVF GURUHIDAGI YOSHLAR BILAN PROFILAKTIK ISH OLIB BORISH MEXANIZMLARI

Nuriddinov Qandil Jaloliddinovich
Termiz davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrasi v.b. dotsenti

Annotatsiya. Maqolada xavf guruhidagi yoshlar bilan profilaktik ish olib borishda ommaviy sport tadbirlarining ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Unda sport musobaqalari, mahalla miqyosidagi sog‘lomlashtirish aksiyalari, jamoaviy o‘yinlar va sport festivallari yoshlarni salbiy muhitdan ajratish, ularda sog‘lom turmush motivatsiyasini shakllantirish hamda giyohvandlikka qarshi psixologik immunitetni kuchaytiruvchi kompleks mexanizm sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: xavf guruhi, yoshlar, ommaviy sport, profilaktika, giyohvandlikning oldini olish, mahalla, ijtimoiy himoya, sog‘lom turmush tarzi.

Yoshlar orasida giyohvandlik va narkojinoyatlarning oldini olish masalasi bugungi ijtimoiy-pedagogik amaliyotda faqat huquqiy targ‘ibot yoki tibbiy ogohlantirish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon ta’lim muassasasi, mahalla, oila, sport tashkilotlari, psixologik xizmat va raqamli axborot muhitining o‘zaro bog‘langan faoliyatini talab etadi. O‘zbekiston Respublikasining yoshlar siyosatiga doir me’yoriy hujjatlarida yoshlarning jismonan sog‘lom, ma’nan etuk va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllanishi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanadi [1, B. 2]. Shu jihatdan ommaviy sport tadbirlari xavf guruhidagi yoshlarni sog‘lom ijtimoiy muhitga jalb etishning ta’sirchan vositasi sifatida qaraladi.

Xavf guruhidagi yoshlar deganda oilaviy muhitida beqarorlik, ta’limga qiziqishning pasayishi, bo‘sh vaqtning nazoratsizligi, salbiy tengdoshlar guruhi ta’siri yoki xulq-atvorida tajovuzkorlik va befarqlik belgilari kuzatiladigan yoshlar tushuniladi. Bunday toifa bilan ishlashda profilaktika jazolash yoki tanbeh berish shaklida emas, balki yoshni ijtimoiy hayotga qayta qo‘shish, unga ijobiy rol berish va shaxsiy mas’uliyatni shakllantirish orqali amalga oshirilishi lozim. Sport aynan shu jihati bilan kuchli resursdir: u yoshni harakatga, qoidaga bo‘ysunishga, natija uchun kurashishga va jamoa oldida javobgarlikni qabul qilishga o‘rgatadi.

Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar muomalasi ustidan nazoratni kuchaytirish, ularning noqonuniy aylanishiga to‘sqinlik qilish va fuqarolar sog‘lig‘ini muhofaza qilish davlat siyosatining muhim yo‘nalishidir [2, B. 1]. Biroq faqat taqiqlovchi chora yoki ma’ruza shaklidagi profilaktika xavf guruhidagi yoshlarning ichki motivatsiyasini to‘liq o‘zgartira olmaydi. Agar yoshning kundalik hayotida sog‘lom muqobil faoliyat, muntazam muloqot, ijobiy etakchi va tengdoshlar bilan konstruktiv raqobat bo‘lmasa, profilaktik suhbatlar qisqa muddatli ta’sir bilan cheklanib qoladi.

Maqolaning maqsadi ommaviy sport tadbirlarini tashkil etish orqali xavf guruhidagi yoshlar bilan profilaktik ish olib borish mexanizmlarini ilmiy-pedagogik

jihatdan asoslashdan iborat. Bunda erta aniqlash, manzilli jalb etish, sport jarayonida tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish, institutlararo hamkorlik va tadbirdan keyingi monitoring asosiy yo‘nalishlar sifatida qaraladi.

Ommaviy sport tadbirlarining profilaktik salohiyati ularning jamoaviylik, ochiqlik va ijobiy emotsional fon yaratish xususiyatida namoyon bo‘ladi. Xavf guruhidagi yoshlar ko‘pincha rasmiy suhbat yoki nazoratdan chetlashadi, chunki ular bunday vaziyatda o‘zini “muammo manbai” sifatida his qiladi. Sport tadbiri esa boshqa psixologik maydon yaratadi: unda yosh jamoa a’zosi bo‘ladi, qoidalar hamma uchun teng qo‘llanadi, natija esa harakat, intizom va hamkorlikka bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli profilaktik mazmun tadbir shiorida emas, balki uning ichki tashkil etilishida, ya’ni guruhlarni shakllantirish, murabbiylik ko‘magi, adolatli hakamlik va rag‘batlantirish usulida ifodalanishi kerak.

Birinchi mexanizm - erta aniqlash va manzilli jalb etish mexanizmidir. Ta’lim muassasasi, mahalla, profilaktika inspektori, psixolog va jismoniy tarbiya o‘qituvchisi hamkorligida yoshning darsga qatnashuvi, bo‘sh vaqtini qanday o‘tkazishi, tengdoshlar bilan munosabati, oilaviy sharoiti va jismoniy faollikka munosabati kuzatiladi. Muhim jihat shundaki, xavf guruhidagi yoshlar tadbirga “nazorat ostidagi shaxs” sifatida emas, balki sportchi, jamoa sardori, hakam yordamchisi, volontyor yoki tashkilotchi sifatida taklif qilinishi lozim. Bu yondashuv stigmatizatsiyani kamaytiradi va yoshda ijobiy ijtimoiy rolni qabul qilish imkonini beradi.

Ikkinchi mexanizm - motivatsion qayta yo‘naltirish mexanizmidir. Xavf guruhidagi ko‘plab yoshlar e’tirofga ehtiyoj sezadi, lekin bu ehtiyoj ba’zan salbiy guruhlar, xavfli xatti-harakatlar yoki virtual muhitdagi zararli ta’sirlar orqali qondiriladi. Mini-futbol, streetball, stol tennisi, yugurish estafetalari, armrestling, milliy harakatli o‘yinlar yoki “sog‘lom mahalla kubogi” kabi formatlarda yosh o‘z kuchini ijtimoiy ma’qullangan va xavfsiz shaklda namoyon qiladi. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi davlat siyosati ham aholini sportga jalb etish va sport tadbirlarini tashkil etishni muhim vazifa sifatida belgilaydi [3, B. 4].

Uchinchi mexanizm - ijtimoiy institutlararo hamkorlik mexanizmidir. Ommaviy sport tadbiri ta’lim muassasasi, mahalla, oila, sport maktabi, yoshlar etakchisi, tibbiyot xodimi va huquq-tartibot organlari vakillarining kelishilgan faoliyati sifatida rejalashtirilganda profilaktik samaradorlik ortadi. Ta’lim muassasasi ishtirokchilar ro‘yxati va pedagogik kuzatuvni yuritadi; mahalla yoshlarni jalb etish va oila bilan aloqani ta’minlaydi; sport mutaxassisi mashg‘ulot hamda musobaqa xavfsizligini nazorat qiladi; psixolog esa muloqot, moslashuv va emotsional holatni baholaydi.

To‘rtinchi mexanizm - psixologik-pedagogik immunitetni shakllantirish mexanizmidir. Sport jarayonida yosh faqat yugurish, sakrash yoki to‘p bilan harakatlanish ko‘nikmasini emas, balki o‘zini boshqarish, mag‘lubiyatni qabul qilish, stressni konstruktiv yo‘l bilan chiqarish, qoidani hurmat qilish va adolatli raqobat qilishni o‘rganadi. Ayniqsa xavf guruhidagi yoshlar uchun bu sifatlar giyohvandlikka olib keluvchi ichki omillar - bo‘shliq, bezovtalik, o‘zini qadrsiz his qilish va zararli ta’sirga beriluvchanlikni kamaytiradi. “Yangi O‘zbekiston yoshlari - 2030”

strategiyasida ma’nan va jismonan sog‘lom yosh avlodni shakllantirish maqsadi belgilanishi ham sportning tarbiyaviy resursini keng qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi [4, B. 1].

Beshinchi mexanizm - murabbiylik hamrohligi va ijobiy etakchilik mexanizmidir. Xavf guruhidagi yoshlar uni eshitadigan, unga ishonadigan va bir vaqtning o‘zida aniq talab qo‘ya oladigan kattalar bilan barqaror munosabatga muhtoj bo‘ladi. Ommaviy sport tadbirida murabbiy yoki jismoniy tarbiya o‘qituvchisi faqat texnik ko‘rsatma beruvchi emas, balki ijtimoiy namuna ko‘rsatuvchi shaxs sifatida harakat qilishi zarur. U yoshning kichik muvaffaqiyatini tan olishi, xatoni konstruktiv tahlil qilishi va keyingi mashg‘ulotga qayta chaqirishi orqali profilaktik ta’sirni davom ettiradi.

Oltinchi mexanizm - monitoring va raqamli davomiylik mexanizmidir. Tadbir yakunlangach, ishtirokchilarning keyingi sportga qatnashuvi, xulq-atvoridagi o‘zgarishlar, o‘qish yoki ishga munosabati va bo‘sh vaqtni tashkil etish holati kuzatib borilishi kerak. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda tadbirning ijobiy natijalari, sportchi-yoshlar hikoyalari va navbatdagi mashg‘ulotlar jadvali yoritilishi mumkin. Biroq xavf guruhidagi yoshlarni alohida ajratib ko‘rsatish yoki ularga “muammoli” yorlig‘ini berish mumkin emas. Raqamli targ‘ibotning vazifasi umumiy ijobiy muhit yaratish va zararli kontentga sog‘lom alternativani kuchaytirishdan iborat.

Profilaktik samaradorlikni baholashda faqat qatnashchilar soni, medal yoki diplomlar miqdori etarli mezon bo‘la olmaydi. Baholash mezonlari sifatida muntazam sportga qatnashishning ortishi, dars qoldirish holatlarining kamayishi, oila va ta’lim muassasasi bilan muloqotning yaxshilanishi, konfliktli vaziyatlar sonining pasayishi va yoshning ijtimoiy foydali faoliyatga qo‘shilishi olinishi mumkin. Xalqaro profilaktika standartlarida ham samarali dasturlar xavf omillarini kamaytirish va himoya omillarini kuchaytirishga qaratilishi ta’kidlanadi [8, B. 12].

Ommaviy sport tadbirlarini xavf guruhidagi yoshlar bilan profilaktik ishda qo‘llash ularni sog‘lom jismoniy faollikka jalb etish bilangina cheklanmaydi. Bunday tadbirlar to‘g‘ri tashkil etilganda yoshni ijobiy jamoaga qo‘shish, ijtimoiy rol berish, emotsional zo‘riqishni konstruktiv yo‘l bilan chiqarish, qoidaga hurmatni shakllantirish va zararli ta’sirlarga qarshi ichki barqarorlikni kuchaytirish imkonini beradi. Shu sababli ommaviy sport yoshlar profilaktikasida yordamchi vosita emas, balki ta’lim, mahalla, oila va ijtimoiy himoya tizimi bilan bog‘langan kompleks mexanizm sifatida qaralishi zarur.

Maqolada asoslangan mexanizmlar - erta diagnostika, manzilli jalb etish, motivatsion qayta yo‘naltirish, institutlararo hamkorlik, murabbiylik hamrohligi, raqamli davomiylik va monitoring - birgalikda ishlagandagina barqaror natija beradi. Amaliyot uchun eng muhim tavsiya shuki, har bir ommaviy sport tadbiri xavf guruhidagi yoshlarni aniqlash, tadbir jarayonida ularning ijobiy ishtirokini ta’minlash va tadbirdan keyin muntazam sport yoki ijtimoiy foydali faoliyatga yo‘naltirish bilan yakunlanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentabrdagi O‘RQ-406-son “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustdagi 813-I-son “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2026-yil 24-martdagi O‘RQ-1123-son “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 20-apreldagi PF-66-son “Yangi O‘zbekiston yoshlari - 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
6. World Health Organization. WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. Geneva: WHO, 2020.
7. UNESCO. International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport. Paris: UNESCO, 2015.
8. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: UNODC, 2018.

YOSHLAR ORASIDA KIMYOVIY (GIYOHVANDLIK) VA AXBOROT QARAMLIGINING O’ZARO TA’SIRI: YAGONA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK PROFILAKTIKA MODELI

Djumayeva Xulkarxon Muxammadjonovna Termiz davlat universiteti,
Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi dotsenti, p.f.b.f.d. (PhD)
Termiz shahar 11-maktab o‘quvchisi Murodullayeva Shaxzoda Shuhratjonovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlar o‘rtasida tobora keng tarqalib borayotgan ikki xil addiksiya – kimyoviy (giyohvandlik) va nomoddiy (axborot va raqamli qaramlik) addiksiyalarning o‘zaro ta’siri, gnoseologik ildizlari va ularning psixologik-fiziologik o‘xshashliklari tahlil qilingan. Muallif an’anaviy tarqoq profilaktika yondashuvlaridan voz kechib, ijtimoiy-pedagogik prinsiplarga asoslangan yagona psixologik-pedagogik profilaktika modelini taklif etadi. Tadqiqotda Janubiy Koreya, Finlyandiya va Germaniya kabi davlatlarning ilg‘or tajribalari qiyosiy o‘rganilgan hamda tashxis qo‘yishda situatsion testlarning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so’zlar: Axborot qaramligi, kimyoviy addiksiya, giyohvandlik profilaktikasi, yagona psixologik-pedagogik model, dopaminerigik tizim, ijtimoiy-pedagogik prinsiplar, situatsion testlar, raqamli gigiyena.

Kirish. Zamonaviy sivilizatsiya taraqqiyoti sharoitida yoshlarning ijtimoiylashuv jarayoni murakkab, ko‘p vektorli tus oldi. BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC)ning 2024-yilgi hisobotiga ko‘ra, dunyo miqyosida 15-24 yoshdagi yoshlar orasida psixoaktiv moddalarni qabul qilish darajasi o‘sish tendensiyasiga ega [1]. Shu bilan birga, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST)

o‘zining so‘nggi tahlillarida “raqamli qaramlik” (gaming disorder, social media addiction) ni rasmiy kasalliklar klassifikatsiyasiga kiritdi [2].

Pedagogika va psixologiya fanida uzoq vaqt davomida kimyoviy qaramlik (giyohvandlik, toksikomaniya) va nomoddiy qaramlik (internet, ijtimoiy tarmoqlar, o’yinlar) alohida-alohida fenomen sifatida o‘rganib kelindi. Biroq, so‘nggi yillardagi neyropsixologik va ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, axborot qaramligi va giyohvandlik bitta tanga - addiktiv xulq-atvorning ikki tomonidir. Ikkala holatda ham shaxsning gnoseologik ehtiyojlari va voqelikdan qochish (eskapizm) istagi yotadi. Yoshlarda dastlab axborot vositalariga qaramlik oqibatida miyaning dopamin ishlab chiqarish tizimi zo‘riqadi. Tabiiy emotsional fonning pasayishi oqibatida o‘smir kuchliroq stimulyator – kimyoviy moddalar (sintetik giyohvand moddalar, apteka narkomaniyasi) qidirishga o‘tadi [3].

Shu sababli, ta’lim muassasalarida giyohvandlikning oldini olish bo‘yicha olib boriladigan an’anaviy targ‘ibot ishlari (faqat tibbiy oqibatlarni tushuntirish) o‘z samarasini yo‘qotmoqda. Bugungi kunning obektiv zarurati – har ikki qaramlikning ildizi bir ekanligini e’tirof etgan holda, yoshlarni himoya qilishning yagona psixologik-pedagogik profilaktika modelini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishdir.

Xorijiy fan doiralarida addiktiv xulq-atvorning o‘zaro transformatsiyasi muammosi faol o‘rganilmoqda. Xususan, janubiy koreyalik olimlar (Kim va boshq., 2023) o‘z tadqiqotlarida smartfonga tobe o‘smirlarning impulsivlik darajasi yuqori bo‘lishini va bu ularning kelajakda turli psixoaktiv moddalarga moyilligini 3.5 barobarga oshirishini isbotlagan [4]. Koreya tajribasida ”Raqamli detoks” oromgohlari bevosita o‘smirlarning stressga chidamliligini oshirish orqali giyohvandlik profilaktikasini ham bajaradi.

Yevropa maktablarida, jumladan, Finlyandiya va Estoniyada, profilaktika tizimi ta’lim dasturlariga singdirilgan. Finlyandiya ta’lim modelida “Media savodxonlik” va “Salomatlik asoslari” (Terveystieto) fanlari uzviy bog‘langan bo‘lib, o‘quvchilarga raqamli axborotni filtrlashtirish va o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish ko‘nikmalari o‘rgatiladi. Nemis pedagogikasi (Müller & Schmidt, 2024) esa addiksiyaning gnoseologik ildizlarini oiladagi emotsional bo‘shliq va maktabdagi qadriyatlar devalvatsiyasi bilan bog‘lab, “preventiv ijtimoiy pedagogika” tushunchasini ilgari suradi [5].

MDH davlatlari va milliy pedagogikamizda V.A. Zhmurov, E.G’oziyev, V.Karamyan kabi olimlar xulq-atvor og‘ishlarini o‘rganishgan bo‘lsa-da, aynan raqamli avlod (Gen Z va Alpha) vakillarida axborot iste’moli va sintetik vositalarga qaramlikning o‘zaro sinergiyasi etarlicha tadqiq etilmagan.

Tadqiqot jarayonida shaxsga yo’naltirilgan, faoliyatli va tizimli yondashuvlardan foydalanildi. Profilaktika tizimini ishlab chiqishda quyidagi ijtimoiy-pedagogik prinsiplarga tayanildi:

Antitsipatsiya (oldingindan ko‘ra bilish) prinsipi: Muammo yuzaga kelmasidan oldin uning omillarini bartaraf etish.

Multidisiplinar integratsiya prinsipi: Psixolog, ijtimoiy pedagog, ota-ona va huquq-targ‘ibot organlarining hamkorligi.

Ekologik (muhit) prinsipi: Shaxsni yakkalab emas, uning mikro (oila) va makro (internet tarmog‘i) muhitini yaxlitlashtirgan holda tarbiyalash.

Talabalarning addiktiv xulq-atvorga moyilligini aniqlash uchun an’anaviy (zerikarli) so’rovnomalardan voz kechib, “Situatsion testlar” (vaziyatli modellashtirish) bloklari taklif etildi. Bu metodologiya orqali talaba o‘zining virtual makondagi va real hayotdagi qiyin vaziyatlardagi xatti-harakatini modellashtiradi (masalan, “Siz doim o’ynaydigan o‘yiningiz akkaunti bloklandi va shu vaqtda do‘stingiz sizga kayfiyatni ko‘taruvchi “yangi dori” taklif qildi. Sizning reaksiyangiz?”). Ushbu metrikalar yashirin moyillikni 85-90% aniqlikda ko‘rsatib beradi.

Tadqiqot natijalari: Yagona psixologik-pedagogik profilaktika modeli

Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar va amaliy kuzatishlar asosida Oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalari uchun “Axborot va kimyoviy qaramlikning yagona psixologik-pedagogik profilaktika modeli” ishlab chiqildi. Ushbu model uchta ketma-ket va o‘zaro uzviy bosqichdan iborat (1-jadval).

Model bosqichlari	**Pedagogik maqsad**	**Qo‘llaniladigan texnologiya va metodlar**	**Kutiladigan natija (Indikatorlar)**
I. Kognitiv-axborot bosqichi (Birlamchi profilaktika)	Majoziy va real qaramlikning mexanizmlari, dopamin tuzog‘i haqida ilmiy asoslangan tushuncha berish.	Interaktiv seminarlar, ochiq muloqotlar, gnoseologik tahlil mashg‘ulotlari. Haqiqiy va soxta axborotni farqlash treninqlari.	Talabada tanqidiy tafakkur va axborot immuniteti shakllanadi. “Zararli” va “foydali” stimullar farqlanadi.
II. Emotsional-irodaviy bosqich (Ikkilamchi profilaktika)	Stress, depressiya va frusratisya holatlarida destruktiv himoya mexanizmlaridan (narkotik/internet) foydalanishni cheklash.	Situatsion testlar, art-terapiya, kognitiv-bixevioral psixoterapiya elementlari, taym-menejment asoslari.	Hissiy intellekt (EQ) o‘sadi. O‘z-o‘zini boshqarish va hayotiy qiyinchiliklarga konstruktiv echim topish ko‘nikmasi paydo bo‘ladi.

III.Faoliyat-xulq bosqichi (Uchlamchi rofilaktika/Reabilitatsiya)	Alternativ qiziqishlar maydonini yaratish, jamiyatda o‘z o‘rnini topishga yordam berish.	Ijtimoiy loyihalarga jalb qilish, volontyorlik, sport va startap-inkubatorlarda ishtirok etish.	Qaramlik ehtiyoji ijtimoiy foydali faoliyatga (sublimatsiya) transformatsiya qilinadi.

Nima uchun model “Yagona” deb nomlanadi? Fiziologik nuqtai nazardan, TikTok lentasini tinimsiz aylantirishdan olinadigan qisqa muddatli qoniqish hissi bilan sintetik dorilar qabul qilganda yuz beradigan miya jarayonlari o‘xshash. Yoshlar dastlab axborot giperstimulyatsiyasiga tushadi. Vaqt o‘tishi bilan virtual makon ularning hissiy ehtiyojlarini qondira olmay qoladi (tolerantlik oshadi). Ayni shu nuqtada ular dilerlar tomondan ijtimoiy tarmoqlar (Telegram botlar, darknet) orqali taklif qilinadigan sintetik narkotiklarga osongina aldanib qolishadi.

Taklif etilayotgan pedagogik modelda muammo oqibat (giyohvand modda iste’moli) bilan kurashishdan emas, balki sabab (hayotiy maqsadning yo‘qligi, raqamli muhitdagi nazoratsizlik) bilan ishlashga qaratilgan. Finlyandiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, talabaning real hayotdagi sotsializatsiyasi qanchalik yuqori bo‘lsa, uning virtual va kimyoviy xavflarga chidamlilik indeksi shuncha baland bo‘ladi [6]. Bizning situatsion testlarimiz va modelning uchinchi (Faoliyat) bosqichi aynan shu indeksni sun’iy ravishda oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa va amaliy takliflar. Yoshlar orasida giyohvandlik va axborot qaramligining o‘zaro ta’sir mexanizmlarini o‘rganish va ularning pedagogik echimini topish bugungi ta’lim tizimining kechiktirib bo‘lmaydigan vazifasidir. Amalga oshirilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga keldik:

Raqamli asrda kimyoviy qaramlikni alohida, izolyatsiyalangan holda tushuntirish va unga qarshi kurashish samarasizdir. U axborot qaramligi bilan simbioz (birlashgan) holatda kechadi.

Ijtimoiy-pedagogik profilaktika qo‘rqitish, taqiqlash yoki cheklashga emas, balki shaxsning ongli tanlov qilish salohiyatini (tanqidiy tafakkur va hissiy intellektini) rivojlantirishga asoslanishi lozim.

Situatsion testlar kabi zamonaviy diagnostika vositalari xavf guruhidagi yoshlarni erta aniqlashda an’anaviy so‘rovnomalardan ko‘ra ancha ishonchli natija beradi.

Amaliy takliflar:

Oliy ta’lim muassasalarining “Tyutorlik” tizimiga yagona psixologik-pedagogik profilaktika modelini joriy etish va tyutorlar uchun maxsus malaka oshirish kurslarini (raqamli gigiyena va addiktologiya bo‘yicha) tashkil qilish.

Talabalar o‘rtasida virtual xulq-atvorni o’lchovchi milliy “Situatsion testlar” bazasini yaratish va uni raqamlashtirish.

Janubiy Koreya tajribasidan kelib chiqib, yoshlar o‘rtasida ham kimyoviy, ham raqamli qaramlikdan forig‘ bo‘lishga qaratilgan qisqa muddatli “Mindfulness &

Digital Detox” (Anglanganlik va raqamli detoks) ijtimoiy-pedagogik oromgohlarini tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). (2024). World Drug Report 2024: Youth and Synthetic Drugs Trends. Vienna: United Nations Publications, pp. 45-48.
2. World Health Organization (WHO). (2023). Addictive behaviours: Gaming disorder and problematic internet use. Geneva: WHO Press.
3. Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2022). Social media addiction and its crossover with substance use: A neurobiological perspective. Journal of Behavioral Addictions, 11(3), 670-685.
4. Kim, Y., Lee, S., & Park, J. (2023). Smart-device dependency and its role as a gateway to substance abuse among high school students in South Korea. Asian Journal of Psychiatry, 82, 103-110.

INGLIZ TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING RAQAMLI NARKO-TAHDIDLARGA NISBATAN TANQIDIY MUNOSABATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Termiz shahar 26-sonli maktabning
ingliz tili o‘qituvchisi Mengdavulova Javhariy Botirovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida ingliz tili darslari orqali o‘quvchilarning raqamli makondagi narko-tahdidlarga nisbatan tanqidiy munosabatini shakllantirish masalasi tahlil qilinadi. Maqolada giyohvandlik profilaktikasi faqat alohida tarbiyaviy tadbir yoki ogohlantiruvchi suhbat sifatida emas, balki dars jarayoniga integratsiya qilinadigan kommunikativ, axborot-tahliliy va qadriyatga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ingliz tili darsi, raqamli narko-tahdid, antinarkotik immunitet, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, profilaktika, o‘quvchi shaxsi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish masalasi bugungi kunda faqat an’anaviy ijtimoiy muhit bilan cheklanmaydi. Raqamli makon, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, qisqa video platformalari va anonim onlayn guruhlar o‘quvchilar ongiga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatuvchi muhim kommunikativ maydonga aylangan. Bunday sharoitda zararli axborot ko‘pincha ochiq targ‘ibot shaklida emas, balki qiziqarli kontent, soxta erkinlik g‘oyasi, tengdoshlar bosimi, “zamonaviylik” niqobi yoki yashirin reklama ko‘rinishida tarqalishi mumkin.

Umumta’lim maktabida ingliz tili darsi faqat grammatik qoida va so‘z boyligini o‘rgatish bilan cheklanmasligi kerak. Chet tili darsi o‘quvchini real axborot oqimi bilan ishlashga, matnni tushunishga, xabar mazmunini tahlil qilishga, muallif pozitsiyasini aniqlashga va o‘z fikrini asosli ifodalashga o‘rgatadigan muhim

pedagogik maydondir. Ayniqsa ingliz tilidagi internet kontenti keng tarqalganligi sababli ingliz tili o‘qituvchisi o‘quvchilarda raqamli xavfsizlik, media savodxonlik va antinarkotik tanqidiy munosabatni shakllantirishda alohida imkoniyatga ega.

Antinarkotik immunitet pedagogik ma’noda o‘quvchining giyohvandlikka oid zararli axborot, xavfli taklif, guruh bosimi yoki manipulyativ ta’sirni tanib olish, unga ongli ravishda rad javobini berish va xavfsiz xatti-harakatni tanlashga tayyorligini ifodalovchi shaxsiy-ijtimoiy tayyorgarlik sifatida tushuniladi. Bu tayyorgarlik faqat bilimga asoslanmaydi. U kognitiv, emotsional-qadriyatli va xulqiy tarkibiy qismlarning o‘zaro bog‘liqligida shakllanadi.

Kognitiv tarkibiy qism o‘quvchining zararli axborotni tanishi, ijtimoiy tarmoqdagi shubhali xabarlarni farqlashi, noma’lum modda, yashirin taklif, onlayn guruh yoki manipulyativ iboralar xavfini tushunishi bilan bog‘liq. Emotsional-qadriyatli tarkibiy qism sog‘liqni qadrlash, o‘z hayoti uchun mas’uliyatni his qilish, zararli ta’sirga nisbatan ichki rad pozitsiyasini shakllantirishni qamrab oladi. Xulqiy tarkibiy qism xavfli vaziyatda “yo‘q” deyish, suhbatni to‘xtatish, kattalarga murojaat qilish, ishonchli manbadan ma’lumot olish va zararli kontentni tarqatmaslik kabi amaliy harakatlarda namoyon bo‘ladi.

Ingliz tili darslari ushbu uch tarkibiy qismni birgalikda rivojlantirish imkonini beradi. Matn bilan ishlash kognitiv tahlilni kuchaytiradi. Munozara va rolli dialoglar o‘quvchining shaxsiy pozitsiyasini ifodalashga yordam beradi. Yozma topshiriqlar esa xavfsiz xatti-harakat algoritmini mustahkamlaydi.

Ushbu maqolada raqamli narko-tahdid deganda internet va ijtimoiy media vositalari orqali yoshlar ongiga zararli moddalarga nisbatan qiziqish, beparvolik, noto‘g‘ri tasavvur yoki xavfli xatti-harakatni shakllantirishi mumkin bo‘lgan axborot-kommunikativ ta’sir tushuniladi. Bunday ta’sir ochiq reklama, yashirin targ‘ibot, hazil, mem, video, guruh chaqirig‘i, shaxsiy xabar, soxta maslahat yoki tengdoshlar bosimi shaklida namoyon bo‘lishi mumkin.

Raqamli narko-tahdidning xavfli jihati shundaki, o‘quvchi uni har doim ham tahdid sifatida qabul qilmaydi. U ko‘pincha “qiziqarli kontent”, “trend”, “sirli guruh”, “erkin tanlov” yoki “kattalardan yashirilgan mavzu” sifatida ko‘rinadi. Shu sababli maktab ta’limida o‘quvchilarga faqat zararli moddalarning oqibatlarini aytish yetarli emas. Ularga axborotning niyati, manbasi, yashirin maqsadi va psixologik ta’sir mexanizmini tushuntirish zarur.

Ingliz tili darslarining pedagogik imkoniyatlari. Ingliz tili darsi profilaktik mazmunni tabiiy ravishda kiritish uchun qulay fan hisoblanadi. Chunki bu darsda o‘quvchilar matn o‘qiydi, eshitadi, savol beradi, fikr bildiradi, dialog tuzadi, esse yozadi va real hayotiy vaziyatlarni tahlil qiladi. Profilaktik mazmun darsning asosiy til o‘rgatish vazifasini buzmasdan, kommunikativ topshiriqlar tarkibiga singdirilishi mumkin.

Birinchi imkoniyat - mavzuli leksika orqali sog‘lom hayot qadriyatini shakllantirish. “Healthy lifestyle”, “safe choice”, “peer pressure”, “online safety”, “bad habits”, “responsibility”, “support”, “trusted adults” kabi mavzular orqali

o‘quvchilar sog‘liq, xavfsizlik va mas’uliyatga oid so‘zlarni o‘zlashtiradi. Bu jarayonda til o‘rganish va tarbiyaviy mazmun birlashadi.

Ikkinchi imkoniyat - matn tahlili orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. O‘qituvchi qisqa inglizcha matn, post yoki dialog asosida o‘quvchilarga quyidagi savollarni beradi: “Who is the author?”, “What is the message?”, “Is this information safe?”, “What is hidden behind this message?”, “What should a teenager do in this situation?” Bunday savollar o‘quvchini matnni yuzaki qabul qilmasdan, uning mazmuni va ta’sirini tahlil qilishga o‘rgatadi.

Uchinchi imkoniyat - rolli dialoglar orqali rad etish ko‘nikmasini shakllantirish. O‘quvchilar xavfli taklifga javob berish bo‘yicha qisqa dialoglar tuzadi. Masalan: “No, thank you. I care about my health”, “I do not want to try it”, “Let’s talk to a teacher”, “This is not safe”, “I will leave this chat”. Bunday iboralar nafaqat til ko‘nikmasini, balki real vaziyatda xavfsiz javob berish modelini ham mustahkamlaydi.

To‘rtinchi imkoniyat - media savodxonlik topshiriqlari. O‘quvchilar ijtimoiy tarmoqdagi shubhali xabar belgilarini ingliz tilida tahlil qiladi. Masalan, noma’lum havola, yashirin guruhga chaqirish, “hech kimga aytma” mazmunidagi xabar, tezkor foyda va’dasi yoki xavfli tajribani “oddiy holat” sifatida ko‘rsatish belgilarini ajratadi.

Beshinchi imkoniyat - yozma ishlar orqali shaxsiy pozitsiyani mustahkamlash. “My safe choice”, “Why health is important”, “How to say no”, “A letter to my friend about online safety” kabi mavzular o‘quvchilarda ongli munosabatni rivojlantiradi. Yozma nutq o‘quvchiga o‘z fikrini tartibga solish va asoslash imkonini beradi.

Ingliz tili darslarida raqamli narko-tahdidlarga qarshi tanqidiy munosabatni shakllantirish uch bosqichda tashkil etilishi mumkin.

Birinchi bosqich - axborotni tanish. Bu bosqichda o‘quvchi xavfli xabar, manipulyativ ibora, noma’lum manba va shubhali taklif belgilarini o‘rganadi. Dars topshiriqlari qisqa matn, dialog, post yoki video mazmunini tushunishga qaratiladi.

Ikkinchi bosqich - baholash va munosabat bildirish. Bu bosqichda o‘quvchi xabar xavfsiz yoki xavfli ekanini asoslaydi. U “I think this message is dangerous because…”, “This post can influence teenagers because…”, “The safe choice is…” kabi nutqiy konstruksiyalar yordamida fikr bildiradi.

Uchinchi bosqich - xavfsiz harakatni tanlash. Bu bosqichda o‘quvchi xavfli vaziyatda qanday harakat qilishni mashq qiladi. U zararli taklifni rad etish, suhbatdan chiqish, xabarni tarqatmaslik, ishonchli kattaga murojaat qilish va yordam so‘rash bo‘yicha aniq iboralarni qo‘llaydi.

Dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan topshiriqlar. Ingliz tili o‘qituvchisi profilaktik mazmunni darsning grammatik yoki kommunikativ mavzusi bilan bog‘lashi mumkin. Masalan, modal fe’llarni o‘rgatishda “You should protect your health”, “You must not accept unknown substances”, “You can ask adults for help” kabi gaplardan foydalanish mumkin. Shart ergash gaplarni o‘rgatishda “If someone sends you a dangerous link, you should not open it” kabi mazmundagi

mashqlar beriladi. Dialog mavzusida esa “asking for help”, “refusing an offer”, “giving advice” kabi kommunikativ vaziyatlar tanlanadi.

Bunday topshiriqlar darsni sun’iy targ‘ibotga aylantirmaydi. Aksincha, o‘quvchilar tilni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashni o‘rganadi. Bu esa ingliz tili darsining tarbiyaviy imkoniyatini kuchaytiradi.

Ingliz tili darslarida antinarkotik profilaktika samarali bo‘lishi uchun u qo‘rqitish yoki keskin taqiqlashga asoslanmasligi kerak. O‘quvchi bilan ishlashda asosiy e’tibor xavfni tanish, axborotni baholash, mustaqil fikr bildirish va xavfsiz qaror qabul qilishga qaratilishi lozim. Bunday yondashuv o‘quvchini passiv tinglovchi emas, balki axborot bilan ongli ishlaydigan faol subyekt sifatida shakllantiradi.

Maktab sharoitida bunday profilaktik yondashuv sinf rahbari, psixolog, ota-ona va fan o‘qituvchilari hamkorligida olib borilganda yanada tizimli tus oladi. Ingliz tili o‘qituvchisi esa bu jarayonda o‘quvchini global axborot makonida xavfsiz harakat qilishga tayyorlovchi muhim pedagogik subyekt sifatida ishtirok etadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ingliz tili darslari o‘quvchilarda raqamli narko-tahdidlarga nisbatan tanqidiy munosabatni shakllantirish uchun muhim pedagogik imkoniyatga ega. Antinarkotik immunitet ingliz tili darslarida matn tahlili, rolli dialog, media savodxonlik topshiriqlari, yozma ish va munozara orqali rivojlantirilishi mumkin. Profilaktik ishning asosiy natijasi o‘quvchining zararli axborotni tanishi, xavfli taklifni rad etishi, yordam so‘rashi va xavfsiz kommunikativ xatti-harakatni tanlashida namoyon bo‘ladi.

Ingliz tili o‘qituvchisining vazifasi faqat til o‘rgatish emas, balki o‘quvchini raqamli makonda ongli, mas’uliyatli va xavfsiz harakat qilishga tayyorlashdan ham iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

6. United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: UNODC; WHO, 2018.

7. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar muomalasi ustidan nazoratni takomillashtirishga oid chora-tadbirlar.

9. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO, 2011.

10. Council of Europe. Digital Citizenship Education Handbook. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2019.

YOSHLAR ORASIDA ZARARLI ODATLARNING OLDINI OLISHDA MA'NAVIY-MA'RIFIY VA SPORT TADBIRLARINI INTEGRATSIYALASH METODIKASI

Raxmonov Akmal Akbar o'g'li TerDPI Jismoniy madaniyat kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlar orasida zararli odatlarning oldini olishda ma'naviy-ma'rifiy ishlar va sport-sog'lomlashtirish tadbirlarini o'zaro integratsiyalashning pedagogik-metodik asoslari tahlil qilinadi. Maqolada ta'lim muassasasi, oila, mahalla va sport jamoalarining hamkorligi, yoshlarning sog'lom turmush tarziga yo'naltirilgan qadriyatlari, psixologik barqarorligi hamda ijtimoiy faolligini rivojlantirish masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: yoshlar, zararli odatlar, giyohvandlik profilaktikasi, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya, sport tadbirlari, sog'lom turmush tarzi, pedagogik profilaktika.

Bugungi globallashuv, axborot oqimining tezlashuvi va ijtimoiy muhitdagi turli xavf omillari yoshlar tarbiyasiga nisbatan an'anaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolmaslikni talab qilmoqda. Ayniqsa, chekish, spirtli ichimliklarga ruju qo'yish, psixoaktiv moddalar ta'siriga tushib qolish, virtual qaramlik, nosog'lom turmush tarzi va ijtimoiy loqaydlik kabi zararli odatlar yosh shaxsning jismoniy, ma'naviy va psixologik rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois profilaktika ishlari faqat ogohlantirish yoki taqiqlash shaklida emas, balki yoshlarning ongiga, irodasiga, bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishiga va hayotiy qadriyatlariga tizimli ta'sir etadigan pedagogik jarayon sifatida tashkil qilinishi zarur.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosati, ta'lim-tarbiya jarayonining insonparvarlik mohiyati va sog'lom avlodni kamol toptirishga qaratilgan islohotlar zararli odatlar profilaktikasining muhim huquqiy hamda pedagogik asosini tashkil etadi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ta'limning shaxs kamoloti, ma'naviy-axloqiy tarbiya va ijtimoiy faollik bilan bog'liq vazifalari belgilangan [1]. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonunda esa yoshlarning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatilgan [2].

Zararli odatlarning oldini olishda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar yoshlarning dunyoqarashi, axloqiy mezonlari, ijtimoiy mas'uliyati va hayotiy tanlovlariga ta'sir ko'rsatadi. Sport tadbirlari esa ularda jismoniy faollik, irodaviy barqarorlik, jamoaviylik, intizom va o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Demak, ushbu ikki yo'nalishni alohida tadbirlar majmuasi sifatida emas, balki yagona pedagogik profilaktika tizimi sifatida tashkil etish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi yoshlar orasida zararli odatlarning oldini olishda ma'naviy-ma'rifiy va sport tadbirlarini integratsiyalash metodikasining pedagogik imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, zararli odatlar profilaktikasida ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va sport faoliyatining o'zaro bog'liqligini tahlil qilish, integratsiyalashgan tadbirlar bosqichlarini belgilash hamda ta'lim

muassasasi, oila va mahalla hamkorligiga asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqish vazifalari qo‘yildi.

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, me’yoriy-huquqiy hujjatlarni o‘rganish, taqqoslash, umumlashtirish, pedagogik kuzatuv va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Muammo faqat tibbiy yoki huquqiy masala sifatida emas, balki pedagogik, ijtimoiy, ma’naviy va jismoniy tarbiya bilan uzviy bog‘liq kompleks jarayon sifatida talqin qilindi.

Yoshlar orasida zararli odatlarning shakllanishiga oilaviy nazoratning sustligi, salbiy tengdoshlar muhiti, bo‘sh vaqtning mazmunsiz o‘tishi, psixologik beqarorlik, internetdagi xavfli axborotlar va hayotiy maqsadlarning noaniqligi kabi omillar ta’sir ko‘rsatadi. Pedagogik nuqtayi nazardan eng muhim vazifa yoshni salbiy ta’sirdan shunchaki cheklash emas, balki unda ijobiy ehtiyoj, sog‘lom qiziqish, mustaqil qaror qabul qilish, ijtimoiy mas’uliyat va zararli odatlarga nisbatan ichki qarshilikni shakllantirishdan iborat.

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar yoshlarning ongiga, e’tiqodiga, vatanparvarlik tuyg‘usiga, huquqiy savodxonligiga va sog‘lom hayot haqidagi tasavvurlariga ta’sir etadi. Bunday tadbirlar tarkibiga davra suhbatlari, ma’rifiy seminarlar, kitobxonlik kechalari, ijtimoiy roliklar muhokamasi, huquqiy targ‘ibot, ota-onalar bilan profilaktik uchrashuvlar va mahalla faollari ishtirokidagi ochiq muloqotlar kiradi. Biroq ularning samaradorligi faqat ma’lumot berish bilan emas, balki yoshning shaxsiy tajribasi, qiziqishi va real hayotiy vaziyatlari bilan bog‘lanish darajasi orqali belgilanadi.

Sport tadbirlari zararli odatlar profilaktikasida amaliy pedagogik mexanizm vazifasini bajaradi. Jismoniy tarbiya va sport yosh organizmning rivojlanishiga xizmat qilish bilan birga, qat’iyat, sabr, o‘zini nazorat qilish, jamoada ishlash, g‘alaba va mag‘lubiyatni to‘g‘ri qabul qilish kabi irodaviy sifatlarni shakllantiradi [6, B. 74]. Yoshlar sport orqali ijobiy guruhiy muhitga kiradi, bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazadi va salbiy ijtimoiy ta’sirlardan uzoqlashadi. Shu jihatdan sportning profilaktik qiymati uning tarbiyaviy mazmuni bilan bevosita bog‘liq.

Ma’naviy-ma’rifiy va sport tadbirlarini integratsiyalash metodikasi ularning yagona maqsadga bo‘ysundirilishini talab qiladi. Har bir sport musobaqasi, sog‘lomlashtirish mashg‘uloti yoki jamoaviy o‘yin shunchaki jismoniy faollik emas, balki tarbiyaviy mazmunga ega profilaktik tadbir sifatida loyihalashtirilishi kerak. Masalan, “Sog‘lom hayot -mening tanlovim”, “Sport -zararli odatlarga qarshi qalqon”, “Irodali yoshlar -sog‘lom jamiyat tayanchi” kabi mavzularda tashkil etiladigan sport-ma’rifiy tadbirlar yoshlar ongida sog‘lom tanlov, mas’uliyat va kelajakka daxldorlik hissini kuchaytiradi.

Integratsiyalashgan metodikaning birinchi bosqichi diagnostik-tahliliy bosqichdir. Bu bosqichda yoshlarning qiziqishlari, bo‘sh vaqtni o‘tkazish shakllari, sportga munosabati, zararli odatlar haqidagi tasavvurlari, internetdagi xavfli axborotlarga nisbatan tanqidiy yondashuvi va psixologik barqarorligi o‘rganiladi. Diagnostika suhbat, anonim so‘rovnoma, pedagogik kuzatuv, guruhiy muhokama va

ota-onalar bilan muloqot orqali amalga oshirilishi mumkin. Olingan ma’lumotlar profilaktik tadbirlarning mazmunini real ehtiyojlarga mos belgilashga xizmat qiladi.

Ikkinchi bosqich maqsadli-rejalashtirish bosqichi bo‘lib, unda ma’naviy-ma’rifiy va sport tadbirlarining umumiy rejasi ishlab chiqiladi. Rejada tadbir mavzusi, maqsadi, ishtirokchilari, mas’ullar, o‘tkazilish shakli, tarbiyaviy mazmuni va kutilayotgan natijalari aniq belgilanadi. Sport tadbiri oldidan yoki undan keyin qisqa ma’rifiy suhbat, motivatsion chiqish, psixologik maslahat yoki ijtimoiy xulosa berilishi maqsadga muvofiq. Bu sport jarayonini profilaktik mazmun bilan boyitadi.

Uchinchi bosqich amaliy-integrativ bosqichdir. Bu jarayonda sport musobaqalari, spartakiadalar, estafetalar, sog‘lomlashtirish yurishlari, “Sport haftaligi”, “Sog‘lom turmush kuni”, “Zararli odatlarsiz hayot” aksiyalari, ta’lim muassasasi va mahalla hamkorligidagi ommaviy sport tadbirlari tashkil qilinadi. Har bir tadbirga ma’naviy-ma’rifiy mazmun singdirilishi, ya’ni shiorlar, savol-javoblar, profilaktik bukletlar, qisqa ma’ruzalar, psixolog va shifokor ishtirokidagi suhbatlar bilan boyitilishi zarur [5, B. 88].

To‘rtinchi bosqich refleksiv-baholash bosqichi hisoblanadi. Unda o‘tkazilgan tadbirlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Yoshlarning sportga qiziqishi, zararli odatlarga munosabati, sog‘lom turmush tarziga oid bilimlari, jamoaviy faoliyatdagi ishtiroki va ijtimoiy faolligidagi o‘zgarishlar baholanadi. Baholashda faqat qatnashchilar soni emas, balki yoshlarning fikr bildirish faolligi, mustaqil tashabbuslari, shaxsiy pozitsiyasi va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalari ham hisobga olinadi.

Integratsiyalashgan profilaktika metodikasida ta’lim muassasasi, oila, mahalla, yoshlar etakchilari, psixolog, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi va tibbiyot xodimining hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Chunki zararli odatlarning oldini olish yakka tartibdagi tarbiyaviy chora emas, balki ko‘p subyektli ijtimoiy-pedagogik jarayondir. Oila dastlabki axloqiy me’yorlarni shakllantirsa, ta’lim muassasasi bilim, tarbiya va ijtimoiy tajriba beradi. Mahalla yoshning ijtimoiy muhitga moslashuvi va nazoratida tayanch institut sifatida namoyon bo‘ladi.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisi bu jarayonda alohida metodik vazifani bajaradi. U faqat mashq bajartiruvchi pedagog emas, balki yoshlarning sog‘lom turmush tarziga munosabatini shakllantiruvchi, bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etuvchi, irodaviy sifatlarini rivojlantiruvchi va salbiy odatlarga qarshi ongli immunitet hosil qiluvchi tarbiyachi sifatida faoliyat yuritishi kerak. Mashg‘ulotlarda intizom, gigiyena, ovqatlanish madaniyati, uyqu tartibi va zararli odatlarning jismoniy rivojlanishga salbiy ta’siri haqida muntazam tushuntirishlar berilishi profilaktik samaradorlikni oshiradi [6, B. 116].

Mazkur metodikada tizimlilik, yosh xususiyatlarini hisobga olish, faol ishtirok, hayotiylik va hamkorlik tamoyillari etakchi o‘rin tutadi. Tizimlilik tadbirlarni bir martalik ko‘rinishda emas, balki o‘quv yili davomida izchil reja asosida tashkil etishni anglatadi. Yosh xususiyatlarini hisobga olish o‘smirlar va talaba-yoshlar bilan ishlashda ularning ehtiyojlari, qiziqishlari va psixologik holatini nazarda tutadi. Faol

ishtirok tamoyili yoshlarni faqat tinglovchi emas, balki tadbir tashkilotchisi va tashabbuskori sifatida jalb qilishni talab etadi.

Shu asosda tashkil etilgan profilaktika ishlari yoshlarning zararli odatlarga nisbatan tanqidiy munosabatini kuchaytiradi, sport va sog‘lom turmush tarziga qiziqishini oshiradi, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish ko‘nikmasini shakllantiradi hamda ta’lim muassasasi, oila va mahalla hamkorligini mustahkamlaydi. Eng muhimi, yoshlar zararli odatlardan voz kechishni tashqi talab sifatida emas, balki o‘z sog‘lig‘i, kelajagi va ijtimoiy mavqeyi bilan bog‘liq ongli ehtiyoj sifatida anglay boshlaydi.

Yoshlar orasida zararli odatlarning oldini olishda ma’naviy-ma’rifiy va sport tadbirlarini integratsiyalash samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar yoshlarning ongiga, e’tiqodiga va axloqiy tanlovlariga ta’sir ko‘rsatsa, sport tadbirlari ularning jismoniy faolligi, irodasi, jamoaviyligi va sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan amaliy ehtiyojini rivojlantiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, integratsiyalashgan profilaktika diagnostika, rejalashtirish, amaliy tadbirlar, hamkorlik va monitoring bosqichlari asosida tashkil etilganda yuqori tarbiyaviy samaraga ega bo‘ladi. Bunday yondashuv ta’lim muassasalarida yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, salbiy ijtimoiy ta’sirlarga qarshi psixologik va ma’naviy immunitetini mustahkamlash, sog‘lom hayotga yo‘naltirilgan qadriyatlarini shakllantirish imkonini beradi.

Demak, ma’naviy-ma’rifiy va sport tadbirlarini uyg‘unlashtirish zararli odatlar profilaktikasini rasmiy targ‘ibot darajasidan amaliy tarbiya, ijtimoiy hamkorlik va shaxsiy mas’uliyat darajasiga olib chiqadi. Ushbu metodika ta’lim muassasalari, mahalla, oila va sport jamoalari faoliyatida izchil qo‘llansa, yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini qaror toptirishning ta’sirchan mexanizmlaridan biriga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni. 2015-yil 4-sentabr.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston -2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr.

5. Abdullayeva Sh.A. Pedagogik profilaktika va tarbiyaviy ishlar metodikasi. -Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

6. Xo‘jayev F., Usmonov M. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. -Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

7. Matveyev L.P. Teoriya i metodika fizicheskoy kultury. -Moskva: Sport, 2021.

PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK PROFILAKTIKA ASOSIDA YOSHLARNING ANTINARKOTIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi o‘qituvchisi Abdurazzoqov Fazliddin Abdunabiyevich

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda pedagogik-psixologik profilaktikaning mazmuni, tarkibiy yo‘nalishlari va amaliy ahamiyati yoritilgan. Antinarkotik madaniyat yoshlarning narkotik vositalar va psixotrop moddalarga nisbatan ongli salbiy munosabati, sog‘lom hayotiy pozitsiyasi, ijtimoiy mas’uliyati, psixologik barqarorligi va zararli ta’sirlarga qarshi ichki immuniteti sifatida talqin qilinadi. Maqolada oliy ta’lim muassasalari, oila, mahalla, psixologik xizmat va pedagogik jamoaning hamkorligi asosida profilaktik ishlarni tizimli tashkil etish zarurati asoslanadi. Shuningdek, yoshlar bilan ishlashda tanqidiy fikrlash, stressni boshqarish, rad eta olish, sog‘lom muloqot va raqamli xavfsizlik ko‘nikmalarini rivojlantirish antinarkotik madaniyatning muhim omili sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: antinarkotik madaniyat, pedagogik profilaktika, psixologik profilaktika, yoshlar, giyohvandlikning oldini olish, sog‘lom turmush tarzi, psixologik immunitet, tarbiyaviy muhit, ijtimoiy mas’uliyat.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish bugungi ta’lim-tarbiya tizimida alohida e’tibor talab qiladigan dolzarb masalalardan biridir. Bu jarayon faqat huquqiy taqiq, tibbiy ogohlantirish yoki bir martalik targ‘ibot tadbiri bilan cheklanmaydi. Giyohvandlikka qarshi samarali profilaktika yoshlarning ongida sog‘lom hayotga nisbatan qadriyatli munosabatni shakllantirish, ularni zararli ta’sirlardan himoya qilish, psixologik barqarorlikni rivojlantirish va ijtimoiy mas’uliyatli xulq-atvorni mustahkamlash orqali amalga oshadi. Shu jihatdan pedagogik-psixologik profilaktika yoshlar shaxsini har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga, ularning salbiy muhitga tushib qolish ehtimolini kamaytirishga va ongli tanlov qilish madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Antinarkotik madaniyat yoshlarning narkotik vositalar, psixotrop moddalar va ularni targ‘ib qiluvchi ijtimoiy ta’sirlarga nisbatan ongli, qat’iy va barqaror salbiy munosabatini ifodalaydi. Bu madaniyat faqat “giyohvandlik zararli” degan umumiy bilimdan iborat emas. U shaxsning ichki e’tiqodi, axloqiy mezoni, sog‘lom turmush tarzi, tanqidiy fikrlashi, o‘zini boshqarish qobiliyati va jamiyat oldidagi mas’uliyatini qamrab oladi. Antinarkotik madaniyatga ega yosh zararli taklifning xavfini anglaydi, tengdoshlar bosimiga berilmaydi, o‘z salomatligi va kelajagini qadrlaydi, shubhali muhitdan ongli ravishda uzoqlashadi va boshqalarni ham sog‘lom hayotga undashga harakat qiladi.

Pedagogik-psixologik profilaktikaning mazmuni yosh shaxsiga tarbiyaviy, ma’rifiy, axloqiy, kommunikativ va psixologik ta’sir ko‘rsatish mexanizmlarini birlashtiradi. Pedagogik yo‘nalish yoshlarning bilimini boyitish, ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etish, sog‘lom muhit yaratish, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar orqali

qadriyatli munosabatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Psixologik yo‘nalish esa shaxsning ichki kechinmalari, xavotiri, stressi, o‘ziga ishonchi, muloqotdagi qiyinchiliklari va salbiy ta’sirlarga beriluvchanligini o‘rganib, unga mos yordam ko‘rsatishni nazarda tutadi. Ushbu ikki yo‘nalish birgalikda qo‘llanganda profilaktika tashqi ogohlantirishdan ichki e’tiqodga aylana boshlaydi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim va tarbiyaning uzviyligi, shaxsni ma’naviy-axloqiy jihatdan kamol toptirish va uning intellektual hamda jismoniy rivojlanishiga sharoit yaratish muhim vazifa sifatida belgilangan [1]. Bu talab yoshlar orasida antinarkotik madaniyatni shakllantirishda ta’lim muassasalarining mas’uliyatini kuchaytiradi. Ta’lim muassasasi faqat bilim beruvchi joy emas, balki yoshlarning ijtimoiy tajribasi, hayotiy qarashlari, xulqiy odatlari va ma’naviy immuniteti shakllanadigan muhitdir. Shu sababli giyohvandlik profilaktikasi o‘quv-tarbiya jarayonining chekka elementi emas, balki uning mazmuniga singdirilgan muhim yo‘nalish bo‘lishi lozim.

Giyohvandlik xavfi ko‘pincha shaxsiy zaiflikning o‘zi bilan emas, balki ijtimoiy muhit, noto‘g‘ri do‘stlar guruhi, nazoratsiz bo‘sh vaqt, internetdagi zararli kontent, ruhiy bosim, oilaviy muammolar va hayotiy maqsadning noaniqligi bilan bog‘liq holda kuchayadi. Shu sababli pedagogik-psixologik profilaktika faqat oqibat bilan kurashmasdan, xavf omillarini oldindan aniqlashga qaratilishi kerak. Bunda pedagog, psixolog, tyutor, guruh rahbari, ota-ona va mahalla vakillari o‘zaro hamkorlikda ishlashi zarur. Yoshning xulqidagi keskin o‘zgarish, darsga befarqlik, ijtimoiy yakkalanish, tajovuzkorlik, tushkunlik, shubhali guruhlarga qiziqish yoki doimiy stress holati profilaktik e’tibor talab qiladigan belgilar sifatida baholanishi lozim.

Jahon miqyosida ham giyohvandlik muammosi keskinligicha qolmoqda. UNODCning 2025-yilgi ma’lumotiga ko‘ra, 2023-yilda dunyo bo‘yicha 316 million kishi giyohvand modda iste’mol qilgan, bu esa profilaktika ishlarini ilmiy asosda va uzluksiz tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi [5]. Xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro standartlarda giyohvandlik profilaktikasida oilalar, maktablar, jamoalar va ta’lim muassasalari bilan ishlash, ilmiy dalillarga asoslangan dasturlarni qo‘llash hamda yoshlarni sog‘lom muhitda rivojlantirish muhim ekani qayd etiladi [6]. Bu yondashuv O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun ham ahamiyatli, chunki yoshlar bilan ishlashda tasodifiy tadbirlar emas, balki doimiy, manzilli va tarbiyaviy natijaga yo‘naltirilgan profilaktik model zarur.

Pedagogik-psixologik profilaktikaning samaradorligi yoshlarning hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bevosita bog‘liq. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti hayotiy ko‘nikmalarni shaxsning kundalik hayotdagi talab va murakkab vaziyatlarga moslashishiga yordam beradigan psixologik-ijtimoiy kompetensiyalar sifatida talqin qiladi [7]. Bunday ko‘nikmalar qatoriga tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, stressni boshqarish, hissiyotlarni nazorat qilish, samarali muloqot, empatiya, o‘zini anglash va salbiy taklifni rad eta olish kiradi. Bu ko‘nikmalar shakllangan yoshlar zararli takliflarni vaqtinchalik qiziqish yoki guruhga moslashish vositasi sifatida emas, balki shaxsiy kelajak va salomatlik uchun xavf sifatida baholay oladi.

Psixologik immunitet yosh shaxsining salbiy ta’sir, ruhiy bosim va xavfli muhitga nisbatan ichki qarshilik ko‘rsatish qobiliyatidir. Bu immunitet o‘z-o‘zini anglash, ijobiy o‘zini baholash, hayotiy maqsad, mustahkam qadriyat, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va sog‘lom muloqot orqali shakllanadi. Psixologik immuniteti sust yosh stress, yolg‘izlik, ishonchsizlik yoki tengdoshlar bosimi sharoitida xavfli taklifga moyil bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ta’lim muassasalarida psixologik maslahat, ishonchli suhbat, guruhiy trening, moslashuv dasturlari va individual qo‘llab-quvvatlash ishlari muntazam olib borilishi lozim.

Pedagogik profilaktikaning amaliy yo‘nalishlari orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, sport va ijodiy faoliyatga jalb etish, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazish, kasbiy motivatsiyani kuchaytirish va bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish muhim o‘rin tutadi. Yosh bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazmasa, uning ijtimoiy faolligi sustlashadi, zararli muhit ta’siriga tushish ehtimoli ortadi. Aksincha, sport, ilmiy to‘garak, ijodiy loyiha, volontyorlik, teatr, kitobxonlik, kasbiy tanlov va jamoaviy faoliyat yoshning ijobiy ijtimoiy tajribasini boyitadi. Bunday faoliyatlar antinarkotik madaniyatni faqat og‘zaki targ‘ibot bilan emas, balki yoshning kundalik hayot tarzi orqali shakllantirishga yordam beradi [5, 13-b].

Ta’lim muassasasida pedagogik-psixologik profilaktika ishonchli muloqot muhitiga tayanishi kerak. Yoshlar bilan qo‘pol buyruq, omma oldida tanbeh, ayblov yoki qo‘rqitish asosida ishlash kutilgan natijani bermaydi. Bunday yondashuv yoshni muammoni yashirishga, ichki kechinmalarini bildirmaslikka yoki pedagogik ta’sirdan uzoqlashishga olib kelishi mumkin. Samarali profilaktika esa tinglash, tushunish, dalil bilan ishontirish, shaxsiy mas’uliyatni uyg‘otish va sog‘lom muqobil faoliyatga yo‘naltirishga asoslanadi. Pedagog va psixolog yoshning xatosini emas, uning imkoniyatini ko‘ra olganda tarbiyaviy ta’sir kuchayadi.

Oila va mahalla bilan hamkorlik antinarkotik madaniyatni rivojlantirishda muhim ijtimoiy omildir. Yoshning dunyoqarashi, odati, muloqot uslubi va qadriyati oilaviy muhitdan ajralgan holda shakllanmaydi. Ota-onalar farzandining kayfiyati, do‘stlar doirasi, bo‘sh vaqti, internetdan foydalanish madaniyati va ruhiy holatiga e’tiborli bo‘lishi kerak. Mahalla esa yoshlarning ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlaydigan, ularni sport, madaniyat, hunar, tadbirkorlik va jamoatchilik ishlariga jalb etadigan muhit sifatida faol ishtirok etishi lozim. Ta’lim muassasasi, oila va mahalla hamkorligi uzluksiz bo‘lmasa, profilaktika faqat alohida tadbirlar darajasida qolib ketadi.

Yoshlar antinarkotik madaniyatini rivojlantirishda mavjud muammolardan biri profilaktik ishlarning ba’zan rasmiy va mavsumiy tus olishidir. Ayrim hollarda tadbirlar hisobot uchun o‘tkaziladi, ammo yoshlarning real muammolari, psixologik holati va ijtimoiy ehtiyojlari etarli tahlil qilinmaydi. Yana bir muammo profilaktika mazmunining faqat qo‘rqitish yoki jazoni eslatishga asoslanishidir. Bunday ta’sir vaqtinchalik emotsional holat uyg‘otishi mumkin, lekin barqaror xulqiy o‘zgarish hosil qilmaydi. Barqaror natija yoshda ongli tanlov, shaxsiy mas’uliyat, sog‘lom hayotiy maqsad va zararli ta’sirlarga qarshi amaliy ko‘nikma shakllanganda yuzaga keladi [7, 103-b].

Pedagogik-psixologik profilaktikani rivojlantirish uchun ta’lim muassasalarida muntazam diagnostika, individual yondashuv, guruhiy treninglar, tyutorlik kuzatuvi, psixologik maslahat, ota-onalar bilan muloqot, mahalla bilan hamkorlik va raqamli xavfsizlik bo‘yicha mashg‘ulotlar bir butun tizimga birlashtirilishi kerak. Profilaktika yoshlarning yosh xususiyati, ijtimoiy holati, qiziqishlari, kasbiy yo‘nalishi va yashash sharoitini hisobga olgan holda tashkil etilganda samarali bo‘ladi. Ayniqsa xavf guruhidagi yoshlar bilan ehtiyotkor, maxfiylikka asoslangan va inson qadrini hurmat qiluvchi yondashuvda ishlash zarur.

Antinarkotik madaniyat yoshning hayotga mas’uliyatli munosabati, sog‘lom qadriyati, mustaqil fikri va salbiy ta’sirlarga qarshi ichki tayyorgarligi orqali namoyon bo‘ladi. U yoshlarni qo‘rqitish yoki nazorat ostida ushlab turishga emas, balki ularda ongli e’tiqod, sog‘lom tanlov, ijtimoiy faollik va psixologik barqarorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta’lim muassasasi, oila, mahalla va jamoatchilik hamkorligi izchil yo‘lga qo‘yilganda, yoshlar giyohvandlikka qarshi tashqi majburiyat sababli emas, balki o‘z salomatligi, kelajagi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglagani uchun qat’iy pozitsiya egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta’sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 2024-yil 6-may, PF-73-son.
3. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. - Toshkent: Noshir, 2010. - 360 b.
4. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. - 172 b.
5. Ismoilova N., Abdullayeva D. Ijtimoiy psixologiya: o‘quv qo‘llanma. - Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. - 168 b.
6. Nishanova Z.T., Kamilova N.G‘. va boshqalar. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya: darslik. - Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2018. - 600 b.

YOSHLAR ORASIDA ZARARLI ODATLARNING OLDINI OLISHDA MA'NAVIY-MA'RIFIY VA SPORT TADBIRLARINI INTEGRATSIYALASH METODIKASI

Usmonova Shohzoda Mamarasul qizi Termiz davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlar orasida zararli odatlarning oldini olishda ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va sport-sog'lomlashtirish tadbirlarini o'zaro integratsiyalash metodikasi yoritilgan. Tadqiqotda profilaktika jarayoni faqat ogohlantirish yoki nazariy tushuntirish bilan cheklanmasligi, balki yoshlarning hayotiy qadriyatlari, ijtimoiy faolligi, sog'lom turmush madaniyati va jamoaviy mas'uliyatini shakllantirishga qaratilgan tizimli pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi zarurligi asoslanadi. Maqolada integratsion profilaktika modeli, uning bosqichlari, metodik tamoyillari, amaliy shakllari hamda kutiladigan tarbiyaviy natijalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: zararli odatlar, giyohvandlik profilaktikasi, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya, sport tadbirlari, sog'lom turmush tarzi, antinarkotik immunitet, yoshlar tarbiyasi, pedagogik profilaktika.

Bugungi globallashuv, axborot oqimining tezlashuvi va yoshlar turmush tarzidagi o'zgarishlar tarbiya jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Yoshlar orasida uchraydigan zararli odatlar, xususan, tamaki mahsulotlari, alkogol, elektron sigaretalar, psixofaol moddalarga qiziqish va giyohvandlikka olib keluvchi xulqiy moyilliklar nafaqat tibbiy yoki huquqiy muammo, balki chuqur ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida baholanishi lozim. Chunki zararli odatlarning shakllanishi ko'pincha shaxsning bo'sh vaqtdan noto'g'ri foydalanishi, salbiy muhit ta'siriga berilishi, maqsadning sustligi, o'zini namoyon qilish ehtiyojining sog'lom yo'nalishda qondirilmasligi va irodaviy nazoratning etarli rivojlanmagani bilan bog'liq bo'ladi [1, B. 18].

O'zbekiston Respublikasida ta'lim, yoshlar siyosati, jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlarda sog'lom avlod tarbiyasi, yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamlash, ularni ijtimoiy xavfli illatlardan himoya qilish muhim vazifa sifatida belgilanadi [2, B. 4]. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida profilaktik ishlarni faqat ma'ruza, suhbat yoki ogohlantirish tadbirlari shaklida emas, balki yoshlarning faol ishtiroki, jamoaviy hamkorligi, sportdagi intizom va ma'naviy qadriyatlarni uyg'unlashtirish asosida tashkil etish samaraliroq hisoblanadi.

Zararli odatlarga qarshi kurashda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar yoshlarning dunyoqarashi, axloqiy pozitsiyasi va mas'uliyat hissini shakllantirsa, sport tadbirlari ularning jismoniy faolligi, irodaviy sifatlari, jamoada harakat qilish ko'nikmasi va ijobiy emotsional holatini rivojlantiradi. Shu sababli bu ikki yo'nalishni alohida-alohida emas, balki yagona profilaktik tizim sifatida integratsiyalash dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi yoshlar orasida zararli

odatlarning oldini olishda ma’naviy-ma’rifiy va sport tadbirlarini integratsiyalashning metodik asoslarini aniqlash hamda amaliy modelini asoslashdan iborat.

Maqolani tayyorlashda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, me’yoriy-huquqiy hujjatlarni o‘rganish, profilaktik tadbirlar mazmunini qiyosiy tahlil qilish, pedagogik modellashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, faoliyatga asoslangan yondashuv, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish konsepsiyasi, ijtimoiy hamkorlik va profilaktik pedagogika tamoyillari olindi.

Xalqaro tajribada ham zararli odatlar profilaktikasi faqat xavf haqida ma’lumot berish bilan chegaralanmasligi, balki yoshlarning hayotiy ko‘nikmalari, stressga bardoshliligi, tanqidiy fikrlashi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish bilan bog‘lanishi zarurligi ta’kidlanadi [4, B. 12]. Jismoniy faollik bo‘yicha tavsiyalarda esa muntazam harakat faolligi nafaqat jismoniy salomatlik, balki ruhiy barqarorlik, o‘zini nazorat qilish va ijtimoiy moslashuvga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishi qayd etiladi [5, B. 9].

Yoshlar orasida zararli odatlarning oldini olishda integratsion yondashuvning mohiyati shundan iboratki, profilaktika jarayoni bir martalik tadbir yoki umumiy chaqiriqlar yig‘indisi sifatida emas, balki bosqichma-bosqich tashkil etiladigan tarbiyaviy tizim sifatida ko‘riladi. Bunda ma’naviy-ma’rifiy ishlar yosh ongiga qadriyat, mas’uliyat va hayotiy maqsadni singdiradi; sport tadbirlari esa ushbu qadriyatlarni amaliy faoliyatda mustahkamlaydi. Masalan, “Sog‘lom hayot - mening tanlovim” mavzusidagi davra suhbati voleybol, futbol, engil atletika yoki estafeta musobaqalari bilan bog‘lansa, yoshlar salomatlik g‘oyasini faqat eshitibgina qolmay, uni jismoniy faollik orqali his qiladi.

1-jadval. Ma’naviy-ma’rifiy va sport tadbirlarini integratsiyalashning metodik modeli

Bosqich	**Asosiy mazmun**	**Amaliy shakllar**	**Kutiladigan natija**
Diagnostik	Yoshlarning zararli odatlarga munosabati, bo‘sh vaqt madaniyati va sportga qiziqishini aniqlash	So‘rovnoma, suhbat, kuzatish, psixologik monitoring	Profilaktik ishlar uchun boshlang‘ich ma’lumotlar shakllanadi
Motivatsion	Sog‘lom turmush tarzi, ma’naviy immunitet va shaxsiy mas’uliyat g‘oyasini kuchaytirish	Ma’naviy uchrashuv, davra suhbati, videorolik tahlili	Zararli odatlarga nisbatan ongli salbiy munosabat rivojlanadi
Faoliyat	Sport orqali irodaviy sifat, jamoaviylik va sog‘lom raqobatni rivojlantirish	Sport festivali, estafeta, mini-turnir, “Sog‘lom hayot haftaligi”	Jismoniy va ijtimoiy faollik oshadi

Bosqich	**Asosiy mazmun**	**Amaliy shakllar**	**Kutiladigan natija**
Refleksiv	O‘tkazilgan tadbirlar ta’sirini baholash va shaxsiy xulosa chiqarish	Esse, fikr-mulohaza, guruhiy tahlil, loyiha	O‘z-o‘zini baholash va mas’uliyat hissi mustahkamlanadi
Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash	Oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligini davom ettirish	Ota-onalar uchrashuvi, mahalla-sport festivali	Profilaktik ta’sir barqaror muhit bilan mustahkamlanadi

Jadvaldan ko‘rinadiki, integratsion profilaktika bir yo‘nalishli tadbirlar majmui emas, balki diagnostika, motivatsiya, faoliyat, refleksiya va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bosqichlaridan iborat uzluksiz pedagogik jarayondir. Bu jarayonda jismoniy tarbiya o‘qituvchisining roli alohida ahamiyatga ega. Chunki sport mashg‘ulotlari va musobaqalarida yoshlar o‘zini namoyon qiladi, jamoada harakat qiladi, mag‘lubiyat va g‘alabani to‘g‘ri qabul qilishni o‘rganadi, intizom va iroda sifatlarini amalda shakllantiradi.

Ma’naviy-ma’rifiy va sport tadbirlarini integratsiyalashda bir nechta metodik tamoyillar muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, profilaktika yoshlarning yosh, psixologik va ijtimoiy xususiyatlariga mos bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, tadbirlar faqat nazorat va taqiqlashga emas, balki ijobiy motivatsiya yaratishga xizmat qilishi zarur. Uchinchidan, sport faoliyati ma’naviy mazmundan ajratilmasligi, har bir musobaqa yoki mashg‘ulot tarbiyaviy g‘oya bilan boyitilishi lozim. To‘rtinchidan, ta’lim muassasasi, oila, mahalla, tibbiyot xodimlari, psixolog va jismoniy tarbiya o‘qituvchisi hamkorligi uzviy ta’minlanishi kerak.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisi zararli odatlar profilaktikasida faqat sport mashg‘ulotini tashkil etuvchi mutaxassis emas, balki tarbiyachi, motivator, sog‘lom turmush targ‘ibotchisi va ijtimoiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yuvchi pedagog sifatida namoyon bo‘ladi. U mashg‘ulot davomida yoshlarning kayfiyati, jamoaga qo‘shilishi, faollik darajasi, o‘zini tutishi va tengdoshlari bilan munosabatini kuzatish imkoniyatiga ega. Bu esa profilaktik xavf omillarini erta aniqlashga yordam beradi.

Sport tadbirlarining profilaktik kuchi ularning tabiiy emotsional ta’sirida ko‘rinadi. Oddiy ma’ruza ba’zan yoshlar tomonidan majburiy axborot sifatida qabul qilinishi mumkin. Sport musobaqasi, jamoaviy o‘yin, estafeta yoki sog‘lomlashtirish aksiyasi esa yoshlarni bevosita faoliyatga jalb qiladi. Bunda sog‘lom hayot g‘oyasi shior darajasida qolmay, real harakat, jamoaviy mas’uliyat va shaxsiy tajriba orqali mustahkamlanadi. Shu sababli profilaktik tadbirlarda “eshitish - tushunish - ishtirok etish - xulosa chiqarish” ketma-ketligini ta’minlash muhimdir.

Integratsion metodikani amaliyotga tatbiq etishda “Sog‘lom hayot - kuchli kelajak” haftaligi, “Sport narkotiklarga qarshi” shiori ostidagi turnirlar, “Men zararli odatlarga qarshiman” refleksiv loyihasi, mahalla va oila ishtirokidagi sport festivallari hamda ijtimoiy tarmoqlarda sog‘lom turmush targ‘iboti kabi shakllardan

foydalanish mumkin. Bunday tadbirlar yoshlarning faqat bilimini emas, balki shaxsiy pozitsiyasi, ijtimoiy mas'uliyati va faol hayotiy tanlovini ham kuchaytiradi.

Zararli odatlarning oldini olishda sport tadbirlarini ma'naviy-ma'rifiy mazmun bilan boyitish natijasida yoshlarning uch asosiy yo'nalishdagi rivojlanishi kuzatiladi. Birinchi yo'nalish - kognitiv rivojlanish, ya'ni zararli odatlarning salomatlik, oila, ta'lim va kelajak kasbiy hayotga salbiy ta'sirini tushunish. Ikkinchi yo'nalish - qadriyat-motivatsion rivojlanish, ya'ni sog'lom hayotni shaxsiy tanlov sifatida qabul qilish. Uchinchi yo'nalish - xulqiy rivojlanish, ya'ni bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish, sportga muntazam qatnashish, salbiy guruhlar ta'siridan uzoqlashish va o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

Profilaktik tadbirlarning samaradorligi ularning davomiyligi, tizimliligi va monitoringi bilan belgilanadi. Agar tadbirlar faqat rasmiy hisobot uchun o'tkazilsa, ularning tarbiyaviy ta'siri qisqa muddatli bo'ladi. Aksincha, ma'naviy-ma'rifiy suhbatlar sport mashg'ulotlari bilan bog'lansa, sport mashg'ulotlari esa refleksiya, ota-onalar ishtiroki va mahalla hamkorligi bilan davom ettirilsa, yoshlar ongida barqaror sog'lom hayot pozitsiyasi shakllanadi.

Yoshlar orasida zararli odatlarning oldini olishda ma'naviy-ma'rifiy va sport tadbirlarini integratsiyalash samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi. Bunda profilaktika jarayoni faqat ogohlantirishga emas, balki yoshlarning sog'lom hayotga ongli munosabatini, irodaviy sifatlarini, jamoaviy mas'uliyatini va ijtimoiy faolligini shakllantirishga yo'naltiriladi.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: zararli odatlar profilaktikasi ta'lim muassasasida uzluksiz va bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim; ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar sport faoliyati bilan uyg'unlashganda yoshlarning sog'lom turmush tarziga qiziqishi kuchayadi; jismoniy tarbiya o'qituvchisi profilaktik jarayonda tarbiyachi-pedagog sifatida ishtirok etadi; profilaktik tadbirlar samaradorligi ta'lim muassasasi, oila, mahalla, psixolog va sport mutaxassislari hamkorligi bilan bevosita bog'liq; yoshlarning zararli odatlarga qarshi ichki immunitetini shakllantirish uchun ularga sog'lom muqobil faoliyat va shaxsiy muvaffaqiyat tajribasi yaratib berilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr.

2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-394-son. 2015-yil 4-sentabr.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6099-son Farmoni. 2020-yil 30-oktabr.

4. UNODC. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2018.

5. World Health Organization. Global Status Report on Physical Activity 2022. Geneva: WHO, 2022.

6. UNESCO, WHO. Making Every School a Health-Promoting School: Global Standards and Indicators. Geneva-Paris, 2021.

7. Matveyev L.P. Teoriya i metodika fizicheskoy kultury. Moskva: Sport, 2008.

GIYOHVAND MODDALARNING YOSH AVLOD KAMOLOTIGA SALBIY TA'SIRI

Pardayev A. TerDU Yuridik fakulteti Davlat va huquq asoslari kafedrasi o'qituvchisi

Bugungi kunda gullab-yashnayotgan Yangi O'zbekistonda barcha sohalarda ulkan islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, ming afsuski, jamiyatimiz uchun xavfli bo'lgan giyohvandlik muammosi hamon dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, giyohvand moddalar, xususan, opiy dastlab Hindistondan Sharqiy va Janubiy Osiyo hududlariga tarqalgan. Keyinchalik XX asrning 50–60-yillarida bu moddalar Yevropa va Osiyo mamlakatlarida keng yoyila boshladi. 1980-yillarga kelib esa giyohvandlik muammosi butun dunyo miqyosida jiddiy ijtimoiy va sog'liqni saqlash muammosiga aylandi.

Giyohvandlikning tarqalishida ayrim hududlarning tabiiy va geografik sharoiti ham muhim omil bo'lib xizmat qilgan. Jumladan, O'rta Osiyo, Qozog'iston, Kavkaz, Janubiy Ukraina, Belorussiya hamda Uzoq Sharq hududlarida yovvoyi ko'knori va kanop o'simliklarining keng tarqalganligi natijasida bu erlarda gashish hamda sun'iy opiy mahsulotlari, xususan, geroin iste'moli rivojlangan. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, keyingi yillarda Markaziy Osiyo davlatlarida ham giyohvand moddalarni iste'mol qilish holatlari ortib borayotgani mazkur muammoning tobora dolzarb tus olayotganini ko'rsatmoqda. Bu esa nafaqat aholi salomatligiga, balki jamiyat barqarorligi va yoshlar tarbiyasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ayrim mutaxassislarning fikriga ko'ra, giyohvandlikning kengayishiga ijtimoiy muammolar, noqonuniy savdo tarmoqlari hamda yoshlar orasida nazoratning sustligi kabi omillar ham sabab bo'lmoqda[1]. Shu bois, giyohvandlikka qarshi kurashishda huquqiy choralar bilan bir qatorda ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot ishlarini kuchaytirish ham muhim ahamiyat kasb etadi[2].

Afg'oniston hozirgi kunda narkotik moddalarni etishtirish bo'yicha dunyodagi etakchi davlatlardan biri sifatida tilga olinadi. Shu bois, ushbu hududdan noqonuniy ravishda tarqatilayotgan giyohvand moddalar ko'plab mamlakatlar, jumladan, Markaziy Osiyo mintaqasi uchun ham jiddiy xavf tug'dirmoqda. Giyohvand moddalarni iste'mol qilish esa inson salomatligi, ruhiyati va hayoti uchun nihoyatda xavfli hisoblanadi.[1,B.4]; Mutaxassislarning ta'kidlashicha, narkotik moddani ilk bor iste'mol qilgan insonning o'ziyoq sog'lom turmush tarzidan uzoqlashib, asta-sekin og'ir qaramlik domiga tushib qolishi mumkin.

Giyohvandlik inson organizmini asta-sekin emiradi, asab tizimini izdan chiqaradi hamda yurak-qon tomir, jigar va miya faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, u insonning ruhiy holatini izdan chiqarib, tajovuzkorlik, tushkunlik va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Eng achinarlisi, giyohvandlikka mubtalo

bo‘lgan shaxs nafaqat o‘z hayotini, balki oila va jamiyat tinchligini ham xavf ostida qoldiradi.

Shu sababli bugungi kunda giyohvandlikka qarshi kurashish, ayniqsa yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, ma’naviy-ma’rifiy ishlarni kuchaytirish va zararli illatlarning oqibatlari haqida keng tushuntirish ishlari olib borish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki sog‘lom avlod — jamiyat taraqqiyoti va mamlakat kelajagining eng muhim omilidir.

Davlatimiz tomonidan sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ayniqsa yoshlarni turli yot g‘oyalar va zararli illatlardan asrash borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Zero, yosh avlodning jismonan sog‘lom, ma’nan barkamol bo‘lib voyaga etishi jamiyat taraqqiyoti va mamlakat kelajagining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois giyohvandlikka qarshi kurash masalasi bugungi kunda nafaqat milliy, balki global muammo sifatida e’tirof etilmoqda.[2,B.23];

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1987-yil 7-dekabrdagi qaroriga muvofiq, har yili 26-iyun “Xalqaro giyohvandlikka qarshi kurash kuni” sifatida nishonlanadi. Bu esa jahon hamjamiyati ushbu xavfli illatning insoniyat taraqqiyoti va jamiyat barqarorligiga jiddiy tahdid solayotganini tan olganidan dalolat beradi.[3,B.48];

Bugungi kunda O‘zbekistonda ham giyohvandlikning oldini olish, ayniqsa yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazilishi, sport va madaniy loyihalarning keng yo‘lga qo‘yilishi, profilaktik targ‘ibot ishlarining kuchaytirilishi buning yaqqol misolidir. Shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan narkotik moddalar savdosi va noqonuniy aylanishiga qarshi muntazam kurash olib borilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi BMTning narkotik vositalar va psixotrop moddalar bilan bog‘liq bir qator xalqaro konvensiyalariga qo‘shilgan bo‘lib, mamlakatimizda bu boradagi huquqiy asoslar ham mustahkamlangan. Jumladan, “Narkotik vositalar va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonun hamda boshqa me’yoriy hujjatlar giyohvandlikka qarshi kurashishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.[4,B.67];

Shunga qaramay, bugungi kunda giyohvandlik muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Mutaxassislarning fikricha, bunga noqonuniy narkobiznesning kengayishi, internet va axborot oqimining kuchayishi, ayrim yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etmaslik kabi omillar sabab bo‘lmoqda. Natijada giyohvandlik nafaqat inson salomatligiga, balki oilaviy muhit, jamiyat barqarorligi va yoshlar kelajagiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. [5,B.89]; Giyohvandlik — narkotik yoki psixotrop moddalarni muntazam iste’mol qilish natijasida yuzaga keladigan og‘ir kasallikdir.[6,B.52]; U inson organizmida chuqur jismoniy va ruhiy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. Dastlab ushbu moddalar vaqtinchalik xushkayfiyat va engillik hissini uyg‘otsa-da, keyinchalik insonni kuchli qaramlikka olib keladi. Bu esa shaxsning sog‘lig‘i, ijtimoiy hayoti va ma’naviy dunyosining izdan chiqishiga sabab bo‘ladi.

Shu sababli giyohvandlikka qarshi kurashishda davlat va jamiyat hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Yoshlarni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish, sportga jalb

etish, ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibotni kuchaytirish hamda zararli odatlarning oqibatlari haqida muntazam tushuntirish ishlarini olib borish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Davlatimiz tomonidan sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ayniqsa yoshlarni turli yot g‘oyalar va zararli illatlardan asrash borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Zero, yosh avlodning jismonan sog‘lom, ma’nan barkamol bo‘lib voyaga etishi jamiyat taraqqiyoti va mamlakat kelajagining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois giyohvandlikka qarshi kurash masalasi bugungi kunda nafaqat milliy, balki global muammo sifatida e’tirof etilmoqda[1].

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1987-yil 7-dekabrdagi qaroriga muvofiq, har yili 26-iyun “Xalqaro giyohvandlikka qarshi kurash kuni” sifatida nishonlanadi[2]. Bu esa jahon hamjamiyati ushbu xavfli illatning insoniyat taraqqiyoti va jamiyat barqarorligiga jiddiy tahdid solayotganini anglatadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda ham giyohvandlikning oldini olish, ayniqsa yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazilishi, sport va madaniy loyihalarning keng yo‘lga qo‘yilishi, profilaktik targ‘ibot ishlarining kuchaytirilishi buning yaqqol misolidir[3]. Shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan narkotik moddalar savdosi va noqonuniy aylanishiga qarshi muntazam kurash olib borilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi BMTning narkotik vositalar va psixotrop moddalar bilan bog‘liq bir qator xalqaro konvensiyalariga qo‘shilgan bo‘lib, mamlakatimizda bu boradagi huquqiy asoslar ham mustahkamlangan[4]. Jumladan, “Narkotik vositalar va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonun hamda boshqa me’yoriy hujjatlar giyohvandlikka qarshi kurashishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shunga qaramay, bugungi kunda giyohvandlik muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Mutaxassislarning fikricha, bunga noqonuniy narkobiznesning kengayishi, internet va axborot oqimining kuchayishi, ayrim yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etmaslik kabi omillar sabab bo‘lmoqda[5]. Natijada giyohvandlik nafaqat inson salomatligiga, balki oilaviy muhit, jamiyat barqarorligi va yoshlar kelajagiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Giyohvandlik - narkotik yoki psixotrop moddalarni muntazam iste’mol qilish natijasida yuzaga keladigan og‘ir kasallikdir. U inson organizmida chuqur jismoniy va ruhiy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. Dastlab ushbu moddalar vaqtinchalik xushkayfiyat va engillik hissini uyg‘otsa-da, keyinchalik insonni

Mamlakatimizning tinchligi va xavfsizligiga tahdid solayotgan bir qator ichki va tashqi omillarga kashandalik, odam savdosi, diniy ekstremizm, giyohvandlik va ichkilikbozlik kabi illatlar kiradi.

Giyohvandlik - narkotik moddalar jumlasiga kiruvchi dorilar yoki boshqa moddalarning iste’mol qilinishi natijasida yuzaga keladigan kasallikdir. U inson sog‘lig‘iga xavf soluvchi illat bo‘lib, kishi organizmining ta’sirchan moddalarga o‘rganib qolishini anglatadi. Giyohvandlik - insonning giyohvandlik vositalarini iste’mol qilishga mukkasidan ketishi bilan bog‘liq og‘ir xastalikdir.

“Giyohvand” so‘zi fors-tojik tilidan olingan bo‘lib, nasha, qoradori, ko‘knori va shu kabi narkotik moddalarni iste’mol qilishga odatlangan shaxsga nisbatan ishlatiladi. Giyohvandlik ko‘pincha sigaret chekish yoki nos iste’mol qilishdan boshlanishi mumkin. Agar ota-onalar farzandiga sigaret yoki nos olib kelib berishsa, bolalar yashirin ravishda chekish yoki hidlashga odatlanib qolishlari mumkin. Giyohvandlikning kelib chiqishida ota-onalarning e’tiborsizligi, loqaydligi va uzoqni o‘ylamasdan qilingan harakatlari ham katta rol o‘ynaydi.

Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, sigaret tarkibidagi zararli moddalarning katta qismi inson organizmiga jiddiy xavf tug‘diradi. Giyohvandlik inson salomatligi uchun o‘ta xavfli hisoblanadi. Mutaxassislar ba’zi hollarda giyohvandlik belgilari darhol sezilmasligini ta’kidlaydilar. Narkotik moddalarga o‘rganib qolgan organizmda fiziologik o‘zgarishlar yuz beradi. Bunda kuchli qaramlik paydo bo‘ladi va inson ularsiz yashay olmaydigan holatga tushib qoladi. Natijada og‘ir kasalliklar yuzaga keladi. Yurak mushaklari zararlanib, surunkali yurak etishmovchiligi boshlanishi mumkin. Shuningdek, gastrit, oshqozon yarasi, jigar sirrozi, pnevmoniya va plevrit kabi kasalliklar ham rivojlanadi.

Giyohvandlik davolab bo‘lmaydigan og‘ir kasallik sifatida baholanadi. Unga mubtalo bo‘lgan insonni oxir-oqibat og‘ir oqibatlar kutadi. Shu sababli giyohvandlik “o‘limga teng” xavfli illat sifatida ta’riflanadi.

Ko‘chada yoki jamoat joylarida giyohvand shaxslarni tashqi belgilar orqali ham aniqlash mumkin. Ularning rangi oqarib yoki sarg‘ayib ketadi, kiyinishida o‘zgarishlar bo‘ladi, qo‘l panjalarida shish paydo bo‘ladi, tishlari qorayadi yoki sinadi.

Shuningdek, muomalasi g‘alati bo‘lib qoladi, kayfiyati tez o‘zgaradi, asabiylik va tajanglik kuzatiladi. Uyidan pul va buyumlarning yo‘qolishi ham mumkin. O‘smirlar orasida giyohvandlikning kelib chiqish sabablari va oqibatlari ham dolzarb masalalardan biridir. Zamonaviy dunyo ko‘plab ijobiy jihatlarga ega bo‘lishi bilan birga, salbiy ta’sirlardan ham xoli emas. Bugungi kunda o‘smirlar orasida giyohvand moddalarni iste’mol qilish holatlari uchrab turibdi.

Bolalarning giyohvandlikka munosabati ko‘plab omillarga bog‘liq. Har kuni internet, filmlar, qo‘shiqlar va atrof-muhit orqali ular bu haqda ma’lumot oladilar. Ko‘pincha yoshlar qiziqish yoki tengdoshlariga taqlid qilish natijasida ushbu yo‘lga kirib qoladilar, ammo uning oqibatlarini to‘liq anglab etmaydilar.

Giyohvandlik, ayniqsa, irodasi zaif yoshlar orasida keng tarqalishi mumkin. Narkotik moddalar savdosi bilan shug‘ullanuvchi shaxslar esa moddiy ta’minoti yaxshi oilalardagi yoshlarni jalb qilib, ularning hisobidan foyda ko‘rishga harakat qiladilar. Biroq bu zaharli moddalarning oqibati yoshlarning sog‘lig‘ini yo‘qotishi, nogironlik yoki hatto o‘lim bilan yakunlanishi mumkin.

Buning uchun quyidagi choralarga e’tibor qaratish lozim:

Farzand tarbiyasida oilaning roli kuchaytirilishi;

Ota-onalarning farzand psixologiyasiga e’tiborli bo‘lishi;

Maktab va oliy ta’lim muassasalarida tushuntirish darslari o‘tkazilishi;

Zararli film va dasturlar ta’sirini kamaytirish;

Farzand bilan do‘stona muloqot o‘rnatish, uning orzu va qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash. Shundagina farzandning ota-onaga bo‘lgan ishonchi va hayotga qiziqishi ortadi hamda u zararli illatlardan uzoq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh. M. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O‘zberkiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zberkiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishishtan tanalimarosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. Toshkent: O‘zbekiston , 2016 –56 b.

2. Sh.M . Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: “O‘zbekiston” 2017 –17, 448 b.

3. X.Ibragimova, Sh.Abdullayeva “Pedagogika nazariyasi” Toshkent-2008. 269bet.

4. Nodira Egamberdiya “Ijtimoiy pedagogika” Toshkent-2009. 77-15bet.76. T.G. Kobyakova, O.A. Smerdov “Giyohvandlik va alkogolga qaramlikning birlamchi profilaktikasi bo‘yicha o‘smirlar ko‘ngillilar xizmatini tashkil qilish nazariyasi va amaliyoti”.

YOSHLAR MA’NAVIYATIGA RAHNA SOLUVCHI GIYOHVANTLIK ILLATINI BARTARAF ETISH YO’LLARI

Dusnazarova Mavjuda Ilyamonovna, TerDU “Davlat va huquq asoslari” kafedrasi katta o‘qituvchisi t.f.f.d (PhD)

Yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Ularga sog‘lom turmush tarzi, odob-axloq va vatanparvarlik tushunchalarini singdirish kerak. Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, teatr, muzey va madaniy tadbirlarga jalb etish yoshlarning ma’naviy dunyosini boyitadi. Yoshlar — har qanday davlat va jamiyatning kelajagi, taraqqiyotining tayanchi hisoblanadi. Ularning sog‘lom, bilimli va ma’naviy etuk bo‘lib ulg‘ayishi mamlakat ravnaqi uchun muhim omildir. Ammo bugungi kunda yoshlar tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan illatlardan biri bu — giyohvandlikdir. Ushbu xavfli illat nafaqat inson salomatligini emiradi, balki uning ma’naviy dunyosi, oilasi va jamiyatdagi mavqeiga ham katta zarar etkazadi. Giyohvandlik, narkomaniya bangilik – inson ma’naviyatiga zid bo’lgan, uning ijtimoiy-ruhiy holatini butkul izdan chiqaradigan g’oyat hatarli illat,bedavo hastalik.Unga chalingan kishilar borgan sari holdan toyadi,hissiyotlari qo’pollashadi,ma’naviy qiyofasidan mahrum bo’ladi, fel-atvorida ahloq odob me’yorlariga bepisandlik,hatti-harakatlarida tajovuzkorlik namoyon bo’ladi.Odatda giyohvandlik asr vabosi-OITS xastaligiga yo’liqib,hayotdan erta ko’z yumadi.[4]

Bugungi globallashuv davrida yoshlar ongiga turli zararli g‘oyalar va illatlar tahdid solmoqda. Ana shunday xavfli illatlardan biri — giyohvandlikdir.

[4] Ma’naviyat asosiy tushunchalar izohli lug’ati -53 bet

Giyohvandlik inson salomatligi, ma’naviyati va jamiyat taraqqiyotiga katta zarar etkazadi.Giyohvandlik yoshlarning ongini zaharlab, ularning hayotga bo‘lgan qiziqishini susaytiradi. Bunday insonlarda:
-bilim olishga intilish kamayadi;
-ma’naviy qadriyatlarga befarqlik paydo bo‘ladi;
-jinoyatchilik va zo‘ravonlikka moyillik kuchayadi;
-oilaviy va ijtimoiy munosabatlar buziladi.
Ayniqsa yoshlarning bu illatga berilishi kelajak avlod tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli giyohvandlikka qarshi kurashishda mafkuraviy immunitetni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Giyohvandlikning kelib chiqish sabablariga to’xtalsak.Yoshlarning giyohvandlikka berilib ketishiga bir qancha omillar sabab bo‘ladi. Eng avvalo, noto‘g‘ri muhit va yomon do‘stlar ta’siri katta rol o‘ynaydi. Ba’zi yoshlar qiziqish yoki havas sababli giyohvand moddalarni sinab ko‘radi va keyinchalik unga qaram bo‘lib qoladi. Shuningdek, oiladagi e’tiborsizlik, ota-onalar nazoratining sustligi ham bu illatning tarqalishiga sabab bo‘ladi. Ma’naviy bo‘shliq, ishsizlik, bo‘sh vaqtni mazmunli o‘tkaza olmaslik, internetdagi zararli axborotlar ham yoshlarning noto‘g‘ri yo‘lga kirib qolishiga olib keladi. Ba’zan yoshlar ruhiy tushkunlik, stress yoki hayotdagi muammolardan qochish maqsadida ham giyohvand moddalarni iste’mol qilishga urinadi. Ammo bu vaqtinchalik “yechim” inson hayotini yanada og‘irlashtiradi.

Giyohvandlikning zararli oqibatlari. Giyohvandlikning eng katta zarari inson salomatligiga ta’siridir. U asab tizimi, yurak, jigar va boshqa muhim a’zolar faoliyatini izdan chiqaradi. Insonning ruhiy holati yomonlashib, xotira susayadi, fikrlash qobiliyati pasayadi. Bundan tashqari, giyohvandlik yoshlarning ma’naviyatini emiradi. Ular bilim olishdan, mehnat qilishdan va foydali ishlardan uzoqlashadi. Ko‘plab jinoyatlar, o‘g‘rilik va zo‘ravonlik holatlarining kelib chiqishida ham giyohvandlikning salbiy ta’siri mavjud. Giyohvandlik oilalarning buzilishiga, ota-ona va farzand o‘rtasidagi mehr-oqibatning yo‘qolishiga sabab bo‘ladi. Natijada jamiyatda ijtimoiy muammolar ko‘payadi.

Giyohvandlikka qarshi kurashish yo‘llariga to’xtaladigan bo’lsak;

1. Ma’naviy tarbiya va targ‘ibot - Yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Ularga sog‘lom turmush tarzi, odob-axloq va vatanparvarlik tushunchalarini singdirish kerak. Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, teatr, muzey va madaniy tadbirlarga jalb etish yoshlarning ma’naviy dunyosini boyitadi.

2. Oilaning o‘rni - Farzand tarbiyasida ota-onaning mas’uliyati juda katta. Ota-onalar farzandlari bilan doimiy muloqotda bo‘lishi, ularning muammolariga befarq bo‘lmasligi zarur. Oiladagi mehr-muhit va o‘zaro ishonch yoshlarni turli yomon yo‘llardan himoya qiladi.

3. Ta’lim muassasalarining vazifas - Maktab, litsey, kollej va oliy ta’lim muassasalarida giyohvandlikning zararli oqibatlari haqida muntazam ravishda

suhbatlar, seminarlar va uchrashuvlar tashkil etilishi kerak. Psixologlar va mutaxassislar tomonidan yoshlar bilan individual ishlash ham foydali natija beradi.

4. Sport va foydali mashg‘ulotlar - Sport insonni jismonan chiniqtiribgina qolmay, uning irodasini ham mustahkamlaydi. Futbol, kurash, suzish, engil atletika kabi sport turlari yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etadi. Bundan tashqari, musiqa, rassomchilik, hunarmandchilik va IT sohasidagi to‘garaklar ham yoshlarni foydali faoliyatga yo‘naltiradi.

5. Huquqiy choralarni kuchaytirish - Giyohvand moddalar savdosiga qarshi qat’iy kurash olib borish zarur. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan nazoratning kuchaytirilishi, noqonuniy savdo bilan shug‘ullanuvchilarga keskin jazo qo‘llanishi jamiyat xavfsizligini ta’minlaydi.

6. Ommaviy axborot vositalarining roli - Televideniye, radio va internet orqali sog‘lom hayot tarzini targ‘ib qilish muhimdir. Ijtimoiy tarmoqlarda foydali va motivatsion materiallarni ko‘paytirish yoshlarni zararli odatlardan uzoqlashtirishga yordam beradi.

Mamlakatimizda yoshlar siyosatini amalga oshirishda hukumatimiz tomonidan ularning ijtimoiy-iqtisodiy himoyalanishiga munosib etibor qaratib kelinayotganligi ahamiyatlidir. Mafkuraviy immunitet — insonning turli zararli g‘oyalar, yot ta’sirlar va salbiy illatlarga qarshi mustahkam ma’naviy, ruhiy hamda fikriy himoyasidir. Qanday qilib inson organizmi kasalliklarga qarshi immunitet hosil qilsa, ma’naviy immunitet ham insonni yomon yo‘llardan himoya qiladi. Mafkuraviy immunitetga ega bo‘lgan yosh:
mustaqil fikrlaydi;
-oq bilan qorani ajrata oladi;
-zararli odatlardan uzoq yuradi;
-o‘z oldiga aniq maqsad qo‘yadi;
-Vatan va millat manfaatini qadrlaydi.

Giyohvandlik jamiyat taraqqiyotiga katta zarar etkazuvchi illatlardan biridir. Shu sababli O‘zbekistonda unga qarshi qat’iy qonunlar va jazo choralari joriy etilgan. Har bir fuqaro qonunlarga amal qilishi, ayniqsa yoshlar sog‘lom turmush tarzini tanlashi muhimdir. Chunki sog‘lom avlod — yurt kelajagining kafolatidir. Giyohvandlikning yoshlar ongiga ta’siri; Giyohvandlik yoshlarning ongini zaharlab, ularning hayotga bo‘lgan qiziqishini susaytiradi. Bunday insonlarda:
-bilim olishga intilish kamayadi;
-ma’naviy qadriyatlarga befarqlik paydo bo‘ladi;
-jinoyatchilik va zo‘ravonlikka moyillik kuchayadi;
-oilaviy va ijtimoiy munosabatlar buziladi.

Natijada inson nafaqat o‘z hayotiga, balki jamiyatga ham zarar etkazadi.Mafkuraviy immunitetni shakllantirish yo‘llari;

1. Oilada sog‘lom muhit yaratish - Farzand tarbiyasida oilaning o‘rni beqiyosdir. Ota-onalar farzandlari bilan samimiy muloqotda bo‘lishi, ularni to‘g‘ri yo‘lga yo‘naltirishi kerak. Oiladagi mehr-oqibat va nazorat yoshlarni turli zararli illatlardan asraydi.

2. Ma’naviy-ma’rifiy tarbiyani kuchaytirish - Maktab va oliy ta’lim muassasalarida ma’naviy tarbiyaga alohida e’tibor berilishi zarur. Kitobxonlikni rivojlantirish, tarixiy merosimizni o‘rganish, buyuk ajdodlarimiz hayotidan ibrat olish yoshlarning ongini boyitadi.

3. Sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish - Sport bilan shug‘ullanish, foydali mashg‘ulotlar bilan band bo‘lish yoshlarni zararli odatlardan uzoqlashtiradi. Sport insonda iroda, qat’iyat va intizomni shakllantiradi.

4. Internet va ommaviy axborot vositalaridan to‘g‘ri foydalanish - Bugungi kunda internet orqali turli zararli axborotlar tarqalmoqda. Yoshlarni internet madaniyatiga o‘rgatish, foydali va tarbiyaviy materiallarga yo‘naltirish mafkuraviy immunitetni mustahkamlaydi.

5. Huquqiy bilimlarni oshirish - Yoshlar giyohvandlikning qonuniy javobgarligi va oqibatlarini yaxshi bilishi kerak. Bu ularni noqonuniy harakatlardan tiyadi va mas’uliyat hissini oshiradi.

6. Yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish - Bo‘sh vaqtni mazmunli o‘tkazish mafkuraviy immunitetni kuchaytiruvchi muhim omildir. Turli fan to‘garaklari, sport musobaqalari, madaniy tadbirlar va kasb-hunar kurslari yoshlarning qiziqishini foydali faoliyatga yo‘naltiradi.

O‘zbekistonda giyohvandlikka qarshi kurash quyidagi huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi, “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi qonun, Bojxona va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatiga oid normativ hujjatlar.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining XIX bobida giyohvandlik bilan bog‘liq jinoyatlar uchun javobgarlik belgilangan . Jinoyat kodeksidagi 270 moddada - Taqiqlangan ekinlarni etishtirish Ko‘knori, nasha kabi tarkibida giyohvand modda mavjud o‘simliklarni noqonuniy ekish va parvarish qilish taqiqlanadi. Bunday harakatlar uchun jarima yoki ozodlikdan mahrum qilish jazosi qo‘llanadi. 271-modda - Giyohvand moddalarni noqonuniy egallash. Giyohvandlik vositalarini o‘g‘irlash, tovlamachilik yoki boshqa noqonuniy yo‘llar bilan qo‘lga kiritish jinoyat hisoblanadi. 273-modda - Giyohvand moddalarni saqlash va sotish.

Giyohvand moddalarni tayyorlash, saqlash, tashish yoki sotish maqsadida olib yurish eng og‘ir jinoyatlardan biri hisoblanadi. Bu holatda uzoq muddatli qamoq jazosi belgilanishi mumkin. Kontrabanda bilan bog‘liq javobgarlik Giyohvand moddalarni davlat chegarasidan noqonuniy olib o‘tish kontrabanda deb hisoblanadi va og‘ir jinoyat sifatida baholanadi. Ma’muriy javobgarlik bo‘lsa, ayrim hollarda ma’muriy javobgarlikka tortilishi mumkin. Bu jarima, ma’muriy qamoq yoki majburiy davolanish choralarini o‘z ichiga oladi. Qonunchilikda voyaga etmaganlarni giyohvandlikka jalb qilish alohida og‘ir jinoyat sifatida ko‘riladi. Yoshlarni giyohvand moddalarni iste’mol qilishga undash yoki targ‘ib qilish uchun qat’iy jazolar belgilangan. So‘nggi yillarda internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali giyohvand moddalarni tarqatish holatlari ko‘paygani sababli, qonunchilikda bu boradagi

javobgarlik ham kuchaytirilgan. Telegram va boshqa platformalar orqali noqonuniy savdo qilish jinoyat hisoblanadi.

Qonunlarning asosiy maqsadi:
-aholi salomatligini himoya qilish;
-yoshlarni zararli illatlardan asrash;
-jinoyatchilikning oldini olish;
-jamiyat xavfsizligini ta’minlashdan iborat.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlar, maktablar, mahalla va ota-onalar birgalikda ishlasagina giyohvandlikning oldini olish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, giyohvandlikka qarshi kurashishda mafkuraviy immunitetni shakllantirish eng muhim vazifalardan biridir. Ma’naviy barkamol, mustaqil fikrlaydigan va sog‘lom turmush tarziga amal qiladigan yoshlar har qanday zararli illatlarga qarshi tura oladi. Shu bois oila, maktab, mahalla va jamiyat birgalikda harakat qilib, yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlashi zarur. Uni bartaraf etish uchun oila, maktab, mahalla va davlat tashkilotlari birgalikda harakat qilishi kerak. Yoshlarni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda ma’naviy immunitetini kuchaytirish orqali bu illatning oldini olish mumkin. Sog‘lom va ma’naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda talim – tarbiyaga,oila tarbiyasiga etibor qaratish yurt kelajagining mustahkam poydevori hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Ma’naviyat asoslari, asosiy tushunchalar izohli lug’ati. (53-bet)
3. Baxodirov Z. Globallashuv ziddiyatlari-Tafakkur jurnali №1. 2004-yil.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIK PROFILAKTIKASIDA DAVLAT VA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI HAMKORLIGI

Termiz davlat universiteti “Davlat va huquq asoslari” kafedrasi mudiri
Djurayeva U.Ch.
Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti, 1-kurs talabasi
Jalilova Sabrina Hamza qizi

XXI asrda giyohvandlik muammosi global xavfsizlik va ijtimoiy barqarorlikka tahdid soluvchi asosiy omillardan biriga aylandi. Ayniqsa, yoshlar orasida narkotik moddalar iste’molining ortib borishi jahon hamjamiyati tomonidan jiddiy ijtimoiy muammo sifatida baholanmoqda. Talaba-yoshlar esa jamiyatning eng faol va istiqbolli qatlamini tashkil qilgani sababli ularning ma’naviy va jismoniy salomatligini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvandlik va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha giyohvand moddalarni

iste’mol qiluvchi yoshlar soni yildan-yilga ortib bormoqda. 2025-yilgi “World Drug Report” hisobotida 15–16 yoshdagi o‘quvchilar va yoshlar orasida noqonuniy narkotik moddalarni iste’mol qilish holatlari 100 dan ortiq mamlakatlar kesimida monitoring qilinayotgani qayd etilgan.[1,B.2];

UNODC ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda dunyo bo‘yicha taxminan 244 million kishi kamida bir marotaba kannabis iste’mol qilgan bo‘lib, bu uni dunyodagi eng ko‘p tarqalgan narkotik modda sifatida ko‘rsatmoqda. Shuningdek, 61 million kishi opioid turidagi moddalarni noqonuniy iste’mol qilgan.

O‘zbekiston sharoitida ham yoshlar orasida giyohvandlik va psixotrop moddalar bilan bog‘liq jinoyatlar dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Shu sababli talabalar orasida giyohvandlikning oldini olishda davlat organlari, ta’lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlarining samarali hamkorligini kuchaytirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Giyohvandlik — narkotik yoki psixotrop moddalarni muntazam iste’mol qilish natijasida shakllanuvchi jismoniy va ruhiy qaramlik holatidir. Sotsiologik yondashuvga ko‘ra, u deviant xulq-atvorning eng xavfli shakllaridan biri bo‘lib, shaxsning ijtimoiy me’yorlardan chetga chiqishini ifodalaydi.[2,B.7];

Talabalar orasida giyohvandlikning shakllanishiga quyidagi omillar sabab bo‘ladi:

Ijtimoiy omillar

- oiladagi nosog‘lom muhit;
- tengdoshlar bosimi;
- yoshlar nazoratining sustligi;
- bo‘sh vaqtning mazmunsiz tashkil etilishi;
- urbanizatsiya va migratsion jarayonlar.

Psixologik omillar

Talabalik davrida yoshlar turli ruhiy bosimlarga duch keladilar. Stress, depressiya, ijtimoiy moslashuv muammolari va ruhiy tushkunlik ayrim yoshlarni narkotik vositalarga murojaat qilishga undaydi.

Axborot-kommunikatsion omillar

Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali zararli kontentlarning keng tarqalishi yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, noqonuniy narkotik vositalar savdosining Telegram kabi platformalarda amalga oshirilayotgani xavfni yanada oshirmoqda.[3,B.21];

2024-yilda O‘zbekiston Senati huzuridagi ishchi guruh ma’lumotiga ko‘ra, psixotrop moddalar savdosi bilan shug‘ullanuvchi 52 ta internet-resurs aniqlangan bo‘lib, ularning 38 tasi Telegram kanallari orqali faoliyat yuritgan. Ushbu resurslar orqali qariyb 120 ming foydalanuvchi qamrab olingani qayd etilgan.

So‘nggi yillarda yoshlar orasida giyohvandlik bilan bog‘liq huquqbuzarliklarning ortib borayotgani kuzatilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Senati ma’lumotlariga ko‘ra, 2021–2023-yillar davomida narkotik moddalar bilan bog‘liq qariyb 25 ming jinoyat ishi qo‘zg‘atilgan hamda 17 mingdan ortiq shaxs

javobgarlikka tortilgan. Ularning 30 foizga yaqini 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlar hissasiga to‘g‘ri kelgan.[4,B.12];

Shuningdek:

- 2021-yilda narkotik jinoyatlar sodir etgan yoshlar ulushi 23 foizni;
- 2022-yilda 24,6 foizni;
- 2023-yilda esa 31,2 foizni tashkil etgan.

Bu ko‘rsatkichlar yoshlar, xususan talabalar orasida profilaktik faoliyatni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

2026-yilda O‘zbekiston Ichki ishlar vazirligi hisobotida mamlakat bo‘yicha 15 412 ta narkotik vositalar bilan bog‘liq jinoyat qayd etilgani hamda 3,7 tonnadan ortiq narkotik modda musodara qilingani ma’lum qilingan.

Tezkor tadbirlar natijasida 3 tonna 413 kg narkotik, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalarning noqonuniy muomalasiga chek qo‘yilib, iste’molga chiqib ketishining oldi olindi.

Narkojinoyatlarning 53 foizi Toshkent shahri (3 986 ta), Farg‘ona (2 178 ta) va Toshkent (1 954 ta) viloyatlari hissasiga to‘g‘ri keldi.

Giyohvandlik vositalarining eng ko‘pini “gashish” (48 foiz yoki 1 tn 470 kg) va “opiy” (27 foiz yoki 819 kg) moddalari tashkil etgan.

14 ta yashirin narkolaboratoriyalar aniqlanib, ularda saqlangan jami 75 kg giyohvandlik vositalari va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar musodara qilindi. [3]

Narkojinoyat sodir etgan 11 049 nafar shaxslar javobgarlikka tortildi. Achinarlisi, jinoyatchilarning 59 nafarini maktab o‘quvchilari, 124 nafarini talabalar tashkil etdi.

Xalqaro miqyosda ham yoshlar orasida giyohvandlikning kengayishi kuzatilmoqda. Reuters agentligi va UNODC hisobotiga ko‘ra, 2023-yilda dunyo bo‘yicha kokain iste’mol qiluvchilar soni 25 million kishiga etgan bo‘lib, bu o‘n yil avvalgiga nisbatan sezilarli o‘sishni anglatadi.

OECDning 2025-yilgi hisobotida noqonuniy narkotik moddalar iste’moli yurak-qon tomir, nevrologik hamda ruhiy kasalliklarning asosiy sabablaridan biri sifatida qayd etilgan. Hisobotga ko‘ra, 2021-yilda OECD davlatlarida 70 yoshgacha bo‘lgan aholining yuqumli bo‘lmagan kasalliklardan vafot etishining 5,1 foizi narkotik moddalar iste’moli bilan bog‘liq bo‘lgan.[5,B.22];

Giyohvandlik yoshlarning o‘qish va mehnat faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Talabalarning akademik faolligi pasayib, ijtimoiy moslashuv darajasi yomonlashadi. Natijada huquqbuzarlik, zo‘ravonlik va jinoyatchilik holatlari ortadi.

Giyohvandlik shaxsning ma’naviy qadriyatlarini emiradi, oilaviy va ijtimoiy mas’uliyat hissini susaytiradi. Bu esa jamiyatda ijtimoiy beqarorlik va axloqiy inqiroz xavfini kuchaytiradi.

O‘zbekiston Respublikasida yoshlarni zararli illatlardan himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda narkotik va psixotrop moddalar tarqalishining oldini olish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

2026-yilda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan “Say No to Drugs!” shiori ostida 187 ta profilaktik tadbir tashkil etilib, unda 37 mingdan ortiq talabalar ishtirok etgani qayd etilgan.

Shuningdek:

- 116 ta oliy ta’lim muassasasida “Yoshlar targ‘ibot guruhlari” tashkil etilgan;
- 248 ta maqsadli profilaktik tadbirlar o‘tkazilgan;
- “Mahalla - oila - ta’lim muassasasi” modeli asosida 311 ta qo‘shma tadbir tashkil etilib, qariyb 59 ming yosh qamrab olingan.

Mazkur faoliyat yoshlarning giyohvandlikka nisbatan murosasiz munosabatini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Oila yoshlar tarbiyasidagi eng muhim institut hisoblanadi. Ota-onalarning farzand tarbiyasiga e’tibori, ular bilan doimiy muloqoti va psixologik qo‘llab-quvvatlashi giyohvandlikning oldini olishda muhim omildir.

Mahalla yoshlarni ijtimoiy nazorat qilish va ma’naviy qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi. 2025-yilda mamlakatdagi 4024 ta mahallada yoshlar jinoyatchiligi umuman qayd etilmagani profilaktik tizim samaradorligini ko‘rsatadi.

Oliy ta’lim muassasalari yoshlarni ma’naviy va intellektual jihatdan tarbiyalovchi muhim ijtimoiy institutdir. Professor-o‘qituvchilar, psixologlar va murabbiylar tomonidan individual ishlash tizimini kuchaytirish talab etiladi.

Talabalar orasida giyohvandlikning oldini olish uchun quyidagi yo‘nalishlarda hamkorlikni kuchaytirish zarur:

1. Kompleks profilaktik tizimni rivojlantirish**;**
2. Psixologik xizmatlarni takomillashtirish**;**
3. Huquqiy savodxonlikni oshirish**;**
4. Internetdagi zararli kontentlarga qarshi kurashish**;**
5. Yoshlarni sport va innovatsion loyihalarga keng jalb qilish**;**
6. Mahalla–oila–ta’lim muassasasi integratsiyasini kuchaytirish**.**

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, faqat jazolash mexanizmlari emas, balki tushuntirish, qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy integratsiya usullari yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda samaraliroq hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, talabalar orasida giyohvandlikning oldini olish bugungi kunda davlat va jamiyat oldidagi eng dolzarb strategik vazifalardan biridir. Statistik ma’lumotlar yoshlar orasida narkotik moddalar bilan bog‘liq xavf ortib borayotganini ko‘rsatmoqda. Bu esa profilaktik faoliyatni yanada kuchaytirishni talab etadi.

Davlat organlari, ta’lim muassasalari, mahalla, oila va fuqarolik jamiyati institutlarining o‘zaro hamkorligi asosida kompleks profilaktik tizimni rivojlantirish orqali yoshlarni zararli illatlardan himoya qilish mumkin. Ayniqsa, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, psixologik yordam xizmatlarini kengaytirish hamda yoshlarning ma’naviy immunitetini mustahkamlash giyohvandlikka qarshi kurashning samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Yosh avlodning sog‘lom va barkamol bo‘lib voyaga etishi esa jamiyat taraqqiyoti va davlat kelajagining muhim kafolati hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1, United Nations Office on Drugs and Crime. World Drug Report 2025. Vienna: UNODC, 2025.

2. Organisation for Economic Co-operation and Development. Health at a Glance 2025: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2025.

3. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. 2026 yil yakunlari bo‘yicha narkotik vositalar bilan bog‘liq jinoyatlar tahlili. Toshkent, 2026.

4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. “Say No to Drugs!” profilaktik tadbirlari bo‘yicha hisobot. Toshkent, 2026.

5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati. Yoshlar o‘rtasida psixotrop moddalar tarqalishining oldini olish bo‘yicha tahliliy ma’lumotlar. Toshkent, 2024.

OILAVIY MUHITDAGI MUAMMOLAR VA YOSHLARDA DESTRUKTIV XULQ-ATVORNING OLDINI OLISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

TerDU “Pedagogika va ijtimoiy ish” kafedrasi o‘qituvchisi
Mamaraimova Z.

Annotatsiya: Maqolada oila yoshlar orasida giyohvandlik, agressiv xulq-atvor, ijtimoiy befarqlik va ma‘naviy zaiflikning oldini olishda birlamchi profilaktik muhit sifatida asoslanadi. Shuningdek, oilaviy muammolarni erta aniqlash, ota-onalar bilan pedagogik hamkorlikni kuchaytirish, maktab–mahalla–oila aloqalarini tizimli tashkil etish va yoshlarning psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlanishini ta‘minlash bo‘yicha takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: oila, oilaviy muhit, yoshlar, ijtimoiylashuv, giyohvandlik profilaktikasi, tarbiya, emotsional qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy-pedagogik hamkorlik, destruktiv xulq-atvor.

Oila shaxs rivojlanishining eng dastlabki va eng ta‘sirchan ijtimoiy muhitidir. Bola jamiyat haqidagi ilk tasavvurlarni, mehr, ishonch, javobgarlik, hurmat, mehnat, intizom va muloqot madaniyatini avvalo oilada o‘zlashtiradi. Shu sababli oiladagi munosabatlar sifati yosh avlodning ma‘naviy shakllanishi, ruhiy barqarorligi va ijtimoiy xulq-atvoriga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda yoshlar tarbiyasi masalasida faqat ta‘lim muassasasi yoki huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatiga tayanish yetarli emas. Yosh shaxsda xavfli xulq-atvor, giyohvandlikka moyillik, internetdagi zararli guruhlarga qiziqish, agressivlik, befarqlik yoki ijtimoiy mas‘uliyatsizlik birdan paydo bo‘lmaydi. Bunday holatlar ko‘pincha oilaviy nazoratning sustligi, emotsional yaqinlikning yo‘qligi, ota-onaning farzand bilan samimiy muloqot qila olmasligi va bolada ichki tayanchning shakllanmaganligi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Oilaviy muhitdagi muammolarni faqat maishiy yoki shaxsiy masala sifatida baholash to‘g‘ri emas. Ular kengroq ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega. Chunki oiladagi nosog‘lom muhit maktabdagi o‘qish motivatsiyasiga, tengdoshlar bilan

munosabatga, yoshning o‘ziga baho berishiga va kelajakdagi hayotiy tanlovlariga ta‘sir qiladi. Shu bois yoshlar orasida giyohvandlik va boshqa destruktiv xulq-atvor shakllarining oldini olishda oila birlamchi profilaktika instituti sifatida qaralishi zarur.

Mazkur maqolaning maqsadi - oilaviy muhitdagi muammolarni yoshlar orasida destruktiv xulq-atvorning oldini olish nuqtayi nazaridan tahlil qilish hamda oila, ta‘lim muassasasi va mahalla hamkorligiga asoslangan ijtimoiy-pedagogik profilaktika yo‘nalishlarini belgilashdan iborat.

Oilaviy muhitning yosh shaxs rivojlanishidagi o‘rni. Oila bolaning psixologik xavfsizlik, ijtimoiy ishonch va axloqiy yo‘nalish oladigan birinchi makonidir. Agar oilada mehr, tartib, muloqot, adolat va o‘zaro hurmat mavjud bo‘lsa, bola o‘zini qadrlangan, kerakli va himoyalangan shaxs sifatida his qiladi. Bunday muhit yoshda ichki barqarorlik, o‘zini boshqarish, ijobiy maqsad qo‘yish va zararli ta‘sirlarga qarshi turish qobiliyatini shakllantiradi.

Aksincha, oilada doimiy nizo, qo‘pollik, befarqlik, ishonchsizlik, haddan tashqari nazorat yoki mutlaqo nazoratsizlik mavjud bo‘lsa, bola ichki xavotir, yolg‘izlik, o‘zini keraksiz his qilish, norozilik yoki tajovuzkorlik holatlarini boshdan kechirishi mumkin. Bunday holatlar yoshning maktabdagi xulqi, o‘qishga munosabati, tengdoshlar bilan aloqasi va ijtimoiy tanlovlarida namoyon bo‘ladi.

Oilaviy tarbiya yosh shaxs uchun faqat nasihat yoki taqiq tizimi emas. U kundalik hayotda ko‘rsatiladigan namuna, muloqot madaniyati, muammoni hal qilish usuli, ota-onaning bir-biriga munosabati, mehnatga yondashuvi va farzandga bildiradigan ishonchi orqali shakllanadi. Shuning uchun oiladagi har bir barqaror munosabat tarbiyaviy resursga, har bir davomli ziddiyat esa xavf omiliga aylanishi mumkin.

Yoshlar orasida giyohvandlik va zararli odatlarning oldini olishda oilaning roli aynan shu nuqtada ko‘rinadi. Agar bola oilada eshitilsa, tushunilsa, qo‘llab-quvvatlansa va nazorat qilinsa, u salbiy guruhlar, yolg‘on do‘stlik, xavfli takliflar va destruktiv ta‘sirlarga nisbatan ichki qarshilikka ega bo‘ladi. Agar oilada bunday tayanch bo‘lmasa, yosh bunday ehtiyojni ko‘cha, internet, tasodifiy guruh yoki zararli munosabatlar orqali qidirishi mumkin.

Oilaviy muammolarning asosiy ko‘rinishlari. Oilaviy muammolar turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Ularning eng muhimlaridan biri ota-ona va farzand o‘rtasidagi muloqotning zaiflashuvidir. Ba‘zi oilalarda ota-onalar farzandining moddiy ehtiyojlarini qondirishni tarbiyaning asosiy shakli deb hisoblaydi, biroq uning emotsional holati, ichki kechinmalari, do‘stlari, qo‘rquvlari va qiziqishlariga yetarli e‘tibor bermaydi. Natijada bola oilada yashasa-da, psixologik jihatdan yolg‘iz qoladi.

Ikkinchi muammo - oiladagi nizoli muhitdir. Ota-onalar o‘rtasidagi doimiy janjal, bir-birini kamsitish, qo‘pol muomala va bolaning oldida kelishmovchiliklarni keskin ifodalash yosh shaxsida xavotir va ishonchsizlikni kuchaytiradi. Bunday muhitda bola muammoni muloqot orqali emas, baqirish, chekinish yoki tajovuz orqali hal qilishga o‘rganishi mumkin.

Uchinchi muammo - nazoratsizlikdir. Ota-onaning bandligi, farzandning bo‘sh vaqtini bilmasligi, internetdagi faoliyatini nazorat qilmasligi, do‘stlari va qiziqishlari bilan qiziqmasligi yoshni xavfli axborot va salbiy guruh ta‘siriga ochiq qoldiradi. Nazorat deganda qattiq taqiq emas, balki mas‘uliyatli kuzatuv, ishonchli muloqot va vaqtida ko‘mak berish tushunilishi kerak.

To‘rtinchi muammo - haddan tashqari bosim va jazoga asoslangan tarbiyadir. Ayrim oilalarda bola doim tanqid qilinadi, solishtiriladi, xatosi uchun kamsitiladi yoki qo‘rqitiladi. Bunday munosabat bolaning o‘ziga bahosini pasaytiradi, ichki norozilikni kuchaytiradi va uydan tashqarida tan olinadigan muhit izlashga undaydi.

Beshinchi muammo - qadriyatli tarbiyaning zaiflashuvidir. Oilada halollik, mehnatsevarlik, sog‘lom turmush, ilmga hurmat, kattaga ehtirom, kichikka mehr, vatanparvarlik va mas‘uliyat kabi tushunchalar kundalik hayotda amaliy namuna orqali ko‘rsatilmasa, ular bolaning ongida faqat umumiy gap sifatida qoladi. Qadriyat namuna bilan mustahkamlanmasa, u xulq-atvor me‘yoriga aylanmaydi.

Oilaviy muammolar va yoshlar xulq-atvoridagi xavf belgilar. Oilaviy muhitdagi muammolar yoshlar xulq-atvorida turli belgilar orqali namoyon bo‘lishi mumkin. Bunday belgilarni faqat intizomsizlik sifatida emas, balki ichki muammo haqida signal sifatida ko‘rish zarur. Maktab, mahalla va oila bu belgilarni erta sezsa, profilaktik yordam samaraliroq bo‘ladi.

Xavf belgilariga o‘qishga qiziqishning keskin pasayishi, darsga sababsiz kelmaslik, yolg‘on gapirish, agressivlik, do‘stlar doirasining keskin o‘zgarishi, uyga kech qaytish, ota-ona bilan muloqotdan qochish, haddan tashqari asabiylik, befarqlik, internetda uzoq vaqt nazoratsiz qolish, begona guruhlarga qiziqish va sog‘lom faoliyatlardan chetlashish kiradi.

Oilaviy muammolarni kamaytirish va yoshlar orasida zararli odatlarning oldini olish uchun birinchi navbatda ota-onalar bilan individual va guruhiy ishlash tizimini kuchaytirish zarur. Har bir ta‘lim muassasasida ota-onalar uchun “Farzand bilan ishonchli muloqot”, “O‘smirlik davridagi xavf belgilar”, “Internet va ijtimoiy tarmoqlardagi tahdidlar”, “Giyohvandlik profilaktikasida oilaning roli” kabi mavzularda amaliy suhbatlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, sinf rahbarlari va maktab psixologlari oilaviy muhitdagi muammolarni faqat rasmiy hujjatlarda emas, real pedagogik kuzatuv orqali aniqlashi lozim. Bunda bolaning xulqidagi o‘zgarishlar, emotsional holati, darsdagi ishtiroki, tengdoshlar bilan munosabati va ota-onalar bilan aloqasi tahlil qilinadi.

Uchinchidan, muammoli oilalar bilan ishlashda ayblash usulidan voz kechish kerak. Ota-onaga faqat tanbeh berish emas, balki unga farzand tarbiyasida yordam berish, tushuntirish, yo‘l ko‘rsatish va zarur hollarda ijtimoiy xizmatlar bilan bog‘lash muhimdir.

To‘rtinchidan, yoshlar bilan profilaktik suhbatlar qo‘rqitish ruhida emas, hayotiy misollar, ijobiy tanlov, sog‘lom maqsad, o‘zini hurmat qilish va kelajak uchun mas‘uliyat g‘oyasi asosida olib borilishi kerak. Chunki yosh shaxs faqat taqiqdan emas, ichki ishonch va ongli tanlovdan kuch oladi.

Beshinchidan, oilaviy tarbiyada milliy qadriyatlar, mehr-oqibat, kattalarga hurmat, halollik, sog‘lom hayot, ilmga intilish va jamoaga foyda keltirish kabi tushunchalar kundalik hayotiy amaliyot bilan bog‘lanishi kerak. Qadriyat bola ongida faqat eshitilgan so‘z emas, ko‘rilgan namuna orqali mustahkamlanadi.

Oiladagi befarqlik, nizolar, nazoratsizlik, haddan tashqari bosim va emotsional qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi yoshda destruktiv xulq-atvor, salbiy guruh ta‘siriga berilish va zararli odatlarga moyillik xavfini kuchaytirishi mumkin. Profilaktikaning asosiy maqsadi yoshni qo‘rqitish emas, balki unda sog‘lom qadriyat, ijtimoiy mas‘uliyat, o‘zini qadrlash, yordam so‘rash madaniyati va zararli ta‘sirga qarshi ongli pozitsiyani shakllantirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. Lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy xizmatlar va yordam to‘g‘risida”gi Qonuni. Lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. Lex.uz.
5. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.

GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA DAVLAT VA JAMIYAT HAMKORLIGI

Murodova Elmira Muxiddin qizi – Termiz davlat universiteti
davlat va huquq asoslari kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada giyohvandlikning zamonaviy jamiyat taraqqiyotiga ko‘rsatayotgan salbiy ta‘siri, uning kelib chiqish omillari hamda oldini olishda davlat va jamiyat hamkorligining ahamiyati ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, giyohvandlikka qarshi kurashning huquqiy, ijtimoiy va profilaktik mexanizmlari yoritilib, milliy amaliyot hamda mavjud muammolar tahlili asosida ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, profilaktika, davlat siyosati, jamiyat, yoshlar, huquqiy targ‘ibot, ijtimoiy himoya, ma‘naviy tarbiya, sog‘lom turmush tarzi, hamkorlik.

Giyohvandlik bugungi kunda insoniyat oldida turgan eng murakkab ijtimoiy-huquqiy va tibbiy muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu salbiy hodisa jamiyat taraqqiyoti, davlat xavfsizligi va inson salomatligiga jiddiy tahdid soluvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Jahon miqyosida giyohvandlikning keng tarqalishi natijasida jinoyatchilikning ortishi, ijtimoiy munosabatlarning buzilishi, oilaviy nizolarning ko‘payishi, mehnat unumdorligining pasayishi hamda inson salomatligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi ko‘plab oqibatlar yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, yoshlar

oʻrtasida giyohvandlikning tarqalishi jamiyatning kelajak taraqqiyoti uchun jiddiy xavf tugʻdiradi. Shu sababli mazkur masala bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida eʻtirof etilmoqda.

Giyohvandlikning xavfli jihati shundaki, u dastlab shaxsning individual muammosi sifatida koʻrinishi mumkin boʻlsa-da, vaqt oʻtishi bilan ijtimoiy xavfli hodisaga aylanadi. Giyohvand moddalarni isteʻmol qiluvchi shaxsning sogʻligʻi yomonlashadi, ruhiy va jismoniy qaramlik shakllanadi, mehnat qobiliyati pasayadi hamda ijtimoiy munosabatlari izdan chiqadi. [1] Natijada ushbu holat nafaqat bir inson hayotiga, balki uning oilasi va atrofidagi ijtimoiy muhitga ham salbiy taʻsir koʻrsatadi. Shu bilan birga, giyohvandlik koʻpincha boshqa huquqbuzarliklar va jinoyatlarning sodir etilishiga ham sabab boʻladi. Moddiy mablagʻ topish maqsadida oʻgʻrilik, firibgarlik, zoʻravonlik va boshqa noqonuniy harakatlarning yuzaga kelishi jamiyat xavfsizligiga tahdid tugʻdiradi.

Giyohvandlikning kelib chiqishiga taʻsir qiluvchi omillar turli xil boʻlib, ular ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik va maʻnaviy xususiyatlarga ega. Oilaviy nizolar, ota-onalar tomonidan yetarli nazoratning mavjud emasligi, moddiy qiyinchiliklar, salbiy muhit, yoshlarning boʻsh vaqtini mazmunli tashkil etmaslik, ruhiy tushkunlik va tengdoshlarning salbiy taʻsiri ushbu muammoning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali zararli axborotlarning tarqalishi yoshlar ongiga salbiy taʻsir koʻrsatishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar oʻrtasida giyohvandlik vositalarini isteʻmol qilish koʻplab xavflarga olib keladi. Ularning salomatligiga taʻsiri, ruhiy kasalliklar, huquq buzarliklarining ortishi, yoshlarning jamiyatdan chetlanishi kabi muammolarni yuzaga keltiradi. Shuningdek, giyohvandlikni boshlagan yoshlarning koʻplari ijtimoiy, iqtisodiy va maʻnaviy jihatdan izolyatsiya boʻlib qoladilar, bu esa ularning kelajakdagi imkoniyatlarini cheklaydi [2]

Sababi, bu masala faqat hukumat yoki shifokorlar zimmasidagi vazifa emas, balki jamiyatning barcha qatlamlarini oʻz ichiga oladi. Shu sababli davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari, taʻlim muassasalari, oilalar, mahalla institutlari, ommaviy axborot vositalari va umuman, keng jamoatchilik bir-biriga yelkadosh boʻlib harakat qilsa, giyohvandlikka qarshi kurashishda haqiqiy natijaga erishish mumkin. Masalan, maktab va universitetlarda yoshlar orasida maʻrifiy ishlar olib borish, mahallalarda ongni oshirishga qaratilgan tadbirlar tashkil etish, oilalarda farzandlar tarbiyasiga eʻtibor berish va ommaviy axborot vositalari orqali doimiy targʻibot yuritish muhim ahamiyatga ega. Bu yoʻnalishda davlat va jamiyatning hamkorligi, har bir tashkilot va fuqaroning muammoga beparvo boʻlmasligi eng samarali mexanizmlardan biri hisoblanadi. Natijada, giyohvandlik xavfi kamayadi, sogʻlom va barqaror jamiyat shakllanadi. Shu kabi hamkorlik harakati nafaqat muammoning oldini oladi, balki jamiyat ichida masʻuliyat, ishonch hamda birdamlik tuygʻusini kuchaytiradi.

Davlatning ushbu yoʻnalishdagi asosiy vazifalaridan biri giyohvandlikka qarshi kurashning huquqiy asoslarini takomillashtirish hisoblanadi. Davlat tomonidan

noqonuniy giyohvand moddalar aylanmasini cheklash, profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirish, aholini ijtimoiy himoya qilish va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish bo‘yicha turli mexanizmlar ishlab chiqiladi. [3] Bundan tashqari, ta‘lim tizimida yoshlarni zararli odatlardan himoya qilishga qaratilgan maxsus dasturlar, seminarlar va ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar tashkil etiladi.

Yaqin yillarda O‘zbekistonda yoshlar siyosati keskin faollashdi — davlat bu sohada yirik islohotlarni boshlab yubordi. Yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ish bilan ta‘minlash va ijtimoiy himoya qilish masalalari endi kun tartibida muhim o‘rinda turibdi. Ayniqsa, zamonaviy jamiyatda yoshlarning vaqtini to‘g‘ri tashkil qilish va ular uchun foydali, qiziqarli faoliyatlar yaratish ustuvor maqsadga aylangan. Hozir ko‘plab loyihalar va dasturlar sport, san‘at va boshqa madaniyat sohalarida yoshlar ishtirokini oshirishga qaratilgan.

Bu bejiz emas. Yoshlarni ijtimoiy hayotga faol jalb qilish, ularning orzu va intilishlarini ro‘yobga chiqarishga imkon berish, salbiy ta‘sirlardan asrash uchun eng samarali yo‘lga aylandi. Chunki foydali faoliyatlarga jalb bo‘lgan yoshlar vaqtini behuda o‘tkazmaydi, salbiy guruhlar ta‘sir doirasidan chetda qoladi. Shu sabab, nafaqat davlat, balki butun jamiyat yoshlarni yangi marralarga undash, ularga imkon va ko‘mak berishni o‘z oldiga asosiy vazifa qilib qo‘ygan. Bu boradagi islohotlar nafaqat individual rivojlanish, balki butun millat kelajagi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘z vaqtida, oqilona harakatlar yoshlarning hayotidagi tahdidlarni kamaytiradi va ularni mustaqil, faol, taraqqiyparvar shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Giyohvandlikning oldini olishda jamiyatning roli nihoyatda muhim bo‘lib, bu jarayonda har bir ijtimoiy institut o‘ziga xos vazifani bajaradi. Ayniqsa, jamiyatning eng asosiy bo‘g‘ini hisoblangan oila shaxs tarbiyasining ilk va eng muhim maskani sanaladi. Farzandning dunyoqarashi, ma‘naviy qadriyatlari, xulq-atvori va hayotga bo‘lgan munosabati avvalo oilada shakllanadi. Shu sababli ota-onalarning farzand tarbiyasiga mas‘uliyat bilan yondashishi, ularning qiziqishlari, muammolari va do‘stlari bilan muntazam qiziqib borishi muhim ahamiyat kasb etadi. Giyohvandlikning oldini olishda jamiyatning roli ham alohida ahamiyat kasb etadi. Jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan oila shaxsning ma‘naviy shakllanishida birlamchi institut hisoblanadi. Farzand tarbiyasida ota-onalarning mas‘uliyati va e‘tibori muhim omil hisoblanadi. Oilada sog‘lom muhitning mavjudligi, o‘zaro hurmat va ishonchning shakllanganligi yoshlarni turli zararli ta‘sirlardan himoya qiladi. [4] Oilada sog‘lom psixologik muhit, mehr-oqibat, o‘zaro hurmat va ishonchning mavjudligi yoshlarni turli zararli illatlar, jumladan giyohvandlikdan himoya qiluvchi eng kuchli omillardan biridir. Aksincha, oiladagi doimiy nizolar, beparvolik, ota-onaning yetarli nazorat o‘rnatmasligi yoki farzand bilan muloqotning sustligi yoshlarning salbiy muhit ta‘siriga tushib qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, e‘tiborsizlik va ma‘naviy bo‘shliq yoshlarni noto‘g‘ri yo‘lga boshlovchi omillardan biri hisoblanadi. Shu bois ota-onalar farzandlarga nafaqat moddiy, balki ma‘naviy va ruhiy jihatdan ham tayanch bo‘lishlari zarur. Shuningdek, mahalla institutlari va fuqarolik jamiyati tashkilotlari ham giyohvandlikka qarshi kurashishda

muhim o‘rin egallaydi. Mahalla fuqarolarning eng yaqin ijtimoiy muhiti bo‘lib, unda yoshlarning yurish-turishi, oilaviy ahvoli va ijtimoiy muammolarini kuzatish imkoniyati mavjud. Mahallalar orqali ehtiyojmand, nazoratsiz qolgan yoki xavf guruhiga kiruvchi shaxslarni aniqlash, ularga ijtimoiy, moddiy va psixologik yordam ko‘rsatish mumkin. Bundan tashqari, mahalla faollari, profilaktika inspektorlari va nuroniylar hamkorligida targ‘ibot tadbirlari, uchrashuvlar va davra suhbatlari tashkil etilishi yoshlarning ongida sog‘lom hayot tarziga nisbatan ijobiy qarashlarni shakllantiradi. Ta‘lim muassasalari ham giyohvandlik profilaktikasida alohida ahamiyatga ega. Maktab, akademik litsey, kollej va oliy ta‘lim muassasalarida yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, zararli odatlarning salbiy oqibatlari haqida tushuntirish ishlari olib boriladi. O‘quvchilarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish, ularni bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga yo‘naltirish muhim profilaktik choralar hisoblanadi. Sport musobaqalari, madaniy-ma‘rifiy tadbirlar, kitobxonlik va turli to‘garaklarga jalb etish yoshlarni zararli odatlardan uzoqlashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, giyohvandlikka qarshi kurashish va uning oldini olish davlat hamda jamiyatning birgalikdagi sa‘y-harakatlarini talab etadigan murakkab va ko‘p qirrali ijtimoiy jarayon hisoblanadi. Ushbu muammoni bartaraf etishda faqatgina huquqiy javobgarlik choralarini qo‘llash yetarli emas, chunki giyohvandlik nafaqat jinoyatchilik, balki inson salomatligi, ma‘naviyati, oilaviy muhit va jamiyat taraqqiyotiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan omildir. Shu sababli bu illatga qarshi kurashishda profilaktika tadbirlarini kuchaytirish, yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiyani rivojlantirish hamda aholining ijtimoiy himoyasini ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport va madaniy tadbirlarga keng jalb qilish, ularning bilim va kasb-hunar egallashiga ko‘maklashish orqali zararli odatlarga moyillikning oldini olish mumkin. Ta‘lim muassasalarida giyohvandlikning zararli oqibatlari haqida muntazam tushuntirish ishlari olib borilishi, psixologik maslahat va ijtimoiy yordam tizimlari samarali yo‘lga qo‘yilishi zarur. Shu bilan birga, oiladagi sog‘lom muhit, ota-onalarning farzand tarbiyasiga bo‘lgan mas‘uliyati va farzandlar bilan doimiy muloqoti ham yoshlarni turli tahdidlardan himoya qilishda muhim omillardan biri hisoblanadi.

Davlat organlari, huquqni muhofaza qiluvchi idoralar, ta‘lim muassasalari, nodavlat tashkilotlar va jamoatchilikning o‘zaro hamkorligi natijasida giyohvandlikka qarshi samarali tizim yaratish mumkin. Bunday hamkorlik orqali nafaqat giyohvand moddalar tarqalishining oldi olinadi, balki ushbu illatga duchor bo‘lgan shaxslarni jamiyatga qayta moslashtirish, ularga tibbiy va psixologik yordam ko‘rsatish imkoniyati ham kengayadi. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari va internet tarmoqlari orqali sog‘lom hayot tarzini targ‘ib qilish, yoshlar ongida yuksak ma‘naviy qadriyatlarni shakllantirish ham muhim vazifalardan biridir. Chunki ma‘naviy jihatdan barkamol, mustaqil fikrlaydigan va ongli yoshlar har qanday zararli illatlarga qarshi tura oladi. Demak, giyohvandlikka qarshi kurashish - bu faqat bir tashkilot yoki davlatning vazifasi emas, balki butun jamiyatning umumiy

mas‘uliyatidir. Profilaktika, ta‘lim-tarbiya, huquqiy nazorat, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va psixologik yordamni uyg‘unlashtirish orqali sog‘lom avlodni tarbiyalash, jamiyat xavfsizligi va barqaror taraqqiyotini ta‘minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Qayimova, N. (2025). VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQBUZARLIGIGA QARSHI KURASHISHNING HUQUQIY ASOSLARI. *Solution of Social Problems in Management and Economy*, *4*(3), 99-101.

2.Qodirov A.A. Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ta‘lim muassasalarining roli // Pedagogika va Psixologiya. - 2021. - №3. - B. 123–128.

3.Berezin S.V., Lisetskiy K.S. Psixologiya narkoticheskoy zavisimosti i sozavisimosti: Monografiya. -M., 2001. - 212 b.

MAKTAB O‘QUVCHILARIDA GIYOHVANDLIKKA QARSHI PROFILAKTIK ISHLAR MAZMUNI VA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Jo‘rayev Shoymardon
Sherobod t
umani 6-umumiy o‘rta ta’lim
maktabi psixologi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab o‘quvchilarida giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlarning mazmuni, psixologik-pedagogik yo‘nalishlari, xavf va himoya omillari, maktab psixologi faoliyatining asosiy vazifalari hamda oila, sinf rahbari, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: maktab o‘quvchisi, giyohvandlik profilaktikasi, maktab psixologi, psixologo-pedagogik yordam, xavf omillari, himoya omillari, sog‘lom turmush tarzi, profilaktik suhbat, rad etish ko‘nikmasi, ijtimoiy-psixologik moslashuv.

Maktab yoshi bola shaxsining ijtimoiylashuvi, axloqiy me’yorlarni o‘zlashtirishi, o‘zini anglashi, tengdoshlar bilan munosabat qurishi va hayotiy qadriyatlarni shakllantirishi uchun muhim davr hisoblanadi. Shu davrda o‘quvchi tashqi ta’sirlarga nisbatan sezgir bo‘ladi, guruh fikriga tezroq moslashadi, o‘zini kattalardan mustaqil ko‘rsatishga intiladi va ayrim hollarda xavfli tajribalarga qiziqish bildirishi mumkin. Shuning uchun maktab muhitida giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlar tizimli, ilmiy asoslangan va yosh xususiyatlariga mos tashkil etilishi zarur.

Maktab psixologining vazifasi faqat muammo yuzaga kelgandan keyin maslahat berish emas. U profilaktik muhitni yaratish, xavf belgilarini erta aniqlash, o‘quvchilar bilan trening va suhbatlar o‘tkazish, ota-onalarga maslahat berish, sinf rahbarlari bilan hamkorlik qilish va zarur hollarda o‘quvchini tegishli mutaxassislarga yo‘naltirish kabi vazifalarni bajaradi. Bunday faoliyat maktabda psixologik xavfsizlikni ta’minlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Maktab o‘quvchilarida giyohvandlik xavfini tushunish. Maktab o‘quvchilarida giyohvandlik xavfi, avvalo, shaxsiy, oilaviy, ijtimoiy va axborot muhiti omillarining o‘zaro ta’siri natijasida kuchayadi. O‘quvchida xavfli xulq shakllanishi uchun bitta sabab yetarli bo‘lmasligi mumkin. Ammo bir nechta salbiy omillar to‘planganda, bolaning psixologik barqarorligi susayadi va u zararli ta’sirlarga nisbatan himoyasizroq bo‘lib qoladi.

Maktab omillari ham muhim ahamiyatga ega. O‘qishdagi muvaffaqiyatsizlik, sinf jamoasiga moslasha olmaslik, bulling, pedagoglar bilan salbiy munosabat, darslarga qiziqishning pasayishi va o‘zini maktabda keraksiz his qilish o‘quvchini salbiy guruhlar ta’siriga yaqinlashtirishi mumkin. Shuning uchun maktabdagi profilaktika faqat ma’ruzalar emas, balki o‘quvchining ijtimoiy-psixologik moslashuvini qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

Axborot muhiti omillari keyingi yillarda kuchaymoqda. O‘quvchilar internet, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va videoplatformalar orqali turli axborotlarga duch keladi. Ayrim kontentlarda zararli moddalar, xavfli xulq, “erkinlik”, “tajriba”, “tez pul”, “kattalar hayoti” kabi obrazlar jozibador qilib ko‘rsatilishi mumkin. Shuning uchun maktab profilaktikasiga raqamli xavfsizlik va media savodxonlik elementlari kiritilishi shart.

Giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlarning asosiy maqsadi. Maktabda giyohvandlikka qarshi profilaktikaning asosiy maqsadi o‘quvchini qo‘rqitish emas, balki uning ongli, mas’uliyatli va xavfsiz xulqini shakllantirishdir. Qo‘rqitish qisqa muddatli ta’sir ko‘rsatishi mumkin, ammo barqaror ichki pozitsiyani shakllantirmaydi. O‘quvchi giyohvandlikning zararini bilishi bilan birga, xavfli vaziyatda qanday harakat qilishni ham bilishi kerak.

Profilaktik ishlarning birinchi vazifasi o‘quvchida aniq bilim shakllantirishdir. U giyohvand moddalarning salomatlikka, psixikaga, oilaga, o‘qishga, kelajak kasbiga va huquqiy maqomiga ta’sirini tushunishi lozim. Bu bilim umumiy va quruq ma’lumot shaklida emas, o‘quvchi hayotiga yaqin misollar orqali berilishi kerak.

Ikkinchi vazifa - xavfni tanish ko‘nikmasini shakllantirish. O‘quvchi “bir marta sinab ko‘r”, “hech narsa qilmaydi”, “hamma qiladi”, “sen qo‘rqoqmisan?”, “tez pul topasan” kabi manipulyativ takliflarni xavf signali sifatida tanishi kerak.

Uchinchi vazifa - rad etish kompetensiyasini rivojlantirish. O‘quvchi xavfli taklifni qanday rad etish, vaziyatdan qanday chiqish, kimga murojaat qilish va o‘zini qanday himoya qilishni amaliy mashqlar orqali o‘rganishi lozim.

To‘rtinchi vazifa - psixologik barqarorlikni kuchaytirish. Stress, nizo, o‘qishdagi qiyinchilik, oilaviy muammo yoki tengdoshlar bosimi paytida o‘quvchi zararli yo‘lni emas, ijtimoiy maqbul yechimni tanlashga o‘rganishi kerak.

Beshinchi vazifa - yordam so‘rash madaniyatini shakllantirish. O‘quvchi xavfli vaziyatda yolg‘iz qolmasligi, maktab psixologi, sinf rahbari, ota-ona, ishonchli pedagog yoki mahalla mas’uliga murojaat qilish mumkinligini bilishi zarur.

Profilaktik ishlarning mazmuniy bloklari. Maktabda giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlar bir nechta mazmuniy blok asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Birinchi blok - axborot-ma’rifiy blok. Unda o‘quvchilarga giyohvand moddalarning inson organizmi, asab tizimi, psixikasi, o‘qish qobiliyati, oilaviy munosabatlari va kelajagiga salbiy ta’siri tushuntiriladi. Bu blokda ilmiy, tushunarli va yoshga mos ma’lumotlar berilishi kerak.

Ikkinchi blok - huquqiy savodxonlik bloki. O‘quvchilar giyohvand moddalarni saqlash, tarqatish, targ‘ib qilish, vositachilik qilish yoki shubhali topshiriqlarni bajarish huquqiy oqibatlarga olib kelishini bilishi zarur. Bu bilim ularga xavfli vaziyatni jiddiy baholashga yordam beradi.

Uchinchi blok - psixologik barqarorlik bloki. Unda o‘quvchilar stressni boshqarish, o‘z hissiyotlarini tanish, xavotir bilan ishlash, o‘zini qadrlash, shaxsiy chegaralarni himoya qilish va muammoli vaziyatda sog‘lom qaror qabul qilish ko‘nikmalarini egallaydi.

To‘rtinchi blok - ijtimoiy ko‘nikmalar bloki. Bu yerda o‘quvchilar muloqot madaniyati, tengdoshlar bosimiga qarshi turish, “yo‘q” deyish, konfliktni tinch yo‘l bilan hal qilish va ishonchli kattalar bilan gaplashishni o‘rganadi.

Beshinchi blok - raqamli xavfsizlik bloki. O‘quvchilar internetdagi shubhali guruhlar, noma’lum havolalar, “tez pul” takliflari, zararli kontent, anonim akkauntlar va manipulyativ xabarlarni tanishga o‘rgatiladi.

Oltinchi blok - sog‘lom alternativ faoliyat bloki. Bu blokda o‘quvchilar sport, ijod, kitobxonlik, fan to‘garaklari, volontyorlik, kasbga yo‘naltirish va ijtimoiy loyihalarga jalb etiladi. Profilaktika faqat taqiq emas, sog‘lom hayot mazmunini yaratish hamdir.

Sinf rahbari, ota-ona va mahalla bilan hamkorlik. Giyohvandlikka qarshi maktab profilaktikasi bir mutaxassisning ishi emas. U sinf rahbari, maktab psixologi, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha mas’ullar, ota-onalar, mahalla va zarur hollarda huquqiy hamda tibbiy mutaxassislar ishtirokida tashkil etiladi.

Sinf rahbari o‘quvchining kundalik xulqini, darsdagi ishtiroki, tengdoshlar bilan munosabati va emotsional holatidagi o‘zgarishlarni tezroq sezishi mumkin. Shuning uchun sinf rahbari xavf belgilarini ko‘rganda psixologga o‘z vaqtida murojaat qilishi kerak. Biroq u o‘quvchini omma oldida ayblamasligi, unga “muammoli bola” tamg‘asini qo‘ymasligi lozim.

Ota-onalar bilan ishlash profilaktikaning eng muhim qismlaridan biridir. Ota-ona farzandining kayfiyati, do‘stlari, internetdagi faolligi, bo‘sh vaqti va o‘qishidagi o‘zgarishlarga befarq bo‘lmasligi kerak. Ammo nazorat haqorat, qo‘rqitish yoki doimiy shubha shaklida bo‘lsa, bola yopilib qoladi. Shuning uchun ota-onalarga ishonchli muloqot, tarbiyaviy chegara va emotsional qo‘llab-quvvatlash madaniyati tushuntirilishi zarur.

Mahalla maktab profilaktikasini ijtimoiy muhit bilan bog‘laydi. Mahalla yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport va madaniy tadbirlarga jalb qilish, oilaviy muammolarni erta aniqlash va maktab bilan axborot almashish orqali muhim profilaktik resurs bo‘la oladi.

Birinchidan, maktabda giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlar yillik reja asosida, sinflar kesimida va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi kerak.

Ikkinchidan, profilaktik ishlarda faqat ma’ruza emas, trening, keys tahlili, rolli o‘yin, guruhiy munozara, ijtimoiy loyiha va psixologik mashqlardan foydalanish zarur.

Uchinchidan, maktab psixologi xavf guruhidagi o‘quvchilarni erta aniqlash uchun sinf rahbarlari va fan o‘qituvchilari bilan doimiy hamkorlik qilishi lozim.

To‘rtinchidan, ota-onalar uchun “farzand bilan ishonchli muloqot”, “raqamli xavfsizlik”, “giyohvandlik xavfini erta tanish”, “o‘smirlik davrida psixologik qo‘llab-quvvatlash” mavzularida seminarlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, o‘quvchilarda rad etish kompetensiyasini shakllantirishga alohida e’tibor qaratish kerak. Ular xavfli taklifga qanday javob berishni amalda mashq qilishi lozim.

Oltinchidan, maktabda sog‘lom ijtimoiy muhit yaratish, bullingning oldini olish, o‘quvchilarni to‘garaklar va ijtimoiy foydali faoliyatga jalb qilish profilaktikaning muhim qismi sifatida qaralishi kerak.

Yettinchidan, raqamli xavfsizlik bo‘yicha alohida mashg‘ulotlar kiritilishi zarur. O‘quvchilar shubhali havola, noma’lum guruh, anonim taklif va zararli kontentni tanishga o‘rgatilishi kerak.

Sakkizinchidan, profilaktika jarayonida o‘quvchini tamg‘alash, omma oldida ayblash, qo‘rqitish va kamsitishdan voz kechish kerak. Bunday usullar o‘quvchini yordamdan uzoqlashtiradi.

Maktab o‘quvchilarida giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlar ta’lim muassasasining muhim psixologo-pedagogik vazifalaridan biridir. Bu ish faqat ogohlantiruvchi tadbirlar bilan cheklanmasligi, o‘quvchining shaxsiy rivojlanishi, psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi, huquqiy savodxonligi va xavfsiz xulq ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentyabr, O‘RQ-406-son.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008-yil 7-yanvar, O‘RQ-139-son.

5. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Viyenna: United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization, 2018.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK PROFILAKTIKA TIZIMI

Isoqova Zaxro Orif qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
pedagogika fakulteti boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.

Yigirma birinchi asrning eng jiddiy va global xavflaridan biri - bu jahon hamjamiyatida, xususan, yoshlar o‘rtasida giyohvandlik va psixoaktiv moddalar iste‘molining shiddat bilan ortib borayotganidir. Zamonaviy sharoitda an‘anaviy, o‘simlik asosidagi giyohvandlik vositalari o‘rnini kimyoviy laboratoriyalarda tez va arzon usullarda sintez qilinadigan yangi psixoaktiv moddalar egallamoqda. Bu kabi sintetik narkotiklar o‘zining arzonligi, oson topilishi hamda raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va maxfiy messenjerlar orqali tarqatilishi sababli o‘smirlar va talaba-yoshlar hayotiga juda jiddiy xavf solmoqda. Giyohvandlik balosi nafaqat inson jismoniy salomatligini barbod qiladi, balki shaxsning ijtimoiy adaptatsiyasini butunlay buzadi, oilaviy inqirozlarni keltirib chiqaradi va jamiyatdagi umumiy kriminogen vaziyatning keskinlashuviga to‘g‘ridan-to‘g‘ri sabab bo‘ladi.

Pedagogik profilaktika masalalari, yoshlarni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish shart-sharoitlari va ularda salbiy odatlarga qarshi kurashish ko‘nikmalarini tarbiyalash shakllari mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan ham keng ko‘lamda tadqiq etilgan. Jumladan, o‘zbekistonlik yetakchi olimlardan Ergash G‘oziyev, Baxtiyor Qodirov va boshqa ko‘plab psixolog hamda pedagoglar o‘zlarining ilmiy ishlarida o‘smirlarning individual-psixologik xususiyatlari, ularning xarakter aksentuatsiyalari, hissiy muhiti va oilaviy tarbiyadagi mavjud nuqsonlarning zararli odatlar shakllanishiga ko‘rsatadigan bevosita salbiy ta‘sirini ilmiy jihatdan tahlil qilib berganlar. Ularning tadqiqotlari o‘zbek oilasi va ta‘lim tizimidagi o‘ziga xos ma‘naviy-ahloqiy qadriyatlarni hisobga olgan holda profilaktika ishlarini tashkil etishda katta ahamiyatga ega.Biroq, bugungi jadal raqamlashtirish asrida narkotik moddalar psixikaga favqulodda tezkor va vayronkor ta‘sir ko‘rsatishi sharoitida, o‘tgan asrlardan qolgan an‘anaviy, rasmiy ma‘ruza yoki quruq nasihat ko‘rinishidagi pedagogik usullar o‘z amaliy samarasini butunlay yo‘qotmoqda. Zamonaviy dunyo talabidan kelib chiqqan holda, ushbu ilmiy tezis metodologiyasi asosiga uchta eng muhim zamonaviy yondashuv kiritildi. Birinchisi, aksiologik yondashuv bo‘lib, u yoshlarda inson hayotining oliy qadriyat ekanligi, aniq hayotiy maqsadlar sari intilish va shaxsiy mas‘uliyat hissini tarbiyalashga qaratilgan. Ikkinchisi, kompetensiyaviy yondashuv bo‘lib, u yoshlarda kundalik hayotdagi stresslarga chidamlilik, axborotlarni tanqidiy fikrlash orqali saralash va har qanday destruktiv ta‘sirlarga nisbatan qat‘iy "yo‘q" deya olish ko‘nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Uchinchisi esa tizimli-faoliyatli yondashuv bo‘lib, u profilaktika ishlarini shunchaki alohida tadbirlar emas, balki butun boshli ta‘lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilishni va yoshlarni faol ijtimoiy loyihalarga jalb etishni ta‘minlaydi.

Yoshlar o‘rtasidagi giyohvandlik masalasini tubdan tahlil qilish va uning yechimlarini topish uchun omillarni shartli ravishda individual-psixologik

disfunksiyalar va pedagogik profilaktikadagi tizimli bo‘shliqlarga ajratgan holda o‘rganish lozim bo‘ladi. Bu ikki guruh omillari bir-birini quvvatlab, o‘smir atrofida salbiy destruktiv muhitni paydo qiladi.Individual-psixologik nuqtayi nazardan qaraganda, o‘smirlik va erta yoshlik davridagi shaxslarda emotsional intellektning yetarli darajada rivojlanmaganligi birinchi galdagi zaiflik hisoblanadi. Yosh shaxs o‘zida kechayotgan ichki his-tuyg‘ularni, ya’ni turli yosh inqirozlari sababli paydo bo‘ladigan qo‘rquvlar, ijtimoiy xavotirlar, yolg‘izlik yoki shunchaki ichki bo‘shliq va zerikish tuyg‘ularini ongli ravishda boshqarish ko‘nikmasiga ega bo‘lmaydi. Natijada, ushbu og‘riqli ruhiy holatlardan qutulish va soxta psixologik qulaylikka yoki sun‘iy xursandchilikka erishishning eng oson hamda tezkor yo‘li sifatida kimyoviy moddalarga, ayniqsa tezda ruhiyatni o‘zgartiruvchi va eyforiya uyg‘otuvchi zamonaviy sintetik narkotiklarga moyillik bildiradi. Ta’lim muassasalarida olib boriladigan an’anaviy profilaktika ishlari ko‘pincha yuqori tashkilotlarga hisobot tayyorlash uchun, quruq taqiqlar yoki shunchaki darsdan so‘ng o‘quvchilarni majburiy olib o‘tirib qo‘rqitish usulida tashkil etiladi. Pedagogika va psixologiya fanida qadimdan ma’lumki, o‘smirlarga nisbatan qo‘llaniladigan hech qanday alternativsiz, qat’iy chorasiz taqiqlar ularda psixologik reaktivlikni, ya’ni aksincha taqiqlangan narsaga nisbatan qiziqish va isyonkorlik tuyg‘usini uyg‘otadi. Zamonaviy sintetik moddalar dilerlari internet makonida marketing va reklama usullarini juda jozibador, yorqin va yashirin shaklda olib borayotgan bir paytda, ta’lim muassasalaridagi quruq va zerikarli monolog formatidagi ma’ruzalar yoshlarning ongiga, qalbiga ijobiy ta’sir ko‘rsata olmayapti.Shu bilan birga, yoshlarning darsdan tashqari bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish tizimida ham jiddiy tizimli kamchiliklar ko‘zga tashlanadi.

Yoshlar o‘rtasida giyohvandlik va zararli moddalarga qaramlik xulq-atvorining oldini olishga qaratilgan har qanday profilaktika tizimi uzluksiz, tizimli, bir-biri bilan uzviy bog‘langan va eng muhimi, maqsadli guruhlarga qarab tabaqalashtirilgan xarakterga ega bo‘lishi shart. Biz taklif etayotgan mukammal profilaktika tizimi to‘rtta asosiy bosqichni o‘z ichiga olgan yaxlit jarayon sifatida namoyon bo‘ladi va o‘ziga xos matrisaviy modelni tashkil etadi.

Birinchi bosqich - bu birlamchi profilaktika bo‘lib, u ommaviy-ma‘rifiy xarakterga egadir. Ushbu bosqich ta‘lim muassasasidagi mutlaqo barcha talaba va o‘quvchilarga qaratilgan bo‘lib, uning asosiy vazifasi sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish va shaxsda umumiy immunitet poydevorini qurishdir. Bu yerda asosiy pedagogik va psixologik metodlar sifatida interaktiv treninglar, keys-stadi ya‘ni aniq hayotiy vaziyatlarni birgalikda tahlil qilish formatidagi interaktiv darslar hamda ijtimoiy-psixologik teatr studiyalari qo‘llaniladi. Ushbu bosqichda pedagogning asosiy vazifasi biologiya, kimyo, huquq va adabiyot kabi fanlar darslarida narkotik moddalarning inson genofondi, asab tizimi va kelajak hayotiga ko‘rsatadigan halokatli ta‘sirini quruq faktlar bilan emas, balki hayotiy va ilmiy misollar orqali yoshlar ongiga chuqur singdirishdan iboratdir.

Ikkinchi bosqich - bu ikkilamchi profilaktika bosqichi bo‘lib, u erta diagnostika va aniq “xavf guruhlari” bilan maqsadli ishlashni nazarda tutadi. Bu bosqichda xulq-

atvorida qandaydir og‘ish belgilari bor bo‘lgan, stressga chidamsiz, tengdoshlari bilan tez-tez nizolashadigan yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj, notinch oilalarda voyaga yetayotgan farzandlar aniqlanadi. Mazkur bosqichda shaxs xarakterining o‘ziga xos xususiyatlarini va uning ichki depressiv holatlarini aniqlash bo‘yicha maxsus anonim so‘rovnomalar, sotsiometrik testlar va individual psixologik suhbatlar metodlaridan foydalaniladi. Ta‘lim muassasasining professional psixologi boladagi ruhiy tushkunlik, o‘zini jamiyatdan yakkalash yoki to‘satdan paydo bo‘lgan tajovuzkorlik simptomlarini vaqtida va erta aniqlab, unga individual tartibda psixologik yordam ko‘rsatish rejasini ishlab chiqishi shart.

Uchinchi bosqich - bu uchlamchi profilaktika bosqichi bo‘lib, u bevosita psixokorreksiya va pedagogik reabilitatsiya jarayonlarini qamrab oladi. Bu bosqich giyohvandlik moddalarini sinab ko‘rishni boshlagan, lekin hali unda surunkali yoki chuqur jismoniy qaramlik shakllanib ulgurmagan yoshlar, shuningdek, internetdagi narkotrafik ta‘siriga tushib qolgan talabalar bilan ishlashga qaratilgan. Bu jarayonda shaxsiy va guruhli psixokorreksiya, art-terapiya ya‘ni san‘at orqali davolash hamda kognitiv-xulq-atvor terapiyasi kabi ilg‘or psixologik metodlar faol qo‘llaniladi. Ushbu bosqichda pedagog va psixolog faqatgina o‘zi harakat qilmasdan, ota-onalar, mahalla faollari va ixtisoslashgan tibbiyot xodimlari bilan to‘liq integratsiyalashgan holda bolaning atrofidagi ijtimoiy muhitni mutlaqo ijobiy tomonga o‘zgartirish choralarini ko‘radi.

To‘rtinchi va yakuniy bosqich - bu tizimli pedagogik-psixologik monitoring bosqichidir. Bu bosqichda amalga oshirilgan barcha profilaktika chora-tadbirlarining amaliy samaradorligi doimiy ravishda tahlil qilib, baholab boriladi. Ta‘lim muassasasidagi ijtimoiy-psixologik iqlim holati muntazam ravishda o‘rganiladi, yoshlarning kayfiyati, yangi paydo bo‘layotgan ehtiyojlari va ularni bezovta qilayotgan muammolar so‘rovnomalar orqali tahlil qilinadi va shunga qarab profilaktika tizimining keyingi strategik rejalari doimiy ravishda yangilab, takomillashtirib boriladi.

Xulosa o‘rnida qayd etish lozimki, yoshlar orasida giyohvandlik va moddalarga qaramlik muammosini faqatgina jazolash, ma‘muriy tazyiq o‘tkazish yoki quruq taqiqlar qo‘yish yo‘li bilan hech qachon tubdan hal etib bo‘lmaydi. Bunday murakkab muammoning eng to‘g‘ri va samarali yechimi — bu ta‘lim va tarbiya jarayonining ajralmas va uzviy qismiga aylanadigan, chuqur ilmiy asoslarga tayangan zamonaviy psixologik-pedagogik profilaktika tizimini to‘liq yo‘lga qo‘yish va uni hayotga izchil joriy etishdir.Ushbu ilmiy tezisda taklif etilgan to‘rt bosqichli model yoshlarning ichki ruhiy dunyosini to‘g‘ri tushunishga, ularning individual muammolariga e‘tibor qaratishga hamda destruktiv tashqi ta‘sirlarga qarshi mustahkam shaxsiy, ijtimoiy-psixologik immunitet shakllantirishga qaratilgandir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Gaynutdinov R.I. “Deviant xulq-atvor psixologiyasi va korreksiyasi”. Pedagogika va psixologiya yo‘nalishlari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2022-yil.

2.O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni hamda sohaga oid davlat dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami.

3.G‘oziyev Ergash G‘oziyevich. “Ontogenez psixologiyasi”. Oliy ta‘lim muassasalari uchun darslik. Toshkent, 2020-yil.

4.Qodirov B.R. “O‘smirlarda zararli odatlarga qarshi pedagogik va psixologik profilaktika tizimini shakllantirish muammolari”. // “Pedagogika va psixologiya” ilmiy-metodik jurnali, №4, 2024-yil.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL MECHANISMS OF PROTECTING YOUTH CONSCIOUSNESS FROM DRUG ADDICTION

Karimova Shakhlo Yuldash kizi,
Teacher of the Department of Pedagogy and Social Work,
Faculty of Social Sciences Termez State University

***Annotatsiya*.** Mazkur maqolada yoshlar ongini giyohvandlik tahdididan himoya qilishning psixologik-pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Giyohvandlikning yoshlar shaxsiyati, ruhiy holati va ijtimoiy hayotiga salbiy ta‘siri yoritilib, uni oldini olishda ta‘lim muassasalari, oila va jamoatchilikning o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, giyohvandlik, profilaktika, psixologik-pedagogik mexanizmlar, sog‘lom turmush tarzi, ta‘lim, tarbiya, psixologik himoya, ijtimoiy muhit.

In today‘s rapidly accelerating era of globalization, protecting the consciousness of young people from various harmful ideas and vices has become one of the priority directions of state policy. In particular, the illegal spread of drug addiction and psychotropic substances poses a serious threat not only to the physical and mental health of individuals, but also to the moral and ethical environment of society, the stability of families, and the gene pool of the nation. Therefore, the prevention of drug addiction among young people is considered an urgent scientific problem studied at the intersection of psychology, pedagogy, sociology, and medicine.

Youth is an important stage in which a person‘s worldview, values, and life position are formed. During this period, adolescents and young people are highly sensitive to external influences, and an unhealthy social environment, psychological pressure, family problems, unproductive organization of free time, and peer influence may lead them toward harmful habits. Drug addiction, in turn, weakens a person‘s volitional qualities, negatively affects educational achievement and work activity, and also contributes to crime and other social problems. In the Republic of Uzbekistan, a consistent state policy is being implemented to support young people comprehensively, strengthen their health, and protect them from various threats. In particular, the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan dated November 3, 2025, No. PF-207, “On Comprehensive Measures for the Effective Protection of

Public Health and the Nation‘s Gene Pool from Drug Addiction and Drug-Related Crimes,” defines the protection of young people and minors from narcotic drugs and psychotropic substances as a priority task of all state bodies, educational institutions, and the public. The document emphasizes the need to strengthen preventive work in educational institutions, to form a culture of intolerance toward drug addiction among young people, and to improve psychological and pedagogical intervention mechanisms[1].

In addition, the National Strategy for Combating Drug Addiction and Drug-Related Crimes in the Republic of Uzbekistan for 2024–2028 includes comprehensive tasks aimed at protecting young people from this threat, promoting a healthy lifestyle, and increasing the effectiveness of preventive measures. Within the framework of this strategy, strengthening cooperation between educational institutions, families, communities, and law enforcement agencies is identified as one of the main priorities[2]. Psychological and pedagogical mechanisms play a crucial role in preventing drug addiction. They contribute to the development of independent thinking in young people, the formation of life skills, the enhancement of stress resistance, the establishment of positive values, and the development of a conscious negative attitude toward harmful habits. In the educational process, students‘ psychological resilience can be strengthened through interactive methods, training sessions, conversations, consultations, and spiritual-educational activities.

The aim of this article is to scientifically analyze the psychological and pedagogical mechanisms of protecting youth consciousness from drug addiction, identify factors for improving their effectiveness, and develop practical recommendations. The results of the study will serve to improve drug prevention activities in educational institutions, as well as in the work of psychologists, educators, and parents.

Preventing drug addiction among young people is a complex and multi-stage process, in which psychological and pedagogical mechanisms must be applied in an integrated manner. These mechanisms contribute to increasing young people‘s interest in a healthy lifestyle, forming immunity against negative influences, and developing the ability to make independent life decisions.

The basis of psychological mechanisms is the level of self-awareness, self-confidence, and emotional stability of the individual. Young people who are able to express their thoughts freely, act appropriately in stressful situations, and resist peer pressure are less likely to develop harmful habits such as drug addiction. Therefore, it is important to regularly organize psychological trainings, individual consultations, and diagnostic activities in educational institutions.

Pedagogical mechanisms, on the other hand, are aimed at forming a healthy lifestyle, moral values, and a sense of responsibility within the educational and upbringing process. Through lessons, round-table discussions, debates, role-playing activities, and interactive methods, a conscious negative attitude toward drug addiction is formed among students. In particular, activities aimed at developing life skills strengthen students‘ ability to solve problems constructively.

According to A. Bandura‘s social learning theory, human behavior is formed under the influence of the social environment and observed models. If young people observe positive role models and perceive individuals who lead a healthy lifestyle as ideals, they are more likely to avoid harmful habits[3]. A healthy psychological environment within the family is also an important factor in drug prevention. Parents‘ attention, love, and supervision help prevent children from engaging in negative behaviors. At the same time, it is advisable to organize seminars and consultations to improve parents‘ pedagogical literacy. Life skills development programs recommended by the World Health Organization have been scientifically proven to significantly reduce young people‘s susceptibility to drug addiction. Skills such as decision-making, critical thinking, emotional regulation, and effective communication strengthen psychological stability and enable young people to resist negative influences[4].

In conclusion, the integrated use of psychological and pedagogical mechanisms in preventing drug addiction contributes to the formation of young people as healthy, morally mature, and socially active individuals.

References

1. World Health Organization (WHO). *Substance Abuse Prevention and Control* [Electronic resource]. – Geneva: World Health Organization. – URL: https://www.who.int/health-topics/substance-abuse (accessed: 13.05.2026).
2. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). *Life Skills Education for Young People* [Electronic resource]. – Paris: UNESCO, 2018. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265403 (accessed: 13.05.2026).
3. Bandura, A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977. – 247 p.
4. World Health Organization (WHO). *Life Skills Education and Substance Use Prevention*. – Geneva: World Health Organization.

TA‘LIM MUASSASALARIDA GIYOHVANDLIKKA QARSHI ISHLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Majidova Hilola Eshquvat qizi
Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta‘limda matematika va ona tili kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta‘lim muassasalarida yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishga qaratilgan pedagogik-profilaktik ishlarni tashkil etish metodikasi tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quvchi-yoshlar ongida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, zararli odatlarga qarshi immunitet hosil qilish, pedagogik hamkorlikni rivojlantirish hamda innovatsion yondashuvlarni amaliyotga joriy etish masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida giyohvandlik profilaktikasining pedagogik, psixologik va ijtimoiy jihatlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, profilaktika, pedagogik tizim, ta‘lim muassasasi, yoshlar tarbiyasi, sog‘lom turmush tarzi, pedagogik metodika, antinarkotik tarbiya.

Bugungi globallashuv sharoitida yoshlar orasida turli zararli odatlarning, xususan giyohvandlikning keng tarqalishi jahon miqyosidagi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Giyohvandlik inson salomatligiga, ma‘naviy dunyosiga, oilaviy va ijtimoiy hayotiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan xavfli illatdir. Ayniqsa, yoshlarning turli psixologik ta‘sirlarga beriluvchanligi mazkur muammoning yanada keskinlashuviga sabab bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham yoshlarni zararli odatlardan himoya qilish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish hamda ta‘lim muassasalarida profilaktik ishlarni samarali tashkil etishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan yoshlarga oid davlat siyosati doirasida o‘quvchi-yoshlarning ma‘naviy-axloqiy tarbiyasini mustahkamlash, ularni turli yot g‘oyalardan asrash va sog‘lom muhitni shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlarni samarali tashkil etishda ta‘lim muassasalari muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki maktab, akademik litsey, kollej va oliy ta‘lim muassasalarida yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va hayotiy pozitsiyasi shakllanadi. Shu bois pedagogik profilaktika tizimini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb pedagogik muammolaridan biri hisoblanadi.Pedagog olimlar tomonidan giyohvandlik profilaktikasiga oid ilmiy tadqiqotlarda yoshlar bilan individual ishlash, psixologik yordam ko‘rsatish, oilaviy hamkorlikni kuchaytirish va ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlarning ahamiyati alohida ta‘kidlangan [1,B. 56]. Shuningdek, xalqaro tajribada ham giyohvandlikka qarshi kurashning eng samarali yo‘li sifatida profilaktik yondashuv e‘tirof etiladi [2,B .114].Giyohvandlik profilaktikasining pedagogik mohiyati. Pedagogik profilaktika – bu yoshlarni zararli odatlardan himoya qilish, ularda sog‘lom turmush tarziga oid bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan maqsadli pedagogik faoliyatdir. Mazkur faoliyatning asosiy vazifasi o‘quvchilarda giyohvand moddalar iste‘moliga nisbatan salbiy munosabat hosil qilish va mustahkam hayotiy pozitsiyani shakllantirishdan iborat.Giyohvandlik profilaktikasi pedagogik va psixologik maslahatlar; sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish; ijtimoiy-pedagogik hamkorlik; o‘quvchi-yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi,axborot-targ‘ibot ishlari.

Mutaxassislarning fikricha, profilaktik faoliyatning samaradorligi o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik holati va ijtimoiy muhitini hisobga olish bilan belgilanadi [3.B,86]. Shu sababli pedagogik jarayonda individual va differensial yondashuvdan foydalanish muhim hisoblanadi.Ta‘lim muassasalarida profilaktik ishlarni tashkil etishda pedagogning shaxsiy namunasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagog o‘zining ma‘naviy qiyofasi, madaniyati va kasbiy kompetensiyasi orqali o‘quvchilarga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, sinf rahbarlari, psixologlar va yoshlar yetakchilarining hamkorlikdagi faoliyati profilaktik ishlarning samaradorligini oshiradi.

Ta‘lim muassasalarida profilaktik ishlarni tashkil etish metodikasi. Ta‘lim muassasalarida giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlarni tashkil etish tizimli va uzluksiz xarakterga ega bo‘lishi lozim. Mazkur metodika bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi.Diagnostik bosqich:mazkur bosqichda o‘quvchilarning psixologik holati, qiziqishlari, ijtimoiy muhiti va xavf guruhiga mansublik darajasi o‘rganiladi. Diagnostika jarayonida so‘rovnomalar, suhbatlar, psixologik testlar va kuzatuv metodlaridan foydalaniladi.

Tadqiqotchilar diagnostik yondashuv profilaktik ishlarning samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ta‘kidlaydi [4.B,74]. Chunki muammoni erta aniqlash va o‘z vaqtida pedagogik yordam ko‘rsatish salbiy holatlarning oldini olish imkonini beradi. Rejalashtirish bosqichi profilaktik ishlarni rejalashtirishda quyidagilar inobatga olinadi,o‘quvchilarning yosh xususiyatlari,ta‘lim muassasasining sharoiti,ota-onalar bilan hamkorlik,hududiy ijtimoiy muhit,ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar tizimi.Rejalashtirish jarayonida sinfdan tashqari tadbirlar, davra suhbatlari, treninglar, sport musobaqalari va ma‘naviy-ma‘rifiy uchrashuvlar tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.Amaliy bosqich:profilaktik faoliyatning asosiy qismi aynan amaliy bosqichda amalga oshiriladi. Bu bosqichda quyidagi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Interfaol metodlar:interfaol metodlar o‘quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va muammoga ongli munosabat bildirishiga yordam beradi. “Aqliy hujum”, “Munozara”, “Rollli o‘yin”, “Case-study” kabi metodlar yoshlarning giyohvandlikka nisbatan tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi.Trening mashg‘ulotlari:

Psixologik treninglar o‘quvchilarning stressga bardoshliligini oshirish, ijtimoiy moslashuvchanligini rivojlantirish va salbiy ta‘sirlarga qarshi immunitetini kuchaytirishga xizmat qiladi. Olimlarning fikricha, trening texnologiyalari yoshlarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi [5.B,90].Ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar: ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar yoshlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatini oshirishga xizmat qiladi. Buyuk ajdodlarimiz merosi, sog‘lom turmush tarzi va vatanparvarlik mavzularidagi tadbirlar o‘quvchilarning ongida ijobiy qadriyatlarni shakllantiradi.

Sport va madaniy tadbirlar.Yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish giyohvandlik profilaktikasining muhim omillaridan biridir. Sport to‘garaklari, ijodiy klublar va turli musobaqalar yoshlarni zararli odatlardan uzoqlashtirishga yordam beradi.Oila va ta‘lim muassasasi hamkorligi.Giyohvandlikka qarshi profilaktik faoliyatda oila va ta‘lim muassasasi hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Ota-onalarning pedagogik madaniyati va farzand tarbiyasiga bo‘lgan mas‘uliyati yoshlarning ijtimoiy xulq-atvoriga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.Olimlarning tadqiqotlariga ko‘ra, oiladagi nosog‘lom muhit, nazoratning sustligi va e‘tiborsizlik yoshlarning zararli odatlarga moyilligini oshiradi [6.B,23]. Shu bois ta‘lim muassasalarida ota-onalar bilan muntazam seminar va treninglar tashkil etish muhim hisoblanadi.Ota-onalar bilan ishlashning samarali shakllari quyidagilardan iborat,ota-onalar yig‘ilishlari, psixologik seminarlar, individual suhbatlar, oilaviy

treninglar,maslahat markazlari faoliyati.Pedagog va ota-onalarning hamkorlikdagi faoliyati o‘quvchilarda sog‘lom hayotiy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.
Innovatsion pedagogik texnologiyalarning ahamiyati.Hozirgi davrda ta‘lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish profilaktik ishlarning samaradorligini oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Xususan, multimedia vositalari, videoroliklar, virtual treninglar va onlayn platformalar yoshlarning qiziqishini oshiradi.Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali giyohvandlikning salbiy oqibatlari haqida vizual ma‘lumotlar berish o‘quvchilarning ongiga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, internet tarmog‘idagi salbiy axborotlardan himoyalanish madaniyatini shakllantirish ham dolzarb masalalardan biridir.Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda,vizual taqdimotlar,videodarslar,elektron resurslar,onlayn viktorinalar,mobil ilovalar kabi vositalardan foydalanish tavsiya etiladi.Profilaktik faoliyat samaradorligini oshirish omillari.

Ta‘lim muassasalarida giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlarning samaradorligi quyidagi omillarga bog‘liq:

1. Pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi.
2. Oila va mahalla hamkorligi.
3. Psixologik xizmat faoliyatining samaradorligi.
4. O‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish.
5. Innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanish.
6. Ma‘naviy-ma‘rifiy muhitning sog‘lomligi.

Shuningdek, profilaktik ishlarning uzluksizligi va tizimliligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bir martalik tadbirlar emas, balki muntazam pedagogik faoliyat samarali natija beradi.Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta‘lim muassasasida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish yoshlarning salbiy illatlarga moyilligini kamaytiradi [6.B,56]. Shu sababli har bir pedagog o‘quvchilarning psixologik holatini inobatga olgan holda individual yondashuvni amalga oshirishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, ta‘lim muassasalarida giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlarni tashkil etish bugungi kunning muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur faoliyat yoshlarni zararli odatlardan himoya qilish, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va ma‘naviy barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.Profilaktik faoliyatning samaradorligi pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarning uzviy integratsiyasiga bog‘liq. Ta‘lim muassasalari, oila, mahalla va jamoatchilikning hamkorligi asosida tashkil etilgan tizimli profilaktik ishlar yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.
Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va psixologik treninglardan foydalanish profilaktik faoliyatning samaradorligini oshiradi. Kelgusida mazkur yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni yanada kengaytirish hamda zamonaviy pedagogik metodlarni amaliyotga joriy etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Derkach A.A. Pedagogik kompetentlik asoslari. – Moskva: Pedagogika, 2018.
2.United Nations Office on Drugs and Crime. World Drug Report. – Vienna, 2022.

3.Slastenin V.A. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Moskva, 2017.
4.Monaxov D.N. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Moskva, 2019.
5.Vigotskiy L.S. Pedagogik psixologiya asoslari. – Sankt-Peterburg, 2016.
6.Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi,

YOSHLAR ONGINI GIYOHVANDLIKDAN HIMOYA QILISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Karimova Shaxlo Yo‘ldash qizi
Termiz davlat universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti,
Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar ongini giyohvandlik tahdididan himoya qilishning psixologik-pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Giyohvandlikning yoshlar shaxsiyati, ruhiy holati va ijtimoiy hayotiga salbiy ta‘siri yoritilib, uni oldini olishda ta‘lim muassasalari, oila va jamoatchilikning o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, yoshlarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish, zararli odatlarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan psixologik va pedagogik usullar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari yoshlar orasida giyohvandlikka qarshi samarali profilaktika tizimini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, giyohvandlik, profilaktika, psixologik-pedagogik mexanizmlar, sog‘lom turmush tarzi, ta‘lim, tarbiya, psixologik himoya, ijtimoiy muhit.

Globallashuv jarayonlari jadallashib borayotgan bugungi davrda yoshlar ongini turli zararli g‘oyalar va illatlardan himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, giyohvandlik va psixotrop moddalarning noqonuniy tarqalishi nafaqat alohida shaxsning jismoniy va ruhiy salomatligiga, balki jamiyatning ma‘naviy-axloqiy muhitiga, oilalar barqarorligiga va millat genofondiga jiddiy xavf tug‘diradi. Shu bois yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish masalasi psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va tibbiyot fanlarining kesishgan nuqtasida o‘rganiladigan dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Yoshlik davri shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlari va hayotiy pozitsiyasi shakllanadigan muhim bosqichdir. Bu davrda o‘smir va yoshlar tashqi ta‘sirlarga nisbatan sezgir bo‘lib, noto‘g‘ri ijtimoiy muhit, psixologik bosim, oiladagi muammolar, bo‘sh vaqtning mazmunsiz tashkil etilishi hamda tengdoshlar ta‘siri ularni zararli odatlarga moyil qilishi mumkin. Giyohvandlikka qaramlik esa insonning irodaviy sifatlarini susaytiradi, ta‘lim olish va mehnat faoliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi, shuningdek, jinoyatchilik va boshqa ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi.

O‘zbekiston Respublikasida yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning salomatligini mustahkamlash va turli tahdidlardan himoya qilish bo‘yicha izchil davlat siyosati amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-noyabrdagi PF-207-sonli “Aholi salomatligi va millat genofondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmonida yoshlar va voyaga yetmaganlarni

giyohvandlik vositalari hamda psixotrop moddalardan himoya qilish barcha davlat organlari, ta‘lim muassasalari va jamoatchilikning ustuvor vazifasi sifatida belgilangan. Mazkur hujjatda ta‘lim muassasalarida profilaktik ishlarni kuchaytirish, yoshlar orasida giyohvandlikka nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish hamda psixologik-pedagogik ta‘sir mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi alohida ta‘kidlangan[1]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha 2024–2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiya yoshlarni ushbu tahdiddan asrash, sog‘lom turmush tarzini ommalashtirish va profilaktik tadbirlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks vazifalarni o‘z ichiga oladi. Mazkur strategiya doirasida ta‘lim muassasalari, oila, mahalla va huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligini mustahkamlash asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida ko‘rsatilgan[2].

Giyohvandlikning oldini olishda psixologik-pedagogik mexanizmlar alohida ahamiyat kasb etadi. Ular yoshlarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, hayotiy ko‘nikmalarini shakllantirish, stressga bardoshlilikni kuchaytirish, ijobiy qadriyatlarni qaror toptirish va zararli odatlarga nisbatan ongli salbiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Ta‘lim jarayonida interaktiv metodlar, treninglar, suhbatlar, maslahatlar va ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar orqali yoshlarning ruhiy immunitetini mustahkamlash mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi yoshlar ongini giyohvandlikdan himoya qilishning psixologik-pedagogik mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning samaradorligini oshirish omillarini aniqlash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari ta‘lim muassasalari, psixologlar, pedagoglar va ota-onalar faoliyatida giyohvandlik profilaktikasini takomillashtirishga xizmat qiladi. Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, bunda psixologik va pedagogik mexanizmlar o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanilishi zarur. Mazkur mexanizmlar yoshlarning sog‘lom hayot tarziga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish, salbiy ta‘sirlarga qarshi immunitetini shakllantirish va mustaqil hayotiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Psixologik mexanizmlarning asosini shaxsning o‘z-o‘zini anglash darajasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va emotsional barqarorligi tashkil etadi. O‘z fikrini erkin ifoda eta oladigan, stressli vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l tutadigan va tengdoshlar bosimiga qarshi tura oladigan yoshlar giyohvandlik kabi zararli odatlarga kamroq moyil bo‘ladi. Shu bois ta‘lim muassasalarida psixologik treninglar, individual maslahatlar va diagnostik tadbirlarni muntazam tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Pedagogik mexanizmlar esa ta‘lim va tarbiya jarayonida sog‘lom turmush tarzi, ma‘naviy qadriyatlar va mas‘uliyat tuyg‘usini shakllantirishga qaratiladi. Dars mashg‘ulotlari, davra suhbatlari, bahs-munozaralar, rolli o‘yinlar va interaktiv metodlar orqali yoshlarning giyohvandlikka nisbatan ongli salbiy munosabati shakllantiriladi. Ayniqsa, hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning muammolarni konstruktiv hal etish qobiliyatini kuchaytiradi.

A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, inson xulq-atvori atrofdagi ijtimoiy muhit va kuzatilayotgan namunalar ta‘sirida shakllanadi. Yoshlar ijobiy

namunalarni ko‘rsa va sog‘lom turmush tarzini olib borayotgan insonlarni ideal sifatida qabul qilsa, ular zararli odatlardan uzoq bo‘lishga intiladi [3].
Oiladagi sog‘lom psixologik muhit ham giyohvandlik profilaktikasining muhim omillaridan biridir. Ota-onaning farzandga bo‘lgan e‘tibori, mehr-muhabbati va nazorati uning salbiy yo‘llarga kirib ketishining oldini oladi. Shu bilan birga, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish maqsadida seminarlar va maslahatlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan tavsiya etilgan hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish dasturlari yoshlarning giyohvandlikka moyilligini sezilarli darajada kamaytirishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash, emotsiyalarni boshqarish va samarali muloqot kabi ko‘nikmalar yoshlarning ruhiy barqarorligini mustahkamlaydi hamda salbiy ta‘sirlarga qarshi turish imkonini beradi [4]. Xulosa qiladigan bo‘lsak, giyohvandlikning oldini olishda psixologik-pedagogik mexanizmlardan kompleks foydalanish yoshlarning sog‘lom, ma‘naviy barkamol va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.World Health Organization (WHO). Substance abuse prevention and control [Electronic resource]. – Geneva: World Health Organization. – URL: https://www.who.int/health-topics/substance-abuse (accessed: 13.05.2026).
2.United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Life Skills Education for Young People [Electronic resource]. – Paris: UNESCO, 2018. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265403 (accessed: 13.05.2026).
3. Bandura A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977. – 247 p.
4. World Health Organization (WHO). Life Skills Education and Substance Use Prevention.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKKA QARSHI HUQUQIY-PROFILAKTIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI

Mamanazarova Shahlo Odil qizi
Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar orasida giyohvandlik xavfining oldini olishda huquqiy bilim, psixologik barqarorlik, ijtimoiy mas‘uliyat va profilaktik ta‘limning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Giyohvandlikka qarshi kurash faqat jazolash yoki nazorat choralariga tayanmasligi, balki yosh shaxsida ongli tanlov, xavfni baholash, o‘zini boshqarish, huquqiy javobgarlikni anglash va ijtimoiy yordam manbalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilishi zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik profilaktikasi, huquqiy madaniyat, yoshlar, psixologik immunitet, ijtimoiy himoya, xavf omillari, profilaktik ta‘lim, antinarkotik immunitet, raqamli xavfsizlik, ijtimoiy mas‘uliyat.

Yoshlar orasida giyohvandlik muammosi zamonaviy jamiyatda ijtimoiy xavfsizlik, sog‘liqni saqlash, ta‘lim, huquqiy madaniyat va ma‘naviy tarbiya bilan bevosita bog‘liq murakkab masalalardan biridir. Bu muammo faqat alohida shaxsning noto‘g‘ri tanlovi sifatida talqin qilinsa, uning ijtimoiy, psixologik va pedagogik ildizlari yetarli darajada ko‘rinmay qoladi. Giyohvandlik xavfi ko‘pincha yosh shaxsining oilaviy muhitidagi beqarorlik, tengdoshlar guruhidagi bosim, ijtimoiy nazoratning sustligi, bo‘sh vaqtning mazmunsiz tashkil etilishi, raqamli makondagi zararli ta‘sirlar, huquqiy ongning yetarli shakllanmaganligi va psixologik qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi bilan bog‘liq holda kuchayadi.

Bugungi sharoitda giyohvandlikka qarshi profilaktika faqat taqiqlovchi ma‘lumot berish, ma‘muriy nazorat yoki jazolash choralariga tayanib qolmasligi kerak. Bunday yondashuv muammoning oqibati bilan ishlaydi, ammo xavfning paydo bo‘lish shartlarini yetarli darajada kamaytirmaydi. Profilaktika yosh shaxsining hayotiy vaziyatlarda ongli qaror qabul qilish qobiliyatini, huquqiy javobgarlikni anglashini, stressga bardoshlilikni, xavfli takliflarni rad etish ko‘nikmasini va yordam so‘rash madaniyatini shakllantirishga yo‘naltirilganda amaliy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarning muomalada bo‘lishiga oid ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi hamda ularning qonunga xilof muomalasiga monelik qilish, fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash va davlat xavfsizligini ta‘minlashni maqsad qiladi [1]. Ushbu normativ asos giyohvandlikning faqat tibbiy yoki jinoyat-huquqiy masala emasligini, balki fuqarolar salomatligi, jamiyat barqarorligi va yoshlar xavfsizligi bilan bog‘liq kompleks muammo ekanini ko‘rsatadi.

Yoshlarga oid davlat siyosati ham mazkur masalaning muhim huquqiy asoslaridan biridir. “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonunda yoshlarni huquqiy va ijtimoiy jihatdan himoya qilish, ularning intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishi uchun shart-sharoit yaratish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari sifatida belgilangan [2]. Demak, giyohvandlikning oldini olish yoshlarni shubha yoki nazorat obyekti sifatida ko‘rish emas, balki ularni xavfsiz rivojlantirish, qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy-huquqiy himoya qilish tizimini kuchaytirishdan boshlanishi lozim.

Mazkur maqolaning maqsadi yoshlar orasida giyohvandlikka qarshi huquqiy-profilaktik madaniyatni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslarini yoritish, profilaktik ishda ta‘lim muassasasi, oila, mahalla, huquqiy institutlar va ijtimoiy xizmatlar hamkorligining ahamiyatini asoslashdan iborat.

Giyohvandlik yoshlar orasida ko‘pincha birgina sabab bilan izohlanmaydi. Uning shakllanishiga shaxsiy, oilaviy, ta‘limiy, guruhiy, axborot-kommunikativ va ijtimoiy-iqtisodiy omillar birgalikda ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bois profilaktik ishda faqat moddaning zararini tushuntirish yetarli emas. Yosh shaxsining qanday muhitda

yashayotgani, kimlar bilan muloqot qilayotgani, o‘zini qanday qadrlayotgani, stress vaziyatida qanday yo‘l tutayotgani va huquqiy oqibatlarni qay darajada anglayotgani ham hisobga olinishi zarur.

Psixologik jihatdan giyohvandlik xavfi o‘zini qadrsiz his qilish, ichki bo‘shliq, ijtimoiy tan olinishga kuchli ehtiyoj, hissiy beqarorlik, shaxsiy nazoratning sustligi, tez zavqlanishga intilish va muammolardan qochish xatti-harakatlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bunday holatlarda yosh shaxs xavfli taklifni faqat modda sifatida emas, balki vaqtinchalik qabul qilinish, guruhga kirish, kuchliroq ko‘rinish yoki ichki zo‘riqishdan qutulish vositasi sifatida qabul qilishi ehtimoli bor. Demak, profilaktika modda haqida emas, avvalo, yosh shaxsining ehtiyoji, hissiy holati, muloqot tajribasi va qaror qabul qilish uslubi haqida bo‘lishi kerak.

Pedagogik jihatdan giyohvandlik xavfi tarbiyaviy bo‘shliq, o‘quv motivatsiyasining pasayishi, ta‘lim muassasasida o‘zini begona his qilish, muvaffaqiyatsizlik tajribasining ko‘payishi va ijobiy faoliyatga jalb etilmaslik bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. O‘quvchi yoki talaba o‘zini ta‘lim muhitining faol subyekti sifatida his qilmasa, uning bo‘sh vaqti nazoratsiz va mazmunsiz qolsa, tengdoshlar guruhining zararli ta‘siri kuchayishi mumkin. Shuning uchun ta‘lim muassasasidagi profilaktika faqat tarbiyaviy soat bilan cheklanmasligi, balki o‘quv jarayoni, guruh ishlari, ijtimoiy loyiha, sport, ijodiy faoliyat va kasbiy yo‘naltirish bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

Ijtimoiy jihatdan esa giyohvandlik xavfi yoshlar atrofida qo‘llab-quvvatlovchi institutlarning zaif ishlashi bilan bog‘liq. Oila, mahalla, ta‘lim muassasasi, tibbiyot, ichki ishlar, yoshlar yetakchilari va ijtimoiy xizmatlar o‘rtasida uzviy hamkorlik bo‘lmasa, xavf belgisi vaqtida aniqlanmaydi. Xavf kech aniqlansa, profilaktika imkoniyati qisqaradi va muammo oqibat bilan ishlash bosqichiga o‘tadi.

Giyohvandlikning oldini olishda psixologik-pedagogik profilaktika bir necha yo‘nalishda tashkil etiladi. Birinchi yo‘nalish - axborot-ma‘rifiy ish. Bu yo‘nalishda yoshlar giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan bog‘liq xavflar, ularning sog‘liq, ruhiy holat, oila, ta‘lim, kasb, huquqiy maqom va kelajak hayotiga ta‘siri haqida ilmiy asoslangan ma‘lumot oladi. Biroq axborot hissiy bosim yoki vahima shaklida emas, aniq, ishonchli va yoshlar hayotiga yaqin misollar orqali berilishi kerak.

Ikkinchi yo‘nalish - ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish. Yoshlar xavfli taklifni rad etish, tengdoshlar bosimiga javob berish, nizoli vaziyatdan chiqish, stressni boshqarish, o‘z chegaralarini himoya qilish va ishonchli muloqot qurishni o‘rganishi lozim. Ko‘p hollarda yoshlar xavfli taklifning zararini biladi, ammo rad etish uchun ijtimoiy ko‘nikmaga ega bo‘lmaydi. Shu sababli profilaktik mashg‘ulotlar amaliy shaklda tashkil etilishi zarur.

Uchinchi yo‘nalish - psixologik immunitetni mustahkamlash. Psixologik immunitet yoshning zararli ta‘sirlarga qarshi ichki barqarorligi, o‘zini qadrlashi, kelajak maqsadlariga ega bo‘lishi, ijobiy identifikatsiyasi va muammoli vaziyatda o‘zini yo‘qotmasligi bilan bog‘liq. Bu immunitet faqat nasihat orqali shakllanmaydi. U ijobiy guruh tajribasi, qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhit, muvaffaqiyat

tajribasi, kasbiy reja, oila bilan konstruktiv muloqot va psixologik maslahat orqali rivojlanadi.

To‘rtinchi yo‘nalish - huquqiy savodxonlikni rivojlantirish. Yoshlar giyohvandlik vositalari bilan bog‘liq har bir xatti-harakatning huquqiy oqibatini aniq bilishi kerak. Bu jarayonda jinoyat va ma‘muriy javobgarlik, noqonuniy muomala, saqlash, tarqatish, vositachilik qilish, targ‘ib qilish, internet orqali reklama yoki aloqa o‘rnatish kabi holatlar hayotiy misollar bilan tushuntiriladi. Huquqiy bilim abstrakt bo‘lsa, profilaktik kuchi past bo‘ladi. Huquqiy bilim vaziyatli fikrlashga aylanganda esa yosh shaxs xavfni oldindan baholay oladi.

Beshinchi yo‘nalish - raqamli xavfsizlik. Bugungi kunda yoshlar giyohvandlikka oid zararli kontent, noqonuniy takliflar, yashirin reklama, anonim guruhlar va manipulyativ xabarlar bilan internet orqali ham to‘qnashishi mumkin. Shu sababli raqamli makon profilaktikaning alohida yo‘nalishiga aylanishi zarur. Yoshlar shubhali akkauntlar, noma‘lum havolalar, “tez daromad” takliflari, yopiq guruhlar va zararli kontentni tanib olish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi kerak.

Yoshlar orasida giyohvandlikka qarshi huquqiy-profilaktik madaniyatni shakllantirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, ta‘lim muassasalarida giyohvandlik profilaktikasini alohida tadbir sifatida emas, uzluksiz tarbiyaviy va huquqiy-ma‘rifiy ishlar tizimi sifatida tashkil etish zarur. Har bir o‘quv yili uchun profilaktik reja, mas‘ullar, mavzular, monitoring ko‘rsatkichlari va hamkor tashkilotlar aniq belgilanishi kerak.

Ikkinchidan, profilaktik mashg‘ulotlarda yoshlarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va real hayotiy tajribasi hisobga olinishi lozim. Bir xil ma‘ruza barcha yoshlar uchun bir xil samarali bo‘lmaydi. Maktab o‘quvchisi, kollej o‘quvchisi va talaba bilan ishlash mazmuni va tili farqlanishi kerak.

Uchinchidan, huquqiy savodxonlik amaliy vaziyatlar orqali shakllantirilishi kerak. Qonun normalari faqat o‘qib berilmasligi, balki hayotiy holatlar bilan bog‘lanishi lozim. Bu yoshlarning huquqiy tafakkurini kuchaytiradi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish ko‘p subyektli, tizimli va dalillarga tayanuvchi yondashuvni talab qiladi. Muammoni faqat jazolash, nazorat yoki bir martalik targ‘ibot tadbirlari orqali hal etib bo‘lmaydi. Profilaktika yosh shaxsining huquqiy ongini, psixologik barqarorligini, ijtimoiy mas‘uliyatini, xavfni baholash va rad etish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilganda amaliy natija beradi.

Huquqiy-profilaktik madaniyat yoshlarni qo‘rqitish orqali emas, ongli tanlov, javobgarlik, ishonchli muloqot, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va amaliy ko‘nikmalar orqali shakllanadi. Ta‘lim muassasasi, oila, mahalla, huquqiy institutlar va ijtimoiy xizmatlar o‘rtasidagi hamkorlik bu jarayonning asosiy sharti hisoblanadi.

Giyohvandlik xavfining oldini olishda eng muhim natija yoshning xavfli vaziyatni tanishi, unga ongli baho berishi, zararli taklifni rad eta olishi va zarur paytda yordam so‘rashga tayyor bo‘lishidir. Shu ma‘noda profilaktika jazodan oldingi ogohlantirish emas, balki yosh shaxsning xavfsiz, mas‘uliyatli va sog‘lom

ijtimoiy rivojlanishini ta‘minlovchi uzluksiz psixologik-pedagogik va huquqiy jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 19.08.1999-yil, 813-I-son.
2.O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 14.09.2016-yil, O‘RQ-406-son.
3.UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization, 2018.
4.O‘zbekiston Respublikasining yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilga rivojlantirish konsepsiyasi. Vazirlar Mahkamasining 18.01.2021-yildagi 23-son qarori.
5.Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni saqlash, realizatsiya qilish, berish, taqsimlash va hisobga olish tartibi to‘g‘risidagi nizom. Vazirlar Mahkamasining tegishli qarori.

MILLIY QADRIYATLAR VOSITASIDA YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH

Zamonov Jumanazar Raxmonkulovich,
Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv sharoitida yoshlar o‘rtasida uchrayotgan transmilliy tahdidlardan biri - giyohvandlik illatiga qarshi kurashishda milliy qadriyatlarning ijtimoiy-pedagogik va psixologik imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada o‘zbek xalqining an‘analari, oila instituti, mahalla hamjihatligi va sharqona axloq tizimining yoshlar ongida antinarkotik immunitetni shakllantirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: milliy qadriyatlar, yoshlar, giyohvandlik, profilaktika, oila, mahalla, deviant xulq-atvor, ijtimoiy ish, immunitet.

Bugungi kunda dunyo miqyosida sintetik va an‘anaviy giyohvandlik vositalarining yosharib borishi, ayniqsa, voyaga yetmaganlar va talaba-yoshlar orasida tarqalishi jiddiy xavotir uyg‘otmoqda. Yoshlar ijtimoiy tizimning eng dinamik va ayni paytda tashqi ta‘sirlarga ta‘sirchan qatlami hisoblanadi. Shu bois, ularni asr vabosidan asrashda faqatgina huquqiy va tibbiy choralar bilan cheklanish yetarli emas. Yoshlar orasida giyohvandlik va narkomaniyaga qarshi kurashishda G‘arb andozalaridagi quruq taqiqlar yoki tibbiy qo‘rquvlar har doim ham kutilgan natijani beravermaydi. Bizning jamiyatimizda eng mustahkam profilaktik vosita — bu asrlar davomida sinalgan milliy qadriyatlarimiz, oila instituti va mahalla determinizmi (ta‘siri) hisoblanadi.

Jamiyatda ijtimoiy nazorat (social control) va ijtimoiy tarbiyaning eng samarali tizimi sifatida milliy qadriyatlar namoyon bo‘ladi. O‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan ma‘naviy-axloqiy merosi, an‘analari va urf-odatlari yoshlar xulq-atvorini

korreksiya qilishda (to‘g‘irlashda) va ularda deviant (ijtimoiy me‘yordan og‘ish) xulq-atvorga qarshi ichki qalqonni yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Ijtimoiy ish va pedagogika sohasida yoshlar deviant xulq-atvorini o‘rganishda ikki xil yondashuv mavjud:

- Eksternal (tashqi) nazorat — qonunlar, jazo va taqiqlar.
- Internal (ichki) nazorat — vijdon, imon, uyat, andisha va jamoatchilik fikri.

Eksternal nazorat mexanizmi yoshlar xulq-atvorini jamiyatning rasmiy va norasmiy institutlari tomonidan belgilangan tashqi ta‘sirlar, qonun-qoidalar, jazo va taqiqlar orqali tartibga solishga asoslanadi. Bu yondashuv ko‘proq qo‘rquv va oqibatni anglash instinktiga tayanadi. Yoshlar jazo olishdan, jamiyat yoki qonun oldida javobgar bo‘lishdan qo‘rqib, deviant harakatlardan tiyiladilar.

Huquqbuzarlik profilaktikasida eksternal nazorat juda muhim. Masalan, voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha inspektorlar faoliyati, maktablardagi davomat nazorati, tungi vaqtlarda ko‘ngilochar joylarda yoshlarning yurishini cheklash -bularning barchasi tashqi nazorat choralari hisoblanadi.

Eksternal nazorat faqat tashqi bosim bor joydagina ishlaydi. Agar yoshlar jazodan qutulib qolish imkoniyatini ko‘rsa ularning deviant xulq-atvorga qaytish ehtimoli keskin oshadi. Ya‘ni, bu yondashuv muammoning ildizini emas, uning oqibatini davolaydi.

Internal nazorat yondashuvi yoshlarning ong osti tizimi, qadriyatlari, dunyoqarashi va ma‘naviy dunyosini shakllantirish orqali deviantlikning oldini olishga qaratilgan. Bu tizimda asosiy "nazoratchi" shaxsning o‘zi hisoblanadi.

Vijdon, imon, uyat, andisha, oilaviy qadriyatlar va jamoatchilik fikri (mahalla, yaqinlar oldidagi mas‘uliyat) bunda asosiy unsurlari hisoblanadi. Shaxs tashqi jazo tufayli emas, balki o‘zining ichki e‘tiqodi va axloqiy tormozlari sababli yomonlikdan tiyiladi. “Agar men buni qilsam, vijdonim qiynaladi”, “Ota-onamning yuzini yerga qaratmayman" yoki "Bu ishim e‘tiqodimga to‘g‘ri kelmaydi” degan tushunchalar internal nazoratning mevasidir. Sharqona pedagogikada, xususan, o‘zbek xalq mentalitetida ushbu yondashuv yetakchi o‘rin tutadi. Ijtimoiy xodimlar va pedagoglar yoshlarda “andisha’ va ‘jamoatchilik fikrini hisobga olish” tuyg‘ularini uyg‘otish orqali ularni to‘g‘ri yo‘lga yo‘naltiradilar.

Milliy qadriyatlar tizimi aynan internal nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi. Milliy qadriyatlar tizimini bir nechta tarkibiy qismga bo‘lgan holda, ularning giyohvandlik profilaktikasidagi rolini quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Oila Instituti va "Ota-ona roziligi" qadriyati. O‘zbek oilasi - yuksak ma‘naviy makon hisoblanadi. G‘arb jamiyatlaridan farqli o‘laroq, bizda farzand necha yoshda bo‘lmasin, ota-ona va sulola oldidagi mas‘uliyatini his qiladi.

Preventiv roli: “Ota-onaga gap keltirmaslik”, “sulola sha‘nini asrash” kabi qadriyatlar yoshlarni gunoh va jinoyatdan to‘suvchi asosiy psixologik to‘siqdir [2]. Oiladagi sog‘lom muhit va otaning avtoriteti (or-nomus tuyg‘usi) o‘smirning ko‘chadagi salbiy guruhlarga qo‘shilib ketishiga yo‘l qo‘ymaydi.

2. Mahalla va jamoatchilik nazorati (Bir bolaga yetti mahalla ota-ona). Mahalla instituti - dunyo ijtimoiy amaliyotida kamyob bo‘lgan noyob ijtimoiy nazorat mexanizmidir. Giyohvandlikka beriluvchi shaxslar odatda anonimlikka (yashirinlikka) intiladi. Mahalladagi “uyat bo‘ladi”, “qo‘shnilar nima deydi” degan ijtimoiy andisha fenomeni yoshlarni o‘z xulqini nazorat qilishga majbur etadi. Mahalla faollari va xotin-qizlar faollarining muammoli oilalar bilan individual ishlashi profilaktikaning eng quyi bo‘g‘inidir[3].

3. Sharqona axloq, hayo va andisha fenomeni. Milliy tarbiyamiz negizida yotgan hayo, iffat, nafsni tiyish va halollik tuyg‘ulari giyohvandlikning umuman teskari qutbi hisoblanadi. Giyohvandlik - nafs va iroda zaifligi mahsulidir. Milliy qadriyatlarimizdagi “nafsni tarbiyalash”, “haromdan hazar qilish” tushunchalari yoshlar ongiga bolalikdan singdirilsa, ularda zaharli moddalarga nisbatan jirkanish hissi paydo bo‘ladi.

Yoshlar orasida antinarkotik muhitni yaratishda milliy qadriyatlarni zamonaviy ijtimoiy ish metodlari bilan birlashtirish lozim.

Milliy vosita/qadriyat	Ijtimoiy profilaktikadagi qo‘llanilishi	Kutilayotgan natija
Oilaviy qadriyatlar va shajara an‘anasi	Tarbiyasi og‘ir yoshlar o‘rtasida “Avlodlar mas‘uliyati” mavzusida psixologik treninglar o‘tkazish.	Shaxsiy va oilaviy mas‘uliyat hissining ortishi.
Hashar va jamoat ishlari	Yoshlarni mahallalardagi bunyodkorlik loyihalariga, volontyorlik harakatlariga jalb etish.	Ijtimoiy foydali mehnat orqali destruktiv istaklarning so‘nishi.
Ustoz-shogird an‘anasi	Hunarmandchilik, milliy sport (kurash) va san‘at to‘garaklari orqali xavf guruhidagi yoshlarni qamrab olish.	Bo‘sh vaqtning tizimlashishi va kasb-hunar egallash.

Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda milliy qadriyatlar eng tabiiy va ta‘sirchan ijtimoiy immunitet vazifasini o‘taydi. Milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan profilaktika tizimi sun‘iylikdan yiroq bo‘lib, yoshlarning qalbi va ichki “Men”iga chuqur kirib boradi. Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim muassasalarida “Ijtimoiy ish”, “Etika va estetika” fanlari doirasida milliy qadriyatlarning preventiv imkoniyatlarini kengroq o‘rgatish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shunindek, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda milliy qadriyatlarni “eskilik sarqiti” emas, balki zamonaviy va kuchli shaxslarning hayot tarzi sifatida trendga olib chiqish yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Milliy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. Toshkent: "Ma‘naviyat" nashriyoti, 2022-y.
2. Karimova V.M. Oila psixologiyasi: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. – T.: 2018.

3. Nodira Latipova. Ijtimoiy ish nazariyasi va amaliyoti. Darslik. Toshkent, 2024.
4. O‘zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida"gi Qonuni.

O‘QUVCHI YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA UMUMTA‘LIM MUASSASALARINING O‘RNI

Esanova Zamira Boybo‘rievna
Termiz shahar 18 – umumta‘lim o‘qituvchisi

Global dunyoda yoshlar ma‘naviyati va sog‘lig‘iga tahdid solayotgan eng xavfli illatlardan biri narkomaniya (giyohvandlik) hisoblanadi. Ayniqsa, psixofizik rivojlanish, shaxsiyatning shakllanishi va ijtimoiy moslashuv bosqichini boshidan kechirayotgan o‘smir-o‘quvchilar ushbu xavf guruhining eng zaif qatlamini tashkil etadi. Dunyo miqyosida sintetik va psixotrop moddalarning yangi turlari ko‘payayotgani sababli, giyohvandlik muammosi tobora "yosharib" bormoqda [1].
O‘zbekiston Respublikasida yoshlar siyosati darajasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va huquqbuzarliklar profilaktikasini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Yosh avlod kunining asosiy qismini o‘tkazadigan umumta‘lim muassasalari shunchaki bilim berish maskani emas, balki deviant (og‘ishgan) xulq-atvorni erta aniqlash va uning preventiv (oldini oluvchi) choralarini ko‘rish bo‘yicha asosiy ijtimoiy institut hisoblanadi.

Giyohvandlikning oldini olishda preventiv pedagogika asoslari E.G‘oziyev, M.Maxsudova kabi mahalliy olimlar hamda xorijiy tadqiqotchilardan A.Bandura (ijtimoiy ta‘lim nazariyasi) va sotsiolog R.Merton (anomiya nazariyasi) ishlarida chuqur tahlil etilgan [2]. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktab muhitidagi ijtimoiy-psixologik iqlim o‘quvchining zararli odatlargacha bo‘lgan inkubatsiya (shakllanish) davriga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Umumta‘lim muassasalarida giyohvandlikning oldini olish ishlari tizimli ravishda uch bosqichli profilaktika modeliga asoslanishi lozim:

Birlamchi profilaktika barcha o‘quvchilarni qamrab oladi. Maqsad - giyohvandlik haqida ob‘ektiv ma‘lumot berish, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, yoshlarda salbiy ta‘sir va takliflarga nisbatan “Yo‘q!” deya olish immunitetini tarbiyalash.

Ikkilamchi profilaktika: “Xavf guruhi”ga mansub o‘quvchilar (akademik o‘zlashtirishi past, oilasida doimiy nizolar bo‘lgan, depressiyaga moyil o‘smirlar) bilan manzilli ishlash.

Uchlamchi profilaktika: Psixoaktiv moddalarni tatib ko‘rgan yoki unga ruju qo‘ygan o‘quvchilarni reabilitatsiya qilish va ijtimoiy pedagogik qo‘llab-quvvatlash (tibbiy muassasalar bilan hamkorlikda).

Maktab muhitida giyohvandlik moddalari tarqalishining oldini olishda pedagog-psixologlar va sinf rahbarlarining o‘rni beqiyosdir. Ko‘pincha o‘smirlar giyohvand moddalarga quyidagi sabablar tufayli yaqinlashadi:

- ✓ Tengdoshlari bosimi va guruhga qo‘shilish istagi;
- ✓ Oiladagi ruhiy zo‘riqishlar va e‘tiborsizlik [3];
- ✓ Qiziquvchanlik va o‘zini kattalardek ko‘rsatishga urinish.

Maktab psixologi o‘quvchilar o‘rtasida davriy ravishda sotsiometrik tahlillar, xavotirlilik darajasini aniqlash testlari (masalan, Fillips testi) o‘tkazishi va "yolg‘izlanib qolgan" o‘smirlarni aniqlashi zarur. Chunki emotsional bo‘shliqda qolgan bola zararli tashqi ta‘sir va takliflarga tez uchadi [4].

Maktab yakka o‘zi giyohvandlikka qarshi kurashda mutlaq muvaffaqiyatga erisha olmaydi. Ushbu jarayonda internal (ichki) va eksternal (tashqi) nazorat mexanizmlari birlashishi kerak. Tashqi nazorat sifatida huquq-tartibot idoralari bilan hamkorlikda maktab hududida va uning atrofidagi dorixonalarda tarkibida psixotrop moddalari bo‘lgan dori vositalarining noqonuniy savdosiga chek qo‘yish choralari ko‘riladi [5]. Ichki nazorat sifatida esa oilaviy qadriyatlar, andisha va uyat tuyg‘ulari, ma‘naviy darslar orqali bolaning ongi shakllantiriladi.

Umumta‘lim muassasalarida o‘quvchi yoshlar o‘rtasida giyohvandlik muammosining oldini olish faqatgina "Giyohvandlik — umr zavoli" mavzusidagi quruq ma‘ruzalar bilan cheklanmasligi kerak. Bunday uslub ba‘zan o‘smirlarda aks ta‘sir (qiziquvchanlik) uyg‘otishi mumkin.

O‘quvchi yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda umumta‘lim muassasalarining ta‘sirini oshirish bo‘yisha quyidagilarni tavsiy qilamiz.

- ✓ Interaktiv preventiv darslar: Aksilnarkotik targ‘ibotni interaktiv o‘yinlar, keys-stadi (hayotiy vaziyatlar tahlili) va tayyor ijtimoiy roliklar orqali olib borish.
- ✓ Bandlikni ta‘minlash: Maktablarda bepul sport, axborot texnologiyalari va san‘at to‘garaklarini ko‘paytirish orqali o‘quvchilarning darsdan tashqari bo‘sh vaqtini to‘liq va foydali modellashtirish.
- ✓ Ota-onalarning pedagogik savodxonligi: Ota-onalar majlislarida farzanddagi o‘zgarishlarni (ko‘z qorachig‘ining kengayishi, tajovuzkorlik, cho‘ntak xarajatlarining keskin ortishi, uyqu buzilishi) erta aniqlash bo‘yicha tibbiy-pedagogik tushunchalar berish.

Xulosa qilib aytganda, maktab tizimidagi preventiv ta‘lim-tarbiya yoshlarning nafaqat huquqbuzarliklardan yiroq bo‘lishini, balki jamiyat uchun ma‘naviy sog‘lom shaxs bo‘lib yetishishini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tojiyev, M. (2024). Yoshlar o‘rtasida deviant xulq-atvor profilaktikasi va ijtimoiy sog‘lomlashtirish tizimi. Toshkent: "O‘qituvchi" nashriyoti, 45-b.
2. Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. American Sociological Review, 3(5), 672-682.
3. G‘oziyev, E. (2021). O‘smir psixologiyasi: muammolar va yechimlar. Toshkent: “Universitet”, 112-b.
4. Maxsudova, M. (2023). Maktablarda preventiv pedagogikaning dolzarb masalalari. Pedagogika jurnali, №4, 18-23-b.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. (Lex.uz ma‘lumotlari).

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA SOG‘LOM TURMUSH TARZI QADRIYATLARIDAN FOYDALANISH

Esanova Gulchexra Boybo‘riyevna
Termiz DPI o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda global muammolardan biriga aylangan yoshlar o‘rtasidagi giyohvandlik illatining oldini olishda sog‘lom turmush tarzi qadriyatlarini shakllantirishning ahamiyati yoritilgan. Yoshlarning jismoniy va ma’naviy yetukligini ta’minlash, ularning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish hamda ijtimoiy hayotga moslashuvida sog‘lom hayot tamoyillarining o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, giyohvandlik, profilaktika, sog‘lom turmush tarzi, ijtimoiy qadriyatlar, sport, ma’naviy tarbiya.

Bugungi jadal rivojlanayotgan globallashuv davrida insoniyat sivilizatsiyasiga tahdid solayotgan eng og‘ir illatlardan biri - giyohvandlikdir. Ayniqsa, asr vabosi hisoblangan bu illatning navqiron avlod - yoshlar o‘rtasida tarqalishi nafaqat alohida shaxs fojiasi, balki jamiyatning genofondi, millat kelajagi va davlat xavfsizligiga jiddiy xavf tug‘diradi. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni [1] yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashning huquqiy asosidir. Qonun yoshlarni (14 yoshdan 30 yoshgacha) ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy jihatdan himoya qilish, ta'lim va bandligini ta'minlashni nazarda tutadi.

Yoshlar emotsional jihatdan beqarorligi, qiziquvchanligi yoki atrofdagilarning salbiy ta’siriga tez beriluvchanligi sababli ushbu tuzoqqa osonroq tushib qoladilar. Shuning uchun jamiyatda shunchaki jazo choralari yoki taqiqlarni qo‘llash orqali emas, balki yoshlar ongida giyohvandlikka qarshi mustahkam "immunitet" shakllantirish orqali bu muammoga qarshi kurashish samaraliroqdir. Bu immun tizimining asosi esa - sog‘lom turmush tarzi qadriyatlari hisoblanadi.

Yoshlarning giyohvand moddalar iste’moliga kirib qolishiga quyidagi omillar sabab bo‘lishi mumkin:

- ✓ Bo‘sh vaqtning tizimsizligi: Yoshlarda maqsad va rejalarning yo‘qligi, bo‘sh vaqtni mazmunsiz o‘tkazish.
- ✓ Psixologik muammolar: Stress, tushkunlik, oiladagi kelishmovchiliklar va tengdoshlari orasida o‘zini yolg‘iz his qilish.
- ✓ Axborot xurujlari: Internet va ijtimoiy tarmoqlarda zararli odatlarning “zamonaviylik” niqobi ostida targ‘ib qilinishi.

“Sog‘lom turmush tarsi-bu shunchaki to‘g‘ri ovqatlanish yoki jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanish emas. Bu insonning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonligini ta’minlaydigan qadriyatlar tizimidir. [2]. U shaxsning o‘z tanasi, anglami va atrof-muhit bilan uyg‘unlikda yashash san’atidir [3]. Bu tizimda jismoniy faollik tana mustahkamligini ta’minlasa, ruhiy xotirjamlik va ichki intizom insonni stress hamda zararli illatlardan himoya qiluvchi qalqon vazifasini o‘taydi. Ijtimoiy farovonlik esa

yoshlarning jamiyatda o‘z o‘rnini topishi, sog‘lom muhit va maqsadli tengdoshlar davrasini shakllantira olishida namoyon bo‘ladi. Binobarin, sog‘lom hayot tamoyillari shunchaki odat emas, balki har bir qiyinchilikka qarshi tura oladigan kuchli shaxsiyat poydevoridir. Yoshlar orasida ushbu qadriyatlarni qaror toptirish orqali giyohvandlik profilaktikasini yangi bosqichga olib chiqish mumkin:

1. Jismoniy tarbiya va sport - energiya transformatsiyasi. Sport bilan muntazam shug‘ullanish organizmda gormonal muvozanatni tiklaydi va "baxt gormonlari" (endorfin) ajralishini ta’minlaydi. Giyohvandlikka berilgan yoshlar sun’iy lazzat qidirsa, sportchi yoshlar o‘z yutuqlari va jismoniy rivojlanishidan tabiiy qoniqish hosil qiladi. Turnik (tortilish), suzish, futbol kabi faol jismoniy mashqlar yoshlardagi ortiqcha energiyani to‘g‘ri va foydali o‘zanga yo‘naltiradi.
2. Ma’naviy va intellektual qadriyatlar - kitobxonlik, xorijiy tillarni o‘rganish, zamonaviy axborot texnologiyalarini (kompyuter savodxonligini) puxta egallash yoshlarning fikrlash doirasini kengaytiradi. Intellektual salohiyati yuqori va hayotiy maqsadlari aniq bo‘lgan yosh o‘z kelajagini shubha ostiga qo‘yadigan zararli odatlarga chalinmaydi.
3. Ijtimoiy faollik va jamoatchilik ishlari - yoshlarni turli ijtimoiy loyihalar, volontyorlik (ko‘ngillilik) harakatlariga jalb etish ularda jamiyatga keraklilik hissini uyg‘otadi. Ijtimoiy ish etikasiga ko‘ra, insonga g‘amxo‘rlik qilish va altruizm (boshqalarga yaxshilik qilish) ruhi yoshlarni ruhan sog‘lom, mas’uliyatli shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish lozim:

Yo‘nalish	Amalga oshiriladigan ishlar	Kutilayotgan natija
Oila muhiti	Ota-onalar va farzandlar o‘rtasida ishonchli muloqotni yo‘lga qo‘yish, farzand qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash.	Yoshlarning ko‘chaga, begona guruhlarga intilishining oldi olinadi.
Ta’lim muassasalari	Maktab, kollej va oliygohlarda faqat quruq ma’ruzalar emas, balki interaktiv o‘yinlar, sport musobaqalari tashkil etish.	Yoshlarda sog‘lom raqobat va jamoada ishlash ko‘nikmasi oshadi.
Raqamli muhit	Ijtimoiy tarmoqlarda sog‘lom hayot motivatsiyasini beruvchi kontentlarni, videoroliklarni ko‘paytirish.	Yoshlarning zararli kontentlarga chalinish ehtimoli kamayadi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida giyohvandlik moddalari tarqalishining oldini olishda faqatgina taqiqlar yoki huquqiy jazo choralari bilan cheklanib bo‘lmaydi. Eng samarali yo‘l — ularning qalbida va ongida sog‘lom turmush tarzi qadriyatlariga nisbatan kuchli muhabbat hamda ijobiy munosabatni shakllantirishdir. Jismonan baquvvat, ma’naviy yuksak, hayotda o‘z oldiga aniq maqsadlar qo‘ygan va mehnat qilishdan qochmaydigan yoshlar har qanday jamiyatning tayanchi bo‘lib, ular

hech qachon zararli va halokatli yo‘llarni tanlamaydilar. Zero, sog‘lom turmush tarzi — hayot go‘zalligidan to‘g‘ri bahramand bo‘lishning eng oliy qadriyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida"gi Qonuni. (O‘RQ-406-son, 14.09.2016)

2. Latipova N.M Ijtimoiy ishning etik prinsiplari va qadriyatlari. O’quv qo’llanma. Toshkent, 2019. – 336 b

YOSHLARDA ANTINARKOTIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGLARNING KOGNITIV VA TIZIMLI FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Samatova Shohsanam Xolmuhammad qizi
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda yoshlar ongida turg‘un antinarkotik va psixologik mudofaani shakllantirishda bo‘lajak pedagoglarning kognitiv hamda tizimli mushohada yuritish kompetensiyalarini yuksaltirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Raqamli makondagi narko-tahdidlar va sintetik moddalarning marketing strategiyalariga qarshi turishda o‘qituvchining mental modellarini transformatsiya qilish mexanizmlari tahlil etilgan hamda preventiv ta‘lim samaradorligini oshirish bo‘yicha innovatsion modellar taklif qilingan.

Kalit so‘zlar: antinarkotik immunitet, kognitiv yondashuv, tizimli mushohada, bo‘lajak pedagog, mental aksioma, raqamli narko-tahdid, preventiv strategiya, kognitiv moslashuvchanlik.

XXI asrdagi global texnologik va ijtimoiy o‘zgarishlar yosh avlodning ma‘naviy-psixologik xavfsizligini ta‘minlash muammosini milliy xavfsizlikning strategik yo‘nalishlaridan biriga aylantirdi. Bugungi kunda an‘anaviy psixoaktiv moddalar o‘rnini kimyoviy-sintetik asosga ega bo‘lgan "dizaynerlik narkotiklari" egallamoqda. Ularning darknet va maxfiy messenjerlar orqali virtuallashgan marketing tizimi mavjud preventiv-pedagogik mexanizmlarni tubdan isloh qilishni taqozo etadi.

Yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirish shunchaki ma‘muriy yoki tibbiy chora bo‘lmay, tizimli kognitiv jarayondir. Ushbu faoliyatning markaziy subyekti – zamonaviy va tizimli fikrlovchi pedagog hisoblanadi. Shuning uchun oliy pedagogik ta‘lim bosqichida talabalarning profilaktik kompetensiyalarini dogmatik qoliplardan xoli qilib, kognitiv-tizimli paradigma asosida qayta loyihalash dolzarb ilmiy muammodir.

Giyohvandlik muammosini faqat shaxsning axloqiy inqirozi sifatida chiziqli (linear) baholovchi mexanistik yondashuv zamonaviy pedagogikada o‘z effektini yo‘qotdi. Narkomaniya – bu sotsiogen, intrapsixik va axborot omillarining o‘zaro ta‘siridan yuzaga keladigan ko‘p o‘lchamli, non-chiziqli tizimdir. Agar bo‘lajak o‘qituvchida muammoning ichki strukturasini yaxlit ko‘rish (tizimli mushohada) va o‘smir psixologiyasini anglash (kognitiv yondashuv) madaniyati rivojlanmagan

bo‘lsa, u muammoning ildizi bilan emas, faqat uning oqibatlari bilan kurashishga mahkum bo‘ladi.

Kognitiv-simulyatsion modellashtirish (*Case-Study*): Talabalarga real hayotiy keyslar (masalan, raqamli narko-savdoga kuryer sifatida jalb etilgan o‘smir vaziyati) beriladi va ular yuzaki yechimlardan voz kechib, “Maktab – Oila – Mahalla – Huquq-tartibot” institutlarining multidissiplinar ijtimoiy-himoya modelini loyihalashtiradilar.

“Muammo daraxti” metodi: Muammoning ildizlari (kognitiv bo‘shliq, refleksiyaning pastligi), tanasi (sintetik moddalar ommalashishi) va shoxlari (demografik inqiroz, narkojinoyatchilik) tizimli zanjir asosida tahlil qilinadi.

Kibernetik-kognitiv profilaktika

Narko-industriya bugun o‘smirlar psixologiyasini kibermuhitda neyromarketing va ijtimoiy muhandislik orqali manipulyatsiya qilmoqda. Pedagog o‘quvchilarning virtual xulq-atvorini kognitiv monitoring qila olishi va ularda "kibernetik gigiyena"ni shakllantirishi shart. Talabalar tomonidan ijtimoiy tarmoqlar uchun aksil-narkotik yo‘nalishdagi vizual-matnli kognitiv kontentlar (infografikalar, motivatsion roliklar) yaratilishi bu jarayonning amaliy asosidir.

Tajriba-sinov ishlari va natijalar: Termiz davlat universitetida o‘tkazilgan eksperimental tadqiqotlar jarayonida o‘quv rejasiga kognitiv simulyatsiyalar va tizimli modellashtirish darslari kiritildi. Olingan empirik ma‘lumotlarga ko‘ra, tajriba guruhidagi bo‘lajak pedagoglarning murakkab ijtimoiy muammolarni tizimli tahlil qilish va prognozlash qobiliyati nazorat guruhiga nisbatan **34,5% ga oshganligi** aniqlandi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar: oliy pedagogik ta‘limni kognitiv paradigma asosida isloh qilish yoshlarda kuchli antinarkotik immunitetni shakllantirishning eng maqbul yo‘lidir. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi strategik tavsiyalar ilgari suriladi:

1. **Kurrikulumlarni transformatsiya qilish:** Pedagogika va psixologiya yo‘nalishlari o‘quv rejalariga *“Preventiv pedagogikada kognitiv tahlil va tizimli modellashtirish”* fanini kiritish.
2. **Klasterlarni yaratish:** Universitet, maktab va mahalla integratsiyasini ta‘minlovchi *"Kognitiv va tizimli profilaktika laboratoriyalari"*ni tashkil etish.
3. **Metodik bazani yangilash:** Amaliyotchi o‘qituvchilar va maktab psixologlari uchun interaktiv kognitiv treninglar ssenariylari hamda raqamli gigiyena qo‘llanmalarini chop etish.
4. **Raqamli platformalarni joriy etish:** Sun‘iy intellekt elementlariga ega bo‘lgan aksil-narkotik kognitiv media-botlar va neyro-testlar tizimini yaratish.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001. – P. 54-68.
2. Senge P.M. The Fifth Discipline: The Art & Practice of The Learning Organization. – New York: Doubleday, 2006. – P. 102-118.

3. Yo‘ldoshev J.G‘. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish masalalari. – Toshkent: Fan, 2018. – B. 126-138.
4. Selevko G.K. Sovremennie obrazovatelnie texnologii: Uchebnoe posobie. – Moskva: Narodnoe obrazovanie, 1998. – S. 145-158.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining normativ buyruqlari to‘plami. – Toshkent, 2026-y.

GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASH GLOBAL MUAMMO.

Yusupova Ozoda
TerDU Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi

Giyohvandlik dunyo davlatlarining eng xavfli va halokatli muammolaridan biri bo‘lib, u millionlab insonlarning hayotini barbod bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda. Keyingi vaqtlarda giyohvand va psixotrop moddalarning inson salomatligiga ziyoni jahon hamjamiyatini tashvishga solmoqda. Jamiyat a‘zolarining ayrimlarida, ayniqsa, yoshlar orasida bu zararli moddalarga qiziqish saqlanib, ertamiz egalarining bu illat domiga bilib-bilmay tushib qolayotgani achinarli holdir. Giyohvand moddalarga qaramlik aholining mehnatga layoqatini susaytirish, ularning ijtimoiy himoyaga muhtojligi va unga ketadigan sarf-xarajatlarning kattaligi, mamlakatning demografik holatiga ta‘sir qilishi, aholining genofondini buzish orqali jamiyatdagi illat sifatida namoyon bo‘lmoqda. Giyohvandlik birinchidan, iqtisodiy taraqqiyotga, ikkinchidan, aholining sog‘lom, bexavotir turmush kechirishiga xavf tug‘dirishi orqali milliy taraqqiyot va barqarorlikka ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Unga qarshi kurashish nafaqat ota-ona yoki tegishli huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jamiyatning har bir a‘zosi, har bir fuqaroning burchiga aylanmog‘i kerak.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, giyohvand moddalarni muntazam iste‘mol qilgan shaxsning o‘rtacha umr ko‘rish davomiyligi 15-20 yilga qisqaradi. Giyohvandlarning 70 foizida yurak va asab tizimi kasalliklari, 60 foizida esa jigar faoliyati jiddiy zararlanadi. OIV va gepatit kabi xavfli kasalliklarning tarqalishida ham giyohvandlik asosiy omillardan biridir. Giyohvandlik faqat sog‘liqni emas, balki ijtimoiy hayotni ham vayron qiladi. Jinoyatlarning 40 foizdan ortig‘i giyohvand moddalar bilan bog‘liq ekani qayd etilgan. Bu esa oilalar parokandaligi, zo‘ravonlik va beqarorlikka olib keladi [1, https://gov.uz/].

Giyohvandlikka qarshi kurashish uchun, birinchi navbatda, aholi orasida sog‘lom turmush tarzini ommalashtirish, narkotik vositalarning iste‘moliga salbiy munosabatni shakllantirish kerak. Ikkinchidan, har qanday kasallikning oldini olish uchun, avvalo, organizmda unga qarshi immunitet hosil qilinishi darkor. Demak, giyohvandlikka qarshi kurashish, yoshlarni bu balodan asrash uchun targ‘ibot-tashviqot ishlari ko‘lamini yanada kengaytirish lozim. Uchinchidan, ota-onalarimiz farzandlarining ichki dunyosidan boxabar bo‘lib borishlari, shuningdek, ular olayotgan axborotni – ko‘rayotgan film va kliplarini imkon qadar nazorat qilib turishlari ayni muddao bo‘ladi [2, https://parliament.gov.uz/].

O‘zbekiston Respublikasi giyohvand moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurash bo‘yicha xalqaro hamjamiyat oldidagi o‘z majburiyatlarini to‘laqonli bajarishiga alohida e‘tibor qaratib kelinmoqda. Giyohvandlik, uning salbiy oqibatlariga qarshi kurashishda mamlakatimizda bir qancha huquqiy mexanizmlar yaratildi. O‘zbekiston Respublikasi 1995-yil fevral oyida Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1961-yildagi “Narkotik moddalar to‘g‘risida” gi Yagona Konvensiyasi, 1971-yildagi “Psixotrop moddalar to‘g‘risida” gi hamda 1988-yildagi “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishga qarshi kurash to‘g‘risida” gi Konvensiyalariga a‘zo bo‘lgan. 1999-yilda O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida” gi qonuni qabul qilingan. Mazkur qonunga muvofiq giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga zid ravishda muomalada bo‘lishning har qanday ko‘rinishlariga qarshi jinoiy javobgarlik belgilangan.

“Diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, “ommaviy madaniyat” kabi tahdidlar qancha-qancha oilalar, mamlakatlar boshiga og‘ir kulfatlar olib kelmoqda, g‘arazli kuchlar hali ogu tafakkuri to‘la shakllanib ulgurmagan bolalarni o‘z ota-onasi, Vataniga qarshi qo‘yib, ularning hayotiga zomin bo‘lmoqda” [3, B. 496]. Shu bois mamlakatimizda giyohvand moddalar savdosi va iste‘moliga qarshi keskin choralar ko‘rilmoqda. Bugun giyohvandlik vositalarining noqonuniy aylanishi eng xatarli va dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Giyohvand moddalar savdosi bilan shug‘ullanuvchilar turli usullardan foydalangan holda giyohvand moddalarni sotish harakatlarini davom ettirishmoqda. Ular bu maqsadlarini amalga oshirish yo‘lida hali dunyoqarashi yetarlicha shakllanmagan, o‘zgalar ta‘siriga tushib qolishga moyilligi bor yoshlardan foydalanishmoqda.

Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar savdosi avj olgan mamlakatlarda ushbu jirkanch illatga ruju qo‘yish quyidagi asoratlarni keltirib chiqarmoqda:

1. Iqtisodiy asoratlar: katta pul sarflanishi, daromadlarning yo‘qolishi, ishni yo‘qotish, qarzga botish, talonchilik va tilanchilik;
2. Ma‘naviy asoratlar: oilalarning buzilishi, befarqlik, tushkunlik, norozilik, xudbinlik, mahdudlik;
3. Jinoiy asoratlar: o‘g‘rilik, bosqinchilik, odam o‘ldirish, urush va terror;
4. Tibbiy asoratlari: odamning ongi xiralashadi, his-tuyg‘ulari keskin ravishda o‘zgaradi, fikrlari chalkashib ketadi, ko‘ziga har xil qo‘rqinchli narsalar ko‘rinadi, qattiq qo‘rqadi; giyohvand moddalarni in‘yektsiya yo‘li orqali qabul qilinishi oqibatida OITS bilan kasallanish darajasi ortadi [4, B. 472].

O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik va giyohvandlikka oid jinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan milliy strategiya qabul qilingan. Mazkur strategiyada yoshlarda immunitetni shakllantirish, transchegaraviy giyohvand vositalari savdosiga chek qo‘yish, tibbiy va ijtimoiy reabilitatsiya, xalqaro

hamkorlik kabi giyohvandlik vositalariga qarshi kurashish faoliyatining barcha yo‘nalishlarini qamrab olgan preventiv va jazo choralari o‘z aksini topgan.

Giyohvandlikka qarshi kurashish milliy strategiyasi keng qamrovli choralarni amalga oshirishga qaratilgan. Bu illatga qarshi immunitetni mustahkamlash yoshlar, maktab o‘quvchilari, talabalar va ota-onalar o‘rtasida keng ko‘lamli ma‘rifiy ishlar hamda sog‘lom turmush tarzini qo‘llab-quvvatlash va sportni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Chegaralarda nazoratni kuchaytirish doirasida o‘tkazish punktlari va bojxona postlarining moddiy-texnik bazasini tizimli ravishda takomillashtirish, zamonaviy tekshiruv usullarini joriy etish, shu jumladan, boshqariladigan maxsus texnik vositalardan foydalanish ko‘zda tutilmoqda. Narkotikka qaramlikni erta aniqlash va diagnostika qilish giyohvandlikning yashirin holatlarini aniqlash hamda o‘z vaqtida tibbiy hamda psixologik yordam ko‘rsatishning yangi usullari, dasturlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Internet tarmog‘ida giyohvandlik vositalari tarqalishining oldini olishga ham alohida e‘tibor qaratilmoqda. Sintetik moddalarning messendjer va ijtimoiy tarmoqlar orqali tobora keng tarqalayotganini inobatga olib, raqamli xavfsizlik choralari kuchaytirilmoqda va maxsus monitoring guruhlari tashkil etilmoqda.

Giyohvandlik vositalarining, ayniqsa, virtual valyutalar yordamida noqonuniy savdosi bilan bog‘liq moliyaviy operatsiyalarni kuzatish tizimi ham ishlab chiqilyapti. Shuningdek, giyohvandlikka chalingan insonlarni ijtimoiy va mehnatga moslashtirish uchun shart-sharoitlar yaratilib, ularni kamsitmaslik tamoyili qo‘llab-quvvatlanmoqda.

O‘zbekiston xalqaro maydonda ham giyohvandlikka qarshi kurashish masalasini faol ilgari surmoqda. BMT Bosh Assambleyasining 76 sessiyasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev giyohvandlikka qarshi kurashish bo‘yicha qo‘shma mintaqaviy rejaning konsepsiyasini taqdim etdi. Mazkur tashabbus keng ishtirokchilar tomonidan qo‘llab-quvvatlanib, O‘zbekiston giyohvandlikka qarshi kurashish diplomatiyasi bo‘yicha xalqaro miqyosda yetakchi deb e‘tirof etildi.

Bugungi kunda BMT, SHHT, YeXHT, Markaziy Osiyo mintaqaviy axborot muvofiqlashtiruvchi markazi va boshqa xalqaro tuzilmalar bilan yaqin hamkorlik aloqalari o‘rnatilgan. MDH mamlakatlari, shuningdek Germaniya, Italiya, Turkiya, Hindiston kabi davlatlarning vakolatli organlari bilan ma‘lumot almashish yo‘lga qo‘yilgan. Ko‘plab qo‘shma treninglar, inspeksiyalar va ilmiy anjumanlar o‘tkazildi [5, https://www.un.int/].

“Terrorizm, ekstremizm, transmilliy va kiberjinoyatchilik, odam savdosi, narkotrafik kabi tahdidlar xavfi tobora ortib bormoqda” [6, B. 472] ekan, O‘zbekiston siyosatida giyohvandlikka qarshi kurash sohasida ma‘naviy-ma‘rifiy, huquqiy mexanizmlar ishlab chiqilgan. Bu kurash izchillik, yangi siyosiy, huquqiy bilimlar, investitsiyalar va xalqaro hamkorlikni hamda yetuk fuqarolik va jamiyatning barcha qatlamlari keng jalb qilinishini taqozo etadi. Ota-onalar, pedagoglar, jurnalistlar, shifokorlar, huquqni muhofaza qilish organi xodimlari va turli soha vakillari birgalikda faol, samarali harakat qilsagina davlat va jamiyatning hayot tarzini bu illatdan sog‘lomlashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:
1. Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. Toshkent, “O‘zbekiston, 2020, 496-bet.
2. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2021, 268-bet.
Internet tarmoqlari:
1. https://gov.uz/
2. https://parliament.gov.uz/
3. https://inlibrary.uz/
4. https://www.un.int/

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI

Bo‘riyeva Sevinch
DTPI Pedagogika yo‘nalishi 3-kurs 11-P23 guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlar o‘rtasida giyohvandlik va narkojinoiyatchilikning barvaqt oldini olishda ijtimoiy himoya mexanizmlarining o‘rni hamda ahamiyati tadqiq etilgan. Milliy amaliyot tizimi tahlil qilinib, yosh avlodning mafkuraviy va psixologik immunitetini mustahkamlashda ijtimoiy institutlarning o‘zaro hamkorligi tizimli yondashuv asosida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, rivojlangan xorijiy davlatlarning ijtimoiy profilaktika sohasidagi ilg‘or tajribalari tahlil qilinib, ularni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish va raqamli muhitda profilaktik chora-tadbirlar samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, giyohvandlik profilaktikasi, ijtimoiy himoya mexanizmlari, milliy tajriba, xorijiy modellar, psixologik immunitet, mahalla, oila instituti, raqamli muhit.

Bugungi kunda jahon hamjamiyatini chuqur tashvishga solayotgan eng global muammolardan biri — yoshlar orasida giyohvandlik va uning ortidan kelib chiqayotgan narkojinoiyatlarning ko‘payishidir. Transmilliy xarakterga ega bo‘lgan ushbu illat nafaqat inson salomatligiga, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga, milliy xavfsizlikka hamda kelajak avlod poydevoriga jiddiy tahdid solmoqda. Globallashuv va shiddatli raqamlashtirish jarayonlari sharoitida narko-tahdidlarning shakllari va tarqalish usullari tubdan o‘zgarib, sintetik giyohvandlik vositalarining internet tarmoqlari (Darknet, Telegram va boshqalar) orqali yashirin savdosi keng tus olmoqda. Bu esa yoshlarni ijtimoiy va psixologik jihatdan himoya qilish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

O‘zbekistonda aholi salomatligini va genofondini himoya qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar qabul qilingan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga ko‘ra, ijtimoiy himoya yagona reyestriga kiruvchi oila

farzandlari bilan manzilli ishlash, maktablardagi inspektor-psixologlar hamda mahalla yoshlar yetakchilari rolini kuchaytirish belgilangan [1]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli Farmon hamda qarorlariga muvofiq, o‘quvchi va talabalar orasida giyohvandlik va narkojinoyatlarning barvaqt oldini olish maqsadida tizimli ravishda tezkor-profilaktik oyliklar hamda keng qamrovli preventiv chora-tadbirlar tashkil etilmoqda [2].

Xorijiy tajriba tahlili: *AQSh va Yevropa tajribasi:* Ta‘lim muassasalarida maxsus psixologik treninglar (masalan, LifeSkills Training) orqali o‘smirlarda ruhiy barqarorlik va stressga qarshi tura olish ko‘nikmalari shakllantiriladi [3]. *Skandinaviya tajribasi:* Ijtimoiy himoya mexanizmi nafaqat profilaktika, balki oilalarni qo‘llab-quvvatlash va yoshlarning bo‘sh vaqtlarini sport hamda san‘atga yo‘naltirishga qaratilgan [4]. Ushbu yondashuv yoshlar o‘rtasida deviant xulq-atvor ko‘rsatkichlarini ijtimoiy muhitni sog‘lomlashtirish orqali kamaytirish imkonini beradi.

Ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishlari:

Yo‘nalish	**Amalga oshiriladigan chora-tadbirlar**
Profilaktika va Diagnostika	Xavf guruhiga tushib qolgan yoshlarni erta aniqlash va maktab psixologlari orqali manzilli psixologik yordam ko‘rsatish [5].
Ijtimoiy Reabilitatsiya	Giyohvandlik va psixotrop moddalarni iste‘mol qilgan yoshlar uchun tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiya tizimini tubdan takomillashtirish [6].
Targ‘ibot ishlari	Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi tomonidan targ‘ibot ishlarini kuchaytirish va sog‘lom turmush tarzini ommalashtirish [7].

Mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va axloqiy-psixologik vaziyatning o‘zgarishi, ochiq chegaralar va xorijiy davlatlar bilan aloqalarning kengayishi zamonaviy Rossiya jamiyatining katta qismini, birinchi navbatda yoshlarni qamrab oluvchi keng ko‘lamli giyohvandlik muammolariga olib keldi. Bundan tashqari, Rossiyada giyohvandlikning tarqalishi halokatli ko‘lamlarga yetdi va milliy xavfsizlikka tahdid soluvchi ijtimoiy ofat xususiyatlarini oldi. Ko‘rib chiqilayotgan muammoning ko‘lami, shuningdek, chuqur tabiati va mazmunining yorqin namunasi Rossiya Prezidenti Vladimir Putinning Federal Narkotiklarni Nazorat qilish Xizmatining hay‘at yig‘ilishidagi ma‘ruzasi bo‘lib, unda giyohvandlikka giyohvandlikni giyohvand moddalar savdosiga chek qo‘yishni, giyohvandlik bilan bog‘liq vaziyatni o‘zgartirishni va giyohvand moddalar savdosiga qarshi kurashishni talab qiladigan ijtimoiy kasallik sifatida tushunish zarurligi ta‘kidlangan [8].

Statistik ma‘lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Rossiyada taxminan olti million giyohvand bor, ular orasida giyohvand moddalarni iste‘mol qilish natijasida o‘lim

soni so‘nggi 10 yil ichida 12 baravar, go‘daklar o‘limi esa 42 baravar oshdi. O‘limning asosiy sababi dozani oshirib yuborishdir (65%). Bundan tashqari, giyohvand moddalarni iste‘mol qilish zo‘ravonlik, jiddiy sog‘liq muammolari, OITS tarqalishi va boshqa hayot fojialarining sababidir. Taqdim etilgan ma‘lumotlar giyohvandlikdan aziyat chekayotgan odamlar, ayniqsa ayollar sonining barqaror o‘sish tendentsiyasini ko‘rsatadi, chunki 1990-yillarning boshlarida erkaklar asosiy giyohvand moddalar iste‘molchilari bo‘lgan. Shu bilan birga, giyohvandlikni davolashning samarasizligi turli xil davolash usullarining samaradorlik ko‘rsatkichlari bilan tasdiqlanadi, bu yoshlar va bolalar orasida 6-7% va 10-15% ni tashkil qiladi. Shuni ta‘kidlash kerakki, reabilitatsiya sezilarli natijalarga erishishi mumkin, ammo bu katta moliyaviy va vaqt xarajatlarini talab qiladi va ijtimoiy, tibbiy, psixologik, ta‘lim va huquqni muhofaza qilish organlarining turli sa‘y-harakatlari giyohvandlar sonining o‘sishini va giyohvandlikka qaramlik darajasini to‘xtata olmaydi. Natijada, giyohvandlikning jamiyatga ta‘siri shunchalik kattaki, unga qarshi kurash ustuvor vazifa bo‘lib, xalqaro hamjamiyatning qonunchilik va huquqni muhofaza qilish jihatlarida birgalikdagi sa‘y-harakatlarini talab qiladi. Shuning uchun ko‘plab madaniyatli mamlakatlarda giyohvand moddalarni tibbiy bo‘lmagan maqsadlarda qo‘llash haqli ravishda salbiy, antisosial hodisa sifatida qaraladi.

O‘smirlar o‘rtasida giyohvand moddalarni suiiste‘mol qilish muammosi butun dunyoda va mamlakatimizda tobora keng tarqalgan va xavfli bo‘lib, shaharlarga ham, qishloq joylarga ham ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bu tez tarqalayotgan murakkab hodisa. Biroq, samarali oldini olish mumkin va zarur. Bu barcha manfaatdor tomonlarning birgalikdagi sa‘y-harakatlarini va balla ta‘lim va o‘qitish usullaridan foydalanishni talab qiladi. Bolalar va o‘smirlarda sog‘lom turmush tarzini va giyohvand moddalarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan ta‘lim profilaktikasi o‘smirlar o‘rtasida giyohvand moddalarni suiiste‘mol qilishning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi. Faqat oilalar, maktablar, ijtimoiy xizmatlar va hukumatning sa‘y-harakatlarini birlashtirgan kompleks yondashuvgina ushbu xavfli hodisaga qarshi kurashda aniq natijalarga erishishi mumkin. Eng samarali ta‘lim dasturlarini ishlab chiqish uchun Xitoy va Fransiya kabi xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil qilish va o‘rganish zarur, chunki bu mamlakatlar 20-asrning boshlarida voyaga yetmaganlar uchun turli xil ta‘limga qarshi giyohvandlikka qarshi dasturlarni ishlab chiqishni boshladilar. Bu ikki butunlay boshqa davlatni ichki tuzilishi va mentaliteti nuqtayi nazaridan o‘rganish orqali va voyaga yetmaganlar o‘rtasida giyohvand moddalarni suiiste‘mol qilishga qarshi profilaktik ta‘lim choralarining o‘ziga xos xususiyatlaridagi umumiylik va farqlarni aniqlashimiz mumkin. Xitoy va Fransiyada voyaga yetmaganlarcenter giyohvandlikka qarshi ta‘limdagi o‘xshashliklar va farqlar o‘smirlik davrida giyohvandlikka qarshi kurashning eng samarali usullarini aniqlashga yordam beradi.

O‘tkazilgan tadqiqotlar va tizimli tahlillar shuni ko‘rsatadiki, globallashuv hamda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan zamonaviy sharoitda yoshlar orasida giyohvandlik va narko-tahdidlarning tarqalish shakllari tubdan

transformatsiyaga uchradi. Bugungi kunda an‘anaviy ma‘muriy taqiqlar yoki huquqiy jazo choralari bilan yosh avlodni ushbu global illatdan to‘liq muhofaza qilib bo‘lmaydi. Yoshlar o‘rtasida narko-vositachilik va deviant xulq-atvorning barvaqt oldini olish to‘g‘ridan-to‘g‘ri jamiyatdagi ijtimoiy himoya mexanizmlarining qay darajada moslashuvchan va tizimli ekanligiga bog‘liqdir.

O‘zbekiston sharoitida aholi genofondini asrash hamda o‘sib kelayotgan yosh avlodning ijtimoiy-psixologik immunitetini mustahkamlash uchun milliy modelimizga AQSh va Yevropa mamlakatining LifeSkills Training kabi psixologik chidamlilik dasturlarini hamda Skandinaviya davlatlarining (xususan, Islandiyaning) oila instituti va yoshlar bandligini integratsiya qiluvchi tizimli preventiv metodologiyasini adaptatsiya qilish zaruriyati mavjud. Zero, narko-tahdidlarga qarshi kurashish nafaqat huquq-tartibot organlarining, balki oila, mahalla, ta‘lim muassasalari va ijtimoiy xizmatlar markazlarining o‘zaro muvofiqlashtirilgan vertikal hamkorligi samarasi hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari va xorijiy tajribalar tahliliga tayangan holda, respublikamizda yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. **“Smart-profilaktika” va Kiber-immunitetni shakllantirish:** Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi hamda Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tizimida yoshlarning internet makonidagi narko-targ‘ibotlarga (anonim narko-do‘konlar, Darknet tarmoqlari) qarshi tanqidiy fikrlashini o‘stirish. Buning uchun ta‘lim muassasalarida kibertaktik profilaktika darslari va raqamli preventiv treninglarni joriy etish lozim.

2. **“Keys-menejment” tizimini kuchaytirish:** Mahallalardagi “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari xodimlari, inspektor-psixologlar va mahalla yoshlar yetakchilari hamkorligida xavf guruhiga tushib qolgan (ijtimoiy himoyaga muhtoj, notinch oila farzandlari) yoshlarni barvaqt aniqlash va ularga individual ijtimoiy-psixologik hamrohlik (Case management) xizmatini yo‘lga qo‘yish.

3. **Erkin va tizimli bandlik vaucherlari (Islandiya modeli):** Ijtimoiy himoya yagona reyestriga kiruvchi yoki xulq-atvorida og‘ishish kuzatilgan yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida, ularni sport, san‘at va fan to‘garaklariga bepul qamrab olish tizimini kengaytirish va ushbu xarajatlarni davlat tomonidan subsidiyalash (maxsus yoshlar ijtimoiy kartalarini joriy etish).

4. **Tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiyani raqamlashtirish va integratsiyalash:** Giyohvandlik va psixotrop moddalarga qaram bo‘lib qolgan yoshlarni jamiyatga qaytarish uchun maxsus anonim ijtimoiy reabilitatsiya platformalarini yaratish. Sobiq narkoqaram yoshlarni kamsitish (stigmatizatsiya) holatlariga barham berish maqsadida ularni kasb-hunarga o‘qitish va bandligini ta‘minlashning “tengdosh-tengdoshga” (peer-to-peer) ijtimoiy modelini amaliyotga joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi "Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga

qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-82-sonli Farmoni // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 02.06.2023-y., 06/23/82/0323-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi "O‘zbekiston — 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida"gi PF-37-sonli Farmoni (huquqbuzarliklar va giyohvandlik profilaktikasi qismi) // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 22.02.2024-y., 06/24/37/0134-son.
3. Botvin G.J., Griffin K.W. LifeSkills Training: Preventing substance misuse through promoting social and engagement competence // High-Risk Behaviors in Adolescents. - New York: Springer, 2015. - P. 115-132.
4. Kristjansson A.L., Mann M.J., Sigfusdottir I.D. Implementing the Icelandic Model for Substance Use Prevention: A guide to social protection and youth development. - Reykjavik: Planet Youth Publishing, 2020. - P. 74-89.

TA‘LIM JARAYONIDA INTELLEKTUAL TAHLIL VA ADAPTIV BAHOLASH: YANGI DAVR PEDAGOGIKASI

Jo‘rayev Feruz Rustam o‘g‘li Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Sayriddinova Xadicha Sharofiddin qizi Termiz davlat pedagogika institui talabasi,

Annotatsiya Mazkur maqolada zamonaviy ta‘lim tizimida intellektual tahlil va adaptiv baholash texnologiyalarining o‘rni hamda ahamiyati yoritiladi. Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning rivojlanishi natijasida ta‘lim jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning bilim darajasini aniq tahlil qilish va ularning ehtiyojlariga mos yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatlari kengaymoqda.

Kalit so‘zlar: intellektual tahlil, adaptiv baholash, yangi davr pedagogikasi, sun‘iy intellekt, raqamli ta‘lim, elektron platforma, ta‘lim texnologiyalari, individual ta‘lim, innovatsion pedagogika, masofaviy ta‘lim, monitoring, ta‘lim sifati.

Bugungi kunda dunyo ta‘lim tizimi jadal ravishda raqamlashtirilmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng rivojlanishi natijasida ta‘lim jarayoniga sun‘iy intellekt, intellektual tahlil va adaptiv baholash kabi innovatsion yondashuvlar kirib kelmoqda. Yangi davr pedagogikasida asosiy e‘tibor o‘quvchi shaxsiga, uning individual imkoniyatlari, qiziqishlari va bilim darajasiga qaratilmoqda. Shu sababli an‘anaviy bir xil yondashuv o‘rnini moslashuvchan va individual ta‘lim tizimlari egallab bormoqda.

Intellektual tahlil - bu o‘quvchilarning ta‘lim jarayonidagi faoliyati, natijalari va xatti-harakatlarini raqamli texnologiyalar yordamida o‘rganish, tahlil qilish va prognozlash jarayonidir. Ushbu tizim yordamida o‘quvchilarning bilim darajasi, mavzularni o‘zlashtirish tezligi, qiyinchiliklari va qiziqishlari aniqlanadi. Natijada o‘qituvchi har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta‘lim strategiyasini ishlab chiqishi mumkin bo‘ladi.

Zamonaviy ta‘lim platformalari o‘quvchilarning topshiriqlarni bajarish tezligi, xatolari, qayta urinishi va umumiy faoliyatini avtomatik ravishda tahlil qiladi. Bu esa o‘quvchi haqida aniq ma‘lumotlar bazasini yaratishga xizmat qiladi. Intellektual tahlil nafaqat o‘quvchilarning bilimini aniqlaydi, balki ta‘limdagi muammolarni oldindan prognoz qilish imkoniyatini ham beradi. Masalan, tizim o‘quvchining ayrim fanlardan qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlab, unga qo‘shimcha mashqlar yoki soddalashtirilgan materiallarni tavsiya qilishi mumkin.

Adaptiv baholash esa o‘quvchining javoblariga qarab keyingi savollarni moslashtiradigan zamonaviy baholash usulidir. An‘anaviy test tizimida barcha o‘quvchilarga bir xil savollar beriladi, adaptiv baholashda esa topshiriqlar murakkabligi o‘quvchining bilim darajasiga qarab belgilanadi. Agar o‘quvchi savollarga to‘g‘ri javob bersa, tizim murakkabroq savollarni beradi; agar qiyinchilik yuzaga kelsa, yengilroq yoki tushuntiruvchi topshiriqlar taklif qilinadi.

Bunday yondashuv baholashning aniqligini oshiradi va o‘quvchining haqiqiy bilim darajasini ko‘rsatishga yordam beradi. Shu bilan birga, adaptiv baholash o‘quvchilarda ortiqcha stressni kamaytiradi, chunki topshiriqlar ularning imkoniyatlariga mos ravishda taqdim etiladi. Bu esa o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi va ta‘limga qiziqishini oshiradi.

Yangi davr pedagogikasida sun‘iy intellekt asosidagi texnologiyalar muhim o‘rin egallaydi. Sun‘iy intellekt yordamida avtomatik tekshiruv, elektron monitoring, shaxsiy tavsiyalar va o‘quv rejalari ishlab chiqilmoqda. Masalan, ayrim elektron platformalar o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini tahlil qilib, ularga individual ta‘lim yo‘nalishini tavsiya etadi. Bu esa ta‘lim samaradorligini oshirish bilan birga vaqt va resurslarni ham tejaydi.

Shuningdek, intellektual tahlil o‘qituvchilarning faoliyatini ham yengillashtiradi. O‘qituvchi o‘quvchilar haqidagi statistik ma‘lumotlarni tezkor ravishda oladi, natijalarni solishtiradi va pedagogik qarorlarni aniqroq qabul qiladi. Natijada ta‘lim sifati oshadi, individual yondashuv kuchayadi va o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari yaxshilanadi.

Bugungi kunda masofaviy ta‘lim tizimlarida ham adaptiv baholash texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda. Elektron ta‘lim platformalari o‘quvchilarning mustaqil ishlash jarayonini nazorat qiladi, natijalarni saqlaydi va tahlil qiladi. Bu esa ta‘lim jarayonining shaffofligini ta‘minlaydi hamda bilimlarni baholashdagi subyektiv omillarni kamaytiradi.

Biroq ushbu texnologiyalarni ta‘lim tizimiga joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, internet sifati, pedagoglarning raqamli kompetensiyasi va axborot xavfsizligi masalalari muhim ahamiyatga ega. Shu sababli pedagoglarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash, elektron resurslarni takomillashtirish va raqamli ta‘lim madaniyatini rivojlantirish zarur hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, intellektual tahlil va adaptiv baholash yangi davr pedagogikasining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar ta‘limni individuallashtirish, bilimlarni aniq baholash va o‘quvchilarning intellektual

salohiyatini rivojlantirish imkonini beradi. Kelajakda sun‘iy intellekt asosidagi pedagogik tizimlar yanada rivojlanib, ta‘lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Azizxodjayeva N.N. Pedagogicheskiye texnologii i pedagogicheskoye masterstvo. - Tashkent: Fan, 2019.
2. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning amaliy asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. - Toshkent: Iste‘dod, 2020.
4. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
5. Muslimov N.A. Kasbiy ta‘lim texnologiyalari. - Toshkent: Fan, 2016.

TA‘LIM MUASSASALARIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Shabbazova Nodira Xamzayevna
Termiz davlat pedagogika instituti, o‘qituvchi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta‘lim muassasalarida yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning pedagogik mexanizmlari, profilaktik faoliyatning asosiy yo‘nalishlari hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ta‘lim jarayonida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, psixologik xizmat faoliyatini rivojlantirish va innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, profilaktika, pedagogik mexanizm, yoshlar, ta‘lim muassasasi, sog‘lom turmush tarzi, tarbiya, psixologik xizmat.

Bugungi globallashuv sharoitida yoshlar orasida giyohvandlikning keng tarqalishi jiddiy ijtimoiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Giyohvandlik inson salomatligiga, ruhiy holatiga, oilaviy munosabatlarga hamda jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, yoshlarning turli zararli odatlarga moyilligi ularning psixologik xususiyatlari, oilaviy muhit, tengdoshlar ta‘siri va ommaviy axborot vositalari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ta‘lim muassasalari yoshlarni tarbiyalash va ijtimoiylashtirishning muhim instituti hisoblanadi. Shu sababli maktab, akademik litsey, kasb-hunar maktablari va oliy ta‘lim muassasalarida giyohvandlikning oldini olish bo‘yicha tizimli pedagogik faoliyatni tashkil etish dolzarb masalalardan biridir. Profilaktik tadbirlarning samaradorligi pedagogik mexanizmlarning to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liqdir. Yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ularda mustahkam irodaviy sifatlarni rivojlantirish hamda zararli odatlarga qarshi immunitet hosil qilish pedagogik faoliyatning asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Pedagogik profilaktika yoshlarni zararli odatlardan himoya qilish, ularda sog‘lom hayot tarziga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan maqsadli faoliyatdir. Profilaktikaning asosiy maqsadi giyohvandlikka olib keluvchi ijtimoiy va psixologik omillarni kamaytirishdan iborat.

Pedagogik profilaktika ma‘naviy-ma‘rifiy targ‘ibot ishlari, psixologik-pedagogik maslahatlar, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ota-onalar bilan hamkorlik, individual yondashuv asosida tarbiyaviy ishlarni olib borish. Pedagogik profilaktikada o‘qituvchining shaxsiy namunasi muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchining ma‘naviy qiyofasi, madaniyati va o‘quvchilar bilan muloqoti yoshlarning ongiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi [2, B. 41].

Ta‘lim muassasalarida giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlar tizimli va uzluksiz olib borilishi lozim. Bunda pedagoglar, psixologlar, ota-onalar va jamoatchilik hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Tarbiyaviy soatlar, davra suhbatlari, seminarlar va uchrashuvlar yoshlarning giyohvandlikka nisbatan salbiy munosabatini shakllantiradi. Ayniqsa, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Bunday tadbirlar davomida giyohvandlikning inson salomatligiga zararli ta‘siri, ruhiy buzilishlarga olib kelishi, oilaviy muammolarni keltirib chiqarishi, jinoyatchilikka sabab bo‘lishi kabi jihatlar tushuntiriladi.

Ta‘lim muassasalaridagi psixologik xizmat profilaktik faoliyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Psixologlar o‘quvchilarning emotsional holatini o‘rganadi, stress va depressiv holatlarning oldini olishga yordam beradi. Psixologik diagnostika yordamida xavf guruhiga kiruvchi yoshlarni aniqlash va ular bilan individual ishlash imkoniyati yaratiladi. Bu esa giyohvandlikning oldini olishda muhim omil hisoblanadi [3, B. 52]. Oiladagi nosog‘lom muhit, nazoratning sustligi va ota-onalarning pedagogik bilimga ega emasligi yoshlarning zararli odatlarga moyilligini oshiradi. Shu sababli ota-onalar bilan muntazam pedagogik suhbatlar va seminarlar tashkil etish zarur. Ota-onalarga farzand tarbiyasidagi mas‘uliyat, yoshlarning psixologik xususiyatlari, zararli odatlarning salbiy oqibatlari haqida tushuntirish ishlari olib borilishi lozim. Hozirgi kunda ta‘lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish profilaktik faoliyat samaradorligini oshirmoqda. Multimedia vositalari, videoroliklar, trening texnologiyalari va interfaol o‘yinlar yoshlarning mavzuga qiziqishini kuchaytiradi. Trening mashg‘ulotlari yoshlarni mustaqil fikrlashga, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishga, “yo‘q” deb ayta olish ko‘nikmasiga o‘rgatadi. Bu esa yoshlarda psixologik barqarorlikni shakllantiradi hamda ularni zararli odatlardan himoya qiladi [4, B. 37].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali elektron platformalarda sog‘lom turmush tarziga oid targ‘ibot ishlarini olib borish ham samarali natija beradi. Ta‘lim muassasalarida giyohvandlikning oldini olishda pedagogik hamkorlik alohida ahamiyatga ega. Pedagogik hamkorlik deganda o‘qituvchi, psixolog, ota-ona, mahalla va jamoatchilikning o‘zaro uzviy faoliyati tushuniladi. Yoshlar tarbiyasida faqat ta‘lim muassasasining o‘zi yetarli emas, balki

oilaviy va ijtimoiy muhit ham muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida yoshlarning ruhiy holati o‘zgaruvchan bo‘lib, ular turli tashqi ta‘sirlarga tez beriladi. Shu sababli pedagoglar tomonidan o‘quvchilar bilan individual ishlash usullaridan foydalanish zarur. Individual suhbatlar, psixologik treninglar va motivatsion uchrashuvlar yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradi hamda ularni zararli odatlardan uzoqlashtiradi [6, B. 74].

Mahalla institutining profilaktik faoliyatdagi o‘rni ham muhimdir. Mahalla faollari, profilaktika inspektorlari va yoshlar yetakchilari bilan hamkorlikda tashkil etilgan tadbirlar yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga yordam beradi. Bu esa salbiy muhit ta‘sirining kamayishiga olib keladi.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish giyohvandlik profilaktikasining eng samarali yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Yoshlarni sportga, san‘atga, kitobxonlikka va turli ijodiy faoliyatlarga jalb etish ularda ijobiy hayotiy qadriyatlarni rivojlantiradi.

Pedagogik tajribalar shuni ko‘rsatadiki, sport bilan muntazam shug‘ullanuvchi yoshlar zararli odatlarga kamroq moyil bo‘ladi. Sport mashg‘ulotlari yoshlarning nafaqat jismoniy, balki ruhiy salomatligini ham mustahkamlaydi. Shu sababli ta‘lim muassasalarida sport to‘garaklari va musobaqalarni keng yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega [7, B. 58]. Shuningdek, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish ham yoshlarning ma‘naviy immunitetini kuchaytiradi. Ma‘naviy barkamol yoshlar turli salbiy oqimlar va zararli odatlarga qarshi mustahkam pozitsiyaga ega bo‘ladi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiya muhim pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. Ma‘naviy barkamol, mustaqil fikrlovchi hamda yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan yoshlar turli zararli odatlarga kamroq moyil bo‘ladi. Shu sababli ta‘lim muassasalarida ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni tizimli tashkil etish profilaktik faoliyatning asosiy yo‘nalishlaridan biri sanaladi.

Ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiya jarayonida yoshlarga milliy qadriyatlar, insoniy fazilatlar, sog‘lom turmush tarzi hamda zararli odatlarning salbiy oqibatlari haqida muntazam tushuntirish ishlari olib borilishi zarur. Ayniqsa, buyuk ajdodlarimizning ilmiy-ma‘naviy merosi, milliy urf-odatlar va an‘analar asosida tashkil etilgan tarbiyaviy tadbirlar yoshlarning ongiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Ta‘lim muassasalarida “Sog‘lom avlod”, “Biz giyohvandlikka qarshimiz”, “Yoshlar va sog‘lom turmush tarzi” kabi mavzularda tashkil etiladigan davra suhbatlari, uchrashuvlar va tanlovlar yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradi. Bunday tadbirlar davomida yoshlar zararli odatlarning inson hayotiga salbiy ta‘siri haqida chuqurroq tushunchaga ega bo‘ladilar. Shuningdek, ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiyada ommaviy axborot vositalari va internet resurslaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi axborotlashgan jamiyatda yoshlar turli internet tarmoqlari orqali salbiy axborotlar ta‘siriga tushib qolishi mumkin. Shu sababli ularda media madaniyatni shakllantirish, internetdan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur hisoblanadi.

Pedagoglarning ma‘naviy-ma‘rifiy saviyasi ham profilaktik faoliyat samaradorligiga bevosita ta‘sir qiladi. O‘qituvchi yoshlar uchun nafaqat bilim

beruvchi mutaxassis, balki ma‘naviy namuna hamdir. Shu sababli pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ishlashga o‘rgatish muhim vazifalardan biridir [8, B. 91]. Bundan tashqari, yoshlarni kitobxonlikka jalb qilish ham giyohvandlik profilaktikasining samarali usullaridan biri hisoblanadi. Kitob mutolaasi yoshlarning tafakkurini rivojlantiradi, ma‘naviy dunyosini boyitadi va bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga yordam beradi. Ayniqsa, vatanparvarlik, insonparvarlik va sog‘lom hayot tarzini targ‘ib qiluvchi asarlarni targ‘ib etish maqsadga muvofiqdir. Umuman olganda, ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiya yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda muhim pedagogik omil bo‘lib, ularning ma‘naviy immunitetini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois ta‘lim muassasalarida ma‘naviy-ma‘rifiy faoliyatni yanada takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ta‘lim muassasalarida giyohvandlik profilaktikasi samaradorligini oshirish uchun pedagoglarning malakasini oshirish, psixologik xizmat faoliyatini rivojlantirish, ta‘lim muassasasi va oila hamkorligini kuchaytirish, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport va madaniy tadbirlarni ko‘paytirish, individual yondashuv asosida ishlash. omillarga e‘tibor qaratish zarur. Profilaktik tadbirlarning muntazamligi va uzluksizligi muhim ahamiyatga ega. Bir martalik tadbirlar emas, balki tizimli pedagogik faoliyat samarali natija beradi [5, B. 63].

Xulosa qilib aytganda, ta‘lim muassasalarida giyohvandlikning oldini olishning pedagogik mexanizmlari yoshlarni zararli odatlardan himoya qilishda muhim vosita hisoblanadi. Profilaktik faoliyatning samaradorligi pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarning uyg‘unligiga bog‘liqdir. Ta‘lim muassasalarida sog‘lom ma‘naviy muhit yaratish, innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish hamda ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda ushbu yo‘nalishda ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish, zamonaviy pedagogik metodlarni ishlab chiqish va xalqaro tajribalarni amaliyotga joriy etish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Hasanboyev J., To‘raqulov X. *Pedagogika.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2011. – 320 b.
2.G‘oziyev E.G‘. *Umumiy psixologiya.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 280 b.
3.Nishonova Z.T. *Pedagogik psixologiya.* – Toshkent: Fan, 2012. – 256 b.
4.Musurmonova O. *Oila ma‘naviyati – milliy g‘urur.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2000. – 192 b.

TALABA-YOSHLARNI TARBIYALASHDA MA‘NAVIY-PSIXOLOGIK BARQARORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Umarova Aziza Mannonovna
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada talaba-yoshlarni tarbiyalash jarayonida ma‘naviy-psixologik barqarorlikni rivojlantirish masalasi oliy ta‘lim muassasasining tarbiyaviy muhiti, ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar, tyutorlik faoliyati, psixologik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy hamkorlik tizimi bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Talabalik davri shaxsning mustaqil qaror qabul qilishi, kasbiy yo‘nalishi, axloqiy tanlovi va ijtimoiy mas‘uliyati shakllanadigan muhim bosqich sifatida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: talaba-yoshlar, tarbiya, ma‘naviy barqarorlik, psixologik qo‘llab-quvvatlash, oliy ta‘lim, ijtimoiy mas‘uliyat, zararli odatlar profilaktikasi, tyutorlik, raqamli madaniyat.

Oliy ta‘lim tizimida talaba-yoshlarni tarbiyalash masalasi faqat ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar yoki rasmiy uchrashuvlar doirasida ko‘riladigan jarayon emas. Bu jarayon talabaning dunyoqarashi, axloqiy tanlovi, kasbiy maqsadi, ijtimoiy mas‘uliyati, o‘zini boshqarish qobiliyati va hayotiy pozitsiyasini bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan murakkab pedagogik tizimdir. Talaba universitetga kirganidan so‘ng yangi ijtimoiy muhit, mustaqil hayot, do‘stlar davrasi, raqamli kommunikatsiya, akademik talablar va kelajak oldidagi javobgarlik bilan yuzma-yuz keladi.

Aynan shu davrda talabaning ichki tayanchi, ma‘naviy mezonlari va psixologik barqarorligi yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lsa, u turli zararli ta‘sirlarga, salbiy guruh bosimiga, maqsadsiz vaqt o‘tkazishga, raqamli manipulyatsiyaga yoki zararli odatlarga nisbatan zaiflashishi mumkin. Shu sababli talabalar tarbiyasida asosiy vazifa faqat tartib-intizomni nazorat qilish emas, balki talabaning ongli tanlov qilish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat bo‘lishi kerak.

Talaba-yoshlarni tarbiyalashda ma‘naviy-psixologik barqarorlik alohida ahamiyatga ega. Bu tushuncha talabaning stress, guruh bosimi, axloqiy sinov, raqamli xavf, ijtimoiy noaniqlik va shaxsiy qiyinchiliklar sharoitida o‘zini yo‘qotmasdan, sog‘lom, huquqiy va mas‘uliyatli qaror qabul qila olish qobiliyatini anglatadi. Bunday barqarorlik bilim, qadriyat, iroda, hissiy muvozanat, ijtimoiy tayanch va amaliy hayotiy ko‘nikmalar birligida rivojlanadi.

Zamonaviy oliy ta‘limda tarbiya talabaning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini birlashtiruvchi jarayon sifatida talqin etiladi. Talaba faqat mutaxassis sifatida emas, balki jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan, qonunlarga hurmat bilan qaraydigan, ijtimoiy mas‘uliyatni his qiladigan, sog‘lom hayot tarziga amal qiladigan va o‘z faoliyati natijalarini anglay oladigan shaxs sifatida shakllanishi zarur.

Tarbiya jarayonining asosiy mazmuni bir nechta yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchi yo‘nalish ma‘naviy-qadriyatli tarbiyadir. U talabaning oila, Vatan, kasb, halollik, adolat, mehnat, qonunga hurmat va inson qadriga munosabatini rivojlantiradi. Ikkinchi yo‘nalish psixologik tarbiyadir. U talabaning o‘zini anglash,

hissiyotlarini boshqarish, muammoga bardosh berish, muloqot qilish va yordam so‘rash qobiliyatini mustahkamlaydi.

Uchinchi yo‘nalish ijtimoiy tarbiyadir. Talaba jamoada ishlash, boshqalarning fikrini hurmat qilish, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish, ko‘ngillilik faoliyati va universitet hayotiga daxldorlik orqali ijtimoiy tajriba orttiradi. To‘rtinchi yo‘nalish raqamli madaniyat tarbiyasidir. Bugungi kunda talaba axborot manbasini tanlash, shubhali kontentni farqlash, shaxsiy ma‘lumotlarini himoya qilish va internetdagi manipulyativ ta‘sirlarga nisbatan hushyor bo‘lishi kerak.

Talaba tarbiyasi samarali bo‘lishi uchun ushbu yo‘nalishlar bir-biridan ajralgan holda emas, yagona pedagogik tizim sifatida olib borilishi zarur.

Talaba-yoshlarda ma‘naviy-psixologik barqarorlik bir nechta tarkibiy qism orqali rivojlanadi.

Birinchi tarkibiy qism qadriyatli pozitsiyadir. Talaba o‘z hayotida nimani muhim deb bilishini aniq anglamasa, tashqi ta‘sirlarga tez berilishi mumkin. Sog‘lom hayot, bilim, kasb, oila sha‘ni, Vatan oldidagi burch va shaxsiy mas‘uliyat talaba ongida ichki mezonga aylanganda, u zararli taklifni tashqi taqiq sababli emas, o‘z qadriyatlariga zid bo‘lgani uchun rad etadi.

Ikkinchi tarkibiy qism irodaviy nazoratdir. Talabalik davrida mustaqillik kuchayadi, lekin har bir mustaqillik mas‘uliyat bilan birga keladi. Talaba o‘z vaqtini boshqarish, o‘qish rejimini saqlash, zararli odatlardan uzoq turish, emotsional holatini nazorat qilish va maqsad sari izchil harakat qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.

Uchinchi tarkibiy qism psixologik bardoshlilikdir. Talaba muvaffaqiyatsizlik, tanqid, imtihon bosimi, oilaviy muammo, moliyaviy qiyinchilik yoki shaxsiy nizolarga duch kelishi mumkin. Psixologik bardoshlilik bunday holatlarda muammodan qochish emas, uni tushunish, yechim izlash va zarur yordamga murojaat qilish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

To‘rtinchi tarkibiy qism ijtimoiy daxldorlikdir. Talaba o‘zini universitet jamoasining kerakli a‘zosi sifatida his qilsa, unda mas‘uliyat va o‘ziga ishonch kuchayadi. Befarqlik, yolg‘izlik va chetlanish esa salbiy guruhlar ta‘sirini kuchaytirishi mumkin. Shu sababli talabani jamoaviy, ilmiy, sport, madaniy va ijtimoiy foydali faoliyatga jalb qilish muhimdir.

Beshinchi tarkibiy qism raqamli hushyorlikdir. Internet va ijtimoiy tarmoqlar talaba hayotining ajralmas qismiga aylangan. Talaba axborot oqimida xavfli taklif, soxta ma‘lumot, zararli guruh, noqonuniy faoliyatga chaqiriq yoki “oson daromad” niqobidagi tahdidni farqlay olishi kerak.

Sog‘lom tarbiyaviy muhitning birinchi belgisi adolat va hurmatdir. Talaba universitetda o‘zini eshitilgan, qadrlangan va qo‘llab-quvvatlangan shaxs sifatida his qilishi kerak. Ikkinchi belgisi aniq talab va tartibdir. Talaba universitet qoidalarini bilishi, ular barcha uchun bir xil qo‘llanishini ko‘rishi va tartibni tashqi majburiyat emas, jamoaviy madaniyat sifatida qabul qilishi zarur.

Uchinchi belgisi faol ishtirokdir. Tarbiya talaba faqat tinglovchi bo‘lib qolgan joyda kuchsizlashadi. Talaba tadbir, loyiha, munozara, ilmiy izlanish, sport musobaqasi, ko‘ngillilik aksiyasi yoki ijodiy faoliyat ishtirokchisiga aylanganda, u

ijtimoiy tajriba orttiradi. To‘rtinchi belgisi psixologik xavfsizlikdir. Talaba muammo yuzaga kelganda kimga murojaat qilishni bilishi va yordam so‘rashdan uyalmasligi kerak.

Universitet muhiti talabani faqat nazorat qiladigan emas, balki unga to‘g‘ri tanlov qilish uchun ichki kuch beradigan makon bo‘lishi lozim.

Tyutorlik va psixologik xizmatning roli. Talaba tarbiyasida tyutorlik tizimi muhim o‘rin tutadi. Tyutor talabaning o‘qishdagi holati, davomati, guruhdagi munosabati, ijtimoiy faolligi va shaxsiy qiyinchiliklarini erta sezishi mumkin. Shu sababli tyutor faqat tashkiliy masalalarni nazorat qiluvchi xodim emas, balki tarbiyaviy jarayonning muhim ishtirokchisidir.

Tyutor talabani ayblash yoki jazolash pozitsiyasidan emas, tushunish va yo‘naltirish pozitsiyasidan yondashishi kerak. Davomatning pasayishi, guruhdan chekinish, kayfiyatdagi keskin o‘zgarish, befarqlik, nizokashlik yoki o‘qishga qiziqishning kamayishi ichki muammo belgisi bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatda talaba bilan ishonchli suhbat o‘tkazish, zarur hollarda psixologik xizmatga yo‘naltirish va ota-ona bilan ehtiyotkor hamkorlik qilish maqsadga muvofiq.

Psixologik xizmat talabada stressni boshqarish, o‘zini anglash, guruh bosimiga qarshi turish, muloqot madaniyati, emotsional muvozanat va yordam so‘rash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Psixologik yordam tamg‘alash yoki “muammoli talaba” sifatida ajratish vositasi bo‘lmasligi kerak. Aksincha, u talabani qo‘llab-quvvatlovchi va xavfli holatlarning oldini oluvchi tizim sifatida ishlashi zarur.

Talaba-yoshlarni tarbiyalashda ma‘naviy-psixologik barqarorlikni rivojlantirish uchun universitetlarda kompleks tarbiyaviy dastur ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Ushbu dastur ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar, psixologik xizmat, tyutorlik, raqamli xavfsizlik, sport, ilmiy to‘garaklar va ijtimoiy loyihalarni yagona maqsad atrofida birlashtirishi kerak.

Birinchi kurs talabalari uchun moslashuv davrida alohida tarbiyaviy modul joriy etilishi zarur. Unda “Universitet hayotiga moslashuv”, “Talabaning huquq va mas‘uliyati”, “Stressni sog‘lom boshqarish”, “Zararli taklifni rad etish”, “Raqamli xavfsizlik”, “Yordam so‘rash madaniyati” kabi mavzular qamrab olinishi lozim.

Talabalar turar joylarida sog‘lom muhitni rivojlantirish alohida vazifa sifatida belgilanadi. Yotoqxonalarda sport, kitobxonlik, ijodiy klublar, kasbiy suhbatlar, psixologik treninglar va ma‘naviy-ma‘rifiy uchrashuvlar muntazam tashkil etilishi kerak. Bo‘sh vaqt mazmun bilan to‘ldirilsa, salbiy ta‘sirlar maydoni torayadi.

Tyutorlar va pedagoglar uchun talabalar bilan individual ishlash, xavf belgilarini erta aniqlash, ishonchli suhbat o‘tkazish va psixologik xizmatga yo‘naltirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilishi zarur.

Talabalar profilaktik va tarbiyaviy jarayonning passiv tinglovchisi emas, faol ishtirokchisiga aylantirilishi kerak. Ular ijtimoiy rolik, plakat, esse, podkast, loyiha, volontyorlik aksiyasi va tengdoshlar bilan suhbatlar orqali tarbiyaviy muhitni rivojlantirishda qatnashishi mumkin.

Talaba-yoshlarni tarbiyalash oliy ta‘lim muassasasining strategik vazifalaridan biridir. Bu jarayon talabaning ma‘naviy dunyoqarashi, psixologik barqarorligi, ijtimoiy mas‘uliyati, kasbiy maqsadi va sog‘lom hayotiy tanlovini rivojlantirishga qaratilishi kerak.

Ma‘naviy-psixologik barqarorlik talabaning tashqi bosim, stress, zararli taklif, raqamli manipulyatsiya va axloqiy sinov sharoitida mas‘uliyatli qaror qabul qila olish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Bu barqarorlik ma‘lumot, qadriyat, iroda, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy daxldorlik va raqamli madaniyat birligida

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida.
2.O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
3.O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.
4.O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH: PROFILAKTIKA, TA’LIM VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI

Sattorov Javohir Ulug‘bekovich –
Termiz Davlat Universiteti,
Yurisprudensiya yo‘nalishi (qo‘shma ta‘lim dasturi) 1-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish masalalari, uning kelib chiqish sabablari hamda profilaktika usullari yoritilgan. Shuningdek, ta’lim tizimining o‘rni, ijtimoiy himoya mexanizmlari va davlat hamda jamiyat hamkorligining ahamiyati tahlil qilingan. Yoshlarni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish, ma’naviy tarbiyani kuchaytirish va zararli odatlardan himoya qilishning samarali yo‘llari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, yoshlar, profilaktika, ta’lim tizimi, ijtimoiy himoya, sog‘lom turmush tarzi, ma’naviy tarbiya, psixologik yordam, huquqiy madaniyat, jamiyat, oila, mahalla, yoshlar siyosati, zararli odatlar, profilaktik tadbirlar.

Bugungi kunda giyohvandlik butun dunyo miqyosidagi eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi [1, 12-b.]. Ayniqsa, yoshlar orasida giyohvand moddalar iste’molining ortib borayotgani jamiyat kelajagiga jiddiy xavf tug‘diradi. Yoshlar mamlakatning ertangi kuni, uning taraqqiyoti va rivojlanishining asosiy tayanchi hisoblanadi. Shu sababli ularning sog‘lom, ma’naviy barkamol va ongli bo‘lib voyaga yetishi davlat hamda jamiyatning eng muhim vazifalaridan biridir.

Giyohvandlik inson salomatligini yemiradi, uning ruhiy va jismoniy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, u oilaviy nizolar, jinoyatchilik, ishsizlik va ma’naviy tanazzul kabi ko‘plab muammolarga sabab bo‘ladi [2, 24-b.]. Ayniqsa,

yoshlar orasida giyohvandlikning keng tarqalishi jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga katta zarar yetkazadi. Shu bois bu illatning oldini olish uchun profilaktika ishlari, ta’lim tizimi va ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Yoshlarning giyohvandlikka berilishiga turli omillar sabab bo‘ladi. Eng avvalo, noto‘g‘ri muhit va yomon do‘stlar ta’siri katta rol o‘ynaydi. Ba’zi yoshlar tengdoshlari orasida o‘zini ko‘rsatish yoki ularga moslashish maqsadida zararli odatlarga qo‘l uradilar. Bundan tashqari, oiladagi nosog‘lom muhit, ota-onaning farzand tarbiyasiga e’tiborsizligi ham muhim omillardan biridir [3, 31-b.].

Psixologik muammolar, stress, tushkunlik va hayotdagi qiyinchiliklardan qochishga urinish ham yoshlarni giyohvand moddalar tomon yetaklashi mumkin. Ayrim hollarda esa internet va ommaviy axborot vositalaridagi salbiy targ‘ibotlar ham bunga ta’sir ko‘rsatadi. Ishsizlik, bo‘sh vaqtning mazmunsiz o‘tishi va sport hamda madaniy tadbirlarning yetarli emasligi ham yoshlarning noto‘g‘ri yo‘lga kirib qolishiga sabab bo‘ladi [4, 18-b.].

Giyohvandlikning oldini olishda eng samarali yo‘l bu profilaktika hisoblanadi. Profilaktika deganda yoshlarni bu illatning zararli oqibatlari haqida oldindan ogohlantirish va ularda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish tushuniladi. Maktab, litsey, kollej va oliy ta’lim muassasalarida muntazam ravishda targ‘ibot ishlari olib borilishi kerak. Mutaxassislar, shifokorlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar vakillari bilan uchrashuvlar tashkil etish yoshlarning ongiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Bunday tadbirlarda giyohvandlikning inson organizmiga, oilaga va jamiyatga yetkazadigan zarari batafsil tushuntirilishi lozim [5, 42-b.].

Shuningdek, sport musobaqalari, madaniy tadbirlar va turli to‘garaklar tashkil qilish ham muhim profilaktik vositalardan biridir. Chunki foydali mashg‘ulot bilan band bo‘lgan yosh zararli odatlardan uzoq yuradi. Ayniqsa, sport yoshlarni chiniqtiradi, ularda iroda va intizomni shakllantiradi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda ham giyohvandlikka qarshi targ‘ibot ishlari kuchaytirilishi kerak. Yoshlar ko‘p vaqtini internetda o‘tkazgani sababli ularga foydali va tarbiyaviy kontent yetkazish muhim ahamiyatga ega [1, 53-b.].

Ta’lim tizimi yoshlarni giyohvandlikdan himoya qilishda eng asosiy vositalardan biridir. O‘quv jarayonida nafaqat bilim berish, balki yoshlarning ma’naviy tarbiyasiga ham katta e’tibor qaratilishi zarur. O‘quvchilarga sog‘lom turmush tarzi, inson salomatligi va zararli odatlarning oqibatlari haqida muntazam ma’lumot berib borilishi kerak. Pedagoglar va psixologlar yoshlarning ruhiy holatini kuzatib borishi, ulardagi salbiy o‘zgarishlarni vaqtida aniqlashi muhimdir [2, 61-b.]. Chunki ayrim yoshlar muammolarini boshqalarga ayta olmaydi va noto‘g‘ri yo‘lni tanlashi mumkin. Shu sababli ta’lim muassasalarida ishonchli psixologik yordam tizimi yo‘lga qo‘yilishi kerak.

Bundan tashqari, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Ota-onalar farzandining qiziqishlari, do‘stlari va kundalik hayoti bilan muntazam qiziqib borishi lozim. Oilada mehr-oqibat va tushunish muhiti mavjud bo‘lsa, yoshlarning zararli odatlarga berilish ehtimoli kamayadi [3, 48-b.].

Yoshlarni giyohvandlikdan asrashda ijtimoiy himoya mexanizmlari ham muhim rol o‘ynaydi. Davlat tomonidan yoshlar uchun qulay sharoitlar yaratish, ularni ish bilan ta’minlash va bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish muhim vazifalardan biridir. Mahallalarda yoshlar bilan ishlash tizimini kuchaytirish, sport maydonchalari, kutubxonalar va madaniyat markazlarini ko‘paytirish foydali natija beradi. Bundan tashqari, ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarni qo‘llab-quvvatlash ham yoshlarning noto‘g‘ri yo‘lga kirishining oldini oladi [4, 66-b.].

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faoliyati ham katta ahamiyatga ega. Giyohvand moddalar savdosiga qarshi qat’iy kurash olib borilishi, noqonuniy savdo bilan shug‘ullanuvchilar jazolanishi kerak. Shu bilan birga, giyohvandlikka mubtalo bo‘lgan yoshlarni jamiyatdan ajratib qo‘yish emas, balki ularni davolash va qayta ijtimoiylashtirishga yordam berish muhimdir.

Shu o‘rinda yodda tutish kerakki bugungi zamonda yoshlar ongini turli zararli illatlardan himoya qilish masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi va internet tarmoqlarining keng tarqalishi natijasida yoshlar turli salbiy ta’sirlarga tez duch kelmoqda [5, 73-b.]. Ayniqsa, ayrim internet saytlarida va ijtimoiy tarmoqlarda giyohvand moddalarni “zamonaviylik” yoki “erkin hayot” timsoli sifatida ko‘rsatishga urinish holatlari yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli yoshlarning mafkuraviy immunitetini kuchaytirish, ularda mustaqil fikrlash va zararli oqibatlarni anglash ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Yoshlarni giyohvandlikdan himoya qilishda ma’naviy-ma’rifiy tarbiya alohida o‘rin egallaydi. Chunki ma’naviy jihatdan yetuk, hayotda aniq maqsadga ega bo‘lgan yosh turli zararli illatlarga kamroq beriladi. Shu bois ta’lim muassasalari, mahallalar va oilalarda yoshlarni milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, insoniylik va sog‘lom turmush tamoyillari ruhida tarbiyalash muhimdir. Yosh avlod qalbida kitobxonlikka, ilm-fanga, sport va san’atga qiziqish uyg‘otish orqali ularni turli zararli yo‘llardan uzoqlashtirish mumkin [1, 81-b.].

Ayniqsa, kitob mutolaasi yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga yordam beradi. Ilm bilan shug‘ullangan, maqsadi va orzulari aniq bo‘lgan yosh o‘z hayotini xavf ostiga qo‘yadigan zararli odatlardan uzoq yuradi. Shu sababli kutubxonalar faoliyatini rivojlantirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlik tanlovlari va ma’naviy tadbirlarni ko‘paytirish muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, sportning yoshlar hayotidagi o‘rni ham beqiyosdir. Sport insonni nafaqat jismonan chiniqtiradi, balki unda sabr-toqat, iroda, intizom va mas’uliyat kabi fazilatlarni shakllantiradi. Sport bilan muntazam shug‘ullangan yoshning sog‘lom hayot tarziga bo‘lgan qiziqishi ortadi va zararli odatlarga moyilligi kamayadi [2, 95-b.]. Shu sababli barcha hududlarda sport maydonchalari, stadionlar va zamonaviy sport markazlarini ko‘paytirish, yoshlarni ommaviy sport tadbirlariga jalb qilish muhim vazifalardan biridir.

Giyohvandlikka qarshi kurashishda ommaviy axborot vositalarining ham roli katta. Televideniye, radio, gazeta va internet nashrlari orqali aholiga giyohvandlikning zararli oqibatlari haqida muntazam ma'lumot berib borilishi kerak. Ayniqsa, hayotiy misollar, hujjatli filmlar va ijtimoiy roliklar yoshlarning ongiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Chunki ko'plab yoshlar real voqealarni ko'rish orqali zararli odatlarning asl oqibatlarini chuqurroq anglay boshlaydi [4, 117-b.].

Bundan tashqari, giyohvandlikka qarshi kurashishda psixologik yordam xizmatlarini rivojlantirish ham muhimdir. Ayrim yoshlar hayotdagi muammolar, ruhiy bosim yoki oilaviy qiyinchiliklar sabab tushkunlikka tushadi va noto'g'ri yo'lni tanlaydi. Shu sababli maktab, kollej, litsey va oliy ta'lim muassasalarida professional psixologlar faoliyatini kuchaytirish lozim. Yoshlar o'z muammolarini bemalol ayta oladigan va kerakli maslahat oladigan muhit yaratilsa, ko'plab salbiy holatlarning oldini olish mumkin bo'ladi [5, 126-b.].

Yana bir muhim jihat shundaki, giyohvandlikka qarshi kurashishda faqat jazolash usullariga tayanib qolish yetarli emas. Albatta, noqonuniy giyohvand moddalar savdosi bilan shug'ullanuvchilarga nisbatan qat'iy choralar ko'rilishi kerak. Biroq giyohvandlikka mubtalo bo'lgan insonlarni jamiyatdan chetlashtirish emas, balki ularga tibbiy va psixologik yordam ko'rsatish muhim hisoblanadi. Reabilitatsiya markazlari faoliyatini rivojlantirish, bunday insonlarni jamiyatga qayta moslashtirish va ularga yangi hayot boshlash imkoniyatini yaratish zarur [1, 133-b.].

Mahalla tizimi ham bu borada katta kuch hisoblanadi. Mahalla faollari, yoshlar yetakchilari va profilaktika inspektorlari yoshlar bilan muntazam ishlashi, ularning muammolarini o'rganishi va kerakli yordamni ko'rsatishi lozim. Ayniqsa, ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar farzandlariga alohida e'tibor qaratish muhimdir. Chunki e'tibor va mehr ko'rmagan yoshlar turli salbiy guruhlar ta'siriga tushib qolishi ehtimoli yuqori bo'ladi [2, 145-b.].

Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir. Bu muammoni faqatgina bir tashkilot yoki bir oilaning sa'y-harakati bilan hal qilib bo'lmaydi. Bunda davlat, ta'lim muassasalari, mahalla, ota-onalar va butun jamiyat birgalikda harakat qilishi zarur. Profilaktika ishlari, sifatli ta'lim va kuchli ijtimoiy himoya mexanizmlari orqali yoshlarni zararli odatlardan asrash mumkin. Eng muhimi, yoshlar ongida sog'lom turmush tarzi, mustahkam iroda va yuksak ma'naviyatni shakllantirish lozim. Zero, sog'lom va bilimli yoshlar har qanday davlatning eng katta boyligi va kelajagi hisoblanadi [4, 160-b.].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedov Q. *Yoshlar va zamonaviy ijtimoiy muammolar*. - Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Karimov B. *Giyohvandlikka qarshi kurashning huquqiy asoslari*. - Toshkent: Adolat, 2020.
3. Rasulov M. *Yoshlar siyosati va ijtimoiy himoya masalalari*. - Toshkent: Tafakkur, 2022.

4. Tursunov A. *Profilaktika va sog‘lom turmush tarzi*. - Samarqand: Zarafshon, 2021.
5. Xolmatov D. *Oila va yoshlar tarbiyasi*. - Toshkent: Ma‘naviyat, 2019.

YOSHLAR ORASIDA ZARARLI G‘OYALAR PROFILAKTIKASIDA TA’LIM MUASSASALARINING O‘RNI

Odinaboboyev Fazliddin Bahriddin o‘g‘li
Denov tadbikorlik va pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
Xuramov Akbarjon Alikul o‘g‘li
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Pedagogika ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlar orasida zararli g‘oyalar profilaktikasida ta’lim muassasalarining o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan davrda yoshlarning mafkuraviy va psixologik immunitetini shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Maqolada ta’lim muassasalari, oila va mahalla hamkorligining profilaktik ahamiyati hamda yoshlarni zararli axborotlardan himoyalashning samarali usullari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: zararli g‘oyalar, profilaktika, ta’lim muassasalari, mafkuraviy immunitet, yoshlar tarbiyasi, psixologik immunitet, media madaniyat, axborot tahdidlari, ijtimoiy himoya, pedagogik profilaktika.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda yoshlar ongiga turli zararli g‘oyalar va mafkuraviy tahdidlarning kirib kelishi kuchayib bormoqda. Ayniqsa, internet tarmoqlari va ijtimoiy media platformalari orqali tarqalayotgan salbiy axborotlar yoshlarning ma’naviy dunyoqarashi, ruhiy barqarorligi hamda xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli yoshlarni turli zararli g‘oyalar, narko-tahdidlar va yot mafkuraviy ta’sirlardan himoya qilish bugungi kunning eng dolzarb pedagogik va ijtimoiy muammolaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotchilar yoshlar orasida mafkuraviy immunitetni shakllantirishda ta’lim tizimining o‘rni muhim ekanligini ta’kidlaydilar. Xususan, A.A. Abduxalilov yoshlar o‘rtasida narko-tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirishda mustaqil fikrlash va ma’naviy tarbiya asosiy omillardan biri ekanligini qayd etadi [1; 23–29-b.]. Chunki mustaqil fikrlash shakllangan shaxs turli zararli axborotlarga tanqidiy yondasha oladi hamda salbiy ta’sirlarga nisbatan barqaror pozitsiyani egallaydi.

Bugungi kunda yoshlar orasida sintetik giyohvandlik vositalari va zararli axborotlarning keng tarqalishi ijtimoiy institutlar hamkorligini kuchaytirishni talab qilmoqda. X.K. Karimovning fikricha, yoshlarni salbiy ta’sirlardan himoya qilishda ta’lim muassasalari, mahalla va oila hamkorligi samarali profilaktik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi [2; 45–51-b.]. Shuningdek, raqamli makonda tarqalayotgan zararli axborotlar yoshlarning ruhiy holati va dunyoqarashiga bevosita ta’sir

ko‘rsatmoqda. Shu sababli yoshlarni axborot tahdidlaridan himoya qilishda media savodxonlik va pedagogik profilaktika muhim ahamiyat kasb etadi[3; 12–18-b.].

Metodologiya. Mazkur tadqiqot yoshlar orasida zararli g‘oyalar profilaktikasida ta’lim muassasalarining o‘rnini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda pedagogik kuzatish, suhbat, qiyosiy tahlil va ilmiy adabiyotlarni o‘rganish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida umumta’lim maktablari va ta’lim muassasalarida tashkil etilgan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, media savodxonlik mashg‘ulotlari hamda yoshlarning bo‘sh vaqtini tashkil etish bilan bog‘liq faoliyatlar kuzatildi. Pedagogik kuzatish metodidan foydalanish orqali o‘quvchilarning internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi, media madaniyati va zararli axborotlarga munosabati o‘rganildi. Suhbat metodidan foydalanish orqali yoshlarning bo‘sh vaqtini tashkil etish usullari, ma’naviy qadriyatlarga qiziqishi va salbiy ta’sirlarga munosabati tahlil qilindi. Shuningdek, qiyosiy tahlil metodidan foydalanilib, media savodxonlik va ma’naviy tarbiya mashg‘ulotlari tashkil etilgan sinflardagi o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalari an’anaviy ta’lim olayotgan o‘quvchilar bilan solishtirildi. Tahlillar natijasida interfaol metodlarga asoslangan mashg‘ulotlarda qatnashgan o‘quvchilarning axborotlarni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalari yuqori ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida ijtimoiy media texnologiyalarining yoshlar ongiga ta’siri ham o‘rganildi. M.N. Sharipov ijtimoiy media texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanish yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirishda muhim vosita ekanligini ta’kidlaydi [4; 114–119-b.]. Shu nuqtai nazardan tadqiqot davomida media savodxonlik bilan bog‘liq tarbiyaviy mashg‘ulotlarning samaradorligi alohida tahlil qilindi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ta’lim muassasalarida tashkil etilgan ma’naviy-ma’rifiy va media savodxonlikka oid mashg‘ulotlar yoshlarning zararli g‘oyalarga nisbatan tanqidiy munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Kuzatishlar davomida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda muntazam qatnashgan o‘quvchilarda internetdagi axborotlarni tahlil qilish, zararli axborotlarni ajrata olish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllangani kuzatildi. Shuningdek, bunday o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi va jamoada ishlash ko‘nikmalari yuqori ekanligi aniqlandi. Tadqiqot davomida yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish zararli g‘oyalar profilaktikasida muhim omil ekanligi kuzatildi. G.A. Ganiyevaning fikricha, yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda pedagogik-profilaktik tizimning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga bog‘liqdir [5; 78–83-b.]. Tadqiqot natijalarida ham sport, kitobxonlik va ijodiy mashg‘ulotlarga jalb qilingan yoshlarning salbiy axborotlarga qiziqishi nisbatan past bo‘lgani kuzatildi. Shuningdek, ta’lim muassasalari va mahalla hamkorligi asosida tashkil etilgan profilaktik tadbirlarning samaradorligi ham aniqlandi. Bugungi kunda yoshlar orasida turli mafkuraviy tahdidlar va zararli g‘oyalarning tarqalishi ularning ma’naviy dunyoqarashi hamda ruhiy barqarorligiga

salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish va ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatish zamonaviy ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ta’lim muassasalari yoshlarni zararli ta’sirlardan himoya qilishda muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, maktab, oila va mahalla hamkorligiga asoslangan tarbiyaviy faoliyat yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish va ularni salbiy muhitdan uzoqlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli texnologiyalar rivojlangan hozirgi davrda internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu esa ularni turli zararli axborotlar va manipulyativ g‘oyalar ta’siriga tushib qolish xavfini kuchaytiradi. Shu bois ta’lim jarayonida media savodxonlik va axborot xavfsizligini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

Yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish ham zararli g‘oyalar profilaktikasida muhim omillardan biri hisoblanadi. Sport to‘garaklari, kitobxonlik tadbirlari, ijodiy mashg‘ulotlar va ma’naviy-ma’rifiy faoliyatlar yoshlarning qiziqishlarini foydali faoliyatlarga yo‘naltirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ta’lim muassasalari va mahalla hamkorligini kuchaytirish yoshlar bilan olib boriladigan profilaktik ishlarning samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, pedagoglar, psixologlar va ota-onalarning o‘zaro hamkorligi o‘quvchilarning muammolarini o‘z vaqtida aniqlash va ularni salbiy ta’sirlardan himoya qilish imkonini beradi.B.S. Usmanovning ta’kidlashicha, deviant xulq-atvorli o‘smirlar bilan ishlashda mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligi muhim pedagogik vosita hisoblanadi [6; 34–40-b.]. Tadqiqot natijalarida ham oila, mahalla va maktab hamkorligi kuchli bo‘lgan hududlarda yoshlarning salbiy ta’sirlarga berilish holatlari kamroq uchrashi kuzatildi.

Tadqiqot natijalari yoshlar orasida zararli g‘oyalar profilaktikasida ta’lim muassasalari muhim pedagogik institut ekanligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, ta’lim jarayonida media savodxonlik, mustaqil fikrlash va ma’naviy tarbiyaga asoslangan faoliyat yoshlarning mafkuraviy va psixologik immunitetini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qilishi aniqlandi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar boshqa olimlarning ilmiy qarashlari bilan ham mos keladi. Xususan, M.E. Xalilova oilada sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish orqali yoshlarda psixologik immunitetni shakllantirish mumkinligini ta’kidlaydi [7; 56–62-b.]. Tadqiqot natijalarida ham oila va ta’lim muassasalari hamkorligi yoshlarni zararli g‘oyalardan himoya qilishda muhim omillardan biri ekanligi kuzatildi. Oilada sog‘lom muhitni shakllantirish va farzandlar bilan doimiy muloqotni yo‘lga qo‘yish ham yoshlarning psixologik barqarorligini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Farzandlarning qiziqishlari, internetdan foydalanish madaniyati va ijtimoiy faolligini nazorat qilish ularni turli zararli g‘oyalardan himoyalashga yordam beradi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar asosida yoshlarni ijtimoiy himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish ham dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etilgan media savodxonlik

mashg‘ulotlari yoshlarda tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xorijiy tajribalar ham yoshlarni zararli g‘oyalardan himoya qilishda kompleks yondashuv muhim ekanligini ko‘rsatmoqda. Rivojlangan davlatlarda ta’lim muassasalari, oila va jamiyat hamkorligiga asoslangan profilaktik tizim yoshlarning mafkuraviy xavfsizligini ta’minlashda samarali vosita sifatida qo‘llanilmoqda.

Shuningdek, ijtimoiy himoya tizimini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish yoshlarni axborot tahdidlaridan himoya qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. I.M. Rasulovning fikricha, yoshlarni ijtimoiy himoya qilish mexanizmlarini raqamlashtirish profilaktik ishlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [8; 201–208-b.].

Xorijiy tajribalar tahlili ham yoshlarni zararli g‘oyalardan himoya qilishda kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. S.Q. Tursunovning qayd etishicha, rivojlangan davlatlarda yoshlarni ijtimoiy-huquqiy himoya qilishda ta’lim, oila va jamiyat hamkorligiga alohida e’tibor qaratiladi [9; 89–95-b.]. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston ta’lim tizimida ham media savodxonlik, ma’naviy tarbiya va profilaktik faoliyatni integratsiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida zararli g‘oyalar profilaktikasida ta’lim muassasalari muhim ijtimoiy-pedagogik institut sifatida namoyon bo‘ladi. Ta’lim jarayonida media savodxonlik, mustaqil fikrlash va ma’naviy tarbiyaga asoslangan pedagogik faoliyat yoshlarning mafkuraviy va psixologik immunitetini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ta’lim muassasalari, oila va mahalla hamkorligini kuchaytirish, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda media madaniyatni rivojlantirish zararli g‘oyalar profilaktikasining samarali pedagogik mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abduxalilov A.A. “Yoshlar o‘rtasida narko-tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish masalalari”. // Zamonaviy ta’lim. — 2021. — 4(101). — 23–29-b.

2. Karimov X.K. “Sintetik giyohvandlik vositalarining tarqalishiga qarshi kurashishda ijtimoiy institutlarning hamkorligi”. // Jamiyat va boshqaruv. — 2022. — 2(96). — 45–51-b.

3. Mamarajabov S. “Raqamli makonda narko-tahdidlar va ulardan yoshlarni himoya qilishning huquqiy-ijtimoiy mexanizmlari”. // Huquqiy tadqiqotlar jurnali. — 2023. — 8(3). — 12–18-b.

4. Sharipov M.N. “Ijtimoiy media texnologiyalarining yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirishdagi roli”. // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari. — 2024. — 1(2). — 114–119-b.

5. Ganiyeva G.A. “Yoshlar o‘rtasida giyohvandlikning oldini olishning pedagogik-profilaktik tizimi”. // Pedagogika mahorati. — 2021. — 3-son. — 78–83-b.

GIYOHVAND MODDALARNING YOSH AVLOD KAMOLOTIGA SALBIY TA'SIRI

Pardayev A TerDU Yuridik fakultet, Davlat va huquq asoslari kafedrasi o'qituvchisi

Bugungi kunda gullab-yashnayotgan Yangi O'zbekistonda barcha sohalarda ulkan islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, ming afsuski, jamiyatimiz uchun xavfli bo'lgan giyohvandlik muammosi hamon dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, giyohvand moddalar, xususan, opiy dastlab Hindistondan Sharqiy va Janubiy Osiyo hududlariga tarqalgan. Keyinchalik XX asrning 50–60-yillarida bu moddalar Yevropa va Osiyo mamlakatlarida keng yoyila boshladi. 1980-yillarga kelib esa giyohvandlik muammosi butun dunyo miqyosida jiddiy ijtimoiy va sog'liqni saqlash muammosiga aylandi.

Giyohvandlikning tarqalishida ayrim hududlarning tabiiy va geografik sharoiti ham muhim omil bo'lib xizmat qilgan. Jumladan, O'rta Osiyo, Qozog'iston, Kavkaz, Janubiy Ukraina, Belorussiya hamda Uzoq Sharq hududlarida yovvoyi ko'knori va kanop o'simliklarining keng tarqalganligi natijasida bu yerlarda gashish hamda sun'iy opiy mahsulotlari, xususan, geroin iste'moli rivojlangan. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, keyingi yillarda Markaziy Osiyo davlatlarida ham giyohvand moddalarni iste'mol qilish holatlari ortib borayotgani mazkur muammoning tobora dolzarb tus olayotganini ko'rsatmoqda. Bu esa nafaqat aholi salomatligiga, balki jamiyat barqarorligi va yoshlar tarbiyasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ayrim mutaxassislarning fikriga ko'ra, giyohvandlikning kengayishiga ijtimoiy muammolar, noqonuniy savdo tarmoqlari hamda yoshlar orasida nazoratning sustligi kabi omillar ham sabab bo'lmoqda[1]. Shu bois, giyohvandlikka qarshi kurashishda huquqiy choralar bilan bir qatorda ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot ishlarini kuchaytirish ham muhim ahamiyat kasb etadi[2].

Afg'oniston hozirgi kunda narkotik moddalarni yetishtirish bo'yicha dunyodagi yetakchi davlatlardan biri sifatida tilga olinadi. Shu bois, ushbu hududdan noqonuniy ravishda tarqatilayotgan giyohvand moddalar ko'plab mamlakatlar, jumladan, Markaziy Osiyo mintaqasi uchun ham jiddiy xavf tug'dirmoqda. Giyohvand moddalarni iste'mol qilish esa inson salomatligi, ruhiyati va hayoti uchun nihoyatda xavfli hisoblanadi.[1,B.4]; Mutaxassislarning ta'kidlashicha, narkotik moddani ilk bor iste'mol qilgan insonning o'ziyoq sog'lom turmush tarzidan uzoqlashib, asta-sekin og'ir qaramlik domiga tushib qolishi mumkin.

Giyohvandlik inson organizmini asta-sekin yemiradi, asab tizimini izdan chiqaradi hamda yurak-qon tomir, jigar va miya faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, u insonning ruhiy holatini izdan chiqarib, tajovuzkorlik, tushkunlik va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Eng achinarlisi, giyohvandlikka mubtalo bo'lgan shaxs nafaqat o'z hayotini, balki oila va jamiyat tinchligini ham xavf ostida qoldiradi.

Shu sababli bugungi kunda giyohvandlikka qarshi kurashish, ayniqsa yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish va zararli illatlarning oqibatlari haqida keng tushuntirish ishlari olib

borish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki sog‘lom avlod — jamiyat taraqqiyoti va mamlakat kelajagining eng muhim omilidir.

Davlatimiz tomonidan sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ayniqsa yoshlarni turli yot g‘oyalar va zararli illatlardan asrash borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Zero, yosh avlodning jismonan sog‘lom, ma’nan barkamol bo‘lib voyaga yetishi jamiyat taraqqiyoti va mamlakat kelajagining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois giyohvandlikka qarshi kurash masalasi bugungi kunda nafaqat milliy, balki global muammo sifatida e’tirof etilmoqda.[2,B.23];

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1987-yil 7-dekabrdagi qaroriga muvofiq, har yili 26-iyun “Xalqaro giyohvandlikka qarshi kurash kuni” sifatida nishonlanadi. Bu esa jahon hamjamiyati ushbu xavfli illatning insoniyat taraqqiyoti va jamiyat barqarorligiga jiddiy tahdid solayotganini tan olganidan dalolat beradi.[3,B.48];

Bugungi kunda O‘zbekistonda ham giyohvandlikning oldini olish, ayniqsa yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazilishi, sport va madaniy loyihalarning keng yo‘lga qo‘yilishi, profilaktik targ‘ibot ishlarining kuchaytirilishi buning yaqqol misolidir. Shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan narkotik moddalar savdosi va noqonuniy aylanishiga qarshi muntazam kurash olib borilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi BMTning narkotik vositalar va psixotrop moddalar bilan bog‘liq bir qator xalqaro konvensiyalariga qo‘shilgan bo‘lib, mamlakatimizda bu boradagi huquqiy asoslar ham mustahkamlangan. Jumladan, “Narkotik vositalar va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonun hamda boshqa me’yoriy hujjatlar giyohvandlikka qarshi kurashishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.[4,B.67];

Shunga qaramay, bugungi kunda giyohvandlik muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Mutaxassislarning fikricha, bunga noqonuniy narkobiznesning kengayishi, internet va axborot oqimining kuchayishi, ayrim yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etmaslik kabi omillar sabab bo‘lmoqda. Natijada giyohvandlik nafaqat inson salomatligiga, balki oilaviy muhit, jamiyat barqarorligi va yoshlar kelajagiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. [5,B.89]; Giyohvandlik — narkotik yoki psixotrop moddalarni muntazam iste’mol qilish natijasida yuzaga keladigan og‘ir kasallikdir.[6,B.52]; U inson organizmida chuqur jismoniy va ruhiy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. Dastlab ushbu moddalar vaqtinchalik xushkayfiyat va yengillik hissini uyg‘otsa-da, keyinchalik insonni kuchli qaramlikka olib keladi. Bu esa shaxsning sog‘lig‘i, ijtimoiy hayoti va ma’naviy dunyosining izdan chiqishiga sabab bo‘ladi.

Shu sababli giyohvandlikka qarshi kurashishda davlat va jamiyat hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Yoshlarni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish, sportga jalb etish, ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibotni kuchaytirish hamda zararli odatlarning oqibatlari haqida muntazam tushuntirish ishlarini olib borish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Davlatimiz tomonidan sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ayniqsa yoshlarni turli yot g‘oyalar va zararli illatlardan asrash borasida keng ko‘lamli ishlar

amalga oshirilmoqda. Zero, yosh avlodning jismonan sog‘lom, ma’nan barkamol bo‘lib voyaga yetishi jamiyat taraqqiyoti va mamlakat kelajagining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois giyohvandlikka qarshi kurash masalasi bugungi kunda nafaqat milliy, balki global muammo sifatida e’tirof etilmoqda[1].

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1987-yil 7-dekabrdagi qaroriga muvofiq, har yili 26-iyun “Xalqaro giyohvandlikka qarshi kurash kuni” sifatida nishonlanadi[2]. Bu esa jahon hamjamiyati ushbu xavfli illatning insoniyat taraqqiyoti va jamiyat barqarorligiga jiddiy tahdid solayotganini anglatadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda ham giyohvandlikning oldini olish, ayniqsa yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazilishi, sport va madaniy loyihalarning keng yo‘lga qo‘yilishi, profilaktik targ‘ibot ishlarining kuchaytirilishi buning yaqqol misolidir[3]. Shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan narkotik moddalar savdosi va noqonuniy aylanishiga qarshi muntazam kurash olib borilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi BMTning narkotik vositalar va psixotrop moddalar bilan bog‘liq bir qator xalqaro konvensiyalariga qo‘shilgan bo‘lib, mamlakatimizda bu boradagi huquqiy asoslar ham mustahkamlangan[4]. Jumladan, “Narkotik vositalar va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonun hamda boshqa me’yoriy hujjatlar giyohvandlikka qarshi kurashishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shunga qaramay, bugungi kunda giyohvandlik muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Mutaxassislarning fikricha, bunga noqonuniy narkobiznesning kengayishi, internet va axborot oqimining kuchayishi, ayrim yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etmaslik kabi omillar sabab bo‘lmoqda[5]. Natijada giyohvandlik nafaqat inson salomatligiga, balki oilaviy muhit, jamiyat barqarorligi va yoshlar kelajagiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Giyohvandlik — narkotik yoki psixotrop moddalarni muntazam iste’mol qilish natijasida yuzaga keladigan og‘ir kasallikdir. U inson organizmida chuqur jismoniy va ruhiy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. Dastlab ushbu moddalar vaqtinchalik xushkayfiyat va yengillik hissini uyg‘otsa-da, keyinchalik insonni

Mamlakatimizning tinchligi va xavfsizligiga tahdid solayotgan bir qator ichki va tashqi omillarga kashandalik, odam savdosi, diniy ekstremizm, giyohvandlik va ichkilikbozlik kabi illatlar kiradi.

Giyohvandlik - narkotik moddalar jumlasiga kiruvchi dorilar yoki boshqa moddalarning iste’mol qilinishi natijasida yuzaga keladigan kasallikdir. U inson sog‘lig‘iga xavf soluvchi illat bo‘lib, kishi organizmining ta’sirchan moddalarga o‘rganib qolishini anglatadi. Giyohvandlik - insonning giyohvandlik vositalarini iste’mol qilishga mukkasidan ketishi bilan bog‘liq og‘ir xastalikdir.

“Giyohvand” so‘zi fors-tojik tilidan olingan bo‘lib, nasha, qoradori, ko‘knori va shu kabi narkotik moddalarni iste’mol qilishga odatlangan shaxsga nisbatan ishlatiladi. Giyohvandlik ko‘pincha sigaret chekish yoki nos iste’mol qilishdan boshlanishi mumkin. Agar ota-onalar farzandiga sigaret yoki nos olib kelib berishsa, bolalar yashirin ravishda chekish yoki hidlashga odatlanib qolishlari mumkin.

Giyohvandlikning kelib chiqishida ota-onalarning e’tiborsizligi, loqaydligi va uzoqni o‘ylamasdan qilingan harakatlari ham katta rol o‘ynaydi.

Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, sigaret tarkibidagi zararli moddalarning katta qismi inson organizmiga jiddiy xavf tug‘diradi. Giyohvandlik inson salomatligi uchun o‘ta xavfli hisoblanadi. Mutaxassislar ba’zi hollarda giyohvandlik belgilari darhol sezilmasligini ta’kidlaydilar. Narkotik moddalarga o‘rganib qolgan organizmda fiziologik o‘zgarishlar yuz beradi. Bunda kuchli qaramlik paydo bo‘ladi va inson ularsiz yashay olmaydigan holatga tushib qoladi. Natijada og‘ir kasalliklar yuzaga keladi. Yurak mushaklari zararlanib, surunkali yurak yetishmovchiligi boshlanishi mumkin. Shuningdek, gastrit, oshqozon yarasi, jigar sirrozi, pnevmoniya va plevrit kabi kasalliklar ham rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. M. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O‘zberkiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zberkiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishishtan tanalimarosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. Toshkent: O‘zbekiston , 2016 –56 b.

2. Sh.M . Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: “O‘zbekiston” 2017 –17, 448 b.

3. X.Ibragimova, Sh.Abdullayeva “Pedagogika nazariyasi” Toshkent-2008. 269bet.

4. Nodira Egamberdiya “Ijtimoiy pedagogika” Toshkent-2009. 77-15bet.76. T.G. Kobyakova, O.A. Smerdov “Giyohvandlik va alkogolga qaramlikning birlamchi profilaktikasi bo‘yicha o‘smirlar ko‘ngillilar xizmatini tashkil qilish nazariyasi va amaliyoti”.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK PROFILAKTIKASI

Usmonova Zebo Turabovna Termiz tumanidagi 25-maktabning boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlar o‘rtasida giyohvandlik, ayniqsa, so‘nggi paytlarda ko‘payib borayotgan sintetik moddalar iste’molining oldini olishda psixologik va pedagogik yondashuvlarning o‘rni tahlil qilinadi. Surxondaryo viloyati misolida maktablarida joriy etilgan profilaktika tizimi, uning samaradorligi, uchrayotgan muammolar va ularning amaliy yechimlari bo‘yicha tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: taqiqlovchi, himoya qiluvchi, xavf guruhi, ishonch xonalari, raqamli detoks.

Hozirgi kunda ijtimoiy tarmoqlar va kiber-makon orqali yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatish, ularni yashirin tarzda onlayn bozorlarga jalb qilish xavfi ortib bormoqda. Bu asosan bolaning o‘smirlik va ilk yoshlik davri (14–18 yosh)ga to‘g‘ri kelmoqda. Mazkur davr asosan uning ruhiy o‘zgarishlar, o‘zini namoyon qilishga urinishi va hissiyotlarga beriluvchanlik davri hisoblanadi. Aynan ana shu bosqichda

unga to‘g‘ri psixologik va pedagogik ko‘mak berilmasa, yoshlar qiziquvchanlik yoki tushkunlik oqibatida zararli odatlar girdobiga tushib qolishi mumkin. Shu sababli yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning psixologik-pedagogik profilaktikasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda aholining katta qismini yoshlar tashkil etadi. Yoshlar tarbiyasi va ularni doimiy ravishda qo‘llab quvvatlash davlatimizning ustuvor yo‘nalishlaridandir. Shuningdek, yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg‘usi, bag‘rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta’sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo‘lgan ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash [1;1] asosiy vazifa sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan olganda, ta’lim muassasalarida “taqiqlovchi” tamoyilidan “himoya qiluvchi” (psixologik immunitetni shakllantirish) tamoyiliga o‘tish o‘zining yuqori samarasini beradi. Ayniqsa, hozirda viloyatimiz umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida yoshlar tarbiyasida profilaktik ishlar quyidagi metodik yondashuv asosida uchta bosqichli model bo‘yicha amalga oshirilmoqda.

Birinchi profilaktika: “Sog‘lom muhit” pedagogikasi. Bu bosqichda barcha yoshlar turli xildagi munozaralar va sport to‘garaklariga qamrab olingan:

- turli klublar: maktablarda “Munozara” (Debat) klublari, “Zakovat” intellektual o‘yinlari va sport to‘garaklari tizimli ravishda tashkil qilingan. Asosiy maqsad – o‘smirlardagi ichki energiyani destruktiv (buzg‘unchi) yo‘nalishdan konstruktiv (yaratuvchan) yo‘nalishga aylantirish;
- xalq o‘yinlari va an’analar: Surxondaryoning milliy qadriyatlari, oilaviy rishtalarning mustahkamligi va kattalarga hurmat tamoyillaridan pedagogik vosita sifatida foydalanilmoqda. “Otalar yig‘ilishi” orqali yoshlarga ma’naviy tarbiya berish yo‘lga qo‘yilgan.

Ikkinchi profilaktika: “Xavf guruhi” bilan psixologik ishlar. Maktablarda muntazam dars qoldiruvchi, xulq-atvorida agressiya yoki og‘ir tushkunlik (depressiya) kuzatilayotgan, oilaviy muhiti nosog‘lom bo‘lgan yoshlar bilan tizimli ishlanmoqda:

- “Psixologik diagnostika”: maktab psixologi va inspektor-psixolog tomonidan o‘quvchilar o‘rtasida anonim so‘rovnomalar (shaxsiyat xususiyatlari, xavotirlanish darajasi, suitsidal moyillikni aniqlash testlari) o‘tkazilmoqda;
- “Ishonch xonalari”: o‘smirlar o‘z muammolarini kamsitilishlardan qo‘rqmasdan, anonim tarzda mutaxassisga aytishi mumkin bo‘lgan psixologik maslahat xonalari faoliyati kengaytirilgan.

Uchinchi profilaktika: Ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya. Giyohvandlik moddalari yoki psixotrop dorilar iste’moliga adashib qadam qo‘ygan yoshlarni jamiyatga qaytarish, ularni stigmatizatsiyadan (yunoncha stigma-tamg‘a, belgi) himoya qilish. Stigmatizatsiya nazariyasini boshqa uch yo‘nalish bo‘yicha ishonchliroq tarzda talqin qilish mumkin. Birinchidan, bu nazariya doirasida yorliqlar yopishtirishga urg‘u beriladi, og‘ma xulqni keltirib chiqargan jarayonlar esa e’tibordan chetda qoladi. Albatta yorliqlar o‘zi bo‘larchilik usulida yopishtirilmaydi, ijtimoiylashuv, ustanovka va imkoniyatlar odamlarning berilayotgan yorliqqa

sezgirligi va munosabatiga, shuningdek yorliq berilgandan keyingi xulq-atvoriga katta ta’sir ko‘rsatadi[2;86]. Ta’lim muassasasi ma’muriyati tibbiyot xodimlari bilan hamkorlikda bolaning o‘qishdan uzilib qolmasligi va ruhiy tiklanishi uchun individual pedagogik reja tuzadi. Ayniqsa, o‘zini-o‘zi tarbiyalash usullari o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi idora qilish organlari faoliyatida qatnashishlari, ularning ijtimoiy faollik mavqeini shakllantirishning ta’sirchan vositasidir. O‘quvchilar o‘qishda, tarbiyada, dam olishda o‘zini-o‘zi tarbiyalash usullaridan foydalanadilar, o‘zini-o‘zi tarbiyalash tashabbuskorlik va mustaqillikka undaydi [3;159].

Mazkur tizim samarali ishlashi uchun to‘sqinlik qilayotgan ayrim muammolar ham mavjud:

Birinchidan, maktab psixologlarining yuklamasi hajmining ko‘pligi. Ko‘p hollarda bitta psixologga 1000 dan ortiq o‘quvchi to‘g‘ri keladi, bu esa har bir “muammoli” bola bilan individual ishlash sifatini yanada tushiradi.

Ikkinchidan, ota-onalarning repressiyasi. Ya’ni, farzandida shubhali holatni sezgan ota-ona psixolog yoki shifokorga uchrashish o‘rniga, bolaga jismoniy yoki kuchli ruhiy bosim o‘tkazadi, bu esa o‘smirni uydan va jamiyatdan yanada uzoqlashishiga sabab bo’ladi.

Uchinchidan, kiber-tahdidlarga tayyor emaslik. Pedagoglarning aksariyati zamonaviy sintetik narkotiklar qanday nomlar bilan internetda (Telegram, Instagram) reklama qilinishini yaxshi bilishmaydi.

Surxondaryo viloyatida psixologik-pedagogik profilaktika samaradorligini keskin oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni joriy etish taklif qilinadi:

Pedagoglar uchun “Kiber-narkologik signallar” keysi.

Amaliy yechim: Viloyat maktabgacha va maktab ta’limi boshqarmalari tomonidan barcha sinf rahbarlari hamda psixologlar uchun maxsus metodik qo‘llanma yaratish. Unda bola sintetik modda iste’mol qilganda maktabda o‘zini qanday tutishi (to‘satdan darsda uxlab qolish, ko‘z qorachiqlarining keskin kengayishi yoki torayishi, nutqning sekinlashishi, doimiy chanqoqlik) va uning ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalarida shubhali belgilarni (masalan, yashirin koordinatalar, galka belgilari va h.k.) aniqlash bo‘yicha aniq ma’lumotlar bo‘lishi shart.

“Tengdosh-tengdoshga” metodikasini kengaytirish.

Amaliy yechim: Yoshlar ittifoqi va yetakchilar hamkorligida har bir muassasada ko‘ngilli yoshlardan iborat “Sog‘lom hayot volontyorlari” guruhini tuzish. Chunki o‘smir o‘z muammosini o‘qituvchiga aytishdan qo‘rqishi mumkin, lekin tengdoshi bilan oson bo‘lishadi. Volontyorlar maxsus psixologik treninglardan o‘tadi va o‘z tengdoshlari orasida tushkunlikka tushgan yoki zararli yo‘lga kirayotganlarni seza turib, psixologga “ko‘prik” vazifasini bajaradi.

Ota-onalar uchun “Pozitiv ota-onalik” maktabi.

Amaliy yechim: Mahallalarda “Ota-onalar universiteti” loyihasini jonlantirish. Ularga o‘smir yoshdagi farzand bilan qanday muloqot qilish, stress holatida bolaga jazo berish emas, qo‘llab-quvvatlash tizimini ko‘rsatishni o‘rgatish. Agar oilada bola o‘zini xavfsiz his qilsa, ko‘chadagi begona “tasalli beruvchi” moddalarga ehtiyoj sezmaydi.

Interaktiv “Raqamli detoks” lagerlari.
Viloyatimizning so‘lim go‘shalari (masalan, Boysun yoki Sariosiyo tumanlarining tog‘li hududlarida) yozgi va qishki ta’til kunlarida “Xavf guruhi”dagi yoshlar uchun maxsus ijtimoiy-psixologik lagerlar tashkil etish. Lager dasturiga telefonlarsiz yashash, psixologik treninglar, art-terapiya (rasm chizish, loy bilan ishlash), sport musobaqalari va tog‘ turizmini kiritish orqali ularda hayotga bo‘lgan qiziqishni qayta uyg‘otish mumkin.

Yoshlar o‘rtasida giyohvandlikning oldini olishda eng kuchli qurol – bu jazo yoki taqiq emas, balki vaqtida berilgan to‘g‘ri e’tibor, ma’naviy tarbiya va professional ruhiy ko‘makdir. Viloyatimizning pedagogik va ijtimoiy salohiyati ushbu jarayonni tashkil qilishga imkoniyati yetarli. Ta’lim muassasalaridagi har bir psixolog va pedagog bolaga shunchaki “o‘quvchi” deb emas, balki shakllanayotgan “kelajak bunyodkori”, “yetuk shaxs” deb yondashsa, viloyatimiz yoshlari o‘rtasida bunday illatlarning ildiz otishiga aslo yo‘l qo‘yilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O’zbekiston Respublikasining Yoshlarga oid davlat siyosati to’g’risida Qonun. – Toshkent sh. 2016-yil 14-sentabr, O’RQ-406-son.
2. Max Weber. Economy and Society. University of California Press, 1978.
3. Turg‘unov S.T. va boshqalar Pedagogika. Psixologiya. O‘quv qo‘llanma, - Namangan “Mashrab” nashriyoti, 2021 yil-176-b.

VOYAGA YETMAGANLAR ORASIDA NARKOTIK TAHDIDLARGA QARSHI IJTIMOIY HIMOYA CHORALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Norboyev Muhammad Mamasoli o‘g‘li Denov tadbirkorlik va pedagogika institute Pedagogika ta’lim yo‘nalishi talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqola voyaga yetmaganlar orasida narkotik moddalar tarqalishi bilan bog'liq tahdidlarga qarshi kurashishda ijtimoiy himoya choralarini takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan. Unda mavjud huquqiy baza va amaliyot tahlil qilinib, mavjud kamchiliklar va samaradorlikni oshirish yo'llari o'rganiladi. Tadqiqot natijasida voyaga yetmaganlarni narkotik moddalarning salbiy ta’siridan himoya qilishga qaratilgan kompleks yondashuvlarning ahamiyati ta'kidlanadi. Maqolada profilaktika, reabilitatsiya va huquqiy tartibga solish mexanizmlarini mustahkamlash bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ilgari suriladi. Ushbu choralar yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish va ularning kelajagini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Voyaga yetmaganlar, Narkotik tahdidlar, Ijtimoiy himoya, Profilaktika, Reabilitatsiya, Yoshlar siyosati, Huquqiy tartibga solish, O'zbekiston

Voyaga yetmaganlar orasida narkotik tahdidlarning kuchayishi zamonaviy jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, bu nafaqat shaxsning salomatligi va kelajagiga, balki butun ijtimoiy barqarorlikka ham jiddiy xavf tug‘diradi. Ushbu muammo global miqyosda kuzatilib, Birlashgan Millatlar

Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) tomonidan har yili e’lon qilinadigan Jahon narkotik hisobotlarida ham o‘z aksini topmoqda [1;45-48-b.]. O‘zbekiston sharoitida ham bu masala alohida dolzarblikka ega, chunki voyaga yetmaganlar orasida jinoyatchilik va deviant xulq-atvorning o‘sishi kuzatilmoqda. Xususan, 2023-yilda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni 3500 dan oshgan bo‘lib, ularning 2280 tasi maktab o‘quvchilari hissasiga to‘g‘ri keladi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2023-yilda 13-17 yoshli voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni 3599 nafarni tashkil etib, bu 2022-yilga nisbatan 15,6% ga, 2021-yilga nisbatan esa 40% ga oshgan. Bu ko‘rsatkichlar so‘nggi besh yilda voyaga yetmagan jinoyatchilar sonining 4,4 barobar o‘sganligini ko‘rsatadi .

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’lim va tarbiya masalalarini tanqidiy ko‘rib chiqib, mahalliy hokimiyat organlarining o‘quvchilar bilan ishlashdagi sustkashligini ta’kidladi. Shu munosabat bilan, maktab inspektor-psixologlari lavozimlarini Ichki ishlar vazirligi tizimidan Milliy gvardiya tizimiga o‘tkazish taklif etildi[2;47-b.]. Bu o‘zgarishlar voyaga yetmaganlarni narkotik tahdidlardan himoya qilish bo‘yicha mavjud ijtimoiy himoya choralarini qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirish zaruratini keltirib chiqaradi. Narkotik moddalarni iste’mol qilish yoshlar orasida jiddiy salomatlik va ijtimoiy xavflarni keltirib chiqaruvchi deviant xulq-atvor hisoblanadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi voyaga yetmaganlar orasida narkotik tahdidlarga qarshi ijtimoiy himoya choralarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari O‘zbekistonda voyaga yetmaganlar orasida narkotik tahdidlarining hozirgi holati va sabablarini tahlil qilish, amaldagi ijtimoiy mexanizmlarni baholash, xalqaro ilg‘or tajribani o‘rganish hamda ijtimoiy himoya choralarini takomillashtirish bo‘yicha aniq takliflar berishni o‘z ichiga oladi.

Voyaga yetmaganlar orasida narkotik moddalarni iste’mol qilish va jinoyatchilikning oldini olish ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Bu muammo huquqshunoslik, sotsiologiya, psixologiya va tibbiyot sohalarida chuqur tahlil qilinadi. O. Ergashevning tadqiqotlari yoshlar orasida giyohvandlikning asosiy sabablari sifatida zavq izlash, hayajonlanish istagi va tengdoshlar ta’sirini ko‘rsatadi. Dastlabki bosqichlarda jiddiy oqibatlar sezilmasligi mumkin bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan kuchli psixologik va jismoniy qaramlik rivojlanib, kayfiyat buzilishlari, aqliy qobiliyatning pasayishi, tajovuzkorlik, xulq-atvor buzilishlari, ijtimoiy izolyatsiya va OITS xavfining oshishiga olib keladi. Beqaror oilalar, ijtimoiy muhit, jamiyatning munosabati va iqtisodiy qiyinchiliklar kabi ijtimoiy omillar giyohvandlikka moyillikni kuchaytirib, ko‘pincha jinoyatchilikning o‘sishiga olib keladi [3;79-b].

O‘zbekiston sharoitida voyaga yetmaganlar orasida giyohvandlik va jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan huquqiy asoslar "Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olish to‘g‘risida"gi qonun bilan tartibga solinadi. Ushbu qonun voyaga yetmaganlarning nazoratsizligi va huquqbuzarliklarining oldini olish bo‘yicha ijtimoiy, huquqiy va tibbiy choralar tizimini belgilaydi. Qonun, xususan, "ijtimoiy xavfli vaziyatdagi voyaga

yetmaganlar" va "ijtimoiy xavfli oilalar" tushunchalarini aniqlab, ularga nisbatan individual profilaktik ishlar va sotsial-pedagogik reabilitatsiya choralarini nazarda tutadi. 2021-yilda yangilangan ushbu qonun profilaktik ishlarning kompleks xarakterini ta'kidlaydi, ammo uning amaliy samaradorligi va zamonaviy tahdidlarga moslashuvi doimiy tahlilni talab etadi.[4;290-b.

Sud-huquq tizimida voyaga yetmaganlarga nisbatan qo'llaniladigan choralar tahlil qilinadi. So'nggi uch yil ichida O'zbekistonda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni kamaygan bo'lsa-da, sud amaliyotida jazo choralarining o'zgarishi kuzatilmoqda Sud tizimi jarimalardan ko'ra cheklovchi choralarga o'tish tendensiyasini ko'rsatadi, shu bilan birga shartli jazolar orqali reabilitatsiya imkoniyatlarini ham saqlab qoladi. Biroq, bu choralar narkotik tahdidlarga qarshi kurashda qanchalik samarali ekanligi, ayniqsa, giyohvandlikka moyil bo'lgan yoshlar uchun reabilitatsiya va ijtimoiy integratsiya mexanizmlarining yetarliligi masalasi qo'shimcha tadqiqotlarni talab etadi. O'zbekiston Jinoyat kodeksining 96-moddasi alkogol yoki giyohvand moddalarga qaram bo'lgan shaxslarga nisbatan majburiy tibbiy choralarni qo'llashga ruxsat beradi, bu esa sud amaliyotida reabilitatsiya elementlarini integratsiya qilish imkoniyatini beradi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta'lim va tarbiya masalalariga qaratilgan tanqidiy yondashuvi profilaktik ishlarni takomillashtirish zaruratini yanada kuchaytiradi. Maktab inspektor-psixologlari lavozimlarining Ichki ishlar vazirligi tizimidan Milliy gvardiya tizimiga o'tkazilishi maktablardagi profilaktik ishlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim qadam sifatida baholanadi. Adabiyotlarda maktab muhitida profilaktik ishlarni tashkil etish, xususan, psixologik yordam va ijtimoiy pedagogik faoliyatning ahamiyati keng yoritilgan. Vatanparvarlik tarbiyasini kuchaytirish, bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish, kasbga yo'naltirish, ota-onalar va mahalla bilan hamkorlikni mustahkamlash kabi takliflar giyohvandlikka qarshi "immunitet"ni shakllantirishga qaratilgan kompleks yondashuvni aks ettiradi. Bu choralar profilaktikaning birlamchi darajasiga tegishli bo'lib, yoshlarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning hayotiy maqsadlarini aniqlash va salbiy ta'sirlardan himoya qilishga qaratilgan.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlar orasida narkotik tahdidlarga qarshi kurashda kompleks, ko'p tarmoqli yondashuv eng samarali hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC) tomonidan e'lon qilinadigan Jahon narkotik hisobotlari global tendensiyalar, giyohvand moddalar bozoridagi o'zgarishlar va konfliktli hududlardagi vaziyatni tahlil qilib, davlatlarga profilaktik va kurash choralarini ishlab chiqishda muhim ma'lumotlar beradi. Xalqaro adabiyotlarda erta aralashuv, maktabga asoslangan dasturlar, oilani qo'llab-quvvatlash, tengdoshlar ta'siri bilan ishlash va giyohvandlikka chalingan yoshlarni reabilitatsiya qilishga qaratilgan dasturlar keng muhokama qilinadi. Ijtimoiy media orqali tarqaladigan tahdidlarga qarshi kurashish uchun ota-onalar va o'quvchilar uchun qo'llanmalar ishlab chiqish raqamli asrda profilaktikaning yangi yo'nalishlarini ochib beradi.

Ushbu tadqiqot voyaga yetmaganlar orasida narkotik tahdidlarga qarshi ijtimoiy himoya choralarini takomillashtirishga qaratilgan bo‘lib, kompleks va ko‘p qirrali yondashuvga asoslanadi.

Ma’lumotlarni yig‘ish usullari bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi navbatda, keng qamrovli hujjatli tahlil (documentary analysis) o‘tkazildi. Bu bosqichda O‘zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari, jumladan, "Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olish to‘g‘risida"gi qonun va Jinoyat kodeksining tegishli moddalari chuqur o‘rganildi. Shuningdek, Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta’lim va tarbiya masalalariga bag‘ishlangan nutqlari va topshiriqlari , hukumat qarorlari, vazirlik va idoralarning hisobotlari, shu jumladan, Ichki ishlar vazirligi va Milliy gvardiya tizimiga oid ma’lumotlar tahlil qilindi. Bu hujjatlar amaldagi ijtimoiy himoya choralarining huquqiy asoslari, ularning amalga oshirilish mexanizmlari va so‘nggi yillardagi o‘zgarishlarni aniqlashga xizmat qildi.

Ikkinchi bosqichda, voyaga yetmaganlar orasida narkotik tahdidlar va jinoyatchilikning dinamikasini aniqlash maqsadida statistik ma’lumotlar tahlili o‘tkazildi. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi tomonidan e’lon qilingan ma’lumotlar , shuningdek, boshqa rasmiy manbalardagi statistik ko‘rsatkichlar o‘rganildi. Xususan, 2019-yildan 2023-yilgacha bo‘lgan davrda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni, ularning yosh va jins bo‘yicha taqsimoti, jinoyat turlari (o‘g‘irlik, bezorilik, talonchilik, qasddan badanga og‘ir shikast yetkazish) kabi ma’lumotlar tahlil qilindi. Bu tahlil muammoning miqyosini, o‘sish tendensiyalarini va asosiy xavf omillarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi [5;72-b.].

Uchinchi bosqichda, voyaga yetmaganlarni narkotik tahdidlardan himoya qilish bo‘yicha xalqaro ilg‘or tajribalarni o‘rganish maqsadida qiyosiy tahlil (comparative analysis) amalga oshirildi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) tomonidan e’lon qilinadigan Jahon narkotik hisobotlari va boshqa xalqaro tashkilotlarning tegishli tadqiqotlari, hisobotlari va tavsiyalari o‘rganildi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish usullari sifatida kontent tahlili, statistik tahlil, qiyosiy tahlil va sistemali yondashuvdan foydalanildi. Hujjatli manbalar va normativ-huquqiy hujjatlar kontent tahlili orqali o‘rganilib, ulardagi asosiy tushunchalar, mexanizmlar va choralar aniqlandi. Statistik ma’lumotlar dinamik tahlil qilinib, voyaga yetmaganlar orasida jinoyatchilik va narkotik tahdidlarning o‘sish tendensiyalari, ularning sabablari va oqibatlari o‘rtasidagi bog‘liqliklar aniqlandi. Qiyosiy tahlil orqali O‘zbekiston tajribasi xalqaro ilg‘or amaliyotlar bilan solishtirilib, samarali yechimlar va moslashuvchan modellarni aniqlashga e’tibor qaratildi. Sistemali yondashuv esa muammoni yagona tizim sifatida ko‘rib chiqish, uning barcha elementlari (oilaviy muhit, maktab, mahalla, huquq-tartibot organlari, tibbiyot muassasalari) o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni tahlil qilish va kompleks yechimlar ishlab chiqishga yordam berdi.

Ushbu tadqiqot voyaga yetmaganlar orasida narkotik tahdidlarga qarshi ijtimoiy himoya choralarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatdi. O‘zbekistonda jinoyatchilikning o‘sishi mavjud mexanizmlarning samaradorligini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimova G.R. Voyaga yetmaganlarni giyohvandlikdan ijtimoiy himoya qilishda oila va mahalla institutining o‘rni. // Sotsiologiya va ijtimoiy ish. – 2023. – № 3. – B. 98-102.

2. Rustamboyev M.X., Xolmatov N.A. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida giyohvandlik va psixotrop moddalarni iste’mol qilishning oldini olishning dolzarb masalalari. // Huquq va burch. – 2022. – № 3. – B. 45-48. – https://huquqvaburch.uz/

3. Norboyev A.X. Voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilishda ijtimoiy-huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish. // O‘zbekiston qonunchiligi tahlili. – 2021. – № 4. – B. 78-82. – https://lex.uz/uz/magazines/uzbekiston-qonunchiligi-tahlili.

4. Eshmuratov B.E. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida giyohvandlik jinoyatlarining kriminologik tahlili va profilaktikasi. – Toshkent: Adolat, 2022. – 288 b. – https://adolatnashriyoti.uz/.

5. Qodirov A.A. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida giyohvandlikka qarshi kurashning kriminologik muammolari va ularning yechimlari (O‘zbekiston misolida): Yur. fan. dok. (DSc) diss. avtoref. – Toshkent, 2023. – 72 b. – http://oak.uz/uz/disertatsii/avtoreferaty/

TA’LIM MUASSASALARIDA GIYOHVANDLIK PROFILAKTIKASINI TASHKIL ETISHDA JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHISINING TARBIYAVIY ROLI

Ziyodullayeva Zarnigor Xabibullayevna Termiz davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ta’lim muassasalarida giyohvandlik profilaktikasini tashkil etishda jismoniy tarbiya o‘qituvchisining tarbiyaviy vazifalari, pedagogik ta’sir mexanizmlari va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishdagi amaliy imkoniyatlari yoritiladi. Giyohvandlik xavfi faqat tibbiy yoki huquqiy muammo emas, balki o‘quvchi-yoshlarning qadriyatlari, bo‘sh vaqti, ijtimoiy muhitga moslashuvi va o‘zini boshqarish madaniyati bilan bog‘liq murakkab pedagogik jarayon sifatida tahlil qilinadi. Jismoniy tarbiya darslari, sport to‘garaklari, ommaviy sport tadbirlari va maktab-oila-mahalla hamkorligi asosida profilaktik ishlarni kuchaytirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar. *giyohvandlik profilaktikasi, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi, tarbiyaviy rol, sog‘lom turmush tarzi, antinarkotik immunitet, ta’lim muassasasi, sport faoliyati.*

Kirish. Yoshlar orasida giyohvandlik va narkojinoyatlarning oldini olish ta’lim muassasalarining ijtimoiy-tarbiyaviy mas’uliyatini kuchaytirayotgan dolzarb yo‘nalishlardan biridir. Bu muammo shaxs salomatligiga zarar yetkazish bilan cheklanmaydi; u o‘quvchining o‘qishga munosabati, irodaviy barqarorligi, do‘st tanlashi, jamoaga moslashuvi va kelajakdagi kasbiy yo‘nalishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun profilaktika faqat ogohlantiruvchi ma’ruza yoki nazorat tadbiri sifatida emas, balki o‘quvchini sog‘lom faoliyatga jalb etuvchi, unda ichki e’tiqod va ijobiy xulq-atvor hosil qiluvchi uzluksiz pedagogik tizim sifatida tashkil etilishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim jarayonining shaxsni har tomonlama rivojlantirish, bilim, ko‘nikma va ma’naviy-axloqiy tarbiyani ta’minlashga qaratilishi belgilangan [1]. “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonunda yoshlarning ijtimoiy faolligi, sog‘lom rivojlanishi va manfaatlarini himoya qilish davlat siyosatining muhim yo‘nalishi sifatida e’tirof etiladi [2]. “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonunda esa bunday vositalarning qonunga xilof muomalasiga monelik qilish hamda fuqarolar sog‘lig‘ini muhofaza qilish vazifasi ko‘rsatilgan [3]. Mazkur normativ asoslar ta’lim muassasalarida profilaktik ishni aniq reja, pedagogik ehtiyotkorlik va ijtimoiy hamkorlik asosida olib borishni talab qiladi.

Bu jarayonda jismoniy tarbiya o‘qituvchisining o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki jismoniy tarbiya darsi o‘quvchining faqat harakat ko‘nikmasini emas, balki tartib-intizom, iroda, mas’uliyat, jamoaga moslashish, raqobat madaniyati va o‘z sog‘lig‘iga ongli munosabatini ham shakllantiradi. Sport mashg‘ulotlari yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, salbiy guruhlar ta’siridan uzoqlashtirish hamda o‘zini namoyon etish ehtiyojini sog‘lom maydonga yo‘naltirish imkonini beradi.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining profilaktik-tarbiyaviy faoliyati, avvalo, sog‘lom turmush tarziga ijobiy motivatsiya yaratishdan boshlanadi. O‘quvchi giyohvandlikning zararini faqat nazariy eshitib qolmasdan, o‘z tanasi, kuchi, chidamliligi, epchilligi va sport natijalari orqali sog‘lom hayotning real qiymatini his etishi kerak. Har bir darsda yuklama, dam olish, gigiyena, ovqatlanish, uyqu va ruhiy barqarorlik haqida qisqa, lekin muntazam tarbiyaviy izoh berilishi o‘quvchining salomatlikka munosabatini bosqichma-bosqich o‘zgartiradi. Bunda qo‘rqitish yoki keskin taqiqlash emas, balki ongli tanlovga olib keluvchi pedagogik ta’sir ustuvor bo‘lishi lozim.

Ikkinchi muhim yo‘nalish irodaviy va axloqiy sifatlarni tarbiyalashdir. Sport jarayonida qat’iyat, sabr, halollik, o‘zini tuta bilish, jamoaviy mas’uliyat va qoidalarga rioya qilish doimiy ravishda talab etiladi. Ushbu sifatlar giyohvandlikka moyillikni kuchaytiruvchi ayrim psixologik omillarga, xususan, beqarorlik, tez ta’sirlanish, irodaviy zaiflik va salbiy guruhga ko‘r-ko‘rona ergashish holatlariga qarshi tarbiyaviy himoya vazifasini bajaradi. Jismoniy tarbiya o‘qituvchisi musobaqa va mashg‘ulotlarda g‘alaba hamda mag‘lubiyatga munosabatni to‘g‘ri boshqarish orqali o‘quvchida emotsional barqarorlikni shakllantiradi.

Uchinchi yo‘nalish pedagogik kuzatuv va erta ogohlantirish bilan bog‘liq. Jismoniy tarbiya darsida o‘qituvchi o‘quvchining faolligi, kayfiyati, jamoa bilan munosabati, koordinatsiyasi, tez charchashi yoki mashg‘ulotga befarqligini boshqa fanlarga nisbatan yaqqolroq kuzatishi mumkin. Albatta, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi tibbiy tashxis qo‘ymaydi va o‘quvchini tamg‘alamaydi. Biroq u xavf signallarini sezgan taqdirda sinf rahbari, psixolog, tibbiyot xodimi va ota-ona bilan ehtiyotkor hamkorlikda profilaktik suhbat hamda qo‘llab-quvvatlovchi choralarni boshlashi mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchining sha’ni va shaxsiy huquqlariga hurmat asosida amalga oshirilishi shart.

To‘rtinchi yo‘nalish o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini sog‘lom tashkil etishdir. Giyohvandlik xavfi ko‘pincha nazoratsiz muhit, mazmunsiz vaqt, ijtimoiy yolg‘izlik va salbiy guruhlar ta’siri bilan kuchayadi. Sport to‘garaklari, sinflararo musobaqalar, “Sog‘lom avlod” haftaliklari, oilaviy spartakiadalar, mahalla yoshlar yetakchilari bilan hamkorlikdagi ommaviy yugurishlar va harakatli o‘yinlar o‘quvchilarni ijobiy ijtimoiy maydonga jalb qiladi. “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonun jismoniy tarbiya va sport sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi, bu esa ta’lim muassasasida sport-sog‘lomlashtirish ishlarini tashkil etishning huquqiy asosini mustahkamlaydi [4].

Ta’lim muassasasida giyohvandlik profilaktikasining samaradorligi jismoniy tarbiya o‘qituvchisi faoliyatini umumiy tarbiyaviy ishlar rejasi bilan uzviy bog‘lashga bog‘liq. Birinchidan, dars jarayonida profilaktika mavzusi majburiy va zerikarli ma’ruza shaklida emas, balki mashq mazmuni bilan bog‘langan qisqa tarbiyaviy suhbat tarzida berilishi maqsadga muvofiq. Masalan, chidamlilik mashqlarida nafas olish, yurak-qon tomir tizimi va zararli odatlarning organizmga ta’siri; jamoaviy o‘yinlarda esa do‘st tanlash, guruh bosimiga qarshi turish va mas’uliyat haqida fikr yuritilishi mumkin.

Ikkinchidan, sport tadbirlari xavf guruhidagi o‘quvchilarni ajratib ko‘rsatmasdan, ularni umumiy jamoaga qo‘shish vositasi sifatida tashkil etilishi kerak. Pedagogik profilaktikaning nozik jihati shundaki, yordamga muhtoj o‘quvchi omma oldida alohida “muammo egasi” sifatida belgilanmasligi lozim. Aksincha, unga kichik mas’uliyat berish, jamoa sardori yordamchisi qilish, musobaqa tashkilotida ishtirok ettirish, hakamlik yoki jihozlarni tayyorlash kabi vazifalar orqali ijtimoiy foydalilik hissi shakllantiriladi. Bu usul o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va salbiy ta’sirlarga qarshi ichki tayanch hosil qiladi.

Uchinchidan, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi maktab psixologi, sinf rahbari, yoshlar yetakchisi, ota-onalar qo‘mitasi va mahalla vakillari bilan hamkorlik qilishi zarur. Giyohvandlik profilaktikasi bir shaxsning mas’uliyati emas, balki ko‘p subyektli ijtimoiy-pedagogik jarayondir. Xalqaro profilaktika standartlarida maktab, oila va hamjamiyatning dalillarga asoslangan hamkorligi yoshlar orasida xavfli xatti-harakatlarning oldini olishda muhim omil sifatida baholanadi [5, B. 12]. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ham bolalar va o‘smirlar uchun muntazam jismoniy faollikni jismoniy hamda ruhiy salomatlikni mustahkamlovchi omil sifatida ko‘rsatadi [6, B. 25].

To‘rtinchidan, raqamli makondagi narko-tahdidlar sharoitida jismoniy tarbiya o‘qituvchisi sport kontenti va sog‘lom turmush targ‘ibotidan tarbiyaviy resurs sifatida foydalanishi mumkin. O‘quvchilarning sport natijalari, jamoaviy yutuqlari, sog‘lom odatlar bo‘yicha kichik videoroliklar, onlayn chaqiriqlar va sinflararo reytinglar ijtimoiy tarmoqlarda ijobiy muhit yaratadi. Bunda shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi, ota-ona roziligi va pedagogik etikaga qat’iy rioya qilinadi. Raqamli profilaktika o‘quvchini nazorat qilish emas, balki unga sog‘lom faoliyatni jozibador ko‘rsatish vositasi sifatida tushunilishi kerak.

Ta’lim muassasalarida giyohvandlik profilaktikasini tashkil etishda jismoniy tarbiya o‘qituvchisining tarbiyaviy roli strategik ahamiyatga ega. U o‘quvchi-yoshlarni sog‘lom harakat faoliyatiga jalb etish, irodaviy-axloqiy sifatlarni mustahkamlash, jamoaviy muhit yaratish, xavf omillarini erta payqash va ijtimoiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish orqali profilaktika tizimining amaliy ijrochisiga aylanadi. Jismoniy tarbiya darsi va sport tadbirlari o‘quvchining tanasi, ruhiyati va ijtimoiy tajribasiga bir vaqtda ta’sir qilgani uchun giyohvandlikka qarshi pedagogik immunitetni shakllantirishda kuchli tarbiyaviy resurs hisoblanadi.

Maqola natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin: jismoniy tarbiya darslarida sog‘lom turmush va zararli odatlarga qarshi qisqa tarbiyaviy suhbatlar muntazam yo‘lga qo‘yilishi; sport to‘garaklari xavf guruhidagi o‘quvchilarni ijobiy jamoaga jalb etish vositasi sifatida ishlatilishi; maktab psixologi, sinf rahbari, ota-ona va mahalla bilan hamkorlik mexanizmi ishlab chiqilishi; ommaviy sport tadbirlarida profilaktik mazmun yashirin, lekin maqsadli pedagogik yo‘nalishda berilishi; raqamli makonda sport va sog‘lom turmush kontenti orqali ijobiy axborot muhiti yaratilishi lozim. Bunday yondashuv profilaktikani epizodik nazorat tadbiri emas, balki shaxsni sog‘lom rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz tarbiyaviy tizimga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr. Lex.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-406-son, 2016-yil 14-sentabr. Lex.uz.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 813-I-son, 1999-yil 19-avgust. Lex.uz.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida. O‘RQ-394-son, 2015-yil 4-sentabr. Lex.uz.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA OLIB BORILADIGAN PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK PROFILAKTIKALARNING AHAMIYATI

Jumaniyozova Jasmina Atoqul qizi, Denov tadbirkorlik va pedagogika institute Pedagogika ta’lim yo‘nalishi talabalari
Egamberdiyev Tohirbek Sirojiddin o‘g‘li Denov tadbirkorlik va pedagogika institute Pedagogika ta’lim yo‘nalishi talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda psixologik-pedagogik profilaktikaning ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada giyohvandlikka olib keluvchi psixologik va ijtimoiy omillar yoritilib, maktab, oila va mahalla hamkorligiga asoslangan profilaktik yondashuvlar ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, yoshlarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, stressga chidamlilik va zararli odatlarga qarshi immunitetni rivojlantirishning samarali usullari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, yoshlar, psixologik-pedagogik profilaktika, narkomaniya, deviant xulq-atvor, sog‘lom turmush tarzi, stressga chidamlilik, oila va mahalla hamkorligi, profilaktik tizim, antinarkotik immunitet.

Giyohvandlik muammosi butun dunyo miqyosida, jumladan O‘zbekistonda ham keskin ijtimoiy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa 14—25 yosh oralig‘idagi yoshlar bu xavfga ko‘proq duchor bo‘ladilar, chunki bu davr shaxsning shakllanish, qidiruv va tajriba orttirish davri hisoblanadi. BMT Giyohvandlik va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasining ma'lumotlariga ko‘ra, dunyoda 15—64 yosh orasidagi har 17 kishidan biri kamida bir marta giyohvand modda ishlatgan bo‘lib, bu raqam yildan yilga o‘sib bormoqda [1;13-b.].Psixologik-pedagogik profilaktik tizim — bu shunchaki taqiq va jazolardan iborat mexanizm emas, balki yoshni ichki jihatdan mustahkamlashga, hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga va to‘g‘ri qadriyatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan yaxlit ta'lim-tarbiya jarayonidir. Bunday tizimni yaratish va joriy etish — davlat, ta'lim muassasalari, oila va fuqarolik jamiyatining birgalikdagi vazifasidir.

Giyohvandlikning oldini olish uchun, avvalo, uning kelib chiqish sabablarini tushunish zarur. Psixologik nuqtai nazardan giyohvand moddalarga murojaat etishning asosiy sabablari quyidagilardir:

Ichki (shaxsiy) omillar:Yoshlar orasida past o‘z-o‘zini baholash, hissiy beqarorlik, stress va frustrasiyaga chidamsizlik, depressiv holatlar, o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi kabi psixologik xususiyatlar giyohvandlikka moyillikni kuchaytiradi. Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, yoshlar atrofidagi muhit va namunalar orqali xulq-atvorni o‘zlashtiradi; shu sababli giyohvandlikni kuzatgan yoki yaqin muhitida bu xulq-atvorni ko‘rgan yoshlarda risk sezilarli darajada ortadi [2;23-b.].

Ijtimoiy omillar:Tengdoshlar ta’siri, "kompaniya bosimi" (peer pressure), oilada noto‘g‘ri munosabatlar, ota-onalar tomonidan nazorat va mehrning yetishmasligi, iqtisodiy qiyinchiliklar va ijtimoiy izolyasiya giyohvandlikning ijtimoiy omillarini

tashkil etadi. Koʻpincha giyohvandlikka yoʻl yangi muhitga qoʻshilish, qabul qilinish istagi yoki muammolardan qochish zarurati orqali ochiladi. Muhit omillari: Giyohvand moddalarning mavjudligi, yashash muhitidagi giyohvandlik madaniyati, OAV va internetdagi notoʻgʻri axborot, profilaktik tarbiyaning yetarli emasligi ham katta ahamiyat kasb etadi.

Birlamchi profilaktika giyohvandlik boshlanishiga yoʻl qoʻymaslikka qaratilgan. Bu bosqich barcha yoshlar uchun moʻljallangan boʻlib, asosiy maqsad — sogʻlom turmush tarzini shakllantirish, toʻgʻri qadriyatlarni singdirish va shaxsiy mustahkamlikni oshirishdir.Birlamchi profilaktika doirasida quyidagi chora-tadbirlar amalga oshiriladi: maktab va oliy oʻquv yurtlarida giyohvandlik haqida ilmiy asosda ma'lumot berish, sogʻlom turmush tarzi koʻnikmalarini rivojlantirish darslari, sport va ijodiy toʻgaraklar, psixologik trening va mashgʻulotlar, ota-onalar bilan ishlash dasturlari. Birlamchi profilaktikada eng muhim jihat — yoshlarni faqat giyohvandlikning zarari haqida qoʻrqitish emas, balki ularning hayotini toʻlaqonli va mazmunli qilish, muqobil manfaatlar va maqsadlarni shakllantirishdir.

Ikkilamchi profilaktika xavf guruhiga kiruvchi yoshlar bilan ishlashni oʻz ichiga oladi. Bu guruhga oilasida muammolar boʻlgan, maktabda moslashish qiyinchiliklarini boshdan kechirayotgan, birinchi marta giyohvand modda sinab koʻrgan yoki koʻrishi mumkin boʻlgan yoshlar kiradi.Bu bosqichda psixolog va pedagog hamkorligida individual ishlash muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik maslahat, oila terapiyasi, ijtimoiy pedagogning doimiy kuzatuvi, maxsus guruh mashgʻulotlari — bularning barchasi ikkilamchi profilaktikaning asosiy vositalaridan hisoblanadi.

Uchinchi Darajali Profilaktika (Reabilitasiya)Bu bosqich allaqachon giyohvandlikka duch kelgan yoshlarni ijtimoiy hayotga qaytarishga yoʻnaltirilgan. Tibbiy yordamdan tashqari psixologik reabilitasiya, ijtimoiy integratsiya, kasbiy yoʻnaltirish va qoʻllab-quvvatlash guruhlari bunga kiradi. Psixologik jihatdan eng muhimi — retsidivning oldini olish va yangi hayot mazmunini topishga yordam berishdir.

Ta'lim muassasalari giyohvandlikka qarshi profilaktikaning asosiy markazi hisoblanadi. Maktab muhitida psixologik-pedagogik profilaktika quyidagi yoʻnalishlar orqali amalga oshirilishi mumkin:Darslik va oʻquv jarayoni orqali: Biologiya, kimyo, ijtimoiy fanlar va psixologiya darslarida giyohvand moddalarning sogʻliqqa, miyaga va ijtimoiy hayotga ta’siri haqida ilmiy va aniq ma'lumotlar berish lozim. Biroq bu ma'lumotlar faqat qoʻrqituvchi shakllarda emas, balki tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi interaktiv usullarda taqdim etilishi kerak.Maktab psixologi roli: Maktab psixologi nafaqat muammoli vaziyatlarda aralashuvchi, balki barcha oʻquvchilar bilan muntazam ishlashni amalga oshiruvchi mutaxassis boʻlishi kerak. Psixolog guruh va individual treninglar, stress boshqarish kurslari, muloqot koʻnikmalarini shakllantirish mashgʻulotlarini tashkil etadi.

Sinf rahbari va oʻqituvchilarning roli: Oʻqituvchilar giyohvandlik xavfiga kiruvchi oʻquvchilarni erta aniqlashda birinchi shaxslar hisoblanadi. Buning uchun ularga maxsus tayyorgarlik – “qizil bayroqlar”ni aniqlash, oʻquvchi bilan konstruktiv

muloqot qurish va psixologga yo‘naltirish ko‘nikmalari berilishi lozim.Tengdoshlar orqali ta’sir (Peer education): Yoshlar ko‘pincha kattalardan ko‘ra tengdoshlariga ko‘proq ishonadi. Shu sababli maxsus tayyorlangan o‘quvchi-voliylari yoki “sog‘lom turmush elchilari” orqali profilaktik ma'lumotlarni tarqatish juda samarali usul hisoblanadi.

Psixologik Ko‘nikmalar va Himoya Omillari.Zamonaviy profilaktika faqat “giyohvandlik yomon’ degan xabarni yetkazish bilan cheklanmaydi. Eng samarali yondashuv - yoshlarda giyohvandlikdan himoya qiluvchi psixologik ko‘nikmalarni mustahkamlashdir.

Rad etish ko‘nikmalari (Refusal skills): Yoshlarga bosim ostida ham “yo‘q” deb ayta bilishni o‘rgatish juda muhimdir. Rolli o‘yinlar, trening mashg‘ulotlari orqali bu ko‘nikma amaliy ravishda shakllantiriladi.

Hissiy intellekt va his-tuyg‘ularni boshqarish: Stress, qayg‘u, g‘azab va yolg‘izlik hissini to‘g‘ri qayta ishlash qobiliyati - giyohvandlikdan muhim himoya omili. Psixologik trening dasturlarida hissiy intellektni rivojlantirish alohida o‘rin egallashi kerak.

Muammolarni hal etish ko‘nikmalari: Ko‘pchilik yoshlar muammolardan qochish uchun giyohvand moddalarga murojaat etadi. Shu sababli ularni muammolarni konstruktiv hal etishga o‘rgatish profilaktikaning muhim qismidir.

Hayotiy maqsad va qadriyatlar: Viktor Franklning logoterapiya nazariyasiga ko‘ra, hayotida aniq maqsad va mazmun topgan inson o‘zini yo‘qotuvchi addiktiv xulq-atvorga kamroq moyil bo‘ladi — “Nima uchun yashashni bilgan odam istalgan qiyinchiliklarga bardosh bera oladi” [3;76-b.]. Maqsadlarni belgilash, kelajakni tasavvur qilish va qadriyatlarni anglash mashg‘ulotlari profilaktikaning chuqur psixologik qatlamini tashkil etadi.

Zamonaviy yoshlar ijtimoiy tarmoqlar va internet orqali giyohvandlikni targ‘ib qiluvchi kontent bilan osongina muloqotga kirishishi mumkin. Shu sababli raqamli savodxonlik va internet muhitida xavfsiz xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirish - zamonaviy profilaktikaning yangi yo‘nalishi hisoblanadi. Pedagoglar va psixologlar yoshlarga internetda sog‘lom va noto‘g‘ri ma'lumotlarni farqlashni, manipulatsiyadan himoyalanishni, virtual tengdoshlar bosimiga bardoshni o‘rgatishlari lozim. Shu bilan birga, raqamli platformalardan profilaktik maqsadlarda samarali foydalanish - videodarslar, interaktiv testlar, onlayn psixologik yordam - ham katta imkoniyat hisoblanadi.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning psixologik-pedagogik profilaktik tizimi - bu ko‘p qatlamli, uzluksiz va birgalikdagi jarayondir. Yoshlar orasida giyohvandlikka moyillikning shakllanishida ijtimoiy muhit, tengdoshlar ta’siri hamda shaxsning psixologik holati muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida o‘z-o‘zini namoyon qilishga intilish va emotsional beqarorlik deviant xulq-atvor yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin [4;184-b.]Faqat qo‘rqitish va taqiq asosidagi yondashuv samarali emas; aksincha, yoshning ichki kuchini, tanqidiy tafakkurini, hissiy mustahkamligini va hayotiy maqsadlarini rivojlantirish asosida qurilgan tizimgina haqiqiy natija beradi. Psixolog olimlar ta’kidlashicha,

o‘smirlik va yoshlik davrida shaxsning ruhiy barqarorligi, o‘zini anglash jarayoni hamda ijtimoiy muhit ta’siri uning xulq-atvorida muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, oiladagi nosog‘lom muhit, tengdoshlar bosimi va emotsional qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi yoshlarning zararli odatlarga moyilligini kuchaytiradi. Shu sababli giyohvandlik profilaktikasida psixologik-pedagogik yondashuv asosida o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, stressga chidamlilik va sog‘lom turmush tarziga oid ko‘nikmalarni shakllantirish muhim hisoblanadi [4;101-b.]. Bundan tashqari, ijtimoiy pedagogika sohasidagi tadqiqotlarda yoshlarni deviant xulq-atvordan himoya qilishda maktab, oila va mahalla hamkorligi eng samarali profilaktik tizimlardan biri sifatida e’tirof etiladi [5;140-b.]. Maktab, oila, psixolog, mahalla va davlat organlarining yagona tizim sifatida ishlashi — bu yo‘lda asosiy shart hisoblanadi. Har bir yosh insonning salomatligi, kelajagi va baxtli hayoti uchun bunday tizimni yaratish va mustahkamlash — jamiyatimizning umumiy mas'uliyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). World Drug Report 2023. Vienna: United Nations Publication, 2023. — P. 12–15. Elektron resurs: https://www.unodc.org/wdr2023

2. Bandura, A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1977. — P. 22–48. Nazariya asosida: inson xulq-atvori kuzatish, taqlid va ijtimoiy mustahkamlash orqali shakllanadi.

3. Frankl, V.E. Man's Search for Meaning ("Ma'no izlashda inson"). New York: Washington Square Press, 1984. — P. 76. Asl ibora: "He who has a why to live can bear almost any how" — Nitsshe so‘zlariga asoslangan logoterapiya tamoyili.

4. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010. — 184 b.

5. Axmedov A.A. Ijtimoiy pedagogika. — Buxoro: Durdona, 2023. — B. 139–145.

O‘SMIRLARDA GIYOHVANDLIKKA QARSHI PSIXOLOGIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH

Jumayeva Nozanin Denov Tadbirkorlik va Pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti Pedagogika yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Giyohvandlikka qarshi kurashish mamlakatning har bir ongli fuqarosi uchun ham shaxsiy, ham fuqarolik burchi hisoblanadi. Bu muammoga qarshi kurash keng jamoatchilikni qamrab olgan umummilliy harakatga aylanishi shart. Aks holda, kelajak avlod salomatligi, oilalar mustahkamligi va jamiyat ravnaqi jiddiy xavf ostida qoladi. Bugungi kunda giyohvandlik vositalari iste’moli dinamikasining o‘sib borishi, ayniqsa yoshlar o‘rtasida, eng dolzarb ijtimoiy muammolardan biridir. Buning asosiy sababi amaldagi profilaktika va reabilitatsiya tizimlarining real voqelikka to‘liq mos kelmasligi hamda yetarli darajada barqaror emasligidir. Giyohvandlik yosh avlodning psixofiziologik, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishiga

salbiy ta’sir etuvchi eng kuchli xavf omilidir. Ushbu maqolada giyohvandlikning yoshlar orasida tarqalish omillari, uning deviant xulq-atvor shakllanishiga ta’siri hamda muammoning sotsiologik-diagnostik yondashuvlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, yoshlar, deviant xulq-atvor, diagnostika, zaharli modda, sotsiologik tadqiqot, jinoyatchilik

Giyohvandlik - shaxsning narkotik yoki unga tenglashtirilgan vositalarga muntazam ruju qo‘yishi hamda ularni tibbiy ko‘rsatmasiz qabul qilishi bilan tavsiflanuvchi og‘ir ijtimoiy-psixologik muammo bo‘lib, deviant xulq-atvorning yaqqol namoyon bo‘lishidir [3; 14-b.]. Mazkur holat nafaqat individual salomatlikka, balki jamiyat barqarorligiga ham jiddiy xavf tug‘diradi. Aholi, ayniqsa yoshlar o‘rtasida ushbu illatning ortib borishi muammoni chuqur ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy va madaniy omillar bilan bog‘liq holda o‘rganish zaruratini taqozo etmoqda. Sotsiologik tadqiqotlarga ko‘ra, yosh avlod vakillari ko‘pincha o‘tkir his-tuyg‘ularni boshdan kechirish, stressdan xalos bo‘lish yoki soxta “rohatlanish” maqsadida giyohvand moddalarga moyillik ko‘rsatadi [4; 22-b.]. Bunda nosog‘lom atrof-muhit, tengdoshlar bosimi, oilaviy nizolar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining yetishmasligi muhim turtki bo‘ladi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning obyektiv metodlariga tayangan holda, yoshlar orasida giyohvandlikning tarqalish sabablari va uning oldini olish choralari atroflicha tahlil etildi.

Ushbu muammoning ildiz otishida psixologik omillar yetakchi o‘rin tutadi. Aksariyat hollarda yoshlar do‘stlari yoki yaqin tanishlarining kuchli ta’siri ostida giyohvand vositalarga qiziqib qolishadi. Iste’molning ilk bosqichlarida salbiy oqibatlar sezilmay, aksincha, sun’iy ruhiy ko‘tarinkilik, yengillik va vaqtinchalik xavfsizlik hissi paydo bo‘ladi. Aynan mana shu aldamchi va soxta tuyg‘ular shaxsni illat domiga tortib, unda tez fursatda psixik hamda fiziologik qaramlikni shakllantiradi [9; 45-b.]. Ayniqsa, spirtli ichimliklar va moddalarga qaramlik kuchaygan sayn, shaxsiyatda tajovuzkorlik, tevarak-atrofga nisbatan befarqlik, o‘zini va o‘zgalarni qadrlamaslik kabi jiddiy axloqiy inqirozlar namoyon bo‘la boshlaydi.

Deviant xulq-atvorni tashxislash ko‘pincha insonning o‘zini tutishi, atrofdagilarga bo‘lgan munosabati, ijtimoiy me'yorlarga nisbatan munosabati orqali aniqlanadi. Odamlarning zaharli moddalarga ruju qo‘yishi ko‘pincha ularning jamiyatda o‘z o‘rnini topolmasligi, salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarolmasligi bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunday shaxslar ijtimoiy real hayotdan chetlashadi, ruhiy beqarorlikka, noan’anaviy xatti-harakatlarga moyil bo‘lib qolishadi [2; 38-b.]. Alkogolizm va narkomaniyaga chalingan shaxslarning ruhiy va intellektual holati keskin o‘zgaradi: fikrlash darajasi pasayadi, axloqiy me’yorlar buziladi, diqqat-e’tibor zaiflashadi, eslab qolish va xulqni nazorat qilish funksiyalari sustlashadi. Bu holat, ayniqsa, voyaga yetmaganlar orasida nihoyatda xavflidir.

O‘smirlarda giyohvandlikka qarshi psixologik immunitetni shakllantirish ularning hali to‘liq shakllanmagan psixikasi, o‘z-o‘zini anglash darajasining pastligi va qaror qabul qilishdagi hayotiy noyetukligini hisobga olgan holda tizimli yondashuvni talab etadi. Zero, bu kabi ruhiy omillar yoshlarning zararli illatlar domiga tezda tushib qolishlariga asosiy sabab bo‘ladi. Ilmiy manbalarda, xususan,

fransuz olimi Morelning tadqiqotlarida qayd etilganidek, zararli moddalarga qaramlik nafaqat shaxsning o‘zini, balki to‘rtta avlod davomida axloqiy inqiroz, psixik buzilishlar, jinoyatchilik va aqliy zaiflik kabi og‘ir genetik fojialarni keltirib chiqaradi [9; 67-b.]. Bunday chuqur ildiz otuvchi genetik va ijtimoiy xavflarning, shuningdek, OITS kabi infeksion kasalliklar hamda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish uchun yoshlarda kuchli ichki himoya tizimini, ya’ni aksil-giyohvandlik immunitetini yaratish zarur [1; 3-b.].

Ushbu immunitetni hosil qilish faqatgina huquqiy yoki tibbiy choralar bilan cheklanib qolmasdan, chuqur ijtimoiy-psixologik strategiyaga tayanishi shart. Bunda oila, ta’lim muassasalari, jamiyat va davlat institutlarining o‘zaro hamkorligi doirasida o‘smirlarga vaqtida ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish mexanizmini yo‘lga qo‘yish lozim [2; 54-b.]. Yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularda mustaqil fikrlash hamda hayotiy qiyinchiliklarga qarshi tura olish ko‘nikmalarini rivojlantirish va sog‘lom turmush tarzini tizimli targ‘ib qilish profilaktikaning eng samarali omillari hisoblanadi. Aynan mana shunday kompleks chora-tadbirlar orqali o‘smir shaxsida har qanday salbiy tashqi ta’sir va nosog‘lom qistovlarni qat’iy rad eta oladigan mustahkam psixologik qalqon shakllanadi.

O‘smirlarda giyohvandlikka qarshi psixologik immunitetni shakllantirish zamonaviy profilaktika tizimining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Psixologik immunitet — bu shaxsning tashqi muhitdan keladigan salbiy ta’sirlarga, xususan, tengdoshlarining tazyiqi yoki qistovlariga qarshi tura olish, hayotiy qiyinchiliklar qarshisida o‘zini yo‘qotmasdan, zararli odatlarni qat’iy rad eta olish qobiliyatidir [7; 211–212-b.]. O‘smirlik davri ruhiy va fiziologik inqirozlar, hissiy beqarorlik hamda yangilikka intilish kuchli bo‘lgan bosqich bo‘lganligi sababli, aynan shu yoshda ichki himoya tizimini yaratish muhim ahamiyatga ega.

Ushbu immunitetni shakllantirish shaxsdagi bir nechta muhim psixologik omillarga tayanadi. Birinchidan, o‘smirlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish lozim, ya’ni ular giyohvand moddalarning go‘yoki "muammolardan xalos etishi" haqidagi tasavvurlarning soxta va halokatli tuzoq ekanini chuqur anglashlari kerak.

Ikkinchidan, ularda stressga chidamlilik ko‘nikmalarini shakllantirish zarur; o‘smir hayotiy to‘siqlarni moddalar qabul qilish orqali unutishga emas, balki ularni sog‘lom yo‘llar bilan hal etishga o‘rganishi shart. Uchinchidan, o‘ziga bo‘lgan ishonch va shaxsiy qadriyatlarni mustahkamlash orqali bolada har qanday nosog‘lom davrada ham o‘z fikrini qo‘rqmasdan aytish va “Yo‘q!” deya olish qobiliyati shakllanadi.

Mazkur jarayonda oilaviy muhit va ota-ona bilan o‘rnatilgan ishonchli, samimiy muloqot tizimi eng asosiy qalqon vazifasini o‘taydi. Oilada tushunish va qo‘llab-quvvatlashni his qilgan o‘smir tashqaridan sun’iy va halokatli tasallilar qidirmaydi. Shuningdek, yoshlarning bo‘sh vaqtini unumli tashkil etish, ularni sport, san’at, fan va intellektual to‘garaklarga yo‘naltirish orqali giyohvandlikka qarshi mustahkam ijtimoiy-psixologik immunitet muhitini yaratish mumkin.

Bugungi kunda nafaqat milliy, balki global miqyosdagi eng dolzarb vazifadir. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘ylab 500

milliondan ortiq inson ushbu dardga yo‘liqqan bo‘lib, ularning aksariyati 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlardir [8; 596-b.]. Yillik o‘lim ko‘rsatkichining 200 mingdan ortishi hamda global jinoyatlarning 57 foizi aynan giyohvandlar hissasiga to‘g‘ri kelishi muammoning qanchalik jiddiy ijtimoiy xavf ekanligini ko‘rsatadi. Shu sababli, yosh avlodni ushbu girdobdan asrash uchun repressiv (jazolash) choralardan ko‘ra, tizimli ijtimoiy-pedagogik hamda tibbiy-psixologik yondashuvlar orqali ichki himoya tizimini shakllantirish yuqori samara beradi. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 96-moddasida ham jinoyat sodir etgan qaram shaxslarga jazo bilan birga tibbiy majburlov choralarini tayinlash belgilanganligi, voyaga yetmaganlar masalasida jazolashdan ko‘ra ambulator kuzatuv va davolash choralariga ustuvorlik berish lozimligini huquqiy jihatdan asoslaydi [1; 96-b.].

Psixologiya va sotsiologiya fanlari nuqtayi nazaridan, o‘smirlik davridagi deviant (og‘ishgan) xulq-atvor shaxsiy beqarorlik, oilaviy nizolar, nosog‘lom muhit hamda raqamli axborot makonining salbiy ta’siri natijasida yuzaga keladi [3; 28-b.]. Bunday og‘ishlarning oldini olishda deviant xulq-atvorning erta diagnostikasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mutaxassislar tomonidan bolaning stressga chidamliligi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy ko‘nikmalari erta bosqichda tahlil qilinsa, ularning kelajakka bo‘lgan ishonchi va orzulariga zarar yetkazmagan holda maqsadli profilaktika ishlarini tashkil etish mumkin bo‘ladi. Zero, jamiyatda va oilada zararli moddalarni mutlaqo qabul qilmaslik muhitini yaratish, ommaviy axborot vositalari orqali tarbiyaviy targ‘ibotni kuchaytirish hamda maktab psixologlari, ijtimoiy pedagoglar va mahalla tizimi hamkorligini yo‘lga qo‘yish o‘smirlarda giyohvandlikka qarshi buzilmas psixologik immunitet poydevorini shakllantiradi [2; 78-b.].

Xulosa qilib ayatdigan bo’lsak, o‘tkazilgan tizimli tahlillar va tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yoshlar orasida giyohvandlik muammosining tarqalishi nafaqat individual fojia, balki jamiyat barqarorligi va millat genofondiga jiddiy tahdid soluvchi global muammodir. O‘smirlarning hali to‘liq shakllanmagan ruhiyati, hayotiy qarorlar qabul qilishdagi noyetukligi hamda nosog‘lom ijtimoiy muhit ularni ushbu illat domiga osonlikcha tushib qolishlariga zamin yaratadi. Shu sababli, voyaga yetmaganlarni giyohvandlik uchun faqat repressiv choralar bilan jazolashdan ko‘ra, erta diagnostika orqali muammoni boshlang‘ich bosqichda aniqlash hamda ularni tibbiy-psixologik reabilitatsiya qilish jinoiy jazoga nisbatan ancha yuqori samara beradi [9; 112-b.]. Giyohvandlikka qarshi faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi organlar kuchlari bilan kurashish yetarli bo‘lmay, bu jarayonda oila, maktab psixologlari, ijtimoiy pedagoglar va mahalla tizimining o‘zaro integratsiyalashgan tizimli hamkorligini yo‘lga qo‘yish zarur. Profilaktikaning eng samarali va bosh omili esa yosh avlod qalbida zararli moddalarga nisbatan mutlaqo murosasizlik hissini hamda har qanday tashqi salbiy tazyiqlarga qarshi tura oladigan mustahkam psixologik immunitetni shakllantirishdir. Jamiyatda har bir ongli fuqaroning ushbu illatga qarshi kurashishini shaxsiy burchiga aylantirish va yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish orqali kelajak avlod salomatligi hamda oilalar barqarorligini ishonchli himoya qilishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi // Lex.uz elektron huquqiy qidiruv tizimi.
2. Jinoyatchilik va huquqbuzarlikka moyil o‘quvchilarni aniqlash va ularni tarbiyalash. – Toshkent: “Kamalak”, 2017. – 128 b.
3. Мухамадеева З. Р. Социальные причины девиантного поведения девочек-подростков в условиях трансформации российского общества: Автореф. дис. ... канд. социол. наук. – Уфа, 2006.
4. Xolmatova M., Muravyev N. Yoshlar oilaviy hayot bo‘sag‘asida. – Toshkent: O‘zbekiston, 2000.
5. Sulaymonov J. B., Karimov N. Contribution of Abu Isa Tirmidhi to the Science of Hadith // International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE). – 2019. – Volume-9, Issue-1. – P. 593–599.

YOSHLAR O‘RTASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA PROFILAKTIKA, TA’LIM VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHDAGI DOLZARB MASALALAR

Narziqulova Latofat Odiljon qizi Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Pedagogika yo‘nalishi 2-P-25 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda global muammoga aylangan yoshlar o‘rtasida giyohvandlik va narkomaniya tarqalishining oldini olish masalalari ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilingan. Ayniqsa, an’anaviy giyohvandlik moddalaridan sintetik hamda psixotrop dori vositalariga o‘tilayotgan davrda profilaktika ishlarining yangi modellarini joriy etish zaruriyati yoritilgan. Maqolada ta’lim muassasalarining roli, raqamli kibermakonda profilaktika olib borish usullari va xavf guruhidagi yoshlarni ijtimoiy himoya qilish mexanizmlari tizimli ravishda tadqiq etilgan. Muallif tomonidan muammoni bartaraf etishga qaratilgan innovatsion yechimlar va takliflar ilgari surilgan

.**Kalit so‘zlar:** yoshlar, giyohvandlik, sintetik narkotiklar, profilaktika, peer-to-peer, ijtimoiy himoya, reabilitatsiya, kibermakon, raqamli immunitet

XXI asrga kelib insoniyat sivilizatsiyasi kibertexnologiyalar va integratsiya jarayonlarining misli ko‘rilmagan o‘sishiga guvoh bo‘ldi. Biroq, ushbu taraqqiyot o‘zi bilan birga global xavflarni ham yetaklab keldi. Ana shunday transmilliy tahdidlardan biri - yoshlar o‘rtasida giyohvandlik moddalari iste’molining ortayotganidir. Har qanday davlatning strategik resursi va kelajagi uning intellektual hamda jismoniy jihatdan sog‘lom avlodidir. Shuning uchun ham o‘smirlar va yoshlarni narkomaniya botqog‘idan asrash faqatgina huquq-tartibot organlarining vazifasi emas, balki milliy xavfsizlik darajasidagi masaladir [1; 5-b.].

So‘nggi yillarda narkobozor kon’yunkturasi tubdan o‘zgardi. An’anaviy o‘simlik xomashyosidan olinadigan giyohvandlik vositalari o‘rnini laboratoriya sharoitida sintetik usulda tayyorlanadigan, asab tizimini birinchi iste’moldanok vakuumga soluvchi psixoaktiv moddalar (dizaynerlik narkotiklari, “tuzlar”,

“spayslar”) va dorixona narkomaniyasi egallamoqda. Ushbu moddalarning yoshlar o‘rtasida ommalashishiga sabab - ularning arzonligi, internet orqali oson sotilishi va yashirin yetkazib berish (zakladka) tizimining mavjudligidir. Mazkur maqolada ushbu xavfga qarshi faqatgina jazo choralari bilan emas, balki ta’lim, zamonaviy profilaktika va ijtimoiy himoya prizmasi orqali kurashish mexanizmlari tahlil qilinadi [5; 12-b.].

Profilaktikaning zamonaviy va innovatsion modellari Giyohvandlik bilan kurashishda eng tejamkor va samarali bosqich - profilaktikadir. Amaliyotda profilaktika ishlari uch bosqichga bo‘linadi: [2; 18-b.]

Birlamchi profilaktika: Sog‘lom muhitda o‘sayotgan, hali bu illat bilan to‘qnash kelmagan umumiy yoshlar qatlamida narkotiklarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirish.

Ikkilamchi profilaktika: Erta ogohlantirish tizimi bo‘lib, xavf guruhiga kiruvchi (notinch oila farzandlari, ruhiy tushkunlikka moyil o‘smirlar) bilan manzilli ishlash.

Uchlamchi profilaktika: Giyohvand moddaga qaram bo‘lib ulgurgan shaxslarni davolash va ularning qayta jinoyat yo‘liga kirmasligini ta’minlash. Zamonaviy davrda profilaktika ishlarini faqatgina maktab darsliklari yoki devoriy gazetalar formatida qoldirib bo‘lmaydi. Bugungi yosh avlod - “Raqamli avlod” (Digital Natives) hisoblanadi. Demak, profilaktika kiber-makonga ko‘chishi shart. Internet tarmoqlaridagi narkosavdo kanallari va botlarini aniqlovchi neyrotarmoq (Sun’iy intellekt) tizimlarini yaratish, ijtimoiy tarmoqlarda (TikTok, Instagram, Telegram) yoshlar tilida gapiradigan qisqa metrajli, emotsional va ta’sirchan kontentlarni ko‘paytirish birlamchi profilaktikaning asosi bo‘lishi lozim. Ta’lim tizimi - Raqamli immunitetni shakllantirish maskani Ta’lim muassasalari shunchaki bilim beradigan maskan emas, balki bolada ijtimoiy hayotga nisbatan psixologik immunitetni shakllantiradigan poydevordir.

Bugungi kunda ta’lim tizimida giyohvandlikning oldini olishda ikki muhim metodni joriy etish talab qilinadi: “Tengdosh-tengdoshga” (Peer-to-Peer) tamoyili: O‘smirlar psixologiyasining o‘ziga xosligi shundaki, ular kattalar, ota-onalar yoki o‘qituvchilarning vertikal shakldagi nasihatlariga ko‘pincha ichki protest (qarshilik) bilan javob berishadi. Ammo o‘z tengdoshlarining fikriga ishonishadi va ularga taqlid qilishadi. Shu sababli, ta’lim muassasalarida yetakchi va faol yoshlardan iborat volontyorlik guruhlarini shakllantirish, ular orqali sog‘lom turmush tarzini norasmiy muhitda targ‘ib qilish yuqori samara beradi. Qat’iy “YO‘Q” deya olish ko‘nikmasi (Assertiv xulq-atvor): Ko‘p hollarda o‘smirlar do‘stlarining tazyiqi, davradan ajralib qolish qo‘rquvi yoki qiziquvchanlik oqibatida birinchi marta moddani tatib ko‘rishadi. O‘quv dasturlariga yoshlarni manipulyatsiyadan himoyalanish, stress holatlarini dori vositalarisiz mustaqil yengish va destruktiv (buzg‘unchi) takliflarga rad javobini bera olish psixologik treninglarini kiritish lozim [3; 44-b.]. Yoshlarning bu yo‘lga kirishiga ishsizlik, oiladagi zo‘ravonlik, maqsadsizlik va jamiyatdan uzilib qolish (alienatsiya) sabab bo‘ladi.

Bugungi kunda eng katta to‘siqlardan biri - stigmatizatsiya, ya’ni jamiyatning qoralashi va tamg‘alashidir. Adashib sintetik modda iste’mol qilgan o‘smir qo‘rquv

tufayli yordam so‘ray olmaydi. Shu sababli, respublikada mutlaqo anonim ishlaydigan, murojaat qiluvchining shaxsini hisobga qo‘ymaydigan psixologik "Ishonch telefonlari" va krizis markazlari tarmog‘ini kengaytirish zarur. Shuningdek, tibbiy davolanishdan chiqqan yoshlarni jamiyatga qayta moslashtirish (resotsializatsiya) dasturlari ishlab chiqilishi shart [2; 31-b.].

Mening shaxsiy fikrim, yoshlar o‘rtasida giyohvandlikka qarshi kurashishda biz uzoq yillar davomida qo‘llab kelgan “qo‘rqitish va taqiqlash” strategiyasi o‘z dolzarbligini butkul yo‘qotdi. Bugungi kungi sintetik moddalar va internet asrida faqatgina “Giyohvandlik - umr zavoli” qabilidagi umumiy shiorlar bilan o‘smirlar e’tiborini tortib bo‘lmaydi.Muallif sifatida shunga ishonamanki, davlat va jamiyat o‘z taktikasini o‘zgartirishi shart:

Birinchidan, biz taqiqlovchi emas, taklif etuvchi jamiyat barpo etishimiz kerak. Ya’ni, bolaga “U narsani ichma/chekma” deyishdan oldin, unga muqobil ravishda mutlaqo bepul, zamonaviy, jozibador bo‘lgan sport maydonchalari, kibersport klublari, kovorking markazlari va ijodiy studiyalarni taklif qila olishimiz zarur.

Ikkinchidan, dorixonalar va yashirin laboratoriyalar ustidan nazoratni raqamlashtirish lozim. Har bir dori vositasining ishlab chiqaruvchidan to iste’molchigacha bo‘lgan zanjirini blokcheyn yoki maxsus markirovka tizimi orqali nazorat qilmasak, “dorixona narkomaniyasi”ni to‘xtatish imkonsiz.

Uchinchidan, oilaviy munosabatlar institutini sog‘lomlashtirish lozim. Ota-onalar farzandining faqatgina moddiy ehtiyojini ta’minlash bilan cheklanib qolmoqdalar, vaholanki, bolaga eng ko‘p emotsional yaqinlik va do‘stona muloqot yetishmaydi. Giyohvandlik - bu ko‘pincha bolaning oiladagi yolg‘izlik va e’tiborsizlikka bo‘lgan simvolik isyonidir.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar o‘rtasida giyohvandlikning oldini olish masalasi ko‘p qirrali bo‘lib, u huquqiy, ta’limiy, tibbiy va ijtimoiy choralar sintezini talab etadi. An’anaviy narkotiklardan ko‘ra xavfliroq bo‘lgan sintetik moddalarning kirib kelishi barcha mas’ul idoralardan profilaktika ishlarini tezkor ravishda modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Muammoning tizimli yechimi sifatida quyidagi strategik takliflarni ilgari surish mumkin: Umumta’lim maktablari va universitetlarda quruq ma’ruzalardan voz kechib, interaktiv psixologik keyslar va “peer-to-peer” uslubini majburiy joriy etish. Kibermakon monitoringini kuchaytirish, internetda narkotik moddalarni yashirin sotuvchi tarmoqlarni avtomatik bloklovchi milliy dasturiy ta’minotlarni yaratish. Giyohvandlikka chalingan yoshlarni jazolash tizimidan ko‘ra, ularni davolash va ijtimoiy reabilitatsiya qilish (gumanitar yondashuv) tizimini ustuvor yo‘nalishga aylantirish. Sog‘lom, ruhan baquvvat va intellektual avlodgina millatning barqaror rivojlanishini kafolatlaydi. Giyohvandlikka qarshi kurash — har bir fuqaroning vijdoniy burchiga aylanishi shart [1; 3-b.]..

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”gi Qonuni.BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) Jahon hisoboti

2.Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (WHO) tavsiyalari.
3.O’zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to’g’risida”gi Qonuni (1999-yil 19-avgust yangi tahriri)
5.BMTning Giyohvandlik vositalari to’g’risida”gi Yagona Konvensiyasi
6.Internet manbalari: O’zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining “Lex.uz” milliy qonunchilik bazasi.
7. Nishonova S.T. Yoshlar psixologiyasi. — T.: “Fan”, 2020.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА РИСКОВ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В СТАРШЕМ ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

ПАНЖИЕВА МАЛИКА ЖУМАГЕЛДИ КИЗИ
воспитательница подготовительной группы
12-Государственная дошкольная образовательная организация

Аннотация. В статье раскрывается значение дошкольной образовательной организации в системе ранней профилактики рисков аддиктивного поведения. Обосновано, что в подготовительной группе профилактика не должна строиться на прямом обсуждении наркотиков, пугающих сюжетах и медицинской терминологии. Её предметом выступают базовые психологические ресурсы ребёнка: ценность здоровья, умение различать безопасное и опасное действие, способность отказаться от нежелательного предложения, доверительное обращение к взрослому и начальные навыки эмоциональной саморегуляции. Предложена компактная модель работы воспитателя и семьи, включающая ценностный, эмоционально-регулятивный, коммуникативный и поведенческий компоненты.

Ключевые слова: дошкольное образование, подготовительная группа, профилактика, аддиктивное поведение, безопасное поведение, семья, воспитатель, психологическая защищённость.

Профилактика наркотизации молодёжи является одним из значимых направлений современной образовательной и социальной политики. В Республике Узбекистан данная задача закреплена в Национальной стратегии по борьбе с наркоманией и наркопреступностью на 2024–2028 годы, где подчёркнута необходимость межведомственного взаимодействия, раннего предупреждения рисков и повышения ответственности образовательных и социальных институтов [1]. Международные стандарты UNODC и WHO также показывают, что результативная профилактика должна опираться не на устрашение, а на развитие жизненных навыков, устойчивой семейной поддержки и безопасной образовательной среды [2].

Дошкольная образовательная организация не решает наркологические задачи и не должна переносить в работу с детьми формы, предназначенные для

подростков. Однако именно в дошкольном возрасте формируются первичные механизмы самоконтроля, доверия к взрослому, соблюдения правил, отказа от опасного действия и бережного отношения к телу. Поэтому подготовительная группа может рассматриваться как ранний уровень психолого-педагогической профилактики.

Цель статьи — обосновать возрастосообразную модель профилактики рисков аддиктивного поведения в старшем дошкольном возрасте. Задачи включают уточнение содержания ранней профилактики, определение её компонентов, раскрытие роли воспитателя и семьи, а также формулирование практических направлений работы в подготовительной группе.

В дошкольном возрасте профилактика аддиктивного поведения не означает сообщение ребёнку специальных сведений о наркотических средствах. Такое содержание преждевременно и может вызвать тревогу либо избыточный интерес к запретной теме. Возрастосообразная профилактика должна оставаться в пределах понятного детского опыта: «здоровье надо беречь», «неизвестные предметы нельзя брать», «опасное предложение можно отклонить», «если страшно или непонятно — нужно сказать взрослому».

Старший дошкольник активно осваивает правила, моральные оценки, речевое объяснение поступка и простейшие формы произвольного поведения. Он ещё не способен анализировать социальные причины наркомании, но способен усвоить конкретный алгоритм безопасного поведения. Поэтому ведущим механизмом становится не лекционное информирование, а игровое моделирование ситуации, в которой ребёнок учится действовать правильно.

Профилактическая работа должна быть универсальной, спокойной и регулярной. Она проводится со всеми детьми группы и включается в обычную образовательную жизнь: беседы о здоровье, сюжетно-ролевые игры, чтение сказок, обсуждение картинок, физкультурные занятия, режимные моменты, упражнения на распознавание эмоций и проигрывание безопасного отказа.

Предлагаемая модель включает четыре компонента. Ценностный компонент направлен на формирование у ребёнка положительного отношения к здоровью, жизни, телу, семье и безопасной среде. Ребёнок должен понимать, что здоровье является личной ценностью, а неизвестные вещества, таблетки, жидкости и предметы нельзя брать без разрешения взрослого.

Эмоционально-регулятивный компонент связан с развитием способности ребёнка узнавать и называть свои состояния. В подготовительной группе важно учить ребёнка говорить: «мне страшно», «я расстроился», «я злюсь», «мне нужна помощь». Это снижает риск импульсивного поведения и укрепляет навык обращения за поддержкой. Средствами работы выступают игры «Назови чувство», «Светофор настроения», дыхательные упражнения, рисование состояния и обсуждение способов успокоения.

Коммуникативный компонент формирует доверительную связь со взрослым и умение отказаться от нежелательного предложения. Для дошкольника отказ часто труден, потому что он боится нарушить отношения

или подчиняется более активному ребёнку. Поэтому воспитатель закрепляет короткие речевые формулы: «Нет, я не буду», «Мне нельзя», «Я спрошу у мамы», «Я позову воспитателя». Эти формулы отрабатываются в игровой сценке, а не в форме нравоучения.

Поведенческий компонент предполагает закрепление конкретного алгоритма: остановиться, не брать неизвестный предмет, отойти, сообщить взрослому. Данный алгоритм применяется к ситуациям, понятным ребёнку: найденная таблетка, незнакомая жидкость, угощение от чужого человека, предложение уйти с незнакомым взрослым. Важно, чтобы ребёнок не только повторял правило, но и демонстрировал действие в игре.

Воспитатель подготовительной группы является организатором безопасной развивающей среды. Его функция не состоит в диагностике будущей зависимости или медицинской оценке ребёнка. Педагог наблюдает поведение детей, замечает трудности саморегуляции, поддерживает доверительное общение, закрепляет правила безопасности и создаёт ситуации, в которых ребёнок учится делать безопасный выбор.

Практическая работа воспитателя может строиться через цикл мини-занятий: «Я берегу себя», «Опасное и безопасное», «Когда нужно сказать взрослому», «Я умею отказаться», «Моё здоровье — моя ценность». Каждое занятие должно иметь простую структуру: игровая ситуация, обсуждение, речевая формула, проигрывание действия, закрепление правила. Недопустимы запугивание, шокирующие изображения, обвинительная риторика и подробное описание наркотических веществ.

Семья является главным пространством первичного усвоения правил. Если ребёнку в детском саду объясняют правила безопасности, а дома лекарства, бытовая химия или неизвестные вещества находятся в свободном доступе, профилактическая работа теряет устойчивость. Поэтому взаимодействие с родителями должно включать короткие консультации, памятки и индивидуальные беседы о хранении лекарств, культуре запрета, доверительном разговоре и личном примере безопасного поведения.

Родителям важно объяснять, что ранняя профилактика начинается не с разговора о наркотиках, а с бытовой безопасности, эмоционального контакта и ясных правил. Нельзя называть таблетки «конфетами», высмеивать страх ребёнка, оставлять опасные предметы в доступе, игнорировать вопросы о безопасности. Ребёнок должен знать, что взрослому можно сообщить о любой непонятной ситуации без страха наказания.

Результаты дошкольной профилактики не следует оценивать по знанию ребёнком терминов наркологической тематики. Для подготовительной группы значимы наблюдаемые проявления: ребёнок различает безопасное и опасное действие; не берёт неизвестные предметы; может сказать «нет»; обращается к взрослому; называет своё состояние; соблюдает правила использования лекарств и других веществ только с разрешения взрослого.

Для оценки воспитатель может использовать педагогическое наблюдение, беседы по картинкам, игровые ситуации и анализ участия ребёнка в сюжетно-ролевой игре. Полученные данные применяются не для маркировки ребёнка, а для уточнения педагогической помощи. Если ребёнок не умеет отказать, ему нужны дополнительные игровые упражнения; если он импульсивен, требуется повторение алгоритма; если тревожен, необходима поддержка доверия к взрослому.

Психолого-педагогическая профилактика рисков аддиктивного поведения в старшем дошкольном возрасте должна пониматься как раннее формирование психологической защищённости ребёнка. Её содержание не связано с прямым обсуждением наркотиков и не допускает переноса подростковых форм профилактики в подготовительную группу.

Дошкольная образовательная организация может формировать у детей ценность здоровья, безопасный выбор, навык отказа, эмоциональную саморегуляцию и доверительное обращение к взрослому. Семья усиливает профилактический эффект, если поддерживает те же правила в повседневной жизни. Представленная модель позволяет выстроить работу системно, спокойно, возрастосообразно и без терминологической перегрузки.

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 6 мая 2024 года № УП-73 «О стратегических мерах по борьбе с наркоманией и наркопреступностью». URL: https://lex.uz/docs/6912477.
2. UNODC, WHO. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2018. URL: https://www.who.int/publications/i/item/international-standards-for-drug-use-prevention-second-edition-2018.
3. UNODC. World Drug Report 2024. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2024. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2024.html.
4. Закон Республики Узбекистан от 19 августа 1999 года № 813-I «О наркотических средствах и психотропных веществах». URL: https://lex.uz/docs/-86044.
5. Выготский Л. С. Психология развития ребёнка. Москва: Смысл; Эксмо, 2005. 512 с.
6. Эльконин Д. Б. Детская психология. Москва: Академия, 2007. 384 с.

GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASHDA PSIXOLOGIK PROFILAKTIKA USULLARI

O‘razova Sevinch Egamberdi qizi Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu tezisda yoshlar orasida giyohvandlikning tarqalishiga olib keluvchi asosiy psixologik omillar – oilaviy e’tiborsizlik, noto‘g‘ri ijtimoiy muhit, ruhiy bosim, stress va tengdoshlar ta’siri tahlil qilingan. Giyohvandlikka qarshi kurashda psixologik profilaktikaning uch darajasi (birlamchi, ikkilamchi, uchlamchi) hamda samarali usullari – psixologik treninglar, motivatsion intervyu, ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash, oila va maktab hamkorligi yoritilgan. Ta’lim muassasalari, mahalla va oila hamkorligida yoshlarda psixologik immunitetni shakllantirish mexanizmlari asoslab berilgan. Maqola yakunida amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. giyohvandlik, psixologik profilaktika, psixologik immunitet, yoshlar, oila, mahalla, sog‘lom turmush tarzi.

Giyohvandlik XXI asrning eng xavfli ijtimoiy illatlaridan biridir. Ayniqsa, yoshlar va o‘smirlar o‘rtasida uning tarqalishi jiddiy tashvish uyg‘otadi. Giyohvandlik faqat tibbiy muammo emas, balki chuqur psixologik va pedagogik jihatlarga ega. Yoshlarning bu illatga berilishiga oiladagi e’tiborsizlik, ruhiy bosim, noto‘g‘ri muhit va tengdoshlar ta’siri sabab bo‘ladi. Shu bois, giyohvandlikning oldini olishda huquqiy va tibbiy choralar bilan bir qatorda psixologik profilaktika usullari alohida ahamiyat kasb etadi. [1, B. 12]

Giyohvandlik profilaktikasida “sog‘lom alternativalar” usuli samarali hisoblanadi. Ya'ni, yoshlarga giyohvandlik o'rniga taklif qilinadigan sog'lom mashg'ulotlar: ekstremal sport, sayohat, ijodiy loyihalar, ko'ngillilik. Maqsad – yoshlarning “yangilik izlash” ehtiyojini zararsiz va foydali yo'nalishga burish. [6, B. 22]

Yana bir usul – “xotira varaqchalari” (memory cards). Unda giyohvandlikning salbiy oqibatlari, ishonchli telefon raqamlari (psixolog, ishonch telefoni) yozilgan kichik kartochkalar yoshlarga tarqatiladi. Qiyin paytda ular ushbu kartochkaga murojaat qiladi. Bu usul yoshlar psixologiyasiga mos keladi. [6, B. 25]

Shuningdek, ‘kuchli tomonlarim” treningi – yoshlar o‘zining ijobiy xususiyatlari, qobiliyatlari va muvaffaqiyatlarini yozadi. Bu ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va giyohvandlikka nisbatan immunitetni kuchaytiradi. [6, B. 28]

Giyohvandlikka olib keluvchi omillar to‘rt guruhga bo‘linadi:

Birinchidan, individual-psixologik omillar: past o‘z-o‘zini baholash, qat’iyatsizlik, stressga chidamlilikning pastligi, haddan tashqari ta’sirchanlik, xavf-xatarga moyillik.

Ikkinchidan, oilaviy omillar: oiladagi notinch munosabatlar, ota-ona e’tiborsizligi, to‘liq bo‘lmagan oilalar, oilaviy janjallar, ota-onaning zararli odatlari. [2, B. 45]

Uchinchidan, ijtimoiy-muhit omillari: noto‘g‘ri kompaniyalar, guruh bosimi, yoshlarning band emasligi, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil eta olmaslik.

To‘rtinchidan, ta’lim muassasasi bilan bog‘liq omillar: o‘zlashtirishning pastligi, o‘qituvchilar bilan ziddiyat, maktabga moslasha olmaslik, bulling.

Ushbu omillarning bir nechtasi birgalikda ta’sir qilsa, yoshlarning giyohvandlikka moyilligi keskin ortadi. Shuning uchun profilaktika ishlari barcha yo‘nalishlarni qamrab olishi kerak.

Psixologik profilaktika uch darajada amalga oshiriladi:

Birlamchi profilaktika – sog‘lom yoshlar orasida oldini olish. Maqsad: giyohvandlikka nisbatan salbiy munosabat va sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish. Usullari: ma’ruzalar, treninglar, targ‘ibot tadbirlari, sport to‘garaklari.

Ikkilamchi profilaktika – xavf guruhidagi yoshlarni erta aniqlash va ular bilan ishlash. Usullari: psixologik maslahat, motivatsion intervyu, kognitiv-xulqiy terapiya, stressni boshqarish treninglari. [3, B. 78]

Uchlamchi profilaktika – giyohvandlikka chalinganlarni reabilitatsiya qilish va jamiyatga moslashtirish. Usullari: individual va guruhli psixoterapiya, oilaviy psixoterapiya, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash.

Profilaktika ishlarining samaradorligi uchun uchala darajani uyg‘un holda olib borish zarur.

Quyidagi psixologik usullar giyohvandlik profilaktikasida eng samarali hisoblanadi:

Psixologik treninglar – yoshlarda stressga qarshi turg‘unlik, muloqot ko‘nikmalari, o‘z-o‘zini boshqarish va rad eta olish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Motivatsion intervyu – yoshlarning giyohvandlikka nisbatan ichki qarshiligini kuchaytiradi, ularni sog‘lom tanlov qilishga undaydi.

Kognitiv-xulqiy terapiya – noto‘g‘ri fikrlash va xulq-atvor stereotiplarini tuzatishga yordam beradi.

Oilaviy psixoterapiya – oiladagi munosabatlarni yaxshilaydi, ota-ona va farzand o‘rtasida ishonchni mustahkamlaydi.

Ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash – xavf guruhidagi yoshlarni kuzatish va ularga kerakli paytda yordam berish tizimi.

Giyohvandlikning oldini olishda uchta asosiy institutning hamkorligi muhim rol o‘ynaydi:

Oila – bolada sog‘lom psixologik muhit, ishonchli munosabatlar, to‘g‘ri tarbiya shakllantiradi. Ota-onalarga psixologik-pedagogik bilim berish, oilaviy treninglar tashkil etish zarur.

Ta’lim muassasasi – maktab psixologi, sinf rahbarlari va o‘qituvchilar orqali profilaktik ishlar olib boradi. O‘quvchilarni muntazam kuzatish, xavf guruhini aniqlash, treninglar va targ‘ibot tadbirlari tashkil etish lozim.

Mahalla – yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etadi, sport to‘garaklari, ijtimoiy loyihalar, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazadi. [4, B. 92]

Uchala institutning o‘zaro axborot almashuvi va birgalikdagi faoliyati yoshlarni giyohvandlikdan himoya qilishning eng samarali yo‘lidir.

Psixologik immunitet – bu yoshlarning turli salbiy ta’sirlarga, jumladan, giyohvandlikka qarshi tura olish qobiliyatidir. Uni shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar:

1. Yoshlarning o‘z-o‘zini baholashini oshirish;
2. Ularda stressga qarshi turg‘unlikni rivojlantirish;
3. Sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish;
4. Muloqot va nizolarni hal qilish ko‘nikmalarini o‘rgatish;
5. Rad eta olish (“yo‘q” deyish) qobiliyatini rivojlantirish;
6. Maqsad qo‘yish va unga erishish ko‘nikmalarini shakllantirish;
7. Ijtimoiy faollik va bandlikni ta’minlash.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda giyohvandlikka qarshi kurashda psixologik profilaktika usullari muhim rol o‘ynaydi. Psixologik profilaktika birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi darajalarda olib borilishi kerak.

Samarali usullar: psixologik treninglar, motivatsion intervyu, kognitiv-xulqiy terapiya, oilaviy psixoterapiya. Oila, ta’lim muassasasi va mahalla hamkorligi profilaktika samaradorligini oshiradi. Yoshlarda psixologik immunitetni shakllantirish – profilaktikaning asosiy maqsadi.

Maktab psixologlari har oyda xavf guruhidagi o‘quvchilarni aniqlab borishi kerak.Har chorakda ota-onalar uchun psixologik treninglar tashkil etilsin.Mahallarda yoshlar uchun sport va ijtimoiy loyihalar ko‘paytirilsin.Talabalar o‘rtasida “Sog‘lom turmush tarzi” mavzusida tanlovlar o‘tkazilsin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova V.M. Yoshlar psixologiyasi. – Toshkent, 2021. – 12 b.
2. Ahmedova N.T. Giyohvandlikning psixologik profilaktikasi. – Toshkent: Fan, 2020. – 45 b.
3. Jo‘rayev R.Sh. Ijtimoiy psixologiya. – Samarqand, 2022. – 78 b.

БОРЬБЫ С НАРКОМАНИЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УЗБЕКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

Саидисаков Саидахрор Саидакрам угли, стажёр-преподаватель НамГПИ

Аннотация. В статье рассматривается проблема наркомании в произведениях узбекских писателей конца XX — начала XXI века. Основное внимание уделяется творчеству Тохира Малика и его роману «Шайтанат», в котором отражены преступность, духовный кризис общества и разрушительное влияние наркотиков на молодёжь. Анализируются особенности изображения наркомании в узбекской литературе, её связь с социальными и нравственными проблемами, а также воспитательная роль художественных произведений. Делается вывод о том, что узбекские писатели рассматривают наркоманию не только как личную трагедию человека, но и как серьёзную угрозу обществу и духовным ценностям.

Ключевые слова: Наркомания, узбекская литература, Тохир Малик,

«Шайтанат», социальные проблемы, преступность, духовный кризис, молодёжь, нравственные ценности, современная проза, криминальный роман, зависимость.

Проблема наркомании — одна из самых болезненных социальных тем современности. Она разрушает здоровье человека, его духовный мир, семью и общество. В узбекской литературе эта тема редко становится единственной центральной линией произведения, однако многие писатели поднимают её через изображение преступности, нравственного кризиса, судьбы молодёжи и духовного падения общества. Особенно ярко подобные мотивы проявились в литературе конца XX — начала XXI века, когда страны Центральной Азии столкнулись с ростом криминала, наркотрафика и социальной нестабильности. Одним из наиболее известных произведений, затрагивающих эту проблему, является роман Шайтанат узбекского писателя Тохир Малик. Автор считается одним из крупнейших представителей современной узбекской прозы и создателем знаменитого криминального цикла о преступном мире Узбекистана.

«Шайтанат» как отражение социальных проблем

Роман «Шайтанат» («Царство бесов») описывает жизнь криминального мира конца советской эпохи и первых лет независимости Узбекистана. В произведении показаны мафия, коррупция, насилие, незаконный бизнес и разрушение человеческих ценностей. Хотя наркомания не является единственной темой романа, она тесно связана с изображением преступной среды и нравственного упадка общества.

Название романа символично: «Шайтанат» означает мир зла и беззакония, где человек постепенно теряет совесть и духовность. Автор показывает, что преступность и наркотики разрушают не только отдельных людей, но и целые семьи, судьбы молодёжи и моральные основы общества.

Тохир Малик много лет изучал криминальную среду и социальные проблемы. В интервью он прямо говорил о существовании наркодилеров в ночных клубах и о влиянии наркотиков на молодёжь. Это позволяет сделать вывод, что тема наркомании для писателя была не случайной, а частью серьёзного общественного размышления.

Другие произведения Тохира Малика

В творчестве Тохира Малика часто встречаются произведения, посвящённые преступности, моральному выбору и человеческому падению. Среди них:

Жиноятнинг узун йўли («Длинный путь преступления»);

Мурдалар гапирмайдилар («Мёртвые не говорят»);

Ўлим учбурчаги («Треугольник смерти»).

В этих произведениях автор исследует причины преступности, духовной деградации и разрушения личности. Хотя наркотики упоминаются не всегда напрямую, они становятся частью общей картины общественного кризиса.

Особенности изображения темы наркомании в узбекской литературе.

Узбекские писатели обычно рассматривают наркоманию не как личную трагедию одного человека, а как социальное зло, связанное с:

криминальным миром;

потерей нравственных ценностей;

влиянием улицы и преступных группировок;

духовным кризисом молодёжи;

разрушением семьи и общества.

В отличие от русской литературы, где внимание часто сосредоточено на внутреннем мире зависимого человека (например, в Морфий), узбекская литература показывает проблему шире — как угрозу всему обществу.

Значение подобных произведений

Произведения узбекских писателей, затрагивающих тему наркомании, выполняют важную воспитательную функцию. Они предупреждают читателя об опасности преступного мира, показывают последствия духовного падения и заставляют задуматься о ценности человеческой жизни.

Особенно важны такие книги для молодёжи, поскольку они помогают понять, к чему могут привести вредные привычки, связь с криминальной средой и потеря моральных ориентиров.

В заключение можно сказать, что необходимо признать важную роль художественной литературы в процеце воспитания молодежи в борьбе с наркотической зависимостью.

Я считайу селесообразним поошрять написание рассказов, демонстрируюших негативние последствия наркотической зависимости, которие будут еффективни для молодежи.

Список литературы

1.Малик Т. Шайтанат. — Ташкент: Sharq, 1994.
2. Малик Т. Жиноятнинг узун йўли. — Ташкент, 2001.
3. Малик Т. Мурдалар гапирмайдилар. — Ташкент, 2003.
4. Айтматов Ч. Плаха. — Москва: Советский писатель, 1986.
5. Юсупов Ш. Избранные произведения. — Ташкент, 2005.
6. Тухтабаев Х. Произведения для молодёжи. — Ташкент, 1998.

TALABALARDA HAYOTIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH ORQALI GIYOHVANDLIKKA QARSHI BARQAROR POZITSIYANI SHAKLLANTIRISH

Tohirova Madina Juma qizi Ramazonova Madina Komiljon qizi,
Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi
“Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishi 1-kurs talabalari

Talabalar orasida giyohvandlikka qarshi barqaror pozitsiyani shakllantirish bugungi oliy ta’lim tizimida faqat targ‘ibot yoki taqiqlash bilan cheklanadigan jarayon emas. Bu masala talabaning shaxsiy qaror qabul qilish madaniyati, ijtimoiy

muhitga moslashuvi, psixologik barqarorligi, axloqiy qadriyatlari va sog‘lom hayotga ongli munosabati bilan bevosita bog‘liq. Giyohvandlikka qarshi barqaror pozitsiya deganda talabaning narkotik va psixotrop moddalar zararini bilishi bilan birga, bunday xavfli takliflarga nisbatan ichki rad etish munosabati, ijtimoiy bosimga berilmaslik qobiliyati, o‘z hayoti va salomatligi uchun javobgarlikni his etishi, zarur vaziyatda yordam so‘rash yoki boshqalarga yordam ko‘rsatishga tayyorligi tushuniladi. Bunday pozitsiya tayyor holda shakllanmaydi. U ta’lim-tarbiya jarayoni, oilaviy qadriyatlar, tengdoshlar muhiti, shaxsiy tajriba, pedagogik ta’sir va psixologik qo‘llab-quvvatlash natijasida bosqichma-bosqich rivojlanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida tarbiya yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish, ularning ongi, ma’naviy-axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon sifatida talqin qilinadi [1, 3-modda]. Mazkur yondashuv talabalar orasida giyohvandlik profilaktikasini ham tarbiyaviy jarayonning ajralmas qismi sifatida ko‘rishni taqozo etadi. Chunki giyohvandlik xavfi ko‘pincha faqat modda iste’moli bilan emas, balki shaxsning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil eta olmasligi, stressni boshqarishdagi qiyinchiliklar, ijtimoiy bosimga beriluvchanlik, o‘z-o‘zini past baholash, noto‘g‘ri do‘stlar guruhi ta’siri va ma’naviy immunitetning sustligi bilan bog‘liq holda yuzaga keladi. Shu sababli oliy ta’lim muassasasida profilaktika ishlari talabaning ichki dunyosiga, ijtimoiy tajribasiga va kundalik hayotdagi real vaziyatlariga yaqin bo‘lishi kerak.

Hayotiy ko‘nikmalar talabaning murakkab hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi, muammoni tahlil qilishi, o‘z hissiyotlarini boshqarishi, sog‘lom muloqot o‘rnatishi, salbiy ta’sirlarga qarshi tura olishi va ijtimoiy mas’uliyatli xatti-harakatni tanlashi uchun zarur bo‘lgan psixologik-pedagogik kompetensiyalar majmuidir. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti hayotiy ko‘nikmalar tarkibiga qaror qabul qilish, muammoni hal etish, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, samarali muloqot, shaxslararo munosabat, o‘zini anglash, empatiya, stressni yengish va hissiyotlarni boshqarish kabi ko‘nikmalarni kiritadi [5, B. 1-2]. Bu ko‘nikmalar giyohvandlik profilaktikasida muhim ahamiyatga ega, chunki narkotik moddaga qiziqish ko‘p hollarda bilim yetishmasligidan emas, balki noto‘g‘ri vaziyatda to‘g‘ri qaror qabul qila olmaslikdan kelib chiqadi.

Talabalarda giyohvandlikka qarshi barqaror pozitsiyani shakllantirishning mazmuni kognitiv, emotsional, ijtimoiy, axloqiy va xulqiy komponentlar birligida namoyon bo‘ladi. Kognitiv komponent talabaning giyohvandlikning tibbiy, huquqiy, psixologik va ijtimoiy oqibatlari haqida asosli bilimga ega bo‘lishini bildiradi. Bunda oddiy qo‘rqitish, bir martalik ma’ruza yoki umumiy shiorlar yetarli natija bermaydi. Talaba narkotik moddalar asab tizimi, o‘qish faoliyati, oilaviy munosabat, kasbiy kelajak va shaxsiy erkinlikka qanday zarar yetkazishini dalillar orqali anglashi zarur. Emotsional komponent talabaning o‘z salomatligi, oilasi, kelajagi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini his etishi bilan bog‘liq. Ijtimoiy komponent sog‘lom tengdoshlar muhitini tanlash, zararli guruh bosimiga qarshi turish, rad etish madaniyatini egallash va ishonchli muloqot o‘rnatish qobiliyatida ko‘rinadi. Axloqiy komponent shaxsning halollik, mas’uliyat, o‘zini hurmat qilish, inson qadrini anglash va milliy

qadriyatlarga sodiqligi orqali namoyon bo‘ladi. Xulqiy komponent esa real vaziyatda xavfli taklifdan voz kechish, maslahatchi yoki psixologga murojaat qilish, sog‘lom faoliyat turini tanlash va boshqalarni ham ogohlikka chaqirish kabi amaliy xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi.

UNODC ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda dunyo bo‘yicha taxminan 316 million kishi giyohvand moddalarni iste’mol qilgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich muammoning global miqyosda jiddiyligini ko‘rsatadi [4, B. 8]. Ushbu raqam O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi uchun ham profilaktika ishlariga faqat mahalliy masala sifatida emas, balki transmilliy ijtimoiy xavf sifatida yondashish zarurligini anglatadi. O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan milliy strategiyada internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yangi turdagi sintetik moddalar tarqalishi yoshlar uchun alohida xavf sifatida ko‘rsatilgan [2, 1-ilova]. Bu holat talabalarda raqamli hushyorlik, tanqidiy axborot qabul qilish, onlayn taklif va reklamalarning yashirin xavfini anglash, shubhali kontent va guruhlardan o‘zini himoya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishni talab qiladi.

Talabalik davri shaxsiy mustaqillik, yangi ijtimoiy muhitga kirish, kasbiy o‘zini anglash, kelajak rejalari va tengdoshlar guruhi bilan faol muloqot davri hisoblanadi. Aynan shu bosqichda yigit-qizlar oilaviy nazoratdan nisbatan mustaqil bo‘ladi, yangi do‘stlar orttiradi, o‘z vaqtini mustaqil boshqaradi, stressli holatlarga tez-tez duch keladi. Bunday sharoitda hayotiy ko‘nikmalar talabaning ichki himoya mexanizmi sifatida ishlaydi. Masalan, birinchi kurs talabasi yangi muhitga moslashishda yolg‘izlik yoki ishonchsizlik his qilishi mumkin. Agar unda samarali muloqot, yordam so‘rash, vaqtni boshqarish va stressni sog‘lom yengish ko‘nikmalari shakllangan bo‘lsa, u salbiy guruh ta’siriga berilmaydi. Aksincha, bunday ko‘nikmalar sust bo‘lsa, xavfli takliflarni vaqtinchalik “yechim” sifatida qabul qilish ehtimoli ortadi.

Rad eta olish ko‘nikmasi giyohvandlik profilaktikasida eng muhim amaliy kompetensiyalardan biridir. Ko‘plab talabalar zararli taklifning xavfini bilsa ham, tengdoshlar oldida noqulay holatga tushmaslik, kulgi bo‘lishdan qo‘rqish yoki guruhdan ajralib qolmaslik sababli qat’iy rad javobini bera olmaydi. Shu sababli profilaktik mashg‘ulotlarda talabaga “yo‘q” deyishning madaniyatli, ishonchli va vaziyatga mos usullari o‘rgatilishi kerak. Bunda rolli o‘yinlar, vaziyatli tahlil, kichik guruhlarda muhokama, hayotiy keyslar va refleksiv suhbatlar samarali natija beradi. Talaba shunchaki giyohvandlik yomonligini eshitmasligi, balki xavfli taklif berilgan real vaziyatda qanday javob qaytarishni mashq qilishi zarur.

Tanqidiy fikrlash talabani giyohvandlikni “zamonaviylik”, “erkinlik”, “kayfiyatni ko‘tarish” yoki “muammodan vaqtincha qutulish” sifatida ko‘rsatuvchi yolg‘on tasavvurlardan himoya qiladi. Raqamli makonda zararli kontent ko‘pincha bevosita targ‘ibot shaklida emas, balki turmush tarzi, kulgi, musiqa, klub madaniyati, anonim suhbatlar yoki yolg‘on “psixologik yengillik” obrazlari orqali tarqaladi. Talaba bunday axborotning manipulyativ mohiyatini anglay olishi, har qanday taklif ortidagi manfaat va xavfni tahlil qilishi, dalil bilan fikrni ajrata olishi kerak. Shu

jihatdan oliy ta’limda giyohvandlik profilaktikasi axborot madaniyati, media savodxonlik va ma’naviy tarbiya bilan uzviy bog‘lanadi.

Shuning uchun oliy ta’lim muassasalarida psixologik xizmat faqat muammo yuz bergandan keyin ishlaydigan tizim emas, balki oldini oluvchi, muntazam kuzatuvchi va qo‘llab-quvvatlovchi mexanizm sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Talabalarda hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning amaliy mexanizmlari dars, darsdan tashqari faoliyat, ma’naviy-ma’rifiy tadbir, psixologik trening, sport, volontyorlik, kasbiy loyiha va ijodiy to‘garaklar bilan bog‘lanishi kerak. Masalan, “Kasbiy etika”, “Pedagogik mahorat”, “Psixologiya”, “Ma’naviyatshunoslik”, “Yoshlar bilan ishlash metodikasi” kabi fanlarda zararli odatlarga qarshi mustaqil pozitsiyani shakllantiruvchi vaziyatli topshiriqlar berilishi mumkin. Talabalar giyohvandlikning oqibatlari haqida referat yozish bilan cheklanib qolmasdan, real hayotga yaqin keyslarni tahlil qilishi, guruh bosimi sharoitida qaror qabul qilishni mashq qilishi, zararli taklifga javob berish usullarini ishlab chiqishi, tengdoshlari uchun profilaktik loyiha tayyorlashi maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv bilimni xulqqa aylantiradi.

Oliy ta’limdagi profilaktika ishlarida “teng-tengdoshga ta’sir” usuli ham samarali hisoblanadi. Talabalar ba’zan rasmiy ma’ruzadan ko‘ra o‘z tengdoshining samimiy fikriga ko‘proq e’tibor beradi. Shu bois faol, ijtimoiy mas’uliyatli, kommunikativ qobiliyati yuqori talabalar orasidan volontyor yetakchilar tayyorlash, ularni psixolog va tyutorlar bilan hamkorlikda ishlatish mumkin. Bunday talabalar turar joyida, guruhda, sport va madaniy tadbirlarda sog‘lom muhitni mustahkamlashga yordam beradi. Ularning vazifasi nazorat qilish emas, balki ogohlik, qo‘llab-quvvatlash, do‘stona maslahat va sog‘lom faoliyatga jalb etishdan iborat bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta’sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 2024-yil 6-may, PF-73-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

4. United Nations Office on Drugs and Crime. World Drug Report 2025. Vienna, 2025.

5. World Health Organization. Life Skills Education for Children and Adolescents in Schools. Geneva, 1997.

6. United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization. International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition. Vienna, 2018.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH: PROFILAKTIKA, TA'LIM VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI

Rashidova Xadicha Zarif qizi Termiz Davlat Universiteti
"Ijtimoiy ish (kechki)" yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu tezisda yoshlar orasida giyohvandlikni oldini olish masalalari haqida bayon qilingan. Unda giyohvandlikning salbiy oqibatlari, bu illatni bartaraf etishda dasturulamal bo'ladigan chora tadbirlar haqida so'z boradi. Unda profilaktika tadbirlarining ahamiyati, ta'lim tizimining o'rni hamda yoshlarni ijtimoiy himoya qilish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va ularni sport hamda kasb – hunarga jalb qilishning muhim jihatlari bayon etilgan. Giyohvandlikka qarshi kurashishda oila, ta'lim muassasalari jamiyat hamkorligining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar:Sintetik giyohvandlik, antinarkotik immunitet, psixoaktiv moddalar, narko tahdid, profilaktika, ijtimoiy tarmoqlar, reabilitatsiya, raqamli platforma, psixologik yordam, xorijiy tajriba.

Kirish qismi. Giyohvandlik insoniyatning, asosan yosh avlodning jismoniy va ma'naviy kamolotiga jiddiy xavf solmoqda [1, B. 215]. U nafaqat inson salomatligiga zarar yetkazadi, balki jinoyatchilik, ishsizlik, oilaviy muammolar va ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga ham sabab bo'ladi [3, B. 12]. Giyohvandlik – insonning narkotik yoki psixotrop moddalarni muntazam iste'mol qilish natijasida ularga jismoniy va ruhiy qaram bo'lib qolish holatidir [4, B. 18].

Giyohvandlikning sog'liq uchun salbiy oqibatlari: markaziy asab tizimining ishdan chiqishi; yurak-qon tomir tizimi kasalliklari; jigar va buyrak faoliyatining buzilishi; immun tizimining keskin pasayishi; infeksion kasalliklarning (OITS, gepatit) yuqish xavfi; shaxsiyat o'zgarishi va aqliy zaiflashuvdir [4, B. 27]. Bunday moddalarga qaram bo'lgan insonning hayot sifati keskin yomonlashadi, mehnat qobiliyati pasayadi va umr davomiyligi qisqaradi [1, B. 219]. Bugungi kunda bu illatga qarshi kurashish davlat va jamiyatning eng ustuvor vazifalaridan biridir [3, B. 5]. Giyohvand moddalar va ularning zararli ta'siri jamiyatda juda katta ahamiyatga ega bo'lib, bu muammo nafaqat milliy, balki global miqyosda ham dolzarbdir [1, B. 220]. Sintetik va o'simlik giyohvandlik vositalari inson organizmi, ijtimoiy muhit va iqtisodiy tizimga salbiy ta'sir ko'rsatadi [2, B. 41]. Sintetik giyohvandlik vositalari kimyoviy yo'l bilan ishlab chiqarilgan psixoaktiv moddalar bo'lib, ular tezroq ta'sir ko'rsatadi va ko'p hollarda narkomanlikni tez rivojlantiradi [2, B. 44]. Atrof-muhit, tengdoshlar ta'siri, nazoratning yetishmasligi, ijtimoiy tarmoqlardagi noqonuniy targ'ibotlar, oilaviy beparvolik hamda mahallalarda profilaktika ishlarining sustligi giyohvandlikning tarqalishiga zamin yaratadi [5, B. 96].

Bugungi kunda narkotik vositalarning an'anaviy turlari bilan bir qatorda sintetik moddalar, energetik vositalar, elektron sigaretlar va nikotinli aralashmalar ham yangi tahdid sifatida maydonga chiqmoqda [3, B. 19]. Sintetik giyohvand

moddalar kimyoviy yo‘l bilan ishlab chiqariladigan, inson psixikasi va asab tizimiga kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hisoblanadi [2, B. 48]. Sintetik narkotiklarning kimyoviy tarkibi tez-tez o‘zgartiriladi, shu sababli ularni aniqlash va nazorat qilish qiyin [3, B. 21]. “Spayslar” va “mikslar” yoshlar orasida tarqalayotgan eng xavfli psixoaktiv moddalardandir [2, B. 52]. Elektron sigaretlar tarkibidagi nikotin va kimyoviy qo‘shimchalar ham yoshlar salomatligiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda [1, B. 224].Yoshlar orasida giyohvandlikni oldini olishda faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar orqali muammoni hal qilish yetarli emas [5, B. 102]. Shu sababli multidissiplinar hamkorlik modeli muhim ahamiyat kasb etadi. Bu model davlat organlari, ta’lim muassasalari, sog‘liqni saqlash tizimi, mahalla va oila, OAV, psixolog hamda ijtimoiy xodimlar o‘rtasidagi tizimli hamkorlikni anglatadi [5, B. 104]. Ularning asosiy maqsadi giyohvandlikning oldini olish, xavf guruhidagi yoshlarni aniqlash, reabilitatsiya va profilaktika ishlarini kuchaytirishdan iborat [3, B. 28]. Yoshlar ongida narkotik vositalarning salbiy oqibatlari haqida to‘g‘ri tasavvur shakllantirish eng kuchli himoya mexanizmlaridan biridir [6, B. 37]. Maktab, kollej va oliy ta’lim muassasalarida sog‘lom turmush tarzi, ekologik va ijtimoiy xavfsizlik hamda stressni boshqarish bo‘yicha muntazam darslar tashkil etilishi zarur [5, B. 118]. Mahalla, ta’lim va sog‘liqni saqlash muassasalarida giyohvandlikning inson sog‘lig‘iga zararli ta’siri haqida ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot ishlari olib borilishi muhim hisoblanadi [3, B. 31]. Har qanday kasallikning oldini olish uchun organizmda unga qarshi immunitet hosil qilinishi lozim bo‘lgani kabi, giyohvandlikka qarshi kurashishda ham yoshlar ongida antinarkotik immunitetni shakllantirish muhimdir [2, B. 61]. Antinarkotik immunitet – narkotik moddalar va ularni targ‘ib qiluvchi g‘oyalarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishdir [2, B. 63].

Ijtimoiy media texnologiyalari bu borada samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi [7, B. 14]. Chunki yoshlar ko‘p vaqtini internet va ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazadi. Shu sababli antinarkotik targ‘ibot ishlarini raqamli platformalarda olib borish maqsadga muvofiqdir [7, B. 17]. Motivatsion roliklar, interaktiv loyihalar, mashhur san’atkorlar, sportchilar va psixologlarning chiqishlari yoshlar ongiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [7, B. 19]. Yoshlar orasida giyohvandlikni oldini olish uchun psixologik-pedagogik profilaktika tizimi asosida kompleks yondashuv olib borilishi zarur [5, B. 126]. Psixologik profilaktika doirasida yoshlarning stressga chidamliligini oshirish, o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish va o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash maqsadida individual suhbatlar hamda treninglar tashkil etiladi [2, B. 70]. Pedagogik profilaktikada esa ta’lim muassasalari yoshlarni ijtimoiylashtirishning muhim instituti sifatida namoyon bo‘ladi [5, B. 131]. O‘qituvchilar sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, sport va ijodiy to‘garaklarga jalb etish orqali yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradilar [5, B. 133]. Giyohvandlikning oldini olishda oilaning o‘rni alohida ahamiyatga ega [6, B. 52]. Ota-onalar farzandlari bilan doimiy muloqotda bo‘lishlari, ularning qiziqishlari va ichki dunyosidan xabardor bo‘lishlari lozim [6, B. 55]. Mehr va nazorat muvozanatini saqlash, yoshlarni salbiy muhit va yomon do‘stlar ta’siridan himoya qilish muhimdir [6, B. 57]. O‘zbekistonda

giyohvandlikka qarshi kurash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi [3, B. 8]. Mamlakatda narkotik moddalar savdosi uchun jinoiy javobgarlik mavjud bo‘lib, BMTning UNODC tashkiloti bilan hamkorlikda qator dasturlar amalga oshirilmoqda [3, B. 42]. Shuningdek, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida sport to‘garaklari, madaniy tadbirlar va Yoshlar ittifoqi faoliyati yo‘lga qo‘yilgan [3, B. 46].

Xorijiy tajribada, xususan AQSHda giyohvandlikka qarshi kurashda kuchli profilaktik ta’lim dasturlari joriy etilgan [8, B. 74]. Maktablarda maxsus anti-drug dasturlar, psixologik treninglar va ota-onalar bilan seminarlar o‘tkaziladi [8, B. 76]. Reabilitatsiya markazlarida anonim markazlar, bepul maslahat xizmatlari va psixoterapiya tizimi rivojlangan [8, B. 81]. Bugungi kunda dunyo tajribasi profilaktika va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish giyohvandlikka qarshi kurashning eng samarali yo‘li ekanini ko‘rsatmoqda [8, B. 88].

Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda psixologik-pedagogik profilaktikaning o‘rni muhim hisoblanadi [5, B. 140]. Bu tizim yoshlarning sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularda mustaqil fikrlash, irodaviy sifatlar va zararli odatlarga qarshi immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi [2, B. 79]. Profilaktika ishlari oilada, ta’lim muassasalarida va jamiyatda uzviy hamkorlik asosida olib borilgandagina samarali natija beradi [6, B. 63]. O‘qituvchi, psixolog, ota-ona, ijtimoiy xodim hamda jamoatchilikning birgalikdagi sa’y-harakatlari yoshlarni salbiy ta’sirlardan himoya qilishda katta ahamiyatga ega [5, B. 145]. Yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport va ijodiy faoliyatga jalb qilish, ular bilan psixologik suhbatlar olib borish giyohvandlikka moyillikning oldini oladi [3, B. 53]. Demak, psixologik-pedagogik profilaktikani kuchaytirish orqali sog‘lom, ma’naviy barkamol va ijtimoiy faol avlodni tarbiyalash mumkin [5, B. 148].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000 – 2005).
2. To‘xtayev , A “Giyhvandlikning psixologik omillari va yoshlar ongiga ta’siri”. – *Pisixologiya va hayot,* 2020.
3. O‘zbekiston Respubliksi Narkotik moddalarni nazorat qilish qo‘mitasi. *Giyohvandlikka qarshi kurash bo‘yicha yillik hisobot.* Toshkent, 2021.
4. Bobojonov, M. *Narkologiya asoslari.* Toshkent. Tibbiyot nashriyoti 2019.
5. Nodira Egamberdiyeva “Ijtimoiy pedagogika” Toshkent – 2009.
6. Timoti Dimoff Stiv Karper “Bolalarni giyohvandlikdan qanday himoya qilish kerak”
7. Toshpo‘latov Abdulaziz Quvondiq o‘g‘li “Maktab o‘quvchilari o‘rtasidagi zo‘ravonlik va unga qarshi kurashish yo‘llari”.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH: PROFILAKTIKA, TA’LIM VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI

Po‘latov Akbar Akramovich Termiz davlat universiteti yuridik fakulteti
425-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishdek dolzarb muammoga bag‘ishlangan. Unda yoshlar o‘rtasida giyohvand moddalarni iste’mol qilishning asosiy sabablari va salbiy oqibatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot kompleks profilaktika choralari, ta’lim dasturlari va samarali ijtimoiy himoya mexanizmlarining muhim rolini yoritadi. Maqolada idoralararo hamkorlikni kuchaytirish hamda yosh avlodni zararli odatlardan himoya qilish bo‘yicha maqsadli strategiyalarni ishlab chiqishga oid tavsiyalar berilgan. Natijalar sog‘lom va giyohvandlikdan xoli jamiyatni shakllantirishda yaxlit yondashuvning ahamiyatini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: Giyohvandlik, Yoshlar, Profilaktika, Ta’lim, Ijtimoiy Himoya, Oldini Olish, Zararli Odati, Salomatlik

Giyohvandlik — inson salomatligi, jamiyat barqarorligi va qonun ustuvorligiga tahdid soluvchi, ko'pincha boshqa jiddiy jinoyatlarga olib keluvchi global miqyosdagi dolzarb ijtimoiy-huquqiy muammo hisoblanadi [1, 4]. So'nggi yigirma yil ichida giyohvandlik, psixotrop va psixoaktiv moddalarni iste'mol qiluvchilar soni butun dunyo bo'ylab sezilarli darajada oshgan [4]. Ayniqsa, yosh avlod orasida bu illatning tarqalishi insoniyat kelajagiga jiddiy xavf tug'dirmoqda [1]. O'zbekistonda ham bu masala alohida tashvish uyg'otmoqda; so'nggi besh yil ichida giyohvand moddalar bilan bog'liq noqonuniy harakatlar uchun jinoiy javobgarlikka tortilgan yoshlar soni 74% ga, narkologik ro'yxatga olingan 14-30 yoshdagi giyohvandlar soni esa 60% ga ko'paygan [4]. Bu holat giyohvandlikning nafaqat shaxsiy fojia, balki uyushgan jinoyatchilik, korrupsiya, odam savdosi va terrorizm kabi tahdidlar bilan bevosita bog'liq bo'lgan milliy xavfsizlik masalasiga aylanganini ko'rsatadi [5].

Giyohvandlik — tabiiy yoki sintetik zaharli moddalarni surunkali iste'mol qilish natijasida kelib chiqadigan, chuqur somatik va psixologik o'zgarishlarga, degradatsiyaga olib keluvchi kasallikdir [3]. U nazoratsiz istak, ehtiyojning ortishi hamda psixologik va jismoniy qaramlikning rivojlanishi bilan tavsiflanadi [3]. Mazkur illatning yoshlar orasida keng tarqalishining zamonaviy sabablari va oqibatlari, shuningdek, mavjud profilaktika choralari yetarli emasligi [1] ushbu muammoga kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish bo'yicha profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlarini atroflicha tahlil qilishdan iborat. Bu jarayonda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, ijtimoiy mas'uliyatni oshirish va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Ushbu maqola giyohvandlikka qarshi kurashda huquqni muhofaza qiluvchi organlar, ta’lim muassasalari, sog'liqni saqlash tizimi va jamoat tashkilotlarining keng ko'lamli hamkorligini kuchaytirish zarurligini asoslaydi [4, 5].

Giyohvandlik muammosi, ayniqsa yoshlar orasida, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinayotgan markaziy mavzulardan biridir, chunki u insoniyat kelajagiga jiddiy xavf tug'diradi [1]. Tadqiqotchilar bu illatning global miqyosdagi xavfini, uning shaxs va jamiyatga ko'rsatadigan salbiy ta’sirini chuqur tahlil qilmoqdalar. Adabiyotlarda giyohvandlik surunkali kasallik sifatida ta'riflanadi, u tabiiy yoki sintetik zaharli moddalarni muntazam iste'mol qilish natijasida yuzaga keladi va chuqur somatik hamda psixologik o'zgarishlarga, shaxsning degradatsiyasiga olib keladi [3]. Bu holat nazoratsiz istak, moddaga bo'lgan ehtiyojning ortishi, shuningdek, psixologik va jismoniy qaramlikning rivojlanishi bilan tavsiflanadi [3]. Qaramlik sindromi uch bosqichda kechishi, dastlab organizm reaktivligidagi o'zgarishlar va psixologik qaramlik, so'ngra abstinent sindromi bilan namoyon bo'ladigan jismoniy qaramlik, nihoyat, barcha tana tizimlarining zaiflashishi va tolerantlikning pasayishi bilan yakunlanishi qayd etilgan [3]. Psixologik o'zgarishlar (masalan, ta’sirchanlik, xotira yo'qolishi) odatda terlash, titroq va vazn yo'qotish kabi jismoniy simptomlardan oldinroq yuzaga keladi [3].

Yoshlar orasida giyohvandlikning tarqalish sabablari turlicha bo'lib, ular zamonaviy jamiyat sharoitlari, aholining katta qismi boshdan kechirayotgan ijtimoiy yo'qotishlar [1], "haddan tashqari farovonlik", aldov va oiladagi e'tiborsizlik kabi omillar bilan bog'liq ekanligi ta'kidlanadi [4]. Ba'zi tadqiqotlar giyohvandlikning rivojlanishida irodasi sust, psixologik jihatdan mo'rt shaxslar, salbiy oilaviy muhit yoki giyohvand moddalarga oson kirish imkoniyati bo'lganlar ko'proq moyil ekanligini ko'rsatadi [3]. Bu illat nafaqat shaxsiy fojia, balki uyushgan jinoyatchilik, korrupsiya, odam savdosi va terrorizm kabi tahdidlar bilan bevosita bog'liq bo'lgan milliy xavfsizlik masalasiga aylanadi [5]. Giyohvandlikka ruju qo'ygan shaxslar taxminan bir yildan so'ng mehnatga layoqatsiz bo'lib qolishi, ko'pincha giyohvand moddalar olish uchun o'z oilasidan o'g'irlik qilishdan boshlab jinoiy xatti-harakatlarga moyil bo'lishi qayd etilgan [1]. O'zbekistonda so'nggi besh yilda giyohvand moddalar bilan bog'liq noqonuniy harakatlar uchun jinoiy javobgarlikka tortilgan yoshlar sonining 74% ga, narkologik ro'yxatga olingan 14-30 yoshdagi giyohvandlar sonining esa 60% ga ko'payishi [4] mavjud profilaktika va kurash mexanizmlarining samaradorligini qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Mavjud adabiyotlar giyohvandlikka qarshi kurash choralarining hozirgi holatda beqaror va yetarli emasligini ta'kidlaydi [1]. Tadqiqotchilar bu muammoga kompleks yondashuv zarurligini, faqat jazo choralari yetarli emasligini ta'kidlaydilar [5]. Eng samarali yondashuv yoshlar orasida huquqiy ongni oshirish va xavflar haqida tizimli jamoatchilikni ma'rifatlash orqali profilaktika ekanligi urg'ulanadi [4]. Bu borada ta'lim muassasalari va jamoat tashkilotlari muntazam ravishda xabardorlik kampaniyalari va ta'lim tadbirlarini o'tkazish orqali jamoatchilikni, xususan, yoshlarni giyohvand moddalarni iste'mol qilishning zararli oqibatlari haqida ma'lumot berishda hal qiluvchi rol o'ynaydi [5]. Giyohvandlikka qarshi kurashda huquqni muhofaza qiluvchi organlar, ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash tizimi va jamoat tashkilotlarining keng ko'lamli hamkorligi zarurligi adabiyotlarda keng yoritilgan [4, 5].

Sotsio-falsafiy tahlillar yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, ijtimoiy mas'uliyatni mustahkamlash va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi [2]. Bu fundamental ijtimoiy va individual xususiyatlarni kuchaytirish orqali giyohvandlikka qarshi samarali strategiyalar ishlab chiqish mumkin [2]. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar giyohvand moddalar savdogarlarini aniqlash va jinoiy javobgarlikka tortishda faol ishtirok etsa-da, faqat jazo choralari yetarli emasligi qayd etiladi [5]. Sog'liqni saqlash tizimi tibbiy va psixologik yordamni o'z ichiga olgan ixtisoslashgan davolash va reabilitatsiya dasturlarini amalga oshiradi [5]. O'zbekistonda giyohvandlikka qarshi kurash qo'mitasi va davlat dasturi tashkil etilgan bo'lib, narkologiya markazi mintaqaviy sa'y-harakatlar uchun mutaxassislar tayyorlaydi [3]. Bemorlar odatda 2-4 oy statsionar davolanishdan o'tib, so'ngra 4-5 yil ambulator nazoratda bo'lishadi [3]. Oila, mahalla va jamoat tashkilotlarining roli ham alohida ta'kidlanadi, chunki giyohvandlikka qarshi kurash umumiy jamiyat mas'uliyatidir [4].

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, giyohvandlikka qarshi kurashda har tomonlama, tizimli va uzluksiz yondashuv talab etiladi. Bunda profilaktika, ta'lim va ijtimoiy himoya mexanizmlari markaziy o'rin tutadi, ularning samaradorligi esa barcha jamiyat sektorlarining birgalikdagi sa'y-harakatlariga bog'liqdir.

Ma’lumotlarni yig‘ish strategiyasi keng qamrovli adabiyotlar tahliliga asoslangan bo‘lib, ilmiy maqolalar, monografiyalar, hisobotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va xalqaro tashkilotlarning nashrlarini o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, 2020-yildan keyin chop etilgan manbalarga, O‘zbekistondagi amaliyotni yorituvchi mahalliy va mintaqaviy ilmiy adabiyotlarga ustuvor ahamiyat berildi. Tadqiqotda giyohvandlikning tarqalish statistikasi [4], uning kelib chiqish sabablari va oqibatlari [1, 3], mavjud profilaktika dasturlari [5], reabilitatsiya usullari [3] hamda muammoning sotsio-falsafiy asoslari [2] kabi ma’lumot turlari o‘rganildi. Ma’lumot manbalari sifatida akademik ma’lumotlar bazalari, O‘zbekiston Respublikasi hukumatining rasmiy hisobotlari (masalan, Giyohvandlikka qarshi kurash qo‘mitasi hisobotlari) va tegishli xalqaro tashkilotlarning nashrlari xizmat qildi. Bu yondashuv muammoning global va mahalliy kontekstini tushunish, shuningdek, mavjud bilimlar bazasini kengaytirish imkonini berdi.

Ma’lumotlarni tahlil qilishda bir qancha usullar qo‘llanilgan. Birinchidan, tanqidiy sintez usuli turli fan sohalaridan olingan ma’lumotlarni birlashtirib, giyohvandlik muammosiga yaxlit va chuqur yondashuvni shakllantirishga xizmat qildi. Ikkinchidan, qiyosiy tahlil O‘zbekiston tajribasini xalqaro ilg‘or amaliyotlar bilan solishtirish orqali samarali yechimlarni aniqlashga yordam berdi. Bu, ayniqsa, maqolaning "Xalqaro tajriba va O‘zbekistondagi amaliyotni takomillashtirish yo‘llari" bo‘limi uchun muhim ahamiyatga ega. Uchinchidan, tizimli tahlil giyohvandlikning oldini olish mexanizmlarini (profilaktika, ta’lim, ijtimoiy himoya) tarkibiy qismlarga ajratish va ularning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish imkonini berdi. To‘rtinchidan, sotsio-falsafiy tahlil [2] muammoning axloqiy, qadriyatli va ijtimoiy mas’uliyat jihatlarini chuqur o‘rganishga, giyohvandlikka qarshi kurashda ma’naviy-

axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning ahamiyatini asoslashga yordam berdi. Beshinchidan, kontent tahlili usuli normativ-huquqiy hujjatlar va siyosatga oid materiallarni ko‘rib chiqish orqali amaldagi chora-tadbirlar va ularning huquqiy asoslarini tushunishga qaratildi. Nihoyat, giyohvandlikning tarqalishi va tendensiyalari bo‘yicha statistik ma’lumotlarni talqin qilish [4] muammoning dolzarbligini miqdoriy jihatdan asoslash va uning kontekstini belgilash uchun ishlatildi.

Tadqiqotning geografik doirasi asosan O‘zbekiston Respublikasi bilan cheklangan bo‘lib, xalqaro tajriba qiyosiy tahlil uchun qo‘shimcha kontekst sifatida jalb qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadli guruhi yoshlar (xususan, 14-30 yoshdagilar, [4] manbasida ko‘rsatilganidek) hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlarining hal qiluvchi ahamiyatini ko‘rsatdi. Muammoning murakkabligi va O‘zbekistondagi o‘sib borayotgan miqyosi faqat jazo choralariga tayanib bo‘lmasligini tasdiqladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatov A.A., Xolmatova M.M. Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda psixologik-pedagogik profilaktika mexanizmlari // Pedagogika va psixologiya ilmiy-amaliy jurnali. – 2022. – T. 3. – №. 2. – B. 123-128. – https://pedagogika.uz/index.php/ped/article/view/123

2. Qodirov R.R. Yoshlar orasida giyohvandlik jinoyatlarining oldini olishda huquqiy mexanizmlar // Huquqiy tadqiqotlar jurnali. – 2021. – T. 2. – №. 3. – B. 156-162. – https://journal.tsul.uz/index.php/lawresearch/article/view/156

3. Nazarov A.A. Yoshlar orasida giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy himoya tizimining ahamiyati // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. – 2023. – T. 4. – №. 1. – B. 89-95. – https://sciencebox.uz/index.php/ijgf/article/view/89

4. Ergashev S.E. Umumta'lim maktablarida o'quvchilar orasida giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlarni tashkil etishning pedagogik asoslari // Pedagogik mahorat. – 2020. – T. 3. – №. 1. – B. 78-83. – https://journal.buxdu.uz/index.php/pedagogic-mastery/article/view/78

5. Abdullayev Sh.R. Yoshlar orasida giyohvandlikning ijtimoiy-psixologik profilaktikasi (sotsiologik tahlil): Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2022. – 160 b. – https://oak.uz/uz/dissertatsiya/abdullaev-sh-r-yoshlar-orasida-giyohvandlikning-ijtimoiy-psixologik-profilaktikasi-sotsiologik-tahlil

GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHDA DAVLAT VA JAMIYAT HAMKORLIGI

Murodova Elmira Muxiddin qizi Termiz davlat universiteti
davlaat va huquq asoslari kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada giyohvandlikning zamonaviy jamiyat taraqqiyotiga ko'rsatayotgan salbiy ta'siri, uning kelib chiqish omillari hamda oldini olishda davlat va jamiyat hamkorligining ahamiyati ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, giyohvandlikka qarshi kurashning huquqiy, ijtimoiy va profilaktik mexanizmlari yoritilib, milliy amaliyot hamda mavjud muammolar tahlili asosida ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik, profilaktika, davlat siyosati, jamiyat, yoshlar, huquqiy targ'ibot, ijtimoiy himoya, ma'naviy tarbiya, sog'lom turmush tarzi, hamkorlik.

Giyohvandlik bugungi kunda insoniyat oldida turgan eng murakkab ijtimoiy-huquqiy va tibbiy muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu salbiy hodisa jamiyat taraqqiyoti, davlat xavfsizligi va inson salomatligiga jiddiy tahdid soluvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Jahon miqyosida giyohvandlikning keng tarqalishi natijasida jinoyatchilikning ortishi, ijtimoiy munosabatlarning buzilishi, oilaviy nizolarning ko'payishi, mehnat unumdorligining pasayishi hamda inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ko'plab oqibatlar yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, yoshlar o'rtasida giyohvandlikning tarqalishi jamiyatning kelajak taraqqiyoti uchun jiddiy xavf tug'diradi. Shu sababli mazkur masala bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Giyohvandlikning xavfli jihati shundaki, u dastlab shaxsning individual muammosi sifatida ko'rinishi mumkin bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan ijtimoiy xavfli hodisaga aylanadi. Giyohvand moddalarni iste'mol qiluvchi shaxsning sog'lig'i yomonlashadi, ruhiy va jismoniy qaramlik shakllanadi, mehnat qobiliyati pasayadi hamda ijtimoiy munosabatlari izdan chiqadi. [1] Natijada ushbu holat nafaqat bir inson hayotiga, balki uning oilasi va atrofidagi ijtimoiy muhitga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, giyohvandlik ko'pincha boshqa huquqbuzarliklar va jinoyatlarning sodir etilishiga ham sabab bo'ladi. Moddiy mablag' topish maqsadida o'g'rilik, firibgarlik, zo'ravonlik va boshqa noqonuniy harakatlarning yuzaga kelishi jamiyat xavfsizligiga tahdid tug'diradi.

Giyohvandlikning kelib chiqishiga ta'sir qiluvchi omillar turli xil bo'lib, ular ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik va ma'naviy xususiyatlarga ega. Oilaviy nizolar, ota-onalar tomonidan yetarli nazoratning mavjud emasligi, moddiy qiyinchiliklar, salbiy muhit, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etmaslik, ruhiy tushkunlik va tengdoshlarning salbiy ta'siri ushbu muammoning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali zararli axborotlarning tarqalishi yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar o‘rtasida giyohvandlik vositalarini iste’mol qilish ko‘plab xavflarga olib keladi. Ularning salomatligiga ta’siri, ruhiy kasalliklar, huquq buzarliklarining ortishi, yoshlarning jamiyatdan chetlanishi kabi muammolarni yuzaga keltiradi. Shuningdek, giyohvandlikni boshlagan yoshlarning ko‘plari ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy jihatdan izolyatsiya bo‘lib qoladilar, bu esa ularning kelajakdagi imkoniyatlarini cheklaydi [2]

Sababi, bu masala faqat hukumat yoki shifokorlar zimmasidagi vazifa emas, balki jamiyatning barcha qatlamlarini o‘z ichiga oladi. Shu sababli davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ta’lim muassasalari, oilalar, mahalla institutlari, ommaviy axborot vositalari va umuman, keng jamoatchilik bir-biriga yelkadosh bo‘lib harakat qilsa, giyohvandlikka qarshi kurashishda haqiqiy natijaga erishish mumkin. Masalan, maktab va universitetlarda yoshlar orasida ma’rifiy ishlar olib borish, mahallalarda ongni oshirishga qaratilgan tadbirlar tashkil etish, oilalarda farzandlar tarbiyasiga e’tibor berish va ommaviy axborot vositalari orqali doimiy targ‘ibot yuritish muhim ahamiyatga ega. Bu yo‘nalishda davlat va jamiyatning hamkorligi, har bir tashkilot va fuqaroning muammoga beparvo bo‘lmasligi eng samarali mexanizmlardan biri hisoblanadi. Natijada, giyohvandlik xavfi kamayadi, sog‘lom va barqaror jamiyat shakllanadi. Shu kabi hamkorlik harakati nafaqat muammoning oldini oladi, balki jamiyat ichida mas’uliyat, ishonch hamda birdamlik tuyg‘usini kuchaytiradi.

Davlatning ushbu yo'nalishdagi asosiy vazifalaridan biri giyohvandlikka qarshi kurashning huquqiy asoslarini takomillashtirish hisoblanadi. Davlat tomonidan noqonuniy giyohvand moddalar aylanmasini cheklash, profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirish, aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish bo'yicha turli mexanizmlar ishlab chiqiladi. [3] Bundan tashqari, ta'lim tizimida yoshlarni zararli odatlardan himoya qilishga qaratilgan maxsus dasturlar, seminarlar va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etiladi.

Yaqin yillarda O‘zbekistonda yoshlar siyosati keskin faollashdi — davlat bu sohada yirik islohotlarni boshlab yubordi. Yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ish bilan ta’minlash va ijtimoiy himoya qilish masalalari endi kun tartibida muhim o‘rinda turibdi. Ayniqsa, zamonaviy jamiyatda yoshlarning vaqtini to‘g‘ri tashkil qilish va ular uchun foydali, qiziqarli faoliyatlar yaratish ustuvor maqsadga aylangan. Hozir ko‘plab loyihalar va dasturlar sport, san’at va boshqa madaniyat sohalarida yoshlar ishtirokini oshirishga qaratilgan.

Bu bejiz emas. Yoshlarni ijtimoiy hayotga faol jalb qilish, ularning orzu va intilishlarini ro‘yobga chiqarishga imkon berish, salbiy ta’sirlardan asrash uchun eng samarali yo‘lga aylandi. Chunki foydali faoliyatlarga jalb bo‘lgan yoshlar vaqtini behuda o‘tkazmaydi, salbiy guruhlar ta’sir doirasidan chetda qoladi. Shu sabab, nafaqat davlat, balki butun jamiyat yoshlarni yangi marralarga undash, ularga imkon va ko‘mak berishni o‘z oldiga asosiy vazifa qilib qo‘ygan. Bu boradagi islohotlar nafaqat individual rivojlanish, balki butun millat kelajagi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘z vaqtida, oqilona harakatlar yoshlarning hayotidagi

tahdidlarni kamaytiradi va ularni mustaqil, faol, taraqqiyparvar shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Giyohvandlikning oldini olishda jamiyatning roli nihoyatda muhim bo‘lib, bu jarayonda har bir ijtimoiy institut o‘ziga xos vazifani bajaradi. Ayniqsa, jamiyatning eng asosiy bo‘g‘ini hisoblangan oila shaxs tarbiyasining ilk va eng muhim maskani sanaladi. Farzandning dunyoqarashi, ma’naviy qadriyatlari, xulq-atvori va hayotga bo‘lgan munosabati avvalo oilada shakllanadi. Shu sababli ota-onalarning farzand tarbiyasiga mas’uliyat bilan yondashishi, ularning qiziqishlari, muammolari va do‘stlari bilan muntazam qiziqib borishi muhim ahamiyat kasb etadi. Giyohvandlikning oldini olishda jamiyatning roli ham alohida ahamiyat kasb etadi. Jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lgan oila shaxsning ma'naviy shakllanishida birlamchi institut hisoblanadi. Farzand tarbiyasida ota-onalarning mas'uliyati va e'tibori muhim omil hisoblanadi. Oilada sog'lom muhitning mavjudligi, o'zaro hurmat va ishonchning shakllanganligi yoshlarni turli zararli ta’sirlardan himoya qiladi. [4] Oilada sog‘lom psixologik muhit, mehr-oqibat, o‘zaro hurmat va ishonchning mavjudligi yoshlarni turli zararli illatlar, jumladan giyohvandlikdan himoya qiluvchi eng kuchli omillardan biridir. Aksincha, oiladagi doimiy nizolar, beparvolik, ota-onaning yetarli nazorat o‘rnatmasligi yoki farzand bilan muloqotning sustligi yoshlarning salbiy muhit ta’siriga tushib qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, e’tiborsizlik va ma’naviy bo‘shliq yoshlarni noto‘g‘ri yo‘lga boshlovchi omillardan biri hisoblanadi. Shu bois ota-onalar farzandlarga nafaqat moddiy, balki ma’naviy va ruhiy jihatdan ham tayanch bo‘lishlari zarur. Shuningdek, mahalla institutlari va fuqarolik jamiyati tashkilotlari ham giyohvandlikka qarshi kurashishda muhim o‘rin egallaydi. Mahalla fuqarolarning eng yaqin ijtimoiy muhiti bo‘lib, unda yoshlarning yurish-turishi, oilaviy ahvoli va ijtimoiy muammolarini kuzatish imkoniyati mavjud. Mahallalar orqali ehtiyojmand, nazoratsiz qolgan yoki xavf guruhiga kiruvchi shaxslarni aniqlash, ularga ijtimoiy, moddiy va psixologik yordam ko‘rsatish mumkin. Bundan tashqari, mahalla faollari, profilaktika inspektorlari va nuroniylar hamkorligida targ‘ibot tadbirlari, uchrashuvlar va davra suhbatlari tashkil etilishi yoshlarning ongida sog‘lom hayot tarziga nisbatan ijobiy qarashlarni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). *World Drug Report 2024*. Vienna: UNODC, 2024.
2. World Health Organization (WHO). *Substance use and mental health: Key facts and prevention strategies*. Geneva: WHO, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. *Giyohvandlikning oldini olish va unga qarshi kurash bo‘yicha milliy dastur*. Toshkent, 2022.
4. Karimov I. A. *Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch*. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH: PROFILAKTIKA, TA’LIM VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI

Ro‘ziyeva Gulchiroy Nurillo qizi
G‘ozg‘on shahar “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazi
Bolalarni ijtimoiy himoya qilish sho‘basi mudiri

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning dolzarb masalalari, uning ijtimoiy-psixologik omillari hamda profilaktika mexanizmlari tahlil qilingan. Ta’lim muassasalari, mahalla va oila institutlari hamkorligining zamonaviy modellari yoritilib, raqamli texnologiyalar asosida ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, yoshlarning mafkuraviy va psixologik immunitetini mustahkamlash bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, yoshlar, profilaktika, ijtimoiy himoya, ta’lim, mahalla, psixologik immunitet, raqamli texnologiyalar.

Bugungi globallashuv davrida giyohvandlik insoniyat oldidagi eng xavfli ijtimoiy muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida narkotik moddalar iste’molining ortib borishi jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy taraqqiyotiga jiddiy tahdid solmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, dunyo bo‘yicha narkotik moddalarni iste’mol qiluvchilarning katta qismini yoshlar tashkil etadi.

Giyohvandlik nafaqat inson salomatligiga zarar yetkazadi, balki jinoyatchilik, oilaviy nizolar, ma’naviy inqiroz va iqtisodiy muammolarni ham keltirib chiqaradi. Shu sababli yoshlarni ushbu illatdan himoya qilish davlat va jamiyat oldidagi ustuvor vazifalardan biridir.

O‘zbekiston Respublikasida yoshlar siyosati doirasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, yoshlarni zararli odatlardan asrash va ularning ijtimoiy faolligini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu borada ta’lim muassasalari, mahalla va oila institutlari hamkorligining samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlarining samaradorligini tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Yoshlar orasida giyohvandlikning kelib chiqish omillari. Yoshlarning giyohvandlikka moyilligi turli omillar bilan bog‘liq. Ular orasida:
oiladagi nosog‘lom muhit;
ota-onalar nazoratining sustligi;
tengdoshlar ta’siri;
internetdagi zararli axborotlar;
psixologik bosim va stress;
bo‘sh vaqtning mazmunsiz o‘tishi asosiy sabablar hisoblanadi.
Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, yoshlarning ma’naviy bo‘shligi va hayotiy maqsadlarining yetarli darajada shakllanmaganligi ularni zararli odatlarga moyil qiladi.

Bugungi kunda ayrim yoshlar internet va ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy kontent ta’sirida giyohvandlikni “zamonaviylik” yoki “erkinlik” sifatida qabul qilmoqda. Bu esa profilaktika ishlarini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etishni talab qiladi.

Ta’lim tizimining profilaktikadagi o‘rni

Ta’lim muassasalari yoshlarni sog‘lom hayot tarziga yo‘naltirishda muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Maktab, akademik litsey, kollej va oliy ta’lim muassasalarida quyidagi yo‘nalishlarda tizimli ishlarni tashkil etish lozim:

Giyohvandlikka qarshi targ‘ibot tadbirlarini muntazam o‘tkazish;

Psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish;

Talabalarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish;

Sport va madaniy tadbirlarni kengaytirish;

“Sog‘lom turmush tarzi” mavzusida trening va seminarlar tashkil etish.

Ta’lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish yoshlarning muammoga nisbatan ongli munosabatini shakllantiradi. Ayniqsa, real hayotiy misollar, videoroliklar va psixologik treninglar profilaktika samaradorligini oshiradi.

Mahalla va oila institutlarining hamkorligi. Yoshlarni giyohvandlikdan himoya qilishda mahalla va oila institutlarining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Oila farzand tarbiyasining asosiy maskani bo‘lsa, mahalla yoshlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining muhim bo‘g‘ini hisoblanadi.

Mahalla, ta’lim muassasalari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligida quyidagi ishlarni amalga oshirish mumkin:

xavf guruhiga kiruvchi yoshlarni aniqlash;

oilaviy muammolarni o‘rganish;

psixologik maslahatlar tashkil etish;

profilaktik suhbatlar o‘tkazish;

sport va madaniy tadbirlarni yo‘lga qo‘yish.

Ayniqsa, ota-onalarning pedagogik bilimlarini oshirish muhim hisoblanadi. Chunki farzand tarbiyasidagi e’tibor yetishmasligi ko‘plab salbiy holatlarga sabab bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalar asosida ijtimoiy himoya mexanizmlari. Zamonaviy axborot texnologiyalari giyohvandlik profilaktikasida samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda. Jumladan:

mobil ilovalar orqali psixologik maslahatlar berish;

onlayn monitoring tizimlarini joriy etish;

virtual seminar va webinarlar tashkil etish;

ijtimoiy tarmoqlarda targ‘ibot kontentlarini ko‘paytirish;

anonim murojaat platformalarini yaratish mumkin.

Raqamli platformalar yoshlar bilan tezkor aloqa o‘rnatish va ularni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytiradi [5, B. 42].

Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib xavf guruhiga kiruvchi yoshlarni aniqlash va ular bilan individual ishlash tizimini yaratish ham dolzarb vazifalardan biridir.

Yoshlarning mafkuraviy va psixologik immunitetini shakllantirish. Yoshlarning mafkuraviy va psixologik immunitetini mustahkamlash giyohvandlikka qarshi kurashning muhim omili hisoblanadi. Buning uchun:
milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish;
kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish;
yoshlarni ilm-fan va innovatsiyaga jalb qilish;
vatanparvarlik ruhidagi tarbiyani kuchaytirish;
psixologik barqarorlikni shakllantirish zarur.

Psixologlarning fikriga ko‘ra, o‘z oldiga aniq maqsad qo‘ygan va ijtimoiy faol yoshlar zararli odatlarga kamroq moyil bo‘ladi [6, B. 29].

Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish kompleks va tizimli yondashuvni talab etadi. Ushbu muammoni bartaraf etishda ta’lim muassasalari, mahalla, oila va davlat tashkilotlarining o‘zaro hamkorligi muhim o‘rin tutadi.

Profilaktika ishlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar, psixologik yondashuvlar hamda raqamli platformalar asosida tashkil etish yoshlarni zararli illatlardan himoya qilishda samarali natija beradi.

Shuningdek, yoshlarning mafkuraviy va psixologik immunitetini mustahkamlash, ularni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish hamda ijtimoiy faolligini oshirish giyohvandlikka qarshi kurashning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2.Abdullayeva Sh. Yoshlar psixologiyasi va tarbiya masalalari. – Toshkent, 2021.
3.Xudoyqulov A. Giyohvandlikning ijtimoiy-psixologik omillari. – Toshkent, 2020.
4.O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.
5.WHO World Drug Report. – Geneva, 2024.
6.UNODC Youth and Drug Prevention Report. – Vienna, 2023.

MAKTAB MUHITIDA GIYOHVANDLIK XAVFINING OLDINI OLISH: GLOBAL TAHDIDLAR, RAQAMLI XAVF OMILLARI VA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK PROFILAKTIKA MEXANIZMLARI

Xolmurotova Saodat Kuchkinovna Termiz tumani 29-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi amaliyotchi psixologi

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish XXI asrda faqat tibbiy yoki huquqiy muammo sifatida emas, balki ta’lim, tarbiya, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy himoya va raqamli xavfsizlik sohalarini birlashtiruvchi global masala sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa maktab yoshi mazkur muammo nuqtayi nazaridan alohida e’tibor talab qiladi. Chunki bu davrda shaxsning qadriyatlar tizimi, o‘zini baholashi, tengdoshlar bilan munosabati, xulqiy me’yorlarga munosabati va xavfli vaziyatlarga javob berish usullari faol shakllanadi.

Maktab o‘quvchisi hali mustaqil hayotiy qarorlar qabul qilish bo‘yicha yetarli tajribaga ega bo‘lmaydi. U kattalar bahosi, sinfdoshlar munosabati, ijtimoiy tarmoqlardagi axborot, oilaviy muhit va maktabdagi psixologik iqlim ta’sirida rivojlanadi. Shu sababli giyohvandlik xavfi faqat psixoaktiv modda mavjudligi bilan boshlanmaydi. U ko‘pincha bundan oldin shakllanadigan ichki va tashqi omillar bilan bog‘liq bo‘ladi: yolg‘izlik, stress, oilaviy nizolar, o‘zini past baholash, nazoratsiz bo‘sh vaqt, salbiy guruh ta’siri, raqamli makondagi xavfli kontent va yordam so‘rash madaniyatining yetarli shakllanmaganligi.Zamonaviy maktabda profilaktika faqat “giyohvandlik zararli” degan axborotni berish bilan cheklanmasligi kerak. O‘quvchi zarar haqida eshitishi mumkin, biroq real vaziyatda tengdoshlar bosimi, qiziqish, qo‘rquv, guruhdan ajralib qolish xavotiri yoki ichki emotsional zo‘riqish sababli noto‘g‘ri qaror qabul qilishi mumkin. Demak, profilaktika o‘quvchining real hayotiy vaziyatlariga yaqin bo‘lishi, unga xavfni tanish, xavfli taklifni rad etish, yordam so‘rash, stressni boshqarish va sog‘lom muqobil faoliyatni tanlash ko‘nikmalarini berishi zarur.

Maqolaning ilmiy muammosi shundan iboratki, maktabda giyohvandlik profilaktikasi ko‘pincha tashkiliy tadbirlar, ogohlantiruvchi ma’ruzalar, huquqiy tushuntirishlar yoki umumiy tarbiyaviy chaqiriqlar shaklida tashkil etiladi. Biroq ushbu faoliyatning o‘quvchi shaxsida qanday psixologik o‘zgarish hosil qilishi, qaysi indikatorlar orqali baholanishi va oila, mahalla, maktab hamda raqamli muhit bilan qanday bog‘lanishi yetarli darajada aniqlashtirilmaydi. Natijada profilaktika rasmiy tadbirlar soni bilan o‘lchanib, real xulqiy va qadriyatli o‘zgarishlar ikkinchi darajada qolib ketishi mumkin.

Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish masalasi turli ilmiy yondashuvlar asosida o‘rganiladi. Psixologik yondashuv xavfli xulqni shaxsning o‘zini boshqarish qobiliyati, emotsional holati, stressga bardoshliligi, o‘ziga ishonchi va qaror qabul qilish mexanizmlari bilan bog‘laydi. Pedagogik yondashuv maktab muhitining tarbiyaviy imkoniyatlarini, o‘qituvchi shaxsini, sinf jamoasini, tarbiyaviy tadbirlarni va o‘quvchi faoliyatini tashkil etish usullarini tahlil qiladi. Ijtimoiy yondashuv esa oila, mahalla, tengdoshlar guruhi, raqamli muhit va ijtimoiy himoya tizimining rolini ko‘rsatadi.

Raqamli muhit zamonaviy maktab profilaktikasida alohida e’tibor talab qiladi. O‘quvchilar ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, video platformalar va anonim onlayn guruhlar orqali turli mazmundagi axborotga duch keladi. Raqamli makonda psixoaktiv moddalar bilan bog‘liq yashirin targ‘ibot, xavfli chaqiriqlar, noto‘g‘ri “erkinlik” tasvirlari, soxta qiziqarli kontent va noma’lum guruhlar ta’siri uchrashi mumkin. Shu sababli maktab profilaktikasi raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash va xavfli axborotni ajrata olish ko‘nikmalarini ham qamrab olishi lozim.

Tadqiqot materiali sifatida quyidagi yo‘nalishdagi manbalar ko‘rib chiqildi: yoshlar psixologiyasi va xavfli xulq profilaktikasi; maktabda tarbiyaviy ishni tashkil etish; oila va mahalla bilan hamkorlik; raqamli axborot xavfsizligi; psixoaktiv moddalar profilaktikasi; sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga oid ilmiy va metodik adabiyotlar.

Tahlil mezonlari sifatida tushunchalarning aniqligi, maktab amaliyotiga moslik, metodik takrorlanish imkoniyati, ko‘p subyektli hamkorlikka yaroqlilik va natijani indikatorlar orqali baholash imkoniyati belgilandi. Tushunchalarning aniqligi “profilaktika”, “psixologik immunitet”, “ijtimoiy immunitet”, “raqamli xavf”, “xavfli xulq” kabi kategoriyalarni mavhum emas, balki amaliy jihatdan kuzatiladigan ko‘rsatkichlar orqali izohlashni talab etdi.Tadqiqotda profilaktik modelning besh bloki ajratildi: kognitiv-ma’rifiy blok, emotsional-regulyativ blok, qadriyatli-me’yoriy blok, ijtimoiy-hamkorlik bloki va raqamli xavfsizlik bloki. Har bir blok maktab profilaktikasi tizimida alohida vazifani bajaradi, ammo ular bir-biridan ajralgan holda emas, balki yagona tarbiyaviy jarayon sifatida ishlashi kerak.Kognitiv-ma’rifiy blok o‘quvchilarning psixoaktiv moddalar, giyohvandlik xavfi, salomatlik, huquqiy javobgarlik va yordam manbalari haqidagi aniq bilimlarini shakllantirishga qaratiladi. Emotsional-regulyativ blok stress, xavotir, yolg‘izlik, agressiya, impulsivlik va o‘zini boshqarish bilan bog‘liq ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Qadriyatli-me’yoriy blok sog‘lom turmush, oila, mehnat, bilim, do‘stlik, mas’uliyat va jamiyatga daxldorlik qadriyatlarini mustahkamlaydi. Ijtimoiy-hamkorlik bloki maktab, oila, mahalla, psixologik xizmat va huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar hamkorligini nazarda tutadi. Raqamli xavfsizlik bloki esa internetdagi xavfli kontent, noma’lum guruhlar, manipulyativ xabarlar va soxta targ‘ibotga qarshi tanqidiy fikrlashni shakllantiradi.Tadqiqot natijasida maktab muhitida giyohvandlik xavfining oldini olishga qaratilgan kompleks psixologik-pedagogik profilaktika modeli ishlab chiqildi. Model o‘quvchini faqat nazorat qilinadigan obyekt sifatida emas, balki o‘z salomatligi, xulqi, qarori va ijtimoiy munosabatlari uchun mas’ul subyekt sifatida ko‘radi.Birinchi natija kognitiv-ma’rifiy blok bilan bog‘liq. Maktab o‘quvchisi giyohvandlik xavfi, psixoaktiv moddalar ta’siri, salomatlik oqibatlari, huquqiy javobgarlik, yordam manbalari va xavfli vaziyatlar haqida aniq, yoshiga mos va ilmiy asoslangan bilimga ega bo‘lishi kerak. Bu bilim qo‘rqitish yoki vahima uyg‘otish shaklida emas, balki tushunarli, dalillangan va hayotiy misollar bilan berilishi zarur.Ikkinchi natija emotsional-regulyativ blok bilan bog‘liq. O‘quvchi o‘z emotsional holatini tanishi, stressni sog‘lom yo‘l bilan kamaytirishi, xavotir va yolg‘izlik holatida yordam so‘rashi, impulsiv qarorni to‘xtata olishi va xavfli taklifga nisbatan tayyor javobga ega bo‘lishi kerak. Bu ko‘nikmalar sinf soatlari, psixologik treninglar, rolli vaziyatlar, suhbatlar va refleksiv topshiriqlar orqali shakllantiriladi.Uchinchi natija qadriyatli-me’yoriy blok bilan bog‘liq. O‘quvchida sog‘lom turmush, shaxsiy qadr-qimmat, oila obro‘si, bilim olish, mehnat, do‘stlik, vatanparvarlik va ijtimoiy mas’uliyatga ijobiy munosabat shakllanishi kerak. Qadriyatlar faqat og‘zaki aytilgan shior sifatida emas, balki maktab hayotidagi real faoliyatda ko‘rinishi zarur.

To‘rtinchi natija ijtimoiy-hamkorlik blokidir. Maktab yakka holda giyohvandlik profilaktikasini to‘liq amalga oshira olmaydi. Oila, mahalla, maktab psixologi, sinf rahbari, fan o‘qituvchilari, yoshlar yetakchilari, sport murabbiylari va zarur hollarda huquqiy profilaktika mutaxassislari bir tizimda ishlashi kerak. Bunda asosiy tamoyil

jazolash emas, erta aniqlash, qo‘llab-quvvatlash, yo‘naltirish va sog‘lom muhit yaratishdir.

Beshinchi natija raqamli xavfsizlik blokidir. O‘quvchi internetdagi xavfli kontentni tanishi, noma’lum guruhlar takliflariga ehtiyotkor bo‘lishi, manipulyativ xabarlarni tanqidiy baholashi, shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishi va xavfli onlayn vaziyatda kattalarga murojaat qilishni bilishi kerak. Bu ko‘nikma zamonaviy profilaktikaning ajralmas qismi hisoblanadi.

Tarkibiy blok	**Profilaktik mazmun**	**Baholash indikatori**
Kognitiv-ma’rifiy	giyohvandlik xavfi, salomatlik va huquqiy oqibatlarni tushunish	o‘quvchining dalillangan javobi, xavf omillarini izohlashi
Emotsional-regulyativ	stress, yolg‘izlik, impulsivlik va xavotirni boshqarish	xavfsiz javob variantini tanlashi, yordam so‘rashga tayyorligi
Qadriyatli-me’yoriy	sog‘lom turmush, mas’uliyat, oila va jamiyatga daxldorlik	barqaror qadriyatli pozitsiya, salbiy xulqqa tanqidiy munosabat
Ijtimoiy-hamkorlik	maktab, oila, mahalla va psixologik xizmat hamkorligi	qo‘llab-quvvatlash rejasi, hamkorlik tadbirlarida ishtirok
Raqamli xavfsizlik	internetdagi xavfli kontent va manipulyatsiyani tanish	xavfli xabarni ajratishi, kattalarga murojaat qilishi

Jadval 1. Maktabda giyohvandlik profilaktikasini baholash indikatorlari.

Taklif etilgan modelni maktab amaliyotiga kiritish uchun profilaktika alohida tadbir emas, balki maktabning uzluksiz tarbiyaviy muhitiga aylantirilishi kerak. Bunda sinf soatlari, fan darslari, psixologik treninglar, ota-onalar yig‘ilishlari, mahalla bilan hamkorlik, sport va madaniy tadbirlar, raqamli savodxonlik mashg‘ulotlari yagona tizimda tashkil etiladi.Birinchi bosqich diagnostik bosqichdir. Bu bosqichda sinf rahbari, maktab psixologi va ma’muriyat o‘quvchilarning psixologik iqlimi, guruhdagi munosabatlar, xavfli xulq belgilar, ijtimoiy chetlanish, darsga qiziqishning pasayishi va raqamli xavflarga duch kelish ehtimolini aniqlaydi. Diagnostika jazolash uchun emas, yordam ko‘rsatish va profilaktik rejani tuzish uchun amalga oshiriladi.

Ikkinchi bosqich ma’rifiy-tushuntirish bosqichidir. O‘quvchilarga psixoaktiv moddalar, sog‘lom turmush, huquqiy javobgarlik, yordam manbalari va raqamli xavfsizlik haqida yoshiga mos ma’lumot beriladi. Bu ma’lumot quruq ogohlantirish emas, balki hayotiy vaziyatlar, savol-javob, muhokama va interaktiv topshiriqlar orqali berilishi kerak.

Uchinchi bosqich ko‘nikma shakllantirish bosqichidir. O‘quvchilar xavfli taklifni rad etish, guruh bosimiga javob berish, stressni sog‘lom kamaytirish, yordam so‘rash, ishonchli kattaga murojaat qilish va xavfli internet kontentini tanish bo‘yicha mashq qiladi. Rolli o‘yinlar, keyslar, kichik guruhli muhokamalar va treninglar bu bosqichda samarali hisoblanadi.

To‘rtinchi bosqich ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bosqichidir. Oila, mahalla va maktab hamkorlikda o‘quvchining bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etadi. Sport to‘garaklari, ijodiy klublar, fan olimpiadalari, volontyorlik, milliy qadriyatlar asosidagi tadbirlar va mahalla loyihalari o‘quvchilarga ijobiy ijtimoiy mansublik beradi.

Beshinchi bosqich monitoring bosqichidir. Profilaktika natijasi tadbirlar soni bilan emas, o‘quvchilarning bilim, qadriyat va xulqiy ko‘rsatkichlari bilan baholanishi kerak. Maktab psixologi, sinf rahbari va ma’muriyat muntazam ravishda o‘quvchilarning psixologik holati, ijtimoiy faolligi, darsga munosabati, guruhdagi o‘rni va yordam so‘rashga tayyorligini kuzatib boradi.

Maktabda giyohvandlik profilaktikasining samaradorligi uning tashqi shakliga emas, balki real psixologik-pedagogik mexanizmiga bog‘liq. Agar profilaktika faqat ma’ruza, devoriy gazeta, rasmiy tadbir yoki ogohlantiruvchi shiorlar bilan cheklansa, o‘quvchi xulqida barqaror o‘zgarish yuzaga kelmasligi mumkin. Profilaktik ish o‘quvchining ichki qaror qabul qilish tizimiga, qadriyatlar dunyosiga, ijtimoiy munosabatlariga va stressga javob berish ko‘nikmalariga ta’sir qilishi kerak.

Taklif etilgan modelning kuchli tomoni shundaki, u profilaktikani faqat taqiq yoki nazorat sifatida emas, balki o‘quvchining psixologik immunitetini shakllantirish jarayoni sifatida talqin qiladi. Psixologik immunitet o‘quvchining xavfni tanish, salbiy ta’sirni baholash, xavfli taklifni rad etish, yordam so‘rash va sog‘lom faoliyatni tanlash qobiliyatidir. Bu qobiliyat faqat nazariy bilim bilan emas, balki muntazam mashq, tarbiyaviy muhit va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash orqali rivojlanadi.Modelning ikkinchi muhim jihati raqamli xavfsizlikka e’tibor qaratishidir. Zamonaviy o‘quvchi ko‘p vaqtini internet muhitida o‘tkazadi. Shuning uchun giyohvandlik profilaktikasi raqamli makondagi xavfli axborot, manipulyatsiya va noma’lum guruhlar ta’siriga qarshi tanqidiy tafakkurni rivojlantirishi shart. Raqamli xavfsizlik maktab tarbiyasining ajralmas qismiga aylanishi kerak.

Shu bilan birga, modelning qo‘llanish chegaralari mavjud. Maqola nazariy-metodik xarakterga ega. Modelning real samaradorligini aniqlash uchun empirik tadqiqot, oldingi va keyingi diagnostika, o‘quvchilar, ota-onalar va pedagoglar bilan so‘rovlar, psixologik kuzatish va maktab amaliyotida tajriba-sinov ishlari zarur. Faqat shundan keyin modelning amaliy ta’siri haqida aniqroq xulosalar chiqarish mumkin.Maktab muhitida giyohvandlik xavfining oldini olish zamonaviy ta’lim tizimining muhim psixologik-pedagogik vazifasidir. Bu jarayon faqat ogohlantirish, taqiq yoki nazorat bilan cheklanmasligi kerak. Samarali profilaktika o‘quvchilarda bilim, qadriyat, o‘zini boshqarish, raqamli xavfsizlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini birgalikda shakllantirishi lozim.Tadqiqotda maktab profilaktikasining

besh blokli modeli taklif etildi: kognitiv-ma’rifiy, emotsional-regulyativ, qadriyatli-me’yoriy, ijtimoiy-hamkorlik va raqamli xavfsizlik bloklari. Ushbu model o‘quvchini passiv tinglovchi emas, balki o‘z salomatligi, xulqi va ijtimoiy tanlovi uchun mas’ul subyekt sifatida ko‘radi.Umumlashtirib aytganda, maktabda giyohvandlik profilaktikasi nazariy aniqlik, metodik izchillik, oila-mahalla-maktab hamkorligi va baholanadigan indikatorlarga tayanishi lozim. Keyingi bosqichda taklif etilgan modelni maktab amaliyotida empirik sinovdan o‘tkazish, diagnostika natijalarini solishtirish va o‘quvchilar xulqidagi ijobiy o‘zgarishlarni monitoring qilish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya cheloveka. - Moskva: Smysl, 2005.
2. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. - Moskva: Smysl, 2004.
3. Bandura A. Social Learning Theory. - Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
4. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory. - New York: Guilford Press, 2017.
5. UNODC. International Standards on Drug Use Prevention. - Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2018.
6. WHO. Health and well-being of adolescents. - Geneva: World Health Organization, 2020.
7. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. - Cambridge: Harvard University Press, 1979.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida. - Toshkent, 2023.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi PF-73-son Farmoni. Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yishga oid strategik chora-tadbirlar to‘g‘risida. - Toshkent, 2024.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 19-yanvardagi PQ-92-son Qarori. Mahallalarda yoshlar bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. - Toshkent, 2022.

GIYOHVANDLIKKA MOYIL YOSHLAR BILAN PROFILAKTIK ISHLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Narquchqarova Rohila Ziyodullayevna
Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada yoshlar orasida giyohvandlikning tarqalishiga sabab bo‘luvchi psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, giyohvandlikning shaxs kamoloti, oilaviy munosabatlar va jamiyat taraqqiyotiga ko‘rsatadigan salbiy ta’siri yoritilib, ushbu illatning oldini olishda psixologik-pedagogik profilaktika tizimining nazariy va amaliy asoslari ochib beriladi. Yoshlarni

giyohvandlikdan himoya qilishda oila, ta’lim muassasalari, mahalla va jamoatchilikning hamkorligi muhim omil sifatida baholanadi.

Insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida jamiyat rivojiga xavf tug‘diruvchi ijtimoiy muammolar mavjud bo‘lgan. Hozirgi davrda ana shunday global muammolardan biri giyohvandlik hisoblanadi. Giyohvandlik inson organizmi va ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan, shaxsning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishini izdan chiqaradigan xavfli illatdir. Ayniqsa, yoshlar orasida giyohvandlikning tarqalishi nafaqat alohida shaxs, balki butun jamiyat kelajagi uchun jiddiy tahdid hisoblanadi. Chunki yoshlar har qanday davlatning intellektual va ma’naviy salohiyatini belgilovchi asosiy kuchdir. Bugungi globallashuv, axborot oqimining kuchayishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi yoshlarning dunyoqarashi va xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday sharoitda ayrim salbiy axborotlarning yoshlar ongiga kirib borishi, zararli odatlarning targ‘ib qilinishi va turli noqonuniy giyohvandlik tarmoqlarining faoliyati yoshlar xavfsizligiga tahdid solmoqda. Shu bois yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish bugungi kunning eng dolzarb pedagogik, psixologik va ijtimoiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mutaxassislarning fikricha, giyohvandlikka qarshi kurashishda faqatgina huquqiy yoki tibbiy choralar yetarli emas. Ushbu muammoga kompleks yondashuv zarur bo‘lib, bunda psixologik-pedagogik profilaktika muhim o‘rin tutadi. Profilaktika orqali yoshlarda giyohvandlikka nisbatan salbiy munosabat, sog‘lom turmush tarziga intilish, mustaqil fikrlash va hayotiy mas’uliyat hissini shakllantirish mumkin. Yoshlar orasida giyohvandlikning kelib chiqish sabablari. Giyohvandlikning yuzaga kelishiga turli xil omillar sabab bo‘ladi. Ushbu omillarni psixologik, oilaviy, pedagogik va ijtimoiy omillarga ajratish mumkin. Psixologik omillar orasida stress, ruhiy tushkunlik, o‘ziga ishonchsizlik, yolg‘izlik hissi, hissiy beqarorlik va turli hayotiy qiyinchiliklarni yengib o‘ta olmaslik alohida o‘rin egallaydi. Ayrim yoshlar o‘z muammolaridan qochish yoki vaqtinchalik ruhiy yengillikni his qilish maqsadida giyohvand moddalarga murojaat qiladilar. Biroq vaqt o‘tishi bilan bu holat kuchli qaramlikka aylanadi va inson hayotini izdan chiqaradi. Oilaviy omillar ham giyohvandlikning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Oiladagi nizolar, ota-onalarning farzand tarbiyasiga e’tiborsizligi, mehr-muhabbat yetishmasligi, nazoratning sustligi yoki aksincha, haddan tashqari qattiqqo‘llik yoshlarning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday vaziyatlarda yoshlar tashqi muhit ta’siriga tez beriluvchan bo‘lib qoladilar. Pedagogik omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarning sust olib borilishi, sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha yetarli bilimlarning berilmasligi va o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishdagi kamchiliklar yoshlarning zararli odatlarga qiziqishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ijtimoiy omillar qatoriga tengdoshlar ta’siri, ommaviy madaniyatning salbiy ko‘rinishlari, internet orqali tarqatilayotgan zararli kontentlar, ishsizlik va ijtimoiy muammolar kiradi. Ayniqsa, o‘smirlik va ilk yoshlik davrida tengdoshlar guruhi fikri shaxs uchun katta ahamiyatga ega bo‘lganligi sababli yoshlar ko‘pincha atrofdagilarning ta’siri ostida noto‘g‘ri qarorlar qabul qiladilar.

Giyohvandlikning yoshlar rivojlanishiga salbiy ta’siri. Giyohvandlik avvalo inson salomatligiga katta zarar yetkazadi. Giyohvand moddalar markaziy asab tizimini izdan chiqaradi, yurak-qon tomir faoliyatini buzadi, jigar va buyrak kasalliklarini keltirib chiqaradi hamda immunitetning pasayishiga olib keladi. Bundan tashqari, giyohvandlik ko‘plab yuqumli kasalliklarning tarqalishiga ham sabab bo‘ladi.

Ruhiy jihatdan esa giyohvandlik insonning fikrlash qobiliyatini susaytiradi, xotira va diqqat jarayonlarini buzadi, hissiy beqarorlikni kuchaytiradi. Natijada yoshlarda tajovuzkorlik, depressiya, ijtimoiy yakkalanish va o‘z joniga qasd qilish holatlariga moyillik yuzaga kelishi mumkin. Giyohvandlikning ijtimoiy oqibatlari ham juda xavflidir. Giyohvandlikka berilgan yoshlarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi pasayadi, mehnat faoliyati izdan chiqadi, oilaviy munosabatlar buziladi va jinoyatchilikka moyillik ortadi. Natijada nafaqat shaxs, balki uning oilasi va jamiyat ham zarar ko‘radi. Giyohvandlikning oldini olishda psixologik-pedagogik profilaktika tizimining ahamiyati. Psixologik-pedagogik profilaktika tizimi yoshlarni giyohvandlikka olib keluvchi omillarni aniqlash, ularni bartaraf etish va sog‘lom hayot tarziga yo‘naltirishga qaratilgan uzluksiz faoliyatdir. Ushbu tizimning asosiy maqsadi yoshlarda zararli odatlarga qarshi immunitet hosil qilish, sog‘lom dunyoqarashni shakllantirish va hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishdan iborat. Psixologik profilaktika yoshlarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Bunda diagnostik tadqiqotlar, psixologik treninglar, maslahatlar va korreksion mashg‘ulotlardan foydalaniladi. Psixologik xizmatning asosiy vazifasi yoshlarning ruhiy holatini nazorat qilish, ulardagi xavf omillarini aniqlash va o‘z vaqtida yordam ko‘rsatishdir. Pedagogik profilaktika esa ta’lim va tarbiya jarayonida amalga oshiriladi. Ta’lim muassasalarida giyohvandlikning zararli oqibatlari haqida muntazam ma’ruzalar, suhbatlar va treninglar tashkil etilishi lozim. Pedagoglar yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga alohida e’tibor qaratishlari kerak. Sport musobaqalari, ijodiy to‘garaklar, kitobxonlik klublari va ilmiy loyihalar yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirib, zararli odatlardan uzoqlashtiradi. Oila va ta’lim muassasalari hamkorligining o‘rni Giyohvandlik profilaktikasida oila va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlik alohida ahamiyatga ega. Oila shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv maskani bo‘lib, uning qadriyatlari va hayotiy qarashlari avvalo oilada shakllanadi. Ota-onalar farzandlar bilan muntazam muloqotda bo‘lishlari, ularning muammolarini tinglashlari va ruhiy qo‘llab-quvvatlashlari zarur. Ta’lim muassasalari esa yoshlarning ma’naviy va intellektual rivojlanishini ta’minlovchi muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Pedagoglar va psixologlar o‘quvchilar bilan individual ishlash orqali ulardagi xavfli tendensiyalarni erta aniqlashlari mumkin. Ota-onalar yig‘ilishlari, seminarlar va psixologik treninglar orqali ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish ham profilaktik ishlarning samaradorligini ta’minlaydi. Mahalla va jamoatchilikning roli. O‘zbek xalqining azaliy qadriyatlaridan biri bo‘lgan mahalla instituti yoshlar tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Mahalla faollari, nuroniylar, yoshlar yetakchilari va jamoat tashkilotlari vakillari yoshlar bilan muntazam ishlash orqali ularni turli salbiy ta’sirlardan himoya qilishlari mumkin.

Mahallalarda sport musobaqalari, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar va yoshlar festivallarini tashkil etish sog‘lom muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari va internet platformalari orqali sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, giyohvandlikning salbiy oqibatlari haqida hujjatli filmlar, maqolalar va ijtimoiy roliklarni keng targ‘ib etish ham muhim ahamiyatga ega. Profilaktika tizimini takomillashtirish istiqbollari. Bugungi kunda profilaktik ishlarni yanada samarali tashkil etish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalar va zamonaviy psixologik metodlardan foydalanish zarur. Ta’lim jarayoniga interfaol usullarni joriy etish, raqamli platformalar orqali profilaktik materiallarni tarqatish va yoshlarning ehtiyojlariga mos dasturlar ishlab chiqish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, maktab va oliy ta’lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish, yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini ommalashtirish hamda ota-onalar bilan ishlashning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish profilaktika samaradorligini oshiradi. Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning psixologik-pedagogik profilaktik tizimi jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim omillardan biridir. Mazkur tizim psixologik yordam, pedagogik ta’sir, oilaviy tarbiya va ijtimoiy hamkorlikning uzviy birligini talab qiladi. Yoshlarning ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlash, ularda sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan ehtiyojni shakllantirish, bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va ijtimoiy faolligini oshirish orqali giyohvandlikning oldini olish mumkin. Sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash esa har qanday jamiyat taraqqiyotining eng muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
2. Musurmonova O. Oila ma’naviyati va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent, 2019.
3. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva, 1991.
4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
5. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO)ning giyohvandlik profilaktikasi bo‘yicha tavsiyalari

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIK HOLATLARINI OLDINI OLISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MASALALARI

Eshnazarov Murod Karimovich

Termiz davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada giyohvandlik muammosining yoshlar orasida tarqalish sabablari, uning deviant xulq-atvor shakllariga ta’siri va sotsiologik-diagnostik yondashuvlar. Shuningdek, giyohvandlikning psixologik, ijtimoiy va biologik omillari yoritilib, ushbu illatni oldini olishning samarali strategiyalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, profilaktika choralarini kuchaytirish hamda oila va ta’lim muassasalarining roli alohida ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: giyohvandlik, narkomaniya, psixoaktiv moddalar, qaramlik, profilaktika, sog‘lom turmush tarzi, yoshlar tarbiyasi, psixologik omillar, ijtimoiy muammo, reabilitatsiya, yoshlar, deviant xulq-atvor, diagnostika, zaharli modda, sotsiologik tadqiqot, jinoyatchilik.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda eng dolzarb muammolardan biri bu giyohvandlikdir. Ushbu illat nafaqat alohida shaxs hayotiga, balki butun jamiyat taraqqiyotiga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, yoshlar orasida giyohvandlikka moyillikning ortib borayotgani tashvishli holat hisoblanadi. Chunki yosh avlodning sog‘lom va barkamol bo‘lib voyaga yetishi har qanday jamiyatning kelajagini belgilab beradi. Giyohvandlik insonning jismoniy va ruhiy salomatligiga zarar yetkazuvchi, astasekin unga qaramlikni yuzaga keltiruvchi murakkab ijtimoiy-psixologik muammo hisoblanadi. Ushbu muammoning kelib chiqish sabablari turli omillar bilan bog‘liq. Mamlakatning har bir ongli fuqarosi giyohvandlikka qarshi kurashni shaxsiy va fuqarolik burchi deb bilishi lozim. Bu jarayon keng jamoatchilikni jalb qilgan holda, umummilliy miqyosdagi harakatga aylanishi zarur. Aks holda, kelajak avlod salomatligi, oilalar barqarorligi va jamiyat taraqqiyoti jiddiy xavf ostida qoladi. Zamonaviy taraqqiyot bosqichida giyohvand moddalar iste’moli dinamikasining ortib borishi, ayniqsa, yoshlar orasida, jiddiy ijtimoiy muammoga aylanmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri mavjud profilaktika va rehabilitatsiya tizimlarining real holatga mos kelmasligi va ularning yetarli darajada barqaror emasligidir. Giyohvandlik yosh avlodning psixofiziologik, axloqiy va sotsial rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi kuchli xavf omiliga aylanmoqda.

Asosiy qism. Giyohvandlik – bu shaxsning giyohvand yoki unga tenglashtirilgan vositalarga muntazam ravishda ruju qo‘yishi va ularni tibbiy ko‘rsatmasiz iste’mol qilishi bilan tavsiflanadigan og‘ir ijtimoiy-psixologik muammo bo‘lib, deviant xulq-atvorning aniq bir ko‘rinishidir[1, B. 3];. Bu holat nafaqat individual salomatlik, balki jamiyat barqarorligi uchun ham xavfli omil hisoblanadi. Aholi orasida ayniqsa, yoshlar qatlamida giyohvandlik holatlarining keskin ortishi, uni chuqur ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy va madaniy omillar bilan bog‘lash zaruratini tug‘dirmoqda. Sotsiologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yoshlar ko‘pincha

o‘tkir his-tuyg‘ularni boshdan kechirish, stressdan qochish, yoki "rohatlanish" maqsadida giyohvand moddalarni iste’mol qilishga moyil bo‘lishadi. Bunda atrof-muhit, do‘stlar bosimi, oiladagi ziddiyatlar, va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning yo‘qligi muhim rol o‘ynaydi. Maqolada ilmiy bilishning obyektivlikka asoslangan metodlaridan foydalanilib, yoshlar orasida giyohvandlikning tarqalish sabablari va uning profilaktikasi masalalari chuqur tahlil qilindi.

Giyohvandlikning keng tarqalishida psixologik omillar muhim rol o‘ynaydi. Ko‘pchilik hollarda yoshlar do‘stlarining yoki yaqin tanishlarining bosimi ta’sirida giyohvand moddalarga qiziqish bildiradi. Narkotik moddalarni qabul qilishning ilk bosqichida odam o‘zida salbiy ta’sirni sezmaydi, aksincha, ruhiy ko‘tarinkilik, yengillik, hatto xavfsizlik hissini boshdan kechiradi. Bu holat psixik va fiziologik bog‘liqlikni kuchaytiradi. Aynan shu yengil, ammo soxta hissiyotlar odamni bu illat domiga tortadi. Ayniqsa, spirtli ichimliklarga qaramlik bilan bog‘liq holatlarda, shaxsda tajovuzkorlik, boshqalarga nisbatan befarqlik, o‘zini va atrofdagilarni qadrlamaslik, jiddiy axloqiy inqirozlar yuzaga keladi.

Deviant xulq-atvorni tashxislash ko‘pincha insonning o‘zini tutishi, atrofdagilarga bo‘lgan munosabati, ijtimoiy me'yorlarga nisbatan munosabati orqali aniqlanadi. Odamlarning zaharli moddalarga ruju qo‘yishi ko‘pincha ularning jamiyatda o‘z o‘rnini topolmasligi, salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarolmasligi bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunday shaxslar ijtimoiy real hayotdan chetlashadi, ruhiy beqarorlikka, noan’anaviy xatti-harakatlarga moyil bo‘lib qolishadi. Alkogolizm va narkomaniyaga chalingan shaxslarning ruhiy va intellektual holati keskin o‘zgaradi: fikrlash darajasi pasayadi, axloqiy me’yorlar buziladi, diqqat-e’tibor zaiflashadi, eslab qolish va xulqni nazorat qilish funksiyalari sustlashadi [3, B. 12];. Bu holat, ayniqsa, voyaga yetmaganlar orasida nihoyatda xavflidir.Ularning hali shakllanmagan psixikasi, o‘z-o‘zini anglash darajasi pastligi, hayotiy qarorlar qabul qilishdagi noyetuklik bu illatga tezda tushib qolishlariga sabab bo‘ladi.

Ilmiy manbalarda alkogolizm va giyohvandlikning nasldan-naslga o‘tuvchi oqibatlari haqida ham ma’lumotlar keltiriladi. Masalan, frantsuz olimi Morel olib borgan kuzatuvlarda spirtli ichimliklarga ruju qo‘ygan shaxsning to‘rtta avlodidagi o‘zgarishlar aniqlangan. Birinchi avlodda axloqiy buzilishlar, ikkinchi avlodda alkogolizmga chalinish, uchinchi avlodda psixik buzilishlar, jinoyatchilik va o‘z joniga qasd qilish holatlari, to‘rtinchi avlodda esa jiddiy aqliy zaiflik va bepushtlik kuzatilgan. Bu tajriba alkogolizm va narkomaniyaning nafaqat individual, balki genetik va ijtimoiy fojia ekanligini ko‘rsatadi. Eng xavflisi, giyohvand moddalarni surunkali iste’mol qiluvchi shaxslar orasida OITS va boshqa infeksion kasalliklarga chalinish xavfi juda yuqori[4, B. 96];. Bu esa faqat bitta odam hayotini emas, balki butun jamiyat salomatligini xavf ostiga qo‘yadi. Shuningdek, voyaga yetmaganlar tomonidan jinoyat sodir etish holatlarining ortib borishi ham giyohvandlik bilan bevosita bog‘liq. Shunday ekan, giyohvandlikka qarshi kurash nafaqat huquqiy va tibbiy choralarni, balki chuqur ijtimoiy-psixologik yondashuvni ham talab etadi. Oila, maktab, jamiyat va davlat institutlari hamkorligida ushbu illatga qarshi samarali kurash olib borilishi shart. Ayniqsa, yoshlarga ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish,

ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish profilaktikaning eng muhim omillaridandir.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma’lumotlariga ko‘ra dunyoda 500 milliondan ortiq odam giyohvandlik dardiga yo‘liqqan. Uning aksariyat qismini 30 yoshgacha bo‘lganlar tashkil etadi. Buning oqibatida har yili 200 mingdan ortiq kishi hayotdan ko‘z yumadi. Shu bilan birga, jahonda sodir etilayotgan jinoyatlarning 57 foizi giyohvandlar hissasiga to‘g’ri keladi [2, B. 34];.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 96-moddasiga muvofiq, alkogolizm, giyohvandlikka yo‘liqqan shaxslar tomonidan jinoyat sodir etilgan taqdirda, agar tibbiy xulosa mavjud bo‘lsa, sud jazo chorasi bilan birga ularga tibbiy yo‘sindagi majburlov choralarini ham tayinlashi mumkin. Jamiyatda, oilada voyaga yetmaganlarning spirtli ichimliklarga, giyohvandlik vositalariga nisbatan salbiy qarashlari uchun vaziyat yaratilishi lozim, bunday yashash sharoitini umuman qabul qilmaslik, ularda ixtiyoriy davolanishga imkoniyat tug’dirish va kelajakda spirtli ichimliklar va giyohvandlik vositalaridan umuman voz kechishiga erishish lozim. Shunindek, narkotik moddalarining noqonuniy tarqalishining oldini olish va ularning mahfiy bozori bilan qattiq va qat’iyat bilan kurashish, giyohvandlik yoki alkogolizm kasalligidan azoblanayotgan shaxslarga insonparvarcha munosabatda bo‘lish lozim. Narkotik moddalari tarqalishinining oldini olishda ko‘proq ularning ziyonligi haqida aholini, asosan voyaga yetmagan shaxslarni ogohlandirish katta ahamiyatga ega [5, B. 63];. Voyaga yetmagan shaxsni jazolashdan ko‘ra, uni davolash maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Masalan, alkogolizm yoki giyohvandlik kasalligiga chalingan, jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlarga majburiy ambulatoriya kuzatuvida bo‘lish yoki narkolog mutaxassisida davolash chorasini qo‘llash mumkin va ushbu majburlov chorasi jinoiy jazoga nisbatan yaxshi samara beradi, deb o‘ylayman. Giyohvandlik moddalariga ruju qo‘ygan voyaga yetmaganlarni jazolashdan tashqari ommaviy axborot vositalari yordamida tarbiyaviy ishlarni olib borish muhim ahamiyatga ega. Deviant xatti-harakatlarning diagnostikasi mutaxassislar tomonidan olib borilishi kerak bo‘lgan juda murakkab va ko‘p vaqt talab qiladigan jarayondir [6, B.4];. Ularning orzularini buzmaslik, o‘zlariga va o‘zlarining istiqbollariga bo‘lgan ishonchni buzmaslik uchun siz bolalar va o‘smirlar bilan juda ehtiyot bo‘lishingiz kerak.

Zamonaviy psixologiya va sotsiologiya fanlarida deviant xatti-harakatlar jamiyatdagi muayyan ijtimoiy, psixologik yoki madaniy omillarning natijasi sifatida talqin qilinadi. Bunday og‘ishlar – ya’ni ijtimoiy normalarga zid, norasmiy, salbiy baholanuvchi harakatlar – ko‘pincha o‘spirinlik va yoshlik davrida yuzaga chiqadi. Ularning sabablari esa murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, individual (shaxsiy psixologik holat), oilaviy (konfliktli yoki befarq muhit), maktabdagi ijtimoiy munosabatlar, hamda ommaviy madaniyat va raqamli axborot muhitining bevosita ta’siri bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin[4, B. 31];. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, deviant xattiharakatlar kechikkan psixologik va ijtimoiy moslashuv natijasi bo‘lib, ularga nisbatan faqat jazoga asoslangan repressiv yondashuv emas, balki ijtimoiy pedagogik va tibbiy-psixologik yondashuvlar uyg‘unligida samarali choralar

ko‘rilishi lozim. Chunki deviant harakatlarni to‘g‘rilashdan ko‘ra, ularni erta bosqichda aniqlab, rivojlanishining oldini olish ko‘proq ijobiy samara beradi.

Deviant xulq-atvorning erta diagnostikasi – bu patologik belgilarni aniqlash, ularga sabab bo‘lgan muhitni tahlil qilish va rivojlanishining oldini olish choralarini ko‘rishni o‘z ichiga oladi [1, B.13];. Psixologik tahlillar orqali bolaning stressga chidamliligi, ijtimoiy ko‘nikmalari, emotsional barqarorligi va ijtimoiy normalarga munosabati aniqlanadi. Ushbu yondashuv orqali og‘ish ehtimoli yuqori bo‘lgan shaxslar bilan maqsadli ishlash imkoniyati yaratiladi.

O‘spirinlar orasida huquqbuzarliklar, tajovuzkorlik, psixoaktiv moddalarni iste’mol qilish, axloqiy buzilishlar kabi salbiy ko‘rinishlarga qarshi kurashish – faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi idoralar emas, balki boshqa davlat va jamoat tashkilotlarining ham asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ijtimoiy xizmatlar, maktab psixologlari, voyaga yetmaganlar bilan ishlovchi ijtimoiy pedagoglar va mahalla tizimi vakillari bu jarayonda faol ishtirok etishi lozim.

Deviant xatti-harakatlarning oldini olishda faoliyat yurituvchi maxsus markazlar quyidagi asosiy tamoyillarga tayangan holda ish yuritishi lozim:

1. Kompleks yondashuv – tibbiy-psixologik, pedagogik va ijtimoiy reabilitatsiya usullarini uyg‘unlashtirish.

2. Huquqbuzarlikning oldini olish – og‘ish xavfi mavjud o‘smirlar bilan profilaktik ishlash, huquqiy savodxonlikni oshirish.

3. Repressiyadan moslashuvga o‘tish – jazolashdan ko‘ra, o‘spirinlarning ijtimoiy-psixologik muhitga integratsiyasini ta’minlash.

4. Aloqa muhitini shakllantirish – yashash joyida yoshlar uchun aloqa klublari va ijtimoiy integratsiya guruhlarini tashkil etish orqali sog‘lom muloqot va psixologik yordam maydonini yaratish [2, B.27];. Ushbu tamoyillarning amaliyotda tatbiq etilishi o‘spirinlar orasida deviant xulq-atvorning tarqalishiga qarshi samarali kurashish imkonini beradi. Shuningdek, bu yondashuv jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Yoshlar orasida giyohvandlik holatlarini oldini olish - ijtimoiy muammo bo‘lib, bu borada ko‘plab chora-tadbirlar olib borilishi kerak. Ushbu tadbirlar faqatgina alohida shaxslarni emas, balki jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab olishi lozim. Quyida giyohvandlikka qarshi kurashishda amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan asosiy chora-tadbirlar keltirilgan:

1. Ma’rifat va ta’lim: Ma’rifiy dasturlar: Giyohvandlikning salbiy oqibatlari haqida yoshlar uchun ma’rifiy dasturlarni tashkil etish. Bu dasturlarda ekspertlar va psixologlarni jalb qilish. Maktabda ta’limni kuchaytirish: O‘rta ta’lim muassasalarida giyohvandlikka qarshi maxsus darslar va seminarlar o‘tkazish. Yoshlarni yetakchilik va o‘zini anglash ko‘nikmalariga o‘rgatish.

2. Sport va madaniy tadbirlar: Sport faoliyati: Yoshlarni sportga jalb qilish va jamoa shaklida faoliyat olib borish, sport turnirlari va musobaqalar tashkil etish. Madaniy tadbirlar: San'at, teatr, musiqa va boshqa madaniy tadbirlar orqali yoshlarni giyohvandlikdan uzoq tutish; ijodkorlik va o‘zini ifoda etish imkoniyatini berish.

3. Sog‘liqni saqlash va psixologik yordam: Sog‘liqni saqlash xizmatlari: Yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, ularni zaruriy tibbiy yordam va maslahatlar bilan ta'minlash.

- Psixologik yordam: Yoshlar uchun psixologik maslahat va qo‘llab-quvvatlash markazlarini tashkil etish, qiyinchiliklarga duch kelganlarni qo‘llab-quvvatlash.

4. Oila va jamiyat roli:Ota-onalar bilan ishlash: Ota-onalar uchun maxsus seminarlar o‘tkazish, ularning bolalari bilan munosabatlarining ahamiyatini tushuntirish va zarur ko‘nikmalarni berish. Jamoatchilik bilan hamkorlik: Mahallalarda giyohvandlikka qarshi kurashish bo‘yicha jamoatchilik tashkilotlari va voluntarlar bilan hamkorlik o‘rnatish.

5. Huquqiy muhitni yaxshilash:Mulk va resurslarni joylashtirish: Yoshlar uchun xavfsiz joylar va faoliyatlarni taklif etish, giyohvandlikdan saqlanishga yordam beradigan resurslar bilan ta'minlash. Huquqiy chora-tadbirlar: Giyohvandlikka qarshi qonunlar va normativ-huquqiy bazani yaxshilash, giyohvand moddalar savdosiga qarshi kurashish.

6. Yoshlarni ijtimoiy faoliyatga jalb qilish: Ijtimoiy loyihalar: Yoshlarni ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishga undash, ularni jamiyatda faol ishtirok etish va ijtimoiy mas'uliyat bilan hayot kechirishga o‘rgatish.Yoshlar klublari: Yoshlar uchun ijtimoiy va madaniy klublar tashkil etish, ular orqali o‘zaro hamkorlik va tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish[2, B. 74];.

Giyohvandlik holatlarini oldini olish chora-tadbirlari uzluksiz va kompleks yondashuvni talab etadi. Ushbu tadbirlar jamiyatning barcha darajalari, oila, ta'lim muassasalari, sog‘liqni saqlash tizimi va jamoatchilik bilan hamkorlikda amalga oshirilishi lozim [3, B. 14]; Bu yo‘llar, nihoyat, yoshlarni giyohvandlikdan saqlashga yordam beradi va ularning sog‘lom va muvaffaqiyatli hayot kechirishlari uchun shart-sharoit yaratadi.Yoshlar orasida giyohvandlik holatlarini oldini olish, zamonaviy jamiyatda juda muhim masala hisoblanadi. Ushbu jarayon nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy masaladir, chunki giyohvandlik ta'sirida nafaqat biror shaxs, balki uning atrofidagi odamlar, oila va jamiyat ham azob chekadi. Pedagogik va psixologik omillar, ayniqsa, yoshlarning giyohvandlikka tortilishiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Pedagogik masalalar quyidagilardan iborat:

1. Ma'lumot berish: Yoshlarni giyohvandlikning zararli ta'sirlari to‘g‘risida to‘g‘ri ma'lumot bilan ta'minlash. Bu orqali ularda giyohvandlikning ruhiy va jismoniy salomatlikka zarar etkazishi haqidagi tushunchani shakllantirish.

2. Qobiliyat va qiziqishlarni rivojlantirish: Yoshlarning qobiliyatlarini, qiziqishlarini rivojlantiradigan faoliyatlarni taklif etish. Sport, san'at, ilmiy tadqiqotlar kabi sohalarda ularga imkoniyat berish, giyohvandlikka yo‘l qo‘ymaslik uchun muhimdir.

3. Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish: Yoshlarni ijtimoiy ko‘nikmalarga o‘rgatish, ularning o‘zini o‘zi boshqarish, stressni boshqarish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

4. Oilaviy munosabatlarni yaxshilash: Oila muhitida sog‘lom va ijobiy munosabatlarni rivojlantirish giyohvandlikning oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar bilan bog‘lanish, ularning o‘zaro munosabatlari va bolalariga ko‘mak berishiga yordam berish.[2, B. 31];

Psixologik masalalarni quyidagicha ifodalash mumkin:

1. O‘zini anglash va o‘ziga bo‘lgan ishonch: Yoshlar o‘zlarining shaxsiyatlarini anglashlari va o‘ziga bo‘lgan ishonchni orttirishlari kerak. Bu, ularni giyohvandlikdan saqlanishga yordam beradi.

2. Stress va bosimni boshqarish: Yoshlarning stress bilan kurashish ko‘nikmalarini o‘rgatish, ularni psixologik jihatdan kuchli qilib tarbiyalash. Bunday ko‘nikmalar ularga muammolar bilan duch kelganda giyohvandlikka yo‘l qo‘ymaslik imkonini beradi.

3. Ijobiy motivatsiya: Yoshlarning hayotdagi maqsadlarini belgilashda yordam berish va ularni amalga oshirish yo‘lida qadamlar qo‘yishga rag‘batlantirish. Ijobiy motivatsiya, ularni giyohvandlik kabi salbiy odatlardan uzoq tutadi.

4. Yoshlar o‘rtasida ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash: Yoshlarni ijtimoiy guruhlarga, klublarga va jamoalarga kiritish, ularning o‘zaro yordam ko‘rsatishini rag‘batlantirish zarur. Bu ijtimoiy izolyatsiyani kamaytiradi va giyohvandlikka qarshi kurashda yordam beradi.[2, B. 96];

Xulosa. Giyohvandlik holatlarini oldini olishda pedagogik va psixologik masalalarning ahamiyati juda yuqori. Yoshlarning ma'rifatini oshirish, ijtimoiy va psixologik ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularni giyohvandlikdan saqlashga yordam beradi. Oila, maktab, jamiyat birgalikda harakat qilishi lozim, shunda yoshlarni giyohvandlikdan holi qilib tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Jinoyatchilik va huquqbuzarlikka moyil o‘quvchilarni aniqlash va ularni tarbiyalash. T.: “Kamalak” .2017. 128 b

2. Xolmatova M., Muravyev N. Yoshlar oilaviy hayot bo‘sag‘asida.-T.: O‘zbekiston, 2000

3. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: Universitet, 2002.. 236 b

4. Sodiqov A.S. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2018..246 b.

5. Социальные причины девиантного поведения девочек-подростков в условиях трансформации российского обществатема диссертации и автореферата по ВАК РФ 22.00.04, кандидат социологических наук Мухамадеева, Зинфира.

6. Sulaymonov J.B., Karimov N. Contribution of Abu Isa Tirmidhi to the Science of Hadith //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering 6. (IJITEE) ISSN: 2278-3075, Volume-9 Issue-1, November, 2019. P. 593-599 7. www. pedagog. Uz

ASOSSIZ ORTTIRILGAN BOYLIKNING QAYTARIB BERMASLIKNING QIYOSIY HUQUQIY TAHLILI

Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Yuridik ta’minlash bo‘limi boshlig‘i
Fayziev Farruxjon Nematillaevich
E-mail: farruhfayz@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada asossiz orttirilgan boylikni qaytarish majburiyati va uni qaytarishdan istisno etiladigan holatlarning fuqarolik-huquqiy jihatlari tahlil qilingan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1023 va 1030-moddalarida belgilangan qoidalar Rossiya Federatsiyasi, Germaniya Federativ Respublikasi hamda Xitoy Xalq Respublikasi fuqarolik qonunchiligi normalari bilan qiyosiy-huquqiy jihatdan o‘rganilgan. Tahlil davomida asossiz orttirilgan boylikni qaytarib bermaslik asoslari, insofli oluvchining huquqiy himoyasi, boylikning yo‘qolishi hamda qonunga yoki axloq normalariga zid ravishda amalga oshirilgan to‘lovlarning huquqiy oqibatlari yoritilgan. Shuningdek, xorijiy davlatlar qonunchiligidagi ilg‘or tajribalarni milliy qonunchilikka tatbiq etish imkoniyatlari o‘rganilib, asossiz orttirilgan boylik institutini takomillashtirish yuzasidan tegishli xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar

Asossiz orttirilgan boylik, kondiksiya, fuqarolik-huquqiy javobgarlik, mol-mulkni qaytarish, qaytarib bermaslik asoslari, insofli oluvchi, boylikning yo‘qolishi, qiyosiy-huquqiy tahlil, da’vo muddati, majburiyatni bajarish, fuqarolik qonunchiligi, huquqiy himoya.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1023-moddasining 1-qismiga ko‘ra, “Qonunchilikda yoki bitimda belgilangan asoslarsiz boshqa shaxs (jabrlanuvchi)ning hisobidan mol-mulkni egallab olgan yoki tejab qolgan shaxs (qo‘lga kirituvchi) asossiz egallab olingan yoki tejab qolingan mol-mulkni (asossiz orttirilgan boylikni) jabrlanuvchiga qaytarib berishi shart”.

Asossiz ortirilgan boylikning qaytarib berilishi uchun quyidagi asoslar mavjud bo‘lishi lozim:

1) mulkni egallab olish yoki tejash ro‘y bergan;

2) boshqa shaxsning xisobidan mol-mulk egallangan yoki tejalgan;

3) mol-mulkni bunday egallash yoki tejash na qonun xujjatlariga, na bitimga asoslanmagan[1].

[1] Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик кодексига шарҳ: Илмий шарҳлар. Т 3./Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. — Тошкент: Baktria press, 2013. Б-352

Asossiz orttirilgan boylik barcha holatlarda qaytarib berilishi lozim. Biroq saytarib berilmaydigan asossiz orttirilgan boylik Fuqarolik kodeksining 1030-moddasida nazarda tutilgan. Unga ko‘ra, quyidagilar asossiz orttirilgan boylik sifatida qaytarib berilmaydi:

- ijro etish muddati to‘lgunga qadar majburiyatni bajarish yuzasidan topshirilgan mol-mulk, agar majburiyatda boshqacha hol nazarda tutilmagan bo‘lsa;
- da’vo muddati o‘tganidan keyin majburiyatni bajarish yuzasidan topshirilgan mol-mulk;
- ish haqi va unga tenglashtirilgan to‘lovlar, pensiyalar, nafaqalar, stipendiyalar, hayot yoki sog‘liqqa yetkazilgan zarar tovoni, alimentlar va fuqaroga turmush kechirish vositasi sifatida berilgan boshqa pul mablag‘lari, uning tomonidan vijdonsizlik qilinmaganda va hisob-kitobda xatolar bo‘lmaganda;
- mavjud bo‘lmagan majburiyatni bajarish uchun berilgan pul summalari va boshqa mol-mulk, agar qo‘lga kirituvchi mol-mulkni qaytarishni talab qilayotgan shaxsning majburiyat yo‘qligini bilganligini yoxud mol-mulkni xayriya maqsadlarida berganligini isbotlasa.

Mamlakatimiz Fuqarolik qonunchiligida nazarda tutilgan qaytarib berilmaydigan asossiz orttirilgan boylik ayrim xorijiy davlatlar qonunchiligi bilan solishtirilganda quyidagi xolatlarni kuzatish mumkin bo‘ladi.

Jumladan, Rossiya Federatsiyasining Fuqarolik kodeksining 1109-moddastda asossiz orttirilgan biroq qaytarilmaydigan holatlar ro‘yxat berilgan:

1. Majburiyatni bajarish uchun uning muddati kelmasdan berilgan mol-mulk, agar majburiyatda boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo‘lsa.
2. Da’vo muddati o‘tgandan keyin majburiyatni bajarish uchun berilgan mol-mulk.
3. Ish haqi va unga tenglashtirilgan to‘lovlar, pensiya, nafaqa, stipendiya, hayot yoki sog‘liqqa yetkazilgan zararning tovoni, aliment va fuqaroga tirikchilik manbai sifatida berilgan boshqa pul mablag‘lari. Bunda oluvchi insofsizlik qilmagan va hisob xatosi bo‘lmagan bo‘lsa.
4. Mavjud bo‘lmagan majburiyatni bajarish uchun berilgan pul yoki mol-mulk. Bunda oluvchi talab qiluvchi majburiyati yo‘qligini bilganini yoki mol-mulkni xayriya maqsadida berganini isbotlasa[2].

O‘zbekiston va Rossiya qonunchiligida qaytarib berilmaydigan asossiz orttirilgan boyliklar bir xilligiga guvoh bo‘lamiz. Bu holat MDH davlatlari uchun hos bo‘lgan holat ekanligini kuzatish mumkin.

Germaniya Fuqarolik kodeksida asossiz orttirilgan boylik (kondiksiya)ni istisno etuvchi asoslar alohida moddalarda nazarda tutilgan bo‘lib, ular quyidagilardan iborat

- Majburiyatni muddatidan oldin bajarish. Muddatli majburiyat muddatidan oldin bajarilsa, qaytarib talab qilish istisno etiladi va oraliq foizlarni ham talab qilib bo‘lmaydi.
- Da’vo muddati o‘tgan talab. Bunda da’vo muddati o‘tganini bilmasdan bajarilgan narsa ham qaytarilmaydi.

[2] Гражданский кодекс Российской Федерации 30 ноября 1994 года N 51-ФЗ статья 1109.

- Qarzdorlik mavjud emasligini bilish. To‘lovchi bajarishga majbur emasligini bilgan bo‘lsa yoki bajarish odob-ahloq talabiga mos kelgan bo‘lsa, bajarilgan narsa qaytarilmaydi. Buning uchun to‘lovchi buni aniq bilgan bo‘lishi shart. Ehtiyotsizlik tufayli bilmaslik ham yetarli emas.

- Maqsadning amalga oshmasligi. Mazkur holat ikki holda istisno etiladi: natija boshidanoq imkonsiz bo‘lib, to‘lovchi buni bilgan bo‘lsa, yoki to‘lovchi natijaga insofsizlarcha to‘sqinlik qilgan bo‘lsa.

- Qonun yoki axloq buzilishi. Har ikki tomon qonun yoki axloqni buzgan bo‘lsa, asossiz orttirilgan boylikni qaytarish istisno etiladi.

- Boylikning yo‘qolishi (Entreicherung). Shaxs asossiz ravishda olgan mol-mulk yoki pul mablag‘larini keyinchalik yo‘qotgani yoki sarflab yuborganini anglatadi.

Yuqoridagi qoidalardan tashqari Germaniya Fuqarolik huquqida asossiz orttirilgan boyliklar qaytarilmasligini nazarda tutuvchi Maxsus qoidalar ham mavjud.

1. Iste’molchiga uning buyurtmasiz yuborilgan tovar uchun hech qanday talab, jumladan kondiksiya ham paydo bo‘lmaydi. Bunda mazkur tartib iste’molchilar huquqlarini ustivorligini ta’minlaydi va ularning manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

2. Qimor va garov o‘qinlarida o‘yin ishtirokchilarining yutkazishi natijasida to‘langan narsa qaytarilmaydi.

3. Nikoh vositachiligi (brokerligi) haqi qaytarilmaydi. Mazkur qoida nikoh munosabatlariga kirishishni niyat qilgan nikohlanuvchilarni tanishtiruvchi nikoh agentlarining xizmati uchun to‘lanadigan haqqa tegishli[3].

Yuqoridagi holatlar Germaniya Fuqarolik qonunchiligida qaytarib berilmaydigan asossiz orttirilgan boylik mamlakatimiz fuqarolik qonunchiligidagiga nisbatan kengroq ekanligini anglatadi.

Xitoy Xalq Respublikasining Fuqarolik kodeksida asossiz orttirilgan boylikning qaytarishning quyidagi holatlari nazarda tutilgan.

1. Asossiz boylikni qaytarish majburiyati va uning istisnolari. (Xitoy FKning 985-moddasi). Unga ko‘ra, shaxs boshqa shaxsning hisobidan huquqiy asoslarsiz manfaat yoki boylik orttirgan bo‘lsa, zarar ko‘rgan shaxs oldida ushbu boylikni qaytarish majburiyati yuzaga keladi. Biroq quyidagi uchta maxsus asos mavjud bo‘lganda olingan boylikning qaytarish majburiyati vujudga kelmaydi.

a) Axloqiy burchni bajarish maqsadida berilgan mol-mulk

b) Majburiyatni bajarish muddati kelmasdan to‘lash

v) To‘lash majburiyati yo‘qligini bilgan holda to‘lash

2. Insofli oluvchining boylikni qaytarish majburiyatidan ozod qilinishi (Xitoy FKning 986-moddasi). Mazkur qoida asossiz boylikni olgan shaxsning insofliligi va uning mol-mulkiy ahvolidagi o‘zgarishni hisobga oladi. Bunda quyidagi ikki shart mavjud bo‘lganda oluvchi boylikni qaytarish majburiyatidan ozod qilinadi:

- oluvchi boylikni huquqiy asoslarsiz olganligini bilmagan va bilishi ham lozim bo‘lmagan bo‘lishi kerak.

[3] Германия Фуқаролик кодексининг (BGB – *Bürgerliches Gesetzbuch*) 812–822-моддалари.

- olingan boylik keyinchalik uning mol-mulki tarkibida mavjud bo‘lmay qolgan bo‘lishi kerak[4].

Yuqoridagi va boshqa davlatlarning qonunchiligida asossiz orttirilgan boylikning qaytarib berilmasligi holatlarining tahlili quyidagi holatlarning milliy qonunchiligimizda mavjud emasligini ko‘rsatadi.

insofli oluvchi uchun boylikning yo‘qolishi himoyasi;

g‘ayriqonuniy asosda amalga oshirilgan to‘lovning qaytarilmasligi. Mazkur asoslar Germaniya qonunchiligida nazarda tutilgan bo‘lib, uni milliy qonunchilikda qo‘llash bo‘yicha qo‘shimcha o‘rganishlar va bildirilgan takliflarni chuqurroq tahlil qilish lozim bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida aytganda g‘ayriqonuniy asosda amalga oshirilgan to‘lovning qaytarilmasligi bu bevosita jinoyat alomatlarini keltirib chiqaruvchi holatlar ham bo‘lishi mumkin. Yakunda bu kabi holatlar shaxsning jinoiy javobgarlikka tortilishiga sabab bo‘ladi.

[4] Хитой Халқ Республикасининг Фуқаролик кодекси (《中华人民共和国民法典》) 2020 йилда қабул қилинган ва 2021 йил 1 январдан кучга кирган.

PROFESSIONAL TA’LIMDA IJTIMOIY MEDIA VOSITALARI ORQALI TALABALARDA ANTINARKOTIK MEDIA MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Alimov Zokir Chori o‘g‘li
Termiz davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda professional ta’lim tizimida tahsil olayotgan talabalarda antinarkotik media madaniyatni shakllantirishning dolzarb masalalari yoritilgan. Raqamli axborot makonining kengayishi, ijtimoiy media platformalarining ommalashuvi va yoshlarning virtual kommunikatsiyaga faol integratsiyalashuvi sharoitida narko-tahdidlarning yangi ko‘rinishlari yuzaga kelmoqda. Shu sababli talabalarda mediakompetentlik, tanqidiy tafakkur, axborot xavfsizligi va antinarkotik immunitetni rivojlantirish muhim pedagogik vazifa sifatida qaraladi. Tezisda ijtimoiy media vositalari orqali antinarkotik media madaniyatni shakllantirishning pedagogik texnologiyalari, interaktiv metodlari va samarali mexanizmlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: professional ta’lim, mediakompetentlik, antinarkotik immunitet, media madaniyat, ijtimoiy media, raqamli pedagogika, mediaxavfsizlik, yoshlar tarbiyasi.

Bugungi raqamlashtirish jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, yoshlarning internet va ijtimoiy media platformalaridan foydalanish darajasi ortib borayotgani ularning axborot makonidagi turli tahdidlarga duch kelish ehtimolini ham kuchaytirmoqda. Virtual muhitda noqonuniy giyohvandlik vositalarining reklama qilinishi, yashirin targ‘iboti, turli destruktiv kontentlar orqali yoshlar ongiga salbiy ta’sir o‘tkazilishi global muammolardan biri hisoblanadi [5, B. 27];

Professional ta’lim tizimida tahsil olayotgan talabalar jamiyatning eng faol qatlamlaridan biri sifatida axborot oqimining asosiy iste’molchisi sanaladi. Shu bois ularda media madaniyatni, tanqidiy fikrlashni hamda antinarkotik immunitetni shakllantirish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi [3, B. 6]; Antinarkotik media madaniyat deganda yoshlarning media axborotlarini tanqidiy baholash, zararli kontentni ajratib olish, giyohvandlikni targ‘ib qiluvchi manipulyativ axborotlarga qarshi ongli munosabat bildirish va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etuvchi media faoliyatni qo‘llab-quvvatlash kompetensiyasi tushuniladi. Shu nuqtayi nazardan, professional ta’lim tizimida ijtimoiy media vositalari orqali talabalarda antinarkotik media madaniyatni shakllantirish texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb pedagogik masala hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti natijasida axborot almashinuvi tezlashdi, kommunikatsiya imkoniyatlari kengaydi va ijtimoiy media platformalari kundalik hayotning ajralmas qismiga aylandi [6, B. 112]. Biroq mazkur imkoniyatlardan noqonuniy va destruktiv maqsadlarda foydalanish holatlari ham ortib bormoqda. Ayniqsa, giyohvand moddalarni targ‘ib qiluvchi yashirin kanallar, anonim

messenjerlar, reklama kontentlari va virtual hamjamiyatlar yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

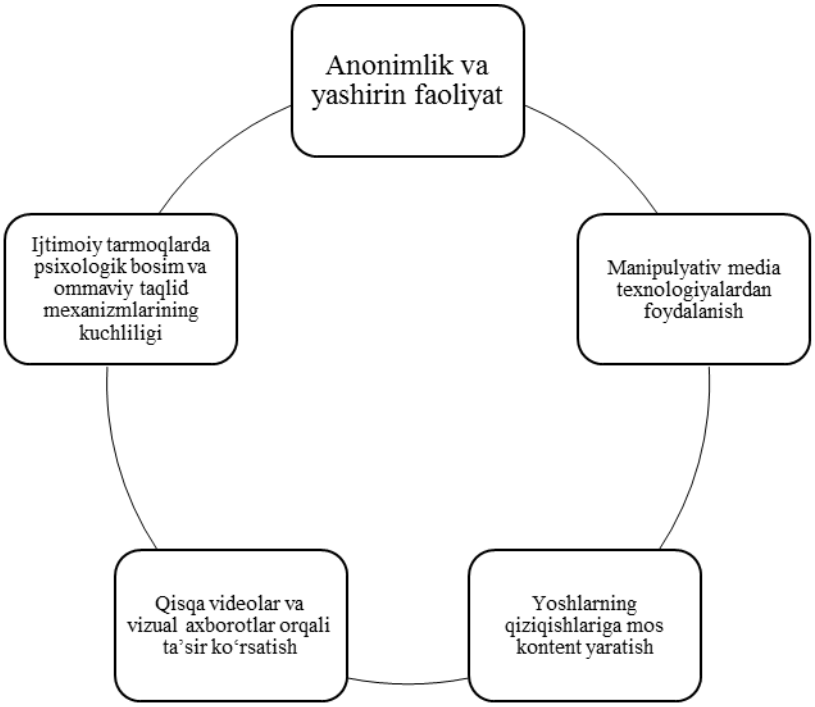

1-rasm. Raqamli makondagi narko-tahdidlarning asosiy xususiyatlari.

Mazkur tahdidlar yoshlarning axborotni tanlash va baholash kompetensiyasi yetarli darajada shakllanmagan sharoitda yanada xavfli tus oladi [7, B. 84]. Shu sababli professional ta’lim muassasalarida media savodxonlik va mediaxavfsizlikni rivojlantirish orqali talabalarni zararli axborotlardan himoyalash zarur. Antinarkotik media madaniyat – bu shaxsning media axborotlarni ongli tahlil qilish, destruktiv kontentlarga nisbatan tanqidiy munosabat bildirish, giyohvandlikni targ‘ib qiluvchi manipulyativ axborotlarni rad etish hamda sog‘lom turmush tarzini qo‘llab-quvvatlovchi axborot faoliyatini amalga oshirish kompetensiyasidir [4, B. 39].

Mazkur tushuncha quyidagi tarkibiy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

1. Kognitiv komponent – giyohvandlikning zararli oqibatlari, media manipulyatsiya va axborot xavfsizligi haqidagi bilimlar;
2. Motivatsion komponent – sog‘lom turmush tarziga ijobiy munosabat va destruktiv axborotlarga qarshi ichki ehtiyoj;
3. Faoliyat komponenti – media axborotlarni tahlil qilish, tekshirish va xavfsiz foydalanish ko‘nikmalari;
4. Refleksiv komponent – media faoliyat natijalarini baholash va shaxsiy axborot madaniyatini rivojlantirish.

Pedagogik nuqtayi nazardan antinarkotik media madaniyat yoshlarni axborot tahdidlaridan himoya qiluvchi ijtimoiy-psixologik immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa ta’lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishni talab etadi. Ijtimoiy media platformalari nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki ta’limiy va tarbiyaviy resurs sifatida ham katta imkoniyatlarga ega [5, B. 73].

Antinarkotik media madaniyatni shakllantirish texnologiyalari. Professional ta’lim tizimida antinarkotik media madaniyatni shakllantirish uchun kompleks pedagogik texnologiyalarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi:

1.Media-ta’lim texnologiyasi.Media-ta’lim texnologiyasi talabalarda media axborotlarni tahlil qilish, baholash va tanqidiy qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [3, B. 88]. Ushbu texnologiya asosida:

2.Interaktiv pedagogik metodlar. Debat, munozara, keys-stadi, trening va rol o‘yinlari talabalarning faol ishtirokini ta’minlaydi. Masalan, “Raqamli xavfsizlik”, “Media manipulyatsiya”, “Sog‘lom turmush tarzi” mavzularida tashkil etilgan treninglar yoshlarning antinarkotik dunyoqarashini mustahkamlaydi.

3.Loyihaviy faoliyat texnologiyasi.Talabalarni ijtimoiy media loyihalariga jalb etish orqali ularda media ijodkorlik va ijtimoiy mas’uliyat hissi rivojlanadi [4, B. 102]. Masalan:

- antinarkotik videoroliklar yaratish;
- sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiluvchi blog yuritish;
- media aksiyalar va fleshmoblar tashkil etish;
- infografik materiallar tayyorlash.

4. Raqamli monitoring va refleksiya texnologiyasi. Talabalarning media faoliyatini monitoring qilish va refleksiv tahlil olib borish ham muhim ahamiyatga ega. Bu orqali yoshlarning media iste’moli madaniyati, axborotga munosabati va virtual xulq-atvori tahlil qilinadi.

Xulosa. Raqamli axborot makonining kengayishi yoshlarni turli axborot tahdidlariga duchor qilmoqda [6, B. 154]. Ayniqsa, ijtimoiy media platformalarida giyohvandlikni targ‘ib qiluvchi kontentlarning mavjudligi professional ta’lim tizimida antinarkotik tarbiyani kuchaytirishni talab etadi.

Talabalarda antinarkotik media madaniyatni shakllantirish ularning mediakompetentligini rivojlantirish, tanqidiy fikrlashni kuchaytirish va axborot xavfsizligi ko‘nikmalarini hosil qilish orqali amalga oshiriladi. Shu jihatdan ijtimoiy media vositalaridan pedagogik maqsadlarda samarali foydalanish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Media-ta’lim texnologiyalari, interaktiv metodlar, loyihaviy faoliyat va raqamli monitoring tizimlari yoshlarning antinarkotik immunitetini mustahkamlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Professional ta’lim tizimida mazkur texnologiyalarni izchil joriy etish yoshlarni raqamli makondagi destruktiv tahdidlardan himoyalash hamda sog‘lom media madaniyatni rivojlantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
3. To‘xtayev B. Media pedagogika asoslari. – Toshkent: Fan, 2022.
4. Karimova D. Yoshlar media madaniyatini rivojlantirish texnologiyalari. – Toshkent, 2023.
5. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. – Paris, 2021.
6. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishing, 2019.
7. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. – Cambridge, 2020.
8. Axborot xavfsizligi va media savodxonlik bo‘yicha metodik tavsiyalar. – Toshkent, 2024.

RAQAMLI MAKONDA NARKO-KONTENT VA YOSHLARNING ANTINARKOTIK IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIANING ROLINI

Mamadiyeva Zilola Shavkat qizi
Termiz davlat universiteti tayanch-doktoranti

Annotatsiya. Ushbu tezis raqamli makonda narko-kontentning tarqalish mexanizmlari va uning yoshlar ongiga ta’siri fonida antinarkotik immunitetni shakllantirishda ijtimoiy medianing pedagogik imkoniyatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda kontent-tahlil, risk-kommunikatsiya yondashuvi va media-savodxonlik mezonlari qo‘llanadi. Ilmiy yangilik sifatida platforma algoritmlari, ijtimoiy ishonch va profilaktik mikrointervensiyalar uyg‘unligi asosida ta’limiy model taklif etiladi.

Аннотация. В тезисе анализируются механизмы распространения нарко-контента в цифровой среде и педагогические возможности социальных медиа в формировании антинаркотического иммунитета у молодежи. Используются контент-анализ, подход риск-коммуникации и критерии медиаграмотности. Научная новизна заключается в предложенной модели, объединяющей влияние алгоритмов платформ, социального доверия и профилактических микроинтервенций в образовательной коммуникации.

Abstract. This thesis examines how drug-related content spreads in digital environments and how social media can be used pedagogically to build anti-drug immunity among youth. Methods include content analysis, a risk-communication perspective, and media literacy indicators. The novelty is a model integrating

platform algorithms, social trust, and preventive micro-interventions to strengthen educational communication and reduce vulnerability to harmful content.

Kalit so‘zlar: raqamli xavf; narko-kontent; ijtimoiy media; media savodxonlik; antinarkotik immunitet; profilaktika; algoritmik tavsiya.
Ключевые слова: цифровой риск; нарко-контент; социальные медиа; медиаграмотность; антинаркотический иммунитет; профилактика; алгоритмические рекомендации.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar hayotiga chuqur kirib borishi yangi turdagi ijtimoiy xavflarni vujudga keltirmoqda. Xususan, narko-kontent raqamli makon orqali yashirin mexanizmlar va algoritmik tavsiya tizimlari yordamida yoshlar auditoriyasiga bexos yetib borishi bugungi pedagogika oldiga ham tubdan yangi vazifalar qo‘ymoqda. Platforma algoritmlarining foydalanuvchi e'tiborini maksimal ushlab qolishga yo‘naltirilganligi zararli kontentning tarqalishini tezlashtiradi va bu jarayonda ayniqsa hissiy jihatdan shakllanmagan o‘smir yoshlar eng zaif guruh sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirish masalasi faqat an’anaviy tarbiyaviy chora-tadbirlar doirasida emas, balki media-savodxonlik, algoritmik tanqidiy fikrlash va ijtimoiy ishonch kapitalini rivojlantirish orqali kompleks tarzda hal etilishi zarur. Raqamli makonda narko-kontent deganda giyohvandlik vositalarini iste’mol qilish, sotib olish, tayyorlash yoki “normalizatsiya” qilishni bilvosita targ‘ib etuvchi matn, tasvir, audio va video axborot majmui tushuniladi. Uning asosiy mexanizmi platformalardagi e’tibor iqtisodiyoti bilan bog‘liq bo‘lib, bahsli va kuchli emotsiya uyg‘otuvchi materiallar ko‘proq ko‘riladi, ko‘proq ulashiladi va natijada tavsiya tizimlarida yuqoriroq o‘rin egallaydi. Masalan, “tez yetkazib berish”, “kod so‘zlar”, “geolokatsiya orqali topish” kabi neytral ko‘ringan ifodalar aslida noqonuniy takliflarni yashirishga xizmat qilishi mumkin, bu esa o‘quvchi-yoshlar uchun riskni sezilmas holga keltiradi. Ayrim xalqaro monitoringlar yoshlar segmentida zararli kontentga tasodifiy duch kelish ulushi sezilarli ekanini ko‘rsatadi va bu holat profilaktika kommunikatsiyasini aynan raqamli kanallarda kuchaytirish zaruratini ilmiy asoslaydi [5]. Ilmiy nuqtai nazardan bunday kontentning xavfi faqat axborot berishida emas, balki ijtimoiy me’yorlarni siljitish, “hamma shunday qilmoqda” degan noto‘g‘ri tasavvurni mustahkamlash va xulqiy qarorlar uchun kognitiv tayanch yaratishidadir, shu bois pedagogika raqamli muhitni tarbiya va himoya resursiga aylantirish strategiyalarini ishlab chiqishi lozim [1].

Yoshlarning antinarkotik immuniteti tushunchasi pedagogik-psixologik jihatdan shaxsning zararli takliflarga nisbatan barqaror rad javobini shakllantirishga xizmat qiladigan bilim, qadriyat, irodaviy ko‘nikma va ijtimoiy tayanchlar tizimi sifatida talqin etiladi. Bu immunitetning mexanizmi faqat ma’lumot berish bilan cheklanmaydi, balki riskni tanish, manipulyativ usullarni fosh etish, tengdoshlar bosimiga qarshi turish va muammoli vaziyatlarda yordam so‘rash kompetensiyalarini ketma-ket rivojlantirish orqali yuzaga keladi. Misol tariqasida, media-savodxonlik darslarida “kodlangan reklama”ni aniqlash, izohlar bo‘limidagi normalizatsiya

qiluvchi fikrlarni tahlil qilish va rad etish ssenariylarini mashq qilish o‘quvchining real raqamli tajribasiga bevosita ulanadi. Tadqiqotlar media-savodxonlikning oshishi bilan zararli kontentga ishonch pasayishi o‘rtasida ijobiy bog‘liqlikni qayd etadi, bu esa profilaktika dasturlarining pedagogik samaradorligini ko‘rsatadigan muhim indikator hisoblanadi [4]. Ilmiy izoh shundan iboratki, “immunitet” metaforasi ijtimoiy-psixologik himoyani tushuntirishda qulay bo‘lib, u xabardorlik, motivatsiya va xulqiy nazorat komponentlari birlashganda barqaror natija berishini ta’kidlaydi, demak antinarkotik tarbiya ham kompleks va tizimli bo‘lishi zarur [2].

Ijtimoiy media roli deganda faqat axborot tarqatish kanali emas, balki identifikatsiya, ijtimoiy o‘rganish va me’yorlar ishlab chiqiladigan interaktiv muhit sifatidagi funksiyasi nazarda tutiladi. Uning mexanizmi tarmoqlanish (networking), mikrota’sir (micro-influence) va algoritmik tavsiya orqali auditoriyani segmentlashdan iborat bo‘lib, bir xil yosh guruhidagi foydalanuvchilarga turli axborot “pufakchalari”da turlicha me’yorlar singdirilishi mumkin. Masalan, sog‘lom turmush tarzi blogerlari, sport hamjamiyatlari va ko‘ngillilar kanallarining bir xil formatlardan foydalanib, rad etish madaniyatini “moda”ga aylantirishi narko-kontentning jozibadorlik effektini pasaytiradi. Raqamli kommunikatsiyada qisqa video formatlarining ommalashgani profilaktik xabarlarni 15–60 soniya ichida aniq, ishonchli va emotsional neytral yetkazish talabini kuchaytiradi, bu esa pedagogik dizayn masalasini dolzarb qiladi [6]. Ilmiy jihatdan ijtimoiy medianing kuchi “isbot ijtimoiyligi” (social proof) fenomeniga borib taqaladi: agar profilaktik xabarlar ishonchli hamjamiyatlar va tengdoshlar tomonidan qo‘llab-quvvatlansa, ularning internalizatsiyasi osonlashadi, shuning uchun ta’lim muassasalari ham raqamli hamjamiyatlar bilan hamkorlikni institutsionallashtirishi lozim [3].

Raqamli makonda narko-kontent tarqalishining algoritmik omillari deganda tavsiya tizimlari, trend mexanizmlari va reklama optimallashtirish modellarining noxolis ta’siri tushuniladi. Bu mexanizmda foydalanuvchining bir martalik qiziqishi ham “o‘xshash kontent” zanjirini ishga tushirib, vaqt o‘tishi bilan riskli materiallar ulushini oshirishi mumkin, chunki tizimning maqsadi ko‘proq ushlab qolish va ko‘rish vaqtini ko‘paytirishdan iborat. Misol sifatida, neytral “psixologik stress” mavzusidagi videolardan keyin “tez yechim” va “taqiqlangan yo‘l”ni romantizatsiya qiluvchi postlar tavsiya qilinishi ehtimoli ortadi, bu holat ayniqsa hissiy beqaror davrdagi o‘smirlarda xavfni kuchaytiradi. Amaliy kuzatuvlarda zararli kontent ko‘pincha bevosita nom bilan emas, balki belgilar, emoji, qisqartmalar va mahalliy sleng orqali yashirilishi qayd etiladi, bu esa avtomatik moderatsiyani chetlab o‘tish ko‘rsatkichini oshiradi [5]. Ilmiy izoh shuki, algoritmlar mazmunning ijtimoiy zararini emas, uning “jalb qiluvchanlik” parametrlarini o‘lchaydi, demak pedagogik profilaktika algoritmik savodxonlikni ham o‘rgatishi, ya’ni foydalanuvchi tavsiyalarni tanqidiy qabul qilishni odat qilishi zarur [4].

Antinarkotik immunitetni shakllantirishda ta’limiy kontent dizayni deganda profilaktik xabarlarning mazmun, shakl va tarqatish strategiyasi birligida ishlab chiqilishi tushuniladi. Mexanizm sifatida “qisqa xabar plus amaliy ko‘nikma” tamoyili ishlaydi: avval riskni tanish bo‘yicha aniq belgi beriladi, so‘ng rad etish

ssenariysi va yordam resurslari ko‘rsatiladi, oxirida esa ijobiy alternativ faoliyat taklif etiladi. Masalan, “kod so‘zlar lug‘ati”ni tahlil qiluvchi mini-dars, so‘ng “skrinshot yubormaslik, shaxsiy ma’lumot bermaslik” kabi raqamli gigiyena qoidalari va ishonch telefonlari haqida aniq yo‘riqnomalar berilishi mumkin. Pedagogik amaliyotda bunday kontentni muntazam berish va uni sinf rahbarligi, psixologik xizmat hamda ota-onalar bilan hamkorlikda muvofiqlashtirish qamrovni oshiradi, natijada riskli takliflarga javob berish bo‘yicha standart xulqiy model shakllanadi [1]. Ilmiy nuqtai nazardan dizaynning samaradorligi kognitiv yuklama nazariyasi bilan izohlanadi: qisqa va aniq tuzilgan xabarlar o‘smirlar e’tiborining cheklangan resursini tejaydi, amaliy ssenariy esa bilimni xulqqa aylantirish ko‘prigini yaratadi [2].

Profilaktik kommunikatsiyada ijtimoiy ishonch va tengdoshlar ta’siri deganda yoshlar qaroriga eng kuchli ta’sir qiladigan referent guruhlar va ular ishlab chiqaradigan me’yorlar majmui nazarda tutiladi. Mexanizm shundan iboratki, tengdoshlar tomonidan ma’qullangan xulq modeli “normal” deb qabul qilinadi, shuning uchun profilaktika ham tengdosh-elchilar (peer educators) orqali berilganda ko‘proq qabul qilinadi. Masalan, universitet yoki kollejda media-klublar tuzilib, ular ijtimoiy tarmoqlarda “rad etish madaniyati”ni targ‘ib qiluvchi roliklar, podkastlar va savol-javob efirlarini yuritsa, bu formal ma’ruzalarga nisbatan ishonchliroq ko‘rinadi. Ayrim ta’lim loyihalarida tengdoshlar yetakchiligidagi profilaktika dasturlari qatnashchilarning xavfli takliflarga “yo‘q” deyish o‘ziga ishonchini oshirishi kuzatilgan, bu natija psixologik rezistentlik indikatorlari bilan mos keladi [6]. Ilmiy izoh shuki, ijtimoiy ishonch kapitali raqamli muhitda ham ishlaydi, biroq u tez yemiriladi; shu bois faktcheking, shaffoflik va etik me’yorlar profilaktik kontentning ajralmas qismi bo‘lishi kerak [3].

Xulosa sifatida raqamli makonda narko-kontentning tarqalishi algoritmik tavsiya, yashirin kodlar va e’tibor iqtisodiyoti orqali kuchayishi, yoshlar esa aynan identifikatsiya va tengdoshlar me’yorlari kanallari orqali ta’sirchan bo‘lishi aniqlanadi. Antinarkotik immunitetni shakllantirish samaradorligi media-savodxonlik, algoritmik tanqidiy fikrlash va amaliy rad etish ko‘nikmalarini integratsiyalashgan holda rivojlantirishga bog‘liq ekani asoslanadi. Ijtimoiy media profilaktika uchun xavfli maydon emas, balki to‘g‘ri pedagogik dizayn, ishonchli hamjamiyatlar va mikrointervensiyalar yordamida himoya resursiga aylantirilishi mumkinligi umumlashtiriladi. Ta’lim muassasalari, ota-onalar va raqamli platformalar o‘rtasida muvofiqlashtirilgan hamkorlik profilaktik xabarlarning qamrovi va qabul qilinishini oshiradi. Natijada yoshlarning zararli takliflarni erta tanishi, manipulyatsiyani fosh etishi va yordam so‘rash yo‘llarini bilishi orqali barqaror antinarkotik immunitetni rivojlantirish mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmonov A. I., Karimova D. M. Pedagogik profilaktika: xavf xulqlarini oldini olish metodikasi. Toshkent, O‘qituvchi, 2020. 184 b.
2. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1977.
3. Boyd D. It’s Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven, Yale University Press, 2014. 281 p.

4. Livingstone S., Helsper E. J. Balancing opportunities and risks in teenagers' use of the internet: the role of online skills and internet self-efficacy. New Media and Society. London, SAGE Publications, 2010. P. 309–329.
5. UNODC. World Drug Report 2023. Vienna, United Nations, 2023. 180 p.
6. Иванов В. Н., Петрова О. С. Профилактика аддиктивного поведения подростков в образовательной среде. Москва, Просвещение, 2019. 208 с.

MUNDARIJA

1.	Toshqulov A.H.	So‘z boshi	3
2.	Shofiyev O.B.	Talaba-yoshlarda antinarkotik barqarorlikni rivojlantirishning tarbiyaviy-psixologik mexanizmlari	4
3.	Tag‘oyev M.S.	Yoshlar orasida giyohvandlik xavfini kamaytirishda ijtimoiy himoya mexanizmlarining manzilli va idoralararo modeli	6
4.	Xajiyeva M.S.	Yoshlar o‘rtasida giyohvandlikka qarshi kurashning zamonaviy mexanizmlari: xalqaro tajribalar	10
5.	Bo‘tayev U.X.	Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy institutlar hamkorligining siyosiy-institutsional asoslari	12
6.	Achilov N.A.	Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy institutlarning multidissiplinar hamkorligi (Surxondaryo tajribasi misolida)	18
7.	Kenjaboyev A.E.	Yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasi: ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlari	21
8.	Bozorova M.Q.	Etnopedagogik qadriyatlar yoshlarda antinarkotik ijtimoiy immunitetni shakllantirish resursi sifatida	25
9.	Norboyeva S.M.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ta’lim muassasalarining ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari	29
10.	Djurayeva U.Ch.	O‘zbekiston respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo‘yishning huquqiy asoslari	32
11.	Davlatova Sh.Sh.	Giyohvandlik-insoniyat uchun xavf	36
12.	Mirzayev M.J.	Narko-tahdidlarga qarshi tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik asoslari	39
I SHO‘BA SINTETIK GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASHDA IJTIMOIY INSTITUTLARNING MULTIDISSIPLINAR HAMKORLIK MODELLARI			
1.	Ergasheva O.N.	Yoshlar o‘rtasida giyohvandlikning oldini olish metodlari va vositalari	43
2.	Ne’matov B.S.	Sintetik giyohvandlikka qarshi profilaktikada boshlang‘ich sinf pedagoglarining kreativ hamkorlik kompetensiyasini rivojlantirish	45
3.	Amanturdiyev B.K	Футбол как психолого-педагогический ресурс профилактики наркомании среди студенческой молодёжи	50
4.	Chuboyeva O.K.	Giyohvandlikka qarshi kurash mas’uliyati	55

5.	Galiyeva J.R.	Роль женского совета в междисциплинарном взаимодействии социальных институтов по профилактике наркотических рисков среди молодёжи	58
6.	Asrakulova M.I.	Махалля в системе социальной профилактики наркотических рисков среди молодежи	63
7.	Rashitova S.	Ранняя профилактика наркотических рисков в системе взаимодействия дошкольной образовательной организации, семьи и махалли	69
8.	Saidisakov S.S.	Борьбы с наркоманией в произведениях узбекских писателей	74
9.	Chuboyeva O.K.	Giyohvandlikka qarshi kurashda oila va maxalla hamkorligi	77
10.	G‘afforova D.B.	Mahalla, oila va ta’lim muassasasi hamkorligida yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish modeli	80
11.	Bobonazarov O.A. Abrayqulova R.O	Yoshlar orasida sintetik narkotiklar tarqalishining oldini olishda oila, mahalla va ta’lim muassasalari hamkorligi modeli	84
12.	Anorova Sh.T.	Giyohvandlikka qarshi kurash: profilaktika bosqichlari	87
13.	Abrayqulova R.O	Xorijiy til ta’limi vositasida talabalarda antinarkotik barqarorlikni shakllantirishda ijtimoiy institutlar hamkorligi	89
14.	Raxmatova R.O‘.	Giyohvandlik –kelajakning yashirin dushmani	93
15.	Ismoilova O‘.Z.	Sintetik giyohvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy institutlarning multidissiplinar hamkorlik modellari	97
16.	Qodirova Sh.Sh.	Yoshlarni giyohvandlikdan asrash – jamiyat vazifasi	99
17.	Meliyeva P.	Zamonaviy davrda sintetik giyohvand moddalar xavfi va unga qarshi kurashish	104
18.	Qudratova K.X.	Oila va bolalar bilan ijtimoiy ishda narkotik xavfning erta profilaktikasi: ijtimoiy himoya va psixologik-pedagogik hamkorlik mexanizmlari	107
19.	Saidova M.Sh.	Maktabgacha ta’lim tashkiloti, oila va mahalla hamkorligida bolalarda sog‘lom hayot tarzi ko‘nikmalarini shakllantirishning profilaktik ahamiyati	111
20.	Salimova N.	Sintetik giyohvandlik profilaktikasida oila va mahalla hamkorligi muammolari	116
21.	Xudayberdiyeva L.A.	Междисциплинарное взаимодействие дошкольной организации, семьи и махалли в ранней	

		профилактике социальных рисков у детей	123
22.	Murodullayeva Sh.Sh.	Sintetik qaramlik xatariga qarshi ta’lim, tibbiyot va huquq integratsiyasi	129
II SHO‘BA IJTIMOIY MEXANIZMLARNI TAKOMILLASHTIRISH: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI			
1.	Latipova M. Abduraimova D.M.	Zo‘ravonlikni ijtimoiy muammo sifatida tahlil qilish va uning zamonaviy jamiyatda hal qilishning usul va vositalari	133
2.	Yunusova M.P.	Mahalla darajasida ijtimoiy himoya jarayonlarida ma’lumot almashishning huquqiy va institutsional chegaralari	137
3.	Xudoyberdiyeva G.X.	“Yangi o‘zbekiston” sharoitida ijtimoiy himoya siyosati	140
4.	Xojiyev T.N. Komilova N.K.	Maktab muhitida tajovuzkor xatti-harakatlar va ularni ijtimoiy himoya qilish tizimi	143
5.	Utasheva Sh.S.	Ijtimoiy xizmatlar sohasida davlat-xususiy sherikchilikni rivojlantirishning huquqiy tamoyillari	148
6.	Qulmatov F.I.	Giyohvandlikka qarshi kurashning huquqiy mexanizmlari	151
7.	Eshquvvatov I.S.	Ijtimoiy himoya tizimida manzilli yordam mexanizmlarining samaradorligi: milliy va xorijiy tajriba	153
8.	Klimova N.J.	Ijtimoiy himoya tizimida manzilli yordam mexanizmlarining samaradorligi: milliy va xorijiy tajriba	156
9.	Zoirbekova M.R.	Aqsh va Yevropa davlatlarida aqliy nogironligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning o‘ziga xos xususiyatlari	158
10.	Jumanov A.X.	Mahallalarda psixotrop moddalar ta’sirida og‘ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan o‘smirlar va ularning oilalari bilan ishlash: xalqaro tajriba va o‘zbekiston amaliyoti	161
11.	Norbosheva M.	Bolalarda ijtimoiy xulqning shakllanishida sotsiumning o‘rni	165
12.	Xudoyqulova M.E.	Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari: milliy va xalqaro tajriba tahlili	167
13.	Meligaliyeva Y.A.	Ijtimoiy himoya mexanizmi sifatida yoshlarning media savodxonligini oshirishda xorij tajribasi	170
14.	Sheraliyeva M.A.	Bolalarni maktabga tayyorlashda ota-onalar	

		muammosi va ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari	173
15.	Turakulov B.N.	Bo‘lajak o‘qituvchilarda ekopsixologik kognitiv jarayonlarni rivojlantirish ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish omili sifatida	178
16.	Abrayqulova R.O.	Ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish: o‘zbekiston va yaponiya tajribasi, qiyosiy tahlili	183
17.	Xamidova Z.I.	Kam ta’minlangan aholini qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish istiqbollari	186
18.	Xudayberdiyeva L.A.	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni ijtimoiy himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirishda tarbiyachining o‘rni	188
19.	Galiyeva J.R.	Xotin-qizlar kengashining oilalarda ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirishdagi o‘rni: milliy va xorijiy tajriba asosida	192
20.	Musulmonov O.H.	Yoshlar orasida giyohvandlik xavfini kamaytirishda ijtimoiy himoya va moliyaviy savodxonlik mexanizmlarining ahamiyati	196
21.	Asrakulova M.I.	Yoshlar orasida narkotik xavflarning oldini olishda mahalla va kompleks ijtimoiy xodimning manzilli profilaktik roli	200
22.	Yusupov R.	Bolalar travmatik tajribasida maishiy zo‘ravonlikning psixoijtimoiy oqibatlari va ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari	204
23.	Abdullayev B.	Giyohvand moddalar iste’molining bola psixikasiga ta’siri va ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari	211
24.	Qudratova K.X. Norboyeva S.M.	Ранняя профилактика наркотических рисков в социальной работе с семьёй и детьми	220
25.	Bo‘riyeva S.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish: milliy va xorijiy tajriba tahlili	223
26.	Nigmatova M.U. Amonturdiyeva K.	Talaba-yoshlarda sog‘lom turmush tarzi va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari giyohvandlik profilaktikasining tibbiy-psixologik omili sifatida	227
III-SHO‘BA RAQAMLI MAKONDAGI NARKO-TAHDIDLAR JARAYONIDA YOSHLARNING ANTINARKOTIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIA TEXNOLOGIYALARI			
1.	Qodirova A.B.	Hakim termiziy merosida o‘zini nazorat qilish g‘oyalari va yoshlarda antinarkotik ma’naviy-psixologik immunitetni shakllantirish	233

2.	Norboyeva S.M.	Raqamli davrda yoshlar ongiga ta’sir etuvchi giyohvandlik targ‘ibotlariga qarshi profilaktik mexanizmlar: pedagoglar uchun metodik yondashuvlar	238
3.	Xudoyberdiyeva G.X. Meliyeva P.	Media savodxonlik-yoshlarni narkotik tahdidlardan himoya qiluvchi omil sifatida	240
4.	Karimova B.X.	Giyohvandlikka qarshi kurash — insoniyat oldidagi muhim vazifa	243
5.	Xolmuminova O.J. Qudratova R.N.	Raqamli makondagi narko-tahdidlar jarayonida yoshlarning antinarkotik immunitetni shakllantirishda ijtimoiy media texnologiyalari	245
6.	Abduraimov Sh.P.	Raqamli makonda narko-tahdidlarga qarshi yoshlarda axborot madaniyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish	248
7.	Xaitov A.A.	Raqamli makonda yoshlarni narkotik tahdidlardan himoya qilishda media savodxonlikning o‘rni	251
8.	To‘xtayev H.T.	Raqamli makondagi narko-tahdidlar jarayonida maktab o‘quvchilarini antinarkotik immunitetini shakllantirishning ijtimoiy media texnologiyalari	253
9.	Bobonazarov O.A.	Raqamli makonda antinarkotik madaniyatni shakllantirishda oila, maktab va jamoatchilik hamkorligi	257
10.	Abrayqulova R.O.	Multilingual media literacy as a factor in forming anti-drug immunity among university students	259
11.	Mirzayeva M.M. Hayitova Z.Y.	Raqamli kutubxona va kiber-tuzoqlar: yoshlarni onlayn narkosavdo ta’siridan asrash	263
12.	Jalilova S.H.	Telegram va ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan narko-kontentlarning yoshlar ongiga ta’siri va profilaktika mexanizmlari	267
13.	To‘rayeva K.Q.	Media vositalari asosida narko-tahdidlarga qarshi mediaimmunitetni rivojlantirish	271
14.	Bobonazarov O.A.	Raqamli makonda yoshlarning antinarkotik immunitetini shakllantirishda ijtimoiy media texnologiyalarining o‘rni	274
15.	Mirzayeva M.M.	Yoshlarni narko-tahdidlardan himoyalashda media texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari	277
16.	Mengdavulova J.B.	Ingliz tili darslarida o‘quvchilarning raqamli narko-tahdidlarga nisbatan tanqidiy munosabatini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlar	281
17.	Raxmonova M.Sh.	Internet va ijtimoiy media muhitida narkotik	

		tahdidlarning yoshlar ongiga ta’siri	284
18.	Solijonova M.B.	Raqamli makonda yoshlarning antinarkotik immunitetini shakllantirishda ijtimoiy media texnologiyalarining o‘rni	287
19.	Sultonjonova N.M.	Raqamli makondagi narko-tahdidlar jarayonida yoshlurning antinarkotik immunitetini shakllantirishda ijtimoiy media texnologiyalari	289
20.	Toshtemirova M.T.	Virtual makonda destruktiv g‘oyalarga qarshi ma’naviy immunitetni rivojlantirish texnologiyalari-ma’naviyat, qadriyat va tarbiya asosida	293
21.	Mirzayeva M.M.	Молодёжной среде и социально-медийные технологии формирования антинаркотического иммунитета	298
22.	Xoliddinova M. Ergasheva O.N.	Yoshlar o‘trasida giyohvandlikning oldini olishda ijtimoiy media texnologiyalarining o‘rni	303
23.	To‘xtamisheva M.X.	Antinarkotik raqamli immunitet: O‘zbekistonda yoshlar orasida sun’iy intellekt va ijtimoiy media asosidagi profilaktika modeli	305
24.	Bayramova M.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning zamonaviy modellari: tarixiy tajriba, xorijiy davlatlar tahlili va o‘zbekiston istiqbollari	309
25.	Sharipov J.	Yuqori sinf o‘quvchilarida antinarkotik immunitetni shakllantirishda media vositalardan foydalanish mazmuni	312
26.	Bozorov Y.	Raqamli ta’lim muhitida narko-tahdidlarga qarshi immunitet profilaktikasi vositalarini takomillashtirish	317
27.	Mamatraiomova D.Ch. Karimova D.X.	Raqamli makondagi narko tahdidlar jarayonida yoshlarning anti narkotik immunitetni shakllantirishda ijtimoiy media texnologiyalari	320
28.	Qlicheva G.Ch.	Raqamli makondagi narko-tahdidlar sharoitida yoshlarda fuqarolik kompetensiyasi va antinarkotik immunitetni shakllantirishning pedagogik asoslari	324
IV SHO‘BA YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK PROFILAKTIK TIZIMI			
1.	Alimardonova N. Ochilov Y.S.	Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy pedagogik moslashuv jarayoni	329
2.	Eshquvvatov I.S.	Системное мышление будущего социального работника как условие профессионального анализа сложных социальных ситуаций	332
3.	Amonturdiyev B.K.	Futbol yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda psixofiziologik va ijtimoiy-pedagogik resurs	

		sifatida	340
4.	Suyunov Sh.J.	Oliy ta’lim muassasalarida talabalar o‘rtasida giyohvandlik profilaktikasining tarbiyaviy-pedagogik yo‘nalishlari	344
5.	Avliyaqulov T.X.	Talabalar axloqiy ta’lim-tarbiyasida pedagogik-qadriyatli yondashuvlar	348
6.	Imomqulov R.R.	Yoshlarda giyohvandlikka qarshi psixologik immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik omillari	350
7.	Norboyeva S.M.	Bo‘lajak pedagoglarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirish yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasining pedagogik sharti sifatida	354
8.	Boboqulova D.M.	Oilaviy tadbirkorlik mexanizmlarini rivojlantirish orqali yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning asosiy mexanizmlari.	358
9.	Amonturdiyev O.Q.	Boks mashg‘ulotlari orqali yoshlarda irodaviy barqarorlik va antinarkotik immunitetni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari	360
11.	Абдурахманова А.Т.	Проектная вовлечённость как психолого-педагогический ресурс формирования антинаркотического иммунитета студенческой молодёжи	364
12.	Jo‘rayeva M.A.	Onkologik kasallikka chalingan bolalar bilan ishlashda antinarkotik psixologik immunitetni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari	368
13.	Omonturdiyev S.	Suzish talaba-yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda psixofiziologik barqarorlik va o‘zini boshqarishni shakllantirish vositasi sifatida	372
14.	Boboqulova D.M.	Oilaviy tadbirkorlik mexanizmlarini rivojlantirish orqali yoshlarni sog’lom turmush tarziga yo’naltirish	375
15.	Berdiyeva H.B.	Talabalarda sotsiokultural kompetentlikni aksiologik profilaktika resursi sifatida rivojlantirish texnologiyasi	377
16.	Mulladjanov U.A.	Oliy ta`lim muassasalarida jismoniy tarbiya-sog‘lomlashtirish va ommaviy sport tadbirlarinining o‘rni va ahamiyati	382
17.	Nuriddinov Q.J.	Ommaviy sport tadbirlarini tashkil etish orqali xavf guruhidagi yoshlar bilan profilaktik ish olib borish mexanizmlari	385
18.	Djumayeva X.M. Murodullayeva	Yoshlar orasida kimyoviy (giyohvandlik) va axborot qaramligining o’zaro ta’siri: yagona psixologik-	

	Sh.Sh.	pedagogik profilaktika modeli	388
19.	Mengdavulova J.B.	Ingliz tili darslarida o‘quvchilarning raqamli narko-tahdidlarga nisbatan tanqidiy munosabatini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari	392
20.	Raxmonov A.A.	Yoshlar orasida zararli odatlarning oldini olishda ma’naviy-ma’rifiy va sport tadbirlarini integratsiyalash metodikasi	396
21.	Abdurazzoqov F.A.	Pedagogik-psixologik profilaktika asosida yoshlarning antinarkotik madaniyatini rivojlantirish	400
22.	Usmonova Sh.M.	Yoshlar orasida zararli odatlarning oldini olishda ma’naviy-ma’rifiy va sport tadbirlarini integratsiyalash metodikasi	404
23.	Pardayev A.	Giyohvand moddalarning yosh avlod kamolotiga salbiy ta’siri	408
24.	Dustnazarova M.I.	Yoshlar ma’naviyatiga rahna soluvchi giyohvantlik illatini bartaraf etish yo’llari	412
25.	Djurayeva U.Ch. Jalilova S.H.	Yoshlar orasida giyohvandlik profilaktikasida davlat va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligi	416
26.	Mamaraimova Z.	Oilaviy muhitdagi muammolar va yoshlarda destruktiv xulq-atvorning oldini olishning ijtimoiy-pedagogik asoslari	420
27.	Murodova E.M.	Giyohvandlikning oldini olishda davlat va jamiyat hamkorligi	423
28.	Jo‘rayev Sh.	Maktab o‘quvchilarida giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlar mazmuni va psixologik-pedagogik mexanizmlari	427
29.	Isoqova Z.O.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning psixologik-pedagogik profilaktika tizimi	431
30.	Karimova Sh.Y.	Psychological and pedagogical mechanisms of protecting youth consciousness from drug addiction	434
31.	Majidova H.E.	Ta‘lim muassasalarida giyohvandlikka qarshi Ishlarni tashkil etish metodikasi	436
32.	Karimova Sh.Y.	Yoshlar ongini giyohvandlikdan himoya qilishning psixologik-pedagogik mexanizmlari	440
33.	Mamanazarova Sh.O.	Yoshlar orasida giyohvandlikka qarshi huquqiy-profilaktik madaniyatni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari	442
34.	Zamonov J.R.	Milliy qadriyatlar vositasida yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish	446
35.	Esanova Z.B.	O‘quvchi yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda umumta‘lim muassasalarining o‘rni	449
34.	Esanova G.B.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda	

		sog‘lom turmush tarzi qadriyatlaridan foydalanish	451
35.	Samatova Sh.X.	Yoshlarda antinarkotik immunitetni shakllantirishda pedagoglarning kognitiv va tizimli fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari	453
36.	Yusupova O.	Giyohvandlikka qarshi kurash global muammo	455
37.	Bo‘riyeva S.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish: milliy va xorijiy tajriba tahlili	458
38.	Jo‘rayev F. R. Sayriddinova X.Sh.	Ta‘lim jarayonida intellektual tahlil va adaptiv baholash: yangi davr pedagogikasi	462
39.	Shabbazova N.X.	Ta‘lim muassasalarida giyohvandlikning oldini olishning pedagogik mexanizmlari	464
40.	Umarova A.M.	Talaba-yoshlarni tarbiyalashda ma‘naviy-psixologik barqarorlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari	468
41.	Sattorov J.U.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish: profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlari	471
42.	Odinaboboyev F.B. Xuramov A.A.	Yoshlar orasida zararli g‘oyalar profilaktikasida ta’lim muassasalarining o‘rni	475
43.	Pardayev A.	Giyohvand moddalarning yosh avlod kamolotiga salbiy ta’siri	479
44.	Usmonova Z. T.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishning psixologik-pedagogik profilaktikasi	482
45.	Norboyev M.M.	Voyaga yetmaganlar orasida narkotik tahdidlarga qarshi ijtimoiy himoya choralarini takomillashtirish	485
46.	Ziyodullayeva Z.X.	Ta’lim muassasalarida giyohvandlik profilaktikasini tashkil etishda jismoniy tarbiya o‘qituvchisining tarbiyaviy roli	489
47.	Jumaniyozova J.A. Egamberdiyev T.S.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olishda olib boriladigan psixologik-pedagogik profilaktikalarning ahamiyati	493
48.	Jumayeva N.	O‘smirlarda giyohvandlikka qarshi psixologik immunitetni shakllantirish	496
49.	Narziqulova L.O.	Yoshlar o‘rtasida giyohvandlikning oldini olishda profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirishdagi dolzarb masalalar	500
50.	Панжиева М.Ж.	Психолого-педагогическая профилактика рисков аддиктивного поведения в старшем дошкольном возрасте	503

51.	O‘razova S.E.	Giyohvandlikka qarshi kurashda psixologik profilaktika usullari	507
52.	Саидисаков С.С.	Борьбы с наркоманией в произведениях узбекских писателей	509
53.	Tohirova M.J. Ramazonova M.K.	Talabalarda hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali giyohvandlikka qarshi barqaror pozitsiyani shakllantirish	511
54.	Rashidova X.Z.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish: profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlari	515
55.	Po‘latov A.A.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish: profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlari	518
56.	Murodova E.M.	Giyohvandlikning oldini olishda davlat va jamiyat hamkorligi	522
57.	Ro‘ziyeva G.N.	Yoshlar orasida giyohvandlikning oldini olish: profilaktika, ta’lim va ijtimoiy himoya mexanizmlari	525
58.	Xolmurotova S.K.	Maktab muhitida giyohvandlik xavfining oldini olish: global tahdidlar, raqamli xavf omillari va psixologik-pedagogik profilaktika mexanizmlari	527
59.	Narquchqarova R.Z.	Giyohvandlikka moyil yoshlar bilan profilaktik ishlashning psixologik xususiyatlari	532
60.	Eshnazarov M.K.	Yoshlar orasida giyohvandlik holatlarini oldini olishning pedagogik-psixologik masalalari	536
61.	Fayziev F. N.	Asossiz orttirilgan boylikning qaytarib bermaslikning qiyosiy huquqiy tahlili	542
62.	Alimov Z.Ch	Professional ta’limda ijtimoiy media vositalari orqali talabalarda antinarkotik media madaniyatni shakllantirish texnologiyalari	546
63.	Mamadiyeva Z.Sh	Raqamli makonda narko-kontent va yoshlarning antinarkotik immunitetini shakllantirishda ijtimoiy medianing rolini	549

Respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

“YOSHLAR ORASIDA GIYOHVANDLIKNING OLDINI OLISH: PROFILAKTIKA, TA’LIM VA IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI”

respublika ilmiy-amaliy anjuman
MATERIALLARI

2026-yil 5-iyun

Muharrirlar: S.M.Norboyeva, U. Ch.Djurayeva
Musahhih: O.Nizomiddinov
Texnik muharrir: A.Bo‘riyev
Kompyuterda sahifalovchi: T.Karamatov

Terishga 01.06.2026-yilda berildi.
Bosmaga 03.06.2026-yilda ruxsat etildi
Qog‘oz bichimi 60x84 $^{1}/_{16}$. Hajmi 35,25 bosma taboq.
Buyurtma № 71. Times New Roman graniturasi.
Ofset usulida chop etildi. 100 nusxada. 564 bet.

TerDU NMM nashriyoti.
Termiz davlat universiteti NMM bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Termiz shahri, A.Navoiy ko‘chasi, 42-uy.